

Erdmann Gyula

SZABADSÁG ÉS TULAJDON

AZ 1839–40. ÉVI
ORSZÁGGYŰLÉS
TÖRTÉNETE

Erdmann Gyula

SZABADSÁG ÉS TULAJDON

AZ 1839–40. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS
TÖRTÉNETE

AZ ORSZÁGGYŰLÉS KÖNYVTÁRA
PARLAMENTI ÉRTEKEZÉSEK

Szerkesztette • Nyerges Judit

Névmutató • Horányi Károly

A KÖTET AZ ARGUMENTUM KIADÓ GONDOZÁSÁBAN JELENT MEG

A védőborítón: *Pozsony látképe*

(részlet, ismeretlen mester, XVIII. sz., papír, színezett rézkarc

– eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában)

© Országgyűlés Hivatala, Erdmann Gyula

Kiadja az Országgyűlés Hivatala • Felelős kiadó Such György,
az Országgyűlés Hivatalának főigazgatója

ISBN 978-615-6704-18-4

TARTALOM

BEVEZETÉS

I. AZ 1830-AS ÉVEK KIHÍVÁSAI, A MAGYAR REFORMMOZGALOM KIALAKULÁSA

A RENDSZERES BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOK

TOVÁBBI IMPULZUSOK: FORRADALMAK, SZÉCHENYI HITELE, A LENGYEL FORRADALOM, AZ 1831-ES PARASZTFELKELÉS
A REFORMMOZGALOM ÉS A KORMÁNYZAT POZÍCIÓI, ESZKÖZEI
AZ 1832-36-OS ORSZÁGGYŰLÉS ÉS AZ ÖRÖKVÁLSÁG, AZ ELSŐ POLITIKAI PER

II. „A KORMÁNYZATI TERRORPOLITIKA” IDŐSZAKA

A SZÓLÁSSZABADSÁG ÜGYE AZ 1832-36-OS ORSZÁGGYŰLÉSEN
ÚJABB POLITIKAI PEREK, A JOGVÉDELEM ÉS AZ ABSZOLUTIZMUS HARCA
KOSSUTH NÖVEKVŐ SZEREPE, PERBEFOGÁSA
A CENZÚRA ERŐSÍTÉSE, A KORMÁNYPÁRTI HÍRNÖK BEINDÍTÁSA
AZ ABSZOLUTIZMUS A MEGYEI AUTONÓMIA ELLEN
KOSSUTH LETARTÓZTATÁSA, TÖBB MEGYEI POLITIKUS BÜNTETŐPERE
A KÉT FŐ PÓLUS KÖZÖTT. A KORMÁNYZATTÓL, ILLETVE
AZ ELLENZÉKTŐL ELTÉRŐ ÁLLÁSPONTOK

III. A KORMÁNYZAT ÉS AZ ELLENZÉK ELŐKÉSZÜLETEI AZ ORSZÁGGYŰLÉSRE

A KORMÁNYZAT ELŐKÉSZÜLETEI
KÖVETVÁLASZTÁS BARS, TOLNA ÉS BIHAR MEGYÉBEN
A MEGYEI KÖVETUTASÍTÁSOK
ÚJABB MEGYEI KÖVETVÁLASZTÁSOK

IV. AZ ORSZÁGGYŰLÉS KEZDETE. DEÁK, AZ ELLENZÉK ÉS A KONZERVATÍVOK

POZSONY ÉS AZ ORSZÁGGYŰLÉS RÉSZTVEVŐI
A KEZDŐ CEREMÓNIÁK
A RÁDAY-ÜGY
DEÁK SZEREPE, JELENTŐSÉGE
AZ ALSÓTÁBLAI ÉS A FÖRENDI ELLENZÉK

V. A SZÓLÁSSZABADSÁGI SÉRELEM VITÁJA

VI. A NYILVÁNOSSÁG ÉS A SAJTÓ ÜGYE

VII. A PARTIUM VISSZACSATOLÁSÁNAK KÉRDÉSE

VIII. KÜZDELEM A MAGYAR ÁLLAMNYELVÉRT. A NEMZETI SZÍNHÁZ ALAPÍTÁSA

AZ ÁLLAMNYELV ÜGYE
A NEMZETISÉGI KÉRDÉS
A NEMZETI SZÍNHÁZ ALAPÍTÁSA

IX. A REFORMEREK HARCA A VALLÁSSZABADSÁGÉRT

X. A REFORMELLENZÉK KIÁLLÁSA A ZSIDÓK EMANCIPÁCIÓJÁÉRT

XI. VITÁK ÉS TÖRVÉNYEK A FÖLDESÚR-JOBBÁGY-VISZONYRÓL

XII. AZ ADÓ- ÉS ÚJONCMEGAJÁNLÁS. A KATONATARTÁS TÁRGYKÖRE

AZ ADÓMEGAJÁNLÁS
AZ ÚJONCMEGAJÁNLÁS
A KATONATARTÁS KÉRDÉSKÖRE

XIII. „SZABADIDŐS PROGRAMOK”, KIKAPCSOLÓDÁS AZ ORSZÁGGYŰLÉS ALATT

XIV. A GAZDASÁGFEJLŐDÉST, HITELEZÉST ELŐSEGÍTŐ TÖRVÉNYEK ÉS TÖREKVÉSEK

VITÁK A MAGYAR GAZDASÁG HELYZETÉRŐL,
A VÁLTÓÜGYRŐL, A CSÓDTÖRVÉNYRŐL, BETÁBLÁZÁSOKRÓL, KERESKEDŐKRŐL ÉS GYÁROSOKRÓL
AZ ÖSSZEFÜGGŐ GAZDASÁGI TÖRVÉNYEKRŐL

XV. A KÖZLEKEDÉS ÉS SZÁLLÍTÁS TÁRGYKÖRE AZ ORSZÁGGYŰLÉSEN A LÁNCCHÍD

VASÚT- ÉS CSATORNATERVEK, TÖRVÉNYEK
A DUNA-SZABÁLYOZÁS

XVI. VITÁK A SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK ORSZÁGGYŰLÉSI JOGÁLLÁSÁRÓL

XVII. AZ ORSZÁGOS ÉS TÖRVÉNYHATÓSÁGI SÉRELMEK ÉS KÍVÁNATOK

XVIII. AZ ORSZÁGGYŰLÉS BEFEJEZÉSE. MÉRLEG ÉS SUMMÁZAT

A BEFEJEZÉS
SUMMÁZAT

RÖVIDÍTÉS-, FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS

A kötet főcíme a reformerek által kimunkált és követett alapvető célkitűzések országgyűlési összegzésére utal, de a polgári átalakuláshoz – mint tervezett épülethez – állhatatos küzdelemmel elért részsikerek építőelemekként természetesen bemutatásra kerülnek.

Negyven éve már, hogy Szabad György lelkesítő és lenyűgöző ismeretanyagra épülő egyetemi előadásai felhívták figyelmemet a magyar reformkorra, az ígéretes, felívelő korra, amikor a hatalmas történelmi kihívások egy szinte páratlan, európai szinten mérve is kiváló, felkészült politikus-nemzedéket hívtak életre. Szabad György irányította érdeklődésemet a Zemplén megyei reformellenzék történetére. Ennek kutatása során a reformországgyűlések időszaka, történései, vitái s azokban a zempléni követek állásfoglalásai kiemelt szerepet kaptak, hiszen a reformkorban az 1832-től minden alkalommal hosszan ülésező diéták fókuszba tömörítették, koncentrálták a kor jelenét s a jövőt szolgáló, fejlődő és erősödő liberális reformtörekvéseket, a társadalom és gazdaság időszerű teendőit, a kormányzat ezzel kapcsolatos álláspontjait. Meglepő volt látnom, hogy bár Révész László, Kecskeméti Károly, majd Pálmány Béla munkái, Pajkossy Gábor számos tanulmánya és több rövidebb-hosszabb közlés nagyban segített ugyan, de a reformországgyűlések egyikéről sem olvashattam monográfiát. A nagy összefoglalások megfelelő fejezetei (Horváth Mihály művének ma is adatgazdagságával kitűnő részei, Ballagi Géza, és az úgynevezett tízkötetes Magyarország történetében Gergely András fejezetei, végül a Gergely András szerkesztette igen informatív, szemléletében is új 19. századi magyar történelem vonatkozó, Dobszay Tamás, Fónagy Zoltán, Pajkossy Gábor jegyezte fejezetei sokban gazdagítják a kutató ismereteit, de az országgyűlés-monográfiák hiánya szembeszökő.

De miért az 1839–40. évi országgyűlésre esett a választásom? Azért, mert ezen bontakoztak ki teljes valójukban Deák Ferenc „hadvezéri” képességei: felkészültségével, tudásával párosuló eszmei-elvi tántoríthatatlansága, a szembenálló felek számára elfogadható kompromisszumok kimunkálása, a remekül vezetett háttéregyeztetéseken a kibontakozás útjának megtalálása és elfogadtatása, amit kiemelkedő emberi kvalitásai is segítettek. Emellett érdekelt a politikai perek időszaka, a kormányzati abszolutizmus ellenében az éles és hosszú alkotmányvédő küzdelem lefolyása, kimenetele is, s nem kevésbé az, hogy éppen a deáki vezetés révén is ez az országgyűlés lett a legeredményesebb reformországgyűlés. A megszületett 55 törvény között ott állt az örökvaltság elfogadása, a közlekedés- és gazdaságfejlesztést megalapozó számos, történetírásunkban eddig elhanyagolt fontos törvény.

Céljaim közt szerepelt – magától értetődően – a vonatkozó szakirodalom zömének felhasználása, a lehetséges levéltári és kéziratári források minél teljesebb, de a kutatás időbeli ésszerűségi határain belüli feldolgozása, figyelemmel a monográfia terjedelmi korlátaira is. Így célom volt a kormányzati szervek fontosabb iratainak kézbevétele (a Kancellária elnöki és általános iratai, az Államkonferencia magyar vonatkozású irat-együttese, József nádor titkos iratai) mellett a titkosrendőrség nagyszámú, országgyűlések idején napi rendszerességgű jelentéseinek (melyeket Takáts Sándor gyűjteményében másolatokban olvashatunk) feldolgozása. Az utóbbi iratok a háttérrel, a nem hivatalos konferenciákról, a megyékben folyó küzdelmekről, a követutasítások és pótutasítások megszületéséről, a helyi pártharcok részleteiről kínálnak pótolhatatlan forrásbázist. Természetesen megkerülhetetlen volt az országgyűlés üléseiről részletesen beszámoló, kéziratosan terjesztett Stuller-féle *Tudósítás* (közel egyezer oldal) és az országgyűlés nyomtatásban is kiadott hivatalos irományai négy nagy kötetének, valamint a rendi tábla országos üléseinek, majd 1840 februárjától a főrendi napló nyomtatott anyagának feldolgozása is. A korabeli sajtó informatívabb részére (*Hírnök* és a *Századunk*, a *Jelenkor* és a *Társalkodó*, az augsburgi *Allgemeine Zeitung*) is figyelmet kellett fordítanom. A megyék és a szabad kerületek követutasításait, követi zárójelentéseit kevés kivétellel feldolgoztam.

Céлом volt az országgyűlés előzményeinek viszonylag részletes tárgyalása, részben az országgyűlés-monográfiák hiánya (esetemben különösen az 1832–36. évi diéta monográfiája hiányzott), másrészt úgy véltem, hogy egy országgyűlés szövevényes, sok tárgykört érintő jellege, a liberális reformerek gondolatban, elvekben, célokban történő fokozatos erősödése a nem kisszámú és erejű ellentábor, a konzervatív, illetve mérsékelt ellenzéki megyei követek, s maga a konzervatív és abszolutista bécsi kormányzat ellenében is aligha érthető meg 1830–31, a forradalmi mozgalmak és a lengyel felkelés, valamint az úgynevezett operátumok (a magyar alkotmányos rendet részleteiben áttekintő és korrigálására hivatott rendszeres bizottsági munkálatok) mint lendítő erők, hatások ismerete nélkül. Az 1834–35 fordulójától kibontakozó „kormányzati terrorizmus” politikája (a megfélemlítés, az ellenzék fő fórumait és eszközeit – megyei közgyűlési szabad szólas, a követutasítások autonóm, szabad készítése – alapjaiban támadó, offenzív abszolutista politika) is részletezést kívánt, melyben jól támaszkodhattam Pajkossy Gábor tanulmányaira is. Megemlítendő, hogy Kossuth nevezetes, *Törvényhatósági Tudósítások* címmel 1836–37-ben megjelentetett, a terrorpolitika és a megyék harcának remek forrásanyagát képező lapjai lényegében – újabb meglepetésemre – feldolgozatlanok voltak. Ezek jelzése után, reményeim szerint indokolható a bevezető fejezetek terjedelme.

A lényegre koncentrálni, a reformerők küzdelmét, céljait és elért eredményeit, Bécs reakcióit állítottam előtérbe, s így eleve feladtam több olyan törvény keletkezésének, elemzésének tárgyalását, melyek nem álltak az események fő sodrában.

Arra, hogy célkitűzéseimet mennyiben sikerült teljesítenem, a kötetvégi summázatban térek ki, viszont most kell köszönetet mondanom Szabad Györgynek azért, hogy elindított a pályán s mindig érdeklődéssel, segítőkészen figyelte gyarló tevékenységemet. Köszönetet mondok kedves kollégámnak, egyben több évtizede barátomnak, Pajkossy Gábornak, aki részletes és igen igényes, tudásával és forrásismeretével az érdekemben nem takarékoskodó lektori jelentésével jelentősen hozzájárult kéziratom gazdagításához, pontosításához; korábbi beszélgetéseink során is számos alkalommal adott előrevívó tanácsokat, tett fontos észrevételeket. Önzetlenségének példájaként említem meg: a Takáts-gyűjteményben található sok száz titkosrendőri jelentésről készített darabszintű regeszta-anyagát rendelkezésemre bocsátotta. Végül, de nem utolsósorban hálás köszönettel tartozom feleségemnek, E. Jenes Margitnak nem csupán türelméért, amit a munkám során irányomban éveken át tanúsított, hanem azért is, hogy kéziratom számítógépre vitelét, a szöveg megszerkesztését magára vállalta.

I. AZ 1830-AS ÉVEK KIHÍVÁSAI, A MAGYAR REFORMMOZGALOM KIALAKULÁSA

A RENDSZERES BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOK

Az 1825–27-es országgyűlést követő években (főként 1830 után) fokozatosan, egyre gyorsuló tempóban és imponáló erővel bontakozott ki Magyarországon az új típusú ellenzéki mozgalom. Továbbra is élt – már csak a nemesi tömegekkel szembeni taktikaként is, de a bécsi abszolutizmus által is provokálva, kényszerítve – a hagyományos jogvédő, rendi ellenállás eszközeivel, hangoztatta annak érveit, de lényegében már a jövőre tekintett: a feudalizmusból a polgári társadalom felé lendítő reformokért küzdött.

Az 1827 utáni időszak egymást követő eseményei kihívásként hatottak. Az országban szétszórtan élő, a változtatás különböző módjain töprengő főnemesi, nemesi politikusok, gondolkodók számára a kor parancsolóan írta elő elképzeléseik átgondolását és rendszerezését. A még 1791 és 1795 között készült, jórészt 1793-ra már készen álló országos reformmunkálatokat (operátumok) végre – miután a minden újítást bizalmatlanul fogadó, gyanakvó bécsi kormányzat évtizedeken át elutasította napirendre tűzésüket – országgyűlésileg kiküldött bizottság vette tárgyalásba.

Az 1791:67. tc. kilenc országos bizottságot rendelt ki. Javasataikat a következő országgyűlésre kellett – elvileg – beterjeszteniük. A bizottsági tagok elképzeléseinek szárnyalását erősen gátolta a munkájukat korlátozó alaputasítás: sem uralkodói, sem rendi alapjogokat (a Habsburg-ház örökösödési joga, együttes kormányzás az örökös tartományokkal, nemesi adómentesség és földbirtok-monopólium) nem sérthettek, azaz csak a feudális rendi alkotmányosság ésszerűsítéséről, szakszerűbbé tételéről lehetett szó. A felvilágosult abszolutizmus jegyében az uralkodó (II. Lipót) az adózók helyzetének javítását várta, kimondatlanul is remélve ezzel a birtokos magyar nemesség mint ellenfél anyagi gyengítését. A felvilágosult rendi ellenzékiek viszont a feudalizmus reformálását szorgalmazták akár a bécsi udvar, akár a nemesség maradi, csak kiváltságait őrző jelentős részével szemben is. Az elkészült operátumok együttesen több ezer nyomtatott oldalt tettek ki és teljesítették az alapfeladatot, a rendi alkotmányosság joganyagának korszerűbb összegezését, az intézmények és normák rögzítését. Kiemelhető a kereskedelmi operátum, amely Skerlecz Miklós érdeméből képet adott az ország szinte gyarmati helyzetéről, a vámszabályozásban pedig kölcsönösséget kívánt Ausztria és Magyarország között, szabad terménykivittelt, a céhek korlátozását, a hazai ipar és közlekedés fejlesztését. A jogügyi munkálat korszerű büntetőtörvénykönyvet tartalmazott, számos felvilágosult elemmel. A tanügyi bizottság egységesítette volna az iskolahálózatot, tudományos társaságot hozott volna létre. A munkálatok azonban hiába ötvözték számos megye, város, kereskedőtestület, sőt magánszemély javaslatait, nem az országgyűlés elé kerültek, hanem az irattárba. A 19. század elején időnként szó volt egy-egy operátum országgyűlés elé bocsátásáról, de 1827-ig érdemi döntés nem született.¹ Akkor, az 1822–23-as nagy megyei ellenállás után a kormányzat kénytelen volt beleegyezni a már több mint harminc éve porosodó operátumok elővételébe, országgyűlési bizottsági tárgyalásukba. Az 1827:8. tc. 81 fős bizottságot küldött ki, igaz, ismét azzal a megszorítással, hogy a fennálló rend alapjai nem kérdőjelezhetők meg.

Az egyes operátumokon dolgozó albizottságok 1828. január–1829. január közt, majd az albizottsági munkákat összegező, számos esetben korrigáló összbizottság 1829. január és 1830. június közt végezték el feladatukat. Az 1831. évi parasztfelkelés okozta kényszerű szünet után az egyes megyék közgyűlési bizottságai 1831 végétől 1832 őszéig készítették el részletes állásfoglalásaikat,² melyeket végül a köz-

¹ PAJKOSSY, 1998/A. 137. sköv. Részletesen az 1793-as közpolitikai operátumról: PAJKOSSY, 1978. Ld. még ehhez: BARTA I., 1964. 92. sköv.

² Az országos bizottság, illetve az albizottságok munkájához: BARTA I., 1964. 92. sköv. PAJKOSSY, 1998/A. 156. sköv.

gyűlések véglegesítették, s az így kialakult megyei munkálatok már az egyes megyék országgyűlési követutasításait is jelentették.

A bécsi kormánysszervek, és köztük a Magyar Kancellária vezetője, Reviczky Ádám (1826: alkancellár, 1828: kancellár) csak kényszerűségből egyeztek bele az operátumok országos, illetve megyei tárgyalásába. Szilárdan vallották az uralkodó (és kormánya) kezdeményezési jogát a magyar rendek, az országgyűlés indítványozásaival szemben. Reviczky legszívesebben néhány kormányrendelettel előzte volna meg az operátumokkal kapcsolatos javaslatokat, hangsúlyozottan még az országgyűlés előtt, arról pedig hallani sem akart, hogy a „felségjogok” (nevelésügy, vámok stb.) az országgyűlésen tárgyalásra kerüljenek. Arról pedig párhuzamosan gondoskodott, hogy már az országos bizottsági tárgyalásokat is vigyázó szemmel kísérje a titkosrendőrség. Már 1830-ban kérte, hogy a király tüntesse ki a titkosszolgálat vezetőjét a szolgálat körületekintő munkájáért.³ Reviczky igyekezett erőteljesen gátolni a megyék közötti információcserét is. Az országos bizottság munkálatainak kinyomtatását kénytelen volt engedélyezni, mert elengedhetetlen volt a megyei tanácskozásokhoz. Viszont királyi leirat tiltotta meg közjogi ügyekben a megyei határozatok közzétételét. Így került sor például a szatmári, 1830. évi országgyűlési követjelentés kinyomtatásának leállítására, s a már kész példányok elkobzására. Ugyanakkor, és ez jelzi a kormányzaton belüli véleménykülönbségeket is, József nádor (egyben Pest megye főispánja) engedélyezte az operátumokkal kapcsolatos Pest megyei álláspontok közzétételét, amit több megye véleményének kinyomtatása követett.

A reformkort végigkísérte Bécs gyanakvó, halogató, akadályozó tevékenysége minden rendi (főként ellenzéki, különösen reform-ellenzéki) törekvessel szemben, amely Magyarország megerősödéséhez, társadalmi reformjához vezethet. Ezekben Bécs a Rákóczi-szabadságharc után törvényekben rögzített államjogi-közjogi rend felbomlásának veszélyét látta. Kecskeméti Károly figyelemre méltó elemzése szerint az 1715. és 1723. évi magyar törvényekben („kiegyezés”) Bécs mindent megkapott, amire a központosított végrehajtó hatalomnak szüksége volt, cserébe garantálta a nemesi privilégiumok épségét (főként az adómentességet), a nemesség részvételét a törvényhozásban. Születtek törvények arról is (például 1741, 1791), hogy Magyarország az örökös tartományoktól függetlenül, saját törvényei szerint és magyarok által kormányzandó, ám ezek a gyakorlatban igen hiányosan érvényesültek. Bécs folyamatosan törekedett a végrehajtó hatalom mozgásterének bővítésére, az elodázhatatlan lépések rendeleti bevezetésére, amit a rendek sorra sérelmeztek, miközben változást kívánó tagjai meg-megújuló erővel igyekeztek a távlatosan valóban a kiegyezéssel „dualizmus” korrekciójához (de nem megszüntetéséhez!) vezető, Magyarország súlyát és befolyását növelő modernizáló reformokat kiharcolni. Bécs ezen igyekezet leszerelésére, gyengítésére, eredménytelenné tételére koncentrált.⁴

Az operátumok megyei albizottsági, összbizottsági s végül közgyűlési vitái, a javaslatok írásba foglalása szellemi pezsgést idézett elő szerte az országban. Alkalom adódott a korábbi, elszörtan jelentkezett reformgondolatok felidézésére és a kornak megfelelően a feudalizmus korszerűsítésére, de itt-ott már a polgárosodás felé mutató reformok kezdeményezésére is. Hajnóczy, Berzeviczy, Balásházy korábban csak szűk körben ismert gondolatai, a közélet iránt érdeklődő és szabadon elmélkedő, a felvilágosodás és a liberalizmus üzeneteit olvasó és ismerő köznemesek, sőt egy-egy arisztokrata javaslatai már túlmutattak a feudalizmuson. Ők nem vették figyelembe az operátumokkal kapcsolatos uralkodói és országgyűlési utasítást, s mertek a rendi alapjogok béklyóiból kimozdulni. Javaslataik részben egy-egy megye bizottságaiban, közgyűlésén hivatalos állásponttá váltak, országosan és jellemzően azonban még a politizáló rendi, nemesi zöm nem lépte túl a kereteket. Az itt-ott áttörő reformjavaslatok azonban világosan jelezték: a feudalizmus szövete bomlani kezdett. Az út még hosszú volt és rögös, de az elkötelezett legjobbak felkészülten és bátran indultak el rajta.

³ BARTA I., 1964. 260. sköv. Reviczkyről: PÁLMÁNY, 2011. I. 161.

⁴ BARTA I., 1964. 270., VÖLGYESI, 2002. 43. sköv. Bécs és a magyar rendek küzdelméhez ld. KECSKEMÉTI, 2008. 15. sköv., 206. sköv., 265. sköv.

Itt utalunk röviden az 1790-es évek elején felbukkanó radikális, a polgári átalakulás fő gondolatait felvető reformtörekvések és a reformkor közt egyesek szerint létező, mások szerint nem létező folytonosság kérdésére. A Pajkossy Gábor által összegzett tagadó álláspontok szerint az 1795-el induló új és igen merev abszolutizmus minden erejével csak a feudális jogrend védelmére koncentrált, s a reformtörekvések csupán szétszórt, elszigetelt jelenségek lehettek, melyek bűvópatakként vitték tovább a polgári gondolkodók nemes örökségét. Kosáry Domokos a két korszak közti diszkontinuitást emeli ki, de utal a folytonosság elemeire is. Kecskeméti Károly a kontinuitásra helyezi a hangsúlyt: Skerlecz, Hajnóczy és mások radikális reformgondolatait kevesen vitték (vihették) tovább, de a látszólagos csendben léteztek, készültek az abszolutizmus elleni reformerők is.

Jómagam úgy vélem, hogy a kétségtelenül erős cezúra, megszakítottság idején is a széles körben tájékozódó kevesek ismerték a magyar politikai gondolkodás kiváló elődeit, és azok törekvései részben-egészben lassan, fokozatosan megjelentek a reformkor nagyjainál, amit természetesen a kor kihívásai, hatásai nagyban elősegítettek. Akár a kevesekre gyakorolt közvetlen hatásukat, akár korukbeli visszhangtalanságukat emeljük ki, az 1790-es évek elejének kiemelkedő reformerei, Hajnóczytól Skerleczig, majd 19. század eleji követőjükig, Berzeviczyig eszmetörténetileg megkerülhetetlen alapozói voltak a polgári demokratikus és abszolutizmusellenes gondolkodásnak, előfutárai a reformkornak. Csak kiragadott példaként említve: Skerlecz Miklós 1790-es alkotmánytervezetében az örökös tartományok és Magyarország egyenlőségét hangsúlyozta, az országgyűlésen az uralkodót beszámoltatta volna a végrehajtó hatalom tevékenységéről, sőt a végrehajtó hatalom ellenőrzésére országgyűlésen választott szenátust állított volna fel. Berzeviczy Gergely 1809-es reformtervében az ősiség eltörléséről, nemesi adózásról, jobbágyfelszabadításról, népképviseltről értekezett.

Visszatérve a rendszeres bizottsági tevékenységekhez, az országos bizottság albizottságai a nagyobb témákat felölelő egyes operátumokat vették munkába. Így külön albizottságok foglalkoztak az úrbéri, a kereskedelmi, az adóügyi, a köznevelési, az egyház- és alapítványügyi, a jogügyi, a közjogi és a bányászati 1793–95-ös munkálatok felülvizsgálatával. Új albizottsági munka készült a nemesi bandériumok és az insurrectio szabályozásáról.⁵

Az 1829–30 folyamán lezajló országos összbizottsági üléseken számos előremutató javaslat elbukott, de így is életben maradt a jobbágytelki haszonvételek eladhatása, a kilenced éves, meghatározott terménymennyiséggel történő megváltása, mellyel az évente ismétlődő földesúrnak és jobbágnak is kellemetlen és káros vitákat lehetett volna megelőzni. Az egyes jobbágyterhek örökös megváltása, az örökös szerződések is szabad utat kaptak, jóllehet homályos megfogalmazásban, de már felvillantva az 1832–36-os országgyűlésen a Deák és társai által pontosított javaslatot. A félgymati helyzetet orvosolni

⁵ Említsünk meg néhányat az albizottsági állásfoglalások előremutató elemeiből. Többségi vélemény lett a jobbágytelki haszonvételek szabad adásvétele, azaz a jobbágytelkek használati jogának átruházhatása. Felmerült, bár kisebbségben maradt a földesúri bíraskodást, joghatóságot gyakorló, a földesúr és jobbágy közti perlekedésben is ítélő (!) úriszék eltörlése, váltótörvényszékek, biztosító társaságok létesítése. Felvetődött a későbbi védegyleti gondolat csírájaként, hogy magyarországi lakosok csak magyar üzemben készült posztót használhassanak (ez nem kapott albizottsági többséget sem); felmerült a megmerevedő, monopolisztikus céhek felszámolása, az országot gúzsba kötő vámrendszert felváltó szabad kereskedelem, sőt, bár a reformjavaslatok zöméhez hasonlóan többséget nem kapott, a sajtószabadság kívánata is. – Az országos albizottsági munkálatokról: BARTA I., 1964. 92. sköv. Megemlítendő: gróf Dessewffy József – Aurél apja, Kazinczy barátja, neves publicista – különvéleményt fogalmazott meg, s ebben kiemelte a cenzúra „gondolatsorvasztó” szerepét. A terjedelmes okfejtés másolatokban terjedt az országban, és több megye az ő javaslatát adta 1832 végén országgyűlési követutasításba. (KLÖM VI. 338. Barta I. jegyzete.) Dessewffy írására Kossuth is utalt 1832. szeptemberi, a szólásszabadság melletti kitűnő beszédében Sátoraljaújhelyen. (KLÖM VI. 337. sköv.) Dessewffy írás Lipcseben nyomtatásban is megjelent. Vö. DESSEWFFY, 1831. A folytonosság vagy megszakítottság kérdéséhez: KECSKEMÉTI, 2008. 9. sköv., 225. sköv. PAJKOSSY, 1998/A. 143. sköv. Skerlecz alkotmánytervéhez: PAJKOSSY, 1978. 12. sköv., KECSKEMÉTI, 2008. 25. sköv., Berzeviczy reformtervéhez: KECSKEMÉTI, 2008. 196., H. BALÁZS, 1967. 260. sköv.

kívánó törekvés, az örökös tartományok és Magyarország közti, kölcsönösségen alapuló kereskedelmi- és vámszerződés ügye elbukott.⁶

A szabad királyi városokat az összbizottság is kivette volna az Udvari Kamara főhatósága alól és teljesen a Magyar Helytartótanács felügyelete alá kívánta helyezni. A városok belső igazgatásának demokratizálására irányuló törekvés viszont elbukott a bizottságnál. Az összbizottság ugyanis nem fogadta el a reformjavaslatot, miszerint a városok szűk vezető testületei ne önmagukat egészítsék ki, hanem a polgárság egésze válassza őket.⁷

Az igazán előremutató gondolatok az operátumok megyei bizottsági, majd megyei közgyűlési tárgyalásaik során hangzottak el s kerültek határozatként is rögzítésre. Természetesen ez nem volt általánosan jellemző, de itt-ott, egy-egy kiemelkedő, irányt mutatni képes reformer és többnyire szűk, de felkészültségénél fogva átütő erejű köre áttörte a konzervatív erők falát.

Pest megye a nemesi vármegye költségeit fedező háziadót és az országgyűlési költségeket a nemességre róttá volna (ezt Reviczky magyar kancellár Bécsben nem is késett a „demokratikus üzelmek” közé sorolni), csökkenteni kívánta a jobbággyi terheket, földdel váltatta volna meg a kilencedet. Tíz másik megye is javasolta ezt a megváltási módot, amely szerint a jobbágytelkek 1/9-ét a földesúri földhöz, a majorsághoz csatolták volna. Pest a robot és a tized megváltását is javasolta, igaz, a közgyűlés végül csak a robot (a legnagyobb teher) felének megváltását fogadta el. Felmerült a tized teljes eltörlése is (mint számos más megyében), jeleként annak, hogy más kárára – itt jelesen a római katolikus egyház rovására – a megyei nemesség különösen szívesen mérsékelte volna a jobbágyi terheket; ez volt a helyzet a kizárólag a nemtelenek által fizetett állami adó esetén is. Pest is támogatta az önkéntes örökváltságot. Említésre érdemes, hogy a pesti közgyűlésen főispánként elnöklő József nádor nem utasította el az indítványt.

Az úrbéri kérdéskörnél maradvá Békés megye (meglepően rövid idő, egy-két év alatt emelkedett az aulikus-lojális megyék közül a reformért küzdők élvonalába) már az összes jobbágyi szolgáltatás pénzbeli megváltását kívánta, bár a tulajdon kérdését még nem feszegette. Csongrád, Baranya, Somogy és Torontál viszont az örökváltságot már a jobbágyok tulajdonjogával kötötte volna össze. Az örökváltságot egyébként Zemplén is, a legpontosabb fogalmazással pedig Deák Ferenc megyéje, Zala is kezdeményezte. Baranya, Temes és Nógrád eltörlötte volna az úriszéket. Zala viszont a fokozatosság mellett volt: az úriszéket úgy kívánta fenntartani, hogy az az úr és a jobbágy között nem ítéltetett volna. Ezt javasolta Békés is.⁸

A kiemelkedő, Völgyesi Orsolya szavaival a liberális reformelképzelések maximumát jelentő békési munkát a jobbágyoknak és más nem nemeseknek biztosítani kívánta a szavazati jogot az országgyűlési követválasztásoknál és a megyei tisztújításoknál is, nagyot lépve a népképviselőt elve felé. Állást foglalt a megye a jobbágytelken élő nemesek adózása mellett (ez könnyítés lett volna az adófizetőknek és lépés a nemesi adómentesség feudális privilégiuma ellen), ugyanakkor, jelezve a nemesi közgyűlés kétarcúságát, elutasításra került – Pesttel ellentétben – az országgyűlési költségek és a megyei háziadó nemesekre terhelése.⁹

Békés állást foglalt a jobbágyok birtokbírhatása, tulajdonjoga mellett; ebben csak Zala, Nógrád, Somogy, Zemplén, Ung és Temes gondolkodott azonosan. Ugyancsak Békés kívánta – Kölcseyhez és Szatmár megyéhez hasonlóan – a Helytartótanács országgyűlés előtti felelősségét (!), a megyék közti levelezés jogának szavatolását, az uralkodóhoz történő feliratok akadálytalanságát, a zsidókat terhelő,

⁶ Jellemző módon, miközben az országos bizottság tárgyalta a kérdést, a kormányzat rendeleti úton csökkentette 205 cikk vámtételeit Magyarország javára. Bécs ezzel ismét érezte: a vámügy felségjog, nem lehet országgyűlési vagy országgyűlés által kirendelt bizottság vitatémája. Ezt a magyar megyék zöme soha nem fogadta el.

⁷ Az összbizottsági munkálatokról: BARTA L., 1964. 226. sköv.

⁸ VÖLGYESI, 2002. 29. sköv.

⁹ Ezt a javaslatot Borsod farizeus érveléssel vetette el: a nemes nem fizethet adót, mert nincs felelős kormány. Megjegyzendő, hogy Széchenyi a *Stadiumban* és Deák Ferenc a zalai munkálatban az említett költségeket – deklarálандó a valóban közös tehervállalást – fele-felerészben fizettette volna a nemességgel, illetve az adófizetőkkel.

megalázó türelmi taxa részleges eltörlését és a zsidók bárhol lehetséges megtelepedését, az uniót Erdéllyel, de legalábbis a Partium visszacsatolását Magyarországhoz. Az unió kezdeményezője egyébként Szatmár, és annak esze és lelke, Kölcsey Ferenc volt. (Szatmár még 1831 júniusában nyomtatott körlevélben sürgette Magyarország és Erdély egyesítését.)¹⁰ Végül Békés elvetette a cenzúrát.¹¹

Békés mellé zárkozott fel, több ponton meg is haladva a békési állásfoglalásokat, Zemplén megye. A Lónyay Gábor vezette reformerek maradiak számára váratlan, összehangolt és az európai liberalizmus alapelveit, a feudalizmus egyértelmű meghaladását képviselő indítványai nemcsak az albizottságokban, de a megyei összbizottságban, sőt zömmel a megye közgyűlésén is elfogadást nyertek.¹²

Zemplénben különösen erős volt a közjogi albizottság, melynek tagja volt a fiatal Kossuth is. Kossuth radikális munkálatot készített és adott elő a kormány által kinevezett főispánok jogkörének szűkítéséről, például arról, hogy az országgyűlési követeket utasító megyei közgyűlésen a főispán ne elnökölhessen, mert az elnöklés a szinte kizárólag főnemes főispánok országgyűlési befolyásának növelését jelenti: személyes szavazatot a főrendi táblán és erős befolyást a követutasítás révén a rendi táblán is. Kossuth indítványa szerint a főispánt a megyei közgyűlés elmozdíthatta, a főispánokat helyettesítő adminisztrátorok kinevezésének lehetőségét pedig a törvényhozás megszüntethette volna.¹³

Az elsőrendű zempléni javaslatok ismeretében is az induló reformtörekvések csúcsát kell látnunk a zempléni ellenzék vezérének, Lónyay Gábornak az 1832. szeptemberi közgyűlésen elmondott két beszédében. A közgyűlésen – kifejezett kormányzati utasításra – Mailáth Antal főispán (a későbbi magyar udvari kancellár) elnökölt, de nem sokat tudott javítani a maradiak helyzetén. Lónyay beszédei – Barta István szavaival – elmondásuk pillanatáig az antifeudális liberalizmus legradikálisabb deklarációi voltak. Lónyay azzal kezdte, hogy az ország kivételes helyzetben van: még kényszer nélkül előzheti meg a forradalmat, tárgyalhat a sürgető átalakulásról. Az országos bizottság operátumait elégtelennek minősítette, majd jelenlévő sok nemes társát is megdöbbenve ismertette elképzeléseit: a főrendi tábla megszüntetendő, bevezetendő a törvény előtti egyenlőség, a köztelherviselés, a teljes sajtószabadság, eltörölendő a kilenced, a tized és az úriszék, biztosítandó a nemtelenek korlátlan birtokbírhatása, személyes biztonsága (az utóbbi két követelést – láttuk – a közgyűlés is elfogadta). Kijelentette, hogy nem kis engedményeket akar, hanem az uralkodó feudális rend teljes felszámolását. Ezért javasolta a népképviseleti rendszert is. Jól tudta, hogy mindezt egyszerre akkor aligha fogadja el bármely magyar nemesi megye közgyűlése (Deák Ferenc nem véletlenül volt ekkor sokkal visszafogottabb, mondhatjuk realistább), de célja más volt és azt elérte. Az 1833-ban megjelenő *Stadium*nál, és Wesselényi még későbbi *Balítéletekről*jénél is radikálisabb beszédei elhangzottak a zsúfolt közgyűlési teremben és aztán kéziratban terjedtek az országban és hatottak a legjobbakra.

¹⁰ VÖLGYESI, 2002. 51. sköv., PAJKOSSY, 2003/A. 112. sköv.

¹¹ Békés megye munkálatairól: VÖLGYESI, 2002. 63. sköv. Békés közgyűlési határozata: uo. 174.

¹² Zemplén a városok felügyeletét az Udvari Kamara helyett teljes egészében a Helytartótanácsra bízta volna, a városok vezető testületeit pedig az összes polgár részvételével kívánta megválasztatni. Állást foglalt a zsidókat terhelő türelmi taxa eltörlése, a nemtelenek részleges hivatalképessége, az ősiség, a tized és az úriszék eltörlése, a nevelésügyben az országgyűlés illetékessége, a jobbágyságot súlyosan terhelő katonatartás (beszállásolás, élelmezés) kincstári feladattá tétele mellett – akár adóemelés árán is. Lónyay Gábor pályaképéről: PÁLMÁNY, 2011. I. 1012. sköv.

¹³ A megyei választások kormányzati manipulálása ellenében javasolta Kossuth, hogy amennyiben a megyei tisztújító közgyűlést a főispán a törvényes időben nem hívja össze, a közgyűlést az alispán vezetésével tarthassák meg. A közjogi albizottság indítványozta a bécsi királyi tanácsosok felelősségét és a Helytartótanács országgyűlés előtti beszámolási kötelezettségét is. Az albizottság javaslatai túlmentek az összbizottság és a közgyűlés tőröképességén. Így a közgyűlésen elutasításra került a sajtószabadság és a népképviselet elve. Határozattá lett viszont a céhek eltörlése, a kilenced és a tized, valamint az összes jobbágysági tartozás örökös megváltatása, a nemtelenek személyes biztonsága és birtokbírhatása is. Elfogadta a közgyűlés az örökös tartományok és Magyarország közti vámok eltörlését, vagy legalábbis a kölcsönösségen alapuló vámszerződés igényét. (BARTA I., 1964. 472. sköv., ERDMANN, 1989. 41. sköv.)

A közgyűlésen egyébként a fiatal Kossuth is főszereplőként remekelt a szólásszabadság és – említettem – a főispáni jogkör szűkítése tárgyában. Szavai nem váltak határozattá, de elhangozhattak a zsúfolt közgyűlési teremben Sátoraljaújhelyen. Az elnöklő Mailáth Antal nem is felejtkezett el róla többé.¹⁴

Zalában a fiatal Deák Ferenc (28 évesen lát hozzá az operátumok véleményezéséhez) és bátyja, Antal vitték a főszerepet. A kilencötötnyi operátumra adott 143 nyomtatott oldalas zalai munkát zömét ők foglalmazták meg. Ferenc írta meg az úrbéri, egyházügyi és közjogi operátumokkal kapcsolatos véleményt, javaslatot és a jogügyi munkálatra adott zalai reflexiók is főként neki köszönhetők. Vörösmartyhoz írt 1832. február 24-i leveléből láthatjuk, milyen elvek mentén végezte a munkát. A magyar nemzet – írta – 400 ezerből váljon 12 millióssá, azaz a csak a nemességet illető jogok kiterjesztendőek az ország minden lakosára.¹⁵ A jogkiterjesztést azonban óvatosan, kíméletesen kívánta megvalósítani, ismerve nemes társai megrögzött elveit. Fokozatosan akarta a privilégiumokhoz szokott nemességet felvilágosítani és meggyőzni. Nagy taktikus volt már fiatalon is: az önkéntes örökváltságot, az ősiség eltörlését és a sajtószabadságot azzal fogadtatta el a nemesi közgyűléssel, hogy nem gyökeres változtatásról van szó, csupán a rendi alkotmányosság hiányosságainak kipótlásáról. Elfogadtatta (humánus érvekkel) a türelmi taxa törlését, az úriszék szabályozását: úr és jobbágy közt ne ítélhessen. Egyszer próbálkozott huszáros rohammal. Látna, hogy hallgatnak a szavára, már a közgyűlés vége felé váratlanul indítványozta a nem nemesek birtokbírhatását (ezt el is fogadták), majd a köztelherviselést és a népképviselést is. A hirtelen támadás itt nem járt sikerrel. A közgyűlés elvetette a népképviselést, a köztelherviselésből pedig csak a megyei tisztviselők fizetését és az országgyűlési költségeket fogadták el nemesi teherként. Általános nemesi adózásról akkor még Zalában sem lehetett szó.¹⁶

Kölcsey Ferencnek – aki szinte egyedül írta meg Szatmár javaslatait, véleményét az operátumokról, állást foglalva az örökváltság és általában is a jobbágysors könnyítése mellett¹⁷ – igaza volt, a magyar nemesség általában még nem volt érett az átfogó reformokra, a terjedelmes operátumok is sokszor túl részletezők, néha homályosak, s a megyei követutasítások is, átlagukat nézve még 1832-ben elégtelenek voltak a polgári átalakulás megkezdéséhez. De a munkálatok megvitatása során, Völgyesi Orsolya megállapítása szerint – s ez a lényeg – előkerültek a kor égető fontosságú alapkérdései.¹⁸

TOVÁBBI IMPULZUSOK: FORRADALMAK, SZÉCHENYI HITELE, A LENGYEL FORRADALOM, AZ 1831-ES PARASZTFELKELÉS

Az ébredő, formálódó reformmozgalom párhuzamosan további halmozódó impulzusokat kapott. 1830 közepétől sorozatos mozgalmak, felkelések rázták meg az 1815-ben főképp I. Sándor cár és Metternich révén összehozott Szent Szövetség-i, konzervatív európai hatalmi rendszert. A sort a legjelentősebb, a párizsi júliusi forradalom nyitotta meg, előzve a mereven reakciós X. Károlyt, helyébe Lajos Fülöpöt állítva, aki a polgári, liberális körök támogatását élvezte. A párizsi forradalom jelezte: Európának már nem csupán a déli és keleti peremvidékein van elégedetlenség, mint az 1820-as évek elején, hanem a centrumban is. Franciaország új alkotmányt kapott, mely szerint Lajos Fülöp már a „nép akaratából” lett uralkodóvá. 1830 augusztusában Belgium népe kelt fel, kikiáltva függetlenségét a Szent Szövetség által erőszakolt németalföldi királyságtól. I. Miklós (1815 szellemében) készen állt a beavatkozásra,

¹⁴ A konzervatív, aulikus tábor csak annyit ért el, hogy a tizedet a közgyűlés csak kárpótlással kívánta eltörölni, az úriszék esetében csak azt fogadták el, hogy az a földesúr és jobbágya közt ne ítélhessen. „Cserébe” viszont a reformerek a konzervatívok támogatásával a követutasítás részévé tették: az országgyűlés akkor is üljön össze, ha a törvényben előírt három év elteltével sem hívná össze az uralkodó. A követutasítások pedig a többi megyével is közlendők. Bécsben aligha örültek ennek. (BARTA I., 1964. 472. sköv., ERDMANN, 1989. 41. sköv.)

¹⁵ DEÁK F., 2001. I. 31. sköv., MOLNÁR, 2000. 256. sköv.

¹⁶ DEÁK Á.–MOLNÁR, 2003. 32. sköv., MOLNÁR, 1995. 381. sköv., MOLNÁR, 2000. 277.

¹⁷ SZAUDER, 1955. 152. sköv.

¹⁸ VÖLGYESI, 2002. 59.

ám Lengyelország – Oroszország által megszállt – részei cárellenes felkelésükkel megakadályozták az intervenciót, amit egyébként Anglia és Franciaország sem támogatott. Belgiumban is a liberálisok vették át a vezetést.

1830 végén, majd 1831-ben sorra törtek ki forradalmi mozgalmak a Német Szövetség területén is: Braunschweigben, Hessenben, Szászországban, Hannoverben liberálisabb alkotmányt kényszerítettek ki. Ez már súlyos aggodalmat okozott Bécsnek, Metternichnek, aki ekkor főként a német és itáliai területekre, Ausztria ottani befolyásának, hatalmának őrzésére koncentrált – Belgium szerencséjére is. A bécsi hadvezetésnek nem kis munkájába került a római, modenai, bolognai felkelések semlegesítése és a pápai állam megmentése a forradalmi erőktől. A súlyos helyzetre Metternich a rá jellemzően reagált: a frankfurti német szövetségi gyűléssel korlátoztatta a parlamentek működését és a sajtót. Ettől kezdve politikájának meghatározó eleme lett a néha valós, de még inkább csak rémképként a szeme előtt lebegő forradalmi veszélytől, titkos összeesküvő társaságoktól, főleg a fiataloktól, ifjúsági egyletektől, diákszervezetektől való félelem. Anglia másként reagált: a liberálisok pártja kormányra került, megalkották a „Reform Bill”-t, mellyel a hatalom részesévé tették a középső osztályokat is, időben szerelve le az indulatokat. Ezt tette az az Anglia, ahol a főúri nagybirtokosok szerepe a hatalomban, a közéletben, de a gazdaságban, kereskedelemben is meghatározó volt. Metternich viszont 1833 tavaszán a német radikális fiatalok akciója után (megkísérelték, eredménytelenül, a frankfurti szövetségi rendőrség palotájának elfoglalását) nagy erőfeszítéssel szorosan közelítette egymáshoz a három keleti abszolutista hatalmat, s ezen belül 1833 szeptemberében Münchengrätzben megállapodott Oroszországgal és Poroszországgal, majd októberben szerződést kötött velük Berlinben, főként a forradalmi erőkkel szembeni összefogás, a „belső zavarok”, illetve „a külső veszedelem” közös leszerelése, elhárítása jegyében.¹⁹

Még az operátumok megyei vitái előtt jelent meg Széchenyi István *Hitele* 1830. január végén. Minden idők egyik legjobb ütemben közzétett, a reformmozgalom úttörőire nagy hatást gyakorló, korszakos mű volt. Bár Berzeviczy Gergely 1809-es már érintett alkotmányterve tartalmazta a közteherviselést, a jobbágyszabadítást, Batsányi János 1810-es röpiratában a feudális rend felszámolását remélte (mindketten Napóleontól várva segítséget), munkáik igen kevesekhez jutva el, hatástalanok maradtak.²⁰ A *Hitel*t viszont számosan vették kézbe országszerte, az éppen Széchenyi hatására egyre szaporodó kaszinókban, de egy-egy reformer udvarházában is elemezték, vitatták a művet, mint Széchenyi következő vitairatát, a *Világot* is.

A *Hitel* alapgondolata szerint a bajok, köztük a birtokosok bénító hitelhiányának okozója a fennálló feudális rend, azaz gyökeres változás szükséges. Széchenyi gondolkodására kimutathatóan hatott a felvilágosodás Rousseauja és a klasszikus közgazdaságtan úttörői, A. Smith és főként J. Bentham munkássága. Széchenyi európai, köztük angliai utazásai sem maradtak hatás nélkül.²¹

A *Hitel* nem kevesebbet kívánt, mint az ősiség eltörlését, az alkotmányos jogok kiterjesztését a nem nemesekre, a robot és a kilenced megszüntetését, a céhek felszámolását, nemzeti bankot, váltótörvényt, fokozatosan bevezetett közteherviselést. Szerzője erősen hitt az ország jövőjében, de nyomatékosan figyelmeztetett arra is, hogy az eredmény főként a közélet és a gazdaság szereplőin múlik. Nem külső okokban kereste és találta meg a gondok forrását, mint tette azt a korábbi nemesi rendi politika, amely ezzel lényegében fel is mentette magát a belső reformok, változtatások alól. Hamarosan számos ellenzője is akadt főúri, nemesi olvasói között, hiszen ők is észrevehették, hogy Széchenyi már nem a rendi alkotmányt akarja erősíteni, esetleg korrigálni, hanem egyenesen a rendiség felszámolását célozta meg.

¹⁹ KOSÁRY, 1990. 236. sköv., PAJKOSSY, 1998/B. 199. sköv., SCHLETT 1987. 25. sköv. A berlini szerződés: PAJKOSSY, 2003/A. 122. sköv.

²⁰ PAJKOSSY, 1998/A. 148.

²¹ A magyar reformkor jelesei közül számosan pallérozódtak hosszabb külföldi utazásokon, így például Szemere Bertalan, Szalay László, Trefort Ágoston, Eötvös József. Vö. KOSÁRY, 1990. 266. Széchenyi utazásához ld. például GERGELY, 1972. 25. sköv., 46. sköv., 51. sköv.

A széleskörű hatást mozgósító erőt fokozta Széchenyi újabb kötete, az 1831 elején megjelenő *Világ* („Világ, vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására”). Harmadik nagy munkája, a reformterveit és programját pontosító, részletező és rendszerező *Stadium* csak 1833 novemberében juthatott be kevés példányban az országba; itthoni kiadását a „felébredő” Bécs már meggátolta, s így már csak kis hatást ért el, épp úgy, mint Wesselényi szintén külföldön kiadott és itthon csak 1834-ben, kevesek kezébe eljutó *Balítéletekről*je.²²

Az 1830. november végén kibontakozó lengyel nemesi felkelés Európa-szerte erős szimpátiát ébresztett az abszolutizmusellenes körökben. Magyarországon főként a lengyel határhoz közeli megyékben különösen erőteljes volt az együttérzés és a segíteni akarás. A felkelés Lengyelország Oroszországhoz csatolt területén („kongresszusi Lengyelország”) tört ki, ott, ahol 1815 óta autonómiával, sőt hadsereggel is rendelkeztek a lengyelek. Amikor a cár Belgium ellen készülve mozgósította a lengyel haderőt is, a lengyel tisztek az éppen induló felkelés mellé álltak. 1831. január 15-én kikiáltották a lengyel függetlenséget, de aztán győzött a túlerő: szeptemberben a cár már bevonult Varsóba, s a lengyel autonómiának azonnal véget vetett. Franciaország nem állt ki erősebben a lengyel ügy mellett, Palmerston angol külügyminiszter pedig ugyanúgy a forradalom ellen foglalt állást, mint 1849-ben Magyarország esetében is. Lengyel menekültek árasztották el Európát. Különösen nagyszámú és befolyásos emigráns kör jött létre Párizsban.

Említettük, a lengyel ügy melletti szimpátia igen erős volt Magyarországon, s azon belül is főként Felső-Magyarországon. A Zemplén megyei nemesség például évszázadok óta szoros társadalmi és gazdasági kapcsolatban állt Lengyelországgal. Elég, ha most arra utalunk, hogy az egykor világhírű hegyaljai borkereskedelem fő célpontja a közeli lengyel piac volt, s ez a kereskedelmi kapocs Lengyelország feldarabolása után, Ausztria tiltó jellegű vámpolitikája miatt szinte teljesen felbomlott. Emellett ország-szerte erős volt a több évszázados sorsközösség érzete, s Lengyelország 1772-vel induló nagyhatalmi felosztásait követően vele a cári, illetve bécsi abszolutizmussal szembeni ellenszenv. Amikor Bars megye 1831 májusában, feliratban követelte Bécs fellépését a lengyelek mellett, 33 megyétől kapott azonnali támogatást, az elsők közt Zemplénből is.²³

A szimpátia és együttérzés szép példájaként említsük meg, hogy a pályakezdő Kossuth Lajos az 1831. júniusi zempléni közgyűlésen remek beszédet mondott a lengyelek érdekében. Gyújtó erejű, érzelmre, értelemre és emberiségre utaló szavaiban a lengyeleket Leonidaszhoz és Zrínyihez hasonlította. Aki hazáját szereti – mondta, az áldást mond az Északi Colossus ellen küzdő lengyelekre.

A magyar ellenzék Európa hallgatása közepette lépett fel, bár vezetői, legjobbjai (Kölcsey, a pályakezdő Kossuth és mások) tudták: kézzel fogható sikere a fellépésnek aligha lesz. De követték az erkölcsi parancsot. Az abszolutizmus elutasítása mellett a magyar ellenzék belpolitikai törekvései is gazdagodtak: a Lengyelország felé irányuló kereskedelem fellendítésének követelése már erősítette a gazdasági érdekvédelmet és elvezetett a felismeréshez, majd fokozatosan a nyilvánosság elé is tárt kívánsághoz, mely szerint az országot közelről is érintő kérdésekben az országgyűlésnek legyen befolyása a külpoli-

²² PAJKOSSY, 1998/B. 2006. 200. sköv. A *Hitel*ről széles gazdaságtörténeti elemzéssel és alapos ismertetéssel ld. Iványi-Grünwald Béla több mint 200 oldalas bevezető tanulmányát SZÉCHENYI István Összes Művei II. kötetéhez. (Bp., 1930. 8. sköv.); számos más írás mellett kiemelten figyelembe veendő még: BARTA, 1960., valamint nem utolsósorban GERGELY, 1972., főként 89–126. Uő, 2006. 48. sköv. és CSORBA L., 2010. 121. sköv. Gergely András 2006-ban megjelent könyvében sokrétűen, részletesen elemzi a *Hitelt*, *Világot* és a *Stadiumot* író Széchenyi gondolatait, érveit és személyiségét is. GERGELY, 2006. 48. sköv., 59. sköv., 69. sköv.

²³ KOVÁCS E., 1959. 87. sköv. PAJKOSSY, 1998/B. 199. Bécs elzárkózott, sőt lezárta a galíciai határt, s az elfogott lengyel menekülteket, nagy felháborodás közepette, visszatoloncolta a cári megtorlás kezébe. Így is sok lengyel húzta meg magát (kedves vendégként fogadva) felső-magyarországi nemesi kúriákban. Lónyay Gábor deregyői kastélyában például, 1890-ben bekövetkezett haláláig, jószágigazgatóként és barátként élt egy lengyel menekült: Gráven Lajos. (Kutatásra igen érdemes iratai: MNL OL P 476.)

tikára. Kossuth zempléni beszédében pedig a lengyelek támogatása kapcsán már jelentkezett a polgári öntudat, a polgári szabadság és a nemzeti szuverenitás határozott igénye.²⁴

Zemplénben és másutt is észrevették közben: a lengyel parasztok közömbösen nézték uraik harcát a cári seregek ellen és ez az 1831. nyári, Felső-Magyarországot különösen érintő (még tárgyalandó) parasztfelkelés mellett lendítő erőt adott azoknak, akik az érdekegyesítés, a jobbágság sorsának enyhítése, a jobbágyi földtulajdon érdekében kezdtek küzdeni.

Még egy tapasztalata volt a lengyel ügynek és a magyar parasztfelkelésnek. A magyar jobbágyfelkelés alatt a ruszin és szlovák jobbágyok egy része a „jó cár atyuska” segítségét várta, sorsa jobbulását remélve. E remény teljesen alaptalan volt, viszont a magyar politizáló nemesség jó részében fokozódott a félelem a cári abszolutizmustól.

A forradalomtól, összeesküvőktől rettegő Metternich és a bécsi kormányzat 1848-ig nem hagyott fel a „nemzetközi felkelést szervező” lengyel emigránsok figyeltetésével Brüsszeltől Bécsig és Budáig, Pestig. Csak példaként: Sedlnitzky bécsi rendőrminiszter 1837 októberében hosszú átiratban fejtegette Pálffy Fidél magyar kancellárnak, hogy a brüsszeli lengyelek Galíciában, Magyarországon, Poroszországban és Oroszországban is kiterjedt lengyel felkelést szerveznek. „Természetesen” intenzív határőrségi és katonai intézkedések történtek, és Pálffy lengyel menekültek hosszú névsorát küldte szét a határ menti magyar megyékhez, intézkedést várva.²⁵

A reformok felé tájékozódó nemesség jelentős lökést kapott a már érintett 1831-es parasztfelkelés nyomán is. Az 1831-et megelőző években árvíz, aszály, marhavész és járványok sora sújtotta az országot. Felső-Magyarországon különösen súlyos volt a helyzet, mivel ott az eleve kedvezőtlen földrajzi és természeti adottságok, gyenge termőföldek, az éghajlat zordsága, a szétaprózott jobbágytelkek miatt évek óta ezrek éheztek és alultápláltak voltak. A parasztok közül számosan képtelenek voltak a magas állami és megyei adók megfizetésére, adószedők jártak a nyakukra. Kossuth első jelentős közéleti munkája nem véletlenül volt az „Értekezés az éhség-mentő intézetekről” című írás (1828), amely töredékes állapotában is átfogó és megrázó képet ad a zempléni jobbágság nyomasztó helyzetéről.²⁶ Kossuth írását is felhasználva készült el a megye javaslata 1831 őszén, már a felkelés után, a megyei tartalékélelem-raktárak létesítéséről.²⁷ Az se lehet véletlen, hogy hasonló állapotokat tárt fel Szatmárban Kölcsey.²⁸

Ilyen helyzetben érte az országot az Oroszország és Galícia felől betörő kolerajárvány. A hatóságok kormányzati utasításra határozatát, úgynevezett veszteglőhelyeket állítottak fel, ám a zárlatot hol felol-

²⁴ KOSÁRY, 1990. 239. sköv., PAJKOSSY, 1998/B. 199. sköv., Kossuth beszéde: KLÖM VI. 223. sköv. A zempléni eseményekről: ERDMANN, 1989.37. sköv. Részletesen a reformkori magyar–lengyel kapcsolatokról: KOVÁCS E., 1959. A magyarországi lengyelbarátság gyökereiről: 45. sköv.; a lengyel ügy melletti magyar mozgalmakról: 65. sköv. A lengyelek melletti szimpátiával kapcsolatban említendő – sok más mellett – az, hogy a 20 éves tolnai Perczel Móric, elbocsájtott katonatiszt néhány társával álruhában próbált átjutni az osztrák határázaron, hogy harcoljon a lengyelek oldalán. Letartóztatták, de szerencséjére Pest megyének adták át, s bár a főispán (József nádor) szigorú büntetést akart, a megye szabadon engedte. (CSAPÓ, 1989. 21. sköv., KLÖM VI. 637.) A kalandos sorsú, emlékiratot író Kászonyi Dániel 17 évesen szökött át a lengyelekhez. Neki is szerencséje volt, mert Roth osztrák tábornok gyermekként kezelte és hazakísértette. (KÁSZONYI 1977. 78. és uo. MÁRKUS László bevezetője 10.) A magyar ellenzék fellépéséhez, Bars feliratához és Kossuth beszédéhez vö. GERŐ, 1984.

²⁵ Sedlnitzky átirata Pálffy Fidélhez 1837. október 25. (József n. titk. 71. cs. 493. Pálffy intézkedései uo.) Valamivel korábban Pálffy József nádornál is intézkedéseket sürgetett az országban bujkáló, „bajkeverő” lengyelekkel szemben. (Pálffy József nádorhoz 1837. február 15., uo. 71. cs. 239.) A Magyarországra menekült lengyelekről: KOVÁCS E., 1959. 79. sköv.; a lengyel forradalmi kormány Magyarországhoz, magyar megyékhez intézett köszönő leveléről: 120. sköv.; a magyarországi lengyel menekültek sorsáról, a kormányzati intézkedésekről: 130. sköv. A lengyel felkelés bukása és az örökváltság gondolatának kapcsolatához ld. GERŐ, 1984. 149. sköv.

²⁶ KLÖM VI.172. sköv.

²⁷ Uo. 183. Barta István jegyzete.

²⁸ A szatmári adózó nép állapotáról: KFÖM 2. 1960. 27. sköv., KFVM 1975. 579. sköv., vö. SZAUDER, 1955. 158. sköv. Pajkossy Gábor szíves közlése szerint a szöveget Kölcsey Kende Zsigmond főszolgabírónak írta, s elhangzott közgyűlésen, ahol Kende ismertette. Vö. Kiss A., 2004. 233. sköv. Kiss tanulmányában említi, hogy Kölcsey már 1829 tavaszán jegyzeteket készített a szatmári adózók helyzetéről s ez szolgált alapul Kölcsey írásához.

dották, hol visszaállították. Ellentmondó intézkedések történtek. Pulszky Ferenc – Eötvös Józsefről írva – szellemesen jegyezte meg: a kolera precedens nélkül állt Magyarországon s precedens nélkül a kormányzat képtelen volt intézkedni.²⁹ A járványt (250 ezer áldozata volt) nem sikerült távol tartani, viszont a felső-magyarországi megyékből a parasztok nem tudtak lemenni az Alföldre aratni, azaz nem tudták kenyerüket biztosítani. Terjedni kezdett köztük a gondolat: a kolera csak úri huncutság. A kutak hatósági fertőtlenítésében is az urak kezét látták: meg akarják mérgezni a jobbágyokat... A híresztelések sora, az elkeseredettség és a nyomor felkeléseket robbantott ki.³⁰ Pesten kezdődött 1831. július közepén. Ezt a katonaság egy nap alatt leverte. Július végétől augusztus 20–22-ig tartott a már sokkal keményebb és kiterjedtebb zempléni, gömöri, abaúji, szepesi és sárosi felkelés, melyben 45 ezer paraszt vett részt, köztük néhány kismemes is.³¹

Kossuth Lajos is kijárta a parasztfelkelés iskoláját. Sátoraljaújhelyi kolerabiztosként meggátolta a járvány terjedését, távol tartotta a zempléni megyeszékhelytől a felkelést is, miközben társaival együtt gondoskodott a város élelmezéséről.³²

A jobbágyok tengerében kis szigeteket jelentő kúriákban élő nemesek ettől kezdve nem feledték a félelmet, s miközben legjobbjai a jobbágyfelszabadítás mikéntjén, ütemezésén gondolkodtak, folytonossá tették a statáriumot. Zemplénben például 1831-től 1848-ig évente meghosszabbították a kivételes bíraskodás lehetőségét, amit még a szószekekről is rendre kihirdettek.³³

A REFORMMOZGALOM ÉS A KORMÁNYZAT POZÍCIÓI, ESZKÖZEI

A felsorolt hatásokat magába szívó s a következtetéseket fokozatosan rendszerbe foglaló reformmozgalom – mivel a forradalmi megoldás idegen volt számára – a törvényes haladás útját választotta. A törvényhozás folyamatába a százados jogvédő rendi ellenállás pozitív eredményeként még meglévő rendi lehetőségeket kellett kihasználnia. Ha valaha, ekkor döntő fontosságúvá vált a megyei autonómia, amely még az abszolutizmus által meg-megcsonkított formájában is mozgásteret adott a nemességnek: a nyilvános megyei közgyűléseken gyakorolt szólásszabadság s a tisztújítások, az országgyűlési követválasztások szabadsága. A szólásszabadság biztosíthatta egyedül – érdemi sajtó hiányában, illetve a cenzúrával bénított könyvkiadás korában – a meggyőzés, a közvélemény-teremtés lehetőségét, a formálódó reformigények betételét a megyei követutasításokba. A követválasztás szabadsága pedig közgyűlési többség megszerzése, illetve megőrzése esetén a követutasítások biztonságos, reformerek általi képviseletét garantálhatta. A döntő ponton, magán az országgyűlésen már jóval kevesebb eszköz volt

²⁹ PULSZKY, 1958. 9. sköv.

³⁰ Nem előzmény nélkül Zemplénben például már 1828–29 táján voltak helyi mozgolódások.

³¹ A felkelők jelentős része szlovák és ruszin volt, körükben kapott hitelt a közeli, őket segítő cári beavatkozás reménye. Ennek alapja nem volt, bár akadt a hangadó felkelők között (Kászonyi Dániel emlékirata szerint) például egy Rabatin Iván nevű, aki a cár emberének hírelte magát és biztatott a cári segítség ígéretével. A felkelők 17 birtokos nemes gyilkoltak meg, kastélyokat és kúriákat dúltak fel, gabonarakárokat törtek fel és megtagadták a robotot. 52 század katonaság kellett a felkelés leveréséhez, ami 2-3 hetet vett igénybe. A statáriális bíróságok 119 felkelőt végeztek ki. (Kászonyi Dániel, aki a helyszínen élte át a felkelést, s bíróként is közreműködött a statáriális eljárásban, 130 kivégzésről tudott, melyek közül Zemplénben volt a legtöbb: 81. vö. KÁSZONYI, 1977. 79. sköv.) (Kászonyi 18 éves volt, az ügyvédi szakvizsgát még nem tette le, de emlékiratában állítja, hogy a nehéz helyzetben bírónak nevezte ki Eötvös Ignác királyi biztos.) Tilkovszky 64 zempléni kivégzésről tudott.

³² Kossuth kolerabiztosí irományai: KLÖM VI. 239. sköv. Kossuth saját szerepéről: levele édesanyjához 1839. február 24. (KLÖM VII. 607. sköv.)

³³ 1831-ről rövid, pontos elemzés: DOBSZAY-FÓNAGY, 1998. 63., PAJKOSSY, 1998/B. 203-205. A zempléni eseményekhez: ERDMANN, 1989. 27. sköv. A parasztfelkelés okait és lefolyását részletezi kitűnő monográfiában Tilkovszky Lóránt. (TILKOVSKY, 1955.) A felső-magyarországi felkelés történetét már 1832-ben közzétette Balásházy János, aki tagja volt a zempléni, megyei kolerabizottságnak. (BALÁSHÁZY, 1832.)

a reformerek kezében. Az alsótáblán – ahol a nemesség zömét reprezentáló megyei követek alkották a nagy többséget – többségre vergődhettek ugyan, de a szabályozatlan országgyűlésen a főrendiház vétoja, ellenvéleménye, ennek esetleges leküzdése után pedig a királyi döntés (amely nélkül törvény nem születhetett) több fokozatú gátként meredt eléjük. Tehát az országgyűlésen alapvető volt a reformerek számára a meglévő rendi jogok védelme, a szűk, de kiaknázható lehetőség őrzése. A reformok sorsát illetően az ellenzéki reformerek csak abban reménykedhettek, hogy alsótáblai többségüket állhatatos kitartással sikerül tartósítaniuk, s a közvélemény nyomásával engedményekre kényszeríthetik mind a főrendeket, mind a kormányzatot.

1832-re, az első reformországgyűlés kezdetére a megyékben a kormányzattal szemben lépéselőnybe került a reformmozgalom. Az alkotóerőt, tájékozottságot, problémaérzékenységet képviselők többségét maga mögött tudta, az úgynevezett országgyűlési ifjúság zöme lelkesen támogatta. A konzervatívokat és aulikusokat egyaránt meglepte és készületlenül találta az új mozgalom lendülete, terjedése, ellenérveik egyébként is hatástalanok voltak a kor kívánataival szemben. Kiütköztek azonban a reformmozgalom gyengeségei is: egy-egy megyében csak néhány igazán képzett, következetes és vezetésre hivatott reformpolitikus volt, a közgyűléseken jelenlévő és szavazó nemesi tömeg viszont ingadozott a privilégiumok, a „sarkalatos nemesi jogok”, illetve a haladás támogatása között. A fiatal reformerek tüzes agitációja hatott rá, de az ellenagitáció – nem vártott magára sokáig – helyzete sem volt reménytelen, különösen akkor, ha nem csupán erkölcsi engedményekről, szabadságjogok elvi jelentőségű kiterjesztéséről volt szó, hanem arról, hogy a nemesség materiális engedményeket adjon a jobbágyságnak, sőt netán feladja féltve őrzött „ösi” adómentességét. A szilárd reformerek táborán belül is frontok húzódtak. A reformok mélysége, üteme, az egyes konkrét kérdések kapcsán szerteágaztak a vélemények, s nehéz volt, néha kilátástalan a mozgalom egységét biztosítani, az alapvető célokhoz vezető utat elfogadtatni. Wesselényi, Deák, majd Kossuth formátumú vezető volt szükséges hozzá.

Míg a reformmozgalom vezetői a kor ütőerén tartották kezüket és kiadták a nemzeti és társadalmi fejlődés jelszavát: haza és haladás, addig a bécsi kormányzat rendíthetetlen konoksággal folytatta a minden változástól betegesen félő, a francia forradalom okozta sokkból soha ki nem gyógyuló, sőt egyre merevebb, sivárabb és terméketlenebb konzervatív abszolutizmus politikáját. Magyarország viszonylag önálló intézményei, az adó- és újoncmegajánlás jogát birtokló és a törvényhozásban a királlyal magát egyenrangú félnek tekintő országgyűlése, alkotmányossága mindig is szálka volt Bécs szemében. Igyekezett is minden lehető alkalommal negligálni az országgyűlést és Bécsből rendeleti úton, a kényelmetlen „alkotmányosdi” mellőzésével kormányozni Magyarországot is. Metternich már 1811-ben a magyar alkotmányosság megszüntetését tervezte, Magyarországot a birodalom integráns részévé akarta tenni. Később is forgatott a fejében államcsíny-terveket és soha nem mondott le a Magyarországot is magában foglaló, korlátlan centralizmussal vezetett Habsburg Birodalom eszméjéről. Eleinte nyíltabban, később burkoltabban, de félreérthetetlenül tört célja – ahogy ő mondta: Magyarország civilizálása – felé.³⁴

1820-ban Metternich ismét a magyar alkotmányosságot keményen támadó politikára váltott. Az országgyűlést 1811 óta már nem hívták össze, rendeletekkel kormányoztak. 1820-tól aztán a magyar rendi alapjogok legfontosabbját, az ország maradék függetlenségét, a részben autonóm önkormányzását garantáló országgyűlési újonc és adó-megajánlási jogát vetették félre provokatív módon. Úgy vélték, megtehetik, hiszen 1820 körül Ausztria és Metternich pozíciói még erősek voltak Európában. A monarchia egyelőre akadálytalanul eljátszhatta – nemzetközi felhatalmazással – „Európa csendőre” szerepét Nápolyban és Piemontban, leverve a forradalmi mozgalmakat. Az 1820 őszi troppai kongresszuson a cár elismertette a többi nagyhatalommal a beavatkozás elvét a forradalmi megmozdulások ellen. Metternichék úgy érezhették, hogy szabad a kezük Magyarországon is. Rendeletekkel írták elő az újoncozást, majd 1821

³⁴ Ferenc császár 1811-ben majdnem leküldte a magyar alkotmányt felszámoló rendeletét, amit csak a kabinet egy-két józabb tagja gátolt meg. Metternich egyébként a magyarokat sokszor vádolta protestáns szeparatizmussal is. (SZEKFÜ, 1926. 67. sköv., ANDICS, 1975. 22. sköv.)

őszén előírták az adó váltópénz helyett ezüstforintban szedését, ami két és félszeres adóemelést jelentett. A rendelet végrehajtását aztán 1822. november 1-jére halasztották, de így is tiltakozó megyei feliratok özöne zúdult Bécsbe. A vezérszerepet Bars vitte, mintegy 15 megye élén. Sikertelen volt a tiltakozók által kért nádori közbenjárás, sőt a trónörökösé is, és a megyékhez durván elutasító, sőt rendreutasító leiratok érkeztek. A megyék ellenálltak, a rendeletek végrehajtását megtagadták. Erre királyi biztosok érkeztek a megyékhez katonasággal, s ahol kellett, erőszakkal, letartóztatásokkal hajtották végre a rendeleteket. Bars vezetésével Nógrád, Zemplén és még egy-két megye ekkor is kitartott, a biztosnak sem engedelmeskedett, nem újoncozott, nem szedte be az adót, azaz passzív ellenállással igyekezett – többször is sikerrel – megbénítani a megyei közigazgatást. A kormányzat bizonytalankodva bár, de elszánta magát arra, hogy 1795-höz (jakobinusok pere) hasonlóan hűtlenségi eljárást, pereket kezdeményez a megyei vezetők ellen. Dömötöri Németh János királyi jogügyszagatgató (az 1795-ös perben nyéki Németh János jogügyszagatgató szerepelt) azonban jelezte: ezúttal nincs törvényes alap hűtlenségi keresetekre. Elkészítette ugyan a vádat megelőző keresetlevelet, de abban nem kis bátorsággal kipontozva hagyta az eljárások alapjául szolgáló törvényhelyeket. Végül kompromisszum született. A Bécsbe rendelt barsi vezetők a kancellári kérdésre, hogyan lehetne az uralkodó tekintélyének sérelme nélkül visszaállítani a forrongó megyékben a normális közigazgatást, így feleltek: országgyűlést kell összehívni. Bécs engedett, s 1825. július elején – 14 év után – összehívta az országgyűlést.³⁵

Az 1825. szeptember 15-én megnyitott országgyűlésen a kormányzat célja az volt, hogy az 1791–95-ös operátumok tárgyalását kezdeményező királyi propozíciók képezzék az első tárgyat, jelezve Bécs valójában nem létező jóindulatát, reformkészségét. Ezt követően az uralkodó szép szavakban ígérte az alkotmányosság tiszteletben tartását és védelmét. A rendek viszont csakis a súlyos alkotmányos sérelmekkel akartak kezdeni, azaz tiltakozni az országgyűlést mellőző rendeleti kormányzás ellen. Már a megyei követutasítások egy részében, majd a viták kezdetén kemény vádak hangzottak el a rendeleti kormányzás, a királyi biztosok terrorja, a megyék közti levelezés akadályozása ellen. A biztosok ellen nem egyszer hangzott el a hazaárulás vádja, és nem kaptak kíméletet a királynak – úgymond – törvényellenes intézkedéseket ajánló tanácsadók sem. Az országgyűléshez intézett első királyi leirat megnyugtatót kívánt, de közben elítélte a „felelőtlen újítók” visszaéléseit, a királyi méltóság egyes megyékben történt megsértését. Óriási lett a felháborodás a rendeknél és József nádor sietve kieszközölt egy második leiratot, amely már egyértelműsítette az ígérést: az uralkodó a jövőben nem kívánja azokat az eszközöket alkalmazni, amelyeket a rendek oly súlyosan sérelmeztek. Az újoncozást felfüggesztették, viszont az adó ezüstben szedését folytatták. A rendek így is elfogadták a kompromisszumot, bár kérték a törvényellenes rendeletek megismétlése elleni törvényes garanciákat.

A nagy megyei ellenállás nem volt a reformmozgalom része, inkább a hagyományos alkotmányvédő rendi ellenzékiiség utolsó nagy erejű s részben sikeres megnyilvánulása. 1834–35-ig Bécs nem lépett hasonló, élesen alkotmányellenes útra. Az országgyűlést 1830-al kezdődően háromévente összehívták.³⁶

Természetes, hogy az a magyar reformmozgalom, amely hangsúlyozottan az alkotmányosság adta lehetőségeket kihasználva igyekezett engedményekre, mozdulásra szorítani a kormányzatot, Bécsben csakis ellenszenvet válthatott ki. Bécs ugyanis képtelen volt korszerű alternatívát kínálni a reformerek ellenében, azt azonban tudta, hogy ha a reformmozgalom eredményeket ér el az örökös tartományoknál potenciálisan erősebb Magyarországon, az nemcsak a Habsburg-ház – mint az európai konzervativizmus

³⁵ Horváth Mihály szerint ebben jelentős része volt I. Ferenc tartós feszültségeket kerülő személyiségének. Azonban azt is látni kell, hogy éppen ekkortájt Anglia már kivált a nagyhatalmi egységpolitikából, Franciaország pedig alig leplezetten működött a monarchia itáliai pozíciói ellen, s így Metternich csupán Oroszországra számíthatott. A német államszövetségben vele egyre inkább konkuráló Poroszország is kezdett ingatag szövetségeseinek számítani. A magyar rendi alkotmányosság elleni frontot – legalábbis egyelőre – Bécs kénytelen volt beszüntetni. (A megyei ellenálláshoz: HORVÁTH M., 1886. I. 92. sköv., KLÖM VI. 22. sköv., KÁSZONYI, 1977. 67. sköv. Dömötöri Németh János szerepéhez ld. KLÖM VI. 992., VII. 353. A nemzetközi vonatkozásokhoz: KOSÁRY, 1990. 231. sköv.)

³⁶ HORVÁTH M., 1867. I. 144. sköv. Az ellenállás zempléni eseményeihez: ERDMANN, 1989. 9. sköv.

Romanovok melletti egyik feje – presztízsét gyengíti, hanem idővel felvetheti a hatalom kérdését is. Így minden rendelkezésére álló eszköz bevetésére kész volt. Eszközök gazdagon álltak rendelkezésére. Kezében voltak a központi kormánysszervek, a tőle függő s az országban számos helyen jelenlévő sok bürokratával (igaz, a hivatali szervezet körülményes és lassú volt). Az ellenzék fő bázisaiban, a megyékben ott voltak a kormány által kinevezett főispánok. A kormányzat kezében volt a végső esetben bevethető, hangsúlyozottan birodalmi szellemre nevelt hadsereg, s nem hiányzott a külső segélyforrás sem: az 1833-ban részben reorganizált Szent Szövetség révén számíthatott és számított is Oroszország támogatására, bírva Miklós cár kötelező ígérétét.

Ami a kibontakozó küzdelem reprezentatív fórumát, a magyar országgyűlést illeti, itt sem állt a kormány eszközök nélkül. A főispánok és aulikus nemesek révén aláaknázhatta a megyékben az ellenzék pozícióit, ha az ellenzék mégis többségre jutott a megyékben, s így az alsótáblán, a főméltóságokkal és a zömmel hozzá húzó arisztokratákkal buktathatta meg a főrendi táblán az ellenzék javaslatait. Ha ez sem sikerült, maga a király tagadhatta meg egy adott törvény szentesítését. Ha mindez nem volt elég a reformerek kifárasztására, ha azok tovább agitáltak, mozgósítottak, következhetett az ügyészi keresetekben, bírósági eljárásokban megmutatkozó megfélemlítés, a terrorpolitika.

AZ 1832–36-OS ORSZÁGGYŰLÉS ÉS AZ ÖRÖKVÁLTSÁG, AZ ELSŐ POLITIKAI PER

Az 1832–36-os országgyűlésen először csapott össze keményen a Wesselényi, Deák és Kölcsény vezette reformellenzék a kormánnyal. A megyékben és az alsótáblán többségben lévő ellenzék szervezeten lépett fel, határozottan jelezte, hogy haladni akar. Az érdekegyesítő politika jegyében a szabadparaszti életforma lehetőségét segítő javaslat, a jobbágyterhek örökös megválthatása lett az országgyűlés első periódusában az alsótábla fő jelszava.

Az 1832. december 20-án induló országgyűlésen már a tárgysorrend ügye is egyhónapos vitát váltott ki. A kormányzat és vele a főrendek zöme ugyanis a királyi proposíciók rendjében, a kormányzat kezdeményezési jogát érvényesítve kívánt tárgyalni. A rendi tábla viszont az országgyűlés, azon belül a rendek kezdeményezési jogát akarta gyakorlatban is elismertetni. A királyi proposíció az úrbéri operátumot tette első helyre, azt követte volna a jogügyi és az adóügyi munkálat. A rendi ellenzék viszont a kereskedelmi tárgyat preferálta, mivel a Habsburg abszolutizmus Magyarországot félgymarmati helyzetben tartó gazdaságpolitikája, azon belül főként vámpolitikája ellen nemcsak saját táborára, hanem a régi típusú rendi alkotmányvédő ellenzékiek támogatására is számíthatott, s ez a későbbi vitákban egységes és erős ellenzéki pozíciót adhatott.

Az úrbéri kérdéssel a király és a kormány szerette volna jobbágyvédő, az adózók sorsát enyhíteni kívánó szerepét igazolni a jobbágyság milliói előtt, másodlagos célja viszont az volt, hogy a reformerek várható jogkiterjesztő, nemesi privilégiumokat itt-ott megkérdőjelező-fellazító javaslatai ellen az alkotmányvédelem harcosának pozíciójába ügyeskedje magát. Az egyhónapos pozícióharcból a reformellenzékiek jöttek ki sikerrel. Ügyes fordulattal elfogadták az úrbér elsőségét, tudva, hogy azt a már bontakozó érdekegyesítő politikájuk kezdeteként, a jobbágyterhek önkéntes, örökös megváltásának, a jobbágyok személye és vagyona biztosításának és az úriszék reformjának kezdeményezésére fogják felhasználni. A kormányzat csak a Mária Terézia-féle rendelettel életbe léptetett, 1791-ben törvényesített urbárium korszerűsítésére, az úrbéres jobbágyterhek némi mérséklésére törekedett, az ellenzék viszont a Kölcsény és társai által vallott „szabadság és tulajdon” célkitűzést követte. A nyomasztó úrbéres terhektől való szabadulás lehetősége, a jobbágyok személyes szabadságának, az önkénnytől való megszabadulásának ígérete országszerte az ellenzék pozícióját erősítette a tájékozódó jobbágyok, jobbágyközségek, mezővárosok körében is. A kezdő összecsapást tehát az ellenzék nyerte.³⁷

³⁷ SÁNDOR, 1948. 134. sköv., KLÖM I. 95. sköv., HORVÁTH M. 1886. I. 310. sköv.

A kormányzat koncepciótlanságát, hibás ütemérzkét mutatta, hogy bár már 1831-ben olyan vezető kormányférfiak, mint Kolowrat és Sedlnitzky ajánlották az uralkodónak az örökös tartományokban az önkéntes örökváltság elfogadását és az adózás reformját – a kérdés bécsi napirendre vétele a kormányzatnak elsőrendű pozíciót biztosított volna az országgyűlésen – I. Ferenc azonban nem kívánt újításokat, mereven ellene volt az úr–jobbágy-viszony érdemi változtatásának.³⁸ Annak viszont, hogy a rendi tábla, ráadásul az ellenzék kezdeményezze az örökváltságot és erősítse pozícióit, Bécs keményen ellenállt, s ez határozta meg az országgyűlés hosszú vitáinak lefolyását, légkörét és eredményeit.

A közel kétéves örökváltság-vita elején a reformerek voltak erős fölényben. 1833. április 30-án, kerületi ülésen csak 7 megye volt ellene, igaz, a jogilag is tulajdonkénti megváltás 23:22 arányban elbukott.³⁹ Így a továbbiakban az országgyűlésen az örökváltság a jobbágyterhek örökös megváltását jelentette, de facto tulajdonként, jogilag viszont a földesúr elvi tulajdonjoga és az úri joghatóság, azaz a jobbágy-községek bel-igazgatásának felügyelete és az elsőfokú bíraskodás (kivéve a jobbágy és földesura közti viszonyt) fennmaradásával. A főrendek 1833. szeptember–november folyamán négyszer utasították el az örökváltságot. A rendeknél viszont még november elején is 30 megye is támogatta.⁴⁰ A főrendek végül 1833. november 11-én elfogadták az úrbéri rendi feliratot, benne az örökváltsággal, miután Bécsből ígéretet kaptak: az uralkodó „alkotmányellenes” törvényjavaslatot nem fog elfogadni.⁴¹

A most nem részletezhető, igen terjedelmes és szerteágazó, a teljes úrbéri tárgykört (jobbágyok költözése, telki állománya, hasznai az irtásföldről az úrbéres bormérésén át a legelő illetményig és használatig, a faizástól a boltnyitásig, a jobbágy tartozásai, a községek belső igazgatása, a jobbágytelken élő nemesek adózása, az úriszék korlátozása jobbágy és ura közti perekben, a jobbágyok személyének és vagyonának biztosítása) felölő 1833. november közepi feliratra az uralkodó csak tíz hónap múlva, 1834. augusztus 28-án reagált leirattal.⁴²

A leirat – a király teljesítette a főrendeknek tett ígéretét – elutasította az örökváltságot, pontosabban a tárgyat a jogi operátum vitájára halasztotta, ami az úrbéri tárgy közel kétéves vitáját látva, a ködös és távoli jövőt jelentette. Elvetette a leirat az úriszék reformját és a jobbágy személyes és vagyoni biztonságát garantáló indítványt is. (Az utóbbit „elvbén” elfogadta Bécs, de megint más tárgynál javasolta elővenni.)

Hamarosan kiderült, miért kellett Bécsnek tíz hónap a válaszhoz. 1834. szeptember 27-én, a leirat részletes vitája közben már több, korábban az örökváltságot támogató megye a leirat mellett szavazott, miután otthoni közgyűléseik ezt adták utasításba. Így történt például Zemplén esetében is. Ennek ellenére a kerületi ülésen még 33 megye támogatta az örökváltságot. Ezután a kormányzat aknamunkája országszerte felerősödött.⁴³

1834. november 10-én, rendi országos ülésen már csak minimális többség (25 megye) maradt az örökváltság mellett. Meginogtak az ellenzék pozíciói. Az országos ülésen⁴⁴ a két oldal ennek megfelelő intenzitással vitázott. Az elnöklő perszonális (személynök, az alsótábla elnöke; esetünkben az ellenzékiből királyi főtisztviselővé, az ellenzék szerint árulóvá lett Somssich Pongrác) a sérthetetlen földesúri tulajdonjog mellett érvelt, jelezve: ha az úri tulajdon megszűnik, az úrbéres viszonyoknak is vége, az ősiség pedig eleve ellentétes az örökváltsággal, mert rengeteg jobbágytelek jutna jobbágykézre s ezzel teljes

³⁸ GERGELY A., 1980. 707.

³⁹ KLÖM I. 334. sköv. Itt megemlítendő, hogy Kossuth már ekkor, reformer társainak jó részével ellentétben a jobbágytelket nem tartotta földesúri tulajdonnak, csak a telek utáni járulékot. Az állam jogának látta azt, hogy a közös érdekében korlátozza a tulajdonjogot, kárpótlással cserélve fel a jobbágyi szolgáltatásokat, akár kényszerítve is a földesurat az örökváltságra. (PAJKOSSY, 2006/D. 24.; vö. ehhez OROSZ, 1994. 214. sköv.)

⁴⁰ KLÖM II. 256. sköv., 352. sköv., 362. sköv., PAJKOSSY, 1998/B. 210. sköv.

⁴¹ KLÖM II. 381. sköv., PAJKOSSY, 1998/B. 210. sköv.

⁴² KLÖM III. 471., a leirat rendi vitájának kezdete 1834. szeptember 2-től: uo. 479. sköv.

⁴³ KLÖM III. 553. sköv. A szavazás: 559. Vö. PAJKOSSY, 1996/A. 1192. Ugyanakkor Zemplén az úriszéki reform és a jobbágyi szabadságjogok terén az országgyűlés végéig kitartott a reformellenzék mellett. (Uo. III. 567. sköv.)

⁴⁴ KLÖM III. 675. sköv.

alkotmányos rendünk forogna veszélyben. A reformellenzék vezérszónoka, Kölcsey Ferenc (íróként, költőként, politikusként is kora kiemelkedő nagysága, jellemben és erkölcsben felülmúlhatatlan személyiség) volt.⁴⁵ Az 1514-es „undok” parasztfelkelésnél is nagyobb bűn volt – kezdte – a jobbágyságra megtorlasként kirótt örökös szolgaság. Egyes uralkodók igyekeztek könnyíteni a jobbágyság terhein, egészen a Mária Terézia-féle urbáriumig, majd II. József jobbágyrendeletéig, amely eltörölte az örökös jobbágyságot; e rendeletet az 1790–91-es országgyűlés törvényesítette az urbáriummal együtt. Azóta nem sok történt – folytatta –, 1831 azonban világossá tette: az országban pár százezer nemes él, jobbágy milliók közt szétszórta, s e nemesség békés élete az említett milliók jóakarától függ. Spartacus és Dózsa lázadásának, 1831 esetleges ismétlődésének mi lehet az ellenszere? – kérdezte. „Hóhérpallós és kötél”, mint „nyomorult eszközök” aligha, a szabadság és a tulajdon megadása a megoldás. Bécsnek pedig az örökváltságot elvető-elodázó leiratra utalva üzent: „Uraim, a mit tesztek több mint véték és hiba”. Az üzenetben fenyegetett is: a magyar jobbágy tulajdonszerzésének útjában a kormány áll, s ezt világgá kell kiáltani, s „ez a kiáltás elébb-utóbb kilencmillió ember kebelét fogja dobbanásba hozni.” A harmincéves Deák Ferenc (1833 áprilisa óta képviselte Zalát bátyja, Antal helyett és máris jelentős szava volt követtársai közt) is remekelt. Kiemelte, hogy az örökváltság elutasítása földesúri jogot is sért, hiszen a földtulajdon utáni jobbágyi adózást miért ne engedhetné át a birtokos örökváltsági szerződéssel? Ez egyenlő lenne – így Deák – a tulajdon szabadságának semmivé tételével a köz kárára. (Deák itt ismert taktikáját alkalmazta: a feudalizmuson túlmutató reformoknál – ha egy mód volt rá – azt bizonygatta, hogy az adott javaslat a rendi alkotmányt csupán javítja.) Megemlítette, hogy Nyíregyháza korábbi örökváltsága után a volt jobbágyközösség felszabadulva, lelkes munkával naponta gazdagodó, egyre népesebb várost alkot. Említette a muraközi megváltakozott helységek meggazdagodását, és azt, hogy a korábban „kies” területet „termő kertté” varázsozták. A szabadság ösztönét – folytatta Deák – gátló törvényekkel nem lehet elfojtani, sőt, az egy ideig gátolt, aztán féktelenül rohanó szabadságvágy kártékony, míg hasznos törvényekkel mederben tartva a nemzeti erő és szorgalom éltetője lehet.⁴⁶ A személyes jelezte, hogy az ősiséget a maga részéről is tiszteletben tartja, a király pedig a koronázáskor megesküdött az alkotmány épségére és a nemesi jogok megőrzésére.⁴⁷ A maradiság jelképének számító La Motte Károly szavai már-már derűtséget keltettek, bár számos privilégiumokhoz ragaszkodó nemes értett vele egyet: ha sok lesz a szabad község, a végén még országgyűlési képviselőt kell nekik adnunk. Szavait így fejezte be: „Mit ér nekem a szabadság, ha minden ember szabad?”⁴⁸

⁴⁵ Beszéde: KLÖM III. 679. sköv., teljes szövege: KFVM 1975. 640. sköv.

⁴⁶ KLÖM III. 685. sköv., DEÁK F., 2001. 87. sköv., KÓNYI, 1882. 93. sköv. A muraközi községek 1793–96-os szerződéséről, Nyíregyháza 1803-as és 1824-es megállapodásairól: BARTA I., 1961. 94. sköv. Szentes szerződéséről, melyet éppen az 1832–36-os országgyűlés alatt, 1836 januárjában kötött: BARTA L., 1979. 56. sköv. E szerződések nem voltak problémamentesek, a muraközi községeket közigazgatásilag nem hitelesítették, se a Helytartótanácsnál, se a megyénél nem jelentették be. Így a földesúr (bár a falvak teljesítették vállalkásaikat) 1811-ben megtámadta a szerződést. 1848-ig folyt a vita, a perlekedés, melyben a megye is, a Helytartótanács is több ízben a községeket pártolta. Nyíregyháza az úgynevezett királyi haszonvételeket (kocsmáltatást, boltnyitást stb.) is megváltotta, ami a feudális jogrend szerint támadható volt. Mivel 1840 előtt az örökváltság nem volt törvényesítve, Nyíregyházán és Szentesen is formálisan a helybeli nemesség kötötte meg a szerződést. Szentesen a földesúr joghatóságáról is lemondott, márpedig az úriszék feudális jogi alapintézmény volt, magánszerződéssel megszüntetni nem lehetett. Azaz, már a 18. században és a 19. elején is kötöttek örökös szerződéseket, de egyértelmű lett, hogy precíz, jogilag pontos szabályozásra van szükség.

⁴⁷ KLÖM III. 718.

⁴⁸ Uo. 719. Érdekességként említhető, hogy Deák érvelését a rendi alkotmányon belüli reformként értékelt örökváltságról az elkötelezetten aulikus és konzervatív Pfanschmidt (később Zsedényi Eduárd) is támogatta. Valódi álláspontjuk, főként távlati céljuk szögesen ellentétes volt, hiszen Deák valójában a polgári átalakulás első jelentős lépését kívánta társaival megtenni, Pfanschmidtnek viszont ez esze ágában sem volt; az örökváltságot azért támogatta, mert az úrbéres föld eladhatóságában a pénzsűkületben lévő nemesi birtokosok jelentős bevételi lehetőségét látta, s nem értette, hogy a kormányzat miért gátolja a tulajdonosok rendelkezési szabadságát. Egyben felpanaszolta, hogy ugyanez a kormány a jobbágyi szolgáltatások helyenkénti mérséklésével csökkentette a tulajdon utáni jövedelmet, csökkentve ezzel a jobbágyok állammal szembeni teherviselő képességét. (Uo. III. 722.)

József nádor támogatta az örökváltság törvényes szabályozását, de ez sem ingatta meg Bécs álláspontját: az ellenzéki oldaltól nem fogad el érdemi és népszerű kérdésben kezdeményezést.⁴⁹

Az 1834. november 10-i minimális ellenzéki többség egy hónap alatt elolvadt, s az alsótábla december 10-i országos ülésén már 26:22 arányban elbukott az örökváltság.⁵⁰ Több megye utasítása megváltozott, az illető megyék közgyűlései hallgattak a sugallatokra és az időnként folyósított kortespénzekre is. A békési Csepcsányi ki is mondta a valóságot, miszerint a kormányzat erős hatást gyakorolt a pótutasítások készítésére, s egyes követek így lettek kénytelenek feketének mondani azt, amit tegnap fehérnek állítottak. Kossuth is megjegyezte az *Országgyűlési Tudósításokban*: hírek szállnak a kormány beavatkozásairól.⁵¹

A kormány elérte célját. Az örökváltságot a rendi táblán buktatta meg, vereséget mérve a reformtáborra. Ugyanígy bukkott el – az érintett leirat nyomán – az érdemi úriszéki reform is.⁵² Elesett a jobbágyok személyes és vagyoni biztonságának garantálása is, az, hogy jobbágyot kihallgatás és ítélet nélkül se személyében, se vagyonában ne lehessen háborgatni.⁵³

Mi is történt a megyékben? Nézzünk néhány példát. Biharban már 1833 nyarától beindult Bécs aknamunkája. A kormányzat által lefizetett Füzessey Gábort (beregí követ) a bihari (az akkor még ellenzéki) Tisza Lajos az országgyűlés alatt Pozsonyban párbajra hívta, ezért Bihar visszahívta a követségből. Párhuzamosan Biharban le akarták mondatni Beöthy Ödönt, az országgyűlési ellenzék ünnepelt tagját, ami nem sikerült ugyan, de elindult egy hosszú küzdelem: a váradi püspök, Laicsák Ferenc a kormánnyal együttműködve ekkortól minden követ megmozgatott Beöthy ellen. 1834 nyarán Bihar másik követe, a Tiszát váltó Ravazdy István az ellenzék ellen szavazott Pozsonyban, megsértve követutasítását. Megyéje lemondatta a követségről. Biharban tehát az ellenzék megvédte pozícióit, ellenzéki szellemű követutasítása is épen maradt. A követutasítás megszegése viszont ettől kezdve szinte gyakorlattá vált, s ha nagyon kellett, az ellenzék is élt vele. Tolna az örökváltságért folyó küzdelem közben változtatta meg ellenzéki utasítását, mire ellenzéki követe, Csapó Dániel lemondott. Ugyanez történt a tornai Bárczay Józseffel. 1834 őszi hónapjaiban Csongrád, Baranya, Heves, Abaúj, Torontál és Zemplén egymás után küldött Pozsonyba követeinek az örökváltság elleni új utasítást. Bars megváltozott utasítása is elárulta az ellenzéket, ezért az ellenzéki Balogh János párbajban megsebesítette kormánypártivá lett követtársát, Majthényi Lászlót, akinek jelentős része volt a változásban.⁵⁴ Az 1834. december 10-i sorsdöntő országos ülésen mindez szavazatokban realizálódott, annak ellenére, hogy az örökváltságnál Arad, Bars és Csongrád követei egymással ellentétesen voksoltak, azaz megyéjük érvényes szavazat nélkül maradt. (Csongrád esetében Klauzál Gábor szavazott új, kormánypárti utasítása ellen.)⁵⁵ A kormányzat intenzív érdeklődését örökváltság ügyben jelzi, hogy Reviczky kancellár már 1834. november 13-án beszámolt arról az uralkodónak, hogy mit tett Kossuth *Tudósításokjának* november 10-i, a nagy országgyűlési vitát közlő számának terjesztése ellen. Mindent megtett – írta –, hogy Kossuth lapjának a példányait a

⁴⁹ BARTA I., 1961. 99. sköv.

⁵⁰ Az ülésről: KLÖM IV. 23. sköv.

⁵¹ Uo. IV. 31. sköv. Csepcsányiról ld. PÁLMÁNY, 2011. I. 863. sköv.

⁵² Vö. az 1834. december 12–23. közti országos ülések: uo. IV. 53. sköv. Itt az ellenzék veresége: 25:23 arányban következett be.

⁵³ 1834. december 30., uo. IV. 69. sköv., itt 24:21 volt a szavazati arány a kormányzati oldal javára. Más kérdés, hogy később Deák az úri joghatóságról szóló cikkelybe becsempészte az említett garanciákat. Vö. 1836:10. Beöthy Ödönrről (közpályájáról, megyei és országgyűlési harcairól, titkosrendőri minősítéseivel): PÁLMÁNY, 2011. I. 824. sköv. Balogh Jánosról: uo. I. 804. sköv. Csapó Dánielről (titkosrendőri jellemzésével): uo. I. 860. sköv.

⁵⁴ TAKÁTS, 1929. 588. sköv. Országgyűlési párbajok.

⁵⁵ SÁNDOR, 1948. 87. sköv. Zemplén utasításáról: ERDMANN, 1989. 67. sköv. és KLÖM VI. 425. sköv. (Kossuth levele Evva Andrásához 1834. november 17.) A tolnai utasításról és Csapó lemondásáról: CSAPÓ, 1989. 74. sköv. Klauzál Gáborról, közpályájáról, részletes titkosrendőri jellemzéssel: PÁLMÁNY, 2011. I. 986. sköv.

pozsonyi postahivatal ne továbbítsa. Csak részleges sikert érhetett el, mert Kossuth az említett számok egy részét, a postát elkerülve, ingyenesen szétküldte, mégpedig jobbágységeknek is.⁵⁶

A kormányzat manipulációit a legvilágosabban Kölcsey és megyéje, Szatmár esete példázza. 1834. november 10-én, pont akkor, amikor a Kölcsey és Deák vezette ellenzék már meggyengülve, de még őrizte az örökválság pozícióját Pozsonyban, Szatmárban a közgyűlés elbuktatta az ügyet. Eredetileg csak december elején lett volna Nagykárolyban a közgyűlés, ám Vécsey Miklós főispán hirtelen húzással november 10-re tétette azt, s a meglepett ellenzékiek csak tanúi lehettek a főispán és emberei által „meggyőzött” kisnemesség révén többségre jutott kormánypárt győzelmének. Kölcsey éppen követjelentését fogalmazta Pozsonyban, jelezve, hogy még nyeresre áll az örökválság, amikor a nagy sietséggel odaérkező szatmári főispán személyesen adta kezébe az új utasítást. Kölcsey erre új beszámolót írt megyéjének, amit november 25-én fejezett be. Ebben keserűen írta, hogy a közgyűlés kétévi munkáját tette tönkre, politikusi pályáját is kettévágva követtársával, a szintén ellenzéki Eötvös Mihályéval együtt. Kérte küldőit, ne kényszerítsék arra, hogy választania kelljen a lelkiismerete és az utasítása között. Ismételtlen jelezte, hogy az örökválság érdeke a földesúrnak és nem ellentétes az ősiséggel. November 27-én Kölcsey elindult Pozsonyból Szatmárba, hogy személyesen próbálja a közgyűlést meggyőzni. Elutazásakor a kerületi ülésen még kis többségben volt az örökválság, de már csak úgy, hogy több ellenzéki követ is új utasítása ellen szavazott – a jó ügy érdekében. Így tett Kölcsey követtársa, Eötvös Mihály is. Nagykárolyba érkezve Kölcsey rögtön írt Wesselényi Miklósnak, röviden ismertette a pozsonyi és szatmári eseményeket és kérte, hogy vegyen részt a december 9-i új szatmári közgyűlésen.⁵⁷

Kölcsey útja nem maradt titokban, Vécsey főispán már november 27-én felszólította a szatmári alispánokat (Kende Zsigmondot és Uray Bálintot) Kölcsey tervének megghiúsítására. Reviczky kancellár is mozgósította embereit, így például Mailáth Antal zempléni főispánt és Wirkner Lajost, aki a titkos rendőrséggel konkuráló kancelláriai ágens, a kulisszák mögötti manipulációk nagy szakértője volt. A kormányzat egyébként Hám János szatmári római katolikus püspököt is megmozgatta Kölcseyék ellenében.⁵⁸

A december 9-i, szatmári közgyűlésen a tömegesen becsődített, a kormánypárt által megtévesztett és leitatott kisnemeselek és az ülést elnökként vezető Kende alispán ellenzékét félrevezető manővere nyomán a reformellenzék ügye ismét elbukott. (Kende határozottan megígérte az erdélyi országgyűlésről lóhalálában befutó Wesselényinek, hogy segít a novemberi utasítás megváltoztatásában és ezzel elaltatta, majd becsapta az ellenzékét. Kölcsey ékesszólása sikertelen volt. Wesselényi dühe a kormányzat ellen fordult. Egyebek közt ezt mondta: „Már századok óta a kormány a köznép terhelő ocsmány képre parasztvédői... álorcát tett, de amely alatt ő szívta annak egyfelől zsírját”. Ne várjuk meg – mondta tovább –, míg fellázad a paraszt és Bécs küld nekünk „segítséget”, lekötelve a nemességet, de egyúttal rabszolgává alacsonyítva azt. Uray alispán felségsértésnek titulálta Wesselényi szavait, aki azonban azokat nem vonta vissza, kijelentve: a kormányon ő nem érti egyszersmind az uralkodót is. A kormány igenis szívja a köznép zsírját, amint ezt teszi a birtokos nemesség is. Beszédében Wesselényi Kendét „álorcás”, szervilis embernek nevezte.⁵⁹ A december 9-i szatmári közgyűlés végén, a bukást követően

⁵⁶ KLÖM VI. 423. sköv. Reviczky egyébként az örökválság megbuktatásának érdekében 16 megye főispánját is mozgósította. (PAJKOSSY, 1996/A. 1191. sköv.)

⁵⁷ Kölcsey 1834. december 2-i levele: KFVM, 1049. sköv.

⁵⁸ PAJKOSSY, 2001. 462. sköv.

⁵⁹ TRÓCSÁNYI, 1970. 140. sköv. E beszéd lett Wesselényi rövidesen kezdődő hűtlenségi, politikai perének alapja, amiről lesz szó. Egyébként Kölcseyt is figyelte a titkosrendőrség, Wesselényi ügyével párhuzamosan vizsgálták az ő tevékenységét is, de ellene pert nem terveztek. Az 1834. december 9-i szatmári közgyűlésről új, részletes közlés: PAJKOSSY, 2010. 224. sköv. Szerzője kiemeli, hogy a vád alapjául szolgáló szavak Csanády Ferenc (egy szem- és fültanú beszámolóját röviden összefoglaló) levele alapján kerültek jegyzőkönyvbe; maga Csanády nem is volt jelen a gyűlésen. A tumultuózus, zajos közgyűlésen a tanúként kihallgatott résztvevők jó része alig hallott valamit, de az ügyész kérdésekre pontosan „idézték” Wesselényit.

Kölcsey is, Eötvös Mihály is lemondtak a megye képviselétéről az országgyűlésen. Már az örökváltság ügyének pozsonyi megingásától kezdve tervezte ezt Kölcsey, elveivel szembeni utasítást nem kívánt képviselni. Egy levelében keserűen jegyezte meg, hogy a szatmári közgyűlésen Wesselényin kívül senki sem mert mellette szólni, lemondását pedig néma csend fogadta.⁶⁰ Wesselényi megpróbálta barátját és eszmetársát Biharban követté választatni (Ravazdy bihari követet nemrég mondatták le, miután utasítását megszegve az örökváltság ellen szavazott). Kölcsey vállalta volna, ám 1834. december 23-án alulmaradt. A helyi érdekvizonyokba jól beágyazott ellenfelét nem tudta legyőzni, ehhez egy-két hetes „kampány” nem volt elég.⁶¹

Ezek után Kölcsey számára nem volt más, mint visszautazni Pozsonyba, hivatalosan lemondani és elbúcsúzni követtársaitól. Az alsótábla termébe léptekor nagy éljenzést kapott, másnap reggel pedig díszes küldöttség üdvözölte.⁶²

Kölcsey még közel egy hónapot várt Pozsonyban, hátha kedvező fordulat történik Nagykárolyban, de nem történt. Így 1835. február 9-én hivatalosan is elbúcsúzott társával, Eötvös Mihállyal együtt. Kossuth e napi lapját fekete gyászkeretben tette közzé.⁶³ Kölcsey a rendi táblán elmondott 1835. február 9-i, utolsó beszédében is kiemelte: ő és követtársa elvet nem adnak fel. Ezentúl otthon, Szatmárban küzdenek tovább. Ekkor hangzottak el híres szavai: „Jelszavaink valának: haza és haladás. Azok, akik a haladás helyett maradást akarnak, gondolják meg: miképpen a maradás szónak több jelentése van. Kor szerinti haladás épen maradást hoz magával; vesztég maradás következése pedig senyvedés.”⁶⁴

A kormányzat mindenre elszánt, az ellenzékre megsemmisítő csapást mérni kívánó hadjáratának következménye volt az úgynevezett békési sérelem is. Békés megye, amely váratlan gyorsasággal és intenzitással tört be a reformellenzék élvonalába, egy ideje már szálla volt Bécs szemében. A megye ugyanis már 1831 végén nyomtatásban is kiadta tiltakozó határozatát, amelyben az országgyűlés törvényellenes elodázását kifogásolta, sőt kilátásba helyezte az adóbeszedés megtagadását is.⁶⁵ 1835. február elején a megye kirántotta a kardot. Követe, Csepicsányi 1834 végén követjelentésében jelezte, hogy az örökváltság ügye Pozsonyban elbukott. Már 1835 januárjában felmerült a megyében egy, az örökváltság melletti körlevél kiadása. Az ellenzék egyik vezetője, Novák Antal azt is beletette volna, hogy ha az uralkodó ismételt országgyűlési vita és döntés után sem szentesíti a reményeik szerinti örökváltságot is tartalmazó törvényjavaslatot, akkor indítványozzák az országgyűlésnek az adómegajánlás megtagadását. Eddig nem ment el az ellenzék többsége, de február 3-án megszületett a határozat a megyékhez küldendő körlevélről, melyben Békés felszólította az összes törvényhatóságot, hogy az örökváltság újbóli napirendre tűzésekor támogassák azt az úriszéki reformmal és a jobbágyi szabadságjogokkal együtt.⁶⁶

⁶⁰ Kölcsey levele Szemere Pálhoz 1834. december 14. (KÖLCSEY, 1975. 1051. sköv.) A szatmári eseményekhez ld. PAJKOSSY, 1996/A. 1191. sköv.

⁶¹ Vö. KLÖM VI. 435. (Barta István jegyzete) Ravazdy István pályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 1118. sköv.

⁶² Kölcsey levele Szemere Pálhoz 1835. január 11. (KFVM, 1052. sköv.)

⁶³ KLÖM IV.185.

⁶⁴ A beszéd: KFVM 651. sköv. Zemplénben is felmerült Kölcsey követté választása. Az ellenzék ottani vezére, Lónyay Gábor korábban nem kívánt követ lenni, így Kossuth őt igyekezett Kölcsey megválasztása mellé állítani, mégpedig számos országgyűlési követ nevében. Vay Ábrahám beregi főispán (Zemplénben is befolyásos birtokos) a kancellár tudtával mindent megtett Kölcsey megválasztása ellen, ám küszködése okafogyott lett, mert Kölcsey világosan kijelentette, hogy a kormánypártivá lett, az örökváltságot is elutasító újabb zempléni követutastást nem képviselheti. (Kölcsey Wesselényihez 1835. március 14. – KFVM 1054. sköv. Kossuth levele Lónyay Gáborhoz 1835. március 3. és Barta István jegyzete: KLÖM VI. 437.) Bonyolult fejlemények után Zemplén követe végül Lónyay Gábor lett, akit időközben társai meggyőztek, s vállalta a megméretést.

⁶⁵ Ezt tetézte az, hogy 1834 végén Békésben is felmerült Kölcsey megválasztásának gondolata. Reviczky kancellár ekkor is minden környékbeli, számottevő aulikust megmozgatott ez ellen, így levélben kérte Laicsák váradai püspök és a békési arisztokrácia több tagjának közbenjárását is. A békési ellenzék is értesült a kormányzati akcióról s úgy döntött, hogy követei a helyükön maradnak.

⁶⁶ Békés közgy. 1835/117. Novák Antalnál, közéleti pályájáról: PÁLMÁNY, 2011. I. 1054. sköv.

A júniusi közgyűlésen királyi leiratot ismertettek, amely a körlevelet alkotmányellenesnek és lázítónak bélyegezte. A király közölte, hogy az ügy kivizsgálására királyi biztost küld Békésbe: ezt a közgyűlés tisztelettel fogadta, bízva az uralkodó igazságszeretetében. Ugyanakkor a közgyűlési határozat visszautasította a leirat azon állítását, miszerint maga a körlevél és annak szétküldése rendeletellenes. A megye utal a szokásjogra, a szabad levelezés gyakorlatára, melyet az 1825-ben az országgyűléshez intézett uralkodói leirat is megerősített.⁶⁷ Megemlítené, hogy Reviczky kancellár viszont 1835 nyarán indítványozta a királynál: az országgyűlés után királyi rendelettel tiltsák meg a megyék közti levelezést, miután a titkos, belső rendelkezések elégtelennek bizonyultak. A rendelet végül nem született meg.

A királyi biztos (Szirmay Ádám, a Királyi Tábla bírása) 1835. július 21. és augusztus 1. közt végezte vizsgálódását s az állítólagos törvénysértések miatt megyei törvényszék előtti felelősségre vonásokat indítványozott. Erre a megye is keményebb hangra váltott és augusztus 12-i közgyűlési határozatában a királyi biztos vizsgálódását törvényellenesnek minősítette és sérelmezte, mivel – írták – törvényhozási ügyet tárgyalni, támogatni megyei közgyűlési alapjog, királyi biztosi vizsgálatnak egyébként is csak rendkívül súlyos, főbenjáró ügyekben van helye (vö. 1805:5. tc.). A közgyűlés tiltakozott törvényhozási munkájának gátolása, megszorítása ellen is, majd leszögezte: a megye sérelme az ország sérelme is.⁶⁸

A megye sérelme 1835 szeptemberében került az országgyűlés elé. A megye követe, Szombathelyi akkor olvasta fel – országos ülésen – a megye körlevelét.⁶⁹ A vitában Deák kiemelte, hogy az alkotmány szenvedett súlyos sérelmet: közgyűlési határozat ellen indult vizsgálat, királyi leirat lázítással vádolta a közgyűlést s végül a megyék közti szabad levelezés jogát is megtiltották. A rendi tábla sérelmi feliratot határozott el. Ettől kezdve az alkotmányvédő küzdelem része lett Békés ügye is. A főrendek nyolc esetben vetették el a felirati javaslatot, így az nem kerülhetett az uralkodó elé.⁷⁰

Metternichék tehát az örökváltság ügyében megnyerték az első összecsapást. A reformereket saját fórumaikon, a megyében és az alsótáblán buktatták meg, miközben Bécs moshatta kezzeit. Ennyivel azonban nem elégedtek meg, s látván, hogy az ellenzék szorosabbra vonja sorait és országszerte kormányellenes agitációba kezd, elindították a második, megsemmisítőnek szánt akciót az ellenzék ellen.

⁶⁷ Békés közgy. 1835/987.

⁶⁸ Uo. 1835/1444.

⁶⁹ KLÖM V. 65. Szombathelyi Antal pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 1186. sköv.

⁷⁰ Az országgyűlés után Békés folytatta harcát, nem vonta felelősség alá a királyi biztos által bevádoltakat. Bécs Aczél Antalt rendelte a megyébe adminisztrátorként (felmentve a főispánt a megye tényleges vezetése alól), de ő sem ért el semmit az ellenzékkel szemben. (A békési sérelemről Völgyesi Orsolya írt értékes tanulmányt: VÖLGYESI, 1999. 30. sköv.)

II. „A KORMÁNYZATI TERRORPOLITIKA” IDŐSZAKA

A SZÓLÁSSZABADSÁG ÜGYE AZ 1832–36-OS ORSZÁGGYŰLÉSEN

1834–35 fordulóján Bécs politikája éles fordulatot vett. A törvényes formákat az 1823-as nagy megyei ellenállás óta betartó abszolutizmus türelmetlenné, erőszakossá és provokatívvá vált. Úgy is mondhatjuk, hogy az uralkodó, I. Ferenc negyvenéves politikájának egyik fő alapelve került ismét hangsúlyozottan előtérbe: a bizalmatlanság Magyarországgal szemben, félelem a forradalmi mozgalmaktól s a birodalom nemzetközi pozícióinak romlásától. Az aggodalomra a nemzetközi helyzet okot is adott. Metternich ugyanis a Német Szövetségben igyekezett Bécs befolyását, vezetését és konzervatív abszolutizmusát érvényesíteni, de csupán a cenzúra szigorításág és a szövetségi nyomozóiroda működésének kiterjesztéséig jutott. Az 1834-ben létesített Zollvereint viszont a papíron szövetséges Poroszország hozta létre 18 német állammal, kiszorítva Ausztriát, nagyban rontva annak pozícióit. Metternich és a bécsi kormányzat nemzetközi helyzete meggyengült.⁷¹

I. Ferenc utolsó hónapjaiban és halála (1835. március 2.) után Metternich egyre inkább „kézbe vette” Magyarországot, s a cárra támaszkodva kormányzati „terrorizmusba” (megfélemlítéssel, fenyegetéssel operáló politikába) kezdett. Miklós cár I. Ferenc halála után sietve és titokban Bécsbe érkezett, megakadályozandó egy esetleges (Károly, József és János főhercegekre támaszkodó) liberálisabb kormányzati irányt. Meg is erősítette Metternich pozícióit az I. Ferenc alapelveit követő Lajos főherceg, illetve Kolowrat támogatásával.⁷²

A rövidesen lebonyolított teplitzi csúcstalálkozón a Szent Szövetség alapelveit nem utolsósorban a „forradalmasodó” Magyarország ellen erősítették meg.⁷³ Metternich rémképeivel befolyásoltan folyamatosan tájékoztatta a cárt Magyarország állítólagos elszakadási vágyáról. A két birodalom titkosrendőrsége szorosan együttműködött.⁷⁴ A cár ismételten garantálta Oroszország hűségét Münchengrätzhez és Teplitzhez.⁷⁵ Ebben a helyzetben életveszélyessé vált a magyar ellenzék számára Metternich véleménye: minden ellenzék veszélyes, sőt a mérsékelt veszélyesebb, „körülbelül olyan mértékben, mint amilyet rablás és gyilkosság esetében az erőszakos gyilkosság, vagy a megmérgezés jelentenek”.⁷⁶

Hosszú előkészítés és csapatösszevonások után Bécs valódi támadása egy fontos, de mellékhadszín-
térén indult. Az 1834 októberében született döntés nyomán a törvényesség felrúgásával 1835. január 29-én feloszlatták az 1834. május végétől ülésező erdélyi országgyűlést. Erdélyt sokáig országgyűlés nélkül, királyi biztossal és törvénysértésekkel kormányozták, s így országgyűlése heves sérelmi politikát követett, követelve az alkotmányosság helyreállítását. Az ellenzék Kolozsvárról deputációt menesztett az uralkodóhoz, felpanaszolva a több mint húszéves rendeleti kormányzást, ami kiterjedt az adómegajánlásra és az erőszakos újoncozásra, a cenzúra kiterjesztésére. A deputáció tagjait I. Ferenc hangsúlyozottan mint magánembereket fogadta és megrovásban részesítette. 1835. január végén aztán Wesselényi (aki 1832 decembere és 1833 májusa közt Kölcsey társaként, a magyarországi ellenzék egyik vezetője volt, majd átvette az erdélyi országgyűlési ellenzék vezényletét) bemutatta a kolozsvári országgyűlésnek a kormányzati tilalom ellenére kinyomtatott országgyűlési naplókat. Estei Ferdinánd, az uralkodót képviselő kormányzó elrendelte Wesselényi sajtójának elkobzását és erdélyi perének el-

⁷¹ KOSÁRY, 1990. 250. sköv., PAJKOSSY, 2007. 683. sköv.

⁷² MARCZALI, 1892. 386.

⁷³ ANDICS, 1975. 79. sköv.

⁷⁴ Uo. 97.

⁷⁵ ANDICS, 1971. 302.

⁷⁶ Metternich Estei Ferdinánd főherceghez 1834. december 17. (uo. 280. sköv.)

indítását. A napló kinyomtatása csak ürügy volt, hiszen már január 29-én ismertették a bécsi leiratot az országgyűlés feloszlásáról, melyben indokul hozták fel a kolozsvári rendek szabadosságát, a Bécsbe küldött törvénytelen deputációt mint az anarchia jeleit.⁷⁷

1835 elején várható volt, hogy Wesselényi visszatér Pozsonyba és a magyar országgyűlésen folytatja a szervezést és az agitációt. Ezért elindították második, az elsőnél jóval veszélyesebb perét, melyben ősrégi és homályos törvények erőszakolt alkalmazásával a király személyének megsértésével, a közrend felforgatásával és forradalmi lázítással vádolták. A vád egész közéleti szereplésén, közvetlenül pedig híressé vált szatmári beszédén alapult, melyben a már említett éles szavakkal bélyegezte meg Bécs kétszínű úrbéri politikáját. A per indoklásaként a kormány s az utasításait szolgálóan követő legfőbb bíróság, a Királyi Tábla hangsúlyozta király és kormánya azonosságának abszurd elvét. A per irányítását a kormány végig a kezében tartotta, a bíróságok függetlenségének látszatát sem tartották be, a permenetben a vádemeléstől az ítéletig a törvénytelenések sorát követték el. Wesselényit mindenáron az európai mozgalmakkal kapcsolatban álló forradalmárként akarták ország-világ előtt bemutatni és elítélni. A tényeket figyelmen kívül hagyták.

A Wesselényi-per többszándékú támadás volt az ellenzék ellen. Célozta egyrészt nagyhatású vezérének politikai megsemmisítését, a reformerek megfélemlítését, másrészt a szólásszabadság meggátolását s ezáltal a reformmozgalom agitációs lehetőségének elvételét mind a megyékben, mind az országgyűlésen. Az ellenzék léte és fórumai elleni fellépésről volt szó. A király és kormány azonosságának elve, ha a kormánynak sikerül elismertetnie, egyszer s mindenkorra lehetetlenné tette volna a kormányfelelősség felvetését, a kormány törvénytelen rendelkezéseit is szó nélkül kellett volna végrehajtani. A megyék nem élhettek volna alapvető jogukkal, mely szerint a törvénnyel ellentétes udvari, hatósági leiratokat, rendeleteket félretehettek, ellenük tiltakozó feliratokban protestálhattak. A perrel a kormány tehát elébe vágott annak, hogy Wesselényi Pozsonyba visszatérve, a magyar országgyűlésen folytassa radikális ellenzéki, alkotmányvédő politikáját. Reviczky kancellár sietve eltiltotta Wesselényit – magyarországi perére utalva – a részvételtől, jelezve: akár katonai erővel hurcoltatja el, ha nem engedelmeskedik. Wesselényi nem vállalta elhurcoltatását, nem kívánta segíteni Bécs erődemonstrációját s az ellenzéki elvek esetleges bukását.⁷⁸

Wesselényi jó barátja, Széchenyi – jeleként politikai stratégiájuk egyre növekvő különbözőségének – a per hallatán megdöbbenve először a külföldre utazást, majd a kegyelemkérést ajánlotta Wesselényinek. Meg is fogalmazott egy kegyelmi felterjesztést, amit a jogvédelemben megalkuvást nem ismerő Deák el is dugott Wesselényi elől. Ugyanakkor Széchenyi Bécsben közbenjárt barátja érdekében, jól érvelt mellette és intette a kormányt. Jobb a megbocsátás, mint az erődemonstráció. Ki is hívta maga ellen (nem először) Metternich haragját.

Wesselényi a szólásszabadság védelmében a konfrontációt választotta, Deákkal együtt vallva, hogy kegyelmet csak bűnös kér. Első perbeli védő-fogalmazványában 1835 áprilisának végén Deák terve-

⁷⁷ Az erdélyi országgyűlésről: TRÓCSÁNYI, 1970. 122. sköv. Az országgyűlés feloszlását Bécs eleve tervbe vette arra az esetre, ha nem sikerül Kolozsvárott a kormány melletti többséget elérnie. A szükséges katonai erőt is jó előre biztosították (ANDICS, 1971. 280. sköv.). Az erdélyi országgyűlés szétzavarása, az önkény ismételt erősítése után egyes magyarországi megyék megmozdultak. Így Zemplénben 1835. március 12-én Újházy László részletezte az erdélyi történeteket, majd javasolta, hogy a megye adjon utasítást követekinek tiltakozó felirat szorgalmazására Pozsonyban. (Takáts-h. 74–76. A beszéd másolata Kossuth perirataiban is feltűnik: Kossuth-gy. II. D. 10.) Zemplén Nógráddal együtt 1835. április elején meg is tette indítványát Pozsonyban. 35 megye támogatta s még a főrendek is belementek a felírásba azzal, hogy csak kérelemként legyen fogalmazva (KLÓM IV. 324, 335.).

⁷⁸ Wesselényi peréről: TRÓCSÁNYI, 1965. 339. sköv. Uő, 1970. 149. sköv. Az előzetes vizsgálatot József nádor már 1834. december 21-én elrendelte; ezt követte a jogügy-igazgatóság vezetése vizsgálat. Estei Ferdinánd erdélyi királyi biztos közben, 1835. január 19-én sürgette Wesselényi letartóztatását, aminek elvi lehetőségét január 30-án királyi döntés biztosította. A hűtlenségi per indításáról 1835. február 23-án született uralkodói döntés, amely I. Ferenc utolsó rendelkezése volt: másnap ágnak esett és március 2-án meghalt. A pert a Királyi Tábla 1835. május 5-én „vette fel”, s irányítását végig a kormányzat tartotta kézben a Magyar Udvari Kancellária révén.

zetét is bedolgozva az ellenzék és elvei mellett érvelt: Magyarország alkotmányos ország, közgyűlési beszéd pedig csakis az adott közgyűlés által büntethető, hűtlenség szóban nem követhető el, kormány és uralkodó a törvény szerint nem azonosítható. Beadványa sikertelen volt, így következő irományában, első replikájában leszögezte, hogy a királyi ügyész vádjai homokra épültek, viszont perbe fogásával a szólásszabadság megszűnt az országban.⁷⁹

Az ellenzék léte ellen indított támadás miatt az összes lehetséges jogi- és észérv mozgósításával széleskörű, országossá bővülő jogvédő és tiltakozó mozgalmat indított Wesselényi és a személyében megtámadott szólásszabadság védelmében. A vezérkar, főként az érintett Wesselényi, valamint Deák javaslatai alapján rögzítette az elkövetkezendő feszült években következetesen képviselt s már érintett alapelveit, hozzátéve, hogy az ellenzéknek nincsenek titkos céljai, szó sincs forradalmi mozgalomról, a reformerek nyíltan és törvényes alapon kívánnak haladni. A törvényes érvek terén az ellenzék hátrázott fölényben volt a „csak” hatalmi pozícióval élő, visszaélő kormányzattal szemben. Erkölcsi és jogi fölényét fokozta az, hogy épp az induló alkotmányos harc idején lett elismert vezére Deák Ferenc. Deák kivételes jogérzékének, taktikai zsenialitással párosuló következetes elviségének nagy része volt abban, hogy az ellenzék a hatalom szorításában sem hullott szét, sőt csekély eszközei ellenére is éveken át keményen ellenállt.

1835 júniusában éles vita bontakozott ki Pozsonyban. Deák, Beöthy, Klauzál és társaik remek beszédek során fejtették ki az ellenzék alapelveit. Először – 1835. április 9-én – Pest megye követe, Dubraviczky Simon szólalt meg az ügyben. Követutasítása alapján országos küldöttség által kívánta az uralkodót megkérni, hogy a vádlottat mentse fel „a hivatalság rettentő vádja alól”, mintegy a trónra lépést követő kegyelmesség jegyében. (Deák és vele az ellenzék vezérkara hamarosan véglegesülő álláspontja elvetette a vádakat lényegében elismerő kegyelemkérést.⁸⁰)

Június 16-án, kerületi ülésen Beöthy jelentette ki: a kormányzati terror ellen csak az országgyűlés adhat védelmet, neki vannak eszközei a „visszatorlásra” (az adó- és újoncmegajánlásra utalt).⁸¹ Deák tökéletes alkotmányjogi felkészültséggel támogatta Beöthy sérelmi feliratjavaslatát. A szólásszabadságot „a nemzeti szabadság őrlének” nevezte, hozzátéve, hogy van egy másik kincs is, a megyei törvényhatóság, melyben a közigazgatás, a törvények előkészítése és végrehajtása minden önkénytől védetten a szabad szólás garanciájával történik. Így a megyék közgyűlései országgyűlési követeket szabadon választanak, ellátva őket követutasításokkal is. Világos – folytatta Deák, mindebben a szabad szólás nélkülözhetetlen, ha nem akarjuk az autonóm megyéket a francia, önkormányzatiság nélküli kormányzati végrehajtó körzetekké süllyeszteni. A per nélkülöz minden törvényes alapot. A feliratban a per törlését kell követelni. 31 megye szavazott a felirat mellett.⁸²

Június 22-én, országos ülésen Borsiczky István nyilvánosan kételyének adott hangot a Királyi Tábla függetlenségét illetően.⁸³ A trencsényi követ tudta, mit beszél. A Wesselényivel kezdődő politikai perek indításáról mindig királyi döntés született.⁸⁴ A kormánysszervek minden lényeges fázisban informálva voltak, sőt instrukciókat adtak. 1835 áprilisában Bécsben, a Magyar Kancellárián titkos bizottság létesült a politikai per (és a további, tervezett perek) vádhatósági iratainak véglegesítésére. Ez nem más jelentett, mint hogy a magyar kancellár lényegében főügyész is lett, még ha őt is utasították az uralkodó közvetlen környezetéből. A bizottság tagja lett az elnöklő kancellár mellett az egyik alkancellár és két tanácsos, esetünkben az egyébként kiváló közjogász Bartal György és Stettner Máté perjogász. A végső döntésre hivatott Hétszemélyes Tábla elnöke a nádor volt, de a gyakorlatban helyettese, az országbíró

⁷⁹ Wesselényi magyarországi perének kezdetéről, első fejleményeiről: TRÓCSÁNYI, 1965. 339. sköv., illetve Uő, 1970. 162. sköv. Vö. JAKAB, 1876.

⁸⁰ KLÖM IV. 326. Dubraviczkyről: PÁLMÁNY, 2011. I. 891. sköv.

⁸¹ Uo. IV. 498. sköv.

⁸² Deák beszéde: DEÁK F., 2001. 107. sköv., KÓNYI, 1882. 163. sköv., bő kivonata: KLÖM IV. 504. sköv.

⁸³ KLÖM IV. 518. sköv. Borsiczky István közéleti útjáról, titkosrendőri jellemzéséről: PÁLMÁNY, 2011. I. 846. sköv.

⁸⁴ Wesselényi perének kezdetéről – láttuk – I. Ferenc utolsó intézkedéseként döntött (TRÓCSÁNYI, 1970. 149. sköv.).

dominált, a szélsőségesen aulikus és konzervatív Cziráky Antal. Így az abszolutizmus ítélkezési gépezetébe nem kerülhetett porszem.⁸⁵

Az országgyűlési vita hevében Balogh János barsi követ nyilvánosan azonosította magát Wesselényi szatmári szavaival, mire a királyi ügyész ellene is hűtlenségi pert kezdett. Az alsótábla természetesen az ügyet súlyos sérelemként tárgyalta és tiltakozó feliratot határozott el.⁸⁶ Az országgyűlésen többhetes válságperiódus alakult ki. Az ellenzék arra törekedett, hogy az alsótábla ellenálló szellemét átvigye a megyékbe s a közgyűléseken ugyanolyan beszédek hangozzanak el, mint amiért Wesselényit és Baloghot elítélték. Reviczky kancellár teljes gépezetét beindította az ellenzéki terv megghiúsításáért. Az erősen érintett Bihar és Nógrád megyék alispánjainak még júdáspénzt is kilátásba helyezett (eredménytelenül).⁸⁷

Balogh beperelése után egy időre hazatért Barsba, ott már várta a közgyűléshez érkezett királyi leirat, mely szerint a megye válasszon új követet, mivel vádlott nem lehet képviselő. Június végén Bars határozatban vette védelmébe Baloghot és felmentését kérte a per alól. Erre július 7-én újabb dörgedelmes leirat érkezett, a főispán utasítást kapott a követválasztó közgyűlés összehívására. Keglevich János főispán július 23-ára összehívta a közgyűlést, melyen viszont a többségben lévő ellenzék állította, hogy Balogh nem szó szerint ismételte meg Wesselényi szatmári szavait. Radvánszky Antal kijelentette, hogy mentelmi jogot élvező követet a hatalom nem távolíthat el, mert az azonos lenne az országgyűlés önállóságának végével. A választást mégis megtartották és Balogh óriási többséggel követ maradt, Bars tehát ellenszegült a bécsi utasításnak. A főispánt az ellenzék vesztegetéssel is megvádolta, állítólag 60 ezer forintot költött Balogh megbuktatására. Ezután ment vissza Balogh Pozsonyba, és Bécs végül is meghátrált ebben az ügyben. Balogh perét törölték, nem kockáztatva tovább az országgyűlés alatt folyó pert.⁸⁸

Párhuzamosan a főrendek, a metternichi megosztó politika eszközeiként, mintegy a kormányzat országgyűlési védelmezőiként, Wesselényi ügyét nem ismerték el sérelemnek, ezért elhatárolták magukat a jogvédelemtől. Pálffy Fidél – a későbbi gyűlölt magyar kancellár – odáig ment, hogy nemcsak a pert tartotta törvényesnek, de a teljes szatmári megyei tisztkart beperelte volna, amiért rögtön Wesselényi beszéde után nem indított büntetőpert. Cziráky Antal országbíró pedig a szólásszabadság szükséges korlátairól elmélkedett: Magyarországon békétlenségre ingerlés folyik, így szükség van a korlátokra, különben nem kerülhetjük el a forradalmi mozgalmakat.⁸⁹

Deákéknak a főrendeken kívül az alsótáblai ellenlábasokkal is küszködniük kellett. Nem csak a kormánypárti aulikusokkal. A Nagy Pál vezette mérsékelt ellenzékiek a feszültség feloldását szorgalmazták, s ezért elveket feláldozó engedményekre hajlottak. Így a Wesselényi-per alapjául szolgáló régi, homályos törvények helyett újak alkotását és szelídebb hangú feliratot kívántak. Javasataik lényegében kegyelemkérés, azaz a jogfeladás felé hatottak. Deák azonban sikerrel fejtette ki: az alkalmazott törvények homályosságának elismerése közvetve felmentést ad a törvénytelenül eljáró bíróságnak. Ha a bíróság – mondta – a „homályos” törvényt egyoldalúan értelmezi, jogtalan törvényalkotóvá lép elő. A kegyelmi megoldást még határozottabban vetette el, ismételve: kegyelmet az kér, aki elismeri bűnösségét. Álláspontja, ha nem is zökkenőmentesen, győzött, az alsótáblán sikerült a jogvédelem politikáját állandósítani.⁹⁰ Deák felszólalásaiban sorra adta az ellenzék kezébe az érveket, oroszlánrésze volt a mozgósító

⁸⁵ PAJKOSSY, 2007. 687. sköv., ANDICS, 1975. 89. sköv. Vö. még KLÖM VII. 89. sköv.

⁸⁶ KLÖM IV. 519. sköv., 533. sköv.

⁸⁷ Reviczky az uralkodóhoz 1835. július 14. és az ügy további iratai: Kanc. eln. 1840. 877. (ebben csatoltan 1835. 1494.)

⁸⁸ KLÖM VI. 440, 442. – Barta István jegyzetei. Vö. TRÓCSÁNYI, 1965. 358. sköv.

⁸⁹ Az 1835. július végi–augusztus eleji főrendi ülésekhez: KLÖM IV. 536. sköv., 636. sköv. Vö. TRÓCSÁNYI, 1965. 361. sköv. Cziráky Antalról: PÁLMÁNY, 2011. I. 146.

⁹⁰ Volt pillanat, amikor az ellenzék a bukás szélén állt. A kormányzat hivatalnokai révén ismét gyúrni kezdte a megyéket, s azok itt-ott kezdtek mérsékelt szellemű utasításokat küldeni. Így 1835. július végén a Nagy Pál javasolta nádori közbenjárás, amely sikere esetén a sérelmi politika feladását, elvtelen kibékülést, vagy kegyelmi megoldást jelentett volna, az alsótáblán többséget kapott. Ebben része volt Deák taktikai húzásának, a mérsékelt ellenzékiek „felültetésének”. Tudta, hogy a nádor nem vállalhatja a közvetítést, mert annak csak a két tábla egyetértése esetén volt helye, s a békülési kísérlet kudarca ismét az erőteljes jogvédelem politikáját helyezi előtérbe. Így is történt. (TRÓCSÁNYI, 1965. 366. sköv., KLÖM IV. 636. sköv.)

erejű, jogilag támadhatatlan rendi felirat véglegesítésben. 1835. augusztus 5-i nagy beszédében találóan jellemezte az ellenzék helyzetét: „Cérnaszálon lóg fejünk felett a pallos... s azt még elválni is csak annak van joga, kit bírálunk kell.”⁹¹

Az alsótábla 16-szor küldte át a főrendekhez sérelmi feliratát, s a főrendek – Széchenyi s néhány mág-nás érvei ellenére – 16-szor utasították azt vissza. Az ellenzéknel az országgyűlésen és a megyékben is elszabadultak az indulatok. Megyei tiltakozó feliratok indultak Bécsbe. Szatmár 1835. december elején küldte el feliratát, melyet nyomtatott körlevélben hozott a többi megye tudtára, támogatást kérve. Békés megye közgyűlése 1836. március elején fel is küldte a Wesselényi-per megszüntetését szorgalmazó, jogorvoslatot sürgető feliratát.⁹²

A nemcsak a korszerű reformokat, de a nemzeti jogok védelmét is elutasító főrendeket tehetetlen dühükben a rendeknél többen a nemzet ellenségeinek, a szabadság eltiprása segítőjének nevezték. Az alsótábla a 17., utolsó sérelmi üzenetével, végletekig elkeseredett hangulatban, a nemzethez és Európához forduló nyilatkozattal fejezte be munkáját 1836. április 30-án: a főrendek „példátlan ellenszegülésüket, hallatlan megátalkodással folytatva a törvényes szabadság gyökereinek eltiprására segédkezett nyújtanak... ez a hon minden részeiben viszhangra fog találni, s ez a nemzeti kívánságok akadályainak vizsgálatára készíti a nemzetet... és az elhárítás módjának vizsgálatára. A KK. RR. tanúnak hívják fel az egész nemzetet, és soha nem hagyhatván fel e tárgynak vitatásával, együttlétünknek ezen utolsó napjaiban előtte, s Európa minden nemzetei előtt ünnepélyesen kinyilatkoztatják: hogy a szabad szólás alkotmányos jussa kérdés alatt levő megsértései a törvények félremagyarázásán alapulnak, minden következtetéseikkel, és netalán ismétlődő hason esetekkel együtt törvénytelenek, önkényből eredők, s egyedül az erőszak szüleményei.”⁹³

Az ellenzéki követek így is jártak el, s a főrendekkel szembeni súlyos kritikájukat már a megyei közgyűlések előtti, az országgyűlés eredményeit, történéseit összegző követi beszámolójukban megfogalmazták, azt pedig mindenki világosan tudta, hogy a főrendi negáció mögött Metternich és a bécsi kormányzat áll.

Deák háromórás nagy beszédben, azaz szóban is ismertetett követjelentése minden lényeges ügyet felölelt. Precíz, mondhatni professzori munkát volt, a politikai próza remeke, programot is adó összegezés. A kivált Wesselényi ügyében és a Békés megyei királyi biztosi vizsgálattal is súlyosan megsértett szólásszabadság ügyét természetesen kiemelten tárgyalta, részletezve mindazt, ami érdemben Pozsonyban történt, majd a kérdéskört így fejezte be, irányt adva nemcsak Zalának, hanem a többi ellenzéki megyének is: „...e sérelem sokkal érzékenyebb, mintsem hogy annak meggátolt orvoslását felejtethné nemzetünk, tetteleg kell használnunk köztanácskozásainkban a szólásnak és vélemények nyilvános kijelentésének törvényes szabadságát, szabadon s a törvényes korlátok között tartózkodás nélkül kell a kormánynak minden törvénytelenégei, a közigazgatásnak minden hibái ellen felszólalnunk, a jövő országgyűlésen pedig ismét fel kell venni a most félben hagyott tárgynak sürgetését, s úgy kell azt más tárgyakkal öszvekötni, hogy a méltóságos főrendeknek ellenkezése abban ismét gátot ne vessen.”⁹⁴

A három és fél évig tartó országgyűlés eredményeinek és a rengeteg munkát követelő, számos esetben sikertelen harc mérlegét Deák is keserűen vonta meg. A néhány eredmény mellett (némi kedvezmények az úrbériség kodifikálása során a jobbágyterheknél, a jobbágy személyének és vagyonának biztonsága, szabadsága – legalábbis az úr–jobbágy kapcsolatban –, a nemzeti játékszín elősegítése, a leendő vasútépítések könnyítése, a Lánchíd építésének „zöld útja”, a „Részek”, azaz a Partium Magyarországhoz történő visszakapcsolásának határozott királyi ígérete) végeláthatatlan sorban következtek a főrendek, illetve a kormány által félrevetett javaslatok, régi vagy új nemzeti sérelmek: a vallásszabadság sérelmei,

⁹¹ DEÁK F., 2001. 118. sköv., KÓNYI, 1882. 151. sköv., bő ismertetését ld. KLÖM IV. 630. sköv.

⁹² Szatmár körlevele és Békés felirata: Békés közgy. 1836. 270.

⁹³ KLÖM V. 680. sköv., TRÓCSÁNYI, 1965. 369. sköv. A rendek 17. sérelmi üzenetét Tolnában nyomtatásban is közzétették (CSAPÓ, 1989. 153. sköv.).

⁹⁴ DEÁK F., 2001. 163. sköv.

az örökváltság, a jobbágyi tulajdonszerzés lehetősége, az úriszék hatáskörének korlátozása, az adófizetők sújtó katonatartás terheinek mérséklése, a szabad királyi városok országgyűlési szavazati jogának növelése – de összekötve a városok közéletének demokratizálásával, a tized eltörlése vagy legalább megváltása, Erdély és Magyarország uniója, a lengyel nemzet megsegítése Oroszország ellenében, a protestánsok beköltözésének engedélyezése Horvátországba, az előzetes cenzúra törvénytelenége, a magyar nyelvű oktatás a már régen tervezett Ludoviceumban, azaz katonai nevelő intézetben, a népnevelés országgyűlési tárgyalhatása, tanítóképző és politechnikum létesítése. A magyar nyelv hivatalos államnyelvvé tétele ügyében is mindössze annyit ért el az ellenzék, hogy a latin és magyar nyelven is szerkesztett és kibocsátott törvényjavaslatoknál a magyar szöveg lett a mérvadó.⁹⁵

Zala kinyomtatta Deák beszámolóját, amit a cenzúra igyekezett gátolni, majd a már kész példányok egy részét lefoglalták. Másik részük viszont országszerte magánúton terjesztve hatott, annál is inkább, mivel Kossuth az országgyűlés után indított, az *Országgyűlési Tudósítások*hoz hasonlóan „levélként” terjesztett *Törvényhatósági Tudósítása*iban is publikálásra került.⁹⁶

Az országgyűlésen tehát az ellenzéknek nem sikerült – még oly egységes fellépéssel sem – kikényszerítenie a jogorvoslatot. Egy jelentős eredménye mégis volt a küzdelemnek: az úrbéri és más reformkérdések tárgyalása részben széthúzás, másrészt elvi tisztázatlanság, s főként a kormány aknamunkája következtében megbomlott ellenzéki egység helyreállt. Az ellenzék akarata ellenére ismét sérelmi útra kényszerült a sok munkával előkészített reformok helyett, de az újjászülető egység, összetartás a következőkben kamatozott.

ÚJABB POLITIKAI PEREK, A JOGVÉDELEM ÉS AZ ABSZOLUTIZMUS HARCA

Az országgyűlés után a megyéken volt a sor. A követek hazatértek, s ki-kí megyéjében a széles nyilvánosság előtt folytathatta az agitációt. A közgyűlések másolatokban megismerkedtek Wesselényi perének egyes irataival és a követek beszámolóit után sorban küldték jogorvoslatot követelő felirataikat Bécsbe. Napirenden voltak a heves jelenetek, záporoztak a vádak a kormány és a Királyi Tábla ellen. Néhol a törvénytelenül működő bírák, ügyészek, sőt az őket utasító főtisztviselők felelősségre vonását is követelték. Napirenden volt a főrendek „depopularizálása”. Az ellenzéki megyék szoros kapcsolatot tartottak, határozataikat megküldték egymásnak (megyei huszárral vagy küldönccel, mivel köztudott volt már, hogy a posta a Kancellária megbízásából feltartóztatja a megyék körleveleit és részben a rendőrség kenyerét is eszi).

Metternich viszont a kormányzati terrorpolitika fokozását határozta el. Az országgyűlés befejezésével erre jó alkalom kínálkozott, mert Bécsnek nem kellett számolnia egy együttlévő ellenzéki vezérkar azonnali reakciójával. Reviczky kancellárt leváltották, s helyére Pálffy Fidéltné neveztek ki, aki az országgyűlésen végig kemény aulikusként szegült szembe minden reformmal, rendi sérelemmel, s ezért az országgyűlési ifjúság különös ellenszenvvel volt iránta. 1828 óta volt tárnokmester, de magyarul igen gyengén beszélt, s kormánypártiságát oly szolgálai igazolta egy-egy megnyilvánulásában, hogy még Cziráky országbíró is kénytelen volt felszólalni ellene, mert kerülni akarta, hogy a nemzetietlenség bélyegét a teljes kormánypárti táborra rásüthessék. Reviczky is I. Ferenc híve volt, ő is gátolta az ellenzék térnyerését, de ügyelt a törvényes formákra, s például a magyar nyelv ügyében jó szolgálatokat tett a nemzeti ügynek is. Ráadásul köznemesi származású volt, ezért a megyei politikusok több bizalommal voltak iránta. Beöthy Ödön Bihar közgyűlésén 1836 augusztusában elismerő szavakkal emlékezett meg róla, még ha felröptte is neki több fontos reform gáncsolását. Beöthy azt is megjegyezte, hogy Revicz-

⁹⁵ A követjelentés egésze: DEÁK F., 2001. 127. sköv.

⁹⁶ DEÁK Á.–MOLNÁR, 2003. 47. sköv., KLÖM VI. 709. sköv., 746. sköv.

ky útjában állt a kamarillának, a korlátot nem ismerő abszolutizmusnak.⁹⁷ Metternichnek elszántabb, mindenre kész szolga kellett a Magyar Kancellária élén.⁹⁸

1836 májusának végén katonai erővel, az illetékes megyei szervek tudatos mellőzésével, vád nélkül és ítélet előtt letartóztatták az országgyűlési ifjak közül Lovassy Lászlót és Ferencet, Tormássy Jánost és Lapsánszky Jánost. A letartóztatásokat az akkor még hivatalban lévő Reviczky kancellár utólag tudta meg, bizalmatlanságból őt is megkerülték.⁹⁹

Mi történt a háttérben, mik voltak az előzmények? Az 1832–36-os országgyűlés alatt egyre jobban dűhítette Bécset az országgyűlésen jelen lévő joggyakornokok (jurátusok) és más hivatalos okból Pozsonyban munkálkodó (például távol lévő mágnásokat képviselő) fiatalok viselkedése. Az ifjak sokan voltak. Minden megyei követ mellett volt írnoikként, gyakornokként néhány, főleg joghallgató fiatal. Megegett, hogy egy megye egyszerre húszat is felküldött Pozsonyba. Ezen az országgyűlésen a fiatalok jobbjai szabadidejüket már nem csak kártyával, iszogatással, billiárddal töltötték, hanem olvastak, többnyire jelen voltak a kerületi, országos, sőt a főrendi ülések termeinek karzatain, s egyértelműen az ellenzék oldalán álltak, aminek zúgással, tapssal adtak egyre intenzívebben hangot. Megéljenezték kedvenceiket, példaképeiket: Wesselényit, Kölcseyt, Deákot, akik atyai jóindulattal tanították, tanulásra ösztönözték őket.

A bihari Lovassy László – igen jó képességű volt, egyben lelkes demokrata – vezetésével az ifjak aktív része úgy döntött, Társalkodási Egyletet alakít önképzési, művelődési céllal, megteremtve a gondolatcsere fórumát, ahol a friss eseményekről, olvasmányélményekről lehetett értekezni. Az egyletbe, majd az Ifjak Casinójába, végül az úgynevezett Menage-ba a Csorba Sándor által közölt tagnévsorok tanúsága szerint „beszervezett” összesen 85 fiatal a következő évek reformellenzékének nem kis részét foglalta magában. (19 lett közülük később megyei követ, képviselő, vagy a szabadságharc kormánybiztosa, jóllehet a jurátusok perét övező megtorlások, például eltiltások az ügyvédi vizsgától, nem könnyítették meg előrejutásukat.)¹⁰⁰ Lovassy László és öccse, Ferenc mellett ott volt az egyletben Pulszky Ferenc, Kászonyi Dániel, Tormássy János, Vukovics Sebő, Wenckheim Béla, ifj. Pázmándy Dénes, Asztalos Pál, Szacsвай Mihály, Madarász József és mások.

A minden borkorban európai szervezethez hasonló forradalmi mozgalom sejtjeit gyanító és a diákoktól, ifjúsági szerveződésektől különösen tartó kormányzat aligha vette örömmel, hogy az egyletben kézről-kézre adták Lamennais 1834 elején írt hírneves munkáját, a Kossuth által magyarra, másoktól németre is még abban az évben lefordított „Paroles d'un croyant”-t.¹⁰¹ Metternich a titkosszolgálatot, püspököket, főhivatalnokokat, külképviseleteket is mozgósította a mű példányainak összeszedésére, a terjesztés gátolására.¹⁰² Hasonló idegességet keltett kormányzati körökben az akkoriban terjedő, „Alkotmányos szózat a magyarhoz” című Habsburg-ellenes, Bécs kizsákmányoló gazdaságpolitikáját támadó tanulmány, amelynek egy példánya Lovassyék perében is szerepelt mellékletként.¹⁰³ Az sem kerülhette el a kormányzat figyelmét, hogy az egylet első „generális” gyűlése 1834. július 14-én volt, aligha véletlenül, hiszen a szervezésben, az egyleti munkában Lovassyék francia mintát is követtek. Demokratikus elvek, sőt ki nem mondva, de republikánus szimpátiák is meg-megnyilvánultak az összejöveteleken.¹⁰⁴

⁹⁷ KLÖM VI. 855. sköv. Reviczky Ádám 1826 végétől 1828. április 29-ig alkancellár, majd 1836. július 1-jéig udvari főcancellár. 1828-ban, főcancellári kinevezése előtt grófi címet kapott. Életpályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 161. sköv.

⁹⁸ Pálffy kinevezéséről vö. HORVÁTH M., 1886. II. 34. (Czirák Pálffy bíráló fellépéséről uo. 36. sköv.) PAJKOSSY, 2007. 687. Pálffy Fidélf közpályájáról: PÁLMÁNY, 2011. I. 160. sköv. Főcancellári kinevezése előtt 1828-tól tárnokmester.

⁹⁹ PAJKOSSY, 2007. 687., KLÖM VI. 493. (Barta István jegyzete), HORVÁTH M., 1886. II. 42. sköv.

¹⁰⁰ PAJKOSSY, 2007. 692.

¹⁰¹ A munka két-három részletét Kászonyi is lefordította, sőt az egyletben fel is olvasta (CSORBA S., 2000. 175.) Lamennaist, a liberális római katolikus püspököt, az állam és egyház elkülönítésének hívét, műve megjelenése után a pápa kizárta az egyházból.

¹⁰² KLÖM VI. 421. sköv.

¹⁰³ Kossuth-gy. I. 45/b.147–201.

¹⁰⁴ HORVÁTH M., 1886. II. 38. sköv., KÁSZONYI 1977. 12. sköv.

A Társalkodási Egylet 1834. július 14. és 1835. május 1. között működött és 76 ülést tartott. Az egyletben jegyzőkönyvet vezettek, könyveket, folyóiratokat rendeltek meg és kisebb könyvtárat adtak össze, megbeszélték olvasmányaikat és felolvasták saját írásaikat is. „Alkotmánytervezetüket” Deák is átnézte, aki Kölcseyhez hasonlóan szívesen segítette a fiatalokat.¹⁰⁵ 1835. május 1. után „Ifjak Casinója” névvel folytatták tevékenységüket. Köztársaságpárti folyóiratot is terveztek „Gondolattár” címmel. Számos kézirat el is készült, de közzétételükre nem kaptak engedélyt.¹⁰⁶

1834–1835 fordulóján a nádor és a Kancellária is arra intette a fiatalokat (egyeseket be is idézve), hogy tartózkodjanak a radikális egyleti munkásságtól. Hatot közülük már akkor eltiltottak az ügyvédi vizsgától, másokat felső intésre a családjuk távolított el Pozsonyból, így Pulszkyt és Kászonyit is.¹⁰⁷ Bécs és a titkosrendőrség gondoskodott arról, hogy az egyletbe besúgók is kerüljenek, akikből aztán a vád tanúi, illetve az ügyészi munka segítői lettek: bizonyítottnak besúgóként említendő az ügyben végül a legjelentősebb szerephez jutó feljelentő, Lapsánszky János.¹⁰⁸

A négy fiatal letartóztatására az ügybe csak jókora késéssel beavatott nádor adott utasítást, királyi rendelkezésre. A végrehajtás vezetői Lederer magyarországi főhadparancsnok és Beöthy Sándor királyi jogügyi igazgató volt. A közreműködésre felszólítást kapott az érintett két megye, Bihar és Békés alispánja, Fráter Mihály és Cseh Ferenc is. A nádornak felhatalmazása volt további letartóztatásokra is, s így egy ideig veszélyben volt Szemere Bertalan, Pázmándy Dénes, Pulszky is, a nádor azonban nem bővítette a vádlotti kört. A célba vett fiatalok közül egyébként többen nem tartózkodtak itthon, később pedig befolyásos családjuk révén megmenekültek.¹⁰⁹

Az ifjak perében a pereljárásban, permenetben a másolt minta és hivatkozási alap a Martinovicsék elleni, 18. század végi konstrukciós politikai per volt.¹¹⁰ A királyi ügyészség pénzzel is szerzett hamis tanúkat, a vallomásokat többször is „tévesen” rögzítették, nem riadva vissza a hamisítástól sem.¹¹¹ Az ügyvédek szabad választásáról szó sem lehetett, az ügyvédeknek titoktartási esküt kellett volna tenniük, amit azok nem vállaltak, így végül kirendelt védők működtek közre. Megemlítendő, hogy egyikük, Spányi András csak utasításra vállalta a reménytelen védelmet, majd tisztos jogászi munkát végzett, jól érvelve a vádak elejtése mellett.¹¹²

Amíg a fiatalok pere folyt, az ellenzék végig akcióban maradt. A tiltakozó mozgalmat a perben álló Wesselényi irányította, de igen jelentős részt vállalt Kossuth Lajos is, aki a még tárgyalandó *Törvényhatósági Tudósításokban* részletesen beszámolt a perek állásáról, miközben Lovassy László édesapjának nem kevesebb mint hat fontos beadványát, hivatalos levelét is megfogalmazta kitűnő jogászi munkaként. Már az első beadványban pontosan részletezte és összegezte a jogvédelem fő érveit.¹¹³ A Királyi Tábla megbotránkozott a beadványon, mivel az, úgy mond, nem kérelem, hanem proklamáció volt. A királyi

¹⁰⁵ CSORBA S., 2000. 135. sköv.

¹⁰⁶ Uo. 181. sköv., az egylet összesen 112 ülést jegyzőkönyvezett, vendégkönyvükben 230 név szerepel. Könyvtárunkban a kor legkiválóbb munkái és lapjai kaptak helyet. (Uo. 163. sköv.) Az ifjak egyesületéről ld. még Fejős Imre tanulmányát, melyben a Takáts-hagyatékra is támaszkodik. (FEJŐS, 1989.)

¹⁰⁷ HORVÁTH M., 1886. II. 38. sköv., KÁSZONYI, 1977. 15. sköv.

¹⁰⁸ Vö. például KÁSZONYI, 1977. 115., Bihar 1837. március elején tárgyalt közgyűlési bizottsági munkálata és Laicsák püspök levele a nádorhoz 1837. február 11.: József n. titk. 71. cs. 247. sköv., 321. sköv. Lovassy István Kossuth által készített beadványa egyértelműen jelezte a Lapsánszky mint beépített besúgó és provokátor elleni vádakokat. (KLÖM VI. 547. sköv.)

¹⁰⁹ HORVÁTH M., 1886. II. 42., KLÖM VI. 493.

¹¹⁰ 1794 júliusától katonai erővel, a megyei hatóságok kirekesztésével, a vád ismertetése nélkül tartóztatták le Hajnóczyt, Szentmarjayt és társaikat, összesen 50 embert. A Királyi Táblán 18-at ítélték halálra, ebből 7 ítéletét végrehajtották, a többiek kegyelemből várfogságot kaptak. A kormányzat végig kézben tartotta a pereket. Nem véletlen, hogy az ügy összes iratát titkosították és elrejtették a királyi titkos levéltárban, ahonnan csak 1919 után kerültek elő. (KLÖM VI. 705, 837., PAJKOSSY, 1998. 140. sköv.) A jurátusok perének számos iratát hasonlóan rejtették el a Kancellária elnöki iratai közt. A pereljárás szinte azonos volt. (KLÖM VI. 531., SZÖGYÉNY-M., 1903. 1. sköv., vö. HORVÁTH M., 1886. 44.)

¹¹¹ KLÖM VI. 547, 549, 562. (Barta István jegyzetei.)

¹¹² Uo. VI. 538, 548, 553., 732. (Barta István jegyzetei.)

¹¹³ 1836. szeptember 8. KLÖM VI. 493. sköv.

ügyészség már októberben jelezte a Kancelláriának: ha Kossuthot is elfogják (már tervezték), e beadvány is felhasználható lesz ellene. Így is történt, más, a per folyamán írt Kossuth dokumentummal együtt.¹¹⁴

A Királyi Tábla ítélete 1837. február 22-én született meg. A 20 bíróból háromnak (Császár Sándor, Földváry Ferenc és Sombory Imre) volt mersze felmentést javasolni. Az elnöklő perszonális keményen megfeddte őket, jelentve magatartásukat Bécsbe is. Két bíró (Vay Miklós és Platthy Gáspár) beteget jelentett. Lovassy László tíz, Lapsánszky, a besúgók egyike megtevesztésül szintén tíz, Tormássy másfél évet kapott. Lovassy Ferenc büntetését a több mint nyolchónapos előzetes fogva tartással letöltöttnek vették.¹¹⁵

József nádor március 12-én felterjesztette az ítéleteket és Lovassy László kegyelmi kérvényét az uralkodóhoz azzal, hogy az ifjú elítélt nem méltó arra, hiszen az apja alig tudta rávenni a kérelem aláírására. Támogatta viszont a nádor Tormássy szuperintendens nagyapja kérését: őrizték a fiút Pesten vagy Budán. Kiemelte a nádor Lapsánszky jó magaviseletét, amivel méltó lett büntetése lerövidítésére. Ez pár hét után meg is történt. A nádor javasolta V. Ferdinándnak, hogy a jurátusok közül további gyanúsítottakat már ne fogjanak perbe, sőt hasznosnak vélt egy királyi körlevelet a megyékhez és hatóságokhoz, melyben tudtul adja, hogy eltekint a folytatástól, remélve, hogy már nem lesz szükség újabb lépésekre a törvényes rend érdekében. Ilyen körlevél nem született, viszont a király március 31-én tudomásul vette az ítéleteket, de helytelenítette, hogy nem kezdődnek újabb perek. Belenyugodott, de a jövőben több szigort kívánt „a jó ügy és a törvényes rend érdekében”.¹¹⁶

A jurátusperrel egyértelmű célja volt a kormányzatnak. Figyelmeztetni kívánta a fiatalok sok száz társát, az ország leendő ellenzéki politikusait, de legalább annyira az országgyűlés és a megyék vezető reformereit, a sérelmi harc élenjáróit is. Ebben is 1794–95 volt a minta. A terrorperekkel akkor is a jórészt radikális nemesi értelmiséget, Hajnóczyt, Batsányit, Kazinczyt és társaikat titkárként, nevelőként alkalmazó és a reformok felé tájékozódó vezetőket kívánták figyelmeztetni, inteni, így a Török, Szirmay, Berzeviczy, Széchenyi, Dessewffy családokat is. Akkor meg is lett az eredmény. A kivégzések és súlyos börtönbüntetések láttán Széchenyi Ferenc, Dessewffy József a kultúrába, Festetics György pedig a gazdasági életbe húzódott, ott is sokat használva, építve, de kilépve a közélet Bécs számára veszélyes vonalából.¹¹⁷

Az ellenzék megfélemlítése 1836–37-ben viszont közel egy évig nem sikerült. Az ifjak perét 33 megye minősítette sérelemnek, közülük 25 fogalmazott meg és küldött Bécsbe tiltakozó feliratot.¹¹⁸ A sort Bihar és Pest megye nyitotta meg (az utóbbi ekkor már egyre inkább a politikai-közeleti centrum, a vezérmegye pozíciójába került; Kossuth is Pesten szerkesztette lapját, s a szerkesztőség mintegy agyközpontként is funkcionált). 1836. június 13-án Pest megye már az ifjak letartóztatásának teljes ismeretében tiltakozott. A szónokok, Fáy András, Szentkirályi Móric és mások részletesen sorolták fel az ügy fő jellemzőit, tényeit, majd a közgyűlés az ezeket összegző feliratot határozott el. Szentkirályi új érvként azt is kiemelte, hogy forradalom, zavargás, amely szükségessé tenné a kényszerintézkedéseket, nincs Magyarországon. A határozatot körlevélként szétküldték a megyékhez.¹¹⁹

Bihar, ahol a két Lovassyt letartóztatták, azonnal fellépett, miként Békés is, hiszen Tormássyt Gyulán vették őrizetbe.¹²⁰ A sort számos megye követte, ezekre most nem térhetünk ki. Fejér először elve-

¹¹⁴ Uo. 501. (Barta István jegyzetei.)

¹¹⁵ Vö. Kossuth Kölcsyhez 1837. február 27. (KLÖM VI. 569. sköv.) Földváry, Sombory és Császár korrekt állásfoglalásáról: besúgójelentés 1837. március 12. (József n. titk. 71. cs. 481. sköv.)

¹¹⁶ József n. titk. 71. cs. 363. sköv., 369. sköv. A király elrendelte, hogy Lovassy Spielbergben (a hírhedt kazamatákkal rendelkező várbörtönben), Tormássy viszont Budán legyen őrizetben.

¹¹⁷ Vö. H. BALÁZS, 1960.

¹¹⁸ PAJKOSSY, 1994. 814. sköv., KLÖM VI. 731. (Barta István jegyzete.)

¹¹⁹ Erről Steinbach királyi ügyész rögvést jelentést tett, s a Kancellária már június 17-én utasítást adott a körlevél feltartóztatására. A megyei körlevelek utáni hajsza végigkísérte az alkotmányvédő küzdelem teljes időszakát (KLÖM VI. 632. sköv.)

¹²⁰ Uo. 669. sköv., 695. sköv.

tette a tiltakozást, majd a jurátusok elítélése után Bécsbe utazó, tiltakozó küldöttséget határozott el.¹²¹ Szatmárban 1836. december 12-én már másodszor határoztak el tiltakozó feliratot és körleveleket. A feliratokat Kölcsey szövegezte, látszik is rajtuk a kiváló politikus és író szakszerűsége, stiláris tudása. A feliratot – cenzori tiltás után! – ki is nyomtatták, ami Bécsben nagy felháborodást szült, a példányokból 40-et azonnal le is foglaltak. Szinte ugyanakkor Zalában Deák Ferenc tollából folyt a megyei felirat. Jogászi remeklés volt ez is, adatokban gazdag, s az ifjak ügye mellett ismételten leszögezte Wesselényi perének törvénytelenységét.¹²²

A megyék sorra kaptak dorgáló, hol keményebben, hol valamivel enyhébben fogalmazott királyi leiratot, attól függően, mennyire volt radikális az illető megye felirata. Zemplénben például az 1836. december 14-i közgyűlésen tárgyalták a dörgedelmet, az ellenzék újabb felírást szorgalmazott, de a többség ennek már nem látta értelmét, s így elterelték az ügyet a következő országgyűlésre sérelemként.¹²³

Pest jóval elszántabb volt. 1836. augusztus 30-án közgyűlésen sérelmezte, hogy még választ sem kapott júniusi feliratára, s új felírást határozott el úgy, hogy azt deputáció vigye Bécsbe. Bécs – ilyen alkalmakkor igen gyors tudott lenni az egyébként meglehetősen lomha adminisztráció – azonnal utasította a nádort mint Pest megyei főispánt, hogy gátolja meg a deputáció elindulását. Párhuzamosan a kancellár is parancsot kapott: ha a deputáció mégis Bécsbe érne, nem engedheti azt a király elé.¹²⁴

A pesti delegáltak feljutottak Bécsbe, ahol a kancellár latinul szólt hozzájuk (!), védte a peres eljárás törvényességét, majd dorgáló hangon hazautasította őket feliratukkal együtt.¹²⁵ Zala küldöttsége, hiába volt tagja Deák is, szintén elutasításban részesült. A küldöttséget fogadta a kancellár, de velük szemben is elutasító volt és latinul beszélt. Bars először hivatalos küldöttséggel Pest megyét kereste fel még 1836 augusztusában, majd az egyeztetés után, s az eredménytelen feliratot követően elindította küldöttségét Bécsbe. Őket már az alkancellár sem fogadta. Ezek után Csanád már azt javasolta, hogy több megye közös küldöttséget küldjön Bécsbe, de erre már nem került sor.¹²⁶

Az ifjak elítélése után Pest megye 1837. március 21-én új feliratot küldött Bécsbe. Az ítéletet a törvényes formákat mellőző eljárás miatt törvénytelennek minősítette, megemlítve, hogy a Curia pedig átlépte jogkörét, mert bár elismerte, hogy nem történt felségsértés, mégis döntést hozott.¹²⁷ Szatmár megye ismét a Kölcsey által megfogalmazott 3. feliratában azt emelte ki, hogy a Habsburg uralkodóház 300 éve nem szenvedett jogsérelmet, míg a magyar nemzet sérelmei „halmokat” tesznek ki. A király – írta Kölcsey – utasította eljárásra a királyi ügyészt, amikor a megyék Wesselényi pere ellen sorozatosan felléptek.¹²⁸

¹²¹ Uo. 885. sköv., 996. sköv.

¹²² Uo. 944. sköv., 950. sköv.

¹²³ Uo. 942.

¹²⁴ Uo. 730. sköv., 745. sköv.

¹²⁵ A megye november közepi közgyűlésén a dühös indulatok domináltak. Fáy András kijelentette, hogy a Királyi Tábla kormányzati utasítások szerint dolgozik, az pedig, hogy a megye hivatalos küldöttségét nem engedték a király elé, újabb törvénytértés. Ráday Gedeon hozzátette: ha a magyar kancellár nem tud magyarul, akkor mondjon le; ha pedig tud, de magyar küldöttséghez latinul szól, akkor büntetendő. Az új tiltakozás ilyen szellemben ment Bécsbe. (Uo. 819. sköv.)

¹²⁶ Uo. 919., 932. sköv., 967. sköv. Bars hamarosan királyi leiratot kapott, melyben az elhangzott közgyűlési beszédek és a bécsi deputáció miatti királyi biztosi vizsgálatról és a megyei határozatok megsemmisítéséről értesítették. A közgyűlés erre kijelentette, hogy határozatait érvényesnek tekinti, a királyi biztosnak pedig hivatalos segítséget nem ad. A biztos kirendelését pedig újabb alkotmányértésnek könyvelték el, s mindezt új feliratba foglalták. (Uo. 994. sköv. A barsi fejleményekhez ld. József n. titk. 71. cs. 302. sköv. A permenetet és ítéletet sérelmező barsi összefoglalás az ügyről: uo. 379. sköv.)

¹²⁷ KLÖM VI. 974.

¹²⁸ KFVM. 661. sköv., KFÖM II. 327. sköv.

Az országgyűlést követően Kossuth tevékenysége egyre jelentősebbé vált, szinte nélkülözhetetlen lett. Már az *Országgyűlési Tudósítások* szerkesztésével országos hírnévre tett szert. A kéziratban terjesztett újságból értesültek a megyei politikusok a pozsonyi fejleményekről, mégpedig tendenciózus szerkesztésben. Kossuth az ellenzéki szónokokat bővebben idézte, s itt-ott nem tartózkodott az ellenzék szellemében írt kisebb glosszáktól sem. Az országgyűlés után elindított *Törvényhatósági Tudósításokat* pedig Pesten szerkesztette, megyénként megszervezett tudósítói hálózat levelezésére építve. A szerkesztőség jó ideig Kossuth lakásán működött, így az hírközponttá vált. A Kossuth körüli lázas munka, kisebb-nagyobb ellenzéki társaságok gondolatcseréje, például a perekkel kapcsolatos jogi iratok, beadványok alapelveinek, néha részleteinek is szinte közös szellemi terméként való megszületése jól látható a reformer zempléni vezető, Lónyay Gábor naplójából. Lónyay 1836 őszén családostól Pestre utazott azért, hogy önmagát és gyermekeit tanítsa, nevelje. A naplóírásra egyébként Lónyayt Benjamin Franklin példája ösztönözte.

Első útja Kossuthhoz vezetett (láttuk, Kossuth pályája Zemplénből indult, ahol a Lónyay vezette reformkörben is szerepe volt). Belecsöppent a Wesselényi és akkor főleg a jurátusok megmentésére irányuló akciók közepébe.¹²⁹ Teljes képet kapott a perek részleteiről, részt vett Pest megye izzó hangulatú közgyűlésein, értesült a megyei ellenállásról, a megyék döntéseiről Soprontól Szatmárig, hiszen olvashatta Kossuthnál a levelezői beszámolókat.¹³⁰

Amikor 1837. február végén Wesselényi Pestre érkezett, rögtön Kossuthhoz hívta tanácskozássra Fáy Andrást, Benyovszky Pétert (a Wesselényi-perben is közreműködő kiváló jogászt), Patay Józsefet és Lónyay Gábort. Wesselényi egyébként a híreket perének állásáról és fontosabb periratait is Kossuth tudósító hálózata révén juttatta el a megyékhez. Lovassyék ítélete után Kossuthnál ellenzéki értekezleten foglalmazták meg az ellenérveket, s végül Kossuth írta meg a Királyi Táblához küldött alperesi folyamodványt. A munkában Wesselényi, Benyovszky, Patay mellett Ráday Gedeon is részt vett Lónyayval együtt. Ha egy-egy kiváló ellenzéki, mint például Békésből Szombathelyi betoppant, részt vehetett a szinte folyamatos munkában.

Az ellenzéki összejeveteleket hamarosan áttették Lónyay szállására, mert Kossuthot nemcsak erősen figyelte a rendőrség, de lapjának nádori tiltás ellenére történő folytatása miatt súlyos veszélyben volt. (Lónyay már Pozsonyban, országgyűlési követként is szalont vitt, ahol az ellenzék jelesei találkozhattak.) A rendőrség hamarosan, már 1837 áprilisában fő ellenzéki „egyesülési” pontként jelölte meg Lónyay lakását, ahol a kedves háziasszony (Kazinczy Otília) révén is kellemes környezetben tanácskozhattak Wesselényi, Kossuth és barátaik.¹³¹

Nem csak a reformereket, a szorosan vett közéletet foglalkoztatta az alkotmányos harc. Ellenzéki politika és élenjáró irodalom – Magyarországon főleg a költészet – együttlélegzését szépen példázza az, hogy Vörösmarty 1836–37 fordulóján, az *Auróra* 1837. évi kötetében jelentette meg a *Szózatot*.¹³² Ne feledjük, 1823-ban, a nagy megyei ellenálláskor írta Kölcsey a *Hymnust*. Vörösmarty a jurátusok elíté-

¹²⁹ Lónyay az országgyűlésen a kiélezett válság idején, 1835. július 15-én kiemelkedő beszédet mondott Wesselényi és Balogh ügyében. Ha nem lesz jogorvoslat – mondta –, menjünk inkább haza. Eddig a Deák vezette ellenzék nem ment el. (TRÓCSÁNYI, 1965. 361., KLÖM IV. 573. sköv.)

¹³⁰ Szeretett volna bekapcsolódni a *Tudósítások* terjesztésébe is és szomorúan látta, hogy Zemplénben is csak hónapok után rendelték meg hivatalosan a lapot és a csoportonkénti rendelés sem igen ment. Az ellenzéki ség mérséklődött, ha a pénztárcába kellett nyúlni.

¹³¹ Informprot. 1837-10/5. A beszélgetések időnként a perek mellett más irányt is vettek. Alighanem Lónyay naplójában olvashatunk az első magyarországi védegyleti elgondolásról. 1836. november 27-én Kossuth vetette fel, hogy egyesületet kellene alapítani, melynek tagjai csak honi termékeket vásárolnának. Vajon menne-e ez? – kérdezte magában Lónyay, ismelve a pénztelenséget és a bizalmatlanságot is. Kossuth egyébként napi egy krajcár tagdíjat (azaz évi hat forintot) képzelt el, s az így befolyt összegből jobbágyközségek felszabadulását támogatta volna. A terv egyelőre terv maradt. (Lónyay Gábor naplója ERDMANN, 1976. 914. sköv.)

¹³² KLÖM VII. 631. (Pajkossy Gábor jegyzete), SZAUDER, 1955. 253. sköv.

lése előtt nem sokkal így írt a Királyi Tábláról: „...alig lehet Pilátus a világon, ki Krisztus felfeszítésére alkalmasb eszköz volna, mint ők. Verje meg őket a lelkiismeret halálok óráján.”¹³³

Közben, párhuzamosan az ifjak perével, folydogált Wesselényi pere is. Wesselényi minden jogszokás adta lehetőséget sikerrel aknázott ki a per lassítása érdekében. Minden elképzelhető perhalasztó kifogással élt, s ebben olyan kiváló segítőtársai voltak, mint Benyovszky Péter, Kossuth, Kölcsey és Deák. Így 1837. március elején az ügyészség még a tanúk hitelesítésével fáradozott.¹³⁴ Az országgyűlés után az ellenzéki megyék, követve az elosztás előtti pozsonyi határozatot és Deák intelmeit, sorra küldték Bécsbe az újabb feliratokat. Az ifjak perbefogásával aztán a két ügy szorosan összefonódott.

József nádor szívesen szabadult volna a népszerűségét romboló, amúgy is kedve és meggyőződése elleni Wesselényi-pertől. Már az országgyűlés végén mindent megtett a per törléséért, 1836 augusztusában pedig arról írt Pálffy kancellárnak, hogy helyes lenne Balogh perének törlése után Wesselényiével is ugyanazt tenni. Pálffy ezt csak Wesselényi kegyelmi kérelme után látta volna lehetségesnek, ám mindketten tudták, hogy a vádlott erre nem volt és nem lesz hajlandó. 1836. október elején az uralkodó is a folytatás mellett döntött.¹³⁵

A perek, a jurátusok elítélése nem hozta meg a Bécsben várt hatást. Az ellenálló magyar megyék zöme nem tört meg. Így a bécsi karmester, Metternich indulatosan ragadta meg a karmesteri pálcát és fortissimórá vezényelte az abszolutizmus zenekarát. Már 1837 elején több alkalommal is napirenden volt az Államkonferencia ülésein a sorozatos magyarországi „visszaélések” ügye. Metternich továbbra is a rémképeiből indult ki, félt a Magyarországon is érlelődő forradalomtól, a szerteágazó európai kapcsolatokkal rendelkező titkos összeesküvésektől.¹³⁶

A bécsi kormányzat vezetőinek zöme egyetértett a még keményebb kéz politikájával. 1837. április 9-én V. Ferdinánd parancsot küldött Pálffy kancellárnak. E leirat szövegében több ponton a politikai perek vádiratainak mondatai tűntek fel. Nem tűrhető el – áll a leiratban –, hogy a „züllött újítási vágytól vezetett kisebbség... demagóg felforgatók” pártja, amely már országos szervezettséget kezd mutatni, pozíciói erősödjenek. Véget kell vetni a szólásszabadsággal való visszaéléseknek, a tekintélyrombolásnak. A szólásszabadság – olvashatjuk – nem lehet azonos a „szóláspimaszsággal”. Az ellenzék visszaszorítása érdekében a király arra utasította Pálffyt, hogy a főispánok, illetve az őket helyettesítő adminisztrátorok tartózkodjanak többet megyéjükben és tegyenek szert minél erősebb befolyásra a kormány érdekében. Azokkal szemben pedig, akik részesek a király és kormány elleni „üzelmekben”, akik például terjesztik, közlésteszik a kormányzatot sértő megyei határozatokat (utalás Kossuthra), bűnhődjenek gyorsan, akkor is, ha a szónokok, illetve határozatok megkülönböztetik is a királyt és kormányát. Ha az illető közgyűlésen a „felforgatók” nem részesülnek helyszíni büntetésben, törvényszéki eljárásban, akkor azonnal menjen a Kancelláriához jelentés és indítsák el onnan az ügyési keresetet. A keményen fel nem lépő ügyészek akár az állásukat is veszítsék el. Kamarai tisztviselők, a királyi uradalmak gazdatisztjei, püspökök, a szerzetesrendek főnökei mind lépjenek sorompóba a kormányzat mellett. Mindez történések titokban, de eredményesen. A kormányzatot jól szolgálók számára kilátásba helyezték a szokásos jutalmat, az előléptetést vagy kitüntetést.¹³⁷

Volt a kormányzati főtisztviselők között egy ennél is keményebb, a katonai beavatkozást is ajánló irányzat, melyet Clam-Martinitz altábornagy, főhadsegéd, Sedlnitzky rendőrminiszter és Hardegg, az udvari haditanács elnöke képviselt, míg a nádort jellemezte a mérsékeltebb, a magyarországi helyzetet jobban ismerő, realistább vonalvezetés.¹³⁸ A Metternich vezette többségi vonal provokatív célt is szolgált. Maga az államkancellár már 1837. február 24-én, két nappal az ifjak ítélete után, szinte reménykedve

¹³³ Levele Kölcseyhez 1837. február 13. (VMLev. II. 1965. 97.)

¹³⁴ TRÓCSÁNYI, 1965. 369., Uő, 1970. 168.

¹³⁵ TRÓCSÁNYI, 1965. 373. sköv. Vö. PAJKOSSY, 2007. 688. sköv.

¹³⁶ ANDICS, 1975. 92. sköv.

¹³⁷ KLÖM VII. 62. sköv.

¹³⁸ KLÖM VII. 62–63. (Pajkossy Gábor jegyzete.)

írta Ficquelmont orosz követnek: látni fogja fellázadni a „fatal Magyarországot” a jog ellen; „...mi ezt kívánjuk s ő meg fogja szerezni nekünk ezt az örömet.”¹³⁹

A keményvonalasok álláspontját is figyelembe vették valamelyest Bécsben. Az imént említett, új abszolutista támadást kezdő leirat napján, április 9-én a király leiratot küldött Hardeggrófnak, az Udvari Haditanács elnökének is, melyben – úgymond – „ha most nem szükséges is a csapatok létszámának növelése Magyarországon”, jelentést kért: hogyan lehet a Pest-Budán állomásozó csapatokat erősíteni? (Egyébként a hadosztály-, illetve várparancsnokok feladatává tették, hogy a megyegyűlésekről rendszeresen tudósítsanak. Lederer, magyarországi hadparancsnok ezzel kapcsolatban jelezte Hardeggnak, hogy főként a pesti helyőrséget kellene erősíteni, de a gond az, hogy a könnyen mozgó lovasság elszállásolása az országban szétszórta, polgároknál, jobbágyoknál történik, így igen nehézkes az átcsoportosítás gyorsítása. Június elején Zimonyból egy divíziót (lovassósztályt, azaz két századot) át is vezényeltek Pestre, majd egy századnyi további lovasságot is Soroksárra küldtek. Jelentősebb létszámmelést, átcsoportosítást Bécs nem hagyott jóvá.¹⁴⁰ A titkos hadsereg, a besúgók és informátorok hada párhuzamosan új lendületet kapott. A birodalmi titkosszolgálat már sok évtizedes múltra tekintett vissza. II. József a hálózatoknak szabályzatot dolgozott ki és intézményesítette a szolgálatot. A központ neve 1793-tól Polizeihofstelle lett, s 1801-ben hatáskörébe rendelték a cenzúrát is. (Akkoriban egy külföldi lap megrendeléséért vagy előfizetéséért, járatásáért is engedélyt kellett kérni, nem is szólva az újságok, színdarabok, vagy akár szónoklatok kiadásánál az előzetes ellenőrzésről.) A besúgók magyarországi száma és aktivitása az 1820-as évektől nőtt, már megyei, városi és kamarai tisztviselők is bővítették a hálózatot. 1817-től hosszú ideig Sedlnitzky volt a Polizeihofstelle elnöke, azaz a rendőrminiszter.¹⁴¹ Hivatalos állami rendészeti szervek Magyarországon nem voltak (ellentétben a Lajtán túllal), annál fontosabb volt Bécs számára a titkos informátorok munkája. Sedlnitzky közvetlen magyarországi megbízottja Ferstl kormánytanácsos volt, aki főként az országgyűlések alatt vált igen aktívvá. De azért nem felejtkezett el a pesti magyar színház figyeltetéséről sem, s így Katona József *Bánk bán*jára 1821-ben azonnal felfigyeltek, hiszen alkalmasnak tűnt a magyarok németellenességének felkeltésére.¹⁴²

1830-ban, s azt követően mintegy 100 volt a titkosrendőrök és informátorok száma, ehhez jött még alighanem a számos, külön nem fizetett önkéntes, vagy hivatalból közreműködők (kamarai, állami alkalmazottak) nem kis száma. 1839 elején például 39 megyéből kapott Sedlnitzky jelentéseket, nem számítva a kamarai tisztviselőket, akik további 8-10 megyéből is írtak beszámolókat. Sedlnitzky hivatala az országgyűlések között kéthetente, országgyűlések alatt naponta összegezte a jelentéseket, s az összefoglalókat az Államkonferencia elé terjesztette. A fizetett besúgók évi 300–900 forintos fizetést kaptak. Kölcsy 1833. június 15-i naplóbejegyzésében szellemesen írt a titkosszolgálatról: „...Ezen olly sokszor elátkozott hydrának fejei évenként gyarapodának; s Isten megadta érnünk, hogy minden főhivatalaink, s a nem főknek is nem megvetendő része illy dicséretes gyarapodványokból állanak...”¹⁴³

Aligha véletlen, hogy bár 1834 májusában állították fel az Államkonferencia alárendeltségében a Zentral-informationskomitét, melynek magyarországi és erdélyi osztályát is megszervezték: ez a titkos bizottság éppen 1837 márciusától kezdett rendszeres üléseket tartani, melyeken áttekintették a jelentéseket és jegyzőkönyvezték azok meritumát. Megjegyzendő, hogy korábban a magyar jelentésekkel a

¹³⁹ ANDICS, 1971. 301. Vö. még a leirathoz PAJKOSSY, 2007. 696. sköv., ANDICS, 1975. 95. sköv., TRÓCSÁNYI, 1965. 380.

¹⁴⁰ PAJKOSSY, 2007. 697. sköv., KLÖM VII. 64. sköv. Lederer közölte, hogy Pest-Budán 3000 katona volt, közülük 500 volt viszonylag gyorsan és könnyen mozgatható. Hardeggrógnak egyetértett Ledererrel és az Államkonferenciánál maga is katonai erővel támogatott rendszabályokat szorgalmazott az „ellenszegülés” fokozódása miatt.

¹⁴¹ A magyar ellenzékéből többen is Metternich majmának titulálták. (MISKOLCZY, A kamarilla... 58.)

¹⁴² LÁBÁN, 1921. 307. sköv.

¹⁴³ PAJKOSSY, 2006./A. 15. sköv. Megemlítendő, hogy egy alispán fizetése 800-1000 forintot tett ki. 1000 forintért az Alföldön egy jó házat lehetett venni. Kölcsy idézett szavait ld. KÖLCSEY, 2000. 192.

bizottság nem foglalkozott.¹⁴⁴ 1825-től a magyar országgyűléseken külön titkosszolgálati szervezet is működött. Egyik részlege az országgyűlés nyilvános üléseiről készített összegzéseket, melyek két nap alatt az uralkodó, majd a miniszteri konferencia elé kerültek. A másik részleg a forgalmasabb fogadók, magán összejövetelek, tanácskozások, valamint az országgyűlési ifjúság megfigyelésével foglalatoskodott, s jelentéseiket Ferstl naponta összegezte Sedlnitzkynek. Az országgyűlések végén e jelentések (havonta egy-két iratcsomónyit tettek ki) alapján készültek összegeзések és a követeket egyenként jellemző minősítések, melyeket aztán a következő országgyűlés végével kiegészítettek és bővítettek. A jellemzések a követeket 1-től 7 csoportba sorolták, politikai szempontok alapján.¹⁴⁵

A minősítéseknek nem kis szerepük volt az országgyűlések után rendre bekövetkező jutalmazásoknál, kiténtések és pozíciók elnyerésénél. Így lett 1836 késő tavaszán 18 volt megyei követből királyi táblai bíró, királyi tanácsos, vagy éppen főispánhelyettes; közülük csak kettő volt „baloldali” (egyikük, a tolnai Jeszenszky János királyi táblabíró lett: „hálából” ő javasolta később Wesselényi perében a leg-súlyosabb ítéletet).¹⁴⁶

1830-tól az országgyűlések alatt egy másik, jóval kisebb, de igen jól tájékozott „szolgálat” is működött. Wirkner Lajosról, a magyar kancellár megbízottjáról van szó, aki 1832–36-ban, jó viszonyban lévén számos követtel, de Ferstl besúgóival is, sok mindenről gyorsabban tudósított Bécsbe Reviczkynek, idővel néha közvetlenül a királynak is, mint a nagy hálózatra támaszkodó Sedlnitzky. Reviczky nagyon élvezte, hogy a király többször is kájanul jelezte a gyorsasága hitében betoppanó és jelentő Sedlnitzkynek: már tud az adott ügyről. Wirkner emlékirataiban nem tagadja, hogy jó pár ellenzéki követet megszedített, korrumpált. Állítása szerint – erre még visszatérünk – az ellenzék és kormány közti egy-egy kompromisszum, alku közvetítésében is szerepe volt. Megemlítendő, hogy Lederer Ignác magyarországi főhadparancsnok is megszervezett egy titkos informátorhálózatot. Parancsnokaitól, főtisztjeitől jelentéseket kért és várt a megyei közgyűlésekről. A fontosabb jelentéseket elküldte a bécsi Haditanácshoz, s egy részük elkerült a Zentral-infomationskomitéhez is. A jelentő tiszték „lusták” voltak, keveset jelentettek, 1832–1848 közt csak 65 esetben, míg Sedlnitzky emberei 430, Kübeck udvari kamarai elnök besúgói 330 alkalommal. A katonai részvételt igénylő ügyekről, esetekről természetesen beszámoltak. Tehát több kormányzati informátorhálózat is működött időszakunkban: a titkosrendőrség, azaz Sedlnitzky emberei, Magyarországon L. Ferstl vezetésével (1830-ban például 60 fővel, akik kamarai tisztviselők, szabad királyi városi szenátorok, római katolikus papok, a megyei nemesség közgyűlési résztvevői voltak), a Magyar Kancellária elnökének szervezete Wirkner vezényletével. Az utóbbi hálózat magas állásúakból szerveződött: főispánokból, alispánokból, vezető kamarai tisztviselőkből, római katolikus főpapokból is. Ezek mellett működött a Magyar Kamara elnökének (időszakunkban Keglevich Gábor) hálózata, mely-

¹⁴⁴ A kézirat, litografált jegyzőkönyvek egy sorozata: Informprot. Pajkossy Gábor elemzett először kimerítő teljességgel egy terjedelmes, titkos jelentéseket tartalmazó iratsorozatot, Cseremiszký Miklós jelentéseit, aki az Informationskomite tisztviselője, egyben aktív besúgó volt s csak az 1832–36-os országgyűlésről közel 2000 jelentést írt. (KÖLCSEY, 2002. 208., uo. tömör összegezés a magyarországi titkosszolgálatokról: 205. sköv.)

¹⁴⁵ Az első csoportba kerültek a „szélsőjobb” minősítésűek, azaz a leghűségesebb kormánypártiak, míg a 7-be a szélsőradikálisnak mondott ellenzékiek. Deákot a „kevésbé veszélyes szélsőbal”-hoz sorolták. Az inkább veszélyes „ultrabal”-hoz 1836-ban Kölcseyt, Beöthy, Klauzált, Balogh Jánost (összesen 24 követet) sorolták. A baloldalnál 86, a kormánypártnál összesen 61 nevet tüntettek fel.

¹⁴⁶ PAJKOSSY, 2004/B. 322. sköv. Vö. ehhez Uő, 2001. 458. sköv. Pajkossy kutatásai szerint a több tucatnyi alkalmazottal működő országgyűlési titkosszolgálat 1834-ben havonta 1500 forintba, később ennél is többbe került. A titkosrendőrségről ld. még PAJKOSSY, 2006/B. Jeszenszky és a Wesselényi-per: TRÓCSÁNYI, 1965. 442., sköv. Pajkossy Gábor egy igen érdekes, a besúgóhálózatot egy soron át bemutató tanulmányában írt Adolf Ossetzkyről, aki franciatanárként férközött például a Lónyay család közelébe (Menyhértet oktatta). Számos tanítványa bizalmába belopta magát, hogy aztán tucatjával írja jelentéseit. Megfigyelt külföldieket, jelentett Pest megye közgyűléseiről és Deákról is. (PAJKOSSY, 2006/A.) Jeszenszky János pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 966. sköv. Itt említem meg Révész László úttörő munkáját, melyben nem kis részben a Takáts-hagyatékban őrzött több ezer titkosrendőri jelentésre alapozva írt a magyar reformországgyűlések szerkezetéről, működéséről. (RÉVÉSZ L., 1968.)

nek ügynökei a kancellárhoz jelentettek. A magyar kancellár tehát számos ügynököt tudott mozgósítani a fő kormányzati célok érdekében. Ezekhez jött még az imént említett katonai informátorhálózat.¹⁴⁷

A támadó abszolutizmus a jurátus-peren túl újabb nyílt beavatkozásokkal, tiltásokkal is operált „az európai forradalmi veszély”, s annak Bécs szerint legaktívabb hívei, az ifjúsági szervezetek ellen. A német Burschenschaftok – minden valamirevaló német városban voltak ilyen diákegyletek – a „rontó szellem” melegágyainak számítottak Metternich számára, főként az 1833-as frankfurti zendülés óta, melyben a „Fiatal Németország” nevű radikális szervezettel együtt vettek részt. A megmozdulások ifjú résztvevőit azóta – többeket már vádlottként – folyamatosan figyelték, névsoruk, személyleírásuk birodalomszerte a rendőrség kezében volt. Magyarország sem volt kivétel, amint az kiderül például Mailáth Antal József nádorhoz írt, a német ifjú „felségárulók” üldözése fontosságát hangsúlyozó leveléből.¹⁴⁸ Már 1836-tól sorra tiltatták be a magyar diákegyleteket is. A pozsonyi diáktársulatot ez évben tiltották be egy Zrínyi Péterről szóló diákballada miatt. (A rendelkezést személyesen Pálffy Fidel kancellár írta alá.) Eperjesen 1834–36 közt virágzott a diákok egyleti élete. Nem mások vettek részt benne, mint Henszlmann Imre (későbbi művészeti író, akadémikus), Pulszky Ferenc, Székács József (költő, akadémikus, evangélikus lelkész, később püspök), Haán Lajos (később kiváló történész, evangélikus lelkész), Sárossy Gyula. Egyetüket 1836-ban betiltották. Sárospatakon is ekkor voltak kénytelenek felfüggeszteni az élénk és hagyományosan nívós társulati munkát, melyben Kazinczy Gábor, Szemere Bertalan vettek részt. Végül 1837 áprilisában (gondoljunk az április 9-i királyi leiratra a keménykezü megfélemlítő politikáról, a „terror” fokozásáról) a Helytartótanács minden diákegyesületet betiltott. Így még a pozsonyi szlovák irodalmi társulat is megszűnt.¹⁴⁹

A társulatok 1839-ben, az országgyűlés előtt, illetve alatt indultak újra, kihasználva a hatóságok figyelmének megosztottságát, és a valamelyest enyhülő terror-nyomást. Így sem volt veszélytelen a társulati élet. Nagyenyeden 1839-ben titkosan szerveződtek újjá az ifjak. Egy besúgó összeesküvést szimatolt, amiből a koncepció „enyedi jakobinus per” keletkezett, számos diák kicsapásával. Említést érdemel, hogy Debrecenben a kollégiumi irodalmi diákegylet engedély nélkül is mert működni, tisztújítást, közgyűléseket is tartva. 1839-ben éppen Irinyi József volt az elnök, majd őt Csengery Antal követte.¹⁵⁰

A CENZÚRA ERŐSÍTÉSE, A KORMÁNYPÁRTI HÍRNÖK BEINDÍTÁSA

Az erősödő terror alatt a cenzúrát is igyekeztek hatékonyabbá tenni. A lap- és könyvkiadás, nyomdaalapítás, külföldi lapok behozatalának engedélyezése, terjesztése már 1801-től rendőrségi felügyelet alatt állt, így ezúttal csak erősíteni kellett a szervezet munkáját. A cenzúra – már említettük – a levéllenőr-

¹⁴⁷ WIRKNER, 1880. 68. sköv., 119., TAKÁTS S., 1932. II. 35. sköv. (Wesselényi Miklós és a titkosrendőrség). Pajkossy Gábor *Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban* című előadása (1991) vitájában Vörös Károly jórészt találoan jelezte, hogy a besúgók sokszor ferdített valóságot ábrázoltak, mivel a megrendelő szája íze szerint írtak. Ezzel Metternichéket is félrevezették, eltulozva például az ellenzék kormányzat- és birodalomellenes radikalizmusát. Pajkossy válaszában úgy látta, a jelentések valóban nem adtak igazán értékes információkat, mert a magyar opposíció legálisan és nyilvánosan politizált. (PAJKOSSY, 1991. 25. sköv.) Úgy látom, bár igaz, amit Vörös és Pajkossy mondott, ám a besúgók nélkül Bécs – legalábbis 1841-ig – a politikai sajtó megindulásáig aligha kapott volna viszonylag gyors képet például a megyei események zöméről, nem is szólva a háttér-információkról. A kutatás is nehezebb helyzetben lenne e nagy tömegű, de koncentrált iratanyag nélkül. Természetesen a forráskritika itt különösen fontos. Az informátorhálózatokról: PAJKOSSY, 2014. 169. sköv., Uő, 2013. 74. sköv. Megemlítendő, hogy Pajkossy kutatásai szerint a kancellár informátorhálózatát mozgósították például az örökvláság megbuktatása, megváltoztatása ügyében is. Néhány név a mozgósítottak közül: Vay Ábrahám beregi adminisztrátor, Mérey Sándor, a tartományi biztosság igazgatója, Schlachta Márton szatmári kanonok, Gerzon Antal kamarai adminisztrátor, Steinbach Ferenc királyi jogügy-igazgatósági ügyész. (PAJKOSSY, 2014. 172.)

¹⁴⁸ 1839. január 11. (József n. titk. 71. cs. 1839.2.)

¹⁴⁹ SAS, 1973. 280. sköv.

¹⁵⁰ Az említett társulatokról: BODOLAY, 1963. 42, 177, 228–261, 300. sköv.

zésre, postai rendőri munkára is kiterjedt.¹⁵¹ Új lap csak úgy indulhatott, ha vállalta, hogy politikával – legalábbis megyei közgyűlési, illetve országgyűlési vitákkal, határozatokkal, érdemi kormányzati lépésekkel – nem foglalkozik.¹⁵² Korábban láttuk, hogy a cenzúra munkája kiterjedt a nyilvános megyei határozatok, munkálatok nyomtatására és terjesztésére is.¹⁵³ A megyék közti levelezés folytonos gátolása a Kancellária és a posta feladata volt.

A cenzori munka Bécs számára jelentős eredményeket is hozott. Széchenyi *Stadiuma* például megírásakor, 1832-ben Magyarországon megjelentetve és terjesztve, nagy hatást gyakorolt volna, épp úgy, mint Wesselényi akkor készült *Balítéletekről*je is. Mindkét munka csak később, kerülővel juthatott el Lipcséből Magyarországra, a rendőri és cenzori erők által megdézsmált és így erősen csökkent példányszámban, csempészárúként. Reviczky kancellár így sem volt elégedett, s a királyhoz írt beszámolójában (1834. október 24.) elítélően említette, hogy a Wiegand könyvesboltban Reseta cenzor a *Stadium* 25 példányát foglalta le. A kötetek Pestre érkezése – szerinte – részben a nádor nem kellő körültekintéssel végzett munkájának volt betudható. A nádor viszont Reviczkyt és a bécsi kormányzatot vádolta, hiszen a „felforgató” munkák, mint a *Stadium* is, Bécsen át jutottak be külföldről Magyarországra, míg ő 1832-ben megtiltotta a *Stadium* pesti kinyomtatását.¹⁵⁴

A Lipcséből beszivárgó, Bécs számára veszélyesnek tűnő könyvek később kiemelt figyelmet kaptak. 1839 márciusában például Sedlnitzky jelezte, jelentette, hogy külföldön megjelent a *Leben und Thaten Emmerich Tököly und seiner Streitgenossen* című munka, amely „ügymond” gyűlöletet kelt a bécsi minisztérium, a klérus és a mágnások ellen. Sedlnitzky betiltotta és kérte a magyarországi terjesztés azonnali meggátolását. Mailáth Antal kancellár ezt rögvest közölte József náddal, aki el is rendelte az azonnali intézkedéseket.¹⁵⁵

A cenzúra szigorításával párhuzamosan Metternich a kormánypolitikát szolgáló újság kiadására szánta el magát. Orosz József kapott engedélyt 1837. július 1-jével a *Hírnök* című, heti kétszer Pozsonyban megjelenő lap kiadására. Bécs a *Hírnököt* 1845. évi megszűnéséig végig jelentős összegekkel támogatta. Orosz 1833-tól állt a kormány szolgálatában, s kapott attól 1848-ig havi 150 forintot szolgálataiért.¹⁵⁶ Orosz már 1833 végén–1834 elején megpróbálta Kossuth *Országgyűlési Tudósítások*jának akadályozását, hatásának rontását. Kossuth ugyanis maga mellé vette, s 1833 folyamán társként dolgoztak együtt. Amikor Kossuth magánügyben, háromhavi utat tervezve Zemlénbe ment, a szerkesztést átvevő Orosz 1833. december elején körlevelet adott ki, mely szerint 1834. február elsejével új országgyűlési lapot indít *Diaeta Közlő* címmel. Kossuth gyors körlevélben reagált, jelezve, hogy természetesen folytatja lapját. Orosz 1834. január elején nyíltan közzétette: az *Országgyűlési Tudósítások* ugyan Kossuth találmánya volt, s ő segített a szerkesztésben, ám Kossuth szerkesztői módszerei, pártossága nem felelnek meg ízlésének. Jelezte, hogy mindenképpen kiadja lapját, amit a kormányzat támogatásával, kevés előfizetője ellenére meg is valósított.¹⁵⁷ Ez az Orosz kapott lapengedélyt 1837 júliusától. Azt a kivételes kegyet is elnyerte Bécsből, hogy rendszeresen közölhetett (elsőként a magyar lapok közül) belpolitikai, vármegyei híreket, igaz, csakis a Kancelláriához beérkezett és ott már tanulmányozott jelentések alapján, s bizonyára megfelelő válogatásban.¹⁵⁸ Megjegyzendő: e lehetőséggel ritkán élt. Orosz szerkesztői programcikkét 1837. december 1-jén közölte a *Hírnök*ben, akkor, amikor bejelentette a melléklap, a

¹⁵¹ BÉNYEI, 1994. 15. sköv., PAJKOSSY, 1991. 11. sköv., 2006/B. 49. sköv.

¹⁵² Vö. Kovacsóczy Mihály Szemléleje sorsát. (KLÖM VII. 28.)

¹⁵³ Vö. PAJKOSSY, 2007. 693. sköv., VÖLGYESI 2002. 42. sköv. Az MTA kiadványai sem képeztek kivételt. Teleki József elnök 1838 márciusában kénytelen volt felterjeszteni a nádorhoz – újabb, a cenzorok munkáját is ellenőrző vizsgálatra – az Akadémia által kiadott összes munka jegyzékét. (József n. titk. 71. cs. 1838. 38.)

¹⁵⁴ PAJKOSSY, 1998/B. 202. sköv., Kanc. eln. 1839:1330.

¹⁵⁵ Kanc. eln. 1839:219.

¹⁵⁶ PAJKOSSY 2007. 702. sköv. Orosz életéről részletesen: SAS, 1973. 296. sköv.

¹⁵⁷ KLÖM VI.417. sköv.

¹⁵⁸ KLÖM VII. 357.

Századunk indítását is. Célként a trón, a „törvényes” szabadság szolgálatát, a megfontolt, lépcsőnkénti haladást, a monarchikus-arisztokratikus elvek védelmét, a király iránti bizalom növelését tűzte ki, jelezve: az alkotmányos szabadság nem azonos a féltelenséggel. Remélte, hogy a hangos és toladó párt (értsd a reformereket) hangját közömbösíteni lesz képes. Az ellenzékiek mocskolni fogják, de ez csak jele lesz annak, hogy jó úton jár – írta.¹⁵⁹ Később, már a viták közben, kijelentette, hogy a magyar liberálisok nem tűrnek ellenvéleményt, s gúnyolják azt, aki mer a kormányzat mellett szólni.¹⁶⁰

Jellemző módon Metternichék „elfelejtették” József nádort értesíteni a *Hírnök* indításáról, így csak 1838 elején tudta kifogásait kifejezésre juttatni. Főként azt emelte ki, hogy a lapengedély ellentmond az addigi kormányzati elveknek, melyek szerint megyei, közgyűlési, közigazgatási kérdéseket újságokban fejtegetni tilos. A *Hírnök* elindítása után – folytatta a nádor – nem lesz könnyű érvelni a következő országgyűlésen az ellenzék által folyton szorgalmazott országgyűlési újság ellen. A nádor egyébként kétes figurának ismerte Oroszt, aki tehetséges, de a bizalomra nem méltó. A „baj” megtörténte után a nádor már csak egyet kívánhatott: a *Hírnököt* alaposan cenzúrázzák.¹⁶¹

Az egymásnak ellentmondó és kapkodó bécsi intézkedéseknél megemlítenő: a király többször számon kérte Pálffy kancelláron, miért engedik, hogy a *Hírnökben*, s aztán más magyar lapokban is megjelenjenek kormányzati kinevezések, intézkedés-tervek, melyekben néha még döntés sem született. Pálffy a nádort hibáztatta a cenzúra erélytelen vezetéséért, a kormányzati utasítások pontatlan betartásáért. A nádor pedig, miközben a cenzúrát a leiratok szellemében utasította, beigazolván látta féltelmét a *Hírnök* engedélyezése és Orosz személye tekintetében, majd szemrehányásokat tett a kancellárnak. Így utalt a nádor arra, hogy a *Hírnök* közölte a közelgő országgyűlés hírért, amiről csak egy titkos kormányzati értekezleten volt szó, s ez alkalmul szolgált arra, hogy egyes megyék elkezdjék az országgyűlési követulastások előkészítését, mégpedig – horribile dictu – főispáni elnöklet és befolyás nélkül.¹⁶²

Az ellenzék és a vele szimpatizáló ifjúság hamar kiismerte és ennek megfelelően kezelte a *Hírnököt* és cikkíróit. Egyetlen példa: a pesti színház egyik darabjában Egressy Gábor kiválóan maszkírozta magát Csató Pálnak, aki a *Hírnök* és a *Századunk* vezető publicistája volt, s ezzel a hálás közönség hosszas hahotáját váltotta ki. A „Gutg sinntek” siettek is panaszkodni: ha így megy tovább, még vezető államférfiak is színpadra kerülnek.¹⁶³

AZ ABSZOLUTIZMUS A MEGYEI AUTONÓMIA ELLEN

Az abszolutizmus mindig is ferde szemmel nézett a magyar nemesi vármegyék autonómiájára, amely pedig korlátozott volt, hiszen a megyei közgyűléseken a kormány által kinevezett főispánok vagy főispán-helyettesek elnökölhettek, törvényekben pontosan nem rögzített jogaikkal élhettek, sőt visszaélhettek. Így befolyásolhatták a tisztújításokat, melyeken a következő választásokig a megyei közigazgatást és bíráskodást vezető alispánokat is választották, bár a közgyűlések ajánlási-jelölési jogát figyelembe kellett

¹⁵⁹ *Hírnök*, 1837. dec. 1., közölve: PAJKOSSY, 2003. 135. sköv.

¹⁶⁰ „Hírlapi szólásszabadság” (*Századunk*, 1839. május 6. 36. sz.) Orosz lapja jelentős állami támogatást kapott, évi ötezer forintot. Mailáth kancellár ezt 1839 elején sokallta, és pontos elszámolást kívánt, de Orosz arra utalt, hogy a célt magas lapár mellett nem lehet elérni. Végül Sedlnitzky döntött, az ötezret még meg is fejték. (Kanc. eln. 1839:180, 224, 420.) A lap 1840-ben is hiánytalanul megkapta a támogatást, bár a példányszám csökkent. (Sedlnitzky és Mailáth levélváltása: uo. 1840:289.)

¹⁶¹ Ez meg is történt, és paradox módon a Metternich és Sedlnitzky által pártfogolt *Hírnök* felügyeletét fő feladatként Drescher Frigyesre bízták (egyúttal ő lett a pozsonyi lapok cenzora is) évi 600 aranyért (azaz évi 2700 forintért). Rendelkezés született arról, hogy a *Hírnökbe* szánt írásokat a budai és pozsonyi postahivatalok gyorsan továbbítsák, s magát a *Hírnököt* is halogatás nélkül küldjék szét. (Leirat a kancellárhoz 1838. március 14. Kanc. eln. 1838:244.)

¹⁶² Leiratok 1838. április 2., május 10. és 30., a nádor levelei a kancellárhoz 1838. május 12., június 17. (Kanc. eln. 1838: 353, 578, 599, 659, 760.) Pálffy felterjesztése 1838. november 20. (uo. 1838:1362.)

¹⁶³ Besúgójelentés 1839. január 31. (Takáts-h. 8586.)

venniük. A megyék féltő gonddal őrizték a törvények végrehajtásában – évszázados szokás szerint – gyakorolt önállóságukat. (A főispánok korábban a megyei közgyűlések közötti közigazgatási munkába ritkán száltak bele, a megyei bírásokban pedig részt sem vettek.) A kormányzat viszont egyre erősebb pozíciókra tört a megyéknél is, s egyoldalú törvényt magyarázattal, esetenként jogsértéssel is próbálta – sokszor sikerrel – a követválasztásoknál, a követutasítások készítésénél a saját érdekét érvényesíteni. Emlékezzünk a Kőlcsey lemondásához és Wesselényi peréhez vezető, az örökválság ügyét megbukató kormányzati offenzívára 1834 végén.¹⁶⁴

A vármegyéket felszámoló II. József halálát követő megyei ellenállás idején, az 1790–91-es országgyűlésen a megyék kiküzdötték korábbi önkormányzatiságuk helyreállítását. Pest és Bihar megyék élen jártak a harcban. Bihar addig ment, hogy már a főispáni pozíciót is vitatta. A főispánokat helyettesítő adminisztrátorok intézménye ellen pedig általános volt a megyék ellenszenvé és érvekben sem volt hiány. A számos egyházi, kormányzati főtisztviséget betöltő, sokszor távol élő főispánokat – 20–25 volt a számuk – helyettesítő adminisztrátorok a kormányzati törvényhozási befolyás megkettőzését jelentették: a főispán az országgyűlés felsőtábláján, az adminisztrátor pedig a megyei közgyűlésen szolgálhatta a kormányzatot, s emellett – folyvást a megyében működve – a közigazgatásban és bírásokban is jelentős pozícióra tehetett szert.¹⁶⁵

Nem volt hát véletlen, hogy 1828-ban, amikor az operátumokon dolgozó országos bizottság aulikusai a főispáni jogkört növelni kívánták, a bizottsági többség, majd főként a megyei bizottsági munkálatok készítői ezt határozottan elvetették.¹⁶⁶

Metternichék nem adták fel, nem tették félre a megyék „kézbevétele” tervét. 1836-ban, az országgyűlés után, készülve a politikai perek folytatására, a provokációtól sem riadtak vissza. Több megyébe is adminisztrátorokat küldtek, főként olyanokba, ahol az ellenzék a főispán nem tudta ellensúlyozni.¹⁶⁷ A megyei közgyűléseken persze – erre a kormányzat sokszor és tendenciózusan utalt –, korábban sem volt minden rendben. Főként restaurációkon, vagy követválasztásoknál egyre többen vettek részt, komolyan véve a nemesek fejenkénti részvételi és szavazati jogát. Egy-egy alkalommal éles harc dúlt a táborok között. A keményedő párt- és érdekharok közepette egyre többször került sor a sok száz, néha több ezer kortes lefizetésére, etetésére-itatására, és a „csapatok” kordában tartása nem mindig sikerült. Hevesben 1833 októberében tömeges és véres verekedés tört ki ellenzék és kormánypárt között. A felbeszakadt tisztújítást a főispán elhalasztotta (1830–39 között így a megyében nem volt tisztújítás), amit az ellenzék folytonosan sérelmezett, a király viszont – miután királyi biztos vizsgálódott a megyében és büntetőperekre tett javaslatot – megrovó leirattal fordult Heveshez és kirendelt bíróság (!) kezébe tette a 25 vádlott ügyét.¹⁶⁸ A hevesi választási ügy a következő országgyűlésen is előkerült megyei sérelemként, még lesz róla szó. Abaújban 1836 júniusában – úgy tűnik – nem politikai háttérű harcban tört ki

¹⁶⁴ Már II. József – a felvilágosult, szakszerűbbé tett, de centralizált abszolutizmus érdekében, és Magyarország önállóságával, külön érdekeivel mit sem gondolva – a megyerendszer felszámolására tört. Az először súlytalanú tett, majd felszámolásra kerülő vármegyék helyett 10 kerületre osztotta az országot, s élükre egy-egy kerületi biztost tett. Az alispánok választását megszüntette. (KOSÁRY, 1990. 162. sköv., HAJDÚ, 1983. 5. sköv.)

¹⁶⁵ MARCZALI, 1907. I. 131. sköv., 191. sköv., II. 314. sköv.

¹⁶⁶ BARTA I., 1964. 185. sköv., 253. Kossuth és társai Zemplénben ekkor készítettek radikális különvéleményt a főispánok megyei követutasításra gyakorolt befolyása ellen, azt követelve, hogy a főispán jelen se lehessen a követutasítást előkészítő megyei bizottsági üléseken. Kossuth a főispáni jogkört erősen szűkítette volna, sőt akár meg is szüntette volna a főispáni pozíciót. Eddig a zempléni bizottság, majd a közgyűlés nem mehetett el. (KLÖM VI. 330. sköv.)

¹⁶⁷ Biharban felmentették Zichy Ferenc főispánt és helyébe Lónyay Jánost küldték adminisztrátorként. (KLÖM VI. 723.) Békésben Láczy főispánt menesztették s az az Aczél Antal lett a megye adminisztrátora, aki az országgyűlésen Arad követeként, utasítását megszegve szavazott a kormányzat érdekében az adómegajánlásnál. (KLÖM VI. 674. sköv.) Megemlítendő: Metternich az 1843–44. évi országgyűlés után új kísérletet tett: felszólította Apponyi kancellárt a megyék „kézbevétele”, új és számos adminisztrátor kinevezésére, azaz ismételt kormányzati offenzívára. Az ügy éles belpolitikai harcot váltott ki. (KECSKEMÉTI, 2008. 216. sköv.)

¹⁶⁸ KLÖM VI. 646. Kancelláriai elnöki felterjesztés 1838. január 23. (Kanc. eln. 1838:135.)

óriási verekedés a tisztújító közgyűlésen. Számos sebesült hevert az utcákon, a választásokat el kellett napolni.¹⁶⁹ Gömörben viszont párttusa folyt a tisztújításon, az Andrássy Károly vezette ellenzéki tábor és a főispán (Almásy József) hívei közt.¹⁷⁰

Szabolcsban ugyancsak 1836 júniusában végképp az indulatok lettek úrrá, tíz halott és 135 komoly sebesült volt az „eredmény”. Megyei vizsgálóbizottság dolgozott hosszan az ügyön, óriási irattömeget produkálva. Olyan kusza volt a kép, hogy a megye (ritka kivételként, az autonómia ellenére) nem vállalta a döntést, hanem az uralkodót kérte fel a határozathozatalra. A tisztválasztás persze állt, és 1838-ban sem volt vége az ügynek. A király büntetőpért rendelt el több mint tíz vádlottal szemben. A per csak a 40-es években zárult le.¹⁷¹

A fő gond a fontosabb közgyűléseken résztvevők számának jelentős növekedése volt. A 18. században egy-egy közgyűlésen a tisztségszövetségekön kívül csak 20-30 fő volt jelen. Még tisztújításkor sem szavaztak, a főispáni jelölést követően elegendő volt a közfelkiáltás. Követválasztáskor is ez volt a helyzet, de akkor még főispáni jelölés sem volt. II. József után népesebbek lettek a közgyűlések, de így is 1815-ben például a zalai tisztválasztáskor 213 nevet tartalmazott a jegyzőkönyv, igaz, lehettek ennél többen is. Fejérben 1828-ban 106 résztvevő volt név szerint említve, ám 563 szavazatot számoltak össze. (A vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvekben országszerte többnyire csak a tekintélyesebb résztvevőket sorolták fel.) A növekvő tömeg miatt a közfelkiáltással szavazás lassan megszűnt, sőt 1819-ben helytartótanácsi rendelet írta elő a fejenkénti voksolást és a szavazatszámolást. A kormányzati cél ezzel az volt, hogy a sokszor ellenzéki köznemeseket a kisnemességgel (bocskorosok) ellensúlyozza. Az egyre több résztvevő és szavazó azonban korántsem vált mindenütt a kormány hasznára, a helyi erőviszonyok döntöttek. 1827-ben, a nagy megyei ellenállás után, a kormányzat ismét engedélyezte a közfelkiáltással történő határozathozatalt, egyenkénti voksolást csak bizonytalanság esetén írva elő; csökkenteni kívánta a közgyűlési tömeget, de az ereje tudatára ébredő, és a kortes-pénzeket szívesen bezsebelő köznemességet már nem lehetett távol tartani. Zalában, 1834-ben már 4629-en voksoltak, Borsodban időnként az ötezret is túllépte a szavazók száma.¹⁷²

1836 őszén a szabolcsi, tíz halottat követelő zavargások után, kapva az alkalmon, Bécs kezébe vette a megyei tisztújítások szabályozását, de ebben az ellenzéki megyék számára köszönet nem volt. Szeptember végén királyi körlevelet adtak ki, melyben az elfajuló állapotokra, „visszaélésekre” utalva utasították a főispánokat, hogy mindig személyesen elnököljenek a közgyűléseken, a pártoskodást szítókat ne jelöljék tisztségre, zavargások esetén függesszék fel a tisztújítást, indítsanak megyei ügyészi eljárásokat s ilyen esetekben erősítsék meg pozíciójukban az egyébként lejárt mandátumú tisztségszövetségeket. Pest megye közgyűlése november közepén reagált: eszerint a leirat gátolja a szabad választást, elősegíti a főispáni önkényt, hiszen a főispán bármilyen ürüggyel feloszlathatta a választógyűlést, és a rend helyreállításáig (esetenként ez – láttuk – akár évekig húzódhatott) provizórikus állapotot tarthat fenn. Pest megye leszögezte azt is, hogy a főispáni jogok közt nem szerepel ügyészi vizsgálat elrendelése a közgyűlésen történetekért. Azt is hozzáfűzte a megye, nem kifejezetten lojálisan, de indokoltan, hogy a főispánok,

¹⁶⁹ KLÖM VI. 766. sköv.

¹⁷⁰ KLÖM VI. 906. sköv.

¹⁷¹ KLÖM VI. 643. sköv., 1033. sköv. Vö. besúgójelentés 1836. szeptember 27. (Takáts-h. 7650.), Teleki József főispán jelentései 1838. május 4., 16. (Kanc. eln. 1838:583., 636.)

¹⁷² A szavazati jog feltételeit helyi, megyei döntések szabályozták, így a jogosultság vármegyénként eltérő volt. Általában a nemes családfők és a felnőtt fiúk szavazhattak. Volt megye, ahol a felnőtt 24 éven felüli férfit, máshol csak 17 évest jelentett. Nők általában nem szavazhattak, de a vagyonos nemesek özvegyei képviselőt küldhettek, illetve meghatalmazott révén voksolhattak. Zalában a római katolikus plébánosok szavazhattak, Somogyban nem. Vasban a protestáns lelkészek is jogosultak voltak, másutt erről nem lehetett szó. (DEGRÉ, 1973. 121. sköv.) Baranyában a közgyűlési szavazók tekintélyes része (egyharmada) egyetlen faluból, Szabadszentkirály nemesi községből érkezett Pécsre. Az elszegényedett kisnemeselek szavazatának árara az 1840-es években licitálni lehetett. (ÓDOR, 2006. 59.)

illetve adminisztrátorok több megyében is a zavarok fő okozói voltak egyértelmű pártoskodásukkal. Pest a leíratot, mint törvénybe ütközőt felretette.¹⁷³

Még az aulikus többségének számító Fejér megyében is nagy vita támadt 1836. október végén. Az ifjú Madarász László ekkor mondta el első nagyobb politikai beszédét, szembeszállva az elnöklő Cziráky Antal főispánnal. A megye felirata szerint a rendteremtés helyes cél, de a végrehajtó hatalom nem végezhette törvényerejű szabályozást. Ugyanezt írta föl Nógrád is, sőt e megye felkérte a királyt, hogy rendeleteit hozza összhangba a törvényekkel, a főispánokat pedig utasítsa, hogy fejezzék be a pártoskodást.¹⁷⁴

Az exlex állapotban lévő Szabolcs vizsgálatok és tanúvallatások közepette elfogadta a leíratot, és annak szellemében készített a nem csak a szabolcsi állapotokat jellemző rendszabást, mely szerint botokat közgyűlésre hozni, csoportosan felvonulni, „muzsikával fel s alá járkálni” tilos, részeg nem voksolhat, az asztalokra ugrálás tilos, viszont pontos választói névjegyzéket kell készíteni.¹⁷⁵

Gömör 1839 áprilisában készített választási szabályzatot. Szavazhatott minden megyebeli, 16 év feletti nemes férfi, a bevett felekezetek papjai. A szavazás névjegyzék szerint, a helységek sorrendjében történhetett. Érdekes, hogy Gömörben a szomszédos megyékből meghívtak is szavazhattak, ha táblabírák, vagy tisztségviselők voltak. Részegek itt sem szavazhattak, a szavazat eladása pedig a szavazásból történő kizárást vont maga után.¹⁷⁶ A „vidékiek”, azaz más megyékből sokszor tömegesen érkező vendégek a megyegyűléseken sok problémát okoztak. Növelték a sokaságot és a lármát, gátolták a rendezett munkát, vagy épp a szavazást.¹⁷⁷

KOSSUTH LETARTÓZTATÁSA, TÖBB MEGYEI POLITIKUS BÜNTETŐPERE

Az 1837. április 9-i leirat után felerősödő terrorpolitika következményeként Kossuth Lajost tartóztatták le, őt is az illetékes megyei szervek megkerülésével, katonai erővel. Az indok a kéziratos, levél formában terjesztett, így – legalábbis a kormány értelmezése szerint – a cenzúrárt kijátszó *Törvényhatósági Tudósítások* tilalom ellenére történt megjelentetése és terjesztése volt. Kossuth már régen szállka volt a kormány szemében, Mailáth Antal zempléni főispán, későbbi al- majd főkancellár 1836 óta figyeltette. Az 1832–36-os országgyűlésen a zempléni ellenzéki kör (Lónyay Gábor és társai) felkérésére kezdte el szerkeszteni az *Országgyűlési Tudósításokat*, amely az ellenzék támogatásával országos és korszakos jelentőségű lett. Alapvetővé vált a megyei ellenzéki körök informálásával, a pozsonyi viták részletes ismertetésével.¹⁷⁸

A kormányzat akkor nyíltan nem lépett fel ellene (bár elfogását, perét Bécsben már 1835-től tervezték, kapcsolatban az ifjak elleni fellépéssel), az országgyűlés alatt nem kívánt újabb botrányt kelteni, ráadásul Kossuth távollevő mágnásokat képviselő, hivatalos országgyűlési résztvevő volt, ha szó és főleg szavazat nem illette is meg. Az országgyűlés befejeztével indított *Törvényhatósági Tudósításokat* viszont a kormányzat kezdettől fogva nem tűrte. A *Törvényhatósági Tudósítások* ötlete még Pozsonyban, az országgyűlés vége felé, egy Lónyay Gábor lakásán tartott konferencián merült fel, s a gondolatból gyorsan

¹⁷³ KLÖM VI. 839. sköv. A rendeletről és körülményeiről újabban igen informatív tanulmányt írt Dombóvári Ádám. (DOMBÓVÁRI, 2010. 75. sköv.)

¹⁷⁴ Uo. 874. sköv., 887. sköv., 905. sköv. Békés is elvetette a leíratot, a közgyűlésen (október végén) Szombathelyi Antal az elnöklő adminisztrátor és általában az adminisztrátorok jogainak növelése ellen tiltakozott. (Uo. 88. sköv.) Pozsony, Tolna és Hont hasonlóan járt el. (Uo. 999, 1022, 1025.) Zemplénben a leirat ellenében saját rendelkezést alkottak a választásokról, szűkítve a főispáni jogkört, amit a kormányzat visszautasított. (KLÖM VI. 936. sköv. Vö. Buday András levele Lónyay Gáborhoz 1836. december 2.; MTAKKt-Ms 4849. 143.)

¹⁷⁵ Teleki József főispán jelentései a májusi közgyűlésről: Kanc. eln. 1838. 583, 603, 617. A királyi rendeletet őt megye elfogadta, 26 elvetette. DOMBÓVÁRI, 2010. 102. sköv.

¹⁷⁶ *Hírnök*, 1839. június 6. 45. sz. A választások rendezésével kapcsolatos megyei kísérletekről: DOMBÓVÁRI, 2010. 109. sköv.

¹⁷⁷ Vö. Dessewffy Aurél *Vidékiek megyei üléseken* című írásával. (DAÖM 59. sköv.)

¹⁷⁸ ERDMANN, 1975. 79. sköv. KLÖM VII. 111. sköv.

tett lett, az ellenzékiek megrendelték Kossuthtól a *Tudósításokat*, attól várva a megyei határozatokról szóló információkat.¹⁷⁹ A nyilvánosságot korábban elképzelhetetlen hatással szolgáló új, „levél”-folyam 1836. július 1-jével indult el. Az első számban Pozsony, Tolna és Pest közgyűléseiről, követjelentéseikről, a jurátusok peréről és a lap kormányzati fogadtatásáról tájékozódhatott az olvasó. 1837. május 21-ig 23 szám jelenhetett meg, ami nyomtatásban 410 oldalt jelent. (A 24. szám csonka maradt, s Kossuth letartóztatása miatt már nem jelent meg.)¹⁸⁰ A tudósító-levelezők hálózatának jó részét ellenzéki társai segítségével még Pozsonyban megszervezte Kossuth. Csak példaként: Nógrádból Kubinyi Ferenc, Komáromból Pázmándy Dénes, Zalából Deák Ferenc, Sárosból Újházy László, Csongrádból Klauzál Gábor, Szatmárból Kölcsény Ferenc vállalta a tudósítói szerepet.¹⁸¹ Lényegében a teljes ellenzéki vezérkar tagja volt a „szerkesztőségeknek”.

1836 végén az előfizetők száma 140 volt, ebből vármegye 20. 1837 áprilisában már 160-an fizettek elő. Találunk köztük kaszinókat és egy sor ellenzéki mellett Széchenyi Istvánt is. A megrendelő megyék közt volt Zala, Arad, Pest és Borsod. A 140 szétküldött példány legalább 1000–1500 olvasót jelentett, így hatása felbecsülhetetlen volt.¹⁸²

Már 1836. május végén, amikor csak az előfizetési felhívást és ívet tettek ki a pesti kaszinóban, a nádor azonnal lépett. Zlinszky János főszolgabíró személyesen adta át a tiltást Kossuthnak, nádori parancsra utalva és jelezve, hogy engedély nélkül lap se nyomtatásban, se kéziratban nem jelenhet meg. Kossuth válaszában leszögezte, hogy csupán nyilvános közgyűlésekről tudósít, kéziratok levelekben, miután az *Országgyűlési Tudósításokat* senki sem tiltotta. Egyben írásban is kérte a nádori parancsot. Párhuzamosan a megyéktől kért védelmet.¹⁸³ Pest megye gyorsan reagált. Június közepi közgyűlésén támogatásba vette a lapot, mivel – úgymond – az írás és levelezés nem királyi privilégium. Tapintatos fogalmazásban a nádorhoz fordult orvoslásért. Dubraviczky Simon alispán a kedélyeket borzolta kijelentette, hogy törvény ugyan nem, de rendelet tiltja iratok engedély nélküli közzétételét. Július 1-jén a lap első száma megjelent. Augusztus elején Bécsben a kancellár felség-előterjesztésben javasolta, hogy a nádor most már királyi parancsra tiltsa be a lapot, s ha Kossuth nem engedelmeskedik, induljon per, a posta pedig gátolja a terjesztést.¹⁸⁴

Október 2-án Kossuth szóban kapta meg a második tiltást, valóban királyi utasításra hivatkozva. A parancsot közlő főszolgabíró a kéziratok lapot valóságos lapnak nevezte, melyre a cenzúráról szóló királyi rendeletek érvényesek, s ha Kossuth a királyi parancsnak sem engedelmeskedik, számítsa büntetésre.¹⁸⁵ Kossuth válaszában csodálkozott, hogy felső parancsot a megyei közgyűlés tudta nélkül adnak át, egyben tagadta, hogy a *Tudósítások* lap lenne, mivel ő nem nyomtat, hanem 10-12 drága másolóval dolgozik. A megyék sora – írta önérzettel – pártolja, 30 tárgyalta eddig pártolón az ügyet, 26-27 már feliratot határozott el, s csak három megye akadt, ahol a kérdést nem tartották fontosnak. Vajon – kérdezte Kossuth – a tiltakozó megyék mind törvénysértők!? Végül jelezte, hogy a parancsot most sem írásban kapta meg, s remélte, hogy panaszát a nádor pártolólággal terjeszti fel Bécsbe.

Pest megye kisgyűlése¹⁸⁶ megrögtte Dubraviczky alispánt, amiért megyei döntés ellenére törvényellenes parancsot végrehajtott, egyúttal a döntést semmisnek deklarálta s az ügyet átadta a következő közgyűlésnek.¹⁸⁷ Közben a Helytartótanács utasította a pest-budai postát a *Tudósítások* továbbításának

¹⁷⁹ Uo. VII. 112. (Pajkossy Gábor jegyzete.)

¹⁸⁰ KLÖM VI. 628–1037.

¹⁸¹ Uo. VI. 627. (Barta István jegyzete.) A Kossuth elleni tervekről: PAJKOSSY, 2006/D. 27. sköv.

¹⁸² Uo. 943. sköv., 1039. sköv.

¹⁸³ Uo. 468. sköv.

¹⁸⁴ Uo. 640. sköv., VII. 25.

¹⁸⁵ Uo. VI. 505. sköv.

¹⁸⁶ A kisgyűlés két közgyűlés között főként operatív ügyekkel foglalkozott, részvevői főleg alispáni elnökléssel az ügyekben érintett tisztségviselők voltak.

¹⁸⁷ Uo. VI. 512. sköv. Kossuth támogatást kérő újabb körlevelet küldött szét a megyékhez. (Uo. 514. sköv.)

megtagadására. Kossuth rögvest beperelte a postát a megyei törvényszéknél, amely Kossuth javára ítelt. A király azonban felkérte a pert, amely aztán elhúzódott, majd Kossuth letartóztatása után Bécsben törölték.¹⁸⁸ Metternich környezetében már 1836 őszétől egyértelmű volt a makacs és „ellenállást szító” Kossuth letartóztatásának szükségessége. Október végén a magyar kancellár felség-előterjesztésben jelezte, hogy a Kancellária tanácsülésének többsége Kossuth ellen megyei büntetőpert lát szükségesnek. A tanácsulási kisebbség már hűtlenségi pert javasolt, amit Pálffy kancellár azzal is alátámasztott, hogy Kossuth írta Lovassy István fia érdekében benyújtott irományait is.¹⁸⁹

Az Államkonferencia állásfoglalása után a király utasította József nádort, hogy a pesti kisgyűlési határozatot semmisíttesse meg, s ennek érdekében személyesen elnököljön a közgyűlésen. A nádor azonban vette a bátorságot és jelezte: személyesen nem szegülhet szembe a megyei akarattal, mert tekintélye nem engedi meg. Így a november közepi pesti közgyűlés nemcsak megerősítette a kisgyűlési határozatot, hanem demonstratív megrendelte a *Tudósításokat*.¹⁹⁰

Erre december végén Pálffy hűtlenségi pert javasolt. Metternich ettől kezdve saját kézbe vette az ügyet, és 1837. január végén a nádor királyi leiratot kapott, mely megsemmisítette Pest határozatát, Kossuth ellen pedig elrendelte a főbenjáró pert, előzetes katonai erővel történő letartóztatás mellett.¹⁹¹ A leiratot maga Metternich továbbította József nádorhoz, aki azonban kísérletet tett a jogilag védhetőbb eljárásra. Február eleji felterjesztésében kijelentette, hogy Kossuth ellen csak a megyei törvényszék lehet illetékes, mivel egyáltalán nem egyértelmű, hogy hűtlenséget követett el, s így előzetes elfogása is megkérdőjelezhető. Nem volt hajlandó elnökölni a megyei határozatot megsemmisítő leirat kihirdetésekor a közgyűlésen.

Pálffy kancellár cáfolta József nádor álláspontját, és Kossuth elfogását javasolta. 1837. április végén a király elrendelte Lederer Ignác hadparancsnoknál Kossuth letartóztatását. Közben Ferstl rendőrtanácsos folyamatosan kémkedett Kossuth után, iratainak és levelezésének holléte különösen érdekelte. A letartóztatást nagy titoktartás övezte, még a királyi főügyész, Beöthy Sándor is csak 1-2 nappal korábban értesült róla! A betegeskedő nádort helyettesítő Czirákyt sem értesítették. A letartóztatásra május 5-én, a Zugligetben került sor.¹⁹²

A terrorgépezet ezzel nem állt le. Augusztus végén hűtlenségi, illetve megyei büntetőperrek indultak barsi politikusok ellen. Még 1836. december közepén ugyanis a megye közgyűlésén heves mondatokkal bélyegezték meg a kormányt és a felső bíróságokat.¹⁹³ 1837. február végén (amikor a közgyűlés éppen újabb tiltakozó küldöttség felrendeléséről döntött) dörgedelmes leirat érkezett Barsba, megsemmisítve a decemberi megyei határozatokat, s tudatva, hogy királyi biztost rendeltek ki. A megye válaszul eltiltotta tisztségviselőit attól, hogy a biztosnak engedelmeskedjenek, iratokat szolgáltatassanak ki.¹⁹⁴

A királyi biztos, Vay Ábrahám 1837. április végén adta át jelentését, s ezt a perek követték augusztus végén. Hűtlenségi vád alá került Balogh János, Kosztolányi Péter és Lipovniczky Vilmos. Úgynevezett becsstelenségi büntetőper indult Ambró Antal, Máriássy József, Rudnyánszky Flórián, Sebestényi Ignác és Szabó János ellen.¹⁹⁵ Megjegyzendő, Lipovniczky és Ambró perét – kegyelmi kérvényük, azaz bűnösségük elismerése után – már 1838 júliusában törölték, amivel az ellenzék szemében árulókká lettek.

¹⁸⁸ Uo. 597. sköv. Vö. PAJKOSSY, 2007. 693.

¹⁸⁹ KLÖM. VII. 31. sköv.

¹⁹⁰ Uo. VI. 817. sköv., VII. 40. sköv. (Pajkossy Gábor jegyzete.)

¹⁹¹ Uo. VII. 45. sköv.

¹⁹² Uo. 48. sköv., 57. sköv., 67. Lederer május 4-én délután, Cziráky aznap este kapta kézhez a parancsot, amely már április végén készen állt; a keltezés üresen hagyott helyére Ferstl május 4-én írta be az előző napi dátumot.

¹⁹³ Uo. VI. 916. sköv.

¹⁹⁴ Uo. 995.

¹⁹⁵ Uo. VII. 356, 372. (Pajkossy Gábor jegyzete.) Vay biztosi jelentése után az uralkodó május elején Czirákytól kért tanácsot, s az országbíró hűtlenségi, illetve becsstelenségi pereket javasolt. (József n. titk. 71. cs. 436. sköv.)

Szabó János perét 1839 májusában szüntették meg. (Lipovniczky és Ambró hamarosan Bars követői és alispánjai lettek adminisztrátori segítséggel.)

A vezérmegyévé vált Pest megyét sem kerülhették el a konstrukciós politikai perek. 1837. március végi közgyűlésén megjelent a nádornál járt barsi deputáció is, beléptekor óriási éljenzés tör ki. A barsiak mellett jelen voltak zempléni, gömöri, nyitrai, sárosi, somogyi, békési, bihari politikusok is.¹⁹⁶ A jurátusok bírósági ítélete után vagyunk. Patay József beszédében kiemelte, hogy a megye már háromszor írt fel az ifjak érdekében, az ítélet pedig mutatja: már a Királyi Táblában sem lehet bízni. Mielőbb országgyűlés kell, ahol a bírák feleljenek, mivel nem a törvénynek, hanem a kormánynak engedelmeskedtek. Ráday Gedeon a bírák azonnali eltávolítását követelte, Fáy András pedig jelezte: felségsértési perben két ítélet lehetséges, halál vagy felmentés, azaz önmagában az ítélet is mutatja a vádak alaptalanságát. Kubinyi Ferenc a gyilkos római zsarnokot, Tiberius császárt emlegette. Ágoston József (egy ideig Kossuth védője volt, majd perbefogása után Benyovszky Péter váltotta) szerint az ifjak tettelesen semmit nem követtek el, véleményt és szavakat büntet a Királyi Tábla. Leszögezte, hogy megvesztegetett tanúk vallomása nem bizonyító erejű. A közgyűlési határozat az ítéleteket törvényellenesnek minősítette, a személyes biztonságot veszélyben látta, s ezért azonnali országgyűlést sürgetett. Ha ez nem lehetséges, akkor (a korábbi csanádi javaslatához visszatérve) a megyék küldöttei együttesen járuljanak tiltakozva a király elé. Ezt körlevélben közölték a megyékkel, bár aligha gondolták komolyan, hogy ez megvalósítható. Tegyük hozzá: Pest nem hátrált meg újabb dorgáló királyi leirat után sem, s az 1837. májusi közgyűlésén, már Kossuth elfogása után, törvényellenesnek nevezte a hatóságok eljárását. Sőt, a megye elhatározta (ez már nem sikerülhetett), hogy maga veszi kezébe Kossuth tudósításai folytatását.¹⁹⁷ Ráday, Patay és Ágoston ellen 1837 decemberében, Kubinyi ellen 1838 májusában indult el a becstelenségi per a Királyi Táblán. Benyovszky ellen is fontolgatták a pert Bécsben, de aztán ettől eltekintettek.¹⁹⁸

Fejér megye közgyűlésén 1836. október végén hangzottak el a kormányzatot súlyosan bíráló szavak. A radikális ellenzéki fiatal Madarász László és József ekkor léptek fel nyilvánosan és azonnal kiérdemelték a kormány nem veszélytelen figyelmét. A megyében éppen Cziráky országbíró volt a főispán, akit megdöbbsentettek a beszédek, mivel ilyeneket a hagyományosan lojális megyében addig nem hallhatott. Nem is késett a jelentésekkel, de a következő, 1837. márciusi megyei közgyűlés után kénytelen volt a megye ismételt kemény határozatait felterjeszteni. Arról is kénytelen volt beszámolni, hogy Kossuthot Fejér nagy megtiszteltetésként táblabírájává fogadta és egyben megrendelte a *Tudósításokat*. Bécs ezúttal késve, de reagált. Az 1837. október elején újabb „lázító” beszédet mondó Madarászok közül László ellen 1838 júniusában indított hűtlenségi pert. Hasonló sorsra jutott József öccse is.¹⁹⁹ Emellett bécsi rendeletre megyei per indult további Fejér megyei közgyűlési szónokok, Mészöly György, Salamon Lajos és Kandó Ferenc ellen.²⁰⁰

Végül említendő Újházy László hűtlenségi pere. Őt Sáros megyei 1837. április közepi beszédéért gyorsan, május elején vád alá helyezték, külön kiemelve, hogy Kossuth tudósítója is volt.²⁰¹

Pajkossy Gábor mérvadó számításai szerint az országban 21 politikus ellen indítottak 22 pert: négy felségsértést, kilenc-kilenc hűtlenségit, illetve becstelenségit.²⁰² Bécsben további pereket is fontol-

¹⁹⁶ KLÖM VI. 973. sköv.

¹⁹⁷ Uo. VI. 993. sköv., VII. 81. Kossuth elfogása után ellenzéki fiatalok valóban tervezték a *Tudósítások* folytatását, mégpedig úgy, hogy a szerkesztést Bécs ne tudja egy csapással leállítani: több szerkesztővel akartak operálni. Szerkesztőül jelentkezett Harsányi Pál, Vargha Lajos, Juhász Lajos mellett a zempléni Kazinczy Gábor is, aki a 40-es években a zempléni ellenzék országosan is kiemelkedő alakja lett emellett, hogy irodalmárként sem volt akármilyen. (ERDMANN, 1975. 178., Informpro. 1837. 18/2.)

¹⁹⁸ Uo. VII. 165, 372.

¹⁹⁹ Uo. VI. 875. sköv., 996., VII. 79.

²⁰⁰ Uo. VII. 535. (Pajkossy Gábor jegyzete.)

²⁰¹ Uo. VII. 356, 372. (Pajkossy Gábor jegyzetei.)

²⁰² PAJKOSSY, 2007. 690.

gattak: a Kossuth lakásán lefoglalt irományokból azonosított megyei tudósítók elleni eljárást ugyan elvetették, de ez a vád végül egy-két, más okból indult perben súlyosbító tényezőként kapott szerepet. Csány László, a kiváló zalai ellenzéki viszont nagy veszélyben volt. Ő már Deák társaságában a tífzós zalai, Bécsben megjelenő tiltakozó deputáció tagja volt. Korábban is fontos szerepet játszott a zalai ellenzék szervezésében. Deák „jobb keze” lett s így pere Deák figyelmeztetését is szolgálta volna. A vád fő okaként 1837. szeptember végi zalai közgyűlési beszédét hozták volna fel, melyben a kormányt állítólag „cégéres cinkosoknak” nevezte, a nádor által elrendelt széleskörű vizsgálat azonban Bécs számára balul ütött ki. Kilenc zalai tanút hallgattak ki, de még a konzervatív tanúk is Csány javára vallottak, köztük a későbbi Deák-ellenes kortes-vezér, Forintos is.²⁰³ Csupán két római katolikus apát tett meglehetősen homályos terhelő vallomást. Az ügyben Vasban, Somogyban, Baranyában is nyomoztak, miután Csány ott is megjelent közgyűléseken, segítve az opposíció ügyét. Ám a tanúk ott is Csány mellett vallottak.²⁰⁴

Nézzük röviden, hogyan reagáltak a megyék a *Tudósítások* kormányzati tiltására, Kossuth elfogására, majd a megyei politikusok elleni perekre. Kossuth segélykérő leveleit több helyen vagy nem tárgyalták, vagy magánbeadványként félretették, így is lapját több mint 30 megye tartotta törvényesnek. 20 megye előfizette, több mint 20 feliratban is támogatta Bécsben, vagy a nádornál.²⁰⁵ Kossuth számára elszomorító lehetett (de a szólás- és véleményszabadság ügyére nézve is), hogy például Esztergom 1836 júliusában többségi határozattal úgy döntött, hogy „egy nyerekedni vágyó írásért” a megye ne lépjen fel. Egyébként is Kossuth írjon szabadon, de „ne alattomoskodjék”. (Ezzel nyilván Kossuth ellenzéki szellemiségű munkájára utaltak.)²⁰⁶ Még Pest megyében is megesett 1836 júliusában, hogy az egyébként reformer ellenzéki Szentkirályi Móric feleslegesnek vélte a *Tudósítások* közgyűlési megrendelését, megkérdezve: talán a közgyűlésen akarják felolvasni? Kossuth kérjen – mondta – lapengedélyt, s ha nem kap, akkor segítsen a megye, de cenzúrát eleve elkerülő lapot ne támogasson.²⁰⁷

Annál emelkedettebb volt és a Kossuthot támogató megyék közül is messze kiemelkedett Szatmár 1836. december közepi felirata, melyet Kölcsey fogalmazott. A felirat, miután védelmébe vette a jurátusokat, leszögezte: Magyarország országos és megyei gyűlései nyilvánosak, de szemben a művelt Európával, ahol az ilyen eseményekről a hírlapok sora tudósít, nálunk a lapokban ezekről szó sem esik. Ezért dicséret illeti Kossuthot, hogy tudósításait az országgyűlés alatt és után is szerkesztette és szétküldte. A kormányzat fellépése a nyilvánosság elleni alkotmányellenes erőszakot jelent.²⁰⁸ Szatmár Kossuth letartóztatása után sem riadt meg, s ellentétben egyre több megyével, továbbra is vállalta az éles jogvédelmet. Így 1837. júniusi közgyűlése után Pest megyéhez írt levélben kérte, hogy Pest mint középső és jó közlekedéssel rendelkező megye, folytassa a *Tudósításokat*. (Láttuk, hogy Pest már májusi közgyűlésén ezt elhatározta, de végrehajtani már nem tudta.) A közgyűlésen Szatmár kijelentette, hogy nemes ember ítélet előtti elfogása törvénytelen éppúgy, mint a katonai erő alkalmazása is, így országgyűlést sürgetett és Kossuth szabadon bocsátását követelte. Végül javasolta, hogy ha hamarosan országgyűlés nem lesz, akkor megyei küldöttségek együtt terjesszék elő követeléseiket Bécsben. 12-13 megye döntött így, ám a Kancellária és a Helytartótanács tilalma miatt sorban visszaléptek, ha óvás mellett is.²⁰⁹ Ezután Kölcsey újabb feliratot fogadtatott el Szatmárral, mely szerint, ha a közgyűlési vég-

²⁰³ MOLNÁR, 1988. 137.sköv.

²⁰⁴ Kanc. eln. 1838:633. (A csatolt tanúvallomások: 1838:576.) A kérdőpontokat a megyék fentről, készen kapták. A vizsgálatokat a királyi jogügyigazgató rendelte el királyi leirat (1837. október 17.) nyomán. Egy-két kormányt bíráló mondaton túl csak az derült ki, hogy Csány buzdított arra, hogy a megyék küldöttséggel vegyenek részt a Pozsonyba indítandó tiltakozó deputációban.

²⁰⁵ PAJKOSSY 2007. 713. sköv.

²⁰⁶ KLÖM VI. 677.

²⁰⁷ Uo. VI. 679. Akkor nem is rendelte meg Pest a lapot, később azonban igen.

²⁰⁸ KFÖM 2. 320. sköv. KÖLCSEY, 1975. 657. sköv. KLÖM VI. 950. sköv.

²⁰⁹ Vö. KFVM 663. sköv., PAJKOSSY, 2007. 713.

zéseket eredményező nyilvános beszédért per járhat, akkor az a közgyűléseken jelenlévő és tárgyaló nemesek számára országszerte minden egyes gyűlés egy-egy „Mohácsot” jelenthet.²¹⁰

Zala a szólásszabadság sérelmei miatt, Deák munkájaként 1836 és 1839 között 11 feliratot küldött Bécsbe, küldöttséget is indított a királyhoz, valamint megrendelője lett a *Tudósításoknak* is.²¹¹ Kossuth letartóztatására társai közül elsőként a perben álló sorstárs, Wesselényi reagált. Lónyay Gáborhoz írt levelében (1837. május 6.) óva intette társait attól, hogy felüljenek a provokációnak. Szép soraiból a törvényes haladás ügyének igazába és jövőjébe vetett hite, az áldozat bátor vállalása és a bécsi politika tökéletes ismerete csendül ki: „Kossuthot tegnap elfogták. Lehet, hogy egy pár nap múlva több másokkal én sem fogom már Isten szabad levegőjét szívni. Bár mi történjen, nekem, s minden velem egyet érzőnek keblünk tiszta, s polgári törvényes kötelességeink teljesítésének érzete ad elég erőt arra, hogy a törvényes jussok törvényes alkalmazásáért reánk mért bár mi üldözéseket s csapásokat férfiasan eltűrjünk. Kik a kormányt az erőszak botránkoztató s veszélyes útjára bírták, kettőt vehettek célba: vagy azt, hogy mindenkit a szabad szóllástól s alkotmányunk s nemzeti kifejlődésünk melletti törvényszerű törekedéstől elrettentsenek, s így most a törvényhatóságokat, majd az ország gyűlést szolgálai szellemükbe varázsolják; vagy pedig másfelől, hogy ily égető fájdalmat okozó ingerlés s keserítés által itt vagy amott tetteles kitörést eszközöljenek, melyet nemzeti létünk s alkotmányunk letiprása kívánt ürügyül használhassanak. Mentse az elsőtől a Magyarok Istene Nemzetünket, mentsen a másodiktól ön okosságunk, a törvény iránti határtalan hódolás s azon meggyőződés, hogy az elnyomottak ügyét s igazságát minden újabb elnyomás tisztábbá és erősebbé teszi.”²¹² Tudjuk, Wesselényi aktív figyelemmel kísérte Kossuth periratainak szövegezését is. Nagylelkűségét, személyes kiválóságát mutatja, hogy tele gonddal-bajjal kezdeményezte és segítette a letartóztatott Kossuth családjának támogatását is. Az ellenzék legjobbjai egyébként már a *Tudósítások* kormányzati tiltásakor gondoltak az esetleg kenyérkereső nélkül maradó Kossuth család támogatására. Lónyay Gábor 1836 októberében Kossuthhoz írt levelét így fejezte be: „Nem csüggedünk el, s bízunk egykori nemzeti felemelkedésünkbe, mert habár kevesen is, de mégis találkoznak egy-két lelkes férfiak Hazánkba, kik ha Nemzeti jussok forognak kérdésbe, azoknak védelmébe rettenthetetlenek... én is hiszem részemtől, hogy a törvénytelen hatalom általi eltiprásnak a Nemzet néma tanúja nem lesz, s nem fog ezen Nemzet lelkesebb része megfelejtkezni családjáról azon eltiportnak, kinél hazafiúi kötelesség szentebb a fiúi s testvéri kötelességeknél is.”²¹³ Wesselényi szervező munkája révén néhány megye közgyűlési felajánlásából és magánosok segítségével 7166 forint gyűlt össze. Tolna megye pedig Kossuth letartóztatása után is elküldte Kossuth családjának a *Tudósítások* előfizetési díját, évi 50 forintot.²¹⁴

Kossuth elfogását 16 megye sérelmezte, köztük Pest, Zala és Csanád éles feliratot is küldött Bécsbe. Békés, bár átérezte a sérelmet (a barsiak perével együtt), de már nem bízva a feliratok sikerében, növekvő aggodalmát jelezve, mielőbbi országgyűlést sürgetett.²¹⁵ A sorozatos politikai perek, a folytonos kormányzati nyomás hatása lassan, de érzékelhetővé vált számos megye sérelmi politikájának erőtlenedésében. Az ifjak mellett 1836-ban 33 megye szólalt fel és minősítette a *Tudósítások* eltiltását is törvényellenesnek. Kossuth elfogását már csak 16 megye sérelmezte, a barsiak pereit 10. Egyre többen

²¹⁰ PAJKOSSY, 2007. 668.

²¹¹ MOLNÁR, 1994. 129. sköv., DEÁK Á.–MOLNÁR, 2003. 48. sköv.

²¹² Lónyay G. ir. 7. cs. 337.

²¹³ MTAKKt-Ms 4849. 113. Vö. ERDMANN, 1975. 157.

²¹⁴ KLÖM VII. 609, 612. Vö. TRÓCSÁNYI, 1965. 382.

²¹⁵ Megyei körlevelek és Békés határozata: Békés közgy. 1837:1764–1774. A barsiak perbefogása ellen a leghatásosabb feliratot Zala fogalmazta meg 1837. augusztus közepén. Az ügyet új sérelemként könyvelte el, ismét kiemelve: a közgyűlési szólásszabadság alapjog, nélküle nincs országgyűlési szólásszabadság sem. A bizonyára Deák tollából eredő felirat figyelmeztette is Metternichéket: a magyar nemzetnek a törvényes szabadság adott számos esetben erőt a birodalom védelmére is; ha elvész a szabadság, ez az oltalmazó erő is és a lelkesedés is elvész. (Zala 1837:1603. sz. határozatát ld. Békés közgy. 1837:2480.)

látták úgy, hogy a kemény harcot már csak országgyűlésen érdemes és kell folytatni, ahol az adó- és újoncmegajánlás fegyvere erősíthette az ellenzékét.²¹⁶

Az ellenzék zöme valóban mérsékeltebb hangra váltott, néhol készségét nyilvánította kompromisszumra is. Jól látható ez Pest megye 1838. január 15-i közgyűlésén. A becstelenségi perbe idézett Ágoston, Patay és Ráday ügye volt napirenden. A vitában az egyik oldal (benne Benyovszky és Fáy András is) a vádlottak feloldozását kérte. Fáy a más perek miatt letartóztatottak kiengedését is kérelmezte volna. Földváry Gábor alispán viszont elvetette a kegyelemkérést, sérelmi feliratot és a következő országgyűlésen jogorvoslatot kívánt. Dessewffy Aurél – az újkonzervatívok leendő vezére – utalva az eredménytelen feliratokra, rövid kegyelmi kérvényt indítványozott Jósika Samu és Károlyi György támogatásával. Széchenyi ügyes kompromisszumot javasolt: országgyűlést kell sürgetni s csak finoman utalni arra, hogy amint a király biztos álláspontja igazában, úgy biztos a magáéban Pest megye is, és így a vitát ezúttal mellőzve a perek megszüntetését kell kérni. Széchenyi mellé állt Benyovszky és Dessewffy Aurél is, így a kompromisszumos javaslat határozattá vált. A felirathoz hozzáfűzték: a vita mellőzését tekintse az uralkodó a bizalom első jelének, és viszonozza azt a perek törlésével, hogy a következő országgyűlés szerencsés és boldogító törvényeket hozhasson. A Széchenyi hatására született felirat mérsékelt hangon, de az elvet őrizve ajánlott Bécsnek békét.²¹⁷ Bécsnek még esze ágában sem volt békét kötni, hitte, hogy nyeresre áll. Cziráky országbíró például különösen azt vetette el, hogy a kormány és a rendek közti nézeteltérésnél az országgyűlés legyen illetékes.²¹⁸ Egy besúgó 1838. december elején örömmel jelentette Bécsben az országos helyzetet: a magyar opposíció csendes, visszafogott, de hozzáfűzte, hogy ugyanakkor tevékeny, Deák útmutatása szerint dolgozik és készül. Tartózkodik a kirohanásoktól, de elszánt abban, hogy az országgyűlésen minden más tárgyat (a királyi előterjesztéseket is) megelőzően követelje a jogorvoslatot. Ennek sikertelensége esetén pedig az adómegajánlást és az újoncmegajánlást kívánja fegyverként alkalmazni.²¹⁹ A besúgó jól volt értesülve. Az ellenzék számára minden azon múltott, sikerül-e a megyék többségében életben tartani, vagy ismét megerősíteni a jogvédelem politikájának fölényét.

Korai volt még az *Allgemeine Zeitung* Bécsset szolgáló írása 1838 augusztusában, mely szerint „a szédelgés alábbhagyott Magyarországon, a demagógia és arcátlanság uralta megyékben is sikeres a nyers erő alkalmazása”. Igaz, 1838 kora őszén, az ellenzéki Tolna kegyelmet kért, s ezt Bihar és Komárom is támogatta, de például Somogy elvetette.²²⁰

Közben egyes udvari körökben már 1838 tavaszán voltak közvetítési kísérletek, melyek jelezték, hogy Bécs szívesen venne a politikai perek vádlottjaitól kegyelmi kérvényt. Például Vay Miklós (a Királyi Tábla bírása) próbálkozott ezzel, Wesselényi Miklós azonban a leghatározottabban elutasította, hogy kegyelmet kérve elismerje bűnösségét, hiába érvelt Vay azzal, hogy a megyék elcsendesedése láttán Bécs hajlana az engedményekre.²²¹ A kísérlet gyengének bizonyult, egyébként sem tükrözte Metternich és köre álláspontját.

²¹⁶ PAJKOSSY, 1994. 814. sköv.

²¹⁷ Wágner Sándor jelentése a kancellárnak 1838. január 16. (Kanc. eln. 1838:83. Feljegyzés 1838. január 19.; uo. 82., a felirat uo. 109. Vö. PAJKOSSY, 2007. 714.) Zala megye is 1838 januárjában a korábbiaknál jóval mérsékeltebb feliratot szövegezett meg a Csány László elleni vizsgálódás miatt, s maga Deák is visszafogottabb volt. (MOLNÁR, 1990. 25. sköv.) Jellemzőként említhető Bars esete is. A korábban radikális ellenzéki megyében a perben álló Lipovniczky és Ambró elárulták az ellenzékét (kegyelmet kértek – mint már említettem –, ami a vádak elismerését jelentette), több ellenzékit is magukkal rántottak, s így a közgyűlés elvetette az újabb radikális feliratot. Lipovniczky és Ambró perét hamarosan törölték, amit a közgyűlés hálával fogadott, egyúttal a többi barsi vádlottnak is kegyelmet kért. (Kanc. eln. 1837:168., 1838:166–170, 972.)

²¹⁸ PAJKOSSY, 2007. 715.

²¹⁹ Takáts-h. 8205.

²²⁰ PAJKOSSY, 2007. 715. sköv.

²²¹ TRÓCSÁNYI, 1965. 399. Vay Miklós pályájáról: PÁLMÁNY, 2011. I. 173. sköv.

A KÉT FŐ PÓLUS KÖZÖTT. A KORMÁNYZATTÓL, ILLETVE AZ ELLENZÉKTŐL ELTÉRŐ ÁLLÁSPONTOK

Az eddigiek során a szembenálló két fél domináns álláspontját ismertettük. A két pólus közt azonban a vélemények szélesebb színskálája helyezkedett el. A már érintett mérsékelt jogvédő ellenzék mellett a kormányzat sem volt egységes. Így József nádor (a király utáni legfőbb magyar közjogi méltóság) több ponton nem osztotta a Metternich–Pálffy–Cziráky-vonal nézeteit. Évtizedek óta Magyarországon élt, közelről ismerte a magyar politikai életet, a vezető személyiségek törekvéseit. Már 1810-ben, amikor Metternich a centralizált birodalom erősítéséről, Magyarország alkotmányosságának gyengítéséről, sőt megsemmisítéséről szőtt (soha fel nem adott) terveket, a nádor épp a birodalom erősítése érdekében méltányosabb volt a magyar alkotmányossággal, sőt elképzelhetőnek vélte a birodalom súlypontjának korrekcióját, a magyar rendi alkotmányosság részbeni kiterjesztését az örökös tartományokra. (!)²²² 1822–23-ban a katonai erővel támogatott, a megyei ellenállás ellen kirendelt királyi biztosok ügyében igen tartózkodó volt, sőt ellenezte Bécsben az erőszakos és törvénytelen politikát. I. Ferenc már régen bizalmatlan volt vele, udvari körökben egyenesen „Rákóczi”-ként emlegették, Metternich pedig 1823-ban erős túlzással jelentette ki: nem volna megyei ellenállás, ha József nádor nem bátorítaná őket.²²³ 1831-ben növelte a nádor népszerűségét az, hogy segítette az operátumok országos nyilvánosságra hozatalát, éppen a kormányzat ellenében. A politikai pereknél – láttuk – viszont kényszerűen kétértelmű állásfoglalásai voltak. Nem mellőzhette az uralkodó, a kormányzat utasításait, sőt Wesselényi ellen egyenesen ő indította el a vizsgálatot, hogy aztán 1836-ban mindent megtegyen (hiába), hogy a per még az országgyűlés alatt megszüntetésre kerüljön. Lovassyék ellen vonakodva, de kiadta az elfogatási parancsot, de gátolta a vádlottak számának növelését. Ő tiltotta el először (Bécs megelégedve) Kossuth lapját, de ellenezte a szerkesztő hűtlenségi perét, beírta volna egyszerű megyei perrel.²²⁴ Az utasítások végrehajtása miatt mégis veszített népszerűségéből. Helyzete aligha volt könnyűnek mondható.

A nádor a politikai perek idején két tűz közé szorult. Természetes lojalitással a perek vitelével, újabb perek indításával kapcsolatos leiratokat végrehajtatta, sőt Metternich és köre bizalmatlanságát leszere-lendő, néha rá is licitált az utasítások szigorára. Bécs rokonszenvét így sem érte el, a magyar aulikusokét sem. Mindenesetre a nádornak s a kormánykörökben hozzá hasonlóan gondolkodóknak volt szerepük abban, hogy az abszolutizmus átfogónak tervezett támadása végül is nem lett jóval tragikusabb következetességgel végrehajtvá.²²⁵

Érdemes (ha csak futólag is) érintenünk az érlelődő újkonzervatív mozgalom kiemelkedő egyénisége, a sors által rövidre szabott pályáját ekkor kezdő Dessewffy Aurél nézeteit. Már a '30-as évek közepén határozott elképzelései voltak egy új kormányzati politikáról. Erős, de tisztakező, a közbizalmat kiérdemlő kormányzást akart egyfelől, másfelől az ellenzék visszaszorítását. Az utóbbit azonban nem a tehetetlenséget és gondolathíányt mutató szimpla negációval, hanem pozitív törvényhozási törekvésekkel kívánta elérni, kihúzva az ellenzék lába alól a talajt, kisajátítva egyes reformok kezdeményezését. Konkrét programot ekkor sem (az újkonzervatívok későbbi, szervezett fellépésekor sem) adott, csak általános

²²² WERTHEIMER, 1881. 102. sköv.

²²³ HORVÁTH M., 1886. I. 123., KLÖM VII. 52. (Pajkossy Gábor jegyzete.)

²²⁴ HORVÁTH M., 1886. II. 48., PAJKOSSY, 2007. 688.

²²⁵ Itt kell megemlítenünk, hogy a nádor 1837. április 1-jén (a terrorpolitika kezdete előtt pár nappal) tüdőgyulladással ágy-nak esett, s mintegy két hétig volt életveszélyben. Lehetséges halálának híre is elegendő volt a terrorpolitika erősödéséhez. Metternich körében tervek születtek a nádor – szinte kíváncsnak mondott – halála esetére, például jogkörének gyors átvételére. Talán nem véletlen, hogy pont április 9-én született meg a kormányzati terrort felerősítő leirat. A nádor ugyan április közepén már lábadozott, amit Metternich és rendőrsége alighanem kedvetlenül vett tudomásul, hiszen egy fontos akadály nem hárult el útjukból. A nádor felépülése után hosszú gyógykezelésre utazott, majd szeptemberi visszatérte után sem vette vissza Czirákytól a perek vezetését, egészen 1838 szeptemberéig. (PAJKOSSY, 2007. 699. sköv.)

ságban sorolta fel a teendőket, kiindulva a József nádor által is érzékelt reformvágyból. Így szorgalmazta a „nemzetiség” erősítését, a közjólétet, a nép fokozatos felszabadítását, a vallási megkülönböztetések megszüntetését. Magánemberként kialakított gondolatai során azonban nem vette figyelembe, hogy hangsúlyozottan arisztokrata vezetésű, a kormány tekintélyét és erejét garanciák nélkül növelni kívánó tervei aligha szerezhették meg az ország politikusai többségének támogatását. Azt sem érzékelt, hogy a birodalmi politika vezetői számára csakis nekik alárendelt és feltétlenül engedelmes magyar kormány-szervek voltak elfogadhatók. Mivel Dessewffy Aurél határozottan kormányzati szerepre vágyott, az évek múltával ő alkalmazkodott Metternichhez és nem fordítva.²²⁶

Megmutatkozott ez már álláspontjának fokozatos változásában a perekkel kapcsolatban. 1835 júliusában még fájlalta az erdélyi országgyűlés feloszlását és Wesselényi beperelését. Úgy látta, új kormányzati periódus indult, amely a legalitás és illegalitás határán mozog. Szerinte ugyan az ellenzék és Wesselényi túlhajtott politikája idézte elő s részben igazolta a kormány eljárását, a törvénysértéseket viszont (mint a jövőt is figyelembe vevő politikus) célszerűtlennek tartotta.²²⁷ 1836-ban az újabb pereket és letartóztatásokat katasztrófának, újabb kormányzati melléfogásnak nevezte, a kivitelezést pedig otrombának. Pálffy Fidélről szólva feltette a kérdést: milyen magyar kancellár az, aki nem tud magyarul? A Pálffy által képviselt politikát elutasította, megkérdezve: „Mivel fogja a nemzetet kárpótolni azért, amit szabadságából elvesz?”²²⁸ 1837 végén viszont már (látva a megyei közgyűlések mérsékeltbb hangját), pozitív hatásának, eredményesnek értékelte a szigort, s már nem látott okot arra, hogy a viszonylag következetesen megvalósított szisztémát Bécsben feladják, még akkor sem, ha emiatt esetleg provizóri-kus kormányzást kell bevezetni Magyarországon is. Csak annyit kívánt, hogy az elnyomás mérséklettel párosuljon.²²⁹ A továbbiakban is rugalmasabb és a törvényalkotásban is aktívabb kormányt sürgetett, de gondolkodásában az első helyre került a kormányzat erejének és presztízsének feltétlen védelme az ellenzékkel szemben, s ez, miután a reformigényt és célokat következetesen az ellenzék képviselte, óhatatlanul oda vezetett, hogy eredeti szándéka ellenére a reformok terén is többnyire a tagadást képviselte.

Ha József nádorrról azt mondtuk, hogy két tűz közé szorult, még inkább érvényes ez Széchenyi István esetében. Benne a reformellenzék szellemi atyját tisztelte, de tárgyalt időszakunkban már egyre inkább Wesselényitől, majd Deáktól várta az útmutatást. Széchenyi is úgy látta, hogy fokozatosan veszített nem a köztiszteletben, de a népszerűségben. Polgári reformtörekvéseit, és az azoknak a gyakorlat felől nyomtatókat adó kulturális és gazdasági vállalkozásait²³⁰ nemzeti szelleművé, s a korszerű alkotómunkában szervező, vezető szerepet vállaló főnemesség és a nagybirtokos középnemesség, azaz az általa elfogadott elit révén kívánta megvalósítani. A nagybirtokosság e remélt metamorfózisa azonban (néhány kivétellel) elmaradt. A közvélemény fokozatosan a Széchenyi által alig leplezett arisztokratikus fensőbbiséggel kezelt, szélesebb társadalmi háttérre támaszkodó köznemesi politikusok felé fordult. Azok felé, akik igényelték és vállalták nemcsak Széchenyi programjának bővítését, radikálisabbá tételét, és ütemének széleskörű agitációval történő felgyorsítását, de ha kellett, vállalták a kormánnyal szembeni nyílt fel-

²²⁶ Dessewffy Aurél zempléni születésű volt, rokona a konzervatív arisztokrácia egyik vezéralakjának, Sztáray Albertnek. Apja, Dessewffy József, a mérsékelt reformokat pártolta, Kazinczy Ferencsel szoros baráti kapcsolatot ápolt; Széchenyivel vitázva („Taglat”) korántsem képviselte a merev konzervativizmust. Aurél 24 évesen, 1832-ben jelöltette magát Zemplénben, de mivel még nem ismerték, túl fiatal is volt, nem választották országgyűlési követé. A követutastást kidolgozó választmányban viszont szerepet kapott, s ott került először konfliktusba Kossuthal és a reformellenzékkel. (ERDMANN, 1975. 75., Zemplén közgy. 1832:1989., Dessewffy A. levele Jósika Samuhoz 1832. november 12. (DAÖM 358.) Dessewffy pályakezdéséhez: CSENGERY, 1884. 2. 69. sköv.) Dessewffy Aurél pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 308.

²²⁷ Levele Jósika Samuhoz 1835. július 7. (DAÖM 369.)

²²⁸ Levele Jósika Samuhoz 1836. július 25. (Uo. 371.)

²²⁹ Levele Jósika Samuhoz 1837. december 31. (Uo. 373.)

²³⁰ 1837–38-ra már Széchenyi mögött volt a nyilvánosságot szolgáló kaszinók elindítása, a lótenyésztés és a lóversenyek propagálása, szervezése, az MTA megalapításának kezdeményezése és munkájának beindítása, a Lánchíd építésének országgyűlési elfogadtatása (s vele a nemesi adómentesség elvének csorbítása), a Nemzeti Színház ügyének Pest megyei elfogadtatása, nem utolsósorban mögötte áll a *Hitel*, a *Világ* és a *Stadium*.

lépést is. Széchenyi azonban egyrészt nem bízott a még túlzottan zsengének vélt ellenzék erejében, a demokratizálódó, kiszélesedő ellenzéki mozgalmat egyébként is túlfűtöttnek, katasztrófához vezetőnek tartotta. Másfelől következetes makacssággal ragaszkodott ahhoz, hogy a kormányzattal elviselhető munkakapcsolatban maradjon. Nem mintha Béccsel szemben illúziókat táplált volna. Metternichet és kreatúrait már 1825 körül alaposan kiismerte, mint ahogy Metternich is állandó gyanúval figyelte, sőt figyeltette az igazi céljait szerinte leplező, ezért a nyílt radikalizmusnál is veszélyesebbnek tartott Széchenyit.²³¹ Mégis folyamatos kapcsolatban álltak, mindketten igyekeztek a másikat céljaik érdekében kihasználni. Széchenyi eltúrte, hogy Metternich jó néhányszor megleckéztesse, a Magyarországon Bécs szerint érlelődő forradalom vétkes felbujtójának nevezze, de egyre soha nem volt hajlandó: elvtelen engedelmességre, a törvénytelen útra lépő kormány támogatására. Ugyanakkor bízott a kor igényei iránt fogékonyabb s így partnerré váló államférfiak színre lépésében.

Széchenyi a lassú, következetes építkezésben, az ország gazdasági erejének fokozatos növelésében hitt, s nem látta kivihetőnek azt, hogy a függetlenségért is eredményesen lehetne küzdeni. Wesselényi és Kossuth viszont a szabadság mindenek feletti elsőségében, mindent átható erejében bízott.

Széchenyinek a kormányzat és a magyar főnemesség iránti reményei magyarázzák, hogy kezdettől figyelemmel és várakozással fordult a pályakezdő Dessewffy Aurél felé. Időszakunkban rendszeresen meghívta vagy felkereste, naplójában keresztnevén említette, s hivatali előlépését feljegyezte.²³² Ez több volt, mint a Széchenyinél folytonosan tapasztalható kapcsolatteremtésre, minden feltűnő fiatal politikus megnyerésére irányuló törekvés része. Dessewffyben ő is a leendő pozicionált kormányférfit látta, aki reformhajlandóságú főnemesként az országnak nagyobb súlyt szerezhet a birodalmon belül, s aki azonosulhat az ő reformpolitikájával is, felülről segítve annak realizálását. Az idő hamarosan megmutatta, hogy az újkonzervatívok és Széchenyi közt áthidalhatatlanok voltak a nézetkülönbségek. Az újkonzervatívok végül is csak az ellenzék általuk megvetett asztaláról felcsippentett és kilúgozott gondolatmorzsákat akartak kormányprogramként a reformellenzékkel szembeszegezni; a magyar polgárosodást évszázados fontolva haladásként tervezték, miközben a jelent felajánlották a birodalmi abszolutizmusnak, számítva arra, hogy a kormányzat megnövelt erejét, presztízsét egyszer ők fogják élvezni.

Széchenyi Dessewffy viselkedésén is lemérhette, hogyan vélekednek felőle Bécsben. Az említett, kezdeti együttlétek után Dessewffy közölte vele, hogy a Helytartótanácsnál tanácsosi állással kínálták meg, de egyben figyelmeztették, legyen kevesebbet együtt Széchenyivel.²³³ Egy ideig még hosszú, baráti levelekkel kereste meg, de 1838 végén már feltűnően kerülte, mire Széchenyi rezignáltan jegyezte fel: igaza van, különben semmi sem lesz belőle.²³⁴

Széchenyi két szék közötti helyzete, a vállalkozásaihoz szükséges nyugalom illuzórikus reménye magyarázza magatartását a politikai perekkel kapcsolatban is. Ifjúkori jó barátja, a politikában már más úton járó Wesselényi perbefogásakor első ijedtében a külföldre szökést, majd a kegyelemkérést ajánlotta Wesselényinek, sőt egy kegyelmi kérvényt is megfogalmazott, melyet Deák el is dugott Wesselényi elől.²³⁵ Később személyesen járt közben Bécsben Wesselényi érdekében, magára zúdítva Metternich haragját.²³⁶ 1835 júliusában a főrendeknél viszont nyilvánosan és egyértelműen az ellenzék álláspontját képviselte.²³⁷ 1838-ban a védelmet erősítő bizonyítványt adott át Wesselényinek, mely szerint soha nem tett előtte a királyt sértő, vagy lázító kijelentést, soha nem szegte meg az uralkodó iránti hűséget. Példá-

²³¹ Ha addig nem, akkor minden világossá válhatott Széchenyi számára (aki a reformmozgalmat minden vezetőjével együtt a magyarság nemzeti sorsát, jövőjét tekintette alapkérdésnek) Metternich 1839. április végi szavai nyomán: „Mi az a nemzet? Az állam minden.” (SZIN V. 274.)

²³² SZIN. V. 7, 24, 34, 39, 60, 80, 271.

²³³ Uo. 141. (1837. december 23.)

²³⁴ Uo. 219.

²³⁵ TRÓCSÁNYI, 1965. 343, 347.

²³⁶ Uo. 350.

²³⁷ KLÖM IV. 553.

ját még négy arisztokrata követte.²³⁸ Széchenyi tehát segítette Wesselényi védekezését, de naplójában a dühét sem palástolta, mert Wesselényi (szerinte) az ő békésnek remélt reformjait lehetetlenné tette. Hibáztatta Wesselényit, de védte és féltette is, tartva attól, hogy a börtönben elveszítheti amúgy is gyengülő szeme világát. Attól is félt, sőt rettegett, hogy a per és az ítélet elszabadítja a szenvedélyeket.²³⁹ Ezért nem mulasztott el alkalmat, ha az ellenzékét mérsékletre inthette, s lankadatlanul kereste a szembenálló felek valamelyikének engedékenységre késztetését. Elvileg Deákék mellett állt, de az esetleges engedékenységet nem tartotta a reformmozgalom jövőjét károsító hibának, mint akkor Deák. Számára ekkor a nemzeti erőgyűjtéshez, alkotó munkához szükséges nyugodt légkör megteremtése volt (lett volna) az alapvető, míg Deákék az alkotó munkát csak a helyreállított törvényesség után látták biztosítottnak. Említést érdemel, hogy Széchenyi, míg Wesselényit dühösen, de védte és féltette, addig a már börtönben ülő Kossuthról egy jó szava sem volt. Benne kezdettől fogva belső ellenfelet látott, aki Wesselényin is túllép az agitáció intenzitásában, a reformmozgalom demokratizálásában, aki köznemesi-értelmiségi voltánál fogva a reformtervek következetes, radikális továbbfejlesztője lehet, s aki páratlan publicisztikai képessége révén azokat tömegesíteni képes, ami újabb ürügyet nyújthat Bécs számára az erőszakos beavatkozásra.²⁴⁰ Kossuth bezárása után csak annyit jegyzett fel – idézve valaki szavait –, hogy Kossuth nagy gazember, másokat is kompromittál.²⁴¹ A Kossuth család javára folyó gyűjtés során aláírt ugyan 100 forintot, de naplójában hozzátette: csak azért, hogy „ne ússzon az ár ellen”.²⁴²

²³⁸ TRÓCSÁNYI, 1965. 404. Vö. CSORBA L., 2010. 217. Metternich másként látta. Szekrényében külön aktacsomó feküdt, ezzel a felirattal: „Graf Stephan Széchenyi's Umtriebe”. (CSORBA L., 2010. 185.)

²³⁹ SZIN V. 141. 238.

²⁴⁰ Ismert, hogy Széchenyi 1836-ban Wesselényi ajánlása ellenére eltanácsolta Kossuthot a Nemzeti Kaszinóból, mert félt, hogy Bécs szemében kompromittálja a szellemi egyesülés szempontjából fontos intézményt. (SZIN V. 6, 18.)

²⁴¹ Uo. V. 137. (1837. december 5.) Széchenyi itt arra utalt, hogy Kossuth levéltára, benne sok ellenzéki, így Wesselényi levelei is a királyi ügyész kezeibe kerültek.

²⁴² Uo. 129. (1837. november 14.)

III. A KORMÁNYZAT ÉS AZ ELLENZÉK ELŐKÉSZÜLETEI AZ ORSZÁGGYŰLÉSRE

A KORMÁNYZAT ELŐKÉSZÜLETEI

1838–39 fordulóján Bécs válaszáút előtt találta magát. Folytathatta, sőt kiszélesíthette a perekkel megkezdett utat, akár mellőzhette volna az esedékes új országgyűlés összehívását. Ez esetben vállalnia kellett a szembenézést az 1823. évinél is esetleg erőteljesebb megyei ellenállással, az adószedés és újonccállítás megtagadásával, a megyei hivatalnokok demonstratív passzivitásával. A bécsi kormányzat kulcspozícióit betöltő öregedő főhercegek (Lajos és Ferenc Károly), az ugyancsak korosodó Metternich és Kolowrat nem vállalták Európa előtt a nyílt és bizonytalan kimenetelű összecsapást. Már a törvénytelen perek sora is egy erélyt, stabilitást mutatni akaró, de valójában határozatlan és kapkodó kormányzat átgondolatlan improvizációja volt. Az ellenzéki megyék jogvédő mozgalma és a kamarillán kívül álló, de teljesen figyelmen kívül nem hagyható kormányzati erők végül a kormánypolitika módosulását idézték elő.

A módosításnak nemzetközi politikai okai is voltak. A keleti válság kiéleződött. A Franciaország által támogatott egyiptomi Mehmed Ali többéves harcot folytatott a szultán ellen, akit csak Anglia, Oroszország, Poroszország és Ausztria mentett meg. Közben viszont Oroszország pozíciói folyamatosan erősödtek a török fennhatóság alatti román fejedelemségekben és Szerbiában, miközben az osztrák birodalom pénzügyei gyengélkedése miatt is passzivitásba szorulva fokozatosan süllyedt a másodrendű hatalmak sorába. Metternich már képtelen volt a konzervatív nagyhatalmak szövetségét s benne Ausztria szerepét helyreállítani. Bécs magyarországi politikájának esetleges látványos csődje tovább rontotta volna európai megítélését.²⁴³

Az országgyűlés törvényes határideje közeledett, Bécsnek gyorsan kellett cselekednie. Mindenekelőtt személycseréket határozott el. Az 1838. december 4-i államkonferencia ülésen „saját kérésére” nyugdíjazták Pálffy Fidél, mintegy engedményt téve a közvéleménynek, és jelezve a változtatás szándékát. Helyére a terror-kurzusban nem kompromittált alkancellár, Mailáth Antal lépett. Bedekovich Lajost alkancellárrá nevezték ki.²⁴⁴ A Kancellária horvát tanácsosának kinevezése máris kétségeket keltett, hiszen nyilvánvaló gesztus volt a magyar nemzeti mozgalommal mindinkább összekülönböző horvát nemzeti mozgalom irányában.

Bécs 1838 végén megkezdte az országgyűlési politikájának kialakítását alapozó munkálatokat. Felkért és kéretlen tanácsadókban nem volt hiány, hiszen aulikus körökben is mindenki érezte, hogy ha a kormány a várható éles összecsapásból sikerrel akar kikerülni, meg kell újulnia. Cziráky országbíró Metternich november végén felrendelte Bécsbe; tárgyalásaik után Cziráky Pestről összefoglalta helyzetértékelését, s a szerinte szükséges teendőket.²⁴⁵ A memorandumból elkeseredett, érdemi, előrevívó javaslatra képtelen, ugyanakkor agresszív ókonzervatív arisztokrata hangja csendül ki. Szerinte az országot demokratikus láz, a királyi jogok elleni pártos izgatás áradata fenyegeti. A kormányzatnak addig kell gátakról gondoskodnia, amíg lehet. Számára megfoghatatlan volt, hogy a szelíd és törvényes alapon álló kormány, rendezett jogi élet, jólét és rend közepette hogyan támadhatott ilyen általános izgatottság. Konkrét javaslatai viszont igen vérszegények voltak: az országgyűlésen, az alsótáblán sok országos

²⁴³ Vö. KOSÁRY, 1990. 252. sköv.

²⁴⁴ Mailáth decembertől alkancellárként vezette hivatalát, hivatalos kancellári kinevezését 1839. május közepén kapta meg. (V. Ferdinánd legfelső kézírata József nádorhoz 1839. május 15. József n. titk. 24. cs. 441. sköv.) Az ellenzéknél Pálffy menesztése osztatlan örömet váltott ki. A hírre, hogy 16 ezer forintot kapott kárpótlásul, egyesek tréfálkozva jegyezték meg: mennyit kapna egy alkalmas ember. (Besúgójelentés 1838. december 30. Takáts-h. 8995.)

²⁴⁵ Egy adalék a bírói szervek függetlenségéhez: Cziráky felrendelésekor helyettesét a Hétszemélyes Tábla elnöki posztjára Metternich jelölte ki. (BÁRTFAI SZABÓ, 1943. 1. 323. sköv.)

ülést (ezeken a perszonális elnökölt) kell tartani, s ezzel kiszorítani a rendszeressé vált, kormányzati ellenőrzés nélküli kerületi üléseket, erősíteni a királyi tekintélyt, s megakadályozni azt, hogy a rendek felségjogokba avatkozzanak.²⁴⁶ A memorandum után folytatódott Bécs és Cziráky párbeszéde. 1839. január végén a király fordult Czirákyhoz, jelezve, hogy az országgyűlés megtartása a törvényes határidőn belül feltett szándéka és javaslatait kérte: mit tartalmazzanak a királyi proposíciók az újoncozásra és az 1836:11. tc.-kel kijelölt katonatartási tárgyon túl. Hogyan lehetne a kerületi ülések rendellenessé növelt hatáskörét szűkíteni, az országgyűlési ifjúságot megrendezni, s főként hogyan lehet az országgyűlésen a királyi proposíciók tárgyalásának elsőségét biztosítani. (Bécsben tudták már, hogy a radikális ellenzék törekvése az, hogy a követutasítások többsége mondja ki: amíg a perekkel kapcsolatban a kormány jogorvoslatot nem ad, a követek mást ne tárgyaljanak.) A nagy fordulatot nem jelző kérdésekre Cziráky kisebb tanulmányban válaszolt. Javasolta, hogy a rendi táblától lehetőleg tartsák távol, azaz a választásokon buktassák ki az ellenzék vezetőit, a hűtlenségi pereket gyorsan fejezzék be, nehogy a vádlottakat ítélet híján a megyékben követte válasszák, a kerületi üléseket szorítsák vissza az előzetes konzultációk szintjére. Végezetül Cziráky kijelentette: a rendek kötelessége az adó megajánlása és a királyi indítványok feltétel tárgyalása. Ha mégis más tárgyakat akarnának előzetesen, makacsul erőltetni, „akkor nem marad hátra más, mint erővel beavatkozni”.²⁴⁷ A január végi királyi levelet hasonló tartalommal József nádor is megkapta. A nádor tapintatos, Czirákynál lényegesen realistább, az ellenzékkel szemben mérsékeltebb, a tárgyalások eredményességét célzó álláspontot foglalt el. A proposíciók sorában indítványozta a katonatartással kapcsolatos bizottsági munka mellett az 1836:21. tc. végrehajtásának ismertetését is.²⁴⁸ Sürgette a fő kormányzati tisztségek mielőbbi betöltését, a megyei követválasztások és követutasítások befolyásolását. A továbbiakban viszont Czirákyval ellentétesen foglalt állást. Kockázatosnak tartotta a kerületi ülések létének bolygatását, s általában is óvott az ellenzék provokálásától, utalva a kormány adó- és újoncszükségletére, melyet ő csakis alkotmányos úton, s nem egy elosztott országgyűlést követő fegyveres fellépéssel kívánt biztosítani. Elismerte, hogy a szabad királyi városok szavazatainak száma emelendő lenne, de az időt nem tartotta alkalmasnak a rendezésre. Jól ismerte ugyanis a megyék zömének álláspontját: a városok belszerkezetének demokratizálása előtt nem egyeznek bele a városoknak biztosított valóban kevés, együttesen egyetlen szavazat szaporításába, mivel az adott helyzetben (a városok szorosan függtek a Királyi Kamarától) a szavazat-növelés azonos lett volna a kormánypárti szavazatok számának erőteljes növelésével. Az országgyűlés tárgysorrendjét illetően rámutatott, hogy a királyi proposíciók elsődleges tárgyalása ellen a magyar rendek jogos, törvényes ellenérveket tudnának felsorakoztatni.²⁴⁹

A szerveződjő újkonzervatívok Czirákynál lényegesen színvonalasabb javaslatokat tettek. A negáció fegyveréről ők sem tettek le, de vették a fáradságot, tájékozódtak az ellenzék mozgalmáról és annak ismeretében tették meg indítványaikat. 1838. december elején Bécsben egy magát meg nem nevező, de Desseffy Aurél gondolkörében mozgó személy (Pajkossy Gábor kutatásai szerint Orosz József, a *Hírnök* szerkesztője) készített összefoglaló jelentést az ellenzék mozgalmáról, melynek során tanácsokkal is szolgált a kormányzat számára.²⁵⁰ E szerint az ellenzék országszerte felhagyott a „faltörés” politikájával s Deák útmutatása szerint csendesebben, de kitartóan készül az összeccsapásra. Az ellenzék fő célját (a jogorvoslatig hivatalosan semmi mást nem tárgyalni) ismertetve sürgette, a kormány gyakoroljon

²⁴⁶ Cziráky az alsótábla 1830. évi törekvését, hogy a kormány indokolja meg adó- és újoncigényét, a háborút és békét illető felségjogba való súlyos beavatkozásként értékelte. (HORVÁTH M., 1886. I. 108. sköv.)

²⁴⁷ BARTFAI SZABÓ, 1943. I. 330. sköv.

²⁴⁸ E tc. az úgynevezett Részek: Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd és Kővár vidéke visszacsatolását rendelte el, a magyar rendek hosszú sérelmi harcának eredményeként. A nádor utalt arra, hogy a törvény „esetleges” végre nem hajtása a megyék óriási felháborodását idézné elő. Bécs végül is elszabotálta a törvény végrehajtását. (A „Részek” ügyéhez ld. Írások I. 10. sz. 10., II. 24. sz. 8.; A Partium történetéhez vö. TABORSKY, 1930.)

²⁴⁹ A nádor 1839. február 6-i jelentése: József n. titk. 24. cs. 362. sköv.

²⁵⁰ A jelentés: Takáts-h. 8205., vö. PAJKOSSY, 2007. 719.

nyomást a megyei közgyűlésekre, a követutasításokra, különben az országgyűlés elején igen „kellemetlen” viták várhatók. Orosz szerint az amnesztia esetleges kihirdetése már csekély hatású lenne, hiszen az ellenzék mindent megtett, hogy azt népszerűtlenné tegye. Mindenesetre – folytatta – az amnesztia nem eredményezne annyi jót a kormánynak, mint amennyi bajt Wesselényi, Kossuth és a többi vádlott megjelenése okozna az országgyűlésen. Orosz pontos ismeretekkel rendelkezett. Tudta egyrészt, hogy Bécsben latolgatják az amnesztia gondolatát, hogy elvegyék az országgyűlési viták életét, másrészt nem volt ismeretlen előtte az ellenzék egyik titkos törekvése sem. Ezután a tanácsai következtek: egyesíteni, koncentrálni kell a kormányzat erőit országszerte. Az ellenzék nem erőszakkal kell legyőzni, hanem az intelligencia fegyverével. Konkrét javaslatot alig adott, de arra figyelmeztetett, hogy az országgyűlés egyik első „nem kívánatos” kérdése az országgyűlési újság ügye lehet, ami a cenzúrát érinti, melynek védelmére fel kell készülni. Ő is sürgette a városok szavazati jogának kérdését, illetve lényegében az ügy kihasználását a megyék ellenében. Végül indítványozta, hogy a kormány rendszeresen adjon információkat (és pénzt) a konzervatív *Hírnök* számára, azért, hogy a lap kivételes helyzetből szállhasson szembe a lappal nem rendelkező ellenzék agitációjával. Orosz itt már saját érdekét képviselte, hiszen láttuk, hogy a *Hírnököt* a kormányzat pénzelte.

Az újkonzervatívok gondolatait még csak jelzésszerűen felvillantó jelentést követően maga Dessewffy Aurél fordult a bécsi politika irányítóihoz a fontolva haladást a kiváltságőrzéssel párosító memorandummal, amelynek csak a halála után közzétett részeit ismerjük. A memorandum Metternichék számára kedves mondatokkal indul: „Valamely kormány politikája, mely hivatva van egy több különböző részből álló államtest fölött uralkodni, a bel-igazgatásban csak mindezen államok közös érdeke által vezéreltethetik. Valahányszor ellenkezésbe jut valamely egyes vidék érdeke az egésznek javával, az előbbit fel kell áldozni az utóbbinak.” Az ellentétek kiegyenlítése az „egész” javára a kormány feladata. Mindegyik „rész” erősödése kívánatos, ha nem a másik vagy az „egész” rovására történik, vagy ha nincs szó elszakadási törekvről. Dessewffy nem hagyott kétséget afelől, hogy az örökös tartományok és Magyarország viszonyában a közös érdek meghatározója a bécsi kormányzat, melynek joga tehát megítélni azt, hogy Magyarország erősödése kívánatos vagy sem, s rejt-e magában „elszakadási törekvést”. Nagy megértést tanúsított Bécs nehézségeivel szemben: ahol nagy az eltérés a „részek” között, ott egyik-másik gyakran ellenszegül, az önkény áldozatának látja magát, pedig csak az együttélés törvényének engedelmeskedik. Aki ilyen mondatokat leírt, az kész volt az ország szempontjából előnytelen kompromisszumokra, még akkor is, ha ezt talán még maga sem tudta.

Ezt követően Dessewffy vádolta a reformnemességet: egyrészt demokratikus eszmékkel „csalogatja” a népet, másrészt kormányellenes. De nem szabad túlbecsülni az ellenzék erejét – figyelmeztetette Metternichéket –, hiszen „a radikális párt ereje kisebb, mint merészsége”; vannak tisztjei, de gyenge a hadserege. Érdekes megállapítást tett a konzervatív tábor összetételéről: a „párt” az „óellenzék” (a rendi jogvédelmen túllépni képtelenek) egy részéből, néhány becsvágyó és „mély belátású” személyből és az aulikusokból áll, s tömegbázisként a birtokosok azon részére támaszkodik, amely „a tulajdon szentségét sértő úrbéri törvényektől” megrettent, s belátta „a lapos liberalizmus eredményét”. Határozottan úgy tűnik, hogy Dessewffy maga is rablásnak tekintette az 1836-os (az ellenzék elképzeléseihez képest igen mérsékelt, de a jobbágyok számára némi szolgáltatás-mérséklést jelentő) úrbéri törvényeket. Ez újabb adalék reformpolitikájának mélységéhez. Ezután következik az újkonzervatív javaslatsor: a kormány ne legyen passzív, vegye kézbe a kezdeményezést; ha a kormány kezdeményezéseinek széles nyilvánosságot ad, a radikálisok talajukat veszítik. A kezdeményezendő tárgyakat latolgatva leszögezi, a gyökeres változásra csábítók kerülendők. Olyan témákat javasolt tehát, melyek tényleges szükségletek kielégítését szolgálhatták, de a feudális keretek teljes épsége mellett. Így hitelbankot telekkönyvezéssel, a közlekedés fejlesztéséhez tízmillióس nemzeti kölcsön felvételét, az elégedetlenkedő jobbágyok megnyugtására megváltási törvényt, de az ősiség sérelme nélkül és a katonatartás szabályozását.

Ezt követte az ellenzék hadállásai elleni támadás: a városok kapjanak több szavazatot az országgyűlésen, vezetői testületeik demokratizálása nélkül; szülessen világos megyei tisztújítási törvény s a kormány kapjon jogot a „visszaélő” (választott!) megyei tisztségviselők elmozdítására, súlyos esetekben nemességük megvonására. Ez egyértelmű lett volna a megyei autonómia megsemmisítésével. Ezek után azokban a kérdésekben sem számíthatott Deákék kézfogására, melyekben elvileg lehetséges lett volna az ideiglenes összhang. Tegyük hozzá: az utóbbi ügyekben viszont Bécs nem lett volna partner Dessewffy számára. Tétova, az ellenzéknek inkább demagógiaként értékelhető javaslatait jellemzően egészítette ki a magyar nyelv ügyében leírt indítványa: a magyart „kenyérnyelvűvé” kell tenni, aki érvényesülni akar Magyarországon, tanuljon meg magyarul, de a latin „elhamarkodott” elnyomásával ne tegyék ki az országot lenézésnek és a közigazgatás se szenvedjen kárt. (!?)²⁵¹

A memorandumot indokolatlan optimizmussal zárta: a kormány minden népével egyetértést akar, Magyarország tehát ne kockáztassa könnyelműen „dicső jövőjét”. Magyarország érdeke ma az, hogy szorosban egyesüljön a kormányzattal, az egykor talán indokolt védelmi állás már szükségtelen. Tapintatos és taktikus tanácsot a kormánynak is adott: „Hogy a kormány politikájában Magyarország iránt hasonló változást maga az állambölcseesség kilátásba helyez, arról aligha foroghat fenn kétség”, a kormánynak nem szabad az egész (veszély idején áldozatokra kész) nemzetben kételkednie. Bécs azonban továbbra is kételkedett, s így Dessewffy javaslataiból alig vett valamit figyelembe. Talán volt hatása az örökválság és a váltótörvény 1840-es elfogadásánál. (Az írás nem jutott el a királyhoz, de Dessewffynek volt módja ismertetni álláspontját kormányzati tényezőkkel.)

Dessewffy korántsem volt Metternich egyetlen sugalmazója. Bécsben évtizedek óta kísértett – láttuk – az ellenzék fórumai, a megyék kisajátítására irányuló törekvés. A konzervatív reform szülője szerep is kétséges, hiszen a fontolva haladás gyökerei egyidősek a reformmozgalom gyökereivel, s valahol a 18. század végén keresendők. Ez nem jelenti azt, hogy Dessewffy nem volt a legnagyobb tehetség a 19. század első felében a konzervatív gondolkodók sorában. Sorsa tragikus is, nemcsak korai halála miatt, de azért is, mert Bécs és Magyarország akkori viszonyában nem sok lehetőség volt kormányközeli különút realizálására. Dessewffy is gyakorlatilag a retrográd kormánykörök erejét növelte, azok eszköze lett, s nem kormány-reformátor. Az udvar érdemi változtatásra nem hajlott s inkább hallgatott Czirákyra, mint Dessewffy Aurélla.

A kormánynak mindenekelőtt a főbb pereket kellett gyorsan befejeznie. Még Pálffy Fidél jelezte 1838 áprilisában, hogy folyó perek esetén, az országgyűlésen nehezebb lesz ellenállni az ellenzéknek, amely kikényszerítheti az amnesztiát, sőt bekövetkezhet néhány vádlott országgyűlési követé választása.²⁵²

Wesselényi 1838. szeptember elején kérelemmel fordult a nádorhoz, mely szerint a teljes megvakulás fenyegeti, ezért kúrára és nyugalomra lenne szüksége. Perének felfüggesztését kérte, amit a nádor – miután halogatásnak vette – elutasított és felszólította Wesselényit védelmének benyújtására.²⁵³ 1839. január közepén Wesselényi be is nyújtotta „derekas védelmét”. Részletezte a váddal szembeni, már ismert ellenérveit, jelezve, hogy még a felperesi tanúk is állították, hogy szatmári beszédében különbséget tett király és kormány közt, nem lázított. Az országra – írta – nem a kormányzat rémálma,

²⁵¹ Dessewffy magyarságát jobb megvilágításba helyezi az Árvízkönyvben megjelent írása („Magyar nyelv és előkelőink nevelési rendszere”. DAÖM 322. sköv.). Ebben a magyar nyelvet még túl feszesnek, csiszolatannak nevezi, aminek az az oka, hogy nem az emelkedett társalgás nyelve. Erdélyben viszont – jegyezte meg – a „jó társaság” is magyarul beszél, így ott hajlékonyabb is nyelvünk. Ki kell küszöbölni a hibát (írta), hogy a magyar dajka után francia, német nevelők és a család német beszéde veszik körül a főrangú gyerekeket. Dessewffy memorandumának magyar nyelvet illető része: DAÖM 210. sköv. A teljes szöveg: uo. 201. sköv. Dénes Iván Zoltán a memorandum-törödékekben a fontolva haladás koncepciójának első kifejtését, az irányzat nyitányát látja. Jelzi, hogy Metternichék több ponton is meríthettek belőle a birodalmi abszolutizmust erősíteni kívánó törekvéseikben. (Vö. DÉNES, 1989. 31. sköv.)

²⁵² Az uralkodó május elején felhatalmazta Pálffyt a perek (főként Wesselényi, Kossuth és Balogh pere) felgyorsítására. Kancelláriai felterjesztés, királyi leirat, majd Pálffy utasítása Feyes jogügyi igazgatóhoz. (Kanc. eln. 1838. 552.) Feyes június végén jelentette, hogy Wesselényit felszólították érdemi védekezése benyújtására. (Uo. 1838:820.)

²⁵³ Bécs és a Kancellária is így döntöttek október közepén. (TRÓCSÁNYI, 1965. 405. sköv. Uő., 1970. 186. sköv.)

az összeesküvés veszélyes, hanem az ébredező szláv nemzetiségek mozgólódása, melyek a cári Oroszországtól várnak segítséget, s ezért Bécs érdeke is a magyar nemzet és az ország erősítése, Ausztria és Magyarország érdekeinek összefogása.²⁵⁴

A kormányzat bajban volt, kifutott az időből. A védőíratra érdemi tárgyalások után reagálni, majd bevárva Wesselényi újabb válaszát, majd gyorsan ítélni lehetetlen volt. Így vállalnia kellett a „derekas védelem” érdemi figyelembe vételét mellőző ítéletkezést, mint kisebbik rosszat. A bírának egy-két napjuk volt Wesselényi több száz oldalas védelmének „tanulmányozására.” Ez akkor is igen kevés volt, ha a gyakorlat szerint a bírák véleményüket a referens ítélőmester részletes szóbeli előterjesztése és a perkivonat alapján alakították ki. Január 31-én a Királyi Tábla ítélt. Egyedül Földváry Ferenc szavazott felmentésre, aki Lovassyéknál sem látott okot büntetésre; Kossuth ítéletének meghozatalánál nem vehetett részt, sőt uralkodói dorgálásban részesült.²⁵⁵ A bírák többsége 3 évre szavazott. Egy bíró akadt, aki halálbüntetést kívánt, az egykori ellenzékiből árulóvá lett, hivatallal megvásárolt Jeszenszky János. Vay Miklós, Sombory, Nádasdy 1-2 évre csökkentették volna az elzárást. Fellebbezések után a Hétszemélyes Tábla február elején döntött. Péchy Imre fel merete hozni az ügyészi törvénytelenégeket is, s csak dorgálást javasolt. Perényi Zsigmond semmi jelét nem látva a hűtlenségnek, felmentést indítványozott a felsőbb bíróságok hitelességének érdekében. (!) A többség megerősítette a Királyi Tábla ítéletét.²⁵⁶

Kossuth esetében a Kancellária felségssértési ügyekkel foglalkozó bizottsága javaslatára a király 1837. május 31-én utasított hűtlenségi per indítására. Kossuth júniusi vallomásában a vád számos elemére a már ismert érvekkel, jól és hatásosan reagált.²⁵⁷ Miután a jogügy-igazgatóság elutasította Kossuth kérelmét a szabadlábon történő védekezésre, december elején felszólították, hogy adja be „derekas védelmét”.²⁵⁸ Kossuth összesen hét feleletet adott be, a hetediket 1838. november végén.²⁵⁹ Ezekben követelte elkobzott iratainak visszaszolgáltatását, a Lovassy-perben végzett ügyvédi munkáját, a megyékhez védelemért történt fordulását pedig nem tekintette jogellenesnek. 1838. december közepén végül a Királyi Tábla szólította fel: 1839. január 21-ig adja be érdemi védelmét.²⁶⁰ Ezt Kossuth nem teljesítette. A Királyi Tábla február 19-én már az ítéletről tárgyalt.²⁶¹ Vay Miklós kisebb bünt látott, mint hűtlenséget, de az előzetes letartóztatás ideje után további 3 évet javasolt. Szőgyény László „legalább” 5 évet kívánt Nádasdy Lipóttal és Zalay Alajossal együtt. Kossuth zempléni régi ismerőse, Dókus László a 3 év mellett volt, s ez lett a többség határozata.²⁶²

²⁵⁴ TRÓCSÁNYI, 1965. 411. sköv. Uő, 1970. 188. A kitűnő védőirat szerzősége ma már tisztázott. A szakirodalom eleinte Kölcsy munkájának tartotta (KARDOS S., 1905. I. 440., HORVÁTH M., 1886. II. 56.). Kölcsy 1838. augusztus 24-én meghalt, s így a védőirat ezt követően megfogalmazott részéhez már nem lehetett köze, de így is fontos szerepe volt az irat egy részének fogalmazásában. A végleges, 1839. januári szövegváltozat 65%-kal haladta meg a Kölcsy és Wesselényi által 1838 augusztusában elkészített változatot. A végleges szöveg mintegy 31–33%-a származott részben vagy egészben Kölcsy tollából. (Pajkossy Gábor szíves közlése.) Belefolyt a munkába Benyovszky Péter is, Wesselényi pedig végig kézben tartotta a munkát, amit végül is Deák Ferencel véglegesítettek. (TRÓCSÁNYI, 1970. 191.)

²⁵⁵ TRÓCSÁNYI, 1970. 192., KLÖM VII. 127. sköv.

²⁵⁶ TRÓCSÁNYI, 1965. 422., Uő, 1970. 192. Az ítélet után Pesten állítólag bevették Jeszenszky bíró ablakait. Az utcákon falragaszok jelentek meg: „Borzadj nemzet! Fő törvényszékeid hóhértanyákká váltak!” (TRÓCSÁNYI, 1970. 199.) Pest megye 1839. márciusi közgyűlésén tiltakozó feliratot határozott el Wesselényi és Kossuth ítélete ellen. Egyedül Dessewffy Aurél kért volna kegyelmet, de nem járt sikerrel.

²⁵⁷ KLÖM VII. 95., 105.

²⁵⁸ Uo. 153. sköv., 224. sköv.

²⁵⁹ Uo. 421. sköv.

²⁶⁰ Uo. 501. sköv.

²⁶¹ Uo. 566. sköv.

²⁶² Az ítélet szerint Kossuth szándékos felforgató volt, ellenszegült lapja eltiltásának, sőt nemzeti ügyet kreált belőle, a Királyi Táblát hitszegőnek nevezte, s hasonló tartalmú megyei végzéseket közölt, több vádlottal állandó kapcsolatban állt. A Tábla ugyanakkor figyelembe vette, hogy mindezt Kossuth családja eltartása érdekében tette és sokak által táplált és növelt hiúság is munkálkodott benne. Feloldozták a hűtlenség alól, de három évre ítélték. Vö. KLÖM VII. 580. sköv., Kanc. eln. 1839:188.

A szokásos fellebbezések után a Hétszemélyes Tábla 1839. március 1-jén ítelt. Cziráky elnökölt (a nádor ekkor sem vállalta az elnöklést). Perényi Zsigmond, aki Wesselényinél felmentésre szavazott, két évet javasolt, mivel összeesküvést nem látott, sőt szerinte Kossuth csak békés haladást akart, igaz hibákkal, ingerlő módon és a cenzúrát megkerülve. Péchy Imre (Wesselényinél ő is felmentésre szavazott) a már börtönben töltött időn felül egy évet adott volna, Lánczy József viszont a négy évet is kevesellte, de belement. Ez is lett a döntés, azaz a Hétszemélyes Tábla egy évvel súlyosbította a Királyi Tábla ítéletét.²⁶³

A kormányzat az ítéletek után, nem várva be a szokásos időpontot, az országgyűlés végét, máris jutalmazott. A Wesselényi- és a Kossuth-pert referáló bírakat (Végh Ignác, Gosztonyi Miklós) előléptették. Gosztonyi a birodalmi kamarához került tanácsosként, Végh pedig a Királyi Táblától a Hétszemélyes Táblára lépett elő nádori ítélőmester rangban.²⁶⁴

Wesselényi és Kossuth perének lezárása után Dessewffy Aurél remélte, hogy elérkezik „az állambölcsség” ideje.²⁶⁵ Az állambölcsséghez Deák is impulzust kívánt adni. 1839. február–március folyamán közel két hónapot töltött Bécsben. Wesselényi ítélete végrehajtásának felfüggesztését, az elítélt gyógykezelésének engedélyezését kívánta elérni.

Bécsi útja előtt Deák január elején érkezett Pestre, azonnal tárgyalt Wesselényivel, majd széleskörű ellenzéki konzultációkat tartott. Nem mulasztotta el Vörösmarty, Bajza társaságát sem, miközben homeopátiás gyógykúrán is részt vett. A jelentő besúgó megjegyezte, Deák nagyon ismeri a megyei viszonyokat, mindenről tud, ami az országban történik.²⁶⁶ Deák még Pesten a nádorral is tárgyalt, támogatását kérve.²⁶⁷

Metternichet már február elején értesítették Deák bécsi útjáról, s már 5-én intézkedett is Deák folyamatos titkosrendőri felügyeletéről.²⁶⁸

Deák hihetetlen aktivitást mutatott bécsi tartózkodása alatt. Hetekig kilincselte mindenkinél, akinek csak szava, befolyása volt. Egy nap alatt akár tíz vizitet is lebonyolított. Sokakat meglepett, hogy a kormányzat vezetői igen gyorsan fogadták: Metternich már február 12-én (négyórás látogatás volt), majd maga az uralkodó is február 13-án. Ezt követte Kolowrat, Lajos főherceg, Szerencsy (a leendő perszonális) és számosan mások.²⁶⁹

²⁶³ KLÖM VII. 584. sköv. Kossuth Péchy két év múlva bekövetkező halálakor szépen méltatta újságjában. (Pesti Hírlap 1841. 32.) Megjegyzendő: Kossuthnak aligha esett jól, hogy a felső bíróságoknál a jurátusok esetében három, illetve két bíró volt a felmentés mellett, Wesselényinél egy, illetve kettő, míg Kossuthnál egy sem látott vétlenséget. (PAJKOSSY, 2007. 689.) Szögyény említi emlékirataiban, hogy Wesselényit többen is csak kényszerűségből ítélték el, Kossuthnál viszont egybehangzóan szavaztak börtönre. (SZÖGYÉNY M., 1903. I. 5. sköv.) Egy besúgó szerint a közönség keményebb ítéletet várt Kossuth esetében, akivel szemben kevesebb volt az együttérzés, mint Wesselényinél. (Takáts-h. 8467/c.) Az erdélyi arisztokrata, ám igen népszerű Wesselényi tekintélyét a pesti árvíznel tanúsított személyes bátorsága tovább emelte, s így, betegsége ismeretében is vele az együttérzés erősebb lehetett.

²⁶⁴ Takáts-h. 8679., vö. Kanc. eln. 1839:462. A döntés Mailáth Antal ellenére volt, mivel szerinte őrizni kellene a bíróság függetlenségének látszatát (1839. február 10. – Kanc. eln. 1839:142.)

²⁶⁵ Levele Jósika Samuhoz 1839. február 10. (DAÖM 384.) A levélben így írt a Wesselényi-ügyről: „....a dráma, melyben Wesselényi vélte magát főszerepre hivatottnak, utolsó felvonása lezárult”.

²⁶⁶ Takáts-h. 8533., 8542.

²⁶⁷ BARTFAI SZABÓ, 1943. I. 77.

²⁶⁸ Takáts-h. 8446. Sedlnitzky gyorsan jelentette, hogy a szoros megfigyelésre kiadta utasításait. A megfigyelés kapcsán mintegy 50 jelentés futott be. (Uo. 8446–8494.) A rendőrfőnök jelezte azt is, hogy a február 5-én Bécsbe érkezett Deák igen óvatos, céljait homályban tartja. Sedlnitzky úgy vélte, Deák nem csupán Wesselényi ítélete végrehajtásának halasztását akarja elérni, hanem a királyi kegyelmet is úgy, hogy azt az elítéltnak ne kelljen kérnie. (1839. február 7. – uo. 8447.)

²⁶⁹ A titkosrendőrök óvták a kormányzatot attól, hogy Wesselényinek halasztást adjanak büntetése végrehajtásában, mert – állították – ez esetben agítani fog. Nem sok jóindulatot mutattak a valóban egyre betegbb ember iránt. A besúgók jeleztek ugyanakkor, hogy Wesselényi ítéletét főként a pesti árvíz alatt tanúsított remeklése miatt számosan tartották túlzottan súlyosnak. A kegyelem, vagy az ítélet enyhítése viszont szerintük a kormány gyengeségét bizonyítaná, illetve azt, hogy Deák és a közelgő országgyűlés puhította meg a döntéshozókat. (Takáts-h. 8448/A., 8468, 8473/B. Vö. FERENCZI, 1904. I. 224. sköv.)

Március 21-re elérte Deák a hathónapos halasztást, igaz Wesselényi kénytelen volt kötelezvényt adni, hogy gyógykezelése alatt tartózkodik az „izgatástól”.²⁷⁰

Deák Bécsben taktikusan törekedett a kormányzat befolyásolására is. Jól tudta, hogy miként Bécsben, Pesten is az ellenzék fejének kijáró díszkíséret, titkosrendőrök veszik körül, s így a beszélgetések során elhangzó mondatai nemcsak a partnereinek, hanem Metternichéknek is szóltak. Tendenciózan számolt be a jó bécsi fogadtatásról, a kellemes benyomásokról, melyeket ott szerzett. Híresztelni kezdte, hogy a kormányférfiak jobb szándékúak, mint sokan hiszik, s az új kancellár és országbíró (Mailáth Antal és György kinevezése már bizonyosnak volt tekinthető) remélhetőleg nem az oligarchia, hanem az ország érdekeit fogják képviselni. A célzatos beszélgetések során „remélte” azt is, hogy a kormányzat az országgyűlésen olyan békejobbot nyújt, amit az ellenzék elfogadhat, s ezzel lehetővé válik a jogbiztosítás és a reform együttes, legalábbis részleges eredményessége. A kezdő lépést – ezt nyomatékosan szögezte le – Bécsnek kell megtennie. Kétséget nem hagyott aziránt, hogy az ellenzék jogfeladást nem vállal, sőt kijelentette: ezúttal a fő ellenzéki cél a jövő reformpolitikáját lehetővé tevő jogorvoslat. Az ellenzék ugyanis már nem egyes eseteket sérelmez, hanem a létét védelmezi, s így elnyomhatatlan. Szavaiból végül is az derül ki, hogy túlzottan nem bízott a kormány által adandó teljes jogorvoslatban, de bízott egy esetleges, tapintatos, az ellenzék jogi álláspontját nem sértő, általános amnesztiát adó leiratban, amit az ellenzék is elfogadhat kompromisszumként. Együttal az ellenzéket is figyelmeztette, hogy legyen kitartó és állhatatos, őrizkedjék a szangvinikus kirohanásoktól. Deák „kiegyezési” ajánlatát Metternich és köre nem mérlegelte. Abban a biztos hitben volt, hogy fölnyire tett szert az ellenzékkel szemben. Metternich ekkor – 1839 májusában – mondta Grassalkovics Antalnénél: „meglátja, milyen könnyedén fog menni minden immár Magyarországon.”²⁷¹

Deák a kormányzatot nemcsak a politikai feszültség felszámolására irányuló kezdeményezőkézségre, engedékenységre kívánta hangolni, hanem figyelmeztette a reformokkal s a reformokat sürgető ellenzékkel szembeni gyanakvó bizalmatlanság feladásának szükségességére is. Nem célzat nélkül emlegette: ha a kormányzat kezdeményezné a reformokat, az ellenzék lába alól kicsúszna a talaj. A haladás gátlása tehát csak a nemzetellenes oligarchia érdeke. Magyarországon, mondta „bizalmasan” Orosznak, a *Hírnök* szerkesztőjének, tudva, hogy az napokon belül részletesen beszámol gazdáinak, néhány fanatikus kivételével mindenki monarchikus érzelmű; e szellem ápolása a megyékben az összetartó erőt jelentő trónus képviselőinek, a főispánoknak feladata. Ideje lenne, hogy a kormány e fontos posztokra ne a közbizalomra érdemtelen, a helyi viszonyokat, a magyar nyelvet sem ismerőket, gyenge képességű pártoskodókat nevezzen ki. A bizalmatlanság, a kormány céljainak titkolása helyébe lépjen a nyíltság s a reformpolitika, s akkor az ország legjobb erői tömöríthetők a kormány mellé. Hiszen – mondta Deák, összhangban a Wesselényi védőiratánál már említettekkel – Oroszország szomszédságában már tudják azt, hogy Magyarország magában nem létezhet. A közelgő országgyűlésre közvetlenül utalva kiemelte Deák: az előző országgyűlés jelszava a nép helyzetének javítása volt, legyen a következő az általános jólét emelése. Az ezt célzó reformok érdekében felajánlotta saját maga és pártja támogatását, figyelmeztette: a kormány ne tekintse az ország jobb módját, a nemzeti fejlődést, a törvényes szabadság biztosítását veszélyesnek, mert a veszély óráiban (utalt a nemzetközi helyzetre) csak e kívánságok támogatása lehet az állam érdeke. Orosz február 22-i jelentése szerint Deák azt is jelezte, hogy lehet, hogy az országgyűlés elején a rendeknél lesz keserűség, a Királyi Tábla ítéleteit bírálni fogják, de célszerű és okos kormányzati lépésekkel elérhető lehet a kiegyenlítés.

Deák világosan tendenciózus szavait sokan félreértették, így mindjárt Orosz, aki átnyújtva jelentését, megjegyezte, hogy Deákot könnyű lenne a kormányzathoz közelíteni. Ebben nem állt egyedül, olyan

²⁷⁰ Csak április 11-én tudott elindulni Gräfenbergbe, mivel a hatósági előkészületek bürokratikus huzavonája sokáig tartott. Wesselényi 1839 augusztusában újabb halasztást kért, amit meg is kapott. (TRÓCSÁNYI, 1965. 427. sköv., 439.) Börtönben csak néhány hetet töltött, először igen rossz körülmények között, majd Széchenyi, Mailáth Antal és mások elérték, hogy a körülmények jelentősen megjavultak. (TRÓCSÁNYI, 1970. 196.)

²⁷¹ PAJKOSSY, 2007. 721.

társa volt, mint Dessewffy Aurél, aki így írt Deák bécsi útja kapcsán Jósika Samunak: Deák felettebb érdekes ember, önfejlő és makacs, de rendelkezik a valódi államférfi képességeivel; „alkalmazásáról” (felhasználásáról) ugyan még nem lehet szó, de idővel nagy szolgálatokat tehet a kormánynak. E vélemények legfeljebb mulattathatták Deákot, ám annál fájdalmasabb lehetett hallania, hogy egyesek az ellenzék soraiban is sugdosni kezdték: Deákot megnyerték Bécsben, perszonális lesz, „elcsúszott a fényes császári parkettákon.”²⁷² A gyanúsítgatások mögött annyi állhatott, hogy Metternich aligha mulasztotta el szokott cinikus módján behálózási, beszervezési kísérletét. Az ellenzéknek évtizedek során sok aposztatája volt, ám Deákban látni a következőt, nem vall erős emberismeretre.²⁷³

Deák sugalmazásának sok eredménye nem lett Bécsben. Ott még nem érkezett el az állambölcsség ideje. A Deák-látogatás inkább aggodalmat kelthetett, mert Metternichék érezhették, hogy az ellenzék országgyűlési vezénylete professzionális politikus kezében lesz.

Már Pozsonyból, megérkezve az országgyűlés helyszínére, Deák újból üzent Bécsbe, azaz „bizalmas körben” kifejtette nézeteit. Magyarországra soha nem volt jellemző – mondta – a túlzott demokratikus tendenciák követése, de a kormány állandó gyanakvása előidézheti a radikalizálódást. Előzze meg Bécs ezt, kezdjen maga átgondolt reformokat és legyen következetes.²⁷⁴ A kormányzatnak az országgyűlést követő politikája 1836-tól fokozta a bajokat. A világos intelmek után Deák rövid országgyűlést javasolt, melynek célja csak a törvényességhez való visszatérés legyen, aztán egy új, hamar összehívandó országgyűlésen lehet elővenni a reformkérdéseket.²⁷⁵

Wesselényi és Kossuth perének lezárása után, április elején Bécs végrehajtotta a már hónapok óta szélteben rebesgetett újabb személycserét. Sietve betöltötték (együttműködve Rómával) az esztergomi érseki széket: Kopácsy József lett hivatott az országgyűlés felső- és alsótábláján részt vevő főpapok, illetve káptalani követek vezényletére. Percig sem volt kétséges, hogy a római katolikus papság ezúttal is a kormányzat támogatója lesz.²⁷⁶ A kormányzat nem sokat várt Kopácsytól az országgyűlésen, mivel nem volt jó szónok. Az ellenzék viszont nem bánta kinevezését, mivel humanista volt és még veszprémi püspökként az egyházmegye hivatalos nyelvén a magyart tette.²⁷⁷ Ugyanekkor lett pécsi püspökké Scitovszky János, aki viszont még rozsnyói püspökként kiadott, a vegyes házasságok megáldását a nem katolikus fél reverzálásához kötő körlevelével nagy vihart kavart (Laicsák Ferenc váradi püspökkel együtt) kevéssel az országgyűlés előtt.²⁷⁸

²⁷² Már február elején híresztelték Pesten, hogy Deák alnádor lehet (Takáts-h. 8590.), majd február 22-én már arról írt egy besúgó, hogy Deák perszonális lesz, s ehhez feltételeket szabott Bécsben: Wesselényi és Kossuth legyen szabad, az országgyűlés készítsen pontos törvényt a felségárulásról és hűtlenségről; ugyanezen besúgó azt is jelezte, hogy számosan cáfolják e híreket, ismerve Deák jellemét (uo. 8470/B). Március 20-án már Deák személynöki kinevezéséről szóltak a „hírek” (uo. 8674.). Orosz február 22-i jelentése: uo. 8470/b. Dessewffy levele Jósika Samuhoz 1839. február 5. (DAÖM, 382. sköv.) Megemlítendő, hogy Deák arról, hogy Magyarország függetlensége Oroszország árnyékában lehetetlen, állítólag Balatonfüreden már 1837-ben említést tett ellenzéki politikusok előtt, séta közben. (KECSKEMÉTI, 2008. 272. sköv.) Kecskeméti Madarász József emlékiratára hivatkozik.

²⁷³ Besúgójelentés: 1839. február 21–22, február 27, március 28. (Takáts-h. 8469/d, 8470/c, 8473/c, illetve 8219.), Vö. TRÓCSÁNYI, 1965. 428. sköv., WERTHEIMER, 1900. 102. sköv., Dessewffy Aurél Jósika Samuhoz 1839. február 5. (DAÖM 382.)

²⁷⁴ Emlékeztetett 1832–33-ra, amikor maga Reviczky kancellár sürgette a rendeknél az úrbéri kérdésben a liberálisabb gondolkodást. Amikor aztán a rendeknél erősödtek a liberális elvek, félni kezdtek Bécsben, s a kő zuhanását, aminek a kezdő lökést ők adták, megállítani igyekeztek. A bizonytalan kormányzati elvek vezettek oda Deák szerint, hogy 1836-ban, az országgyűlés végén erősebb lett az ellenzék, mint 1832-ben volt.

²⁷⁵ Besúgójelentés 1839. május 29. (Takáts-h. 8852.)

²⁷⁶ A 64 éves Kopácsy nem szívesen fogadta kinevezését; akkortájt jelentették fel janzenista meggyőződése miatt. Kegyesztett is lett Rómában, nem kapott bíborosi kinevezést, „csak” hercegprimás lett. (MESZLÉNYI, 1934. 365. sköv.)

²⁷⁷ Kanc. eln. 1839:66, 203., Takáts-h. 8614, 8633, 8664.

²⁷⁸ 1838 novemberében nevezték ki és 1839 májusában iktatták be. (Vö. ÓDOR, 2006. 56.) Egyes ellenzékiek szerint bigottsága és türelmetlensége okán Scitovszkynak egy kolostor magányában megfelelőbb helye lett volna. (Egy informátor jegyzete

Az általánosan elutasított Cziráky országbíróát államminiszterré „buktatták fel”, Somssich Pongrác személynököt hasonló módon emelték államtanácsossá. Czirákyt Mailáth György váltotta, aki az 1830-as országgyűlésen az alsótáblán elnöklő személynökként korrektségével, jó szónoki képességével némi népszerűséget élvezett. Somssichot Szerencsy István követte, akinek kinevezése Mailáth Antal kancellár kifejezett kérésére történt. Zempléni származású volt, így Mailáth Antal mint volt zempléni főispán, jól ismerte.²⁷⁹ Szerencsyről leendő alsótáblai fő ellenfele, Deák így nyilatkozott: éles eszű ember, de hajlamos a heveskedésre, Pozsonyban fog elválni, hogy mire képes. Az országgyűlés eredményessége – így Deák – főként azon múlik, milyenek lesznek a megyei követutasítások és kik lesznek a követek.²⁸⁰

Tanulságos a kormányzervek további országgyűlési készüléteinek áttekintése, s közben a bepillantás a kulisszák mögé. Egyértelmű, hogy a Magyar Kancellária felkészült magyar tanácsosai (a kiváló közjogász, Bartal György, a perjogász, de széles tájékozottságú Stettner Máté) ellenére érdemi koncepció még nyomokban is alig létezett, a vezetők zöme kizárólag hatalomtechnikai kérdésekre koncentrált.

Pálffy Fidél kancellár már 1837 szeptemberében figyelmeztette az uralkodót az országgyűlés közlekedésére, az előkészületek beindításának szükségességére. Emlékeztetett az 1836:11. tc.-kel kirendelt katonatartási országos bizottság munkálatainak elkezdésére, a Partium tényleges visszacsatolására (1836:21. tc.), ami komplex államigazgatási jogharmonizációs kérdéseket érintett volna, az előkészületek azonban el sem kezdődtek. Az újoncozás a kormányzatnak alapkérdés – jelezte Pálffy –, ahhoz viszont az országgyűléshez felvilágosítással és adatokkal kell szolgálni, amint az 1830-ban már megtörtént. A felségsértést és a hűtlenségi ügyeket szabályozó régi törvények homályosak, esetleg túl szigorúak, így felülvizsgálandók. Nem szabad késlekedni majd az országgyűlést megelőző kormányzati egyeztető konferenciával sem, mert korábban is olyan későn került erre sor, hogy érdemi eredményt már nem hozhatott. A megyékre erős kézzel kell hatni – folytatta – a „jó” utasítások érdekében, a főrendeknél pedig biztosítandó az erős többség, amihez elengedhetetlen számos főtisztviselő, főispán folyamatos jelenléte Pozsonyban. 1837 decemberében Pálffy megismételte felség-előterjesztésében: kormányzati egyeztetés kellene, hiszen 1825 óta érezhető az országgyűlések előtt a kormányzat készülétlensége. Azt pedig kerülendőnek tartotta, hogy a rendeknél a sérelmeket a királyi proposíciók előtt tárgyalhassák; ebben gyors döntést kért. Január közepén kapott választ. A katonatartás ügyében a király helytartótanácsi jelentést kért, majd annak kancelláriai tárgyalását, a többi kérdésben pedig a kancellártól kért javaslatokat, azaz visszadobta a labdát.²⁸¹

Közel fél évnek kellett elteltie, hogy az Államkonferencia magyar ügyeket előzetesen tárgyaló bizottsága (tagja volt Mailáth Antal alkancellár, Nádasdy és Purkhardt tanácsosok is) részletesen foglalkozzék az előkészületekkel, mégpedig Pálffy hosszas előterjesztése alapján. Alapvetőnek az állami szükségletek (adó és újonc) biztosítását tartották, erre kívánták koncentrálni az erőket. Ennek is megfelelően ajánlották a proposíciókba az újoncozást, a katonatartást és (ez mutatott némi építő gondolatot) az előző országgyűlésen elvben elhatározott vasutak ügyének tárgyalását. A bizottság is hangoztatta, hogy a megyékben minél erősebb kormánypárt alakuljon, jól kiválasztott „moderátorok” vezetésével. A konkrét tervekhez viszont a bizottság is Pálffyn kérte számon. Pálffy azon javaslatára, hogy a Partiumot csatolják vissza, a bizottság csak annyit válaszolt: itt is csak az a fő szempont, hogy mi erősíti az országgyűlési kormánypárti többséget. (Az 1836:21. tc. végrehajtása mint kötelezettség nem zavarta a bizottságot.)

1838. december 24., Takáts-h. 8210.) Kopácsy József pályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 91. sköv., Laicsák Ferenc életútja: uo. 94. sköv., Scitovszky János közpályája: uo. 105. sköv.

²⁷⁹ Szerencsy 1825–27-ben az ellenzéki Zemplén országgyűlési követe volt. Kitűnően ismerte a megyei viszonyokat. Kormányzati karrierjét Reviczky kancellárnak köszönhette, aki szívesen változtatott át köznemesi származású, jó képességű megyei politikusokat kormányhivatalnokká. Somssich Pongrác közpályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 665. sköv. Mailáth Györgyéhez: uo. 661. sköv., Szerencsy Istvánéhoz: uo. 661. sköv.

²⁸⁰ A személyi változásokról: az uralkodó József nádorhoz 1839. április 4., 9., illetve május 15. (József n. titk. 24. cs. 292. sköv.; Besúgójelentés 1839. március 28. – Takáts-h. 8219/n.)

²⁸¹ Kanc. eln. 1838:48, 49.,

A hűtlenségi és felségsértési kérdéskört szabályozó esetleges törvényekre a bizottság csak annyit tudott mondani: a bíróságok ítélete megkérdőjelezhetetlen, egyébként be kell várni, hogy az országgyűlésen a rendek mit javasolnak majd. Pálffy azon jelzésére, hogy harc lesz a kormány és a rendek közt, csak annyit írt, hogy semmiféle kormányt támadó akció nem tűrhető, adott esetben a jogügyek igazgatója lépjen fel. Ismét csak terveket vártak Pálffytól, leszögezve: amíg a megyék álláspontja nem világos, a kormányzat lépései sem tervezhetők. Pálffy jelezte: félő, hogy több megyében is perben állókat jelölnek követnek, s nehéz lesz a kormány helyzete, miután Balogh ügyében 1835-ben engedett, azaz perben állót megtúrt az országgyűlésben. A bizottság nem látott bajt; ha lesz ilyen eset, a kancellár jelentse, s akkor majd döntenek az illetékesek. A kancellár felhozta a magyar nyelv ügyét is: kár lenne a latin nyelv életerejét felszámolni Magyarországon, igazgatási és diplomatikai ügyekben a magyar nyelv erőszakos bevezetését gátolni kell. A bizottság itt sem alkotott véleményt. Majd akkor teszi – írta –, ha lesz konkrét indítvány. Pálffy javasolta azt is, hogy olyan követ, aki feltételekkel megkötve lett megválasztva (tudniillik, hogy az országgyűlést követő hat éven belül nem vállalhat kormányhivatalt), ne kerülhessen Pozsonyba. A bizottság itt is kitért a válasz elől, úgy véelve, csak kevés esetről lehet szó. Pálffy aggódott, hogy az országgyűlési újság ügyében a rendek jó érveket kaptak: Kossuth *Országgyűlési Tudósításai* akadálytalanul jelentek meg 1832–36-ban, majd elindult Orosz *Hírnöke*, amely megyei döntéseket is közöl. A bizottság itt sem aggódott, mivel a *Hírnök* csak határozatokat közölhetett, beszédek nem. A katonatartási tárgykörnél a bizottság csak egyet látott fontosnak: fel sem merülhet, hogy a birodalmi seregen belül külön magyar egységek legyenek, magyar vezénlyel. Pálffynak itt is voltak aggályai, melyeket a bizottság nem osztott. Majd a Haditanács jelzi, ha gond lesz. A katonatartási országos bizottság munkájában, a kormányzati illetékesek szintjén alig történt valami, az ügy 1838 közepén is állt.

Pálffy indítványozta, hogy az országgyűlés előtt jelentessenek meg kormányzati közleményt, amely felsorolja a kereskedelem terén az előző években meghozott, Magyarországot kedvezően érintő rendeleteket. Ezt a bizottság is támogatta.²⁸² (Ismereteim szerint ilyen anyag nem készült, Magyarországot kedvezően érintő érdemi döntések soráról egyébként sem beszélhetünk.)

1838. november közepén Pálffy kénytelen volt sürgetni a Partium tényleges visszacsatolását és az országgyűlés törvényes időn belüli összehívását, sőt utalni merészelt korábbi kérdéseire, indítványaira, kérve azok „szíves figyelembevételét”.²⁸³ Ebből a kancelláriai iratból is kiderül: az országgyűléssel kapcsolatos munka főként Bartal György kezében volt. Az ő ismereteivel, képességeivel a fő hatalmasok nem rendelkeztek, de alig hallgattak rá.²⁸⁴

1839. január közepén a Kancellária elnöke (már Mailáth Antal) konkrét javaslatait ismertette a király felszólítására. Az országgyűlési többség biztosítása érdekében megismételte Pálffy javaslatait, majd új kezdeményezései is voltak. Így a proposíciók közé javasolta a kereskedelmi tárgykört és a vasútépítések ügyét.²⁸⁵

²⁸² St Konf. 1838:947. (W-2993. d.)

²⁸³ Uo. 1838:1338.

²⁸⁴ A besúgók is a helyzeténél fogva aktívabb Magyar Kancellária segítségére siettek és az országban tapasztaltakra utalva tettek indítványokat. 1838. november végén például általános óhajként említették az országgyűlés törvényes határidőn belüli összehívását, hozzátéve, hogy az ellenzék nem bánja, ha a kormányzat nem teszi ezt, mert akkor egyre több lesz a támogatója. A besúgók beszámoltak arról is, hogy sokakat foglalkoztat az amnesztia kérdése. Itáliában Bécs közkegyelmelet adott, s így erre számítanak Magyarországon is. Az amnesztia szót ugyan nem kedveli az ellenzék, mert nem ismeri el az elítéltek és vádlottak bűnösségét, de biztosnak veszi bekövetkezését, amit az összes politikai per országgyűlés előtti befejezése előz meg. (Az ellenzék nem számolt azzal, hogy Bécs folyó perekkel vág bele az országgyűlésbe.) Egy informátor szerint az ellenzék attól is tartott, hogy Bécs anyagi kedvezményeket ad az országnak, ami az országgyűlést megelőző amnesztiával együtt kihúzza Deákék lába alól a talajt. (Takáts-h. 8969.) Pajkossy Gábor is említi, hogy a besúgók, mint például Ossetzky, abban reménykedtek, hogy egy jó összetételű kormányzat megreformálhatja az alkotmányt és rendet is teremthet. A kormányzati tehetetlenséget látva és tapasztalva az ellenzék elszántságát, később hangot váltottak és riadót fújtak az ellenzék ellen. (PAJKOSSY, 2006/A. 11. sköv.)

²⁸⁵ Kanc. eln. 1839:45.

Az uralkodó válasza Mailáth és tanácsadói számára semmitmondó volt. Felhatalmazta a kancellárt, hogy az országgyűlés alatt biztosítsa az arra érdemeseket, hogy a hála nem marad majd el. Elfogadta a Kancellária imént említett, nem túl színes indítványait, a kereskedelem- és vasútügy mégsem került a proposíciók közé, az újoncozás és az adóügy mellé. A király jelezte, hogy a nádornál sürgette az alsótáblai kerületi ülések „mederbe terelését” és az országgyűlési ifjúság megrendezését. Egyben intette a proposíciók tárgyalásának vitathatatlan elsőségére.²⁸⁶

A nádor január végén a katonatartást és a Partium visszacsatolásának ügyét mindenképpen javasolta a proposíciók közé. Bécsben alapvető hatalomtechnikai ügyekben óvatosságra intett, egyetértett ugyan a megyék „kézbevitelével”, az előző országgyűlésen vezető szerepet betöltő ellenzékiek lehető kibuktatásával a követválasztásokon, de nem bolygatta volna a kerületi üléseket, mert ebben a kormány minimális támogatást sem remélhetett. A proposíciók elsőségének jogosságát finoman megkérdőjelezte és nem javasolta a rendek provokálását.²⁸⁷

Az uralkodó március végi, Mailáth kancellárhoz intézett kézirata semmi újat nem tartalmazott, kivéve azt, hogy a Pest megyei törekvések ismeretében kijelentette: megtiltja, hogy perben álló személy az országgyűlésen követként megjelenjen.²⁸⁸ Mailáth újabb, május eleji felség-előterjesztésében sem találunk érdemi újdonságot. A főrendi tábla megerősítését szorgalmazta, mivel számos főrend, főtiszviselő már nem volt alkalmas megfelelő országgyűlési szereplésre, betegsége, kora vagy tehetetlensége miatt. Említett néhány új előléptetést. Így Hertelendy Ignác Torontálban lett főispán, míg Károlyi György csongrádi, Majthényi László barsi adminisztrátor lett. Az erősítés érdekében Mailáth a legjobb kormányzati főtiszviselők szabadságolását kérte az országgyűlés tartamára. Amit a megyéknél bizalmas úton „intézni” lehetett – írta –, azt megtette, a reménytelenül ellenzéki megyékben arra törekedve, hogy a kisebbik rossz elve szerint ne radikális, hanem mérsékelt ellenzéki legyen a követ. E törekvését négy-öt megyénél látta addig sikeresnek. Jelezte, hogy a Laicsák püspök által kibocsájtott (a vegyes házasságokat gátló) körlevél ártott a kormányzati törekvéseknek, de látott reményt zömmel mérsékelt követutasításokra.²⁸⁹

Végül leszögezhető, hogy Metternich körénél nem sok jel utalt az idők szavának értésére, a reformok szükségességének elismerésére. Hatalomörző intézkedések sürgetése, az adó és az újoncok biztosítása, az ellenzéket ingerlő törekvések a kerületi ülések ellen, a politikai perekben eljáró bíróságok feltétlen védelme, és ezek mellett mindössze a Duna-szabályozás napirendre tűzése lett része a királyi proposíciónak. A Duna-szabályozás viszont előkészületeket, jól kidolgozott, konkrét terveket igényelt, melyek nem álltak rendelkezésre. Már korábban, a Magyar Kancelláriának az előkészületek során konstruktívabb tanácsosai is látták: Bécs nem kíván érdemi változásokat, csak egyre koncentrálni arra, hogy az ellenzéket a jogi-politikai harcban legyőzze.

A kulisszák mögötti kormányzati egyeztetéseket a magyar közéletben résztvevők, így az ellenzékiek is csak hézagosan ismerték, de azt mindenki látta, hogy bár közeleg az országgyűlés, Bécsből érdemi kezdeményezések nem érkeznek, s nem is igen várhatók. Így különösen felháborítóan hathatott a köznemesi politikusokra, főleg az ellenzékre a *Századunk* (a *Hírnök* melléklapja) 1839. április közepi éles támadása a köznemesi politikával, elsősorban az ellenzékkel szemben. Az írás („Három kérdés”) a kormányzati feladatokról, célokról semmit sem szólt, ugyanakkor rosszindulattól fűtötten tákolt össze féligazságokból és hamis állításokból egy „vádíratot”. A formailag önbírálatként, a politizáló magyarságot „belülről” kritizáló írás feltette a kérdést: „Mit akarunk?” – Akarunk, válaszolt a szerző saját kérdésére, mindent, amit mások bírnak, mégpedig ingyen, akarunk dús földeket trágyázás nélkül, váltógazdaságot varázsütésre, politikai jogokat a jobbágyságnak, de anyagi tehermentesítése nélkül. Szabályozott folyókat

²⁸⁶ Uo. 1839:71.

²⁸⁷ 1839. január 29. József n. titk. 24. cs.

²⁸⁸ Kanc. eln. 1839:301.

²⁸⁹ Uo. 1839:523.

is szeretnénk, de szintén ingyen, szólásszabadságot követelünk, ami alatt sértegetést és izgatást értünk. Szabad kereskedelmet és kivített sürgetünk, de nem tekintjük magunkat s az országot a birodalom részének, s így a nemesi adómentesség miatti olcsó termékekkel tennénk tönkre szomszédainkat.²⁹⁰ Felelős kormányt is akarunk, miközben megbénítanánk a munkáját, miközben feledjük a határozott kormányzás és az engedelmisség fontosságát. Mire van hát szükségünk? – kérdezi szerzőnk, és felel is: jó törvényekre (melyekről tárgyszerűen nem mond semmit), bizalomra és pénzre. Ezt viszont csak a bizalommal övezett alkotmányos monarchia biztosíthatja. Győzzük le hát szenvedélyeinket, gondoljunk az előző három és fél éves országgyűlés eredménytelenségére.²⁹¹ Legyünk hát hű magyarok, akár vérünkkel is védelmezője a királynak, s feledjük üres demokratikus ígéreteinket, melyek csak a tömeg despotizmusához vezetnek. Szerzőnk bizonyos elemekben Dessewffy Aurélla, de sokkal inkább Metternichre emlékeztető okfejtése nem volt más, mint provokáció, a közelgő országgyűlés légkörének mérgezése.²⁹²

A kormányzati lassúság és koncepciótlanság nem volt véletlen. V. Ferdinánd gyenge elmebeli képességekkel rendelkezett, s így egyre befolyásosabbá vált a testületi csúcsszerv, az Államkonferencia. Egyenkénti „vótumokkal”, álláspontokkal operál, nehézkes döntéshozó szerv volt, bizonytalankodó és aztán ebből következően kapkodó.²⁹³ Ferenc császár halálos ágyán amúgy sem túl konstruktív végrendeletet adott utódjának: „Kormányozz, és ne változtass!” Ferenc Metternichet és Lajos főherceget ajánlotta fia bizalmába, de Kolowrat (a belügyek vezetője) elérte, hogy ő maga és Ferenc Károly főherceg is jelentős szerepet kapott az Államkonferencián, melyen meghívottként (mások mellett) a magyar kancellár is részt vett.²⁹⁴ (Viszont megemlítené, hogy a konferencia ritkán ült össze, inkább az iratok köröztetése útján döntött.) Metternich és Kolowrat ellentéte, bár időszakunkban fontos szerepet játszott, nem volt áthidalhatatlan, 1848-ig működtek együtt a birodalom élén, ha nem is viták nélkül. Miskolczy Gyula szerint Kolowrat erőszakosabb volt, így az, hogy mi kerül a konferencia elé, sokszor tőle függött. Miskolczy úgy látta, hogy a bécsi vezetők kötelességtudók és képzettek voltak, de (főként Kolowrat) tájékozatlanok Magyarország ügyében, s így képtelenek voltak a birodalmi érdekeket és a magyarországi politikát konstruktívan egyeztetni. A kormánysszervek munkáját a bénuló, bomló világ határozta meg.²⁹⁵ Gergely András szerint Metternich a birodalom nemzetközi tekintélyét tekintette fő céljának, erős hadsereget kívánt, miközben némi figyelemmel volt a magyar rendek történeti jogaira. Őt támogatta a tisztikar, a klérus, az udvari arisztokrácia zöme, s az úgynevezett „női kamarilla” (Zsófia főhercegnő és környezete). Kolowrat viszont (Gergely szerint) a birodalom belső konszolidációját tette a középpontba, a túlzott nagyhatalmi aktivitást károsnak vélte, s a katonai kiadások növelésekor az államcsődöt emlegette. Jozefinista alapú birodalmi centralizációt akart, a rendi – főként a magyar rendi – jogok nem érdekelték. Mellette állt a befolyásos cseh arisztokrácia, a pénzügyi körök többsége, s még a liberális polgárságból is számosan.²⁹⁶

Szekfü Gyula szerint viszont Kolowrat különösen idegenkedett a magyar nemzeti mozgalomtól, miközben prágai szolgálata idején sokat tett a cseh kultúráért és számos szláv híve, munkatársa volt. Természetesnek vette a prágai egyetem cseh nyelvhasználatát, míg Magyarországon a latint tartotta az oktatás „természetes” nyelvének. Szekfü állította, hogy a magyarságnak századok alatt nem volt nagyobb ellensége, mint ő. Metternichet ugyanakkor színesebb egyéniségnek írta le, aki Magyarországot jobban ismerte, a magyar arisztokráciával jobb kapcsolatai voltak; de ő is birodalmi centralista volt, egyben

²⁹⁰ A nemesi adómentességgel a kormányzat sok évtizede „indokolta” a magyarság számára súlyosan kedvezőtlen vámrendszert.

²⁹¹ Ez újabb olaj volt a tűzre, hiszen az örökváltságot, a köznevelésügy tárgyalását, a vallásszabadság és a vallási béke terén az előrelépést a kormányzat tette lehetetlenné.

²⁹² *Századunk*, 1839. április 15. (30. sz.)

²⁹³ BALLAGI, 1897. 468.

²⁹⁴ GERGELY, 1980. 748. sköv.

²⁹⁵ MISKOLCZY, A kamarilla... 52. sköv.

²⁹⁶ GERGELY, 1980. 748. sköv.

hiú és makacs. Szekfű érdekességgéként megemlíti, hogy ahogy öregedett Metternich, úgy lett éleslátóbb. Érezte a forradalmak közeledését, de sokat már nem tett ellene.²⁹⁷

Szekfű írja, hogy az Államkonferencia ügyeinek 2/3-a, néha 4/5-e is Magyarországot érintő téma volt, ezért is működött az úgynevezett „magyar konferencia”, azaz a magyar tanácsosokból és néhány megbízható, lehetőleg magyarul értő németből [osztrákból?] álló tanácskozás. Ennek előterjesztésén alapult a konferencia főként Metternich és Kolowrat véleményét tükröző álláspontja, melyet végül formailag az uralkodó hagyott jóvá.

A Magyar Kancellária álláspontját a konferencián 1838 végétől a Pálffy helyettesítő, majd 1839 májusában kancellárrá kinevezett Mailáth Antal képviselte. Álláspontja kialakításában pedig a Kancellária – már említett – országgyűlési teendőket előkészítő bizottsága működött közre.²⁹⁸ Mailáth Antal titkos kancelláriai megbízottak állandó pozsonyi jelenlétéről is intézkedett. A már ismert Wirkner mellé Paziuzzi udvari fogalmazó kirendelését is javasolta, amit az uralkodó elfogadott.²⁹⁹

Az országgyűlés kezdő időpontjának elhatározása ritka körülményességgel történt. Pálffy kancellár 1838 közepén nem először jelezte az uralkodónak, hogy mielőbb közzé kellene tenni a kezdés idejét, s hozzáfogni az összehangolt kormányzati felkészüléshez.³⁰⁰ 1839 februárjában már híre ment a békési közgyűlés határozatának is: május 1-jét követően (akkor telt le az országgyűlés összehívásának törvényes határideje) nem vetik ki az adót.³⁰¹ József nádor április 28-ra kérte az összehívást. Ha kell az államnak újonc és adó, ne keresse a bajt. Mindennek ellenére Ferdinánd király (nyilván nem autonóm döntése volt) március végén június 2-ában határozta meg az országgyűlés kezdetét, a magyar ellenzék irritáló, kicsinyes ujjhúzásként.³⁰²

Végül is április végén érkeztek meg a megyékhez a királyi meghívók, melyekben egyetlen tárgy volt csupán jelezve, az újoncozás. Sokat elárul az, hogy a király a június 2-ára összehívott országgyűlés királyi propozícióinak eldöntésére a nagy kormányzati konferenciát május 31-re hívta össze. Ehhez csak annyit tegyünk hozzá, hogy a kormányzat korábban is és később is foggal-körömmel ragaszkodott a propozíciók elsőségéhez az országgyűlésen. Hivatalos és véglegesített propozíciók viszont egy-két nappal az országgyűlés kezdete előtt sem voltak.³⁰³

KÖVETVÁLASZTÁS BARS, TOLNA ÉS BIHAR MEGYÉBEN

Mailáth Antal már 1838 végén széles körben tájékozódott a megyei állapotokról és felség-előterjesztésében megdöbbenéssel konstataulta, hogy jó néhány megye az országgyűlés összehívása előtt, a főispánok befolyásának mellőzésével javában készül, éspedig saját céljai alapján. Több helyen működtek már a követutasítást előkészítő bizottságok, sőt néhol a tervezetek is készen álltak.³⁰⁴

²⁹⁷ SZEKFŰ, 1926. 105. sköv. Szekfű a magyarországi politikai perekben megnyilvánuló erőszakot, amit Metternich éppen a forradalmi mozgalmak miatt erőltetett, nem vette figyelembe.

²⁹⁸ 1838. december 2-től ezt az előkészítő bizottságot királyi leirat írta elő, tagjaihoz az uralkodó Mailáthtól kért javaslatokat s ezt követően lett a Mailáth elnöklétével működő grémium tagja Bedekovich Lajos alkancellár, Bartal György, Szerencsy István, Platty Mihály nádori ítélőmester és Stettner Máté mint helyettes királyi jogügyigazgató. (Kanc. eln. 1838:1486, 1839:8.)

²⁹⁹ Uo. 1839:1229, St Konf 1839:523. (W-2993. d.)

³⁰⁰ Kanc. eln. 1838:1356.

³⁰¹ Takáts-h. 8565., 8633. Csanád megye is követte a példát. (Uo. 8621.)

³⁰² A nádor 1839. március 11-i levele és a király március 26-i válasza: József n. titk. 24. cs. 582. sköv.

³⁰³ A kormányzat előkészületeiről vö. ERDMANN, 1984.

³⁰⁴ Valóban az volt a szokás, hogy a megyékben csak az országgyűlés időpontjának kitűzése után kezdődtek meg a követutasítások munkálatai. Ezúttal azonban az ellenzék számára adott volt a legfontosabb tárgy, a jogorvoslat kikényszerítése, másrészt az országgyűlés 1836-ban „három évre és nem tovább” ajánlotta meg az adót, pontosan azért, hogy Bécs kényte-

A megyék megfigyelésére, a kormányzati ellenakciók előkészítése érdekében Mailáth jelentette a hálózat létesítésére tett javaslatot: a Királyi Kamara hivatalnokai és a jogügyi igazgatás kerületi alkalmazottai tartsák szemmel a készülő követutasításokat, melyeket ő mielőbb kapjon meg. Az uralkodó 1839. január elején elfogadta a javaslatot és utasította a kamara elnökét, hogy óvatosan, feltűnés nélkül, de a lehető leggyorsabb és legpontosabb jelentő-hálózatot alakítsa ki.³⁰⁵

Mailáth igyekezett József nádort is aktivizálni a kormány számára előnyös utasítások készítése és lojális követek megválasztása érdekében. A nádor egyetértett a célkitűzésekkel és 1839 januárjában Mailáth rendelkezésére bocsátott egy kimutatást, mely szerint 21 megyében vette bizonyosnak a kormányzat támogatását, 14-et látott bizonytalannak, 12-öt pedig a kormánypolitika szempontjából reménytelennek.³⁰⁶

A nádor tehát nem zárkozott el az együttműködéstől, de ugyanakkor védeni kívánta népszerűségét is, ezért a gyakorlati lépéseket Mailáthra hagyta. Távol kívánt maradni a megyei harcoktól, de figyelmeztette a kormányt: nemcsak a szélső ellenzékiek, de a szélső aulikusok kövété választása sem kívánatos. Mailáth az eszmeccseréről beszámolt a királynak, s ekkor már néhány új eredménnyel is dicsekedhetett. (A kancellár összesen 31 megyében remélt kormánypárti vagy a kormányzat számára megnyerhető követeket.) Nagy sikerként könyvelte el az éveken át az ellenzék élvonalához tartozó Bars és Bihar megpuhítását, az opozíció ottani – átmenetinek bizonyuló – csatavesztését, ezen túl kormányzati sikerekről számolhatott be Torna és Trencsén megyékben is, miközben a hagyományosan kormánypárti megyékben az opozíció nem ért el áttörést.³⁰⁷

A „gutgesinnt” követek megválasztása érdekében Bécs néhány megye statútumalkotó jogába is beleavatkozott. 1836 nyarán–őszén – mint már érintettük – több ellenzéki megye, Zemplén és Bars kezdeményezésére, látva a kormány ellenzéki követek korrumpálására irányuló és részleges sikerrel járó erőfeszítéseit, határozatot hozott, mely szerint a leendő követek megválasztásuk után 6 évig nem viselhetnek kormányhivatalt; ezt esküvel kell megerősíteni. 1838 folyamán kancelláriai, majd helytartótanácsi leiratok minősítették érvénytelennek e megyei határozatokat, hivatkozva a királyi kinevezési jog tiszteletben tartására, s hangoztatva, hogy a határozatok túlléptek a megyei jogkörön. Több helyen, így a korábban kezdeményező Zemplénben is, az 1838 folyamán már országszerte erősödő mérsékelt tábor kerekedett felül, s a határozat elbukott. Néhány megye viszont – Pest, Borsod, Liptó – kitartott, újabb kormányzati dörgegelmekek következtek, részleges sikerrel: Liptó beadta a derekát, Borsodban viszont a követek később letették a határozat szerinti esküt.³⁰⁸

len legyen a következő országgyűlés időben összehívni. Mivel a határidő 1839. április végén járt le, az ellenzéki megyék előkészületeikkel figyelmeztették a kormányt.

³⁰⁵ Kanc. eln. 1838:1507. A kamara alkalmazottai az országgyűlés előtt és alatt tömegével gyártották és küldték fel beszámolóikat, melyek tekintélyes része megtalálható az Államkonferencia iratai között.

³⁰⁶ A kimutatás tükrözte az idős, patriarchális kormányzáshoz szokott nádor részben hiányos ismereteit, másrészt az erőviszonyok esetenként gyors változását. Mindhárom kategóriába felvett olyan megyét, melyek nem igazolták várakozását. (Kanc. eln. 1839:266.)

³⁰⁷ Mailáth elemzése József nádor kimutatásához, illetve további információi az uralkodóhoz: uo., illetve Kanc. eln. 1839:523. (május 1.)

³⁰⁸ Okolicsányi lipiói alispán jelentése 1839. április 11. (Kanc. eln. 1839:405.) A határozatokról és sorsukról ld. KLÖM VI. 758, 901, 904, Zemplén közgy. 1837:159, 1838:1322, Informprot 1838-37/12. Zemplénben, 1838 májusában királyi leirat ellenére megtartották a határozatot, leszögezve: a közgyűlésnek jogában áll választott követei elé feltételeket szabni. Az újabb tiltó leirat után viszont az ellenzék egy része a Deák-féle mérsékletre intést félreértette, s már elegendőnek vélte, ha a követeket csak az utasítás köti. (Vö. ERDMANN, 1975. 196. sköv.) Utaltam már rá, az ellenzéki megyék határozatai nem alaptalanul születtek meg. Álljon itt is néhány példa: a 1825–27-es országgyűlés ellenzéki kiválóságaiból – Reviczky kancellár (egyébknél jó szemű) személyi politikája nyomán – többen is kormányzati, királyi kinevezésen alapuló pozíciót kaptak. A kiváló közjogász, az általánosan megbecsült Bartal György 1829-ben személynöki ítélőmester, 1830-ban kancelláriai tanácsos. (Vö. PÁLMÁNY, 2011. I. 811. sköv.) Platthy Mihály hasonló körülmények közt lett 1830-tól a Királyi Tábla ítélőmestere (uo. 1096. sköv.), Somssich Pongrácz 1832-ben pesti adminisztrátor, majd 1833–1839 áprilisa közt személynök (uo. 665. sköv.), utódja a személynöki tisztségben Szerencsy István (kiválóan felkészült, jó szónok és kedvelt tárgyaló fél – vö. uo.

A kormány vázolt megyei politikájának erőteljes vitele a főispánokra, illetve főispáni helyettesekre (adminisztrátorokra) várt. Az ő feladatuk volt egy-egy megye aulikus és lojális erőinek koncentrálása, aktivizálása, a kormányzat melletti korteskedés helyi adottságok szerinti vitele. Számos új főispán kinevezésére került sor. Volt, ahol a főispán más magas kormányzati tisztsége, másutt a főispánságra alkalmas személy hiánya indokolta adminisztrátorok kijelölését.³⁰⁹ Az 1830-as években egyre szaporodtak az adminisztratori kinevezések, amit az ellenzék már nem hagyhatott szó nélkül. Álláspontja az volt, hogy a főispán helyettese csakis a választott alispán lehet, oly megyében pedig, ahol van főispán, az adminisztrátor működése nem más, mint a kormány törvényhozási erejének megkettőzése.

1839-ben a követválasztásokat megelőző adminisztratori kinevezések több megyében is az ellenzék protestálásához vezettek, annál is inkább, mivel az 1836-ban, az országgyűlés után kiadott adminisztratori beiktatási esküformula arra utalt, hogy a kormány a megyei törvényszékek vezetését is az adminisztrátorok jogává kívánja tenni. Ez egyenes támadás volt – pont a terrorperek idején – a megyék addigi törvénykezési önállósága ellen.³¹⁰ A kormány ekkor is a törvények hézagait igyekezett az abszolutizmus számára kedvezően kitölteni. Az ellenzék gyakorlatilag kevés eredménnyel hivatkozott arra, hogy a törvények hiányait nem a végrehajtó hatalom, hanem az országgyűlés hivatott pótolni.

A mondottakat jól szemlélteti Zemplén esete. 1839 áprilisában főispánja, a kancellárrá emelkedett Mailáth Antal helyetteseként kinevezték Siskovics Józsefet.³¹¹ A viharos áprilisi közgyűlésen az ellenzék tagjai sorban szögezték le: a törvények adminisztrátort nem ismernek, a kinevezés sérelem, mely ellen az országgyűlésen tiltakozni kell; az adminisztrátor lényegben királyi biztos és kinevezése a kormány amúgy is túlzott hatáskörének erőszakolt növelése. A kormánypártiak természetesen jogsértést nem láttak, a mérsékelt ellenzékiek pedig a politikai perek kapcsán kifejtett hibás, közvetve az abszolutizmust igazoló középutas álláspontot foglaltak el, miszerint adminisztratori pozíció a törvényekben valóban nincs, ezért az országgyűlés alkosson az adminisztrátorok hatásköréről pontos törvényt. Az ellenzék vesztett, s a megye üdvözlő levelet küldött Siskovicsnak, igaz, egyben sürgetve a most említett törvényi szabályozást.³¹²

Zemplénen kívül új főispánt, illetve adminisztrátort kapott 1839 tavaszán Bars (adminisztrátora az a Majthényi László lett, aki 1834-ben hagyta cserben az ellenzéket), Trencsén, Árva, Torontál, Csongrád és még több megye.³¹³ Az új csongrádi adminisztrátor személye az ellenzék soraiban általános meg-

666. sköv.). Dókus László 1832–36 között ellenzéki követ Zemplénből, majd már 1836-tól, az országgyűlés befejeztével a Királyi Tábla ülnöke, később nádori ítélőmester (uo. 885. sköv.). Jeszenszky János (említettem már) Bezerédj 1834–36 közti ellenzéki követő társa, 1836-tól a Királyi Tábla ülnöke, s ő szavazott Wesselényi perében egyedül halálbüntetésre (uo. 966. sköv.). A sort folytathatnók, kevésbé szélsőséges példákkal is. Az egyes ellenzékiek átállásáról ld. KECSKEMÉTI, 2008. 40. sköv.

³⁰⁹ A nádori, hercegprímási, kancellári, országbírói funkciót is betöltő főispánok nem vehettek részt rendszeresen megyéjük irányításában, így adminisztrátorok kinevezése több évtizedes, többé-kevésbé az ellenzék által is elfogadott gyakorlat volt, bár Pest megye már 1790-ben szóvá tette, hogy mivel a nádor Budán tartja székhelyét, felesleges a megyében az adminisztrátor. (MARCZALI, 1907. I. 191.)

³¹⁰ Az új esküforma szerint az adminisztrátoroknak Istenre, Szűz Máriára, illetve az összes szentekre kellett megesküdniük (ez sértette a protestánsok hitelvéit), s különösen kötelezettek voltak a királyi jogok és méltóság védelmére. Még ezt is olvashatjuk benne: „Eö Felsége elleneinek ellent állok és barátaival barátságot tartok...” (Az esküszöveg: Békés közgy. 1836:1363.)

³¹¹ Jellemző karrierje volt. 1833-ban még Kölcsey is elismerően szólt róla mint baranyai ellenzéki követről, majd az ellenzék ügyének árulója lett sógora, Somssich Pongrác hatására. Megszegte utasítását, jutalmul előbb baranyai alispánt, majd zempléni adminisztrátort csinált belőle. (Vö. ÓDOR, 2006. 54. sköv., HORVÁTH M., 1886. I. 370.; közpályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 246. sköv.)

³¹² Takáts-h.8221/b, Informprot. 1839-28/12 Zemplén közgy. 1839. 456. Vö. ERDMANN, 1975. 202. sköv.

³¹³ Kanc. eln. 1839:266, 355. Összesen mintegy 20 megye élen történt változás. Bars esetében Bécsben, kormánykörökben úgy látták, hogy Keglevich János főispán már nem képes az ellenzéket féken tartani, az utóbbi idők kormányzati sikerei Majthényi Lászlónak köszönhetőek, s így őt kívánták Barsban adminisztrátornak. Vö. Mailáth kancellár Majthényit dicsérő és ajánló, 1839. áprilisi felterjesztésével. Kanc. eln. 1839:386.

döbbenést keltett, mert nem más volt, mint Károlyi György, aki eddig Széchenyi barátjaként, kiterjedt kapcsolata révén az ellenzéknek sok jó szolgálatot tett. Ő volt az 1838–39-es „kormányfordulat” első ismertebb megtevesztettje, aki Pálffy leváltását és az új kormányférfiak ígéreteit indoknak tartotta a pálforduláshoz.³¹⁴ Átállása nagymértékben gyengítette az ellenzékét, mivel az amúgy is erősödő mérsékeltséget szárny hitét erősítette, mely szerint az új kormányzat jelentős anyagi reformokra kész és cserébe „csak” az éles és a kormány tekintélyét veszélyeztető jogvédő harc mérséklését kívánja. Igen veszélyes gondolat sor volt ez: hiszen azt mutatta, hogy az ellenzék bizonytalan ígéretért adja fel a reformmozgalom létét és jövőjét, esetleges sikerét szavatoló éles jogvédelmet. A nádor a „reménytelen” megyék közé sorolta Csongrádot, s végül Károlyi ide kapott kinevezést. Károlyival Csongrádban nem veszített, de nem is sokat nyert a kormányzat. A követ Klauzál lett, aki Csongrád ellenzéki utasítását Pozsonyban megingás nélkül képviselte Deák egyik fő támogatójaként. Károlyi lépése mindenesetre (a reformkor legnagyobb országgyűlési csatája előtt) szakítás volt korábbi önmagával akkor is, ha adminisztrátori bemutatkozó beszédében ki is jelentette, korábbi szabadelvű politikáját összeegyeztethetőnek tartja az adminisztrátori funkcióval.³¹⁵

Amikor 1839 áprilisában megérkeztek a megyékhez a regálisok, június 2-re tűzve ki az országgyűlés kezdetét, minden korábbit felülmúló heveséssel indultak meg országszerte a követválasztási harcok, illetve küzdelmek a követutasítások megszövegezése körül. Nem kevesebbről, mint az alsótáblai többségről volt szó. A kormány is az alsótábla birtoklásával remélhette az ellenzék kül- és belpolitikailag egyaránt igen kényelmetlen támadásainak leállítását, nem is szólva az esetleges nagy morális sikerről, amit számára az ellenzék nem főrendi, vagy királyi vétóval, hanem a nemesi közvéleményt képviselő alsótáblán történő legyőzése eredményezhetett. A küzdelem súlypontja néhány korábban rendre ellenzéki megyében volt, ahol a minden – törvényes és törvénytelen – eszközt bevető kormány látványos sikerrel kívánt eredményt produkálni. Így Bars megyében Majthényi mint új adminisztrátor igyekezett új kinevezését megszolgálni. Az ellenzék ottani vezérét, Balogh Jánost, aki költekezésével és adósságával önmagának is sokat ártott, egy időre sikerült sarokba szorítania. Így megghiúsult az ellenzék terve, perben álló vezetőjét nem tudta az országgyűlésre küldeni.³¹⁶ Majthényi aknamunkáját eredményesen támogatta a hozzá hasonlóan az ellenzék árulójává lett Lipovniczky és Ambró. A májusi követválasztást és tisztújítást Majthényi sorozatos törvénysértések közepette és a helyi szokások mellőzésével vezette le. Így nem hirdette ki a választást 30 nappal korábban, nem tartott előzetes egyeztető konferenciát, majd a választó közgyűlésen – az ellenzék szerint és erős felháborodására – részrehajlóan számolta a szavazatokat s bár a többség első jelöltként a Balogh helyébe lépő ellenzéki jelöltet, Tarnóczy Kázmért támogatta, puccsszerűen kormánypárti követek – Lipovniczky és Ambró (!) – megválasztását hirdette ki.³¹⁷

³¹⁴ Volt ennek előzménye is. Láttuk, Pest megye 1838. január közepi közgyűlésén Károlyi Dessewffy Aurél és mások javaslatát, a perben állók kegyelmi kérvényét támogatta. Pálffy kancellár már 1838 augusztusában javasolta adminisztrátornak, akkor még Hevesbe. (Kanc. eln. 1838:1029.) 1839 elején Wesselényi állítólag összekülönbözött Károlyival, mivel annak nézetei „megpuhultak”. (Besúgójelentés 1839. január 22. Takáts-h. 8566.) Végül említsük meg, hogy Károlyi igen lojális szavakkal ajánlkozott fel 1839. február elején a kancellárnak. (Kanc. eln. 1839:266.)

³¹⁵ BARTFAI SZABÓ, 1943. I. 103. Károlyi György pályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 197. sköv.

³¹⁶ Balogh március elején, érzékelve az ellene irányuló kormányzati lépéseket, Pesten, ellenzéki körben kijelentette, nem bánta, ha nem lesz követ és otthon marad, mert akkor részt vehet a követutasítások készítésében, ami fontosabb. Volt ebben igazság is, meg önvigasztalás is. (Takáts-h. 8663.)

³¹⁷ A választások előtti napokban már óriási etetés-ítás folyt, hevesen korteskedett mindkét fél. Állítólag tízezrek folytak el itt is, ott is. Hírek szerint a pesti ellenzék is nagy summát küldött barsi társai támogatására. (60 ezret mondtak, de ez nehezen hihető. – Besúgójelentés 1839. május 17. Takáts-h. 8824.) Baloghéknak 700 emberük volt, de a másik oldalon is voltak ennyien. Az adminisztrátor és emberei manipuláció után Lipovniczky és Ambró lettek Bars követei 944, illetve 926 szavazattal, Tarnóczy csak 594, Balogh 546 voksot könyvelhetett el. A rögtön következő tisztújításon a két alispán Ambró, illetve Lipovniczky lettek. Majthényi tehát teljes sikert ért el, ám a tisztújítás közben kitört a botrány Majthényi ügyeskedései és erőszakossága miatt. (Besúgójelentés 1839. május 24. – Takáts-h. 8842.) Lipovniczky Vilmos pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 1010. sköv. Ambró Antalé: uo. 788. sköv.

A követutasítás hasonló manipulációk révén lett Bécs számára kedvező: nem szabta az országgyűlési tárgyalások feltételül a szólásszabadság előzetes orvoslását. A követutasítást előkészítő bizottságból Majthényi kihagyta az ellenzék vezetőit. A tisztújító és követválasztást elhatározó közgyűlés botrányba fűlt, a választás félbeszakadt, az új tisztviselők le sem teheték az esküt, a jegyzőkönyv és vele a követutasítás hitelesítése elmaradt.

Június 24-én – már az országgyűlés alatt – az adminisztrátor folytatni kívánta a követutasítás tárgyalását és a félbe maradt tisztújítást is, de Balogh és hívei fejére olvasták májusi tetteit, a szavazatok önkényes számolását. Tiltakoztak és indítványozták, hogy a közgyűlés kérjen másik adminisztrátort, egyben a követválasztás megismétlését is követelték. Ez a gyűlés is félbeszakadt, súlyos gorombaságok és verekedés közepette. Az adminisztrátor másnap reggelre ígérte a gyűlés folytatását, de abból nem lett semmi. Reggel ugyanis a Majthényi-párt által uralt utcában, ahol hívei gyülekeztek, tűz ütött ki, egy ház és a plébánia is leégett, a templom is tüzet fogott. Az ellenzék Majthényit okolta, óriási lett a zűrzavar. Majthényi ugyan elkezdte volna a közgyűlést, de amikor híre ment, hogy Baloghék ostromolni kívánják a megyeházát és súlyosbodott a verekedés is, eloszlatta a közgyűlést és elmenekült. Ezután Baloghék egy táblabíró elnökletével folytatták a közgyűlést, sőt alispánokat választottak, Lipovniczyt és a besúgó szerint Bodót. Az utóbbi az ellenzék embere volt, Baloghék tehát igyekeztek a két párt között arányosságot teremteni. Együttal feliratot határoztak el, ismét sürgetve Majthényi eltávolítását. Majthényit még a kormánypárt többsége is elhagyta, mivel egyetlen tanácsot sem fogadott meg, csak erőből kívánt politizálni, s így a skandalum fő okozója volt.³¹⁸ Baloghék diadalt ültek, bár sejtették, hogy az ügynek még nincs vége. Valóban, hamarosan királyi biztos érkezett a megyébe, aki közölte a dorgáló királyi leirat szövegét, majd megkezdte a nyomozást és négy tisztviselőt rögtön elmozdított.³¹⁹ Az országgyűlés első heteiben a megye a kormányzat oldalán volt kénytelen állást foglalni, amit Bécsben óriási morális sikerként könyveltek el, jóllehet pürrhoszi győzelemről volt szó.³²⁰

Tolnában már az 1838. év is szinte folytonos harcokat hozott. Bezerédj István megyéjében éveken át megingathatatlan volt az oppozíció fölénye, így a kormánypárt a metternichi megosztó politikát követve nem aulikus pártnak, hanem mérsékelt ellenzéknek nevezte magát s bizonyos ellenzéki jelszavakat átvéve indította el a szervezkedést, melyben már novemberben elérte első sikerét: a megye feliratban kegyelmet kért a perben állók és elítéltek számára és körlevelében a többi megyét is erre szólította fel.³²¹ 1839 áprilisában aztán megindult a példátlan arányú korteskedés. Mindkét párt több száz főnyi szegény nemességet tartott a szó szoros értelmében fegyverben. Az ellenzék fő szervezői Perczel Mór és a követjelölt Bezerédj, a „mérsékeltéké” a Döry és Festetics család tagjai voltak.³²²

Eszterházy Károly főispán április elején érkezett Szekszárdra s vette át a „mérsékelték” vezényletét. Igyekezett taktikusan eljárni, így a barsi Majthényival szemben meghallgatta az ellenzék véleményét, igaz, aztán kizárólag a kormányzat céljait szolgálta lépéseivel. Az áprilisi választásokat előkészítő közgyűlésen ki is tört a vihar, s a gyűlés színhelyén több súlyos és három életveszélyes sebesült maradt.³²³

³¹⁸ Takáts-h. 8243/c., p. és 8247/e. utáni szám nélküli irat. A 8243/p. számú jelentésben szerepel Bodó neve, mellyel korábban nem találkoztam.

³¹⁹ Besúgójelentés 1839. augusztus 26. (Takáts-h. 8308/ g)

³²⁰ A barsi eseményekhez: ld. Kanc. eln. 1839:266, Takáts-h. 8242/k, 8243/c, p.

³²¹ A körlevél egyik példányát ld. Zemplén közgy. 1838: 1998–1999.

³²² A Döry és Perczel családok ellentéte hagyományos volt a megyében, s egyik döntő faktora a politikai harcoknak. A fiatal Perczel Mórt egy besúgó így jellemezte: „mestere a szegény nemesek felhasználásának, céltudatos művésze a meggyőzésnek és hihetetlenül szegyetelen...” Vö. Besúgójelentés 1839. április 25. (Takáts-h. 8221/s.)

³²³ A korteskedés szinte folyamatos volt. Bezerédjnél például 500 fős ebédek követték egymást sátrakkal, ökörsütéssel. A kormánypárt követjelöltként Döry Gábort és Perczel Istvánt támogatta, és fő kortesvezére Pecsovics Ferenc (Festetics Rudolf tisztartója) volt, róla kapták országzserte a kormánypártiak a „pecsovicsok” nevet. (Csapó, 1989. 102.) A harc nagy családokat is megosztott: Festetics Rudolf például a konzervatívokat, Leo testvére az ellenzéket segítette. A Perczelek közül István aulikus, Móric és Sándor ellenzéki volt. Állítólag egyedül a főispán 24 ezret, az ellenzék 50 ezret költött. A felfokozott érzelmekre jellemző az ellenzékiek kortesnótája: „...Majd ha veres kutszmát veszek, mellé pávatollat teszek, Petsovicson eret

A május eleji követválasztás totális összecsapást hozott, 1500 nemes volt a helyszínen. A pecsovicsok fehér kalapot, Bezerédj hívei vörös kucsmát viseltek. A többség által támogatott Bezerédjt és Tahyt (az ellenzék jelöltjeit) a főispán a szavazatok meghamisításával (a pecsovicsok nagy része kétszer szavazhatott) kibuktatta, és Dőry Sándort, illetve a megosztottá vált Perczel család egyik tagját, Istvánt hirdette ki a megye követeiként.³²⁴ A többségben lévő ellenzék protestált s a véres verekedések közepette a közgyűlést itt sem lehetett befejezni, Eszterházy főispán elmenekült.

Május 16-án lett volna a választási jegyzőkönyv hitelesítése. Bezerédj pártja ismét protestált, nem ismerte el a választást szabályosnak. Magyar-Kossa alispán (az ellenzék embere) nem adta ki a megbízóleveleket Dőryéknek.³²⁵ A közgyűlést feloszlatták, de a táborok harckészültségben együtt maradtak. Május 23-ra új közgyűlést hirdettek a követutasítás elfogadására. Ezúttal 5-600 ember állt a két oldalon. Az ellenzék előbb a követválasztást akarta megismételni, ami nem sikerült, de a zűrzavarban a követutasítást sem lehetett elfogadtatni. Másnap Dőryék Magyar alispántól a megbízóleveleket követelték, amit ő – hivatkozva a körülményekre – elutasított.³²⁶

A Helytartótanács által elrendelt új közgyűlés június 17-én lett volna, helyette szabályos háború alakult ki, melynek „eredménye” három halott és 20 sebesült volt.³²⁷ A főispán feloszlatta a közgyűlést, a folytatást július elejére ígérte.

Június 24-én királyi biztossá nevezték ki Vay Ábrahámot, aki erős katonasággal és három ágyúval érkezett meg. Az erősítés is úton volt hajókon.³²⁸ Vay már július 4-én jelentette: a katonaság impozáns megjelenése azonnali hatással volt, helyreállt a „nyugalom”. A július 8-i közgyűlésen a biztos mindent elért. A katonai erőszak nyomán az addig ellenálló alispán kiadta Dőryéknek a követi megbízóleveleket, sőt a megyei közgyűlés pedig hódolatáról biztosította a biztost. Itt említsük meg: a választási közgyűlésekre számos megyében a beszállított sok, esetenként több ezer nemes etetése-itatása rengeteg pénzt emésztett fel mindkét oldalon. A kardokkal, fókókkal felfegyverzett nemesek, választási csapatok megjelenése, hosszú ideig a választás helyszínén tartózkodása eleve magában rejtette a konfliktusveszélyt. Ugyanakkor a megyei pandúrok, hajdúk, huszárok száma elégtelen volt (Zalában például 116-an voltak mindössze), ráadásul ők bűnüldözési feladatokat is elláttak megyeszerte. Így szükség lett veszélyes esetekben a katonaság erősítésként való riasztására is, ami főispáni, adminisztrátori, ezek hiányában alispáni jogkör volt. Tolnában az 1839. június végi helyzetben a királyi biztos hat század gyalogost és négy század lovasságot biztosított Szekszárdra és Hőgyészre. Jellemző a korabeli katonaság szétagolt elhelyezésére és az információs gondokra, hogy amikor június 17-én a főispán először kért katonai segítséget, üzenete kilenc óra elteltével jutott el (már okafogyottan) az illetékeshez, a pécsváradi dzsidás ezred parancsnokához. Az ezred nyolc százada három megyében, összesen 23 községben volt elhelyezve.

vágok, a hazának így használók.” (BODNÁR-GÁRDONYI, 1918. II. 31., CSAPÓ, 1989. 102. sköv.) A tisztválasztási és követválasztási harcok az 1840-es években, így az 1843. évi választásokon még jobban eldurvultak. Zsedényi Eduárd 1844 eleji országgyűlési, nem cáfoltt szavai szerint 1843-ban 143 ember halt meg e harcokban. (PAJKOSSY, 2013. 75. sköv.) A súlyos, életveszélyes incidensek megelőzését szolgálta az itt-ott alkalmazott eljárás: a két feltüzelt tábor előtt a két vezető végigvonult, mustrát tartott, s amelyik csapat tömegében erősebb volt, annak győzelmét kihirdették voksolás nélkül. (SZABAD, 1981. 115.)

³²⁴ A pecsovicsok egy része főispáni segédlettel kétszer is szavazott. Így kapott Dőry 734-et, Perczel István 722-t, míg Bezerédj csak 708-at, Tahy 696-ot. A szavazás május 8-án egész nap folyt, éjjel nagy verekedések dúltak s csak másnap, 9-én hirdettek eredményt. (CSAPÓ, 1989. 107., Takáts-h. 8808.)

³²⁵ Takáts-h. 8808, 8856.

³²⁶ CSAPÓ, 1989. 107. Takáts-h. 8841.

³²⁷ Az eseményekről beszámoló jelentések: Kanc. eln. 1839:699. A Pecsovics-párti jelentések szerint már 16-án, Hőgyészen hatalmas verekedés volt, miközben még a harangokat is félreverték. 17-én reggel – állítólag – Perczel Móric emberei 20 kormánypártit leütöttek (egy meghalt), a főispán ablakait betörték. (Besúgójelentés 1839. június 18. – Takáts-h. 8241/b.) A kormánypártiak, akik egyébként ekkor kisebbségben voltak, főispáni segédlettel fegyverkeztek fel a megyeházán lévő fegyvertárból. (Takáts-h. 8241/f.)

³²⁸ Kanc. eln. 1839:711, Takáts-h. 8245/k.

A mozgósítás igen sok időt igényelt.³²⁹ A felolvasott királyi leiratot is, amely elítélte a június közepi eseményeket, tisztelettel fogadták a megfélemlített tolnai rendek. Bezerédj egyébként meg is könnyítette a királyi biztos dolgát. Utalva az eseményekre és az erőszakra, elnézést és türelmet kérve híveitől, kérte őket, hogy ezúttal (bár nem ők a vétkesek) tekintsenek el követségétől. Nem gyáva – mondta –, de ezúttal jobb, ha félreáll, jobb időkre teszi át jelöltségét, addig pedig otthon, Tolnában teszi a dolgát.³³⁰

Ezek után következett Tolnában az igen elfogult biztos vizsgálat. Vay Perczel Mórnak jelezte, örüljön, ha nem vonják felségssértési perbe. Az ellenzék tanúit meg sem hallgatta, Perczel Mórt pedig fő izgatóként (egyben fő felelősként) jellemezte, s egyben felfüggesztette főszolgabírói hivatalából. Nemeseket záratott be kihallgatás nélkül. Jelentésében Vay valóban, hivatalosan is felségssértőnek minősítette Perczel Mórt. Az augusztusi közgyűlés, miután Vay biztos eltávozott, az ellenzék túlsúlyával a vizsgálatot törvénytelennek nyilvánította. A történet ezzel nem ért véget, a folytatásra visszatérünk.³³¹

Bihar megyében a kormány célja az ellenzék országosan is kiemelkedő személyisége, az ellenzéknel közkedvelt Beöthy Ödön követté választásának meggátolása volt. A viszonyok itt különösen bonyolultak voltak, hiszen e megyében az 1833. évi nagy országgyűlési vallási vita óta folyamatosan kemény küzdelem dúlt a vallástügyben is. Az ellenzék Beöthyvel az élen (aki katolikus volt, de a vallási egyenlőség országosan is elsőszámú harcosa) a katolikus egyház által vegyes házasságoknál törvénytelenül követelt reverzálisok eltörlését, a katolikusok vallási áttérésének megkönnyítését követelte, azaz a teljes vallási egyenlőségért küzdött s élvezte a „protestáns Róma” (Debrecen), illetve a protestáns többségű megyében a nemesség zömének támogatását. A kormánypártot viszont – a bonyolult viszonyok jeléül – a református Tisza Lajos vezette.

Beöthy és Bihar leggazdagabb nemese, Tisza Lajos közt 1848-ig folyt szenvedélyes küzdelem. Tisza pályafutása kezdetén az ellenzék egyes elveivel (így a vallási egyenlőséggel is) szimpatizált, de 1831-től már erőszakosan egy célért küzdött: a megye első embere akart lenni. Így Laicsák váradi püspök viszonylag könnyen tette kormánypártivá.³³² Vagyona révén és a kormányzat támogatásával többször is Bihar alispánja, majd adminisztrátora lett, és minden alkalmat megragadott Beöthy és pártja háttérbe szorítására. A választások szinte minden alkalommal országos botrányként zajlottak le, s emiatt még a közigazgatás is leállt. Beöthy érdeme, hogy ennek ellenére a reformkor időszakában – rövid periódusok kivételével – az országgyűlésen végig megtartotta Bihart az ellenzék oldalán. Tiszának pedig be kellett érnie a részben pénzen vett alispáni, illetve a Bécs kegyéből kapott adminisztrátori pozícióval. (Tovább komplikálta a helyzetet, hogy Tiszából nem teljesen vészett ki a liberális reformok iránti szimpátia, aminek időnként hangot is adott. Így 1836 nyarán a vallástügyben és a szólásszabadsági kérdésnél is az ellenzékkel tartott.³³³)

³²⁹ A biztos jelentései: Kanc. eln. 1839:778, 1179. A júliusi eseményekhez és a királyi biztos tevékenységéhez vö. CSAPÓ, 1989. 108. sköv. Általában a megyei választási veszélyekről, problémákról és a tolnai katonai beavatkozás gondjairól: PAJKOSSY, 2013. 76. sköv.

³³⁰ Hívei egy része még megpróbálkozott a májusi követválasztás törvényellenessé nyilvánításával, de végül a többség engedett és legitimnek fogadta el Perczel és Döry követségét. (Az 1839. július 8-i közgyűlés jegyzőkönyvi másolata: Kanc. eln. 1839:1179.) A tolnai követek ezután először csak július 15-én vehettek részt az országgyűlés munkájában. Addig, hiteles megbízólevél hiányában maga a nádor sem fogadta el őket követként. (Takáts-h. 8866.)

³³¹ A tolnai eseményekhez mindenek előtt ld. CSAPÓ, 1989. 102. sköv., illetve BODNÁR–GÁRDONYI, 1918. II. 15. sköv., HORVÁTH M., 1867. I. 102. sköv., Takáts-h.8221/s, 8245/k, 8266/e. Megemlítendő, hogy a vizsgálat közben Vay biztos kérte a kancellárt, hogy az ellenzék megfélemlítésére Tolnába vezényelt ulánusok a vizsgálat után is maradjanak ott, mivel a háborgó nemesség mellett a parasztság is nagy ingerültségben van. A korteskedésbe, növelendő a tömeget, mindkét fél részéről parasztokat is bevontak. (Kanc. eln. 1839:1179, Takáts-h. 8241/f.)

³³² 1832–33-ban Beöthyvel együtt Bihar országgyűlési követe volt, majd egy tettelegességgel fájuló nézeteltérés (megpofozta az ellenzékét eláruló beregi követet) nyomán le kellett mondania. Vö. SÁNDOR, 1948. 94. Közéleti pályájáról: PÁLMÁNY, 2011. I. 1202. sköv.

³³³ KLÖM VI. 861. Beöthyt erősítette, hogy míg Tisza mellett „csak” királyi hivatalnokok és a katolikus papság állt, addig őt támogatta az önálló gondolkodású, művelt nemesség zöme. Beöthyről megjegyzendő: 1812-ben már huszár volt és részt

Mailáth Antal már 1839 elején sürgette Tiszát mint alispánt, hogy tegyen meg mindent Beöthy követé választása ellen.³³⁴ Tisza már-már eredményes munkát végzett Laicsák püspök erős támogatásával, s a március eleji közgyűlésen a mérsékeltek itt is jelentős tényezővé váltak. Úgy tűnt, hogy Bécs számára kedvező követutasításra lesz lehetőség, sőt híre ment, hogy Beöthy alulmaradhat a követválasztáson.³³⁵ Március közepén azonban Laicsák püspök elmérgesítette a helyzetet. A kölni érsek példáját követve kiadta hírhedt pásztorlevelét, utasítva lelkészeit: vegyes házasságot csak akkor áldjanak meg, ha a protestáns fél reverzalist ad.³³⁶ Ez az 1791:26. tc.-be ütköző kényszerítés volt, hiszen a kor jórészt vallásos kötődésű házasulandói számára fontos volt a szentségek kiszolgálása és az áldás is. Hamarosan a rozsnyói püspök – a már említett Scitovszky – is követte Laicsák példáját. Óriási felháborodás tört ki, az ellenzék szélében hangoztatta, hogy a püspökök súlyos törvénysértést követtek el, s így inkább rászolgáltak volna a hűtlenségi perre, mint Wesselényi és Kossuth. A katolikusok közül is országszerte sokan ítélték el a felekezeti ellentéteket élező pásztorleveleket. Például Dessewffy Aurél szerint az ilyen jogtalan és erőszakos lépések nem politikus eszközök. „Vallástalan században hiba vallásos alapon keresni a kormányzás alapját.” Bízott abban, hogy a bécsi államférfiak elkerülik e szerencsétlenséget.³³⁷ Dessewffy szavai bizonyos bécsi körök szándékára utaltak, de az tény, hogy az érdemi és döntésképes körök nem szimpatizáltak a pásztorlevelekkel, úgy látták, hogy a kormánynak az ellenzéket már-már sikerrel gyengítő politikáját teszik tönkre.³³⁸ A Laicsák-„bomba” után érthető hevességgel gyorsultak fel Biharban az országgyűlési előkészületek. A május 6-ra kiírt követválasztást megelőző napon már sok száz kortes gyűlt össze. Comáromy György (fiatal, igen gazdag ellenzéki) állítólag nagyszámú szabolcsi szegény nemest is „becsődített”. Románok is szép számmal jelentek meg fokosokkal, ők Beöthyt támogatták. Ebből magyar–román verekezés is lett, melyben a „magyarok”, azaz Laicsák és Tisza emberei győztek. Súlyosabb sebesülés nem történt, de az indulatok forrtak, amit jól illusztrál a Beöthy melletti kortes dal: „Egy halálunk, életünk, Beöthy Ödön a követünk. Ily hazafit nem hagyunk, érte vért is áldozunk. Bármint küzd Laicsák Ferenc, nem lesz követünk papkegyenc.”³³⁹ Laicsák és Tisza jól küzdött, pénzzel is jobban bírták. Beöthy vereséget szenvedett. Furcsa módon besegített Beöthy vereségébe a váradi református pap, Szoboszlay (alighanem Szoboszlay Pap István, későbbi püspök) is, aki két protestáns bihari követ megválasztásáért serénykedett, amivel meggyengítette a római katolikus Beöthyt. Beöthy végül 1000, ellenfele a református Hódosy Miklós 1100 szavazatot kapott.³⁴⁰

A MEGYEI KÖVETUTASÍTÁSOK

Bezerédjt, Beöthyt, Baloghot tehát sikerült a kormánynak kibuktatni a követválasztáson. Deák fontos segítő társakat veszített az országgyűlési ellenzék szervezésében. A veszteségben volt némi nyereség is. Az ellenzéknek ugyanis régi problémája volt, hogy ha legjobbjai az országgyűlésen voltak, a megyei ellenzéki körök a pótutasítások kialakítása körüli, nem érdektelen megyei küzdelmekben vezér nélkül

vett a lipcsei csatában. 1833-tól a katolikus fanatikuskok fő céltáblája. Már akkor meg akarták buktatni mint országgyűlési követet, de az ellenzék kivédte a támadást.

³³⁴ Kanc. eln. 1839:266.

³³⁵ Takáts-h. 8219/b, 8703.

³³⁶ A körlevél: Kanc. eln. 1839:348.

³³⁷ Levele Jósika Samuhoz: 1839. május 1. (DAÖM 384. sköv.)

³³⁸ Így látta maga Sedlnitzky rendőrminiszter is, utalva arra, hogy a Laicsák-körlevél egyértelműen az ellenzék és Beöthy helyzetét erősíti. (Takáts-h. 8221.) Mailáth kancellár ugyanezt írta április végi felterjesztésében. (Kanc. eln. 1839: 441.)

³³⁹ TAKÁTS, 1930. 234. sköv. (Beöthy, Laicsák és Tisza...) Comáromy Györgyről ld. PÁLMÁNY, 2011. I. 859.

³⁴⁰ A bihari eseményekhez ld. Takáts-h. 8219, 8219/b, 8220, 8221/o, 8227/f, közvetlenül a választásról: 8768, 8773, 8793. TAKÁTS, Kémvilág... I/144. sköv. (Mikor Tisza Lajos állásért folyamodott.) Beöthy Ödönről: CSENERGY, 1884. 2. 25. sköv. SZÁRAZBERKI, Emlékjegyzetei. 57. sköv. A Laicsák-körlevélről: HORVÁTH M., 1886. II. 105. sköv., BALLAGI, 1890. 51. sköv.

maradtak. Így a most kibuktatottak megyéjükben és a környező megyékben pozitív háterszági tevékenységet folytathattak, az országgyűlési ellenzékét erősítő pótutasításokat harcolhattak ki.

Deákék országgyűlési pozícióját fenyegette közben egy kritikussá váló folyamat. Említettük már, hogy 1838 folyamán, s ez 1839 elején fokozódott, egyre több ellenzékinek számító megyében vált megosztó erővé az ellenzék mérsékelt szárnya, melynek hatása olyan látszat-kompromisszumhoz vezethetett, amely Deákék alkotmányjogi küzdelmét akár vereséghez is vezethette. A mérsékeltek tábora ugyanis nem kívánta a szólásszabadsági sérelem orvoslását a kormány számára alapvető kérdések (adó, újoncok) tárgyalása feltételül szabni, hanem beérte a sérelem egyszerű sérelemként való feltüntetésével az utasításokban; legfeljebb a junktimra (a sérelmek és más tárgyak egyidejű felterjesztésére) volt hajlandó, ami – az előző országgyűlések tapasztalatai szerint – a jogorvoslat biztos elmaradásához, esetleg semmitmondó ígéreteket tartalmazó leirathoz vezethetett.

A mérsékelt ellenzék teret nyert például Szatmárban és Szabolcsban, az ugyancsak ellenzékinek tartott Bereg pedig 1839 márciusában egyenesen kegyelmet kért Wesselényi számára.³⁴¹ Máramaros pedig határozott különbséget tett az elítéltek közt, hangsúlyozottan csak Wesselényinek kért kegyelmet.³⁴²

Két fő bástyáját, Pest és Zala megyét viszont biztosan a kezében tartotta az ellenzék, s ez Deákék számára némi bizakodásra adhatott okot. Pest megye az 1830-as évek második felében fokozatosan vezérmegyévé vált, közgyűlésein minden alkalommal számos vidéki ellenzéki politikus is részt vett; határozatai, állásfoglalásai alapul szolgáltak a többi megye ellenzéki körei számára is, annál is inkább, mivel köztudott volt, hogy a pesti határozatok jórészt a fővárosban főként télen és a vásárok idején rendezett nagy létszámú ellenzéki konferenciák eredményét, azaz az egyeztetett ellenzéki álláspontot tükrözték. Zala pedig Deák megyéje volt, s ez egymagában biztosította számára a közfigyelmet.

Pest megyében az utasítást előkészítő, azaz a közgyűlési vita alapjául szolgáló tervezetet kimunkáló bizottság első ülését már 1838 augusztusának végén megtartotta.³⁴³ Előjáróban leszögezte elvi álláspontját: a törvényhozó test szabad és sérthetetlen, csak alkotmányos korlátai lehetnek, és nem ismerhet el semmi egyéb kényszert (egyértelmű utalás a politikai perekre), mert „csakis így élhet a nemzet által reá ruházott törvényalkotó joggal”. A törvényhozás jövője pedig csak akkor biztosított, ha az alkotmány sérelmei orvoslást nyernek. A bizottság alaphatározatokat is hozott: a követek joga „az utasításon alapul és végződik”, a követek kötelesek kéthetente jelentést tenni a megyének, s ha egy tárgyban mégis utasítás nélkül maradnának, járjanak el az alaputasítás szellemében; ügyeljenek az országgyűlés hiánytalanságára, különösen arra, hogy az 1836:21. tc. jegyében a partiumi megyék követei is jelen legyenek. Ügyeljenek a követek arra is, hogy az 1836-os törvényeket rendben végrehajtották-e, s lett-e a király ígéretének, mely szerint az akkor felterjesztett sérelmeket orvosolja, foganatja. A bizottság hangsúlyozottan szögezte le, hogy az országgyűlési és megyei tárgyalások alapja a szólás szabadsága, így a politikai perek alapjogokat sértenek: a követek ezért az országgyűlésen ne tárgyalják a királyi proposíciókat addig, míg tökéletes jogorvoslatot, s a jövőre nézve alkotmányos garanciákat nem kapnak.

A bizottság újabb ülése 1839. február 21-én, az új alkotmányos sérelmek részletes felsorolásával kezdődött. Majd meghatározták, hogy minimálisan mit kérnek a kormányzattól: még az országgyűlés előtt és nem kegyelmi úton engedje szabadon az elítélteket, a folyó pereket pedig semmisítse meg, az 1836–37-ben tiltakozó megyei deputációkat a király elé nem engedőket pedig vonja felelősségre, majd ezek után az országgyűlés első tárgyként alkosson törvényt, amely minden homályt kiküszöbölve tegye biztonságossá a szólásszabadságot.

³⁴¹ Takáts-h. 8219/m.

³⁴² Takáts-h. 8219/a. A most említett néhány tiszai megye azért érdemel figyelmet, mert e vidéken a közjogi ellenzékiesség erős hagyományokkal rendelkezett. Ha itt is felerősödött a békevágy, az sokat mond.

³⁴³ A bizottságot már 1837 végén kiküldték (!). Elnöke Dubraviczky első alispán, tagjai közt volt Széchenyi István, Ráday Gedeon, Fáy András, Benyovszky Péter és Nyáry Pál főjegyző. (Kanc. eln. 1838:1307.)

A bizottság 1839. március 6-i újabb ülésén a szólásszabadságot biztosító törvényt követő tárgyként törvényt javasolt a felségárulási, illetve felségsértési ügyekben követendő eljárásról, s mellékelte törvényjavaslatait.³⁴⁴

A március 19-én induló közgyűlésen mások mellett a perben álló barsi ellenzéki vezető, Balogh János is jelen volt. Fáy András emlékeztetett arra, hogy az országgyűlés 1836-ban az adót „három évre és nem tovább” ajánlotta meg s a határidő május 2-án jár le. Új országgyűlés összehívását sürgető feliratot indítványozott. A kormány érdekeinek határozott védelmét egyetlen ember, Dessewffy Aurél vállalta.³⁴⁵ Nem látott okot a gyanúra, hogy az országgyűlés nem lesz időben összehívva, majd a politikai perekre térve kihívóan vágta az alsó- és felsőtábla azonos jogállását régóta cáfoló ellenzék arcába: milyen alapon kellene a Kúriának csak az alsótábla álláspontját figyelembe vennie. Egyedül kegyelemkérésnek látta helyét, s figyelmeztetett (átlátszó módon) a bebörtönzöttek iránti köteles emberségre. A perben álló Patay, valamint Földváry alispán siettek a nagy többség nevében kijelenteni: inkább az „emberiesség”, mint az alkotmány legyen feláldozva. Prónay Albert adminisztrátornak esélye sem volt arra, hogy lényeges kérdésekben a kormánynak tetsző határozatokat erőszakoljon ki. Nem állt rendelkezésére a tolnaihoz vagy barsihoz hasonló puccspolitikához szükséges közgyűlési kormánypárti létszám. A nádor mint a megye főispánja, bizonyára korrekt elnökségre ösztönözte helyettesét. Prónay csak annyit érhetett el, hogy az országgyűlést sürgető feliratot elnapolták április közepére, az új közgyűlésre. Prónay jelezte, hogy addig megérkezhet az országgyűlési meghívó.³⁴⁶ Kubinyi Ferenc (ő is perben állt) javaslata viszont határozattá vált, a közgyűlés állást foglalt az elítéltek szabadon bocsátása, s a perek országgyűlésig történő felfüggesztése mellett.

Március 20-án, az előző napi határozatok szövegezése és hitelesítése kapcsán felújult a vita Kubinyi javaslata felett. Dessewffy Aurél nyomatékosan jegyzőkönyvbe diktálta, hogy nem ismeri el, hogy a csak saját lelkiismeretétől függő bíró (!) ítélete országgyűlési vita tárgya lehet. Az országgyűlés illetékességét bíróságok felett a jelenlévő Széchenyi is tagadta. Az előző napi vitában nem vett részt, de a meghozott határozat enyhítése érdekében fellépett. A lehetséges megoldásnak – mint korábban is – az amnesztiát, a perek törlését és a vonatkozó törvények országgyűlési reformját tartotta. Ellentétben Dessewffyval, nem akarta az ellenzéket kegyelmi kérvényre rávenni, csak általában szólt az amnesztiáról. Ugyanakkor kijelentette: „Kemény dolog, ha a legfelsőbb bíróság törvénytelen ítéletet hoz, de még keményebb, ha az ítéleteket az országgyűlés változtathatja...” Ilyen alapon esélytelen volt az ellenzékkel szemben, mint ahogy esélytelen volt a Széchenyi szavain felbátorodó Károlyi György beszéde is, mely szerint a felirat káros lesz, a király nem egyezhet bele bíróságainak megszegényítésébe. A határozat sértetlen maradt, csupán szövegezésében vált némileg enyhébbé.

Az április 15-én kezdődő közgyűlésre valóban megérkezett az országgyűlést összehívó királyi levél, az országgyűlést sürgető felirat-tervezetet a többség hallgatólagosan irattárba süllyesztette, majd megkezdődött a követutastás-tervezet vitája. Az előkészítő bizottság munkálata érdemében változatlan maradt. Dessewffy Aurél minden lényeges pontnál felszólalt, s ezúttal a már csongrádi adminisztrátorrá kinevezett Károlyi György személyében aktív támogatóra talált.³⁴⁷ Az ellenzék kitartott s így az utasítás

³⁴⁴ A törvényjavaslat fő pontjai: őrizetbe vételre csak a király, vagy a nádor adhat parancsot. A parancsnak tartalmaznia kell a kancellár és egy államtanácsos aláírását a törvényes felelősség érdekében; a parancs csak polgári hatóságok révén fogantatható és a vádlottnak írásban bemutatandó. A vádlottat 3 napon belül ki kell hallgatni. A halálbüntetést 1,5-től 15 évig terjedő börtönbüntetéssel kell felcserélni, s az ítéletet mindig az illetékes törvényhatóság területén kell végrehajtani.

³⁴⁵ A kormányzati céloknak megfelelően tevékenyen vett részt a közgyűléseken. További célja volt az, hogy megyei követként az alsótáblán küzdhessen az ellenzékkel. Terve nem sikerült, mert Sáros megyében a választáson lemaradt Pulszky Ferenc mögött. (PULSKY, 1958. I. 151. sköv.)

³⁴⁶ Bizonyára tudta azt, amit Deák már márciusban tudott, hogy június 2-re lesz összehívva az országgyűlés, és a meghívókat április elején küldik szét.

³⁴⁷ Egy besúgó Károlyi nyilvános átállását taktikátlanak nevezte. Szerinte jobb lett volna, ha Károlyi megőrzi „hazafi hírét”, s majd csak csongrádi adminisztrátori tevékenysége során fedte volna fel kártyáit. (Takáts-h. 8220/f.)

előírta, hogy az országgyűlés első feladata a szólásszabadság biztosítása legyen, addig Pozsonyban mást ne tárgyaljanak. Prónay adminisztrátor igyekezett a proposíciók tárgyalásának elsőségét elfogadtatni, de eredményt nem ért el.³⁴⁸

Befejezésül az újoncozás kérdésében döntött a pesti közgyűlés, határozata szerint a kormány a kért újonclétszám szükségességét az országgyűlésen indokolja meg. A követválasztás napját május 4-re tűzték ki.³⁴⁹

Zalában is külön megyei deputáció készítette el a követutasítás tervezetét, melynek fő pontjait az április 15-i közgyűlés vitatta meg. Deák javaslatára a pestihez hasonló óvással kezdtek: mivel az adót 1836-ban három évre ajánlotta meg az országgyűlés, május 2-vel elvileg megszűnik az adófizetési kötelezettség. A gyakorlatban tovább szedte a megye az adót, nem kívánván újabb közéleti zavart kelteni, s az adózókat is óvta az adóhátralék növekedésétől. Ezután rögvést a törvényesség védelme következett. Csány László felolvasta Wesselényi ítéletét, mivel a megyei jegyző erre nem volt hajlandó. Ezután közgyűlési szokása szerint az oppozícióból másodikként Deák szólalt fel, ismételten kijelölve, összegezve az ellenzék által követendő utat. A kegyelemkérés gondolatát is elvetette.

Deák, miközben az utasítás szövegezésével, majd a közgyűlési vitával volt elfoglalva, nem felejtkezett el az ellenzék utánpótlása, az ifjúság neveléséről sem. Délutánonként rendszeresen maga köré gyűjtötte őket, oktatást tartva a követutasításról, az előzményekről és a fontosabb pontok jogi alapjairól.³⁵⁰

A május 6-i közgyűlésen véglegesített, néhány ponton Deák ellenére korrigált utasítás jórészt Deák munkája volt.³⁵¹ A szöveg az országgyűlés teljességének követelésével indult: a törvényhozó test kiegészítéséig (Partium!) a követek mást ne is tárgyaljanak. A törvénytelenességekkel, a szólásszabadsággal kapcsolatban az utasítás a Deák által már kidolgozott és ismert követeléseket természetesen erőteljesen hangsúlyozza. Wesselényi ügyének érintése után Deák így folytatta: „Mivel pedig azon gyászos esetek által, mik az elmúlt Ország Gyűlésének bé fejezése óta történtek, a törvények újra, s talán még súlyosabban meg sértettek, a Haza polgárainak biztonsága, a Megyék közfelszólási jussa és hatósága a nyilvánosság, a személy s vagyonbeli köz bátorság újabb veszedelemnek vagynak kitéve, szükséges, hogy a Hazának ezekből eredő méltó aggodalma mindenekelőtt eloszlattassék...” Ezután következik e sérelmek kérlelhetetlen következetességu, precíz felsorolása. A „nemzet prókátora” ezúttal közvádlóként olvassa kormányzat és bíróságai fejére vádjait, nem mellőzve már az ítéletek bírálatát sem.³⁵²

Vádjait Deák így fejezte be: „Leg súlyosabb sérelem végre maga az ezen perben hozott vég ítélet, melyben az Ítéllő Székek törvénynek s a törvénykezési formáknak meg sértésével magukat a Nemzet s a törvényhozás felébe emelve, Hazánk Törvényeinek ezideig új és esméretlen, de önkényes magyarázatot adnak, véteknek állítva, mit a törvény véteknek nem ismer; hűtlenségnek, mi törvény szerint nem hűtlenség; sőt ezen magyarázat visszahatólag alkalmaztatván büntetnek ott: ahol a vád még akkor is, ha bé bizonyítottat, nem bűn; – büntetnek pedig a büntetés mértékére nézve is ismét önkényesen; sértik

³⁴⁸ Megemlítené, hogy Széchenyi nemesi birtokminimum javaslata ekkor került megvitatásra. Törvényjavaslata – melyet az utasító bizottság támogatott – szerint a magyar nemzetiség védelme érdekében az 50 hold alatti nemesi birtok öröklés esetén ne legyen felosztható. Az indítványt Földváry alispán és Fáy András hasznosnak, de korainak találta, míg a közgyűlés többsége nagy vita után elvetette. Széchenyi jelezte, hogy nem számított javaslata azonnali elfogadására, de kötelességének tartotta a tárgy felvetését, remélve, hogy a gondolat elindul a beérés útján. Készen vádolta azokat, akik egyetértenek vele, de nem merik állásfoglalásukat a nyilvánosság előtt vállalni. A javaslat figyelmet érdemlő, mert utal Széchenyi politikai gondolati változásának egyik alapelemére. A szerinte magányos, társtalan és az országon belüli számaránya miatt veszélyeztetett magyarság védelmét és kifejlesztését időnként akár a liberalizmus korlátozásával lehet és szükséges biztosítani.

³⁴⁹ A pesti követutasítást készítő bizottság munkájáról és a közgyűlésekről ld. GALGÓCZY, 1876. I. 156. sköv., Takáts-h. 8204, 8219/e–g, 8220, 8220/d–g, 8221, 8221/e–i, 8230/d. Az utasítás: József n. titk. 24. cs. Utasítások/15.

³⁵⁰ Az április 15-i közgyűlésről: Sedlnitzky az uralkodóhoz 1839. május 9., illetve besúgójelentés (Takáts-h. 8221, 8221/a).

³⁵¹ Az utasítás szövegét ld. MOLNÁR, 2003. 122. sköv., József n. titk. 24. cs. Utasítások/30. Az utasítás előzményeiről és tartalmáról is vö. DEGRÉ, 1976. 217. sköv.

³⁵² A teljes utasítás, de főként a vádak felsorolása stílári remeklés. Az egyes vádak bekezdésenként követik egymást, mindig így indítva: „sérelem az...” A kiemelt ismétlődés különös súlyt adott Deák vádiratának.

továbbá az Ítéllő Székek ezen Ítéletben a megyék törvényes hatóságát, midőn súlyos véteknek állítják azt, hogy Báró Wesselényi perének folyamatját a Vármegyékkel közlötte, – sőt egy új veszedelmes és törvénytelen elvet állítanak fel, midőn azt mondják: hogy a Kormány és Fejedelem teljesen egy lévén, a mi a Kormányról mondatott, az a Fejedelem személyéről vala mondva... Mind ezek... súlyosan nevelik a Nemzet méltó aggodalmát..., azért utasításul kell adni Követ Uraknak: hogy félretévén addig minden Királyi Előadásokat, mindenekelőtt ezen említett sérelmek orvoslásához fogjanak.”³⁵³ Legyen leszögezve az is, hogy bírói elmarasztalás előtt a polgári jogok gyakorlatában, így hivatal- vagy országgyűlési követi pozíció betöltésében senkit gátolni nem lehet, mert az előlegezett büntetést jelent. (Deák számolt azzal, hogy az ellenzék céljának megfelelően egyes perben állókat követté fognak választani, s természetesen számolt a kormány ellenlépéseivel is.) Az utasítás a továbbiakban megállapította, hogy az operátumok összességének tárgyalása nem remélhető, a követek inkább egyes kiemelt tárgyakkal foglalkozzanak; ha mégis sor kerülne az operátumokra, akkor elsőként a kereskedelmi munkát, főként a vámügyet vegyék elő, és igyekezzenek a szabad kereskedelem elvét, vagy viszonyosságot érvényesíteni Magyarországon és az örökös tartományok között.

A vallásügyben Zala az előző országgyűlésen már elkészült, de a főrendek és a kormány által félretolt törvényjavaslat (teljes vallásszabadság) elővételét kívánta.³⁵⁴

Zala is, mint a megyék többsége (látni fogjuk) számos nehézséget tapasztalt az 1836-os úrbéri törvények végrehajtása során. A sok úrbéri per (tagosítások, elkülönözések, irtások ügyében) láttán Zala is módosításokat kívánt a törvényben, nehogy az úrbérrendezési ügyekben a „felső törvényszékek önkénye” érvényesüljön.³⁵⁵ Természetesen az utasítás tartalmazta az engedőleges örökváltság ismételt napirendre tűzését is.

A polgárosodás irányába hatott az 1836-os első hiteltörvény módosítását célzó, az adóst és hitelezőt egyaránt segítő javaslat. Deákék indítványozták, hogy a fizetéseképtelen adós elárverezett ingatlana ne zálogként, hanem tulajdonként kerüljön a vevő kezére, vagy legalábbis rövid zálog-kiváltási határidőt írjanak elő. Javasolták azt is, hogy árverésen ne csak nemesek, hanem „nemtelenek” is vehessenek ingatlanokat, ami a nem nemesek birtok-bírlatának kimondását jelentette volna; ehhez kapcsolódva Zala az ösiség eltörlését, vagy módosítását is felvetette. A zsidók javasolt emancipációja kapcsán Deák a zsidóknak nemesi birtok tulajdonlását is biztosította volna, ám ezt a közgyűlés végül is elutasította. A megye javaslata a hitelezők biztosítása mellett a fizetéseképtelen adósok érdekét is szolgálta, hiszen az árverésre kerülő ingatlanok árát a vevők körének bővítésével jelentősen növelte volna.³⁵⁶ A hitelélet további élénkítését célozta a váltótörvény, s a váltótörvényszékek létesítésének javaslata is.

³⁵³ A közgyűlésről beszámoló besúgó szerint Deák még bátyjával is vitába keveredett. Deák Antalék ugyanis a bírói függetlenséget és a pereljárást illetően 40 éves usust emlegettek. Deák Ferenc viszont a Martinovics-féle perekből eredő usust törvénytelennek minősítette, a törvénytörő bírakat pedig országgyűlési eljárás alá vonhatónak tartotta. Az ő álláspontja kapott többséget. (Takáts-h. 8764.)

³⁵⁴ Megemlítendő, hogy a kormányzati bürokrácia éppen ekkor látta idejét annak, hogy a megyét figyelmeztesse a korábbi reverzálisok betartására egy konkrét ügy kapcsán. Deák és Csány azonnal jelezte, hogy a reverzálisok követelése törvénytelen. (Takáts-h. 8221/a.)

³⁵⁵ Szorgalmazták például az ugar fogalmának pontosítását azzal, hogy ahol nincsenek nyomások, vagy csak kettő nyomás van, ott ugarról ne lehessen szó. Sürgették a robotot kellő ok nélkül elmulasztó jobbágy rövid úton behajtható pénzbeli büntetését, sőt második esetben akár a botbüntetést is. (Ezzel Deák bizonyosan nem értett egyet.) A földesúri erdőket, réteket, vetéseket károsító jobbágyok esetében is súlyos büntetést, visszaesők esetében akár a telekről történő kibecslést kívánták. Ugyanakkor a jobbágyokat súlyosan terhelő deperditák (a katonaság természetbeni ellátása során a rögzített kincstári ár és a piaci ár közötti jelentős különbözet) megszüntetését javasolták, kilátásba helyezve a kincstár kártalanítását és párhuzamosan a laktanyaépítéseket, felmentendő a jobbágyokat a katonai beszállásolások súlyos terhelétől.

³⁵⁶ Az 1836:15. tc. szerint az elárverezett birtok csak zálogként került a vevő kezére, aki ráadásul csak nemes lehetett. A gyakorlatban az árverésen 1-2 személy jelent meg, akik egymás közt megállapodva alacsony árat alakítottak ki. A hitelező így hosszú idő alatt is csak pénze töredékét nyerte vissza.

A Lánchíd felépítését és azt, hogy a hídon a nemesek is vámot fizessenek, ezúttal is támogatta Zala. A Duna-szabályozást is részben kereskedelmi okokból, de a főváros védelmét is szem előtt tartva.

A városi kérdésben a megye az ellenzék előző országgyűlésen is képviselt elveit ismételte meg: veszélyes, hogy a több évtizedes szokásjog a szabad királyi városokat (s így a polgárság jó részét) megfosztotta az egyenkénti szavazattól, mert így azok a reformerek lehetséges szövetségeseiből ellenséggé válhatnak; de mégis, amíg a városok főhatósága a Királyi Kamara, a követválasztás, a követutasítások készítése pedig a városokban egy-egy szűk, s önmagát kiegészítő kör, a tanácsbeliek privilégiuma, addig a jelen állapot tartandó fenn. A megoldás csakis az lehet, hogy a városok függetlenedjenek az abszolutizmus befolyásától, a választásokon pedig a polgárság teljessége vehessen részt.

A nevelésügyre térvén Zala leszögezte, hogy az nem uralkodói felségjog; egyúttal megállapította, hogy a kormány az elmúlt három évben sem tett érdemi lépést a népnevelés előmozdítására. Ismét az utasítás része lett tehát a népnevelés előmozdítása, s ennek alapozásaként tanítóképzők létesítése.

Az utasítás végül a büntetőrendszer reformját vetette fel és büntetőtörvénykönyv kidolgozását is javasolta. A börtönökkel kapcsolatban Deákék azt kívánták, hogy azok ne a bűn iskolái, hanem a javítás intézményei legyenek. Deák azonban tisztában volt azzal, hogy a törvénykönyv szövevényes munkálata aligha végezhető el ekkor, a várható éles jogvédelmi harc közben, így országos bizottság kiküldését kezdeményezte, a törvény megalkotását pedig a következő országgyűlésre utalta.

Zala utasítását azért részleteztem, hogy lássuk, az országgyűlés leendő alsótáblai vezére, Deák mit várt az országgyűléstől. Az utasítás egészéből kivehetjük, hogy az időt nem találta alkalmasnak arra, hogy a reformmozgalom élgárdája által már vallott, a polgári átalakulást célzó, átfogó reformjavaslatokat felvesse. Bár természetesen többet közülük megemlített. Most a törvényesség helyreállításának kikényszerítését tartotta alapvetőnek, és a reformpolitika intenzív folytatását csak a reformmozgalom egzsztálását lehetővé tevő szabadságjogok biztosítása után látta eredményesen kivitelezhetőnek. Közben más szempontra is ügyelt. Tudta, hogy a jogvédelem politikája mögé a nemesség tekintélyes részének felsorakozása remélhető, míg az egyes konkrét reformkérdések, főként, ha azok a nemesség anyagi privilégiumait veszélyeztették, megoszthatták az ellenzék erejét. Így a zalai utasítás számos javaslatának zöme csak a feudalizmus korszerűsítését tervezte, alig néhány pont jelentett konkrét lépést a polgári átalakulás felé. Ez utóbbiakat Deák ügyes taktikával rejtette el a felületes szemlélő elől. Így a nemtelenek birtok-bírhátását és az ösiség eltörlését, vagy reformját a hiteltörvény-javaslatba ágyazta.

A kutatás számára az eddigi fellelt követutasítások³⁵⁷ tanulmányozása alapján összegezve megállapítható: a jogvédelem ügyében a metternichi megosztó politika sikert könyvelhetett el a megyékben. Mindössze 3 megye (Pest, Zala, Csongrád) kívánta, hogy a jogorvoslat minden más országgyűlési tárgyalás feltétele legyen.³⁵⁸ Pozsony a jogorvoslat előtt az újoncozásról és az adózásról nem kívánt beszélni.³⁵⁹ Somogy Wesselényi ügyének orvoslásáig nem tárgyalt volna semmi mást, ám – és ez kiemelendő – az ifjak perét és ítéletét hosszan és sérelemként taglalta, de nem szabta a tárgyalások, vagy felterjesztések feltételül, s hasonlóan járt el Kossuth Lajos ügyével is.³⁶⁰ Komárom, Borsod és Békés átfogó jogorvoslatot követeltek, de ezt csak az országgyűlési tárgyalások eredményeként születő törvényjavaslatok felterjesztésének feltételül szabták.³⁶¹ E megyék képviselték csupán a kényszerített jogorvoslat politi-

³⁵⁷ Pajkossy Gábor az általam ismert nádori titkos levéltárbeli Diaetalia sorozaton és a Takáts-hagyatékon túl a Magyar Kancellária Diaetalia sorozatában további utasításokat talált, melyeket természetesen figyelembe vettem. (Vö. PAJKOSSY, 2006/C. 26. sköv.)

³⁵⁸ Csongrád utasítása eddig nem került elő, még a Csongrád megyei levéltárból sem. Követe, Klauzál Gábor az országgyűlésen végig mindenben Deák mellett állt.

³⁵⁹ Kanc. Diaet. 12. cs. 391. A pozsonyi rendek leszögezték, hogy „törvény szerint” az országgyűlés első tárgya a propozíció tárgyalása, de ezúttal az adó- és újoncügyben radikális ellenzéki utasítást adtak.

³⁶⁰ Uo. 378.

³⁶¹ Komárom utasítása: Takáts-h. 805, Borsodé: József n. titk. 24. cs. Utasítások/5, Békésé: Takáts-h. 786. Borsod utasítását ld. még: S. SZEGŐFI, 1987. 149. sköv.

káját, s így e kérdésben az ellenzék balszárnyára kerültek. Az ellenzéki megyék többsége nem vállalta a kormánnyal szembeni nyílt harcot, a kényszerítést. A politikai perek megfélemlítő hatása, a mérsékelt utat választókat erősítő kormányzati aknamunka most mutatkozott meg igazán.³⁶²

A mérsékelt ellenzék egy kis része (Csanád, Trencsén) a radikálisokhoz hasonlóan részletezte a sérelmeket, követelte az előleges jogorvoslatot, de rögtön hozzátéve: ennek sikertelensége esetén a jogvédelem, illetve a királyi propozíciók párhuzamos tárgyalása s a viták eredményének együttes felterjesztése, azaz a junktim mellé állnak.³⁶³ A belső harcokkal lekötött Bihar, illetve Heves csak azt kötötte követeli lelkére, hogy mindent tegyenek meg a jogorvoslatért. Ilyen esetekben a követektől függött minden.³⁶⁴ A mérsékelt ellenzéki megyék másik része (Szabolcs, Torna, Zemplén, Gömör) már a törvénytelen ségek előleges tárgyalását sem kívánta, közvetlenül junktimot javasolt.³⁶⁵ Liptó, Zólyom, Vas és Sopron ugyan radikális hangon taglalták a sérelmeket, de aztán még a junktimot se adták utasításba, mindössze új felségsértési és hűtlenségi, illetve szólásszabadsági törvényeket javasoltak, amivel – erre már utaltunk – közvetve bár és akaratlanul, de mentegették a régi, „homályos” törvények alapján ítéelő bíróságokat. E csoportba tartozott Veszprém is. A sérelmek orvoslását kívánta, de egyben új törvényt is szorgalmazott, miközben kiemelten utalt a bírói függetlenségre és arra, hogy fejedelmet, kormányt és államot büntetlenül ne lehessen sérteni, igaz, hozzáfűzte: a szólásszabadság épen maradjon.³⁶⁶ Nógrád, Szatmár, Tolna, Nyitra és Bereg súlyos sérelemnek minősítette a pereket, de a „megoldást” az uralkodóhoz intézett kegyelmi kérvényben és azt követő amnesztiában látta.³⁶⁷ Ez már a jogorvoslat igényének feladása volt.

A mérsékelt jobboldala és az aulikusok baloldala közt helyezkedtek el azok a megyék, melyek a perek kapcsán aggodalmuknak adtak kifejezést, de nem szóltak alkotmányos sérelemről és mindössze új, a szólásszabadságot és a felségsértés eseteit pontosan rögzítő törvényeket kívántak (Bács-Bodrog, Győr, Ung, Ugocsa, Fejér és Abaúj).³⁶⁸ Az aulikusok baloldalán álló megyék (Temes, Sáros, Hont, Arad) határozottan nem mondták ki, hogy a kormányzat vétlen, de burkoltan érzékeltették, hogy szerintük az elítéltek és a perben állók hibáztak, túlléptek a szólásszabadság határain. Ugyanakkor a vádak és az ítéleteket túlzottan szigorúnak látták. Elutasították a múlt eseményeinek boncolgatását, helyette országgyűlési kegyelmi kérvényt, majd új törvényeket javasoltak.³⁶⁹

A szélsőségesen kormánypárti megyék (Torontál – 1832-ben még kiemelkedő reformokat javasolt –, Moson, Máramaros, Krassó és Szepes, továbbá Jász-Kun Kerület) ugyancsak új törvényeket indítványoztak, de igényüket a törvénytelen áldozatait vádoló indokokkal támogatták: a szólásszabadság fontos a köztanácskozásokban, de csakis megfelelő korlátok között, mivel a felforgatást mindig az igazság szokta megelőzni. E megyék tagadták a kormányzat által okozott sérelmeket, sőt Máramaros így

³⁶² Horváth Mihály is úgy látta, az utasítások többsége a jogvédelmi harcban inkább a kormányzat számára volt kedvezőbb. (HORVÁTH M., 1886. 109.)

³⁶³ Csanád utasítása: József n. titk. 24. cs. Utasítások/6, Trencsén: uo. 27. Az ellenzék számára alapvető kérdések, főként a sérelmek együttes felterjesztését a Bécs számára fontos törvényjavaslatokkal már az előző országgyűlés tervbe vette némi garanciaként, nem sok sikerrel. (Az ellenzék hosszú küzdelem után elállt a junktimtól, s cserébe csak ígéreteket kapott.)

³⁶⁴ Bihar utasítása: uo. 4, Hevesé: uo. 7.

³⁶⁵ Szabolcs utasítása: uo. 27, Tornáé: uo. 25, Zemplén: Takáts-h. 856. Gömörhöz vö. PAJKOSSY, 2006/C. 27. E csoportba tartozott Kraszna és Zaránd is. (Uo.)

³⁶⁶ Liptó utasítása: uo. 10, Zólyomé: uo. 32, Vasé: Takáts-h. 9321, Soproné: Kanc. Diaet. 12. cs. 368. Veszprémé: Veszprém közgy. 1839:805. (63. k.) Az utasítás megküldését a Veszprém Megyei Levéltárnak köszönöm.

³⁶⁷ Nógrád utasítása: József n. titk. 24. cs. Utasítások/14, Szatmáré: uo. 22, Nyitraé: uo. 13, Tolnáé: Takáts-h. 838, Beregé: Kanc. Diaet. 12. cs. 488. A szatmári közgyűlési ellentétéről, az ellenzék és az alispánok harcáról az utasítás kapcsán: Beszámolójelentés 1939. május 6. (Takáts-h. 8762.)

³⁶⁸ Bács-Bodrog utasítása: Takáts-h. 781, Győré: uo. 801, Ungé: József n. titk. 24. cs. Utasítások/29, Ugocsáé: uo. 28, Fejéré: Fejér közgy. 1839:1175. (Az utasítás megküldését a Fejér Megyei Levéltárnak köszönöm.) Abaújé: Kanc. Diaet. 12. cs. 525. Fejér új törvényt akart, de törvényjavaslatából világosan kiderül, hogy a bíróságok eljárását a perekben nem tartotta jogszerűnek. E megye arra is utasított, hogy amíg az uralkodó megfelelő választ nem ad a rendeknek, a propozíciókban tárgyalt kérdésekben követi törvényjavaslatok felterjesztéséhez ne járuljanak hozzá.

³⁶⁹ Temes utasítása: József n. titk. 24. cs. Utasítások/23, Sárosé: uo. 17, Honté: uo. 8, Aradé: uo. 1.

fogalmazott: „A szólásszabadság soha nem terjedhet ki az állami tisztviselők, főként nem a kormány elleni támadásokra.” A bíróságok ítéleteit az országgyűlés ne tárgyalja, mert „...midőn e legfelsőbb végrehajtó hatalom a törvénynek eleget télesen s mások által is, nevezetesen az országosan fel állított törvényszékek által eleget tétetni kíván, az nem csak nem jöhet észre vétel alá, de törvényes lépésnek... kell ismertetnie.”³⁷⁰ Néhány aulikus többségű megye (Temes, Arad, Esztergom, Baranya, Máramaros, Szepes) odáig ment, hogy az alsótábla kezdeményezési jogát megtagadva határozottan követelte a királyi proposíciók minden más kérdést megelőző tárgyalását.³⁷¹ Mindamellet valamennyi aulikus megye emberességi szempontból és a közéleti nyugalom érdekében nem zárkózott el az országgyűlési kegyelmi kérvény elől, egyedül Krassó jelentette ki, hogy csak Wesselényinek hajlandó kegyelmet kérni, az ifjaknak és Kossuthnak nem. Árva, Pozsega, Turóc és Szerém utasítását nem ismerem, de Pajkossy Gábor elemzése szerint a proposíciók elsőbbségét támogatták s bizonyosan közéjük tartozott Verőce is.³⁷² Horvátország utasításában egy szó sem esik a sérelmekről.³⁷³

Az országgyűlést közvetlenül megelőző, a követutasításokkal záródó küzdelemmel tehát a kormányzat került előnyösebb pozícióba. Bár a megyék többsége (27) súlyos alkotmányos sérelmeket látott, zömük elvetette a Deák-féle kényszerített jogorvoslat elvét és így a törvényesség előzetes helyreállítását, a perek megszüntetését, a perben állók és az elítéltek feloldozását a vádak alól nem szabta a tárgyalások, s a kormány számára alapvető újoncozás és adómegajánlás feltételéül. A kényszerített jogorvoslat elvét csak nyolc megye támogatta. Igaz, maximális célját a kormány sem érte el, hiszen „csupán” 12-13 aulikus megye szorgalmazta a sérelmek mellőzését és a királyi proposíciók előleges tárgyalását. Tíz megye kért volna kegyelmet. A kormány viszont a mérsékelt, illetve radikális ellenzék szembeállításával s az előbbi erőteljes pártolásával elérte azt, hogy gyors országgyűlési szavazás esetén a megyék abszolút többsége alighanem az alkotmányos sérelmek és a proposíciók párhuzamos tárgyalása és a megszülető törvényjavaslatok, feliratok együttes felterjesztése, azaz a junktim mellett foglalt volna állást, ami jelen esetben – mint az előző országgyűlésen is – könnyű helyzet elé állította volna az abszolút uralkodót és kormányát: törvényerőre emeltethette az újoncozást és az adómegajánlást, a sérelmekre viszont elutasító vagy semmitmondó választ adhatott. Sőt, a kormány számára nem volt elérhetetlen, hogy néhány mérsékelt, de a kegyelmi kérvényt nem támogató megyét az ismert módszerekkel meggyúrva, pótutasítások révén akár a kegyelemkérés melletti többséget alakítson ki, az alsótáblán győzve le a jogvédő ellenzékét. Ez esetben az ellenzéki mozgalom mély politikai és morális válságba került volna.³⁷⁴

A követutasítások további pontjainak tanúsága szerint a megyei közgyűlések túlnyomó többsége nemcsak a jogvédelemben volt mérsékelt, hanem a reformkérdésekben is. Tíz évvel korábban még élesen elkülönült a hagyományos rendi sérelmi politika és a liberális elveken nyugvó reformtörekvés. Az a nemes, aki mérgesen szónokolt az abszolutista kormány lépései, például a só árának országgyűlésen kívüli felemelése, a papírpénz-kibocsátás, vagy a Magyarország számára hátrányos vámrendszer ellen, egyúttal makacsul ellene szegülhetett az új típusú reformmozgalommá fejlődő ellenzékiségnek. 1839-ben viszont gyökeresen más volt a helyzet. A kormányzat már nemcsak rendi jogokat sértett, hanem a reformmozgalom megbénítására is törekedett. Egységesen lépett fel tehát a rendi jogokat mindig is ferde szemmel néző és a „felforgató” tanoktól rettegő konzervatív aulikus tábor. Ellenfelei ezért nemcsak rendi öntudatuk miatt sérelmeztek, hanem részben azért is, mert védték a rendiség századaiban kialakult, de most már a reformpolitikát is lehetővé tevő fórumaikat és eszközeiket. A törvénytelen perek

³⁷⁰ Torontál utasítása: uo. 26, Jász-Kun Kerületé: uo. 33, Mosoné: uo. 12, Máramarosé: uo. 11, Krassóé: uo. 9, Szepesé: Takáts-h. 8801. Szepes egyebek mellett így fogalmazott: Kossuth minden legális tekintély ellensége, a nyugtalanság keltője, lázító.

³⁷¹ Baranya utasítása: József n. titk. 24. cs. Utasítások/2. Esztergomé: uo. 19.

³⁷² PAJKOSSY, 2006/C. 27. (Vö. az 1839. július 3–4-i rendi országos ülés szólásszabadsági sérelemmel kapcsolatos beszédeivel: STULLER, I. 73. sköv., Jkv. I. 101. sköv.)

³⁷³ Utasítása: Takáts-h. 8837.

³⁷⁴ A követutasítások elemzéséhez ld. ERDMANN, 1994., PAJKOSSY, 2006/C. 26. sköv.

idején tehát a törvényesség védelme és a reformpolitika óvása összefonódott. Párhuzamosan a mérsékelt ellenzékiesség térhódítása a jogvédelemben előidézte a reformvágy mérséklődését is. A „mérsékelték” több megyében is azzal érveltek, hogy békülékeny légkörben több reform kivitelére lesz lehetőség. Ám elég rövid pillantást vetni a mérsékelt többségű megyék követutasításaira, és máris látjuk, békülékenyséjük ellentétéleként nem árasztották el az országgyűlést alkotó reformjavaslatok tömegével.³⁷⁵ Abban a néhány megyében viszont, ahol még érvényesült a radikális jogvédelem politikája – láttuk, Zalanál –, épp e politika érdekében, taktikai okokból maguk a reformerek mérsékelték ezúttal reformjavasolataikat, nem kívánva a reformok terén még nagyon is ingatag nemességet megosztani. Így is e megyék léptek fel kiemelkedően sokrétű, átgondolt és a lehetőségekhez képest legtöbbet akaró programmal.

Összességében az utasítások nem tekintettek túl a feudalizmuson, nem kívántak mélyreható gazdasági-társadalmi átalakítást. Inkább az adott keretek korszerűsítése volt a cél. Ezen belül az aulikus megyék zömmel csak egy-két, már égetővé vált törvény-korrekciót javasoltak, a mérsékelt megyék több korszerűsítést igényeltek, míg a deáki vonalvezetést követők széleskörű korszerűsítési programmal léptek fel. Néhány, a feudalizmuson túlmutató javaslat itt-ott született. Zalát már érintettük. Jeleztük, hogy sürgette az önkéntes örököltség ismételt napirendre tűzését; látni fogjuk ezt jelentős többség támogatta az országgyűlésen. Somogy és Békés nemzeti bankot javasolt, Békés ezt megtoldotta a honoráciorok közgyűlési szavazati jogának biztosításával, azaz a képviseleti rendszer bővítésével. Arad és Pozsony eltörölte volna a céheket, Csanád az úriszéket, miközben a teljes körű zsidóemancipáció mellett is kiállt. A kormány és a Helytartótanács felelősségét Pest és Vas szorgalmazta.

A megyék többsége, aulikusok, mérsékelték és radikálisok egyaránt sürgették az úgynevezett régi, már 1825-ben is pontokba szedett, majd 1832-ben kibővített sérelemsorozat orvoslását.³⁷⁶ Néhány ellenzéki megye nem feledkezett meg a cári seregek ellenében 1831-ben elbukó lengyel nemesi felkelésről, Békés, Bihar és Szatmár emelt szót a lengyelek megsegítése mellett.³⁷⁷

Az 1832-re kidolgozott operátum-sorozat teljességének folyamatos tárgyalása mellett már csak Csanád tartott ki, a megyék többsége az úgynevezett excerpta-rendszer, azaz egy-egy aktuális kérdéskör külön tárgyalása mellé állt, okulva abból, hogy az előző országgyűlés közel négy éves vita után csak az úrbéri rendszert tudta kodifikálni.

Az excerpták közt a megyék többsége, ellenzékiek és aulikusok vegyesen és egybehangzóan javasolták a kormányzat által az előző országgyűlésen elszabotált kereskedelemügy tárgyalásba vételét. Az ország gazdaságát zsidbasztó, az örökös tartományokat preferáló vámrendszer módosítása általános kívánság volt. A mérsékelték jobboldalán álló Veszprém enyhe kényszerítést is kész volt alkalmazni. Javasolta, hogy amíg az „elnyomott” kereskedelem ügyét az országgyűlés nem kezdi tárgyalni, más tárgyba bele se fognak.³⁷⁸

³⁷⁵ Voltak kivételek is. Tolna és Csanád a mérsékelték közé tartozott, de színvonalas, reformpárti utasítást készített. Sőt, az aulikus Arad utasítása is több előremutató indítványt tartalmazott.

³⁷⁶ E sérelmek közt szerepelt például a só árának rendeleti úton történt felemelése, az ércpénz helyett papírpénz rendszeresítése, a külföldi egyetemekre készülő protestáns diákok kiutazásának gátolása. A sérelmek mellé tett kívánságok közül néhány: az országgyűlés legyen Pesten, a király az év egy részében lakjon Budán, a magyar kiállítású ezredeknél alkalmazzanak magyar tiszteket, a megyei főjegyzői állásokat ne kinevezés, hanem választás útján töltsék be.

³⁷⁷ Szatmár egyenesen Lengyelország helyreállítását követelte, utalva arra, hogy a lengyel nemzet Európa védpajzsa az „északi nagyhatalom” ellen. Ez ismét jelezte a magyar nemesség, ekkor még főként az északkeleti megyék nemessége félelmét a cári abszolutizmustól.

³⁷⁸ A kisebbik rész (például Arad, Zólyom, Temes) általános szabad kereskedelmet, a zöm a magyarországi árukat terhelő vámok leszállítását, illetve az örökös tartományok és Magyarország közt viszonyosságot, az érdekek méltányos kiegyenlítését szorgalmazta. (Például Csanád, Tolna, Somogy, Zala.) Tolna és Temes indítványozta, hogy az örökös tartományok és Magyarország időről-időre tárgyaljanak és kössenek vámegyezményt. Megemlítendő, hogy az udvarhű Esztergom, a hercegprímás megyéje is az országot szorongató bilincsekről beszélt.

Közóhaj volt a közlekedés javítása, a közmondásosan rossz utak felújítása, újak és csatornák építése, valamint az 1836:25. tc. végrehajtása, azaz a vasútépítés tényleges elindítása.³⁷⁹ A Duna bal- vagy jobb parti vasút kérdésében a megyék földrajzi fekvésük szerint foglaltak állást, még nem domináltak ebben pártpolitikai szempontok. A közlekedés fejlesztését szolgálta a folyamszabályozások általános sürgetése, amit az 1838-as nagy dunai árvíz is motivált. A tiszai megyék pedig már nem először kérték rakoncátlan, évről-évre nagy termőterületeket elöntő fő folyójuk szabályozását.

Még a feudalizmuson belüli, de már a polgári korhoz átívelő, a kereskedelmet és ipart nagyban segítő és erősítő volt a váltótörvény indítványozása. Temes, Arad, Pozsony, Zala és Békés jártak ebben az élen.

A helyi kívánságok sorából kiemelkedett Zemplén megye hajdan virágzó, de több évtizedes folyamat eredményeként sorvadó hegyaljai borkereskedelmének megsegítésére irányuló, többször felvetett kívánsága.³⁸⁰

Az excerpták közt szinte egyhangú kívánság volt a Bécsben felségjogként kezelt népnevelés ügyének országgyűlési tárgyalása. A megyék sorban kérték a községi iskolák számának növelését, tanítóképzők felállítását. Békés, Trencsén, Győr, Arad, Fejér és több más megye műszaki szakiskolák, politechnikumok létesítését is felvetették. Torontál, Szabolcs és Arad műegyetem létesítését kívánta. Több megye határozottan kijelentette (különösen élesen fogalmazott Zala, Borsod és Zólyom), hogy a nevelésügy nem kizárólagos királyi jogkör, egyben utaltak arra is, hogy az uralkodó amúgy sem él e „jogával” a gyakorlatban. Tolna a tanítók és tanárok anyagi megbecsüléséről sem feledkezett meg, ma is figyelmet érdemlően javasolva: a tanárok kapjanak jobb fizetést, élhessenek egész emberként hivatásuknak, legyenek függetlenek és minden gondtól mentesek. (A megye ellenzéki kiválósága, Bezerédj a nevelésügy országosan is kiemelkedő támogatója volt.) A nevelésügy témakörénél a helyi és országos kívánatok között is felmerült a magyar tisztképző intézet, a Ludoviceum ügye is. Létesítését már 1808-ban törvény írta elő, s bár az alapkővet csak 1830-ban tették le, az épület már készen állt. Az intézmény beindítását éveken át az gátolta, hogy Bécs és a kormány felségjogként kezelte a tanítási nyelv és a tanrend ügyét.³⁸¹

A magyar nyelv általános diplomatikai nyelvvé, azaz államnyelvvé tétele szinte minden megye nemességének szívügye volt. Ellene csak a magyar nyelvhasználat régi opponense, Horvátország lépett ekkor is fel. Feltűnő volt, hogy Torna megye, melynek nemességére nem volt általánosan jellemző a magyar anyanyelvűség, az átfogó és maradéktalan magyarosítás szélsőséges programjával lépett fel. Nézete szerint nem csak a közigazgatásban, hanem az iskolákban és az egyházaknál is kötelezővé kellett volna tenni a magyar nyelvűséget. A nemzeti érzés és öntudat nem csupán a hivatalos magyar nyelvhasználat bővítésére irányuló általános óhajban mutatkozott meg. Komárom például, kiindulva a Pragmatica Sanctio perszonáluniós értelmezéséből, Magyarország – papíron létező – önálló és független jogállásából, kívánságlistát terjesztett elő: az ország határain belül a középületeken, a katonaságnál ne a császári, hanem a magyar nemzeti színeket, zászlókat és jelvényeket alkalmazzák; a király és hivatalai magyarországi hivatalos ügyekben magyar címeres pecsétet használjanak. Egyúttal bepanaszolta a Magyar Kancelláriát, mivel az elutasította a megye magyar köriratú pecsétjét, mondván, hogy ehhez királyi szabadalom szükséges. (Ezt az eljárást országszerte – mint látni fogjuk, az előző országgyűlésen feliratban is – sérelmezték.) Komárom sérelmezte azt is, hogy a magyar hivatali és iskolai állásokat Bécs tölti be, a magyar hatóságok mellőzésével. Leszögezte: Magyarország integritása helyreállítandó, meg kell szüntetni a katonai végvidékek külön közigazgatását. Borsod a centrálisan szervezett és irányított

³⁷⁹ A tc. addig is, míg a következő országgyűlés általában is rendelkezik magánvállalkozások vasútépítési tevékenységéről, 13 lehetséges fő vasúti vonalat jelölt ki, és a szükséges földterületek kárpótlás melletti kisajátítását is elrendelte.

³⁸⁰ Zemplén már 1825-ben, majd a kereskedelmi operátumnál is sürgette a borkereskedelem helyreállítását, például az északi szomszédok, Galícia, a lengyel területek kedvezményezését, az elzárt utak újranyitását. (ERDMANN, 1975. 57. sköv. Uő, 1989. 44. sköv.)

³⁸¹ Az utasítások tekintélyes része karolta fel a kérdést. Békés, Szabolcs, Pozsony, Zemplén és Sopron szorgalmazta az intézet beindítását, de csak akkor, ha az oktatási rendet az országgyűlés határozhatja meg és az oktatás nyelve a magyar lesz. Zólyom volt az egyetlen, amely kijelentette, hogy a katonai szaknyelv magyarra nem fordítható.

posta magyarországi hivatalainak magyar törvények alá helyezését követelte. Zemplén a magyar királyi hivatalokban több magyar alkalmazását kívánta.

A függetlenséget és integritást hangsúlyozó megyék főként az ellenzékiek (radikálisok és mérsékeltek) sorából kerültek ki Zempléntől Biharon át Csanádig. Bihar, Zemplén, Sopron, Borsod szorgalmazta az uniót Erdéllyel. Számos ellenzéki megye emlékeztetett a Partium 1836-ban törvénnyé emelt, de Bécsben halogatott visszacsatolására. Pozsony és Békés semmit sem kívánt addig tárgyalni, amíg a kormány a partiumi megyék követeit nem hívja meg az országgyűlésre. Más megyék az unitárius vallás bevett vallások közé sorolását kívánták, épp a visszacsatolás jogtechnikai könnyítése érdekében (Zala, Borsod, Szabolcs).

A birodalmi centralizáció fő eszközeit, a heterogén és divergáló részek közti, hiányzó természetes kohéziós erőt „pótló” hadsereget és bürokráciát magyarosítani kívánó törekvések nem sok támogatásra számíthattak udvari körökben. E törekvéseket a hadsereg és a bürokrácia „nemzetek feletti”, hangsúlyozottan a dinasztiaát szolgáló jellegét védve az udvar a korábbi évtizedekben, amikor csak a nemesi-rendi tradicionális kívánságlistákon szerepeltek, rendre elutasította, vagy válaszra sem méltatta. Álláspontján nem volt hajlandó változtatni 1839-ben sem, amikor a régi nemesi-rendi követelések mögött, ha kimondatlanul is, de ott izzott már az érdekegyesítés politikájára alapozott, csak perszonáluniót elismerő önállósulási szándék.

Az excerpták közt a megyék többsége sürgette büntetőtörvénykönyv kidolgozását is. A reformhajlandóságú megyék (például Zala, Borsod) végcélja a büntetőjog és a büntetés-végrehajtás rendszerének polgári alapra fektetése volt. (E törekvéseket Deák az országgyűlés által 1840-ben kirendelt, az 1843-ban kezdődő országgyűlésre büntetőtörvénykönyv kidolgozására hivatott országos választmányban igyekezett érvényre juttatni kisebbségben lévő ellenzéki társaival együtt. A bűnök és büntetések meghatározását előkészítő alválasztmányi munkákban, majd főként a konzervatív többséggel szemben megfogalmazott tíz különvéleményében remekműveket alkotott, melyeket a reformellenzék a továbbiakban elvi alapvetésként hasznosított.)³⁸² A mérsékelt, illetve aulikus megyék (Esztergom, Arad) csak az országszerte tapasztalható büntetőjogi kaoszban igyekeztek rendet tenni. Általános kívánság volt a permanet, a képtelenül lassú bírósági ügyintézés gyorsítása, modernebb, nem a bűn iskoláiként szolgáló fogházak, börtönök építése.³⁸³

A Habsburgok által államvallásként pártfogolt katolikus egyház és a főhatóságok részéről a többi bevett vallást, főként a protestáns egyházakat ért – 1791 óta az 1687–1781/91 közöttiekénél már kisebb súlyú – sérelmek orvoslásának Bécs által sokszor semmitmondó ígérekkel elnapolt ügyét a megyék zöme ismét napirendre kívánta tűzni. Az ellenzéki megyék elővették az előző országgyűlés heves választmányi vitái során kielélt és az alsótáblán többségre jutó, de a főrendek ellenállása miatt szentesítésre fel sem terjesztett vallásszabadsági törvényjavaslatot. (Például Békés, Borsod, Bihar, Csanád, Szabolcs, Tolna, Komárom, Szatmár, Trencsén, Zólyom, sőt az aulikus Abaúj is.) A mérsékelt megyék egy része és az aulikus megyék zöme megalkuvó kompromisszumként az előző országgyűlésen mindkét tábla által elfogadott, s pont a lényegi elemeket elhagyó pontok felterjesztését és törvénnyé tételét kívánták (Győr, Zemplén). Torontál többedmagával ezúttal (tekintettel a „túlhevült” közhangulatra) szívesen mellőzte volna a vallási kérdéseket. Egyedül Moson állt ki a főrendek által képviselt merev illiberális–katolikus álláspont mellett.

Feltűnő, hogy a Laicsák-ügy, a törvényellenes püspöki körlevelek elleni tiltakozás csak Szatmár és Bereg utasításában szerepel, jóllehet Laicsák körlevele már 1839. március közepén megjelent. Úgy tűnik,

³⁸² Vö. VARGA J., 1980., különösen: 117. sköv.

³⁸³ Borsod az USA mintájára fogházépítést akart, Esztergom munkára nevelő börtönt, Somogy kerületenkénti dologházakat, melyeknek javító-nevelő szellemük legyen. Megjegyzendő, a megyék többségénél akkor állandósuló és a feudális jogszolgáltatás csődjére utaló jelenség volt a rendszerint a megyeháza alagsorában tűrhetetlen körülmények közt, akár ítélet nélkül is hónapon át fogvatartottak tömege. Szabolcsban például 1836 szeptemberében 300 fogoly várt hosszú idő óta ítéletre. (Besúgójelentés 1836. szeptember 27. – Takáts-h. 7650.)

hogy a megyékben még nem volt köztudott, nem került a közgyűlések elé az eset. A leginkább érintett Biharban pedig jórészt maga Laicsák püspök bérelte fel a korteshadat Beöthy kibuktatására, ami egyúttal a körlevél ügyének kimaradását is jelentette – legalábbis egyelőre – az utasításból.

Ide kapcsolható a zsidók jogállásának rendezését szorgalmazó, korántsem általános, de több megyében a szabadságjogok szellemében jelentkező kívánsága. Teljes emancipációt kért Pest mellett Csanád, a nemesi birtokszerzésre ki nem terjesztett egyenjogúsítást – láttuk – Zala, csupán a megalázó türelmi taxa eltörlését már aulikus és ellenzéki megyék együttesen: például Komárom, Torna, Tolna, Vas, Torontál.

Az országgyűlés már igen időszerű rendezése kifejezetten ellenzéki kívánság volt. Az országgyűlés adott szerkezete, a törvényhozás egész menete – már utaltunk rá – a kormány számára volt előnyös, mivel a többlépcsős vétő és a két tábla közti rendezetlen viszony bármely reform elodázására vagy legyengítésére alkalmas volt. Az aulikus és a mérsékelt szárny jobb oldalán álló megyék mélyen hallgattak az országgyűlési reformról, míg az ellenzékiek, illetve a mérsékelt baloldalon állók részéről záporoztak a javaslatok. E javaslatok abból indulva ki, hogy ezúttal a kormány számára csak veszteséget hozható kérdés átfogó rendezése aligha remélhető, egy-egy lényeges ponton igyekeztek eredményt elérni. Komárom és Zólyom, felelevenítve az előző országgyűlés ellenzékének az eredménytelenségért a főrendeket joggal vádoló kirohanásait, a főrendi vétő korlátozását sürgette. Békés, Bihar, Csanád – s némileg meglepő módon az ekkor már aulikus Torontál – indítványozta a királyi proposíciók feltüntetését az országgyűlési meghívó levelekben. Ez esetben a megyék követutasításait már a királyi javaslatok figyelembe vételével készíthették volna el. Bécs szándéka és évtizedes gyakorlata azonban éppen ellentétes volt. A meglepetésszerű és csak az országgyűlés megnyitásakor ismertetett proposíciókkal zavart kívánt kelteni, s egyáltalán nem volt célja az ellenzék előkészületeinek könnyítése. E kicsinyes és valódi törvényhozási szándékot nem jelző taktika azonban nem járt sok sikerrel, hiszen a követek – ezt az utasítások többnyire elő is írták – váratlan tárgy felmerülése esetén tartózkodtak a szavazástól mindaddig, míg megyéjük pótutasítást nem küldött. Így Bécs taktikája csak jelentős idővesztéséig forrása volt.

Borsod saját hatáskörében, házon belül szabályozta követei országgyűlési magatartását. Előírta, hogy nemcsak minden országos és kerületi ülésen, hanem a magánjellegű, a vélemények egyeztetésében viszont egyre jelentősebb konferenciákon is szorgalmasan vegyenek részt. A megye, okulva az előző országgyűlés ellenzéke számára igen kínos emlékü esetekből, szabályként rögzítette, hogy ha két követ egy tárgyban ellentétesen szavaz, egyikük legyen köteles az országgyűlés nyilvánossága előtt felolvasni az utasítás vonatkozó pontját, ami egyben a megye érvényes szavazatát jelentse. Ez nem vált országgyűlési szokássá, az elidálás továbbra is fenyegette úgy az ellenzéki, mint a kormányzati oldalt. Az ellenzék néhány tagjának az előző országgyűlés alatti pálfordulását látva több megye hozott határozatot köveiteinek a kormánnyal szembeni függetlensége érdekében: az országgyűlés alatt és azt követően meghatározott ideig kormányzati hivatalt nem tölthetnek be. A királyi jog „csorbításán” felháborodott kormányzat aknamunkája és a határozatokat semmisnek nyilvánító leiratok miatt csak néhány megye utasításában kapott helyet a követek említett korlátozása, így például Csanádeban. A megyék zöme megelégedett azzal, hogy az utasítás betartására eskette meg köveit.

Mind Zala, mind a többi ellenzéki megye is számított arra, hogy a Királyi Kamarától függő és szűk tanácsbeli klikkek által vezetett városok ismét fellépnek az országgyűlés menetét meg-megakasztó követeléseikkel, mely szerint a királyi városok igazgatási és választási reform nélkül kapják vissza hajdani egyenkénti szavazatukat. Zala mellett Békés, Borsod, Trencsén, Somogy és Vas adott hangot az ellenzék több éve képviselt alapelvének: a városi polgárság a reformmozgalom potenciális szövetségese, s így a városok szavazata bővítendő, ennek feltétele azonban az, hogy a városok függetlenedjenek a kamarától és a tisztújításokon, követválasztásokon az összes polgár szavazhasson.

Élesen különvált az ellenzéki, illetve aulikus megyék álláspontja az országgyűlési újság ügyében. Az ellenzék a törvényben nem ismert cenzúráról független, kizárólag országgyűlési felügyelet alatt álló újságot akart az országgyűlés nyilvánossága érdekében. Borsod, Szatmár, Békés, Tolna, Sopron és Vas

olyan lapot kívánt, mint Kossuthé volt, és javasolta, hogy az országgyűlés bizzon meg a szerkesztéssel valakit. A radikális ellenzéki Komárom arra utasította alispánját, hogy gondoskodjon olyan személyről, aki rendszeresen küld az országgyűlési tárgyalásokról naplószerű jelentést, melyet a megye levéltárában bárki olvashasson, másolhasson, sőt a megye hivatalos leírókról is gondoskodott, akiknek díjazás ellenében kellett végezniük a napló másolását. Említsük meg, hogy végül Stuller Ferenc vállalkozott a kéziratos, másolatban terjesztett országgyűlési tudósítások szerkesztésére. Magánvállalkozásként készült lapja számos helyre eljutott, s a ma kutatója számára is alapvető forrást jelent.

Az aulikus Torontál az ellenzékkel szemben azt jelentette ki, hogy cenzúra nélküli újságot nem akar, mert a gátat nem ismerő szabad sajtó a felforgatás eszköze. Nyíltan kipellengérezte Kossuth lapjait, a jól ismert érvekkel: tudósításai egyoldalúak, elferdítik a tényeket és lázítanak.³⁸⁴

Láttuk, hogy az ellenzéket saját támaszpontjain, a megyékben legyűrni kívánó bécsi taktika a követválasztások és tisztújítások alkalmával számos helyen heves, nem egyszer véres összecsapásokat, tumultuózus jeleneteket idézett elő. A csatabárdot a kormányzat ásta ki, de az ellenzék sem maradhatott adós a válasszal, ha létét biztosítani akarta. A botrányok után mind az ellenzék, mind a kormánypártiak soraiban hangoztatni, sürgetni kezdték a megyei választások rendezését. Az utasítások e pontja természetesen más-más célt takart. Az ellenzék (így Békés, Borsod, de a mérsékelt Torna is) a választási demokratizmus szélesítését, a főispáni jogkör szűkítését, több megyei hivatal (jegyzők, táblabírák) betöltésénél főispáni (illetve adminisztrátori) kinevezés helyett választást sürgetett. Békés külön kiemelte, hogy a rendezés nem alapulhat a már érintett 1836-os, országos felháborodást keltő, a megyei autonómiát támadó rendeleten. A megyei választások nemességre korlátozódó demokratizmusán ekkor egyedül Békés tekintett túl a szövetséges-keresés és jogkiterjesztés jegyében. Javasolta, hogy a nem nemes értelmiségiek (honoráciorok) kapjanak a megyékben szavazati jogot.

Az érdekegyesítés politikájával bázisát növelni akaró, de elsősorban a köznemesség támogatására számító reformmozgalom meglehetősen ingatag alapra épülését, a következőes reformerek előtt álló igen nehéz, előrelépésekkel majd balsikerekkel tarkított utat jelezte a megyék álláspontja a „nemesi alapjogok” kérdésében. A politikában és közgazdaságban egyaránt kevésbé tájékozott, fogyatékos műveltségű köznemesi derékhad érzekelte a feudalizmus válságát s kereste a kivezető utat, de ebben igen határozatlan volt. Hajlandó volt egyszer a reformerek művelt, polgári Európára mutató jelzései nyomán elindulni, majd az út elején megtorpanva, halogató jellegű kitérőket keresett, illetve megriadva visszafordult, visszabújt a magyarországi viszonyok között a szegényebb nemes számára is pillanatnyi előnyöket jelentő privilégiumok mögé. A megtorpanásokban szerepet játszott a valamelyest korszerűbbé tett feudalizmusban maradni akarók, azaz a kormányzat és a megyékben is aktivizálódó támogatói, valamint a meggyőződéses konzervatívok agitációja.

Az utasítások egy része mélyen hallgatott a nemesi kiváltságokról, másik része pedig nyomatékosan kötelezte a követeket a „sarkalatos” nemesi jogok, főként az adómentesség megőrzésére. Számos megye (például Sáros, Abaúj, Ugocsa, Bereg, Hont, Sopron, Szepes) szerint e jogok vita tárgyát sem képezhették. Zemplén egyenesen arra utasította képviselőit, hogy minden, a privilégiumokat érintő javaslatnak szegüljenek ellen. Trencsén érzekelte, hogy a nemesség tényleges honvédelmi kötelességének megszűntével az adómentesség jogi alapja megszűnt, de az ellentmondást nem a közteherviselés révén kívánta megoldani, hanem igen anakronisztikus módon a már hosszú ideje hasznavehetetlen nemesi felkelés, az inszurrekció reorganizálását, a nemesség rendszeres fegyveres gyakorlatát javasolta. Itt említendő meg, hogy a legtöbb megye nemessége ezúttal is magára vállalta (könnyíteni kívánva az

³⁸⁴ Hasonló áll a szélsőségesen kormánypárti Szepes utasításában: olyan lap, mint Kossuthé volt, nem kell; az országgyűlési lap álljon kormányzati felügyelet alatt. Bereg (bár a mérsékelt középhez tartozott) csak olyan újságot támogatott, amely a cenzúra felügyelete alatt áll, alaptalan vádak és „híreket” nem közöl. Kossuth szülőmegyéje és politikai pályakezdetének színhelye, Zemplén is, biztos jeleként időleges jobbratolódásának, s ezzel kapcsolatban a közvéleménytől való félelmének, homályosan bár, de megbélyegezte Kossuth szerkesztői módszerét. Csak országgyűlési naplót igényelt, rövid beszédkiadványokkal, a követek megnevezése nélkül.

adófizetőkön) az országgyűlési költségek fizetését, de minden utasításban ott állt a jogbiztosító formula: „csak ajánlásképpen s a jövőre ható minden következmény nélkül”. Érdemes érinteni Veszprém ellentmondásos álláspontjait: védte a privilégiumokat, az adómentesség érdekében rendezte volna az inszurrekciót, ugyanakkor az utasítás más helyén nem zárkózott el attól, hogy a megyei házipénztárt nemesi befizetésekből tartsák fenn.³⁸⁵

Az adómentesség védelmében egyes megyék nemessége az előző országgyűlés közteherviselés irányában ható, kezdeti lépései ellen is határozottan állást foglalt, sőt visszalépést követelt. Ismeretes, hogy az 1836:26. tc. a Széchenyi kezdeményezésére felépíteni határozott Lánchídon a hídpénz fizetését nemes és nem nemes számára egyaránt előírta.³⁸⁶ Torna, Zólyom, Nyitra, Ung, Torontál, Máramaros és több más megye most a törvény módosítását követelte. Kimondottan csak a nemesi adómentesség jegyében kívánt korrekciót Nyitra és Torontál. A vállalkozóval megkötött építési szerződés általános korrekciója, de a híd felépítése mellett állt Ung és Zólyom. A megyék zöme viszont az országgyűlési felhatalmazás alapján az országos bizottság által már megkötött szerződés érvényességét nem vitatta. Az építést pártoló megyéknél is előfordultak a szerződést érintő kritikák, de a törvény által kimondott szót már nem kívánták megmásítani.

A többnyire az ellenzékkel tartó, a reformokat támogató Bihar utasításában feltűnő módon a jobbágytelki nemesség megadóztatásának (1836:11. tc.) törlését sürgette.³⁸⁷ A megyék zöme viszont nem helyeselte az új törvények elleni fellépést. A mérsékelt Pozsony például kifejezetten szorgalmazta, hogy a jobbágytelki nemesség minden közterhet fizessen.

Az utasítások úrbéri vonatkozású pontjai világosan jelzik, hogy a feudális agrárgazdaság az 1830-as évek végére mély válságba került. A földesúri árutermelés többnyire jobbágyi robotmunkára alapozottsága és a robot egyre fokozódó értéktelensége például éles ellentétbe került. A jobbágy a robotnapokon az uradalmi földeken egyre kedvetlenebbül és hanyagabban dolgozott, ami a birtokos nemesség fokozódó ingerültségéhez vezetett. Az ingerültséget növelte, hogy a megyei köznemesség és kismemesség zöme úgy látta, hogy 1836-ban az úrbéri törvényekkel kedvezményeket adott a jobbágyoknak, míg saját jogainak védelmét részben elmulasztotta. Temes megye ezért országos akciót indított. Körlevélben fordult a megyékhez, leszögezve: ideje, hogy a földesurak is biztosítva legyenek arról, hogy a jobbágyok a roboton pontosan megjelennek és megfelelő mennyiségű és minőségű munkát végeznek.³⁸⁸ A megyék többsége – itt nem volt különbség ellenzék, vagy kormánypárt között – többé-kevésbé hasonló módon kívánta a jobbágyokat jobb munkára kényszeríteni. Még Deák Zala sem lehetett kivétel. A megyék egy része (például Nyitra, Borsod, Győr, Komárom, Ugocsa, Baranya) szó szerint ismételte meg Temes javaslatait, a másik rész saját kútfőből hasonló eredményre jutott. Az egyébként radikális ellenzéki Békés és Komárom is a mulasztó jobbágy súlyos pénzbeli büntetése mellett nyilatkozott. Ung szkepticizmusának is hangot adott: a jobbágyoknak nincs pénze, így képtelenség a pénzbüntetés behajtása, a néhány napos

³⁸⁵ Néhány megye, főként a szegényebbek (Ugocsa, Máramaros) a nemesi országgyűlés költségeit továbbra is a jobbágyokra hárította volna. Szepes is ezt akarta, amikor az adófizetők által fizetett úgynevezett háziadóból rendezte volna az országgyűlési költségeket.

³⁸⁶ A törvény országos bizottságot küldött ki a vállalkozókkal való szerződés megkötésére. A szerződéskötés megtörtént.

³⁸⁷ Zemplén „egyszerűbben” oldotta meg a kérdést. Nem a törvény revízióját kérte, hanem 1848-ig elszabotálta a jobbágytelki nemesség megadóztatását. (ERDMANN, 1975. 152. sköv.) Ebben Zemplén aligha állt egyedül a felföldi megyék közt, melyek területén sok nemes élt jobbágytelken. De például Pozsony megyében is 672 jobbágytelek volt nemesi kézen. (KLÖM VI. 782. Barta István jegyzete.)

³⁸⁸ Ezért a helyi körülmények szerinti, a törvényhatóságok által rögzített munkanormák kidolgozását javasolta, a robotot elmulasztó, vagy a normát nem teljesítő jobbágygal szemben pedig jelentős összegű, s a földesúr által gyorsan behajtható pénzbüntetést kívánt. Az ismételt mulasztó jobbágyot a megye nem az 1836-ban előírt hosszadalmas és a földesúr számára költséges úrbéri úton, hanem rövid úton, megyei választmányi jelentést követő közgyűlési határozattal kívánta a jobbágytelekről eltávolítani. Vö. Temes nyomtatott javaslatai 1839. január 18. (Kanc. Diaet. 12. cs. 332. sköv.) A megye ezt feliratban jelezte Bécsnek is: Kanc. ált. 1839:3140. A Hírnök is sietett a javaslatokat közölni. (Hírnök, 1839. március 11. 20. sz.)

elzárás is hatástalan, sőt a kibecslés sem bír már riasztó erővel, mivel az elzavart jobbágy az országban lévő sok puszta telek egyikén hamarosan megélhetést talál. Baranya éppen ezért leplezetlen nosztalgiával emlegette az 1836-ban eltörölt testi büntetést, Bács-Bodrog pedig 1839. augusztusi pótutasításában nyíltan kiállt a botozás visszaállítása mellett, hatálya alól csak a jobbágy családfőket vette volna ki.³⁸⁹ Láttuk, hogy még Zala is botoztatta volna a visszaesően mulasztó jobbágyot.

Bihar volt az egyetlen, amely nem tett kétségbeesett és hiábavaló erőfeszítést, hogy az úrbériségen belül találjon „kiutat”, hanem pótutasításban ki merete jelenteni: az egyetlen lehetséges megoldás az úrbéri viszonyok felszámolása, a jobbágyterhek kötelező megváltása, azaz a kényszerített örökváltság. A javaslat értékét csak kevéssé csökkenti, hogy a földesuraknak járó kártalanítást teljes egészében a jobbágyokkal és illuzórikusan rövid idő, tíz év alatt kívánta megfizettetni.³⁹⁰ Az 1834-ben a kormányzat által elbuktatott engedőleges örökváltság gondolata természetesen 1839 tavaszán is előkerült, s számos – szinte kizárólag ellenzéki – megye utasításában is helyet kapott (Békés, Komárom, Borsod, Pozsony, Somogy, Sopron. Itt megemlítendő, hogy számos megye nem adott konkrét utasítást az engedőleges örökváltság mellett, az országgyűlési vitát követő szavazáson azonban – látni fogjuk – a megyék jelentős többsége támogatta az ügyet.) A kormánypárti Torontál viszont azt jelentette ki, hogy a tulajdon nem lehet a jobbágyé, csak a terheket válthatja meg, s ha Pozsonyban mégis tulajdonátadásról lenne szó, akkor mindent előzzön meg a kárpótlás biztosítása.

Az utasításokban álló további úrbéri javaslatok az 1836-os törvények pontosítását, a végrehajtások során felmerült problémák tisztázását szolgálták. Így általános nemesi kívánság volt a földesúri- és jobbágy-földek helységenkénti arányát megszabó, elkülönítésüket végző, úgynevezett arányosítási és elkülönítési perek átfutási idejének csökkentése.³⁹¹ Feltűnő, hogy a számtalan vita és pereskedés forrásául szolgáló, a földesúri visszaélések sorához vezető legelő-elkülönözések, illetve az írtásföldek jogi helyzetének kérdése alig egy-két utasításban kapott teret, ami világos jele annak, hogy az 1836-os úrbéri törvények vonatkozó cikkelyei (a földesurak és jobbágyok közti történelmi osztozkodás előtt) határozottan a földesurak számára voltak előnyösek.³⁹²

Bizonyos volt, hogy a királyi proposíciók is tartalmazni fogják a katonatartás ügyében 1836-ban kirendelt országos bizottság munkálatának tárgyalását. Sok megyében tudták, hogy a jobbágyságot súlyosan terhelő rendszer (beszállásolás, élelmezés, fuvarozás) napirenden lesz, mégis csak kevesen tettek érdemi javaslatot. Néhány ellenzéki megye a deperditák megszüntetését kívánta (Vas, Zala, Trencsén). Zala laktanyaépítéseket szorgalmazott, megkímélendő a jobbágyokat az igen terhes és megalázó beszállásolásoktól. Ebben támogatta Zalát az aulikus Torontál és Arad is. Veszprém azt kívánta, hogy a kincstár vállalja át a katonatartást, ennek fejében némi adóemelésre is kész volt. A többi megye várta a bizottsági munkálatot és arra kívánt majd reagálni.

Végezetül a kormány számára alapvető újoncozás kérdésében (az 1830-ban tíz évre állított katonák szolgálati ideje lejárt) számos megye foglalt állást, ki-kí pártállása szerint. Az ellenzéki megyék feltételként szabták, hogy a kormány részletesen számszerűsítse és indokolja meg a kívánt létszámot (Békés, Csanád, Vas, Pozsony, Nyitra, Bihar, Pest). Tolna, mint láttuk, újoncokat csak a többi fontos tárgy sikeres elintézése után kívánt ajánlani. A kormánypárti megyék versengtek a lojalitásban. Ugocsa és Zemplén megjegyezte ugyan, hogy a katonaság békeidőben végezhetne közmunkákat is, de feltételeket nem

³⁸⁹ A pótutasítás: Takáts-h. 783.

³⁹⁰ 1839. június 7. – Takáts-h. 872. Az csak az 1840-es évek során fokozatosan vált a reformmozgalom vezetői számára is világossá, hogy önerőből a jobbágyság csupán csekély töredéke tudja megváltani magát.

³⁹¹ Komárom például a részletesebb szabályozást és az eljárás gyorsítását javasolta, Borsoddal, Araddal és Honttal együtt.

³⁹² Komárom megye nem véletlenül látta szükségesnek törvényben kimondani: a jobbágyok legelő-elkülönözéskor használható földeket kapjanak. Az úrbéri kérdéskörben látható, általánosítható nemesi önérték-védelmet némileg enyhíti az, hogy – részben már utaltunk rá – néhány igen pozitív, a polgárosulás felé mutató, a jobbágyoknak előnyös javaslat is született. Tolna és Zala pártolta a jobbágyi tulajdonszerzést, Csanád az úriszék eltörlését, Tolna a jobbágyok számára igen terhes közmunkákat, Borsod a tizedet törölte volna el.

szabott. Több aulikus megye egyenesen arra utasított, hogy minden ellenvetés, kifogás nélkül azonnal és első tárgyként történjen meg a megajánlás (Temes, Sáros, Krassó, Arad, Baranya, Zemplén, Szepes, Horvátország).

ÚJABB MEGYEI KÖVETVÁLASZTÁSOK

Kanyarodjunk vissza a követválasztásokhoz. Annál is inkább, mert a Pest megyei választás eredménye az országgyűlés első periódusára alapvető hatást gyakorolt. Említettük már, hogy a nagy, főbenjáró perek mellett kezdett kisebb, úgynevezett becstelenségi perek sorával a kormány az ellenzék hangadó egyéniségeit akarta a megyei közgyűlésektől, de főként az országgyűléstől távol tartani, mondván, hogy perben álló személy köztanácskozásokon nem vehet részt.³⁹³ Az ellenzék viszont jogilag helyesen vallotta, s ebben a szélső-aulikusok kivételével a megyei nemesség zömének támogatását élvezte, hogy ítélet előtt senkit sem lehet polgári jogok gyakorlásában akadályozni. A perben állók minden érintett megyében akadálytalanul részt vettek a közgyűlések munkájában, sőt megkülönböztetett tisztelet vette körül őket.³⁹⁴ Pest megyében például Ráday Gedeon tagja lett a követutasítást előkészítő bizottságnak is.³⁹⁵ Egyedül Fejér megyében, ahol Cziráky Antal volt a főispán, kellett az ellenzéknek kemény küzdelemben biztosítani a Madarász testvérek részvételi jogát. Itt ugyanis 1838-ban a közgyűlés úgy határozott, hogy a Madarászok részt vehetnek a közgyűléseken, de – mivel perben állnak – szavazati jog nélkül. 1839 áprilisában azonban az ellenzék ellentámadása sikerrel járt, amit részben (a besúgók és Sedlnitzky megdöbbenésére) Barkóczy László katolikus püspöknek köszönhetett. A nagytekintélyű főpap szavazata és beszéde ugyanis egy csapásra megváltoztatta az erőviszonyokat.³⁹⁶

A perben álló ellenzékiek közgyűlési szereplése nem csupán presztízs okokból izgatta a kormányzatot és besúgóit. Nyílt titok volt, hogy az ellenzék a demonstráció fokozásaként több beperelt tagját országgyűlési követté akarja választatni. Vörösmarty már 1838 nyarán, Füreden erőteljesen agitált az ügy érdekében.³⁹⁷ 1839 elején aztán nyilvánvaló lett, hogy az ellenzék csak Pest megyében került közel a céljához. Bars megyében Balogh Jánost, Nógrádban Kubinyi Ferencet sikerült a kormányzatnak kiszorítani a jelöltek sorából.³⁹⁸ Pesten azonban bizonyos lett, hogy Ráday követ lesz. A besúgók egyre izgatottabban jelentették a pesti fejleményeket. Sedlnitzky áprilisban már arról értesült, hogy Ráday ügyéből az ellenzék Pozsonyban „egyesülési pontot” akar csinálni.³⁹⁹ Az ellenzék tehát készült Ráday megválasztására, egyben várta a kormány újabb törvényellenes lépését is, bízva abban, hogy a megyei választási szabadság esetleges ismételt megsértése esetén alkotmányos harcát olyan téren folytathatja, ahol a megyei nemesség zömének feltétlen támogatására számíthat. Ráday követé választhatását

³⁹³ Ez a kormányzati törekvés sem volt előzmény nélkül. A Kancellária már 1796-ban szigorúan megtiltotta, hogy Spissich János alispánt Zalában követté válasszák, mivel eljárás folyt ellene a jakobinus ügyben. A közgyűlés tiltakozott, de végül is engedelmeskedett. (DEGRÉ, 1974. 145. sköv.)

³⁹⁴ Még az a terv is felmerült, hogy a kormánnyal szembeni demonstráció jegyében minden perben állót válasszanak be a Nemzeti Kaszinó vezető bizottságába. Az ügyben főként a fiatal Eötvös József és Lónyay Gábor fejtett ki aktivitást. (Informpro 1839-8/3.)

³⁹⁵ Az, hogy a példájával az egész országra ható megyében Ráday, Patay és Kubinyi egyetlen ellenvetés nélkül vettek részt a közgyűlési munkában, különösen kivívta a besúgók ellenérzését. (Besúgójelentés 1839. március 19. – Takáts-h. 8219/f, illetve Sedlnitzky a királyhoz 1839. április 9. – uo. 8219.)

³⁹⁶ Egy besúgó szerint Barkóczy László valóban a perben állók szólási és szavazati joga mellett érvelt. A besúgónak rögvest ötlete is támadt: Barkóczyt azonnal királyi kihallgatásra kellene rendelni, azt a teológiai tanárt pedig, aki a közgyűlésen ünnepélyesen ellene mondott a püspöknek, gyorsan kanonokká kellene előléptetni. (1839. március 27. Takáts-h. 8683.) Barkóczy László pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 76. sköv.

³⁹⁷ TÓTH D., 1974. 278.

³⁹⁸ Besúgójelentés 1839. május 9. (Takáts-h. 8782.)

³⁹⁹ Besúgójelentés 1839. április 15. (Takáts-h. 8220/j) és Sedlnitzky áprilisi 9-i és 22-i levelei a császárhoz (uo. 8219, 8220.).

ugyanis nemcsak a jog és a józan ész (ítélet előtt nincs büntetés), hanem a már ismert országgyűlési gyakorlat is alátámasztotta.⁴⁰⁰

A kormány elhatározta, hogy vállalja, akár előnytelen pozícióból is a harcot, de politikai perbe fogott vádlottakat nem enged az országgyűlésre. József nádor már 1839. március 21-én jelezte Bécsnek, hogy a pesti ellenzék kitart Ráday megválasztása mellett. Igyekszik ezt – írta – mindenképpen megakadályozni, de feltette a kérdést: ha mégis követté választják Rádayt, szemet hunyjon-e, vagy alkalmazzon rendszabályokat és milyeneket.⁴⁰¹ Mailáth kancellár szokatlan gyorsasággal közölte a kormányzati parancsot: a Fiscus által vádolt személy nem lehet követ, ha Rádayt mégis követté választanák, a király nevében kell megtiltani megjelenését Pozsonyban. A kormányzat egyúttal arról is gondoskodott, hogy Ráday mint arisztokrata a főrendi táblára se kapjon meghívást.⁴⁰²

Pest megye a nádor szavára sem tágitott. A követválasztás napján, május 4-én nemcsak az ülésterem telt meg, hanem a galéria is, mivel az ellenzék a tanulóifjúságot, de még az iparosokat is mozgósította, hogy hangerőben is elsöprő fölényben legyen. Rádayt nagy fölényrel választották meg követté (1148 szavazatot kapott 230 ellenében). A megye másik követe közfelkiáltással lett Szentkirályi Móric.⁴⁰³

Bécsben azonnal leiratot szövegeztek meg, melyben a király rosszalotta Ráday megválasztását és ismét jelezte, hogy követként nem jelenhet meg Pozsonyban, megfelelő intézkedés történt ennek megakadályozására. A leirat a választást felülvizsgáló és új választást lebonyolító közgyűlést írt elő.⁴⁰⁴

József nádor többször is jelezte Bécsnek, hogy Pest megye nem áll el Ráday követségétől, s ha a kormány kényszerrel akadályozza meg, hogy Pozsonyba utazzék, nem választanak másik követet, hanem tiltakozó országos kampányt szerveznek az országgyűlési ellenzék bevonásával. A nádor megjegyezte, hogy ha a „tűrhetetlen” ellenállást nem sikerül leszerelni, komoly üggyé válhat a dolog.⁴⁰⁵

Prónay adminisztrátor az új követválasztó közgyűlést május 25-re tűzte ki. Az előző napon Rádaynál konferencia volt, melyen a pesti ellenzéki vezetők mellett az aradi Bohus János, a csongrádi Klauzál, a békési Wenckheim Béla és több más megyei politikus is részt vett. Klauzál és a pesti Patay József azt javasolták, hogy Ráday megválasztása után utazzon Pozsonyba; a többség ezt elvetette, számolva a kormányzati erőszakkal.

Így az lett a határozat, hogy Ráday egyelőre maradjon otthon, s ha ügyének az országgyűlésen sikeres többsége lesz, akkor felutazhat. Klauzál azt javasolta, ami aztán meg is valósult: Szentkirályi, mint Pest második követe Pozsonyban az első ülésen tegyen indítványt, hogy amíg az ügyben jogorvoslat nem lesz, más tárgyat ne vegyenek fel.⁴⁰⁶

Május 25-én minden korábbinál nagyobb tömeg jelent meg a közgyűlésen. Jó néhány, már az országgyűlésre utazó megyei követ is jelen volt az ország különböző részeiről. Az adminisztrátor felolvastatta

⁴⁰⁰ Láttuk, hogy 1835-ben Balogh János hűtlenségi perbe lett idézve, de ennek ellenére részt vett az országgyűlés munkájában. Igaz, hogy Wesselényit viszont ugyancsak 1835-ben, magyarországi perének kezdete után a nádor nem engedte részt venni a főrendi tábla munkájában. (Vö. TRÓCSÁNYI, 1965. 358. sköv., 366. sköv., TAKÁTS, Magyar küzdelmek, 39. sköv. Wesselényi és a titkosrendőrség.)

⁴⁰¹ Kanc. eln. 1839:266.

⁴⁰² Kanc. eln. 1839:301, Takáts-h. 8221/n. Sedlnitzky rendőrminiszter elégedetlen volt Prónay pesti adminisztrátor munkájával, mivel Ráday részt vehetett a megyei közgyűléseken és követté választása is megtörténhetett. Vö. Sedlnitzky az uralkodóhoz 1839. április 9, 22. (Takáts-h. 8219, 8221.)

⁴⁰³ Takáts-h. 8752. A választáshoz: uo. 8221/n. A követek a megye 1836-os határozata szerint megesküdtek, hogy 6 éven át nem fogadnak el kormányzati hivatalt. Az adminisztrátor felolvastatta ugyan a határozatot megsemmisítő helytartótanácsi leiratot, de ezt a közgyűlés törvénytelennek nyilvánította.

⁴⁰⁴ A május 8-i leirat eddig nem került elő, de szövege megismerhető Pest megye május 25-i feliratából. (Kanc. eln. 1839:617.) A szöveget felolvasták a május 14-i megyei kisgyűlésen. (Takáts-h. 8796.)

⁴⁰⁵ A nádor május 7-i és 13-i levelei: Kanc. eln. 1839:510, 530.

⁴⁰⁶ Takáts-h. 8848. A konferencián Ráday megemlítette, hogy a nádor másfél órán át gyözködte, hogy második megválasztása után, megkapva az elégtételt, mondjon le. Ha nem teszi, ő mint a megye főispánja Pozsonyban nem fogja elismerni követnek.

a királyi leiratot, majd Fáy András beszéde és indítványa alapján egyhangú határozat született, melyet feliratként rögvest felküldtek Bécsbe: a magyarországi képviseleti rendszer kizárja az uralkodó azon jogát, hogy beavatkozzon a szabad követválasztásba. Ezért Ráday eltiltását törvényes alapjog megsértésének nyilvánították. Egyúttal azonban a közgyűlés, nem kívánva alkalmat adni a sérelem növelésére, másrészt kerülni kívánva a hűtlenség látszatát is és Rádayt is óva a veszélytől, közölte: Rádayt „mint physicali erő által megakadályozottat még ez uttal fel nem küldhetvén, ideigleni itthon maradása eránt határozást tettünk”. De Rádayt megerősítették követként és második követüket, Szentkirályit nyomatékosan megbízták, hogy az előző napi konferencia döntésének megfelelően járjon el.⁴⁰⁷

Országszerte sokaknak feltűnt, hogy a főispánok vagy helyetteseik szinte kivétel nélkül megjelentek és elnököltek a követválasztó megyei közgyűléseken, mégpedig meglehetősen aktivitással. A kormányzat (az előzetes terveknek megfelelően) mindent megtett „a jó ügy” érdekében.⁴⁰⁸

A kormánypárti megyék többségében simán és gyorsan történt a választás. Így Trencsénben (bár a megye követutasítása mérsékelt ellenzéki lett) Mednyánszky Alajos adminisztrátor pillanatok alatt közfelkiáltás után hirdette ki követként Marczibányi Antal alispánt és Vietorisz Lászlót.⁴⁰⁹ A hagyományosan konzervatív és aulikus Szepesben minden vita nélkül futott be Zsedényi Eduárd és Okolicsányi Viktor.⁴¹⁰

Fejérben az aktivizálódó Madarász testvérek révén erősödött az ellenzék, de még nem ellensúlyozhatta Cziráky főispán, a székesfehérvári római katolikus püspök és a gazdagabb földesurak koalícióját. Több mint kétezren szavaztak egy teljes napon át, számos pesti, zalai, tolnai érdeklődőt is vonzva. Végül Ürményi József és Sárközy Kázmér alispánok lettek követté. Ürményi Zichy Eugént verte 1292:810, Sárközy pedig Kandó Józsefet 1284:1095 arányban.⁴¹¹

Sárosban először hárman indultak az első követi helyért, majd Kapy István második alispán visszalépett a főispán (Eötvös Ignác) kérésére, aki kilátásba helyezte számára a kamarai inspektori állást. A főispán és a római katolikus klérus Dessewffy Aurélt támogatta, mégis (bizonyára Dessewffy fiatalsága és nem kellő ismertsége miatt) Piller László nyert, igaz, csak mintegy 50 szavazattal. Piller nem régen még Újházy László lelkes híve volt, de annak perbefogása után azonnal bűnbánó lett és kormánypárti. A második követ a fiatal Pulszky Ferenc lett, akit a jelentő besúgó igen tehetségesnek, jó előadónak írt le és úgy vélte, kiváló tagja lesz Pozsonyban a kormánypártnak.⁴¹²

⁴⁰⁷ A felirat (Prónay adminisztrátor jelentésének melléklete) 1839. május 25.: Kanc. eln. 1839:617. Vö. Takáts-h. 8843. Széchenyi – híven a helyzet éleződését mindenáron megelőzni kívánó politikájához – hónapokon át meg-megújuló erőfeszítéseket tett, hogy megakadályozza Ráday követté választását. Először az ellenzéket igyekezett rávenni, hogy álljon el a jelöléstől; beszélt Wesselényivel, Deákkal és a pesti ellenzék számos tagjával. Többször tárgyalt a nádorral és Prónay adminisztrátorral is. Magát Rádayt is rendszeresen igyekezett lebeszélni. Május folyamán még nagyobb aktivitást fejtett ki az „ésszerűsége” s nem a jogra építő politika érdekében. Az ellenzék és Ráday hajthatatlanságát látva, s tudva azt, hogy a kormány sem hajlandó engedményre, félve az esetleges kemény retorziók következményeitől, felfokozott idegállapotából fakadó minden dühét Ráday személyére irányította. Május 24-én, amikor értesült a nádor utolsó akciójának eredménytelenségéről, így írt naplójában: „...ingerült vagyok... legszívesebben golyót váltanék ezzel az emberrel, aki feláldoz minket saját hiúságáért”. (SZIN V. 235. sköv., 250. sköv., 253, 279, 283. sköv.)

⁴⁰⁸ A besúgó Ossetzky április 29-én jelentette például, hogy Lónyay János helytartótanácsi tanácsos, egyben bihari adminisztrátor hamarosan indul Biharba a követválasztó közgyűlésre (Takáts-h. 8508.). Szerencsy, az új perszonális, az alsó tábla leendő elnöke pedig Aradra indult, hogy főispánként elnököljön a követválasztó és utasító közgyűlésen. (1839. április 24. – uo. 8727.)

⁴⁰⁹ Besúgójelentés 1839. május 6. (Takáts-h. 8770.)

⁴¹⁰ Besúgójelentés 1839. május 14. (Uo. 8798.)

⁴¹¹ Beszámoló 1839. május 13. (Uo. 8794., vö. Fejér közgy. 1839:1166.) A hivatalos jegyzőkönyvben Ürményinél 1297 szavazat áll. A háttérben heves küzdelem is zajlott. A püspök rá akarta venni Zichyt, hogy lépjen vissza, aki ezt megtagadta. Barkóczy püspök erre állítólag így reagált: akkor mi is belekezdünk az etetés-ításba. A Madarász-párt nem is bírta sokáig pénzzel. (Uo. 8811.)

⁴¹² 1839. május 17. (Uo. 8819, 8835.) A jelentő szerint Pulszky a követutasítás készítésekor is konzervatív elveit tanúsította. Pulszky pályafutásához: PÁLMÁNY, 2011. I. 1106. sköv.

Baranyában a kormánypárton belül alakult ki némi harc. Ifj. Mailáth György alig 21 évesen simán befutott, pénzt sem kellett áldoznia, hiszen id. Mailáth György országbíró fia volt és egyébként is jó képességű. A második helyért úgy dőlt el a küzdelem (állítólag), hogy Pákozdy Zsigmond főszolgabíró egy voksért négy, ellenfele, Perczel István viszont csak egy forintot tudott fizetni.⁴¹³

A korábban ellenzéki Nógrádban sikerült a kormánypártnak győznie. A főispán sok pénzt szerzett, számos szegény nemest elhódított, így Szent-Ivány Anzelm legyőzte Kubinyit, akit pedig perben állóként az ellenzék nagyon favorizált. Szent-Ivány 1401, Kubinyi 987 voksot könyvelhetett el. (A második követ Fráter Pál lett, aki a „méréskeltek”, jelen esetben a kormánypártiak mellett állt.) Kubinyi a fájó vereség után csak ennyit jegyzett meg: büszke vagyok arra, hogy az értelmesebbek ellenében csak a kormányzati pénz diadalmaskodott.⁴¹⁴

Az ellenzék biztos pontjain nem történt meglepetés. Zalában a sok résztvevő miatt a megyeháza udvarán választottak és egyhangú felkiáltással Deák és Hertelendy Károly lett a két követ.⁴¹⁵ Komáromban sem volt vita, a jelentő szerint Pázmándy Dénes és Ghyczy Rafael simán befutott.⁴¹⁶ Gömörben nehezebben született meg az ellenzék sikere. A tisztújítást és követválasztást megelőző csatározások már április elejétől zajlottak. Két, nemesekből álló kortes csapat akkortól látogatta a településeket és sokan attól tartottak, hatalmas verekedés lesz, ha e csapatok összeháldoznak. A református–katolikus ellentét jelentős szerepet kapott. A katolikusok szerettek volna több pozíciót, mivel évek óta hátrányban voltak. Az ellenzéket a vezetőkről Draskóczy–Szentmiklósi pártnak nevezték, a kormánypártot Abaffy és Szilassy vezették. Az adminisztrátor, Andrassy György a május 22-i közgyűlésen korrekten elnökölt. Az ellenzék biztosan győzött, a várt harc elmaradt, mivel a kormánypárt sok száz kortese – érezve ellenfele nagyobb erejét – meg sem jelent a közgyűlésen. A két országgyűlési követ Szent-Iványi Károly és az alispánnak is megválasztott Szentmiklósi Antal lett.⁴¹⁷

A legnagyobb és véres tusára Borsodban került sor. A kortesek itt már február végén készülődtek. A református egyház is aktív szerepet vállalt. Terve az volt, hogy a tiszai megyékben minél több református követ legyen, s ennek érdekében biztatták a lelkészeket is, hogy akár a szószékről is erre buzdítsanak.⁴¹⁸ A május eleji közgyűlésen felolvasták a királyi leiratot, amely megtiltotta a követi esküket arról, hogy kormányzati hivatalt nem vállalnak. A közgyűlés elvetette a leiratot. Szemere Bertalan és Eötvös József figyelmet érdemlő módon küzdöttek, érveltek az ellenzék oldalán. Az alispánságról folyó küzdelem – ezúttal a követválasztás és tisztújítás egy közgyűlésen történt – egyre hevesebb lett, az ellenzéki Szathmáry és a kormánypárti Bük csapatainak harcából már életveszélyes sérülések is származtak.⁴¹⁹ Május 22-én vonultak be Miskolcra a kortesseregek. Szathmáry pártja 150 szekérrel érkezett. Miskolcon volt a legerősebb a korteskedés, hiszen csupán e városban 1200 nemes lakott. Hamarosan megérkeztek a kormánypárt hívei is számos kocsival, s egyik csapatuk szerencsétlen módon az ellenzék egyik kortes-tanyája mellett vonult el, amiből hatalmas verekedés lett, 13 súlyos sebesülttel és egy halottal. Bátöny faluban a korteskedés kapcsán tűz keletkezett, számos ház leégett. Az ötezer szavazatból 24-én Szathmáry 3000-t kapott, így ismét első alispán lett. Követték – a nagy tapasztalatú

⁴¹³ Besúgójelentés 1839. május 22. (Uo. 8836.) Ifj. Mailáth György pályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 204. sköv.

⁴¹⁴ Besúgójelentések 1839. május 16. (Uo. 8763, 8774, 9782, 8814.) Érdekességként említhető: az evangélikus Kubinyi ellenében a „méréskeltek” párthoz, Szent-Iványék (főként a református Fráter) mellé állt a reformátusok jelentős része. Ez is számított a pénz mellett. A pesti ellenzék viszont abban bízott, hogy Kubinyi veresége jót is hozhat az ellenzék számára: otthon maradván, Nógrádban harcolhat ki az ellenzék számára előnyös utasításokat. (Uo. 8782.)

⁴¹⁵ Besúgójelentés 1839. május 6. (Uo. 8764.)

⁴¹⁶ Besúgójelentés 1839. május 8. (Uo. 8779.) Id. Pázmándy Dénes közpályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 1074. sköv. Pálmány Béla adatai szerint nem Ghyczy Kálmán, hanem Ghyczy Rafael lett követté választva. (Uo. 930.) Ezt igazolja a rendi tábla hivatalos névjegyzéke is. (Írások I. 14. sz.)

⁴¹⁷ Besúgójelentés 1839. április 8, 29. és május 22. (Uo. 8702, 8734, 8838.) A kormánypárt megkísérelte rávenni az adminisztrátort, hogy ne jelölje az ellenzék embereit, de a puccsra Andrassy nem volt hajlandó.

⁴¹⁸ Besúgójelentés 1839. február 28., április 8., május 6. (Uo. 8641, 8702, 8761.)

⁴¹⁹ Besúgójelentés 1839. május 19. (Uo. 8761, 8831.)

és jó szónok – Palóczy Lászlót és Vay Lajost választották. Teljes lett, de nem épületes körülmények közt az ellenzék sikere. A május 28-i közgyűlés kénytelen volt vizsgálóbizottságot kirendelni, hiszen nem lehetett szó nélkül elmenni a súlyos kihágások, a halálos kimenetelű verekedés mellett.⁴²⁰

Szatmárban, néhai Kölcsey Ferenc megyéjében a követutasítás az aulikusokhoz közel állóan mérsékelte lett. A konzervatívok követjelöltjei Kende Zsigmond és Újhelyi Károly voltak, az utóbbi azonban kénytelen volt visszalépni, miután szembesítették azzal, hogy Wesselényi ügyében hamis vallomást tett. Az ellenzék két jelöltje Kovács Lajos és Botka Imre volt, majd Kovács Lajost visszaléptették, mondván, hogy képességeit jobban kamatoztathatja otthon, az országgyűlési pótutasítások készítésénél. Ezután a két oldal kompromisszumot kötött, így futott be Kende és Botka. A kortes tömeg azonban nem volt jól informálva, s így tovább folyt az etetés-itatás, a tömeg hergelése, végül Kendét majdnem leütötték. Ezt látván az adminisztrátor gyorsan kihirdette Kende és Botka megválasztását.⁴²¹

A választásokat a két fél nem azonosan értékelte. A kormányzati oldal már 1838 végétől, látva a mérsékelt ellenzékiesség erősödését és a kormányzati háttérmunka sikereit, egyre magabiztosabb lett. József nádor (mint említettük) már 1839 elején áttekintette a megyék „pártállását”, s a kormányzat számára „biztos” 21 megye közé sorolt néhány korántsem bizonyosan és tartósan kormánypárti megyét is (például Tolna, Berek), bizonytalannak számolt 14-et (köztük a biztos ellenzéki Szabolcsot és az inkább ellenzéki Hevest), a kormány számára reménytelennek tartott 12-öt, köztük az inkább aulikus Abaújt és a kormánypártiak közé süllyedt Zemplént.⁴²² Akkortájt a besúgók is úgy látták, hogy az ellenzék országszerte jelentős hátrányba került, s akár nagyon elmaradhat a kormánypárt mögött, bár Deák mindent megtett ennek ellenében.⁴²³ Mailáth kancellár, igaz, már 1839. május 1-jén, pontosabban számolt. Kormányzati szempontból 31 megyét vett biztosnak, úgy vélte, ezeket sikerült „meggyúrniuk”. Nála is voltak félreértések. Például Vast (Zarkával és Széll Józseffel) kormánypártinak vette, amiből annyi igaz, hogy a követek személye lehetővé tette, hogy a mérsékelt ellenzéki utasítást finoman, nem túl feltűnően, de Bécs javára alkalmazzák. Békés és Heves aulikusnak minősítése viszont egyértelmű tévedés.⁴²⁴ Az viszont tény, hogy Mailáth sokat tett a kormányzat érdekében a megyei utasítások mérsékeltre hangszerelésében.⁴²⁵

Orosz József, a besúgó és szerkesztő 1839 júniusában az *Allgemeine Zeitung*ban arról írt, hogy a választásokon a kormány győzött. Metternich is így vélte. Láttuk, hogy már májusban arról beszélt, hogy a kormányzat pozíciói kitűnőek Magyarországon.⁴²⁶ Deák viszont május végén, amikor még nem minden eredményt ismert, másként látta. Szerinte a kormányzat nem nyert egyértelműen, s bár 33 szavazatra számít (láttuk, hogy némileg tévesen), de nem figyel arra, hogy a követek közt igen sok a fiatal és kezdő politikus, akiket – ezt már nem Deák mondta – az ellenzék nagytekintélyű vezére időnként, fontos kérdésekben, meggyőző érveléssel az ellenzék oldalára húzhatott át. Egy besúgó szerint 76 követ volt újonc, közülük öt a 25. évét sem érte el, s mindössze 17 volt 50 év feletti.⁴²⁷

Kétségtelen, hogy az utasítások a szólásszabadsági nagy csatában több lehetőséget kínáltak Metternichnek számára, a követek személyét illetően viszont vegyesebb volt a kép. Az ellenzék helyzete sem volt teljesen reménytelen, főként akkor, ha az országgyűlés elején adódott egy számára jól kiaknázható

⁴²⁰ Besúgójelentés 1839. május 23., 27. (Uo. 8840, 8850.)

⁴²¹ Besúgójelentés 1839. május 6. (Uo. 8762.) Az aulikusok közül megválasztott Kende egyike volt azon követeknek, aki fontos ügyben elidálták követtársukat. Vö. 1839. szeptember 12-i kerületi ülés. (STULLER I. 280.) Kende pályájához: PÁLMÁNY, I. 982. sköv. Láttuk, hogy már 1834. december 9-én, az elhíresült, az örökválság ügyét elbuktató szatmári közgyűlésen is – alispánként – Kölcseyék ellen tevékenykedett.

⁴²² Kanc. eln. 1839:266.

⁴²³ Besúgójelentés 1839. február 4. (Takáts-h. 8597.)

⁴²⁴ Kanc. eln. 1839:523.

⁴²⁵ Vö. PAJKOSSY, 2004/B. 328. sköv.

⁴²⁶ Vö. PAJKOSSY, 2007. 720.

⁴²⁷ Besúgójelentés 1839. május 29., június 22. (Takáts-h. 8852, 8879.)

fejlemény. Itt említendő meg: Kecskeméti Károly a reformkori országgyűlési szavazások precíz elemzésével figyelemre méltó eredményre jutott. E szerint a polgári, liberális reformerekhez csak a politizáló osztály kisebb része csatlakozott, jelentős volt a konzervatívok, kormánypártiak és főként az ingadozó középutasok száma s így a reformországgyűlések a liberális kisebbség harcát mutatják a „jobboldal” ellenében. Az elemzés az alsótáblai liberális többség állítását legendának minősíti, melyet főként Horváth Mihály hatásának tulajdonít. Kiemeli ugyanakkor, hogy a liberális ellenzék intellektuális fölénye, felkészültsége, meggyőző ereje keltette azt a látszatot, hogy az országgyűlésen fölényben van. Kecskeméti említi, hogy a reformerek remeklései után számos esetben következett a szavazásoknál vereség. Ez tény, jómagam annyit fűzök hozzá, hogy a viták során elhangzott érvek, gondolatok ilyen esetekben is kovászként hatottak a további magyar politikai életre. Az 1848. évi áprilisi törvényekhez ez a rögzös út vezetett. Sok múlott a „pártok” vezetőin; e tekintetben a reformellenzék jelentős fölényben volt. Egy Deák Ferenc a többséget jelentő középutasok nagyobb részét volt képes fontos ügyekben – tudásával, mozgósító erejével, taktikai érzékével – meggyőzni. A követek személye mellett alapvető volt a megyei követutasítások szerepe, azok értelmezése. Egy Deák szintű vezetőnek itt is jelentős lehetőségei voltak.⁴²⁸

⁴²⁸ ÉrdekeseK Kecskeméti elemzésének számszerúsított részei. Ezek szerint 1790-ben és 1832–48 közt végig elkötelezetten „baloldali” (reformellenzéki) volt 6 megye, 1832–1848 közt további 5 megye. 1790-ben, majd 1832–1848 közt végig stabilan „jobboldali” (kormánypárti) volt kilenc megye, 1832–1848 közt öt. A többi megye középutas volt: az ő ingadozó, változó álláspontjukat kellett a kormánypártnak vagy a reformellenzéknek a maguk javára fordítani ésszel, érvekkel, meggyőzéssel vagy pénzzel, esetenként más előnyök ígéretével, biztosításával; megyei közgyűléseknél ezek döntöttek. A reformellenzék az észérvekben, meggyőzésben erősebb volt, a kormánypárt pénzzel általában jobban bírta. (Kecskeméti elemzése: KECSKEMÉTI, 2008. 12. sköv., 65. sköv., 312. sköv.)

IV. AZ ORSZÁGGYŰLÉS KEZDETE. DEÁK, AZ ELLENZÉK ÉS A KONZERVATÍVOK

POZSONY ÉS AZ ORSZÁGGYŰLÉS RÉSZTVEVŐI

Pozsony, a hosszú időn át koronázó város (1827-ben királynét, utoljára pedig 1830-ban trónörökös, Ferdinándot koronázták meg a városban) 1839 márciusától egyre intenzívebben készült az országgyűlésre. A királyi főlovászmester (az ő feladata volt az országgyűlés rendezett körülményeinek biztosítása) április 17-én rendeletet adott ki, amely kétezer példányban jelent meg. Ebben előírta, hogy a háztulajdonosok kötelesek arányosan biztosítani az országgyűlés hivatalos résztvevőinek szállásait. Május 10-ig a lakásokat, illetve lakrészeket rendezni, takarítani kellett, és megfelelően berendezni. Ha egy lakás megürült, vagy üresen állt, a tulajdonos nem adhatta ki, nyilvántartásba vették és kiutalásáról a városi jegyzői hivatal gondoskodott.⁴²⁹ Az országgyűlésre öt-hatezer szállóvendég (követ, főrendi táblai tag, írnokok, jurátusok, szolgák) volt várható. A nyitó ceremóniákra további 5-600 vendég érkezett. Összesen 2300-2500 szobát, 580 konyhát foglaltak le és mindez 700-750 háztulajdonost terhel. Az országgyűlési katonaság további 200-250 lakást, illetve szobát igényelt. A követek, hivatalos résztvevők és kíséretük a feudális jogrend, a nemesi adómentesség jegyében nem fizettek a szállásokért. A szállodák szobát nem voltak kötelesek ingyen adni, annál inkább igénybe vették istállóikat és kocsisínjeiket. A városban 1839-ben mintegy 1800 ház volt. (Ha leszámítjuk az akkor még hivatalosan nem a város részét képező várhegyet és az úgynevezett Zuckerman del városrészt, akkor 1500 házzal számolhatunk. A beszállásolási teher főként a belvárosi és belvárossal szorosan érintkező utcák házaira, azok tulajdonosaira nehezedett. Ők bizonyára kevésbé lelkesedtek, kivéve, ha egyúttal vendéglősök, sörmérők, módosabb kereskedők vagy céhes polgárok voltak, akik jelentős bevételre tettek szert az ugrásszerűen megnövekvő keresletből.⁴³⁰ Az árak már a korábbi országgyűlések alatt is felszöktek; 1832–36-ban például Zichy Ferenc főlovászmester kénytelen volt az ármaximalás eszközehez nyúlni a gyertya-, a marhahús-, a fogadói árak és a bérkocsidíjak esetében. Így történt 1839–40-ben is. A környező megyék nyomatékos felszólítást kaptak a Pozsonyba történő élelmiszerszállításra és az utak karbantartására.

Pozsony lélekszámban a harmadik város volt az országban, de fokozatosan lemaradt Pest-Buda mögött. 1780-ban Pesten 14 ezren, Pozsonyban 26 ezren éltek. 1836-ban Pesten 70.278-an éltek, 1848-ban már 100.617-en. (Budán ekkor a népességszám 34.893, Óbudán 7694 volt.) Pozsonyban 1848-ban 37.255 volt a lélekszám Pozsony-Váraljával együtt, amely 6967 főt számlált.⁴³¹

Az országgyűlés biztonságát is meg kellett teremteni. Pozsonyban és környékén már az országgyűlések megnyitása előtt, majd a tárgyalások idején is jelentős katonai erőt vontak össze. Ezzel fokozták a nyitó ünnepségek méltóságteljesességét, az uralkodó és családja, kísérete biztonságát, majd a viták zavar talanságát. Egyben fenntartották a közrendet és a nyugodt légkört. Szükség esetén a katonáknak kellett volna eloszlatniuk az országgyűlést; ezért az Udvari Haditanács Pozsonyba mindig idegen katonaságot

⁴²⁹ *Hírnök*, 1839. április 25. (33.)

⁴³⁰ Egy korábbi, 1821-es összeírás szerint Pozsonyban 1384 kézműves és iparos élt. Céhes kézműves 877, boltos 81, fuvaros 30, vendéglős 16 volt, céhen kívül működött 118 kézműves, 105 „serkocsmáros”, 33 fuvaros, 25 rövidáru- és divatkereskedő, 15 edényes, három fehérműs, 15 marha-, 10 lókereskedő stb. „Nagyobb üzletember” akkor 56 élt a városban. Három gyár működött 100 munkással (két likőr- és pálinkaüzem, egy posztómanufaktúra). 1840-ben már egy öntőde, négy pezgőgyár, egy vegyi üzem, egy répacukor-finomító is működött, a céhek száma pedig 100-ra nőtt, igaz, közülük 20-nál több tagja csak 11-nek volt. Ezek az üzemek, kereskedők és iparosok lehettek a hasznélvezői az 5-6 ezer főnyi országgyűlési többletnépesség által teremtett keresletnek. Sas, 1973. 25. sköv.

⁴³¹ Uo. 1973. 22. sköv. Sas Pozsony népességét valamelyest túlszámolta, Pest-Budáét alulbecsülte. Fényes Elek adataival korrigáltam. (FÉNYES, 1847. 117. sköv., 212. sköv.)

vezényelt. Pozsonyban egyébként hadosztály-parancsnokság is működött, a budai főhadparancsnokság alárendeltségében. 1825-ben két tüzerűteg, egy gyalogos zászlóalj (kb. 500 fő) és egy osztag vértés biztosította a rendet a 60-70 fős városi rendőrség mellett. 1839-ben egy gránátos zászlóalj érkezett Brünnből és egy osztag vasas lovas (kb. 150 fő) Trencsénből. Hat 12 fontos ágyút pedig Bécsből hoztak.⁴³²

A titkosrendőrség is elfoglalta hadállásait. A városi főpostán Ferstl rendőrfőtanácsos két embere működte a „pecsétlaboratóriumot”, ahol is szakszerűen tudták felbontani, lemásolni, majd ismét lezárni a leveleket. 1839–40-ben ezt a „szakmunkát” Karl Vrabely és Anton Hentscher végezték.⁴³³

Májusban aztán igazán sűrű lett a forgalom Pozsony felé, de Pozsonytól Bécs irányába is. A követek, arisztokraták az országgyűlés adta lehetőségekkel élve bécsi hivatalos és társadalmi kötelezettségeiknek is eleget tettek.

Bécs felé akkor részint kocsin (Wagramig), majd a már kész vasúti szakaszon utaztak, lefelé főleg gőzhajóval, amelyből 1839-ben már három is szolgált. Bécstől Pozsonyig a hajóút háromórás volt (a gőzhajó előtti időben ez hat-hét órát tett ki). Pozsonyból Bécsbe négy-négy és fél órás út várt az utasokra. Sokkal nehezebb volt viszont például a Tisza–Szamos környékéről Pozsonyba utazni; ez akár több napot is igényelt. Az akkori igen rossz utak miatt ez nehezebb volt, mint Pozsonyból Párizsba utazni.

Maga a város hangulatos, szép fekvésű volt. Kertek, szőlők, erdők, dombok és ligetek övezték, a vártól remek kilátás nyílt a Kis-Kárpátokra. 1700 hold szőlő, 600 holdnyi kert és gyümölcsös, 3900 hold erdő tette változatossá a határt. A belváros – amely a négy kapu (Lőrincz, Vödrici, Szent Mihály, Halász) között terült el – utcái szinte mind a Szent Márton templomhoz futottak, amely 1830-ig koronázó templomként szolgált. A szűk utcákon az országgyűlési zsúfoltság idején a hintók, kocsik, postakocsik, lovasok egymást érték. 21 főúri palota, 21 középület, templomok és kolostorok sora követte egymást zárt rendben építve. A belváros utcái kövezettek voltak, ha nem is versenyezhettek Bécs belvárosának gránitköves utcaival. Szárazabb időkben az utcákat locsolással igyekeztek portalánítani. A belvárosban voltak a legjobb szállodák (Vörös Ökör, Zöldfa, Arany Rózsa, Nádor) és a közkedvelt kávéházak (Pollinger – a jurátusok kedvelt találkozóhelye, Lietzenmayer, Hubek és társai). Egyes pozsonyi kávéházak az akkori feljegyzések szerint jobbak voltak, mint a bécsiek. A mintegy 100 serház felülmúlta a bécsi sörözők számát. A bérkocsik is kényelmesek és díszesek voltak, kiállták az összevetést a birodalmi fővárossal. A színházi és más nagyobb társadalmi összejöveteleket az 1500 fős színház, s a közvetlenül mellette álló (2500 főt befogadó) Redoute szolgált, és rendelkezésre állt a polgári lövészegylet nagyterme is, ahol számos bált rendeztek.

A belvárostól nem messze fekvő külső városrészek már porosak, falusiasak voltak. Hajnalonként a belvárosba is behallatszott a teheneket hívó csordás kürtszava.⁴³⁴

Ami a pozsonyi 700 háztulajdonos súlyos, ingyenes szállásbiztosítási terhét illeti, Pozsony városa korábban időnként kísérletet tett, hogy az országgyűléstől kárpótlást kapjon, nem sok sikerrel.⁴³⁵

Az 1839. évi országgyűlés közeledtével Pest városában Havas József városbíró (hamarosan országgyűlési követ is lett) sikerrel indítványozta: a szállásbért a követek küldői fizessék.⁴³⁶ Az országgyűlésen aztán Pozsony város követe vetette fel ismét, hogy a követek fizessék a szállást, de az 1839. augusztus

⁴³² *Hírnök*, 1839. május 30. (43.) Megjegyzendő, a katonaságot is a város szállásolta el. A hadseregnek ugyanakkor volt városfejlesztési jelentősége is. Így például a katonaság 1825-ben a régi „repülőhíd” (komp) helyén hajóhidat létesített, melyet az országgyűlés végén a városnak adományozott. E hídon lehetett könnyű sétával megközelíteni a közkedvelt ligetet, amely ősfáival, tisztásaival, keskeny vízereken átfelőlő hidacskaival népszerű sétálóhely volt. Általában az országgyűlési katonaságról: URBÁN, 1963. 147. sköv.

⁴³³ SAS, 1873. 207, 245.

⁴³⁴ A reformkori Pozsonyhoz ld. SAS, 1973., különösen: 7–97, 177–184, 202–246.

⁴³⁵ 1835. december végén kerületi ülésen kérte a város követe, hogy különös tekintettel a már évek óta tartó országgyűlésre, térítsék meg a polgárok költségeit. A követek méltányolták a város kérését, de „utasítások hiányában” elnapolták a kérdést, amely nem is került többé terítékre az országgyűlés befejezése előtt. (KLÖM VI. 741. sköv.)

⁴³⁶ Besúgójelentés 1839. május 15. (Takáts-h. 8803.)

21-i kerületi ülésen a követek ezt részben ellenezték, többen pedig elnapolták volna az országgyűlés rendezésének idejére, azaz a ködös jövőbe. A határozat pedig ismét az lett: be kell várni az utasításokat.⁴³⁷ December 3-án, kerületi ülésen jött elő újból az ügy az országos és helyi sérelmek sorában és az a javaslat merült fel, hogy a terhet azokra hárítsák át, akik haszonélvezői a városban megnövekvő keresletnek. Pozsony követe ezt elvetette, jelezve, hogy nem csak 700 házat terhel a követek elszállásolása, mivel a többiben a katonaság lakik, ingyenesen.⁴³⁸ A rendek határozata szerint Pozsonyban nem, csak Pesten hajlandók országgyűlési szállásbért fizetni, de az utóbbihoz is utasítások kellenének; addig pedig félretették az ügyet, amely ezen az országgyűlésen nem is került elő többé.⁴³⁹ Megjegyzendő, hogy pozitív hozzáállás esetén a megyéknek és a városoknak kellett volna fizetniük, mégpedig az egyéb országgyűlési költségek fizetése mintájára, nem az adófizetők, hanem jórészt a nemesség kontójára. Ilyenkor bizony a megyéknek nem volt sürgős az ügy.

Az egyéb, nem jelentéktelen országgyűlési költségeket (követek és kísérőik napidíja stb.) az előző országgyűléstől kezdve a megyék nemesi felajánlásból fizették.⁴⁴⁰ Az 1836:44. tc. viszont sietett leszögezni, hogy a nemesi „felajánlás” a jövőre nézve nem jelent kötelezettséget, azaz a nemesi adómentességen csak kivételesen és időlegesen engedett rést ütni a rendi országgyűlés. Szinte szóról-szóra ezzel a megszorítással vállalta e költségeket az 1839–40. évi országgyűlés is. (1840:45. tc.)⁴⁴¹

Az országgyűlés hivatalos résztvevői, tehát a főrendi és a rendi tábla tagjai május közepétől június elejéig sorra érkeztek meg Pozsonyba és foglalták el szállásaikat. Igazán kényelmesen csak azok a főrendi-arisztokrata tagok lakhattak, akik saját, családi palotájukban, vagy drágán, saját költségen bérelt nagyobb házban, házrészben szállhattak meg. Az országház épülete a Szent Mihály utcában volt, a nádor mint az országgyűlés elnöke (egyben a főrendiházé is) itt kapott – hagyományosan – elhelyezést. A primási palota a Linia utcában volt, az uralkodó a megnyitás, illetve zárás alkalmából itt volt díszes, pompás körülmények közt elhelyezve.

A résztvevők (akik a hivatalosan meghívottakból meg is jelentek) névsora több forrásból is követhető. A névsort a pozsonyi címeikkel együtt külön könyvecskében is kiadták. A résztvevők neveiről, tisztségeikről, életpályájukról is tájékozódhatunk Pálmány Béla precíz, óriási adattömeget feldolgozó munkájában, a reformkori országgyűlések almanachjában.⁴⁴²

Az országgyűlés hivatalos résztvevője volt a főrendeknél a nádor és a hercegprimás mellett két érsek (kalocsai, egeri), 17 római katolikus püspök, öt görög katolikus püspök, számos úgynevezett választott

⁴³⁷ STULLER, I. 193.

⁴³⁸ A pozsonyi követ szerint nem áll az, hogy Pozsony vendéglősei és kereskedői sokat nyernének az országgyűlésen, mivel a nagyobb összegeket a követek és a mágnások Bécsben költik el. Ez csak részben felelt meg a valóságnak, de Nagy Pál soproni követ elismerte, hogy Pozsonyban 72 ezer pengőforint veszteség származik a szállásadásból, ráadásul az illető házak sokat veszítenek értékükből, mivel – kérdezte – ki vesz meg vagy bérel ki egy időről-időre nem a tulajdonos rendelkezésére álló ingatlant?

⁴³⁹ Az 1839. december 3–4-i kerületi ülésről: STULLER, II. 576.

⁴⁴⁰ 1832-ben a megyei követutastások zöme ezt tartalmazta, országgyűlési döntéssé pedig 1833 tavaszán lett (KLÖM I. 324, 379.), törvénné 1836-ban (1836:44. tc.).

⁴⁴¹ Volt megye, ahol elszabotálták a nemesi kötelezettség végrehajtását. Máramarosban például még 1839 márciusában is nagy hátralékban voltak az előző országgyűlés költségeinek beszedésével (Takáts-h. 8219/a). A kérdés 1839 augusztusában került Pozsonyban napirendre. Számos megye az adózókra kívánta hárítani a terhet, mások megfélemték volna a költségeket a nemesek és az adófizetők között. A többségi határozat viszont a nemesi ajánlást fogadta el (STULLER, I. 192. sköv.). Így született meg a már említett törvény. A főrendek szeptember végén fogadták el. (Uo., I. 348. sköv.) Jellemző, hogy a költségek megyénkénti felosztásáról, behajtásáról, a nem fizetőkkel kapcsolatos eljárásról az országgyűlés végéig 10 üzenet, illetve válaszüzenet született a rendek és főrendek között. (Írások II. 63, 73, 89, 98, 112, III. 148, 167, 202, IV. 298, 334.)

⁴⁴² Alapul vehető: PÁLMÁNY, 2011., főként II. 2373. sköv. Vö. Név, és lak-könyve az 1839. esz. Június 2. napjára szabad. k. Pozsony városában Ország-Gyűlésre egybegyűlt Magyar Ország' Karainak és Rendeinek. Pozsonyban, 1839. A névsort és címet ld. még: Jkv. II/I. sköv., Írások I. 14. sz. (14. sköv.) A névsorok nem teljesen, csak zömmel azonosak, mivel a valóban jelen lévő és elszállásolt tagok létszáma, főként a szabadabban mozgó főrendi meghívottak miatt időről-időre változhatott.

(címzetes, egyházmegyével nem rendelkező) püspök (főként apátok és prépostok), a pannonhalmi főapát és a jászói prépost, négy ortodox püspök a karlócai érsekkel az élen, 11 zászlósúr, azaz főméltóság (országbíró, kancellár, tárnokmester, a testőrség kapitánya, a főlovászmester stb. – nem egy közülük főispán is volt, így időnként fontosabb megyei eseményeknél hazautazott), két koronaőr, a főispánok, Fiume és a Magyar Tengermellék kormányzója, és Horvátország főrendi képviselője. A személyükben meghívottak, az úgynevezett regalisták számát illetően forrásaink jelentős eltéréseket mutatnak. Pálmány Béla precíz munkájában 210 a megjelent regalisták száma. A kiadott név-címjegyzékben 77 név szerepel (talán ők jelentek meg az országgyűlés kezdetén is); az országgyűlési jegyzőkönyvben 98 nevet látunk. Pálmány névsora alighanem a részvételüket hivatalosan jelzőket tartalmazza; a ténylegesen megjelenők száma ettől jelentősen eltérhetett. Az egyes üléseken résztvevők száma pedig esetenként más és más volt. A „hivatalos” névjegyzék, illetve a jegyzőkönyvi névsor pillanatnyi helyzetet rögzíthetett.

A rendi tábla (alsótábla) hivatalosai között volt természetesen a táblán elnöklő perszonális (egyben a Királyi Tábla elnöke), a Királyi Tábla prelátusai (két főpap) és bárói (esetünkben négy mágnás), a Királyi Tábla ítélőmesterei, bírái, ülnökei, két érseki táblabírája, Horvátország (báni) ítélőmestere és számos királyi táblai ügyvédjelölt, gyakornok. Az eddig felsoroltak szavazati joggal nem rendelkeztek, hiszen az uralkodótól függő Királyi Táblát képviselték. (Ugyanakkor az országgyűlés nem jelentéktelen írásbeli munkáiban fontos szerepük volt, s az ülésrendben is kiemelt pozíciót kaptak.) Helye volt a táblán a királyi jogügyszagzatónak is, természetesen szavazati jog nélkül. Hivatalosak voltak még a táblai ülésre apátok (10), káptalani követek (29-ből a kezdetkor 22 jelent meg), akik a táblán együttesen csupán egy szavazattal rendelkeztek, hasonlóan a szabad királyi városok követeihez. A megyék két-két követet küldhettek (49 vármegye és a három partiumi megye, melyek közül kezdetben csak Zaránd követei voltak jelen, Kraszna követutasítása csak 1839. július 14-én készült el s azt követően érkeztek követei Pozsonyba). Közép-Szolnok követei – lesz róla szó – nem vettek részt az országgyűlésen. Horvátország két követet vehetett részt, a megyékhez hasonlóan egy szavazattal. A szabad kerületek (Jász-Kun, Hajdú, Turopolje-Őrmező, Fiume és a Magyar Tengermellék) elvileg két-két követet jelenhettek meg, de Fiume csak egyet küldött, Turopoljét csak grófja, Jozipovich Antal képviselte. A 48 szabad királyi város egy-egy követtel, de együttesen is csak egyetlen szavazattal rendelkezett. Megemlítendő, hogy igen sok, a király által meghívott mágnás és báró nem vett részt az országgyűlésen. Az országgyűlési jegyzőkönyvben felsoroltak szerint 250-270 „távollevő” főrendit közel 200 helyettes képviselte. Pálmány Béla az országgyűléseken rendszeresen távol levő főrendiek számát 550-570-ben adta meg. Kecskeméti Károly hasonló, 400-500 közti nagyságrendet említ. A távollevők egyharmada mágnás-özvegy volt (ők eleve csak helyettest küldhettek), és tetemes volt a száma az utóbbi évtizedekben nagy számmal honosított, sokszor külföldön élő főrendieknek. Voltak, akik kormányzati főtisztviselőként képtelenek voltak Pozsonyban megjelenni, hasonlóan az idősekhez, betegekhez, gazdasági stb. okokból távolmaradókhöz. Valamennyien képviselőt, ablegatust küldtek maguk helyett; egy-egy ablegatus több személyt is képviselhetett. Az ablegatusok nagy tömege szavazattal nem rendelkezett, felszólalniuk is országgyűlésenként egy-egy kivételes esetben lehetett. Pálmány Béla adatai szerint számuk – szemben az említett, országgyűlési jegyzőkönyvi adattal – 229 volt.⁴⁴³

⁴⁴³ Tudjuk, Kossuth például az 1832–36-os országgyűlésen távollevő mágnás követeként, ablegátusként volt jelen és szerkesztette az *Országgyűlési Tudósításokat*. Az ablegatusok zömmel fiatalok, ügyvédek, az országgyűlésen amúgy is jelen lévő kancellisták, írnokok stb. voltak. Többségük az úgynevezett „országgyűlési ifjúság” sorait növelte, zömmel az ellenzék lelkes híveként. Volt persze kivétel is, így a pozsonyi Orosz József, a kormánypárti *Hírnök* szerkesztője, aki 3 bárót és 2 gróft helyettesített, és segítőtársa Csátó Pál is. (SAS, 220.) A felfelé buktatott volt kancellár, Pálffy Fidél is helyettest küldött; alighanem helyesen tette, mert így elkerülte az ellenzék és az ifjúság gúnyolódását és támadásait. A főrendiház és az alsótábla összetételéhez az előző jegyzetben említett név- és címjegyzék, illetve országgyűlési jegyzőkönyvi rész mellett vö. PÁLMÁNY, 2011. I. 14. sköv., KECSKEMÉTI, 2008. 76. sköv. Különös volt Fiume és a Magyar Tengermellék, illetve Turopolje országgyűlési szavazatainak száma: Kecskeméti Károly szavazat-összesítő táblázataiban 1839–40-ben az országgyűlésen Turopolje szavazatát egyszer, Fiume és Tengerpartét mindössze kétszer láthatjuk. (KECSKEMÉTI, 2008. 350.) 1832–36-ban Turopolje négy szavazatát láthatjuk, Fiume fel sincs tüntetve a szavazók közt. (Uo. 338. sköv.) Megjegyzendő: a Jász-Kun és Hajdú kerületek követei is kevésszer, ritkán voksoltak. Fiuménél említendő: Mária Terézia 1779-ben

Az érdekesség kedvéért említsük meg néhány kiemelkedő országgyűlési személyiség lakcímét. A főrendek háttérből irányító vezéralakja, Sztáray Albert a Halpiacon (764. sz.), Széchenyi a Ventur utcában (115. sz.), a soproni Nagy Pál a Szent Mihály utcában (184. sz.) az országház közelében, Deák Ferenc a Magyar utcában (444. sz.), Klauzál ugyanott az 507. sz. alatt, a vezető konzervatív Zsedényi Eduárd a Halpiacon (740. sz.), Bónis Sámuel Deákhhoz közel, a Magyar utcában (486. sz.) lakott. A házsza-mozás nem utcánként, hanem a város telekszámai (ma úgy mondanánk, helyrajzi szám) szerint történt.

A KEZDŐ CEREMÓNIÁK

Az országgyűlés ünnepélyes, díszesen és gazdagon megszervezett kezdő formalitásai a pozsonyi (jelentős részben német) polgárság, a követek és főrendek körében nagy mozgást, készülődést váltottak ki. Prybilla József kanonok már május 29-én nagymisét celebrált az uralkodó névnapja tiszteletére, melyen a papság képviselői nagy számban, katonatisztek, megyei hivatalnokok és a városi magisztrátus tagjai vettek részt. A követek közül csak három-négy jelent meg, többségük még csak ekkor, vagy ezután érkezett a városba, a mágnások jó része is még úton volt, vagy Bécsben időzött, ügyeit intézve, társadalmi kapcsolatokat ápolva. Deák viszont már e napon befutott s elfoglalta szállását, ugyanazt, melyet már az előző országgyűlésen is.⁴⁴⁴

Június első napjaiban a nádor sorra fogadta az érkező egyházi és világi főrendeket, a katonai parancsnokokat, majd a megyei és városi követek is sorban mutatták be a nádornak megbízóleveleiket. A nádor elegáns szállása előtt hosszú sorban álltak a díszes kocsik, hintók, díszruhás követekkel és hajdúkkal. A város tele lett mozgással, a sétatér, a játékszín előtti piac tömve volt emberekkel. A színháznál és a dunai hídfőknél feldíszített diadalkapuk álltak. A hajóhídon túli ligetben is hullámozott a tömeg.⁴⁴⁵

Nemcsak az uralkodó és a kormányzati főtisztviselők érkezése váltott ki nagy érdeklődést, hanem az új esztergomi érsek esztergomi beiktatási ceremóniája, majd útja Pozsonyba, a primási palotába is.⁴⁴⁶

Június 5–7. közt aztán mindenki felöltötte díszes ruháját (sokan díszmagyart), izgatott kocsisok hajtotta hintók, kocsik jöttek-mentek, amint az a királyi pár, kormányzati méltóságok és országos főtisztviselők érkezésekor és pozsonyi tartózkodása alatt megszokott volt. Június 5-én a rendi tábla megtartotta alakuló ülését. Szerencsy személynők hosszadalmas, nemcsak Deákéknak, de a mérsékelt ellenzékieknek sem tetsző beszédet mondott. Kiemelten utalt Magyarország monarchikus-arisztokratikus rendjére: az országban minden jog kútfeje a király, a kiváltságoknak és szabadságjogoknak is. Mindez a reformkor leghevesebb alkotmányjogi, az abszolutizmussal szembeni jogvédő országgyűlési harcát közvetlenül megelőzve hangzott el, szinte provokációként. Szerencsy továbbment, s mintegy a Habsburg-ház udvari történészeként jelentette ki, hogy a 16–17. században, a véres harcok közepette a nemzeti életerő mellett az tartotta meg a nemzetet, hogy a dicsőséges Habsburg-házhoz kötötte a sorsát. Ezután III. Károlytól Mária Terézián és I. Ferencen át V. Ferdinándig (akinek országlása boldog jövőt ígér...) sorra

csatolta Magyarországhoz, amit 1807-ben törvényesítettek, majd a napóleoni háborúk és a francia fennhatóság után egy ideig Illír Királyság néven állt Habsburg hatalom alatt, hogy aztán 1822-ben visszacsatolják Magyarországhoz. 1825-ben már meghívót kapott a magyar országgyűlésre, ahol követei (a kerületek sorában) meg is jelentek. (Vö. PÁLMÁNY, 2011. I. 24. sköv. Vö. KECSKEMÉTI, 2008. 79.) A regalisták létszámához ld. PÁLMÁNY, 2011. II. 2379. sköv., a távollevő mágnások ablegátusaihoz: uo. II. 2390. sköv.

⁴⁴⁴ Takáts-h. 8853.

⁴⁴⁵ *Hírnök*, 1839. június 6.

⁴⁴⁶ Kopácsy érsek május 27-én érkezett Esztergom határához, ahol Szerencsy személyes és kanonokok sora fogadta. Díszkísérettel követték az érseket a városba, ahol kivilágítás, főurak, megyei vezetők, magas rangú katonatisztek várták, majd a céhek díszmenete és ünnepi Te Deum fogadta. Később 20 megye képviselői üdvözölték, Széchenyi is jelen volt. A beiktatás 28-án történt, igen rossz időben, de nagy pompa mellett. A herceggprimást számosan köszöntötték rövid szónoklatokkal, majd ősi szokás szerint négy szolgabíró székestül a magasba emelte; ezután mondta el ünnepi beszédét, aztán következett a beiktatási ceremónia. (*Hírnök*, 1839. június 6., *Jelenkor*, 1839. június 1.)

magasztalta az uralkodókat, akik a magyar alkotmányosságot védték. Igaz, II. Józsefnél megemlítette, hogy annak jószívű és emberséges reformjai nálunk nem sikerültek. Az uralkodóház Szerencsy szerint a törvényesség és igazságszeretet bástyája lett, az országban pedig virágzott a megyei autonómia, a municipális rendszer. A végrehajtó hatalommal felruházott uralkodó – így Szerencsy – csak bizalmat érdemel és jó együttműködést; ha az adó- és újoncmegajánlás jogát birtokló országgyűlés bízni fog az uralkodó alkotmányos érzelmeiben, betartja a jogrendet és az ígéretes jövőt nem rombolja „kisebb érdekű, egyes, személyes hely- s időbeli kívánságokhoz való szoros ragaszkodás által, – melyeket az idő, a fejlődés úgyis megold”, erőteljes lehet a fejlődés. Ne pazaroljuk tehát az erőt – folytatta –, ne veszélyeztessük a gyors előrehaladást. Ezek után nem lehetett Deákék számára hiteles a fogadkozása, miszerint védeni fogja a király törvényes jogait, de védeni fogja a nemzeti jogokat is, mert ezek sérelme gyengíti a király alkotmányos erejét is.⁴⁴⁷

A rendi tábla alakuló ülésével párhuzamosan a főrendeknél a nádor elnökletével folyt az ünnepélyes kezdő tanácskozás. A nádor és a hercegprímás latin üdvözlő beszédet tartott, majd megérkezett a rendi tábla díszes küldöttsége, melynek nevében Rudnyánszky Sámuel esztergomi kanonok magyar nyelvű, válaszul a nádor latin üdvözlő beszédet mondott. Ezután a főrendektől is küldöttség ment át a rendekhez s vezetőjük, Nádasdy Ferenc üdvözölte ott a követeket.

A király (V. Ferdinánd) este érkezett meg, a város díszkivilágítással fogadta, majd a volt jezsuita templomban a hercegprímás ünnepi nagymiséjét celebrált.

Június 6-án reggel a rendek és a főrendek is ünnepi ülést tartottak az országházban, majd díszes küldöttség ment a primási palotába, ahol Pyrker László egri érsek mondott magyar tisztelegő szavakat. Ezután a teljes országgyűlés (rendi követek, főrendek) úgynevezett elegyes (együttes) ülést tartottak, s azt követően vonultak át testületileg a primási palotába az országgyűlés hivatalos megnyitására. Az érkező – nagy éljenzéssel fogadott – uralkodó előtt a hercegprímás ment az apostoli kereszttel; a király helyet foglalt a trónuson, melynek lépcsőfokain felül Batthyány Imre főlovászmester állt kivont karddal, egy fokkal lejjebb Colloredo-Mansfeld herceg főudvarmester, majd a testőrség kapitánya, Splényi Ignác és Clam-Martinitz főhadsegéd. A kancellár (Mailáth Antal) rövid magyar nyelvű üdvözlő beszédre a király latinul válaszolt, majd a kancellár a királynak, az a hercegprímásnak nyújtotta át a királyi proposíciókat, melyek az 1830-ban tíz évre állított katonák leszerelése miatt az újoncozást, az adózókat súlyosan terhelő katonatartást és a Duna-szabályozást tartalmazták. Közben a sétatérén, a piacon, az utcákon hullámozott a tömeg, nagy volt az izgatottság. A királynét a rendek és a főrendek külön teremben üdvözölték. A primási palota nagytermének karzatán, a megnyitó ülés alatt jelen volt a királyné, Albrecht főherceg, a nádor leánya, Hermina főhercegnő, több udvarhölgy és számosan a kíséretből.

A rendek a primási palotából visszavonultak az országházba, s ott a nádort üdvözölték lelkesen, tisztelegve; még Metternich államkancellár és Kolowrat államminiszter is éljenzésben részesült. Felolvasták a királyi proposíciókat, majd a követeket az illető megyék főispánjai sorra bemutatták a nádornak. Június 7-én reggel a magyar kancellár és a főispánok a királynak mutatták be a főrendház tagjait és a rendi követeket.⁴⁴⁸ A kezdő ünnepségek véget értek. A királlyal szembeni lojalitás és lelkes tiszteletadás köszönet volt a magyar nyelvű üdvözlő beszéd engedélyezéséért. Egyébként is: meg kellett adni a királynak, ami a királyé. A hangulat napokon belül megváltozott: az országgyűlés érdemi tárgyalásai már feszült légkörben kezdődtek.

A diéta megnyitása után a király és kísérete körutat tett Pozsony környékén. Június 8–9-én a magyaróvári uradalmat tekintették meg, majd 10-én Magyaróváratt lovas polgárok díszkísérete fogadta a feldíszített városkapunál; az út mentén a céhek tagsága állt sorfalat, céhzászlók alatt. Püspöki üdvözlés, zenekari muzsikával kísért díszbebéd, majd népünnepély következett. A tömeg jó része elénekelt Haydn „Gott erhalte...” kezdetű királyhimnuszát. Megjegyzendő: a környékbéliek vagy német anyanyelvűek

⁴⁴⁷ Szerencsy beszéde: *Társalkodó*, 1839. június 12., röviden: STULLER, I. 1. sköv.

⁴⁴⁸ *Hírnök*, 1839. június 6., 10. Takáts-h. 8221, 8222/c, e.

voltak, vagy zömmel tudtak németül. Este Győrben, a város határában diadalív és ágyúlövések fogadták az uralkodót, akit azután városi hajdúk, a városi tisztikar és lovas bandérium, hintók sora, a céhek tagjai zászlóikkal kísérték a színház előtti újabb diadalívig, a kivilágított városközpontig. A polgárházakat szőnyegek, zászlók díszítették. Tíz ágyúlövés dörrent.

Június 11-én Komáromban is diadalívek, díszes küldöttségek sora, harangzúgás, ágyúdörgés, éljenző tömeg. 12-én a király megtekintette a vár sáncait, a megyeházát (a könyvtárat és levéltárat is), az új fogházat, majd a nagytemplomban papi áldásban részesült, az este pedig díszvacsorával zárult nagyzenekar közreműködésével. 13-án a bábolnai ménesház megtekintése következett, ahol is a király „kegyeskedett” elfogadni egy szép kancát a szíriai arab tenyészetből. 14-én ismét Győrbe érkezett a díszes menet, ahol este színházi előadás, kivilágított városközpont, énekkar biztosított szórakozást. A király a nemesi árvaház, a városi színház, a szegényház és az Orsolya rend részére 300-600 forintot adományozott, a komáromi „javító” dologháznak pedig ezer forintot. Hasonlóan adakozott a király Pozsonyban is, ahol a kórháznak ezer forintot adott. 15-én a látogatás Pozsony, majd Nyitra megyében folytatódott. Útközben több helyen is diadalívet emeltek a lakosok, minden ebéd, vacsora ünnepi és gazdag volt és zászlósorak, főispánok, püspökök, magas rangú katonatisztek, katonazenekar részvételével zajlott. A körút június 23-án zárult, a nap befejezéséként a királyi pár a pozsonyi ligetben tett sétát a néptömeg között, ágyúdörgés, zeneszó és ének közepette.⁴⁴⁹

A RÁDAY-ÜGY

Láttuk, június 6-án lelkesedést váltott ki, hogy a magyar kancellár és a primás is a magyar országgyűlésen, magyar nyelven üdvözölte az uralkodót. Ha az ünnepi külsőségek – a király lelkes ünneplése, sőt Metternich és Kolowrat megtapsolása –, a kulisszák mögé tekintünk, azt látjuk, hogy a magyar nyelvű üdvözlést bizony keményen ki kellett harcolni. Június 5-én, a rendek országos ülésén felolvastak egy, a kezdő ceremóniákkal kapcsolatos normatívumot, amely szerint az uralkodó a szokás szerint latinul üdvözlendő.⁴⁵⁰ Általános volt a megdöbbenés.⁴⁵¹ Több követ azonnal felpattant s jelezte: csak magyar nyelvű üdvözlést fogadnak el. A borsodi Palóczy utalt az 1836-os országgyűlési akaratra, majd említette, hogy Csehországban, Itáliában a Habsburg uralkodót a koronázáskor csehül, illetve olaszul lehetett üdvözölni; ez a birodalomban nem éppen jelentéktelen Magyarországnak is kijár. Az aradi Faschó József pedig minden kérést mellőzve magyar üdvözlést követelt. Deák taktikusabb volt, szerinte országgyűlési kívánság hivatalossá csak a két tábla egyetértésével lehet, tehát – mondta – kérjük meg a főrendeket, hogy értsenek egyet. A gesztust a főrendek azonnal viszonzták, jelezve, hogy támogatják a rendek kívánságát, sőt elnökük, a nádor is közben fog járni. Így sikerült az uralkodó hozzájárulását elérni.⁴⁵² Az

⁴⁴⁹ *Jelenkor*, 1839. június 19., 21., július 3., 24., *Hírnök*, 1839. június 27., *Pest-Budai Rajzolatok*, 1839. július 5.

⁴⁵⁰ Jkv. I. 8. sköv., Írások I. 1. sköv.

⁴⁵¹ Az előző országgyűlés végén Klauzál javasolta, hogy a záró ceremónián a királyt a rendek magyarul köszöntsék. Hosszú vita után a nádor közbenjárását kérték, aki hamarosan jelezte: a király „most még” latin üdvözlést kíván, de egyben elfogadta a felkérést, hogy jelezze Bécsben azt, hogy az országgyűlés reméli, hogy ez utoljára történt. (KLÖM V. 676. sköv.) Szekfű úgy tudta, hogy még a magyarul alig értő s a Wesselényi-per miatt is közmegvetésnek örvendő Pálffy Fidél is azt javasolta az Államkonferenciának, hogy elkerülendő, hogy a magyar rendek netán tettelesen térjenek át a magyar üdvözlésre, fogadja el a kormányzat a magyar nyelvű tisztelgést (SZEKFÜ, 1926. 149. sköv.), igaz, hozzáfűzte, egyéb engedményt nem javasol.

⁴⁵² Egy besúgónak lehetett igaza: Bécsben tudták, mi lesz az országgyűlés kívánsága, de csak külön kérésre voltak hajlandók „engedni”. Ilyen kicsinyességek öveztek és gátolták a magyar nyelv államnyelvvé válását az országban, amelyhez 1790-től 1844-ig meg-megújuló küzdelemmel, egy-egy apróbb-nagyobb lépéssel lehetett eljutni. (A június 5–6-i tárgyalásokhoz a magyar üdvözlés kapcsán: STULLER, I. 1. sköv., *Hírnök*, 1839. június 10., *Jelenkor*, 1839. június 15., Takáts-h. 8221, 8222/c, e.)

országgyűlés megnyitása után az öröm mindenestre általános volt. Békés megye például közgyűlése jegyzőkönyvében örökítette meg a nagy eseményt.⁴⁵³

Már a megnyitás díszes kulisszái mögött is, majd az első konferenciákon, aztán a hivatalos üléseken is nyíltan érezhetővé váltak a szólásszabadsági sérelem, illetve a vele szoros kapcsolatban álló Ráday-ügy (másként: pesti sérelem) első, vihart jelző hullámai. Deák – mint érintettük – már május végétől folyamatosan értekezett a megérkező követekkel, tájékozódott az utasításokról. Ügyesen koncentrált az erőket; a követek jelentős része reggel és este a Nádor fogadóban gyülekezett, majd többen a ligetbe mentek, ahol Deák kisebb csoportokban végezte a meggyőző munkát. A szervező-agitáló feladatokból Klauzál és a somogyi Somssich Miklós is részt vállaltak.⁴⁵⁴ Deák számára június 3. körül már egyértelmű lett, hogy a szólásszabadsági sérelem ügyében a kényszerített jogorvoslat erős kisebbségben van a sérelem és a királyi propozíció párhuzamos tárgyalása és a viták eredményeinek együttes felterjesztésével, azaz a mérsékelt ellenzék kívánságával szemben. A nagy stratégia azonban észrevette a Ráday-ügyben rejlő kivételes lehetőséget. A szólásszabadság kérdésével szorosan összefüggő, de a megyei választási szabadságot sértő ügyben a megyék (egy-két kivétellel) még nem adhattak utasítást, s így a követek lelkiismeretük szerint voksolhattak megyéjük pótutasításának megérkezéséig. Ez viszont három-öt hetet is igénybe vehetett, hiszen megyei közgyűléseket nem lehetett sűrűn és gyorsan összehívni. Az ügyet súlyos jogsértésként, egyben az országgyűlési követi testület (az érvényes tárgyalásokat gátló) hiányaként lehetett minden más tárgy elé emelni. Az így nyerhető hetek pedig lehetőséget adtak az ellenzéknek, hogy a megyékben megkíséreljék az utasítások radikalizálását az alapkérdésben, a szólásszabadság ügyében. Ugyanakkor Deák a Ráday-kérdésben óvott a túlzott radikalizmustól: ha azt erőltetjük (mondta a június 2-i követi konferencián), hogy a Ráday-sérelem orvoslásáig semmit sem tárgyalunk, tíz szavazatnál többet aligha érünk el, ha viszont előlegesen felterjesztendő sérelemnek vesszük, de a felterjesztésig, illetve az arra kapott válaszig más tárgyakat is munkába vesszünk, többségünk lehet.⁴⁵⁵ Szentkirályi Móric viszont, híven a pesti utasításhoz, a radikális utat javasolta. A június 3-i konferencián (a torontáli Hertelendynél) Deák és hívei erősen bíztak abban, hogy a követek zöme meggyőződése szerint fog szavazni, sőt remélték, hogy még az aulikusok egy része sem akarhatja, hogy a jogvédelem ügye a Ráday-kérdésben gyorsan és Bécs kedve szerint dőljön el.⁴⁵⁶ A megyei autonómia ellen szavazni még egy kormánypárti számára sem volt könnyű.⁴⁵⁷

A főrendek, illetve a náluk domináló kormánypártiak már az előzetes magántanácskozásaikon, konferenciáikon is egyértelművé tették, hogy a királyi propozíciók tárgyalásával akarják a tanácskozásokat kezdeni, s amíg a rendek nem ezt teszik, ők nem tárgyalnak semmi mást. A Sztáray Albertnél és Mednyánszky Alajosnál folytatott tárgyalásokon ezt többször megerősítették, élesen szembehelyezkedve a radikális ellenzékkel, de lényegében a deáki vonalvezetéssel is. A kormánypárti főrendek is tudták, hogy

⁴⁵³ Békés közgy. 1839:763.

⁴⁵⁴ Takáts-h. 8861, 8862.

⁴⁵⁵ Dessewffy Aurél is tudta (naplója szerint), hogy Deák meggyőződése és utasítása szerint a teljes jogorvoslatig nem tárgyalt volna semmit, de széleskörű tájékozódás után látnia kellett, hogy csak radikális és a mérsékelt ellenzék közt lavírozva lehet a siker reményében küzdeni. (DA napló 8/1.)

⁴⁵⁶ Takáts-h. 8858, 8859.

⁴⁵⁷ Szentkirályi annyit elért, hogy a követek felhatalmazták arra, hogy a sérelmi indítványt ő tegye meg először a rendi kerületi, majd országos ülésben is. Abban már kevesek támogatták, hogy mivel „a Ráday ügy csak a rendekre tartozik”, ismerje el a rendi tábla követnek, s ő azonnal foglalja el helyét Pozsonyban. Ha pedig Bécs felosztatja az ellenszegülő országgyűlést, az csak az ellenzéknek használ. (Szentkirályi közzélti pályájához ld. PÁLMÁNY, 2011. I. 1172. sköv.) Deák viszont taktikusan érvelt: a kormányzat okozta a sérelmet, amit csak a főrendekhez intézett üzenettel, majd az általuk is elfogadott felirattal lehet jogszerűen orvosolni. Deákot ezért a radikálisok oldaláról támadások is érték. Egyesek – például a somogyi Somssich – szerint Deák bukásba viszi az ügyet. A besúgók is felgilyelték s jelentették, hogy Deák „elfordulása” a radikálisoktól veszélyezteteti általános népszerűségét. (Uo. 8867, 8869.)

alkotmányjogi szempontból a propozíciók mindenáron való elsősege támadható, s csak az összefogás, a következetesség adhat reményt sikerükre.⁴⁵⁸

A június 10–11-i kerületi ülésen került először hivatalosan is érdemi vitára sor a Ráday-ügyben. A követek sérelmezték, hogy a partiumi követek törvényellenesen hiányosan jelentek meg Pozsonyban, a Partiumhoz tartozó Kóvár vidéke pedig meghívót sem kapott, s a tolnai követek is távol vannak.⁴⁵⁹ Fő sérelemként természetesen Ráday ügyét exponálták. Klauzál elsőként szögezte le, hogy a rendi táblának Rádayt hivatalos követnek kell elismernie, s javasolta, amíg a súlyos sérelem nincs orvosolva, semmit se tárgyaljanak.⁴⁶⁰ Deák az eredeti zalai állásponttal kezdte (semmit sem tárgyalni a jogorvoslatig), de hozzátette: ha ez nem megy, olyan megoldást szeretne, hogy a Ráday-sérelem ügye ne vesszen el az évtizedek óta orvosolatlan sérelmek hosszú sorában. A nyitrai Emödy János amnesztiát kért volna, de nem kapott többséget. Említést érdemel az árvai Zmeskál Móric, aki egyedül vállalta a kijelentést: nem lát sérelmet. Egyértelmű lett, hogy a többség a sérelem előzetes felterjesztését kívánja, de a kormányzat döntéséig dolgozni, tárgyalni akar mind a kerületi, mind az országos üléseken is.⁴⁶¹

Deák nem volt egyszerű helyzetben. A radikálisok (akikkel elvben egyetértett) és a többségben lévő mérsékeltek közt lavírozva, az elérhető maximumért küzdve, nemcsak a radikálisok bírálatával, de saját megyei követtársával, a mérsékelt Hertelendy Károllyal és híveivel is meg kellett küzdenie. Hertelendy már 1834-től követtársa volt, s például 1835 novemberében megtette, hogy Deák ellenében szavazott a tized kötelező megváltása ellen. Az 1839-es zalai követválasztáskor pedig Hertelendy egyesektől feladatul kapta, hogy Deákot mérsékelje. A Ráday-ügynél máris elérkezettnek látta az időt a „mérséklésre”. Június 10-én Deák követjelentés-tervezetet készített, melyben a Ráday-ügyet nem csak súlyos alkotmányos sérelemnek nevezte, de keményen kikelt a kormányzat ellen is. A tervezetet Hertelendy egyszerűen cenzúrázta, mégpedig Deák tudta nélkül, lecsiszolva a kormányellenes éleket.⁴⁶² A Zalába érkező korrigált követjelentés mérsékelt a kormányellenes részeket, de a zalai követek céljaként leszögezte: amíg a Ráday-sérelem orvosolva nem lesz, más tárgyra nem kívánnak ereszkedni.⁴⁶³ Láttuk, az aznapi kerületi ülés Deákkal együtt engedett ebből.

Hertelendy korrekciójának s a zalai mérsékeltek valószínűsíthető háttérmunkájának része lehetett abban, hogy a megye június 21-i pótutasítása a kerületi ülés mérsékeltabb határozatát erősítette meg:

⁴⁵⁸ Ugyanakkor féltek attól, hogy a nádor hajlandó lehet álláspontjuk gyengítésére, főként, ha Széchenyi is mellé áll (uo. 8249/c). Deákék az előkészítő tanácskozások során a Kancellária tanácsosával, a kiváló közjogász Bartal Györggyel is eszmét cseréltek. Bartal tanácsa: az ellenzék ne becsülje túl erejét és lehetőségeit, a kormány számos példát hozhat arra, hogy perben állók nem vehettek részt országgyűlésen. Deák azonnal reagált, jelezve, hogy erre valóban vannak múltbéli példák, de a döntő mindig az utolsó eset. Ez pedig nem más, mint Balogh János ügye 1835-ből, aki perben állóként részt vett az országgyűlés munkájában (uo. 8223/a). Ugyanakkor Deák intette társait: az ellenzék ne követeljen olyat, amit nem képes kitarthatóan védeni. Hozzátette: a mérsékelt ellenzékiesség erősödése, az utasítások összképe óvatosságot és taktikus harcmódot követel (uo. 8225/b).

⁴⁵⁹ Láttuk, a véres közgyűléseket követően Tolna adminisztrátori manipulációk után kormánypárti követeket küldött Pozsonyba, ám az ellenzéki alispán nem adta ki számukra a hivatalos megbízóleveleket, s így hónapokon át a nádor sem volt hajlandó Döryt és Perczel Istvánt követként elfogadni.

⁴⁶⁰ Párhuzamosan zajlott a Pest megyei közgyűlés, amely kiadta Rádaynak megbízó levelét, megerősítette pozícióját; ugyanakkor a radikálisok sem kívánták, hogy Ráday felutazzon Pozsonyba és éles konfliktusba keveredjék. (Besűgőjelentés június 10–11. uo. 8227/e, 8230/d.)

⁴⁶¹ STULLER, I. 15. sköv.

⁴⁶² Június 10-én levélben (!) fordult Deákhoz, melyben „baráti” hízelgő szavak kíséretében intette: tölts be fényes szerepét, de vegye figyelembe, hogy Zalában is többen már nehezen viselik vezérszerepét, radikalizmusát és erőszakosságát. Ezekkel szemben – így Hertelendy – neki kellett kezességet vállalnia Deák alkotmányos politikájáért. A felsőbbség megvetése, a kormányzat gáncsolása a nemzetet veszélybe viszi. Arról viszont nem írt, hogy Deák követjelentéséből több passzust kihúzott (a levél: MOLNÁR, 200/B.3. 147. sköv.). Az 1835. évi tizedmegváltási ügyet ld. KLÖM V. 220.

⁴⁶³ Uo. 149. sköv.

a követek a sérelem orvoslásáig ne bocsátkozzanak az újoncozásba, illetve az adómegajánlásba (azaz minden mást tárgyalhatnak). Deák csalódással vette az új utasítást.⁴⁶⁴

Az ellenzékiek Pozsonyban vérmérsékletük szerint értékelték a június 10–11-i kerületi ülés döntését. Akik félték a mérsékelték gyors sikerétől, optimisták lettek és sikernek látták. A pesszimisták átmene-
tinek vélték az eredményt, látva, hogy a rendi tábla többsége tárgyalni akar, ha kiemelt sérelemként
kezei is a Ráday-ügyet. Egyesek „háttérbeszélgetésekben” Deák szemére vetették, hogy csak azért érvelt
a tárgyalások feltételeként szabott jogorvoslat mellett, mert tudta, hogy engedni kell. Deák elismerte
és egyben elismételte: az ellenzék adott helyzetében csak a mérsékelt, de a jogorvoslatot is szem előtt
tartó politizálás segíthet.⁴⁶⁵ Mindenesetre a követek többsége nem kockáztatta, hogy a követválasztás
szabadságának ügyét elbuktassa, és így akár utasítása ellenére is vállalta a határozott jogvédelmet. Eh-
hez szükség volt Deák tekintélyére és rábeszélő képességére. Nem kis erőfeszítésébe került rávennie
követársait, hogy békére kész küldöik esetleges haragjával is számolva foglaljanak állást.

Az ellenzék így (terveinek megfelelően) időt nyert arra, hogy a megyékben előnyösebb utasításokat
harcoljon ki a határozottabb jogvédelem mellett. Természetesen a kormányzat is igyekezett a megyék-
ben pozícióit megőrizni, sőt megerősíteni. Több hónapos harc vette kezdetét Pozsonyban és a megye-
gyűléseken is. A tárnokmester, Keglevich János érzékelve az ellenzék helyzetének javulását, tréfásan
jegyezte meg egy társaságban: jó, hogy a Ráday-ügy előtérbe került, mert már úgy tűnt, unalmas lesz
az országgyűlés ellenzék nélkül.⁴⁶⁶

A kerületi határozatot rendi országos ülés tehetné hivatalossá. Június 17-én az elnöklő személynök
először nem engedte a határozat felolvasását, s hosszú beszédben érvelt a proposíciók elsősege mellett.
Ez a törvényes rend – állította –, másfelől a proposíciók igen fontos tárgyakat tartalmaznak, melyek
félretétele, mellőzése súlyos hiba lenne. Az alapvető alkotmányos sérelmekkel kapcsolatosan jelezte: a
proposíciók végén utalás van a sérelmek elintézésére, s ha a rendek lojálisan, kellő bizalommal járnak
el, azt az uralkodó honorálni fogja a perek okozta „könnyek” letörlésével. A szírehangokra – szoká-
sától eltérően – Deák elsőként reagált. Előjáróban kiemelte, hogy amikor kormányzatról szól, nem a
király személyét érinti, hanem csak a felelősségre vonható kormányzati tisztviselőket. Az országgyűlés
tárgysorrendje pedig igenis a rendek döntésétől függ; 1825-ben például (amikor úgy volt célszerű) a
rendek először a sérelmeket terjesztették fel. Hogyan lehetne ma a képviseleti rendszer sérelmének
orvoslása előtt békésen tárgyalni? A szólásszabadság sérelménél a rendek abban reménykedtek, hogy a
képviseleti rendszer segíthet, és most éppen az lett súlyosan megtámadva. A könnyek letörlése fontos,
de a baráti kapcsolatok és érzelmek is háttérbe szorulnak, ha nemzeti jogokról van szó. Amíg fel nem
megy a Ráday-sérelemmel kapcsolatos felirat, ő semmit sem tárgyalna. Természetesen ismerte a kerületi
határozatot, de nyitva hagyta a kérdést, várva a többiek beszédeit. Szentkirályi ismét a legélesebb kény-
szerítő eszközöket szorgalmazta. Klauzál emlékeztette a perszonálist a szokásra, mely szerint országos
ülés csak a kerületi végzést tárgyalhatja. A perszonális viszont elnöki jognak tartotta a javaslatátételt a
tárgysorrend kérdésében is. Klauzál válaszul a rendek kezdeményezési jogát vitathatatlanak neve-
zte. A megoldást „egyszerűnek” látta: adjon a kormányzat a sérelmekre kedvező választ, s ők azonnal
belekezdnek a proposíciókba. A hevesi Beöthy Lajos a jogorvoslat elmaradása esetén kész volt akár
Pozsonyt is elhagyni. A krassói Kiss András viszont, bár Ráday ügyét súlyos sérelemnek nevezte, a
kerületi határozatot törvényellenesnek nevezte, mivel – úgymond – a proposíciók elsősege „nem vita
tárgya”. Az esztergomi Andrassy József (a kormánypárt egyik vezéralakja) ravaszabb volt. Szerinte a
rendek aggodalmának csak akkor volna alapja, ha lenne valaki az országgyűlésen, aki a Ráday-sérel-
met nem akarná felterjeszteni. (Ilyenek számosan voltak, elegendő a főrendi kormánypárti többségre

⁴⁶⁴ Uo. 153. sköv., általában a „cenzúrázásról”: Uő, 1993. 54. sköv. Tegyük hozzá, a titkosrendőrök szerint a zempléni Péterffy
Károly és a sárosi Piller László mellett Hertelendy volt az, aki a rendi ellenzék belső információit sorra a „legfelső fülekbe
súgta”. (Informprot 1839:78/33. sköv.)

⁴⁶⁵ Takáts-h. 8227/c, 8228/a, 8231/a.

⁴⁶⁶ Uo. 8222/b.

gondolunk.) De Andrassy tovább is ment: a szólásszabadsági sérelem a nagyobb ügy, s amíg az nincs megoldva, számára érthetetlen, hogy bármi mást tárgyalnak. Szavai nem mást céloztak, mint azt, hogy az ellenzék a Ráday-ügy akkor számára viszonylag előnyös terepét elhagyva, arra a tárgykörre térjen át, ahol a mérsékelték voltak előnyösebb pozícióban. Végül is június 18-án a kerületi határozat 36 szavazattal többséget kapott, Deák is támogatta. A proposíciók elsőbbségét csak 16 megye szorgalmazta.⁴⁶⁷ A kialakult határozatot a június 20-i országos ülés is elfogadta, s így átkerült a főrendi táblához.⁴⁶⁸ A főrendek a nádor elnökletével a szokott módon védelmezték a kormányt, elutasították az üzenetet és a kapcsolt felirati javaslatot. Megjegyzendő azonban, hogy már a főrendi ellenzék is hallatta szavát. Deákék öröme a rendi javaslat mellett szólalt fel például Széchenyi István, Batthyány Lajos, Szapáry Antal, Erdődy János és mások.⁴⁶⁹

A június 22-i kerületi ülésen azonban a követek egy része már a főrendek álláspontját osztotta, mások pedig ismét az együttes felterjesztés mellett kezdtek érvelni. A Deák által megteremtett egység bomlani kezdett. Aligha véletlen, hogy az elnöklő perszonális többször is utalt arra, hogy csak „meg kellene kérni” az uralkodót, és azonnal kiengednék a politikai foglyokat. Szerencsý már érzékelte, hogy a kegyelemkérés, az amnesztia és a törvényjavaslatok tárgyalása iránt valamelyest növekszik a hajlandóság a rendeknél.⁴⁷⁰ Több követ úgy látta, ha az ülésen elnöklő Piller László úgy teszi fel a kérdést, hogy bele akarnak-e kezdeni a proposíciók tárgyalásába, a többség igennel voksolt volna, ám Piller – ezúttal az ellenzékét segítette – taktikusan azt kérdezte: elfogadják-e a főrendek válaszáat? Persze nem fogadták el, s így folytatódhatott az időhúzás.⁴⁷¹ A június 26-i rendi országos ülés a korábbi üzenetét ismételte meg.⁴⁷²

Ebben a helyzetben a perben álló Balogh János tett kísérletet a radikális ellenzéki ség erősítésére. Megjelent Pozsonyban és felvetette, hogy egyes hiányzó mágnások képviselésében helyettesítõ követ lehetne az országgyûlésen. Ez bizonyára kormányzati ellenlépéseket idézett volna elõ, melyekre Balogh válaszként a teljes konfrontációt ajánlotta. A taktikusabb és megfontoltabb Deák azonban lebeszélte errõl, elegendõnek tartva a Ráday-ügy fejleményeinek bevárását. E higgadtabb álláspontot igazolta az, hogy közben hét megye adott követeinek a Ráday-ügyet támogató pótutasítást.⁴⁷³

Bihar már június 10-én „példátlan” sérelmet látott Ráday ügyében, s követeit arra utasította, hogy a jogorvoslatig mást ne tárgyaljanak.⁴⁷⁴ Pozsony június 12–13-i közgyûlésén elfogadták a követek beszámolóját, mely szerint azok a rendi többséget támogatták.⁴⁷⁵

⁴⁶⁷ STULLER, I. 31. sköv., 68. sköv., Takáts-h. 8233/a, b. A tárgyan szûletett rendi üzenet a főrendekhez: Írások I. 3. sz. (4.) Deák teljes beszédét ld. DEÁK F., 2001. 206. sköv. KÖNYI, 1882. 268. sköv. Andrassy József életpályája: PÁLMÁNY, 2011. I. 792. sköv.

⁴⁶⁸ Írások I. 6. sz. (7.)

⁴⁶⁹ STULLER, I. 41. A főrendek kifejtették: a törvény szerintük a proposíciók elsőbbségét írja elõ, a rendek tehát azokról tárgyaljanak, a sérelmeket pedig „a maguk helyén” vegyék elõ, bízva az uralkodó ígérétében, miszerint a „valóságos” sérelmeket orvosolni fogja. A főrendi válaszüzenet: Írások I. 12. sz. (12) Batthyány Lajos beszéde: MOLNÁR, 2007. 351.

⁴⁷⁰ Takáts-h. 8243/d.

⁴⁷¹ Takáts-h. 8238.

⁴⁷² Az üzenet részletezte a sérelmek proposíciók elõtti tárgyalásának korábbi eseteit, jelezve, hogy országgyûlések során át a proposíciókat zömmel megtárgyalták és elintézték, a nemzeti sérelmek sora viszont elintézetlen maradt, sôt újakkal szaporodott. Most pedig a főrendek gátolják hosszú ideje a rendek felirati javaslatának Bécsbe küldését. – Írások I. 13. sz. (13.) Az ügy több évtizedes múltját jelzi, hogy az elsõ közjogi operátum vitájában (1791–93) az országgyûlés rendezése tárgykörénél több megye és Horvátország követei is a sérelmek elsőbbsége mellett érveltek, Baranya egyenesen ezt tette volna kötelezővé. (PAJKOSSY, 1978. 46. sköv.)

⁴⁷³ Takáts-h. 8237/e–f., 8245/c.

⁴⁷⁴ Uo. 873. Beöthy Ödön kibuktatása a követségéből kérészetelû kormányzati siker volt; Beöthy otthon maradvá sorra Deák melletti határozatokat és utasításokat küzdött ki.

⁴⁷⁵ Az ülésen a radikálisok (Somogyi Antal és mások) támadásba lendültek, javasolva: semmit se tárgyaljon az országgyûlés a jogorvoslatig. Nagy lármá és tumultus közepette az adminisztrátor feloszlatta a gyûlést, a radikálisok követelésére viszont a rangidős fõszolgabíró elnökletével folytatták és kiadták a radikális szellemû határozatot, mellyel Somogyi rohant is Deákhoz. A július 2-i pozsonyi közgyûlés korrigált és a rendi tábla határozata mellé állt. (Uo. 8246/f, 8871.)

Turóc követei (Prónay Gábor és Justh József) a Ráday-kérdésben (pesti sérelem) kormánypárti alaputasításuk ellenére az ellenzékkel tartottak. Hónapokon át kitartottak Deákék mellett,⁴⁷⁶ időnként úgy, hogy nem szavaztak, s ezzel kevesbítették a mérsékelt ellenzékiek erejét. Liptó mérsékelt-jobboldali alaputasítását június közepén radikalizálta: követeinek „minden más előtt” kellett a Ráday-sérelemet támogatniuk.⁴⁷⁷

A mérsékelt alaputasítású Torna és Gömör is Deák számára alkalmas utasítást küldött június közepén. Tornában Ragályi Károly – a besúgók szerint – a paraszt-nemeseket csődítette be az ellenzéki siker érdekében. Gömörben az alispán a követutasításokat előkészítő megyei bizottság megkerülésével akart kormánypárti utasítást kiügyeskedni, de kísérletét elbuktatták.⁴⁷⁸ Deákék öröme Fejér megye (az aulikusok és a mérsékelték közötti alaputasítása volt) követi a június 15-i pótutasítás értelmében a pesti sérelem minden más megelőző sérelemként voltak kötelesek tárgyalni.⁴⁷⁹ Június 18-án hasonló pótutasítást adott Somogy is, igaz, ott az alaputasítás is a radikálisok álláspontjához állt közelebb.⁴⁸⁰ Mindezek ellenére Pozsonyban az ellenzékben erősödött az aggodalom, amit a már érintett június 22-i kerületi ülés lefolyása igazolt.⁴⁸¹ Deákék némi megnyugtatóra szolgált viszont, hogy Békés kitartott az ellenzék mellett, sőt akár a radikális útra is hajlott.⁴⁸² Június 24-én az alaputasítása szerint aulikus Arad is ellenzéki szellemű utasítást küldött.⁴⁸³

A Ráday-ügyben tehát az ellenzék hadállását ekkor még valamelyest stabilizálták a megyei pótutasítások. A kormányzat sem volt azonban tétlen. Fejérben a most érintett június közepi utasítást két hét múltán már erősen mérsékelt a közgyűlés. A szólásszabadság kérdésében megerősítették az alaputasítás kormánypártiságát, a pesti sérelem ügyében pedig a propozíciókkal párhuzamos tárgyalást és együttes felterjesztést kívántak. A Madarászok és híveik tehát nem tudták sikerüket állandósítani.⁴⁸⁴ A Deákot június közepéig támogató zempléni Lónyay Gábor, az ellenzék vezérkarának tagja kénytelen volt elszenvedni a szégyent: megyéje nem osztotta addigi pozsonyi szavazatait, nézeteit. A június közepi zempléni megyegyűlés ugyanis a Ráday-ügyet még csak sérelemnek se látta, kijelentve, hogy egy országgyűlési követnek minden gyanú felett kell állnia, a propozíciók pedig azonnal tárgyalandók.⁴⁸⁵ Borsodból váratlan pótutasítás érkezett. A közgyűlés jelezte, hogy a kényszerítő jogvédelem elve csak a szólásszabadság ügyénél érvényes, a Ráday-ügynél nem, sőt a szólásszabadság kérdésénél is csak az adó- és újoncmegajánlást halogatta volna a megye a jogorvoslatig.⁴⁸⁶

Szatmárban, a június 20-i közgyűlésen kis híján a radikálisok nyertek. A besúgók szerint az ellenzék sok kisnemest „becsődített” a Ráday-ügy tárgyalására. Uray Bálint alispán védte a kormányzati álláspontot, viszont Kovács Lajos, az ellenzék vezérszónoka sikerrel javasolta, hogy az országgyűlés semmit se tárgyaljon Pozsonyban a jogorvoslatig. Urayék legalább az ennél mérsékeltőbb pozsonyi ellenzéki határozathoz kívántak hátrálni, de Kovács Lajos és társai 92:87 arányban győztek, miután

⁴⁷⁶ Ld. a június 18-i országos ülésről készült jelentést. (Uo. 8227/d.)

⁴⁷⁷ Uo. 809. A megye annyira magáévá tette a Ráday-ügyet, hogy Lasztovcay Jánost, aki az ügyet nem látta sérelemnek, kis híján megyei ügyészi kereset alá vonták. (Uo. 8244/d.)

⁴⁷⁸ Uo. 8242/i.

⁴⁷⁹ Uo. 8242/g. A közgyűlés lovas küldöncel hozatta el követi jelentését, majd ennek vitájában a Madarász testvérek, Fiáth Ferenc és társaik küzdöttek ki a Deákéknak kedvező új utasítást.

⁴⁸⁰ Uo. 8243/m.

⁴⁸¹ Uo. 8242/f, 8243/d.

⁴⁸² A június 25-i békési közgyűlésen Sztahó János uradalmi tiszt azt látta sérelemnek, hogy a Ráday-ügy miatt fontos kérdések tárgyalását halogatják Pozsonyban. A markáns többség viszont a követek ellenzék melletti szavazatait hagyta jóvá – a jövőre nézve is. (Békés közgy. 1839: 813., Takáts-h. 8257/d.)

⁴⁸³ Takáts-h. 8252/d.

⁴⁸⁴ Uo. 795.

⁴⁸⁵ Részletes jelentés a közgyűlésről: uo. 8243/n, vö. *Hírnök*, 1839. 52. sz. Dessewffy Aurél is megelégedéssel jegyezte fel naplójában, hogy Lónyay a június 26-i országos ülésen kénytelen volt jelezni új, kormánypárti utasítást. (DA napló 28.)

⁴⁸⁶ 1839. június 17-i pótutasítás: Takáts-h. 788.

nagy lelkesedést váltott ki Kovács Lajos fő érve: Bécsnek katona kell és adó, mert háborútól tart, de amíg a törvényességet helyre nem állítja, ne kapjon. A radikálisok azonban hibáztak. Nem vették figyelembe, hogy egy közgyűlés a végéig tart. A 20-i siker után a kisnemesek zöme hazatért, s másnap Urayék elérték, hogy a pozsonyi ellenzék enyhébb határozata vált utasítássá.⁴⁸⁷ Győrből és Verőcéből viszont – a besúgók jelentése szerint – kormánypárti utasítások érkeztek.⁴⁸⁸ Máramaros – ez senkit sem lepett meg – megerősítette aulikus pozícióját. Azt tekintette sérelemnek, hogy a vétkes Ráday miatt áll az országgyűlés, és azt indítványozta, hogy alkossanak Pozsonyban törvényt arról, hogy perben, akár csak megyei „akció” alatt álló személyt követ ne lehessen.⁴⁸⁹

Látható, hogy a pozsonyi országgyűlési küzdelem kicsiben ismétlődött a megyei közgyűléseken. Június végéig–július elejéig a kormányzat még nem tudta a Ráday-ügy megítélésében Deákék pozícióját erősebben megingatni.

Június végén a szemben álló felek érezték, hogy mozdulni kellene, de egyik sem volt hajlandó elvi engedményre. Amíg folyt a Ráday-ügyben a harc, egyben az ellenzék részéről az időhúzás, a szólásszabadsági sérelem ügyében nem érkeztek radikálisabb fellépést segítő pótutasítások. Ezért, hogy felrázza társait és további időt nyerjen, Deák és társai javaslatára az alsótábla megkezdte a szólásszabadság sérelmének tárgyalását. A 24–25-i kerületi ülésen Deák és Klauzál nagy ívű beszédben vázolta fel a sérelem lényegét. Feltűnő volt, hogy Nagy Pál, az 1825–27. évi országgyűlés ellenzéki hőse nem látott sérelmet a politikai perekben, mert véleménye szerint az érintettek a régi törvények szerint vétkeztek, s ezért bűnhődniük kell. Ehhez még azt is hozzáfűzte, hogy Wesselényi nem járt rosszul, hiszen büntetését a gräfenbergi fürdőben tölti. Deák válaszul csak annyit mondott: reméli, hogy Nagy Pál szíve jobb, mint szavai. Mindössze két megye tagadta, hogy a szólásszabadságot sérelem érte, így határozattá lett a sérelmi felirat rendi tervezete.⁴⁹⁰

A tárgyalás a július 3–4-i országos ülésen folytatódott. Ha Deák fel kívánta rázni ellenzéki társait, az ekkor ugyancsak sikerült. Ebben része volt az elnöklő Szerencsy perszonálisnak, aki utalt az 1835–36. évi 17 eredménytelen rendi üzenetre és új törvényt, illetve kegyelmi kérvényt indítványozott. Tapintatlanul, sőt provokálva még azt is megemlítette, hogy a főrendek 1835–36-ban sem fogadták el Wesselényi ügyét sérelemnek, így az nem nevezhető országos sérelemnek. Az ellenzék szónokai egyre élesebben bíralták a kormányt, sőt a borsodi Palóczy még a Királyi Kúria felelősségét és büntethetőségét is felvetette.⁴⁹¹ Klauzál a tanácsadókat is megfenyítette volna. A vita során, ahányszor csak elhangzott Wesselényi neve, mindig harsány éljenzés hallatszott. A turóci Prónay Gábor aulikus utasítását megszegve jelentette ki: „...van ugyan hazánkban egy bíróság, de ez a nemzet bizodalját nem bírja”. Az éles harc közben érdekes Kecskeméti Károly gondolatát felidéznünk: a sérelmi politika tétje az is volt, hogy az ellenzék

⁴⁸⁷ Uo. 8250/e. Uray Bálint életútja: PÁLMÁNY, 2011. I. 1213.

⁴⁸⁸ Uo. 8242/c.

⁴⁸⁹ A máramarosi közgyűlés nem sokat adott a megyei autonómiára. Utasította követeit, hogy vitás esetekben szavazás előtt a főispán véleményét kérjék ki. (A június 28-i máramarosi pótutasítás: uo. 886.)

⁴⁹⁰ Deák emellett leszögezte, hogy a bírák felelősek a törvényhozásnak, s ha tudatosan hibáztak, büntetendők. Egy nemzet nagy baja az, ha bírái elvesztik a közbizalmat. Klauzál hallani sem akart új felség sértési, hűtlenségi törvényekről, amíg jogorvoslat nincs. Wenckheim Béla keményen reagált Nagy Pál szavaira: nem a „rég” törvények homályosak, hanem a sorozatos jogsértéseket tagadók, mentegetők igyekeznek azokat homályossá tenni. (STULLER, I. 50. sköv.) Felsőbüki Nagy Pál közpályájáról: PÁLMÁNY, 2011. I. 909. sköv. Wenckheim Béláról: uo. 1228. sköv. A besúgók szerint többször is utasítását megszegve vokolt, amivel nyilvánosan kérkedett is.

⁴⁹¹ A bírákhoz fordulva (a Királyi Tábla bírái jelen voltak az országos üléseken) jelezte: a bírák lelkiismerete felett van egy magasabb bíró is, a közvélemény. A nádor egyébként állítólag az ülés előtt megígérte az öt felkereső táblai bíráknak, hogy megvédi őket a támadások ellen. (Takáts-h 8866.) A bírák külön is tanácskoztak a vita előtt, s egy részük azt tanácsolta, hogy a legkisebb sértés esetén testületileg vonuljanak ki a tereméből; másik részük viszont türelmet és hallgatást indítványozott azzal, hogy „mentegetőzésnek helye nincs”. A bírák az ülésen nem is reagáltak, annál inkább sem, mert az utóbbi országgyűléseken a Királyi Tábla tagjainak felszólalási lehetősége kiment a szokásból. (SZÖGYÉNY M., 1903. 12.) Palóczy László életútja: PÁLMÁNY, 2011. 1068. sköv.

kikényszeríti a kormányzati „terror”-politika feladását, vagy hitelét veszti a magyar országgyűlésen, sőt Bécsben is. Az erőpróbát ez erősen motiválta. A politika eredményességét Deák személyisége, vezető képességei tették reményteljessé.⁴⁹²

A botrányos ülés után a kormánypárt felhőrdülve méltatlankodott. Dessewffy Aurél naplójában Prónay „vétkes szemtelenségű” beszédéről írt. Sedlnitzky felség-előterjesztésben emelte ki, hogy az ellenzéknél egyre nő és terjed a pimaszság és a nyakasság. A nádor mint az országgyűlés, egyben a Királyi Kúria elnöke cselekedett is. A július 5-re kitűzött rendi országos ülést elnapolta.⁴⁹³ Deákék így kerületi ülést tartottak, melyen sérelmeztek, hogy nem kerülhetett sor a szólásszabadsági ügy további tárgyalására. A nádor viszont megüzente, hogy a július 3–4-i beszédekről, a Királyi Tábla megsértéséről részletesen kíván tájékozódni. Deákék ugyanakkor határozott hangon kérték fel a nádort az országos ülés folytatására.⁴⁹⁴ József nádor viszont bécsi leiratot szorgalmazott, melyben az uralkodó és kormánya rendreutasítja az ellenzékét. A Magyar Kancellária országgyűlési bizottsága is leiratot sürgetett.⁴⁹⁵ Egyesek Pozsonyban már azt is tudni vélték, hogy a kormány Turóccal vissza akarja hívatni az utasításszegő Prónayt. Deák viszont védte Prónayt, s a Királyi Tábla támadhatósága, bírálhatósága mellett gyűjtötte társaival az érveket. Sejtette, hogy következménye lesz Prónay beszédének, Bécs megpróbálja majd megfélemlíteni őket, amint tette ezt időnként az országgyűlés feloszlatásának híresztelésével is.⁴⁹⁶

A taktikai csatározásban a kormányzat emberei arról is beszéltek, hogy kemény dorgáló leirat csak akkor lesz, ha a rendek nem kezdenek bele a proposíciókba. Ez utóbbi esetben az országgyűlés feloszlatását is kilátásba helyezték. A mérsékelt ellenzékre ez bizonyosan hatott, Deákék viszont csak azzal reagáltak, hogy újabb jeleket adtak tárgyalókészségüknek, de kerülve bármiféle felség-előterjesztést. Ez a Deák-féle taktika már június közepétől gyakorlat volt; előbb a rendi táblán az országgyűlési sajtó, illetve a napló ügyét tárgyalták, majd az országgyűlések során át nem orvosolt – hosszú listát kitevő – sérelmek egyenkénti vitatásával folytatták, most pedig elővették az úrbéri kérdést, ami meglehetősen hosszú időt igényelt, s így alkalmas volt a tárgyalókészség dokumentálása mellett az időhúzásra is. Egyben Deákék felkészültek az esetleges fordulatra is: amennyiben mégis sor kerülne a proposíciókra, úgy semmiképpen sem az első ponttal (újoncájánlás), hanem a másodikkal, a katonatartással kezdenének, amely megint csak igen hosszadalmasnak ígérkezett. Július 10. táján az ellenzék elégedett volt helyzetével: a kezdetben szervilisnek ígérkező országgyűlésen még nem szenvedett vereséget.⁴⁹⁷ Azzal viszont nem büszkélkedhettek, hogy a fő kérdésben, a szólásszabadsági ügyben a várva-várt radikálisabb póttasítások nem érkeztek meg Pozsonyba.

A július 11-i elegyes ülésen felolvastak egy dorgáló királyi leiratot, amely megróttá az alsótáblát a bírák elleni kirohanások miatt.⁴⁹⁸ A rendek 15-én ünnepélyesen óvást tettek a leirat ellen: a törvényhozás

⁴⁹² Feltűnő volt, hogy Nagy Pál a kerületi ülésen elmondott, a fő sérelmeket negligáló szavait némileg korigálta, s bár burkoltan ekkor is a bírák ítéleteit védte, csak eljárásukat nevezte jogsértőnek, majd a kerületben elhatározott sérelmi üzenet mellé állt. Ezt tette a szavazók többsége is. A július 3–4-i országos ülésről: STULLER, I. 73. sköv., Jkv. I. 141. sköv. A főrendekhez intézett üzenet és felirati javaslat: Írások I. 16. sz. (16. sköv.) Az üzenet határozattá emelte a kerületi ülés döntését, összegezte a szólásszabadsági ügyet, felsorolta az egyes sérelmeket a perekben át az ítéletekig, megemlítve a békési sérelmet is, majd jogorvoslatot, a következmények megszüntetését és az önkény elleni garanciákat kért. A sérelmi politika tétjéhez: KECSKEMÉTI, 2008. 109. sköv. Prónay Gábor életútjához: PÁLMÁNY, 2011. I. 1103. sköv.

⁴⁹³ DA napló 8/ 28., Takáts-h. 8250. és 8250/a.

⁴⁹⁴ STULLER, I. 75. sköv.

⁴⁹⁵ Kanc. eln. 1839:788–790., St Konf 1839:878. (W-2993. d.) – Az utóbbi adatot Pajkossy Gábornak köszönöm.

⁴⁹⁶ Takáts-h. 8250/g, 8252/b, 8253/b. Prónay Gábor közpályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 1103. sköv.

⁴⁹⁷ Takáts-h. 8254/b, 8255a, STULLER, I. 83. sköv.

⁴⁹⁸ A leiratban az uralkodó alapvető céljának nevezte a törvények betartását, az országgyűlési szavazatok szabadságát is. A július 3–4-i ülésen történtek sem a Királyi Tábla bíráival szembeni kötelező tiszteletnek, sem a köztanácskozsások rendjének nem felelnek meg; támadás, sőt merénylet történt az alkotmány és a bíróság függetlensége ellen. Az uralkodó a „legkeményebben kárhoztatta” a szólásszabadsággal való visszaélést és intette a nádort és a teljes országgyűlést a rend megtartására. – Írások I. 18. sz. 21. Magyarul: Buda-Pesti Rajzolatok, 1839. július 19., Hírnök, 1839. július 15. (56. sz.), Jelenkor, 1839. július 20. (58. sz.)

egyik oldala nem intheti meg a másikat, az országgyűlés független jogállású.⁴⁹⁹ A leirat felolvasása után – mivel Bécs várt néhány napot, bízva abban, hogy a rendek hozzáfognak a proposíciók tárgyalásához – Deákék a konferenciák sorát rendezték. Többször séta közben tárgyaltak, hogy a titkosrendőröket kijátsszák. Így határoztak az imént érintett óváról, szövegét is így véglegesítették. Deák szinte politikai nagyüzemet vezetett. A konferenciák egymást követték, egyre nőtt az izgatottság. 12-én országos ülés lett volna, de Deákék kérésére elnapolták a konferenciák lebonyolítása érdekében. Közben hírek keringtek, miszerint 16 ellenzéki követ ellen készül Bécsben ügyési eljárás.⁵⁰⁰

A besúgók szerint a feszült helyzetben ellentét volt érezhető az ellenzék vezetői között. Klauzál határozott és kemény óvást kívánt a dorgáló leirat ellen, Deák viszont sokakkal konzultálva kereste a konszenzusos megoldást. A mindig radikalizmusra hajló országgyűlési fiatalok pedig kevesellték a Deák-féle július 15-i óvás keménységét.⁵⁰¹

Deákban mind jobban tudatosult, hogy az ellenzék gyengül. Egyes pártolói sorra veszítette el. Így például Bernáth Zsigmond és Zarka János átálltak a mérsékeltekhez, részint pótutasításuk, másrészt egyéni ambíciók miatt. A fiatal Pulszky Ferenc is – a besúgók szerint – csalódást okozott az ellenzéknek, mivel hamar átállt a „jogfeladók” oldalára.⁵⁰²

A mérsékeltek valóban erőre kaptak. A trencsényi Marczibányinál július 12-én 21 megye követei konferenciáztak és úgy döntöttek, megvárják, míg a főrendek újra visszatadják a pesti sérelmet, és akkor minden erejükkel az ügy félretételéért és a proposíciók felvételért fognak küzdeni.⁵⁰³

A július 15-i rendi országos ülésen még nem történt változás, Deákék pozíciója nem gyengült. Sorra kerültek felolvasásra és elfogadásra a főrendekhez küldendő üzenetek, köztük több olyan, amely az említett tárgyalókészséget jelezte, illetve az időhúzást szolgálta.⁵⁰⁴ Átküldték a rendek 3. üzenetüket is a Ráday-ügyben, ismételten sajnálattal véve, hogy a főrendek tárgyalni sem hajlandók a kérdést.⁵⁰⁵ Ezután hosszasan ismertetésre és megerősítésre került a július 4-i országos ülésen elfogadott (már ismert) felirati javaslat és üzenet a szólásszabadsági sérelem részleteiről. A szöveg ismertetésekor a perben álló Balogh nevének említéseinél többször hatalmas „éljen” zúgott; Balogh ugyanis jelen volt az ülésen.⁵⁰⁶

A július 18–19-i kerületi ülésen a mérsékelt ellenzék óvatos fellázító politikába kezdett. A vasi Zarka azt javasolta, hogy a tárgyalások eredményeként, törvényjavaslat nem, de úgynevezett tudakoló, azaz adatokat kérő felirat felküldhető legyen. Zarka ravaszul érvelt: az eddigi záradék érvényes, „csupán” az újoncügyben, illetve a Duna-szabályozáshoz információkat kérő feliratról lenne szó. Katonát (mondta) ő sem adna, de tárgyalni azért lehet... (Ez azt jelentette volna, hogy másfél hónapos harc után a rendek, feladva hadállásukat, hivatalosan „szóba állnak” Béccsel. Szavai erős ellenérzést váltottak ki az ellenzék oldalán. A veszprémi Hunkár Antal például az érvényes záradékra szavazott „jezsuita mentális rezervátum” (azaz jezsuita szellemű, ravasz fenntartás, kikötés) nélkül. Deák is így gondolta természetesen, Zarkának pedig maradt a sértődés: nem helyes valakit depopularizálni azért, mert

⁴⁹⁹ STULLER, I. 76. sköv., az óvás: Írások II. 21. sz. 1.sköv.

⁵⁰⁰ BARTFAY L., 2010. 118, 227. sköv.

⁵⁰¹ Takáts-h. 8256/b, d, 8259/f. Deák a július 15-i ülés előtt fő kérdésnek már azt látta, hogy a rendeket visszatartsák az enyhítő korrekciótól Ráday ügyében. Attól is félnie kellett, hogy zalai követtársa, Hertelendy (érezve a kényszerítő jogvédelem pozícióinak gyengülését) a szavazáskor vele ellentétesen foglal állást és ezzel Zala szavazat nélkül marad a már igen éles, egy-két vokson múló csatában. Hertelendy ekkortájt a mérsékeltek között konferenciázott, ahol már készült Zarka János ravasz indítványa (uo. 8263/d.).

⁵⁰² Uo. 8253/d.

⁵⁰³ Uo. 8257/b.

⁵⁰⁴ Megerősítésre került a július 5-i ülés nádori elhalasztása miatti óvás (Írások II. 20. sz. 1.) és a rendi tábla függetlenségét és jogait védő másik óvás is. (Uo. 21. sz. 1.)

⁵⁰⁵ Írások II. 22. sz. 1. Hosszú üzenet és felirati javaslat ment a főrendekhez a rendeknél korábban lassan, pontonként tárgyalt azon sérelmekről is, melyeket már 1836 májusában is átküldtek, siker nélkül. (Uo. 23. sz. 2. sköv.) Hasonló üzenet és felirati javaslat ment a június folyamán hosszan tárgyalt magyar nyelvi kívánságokról is. (Uo. 27. sz. 8. sköv.)

⁵⁰⁶ STULLER, I. 98. sköv.

„egy árnyalattal” mást akar, mint a „jelen” többség. A 19-i szavazás viszont jelezte, hogy Zarkát már számosan támogatták: az eredeti záradék 26, Zarka indítványa 25 voksot kapott. Ez az eredmény is úgy született meg, hogy Sopron nem szavazott. Klauzál elkeseredve mutatott rá, életkérdésben kezd omladozni a jogorvoslatért küzdő eddigi többség.⁵⁰⁷ A 23-i országos ülés nagy viták után, de megerősítette Deákék minimális egyszavas többségét. (Zólyom megye követei utasításuk értelmében Deákék mellé állhattak volna, de nem tették.)⁵⁰⁸

A főrendi tábla július 24-i ülésén ismét elvetették a rendi felirati javaslatot, nem engedték a pesti sérelem ügyét az uralkodó elé. Kitartottak a proposíciók elsőse mellett, kijelentve, hogy egy törvény esetleges sérelme nem orvosolható egy másik törvény felrúgásával. Ha az alsótábla feladja korábbi határozatát, akkor remélheti az esetleges orvoslást.⁵⁰⁹ Mailáth országbíró ki is fakadt: az alsótábla eljárása példátlan, rend nélkül nem lehet törvényt hozni, ezért ha az alsótábla nem változtat, inkább legyen teljesen eredménytelen az országgyűlés.⁵¹⁰ Batthyány Lajos viszont remélte, hogy a rendek nem adják fel határozatukat. A kormánynak pedig azt üzenete: olyan erős soha nem lehet, hogy a nemzet bizalmát nélkülözhesse.⁵¹¹ Széchenyi taktikus politikát folytatott. „Nem értette”, miért a főrendi makacsság; fel kell terjeszteni az ügyet, Bécsben ügyis elbuktatják, de a főrendek mutassanak végre függetlenséget. (Valójában nagyon jól tudta, hogy Bécs éppen arra törekedett, hogy az országgyűlés, vagy annak főrendi táblája buktassa meg a feliratot, s így a kormánynak ne kelljen hivatalosan állást foglalnia: Metternich a magyar országgyűlésen belül kívánta megtörni a jogvédelmet.)

A kormány nehezen viselte el, hogy a rendi tábla a kényszerített jogorvoslat érdekében dacol és lényegében az országgyűlésen nem áll szóba vele. Ezért több alkalommal (utaltunk már rá) valóban mérlegelték Bécsben az országgyűlés feloszlását, ami egyet jelentett volna a rendeleti kormányzással, az adószedés és az újoncozás törvénytelen végrehajtásával, azaz az alkotmányosság félretételével. Az

⁵⁰⁷ Az egyszavazatos ellenzéki sikerhez hozzájárult, hogy Klauzál az ülésen a legjobbkor, az indulatok felforrósodásakor említette meg, hogy az *Allgemeine Zeitung* sorra közöl elitélő cikkeket a magyar ellenzékről. E cikkek szerint a magyar ellenzék csak avított privilégiumait védi, és ezért akasztja meg az országgyűlés menetét. Klauzál azt is jelezte, hogy próbáltak választ elhelyezni a lapban, de erre nem kaptak lehetőséget. Ezt hallván egy-két követ harciasabb lett. (A lap – erről még lesz szó – évek óta Bécs zsoldjában állt és sokat tett a reformellenzék lejáratására Európában. Maga Metternich is élt a lap adta lehetőségekkel.) – Vö. Kanc. eln. 1839:1026. Zarka János pályafutásához: PÁLMÁNY, 2011. I. 669. sköv. (Az országgyűlés után a Királyi Tábla ülnöke, majd személynöki, nádori ítélőmester, kancelláriai tanácsos, 1847-ben személynök.)

⁵⁰⁸ STULLER, I. 107. sköv. A rendek 4. üzenete a Ráday-ügyben: Írások II. 29. sz. (15. sköv.) Ellenzéki konferenciákon is egyre érezhetőbb lett, hogy sokan engedni akarnak. Többen emlegetni kezdték: ilyen jó proposíciókat 50 éve nem kapott az országgyűlés. Zarka például arról beszélt, hogy a Ráday-üggyel Pest megye több kárt okoz, mint az aulikusok évek alatt. (Takáts-h. 8237/f.) Desseffy Aurél akcióba is kezdett, igyekezett a Deák-párti szabolcsi Bónist követársával, Zoltánnal elidálatni, Zoltán azonban félt, hogy a megyéjében visszahívják, s így Szabolcs maradt ellenzéki. (Uo. 8265.) Bács köveit is kerülgették a kormány emberei, ők először nem mertek átállni, de a július 18–19-i ülésen már átálltak a mérsékelteltekhez, majd nem elbuktatva Deákékat. Tegyük hozzá, a bácsi közgyűlés július 27-én mérsékelt utasítást küldött, s a követek ezután a kormányzati pozíciót támogatva voksoltak. (A póttutatis: uo. 782.) Ugyanakkor a mérsékelt irányú fordulatot szorgalmazó Zarka sem volt nyugodt, félt, hogy vagy társa elidálja, vagy megyéje visszahívja. (Uo. 8266/c.) Említést érdemel az, hogy a július 18–19-i, egyetlen szavazatos ellenzéki sikerben annak is jelentős része volt, hogy egyik oldal sem akarta (ekkor sem), hogy a rendi ülésen a városok, illetve a káptalanok egy-egy szavazata döntsön. (Uo. 8265/c, 8270/c.) Közben Baranya egyértelművé tette a kormány melletti állását, elvetette a pesti sérelmet. (Vö. *Hírnök*, 1839. július 18. 57. sz.) Fájó volt Deákék számára Pozsony megye fordulata: július végén a proposíciók felvételére adott utasítást. (Takáts-h. 8276/d.) Ezt tette Veszprém is augusztus elején, ahol egy ideje Hunkár követ értelmezte úgy az utasítást, hogy Deákkal szavazhasson. (Uo. 8302.)

⁵⁰⁹ Írások II. 30. sz. (16. sköv.)

⁵¹⁰ STULLER, I. 125. Erre egy konferencián így reagált az ellenzék: inkább legyen feloszlás, mint jogfeladás. Deák ekkor mondta: az erőszak mindig csak ideiglenes, de a jogról való lemondás végleges. (Takáts-h. 8269/b.)

⁵¹¹ Ezen az országgyűlésen a főrendeknél is szervezeten lépett fel az ellenzék s rendszeresen hallatta is hangját az elnöklő nádor és más főtisztviselők bosszúságára. Rendre alulmaradtak a főispánokkal, főpapokkal és kormánypárti mágnásokkal szemben, de egyértelmű lett, hogy a főrendi táblán is véget ért a békés, viták nélküli kormánypárti beszélgetések és határozatok kora. Batthyány beszéde: MOLNÁR, 2007. 351. sköv. Batthyány rövid életútja: PÁLMÁNY, I. 290. sköv.

ellenzék azonban nem vette komolyan az alighanem Metternich köréből szándékosan terjesztett „fenyegető hírt”. Deákék tudták, hogy Bécsnek a zilált birodalmi pénzügyek és a feszült nemzetközi helyzet okán adó és katona kell, mégpedig az országgyűlés által jogszerűen megajánlva.⁵¹²

Július 28-án ismét királyi leirat érkezett a rendekhez, amely újfent a proposíciók tárgyalását sürgette, kiegészítve azzal, hogy soha nem kívánta a megyéket törvényes jogaikban korlátozni.⁵¹³

A leirat fogadtatása ellentmondásos volt Pozsonyban. Az aulikus Zsedényi, de Pulszky is széltében dicsérték. Szentkirályi durván rá is támadt Pulszkyra nagy nyilvánosság előtt: dicséretei az ellenzék bomlasztását jelentik, ezért ne jöjjön többé az ellenzéki összejövetelekre. Ugyanakkor a régi ellenzéki, a komáromi Pázmándy Dénes egy, július végi ellenzéki konferencián jelezte: most már az önálló tudakoló felirat mellé áll, bár törvényjavaslatot csak a jogorvoslat után terjesztene fel. Egy Nagy Pálnál rendezett másik konferencián Pázmándy megismételte javaslatát, utalva arra, hogy az ötlet a zalai Hertelendytől származik. Július 30-án éjfélig tárgyalt Deák és Klauzál számos ellenzékiével. Deák kényszerűségből engedni akart, de úgy, hogy az ellenzék népszerűségét ne adja fel. Klauzál pedig a keményebb vonalat képviselte, ami alighanem megfelelt a kettejük közötti egyeztetett szereposztásnak.⁵¹⁴

Augusztus 1-jén, kerületi ülésen az aradi Bohus János (megyéje pár napja még – láttuk – Deák és Klauzál mellett állt,) szégyenkezve jelezte: új utasítása szerint a leiratra felelni kell, egyben adatokat kérni a tárgyalásokhoz. Turóc is feladta (bizonyára az otthoniak nyomására) eddigi, alaputasításával ellenkező, de Deákék melletti szavazatát. 29 megyei szavazat szolt a tudakoló felirat szükségessége mellett. Ekkorra vált szükségessé az ellenzéki vezérkar bravúrja: Deák is elfogadta, hogy a leiratra válaszolni kell, mivel az már nem sértőn dorgáló, bár semmit sem orvosló. Temes tárgyalni kívánt, felterjesztéseket is lehetővé téve, igaz, szentesítés alá egy törvényjavaslatot sem terjesztett volna fel a Ráday-ügyben érkező jogorvoslatig. Mindenesetre jelentősen enyhítette volna a rendi követelések erejét. Hosszú viták, ismételt szavazások után Klauzál indítványa nyert. Klauzál kiválóan taktikázott a szinte vert helyzetben: dicsérte a leiratot, mert az némi vigasztalást adott, reményt is nyújtott, s ez alkalmul szolgálhatott a fő sérelmek felküldésére (!). Így lett augusztus 5-én 26 szavazattal határozattá indítványa: menjen fel tudakoló felirat, de legyen hozzácsatolva a Ráday- és a szólásszabadsági sérelem is. Sőt, az is határozattá lett: érdemi felirat az újonc-ajánlás ügyében csak jogorvoslat után lehet.⁵¹⁵

Deák ismét túljárt mérsékelt ellenzéki, illetve kormánypárti társai eszén. Tudta, hogy a főrendek ilyen záradékkal (a fő sérelmek csatolásával) nem fogják elfogadni a tudakoló feliratot sem, és az időhúzás kez-

⁵¹² A felosztatás kérdéséhez ld. Takáts-h. 8242/e, 8247/e, 8250/g, 9270. A híresztelés később is fel-felbukkant, de az ellenzék akkor sem rémült meg. (Vö. STULLER, I. 220. sköv., Takáts-h. 8295/a., Informprot 1839:5216.) Szekfű Gyula úgy tudta: szeptemberben az Államkonferencia kül- és belpolitikai megfontolásból végleg elvetette a felosztatást. (SZEKFI, 1926. 493.)

⁵¹³ Írások II. 31. sz. (17. sköv.), magyarul: *Hírnök*, 1839. augusztus 1., *Buda-Pesti Rajzolatok*, 1839. augusztus 6., *Jelenkor*, 1839. augusztus 7. A leirat ígérte, hogy az „igazságon alapuló” sérelmek törvényes úton elintézését nyernek. Jelezte, hogy Ráday ügyénél figyelembe kellett vennie az országgyűlés és a nemzet méltóságát is. Nincs hát ok aggodalomra, dolgozzon végre az országgyűlés, feleljen meg hivatásának és ne töltse hiába az időt.

⁵¹⁴ A leirat hatásához: Takáts-h. 8273/c, 8274/b, 8275/b, d. TAKÁTS, 1932. II. 97. Id. Pázmándy Dénes pályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 1074. sköv. (Fia, ifj. Pázmándy Dénes az előző országgyűlésen az ifjak együletének tagja volt, de apjára való tekintettel csak figyelmeztetést kapott; 1843-tól apja helyébe lépett mint Komárom követe. (Uo. 1075. sköv.)

⁵¹⁵ Az úgynevezett (rég), azaz erőteljesen jogbiztosító záradékot 9-en, a temesi indítványt 18-an, míg Klauzál álláspontját 22-en támogatták. Ekkor következett a szokásos újraválasztás, ahol már a két több szavazatot kapott indítvány közül kellett választani. Így Klauzál javaslata már a többséghez minimálisan szükséges 26 szavazatot kapott. (A „szétlövésnél” már a követek személyes álláspontja és Deákék háttérben folyó, az alkotmányos érzelmekre is alapozó meggyőző munkája vált meghatározóvá. Ekkor Turóc is Klauzál mellé állt, Zemplén és Sáros nem szavazott, Kraszna követei pedig elidálták egymást.) Klauzál többszörös beszéde után Deák is támogatta a határozatot, melybe az is bekerült, hogy a rendek készek a proposíciókat is tárgyalni, mégpedig annak 2. pontját, a katonatartást, amely igen hosszadalmas ügynek ígérkezett és így alkalmas volt az időhúzásra. (Vö. STULLER, I. 134. sköv. Deák beszédéhez ld. PAJKOSSY, 2004/B. 335.; az általam olvasott Stuller-féle tudósításban (Országgyűlési Könyvtár) benne van Deák augusztus 1-jei beszéde: STULLER, I. 143. sköv., amint az augusztus 5-i beszéde is: uo. 159. Kónyi augusztus 1–2-i beszédekét közöl: KÓNYI, 1882. 286. sköv.)

dódhat előlről. Ezek után az augusztus 10-i országos ülésen elfogadták és véglegesítették a felirati javaslatot. A szöveget azzal kezdték, hogy örömlüket fejezték ki azért, hogy az uralkodó feliratukat megelőzve fordult hozzájuk. A kerületi határozatban elfogadottakat valamelyest kibővítették. Így jelezték, hogy a Duna-szabályozáshoz is adatokra lesz szükségük, mert a proposíció 3. pontját is tárgyalni szeretnék.⁵¹⁶

Deák számítása megint bevált. A főrendi tábla augusztus 12-én elégedetten vette ugyan tudomásul, hogy a rendek „mozdultak végre”, de a tudakoló felirathoz nem voltak hajlandók olyan ügyeket csatolni, melyekről még nem is tárgyaltak, ezért elvetették a feliratot. Az ülésen szokatlanul éles vita alakult ki. Pálffy József sajnálta, hogy a rendek jogorvoslat előtt belekezdtek a proposíciókba. A kormánypárt egyik legjobbjá, a kiemelkedő képességű Lonovics József püspök viszont elsőként tárgyalandónak a proposíciókat tartotta, a rendek feltételeit és a záradékot pedig elfogadhatatlannak. Utalt a keleti kérdésre, a nagyhatalmak fegyverkezésére, kijelentve, hogy „elméleti kérdésekkel” nem illő akadályozni az ország védelmét. Almásy József gömöri főispán egyenesen kész volt meghalni az alkotmányért, és ezért elvetette a „törvényellenes” rendi záradékot. A szélsőségesen aulikus Mailáth János provokálta Deákékat, s utalva időhúzó politikájukra, megkérdezte: vajon a 9 millió jobbágy nem a proposíciók tárgyalását szeretné? Mailáth György országbíró méltánytalannak nevezte azt, hogy az uralkodót záradékkal kívánják kényszeríteni.⁵¹⁷

Az augusztus 14–16. közötti kerületi üléseken a mérsékeltek újabb fellazító kísérlete következett, megint szükség volt Deák képességeire. Nagy Pál tett megtévesztő javaslatot.⁵¹⁸ Feszültnak nevezte a helyzetet, utalva a csupán egy-kétszavas ellenzéki többségre. A „közmegegyezés” útját „kereste”, s ezt abban vélte felfedezni, hogy a rendek hagyják el záradékukat és a junktimot is, a nádort pedig kérjék meg, hogy tudakoló felirat nélkül szerezz be az adatokat, a főrendek pedig kezdjék el a fő sérelmek tárgyalását. Deák azonnal megérezte a veszélyt, a cselt, amire az utasítások többsége miatt a rendi képviselők zöme is könnyen hajolhatott; ezért háromórás hatalmas beszédet mondott. A főrendek elutasító üzenetét váratlannak nevezte, bár azok a fő sérelmeket kezdettől „hideg érzéketlenséggel” vették, s dacos kötelességzegéssel tették félre tárgyalás nélkül a rendi üzeneteket. A rendek már engedtek (folytatta), a főrendek semmiben sem. Az pedig nem érv, hogy a fő sérelmeket a főrendek még nem tárgyalták, s ezért azok nem csatolhatók a tudakoló felirathoz. Ez csakis a főrendek mulasztása, akik mindenáron új szokást akarnak behozni: az országgyűlés csakis a proposíciókkal kezdhet, ami azonos lenne a sérelmek folytonos félrevetésével. Példátlan lenne a záradék? Erre Deák egy ellenpéldát hozott: 1830-ban az újoncmegajánlást csak úgy akarták a rendek megszavazni, ha garanciát kapnak arra, hogy a magyar ezredekben a magyar tisztek előnyben részesülnek. Ezt akkor, mint záradékot senki sem kifogásolta, igaz, az uralkodó elvetette és a rendek csak a nádor kifejezett kérésére álltak el attól. Ezután hosszú történelmi áttekintést adott (gyakorta játszva az érzelmek húrjain is), sorolta a nemzet megmaradásáért folyt véres harcokat, melyek után jelenünk nem fényes s jövőnk sem ígérkezik annak, de még lehet jobb, ha összefogunk, s a hazaszeretet jegyében a főrendek is segítenek, nem ragaszkodva makacsul az egyszer kimondott szóhoz. A beszédet többször szakította meg hatalmas éljenzés, a végén pedig hosszú idő után maradt csak abba az ünneplés. Zsedényi viszont nem hatódott meg, szorgalmazta a nemzet és királya közti bizalom erősítését, megemlítve (egyértelmű intésként, fenyegetésként), hogy a magyar nemesség jogait, sőt létét csak a király képes megvédelmezni a 10 millió jogtalan jobbágy és zsellér

⁵¹⁶ A felirati javaslat: Írások II. 32. sz. (18. sköv.) Az országos ülésről: STULLER, I. 161. sköv. Deákot segítette, erősítette Zala augusztus 5-i pótutasítása, amely mind a Ráday-ügyben, mind a szólásszabadsági sérelemnél a jogorvoslatért folyó erőteljes küzdelem támogatását írta elő, igaz, hozzátéve (látva a pozsonyi fejleményeket): ha a többség ezt nem támogatja, legalább az újonc- és adómegajánlás feltételeként követeljük a jogorvoslatot. (MOLNÁR, 2003. 162. sköv.)

⁵¹⁷ STULLER, I. 169. sköv. A főrendi válasz: Írások II. 33 sz. (22. sköv.) Lonovics püspök életpályája: PÁLMÁNY, 2011. I. 96. sköv. Mailáth Jánosé: uo. 370. sköv. (Még a titkosrendőrök is túlbuzgó, több kárt, mint hasznót okozó kormánypártinak nevezték.)

⁵¹⁸ 13-án nagy létszámú konzervatív-aulikus konferenciát hívott össze, melyen ismertette másnapi indítványát; a jelenlévőktől az ülésig titoktartást kért és kapott. (Takáts-h. 8289/c.) Felsőbüki Nagy Pál életpályája: PÁLMÁNY, 2011. I. 909. sköv.

ellen. Klauzál viszont jelezte, hogy az utolsó, még létező alapjogokról van szó, ezek nem lehetnek alku tárgyai. A kormánypárt által emlegetett idővesztésre is reagált: „...hetek és hónapok a Nemzet életében csak pillanatok, de az elvesztett nemzeti jogokat... semmi időszak többé vissza nem adja”. Hatalmas éljénzés között fejezte be: nem lehet addig újoncokat adni, amíg nem biztos, hogy az újonc nem éppen azokat tartóztatja le, akik állították. A szavazásnál a Deák–Klauzál-féle álláspont 26:25 arányú sikert, meglehetősen ingatag sikert ért el. Prónay megint utasítása ellen szavazott, Veszprém követei pedig nem voksoltak, Zólyom viszont utasítását megszegve az ellenzék ellen szavazott.⁵¹⁹

Az augusztus 21-i kerületi ülésen Lónyay Gábor tett az időhúzást is szolgáló, egyben Bécs felé gesztust jelentő lépést. Indítványozta, hogy a rendek szorgalmazzák a királyné megkoronázását. Deák maga sem tudott a javaslatról, s nehezményezte is, mivel ilyen gesztust az ellenzéknek csak végső esetben, egy esetleges nagy bukást megelőzendő lett volna ésszerű tenni. Lónyay azonban ragaszkodott javaslatához. Úgy vélte, a nagy feszültség idején, amikor egyre biztosabb volt, hogy az ellenzéknek engednie kell, javaslatát jó hatású lehet. Voltak, akik helyeselték indítványát, mert azt gondolták, a főrendeket is engedményre sarkallhatja, mások a koronázáskor amnesztiát reméltek. Lónyay arra is gondolhatott, hogy javaslatát a főrendek lojalitásból tárgyalni fogják, s ezzel a proposíciók elsőségének erőltetése hajótörést szenvedhet. A főrendek nem ültek fel a ravaszsnak, s nem tárgyalták az ügyet. (A kerületi ülésen, majd az augusztus 27-i országos ülésen elfogadták az indítványt, a főrendek viszont félretették a többi rendi javaslattal együtt. Végül az ügy elsikkadt.)⁵²⁰

Az augusztus 22-i országos ülésen Deákéknak (szokatlan módon korrigálva a kerületi határozatot) engedniük kellett. Határozattá vált, hogy a felirati javaslatból kimarad a záradék (az, hogy a tárgyalásokon kialakuló törvényjavaslatokat csak jogorvoslat után terjesztik fel), és azt csak magukra nézve tartják kötelezőnek. Egyúttal sürgették üzeneteik tárgyalását a főrendeknél, köztük a fő sérelmeket is, mégpedig azért, hogy a rendek is tárgyalhassák a proposíciók első és harmadik pontját. Deákék egy lépést hátrálni kényszerültek, de az érdemi tárgyalások elkezdéséért a főrendektől is engedményeket vártak.⁵²¹

Következő ülésük előtt a főrendeknél is szót kapott (a kormányoldalról!) az engedekenység. Széchenyi augusztus 20-tól az egyik mágnás-összejövetelről ment a másikra, ahol tanácskozott Sztárayval, Mailáth György országbíróval és másokkal. 22-én Deákkal is hosszan konzultált. A megegyezésért, a főrendek makacsságának feladásáról tárgyalt.⁵²² Közben az ellenzéknel már napirenden volt Ráday esetleges visszaléptetésének kérdése, egyeztetések sora folyt az időpontról, a lemondás szövegéről és így tovább. Széchenyi ezeken a tárgyalásokon is folyamatosan részt vett.⁵²³ Ezek után egy augusztus 23-i főrendi konferencián Ambrózy Lajos indítványozta: a rendek elkezdik a proposíciók 2. pontjának, a katonatartásnak a tárgyalását, ideje tehát, hogy a főrendek tárgyalni kezdjék a fő sérelmeket. A nádor, értesülve a kezdeményezésről, magáévá tette azt és közölte híveivel, hogy a 24-re tervezett főrendi ülést elnapolja, mert idő kell a „keményfejú” aulikusok puhítására.⁵²⁴ A 24-i ülést végül is megnyitotta a nádor, de a már említett 22-i rendi üzenet felolvasása után berekesztette, mondván, hogy a hosszú dokumentum alapos átolvasást kíván a vita előtt. A kérlelhetetlen kormánypártiak felháborodtak a

⁵¹⁹ Uo. 8293/a, d. A kerületi üléshez: STULLER, I. 179. sköv. Deák beszéde: DEÁK F., 2001. 210. sköv., KÓNYI, 1882. 292. sköv. Deák augusztus 14-i beszéde sok másolatban terjedt és hatott országszerte. (Takáts-h. 8293/c.) Deák hadművészetéhez egy adalék: a kerületi üléseken végig bizonytalan volt, kié lesz a többség. Sokan szavazást akartak már akkor, amikor még 16 felszólaló volt hátra. Deák azonban elérte az elnöknél, hogy mind a 16 hátralévő felszólaló szót kapjon. Még a szavazás közben is folytatta a személyenkénti bátorítást, így lett meg az egyszavas többség. (Uo. 8282/b.)

⁵²⁰ Az uralkodó koronázási évfordulója szeptember 28-ra esett, így többen úgy gondolták, hogy e napon lehet a királyné koronázása. (Uo. 8300/b.) A javaslat fogadtatásához: Informprot 1839:59/5–6., 17., 20–21. Vö. Deák és Hertelendy követjelentése 1839. szeptember 4. (MOLNÁR, 2003/B. 167. sköv.) A rendi üzenet és felirati javaslat: Írások II. 36. sz. (25.)

⁵²¹ STULLER, I. 198. sköv. Az üzenet: Írások II. 34. sz. (23. sköv.)

⁵²² SZIN V. 306. sköv.

⁵²³ Uo. 308. sköv.

⁵²⁴ Takáts-h. 8301/b, c.

nádor őket mellőző, megkerülni szándékozó akciója miatt. Ilyen lelkiállapotban, makacsul elvetve az ellenzék kezdeményezési jogát, várták a következő főrendi ülést.

A főrendek augusztus 26-án örömeiket fejezték ki, hogy a rendek adatokat kérnek a proposíciók tárgyalásához, sőt elkezdik annak 2. pontja tárgyalását is, de az összekapcsolást nem fogadták el, mert nem kívánták a fontos sérelmeket – úgymond – elkapkodva tárgyalni, mert akkor a felirat csak hosszú idő elteltével mehetne Bécsbe. (Láttuk, Deákéknak épp ez volt a céljuk.) Mindezt békülékeny stílusban fogalmazták meg, kérve az adatkérő felirat külön felterjesztését. Végül is udvarias stílusban, de a jogvédő politika feladását kívánták.⁵²⁵

Miközben Pozsonyban engedett, a megyékben az ellenzék továbbra is minden követ megmozgatott a számára előnyösebb követutasításokért. Mailáth kancellár is mozgósított, például felszólította a dunántúli kerületi tábla egyik bíróját, Prileszky Ferencet, hogy „szokott” közrehatásával gátolja meg az ellenzéki törekvések sikerét a megyei közgyűléseken. Hasonló levél ment a győri püspökhöz.⁵²⁶

Ráday ügye augusztus végén Pozsonyban bukásra állt. Deák a fiatal Somogyi Antalt Pestre küldte az üzenettel, hogy Rádaynak fel kell készülnie a lemondásra, nehogy az országgyűlés azt megelőzően tagadja meg ügyének sérelmi jellegét.⁵²⁷ Közben üzenet jött, hogy Pesten augusztus 26-án közgyűlés lesz. Ettől kezdve az volt az ellenzék célja, hogy addig kitartson. Vad hírek is terjedtek, például az, hogy Ráday helyett Patay lesz a pesti követ, ami alig volt hihető, hiszen Patay is politikai perben állt. Hamarosan a békési Wenckheim Béla is Pestre utazott Pozsonyból, hogy egyeztessen Ráday ügyében, majd az országgyűlési tudósításokat szerkesztő Stuller is Pestre indult. Somogyi és Stuller magát Rádayt is felkeresték Pécelen.⁵²⁸ A gömöri követ megyéjéből Pesten át tért vissza Pozsonyba és tudatta Deákkal, hogy a pesti ellenzéknél három lehetőség merült fel: 1) Ráday mondjon le, megelőzve a megbuktatását. 2) Megvárni, mi történik Pozsonyban. 3) Ráday azonnal utazzon Pozsonyba és foglalja el követi helyét. (Még mindig voltak olyanok, akik a kialakult helyzet ellenére a reménytelen konfliktust élezték volna.)

Augusztus 28-án egy konferencián Deák már jelezte, hogy a pesti sérelemnek mindössze egy szavazatnyi többsége van. Utalt arra is, hogy ha Ráday lemond, s az előleges (kényszerítő) sérelmi felirat ügyét leveszik a napirendről, menthetik, ami még menthető. Ha viszont Ráday nem mond le, az országgyűlés fogja ügyét, a követutasítások „felpuhulása után” előleges sérelem helyett egyszerű sérelemmé degradálni és ezzel a több tucat, évtizedek óta elintézetlen iromány közé sorolni.⁵²⁹

Az ellenzéki rendek számára elfogadható megoldást még Nagy Pál is támogatta, aki pedig már a proposíciókat kívánta tárgyalni feltételek nélkül. Az adott helyzetben azonban várt (többekkel együtt), hátha befut végre Ráday lemondása. Közben megérkezett a kormányzatot támogató új veszprémi utasítás is. Ekkor több követ úgy döntött, hogy ha kell, utasítását megszegve Deákkal szavaz.⁵³⁰ Még a kormánypárt

⁵²⁵ STULLER, I. 216. sköv., 233. sköv. A főrendi üzenet: Írások II. 38. sz. (27. sköv.) A főrendi ülésen Jósika Samu a kormánypárt nevében úgy látta, hogy hosszú harcuk eredményes: a rendek elkezdik a proposíciók tárgyalását. Az együttes felterjesztést viszont kizárta. Széchenyi egyértelműen Deákék mellé állt, ha érvelésében voltak is rá jellemző kitételek. Örült annak, hogy a rendek – bár joggal élezhették volna a helyzetet – mérsékeltebb útra tértek; így immár a főrendek kötelessége a fő sérelmek azonnali tárgyalása, majd az együttes felterjesztés. Ugyanakkor taktikusan kifejezte bizalmát a kormánnyal szemben, a nádort pedig kiemelten dicsérte 44 évi korrekt szolgálata miatt. Az ülésen jelen lévő nagyszámú, zömmel ellenzéki hallgatóság zajosan megéljenezte. Megemlítendő, hogy Széchenyi a főrendi ülések során többször állt ki nyilvánosan Deákék mellett, közben pedig igyekezett visszafogni az ellenzéki radikálisok akcióit. Magánkörben összeszólalkozott Batthyányval is, annak szilárd és kemény kormányellenessége miatt, aki viszont a vita hevében majdnem árulónak nevezte Széchenyit. (SZIN V. 302. 1839. augusztus 4.) Ennek ellenére továbbra is sokszor együttműködtek, augusztus végén is jó néhányszor tárgyaltak. (Uo. 308.)

⁵²⁶ Kanc. eln. 1839:939.

⁵²⁷ Takáts-h. 8277/c.

⁵²⁸ Uo. 8295/b, 8296, 8299/a, 8303/a.

⁵²⁹ Uo. 8303/b.

⁵³⁰ Uo. 8303/c, 8304/c.

is besegített: nem támadott keményen, pedig egy gyors voksolás az ellenzék bukását idézhette volna elő; ezt nem vállalta a történelem színe előtt.⁵³¹

Deák még ekkor sem látta teljesen elveszettnek az ügyet. Hírét vette, hogy a Fejér megyei új utasítás kedvező számukra, várták tehát az utasítást hozó lovas küldöncöt. Helyette azonban a Deákék számára kedvezőtlen szatmári, illetve a kedvező Ung és Pozsony megyei utasítás futott be. Ily módon visszaállt az egyszavazatos ellenzéki többség. A szeptember 3-i országos ülésen így sikerült (válaszul az augusztus 26-i főrendi határozatra) a jogbiztosító záradékot visszaállítani.⁵³² Ebben annak is része volt, hogy az ellenzéki, illetve mérsékelt és aulikus követek ezúttal sem engedték, hogy a szabad királyi városok és az egyházi rend egy-egy szavazata döntsön.⁵³³ Az is kitartásra ösztökélte Deákot, hogy tudta, a konfliktusból kiutat kereső nádor tárgyalatni akarja a főrendi táblán Ráday és a szólásszabadság ügyét. Ez a hír Pest megye közgyűlését is arra ösztökélte, hogy várjon még Ráday lemondatásával.⁵³⁴ Szeptember 6-án azonban eljutott Pozsonyba a hír: Fejér és Abaúj megye kormánypárti utasítást küldött. Ezzel a Ráday-ügy kisebbségbe szorult. Ekkor viszont újabb követek jelentették be, hogy készek az ügy érdekében akár megyebeli követtársuk leszavazására is.⁵³⁵

Deák megkönnyebbülésére ekkor befutott Ráday szeptember 2-i lemondásának híre. Még éppen időben, mert nem sokkal később Arad megye is kormánypárti utasítást küldött.⁵³⁶

Szeptember 10-én még egy remény ébredt Deákékban. Állítólag úton volt a számukra kedvező szatmári utasítás. 11-én el is halasztották a kerületi ülést, konferenciák voltak helyette, a cél a kivárás és halogatás volt.⁵³⁷ A Szatmárhoz fűzött remények azonban nem váltak valóra.

A mérsékelt ellenzék pozíció-javulásának oka a megyei közgyűlésekbeli erőviszonyok megváltozásában rejlett. Vas megye július végén (bár még Batthyány is hazautazott, hogy a radikálisokat erősítse) követte, Zarka kezdeményezése mellé állt. A vasi pártharcoknak és Zarka akciójának része volt abban, hogy követtársa, Széll József lemondott.⁵³⁸ Abaúj megyében (alaputasítása mérsékelt jobboldali volt) nagy küzdelem folyt. A július végi közgyűlés az adminisztrátor minden erőfeszítése ellenére a kemény jogvédelmet támogatta. Alig telt el azonban egy hónap, s változott a helyzet: szeptember 2-án a megye a proposíciók mindenekelőtti felvételét adta utasításba.⁵³⁹ Ung ellentmondó pótutasítása szerint követeinek a szólásszabadságnál Deákék, Ráday ügyében Zarka mellé kellett állniuk.⁵⁴⁰ A veszprémi követek nézeteltéréseiről már szoltunk. Az is megtörtént, hogy ellentétesen voksoltak. Az ellenzéki Hunkár Antal készült is haza, hogy radikális utasítást küzdjön ki. Nem sikerült. Az augusztus eleji utasítás az ellenzéki záradékot nem támogatta.⁵⁴¹ Győrben az ellenzék mindent megtett, de ott sem sikerült változtatni a mérsékelt, de majdnem aulikus utasításon. Sztankovics János püspök gyorsan hazautazott Pozsonyból, és rendezte a kormánypárt sorait.⁵⁴² Pozsonyban viszont szeptember 2-án Deák-párti utasítás született,

⁵³¹ Uo. 8307/a.

⁵³² Uo. 8308/j, 8310/a, Írások II. 39. sz. (28. sköv.)

⁵³³ Takáts-h. 8310/c, d.

⁵³⁴ Uo. 8308/i.

⁵³⁵ Uo. 8312/f, Informprot 1839:62/37.

⁵³⁶ Takáts-h. 8309/b, 8315. A pesti követválasztást szeptember 24-re tűzték ki; esélyesként emlegették Nyáry Pált, de számosan támogatták a tolnai Bezerédjt is, akit a kormányzat emberei 1839 májusában (láttuk) megbuktattak. Hasonló hírek már korábban is felreppentek, júliusban azt híresztelték, hogy Ráday helyére majd a bihari Beöthy választják meg. Végül is Dubraviczky Simon, Pest megye másodalispánja lett az új követ. (Uo. 8248/b, Kanc. eln. 1839:1102.) Említésre érdemes, hogy Prónay, pesti adminisztrátor többször is tárgyalt Deákkal a kialakult helyzetről. Ennek jelentőségét hangsúlyozni kell: a kormányzat által kinevezett adminisztrátor fontos kérdésekben az ellenzék vezetőjével egyeztetett. Deák megkerülhetetlen és mindenki számára elfogadható partner volt. (Takáts-h. 8308/b.)

⁵³⁷ Uo. 8316/b.

⁵³⁸ Uo. 8279/a, 8308/h.

⁵³⁹ Uo. 8282/c, 8928.

⁵⁴⁰ Uo. 848.

⁵⁴¹ Uo. 8295, 8302.

⁵⁴² Uo. 8302/a.

megváltoztatva az augusztus eleji kormánypárti állásfoglalást.⁵⁴³ Baranya már korábban elállt a pesti sérelem mellől.⁵⁴⁴ Fejér (említettük) mérsékelte, a kormányzatot inkább támogató utasítást küldött, amit az augusztus eleji közgyűlés az ellenzék javára korrigált, majd (jeleként a folyamatos pártharcoknak) szeptember elején Barkóczy László püspök aktív segítségével ismét megváltoztatott, kiemelve: kényszerítő záradékra nincs szükség.⁵⁴⁵ Bács megyétől (eddig pártolta a sérelmi politikát) Deákék többet vártak: július 27-én nem pártolta többé a Ráday-ügyet.⁵⁴⁶

Szatmárban augusztus 26–28. között kétnapos harc folyt. A kormánypárt a júniusi, az ellenzékét támogató utasítást megváltoztatta, a kényszerítő záradékot elvették.⁵⁴⁷ Arad megye szeptember 2-án küldött egyértelmű kormánypárti utasítást.⁵⁴⁸ Az ellenzék még megkísérelte, hogy Nyitrában szülessen ellenzéki pótutasítás. Ez sem sikerült.⁵⁴⁹

A különösen éles és folyamatos belharcot vívó Tolna megyére térjünk ki külön. (Láttuk, az ellenzék egyik kiválóságát, Bezerédjt sikerült a kormánypártnak a követválasztáson kibuktatnia, de királyi biztosi erőszak kellett ahhoz, hogy a kormánypárti követek – Döry és Perczel István – hivatalos megbízásukat megkapják.) Sokáig úgy tűnt, a kormányzat diadala teljes, ám miután a királyi biztos sikere és a „rendteremtés” tudatában eltávozott Szekszárdról, az augusztus 5-i közgyűlésen a szétvertnek hitt ellenzék váratlanul 300 emberrel jelent meg és a Ráday-ügyben keményen jogvédő utasítás készült.⁵⁵⁰ Döry és Perczel azonban Pozsonyban az augusztus 16-i rendi ülésen megszegték ezt az utasítást, s Nagy Pál mérsékelte javaslatát támogatták Klauzálék ellen, majdnem sikeressé téve az akciót. Szeptember 12-én már kénytelenek voltak Deákékhoz állni, amikor ez már sokat nem segített.⁵⁵¹

A rendezett visszavonulásra kényszerülő Deák számára gyógyírt jelentett az országgyűlés előtt a kormánypárt által Biharban kibuktatott Beöthy Ödön követté választása. A kormánypárti Hódossy Miklós követ ugyanis lemondásra kényszerült, miután követársával (Bernáth József) ellentétesen szavazott, a megye közgyűlése pedig Bernáthot igazolta. A lemondást a július 8-i bihari közgyűlés elfogadta.⁵⁵² A követválasztást augusztus 1-jére tűzték ki. Sedlnitzky rendőrminiszter már július közepén jelentette a királynak, hogy Beöthy kilátásai jók.⁵⁵³ József nádor is részt vállalt a harcból, kérve Mailáth kancellárt, hogy mindent tegyen meg Beöthy megbuktatására, Mailáth pedig nem késett Tisza Lajos alispánnál megsürgetni az ennek érdekében teendő lépéseket. Laicsák püspök Pozsonyból sietve Biharba utazott,

⁵⁴³ Uo. 8308/g, 8311. Az ellenzéki sikerben nagy része volt Somogyi Antal beszédének.

⁵⁴⁴ *Hírnök*, 1839. július 18. (57. sz.)

⁵⁴⁵ Takáts-h. 797, 8312/d, 8318/d.

⁵⁴⁶ Uo. 782.

⁵⁴⁷ Kovács Lajos majdnem fordított az eredményen, mivel a sérelmeket nem orvosló kormánynak nem kívánt katonát adni s ez tetszett a jelenlévő számos kismemesnek. Az elvesztett szavazás után, 27-én Kovácsék sok paraszt-nemest vittek a közgyűlésre, volt etetés-ítatás, verekedés bőven, de az Uray alispán vezette kormánypárt megvédte határozatát. (A közgyűlésről: uo. 8308/k, József n. titk. 25. cs. 45. A pótutasítás: Takáts-h. 831. és József n. titk. 25. cs. 43.) Az ellenzékiek azonban magánúton jelezték az egyik szatmári követnek, az ellenzéki Botka Imrének: ne vegye komolyan az utasítást (!). Botka szeptember 12-én, Pozsonyban követte is a privát „utasítást”. Besúgók szerint az ellenzék szatmári vereségében szerepet játszott az, hogy Uray alispán szándékosan elnyújtotta az ülést, s a 3. napra az ellenzéknél elfogyott a pénz, azaz csökkent a szavazók száma. (Takáts-h. 8332/e.)

⁵⁴⁸ Uo. 8928. Sedlnitzky ezt nagy örömmel jelentette a királynak. (Uo. 8315.) A megye július 18-án Deákékkal tartott, szeptember 12-én már a másik oldalon voksolt.

⁵⁴⁹ Uo. 8316/b.

⁵⁵⁰ Uo. 8289/e.

⁵⁵¹ STULLER, I. 233. sköv., 280. sköv. A besúgók szerint Tolnában az aulikusok energiában és pénzben kimerültek, az ellenzék pedig ügyes volt, s a korábbi véres harcok után ünnepélyesen békét kötött ellenfeleivel, s így nyugalom lett a megyében. (Takáts-h. 8310/f.) Döry Gábor életútjához: PÁLMÁNY, 2011. I. 866. sköv.

⁵⁵² Kanc. eln. 1839:767., *Hírnök*, 1839. július 22. (58.), Takáts-h. 8259/d.

⁵⁵³ Uo. 8259, 8259/d.

hogy felrázza a kormánypártot. Kevés esélye volt, mert említett pásztorlevele nem növelte hívei számát. A püspök kénytelen is volt augusztus 2-án rövid levélben jelezni a kancellárnak: Beöthy követ lett.⁵⁵⁴

Miután Ráday lemondása bizonyossá tette, hogy a rendeknek ismét jelentősen engedniük kell, az aulikus főrendek is aktivizálódtak. A Sztáray Albertnél rendezett konferencián elhatározták, hogy a szeptember 3-i, viszonylag kemény rendi üzenetre erőteljesen reagálnak, de a közeledés lehetőségét sem kívánták már elvágni; már arról is vitáztak, hogy belekezdjenek-e egy-egy fő sérelem tárgyalásába.⁵⁵⁵ Ezután Dessewffy és Jósika tett ajánlatot a mérsékelt rendi ellenzéknek: készítsenek egy csak a propozíciókra utaló feliratot, s akkor a főrendek elkezdik tárgyalni Ráday és a szólásszabadság ügyét is. Nagy Pál azonnal értekezletet hívott össze mérsékelt és aulikus követekből, de kiderült, hogy nincs meg a Dessewffyékét támogató többség.⁵⁵⁶ Így a főrendek egyelőre visszahúzódtak. 9-i ülésükön viszont Lonovics püspök „értékelte”, hogy a rendi tábla már tárgyalásba vette a propozíciók 2. pontját, sőt, a tárgyban már részletes üzenetet is küldött. Remélte, hogy lesz egyezség, csak küldjék már a rendek a felirati javaslatot junktim és záradék nélkül. Batthyány Lajos tudta, hogy bukásra áll a pesti sérelem ügye, és tudhatott Dessewffyék manőveréről is, és éppen ezért szigorú, radikális keménységgel beszélt: a király és kormány adós a jogorvoslattal, s amíg nem „fizet”, ne kérjen pénzt, katonát. Igenis (folytatva) fel kell terjeszteni a fő sérelmeket, s ha kívánja, tagadja meg azokat nyíltan a kormány. A határozat természetesen Lonovics indítványának megfelelően lett kimondva.⁵⁵⁷

Nagy Pál ismét konferenciát hívott össze, melyen valamennyi „engedékeny” követ jelen volt. Hosszú vita után a többség elhatározta, hogy a legközelebbi rendi ülésen teljesíti a főrendi határozatban foglaltakat. 25-26 szavazattal számoltak, mivel befutott Veszprém új, kormánypárti utasítása is. Deák egy kis időre letargikus lett, veszve látta az alkotmányosság ügyét.⁵⁵⁸

Szeptember 12-én vált a helyzet valóban tarthatatlanná. Nagy Pál bejelentette, hogy bár botrányos az, hogy a főrendek nem tárgyalják a rendi üzeneteket, viszont ő nem halogathatja tovább a propozíciók tárgyalását. Kérte, tehát az adatkérő-tudakoló felirati javaslat átküldését a főrendekhez záradék nélkül. Deák keserűen, de határozottan és keményen beszélt: ha feladjuk a junktimot is, ez az országgyűlés is a kívánságok gyűlése (Postulaten-Landtag) lesz. (Azaz hasonló lesz az örökös tartományok rendi gyűléseihez, melyeken a rendek legfeljebb előterjeszthették posztulátumaikat, ám azok átnyújtása után a gyűlést berekesztették.) Erre nincs felhatalmazása, s ha lenne – intette társait – inkább lemondana, mintsem hogy segédkezett nyújtson a szabadságjogok megsemmisítéséhez. Mit mondunk küldőinknek? Azt, hogy nem tudtunk jogorvoslatot szerezni, mert katonát kellett adnunk? Mindezek ellenére, nem adta fel és javasolta, hogy a rendek a főrendeknél folyamatosan reklamáljanak a szólásszabadság ügyének halasztása miatt; ugyanakkor indítványozta Ráday ügyének letételét alkotmányos óvások mellett. Klauzál elfogadta az óvás melletti letételt, de a junktim melletti kiállásra buzdított, bátorítva társait: akár utasításuk ellenére is támogassák azt, ehhez „az igazság adhat öntudatot”.⁵⁵⁹ A határozat a Ráday-ügy letételéről szólt, a szólásszabadsági sérelem kapcsolt felterjesztését már csak 24 megye támogatta.⁵⁶⁰

⁵⁵⁴ Kanc. eln. 1839:829, 906., Takáts-h. 8260/a. Biharban a választás után azonnal a közgyűlési terem falára helyezték Beöthy arcképét. (Kanc. eln. 1839:1273.) A sikerben része volt annak, hogy Szoboszlai Pap István református lelkész, aki az előző választáson túltaktikázta magát, s részese lett Beöthy bukásának, ezúttal a református papsággal együtt határozottan állt ki a katolikus, de a vallásszabadság ügye iránt elkötelezett Beöthy mellett, aki mintegy 3 ezer szavazatot könyvelhetett el. (Takáts-h. 8282/e.)

⁵⁵⁵ Uo. 8311/f.

⁵⁵⁶ Informprot 1839:62/39., Takáts-h. 8311/c, f.

⁵⁵⁷ STULLER, I. 265. sköv. Batthyány beszéde: MOLNÁR, 2007. 356. sköv.

⁵⁵⁸ Takáts-h. 35. d, 213. sköv., 8316/a. Általában a szeptember eleji helyzetről: Informprot 1839:62/34. sköv.

⁵⁵⁹ Takáts-h. 8317/d.

⁵⁶⁰ Az előzmények ismeretében emeljük ki ez utóbbiak közül Vast, Barsot és Tolnát. Turóc kövei megint nem szavaztak, Szatmár képviselői pedig elidálták egymást. A Deáék mellé álló Botkát (aki nem utasítását, hanem az otthoni ellenzék üzenetét követte) hosszasan éljenezték a teremben. 25 megye és Horvátország kövei álltak a junktim nélküli felirat s csak 24 Deáék mellett. (A kerületi üléstről: STULLER I. 280. sköv., Takáts-h. 8317/d.)

Itt mutatkozott meg ismét Deák vezéri képessége. Sikerrel mentette a menthetőt. A szeptember 13-i kerületi ülésen (minden bizonnyal óriási háttérmunka után) a többség úgy döntött, hogy a tudakoló felirat mégse menjen magában, legyen hozzacsatolva több (ha nem is a szólásszabadsági) sérelem: így Kővár-vidéke követeinek és számos főrendi házi tag meg nem hívása az országgyűlésre, az 1833-ban, majd 1836-ban már felterjesztett, de válasz nélkül maradt sérelmek és több más. A kerületi határozat ilyen korrekcióval került az országos ülés elé.⁵⁶¹

A szeptember 18-i országos ülés feladata a kerületi ülés döntésének véglegesítése volt, de a szeptember 12–13-i kerületi ülésen a szólásszabadság kérdésében alulmaradt követek egymás után és feltűnően sokat beszéltek.⁵⁶² Még reménykedtek egy kedvező fordulatban, egy-két számukra előnyös póttusításban és húzták az időt.

Szeptember 18. után egyértelmű lett: ha a szólásszabadság ügyében radikálisabb megyei utasítások nem érkeznek, kényszerítő erő híján jogorvoslatra már nem lesz mód. Deákékat ettől kezdve egy fő cél vezette: elkerülni olyan feliratot az újoncállítás, illetve adómegajánlás ügyében, amely az ellenzék több éves harcának teljes kudarcát jelenti. E veszély elhárításának politikája következett és tartott hónapokon át a rendi ellenzéknél. Visszavonulások, időnként ellentámadások, a konkrét újonc-, illetve adóajánlat, az azokhoz vezető lépések kerülése, akadályozása követték egymást, hol újabb záradékkal, hol időhúzással. Az ellenzék, ha már teljes jogorvoslatot nem is, de konkrét eredményt kívánt kiharcolni.

Az időhúzásban – ha akaratlanul is – a főrendek is segítettek. A Ráday-ügy letétele után belekezdtek (mint majd látni fogjuk) a szólásszabadság kérdéskörébe, ami több üzenetváltást eredményezett a két tábla közt, miközben a főrendek a sérelem felterjesztését mindig megtagadták. Foglalkoztak a főrendek a rendeknek a hivatalos magyar nyelvhasználat bővítésére irányuló üzeneteivel, ami ugyancsak sok időt vett el. Közben a rendek elkezdtek a rendkívül időigényes úrbéri tárgykört is, és október elején terjedelmes üzenetet küldtek erről is a főrendekhez.

Így történhetett meg, hogy a szeptember 18-án elhatározott tudakoló felirat és a csatolt sérelmek csak október 31-én (!) kerültek ténylegesen felterjesztésre. Ez volt az első érdemi felség-előterjesztés öt hónappal az országgyűlés kezdete után. Ebben, mint már jeleztük, része volt az időnként megnyerhető egyes mérsékelt ellenzéki követeknek is. Ne feledjük, hogy a főrendek minden kísérletet, javaslatot elvetettek, amely a szólásszabadsági sérelem felterjesztését jelentette volna. Ez viszont mozgásteret adott a mérsékelt utasítású megyék követeinek is, amivel Deák kitűnően élt. Nem rajta és társain múlt, hogy az így kapott időt és lehetőséget az ellenzék szerte a megyékben nem tudta radikálisabb utasítások kiharcolására felhasználni. Végül tehát csak az október 31-i országos, és azt követő elegyes ülésből⁵⁶³ küldték el a feliratot, mégpedig valamelyest rontva a már-már az ellenzék vereségét látó kormánypárti lelkesedésen. A felirat a rendek vádjaival indult: nagy reményekkel kezdték az országgyűlést, bíztak a súlyos sérelmek orvoslásában és a bizalmi légkörben, amely lehetővé tette volna a törvényalkotást, reményükben azonban csalódnuk kellett. Ezután felsorolták a főrendekkel már egyeztetett, a felirathoz csatolandó sérelmeket és kifejezték reményüket az iránt, hogy a még tárgyalás alatt álló sérelmek (!) is megoldást nyernek. Csak ezután tértek rá a proposíciókra, jelezve, hogy már javában tárgyalják annak 2. pontját, a katonatartást. A proposíciók 1. pontjához adatokat kértek, a 3.-hoz (Duna-szabályozás)

⁵⁶¹ STULLER, I. 285. sköv. Nagy Pál október 2-án, kerületi ülésen utalt erre: többsége volt ugyan az önálló tudakoló felíratra, de társaival belement Deákék javaslatába. (Uo. 451.)

⁵⁶² A gömöri Szent-Iványi Károly például a főrendek törvényellenes és folytonos vétőjét ostorozta, rámutatva, hogy több főrendi tag személyesen is érintett volt a politikai perekben és az ítéletekben. Figyelmeztette őket: lesznek még álmatlan éjjeleik, amikor a lelkiismeret-furdalás gyötri őket. (Uo. 350. sköv.) A békési Wenckheim a főrendi többséget egyszerűen a kormány megbízottainak minősítette. (Uo. 341. sköv.) A honti Sembery Imre a Ráday-ügy letételében a szólásszabadsági sérelem bukását is látni vélte, jelezve, hogy a háttérben a kormány áll, amely nem tudta elviselni, hogy három hónapig kicsúszott kezéből a biztosnak hitt többség. (Uo. 335. sköv., általában az országos ülésről: uo. 315. sköv. A rendi üzenet a Ráday-ügy letételéről és az óvás a megyei választások sérthetatlensége ügyében: Írások II. 42. sz. 36. sköv., 43. sz. 38.)

⁵⁶³ STULLER, I. 456.

terveket és adatokat. A „tudakoló” felirat tehát inkább sérelmi felirat lett, amely formálisan sokban szépítette a szeptember közepi vereséget, ha nem változtatható is azon.⁵⁶⁴

DEÁK SZEREPE, JELENTŐSÉGE

A közel négyhónapos küzdelem után szóljunk külön Deákról, a „hadvezérről” is. Már gyerekként, ifjúként is kiemelkedő képességeket mutatott. Tanárai előadását egy hallásra megjegyezte és pontosan felidézte, amiben némi része lehetett kényelemszeretetének is: utált jegyzetelni, másolni, inkább erősen koncentrálni azonnal rögzítette, amit hallott. A győri jogakadémián első eminens volt. 1824-ben tette le az ügyvédi vizsgát, majd következett a gyakorlat sokszínű iskolája. Zala megyében alügyész, az árvákra felügyelő bizottság tagja. A kényelemszeretet nem jelentette azt, hogy ne olvasott volna. Nemcsak a hazai törvényeket ismerte pontosan, de számos külföldi törvénykönyvet is. Megyei hivatalai következtében fontos ismereteket szerzett az úriszéki pereknél, úrbéri rendezési ügyeknél. 1825-től bátyja, Antal országgyűlési követ lett, s ettől kezdve a közös kehidai gazdaság vezetése is jórészt rá hárult; ez sem volt káros a fejlődésére.⁵⁶⁵

Hajlott a magány szeretetére, de az ismeretszerzés vágya miatt kereste az összejöveteleket is. Ezért utazott számos alkalommal Füredre, vagy kocsizott át sokszor Sümegre, ahol például a patika előtti téren számos közéleti személyiséggel lehetett találkozni.⁵⁶⁶ Széleskörű ismeretei, nyugalma, kedélyessége, lényeglátó képessége, készsége bonyolult ügyek tömör és közérthető megfogalmazására, vezérszerepre jelölték már első országgyűlési megjelenésekor, 1833 elején. A viták, konferenciák során rendre meghallgatott néhány érvelőt, majd röviden szólott, de úgy, hogy az ügy eldöntetett. Ahogyan Tóth Lőrinc írta később, a követi értekezleteken sokszor nagy vita, zenebona támadt, közben megjelent Deák, kényelmesen elhelyezkedett egy pamlagon, szivarral kezében röviden véleményt mondott, stratégiát vázolt és a vita elcsitult: mindenki nyugodtan ment vacsorázni, a kérdés eldőlt.⁵⁶⁷ Egyértelműen az ellenzék vezérévé Wesselényi perbefogásakor, a szólásszabadsági sérelem tárgyalásakor lett. Törvényismerete, szónoki képessége, rendíthetetlen alkotmányvédő elkötelezettsége tette azzá. Államjogi nézetei meghatározták az ellenzék állásfoglalásait. Elismerte, hogy a végrehajtó hatalom jelentős része az uralkodót illeti, de figyelmeztetett a korlátokra: a királyi végrehajtó jogkör nem kizárólagos, megyei szinten az autonómiát élvező megyék végzik a közigazgatást, sőt részük van – alsóbb szinten – a jogszolgáltatásban is. A törvényhozás, a törvények értelmezése, magyarázata is közösen illeti az uralkodót, illetve a főrendeket és rendeket, de a „nemzetnek” (a nemességnek) fenntartott alapvető jog az adó- és az újoncmegajánlás. Nem szívelte, sőt elutasította, ha a két pólus (uralkodó és nemzet) egymás kárára kívánta erősíteni törvényes pozícióját: az együttműködés híve volt, de csakis az alkotmányos elvek szigorú betartásával. Tagadta, hogy a vámügy, a nevelésügy felségjogkörbe tartozna. Az uralkodó és kormánya azonosságát tagadta, elutasította. Szorgalmazta a végrehajtó hatalom által törvényellenesen külön kormányzott Erdély és határőrvidék visszakapcsolását Magyarországhoz. Horvátországot Magyarországhoz kapcsolt résznek s nem társországnak tekintette. Bérenger és Kecskeméti álláspontja szerint Deák három alapelvhez mindig ragaszkodott: Magyarország és a birodalom uniójához a magyar közjogi szabályoknak megfelelően, a képviselői rendszer és a végrehajtó hatalom együttműködéséhez, az alkotmányos szabályok tiszteletben tartásához és a társadalmi és a politikai reformhoz, mindig figyelve az éppen adott lehetőségekre.⁵⁶⁸ Az értekezleteken, hivatalos kerületi vagy országos üléseken

⁵⁶⁴ Írások II. 81. sz. (208. sköv.), vö. *Hírnök*, 1839. november 7.

⁵⁶⁵ DEÁK Á.–MOLNÁR, 2003. 23. sköv. Vö. MOLNÁR, 2003/A. 41. sköv.

⁵⁶⁶ SÁNDOR, 1986. 35.

⁵⁶⁷ CSENGERY, 1851. 29. sköv.

⁵⁶⁸ PAJKOSSY, 2003/B. 129. sköv. Deák államjogi nézeteihez ld. GERGELY, 2003. Vö. K. BÉRENGER–KECSKEMÉTI, 2008. 240. sköv.

követtársai, de a jurátusok, az országgyűlési ifjak is őt figyelték, szavai, sőt arcjátéka is irányt szabtak. A fiatalságot különösen szeretettel és felelősségtudattal támogatta, nevelte és példát is mutatott: minden fontos, a törvényhozással kapcsolatos munkát megrendelt, akár külföldről is, és el is olvasta őket. Múltán és magától értetődően lett az ifjúság nevelője ülésteremben, sétákon, de akár a kávéházban is.

Mivel kiemelkedő képessége volt a nézetegyeztetésre, kompromisszumteremtésre (a jogot és az alkotmányt nem sértve, de figyelve a realitásokra is), hamarosan a kormánypártiak, sőt vezető kormányférfiak is keresték vele a kapcsolatot, az eszmecsere lehetőségét. (Maga József nádor is ezt tette.) Emiatt nem egyszer méltatlan állításokat, gyanúsításokat is el kellett szenvednie. Voltak ismert ellenzéki személyiségek, mint például a barsi Balogh János, aki egy idő után nem szenvedhette Deák szellemi fölényét és ennek magánkörben hangot is adott. A radikálisok között is akadtak, akik időnként hasonlóan éreztek.⁵⁶⁹ Időnként az is megtévesztett egyeseket, hogy Deák a legélesebb helyzetekben sem ragadtatta el magát eleneivel szemben, nem ócsárolt, a lehetőségig tapintatos volt. Az országgyűlési ifjakat is erre tanította.⁵⁷⁰

Deák nagy taktikus volt. Nem rohamozott, jobban kedvelte a lépésenkénti haladást, súlyt fektetve arra, hogy érvelését a kormánypártiak is értsék, sőt, ha lehet, méltányolják. A törvényességet mindig előtérben tartotta, hiszen az erőket nem megosztani, hanem a lehetséges mértékig egyesíteni kívánta. Meggyőzni akart, ezért került a kioktató, sértő modort.⁵⁷¹ Nem kis érzéke volt a taktikázó ravaszsághoz sem. E téren például kiemelkedőt nyújtott 1834–35-ben, amikor is a jobbágyok személyes és vagyoni biztonságának ügyét országos ülésen (1834. december 30.) elbuktatták: Deák 1835. január elején az elbuktatott paragrafust szó szerint belecsempészte az egészen más tárgyú, a földesúri törvényhatóságról szóló törvénycikkbe.⁵⁷²

Tekintélyét és megbecsültségét mutatta 1839. március végén az országgyűlés előtt az, hogy Bécsből Pestre érkezésekor a közgyűlés hatalmas éljenzéssel fogadta és az adminisztrátor Pest megye táblabírájának nevezte ki.⁵⁷³ A kormánypártiak is egyértelműen tisztelték, Dessewffy Auréltól Szécsen Antalón át Dessewffy Emilig. Szécsen Antal például kiemelte, hogy Deák kérelmelhetetlen volt az alkotmányosság ügyében, de a kivihetőséget is figyelembe vette.⁵⁷⁴ Dessewffy Emil 1842-ben megjelent, de 1839–40. évi (a *Hírnök* melléklapjában, a *Századunkban*, részletekben közölt) írásait tartalmazó kötetét Deáknak ajánlotta megbecsülése jeléül, még ha tudta is, hogy szövegei tartalmilag nem mindig felelnek meg Deák elveinek.⁵⁷⁵

Ellenzéki társai soraiban természetesen számos elismerést aratott. Klauzál például 1839. augusztus 14-én így szólt róla: benne nemcsak Zala, de „az egész haza méltán leli büszkeségét”.⁵⁷⁶ Láttuk, 1839. augusztus 14-i remek beszéde országszerte másolatokban terjedt és sorozatos elismerést vívott ki.

⁵⁶⁹ PAJKOSSY, 2004/B. 327. sköv. Balogh 1839 szeptemberében is kritizálta Deák „diktatúráját” az ellenzékben. (Takáts-h. 8942.)

⁵⁷⁰ A Lovassy László-féle jurátus csoportot is mérsékletre intette, a túlzott radikalizmus kerülésére ösztönözte 1835–36 folyamán. Kászonyi Dániel, akit országgyűlési ifjúként, a jurátus egyes tagjaként a Királyi Tábla ítélőmestere megkérdezett, hogy miért nem maradtak a Deák ajánlotta úton, miért léptek forradalmi térre, úgy „látta” emlékirataiban, hogy Deák gyanúsán jó viszonyban volt a politikai pereket indító, illetve arra készülő Királyi Táblával. Tegyük hozzá, Kászonyi később forradalmi radikális lett, az 1849. utáni emigráció baloldalán állt, idővel szocialista elveket vallott. (KÁSZONYI, 1977. 124.) A született vezetőkkal, értelmileg kimagaslókkal szemben mindig is gyakori volt a rosszindulat; Deák sem lehetett kivétel. Egy besúgó szerint például egyes liberálisok erőszakos tolakodónak, sőt mások gondolatait kisajátítónak bélyegezték. (1839. június 14-i jelentés: Takáts-h. 8230/b.) Besúgók jelezték azt is 1839. augusztus végén, hogy Deák alighanem elveszti vezérségét, mert a „nyers tömegnek” túl okos, túl nyugodt és mérsékelt. (Uo. 8295/o.) 1839 végén Pozsonyban az ellenzék kis része – egyeseknek szükségük volt bűnbakra – Deákot vádolta azzal, hogy engedékenysége vezetett a Ráday-ügy bukásához. (Uo. 8415/b.)

⁵⁷¹ VÖ. SÁNDOR, 1986. 135. sköv.

⁵⁷² KLÖM IV. 69. sköv., 94. sköv., 1836:10. tc. 5. §. VÖ. DEÁK Á.–MOLNÁR, 2003. 45.

⁵⁷³ Takáts-h. 8219/n.

⁵⁷⁴ SZÉCSEN, 1882. 249., Dessewffy Aurél elismerő szavait ld. STULLER, I. 244.

⁵⁷⁵ DESSEWFFY E., 1842. Ajánlás.

⁵⁷⁶ Stuller, I. 195.

Pulszky (akinek pártállása és szerepe nehezen volt követhető 1839–40-ben) jóval későbbi írásában szembeállította Kossuthal: Kossuth a vihar, ami mindent elsodor, ami útjában áll, Deák pedig a csendes, termékenyítő nyári eső.⁵⁷⁷

Egy kortárs szemtanú (Pajkossy Gábor kutatásai szerint alighanem az országgyűlési ifjúság egyik tagja), az ellenzék híve érdekes és maradandó összképet alkotott Deákról. Szemléletesen elénk állítja mint embert, követet és szónokot. Deák – írta – a rendi tábla termében középen ült, kissé konzervatív, a divatra nem sokat adó öltözékben (fekete ruha, fehér mellény, fekete nyakkendő). Kellemes jelenség volt, derűs, pirosposzgás, kövérkés, éles tekintetű. A viták többségénél a részletkérdések tárgyalásából szándékosan kimaradt, hogy aztán a szétágazó nézeteket a többségnek elfogadható formába öntse, világos, közérthető módon. A különféle utasításokat kivételes érzékkel tudta összehangolni. Ha szólni kívánt, felállt s a székére tett kardjára támaszkodva várta a sorát. Egyszerűen, halkan, de érthetően beszélt, világos logikával és imponáló tájékozottsággal. Érzelmi elemeket csak akkor vetett be, ha a tárgyalt kérdés nagyon fontos volt. Beszéd közben lassan körülnézett, igyekezett mindenkihez szólni, mindenkire figyelni. Nagy csendben hallgatták, végül viszont ritkán maradt el a zajos és hosszú éljenzés. A határozatok, üzenetek, felirati javaslatok megszövegezésében is jelentős része volt, annál is inkább, mert érvelése során szinte kész anyagot adott a jegyzőknek.⁵⁷⁸

A kortárs leíró megemlíttette Deák fő segítőit is: az „ősz” Pázmándyt, sok tapasztalatával és ismeretgazdagságával, Beöthy Ödönt elmésségével, gunyorosságával, Szentkirályit okosságával és állhatatosságával, de szerinte Klauzál volt legközelebb Deákhhoz, ugyanis ő vezette az indulatok és elkeseredés gránátosait, s úgy, mint Napóleon testőrsége: meghalni készebb volt, mint hátrálni. Pajkossy Gábor a reformkori Deákról szólva az említettek érintése mellett fontos megállapítást tett: Deák kényelemszerető, pesszimizmusra hajló volt, s így nem becsvágyból, hanem kötelességérzetből politizált.⁵⁷⁹

A közérdek szolgálatában viszont sikerrel küzdött le kényelemszeretetét. Az 1839–40-es országgyűlésen, egy év alatt 250-nél több felszólalása volt.⁵⁸⁰ Tegyük hozzá, pozsonyi napjai (egyszer sem távozott el a városból egy éven át) erős aktivitással teltek. Hajnali öt körül kelt, hosszan sétált, keveset reggelizett, aztán következtek az ülések, délután az értekezletek, konferenciák. Ha volt még ideje, olvasott, készült a következő napra, de még a kávéházban is megjelent, biliárdozott, anekdotázott, s játszva is nevelt, oktatott, s ha kellett, éjjel ismét könyvei, iratai közé ült gyertyafénynél. A vacsorát mellőzte, a szivar viszont mindig a szájában vagy a kezében volt.⁵⁸¹

AZ ALSÓTÁBLAI ÉS A FÖRENDI ELLENZÉK

Végül is mekkora sereg állt Deák és Klauzál mögött? A titkosrendőrség országgyűlés utáni, 1840. október végi (Mailáth János által írt) összegzésében a főrendeknél egyértelmű aulikus fölényt regisztrált: mintegy 80 kormánypártira 40 ellenzéki és tíz „bizonytalan” jutott. Az ellenzék soraiban Batthyányt, Széchenyit és Eötvös Józsefet emelték ki. A rendi táblán már jóval élesebb helyzetet összegeztek: 21 kormánypárti megyére 20 ellenzéki jutott, míg tíz megyénél az egyik követ kormánypárti, a másik ellenzéki volt. Az ellenzékéből az informátorok Deák mellett Wenckheim Bélát, Beöthy Ödönt, Luka Sándort, Szentkirályit, Bezerédjt, Bernáth Zsigmondot és Lónyay Gábort emelték ki, a kormánypárt legjobbjaként pedig Zarkát(!), Andrássy Józsefet és Nagy Pált. Egy hasonló, 1840. júniusi elemzés szerint (amely Leopold Ferstl, Sedlnitzky magyarországi fő megbízottja és apparátusa munkája) a Pozsonyban szerepelt összesen 112 megyei követből 52 volt „jobbboldali” (kormánypárti), 60-62 „baloldali”, ebből

⁵⁷⁷ PULSZKY, Jellemrajzok 92. sköv. (Deák Ferenc)

⁵⁷⁸ Vö. PAJKOSSY, 2004/B. 346. sköv., DEÁK Á.–MOLNÁR, 2003. 51. sköv., RÁCZ L., 2003. 47. sköv.

⁵⁷⁹ Vö. PAJKOSSY, 2003/B. 134. sköv., FERENCZI, 1904. I. 180. sköv.

⁵⁸⁰ PAJKOSSY, 2004/A. 324. 4. jegyzet.

⁵⁸¹ Deák jellemzéséhez vö. még Tóth Lőrinc leírását: CSENGERY, 1851. 29. sköv., SÁNDOR, 1986. 22. sköv.

17-18 „szélsőbaloldali” mint például maga Deák (!), Szentkirályi, Pázmándy, Bezerédj, Palóczy. A hat még radikálisabb, „ultrabalos” közt szerepeltették Beöthy Ödönt és Klauzált. A titkosrendőri minősítések értelmezéséhez említsük meg: Kölcséyt 1836-ban ultrabalosnak minősítették Beöthyvel és Klauzállal együtt. 1836-ban egyébként a hosszú országgyűlést megjárta 147 követből 61 volt (rendőrségi jellemzés szerint) jobboldali, és 62 baloldali (ebből 21 ultrabalos).⁵⁸² A követeknél tehát 1839-ben Deák többségre számíthatott, ami ellensúlyozhatta a követutasítások többségének mérsékelt és aulikus jellegét. (Láttuk, hogy ezt Deák mesterien használta ki a Ráday-ügynél.) Deák álláspontja – ez nagyon fontos volt – nehezen volt megingatható. Ő maga jelentette ki, hogy az ellenzék nem semmisíthető meg, mert nem egyes eseteket sérelmez, hanem a nemzet létét fenyegető rendszer ellen tiltakozik.⁵⁸³

Az ellenzék az országgyűlés kezdetétől Deák vezetésével sűrűn konferenciázott, hiszen fontos volt a vélemények, s főként a követutasítások összecsiszolása, és az összetartás.⁵⁸⁴ El is határozták, hogy minden javaslatot, állásfoglalást, amely hivatalos ülésre kerül, előzetes konferencián egyeztetnek, lehetőleg kerülendő és megelőzendő a váratlan eseteket és az árulásokat. A titoktartás, a kémlelő szemek és fülek elkerülése érdekében 1839 nyaratól a konferenciák már váltott helyeken voltak. Reggelente és esténként az említett Nádor fogadóban találkoztak, később 1840 márciusától a Fehér Hattyú-ban jöttek össze. 1839 szeptemberében egyébként itt jött létre az ellenzéki kaszinó, mégpedig „résztvevők” alapon: az előfizetett lapok árát, a működési költségeket összeadták. Az ellenzéki vezérkar mellett Széchenyi is a kaszinó tagja lett. Említést érdemel, hogy a kávéház tulajdonosának neje közismerten ellenzéki elkötelezettségű volt, s ráadásul igen csinos, ami külön is komoly vonzerőt jelentett. A kaszinóban esténként előkerült a kártya is, számos alkalommal whistet játszottak, de kerülték a rossz barsi példát, ahol állítólag Balogh János a megyeházán (!) vesztett egyezer forintot (egy jó mezővárosi ház árát). Tegyük hozzá, az arisztokrata esteken nagyobb tételekben játszottak: 1840. január 22-én például Liszt Ferenc, aki Pozsonyban időzött, igen sokat vesztett, odalett az előző napi teljes koncertbevétel.

Számos megbeszélés egyes követek lakásán (Deáknál, a torontáli Hertelendy Miksánál, Bónis Sámuelnél, később – a vallásügyi viták idején – Beöthy Ödönnél), máskor kávéházakban, vagy séta közben a ligetben történt. Időnként Széchenyi is meghívta az ellenzékieket, s nála főrendiek is megjelentek.⁵⁸⁵

Az ellenpárti hírszerzők a váltott helyszínek ellenére is többnyire jelen voltak s gyorsan vitték az információkat pártjukhoz. Ez fordítva is így működött.⁵⁸⁶ Határozottan Deák érdeme volt, hogy az időnként rendkívül éles helyzetekben is – egy-két kivétellel, amilyen volt például az 1839. július 3–4-i országos ülés – a gyűlölködő és személyeskedő hangnemet az ellenzék kerülni tudta. A mérsékelt modor eredményes volt, Deák többször is említette magánkörben társainak: ha nálunk a morális erő, többet érünk el, ha megtartjuk ellenfeleinkkel szemben a beszélő, emberileg jó viszonyt.⁵⁸⁷ Ezek után a rendőrbesúgók letörten állapították meg már 1839 novemberében, hogy az ellenzék szervezettebb, jobban vezetett, mint a kormánypárt, melynek nincs Deákhhoz mérhető vezére, s ezért jóval kevésbé fegyelmezett.⁵⁸⁸

Deák – érintettük – már a főrendeknél is egyre erősebb támogatást kapott. A nádor (mint az országgyűlés és a főrendi tábla elnöke), az országbíró és más kormányzati notabilitások őszinte döbbenetére 1839-ben főrendi ellenzék is alakult, s ha a főrendi táblán többségre nem juthatott is, ülésről-ülésre hallatta hangját, egyre erőteljesebben együttműködve a rendi ellenzékkel. Ez az együttműködés kez-

⁵⁸² PAJKOSSY, 2004/B. 324. sköv. Vö. WERTHEIMER, 1901.

⁵⁸³ BALLAGI G., 1897. 458.

⁵⁸⁴ Ld. például a Nádor fogadóbeli számos értekezletet: Takáts-h. 9237/f.

⁵⁸⁵ Takáts-h. 8252/c, 8293/a. ERDMANN, 2011. 257. sköv.

⁵⁸⁶ Uo. 8271/a.

⁵⁸⁷ Uo. 8912, 9259.

⁵⁸⁸ Uo. 8383/c, 8966.

detben nem volt problémamentes, hiszen a köznemesség és az arisztokrácia közt bizonyos feszültség mindig is létezett.⁵⁸⁹

Az arisztokratákban, még ha sokszor együttéreztek is Deákékkal, erősen élt az alsótábla és a megyei rendi ellenzék 1835–36-os folytonos kirohanásainak, támadásainak emléke. A rendi ellenzék akkor – láttuk – joggal kárhoztatta a főrendiházi vétőt, a Wesselényi-ügyben született sérelmi felirati javaslat 16-szori visszavetése miatt. A sorozatos „sértéseket” az arisztokrácia egésze, beleértve az ellenzéki érzelműeket is (legalábbis a szíve mélyén) testületileg sérelmezte.⁵⁹⁰ Ez nem gátolta azt, hogy 1839 júniusában szervezni kezdték a főrendi ellenzékét. A besúgójelentések a leendő vezetőket Széchenyiben és Batthyány Lajosban látták.⁵⁹¹ A csoportosulásban június közepén egyes rendőri jelentések szerint egyre inkább az okos, olvasott, gazdag Batthyány vette kézbe az irányítást; a besúgók nem mulasztották el róla kárörömmel megjegyezni, hogy nem ismeri jól (miként társai jó része sem) a magyar nyelvet, ezért is nagyon várta Eötvös Józsefet, illetve Erdélyből Pozsonyba Teleki Lászlót, akik kiválóak voltak a magyar beszédben.⁵⁹²

A főrendi ellenzék váratlan fellépésében valamilyes (inkább csak mellékes) szerepet játszhatott az, hogy számos arisztokrata család a rokoni kapcsolatok miatt sértve érezte magát Pálffy Fidél menesztése, illetve a Mailáthok gyors előmenetele miatt.⁵⁹³ A kiemelkedő főrendi vezetőknél viszont ez nem játszott szerepet. Voltak informátorok, akik egyébként Széchenyiben látták a főrendi vezért, róla szinte kivétel nélkül mindig megvetően, szinte gyűlölködve jelentettek. Szerintük Széchenyit főként számító önzés, becsvágy, hiúság és saját céljainak (például a Lánchíd megvalósítása) szolgálata vezette. A besúgók szávaiból Metternich Széchenyit illető vélekedése köszönt vissza. Ugyanakkor idővel Széchenyi mellett egyre inkább Batthyány Lajos szerepét emelték ki. Összességében ekkor még jelentéktelennek látták a főrendi ellenzékét, de a jövőre nézve sejtették benne a veszélyt.⁵⁹⁴

Június 10-én mintegy negyven fős főrendi klub alakult Odescalchi Ágostonnál, melynek Széchenyi is tagja lett, de őrizte önállóságát és ezért feltételeket szabott: szabad akaratában nem korlátozzák, a klub üléseiről tájékoztatást kap, de elmenni nem köteles, a főrendi üléseken saját meggyőződése szerint beszélhet. Ez nem nevezhető „pártszerű” gondolkodásnak, de jellemző volt Széchenyi különutas álláspontjára.⁵⁹⁵ Június 11-én már választási szabályzatot is kidolgoztak. Többnyire Batthyány Lajos volt a vendéglátó, de néha Károlyi Györgynél is összejöttek. Ezentúl voltak főrendi ellenzéki tanácskozások a Dóm téri Strohmayr-házban és a Fehér Hattyúban is, ahol a rendi ellenzék is tartott megbeszéléseket. A főrendi ellenzékiek az 1839. december elsejei hivatalos megalakulásától kezdve – ha csak tehették – együtt ebédeltek. Az összejövetelek (az estélyeket is ideértve) kellemessé tételéhez jelentősen hozzájárultak az ellenzék (nem csak a főrendi) közkedvelt, nagyra becsült nagyhatalmai: Batthyány Lajosné

⁵⁸⁹ Egy példa: 1839. január közepén a pesti kaszinóbálban a főrendiek, köztük Széchenyi és Károlyi György is érezhetően elkülönültek a rendi, köznemesei ellenzékétől. (Uo. 8554. A jelentő besúgó jól látta: az erdélyi arisztokraták kedveltebbek voltak a köznemességnél, mivel ellentétben a magyarországi, franciául és németül beszélő, társalgó arisztokratákkal, jól tudtak magyarul, többségük szívéliesebb és közvetlenebb volt.) Pár nap múlva, a pesti jogászbálon a mágnsok ugyanígy elkülönültek a köznemeseiktől, s csak akkor elegyedtek beszélgetésbe velük, amikor aulikus társaik eltávoztak. (Uo. 8569.)

⁵⁹⁰ A megbántottság még 1840 márciusában is felbukkant, például Batthyány Lajos megjegyzésében. (Batthyány a híre – a jelentő besúgó szerint –, miszerint a már amúgy is meggyengült záradék a rendeknél bukni fog, így reagált: akkor elverjük a port az árulókon, s egyúttal kamatostul megfizetünk a rendeknek az előző országgyűlésen elhangzott sok, főrendeket ért gúnyolódásért.) Uo. 9188.

⁵⁹¹ Uo. 8866.

⁵⁹² Batthyány Lajos és Eszterházy Károly, de Batthyány Kázmér is titkáraikkal fordították le beszédeiket magyarra, s aztán betanulták a szöveget. (Uo. 8955.) Előfordult, hogy Batthyány Lajosnak barátként az erdélyi Petrichevich Horváth Lázár segített, Batthyány Kázmér szónokait pedig a fiatal Tóth Lőrinc fordította. (MOLNÁR, 1996. 40. sköv., VÖLGYESI, 2006. 11. sköv.)

⁵⁹³ Egyes besúgók szerint például a hevesen ellenzéki Pálffy Józsefnél ez volt a fő ok. (Uo. 8959.)

⁵⁹⁴ Uo. és 9082.

⁵⁹⁵ SZIN V. 287. 1839. június 10.

Zichy Antónia és Károlyi Györgyné Zichy Karolina. Nem csupán háziasszonyként remekeltek, az országgyűlésen is szerepet vállaltak: a karzaton sokszor voltak jelen és tapssal, kedves elismerő mosollyal lelkesítették az ellenzéki követeket, főrendiházi tagokat. Az arisztokratákat általában nem kedvelő Petőfi nem véletlenül írt – később, 1844-ben – rajongó-tisztelgő verset a két grófnőhöz („Batthyány és Károlyi grófnék”). A Zichy grófnők egyébként a magyar öltözet, zene, tánc népszerűsítői is voltak, személyes példájuk sokakra hatott.⁵⁹⁶

Őszre a vezetés egyértelműen Batthyány kezébe ment át. Batthyány az országgyűlés előtt alig vett részt a közéletben, de Wesselényi korábbi tervével egyezően pártalapítást tűzött ki célul. Csendben, de készült s tanulmányozta az előző országgyűlések irományait is. Fiatal mágnástársait már 1839 elején biztatta, hogy vegyenek részt az országgyűlésen. Az említett első főrendi ellenzéki kaszinó alapítói között ő is ott volt. Gazdagsága, bőkezűsége is segítette: tágas lakása (évekre kibérelte Pozsonyban a Kancellária korábbi lakosztályát), híresen gazdag vacsorái, összejövetelei révén is szinte naponta nőtt vezetői jelentősége. Már ekkor is radikálisabb volt Széchenyinél, ami – már említettük – kemény vitában is megmutatkozott, például augusztus elején a konzervatívokhoz pártolt reformernek nevezte Széchenyit, aki viszont megfontolatlan izgatónak Batthyányt. A harag nem tartott sokáig.⁵⁹⁷

A Széchenyi által kis kaszinónak nevezett szűkebb főrendi ellenzéki kör hivatalosan jegyzőkönyvezve november 18-án alakult meg. Batthyány és Széchenyi mellett 11 tagja volt. Viszota Gyula – a besúgó-jelentéseket összegező Informationsprotokollét idézve – a kaszinó alapelveit három pontban összegezte: Magyarország és a birodalom egymástól elválaszthatatlan, Magyarország alkotmányos monarchia, minden magyar egyenlő a törvény előtt. A besúgók szerint Széchenyi ekkor kérdezte meg Batthyány Lajost: kapjon-e a polgárság és a parasztság képviseleti jogot, eltörlendő-e az ősiség, az arisztokratikus rendet demokratikusabbá váltja-e fel? Batthyány igennel felelt, mire Széchenyi kezét fogott vele (tegyük hozzá: a mindenhol radikalizmust, forradalmat szimatoló besúgók esetenként jelentősen túloztak).⁵⁹⁸

December elején a főrendi ellenzék nagy ebéddel ünnepelte a megalakulást, Deák is jelen volt. Állítólag elfogadtak egy elvi nyilatkozatot is. E szerint (Batthyány Lajos indítványai alapján) az ellenzék vezetése a főrendiek kezében lenne jó helyen, mivel a politikai erő csak vagyoni erővel együtt működőképes. A közteherviselés mellett a politikai jogokat, például a választási jogot cenzus alapján képzelték el. Az állami jövedelmek országgyűlési felügyeletét, az ősiség eltörlését, érdekegyesítést szorgalmaztak. Mindez valamelyest Széchenyi elképzeléseit is mutatja: jelentős reformok, de – angol módra – az arisztokrácia vezető szerepével.⁵⁹⁹ Azt nem tudjuk, hogy Deák hogy érezte magát az ebéden. A továbbiakban a vezénylet egyre szilárdabban – ha nem is belső viták nélkül – Batthyány kezében maradt. December közepén a kaszinót klubnak keresztelték át, s elnökké Károlyi Györgyöt tették, a titkosrendőrök szerint azért, hogy visszatérítsék az ellenzékhez, aminek érdekében felesége (Zichy Karolina) is mindent megtett.⁶⁰⁰ A klub felkeltette a kormány és a rendőrség kiemelt figyelmét, az uralkodó személyesen is foglalkozott vele Sedlnitzky előterjesztése nyomán, sőt folyamatos jelentést kért tőle.⁶⁰¹

⁵⁹⁶ Uo. 287, 288. A kialakulatlanságot jelzi, hogy ellenzékiek mellett a merev konzervatív De La Motte Károly is tag lehetett. A főrendi ellenzék összejöveteleihez: ERDMANN, 2011. 258. sköv.

⁵⁹⁷ Vö. MOLNÁR, 1996. 31. sköv., GERGELY, 1982. 1159. sköv.

⁵⁹⁸ SZIN V. 331. 2. jegyzet, vö. MOLNÁR, 1996. 39. Megjegyzendő, hogy egy december közepi jelentés szerint az alapelvek 3. pontjáról, azaz a törvény előtti egyenlőségről nagy vita lett, több tag ellene szolt, s így az alapelvek rögzítését nem tudták befejezni. (Takáts-h. 8412/d.)

⁵⁹⁹ Vö. MOLNÁR, 1996. 35. sköv.

⁶⁰⁰ Takáts-h. 8406/c. Az alapszabály szerint előírták, hogy minden rendi üzenetet 3-szor felolvasnak és kihirdetnek, majd egyeztetett állásponttal mennek a főrendi ülésre; szabad volt a többségi álláspont ellen voksolni, de csak akkor, ha az illető véleménye a klub ülésén ismertette. Egy metternichi rémeket látó informátor szerint a klub „valóságos francia forradalmi klub” lett, amely ellen a kormánynak fel kell lépnie. (Informprot 1839:79/3.)

⁶⁰¹ Takáts-h. 8217, 8441. A besúgók pedig egyre veszélyesebbnek jelentették Batthyány irányát, tevékenységét, nem feledkezve meg feleségéről sem. (Uo. 9098.) A főrendi ellenzék szervezéséről, alakuló programjáról újabban ld. Molnár András Batthyány életrajzát és forrásgyűjteményét: MOLNÁR, 2007. 83. sköv.

Batthyány fiatal, dúsgazdag mágnásként (mint Széchenyi és mások is) sokat utazott, tanult, látott, művelődött, katonáskodott, majd jogi tanulmányokat is folytatott. Valóban tudatosan készült a közéletbe, látta, hogy egy-egy kiváló ember rengeteget tehet, de azt is észrevette, hogy szervezés, a fő kérdésekben történő egyeztetés, együttes felkészülés nélkül az út nehéz. Azaz ráébredt a pártszerű munka fontosságára. Az arisztokrácia felvilágosult, reformer részének vezető szerepét nem célnak, hanem eszköznek tekintette a nemzeti liberális reformok eléréséhez. Felismerte azt is, hogy az arisztokraták országgyűlési szavazata nincs utasításhoz kötve, de vagyonuk és befolyásuk miatt óriási a felelősségük.⁶⁰² Az elsők közt ébredt rá a nők, az asszonyok jelentős szerepére a közéleti szereplők befolyásolásában. Különösen kitűnő felesége, Zichy Antónia szelíd, mosolygós, de határozott segítőtőerejét nem volt nehéz felismernie.

Voltak nála jobb szónokok, de háttértanácskozásokon, konferenciákon hamar vált meghatározóvá. Gyorsan döntött, határozott volt, kitartó, kiemelkedően szenvedélyes és bátor. Képes volt társait egy irányba terelni és fegyelmezett csoporttá tenni. Magatartásában volt arisztokratikus távolságtartás; ellenzéki partnerei közül így számosan tisztelték, de nem szerették igazán. Barátja nemigen volt. Tekintélyt ő sem tisztelt. Egy kivételt tett Deák esetében: őt, bár köznemes volt, feltétel nélkül becsülte, fejet hajtott előtte.⁶⁰³

Batthyány főrendi ellenzéki társainak rövid bemutatásánál támaszkodhatunk a sokszor természetesen elfogult, de a lényegét felismerő titkosrendőri jellemzésekre. Andrássy Károlyt bátran, de nyersen kormányellenesnek, Batthyány Kázmért gazdagnak, de nem kiemelkedően tehetségesnek, egyébként mérsékeltnek és szelídnek, Eszterházy Kázmért büszkének, hiúnak, veszélyesen merésznek, Eötvös Józsefet (ő csak 1839 végén érkezett Pozsonyba) a törvény előtti egyenlőség tántoríthatatlan hívének, tehetséges szónoknak, a magyar nyelvet kivételes szinten beszélőnek és kiváló írónak, Károlyi Györgyöt ingatagnak (láttuk, az országgyűlés előtt adminisztrátori pozíciót kért és fogadott el) és inkább csak lángoló hazafiságú neje miatt veszélyesnek, Odescalchi Ágostont hevesnek, az ellenzék számára bőkezűen adakozónak nevezték. Széchenyi ekkor is megkapta tőlük a magáét: önző becsvágyónak, kétszínűnek, de ugyanakkor a rendi és főrendi ellenzék közti egyik fő kapocsnak minősítették, s már csak azért is veszélyesnek, mert a nádort is képes volt időnként befolyásolni. Zichy Józsefnél kiemelték, hogy hatalmas vagyon várományosa és így nagy kár, hogy Batthyány szervezőmunkája révén „rossz társaságba keveredett”. Zichy (Ödön) Eugénnél jelezték, hogy jelentős szerepe van Fejér megyében az ellenzék s velük a radikális Madarász testvérek tevékenységében. Zay Károlyt tehetségesnek, de „egzaltált protestánsnak” állították be.⁶⁰⁴

Az országgyűlés után készült rendőrségi összegzésben a főrendi ellenzék vezérét már egyértelműen Batthyány Lajosban látták; fanatikusnak, energikusnak minősítették, aki jelentős vagyonából nem sajnálta a pénzt a reformmozgalom érdekében. Eötvös Józsefet ekkor is kiváló talentumnak, s magyarul kiválóan beszélőnek és publikálónak írták le. Ebben az összegezésben már Teleki Lászlót is említik Batthyány elsőszámú és tehetséges követői között.⁶⁰⁵

Teleki László csak 1840 elejétől vett részt az országgyűlésen. Horváth Mihály a legbátrabb, leghatározottabb (és heves) küzdőként írta le, aki csípős modorával szinte tönkretette ellenfeleit, s ha kellett a párbajokban is helyt állt olyannyira, hogy csak igen ritkán merték provokálni.⁶⁰⁶ Már igen fiatalon kiállt írásokban a lelkiismereti, illetve a szólásszabadság mellett. 1833-ban éles kirohanásokat intézett a

⁶⁰² MOLNÁR, 1996. 47.

⁶⁰³ Uo. 76. sköv. Batthyányról a kortárs szemével: HORVÁTH M., 1886. II. 2. 121. sköv.

⁶⁰⁴ Takáts-h. 8417/h. (1839. december 23-i pozsonyi jelentés) Zichy Ödön pályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 477. sköv., Zichy Kamill Józseféhez uo. 473. Zay Károly pályaképe: uo. 466. sköv. Andrássy Károlyé: ou. I. 272. sköv., Eszterházy Kázmér Miklósé: uo. I. 327. sköv.

⁶⁰⁵ Bécsi lev. kisz. ir. 11. téka, 609. sköv. Eötvös József pályaképehez: PÁLMÁNY, 2011. I. 317. sköv. (A titkosrendőrök szerint nagy tehetség volt, akinél senki sem beszélt és írt szebben magyarul. Egyébként 22 évesen már az MTA levelező, 26 évesen pedig rendes tagja volt.

⁶⁰⁶ HORVÁTH M., 1886. 2. 134. sköv.

titkosrendőrség és annak módszerei ellen. Erdélyiként az 1834–35-ös és 1837-es erdélyi országgyűlés, Wesselényi ügye, majd a politikai perek sora egyértelműen a radikális ellenzékiességhez fordították. A vallási kérdésben 1840 elején kiváló beszédeket mondott (látni fogjuk) a főrendeknél, s a szólásszabadsági sérelem tárgykörében is joggal számolhattak kiemelkedő szónoklataira.⁶⁰⁷

A főrendi táblán elnöklő József nádort nem csak meglepte, de fel is bősztette az arisztokrata ellenzék fellépése. Hosszú pályáján ahhoz szokott, hogy a főrendeknél a tekintély, a kormányzati akarat döntött, vita és ellenvélemény nem volt. Így 1839 nyarán egyre indulatosabb lett, erőszakosan vezette az üléseket, türelmetlenül félbeszakított neki nem tetsző szónoklatokat, melyek miatt szinte személyében érezte sértve magát. (Ugyanakkor, mint láttuk, igyekezett a súlyos politikai konfliktusokat feloldani.)⁶⁰⁸ Hasonlóan érzett Mailáth György országbíró is, aki például dühösen kioktatta a fiatal Eszterházy Kázmért: éretlen még a szólásszabadságra. Egyébként többször is beleszólt Eszterházy beszédébe. Az országbíró ellen Eszterházy másnap – ilyen sem történt meg korábban – nyilvános ülésen óvást tett, sértve érezve a szólásszabadságot. Az országbíró (mondta) 30 éves közéleti munkássága sem jogosítja fel mások letorkolására. A nádor csak nagy nehezen lett úrrá a helyzeten.⁶⁰⁹

Az ellenzék 1839–40-ben szilárdan számíthatott az országgyűlési ifjúság zömének támogatására, segítségére. Említettük, hogy már 1832-től jelentős szerepe volt az országgyűlési ifjaknak (jurátusok, követek melletti írások, titkárok, távollévő mágnások ablegátusai). A fiatalokra jellemző radikalizmussal erős támaszt jelentettek az ellenzéki követeknek, hiszen ott voltak a kerületi és országos üléseken is és tetszésnyilvánításaikkal, vagy éppen méltatlankodásukkal nyomás alá helyezték a hozzászólókat. (Lovassy Lászlók tevékenységéről és sorsáról már részletesen szoltunk.)

Az országgyűlés kezdetén a besúgók szerint a „naplopók és jurátusok” mintegy 800-an voltak; egyedül Abaúj követei 20-at vittek magukkal s a zempléni Lónyayval is tucatnyi fiatal érkezett.⁶¹⁰ Erős többségük ezúttal is az ellenzékhez húzott, de például a *Hírnököt* szerkesztő pozsonyi Orosz József és szerkesztőségi társa, Csátó Pál is közéjük tartozott. Ők távollévő mágnásokat képviseltek.⁶¹¹

A július 3–4-i országos ülés után, amikor is a szólásszabadsági ügy miatt súlyos kirohanások történtek a Királyi Tábla ellen, Sedlnitzky már jelentette is az uralkodónak: az ifjúság „egyre pimaszabb, dühöng és az ellenzéki követek mozgatják őket”.⁶¹² Július 21-én maga az uralkodó fordult a magyar kancellárhoz, intézkedését kérve az ifjúság zabolátlansága ellen. A Kancellária – pontosan ismerve az országgyűlés és az ország akkori helyzetét – elismerte, hogy a fiatalok zabolátlanok, de mégis mérsékeltelet kért a kormánytól, és azt, hogy a kemény lépések előtt a Pozsonyban jelenlévő nádor intézkedését várja be. Végül az ügy elült, a nádor és az országbíró taktikusan, bár a rendőrspiclik szerint „puhán” közbelépett, a fiatalok pedig jó ideig „moderálták” magukat.⁶¹³

Már 1835–36-tól, a jogvédelmi harc erősödése, radikalizálódása idején megjelentek az ellenzék oldalán és aktivitásukkal, mozgékonyaságukkal sokat segítettek a „vándorpatrióták”. Besze János például 1834-ben tett ügyvédi vizsgát, tagja volt az országgyűlési ifjúságnak, majd mintegy az ellenzék követeként járta az országot, számos megyében feltűnt, vitte az információkat, az ellenzéki vezérkar álláspontjait, s részt vett még kaszinók, egyletek szervezésében is; az általa szervezett, főként fiatalokból

⁶⁰⁷ Az országgyűlés vége táján fejezte be színművét, a *Kegyencet*, amely minden ízében az önkényuralom elleni állásfoglalás, széles történelmi képekben. A népvándorlás és belső válsága miatt széthulló római birodalom rajzában itt-ott félreérthetetlen utalások voltak a magyarországi politikai perekre. (Vö. KEMÉNY G., 1961. 125. sköv.) Teleki László pályaképéhez: PÁLMÁNY, 2011. I. 452. sköv.

⁶⁰⁸ Takáts-h. 8269/b.

⁶⁰⁹ STULLER, I. 245. sköv.

⁶¹⁰ Takáts-h. 8257/c, 8856. Az 1839. június 10-i kerületi ülésen ki kellett nyitni az ülésterem galériáit, hogy elférjenek. (Uo. 8226/b, 8227/b.)

⁶¹¹ SAS, 1973. 220.

⁶¹² Takáts-h. 8251.

⁶¹³ Kanc. eln. 1839:838., Takáts-h. 8267/b.

álló klubokat „szegénylegények”-nek is nevezték.⁶¹⁴ Besze egyébként több megyében is vásárolt egy-két holdas „birtokot”, amellyel jogot szerzett a helyi közgyűléseken való szerepléshez és szavazathoz.

1839–40-ben az elsőszámú „vándorpatrióta” Somogyi Antal volt. 1839 elején – pozsonyi aljegyzőként – már határozottan készült a közéleti szerepre: egy színésztől tanult szépen deklamálni. Az országgyűlésen pozsonyiként hamar az ellenzék szolgálatába állt és élvezve Batthyány és mások bizalmát, támogatását, fontos szerepeket kapott. Így 1839 augusztusában Pesten járt a Ráday-ügyben.⁶¹⁵

Az országgyűlési ellenzék szeretett volna Pozsony megyében erősebb pozíciót, így az 1839. november eleji követválasztáskor Batthyány és Eszterházy Kázmér számos nemest szerveztek kortesként Somogyi, mint követjelölt mellé. A nádor azonban jelezte, hogy Somogyit nem tűrné meg az országgyűlésen és a konzervatívok is szervezkedtek. Somogyi ellenfele Petőcz főjegyző volt, akit az igen jómódú Scherz Fülöp nagykereskedő is támogatott, és aki fia (római katolikus káplán volt) révén a papságot is megnyerte. Így az ellenzék terve nem sikerült, Somogyi 746:423 arányban veszített.⁶¹⁶

Választási vereségét követően Somogyi kis földet vett Sopronban; az ottani közgyűléseken akart küzdeni Nagy Pál, Sopron követe és Deákék ellenlábasa ellen. Nagy Pál lejáratása és gyengítése már októberben célja lett az ellenzéki ifjaknak, Somogyi és társai is járták nemcsak Sopront, hanem a környező megyéket is.⁶¹⁷

Az országgyűlés elején a jurátusok (a nógrádiak kezdeményezték) ifjúsági kaszinót terveztek. Nem valósult meg, mivel számos fiatal attól tartott, hogy a kormány újabb Lovassy-ügyet kreálna, amit nem vállaltak.⁶¹⁸ Somogyi viszont pár hónappal később mégis összehozott egy 10-12 fős egyletet. Tagjai naponta összejártak, először Tóth Lőrinc, majd Somogyi (ő lett az elnök) lakásán. Az ellenzéki ifjak számos alkalommal Stuller Ferencnél gyülekeztek: a kéziratos *Országgyűlési Tudósítás* szerkesztőjénél egy helyen sok információhoz lehetett jutni (csakúgy, mint az 1832–36-os országgyűlés alatt Kossuthnál). Somogyi társai számára egy közjogi „információs gyűjteményt” is összeállított, melyben az 1825–1839. közti ellenzéki elveket és érveket összegezte.⁶¹⁹ Sedlnitzky azonnal jelentette az uralkodónak, hogy a csoportot szigorúan ellenőrizi, s hozzátette: „Somogyi köré, mint egy új Lovassy köré hurkot fon”.⁶²⁰ A klub működése mintegy másfél hónapig tartott, hetente változó elnökléssel, közös étkezésekkel,⁶²¹ aztán nincs róluk hír többé. Azt tudjuk, hogy Somogyi, a fő szervező más feladatokat kapott az ellenzektől. A rendőrspiclik szerint a főrendi ellenzékiek pénzével ellátva járta a megyegyűléseket az ellenzéki politika

⁶¹⁴ Később működött ilyen Biharban, Zemplénben (itt Kazinczy Gábor, sőt Andrássy Gyula is részt vett), Abaújban, Gömörben, Sárosban, Borsodban. Többségük az 1840-es években alakult, segítve a helyi radikális ellenzéket. (TAKÁTS, 1930. 268. sköv. A szegénylegények klubjai.)

⁶¹⁵ Takáts-h. 8296, 964, 9335. Somogyi Antal pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 2083. sköv. (Somogyi már Lovassyék társa volt, 1839-ben pedig Stuller segítője a Tudósítás szerkesztésében.)

⁶¹⁶ Uo. 8342, 8342/b, 8960–8961. A választásnak fontos előzménye is volt. Eredetileg október 1-jén lett volna Pozsonyban, s akkor igen nagy tömeg jelent meg, nemcsak a választásra jogosultak, hanem számos országgyűlési követ, köztük Deák, Klauzál, Beöthy is jelen volt, s többen aktívan részt vettek a korteskedésben Somogyi mellett. Botrányos jelenetek következtek, s az adminisztrátor (Pálffy Ferdinánd) a következő napra napolta el a választást. Az éjszaka etetéssel-itatással telt, s reggel az adminisztrátor elosztatta a gyűlést, miután számosan csalással vádolták és majdnem megverték. A választást ezek után az adminisztrátor november 1-jére tűzte ki, mégpedig, okulva a történelemből Nagyszombatba, hogy az országgyűlési követek, jurátusok, a fiatalság nélkül, „zavartalanul” bonyolíthatassák le. Figyelmet érdemel, hogy ezen a közgyűlésen királyi biztos, Zichy Ferenc elnökölt. (Uo. 8235, 9335/c, 8342, 8353/c, 8362/e, 8960–61.)

⁶¹⁷ Uo. 8361/b, 8365/a, 8374/d.

⁶¹⁸ Uo. 8231/b, 8245/g. Vö. ERDMANN, 2011. 258. A fiatalok közt volt ekkor például Madách Imre, Szalay László, Lónyay Menyhért, Beniczky Ödön.

⁶¹⁹ Uo. 8376, 8397/b, 8403. A csoport tagjai közt volt Stuller Ferenc, Szontagh Gusztáv is.

⁶²⁰ Uo. 8397. Párhuzamosan a pesti egyetemi ifjúság is rendőri ellenőrzés alatt állt. Az igen aktív besúgó, Ossetzky tartotta folyamatosan szemmel őket. Jelentéseiben a veszélyes elemek közt említette Madách Imrét, Benitzky Ödönt és Lónyay Menyhértet, akik keresték a kapcsolatot a valamivel idősebb, tapasztaltabb és már közismert Szalay Lászlóval és Tóth Lőrincsel is. (Vö. PAJKOSSY, 2006/A. 14., TAKÁTS, 1929. 503. Régi országgyűlési gúnyiratok és karikatúrák.)

⁶²¹ Takáts-h. 9800.

szószólójaként. Így november végén Nyitrába ment, majd ismételtén Pestre utazott, ahol december 21-én felszólalt a közgyűlésen, szidva a főrendeket és népszerűsítve Deákék politikáját.⁶²²

1840. január végén Somogyi Biharba érkezett, hol az ifjúság már várta, sőt fáklyászenével köszöntötte. Február elején a nagyváradai megyegyűlésen szólalt fel, felháborítva és felzaklatva az ottani kormánypártot.⁶²³ Somogyi bihari közszereplését állítólag az igen jómódú, szabolcsi Comáromy György segítette elő azzal, hogy egy kisebb ottani birtokrészét átengedte neki. Metternich Mailáth kancellárhoz fordult, megküldve Somogyi beszédének másolatát is. Közben a kormánypártiak Biharban azon csodálkoztak, hogy Somogyi még szabadlábon volt.⁶²⁴

Március elején már hírek terjedtek Somogyi lefogásáról, de ezek álhírnek bizonyultak. Az ellenzék Pozsonyban nem vette komolyan e híreszteléseket, sőt úgy vélte, Bécs „csak” teszteli a közvéleményt és az ellenzéket. Közben február végén Somogyi Pozsonyban is megjelent, az országgyűlési ifjúságtól szerenádöt kapott, bihari beszéde pedig másolatokban terjedt.⁶²⁵ Március elején ismét Biharban termett és 5-én felszólalt a közgyűlésen. Jelezte, hogy több „kegyelmes úr” is intette, figyelmeztette, de őt nem lehet megrémíteni. Kérte a bihari rendeket, hogy katonát és adót ne ajánljanak, amíg a szólásszabadság sérelme orvosolva nincs. Metternich megdöbbenve olvashatta a gyorsan megkapott beszédben: ha királyt és kormányát azonosnak vennénk, az vagy önkényuralmat, vagy az uralkodó felelősségét jelentené; ez utóbbi eset Franciaországban XVI. Lajos fejébe került.⁶²⁶ Mailáth kancellár a hónap végén már megkérdezte a bihari alispántól: hogyan lehetséges, hogy ilyen beszédek után a megyei ügyész még nem indított eljárást? Az uralkodó pedig 31-én maga kérdezte Mailáth kancellártól (akihez közben Laicsák püspök levele is befutott Somogyi beszédének másolatával): mi lehet a teendő ilyen felforgató beszédek után?⁶²⁷ Bécs azonban országgyűlés alatt nem vállalt újabb politikai eljárást, netán pert, s az ügy elsimult.

Tekintsünk szét röviden az országgyűlés kormánypárti oldalán is. Kezdetben ők nyugodt országgyűlést reméltek, úgy vélték, hogy a politikai perek lehűtik az ellenzéki lobogást, másfelől bíztak új erőikben, így Kopácsy hercegprímásban és Mailáth György országbíróban; az utóbbi nagy rutinnal, széleskörű ismeretekkel és népszerűséggel is rendelkezett.⁶²⁸ A főrendi kormánypárt, amikor kellett, egy emberként állt a kormányzat mellett, de több csoportra oszlott. Így a regalisták, akik nem kormányhivatalnokként, főispánként, hanem személyes jogon érkeztek Pozsonyba, némi önállóságra törekedtek, s nem kívántak szolgai kiszolgálói lenni a főhivatalnoki-főispáni csoportnak. Ők többnyire Sztáray Albertnél, Dessewffy Aurél nagybátyjánál, a dúsgazdag zempléni arisztokráciánál jöttek össze. Kiemelhető közülük Dessewffy Aurél, Jósika Samu, Mailáth János, Apponyi György.⁶²⁹ A kormányzati főhivatalnokok, főispánok többször is Mednyánszky Alajosnál gyülekeztek. A hercegprímás is igyekezett az országgyűlés kezdetén egy, a „demagóg tendenciák” ellen küzdő szövetséget, nem hivatalos együletet létrehozni, melyben egyházi méltóságok mellett főtisztviselők is szerepet játszhattak. Lonovics püspök (nála külön is voltak összejevetelek, kivált a vallásügyi tárgyalások idején) és Mednyánszky voltak az összekötők. Kiemelendő: azt is célul tűzték ki, hogy a nádor esetleges kormánytól eltérő álláspontja esetén ellene is fellépjenek. Az új,

⁶²² Uo. 8390/h, 8418.

⁶²³ Beszédében törvények sorát és hátterüket idézte, felsorolta a Habsburg-ház Magyarországgal szembeni vétkeit és kijelentette, hogy a magyar felkelések igazságosak és jogosak voltak. Mária Terézia és II. József rendeleti kormányzását sem kímélte, majd részletezte az 1839–40-ben aktuális alapsérelmeket is.

⁶²⁴ Kanc. eln. 1840:276, 1261., Takáts-h. 9086.

⁶²⁵ Takáts-h. 9115, 9127.

⁶²⁶ Másnap Somogyi ismét felszólalt és a közteherviselés, az érdekegyesítés és a törvény előtti egyenlőség mellett állt ki, utalva Bihar követetutasítására, amely a kényszerítő örökvaltság gondolatát tartalmazta.

⁶²⁷ Kanc. eln. 1840:1261. Somogyi beszédeihez vö. PAJKOSSY, 2006. 40.

⁶²⁸ Takáts-h. 8860.

⁶²⁹ Uo. 8221/u, 8241/e, 8364/b, 8873. Apponyi György (a későbbi alkancellár, majd kancellár) pályaképe: PÁL MÁNY, 2011. I. 276. sköv. Jósika Sámuelé: uo. 358. Sztáray Albertről: PÁL MÁNY, 2011. I. 448., Jósika Sámuelről: uo. 358.

fiatalabb főispánok külön is mozgolódtak, megyei kapcsolataikat, befolyásukat kívánták hasznosítani, s ők is „szemmel tartották” az „engedékeny” nádort.⁶³⁰

A korábban színtelen főrendi kormánypártban a nagy változást Dessewffy Aurél jelentette, akit kitűnő képességei miatt fiatalon és gyorsan vezetőként fogadtak el.⁶³¹ 1839-ben alig múlt 30 éves, de már a negyedik országgyűlésen volt jelen. (Első alkalommal 1827-ben apjával, Dessewffy Józseffel szinte még gyermekként időzött Pozsonyban.) 1830-ban a kancellár felkérésére német nyelvű naplót írt az országgyűlésről, 1833-tól pedig már a főrendeknél remekelt a vallásügyi vitákban. Öt nyelven beszélt, sokat olvasott, publikált, részt vett a fiatalság mulatozásaiban is, a nők miatt több párba volt, de a szellemi készenlétet sem feledte. Fizikuma viszont nem bírta sokáig az önpusztító életformát. A Kancellária titkáráként, majd helytartótanácsi tanácsosként a kormányzat a rendi tábla kormánypárti vezérének szánta, de – láttuk – Sárosban nem választották meg, így a főrendeknél lett, a fiatalabbaknál mindenképpen napról-napra egyértelműbb és elfogadottabb a vezető szerepe.⁶³²

Miközben a főrendeknél általában is elismert lett, külön csoport is gyülekezett körülötte az úgynevezett újkonzervatívokból (Jósika Samu, Apponyi György), akiknek elgondolásait a kormányzat konzervatív reformálására már érintették. Dessewffy tehetségének biztos jele volt, hogy egyes főrendiek, tisztségviselők és főispánok kezdtek berzenkedni „túlzott” befolyása ellen.⁶³³

Dessewffy Aurél társai és barátai, Jósika és Apponyi képességeihez kétség nem fér, de ahhoz sem, hogy az 1848 előtti metternichi végjátékot idővel magas pozícióból segítették, Apponyi egyenesen magyar udvari főkancellárként. Azaz, végül is nem a korán elhunyt Dessewffy, nem Apponyi és Jósika reformálták meg, tették korszerűbbé és hatékonyabbá a kormányt, hanem fontos részei lettek a bécsi gépezetnek, még ha voltak is a metternichi politikát meghaladó, Dessewffy Aurél már tárgyalt elképzelésein alapuló konzervatív reformtörekvések is. Ezek kibontakoztatására viszont (magas hivataluk mellé) lehetőséget nem kaptak.

A fontosabb főrendi kormánypárti személyek közül Lonovics püspököt minden emlékező, a besúgó és az informátorok is egybehangzóan kiemelték. Még az ellenzék is „aranyajuként” emlegette. Szél-ekörű felkészültségről tanúskodó, meggyőződését fel nem adó, de toleráns és konszenzusra törekvő egyénisége és szava jelentős súllyal bírt. A további egyházi vezetők közül Kopácsy hercegprímást egyes besúgó okos, belátó és jól replikázó szónoknak minősítették, Haulik György zágrábi püspököt is értelmesnek tartották, de mivel latinul beszélt (a horvát érdekeknek, a magyar nyelvvel való szembenállásnak megfelelően), sok hatása Pozsonyban nem lehetett; a pásztorlevelével konfliktusok özönét gerjesztő Laicsák váradi püspök országgyűlési szerepét jelentéktelennek látták Scitovszky pécsi püspökével együtt.⁶³⁴

Az informátorok végül is összegzésül azt voltak kénytelenek megállapítani, hogy a Deák vezette rendi ellenzékkel jól összehangolt főrendi ellenzék meg sem közelítette a főrendi kormánypárt. A Sztáray grófnál rendezett összejövetelek szerintük ötletszerűek voltak, nem reagáltak gyorsan Deákék

⁶³⁰ Uo. 8244., Informprot 1839:62/37. Mednyánszky Alajos Nyitra megye főispánja, a Magyar Királyi Kamara alelnöke (később, 1842-től elnöke), egyben – 1839. október elejétől – a központi könyvvizsgáló kollégium (azaz a cenzúrahivatal) elnöke. Mednyánszky Alajosról: PÁLMÁNY, 2011. I. 212. sköv.

⁶³¹ Kortárs harcostársa Szécsen Antal szerint kiváló szónokként védte a kormányzati álláspontot, de képes volt időnként a napi érdekek fölé is emelkedni. (SZÉCSEN, 1882. 247.)

⁶³² HORVÁTH M., 1886. 2. 99. sköv. DAÖM 1887. V. sköv. (Ferenczy József bevezetése.)

⁶³³ Takáts-h. 9023. Az újkonzervatívokról a kortárs szemével: PULSZKY, Jellemrajzok 45. sköv. (Széchenyi.) Jósika Samu Erdélyből, az ottani újkonzervatívok vezetőjeként csak 1839 végén érkezett Pozsonyba. Később erdélyi kancelláriai tanácsos, majd alkancellár. A kormánypárttal szemben elfoglalt Szécsen Antal Jósikát művelt, bátor és hamar tekintélyt szerző politikusként írta le. (SZÉCSEN, 1882. 248. sköv.) Szécsen szerint Jósika törekvéseit számosan félremagyarázták, így – írta – Horváth Mihály is, aki nélkülözötte a magasabb történelmi felfogást. Durva szavai nehezen magyarázhatók, ugyanis Horváth Mihály elismerte Jósika képességeit, jó szónoknak, felkészültnek tartotta, igaz, egyben ravasznak is. (HORVÁTH M., 1886. II. 116. sköv.)

⁶³⁴ Vö. az országgyűlés utáni titkosrendőrségi – Mailáth János-féle – összefoglalóval: Kabineti ir. 11. téka, 601. sköv. Haulik György pályájáról: PÁLMÁNY, 2011. I. 84. sköv.

lépéseire, s a Batthyánynál rendezett igen gazdag vendéglátást sem tudta a kormányoldalon senki sem megközelíteni.⁶³⁵

A rendi táblán is szerveződött kormánypárt az esztergomi Andrassy József, a szepesi Zsedényi Eduárd és a Fejér megyei Ürményi József vezetésével, de közelébe sem került a Deák és Klauzál vezette ellenzéknek. Magán konferenciáikat, tárgyalásaikat hol Mednyánszky Alajosnál, hol a trencsényi Marczibányi Antalnál, máskor Nagy Pálnál, sőt – az ellenzék döbbenetére – a zalai Hertelendy Károlynál is tartották. A rendőrségi informátorok is úgy látták, hogy míg az ellenzék élén a kiemelkedő tehetségű Deák állt, addig a kormánypártban akadtak ügyes politikusok, de igazi vezetői talentummal egyikük sem rendelkezett. A kormányzat hívei egy ideig bíztak és reménykedtek ugyan a vasi Zarkában, aki – láttuk – 1839 júliusában tette egyértelművé, hogy mérsékeltből Deák ellenfele lett. Őt Horváth Mihály is jó szónokként, képzett konzervatívként jellemezte.⁶³⁶ Áruelőből azonban azonnal a másik oldal vezérévé válni, aligha volt reális. Az esztergomi Andrassy Józsefet is jó szónokként írták le, aki ambicionálta is a vezérséget, ám arra nem volt alkalmas, bár emberként barát is, ellenfél is becsülte. Kiemelkedő egyéniségnek tartották még a trencsényi Marczibányit és a már említett Ürményi Józsefet is.⁶³⁷ Zsedényi Eduárdról még részletesebben nem szóltunk. A Kancellária udvari titkára (később államtanácsos lett) sokoldalúan képzett, a magyar történelemben, jogtörténetben is kitűnően tájékozott, jó előadó készségű követ volt, akit kellemes és emberséges mivolta miatt mindkét oldalon kedveltek. A kormányzat odaadó híve volt, mindig számíthattak rá. Szellemességét Deákek is értékelték, vezérszerepre viszont nem vágyott.⁶³⁸ Így a kormánypártiak számára maradt a szomorú kesergés: milyen kár, hogy Dessewffy Aurélnak nem sikerült a rendi táblán követként megjelennie.⁶³⁹

⁶³⁵ Takáts-h. 9049. Mailáth kancellár az országgyűlés vége felé felterjesztette a királyhoz a kormányzatot Pozsonyban jól támogató és ezért kitüntetésre méltó főrendiek névsorát. Ebben első helyen szerepelt Sztáray Albert, Almácssy Móric, Dessewffy Aurél, Jósika Samu, Apponyi György, Kulmer Ferenc (a horvát báni tábla tanácsosa) és mások. Az uralkodó elfogadta a javaslatot, Sztárayt kiemelten kívánta elismerni. (Kanc. eln. 1840:388, 510.)

⁶³⁶ HORVÁTH M., 1886. II. 115. A rendi kormánypárt összejöveteleihez ld. ERDMANN, 2011. 259.

⁶³⁷ Vö. Kabineti ir. 11. téka, 612. sköv. Megjegyzendő, hogy az 1840 októberében készült 22 oldalas összesítő jelentésen (uo. 601–621.) kívül az összes követről és főrendi táblai tagról egyenkénti, együttesen sok száz oldalnyi jellemzés is készült és olvasható ugyanebben az irat-együttesben. Ürményi Józsefről: PÁLMÁNY, 2011. I. 229.

⁶³⁸ Vö. Kabineti ir. 11. téka, 1040. sköv. Zsedényi Ede pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 1238. sköv.

⁶³⁹ Takáts-h. 8264, 8281, 8281/a. Wertheimer Ede az országgyűlésről írt rövid írásában Mailáth Jánost idézte: az ellenzék 1839–40-ben erősebb volt, nem annyira számban és tehetségben, hanem abban, hogy kiemelkedő vezére volt. (WERTHEIMER, 1901.)

V. A SZÓLÁSSZABADSÁGI SÉRELEM VITÁJA

A július 3–4-i heves, kormányellenes kirohanások közepette lezajlott rendi országos ülés, majd a dorgáló leirat s az arra adott elutasító rendi válasz után a főrendek csak szeptember 23-án kezdték tárgyalni a szólásszabadsági sérelmet. Hangsúlyozottan csak akkor, amikor az alsótábla elállt Ráday ügyétől, illetve a fő sérelmek és az újoncozási törvényjavaslat együttes felterjesztésétől. A főrendi kormánypárt valóban összezárt, ha érdemi kormányzati érdekről volt szó. Képviselőiben Dessewffy Aurél a végrehajtó hatalom kötelességének nyilvánította a közrend fenntartását, s például azt, hogy eljárást kezdeményezzen megyegyűlési események, beszédek miatt, ha a megyei ügyész nem teljesíti kötelességét. A független bíró felülvizsgáló hatósága pedig az országgyűlés nem lehet. Új törvényt alkotható, de addig – folytatta Deákékat felbőszítően – a politikai, felségsértési, hűtlenségi perekben az eljárás alapja csakis az 1795 óta létező „usus” lehet. Nádasdy Lipót (a Hétszemélyes Tábla bírása) Kossuthot nyilvánosan gonosztevőnek minősítette. A nádor a felháborodás zaját nehezen tudta lecsillapítani. De Nádasdy folytatta, s az ellenzéki álláspont szöges ellentétét adta elő. Mailáth György országbíró röviden beszélt, mivel – úgymond – a tárgy már ki volt merítve. A szólásszabadságot a törvényhozás alapjának tartotta, de csak mérséklet mellett. Védte a bíróságok függetlenségét, állítva, hogy közgyűlési beszéd igenis lehet büntetőeljárás tárgya.⁶⁴⁰

Az elutasító üzenetet október 2-án tárgyalták az alsótáblán. A somogyi Somssich Miklós, majd a nórádi követ Szent-Ivány Anzelm mondott jeles, hosszú beszédet ellenzéki szellemben és érvekkel, utánuk Deák mondta el e tárgykörben legnagyobb beszédét. Az ellenzék – zömmel az ő jogi érvei alapján 1835 óta kialakított és bővített – álláspontját, a jogvédelem okait és érveit összegezte jogászként és politikusként is lebilincselően.⁶⁴¹ Deákot számos szónok követte és szinte mindenki hosszan beszélt. Alighanem még élt az ellenzékben a remény jobb követutasításokra, s ezért folyt az érvek ismétlése, az időhúzás. Beöthy Ödön a főrendek üzenetéből „az önkény torz képét” látta előbújni.⁶⁴² A többségi határozatot Deák szellemében fogadták el.

Az október 27-i országos ülésen a kerületi határozat a szokásos módon megerősítésre került.⁶⁴³ Figyelemre méltó volt viszont az elnöklő perszonális beszéde, aki félreérthetetlenül törekedett az álláspontok kiegyenlítésre, a megbékélésre. A bíró sem tévedhetetlen – mondta –, ezért létezik jogorvoslati lehetőség és a királyi kegyelmi jog. A kegyelem alatt ravaszul nemcsak a bűnösnek, elítéltnak adott kegyelmet értette, hanem az igazságtételt is. Hozzon tehát az országgyűlés új, pontos törvényt, s arra hivatkozva már nem kegyelmet, hanem igazságot lehet kérni... Van tehát középút, folytatta a már ismert csábító szavakat, amely az elvet biztosítja s a szenvedőkön is könnyít. Indítványa ekkor nem járt sikerrel, a rendek

⁶⁴⁰ STULLER, I. 361. sköv. A rendekhez szeptember 28-án átküldött főrendi válaszüzenet a kormányzat és a kormánypárti politikusok érveit tartalmazta. Nem fogadta el a rendi felirati javaslatot, s felszólította a rendeket, hogy „éljenek a királyi kegyével”, s működjenek közre közérdekű törvények alkotásában. (Írások II. 58. sz. 129. sköv.)

⁶⁴¹ Csak egyes elemeket emelünk ki: a perekben alkalmazott eljárás rendeleten „alapuló” szokást követ, márpedig egyoldalú parancs nem lehet a „szokás” alapja; a bírói függetlenséget pontosan a kormányzat sértette meg; a főrendi álláspont szerint a nemzet függetlensége és szabadsága átadandó lenne a bíróságoknak, a bírói önkénynek; a nyilvánosságtól rettegő, azt akadályozó kormányzati, bírói törekvések önmagukban is gyanúsak; soha nagyobb szükség a szólásszabadságra nem volt, s ha elveszítjük, az a fejlődés, a reform elfojtása lesz. Szavait „nem szűnő helyeslés” követte. (STULLER, I. 367. sköv. Deák beszéde: uo. 374. sköv. és 385. sköv. Közölve: DEÁK F., 2001. 222. sköv., vö. KÓNYI, 1882. 310. sköv.)

⁶⁴² STULLER, I. 405. sköv. Szentkirályi felhívta a figyelmet: a főrendek egyértelműen a terror mellé álltak. (Uo. 417.) Wenckheim Béla – mint a Deák vezette ellenzék egésze – elvetette a csak új törvényeket kívánó, jogfeladó „mérsékelt” politikát. (Uo. 425.) Nagy Pál viszont hosszasan ecsetelte az új törvények mint egyedüli megoldás fontosságát. Meg kell egyezni, mondta farizeus módon, a hadakozás a követeknek könnyű, de a bebörtönzötteknek aligha. Szavai egyértelműen a jogorvoslat félretételét célozták. (Uo. 451. sköv.)

⁶⁴³ A 2. szólásszabadsági rendi üzenet: Írások II. 66. sz. (177. sköv.)

nem bocsátkoztak új vitába, a kerületi határozatra zúgott a „Maradjon!”.⁶⁴⁴ Mindenesetre ilyen konkrét kompromisszumos ajánlat nem hangzott el Pozsonyban az országgyűlés kezdete óta.

A főrendeknél viszont a kormányzati politikusok visszatértek a kemény hangra. Úgy érezhették, az engedményre szorított ellenzékét még leckéztetniük kell.⁶⁴⁵ Jósika Samu kezdte, szinte reménytelennek látva a közeledést, amíg csak elvi, elméleti vita folyik a gyakorlatiasság helyett. Ez nála azt jelentette, hogy az ellenzék tegye félre sérelmeit és tárgyalja a fontos, főként a proposíciókban kijelölt törvényeket. A bíró esetleges hibájakor a királyi kegyelem az egyetlen lehetőség. Széchenyi szokatlanul erőlesen beszélt: a főrendiház nem a kormányzat minisztereiből áll, így érthetetlen, hogy miért nem engedi fel végre a rendek sérelmi feliratát. A bíróságokat a kormány szorította hibákra, ezért a kormány felelőssége a bajok elhárítása. Egyengetve a kibontakozás útját is javasolta, hogy a kormány oldja meg a konfliktust bölcsen, s akkor valóban következhet a jövőt szolgáló törvényhozás.⁶⁴⁶ Az ellenzékéből Batthyány Lajos szólt a legélesebben. Nyomasztó az hazánkban – mondta –, hogy a vádló és a bíró ugyanaz. Az ítélszékek teljesen elvesztették erkölcsi súlyukat. A meglévő törvényeket kielégítőnek tartotta, s nem kívánta a jogsértő ítéleteket új törvényekkel legitimálni. A kegyelemről, amnesztiáról pedig az ellenzék már kialakult álláspontja szerint vélekedett: erről a szenvedőket kell megkérdezni, s ő biztos abban, hogy ők nem kegyelmet, hanem igazságot akarnak, s el sem fogadnának nemzeti jogfeladást követő szabadulást. A nádor végül a főrendek korábbi válasza, azaz a rendi sérelmi felirat elvetése mellett mondta ki a határozatot.⁶⁴⁷

Közben befutott néhány új megyei követutasítás és a jogvédelem pozíciója tovább romlott. November 9-én elegyes ülésen kihirdették az október 31-i „tudakoló” felíratra küldött gyors királyi választ: örömmel vette, hogy a rendek belekezdtek a proposíciókba s jelezte, hogy Lederer Ignác magyarországi főhadparancsnokot rendelte ki a szükséges újoncszám kimutatására. A leirat a felírat „további” pontjaira (sérelmek) is hamarosan választ ígért.⁶⁴⁸ Zsedényi Eduárd november 13-án rá is mutatott a jogvédelem ingatag helyzetére: már 1836–37-ben is csak a megyék egy része tiltakozott a perek ellen, most pedig az utasítások zöme új törvényt szorgalmaz. Deák „bűne” – kimondatlanul is ez volt Zsedényi szavainak értelme –, hogy a törvényeket alkotni kívánó és csak mérsékelt jogvédelmet követő országgyűlési többség ellenében a kemény jogvédelmi politikát sokáig előtérbe tudta tolni, minden lehetséges furfangot bevetve. A gömöri Szent-Iványi Károly tényszerűen cáfolta Zsedényi számítását: a szólásszabadsági sérelmet a megyék többsége támogatta (az más kérdés, hogy egy-egy megye a jogvédelemben meddig volt hajlandó elmenni). A Fejér megyei Ürményi József elidálta társát, Sárközy Kázmért, aki a megye pótutasítása alapján Deáékkkal tartott. A december eleji Fejér megyei közgyűlésen az ellenzék megkísérelte Ürményi visszahívását, a Madarász testvérek még a kirendelt katonasággal is összetűztek, de nem jártak sikerrel.⁶⁴⁹

Klauzál teljesen váratlan ellentámadást indított: amíg a már 1836-ban felterjesztett „rég” sérelmek-re válasz nem jön, és az újak felterjesztését továbbra is gátolják a főrendek, a rendek ne tárgyaljanak az újoncozásról. Deák azonnal támogatta, jelezve, hogy tudakolni lehet, de érdemi felterjesztést tenni

⁶⁴⁴ STULLER, I. 410. sköv.

⁶⁴⁵ Fontosnak látták a szólásszabadsági ügyben tartandó vitát, ezért az október 30-ra tervezett ülésüket elnapolták, hogy „a harcot teljes létszámban vívhassák meg”; ez a főrendi ellenzék növekvő erejét is mutatta. (Takáts-h. 8364/b.)

⁶⁴⁶ A jelentő besúgó szerint általános volt a vélemény Pozsonyban, hogy Széchenyi még ilyen jól soha nem beszélt. (Takáts-h. 8370/c. A beszéd: STULLER, II. 504. sköv.)

⁶⁴⁷ A főrendi ülésről: STULLER, II. 495. sköv. Batthyány beszéde: 511. sköv. (Vö. MOLNÁR, 2007. 363. sköv.) A 2. főrendi válasz: Írások II. 87. sz. (238. sköv.) Ebben a főrendek sajnálták, hogy a rendek nem követték a kegyelmi utat s leszögezték: a bíró (ha netán hibázott is) csak bíróság előtt felelhet. Arról nem szóltak, mely bíróság lehetett volna a Hétszemélyes Tábla, mint legfelsőbb bíróság bírója!? A rendőrbesúgók elégedettek voltak, mert a főrendek világossá tették: ezen az országgyűlésen az ellenzék nem remélhet sikert a szólásszabadsági ügyben, sőt úgy viheti haza, ahogy „hozta”, s örüljön, ha a bírói ítéleteket nem fogja az országgyűlés legitimálni. (Takáts-h. 8370/c.)

⁶⁴⁸ Írások II. 85. sz. (236.), *Jelenkor*, 1839. november 20., *Buda-Pesti Rajzolatok*, 1839. november 19.

⁶⁴⁹ Takáts-h. 8386/f, 8405/e.

nem kötelező. Béke idején amúgy sem sürgető az újoncozás. Az esztergomi Andrassy József viszont az utasítások többségét látta sértve, nem teljesen alaptanul.⁶⁵⁰ Sokakat meglepően Klauzál nyert 28:23 arányban, igaz, a kerületi elnökök (az ellenzéki Prónay Gábor és Bánffy László) sokak szerint a Klauzálétól kissé eltérő álláspontokat is a 28-ba számították.⁶⁵¹

A rendi ellenzék sikere átmenetinek bizonyult. A mérsékeltek és kormánypártiak számára kedvezőbb megyei utasításokat hosszán nem „érthették félre” a követek (amint tették páran Klauzál érzelmgazdag beszéde és meglepő indítványa után). Deákék is sejtették, hogy a kormányzat a november 14-i határozat ellen minden erőt bevet; azzal is számoltak, hogy a fő sérelem felterjesztése előtt érdemben tárgyalni kell az újoncügyet, de hozzátették: történjen ez minél később.⁶⁵² A kormányzat valóban mozgósított. November 20-án (a rendi országos ülés előtti napon) a konzervatív követeket konferenciára hívták össze. A fő kérdés az volt, hogyan lehet a november 14-i „csak” 23 szavazatot megnövelni s így a Klauzál-féle határozatot elbuktatni. Remélték, hogy Turóc ismét az ellenzék ellen lesz (így is történt), a szatmári Botka Imre pedig már nem meri elidáolni társát, Kende Zsigmondot. Trencsén, Zólyom és Torontál követei elkötelezték magukat a kormánypárt mellett, s másnap tartották is a szavukat. Így biztos többséggel számoltak, és elhatározták, hogy másnap sorban nyilatkozni fognak. Így is történt. November 21-én az elnöklő Szerencsy perszonális jelezte, hogy a király kiküldöttje, Lederer lovassági tábornok megérkezett, a rendek küldjenek ki tárgyaló választmányt, mint tették 1830-ban. A temesi követ pedig javasolta, hogy a 14-i döntést változtassák meg. Megtörtént (ami meglehetősen ritkaságszámba ment), az országos ülésen felülírták a kerületi döntést. 27 megye állt ki a 14-i záradék ellen. Ez tárgyalást jelentett Ledererrel feltétel nélkül.

Az éjjel konferenciák sora volt, s Deák megint sikerrel mentette a menthetőt. Az elvesztett 21-i szavazás eredményét, a vereséget sikerült – bizonyára megegyezve a kormánypárttal (!) – enyhíteni, sőt fenntartani a reményt. Nagy Pál javaslatára (!) határozattá lett, hogy bár az újonc-szükségletet megtudakolják, konkrét ajánlást csak akkor tesznek, ha megérkeznek ahhoz a megyei pótutasítások. Zsedényi is elfogadta ezt (alighanem ő is be volt avatva), hozzátéve: az utasítások beérkezéséhez maximum hat hetet biztosítanak. A többség ezt elfogadta azzal a reménnyel, hogy addigra a főrendek felengedik végre Bécsbe a szólásszabadsági sérelmet. Deákék ezzel hathetes fegyverszünetet kötöttek s ez hosszú idő volt, közben sok minden történhetett.⁶⁵³

A megyékben eddig sem volt, ezután sem lett fegyverszünet. Mindkét fél erősíteni kívánta pozícióját. Tolnában – láttuk – véres közgyűlések és választás után Döry és Perczel István kormánypárti követek csak júliusban kapták kézhez megbízólevelüket. Októberben ismét kiújult a küzdelem, s miután Döry és Perczel a Ráday-ügyben ellenzéki utasításukat megszegve szavaztak, a közgyűlés visszahívta őket,

⁶⁵⁰ Andrassy arra is figyelmeztetett, az ellenzéki rendek attól félnek, hogy az újoncok megajánlása után Bécs berekeszti az országgyűlést; ő több hitelt adna az uralkodó szavainak. Deákék politikájukkal egyre messzebb kerülnek a politikai elitől szabadon engedésétől és a jövőt biztosító garanciáktól. Zsedényi példatlannak nevezte a korábbi rendi határozatok félretételét.

⁶⁵¹ Szatmár követi ezúttal is egymással ellentétesen szavaztak, azaz a megye szavazata érvénytelen lett. A nógrádi Szent-Ivány nem volt jelen, társa, Fráter pedig Klauzál mellett voksolt, amit Szent-Ivány később nehezményezett. (STULLER, II. 419. sköv., 519. sköv.) A határozat után egyes aulikusok ismét az országgyűlés feloszlásával rémisztgettek. (Informprot 1839:72/2.) Más kormánypártiak egyenesen „arcátlanság”-nak látták Klauzál manőverét. (Takáts-h. 8378/d.) Az ellenzék kávéházakban, magánkörökben világosan jelezte: ők soha nem rejtették el céljukat, miszerint újoncokat „ingyen” nem adnak, s ha egy lépéssel hátrább kényszerülnek, lehetőség láttán ismét előrelépnek. Deák sem hallgatott: az országgyűlés már adhatott volna újoncokat, más kormányzati politika esetén. (Uo. 8338/d.)

⁶⁵² Uo. 8379/e.

⁶⁵³ Az ülésekről: STULLER, II. 509. sköv. A besúgók meg is jegyezték: ez is mutatja, hogy az ellenzék szervezettebb és főleg jobban vezetett. Úgy látták, ezt az ellenzék Pozsonyban csak akkor lehet egyértelműen legyőzni, ha a megyei utasítások félreérthetetlenül kormánypártiak lesznek. (Takáts-h. 8389/b, 8966.)

Bezerédjt és Perczel Miklóst választva követté.⁶⁵⁴ Bezerédjt Pozsonyban fáklászenével ünnepelte az ellenzék és a sok fiatal. Alig telt el azonban pár hét, s a kormánypárt fordított Tolnában. November 14-én az erőre kapó aulikusok visszahívták Bezerédjéket, Döryék leváltását pedig törvényellenesnek minősítették. Magyary-Kossa alispán azonban a már „szokásos” módon nem adott nekik hiteles megbízást, s így Bezerédj és társa még hónapokig követként dolgozhatott Pozsonyban.⁶⁵⁵

1840. január végén azután megrovo királyi leirat érkezett Szekszárdra, tudtul adva Vay Ábrahám ismételt királyi biztosi kirendelését; bűnöst csak az ellenzéknel látott, jelezve Perczel Móric megyei ügyési büntetőperét (hozzátéve, hogy hűtlenségi pert érdemelne). A biztos mellé ismét erős katonai kíséretet rendeltek. Perczel Móric mellett még 25 ellenzéki került vád alá, „pecsovics” egy sem... Vay február 28-án már jelenthette a kancellárnak: „az erőszakoskodó minoritás által visszahívott követeket a megye 195 szavazattöbbséggel (710:515) ismét követté nyilvánította, azaz Bezerédjéket visszarendelte. A választás a biztos elnökletével és intenzív katonai jelenlét mellett történt. Vay a fő „bajkeverőt” az alispánban és a főjegyzőben látta, akiket az ellenzék elszánt híveinek nevezett. Biztatóan jegyezte meg, hogy az ellenzéknel fogy a pénz és így a többséget meg lehet vásárolni.(!) A közgyűlésre egyébként megérkezett Végh Ignác királyi táblai ítélmester is, és átvette a biztostól a vizsgálati iratokat. A megfélemlített ellenzék a sok per árnyékában megadta magát s feliratban enyhe eljárást kért a királytól.⁶⁵⁶

Március 5-én Perczel István, a régi-új követ megérkezett Pozsonyba és személyesen adta át Bezerédjeknek a visszahívó okmányt. Az ellenzék pedig jelezte híveinek: aki becsületes ember, az nem beszél Perczellel és nem is köszön neki.⁶⁵⁷ Bezerédj pedig sokak által aláírt köszönőlevelet kapott, s még aulikusok, főpapok is barátsággal köszöntek el tőle. Március 13-án, az éjjeli fáklászenét követően, számos követ egy darabon elkísérte, átkelve a Dunán is.⁶⁵⁸ Tegyük hozzá: Bezerédjt vissza lehetett hívni, de a tolnai követutasítást a kormányzat nem tudta a maga javára megváltoztatni.

Zemplénben a követutasítás megváltoztatása volt a tét, mégpedig az ellenzék indított ezért nagy harcot. Lónyay Gábor zempléni követ (aki már hónapok óta szégyenkezett aulikus utasítása miatt) otthoni híveivel együtt elhatározta, hogy a tisztújításra hazamegy, és törekedni fog az első alispáni poszt elérésére. Nem véletlen, hogy Sztáray Albert, a főrendi kormánypárt alapembere is készült haza Zemplénbe, természetesen Lónyayék céljának keresztezésére. Siskovics József zempléni adminisztrátor is érzekelte a veszélyt és törvényt, szokást félredobva mindent megtett a kormánypárti sikerért. Nem tartotta be a választási közgyűlés 30 nappal korábbi kihirdetési határidejét, s így csak november elején lett köztudott, hogy 14-én lesz a választás. Lónyaynak lóhalálában kellett Sátoraljaújhelyre utaznia, s nem volt módja bevárni ehhez a megyei közgyűlés engedélyét, amit aztán az aulikusok fel is hoztak ellene. A közgyűlést megelőző szokásos konferenciára 40-en voltak hivatalosak, de köztük mindössze ketten voltak Lónyay,

⁶⁵⁴ Először Perczel Móric jelöléséről volt szó, de maga Deák üzent meg Tolnába: mivel őt a királyi biztosi vizsgálat után felfüggesztették szolgabírói pozíciójából és bevádolták a megyei ügyésznél, kerülendő egy újabb Ráday-ügy, jelöljenek mást. (Deák levele Sztankovánszky Imréhez Pozsony, 1839. október 2. DEÁK F., 2001. I. 234. sköv. Vö. Takáts-h. 8345/b, 8350/b, 8357/c.)

⁶⁵⁵ Vö. uo. 8387/b. A 21-i országos ülésen Tolna Deákék mellett szavazott, igaz, ez már nem fordította meg az említett eredményt. Tolnában hosszú ideig háborús állapotok voltak. Az ottani ellenzék végül kénytelen volt a nádorhoz fordulni panasszal, felsorolva a kormánypártiak kihágásait és kérve az (egyébként törvénytelennek tartott) királyi biztos közbelépését is. (Uo. 8352/c, 8396/a, e, 8403/k, 8414/c.) 1840 januárjában már az ellenzék számára aggasztó hírek érkeztek Tolnából Pozsonyba, február közepén pedig már Bezerédjék újabb visszahívásának híre terjedt. (Uo. 9030, 9110.)

⁶⁵⁶ Vay Ábrahám jelentése a kancellárhoz 1840. február 28. (Kanc. eln. 1840:209. Vö. Takáts-h. 9121. Az utóbbi besúgójelentés szerint az ellenzék valóban tönkrement, a választási harcok 80 ezer forintjába kerültek.)

⁶⁵⁷ A kerületi ülésen megjelenő Perczelt „zajos visszatetszés” fogadta (Takáts-h. 9131.), mire ő nyilvánosan megjegyezte: a karzat már a megyei választásokba is beleszól; ne feledjék, Franciaországban is akkor kerültek követek vérpadra, amikor a karzaté lett a döntő szó. Kérte, hogy a rendek teremtsenek rendet a teremben, ő pedig az utasítás szerint fog eljárni, a hallgatóságot pedig megveti. (STULLER, II. 791.)

⁶⁵⁸ Uo. II. 823. sköv., Takáts-h. 9147, 9155. Általában a tolnai eseményekhez: CSAPÓ, 1989. 110. sköv., BODNÁR–GÁRDONYI, 1918. II. 36. sköv.

azaz az ellenzék hívei. Így az adminisztrátor, bár jól tudta az ellenzék szándékát, a szokást felrúgva nem jelölte Lónyayt első alispánnak, mondván, hogy a jelölés az ő joga. 14-én korán reggel kiderült: a közgyűlési teremben lesz a szavazás, jöllehet az előzetes egyeztetéseken az adminisztrátor tágasabb helyszínt, a megyeház udvarát jelölte ki. A teremben csak 600 ember fért el, s mire az ellenzék mintegy háromezer embere odaért, a 600 helyet teljesen elfoglalták a kormánypárti emberei. Az adminisztrátor elsőszámú jelöltje Szent-Ivány Károly volt (nem azonos a gömöri követtel), akit a teremben lévő felkiáltása szerint Siskovics rögvest megválasztottnak nyilvánított, figyelemre sem méltatva a teremből kiszorult erős többséget. Kitört a felháborodás, s miközben Siskovics már a másodalispán személyére tett jelöléseket, a Lónyay-párti tömeg betörte az ajtókat és órákon át ostromolta, néhány ütessel és ruházata megtépázásával is nyomatékositva az adminisztrátornak követelését: legyen szavazás az első alispáni posztra. A veszélyből nehezen menekülő Siskovicsnak annyi ereje maradt, hogy berekesztette az ülést, kijelentve: szavát nem másítja meg, Szent-Ivány az első alispán.⁶⁵⁹

A botrányos „választás” után Lónyay lemondott az országgyűlési követségről is, s jellemző: az új alispán nem mert követválasztási közgyűlést összehívni, mivel az elkerülhetetlen szavazásnál a kormánypárt aligha nyert volna.⁶⁶⁰ Bécsben „természetesen” a kisebbségi diktatúrát kívánták igazolni, kirendelve Tajnay Jánost királyi vizsgálóbiztosnak, aki 1840 januárjában érkezett Zemplénbe és kezdte meg a vizsgálatot, a Lónyay-párt embereit teljesen mellőző, pártos tanúkihallgatásokkal, elfogult ügymenettel. 35 ellenzékit fogtak megyei perbe, s a törvényszék tagjait a királyi biztos nevezte ki.⁶⁶¹

A pozsonyi ellenzék fő célja a megyékben természetesen az volt, hogy számára jobb utasításokat érjen el. Beöthy Ödön és a fiatal Somogyi is (mások mellett) széleskörű levelezést folytatott ennek érdekében.⁶⁶² Ismét akcióztak Nagy Pál soproni visszahívása érdekében is, ami nem sikerült, de annyit elértek, hogy Nagy Pál Pozsonyban egy ideig nem mert keményebben szólni a kormánypárti érdekek mellett.⁶⁶³ Sőt (mint láttuk) november 22-én ő tett kompromisszumos javaslatot, mellyel segített Deákéknak abban, hogy jelentős haladékok kapjanak az újoncozás tárgyalásához.

Az említett hathetes időszakot igyekezett az ellenzék a maga javára kamatoztatni. Beregben ugyan a kormányzat majdnem fordított, s kis híján kegyelmet kért a közgyűlés, de az ellenzék nagy munkával és viták után megtartotta az utasítást a maga oldalán.⁶⁶⁴ Esztergomban nagy fordulat történt: a Besze János vezette ellenzék a korábban szilárdan aulikus megyében elérte, hogy az új utasítás szerint az újoncok

⁶⁵⁹ A küzdelemnek volt vallási vonatkozása is. Akik mindkét alispáni helyre reformátust akartak (ez volt Lónyayék szándéka) két kakastollat viseltek. A református papság is segített a korteskedésben, míg a római katolikus papság a másik oldalon állt, lévén Szent-Ivány katolikus.

⁶⁶⁰ Siskovics még egyes aulikusok és besúgók szerint is minden szabályt felrúgott, minden kompromisszumot és egyeztetést félrevetett erőszakosságában. Zempléni bukása után 1841-től Verőce megye adminisztrátoraként folytathatta pályafutását, nem tehettségének, hanem annak köszönhetően, hogy a volt a perszonális, Somssich Pongrác sógora volt és Mailáth György országbíró egykori iskolatársa. Életpályájához ld. PÁLMÁNY, 2011. I. 246. sköv.

⁶⁶¹ A következő évek Zemplénben politikai harcokkal, küzdelmekkel teltek. A kirendelt megyei bírág igen lassan dolgoztak, magát Lónyayt 1843 nyarán mentesítették a vádak alól (1843 tavaszán országgyűlési követté választották!), s ez történt nem sokkal később a szintén bevádolt Kazinczy Gáborral (a zempléni reformellenzék fiataljainak vezére lett a 40-es évek közepén Andrássy Gyulával együtt) és másokkal is. A lényeg: Lónyaynak nem sikerült elnyernie az alispánságot s azzal a közgyűlések vezetését, ellenzéki szellemű követutasítások kialakításának jobb lehetőségét. Sőt, az ellenzékiek sora elleni megyei perek lényegében megbénították a zempléni közgyűlési munkát, ami az adott esetben a kormánypártnak volt előnyös, mert övé volt az alispáni poszt és megmaradt a kormánypárti követutasítás is. (Vö. Takáts-h. 8364/b, 8394/b, 8395/a, 8399/d, 9403/m, 8433/d, 8985, 9087, St Konf 1839:1634. (W-2995. d.) Informprot 1839:77/14. sköv., 78/38. sköv., 1843:21/15. sköv., Zemplén közgy. 1839:1544., 1840:1, 8, 1843:1423. sköv. *Hírnök*, 1839. december 5. 1840. január 27. Pajkossy Gábor kutatásai szerint a börtönéből frissen szabadult Kossuth is cikket írt a zempléni választásról a *Jelenkor*ba. KLÖM VII. 640.)

⁶⁶² Informprot 1839:72/2. sköv.

⁶⁶³ Takáts-h. 8383.

⁶⁶⁴ Az 1839. december 4-i közgyűlésről: uo. 8408/c.

megajánlásának feltétele a szólásszabadsági sérelem orvoslása legyen.⁶⁶⁵ Közben a kormányzat természetesen egy percre sem lankadt, és a hercegprímás mint a megye főispánja révén indított ellentámadást. A január közepi közgyűlésen kiderült, hogy az érseki ispán összehívatta a muzslai egyházi birtokot bérlő kisnemeseket és jelezte: ha nem szavazzák le az ellenzéket, elveszítik földjeiket. A közgyűlés ennek ellenére megerősítette decemberi határozatát.⁶⁶⁶ Szatmárban Uray alispán a követutasítást előkészítő bizottságban elérte, hogy az együttes felterjesztés elvét megtartva kegyelmet kérjenek a politikai elítélteknek. Az ellenzék résen volt és a közgyűlésen leszavazta a bizottságot, majd személyében is megfenyegetve az ügyeskedő alispánt, utasításba adták: egy újoncot se, amíg nincs jogorvoslat.⁶⁶⁷

Békés (a megye stabilan állt az országgyűlés kezdetétől az erőteljes ellenzékiesség mellett) követői és a megyei közgyűlés is veszélyes manővert védtek ki. Aczél adminisztrátor ugyanis kiügyeskedte, alighanem észelve a megyei ellenzék figyelmetlenségét, hogy az 1840. január 21-i közgyűlés félreérthető utasítást küldött Pozsonyba, melyet úgy is lehetett magyarázni, hogy a megye, bár várja a fő sérelmek orvoslását is, azonnal megadja a kormányzat által kért újoncszámot. A követek, amint kézhez vették a dokumentumot, azonnal jelezték haza (a levelet maga Wenckheim követ kézbesítette): ha a közgyűlés valóban feltétel nélkül akar újoncokat adni, ők azonnal lemondanak.⁶⁶⁸ A következő közgyűlésen aztán teljes számban jelen volt az ellenzék, az adminisztrátor kénytelen volt szavaztatni, s ennek során 167:105 arányban a kényszerítő jogvédelem melletti utasítás nyert, azaz Wenckheim Béla és Szentgyörgyi Horváth Antal követek maradhattak Pozsonyban, mégpedig Deákék oldalán.⁶⁶⁹

Néhány megyében tehát sikert ért el az ellenzék, másutt viszont nem. Sárosban például Újházy László és társai minden igyekezete ellenére érvényben maradt a propozíciók elsőbbségét előíró utasítás.⁶⁷⁰ Máramarosban, 1839. november–december során már az is döbbenetet váltott ki, hogy fiatalok (köztük ifj. Asztalos Pál) hevesen támadták a kormányzatot a szólásszabadság ügyében, de a többség, köztük id. Asztalos Pál királyi tanácsos visszaverték a váratlan ellenzéki támadást.⁶⁷¹

December elején a kormány riadót fújt. Mailáth kancellár elnöki körlevélben szólította fel a megyék „moderátorait”, azaz a főispánokat, adminisztrátorokat, hogy a király kívánságát, a szükséges újonclétszám megszavazását tartsák szem előtt, és tegyenek meg mindent a megajánlás és a szólásszabadsági ügy bármilyen összekapcsolása ellen.⁶⁷² Bács december 9-én el is vetette a záradék alkalmazását és utasított

⁶⁶⁵ A december 9-i közgyűlésről: uo. 8403/d, 8410.

⁶⁶⁶ Uo. 881.

⁶⁶⁷ Uo. 8415/c. Szatmárban sokszor változott a többség, így kiszámíthatatlan volt a követek szavazata is. Az 1840. február 4-i kerületi ülésen például a kormányzatot segítették azzal, hogy egymással ellentétesen szavaztak. (STULLER, II. 669. sköv.) Hasonló történt Fejérről is. E megye december közepén az ellenzék melletti utasítást küldött, hogy aztán a február 4-i kerületi ülésen a két követ szavazata érvénytelen legyen. (Uo., illetve Takáts-h. 8417/b.) Szabolcs, Pozsony, Vas Deákék öröme decemberben is kitartott ellenzéki utasítása mellett. (Informprot 1839:79/6., Takáts-h. 8426, 8429.)

⁶⁶⁸ Uo. 9084.

⁶⁶⁹ Békés közgy. 1840:12., Takáts-h. 9030. A Békésből Pozsonyba visszaérkező Wenckheim Bélát üdvözlés fogadta. Híre ment a városban, hogy állítólag a békési adminisztrátor a döntő voksolás előtt nyíltan megfenyegette a közgyűlés résztvevőit: uraim, vigyázzanak, mindenkinek csak egy feje van, sőt a megyei tisztviselőket is intette: ha az ellenzék mellett szavaznak, legközelebb nem jelöli őket a restauráción. Wenckheim Béla – főispánságig (1848, 1860), majd a kiegyezés utáni miniszterségig, sőt miniszterelnökségig (1875) ívelő – életpályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 1228. sköv. Szentgyörgyi Horvát Antaléhoz: uo. 942. sköv.

⁶⁷⁰ Az 1839. november 25-i közgyűlésről: Takáts-h. 8410/c–d. A megye még 1840 áprilisában is csak annyit írt követeinek pótutasításában: ha a sérelmek nem lesznek orvosolva, fejezzék ki fájdalmaikat. (Uo. 894.)

⁶⁷¹ Uo. 8408, 8408/b.

⁶⁷² Kanc. eln. 1839:1311. Egy ekkori elfogultan aulikus aggodalom szerint, amennyiben Magyarországon „így megy tovább”, a megyékben valóban a nemesség választott vezetői kezébe megy át az irányítás. Ennek egyetlen ellenszere az, ha a főispáni és adminisztrátori állások alkalmas, jó képességű emberek kezébe kerülnek és nem Siskovicsok, Károlyi Györgyök kezébe. Ez az informátor jelentős állásban lehetett, mivel jelezte, hogy javaslatait az uralkodóhoz is beadta, s az azt „kegyeskedett” válaszolni, hogy ezt már régen tervezik, de a Magyar Kancellária tanácsosai eddig elleneztek a kemény személyi offenzívát. Az informátor erre annyit jegyzett meg: érdektelen a magyar tanácsosok véleménye, a jogos és fontos lépéseket a német

az újoncozásra.⁶⁷³ Különösen fájó lehetett Deákék számára az új barsi utasítás. December 17-én a közgyűlési többség elvetette a rendi záradékot, ismét csak adminisztrátori manipulációval: az ellenzékiek jelezték, hogy még számosan kívánnak szólni (azaz szavazni), de a kormánypártnak kedvező állásnál az adminisztrátor lezárta az ügyet.⁶⁷⁴ Már most jelezzük, hogy 1840. március közepére az ellenzék ismét uralta a barsi közgyűlést, és Deákék számára kedvező pótutasítást küldött: a követek adót csak az előleges sérelmek elintézése után ajánljanak, újoncokat pedig csak akkor, ha a főrendek felküldték a szólásszabadsági feliratot.⁶⁷⁵

Az újoncüggyel és a szólásszabadsággal kapcsolatos hathetes moratórium alatt természetesen nem állt le a törvényelőkészítő munka Pozsonyban. Folyt a vallásügy, a Duna-szabályozás, utak, vasutak, a katonatartás és más kérdések tárgyalása (ezekre később, a megfelelő helyen visszatérünk). Közben fél szemmel mindenki a fő stratégiai kérdésekre figyelt. 1839. december 6-án, Miklós napon kerületi ülésen például hosszan éltették Wesselényit.⁶⁷⁶ A kormánypártiak elemezgették a helyzetet, a kilátásokat. Harciasabb részük még ekkor is emlegette az országgyűlés elosztatásának lehetőségét, amennyiben az ellenzék folytatja a záradékok, összekapcsolások kényszerítő politikáját. A kormánynak gyorsan el kell érnie (mondták), hogy az országgyűlés megadja a kért újoncszámot, s ha ezt elérték a rendeknél, akkor lehet majd némi engedményt adni. A rendek keményebb feltételeit pedig vissza kell utasítani. Továbbra is a megyékben látták a fő veszélyt, utalva a váratlan esztergomi fordulatra.⁶⁷⁷ Besúgók is jelezték (mérsékelt ellenzékiek véleményére utalva), hogy a kormányzat és hívei erőteljesebb, aktívabb politika esetén kisebbségbe szoríthatnák az ellenzéket az országgyűlésen.⁶⁷⁸ Más informátorok viszont a keménykedő fellépéssel szemben a megegyezést pártoló kormányzati erőkre utaltak. Szerintük Mailáth kancellár 1840. január elejére fordulatot ígért, jelezve, hogy Bécsben is keresik a megoldást, a válságból, ellentétekből kivezető utat.⁶⁷⁹ Ennek hírei már december végén eljutottak az ellenzékhez is, melynek fórumain még nem vártak érdemi kormányzati lépést, csak egy leiratot, amnesztia nélkül. Egy részük úgy látta, hogy egy semmitmondó leirat olyan heves ellenérzéseket fog kiváltani, hogy a következő leiratra, azaz az amnesztiára már sor sem kerül. Az ellenzékben ekkor még inkább heves összecsapásokat vártak, bár végül is nem zárták ki a megegyezés lehetőségét sem.⁶⁸⁰

1840. január közepén lejárt a hathetes moratórium. A főrendeknek (az ellenzék várakozása szerint) lépniük kellett volna a szólásszabadsági sérelem felterjesztése ügyében, bár erre azok konkrét ígéretet nem tettek. A főrendi többség azonban továbbra sem volt hajlandó megtenni ezt a lépést, amely a kormányzatra s vele az uralkodóra hárította volna a törvénysértő perek, ítéletek megvédésének politikailag igen hátrányos ódiúmat, azaz nem engedték fel a rendi feliratot. Ugyanakkor az 1840. január 11-i főrendi ülés rendkívül heves vitákat hozott. A kormánypárti vezérszónok, Dessewffy Aurél provokációval kezdte: az 52 megyében általános gyakorlat a szólásszabadság. Ennek ellenére – folytatta – a főrendek felengednék a feliratot, „hiszen alkotmányos országban méltányolni kell oly nézeteket is, melyeket nem osztunk”, ám más feliratot, lojálisabbat szeretnének. Egyébként őszinte is volt: tudta, hogy sérelmi, a bíróságok ítélezését bíráló feliratra csakis elutasító királyi válasz érkezhetsz, azt pedig bizonyosan olyan rendi határozat követné, amely után a kormányzat kénytelen lenne a rendet erőszakkal fenntartani. Ő ezt szeretné elkerülni s inkább a közeledést segíteni. Széchenyi hosszan beszélt, és remekelt. Sokadszor

tanácsosokkal, miniszterekkel kell megtárgyalni és a döntést utasításként kell közölni a magyar kancellárral, „aki talán mégis csak” a király elkötelezettje. (A december 13-i jelentés: Takáts-h. 8985.)

⁶⁷³ Uo.784.

⁶⁷⁴ Informprot 1839:79/7.

⁶⁷⁵ Takáts-h. 9157.

⁶⁷⁶ STULLER, II. 582.

⁶⁷⁷ Takáts-h. 8412, 8987.

⁶⁷⁸ Uo. 8991.

⁶⁷⁹ Uo. 9003.

⁶⁸⁰ Informprot 1839:79/2. sköv.

van szőnyegen a szólásszabadság – kezdte –, de egy helyben állunk. A fő baj (ismételte már korábban is előadott nézetét) Ausztria abszolutista és a vele összekapcsolt Magyarország alkotmányos berendezkedése közti súlyos ellentmondásban áll. Ezért állnak a kormánypártiak, a főrendek többsége abszolutista, míg a rendi ellenzék – s vele ő is – alkotmányos alapon. A kettő összekötése mindig is veszélyes volt a magyar nemzetiségre, amely viszont fontosabb még az alkotmánynál is, mert ha elvesz, nem szerezhető vissza. Bécs észrevehetné: ahogy a német és a magyar nyelv, úgy Magyarország és az örökös tartományok sem olvaszthatók össze. A 800 éves, némettel és törökkel vívott küzdelemben csodaként megőrzött alkotmányosságot meg kell tartani. Magyarország nemrég ébredt fel és élni kezd, márpedig az élet jele a betegség is (itt valószínűleg a magyar nyelv terjesztésének túlzásairól beszélt), de a lényeg: az élet! A főrendek nem a kormány tisztviselői, képviselniük kell a nemzeti kívánságokat is, s így, ha nincs megegyezés, akkor is fel kell terjeszteni az országgyűlés nagyobb részének kívánságát; annál is inkább, mert nem a főrendek voltak azok, akik fenntartották a nyelvet és nemzetiséget. Nem híve az ujjhúzásnak, de a főrendek nem állhatnak falként nemzet és trónus közt. A karzat, az ifjúság éljenzése után Apponyi György vette fel a Széchenyitől odavetett kesztyűt: Széchenyi csak a közvéleménynek kíván tetszeni, míg ők képesek a függetlenségüket őrizni. Erre Széchenyi felpattant: ő mert nemegyszer a közvélemény ellenében szólni, Apponyi pedig akkor mutassa meg majd függetlenségét, amikor a trónus közelében áll majd főhivatalnokként. Ha Apponyi őt népszerűsködéssel vádolja, akkor viszont ő Apponyiékat hivatalvágytól mozgatottnak nevezi. Jósika Samu Apponyi védelmére kelt, elutasítva Széchenyi „személyeskedését”, mire Széchenyi leszögezte, hogy leckéztetést csak az elnöktől, de újoncoktól nem fogad el. Ekkor is hatalmas éljenzést kapott.⁶⁸¹ Károlyi György némi meglepetésre – Bécs által kinevezett adminisztrátorként – egyértelműen az ellenzék mellé állt.

A főrendi ellenzék vezére, Batthyány Lajos is nagy beszédet tartott, melyre már december közepe óta készült.⁶⁸² Elismételte az ellenzéki érveket és álláspontot a politikai perek kapcsán, majd felkérte kormánypárti társait: ne spekuláljanak a rendek kifáradására és azzal a sérelmek ügyének elaltatására, hiszen a rendek immár a második országgyűlésen védik a magyar nemzet érdekét és állnak ellen „meggyilkolásának”. A főrendek eddigi politikája az alkotmányosság sérelmét támogatja s így büntetést érdemel. Ne vágyjanak olyan győzelemre, melyet csak egy „ocsmány” szó (azaz a kegyelemkérés) szerezhet meg.⁶⁸³ A nádor rendreutasította, majd kihirdette az eredményt: a főrendek 35:21 arányban Dessewffy-t támogatták, azaz elvetették a rendi felirat felterjesztését.⁶⁸⁴

⁶⁸¹ Az aulikusok az ülés után Sztáraynál el is határozták, hogy keményebben fogják Széchenyit támadni. (Takáts-h. 8427/c.) Apponyi György életútja: PÁLMÁNY, 2011. I. I. 276. sköv.

⁶⁸² Uo. 8403/i.

⁶⁸³ Vö. MOLNÁR, 1996. 52., Uő, 2007. 375. sköv.

⁶⁸⁴ A főrendi ülésről: STULLER, II. 683. sköv. A 3. főrendi elutasító üzenet: Írások II. 109. sz. (381. sköv.) Megemlítenéd, hogy Eötvös József ekkorra már megérkezett Pozsonyba, és Batthyányval és Széchenyivel szavazott. Miközben Deák és a kormányzat is a 6 hét leteltét várta, volt némi idő helyzetértékelésre is. Az ellenzékben többen állították, hogy az előző országgyűlés ellenzéke és a rendi többség is liberálisabb volt. Deák ezt csak részben ismerte el, szerinte a mag elvetése valóban 1832–36-ban történt, de a mag azóta is csírázik, s közben az ellenzék országosan is jelentőssé vált, a kormányzat már nem tud könnyen felülkerekedni, sőt az ellenzék keményen tartja magát. Abban egyetértés volt, hogy az ellenzék talpra állását a jó taktikának köszönhet: összesen 18-19 megye utasítása volt keményen ellenzéki szellemű, s mégis kedvező pozíciókat harcolt ki. (Takáts-h. 9024.) Párhuzamosan fel-felébredt az ellenzéknél a pesszimizmus is. Január végén például arról tárgyaltak, hogy ha a bírói ítéleteket az országgyűlés törvényesnek nyilvánítja, akkor egyszerre mondjanak le az ellenzéki követek és távozzanak Pozsonyból. (Uo. 9031.) Folyt a számolgotás és úgy tűnt, a többség a kormányzat felé billen. (Uo. 9032.) A még álló enyhe záradék elestétől tartottak, ennek konkrét veszélye esetén a szólásszabadsági ügy letételét tervezték, s ha ez sem sikerülne, akkor következhetne a kollektív lemondás. Addig is az időhúzást tartották megfelelőnek. (Uo. 9040.) Maga Deák sem várt már sikert a fő ügyekben, de kitartásra buzdított: az országgyűlések végén mindig van nemzeti fellángolás, s akkor még sok minden elérhető. Koncentrálni kell tehát mindig és végig. (Uo. 9034.) A konzervatívok is konferenciáztak és február 2-án elhatározták, hogy a következő kerületi ülésen Nagy Pál tesz indítványt az újoncállításról. Ők is számoltak. (Uo. 9043.)

Február 4-én elkezdődött a vízváltástó jellegű kerületi ülés. Nagy Pál azonnal jelezte: a hat hét letelt, fel kell venni az újoncozás ügyét. A 8-ig tartó hosszú kerületi ülésről ezt követően elkeseredett szópárbajt hozott. Az ellenzék minden dühét, elkeseredettségét érezte ellenfeleivel. Beöthy Ödön például gúnyolódott a (a később ismertető) királyi leiratokon, melyek a katonatartási, Duna-szabályozási kérdésekben semmi jót nem hoztak, a novemberben felterjesztett sérelemözlönre pedig semmitmondó, csupán egy-két lényegtelen ügyben kedvező válasz érkezett.⁶⁸⁵ Palóczy hosszú beszédében (az ellenzék továbbra is követte az időhúzás taktikáját) meglepőnek nevezte Nagy Pál indítványát, megkérdezve: béke idején mire a nagy újoncozási sietsé? Ő is kifigurázta a semmitmondó leiratokat, kijelentve: Bécsnek csak újonc kell, aztán gyorsan, eredmény nélkül eloszlatja az országgyűlést. Ő viszont kitartott: amíg jogorvoslat nincs, ne legyen újoncozás sem. Nagy Pál válaszolt: neki (mint sokaknak) utasítása van arra, hogy a hat hét után újoncokat kell ajánlani. Következett a szavazás: Nagy Pál javaslata 24:22 arányban nyert úgy, hogy botrányos jelenetek után öt megye (Szatmár, Békés, Kraszna, Veszprém, Turóc) nem szavazott. Békésben – említettük – az adminisztrátor manipulációja után küldött utasítást csak a február 12-i közgyűlés vonta vissza. Arad követői elidálták egymást.⁶⁸⁶

A következő napok során csak nőtt a feszültség. Február 5-én a jurátusok és a fiatalság a karzaton pizszegéssel fogadták az előző napi ellenzéki vereség okozóit, az ellenzék mellett kitartókat pedig éljenzéssel. Deák kénytelen volt őket fegyelmezni: a haza ügye szent, nem szorul arra, hogy pizszegéssel védjék. Az esztergomi Andrassy nem zavartatta magát, és az azonnali újoncozást javasolta. Klauzál viszont arra utalt, hogy az ellenzék egyre lejjebb szorul a lépcsőn, már az utolsó fokon áll. Az áruló (láttuk, politikai perbe fogott társával, Ambróval együtt az ellenzék elvi álláspontját megsértette, kegyelmet kért és kapott) barsi Lipovniczkynek volt bátorsága korábbi társai, Deákek előtt kijelenteni: a záradék nem megfelelő parlamenti eszköz, mert ha a kormány önszántából nem enged, nem fog engedni a kényszernek sem.

Deák ismét nagy beszédet mondott. A királyi biztos (Lederer főhadparancsnok) – kezdte – nem tudott kellő indokot adni az újoncozásra, nem vázolt fel erős külső veszélyt, miközben a „belbátorság” a politikai perek nyomán romokban hever. A kormány elvesztette a bizalmat, a tiszteletet, amit perekkel nem lehet visszaszerezni. Élcelődve szólt a növekvő fegyverkezés, hadseregnövelés ellen: ez Európa-szerte nagy csapás, s nehogy úgy járjunk, mint az egyszeri gyáva lovag, aki annyi fegyvert, páncélt vett magára, hogy a lóva összeroskadt. Az állam úgy lesz erős, ha érdekét összeköti a nemzetével. Egy katonát se – fejezte be –, amíg nincs jogorvoslat, a többség határozhat másképp, de „amely nemzet magamagát elhagyta, sorsát megérdemelte”. Szavait „szűnni nem akaró éljen” fogadta.⁶⁸⁷ Indítványát viszont, mely szerint, amíg nincs orvosolva a szólásszabadsági sérelem, nincs újoncájanlat, 28:20 arányban leszavazták. A torontáli Hertelendy Miksa indítványa (ne legyen ajánlat, amíg a szólásszabadság ügye nincs felterjesztve) is megbukott 26:22 arányban. Klauzál erre azt kérte, hogy országos ülésen ne vegyék fel az ajánlást, amíg nincs felterjesztés: ez 25:23 arányban maradt alul. Végül Klauzál szívós munkával annyit mégis elért, hogy az újoncájanlatot legalább országos ülésből ne küldjék át a főrendekhez, amíg nincs a jogorvoslat ügyében felterjesztés; ezt 30 megye támogatta, s ezzel csekély remény még maradt az ellenzék számára. Ezt követően viszont gyors határozat született arról, hogy a rendek 38 ezer újoncot ajánlanak, mégpedig nyolc évre (az 1830. évi tíz évvel szemben). A február 21-i országos ülésen – a megegyezés szerint – csak az újoncozást elfogadó határozat lett hitelesítve, a 38 ezer és a nyolc év nem, az egyelőre maradt kerületi szinten.⁶⁸⁸ A rendeknél egyet ismét hátrált az ellenzék, ami megmutatkozott a főrendi reakciókban is: a február 20-i ülésen már csak 29:23 arányban nyert a szólásszabadság ügyéről szóló rendi feliratot elvető kormánypárti álláspont, jeleként annak, hogy már

⁶⁸⁵ Írások II. 107, 108, 122. sz. A leiratok ellenzéki fogadtatásához ld. még: Takáts-h. 9031, 9042.

⁶⁸⁶ Bohus utasítását homályosnak véelve nem állt Nagy Pál mellé, Faschó József viszont igen; szavaikból úgy tűnik, Faschó elállt az utasítástól. (STULLER, II. 713.)

⁶⁸⁷ A beszéd: STULLER, II. 776. sköv., DEÁK F., 2001. 247. sköv., KÓNYI, 1882. 356. sköv.

⁶⁸⁸ A február 4–8. közti kerületi ülésekhez: STULLER, II. 689. sköv., 711. sköv., 743. sköv., 792. sköv. A 4. rendi üzenet a szólásszabadság ügyében: Írások III. 125. sz. (5.) A február 18-i kerületi határozat: uo. 30. sz. (24. sköv.)

többen kívántak valamilyen közeledést. Még Prónay Albert pesti és Zichy Károly vasi adminisztrátorok (személyes jogon voltak jelen) is felengedték volna a feliratot.⁶⁸⁹

A főrendek zöme azonban továbbra is vétót emelt a rendi felirattal szemben. Március 10-én is elvetették azt, jelezve, hogy mivel a rendek nem változtatnak, csak ismételnék, ők is ezt teszik; változtassanak a rendek a szövegen. Ugyanakkor egyet léptek előre is a kiegyenlítés felé: ha a rendek nem engednek, menjen fel az uralkodóhoz mindkét álláspont egy közös felirat kíséretében. Ez viszont Deákéknak nem volt elfogadható, mivel egyrészt megkönnyítette volna a kormányzat dolgát, másfelől azonos értékűvé tette volna a két tábla álláspontját, ami a képviselőkől álló alsótábla degradálását jelentette volna.⁶⁹⁰

Közel tízhónapos harc után elérkezett az az idő, amikor mindkét fél számára egyértelmű lett: parlamentáris eszközökkel nem győzhetik le a másikat. A Deák vezette ellenzék új záradékokat bármikor kieszkelhetett s gátolhatta a Bécs számára alapvető újonc- és adómegajánlást. A teljes jogfeladást, minden kényszerítő eszköz elvetését a mérsékelt követek, sőt egyes aulikusok sem kívánták. Mindig akadhatott köztük kellő számú átszavazó, amire korábban is voltak példák. Metternichéknak viszont egyre kínosabb lett nemzetközileg is, de belpolitikai szemszögből is a hosszadalmas huzavona újoncok és adó nélkül. Reagálhattak volna az országgyűlés feloszlásával és rendeleti kormányzással, ami viszont az 1823. évi rendi ellenállást is felülmúló belháborút eredményezett volna, kockáztatva Bécs még meglévő, bár csökkenő európai tekintélyét és súlyát. A Deákék által követett jogorvoslat pedig Bécsben nem volt tárgyalási alap, mert hatalmas presztízavesztéséget jelentett volna.

Deák mindenkinél jobban tudta, hogy szívós háttérmunka és megállapodás kell – a veszélyeket is rejtő – az állóháború befejezéséhez. Láttuk, már az országgyűlés előtt jelezte: az ellenzék elfogadna egy olyan békejobbót, amely nem jár jogfeladással. Metternichék azonban sokáig egyszerűen le akarták győzni az ellenzéket, az országgyűléssel fogadtatva el a kemény jogvédelem félretételét. A közel egyéves jogvédő harc, melyben Deákék a politikai kényszer fegyvereinek sorát vetették be, elengedhetetlen feltétele volt Bécs tényleges kompromisszum-készségének. E készség apróbb, majd nagyobb jeleit a figyelő szem már korábban is észrevehette. Említettük a perszonális 1839. október 17-i utalását az esetleges kegyelemre, amnesztiára, amit azonban csak új szólásszabadsági törvény elfogadása után, arra hivatkozva lehetett volna kérni. (Láttuk, hogy új törvényeket az ellenzék csak a jogorvoslat után volt hajlandó hozni, kerülve a bírói ítéletek legitimálását.) Láttuk azt is, hogy a nádortól eleve nem volt idegen a Pozsony és Bécs közti hídverés. Deákkal mindig is kész volt tárgyalni, egyeztetni, ki is jelentve: számára bármikor van ideje.⁶⁹¹ Deák 1840. február közepén, az újoncügyben tett rendi engedmény után is üzent Bécsbe: amennyiben a kormány esetleg elérné, hogy az országgyűlés megajánlja a kért újoncszámot, nagyot hibáznának, ha gyorsan véget is vetnének az országgyűlésnek, mivel ez az ellenzék számára adna hatalmas agitációs eszközt. Deák más utat sugalmazott a feszültség feloldásához.⁶⁹² Közben a konzervatív követek konferenciáin is keresték a megoldást, egyesek közülük még mindig a merev keménység oldalán álltak (Sztáray Albert, Apponyi György), mások viszont felengedték volna a rendi feliratot, vagy mindkét tábla álláspontját felterjesztették volna.⁶⁹³ Február vége felé az ellenzék már a háttértárgyalások sikerében bízott, abban, hogy a főrendek átengedik a feliratot, amit amnesztia követ. Széchenyi „hétpécsetes titkokként” hozta a hírt: leirat várható, melyben a király kijelenti, hogy

⁶⁸⁹ STULLER, II. 751. sköv. Prónay Albert általában igyekezett kerülni az ellenzékkel a konfliktust. Prónay életútja: PÁLMÁNY, 2011. I. 410. sköv. Zichy Károlyé: uo. 474. sköv.

⁶⁹⁰ A márciusi 10-i főrendi üzenet: Írások III. 154. sz. (103.) A március 18-i rendi határozat: uo. 176. sz. (130. sköv.) Ezt a határozatot a rendek március 24-i országos ülésükön megerősítették: STULLER, II. 844. sköv., Írások III. 234. sz. (228. sköv.)

⁶⁹¹ 1839. október 30-i jelentés: Takáts-h. 8959.

⁶⁹² Uo. 9082.

⁶⁹³ Uo. 9089.

nem állt szándékában a szólásszabadság felszámolása s látva a rendek aggodalmát, megszünteti a pereket, szabadon engedi a bebörtönzötteket.⁶⁹⁴

Az amnesztiáról, annak módozatairól, hogyanjáról folyó tárgyalásokon kormányzati oldalról József nádor mellett főként Mailáth György országbíróra, Dessewffy Aurélla, Jósika Samura lehetett támogatóként számítani, míg a törvénysértésekben aktív részes és bukása után is magas pozíciókat betöltő Cziráky Antalra és Somssich Pongrácra természetesen nem. Cziráky és Somssich az esetleges amnesztiát Kossuthra soha nem terjesztették volna ki, s ebben Metternich is sokáig egyetértett.⁶⁹⁵

Széchenyi alaposan tájékozott volt az alkudozásokról, sőt naplóbejegyzései szerint része is volt (ha nem is Deákéhoz, vagy József nádoréhoz fogható) a tárgyalásokban. Wirkner például már februárban járt Széchenyinél, március elején pedig Széchenyi volt Wirknernél, amikor az visszaérkezett Bécsből Pozsonyba. Február 26-án Deákkal is hosszan értekezett, március végén ismét Wirknernél cserélt gondolatokat Dessewffy Auréllal és Jósika Samuval. Március 28-án a személyes látogatta meg Széchenyit, aki április 4-én fogadást adott Deák és társai részére. Április 15-én Deák és Klauzál látogatták meg, 26-án pedig hosszasan sétált Deákkal a ligetben.⁶⁹⁶

Február végétől a nádor új és erőteljes kísérletet tett a megegyezés elősegítésére. Február 23-án az uralkodóhoz fordult jelezve, hogy a rendek 38 ezer újoncot szavaztak meg (azt nem említette, hogy ajánlatukat nem küldték át a főrendekhez, várva feliratuk felterjesztését), s ezért azt kérte, hogy az uralkodó az országgyűlés végére időzítve adjon amnesztiát, szüntesse meg a pereket.⁶⁹⁷ A nádor javaslatát a Magyar Kancellária gyorsan, már 25-én megkapta azzal, hogy a szűkebb (az országgyűlési ügyeket tárgyaló) kancelláriai bizottság teljes titoktartás mellett tegyen hamar javaslatot. A bizottság (Mailáth Antal kancellár, Bartal és Stettner főtanácsosok) március 1-jén már előterjesztést készített, amely hamarosan az Államkonferencia elé került. Ebben vázolta a nádor javaslatait, megemlítve, hogy a nádor az ügyben bizalmas értekezletet is tartott, és fő célja az, hogy az újoncügyben legyen végre kibontakozás; azaz meg kell találni a szólásszabadsági ügyben a kompromisszumot. Az értekezlet (résztevői az iratban név szerint meg nem nevezett főméltóságok voltak) egyetértett vele s azt javasolta, hogy a nádor kérjen az uralkodótól előrevívó lépést az ügyben. Egyik fő érvük az volt, hogy ha a rendek (megelégtelve a vitát) leteszik a szólásszabadság ügyét, akkor a megyékben fogják még intenzívebben folytatni a kormány elleni harcot, amit meg kellene előzni. A nádori értekezlet részttevői szerint az országgyűlés befejezése táján kellene a javasolt intézkedésnek megtörténnie. Jó hatású lenne, ha az összes pert, ami az országgyűlés előtt indult, megszüntetnék. (Kiemelendő, hogy Kossuth sem volt kivételként megemlítve.) Mindezt a kancelláriai bizottság jelezte előterjesztésében, először azzal a megjegyzéssel, hogy egy országgyűlési feliratot megelőző ügydöntő leirat növelné a zavart, ártana a királyi tekintélynek. A bizottság rosszállóan utalt arra is, hogy a nádor, illetve a nádori értekezlet részttevői által javasolt leirattervezetben szerepel az, hogy Magyarországon képviseleti alkotmányosság van. A bizottság ezt veszélyes kitételnek minősítette, leszögezve, hogy a „képviseleti kormányzás” Európa-szerte terjedő elv, de királyi leiratban ezt az elvet célszerűtlen, sőt káros említeni. Végül azonban a bizottság (ellenérzései mellett) javasolta a nádor és a nádori értekezleten részt vevő méltóságok javaslata szerinti intézkedést, de úgy, hogy a kegyelem csak kilátásba legyen helyezve. Lényegében így is történt.⁶⁹⁸

Mielőtt a József nádor által javasolt forgatókönyv további sorsát tárgyalnánk, tegyünk kis kitérőt. Március elején Nagy Pál, alighanem lelkiismeret-furdalástól is hajtva, javaslattal fordult a kormányzathoz. E szerint, mivel az újoncokat az országgyűlés lényegében megszavazta, hasznos lenne néhány, az országnak kedvező törvény, például az örökvaltság elfogadása, illetve a szólásszabadsági konfliktus

⁶⁹⁴ Uo. 9102. Érdekes, hogy az ellenzék radikális része – egy besúgó szerint – inkább az országgyűlés berekesztését látta kíváncsnak, mert attól félt, hogy a megegyezés és az azt követő értékes törvények esetén Bécs jó pozícióban fejezi be a harcot.

⁶⁹⁵ PAJKOSSY, 2006/C. 34. sköv. Általában a megegyezési törekvésekről: HORVÁTH M., 1886. II. 156. sköv.

⁶⁹⁶ SZIN V. 356, 360, 363, 369, 371–373.

⁶⁹⁷ Vö. PAJKOSSY, 2006/C. 36.

⁶⁹⁸ Vö. St Konf. 1840:315. (W-2996. d.)

feloldása. Erre most lenne szükség és nem később, különösen nem az országgyűlés után – jegyezte meg nyomatékmal. A főrendekkel is el kell fogadtatni, hogy az eddigi merev elutasítás helyett tudomásul kell venniük az amnesztiát. Metternich ekkor durván elutasította Nagy Pál tervezetét, szerzőjét nevetséges fantasztának vagy körmönfont álmodozónak nevezte, s remélte, hogy a király sem veszi komolyan, mivel a javaslat nagy csapást mérne a főrendekre és lényegében a felső bíróságok cenzúrázását jelentené. Nagy Pál javaslatának durva elutasítása ellenére úgy vélem, akár figyelembe vették, akár nem, a forgatókönyv a továbbiakban a nádor javasolta úton, de Nagy Pál gondolatait is figyelembe véve folytatódott.⁶⁹⁹

Az országgyűlés végnapját május 2-re kitűző leiratot március 16-án közölték Pozsonyban. A leirat nem túl tapintatosan azt is tartalmazza, hogy a megkapott adatok alapján a rendek is belátták, hogy az újoncokat meg kell ajánlani.⁷⁰⁰ Az alsótábla április 1-jén reagált. A határidőt csakis úgy tudja elfogadni, ha addig a sérelmek is orvosolva lesznek.⁷⁰¹

Az ellenzék nem ijedt meg a berekesztés közlésétől, sejtette (alighanem már a háttértárgyalások ismeretében), hogy a kormányzat a megítélését javító törvényeket kíván elfogadni, ehhez viszont újabb leiratra lesz szükség, amelyben az uralkodó várhatóan kijelenti, hogy nem akarta és nem is kívánja a szólásszabadságot kérdésessé tenni, egyben pedig amnesztiát ad. Az ellenzék vezetői abban is egyetértettek, hogy a megfelelő kormányzati intézkedés előtt nem szavazzák meg az adót.⁷⁰²

Március 25-én kihirdették a 24-én kelt újabb királyi leiratot. E szerint az uralkodó látva, hogy az országgyűlés késedelmességének az oka az aggodalom a szólásszabadságért, kijelentette, hogy az „az ősi alkotmány oltalmán nyugszik”, s ő fenntartani kívánja, de rögtön hozzátéve: akik féktelenségükben átlépték a szólásszabadság korlátait, azokat kötelességénél fogva kénytelen a megfelelő törvényszék elé állíttatni. Egyben azt is közölte, hogy az ítéleteket és a bíróságok függetlenségét is védelmezni köteles. Mintegy vigasztalásul, de meglehetősen homályosan kilátásba helyezte, hogy a közügy érdekében a megfelelő időben kész lehet a megbocsátásra.⁷⁰³ A leiratot a nádor járta ki, az előzetes tárgyalásokba Deákot is bevonták, sőt talán része is volt a megszövegezésben, de abban aligha, hogy a szövegből kimaradt az amnesztia. A nádor, illetve az említett nádori értekezlet javaslatait teljesítették, de a kancelláriai bizottság korrekciójával, azaz amnesztia kihirdetése nélkül. Az egyezség – úgy tűnik – megvolt. Az ellenzék feje a rendi záradék elejtését ígérte, de teljes amnesztiáért cserébe. Bécsben viszont ekkor még nem szánták rá magukat Kossuth szabadon bocsátására.⁷⁰⁴ A nádort támogatta Mailáth kancellár is, sőt tanácsosa, Bartal György a leirat szövegezésében is aktív részt vett, majd főnökével együtt – szokás szerint – alá is írta az országgyűléshez küldött dokumentumot. Az ellenzéknél meglepetést nem okozott a leirat, a lényegét ismerhették és tudták, hogy az amnesztia ideje egyelőre még nem érkezett el.⁷⁰⁵ Az alkudozás folyt tovább. Március 27-én a Wenckheim Bélánál rendezett ellenzéki konferencián már számoltak a záradék bukásával, mivel a szavazatok közel álltak az egyenlőhöz úgy, hogy kilenc megyét láttak bizonytalannak s ezek közül több is elállhatott (a leirat nyomán) a záradék mellől.⁷⁰⁶

A megnyugtatónak szánt, némi reményt is keltő leirat több követet valóban megpuhított, annál is inkább, mivel Deák s vele mások is pontosan tudták, hogy a nádor szilárdan megígérte az amnesztiát és előzetes bizalmat kért. Március 29-én és 30-án, még a rendi kerületi ülés előtt Klauzálnál volt egyezte-

⁶⁹⁹ St Konf. 1840:270. (W-2996. d.) Vö. PAJKOSSY, 2006/C. 36.

⁷⁰⁰ Írások III. 174. sz. (127.) Vö. *Hírnök*, 1840. március 23.

⁷⁰¹ Írások III. 199. sz. (175.)

⁷⁰² 1840. március 17-i jelentés (Takáts-h. 9162.). Március 18-án már terjedt a hír: a kormányzat meghosszabbítja az országgyűlés időtartamát. (Uo. 9163.) Egyes kormánypártiak viszont még ekkor is úgy akartak az országgyűléstől újoncot és adót, hogy közben semmit sem engednek. Akadt köztük olyan, aki abban reménykedett, hogy az ellenzék egyes tagjait meg lehet vesztegetni. (Uo. 9177.) Ezek az eszmecserék már a folyó, kulisszák mögötti tárgyalások során kirajzolódó menetrend szempontjából marginálisak voltak.

⁷⁰³ Írások III. 188. sz. (156. sköv.) *Hírnök*, 1840. március 30., *Jelenkor*, 1840. április 1.

⁷⁰⁴ Vö. PAJKOSSY, 2006/C. 35. sköv.

⁷⁰⁵ Március 26-i jelentés. (Takáts-h. 9183.)

⁷⁰⁶ Uo. 9188.

tés. Úgy számoltak, hogy a leiratot támogatja 22 megye és ellene van 23. (De ebbe tévesen számolták bele Bácsot.) Teljesen bizonytalannak vettek három megyét, de itt is melléfgotak, mert Arad, Sopron és Trencsén ekkor nem volt már bizonytalan, sőt.⁷⁰⁷ A tanácskozás vége felé jelentették is, hogy Trencsén is áttált; új utasítása érkezett a leirat mellett, ami a záradék elvetését is jelentette. A kerületi ülésen nagy vita bontakozott ki, ami azonban Deákék számára már inkább csak a tisztos utóvédharcot jelentette. Az amnesztia mikéntje és hogy az Kossuthra is kiterjed-e, még bizonytalan volt, s így ki-ki kifejthette elvi álláspontját. Az ellenzék még azt is jelezte, hogy készen áll a további küzdelmekre is. A bácsi Szutsits (Sučić) Károly viszont már az elején jelezte: a leiratból látható jóindulatot viszonzni kell, azaz elejteni a záradékot. A somogyi Somssich Miklós szerint (ebben sok igazság volt) a leirat szelleme közel állt a főrendek sokszor ismételt véleményéhez. Ő maga továbbra is törvénytelennek tartotta az ítéleteket, és jelezte, hogy kegyelmet soha nem kér. Ugyanakkor ő is említette az amnesztia ígéretét, remélve, hogy a kormányzat teljesíti azt, alkotmányos jogi sérelem nélkül. Deák utalt arra, hogy ilyen nehéz helyzetben még ritkán volt, a következő napok, hetek ugyanis döntő hatással lesznek az országgyűlésre, a nemzeti ügyre. A leiratot ő is elégtelennek tartotta, a végén álló biztatás magánemberként „kedvesen érintette”, de törvényhozó – mondta – ígéretre nem alapozhat. Jogorvoslat előtt nem lehet újoncokat adni. Inkább maradjanak az elítéltek börtönben, de jogot feladni kizárt. Mivel a leirat nem orvosolt, „jobb híján” megmaradt ő is a záradék mellett.⁷⁰⁸ Klauzál utalt a tízhónapos harcra s a rendek küzdelme eredményeként könyvelte el a leiratot, a benne lévő némi biztatást. Nem volt megelégedve, de méltányolta a „láthatatlan kéz” munkáját, mely enyhíteni kívánta a fájdalmat. Kívánta, hogy e kéz működjön tovább és vezesse a kormányt a jogorvoslathoz. A záradék feladását viszont nem támogatta. (Klauzál félreérthetetlenül utalt a Deák döntő részvételével folyó háttéregyezkedésekre, s tudta, hogy küszöbön a megállapodás.) 26 megye – a többség – szavazott ezek után a záradék felvetelére, köztük Bars, Temes, Arad és Trencsén. Bars követe, Ambró kifejtette: küldői ugyan a záradékot támogatják, de mivel a leirat mintegy megelőzte a szólásszabadsággal kapcsolatos felirat felterjesztését, eláll a záradéktól.⁷⁰⁹

A március 30-i kerületi döntést nem közölték a főrendekkel, de átküldték az újoncügyi (érdemben már február 5-én elfogadott, de országos ülésben meg nem erősített) felirat-tervezetet, ami önmagáért beszélt. E határozatot az április 1-jei országos ülésen megerősítették. Megemlítendő, hogy Veszprém követi ellentétesen szavaztak, s szokás szerint Hunkár Antal maradt a záradék mellett. Követtársai, Kotsi-Horváth Sámuel viszont jelezte, hogy lenne jó oka a bácsi javaslat mellé állni, mert a (Klauzál említette) „láthatatlan kéz” és mások munkája semmivé lehet, ha a rendek tovább erőszakoskodnak, de inkább nem voksolt. Szatmár követi hasonlóan jártak el.⁷¹⁰ Deák végül csak annyit érhetett el, hogy a szólásszabadsági felirat-tervezet elveit ismét megerősítették, érvényben tartották tehát a jogfenntartást.

⁷⁰⁷ Uo. 9194.

⁷⁰⁸ Deák beszéde: KÓNYI, 1882. 381. sköv., STULLER, II. 887. sköv.

⁷⁰⁹ Wirkner Lajos egyébként saját szerepét messze eltúloz, főként Metternich, de Mailáth Antal „kibontakozást szolgáló alapvető” tevékenységéről valótlanságokat állító emlékiratában azt írta, hogy Deák királyi amnesztia fejében a háttérben munkálkodott a záradék elvetésén s három követtársát rábeszélte, hogy szavazzanak a záradék ellen, miközben ő maga annak megtartására voksolt. Pajkossy Gábor ezt Deák egyéniségére utalva elképzelhetetlennek tartja, s hibáztatja Ferenczi Zoltánt és Gergely Andrást azért, hogy hitelt adtak Wirknernek. (PAJKOSSY, 2006/C. 35.) Pajkossy úgy tudta, hogy a Wirkner által említett Bars és Temes közül Bars nem szavazott a záradék ellen. (Uo. 37–38.) Stuller tudósításainak általam olvasott példánya szerint viszont Bars a záradék ellen szavazott. Jómagam úgy vélem, nem teljesen kizárt, hogy az alku (nem Deák–Wirkner, hanem jóval inkább Deák–József nádor alku) jegyében és a kibontakozás érdekében Deák bevette, vagy előzetesen tudomásul vette a cseles megoldást. Itt utalunk Deák országgyűlést követő követjelentésére (amit majd részletezünk): az ellenzékben többen úgy látták, nemcsak a jogorvoslat, hanem akár maga az elv is elbukhat, s ezért adták fel a záradékot. (A követjelentés vonatkozó része: DEÁK F., 2001. 263.) Ezt viszont Deák személy szerint nem tehetette meg sem személyes presztízse, sem utasítása miatt.

⁷¹⁰ A kerületi és országos ülésekről: STULLER, II. 849. sköv., 859. sköv., 997. Hunkár Antal pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 950. sköv.; Kotsi Horváth Sámuelé: uo. 995. sköv. (A titkosrendőrök szerint 1830-ban még ellenzéki volt, 1832-től viszont kormánypárti.)

Egy besúgó úgy tudta, hogy március 29-én a nádor fogadta az ellenzék vezetőit, engedményt kért, garantálva az amnesztia bekövetkezését.⁷¹¹ A rendi ülések után az ellenzék be nem avatott, vagy az alkuval elégedetlen része túlzott engedékenységgel vádolta Deákot.⁷¹² A másik rész viszont – ismerve a bizalmas információkat is – remélte a közeli amnesztiát, s ezzel indokolta „puhaságát”, de hozzátéve: ha becsapja őket a kormány, olyan záradékot eszelnek ki az adóügyben, hogy kezdődhet a harc előlről.⁷¹³ Az ellenzékéből sokan viszont úgy látták, hogy kiharcolták az amnesztiát. Ugyanakkor az aulikusok zöme az országgyűlés alatt adandó amnesztiát vereségnek érezte, s többen úgy vélték, hogy ezek után aligha lehet majd ismét harcba vinni a kormánypártot. Sztáray állítólag dühében elutazni készült.⁷¹⁴ Dessewffy Aurél és Jósika Samu viszont a kölcsönösen elfogadható amnesztia útját egyengették, s alighanem volt is részük főként Metternich megpuhításában. Döntő szerepük az ügyben korántsem volt, bár Szőgyény-Marich egyoldalú leírásában ezt állította.⁷¹⁵ A nádor szerepe lényegesen nagyobb volt: ő Lajos főhercegnek, az Államkonferencia elnökének írt levelet, melyben amnesztiát javasolt, mégpedig az országgyűlés kegyelmi kérvénye nélkül.⁷¹⁶

A rendek már április 19-re, a király születésnapjára várták az amnesztiát, illetve mivel 19-e húsvételre esett, április 21-i kihirdetéssel számoltak.⁷¹⁷ Maga Deák állítólag május 1-jéig adott haladékokat a kormánynak új leirat leküldéséhez. A főrendi kormányoldal viszont azt remélte, hogy amnesztia csak akkor lesz, amikor a főrendek ismét visszavetik a rendi szólásszabadsági felirati javaslatot, tehát miután ismételten kifejtették tagadásukat bármiféle kormányzati jogorvoslattal szemben.⁷¹⁸ Közben az alkudozások elvezettek Kossuth szabadon bocsátásának bécsi elfogadásához is; erre utalhat, hogy többen Pozsonyban már Kossuth jövőjét tervezgették. Egyesek ügyvédjükké kívánták fogadni, mások a pesti közgyűlésen szántak neki komoly szerepet, sőt felmerült a következő országgyűlésre követté történő választása is.⁷¹⁹

Deák az április 8-i kerületi ülésen még tett egy (szinte reménytelen) kísérletet a jogvédelem érdekében, jelezve a még létező harc készséget. Indítványozta, hogy adót ne ajánljon a rendi tábla, amíg jogorvoslat nincs. Az adott helyzetben már csak 16 megye támogatta. (Köztük Bars, melynek korábbi kormánypárti utasítását ekkor sikerült a megye régi, hagyományos ellenzéki szellemében korrigálni.)⁷²⁰

A főrendeknél az április 22-i ülés adott alkalmat az imént említett erődemonstrációra, a rendi sérelmi felirati javaslat ismételt visszautasítására. Az ülés elején Vay Miklós védelmezte a bírákat és az ítéleteket (a Királyi Tábla bírájaként része volt az ítéletekben) a szokásos módon, majd a fiatal Eötvös József tette le nyomatékosan voksát az ellenzék mellett: mi lesz a főrendi negáció eredménye? Növelni fogja a közbizalmat a kormány iránt? El lehet perekkal, ítéletekkel nyomni a szabadságot? Természetesen „nem”-mel felelt, jelezve, hogy akik erősíteni kívánták a kormányt, a közbizalomtól fosztották meg. Batthyány Lajos remélte, hogy a főrendeknek politikai jogaik nem szentebbek politikai kötelességüknél. Kijelentette, hogy a főrendeknek le kellene mondaniuk vétőjogukról, hiszen a nemzeti többséget a rendek képviselik. Ha a főrendek a feliratot nem engedik át, akkor a rendek semmit sem terjesztenek uralkodói döntés alá, azaz törvények nélkül mehetnek haza a követek is, főrendiek is. Kiváló beszéd volt, a besúgók szerint Batthyány ekkor már az ellenzéken belül népszerűségben, elfogadottságban Széchenyi előtt állt.

⁷¹¹ Takáts-h. 9199.

⁷¹² Uo. 9256.

⁷¹³ Uo. 9197.

⁷¹⁴ Uo. 9199.

⁷¹⁵ SZŐGYÉNY-M., 1903. I. 14. sköv.

⁷¹⁶ PAJKOSSY, 2006/C. 39.

⁷¹⁷ Takáts-h. 9123., PAJKOSSY, 2006/C. 39. Az uralkodó születésnapjára a rendek üdvözlő feliratot is elhatároztak: Írások III. 278. sz. (323.)

⁷¹⁸ Takáts-h. 9213.

⁷¹⁹ Uo. 9218.

⁷²⁰ STULLER, II. 900. sköv., Takáts-h. 9157. Vö. PAJKOSSY, 2006/C. 38.

Andrássy Károly igen bátran és élesen beszélt. Miben bíznak azok, akik oly megvetően szólnak az ellenzékről és ügyéről? Felelt is kérdésére: a katonai hatalomban. „De Szent Péternek a Gezemani kertjében mondódott: Dugd be kardodat hüvelyébe, mert a ki a kardban bíz, kard által fog elveszni...” Hozzátette: a történelem ezt sokszor igazolta. A bírói függetlenséget csak akkor értékelte, ha az alulról is, felülről is érvényesült. Egyébként nincs messze az idő – mondta –, amikor alkotmányunk már nem hazugság, hanem valóság lesz. Új politikai perekről nem félt, s ha mégis bekövetkeznének, akkor tudnivaló: „...egy vallás sem keletkezett marttyrok nélkül.”

Teleki László – alighanem első országgyűlési beszédében – kiemelte: a kormány választott megyei tisztviselőket felfüggeszt, elmarasztal, viszont a kinevezett bírákat védi. Természetesen a többség más-ként gondolkodott és döntött, elvetve a rendi felirati javaslatot.⁷²¹

A főrendi ülésen feltűnt, hogy az elnöklő nádor békésen tűrte a kormányzat elleni kirohanásokat. Még Batthyány is elismerte, hogy elnéző volt velük. A kormányoldal pedig nehezményezte, hogy közülük számosan még szólni kívántak, de a nádor ezt nem vette figyelembe. A háttértárgyalások centrumában álló nádor alighanem feleslegesnek látta a szócséplést, tudva, hogy a lényeg máshol dől el.⁷²² Itt említsük meg, hogy április 26-án Deák egy órát tárgyalta Mailáth kancellárral.⁷²³

Pozsonyban nőtt a türelmetlenség és izgatottság. Híre ment, hogy Mailáth országbíró hozza le hamarosan a várt új leiratot. Egyes ellenzékiek hozzátették, ha nem jön az amnesztia, a nádor (kompromittálódása miatt) talán le is mondana. Deák is üzent a szokott módon, a hallgatózó besúgók előtt szólva: május 2-áig (az országgyűlés közölt végpontjáig) szükséges az amnesztia, különben a törvények hitelesítésénél (az úgynevezett szankcionálásnál) fognak a rendek kemény záradékot állítani.⁷²⁴ Ekkor már készen állt a megállapodás. Ennek jegyében a kormány egy fontos gesztust tett: az április 27-i egyes ülésen kihirdették az engedőleges örökváltság kormányzati elfogadását. Maga a leirat erről április 30-án érkezett meg Pozsonyba.⁷²⁵ A gesztus nagy jelentőségű volt, hiszen az örökváltság 1834 végén kormányzati aknamunkával történt elbuktatása eredményezte – mint láttuk – Wesselényi ominózus szatmári szavait, majd perét és a többi politikai pert is. Hirtelen elfogadása egyértelműen jelezte, hogy megkezdődött a „kibékülés”. A kihirdetést egyes ülésen, majd a rendi táblán is óriási ováció fogadta.⁷²⁶

Az örökváltság kormányzati elfogadását (bizonyára az egyeztetett forgatókönyv szerint) gyors rendi reakció, gesztus követte a Bécs számára fő újoncállítási és adó-megajánlási kérdésekben. Az április 27-i kerületi ülésen még 26 megye állt az újoncok nyolcévi kapitulációs ideje mellett, a kormányzat által kívánt tíz év helyett. Április 30-án országos ülésen, az örökváltság-leirat után Esztergom, Trencsén és Torontál átállt a kormányzati igényt támogatók mellé.⁷²⁷ (Az újoncozás és az adóügy tárgyalására még részletesen kitérünk.)

⁷²¹ A főrendek tárgybani utolsó válaszukban kijelentették, hogy törvényes érvekkel operáltak a szólásszabadsági sérelem ellen és törekedtek a közelítésre is. A március 24-i leiratot pedig lényegében a magukénak fogadták el. – Írások IV. 347. sz. (80. sköv.) Stuller az ellenzéki felszólalók közt Almássy Károlyt említ Andrássy Károly helyett (Almássy Károly nem szerepel az országgyűlés főrendi tagjai közt.) Az április 22-i főrendi ülés: Főrendi n. 448. sköv. Vay Miklós beszéde: 448., Eötvös József: 453. sköv., Batthyány Lajosé: 457. sköv. (Vö. MOLNÁR, 2007. 115. sköv.), Teleki Lászlóé: 458. sköv., Andrássy Károlyé 480. sköv.

⁷²² A főrendi ülésről ld. még: STULLER, II. 937. sköv., Takáts-h. 9253, 9264, 9278.

⁷²³ SZIN V. 378.

⁷²⁴ Takáts-h. 9277. A besúgók szerint érkeztek is olyan megyei pótutasítások, melyek a szankcionálást kívánták gátolni a jogorvoslat érdekében. (Uo. 9248.)

⁷²⁵ STULLER, II. 948., Írások IV. 337. sz. (71. sköv.)

⁷²⁶ Takáts-h. 9277.

⁷²⁷ A torontáli követ, indokolva álláspontja gyors megváltozását, utalt az örökváltság kormányzati elfogadására, másfelől a küszöbön álló amnesztiára is. Deák jelezte, számára nem elegendő érv az, amit a kormányzat hangoztat, miszerint az örökös tartományokban tíz év a szolgálati idő, hiszen volt időszak, amikor Magyarországon örökös katonáskodás volt, az örökös tartományokban pedig csak 14 éves szolgálati időt írtak elő. A többség elfogadta a tíz évet. (STULLER, II. 936. sköv., 947. sköv., Jkv. III. 47. sköv., Írások IV. 339. sz. – 74. sköv., 358. sz. – 89. sköv.)

Hasonló gyorsasággal változott a rendek adóügyi álláspontja is. Az április 27-i kerületi ülés még az évi négymillió mellett állt, itt is 26 megye adta a többséget. Április 30-án viszont közülük Sáros, Hont és Sopron (ugyancsak az örökváltság leirat kihirdetése után) elfogadta a 4,4 milliós kormányzati igényt.⁷²⁸

Deák és közvetlen munkatársai közben bizonyosan tudták, hogy április 29-én az uralkodó Bécsben aláírta az amnesztia-leiratot, amely másnap reggel már a nádornál volt Pozsonyban. Deák aznap is és másnap, május 1-jén is tárgyalta a nádorral.⁷²⁹ A nádor állítólag már április 30-án kihirdette volna az amnesztiát, ám Deák jelezte, hogy a leirat szövege elvi okokból elfogadhatatlan számukra, mivel kegyelmet említ és semmi garanciát nem ad a jövőre nézve. Ezért – tekintettel a nádor szorult helyzetére – azt javasolta, hogy szövegét ne tegyék közzé, csak a tartalmát ismertesse szóban a nádor. Deák alighanem a tartalmi ismertetés megfogalmazásában is közreműködött. A nádori szóbeli közlés szerint – minden mondatnál hatalmas volt a lelkesedés – az előző országgyűléstől kezdve közgyűlési beszédekért elítélteket szabadon bocsátják, a büntetésüket törlik, a folyamatban lévő pereket megszüntetik és az eddig elhangzott hasonló megnyilvánulásokat elnézik (ez utalás volt Somogyi Antal már említett 1840. februári és márciusi híres bihari beszédeire).⁷³⁰ Magát a kegyelmet hangsúlyozó leiratot ekkor és a későbbiekben is a nádor titokban tartotta.⁷³¹

Az amnesztia helyszíni, pozsonyi fogadtatása az említett tömeges éljenzés mellett sem volt egyhangú. Széchenyi megelégedettsége egyértelmű volt; ekkor mondta Deákról: „Félre minden irigységgel hazámfiat, adjuk neki az elsőséget.” Említettük, hogy a nehéz napokban Deák és Széchenyi többször is tárgyaltak.⁷³² Az ellenzék egy részének esetleges radikalizálódásáról viszont Deák a ligetben sétálva már 30-án így szólt Széchenyihez: „Félek Baloghtól, Somssichtól – de kivált Batthyányi Lajostól, mert kivált ezen utolsó tán agitálni fog.”⁷³³ Aggodalmai csak részben igazolódtak, Batthyány nem agitált nyilvánosan, üléseken felszólalva, de például az amnesztia kihirdetésénél az ifúságot lebeszélte az éljenzésről, amiben Eötvös József és mások is partnerei voltak. Még az ülésteremben megjegyezte társainak, hogy nem amnesztiára, hanem törvényességre lenne szükség. Ugyanakkor ő is örült, hogy a perek megszűntek, és a bebörtönzöttek kiszabadultak. Maga Deák is, Beöthyvel, Pázmándyval együtt bosszúsnak látszott a kialakult helyzetben, hiszen ő tudta a legjobban, hogy bár többet nemigen érhetek el, jogorvoslatot és a jövőt illető garanciát nem kaptak.⁷³⁴

A kormányoldal be nem avatott része is elégedetlen volt, egyéves küszködésük után leforrázta őket az „engedékenység”. Az udvar „engedékenységének”, kompromisszumkésztségének fő oka az országgyűlés alatt kieleződő keleti válság volt. Bécsnek gyorsan kellettek az újoncok, és az idő teltével (mint utaltunk rá) egyre fogyó nemzetközi tekintélyének súlyosan ártott a magyar rendek ellenállása.⁷³⁵

A szólásszabadság ügye még előkerült néhány nap múltán kerületi ülésen, melyen a főrendek utolsó tárgybani üzenetét tárgyalták meg. Deák kiemelte, hogy az amnesztia-leirat nem igazolja a főrendeket, s nincs más lehetőség, mint hogy a jogorvoslat ügyét átadják a következő országgyűlésnek. Ha a sérelmek tettelegesen következményei meg szűntek is, az elveket nem adhatják fel. Így is határoztak, s azt már szükségtelennek látták, hogy határozatukat átküldjék a főrendekhez.⁷³⁶

⁷²⁸ STULLER, II. 936, 947. sköv., Jkv. III. 53. sköv., Írások IV. 338. sz. (73. sköv.) 359. sz. (91. sköv.)

⁷²⁹ Széchenyi naplójában tett említést Deák és a nádor tárgyalásairól, és április 30-án örömmel jegyezte fel: holnap amnesztia. (SZIN V. 379.)

⁷³⁰ Írások IV. 353. sz. (86. sköv.) – Vö. STULLER, II. 948. sköv., Takáts-h. 9280. Az amnesztiáról, a leiratról és az azt közvetlenül megelőző eseményekről vö. PAJKOSSY, 2006/C. 37. sköv., illetve KLÖM VII. 621. sköv.

⁷³¹ KLÖM VII. 622., PAJKOSSY, 2006/C. 40. Ugyancsak Pajkossytól tudjuk, hogy az Államkonferencia az 1840:668. sz. alatt döntött a leirat szövegéről. Vö. Kanc. ált. 1840:5507.

⁷³² SZIN V. XV–XVI. (Viszota bevezetője.)

⁷³³ SZIN V. 380., vö. MOLNÁR, 1996. 54., Uő, 2007. 117.

⁷³⁴ Takáts-h. 9282.

⁷³⁵ Ehhez ld. Pajkossy Gábor összefoglalását: PAJKOSSY, 2006/C. 44. sköv.

⁷³⁶ STULLER, II. 974. sköv., a határozat: Írások IV. 427. sz. (178. sköv.) A rendek „fájdalommal látták”, hogy a két országgyűlés alatti 23 üzenetük eredménytelen, érveik cáfolatlanok. Elfogadhatatlan volt számukra, hogy választott képviselőkkel szem-

Deák a lehetőségeken belül valóban a maximumot vívta ki. Szívós, taktikus, kis lépésenként engedő, de jogot, elvet fel nem adó politikával, az ellenzék briliáns vezetésével csatavesztések között is biztosította a méltóságteljes és rendezett visszavonulást. Döntő vereséget nem szenvedett. Az amnesztiát az elítéltek és vádlottak úgy kapták meg, hogy azt az ellenzék és az alsótábla soha nem kérte. Lelkiismerete (munkatársaival együtt) nyugodt lehetett. Küzdelmük hozadéka volt az is, hogy a következő években a kormányzat meg sem kísérelte, hogy az ellenzéket politikai perekkel némtsa el. Ez végül is az öt éven át tartó metternichi terrorpolitika visszavonását is jelentette. A szólásszabadság, a kormányzat elleni kritika lehetősége a jövőre nézve megmaradt.

Érdeemes röviden megnézni, hogyan írtak a megegyezésről a kortárs történészek, emlékirat-szerzők, majd utódaik. A mindmáig leginkább mérvadó korabeli elemzés Horváth Mihályé, aki a témánkkal foglalkozó fejezet címét így fogalmazta meg: „Kibékülés a 1839/40-ki országgyűlésen.”⁷³⁷ A második, már itthon megjelent kiadás új adataiért részben Deák Ferencnek mondott köszönetet (megemlítve Szögyény-Marich emlékirata és dokumentumgyűjteménye használatát is). Színvonalasan és korrekten írta le az eseményeket Ballagi Géza is.⁷³⁸ Mindketten Deák szerepét és József nádor jórészt megvalósult forgatókönyvét emelték ki. Ballagi azonban figyelemre méltóan zárta az országgyűlés értékelését: bizonyos összhang létrejött, de „...azt az egyetértést, amely a törekvések közösségén alapul s mely a nyugodt, teljesen zavartalan fejlődés legfontosabb biztosítékát képezi, az alkotmány két tényezőjénél hiába keressük.”⁷³⁹ Horváth Mihály kiemelte, hogy bár az ellenzék nem volt „biztos többségben, végre fényes győzelmet nyert.” A „győzelem” – láttuk – részleges volt, a terror-korszak végét ért, ám a színpalak mögötti megegyezésekre, kisebb-nagyobb manipulációkra is szükség volt a mindkét félnek elfogadható eredményhez. Voltak a valóságtól elrugaskodó elemzők is, mint Beöthy Ákos, aki szerint az országgyűlésre az ellenzék nagy erővel érkezett és végig uralta a terepet, s ha nem is alakilag, de lényegileg a kormány vereséget szenvedett.⁷⁴⁰ Konzervatív oldalon viszont Asbóth János már egyenesen arról elmélkedett, hogy a sérelmek a kormányzat kompromittálása nélkül orvosoltattak és a reform általános jelszó lett. A merev aulikusok helyébe a felvilágosult, őszintén reformpárti Dessewffy Aurél lépett.⁷⁴¹ A kormányhivatalnokként az országgyűlésen is jelen volt Szögyény László is Dessewffy Aurélt emelte ki, aki – ebben igaza lehetett – Metternich meggyőzésénél jeleskedett a náddal, Mailáth Antal kancellárral és Mailáth György országbíróval.⁷⁴² Szögyény viszont teljesen hamisan és tévesen azt is állította, hogy a bécsi eseményekről a pozsonyi ellenzéknek nem volt semmi tudomása.

Maga Dessewffy Aurél is megnyilatkozott. Ő kibékülést látott, amit az előzőtt meg, hogy mindkét fél észrevette, hogy a másik is békülni akar. „...így sikerült néhány becsületes embernek homályban és fény nélkül nagy nehezen helyrehozni a bizalmat, mit mások nagy robajjal és csillogva megrontottak”. Álláspontja az ellenzék több éves megyei, majd országgyűlési küzdelmének elfogult és hibás leminősítése volt.⁷⁴³ Dessewffynek és társainak volt szerepe az ellenzék gyengítésében, a jogvédő feliratok időnkénti mérséklésében, tompításában, majd a „kibékülésben” is, de Pulszky Ferenc a róla szóló írásában nagyon elvetette a sulykot. Szerinte Dessewffyéket félreértették, az ellenzékiek ellenszenvvel fogadták,

ben a csak magukat képviselő főrendek szava döntő lehet. Az ügyet „...annak fenntartását a nemzet alkotmányos buzgóságának, a jövő törvényhozás gondoskodásának – a teljesített kötelesség megnyugtató érzetével” adták át. Az amnesztiáról és közvetlen előzményeiről ld. újabban Pajkossy Gábor már említett, alapkutatásokon nyugvó közléseit. (PAJKOSSY, 2006/C., KLÖM VII. 621. sköv.,) mellett HORVÁTH M., 1886. II. 156. sköv., WIRKNER, 1880. 107. sköv., FERENCZI, 1904. I. 274. sköv., MISKOLCZY, A kamarilla... 112., ERDMANN, 2004/B. 118. sköv.

⁷³⁷ HORVÁTH M., 1886. II. 109. sköv.

⁷³⁸ BALLAGI G., 1897. 458. sköv.

⁷³⁹ Uo. 508–509.

⁷⁴⁰ BEÖTHY Á., I. 335. sköv.

⁷⁴¹ ASBÓTH, 1876. 121. sköv.

⁷⁴² SZÖGYÉNY-M., 1903. I. 14. sköv. Szögyény emlékirata függelékében közölte a nádor által szóban ismertetett amnesztia-nyilatkozatot is (uo. 103.).

⁷⁴³ DESSEWFFY A., 1841. 38. sköv.

az országgyűlési ifjak nem kedvelték őket, „pedig” az országgyűlés sikere nagyrészt (!) az ő érdemük.⁷⁴⁴ Wertheimer a 19–20. század fordulóján jórészt valóságghú értékelést adott, mely szerint Deákék célja a szólásszabadság biztosítása és a politikai perekben hozott ítéletek megsemmisítése volt. A kormányzat pedig igen nehéz helyzetben volt: ha nem kap újoncokat, végső esetben kénytelen lett volna erőszakot alkalmazni. A március 24-i leirat elégtelen volt, nőtt a feszültség, amit Deák ügyessége még időben le-szerelt, s ezzel sikerült 1848 márciusa előtt utoljára békét teremteni. A jogorvoslat elmaradását viszont nem említette.⁷⁴⁵

A korunkhoz közeli történészek közül említsük meg Trócsányi Zsoltot, aki kitűnő Wesselényi monográfiájában pontosan fogalmazott az amnesztiáról. „Kegyelmi tény” említ, amit az ellenzék vívott ki hosszú harcával.⁷⁴⁶ Pajkossy Gábor pontos elemzését és leírását már többször említettük.⁷⁴⁷

Hogyan vélekedtek a megyei követek az országgyűlést követő beszámolóikban (majd azt követően a megyei közgyűlések) az amnesztiáról? Küldőik álláspontja ismeretében és saját hitük, vérmérsékletük szerint különféleképpen. Az aulikusok szélsőségesen lelkesedtek, a bizalom teljes helyreállításáról beszéltek. Így volt ez Szepesben, ahol a megegyezés jelképeként a közgyűlés a követek beszámolója után Deákot, de egyúttal az esztergomi kormánypárti követet, Andrassy Józsefet is táblabíróvá nevezte ki.⁷⁴⁸ Temesben köszönetet mondtak a kormánynak, elrendelték József nádor arcképének a közgyűlési teremben való elhelyezését, de Deákról sem feledkeztek meg, őt táblabírónak nevezték ki.⁷⁴⁹ Zólyom példatlan megbékélést, elégedettséget nyugtázott, kiemelve „az áldott jó királyt”, majd József nádort, a kancellárt, az országbíró és a perszonálist.⁷⁵⁰ Krassóban szívemelő befejezést, örömkönyveket említettek és általánossá vált bizalmat, kiemelve a király, a nádor, a Mailáthok és Szerencsy szerepét. Itt a király és József nádor arcképének megfestésére adtak megbízást. Bács követei otthon szinte dicsekedve emelték ki saját szerepüket az utolsó záradék elvetésében, ami elvezetett a kegyelemhez és az általános örömhöz. A közgyűlés köszönő feliratot küldött Bécsbe.⁷⁵¹

A középútas Bereg követei azt jelentették, hogy a sérelmi feliratot nem sikerült felterjeszteni, de „közvetve” kivívták az igazságot, a perek és ítéletek megszüntetését.⁷⁵² Torontál (alapítását mérsékelt, de az aulikusokhoz közelítő volt) követi korrekt és pontos leírást adtak az eseményekről, kiemelve a főrendi vétő jövőbeni korlátozásának fontosságát. A sérelem tetteles következményeinek megszüntetéséről írtak, a jogorvoslatot a jövő feladatának tartották.⁷⁵³ Tolnában a közgyűlés két jelentést is kapott. Bezerédj (aki ellenzékiként volt hónapokon át követ) mérsékelt hangon, de jelezte, hogy a jövő nincs biztosítva, a békével viszont sok akadály hárult el a reformok elől.⁷⁵⁴ Döry Gábor (a másik oldal követe az országgyűlés elején, illetve végén) az amnesztiában – mellyel a kormány a főtisztviselők közbenjárására eleget tett a nemzet óhajának – teljes megoldást látott, amiért csakis köszönet jár a királynak és kormánynak.⁷⁵⁵

Az amnesztiával szemben kritikus megyék között Csanád a sérelmek következményeit enyhültnek tartotta, de nagyon bánta az elmaradt jogorvoslatot.⁷⁵⁶ Nógrád a jövőt nem látta biztosítva a jogsértések ellen.⁷⁵⁷ Hasonlóan vélekedtek a csongrádi követek is: a feszültség enyhült, a jogorvoslat elmaradt,

⁷⁴⁴ PULSZKY, Jellemrajzok. 68. sköv. (Dessewffy Aurél és társai.)

⁷⁴⁵ WERTHEIMER, 1901.

⁷⁴⁶ TRÓCSÁNYI, 1965. 338. sköv.

⁷⁴⁷ PAJKOSSY, 2006/C. A megegyezéshez ld. 34. sköv.

⁷⁴⁸ Kanc. eln. 1840:741.

⁷⁴⁹ Uo. 808.

⁷⁵⁰ Uo. 642.

⁷⁵¹ Uo. 1006.

⁷⁵² Uo. 915.

⁷⁵³ Uo. 611.

⁷⁵⁴ Uo. 855.

⁷⁵⁵ Uo., vö. CSAPÓ, 1989. 187. sköv.

⁷⁵⁶ Kanc. eln. 1840: 881.

⁷⁵⁷ Uo. 692.

de az elveket sikerült megőrizni.⁷⁵⁸ Somogy radikális követei sajnálták, hogy az ellenzékben nem volt elegendő állhatatosság, gyenge lábon állt a kemény jogvédelem; a kegyelem öröm a szenvedők miatt, de a jogorvoslathoz, ami a jövő feladata, több „férfiúi állhatatosság” kell.⁷⁵⁹ Borsod fájlalta, hogy a törvényszékeket csak hét megye kívánta felelősségre vonni. Követei a kormányzat és a bíróságok elleni 1839. július 3–4-i éles beszédek keménynek, de igazságosnak minősítették. Magánemberként ők is örültek a politikai foglyok kiszabadulásának, de nem kegyelmet, hanem igazságot szerettek volna, és kevesellték a megyék egyetértését és összefogását. Ez már az elégedetlen radikalizmus hangja volt, amely elvi igazságtudatában nehezen fogadta el a realitásokat.⁷⁶⁰

Pest megye június 9-i közgyűlésén már Kossuth Lajos is jelen volt.⁷⁶¹ A követek, akik szilárdan ellenzékiek voltak, az amnesztiáról taktikusabban, tapintatosabban fogalmaztak. A helyzetet reálisan bemutató és elemző, bár Deák és társai szerepét nem említő beszámolójuk szerint az országgyűlés első hónapjaiban reménytelennek tűnt a feszültség elfogadható megoldása, sőt újabb kormányzati fenyegetések réme tűnt fel, de aztán „...férfiak, kik részint születés, részint állás folytán közel állnak a királyhoz” segítettek a bizalom helyreállításban, mert belátták, hogy a monarchia erős csak úgy lehet, ha a Magyarországon „szendergő” erők kibontakozhatnak. Így jött a szerencsés fordulat, s ha minden kívánság nem teljesült is, az országgyűlés végül is felülmúlta a reményeket. A sérelmi feliratot a főrendek nem terjesztették fel, az ellenzék elveit a kormányzat sem ismerte el, a kiküldött, a következő országgyűlésre büntetőtörvénykönyvet előkészítő választmánynak pedig módja lesz a jogorvoslatot elősegítő tervezetet kimunkálni. A nádor által szóban ismertetett amnesztiarendelet (a követek szerint) nem pusztán kegyelmet jelentett.⁷⁶²

Végül nem mellőzhető az ellenzék vezére, Deák Ferenc követjelentése, melyben ismét a közéleti próza remekét alkotta. A július 27-én elhangzott beszámolóban hosszan és precízen ismertette a Ráday-ügyet, majd a régi és új sérelmeket, aztán részletezte a szólásszabadsági ügyet, a tárgyalás menetét, felsorolva az ellenzék fő elveit. Öntudattal jelentette, hogy „mi egyes polgárok sorsának enyhítésére a nemzet jussait oda nem adhattuk, s a polgári szabadság sérelmeit elhallgatnunk vétek lett volna még akkor is, midőn annak fenntartásához a reménynek utolsó szikrája is elenyészett, mert amit hatalom ront meg, az ismét feléledhet, de amit a nemzet könnyelműsége önkényt odavet, vagy gyávasága elhanyagol, azt visszaszerezni ritkán lehet”. Ismertette a záradékokat, melyeket a többség időnként módosított. Utalt a március közepi, az ellenzék bukásához közeli helyzetre. A március 24-i leirat ismertetése után részletezte az utolsó, már gyenge záradék eljöttét is, amit – már érintettük – így interpretált: a többség „...a két tábla közötti egyesülést ezen országgyűlésen már lehetetlennek tartván, rosszabb következtetésektől s még a tárgy érdemének bukásától is félve, célszerűbbnek hitte a záradék által megakasztott tárgyakat megindítani, s így szavazatunk ellenére az eddig fennállott záradék is megszűnt...”, s az adó-, illetve újoncügyi feliratok felmehettek az uralkodóhoz. Az amnesztiát örömmel vette, mivel barátai kiszabadultak az elvek megtagadása nélkül, és biztosan remélte, hogy a kormányzat törvényellenes, „szigorú” rendszere véget ért. Ugyanakkor utalt arra is, hogy a szólásszabadsági sérelmi felirati javaslatokban részletezett elveket fenntartották, a jogorvoslat pedig a következő országgyűléstől várható. A témakör zárásaként a kormánynak is, nemzetének is üzent: remélte, hogy a kormány valóban belátta, hogy nem a törvényes haladás pártolói keltik az ingerültséget, hanem azok, akik a reformmozgalmat „alkotmányt veszélyeztetőnek” látták s ellene törvénytelen, „rémületes” eszközöket használtak. Abban is bízott, hogy Bécs azt is belátta, hogy a közvéleményt Magyarországon sem lehet elfojtani. Másfelől azt ismételte, hogy a nemzet megtanulta: a polgári jogok akkor biztosak, ha nem csak a törvénykönyvekben, de főként a

⁷⁵⁸ Uo. 812.

⁷⁵⁹ Uo. 802.

⁷⁶⁰ Uo. 582.

⁷⁶¹ A rendeket üdvözlő, a támogatásukat megköszönő hatásos beszéde: KLÖM VII. 627. sköv. Kossuth nem sokkal később szülőföldjén, Zemplénben is megjelent és a tiszteletére tartott díszebéden pohárköszöntőt mondott. Nagy éljenzés fogadta, amit remek beszéddel viszonzott. (Uo. 633. sköv.)

⁷⁶² Kanc. eln. 1840:743. és: Jelentése Pest-Pilis és Solt T. E. Megyék 1839/40. évi országgyűlési követeinek. Pest, 1840.

polgárok „keblében” élnek kiolthatatlanul; a morális erő a nemzet fő kincse. Kormány és nemzet (ha erőiket törvény és igazság mentén egyesítik) szép jövőnek nézhetnek elébe, ellenkező esetben kétes harcban emészti fel egymást.⁷⁶³

Bécsben ezt nem mindenki látta így. Sedlnitzky rendőrminiszter már az amnesztia-leirat napján feladatuk kapta a kiszabaduló politikai foglyok szemmel tartását. Mailáth kancellár nem sokkal később tájékoztatta is nevezettek tartózkodási helyéről és helyzetéről.⁷⁶⁴ Titkosrendőrök jelezték már május elején, hogy Pesten az ifúság Kossuth fáklázásának fogadására készül.⁷⁶⁵ Jellemző, ahogy legfelső kancelláriai körben intézték a börtönből tébolyultan szabaduló Lovassy László szüleinek kérvényét; a szülők fiuk betegségének okairól, kezdetéről érdeklődtek.⁷⁶⁶ Mailáth kancellár a rendőrminiszterhez 1840 végén átfogó tájékoztatást írt 17 volt politikai vádlott, illetve elítélt hollétéről, életviteléről. Lovassy Lászlóról meglehetősen rosszakarattal és embertelenül írta, hogy „állítólag elmebeteg”, de sokat utazik, és bár Esztergomban egy Kamuszky(?), Pesten pedig Attomyr nevű homeopata (Attomyr József) kezelte, de volt ereje arra, hogy Pesten, november közepén köszönetet mondjon ottani támogatóinak.⁷⁶⁷ Kossuthról azt írta – nemcsak kancellárként, hanem régi zempléni rosszakarójaként is –, hogy ügyvéd Pesten s a közgyűléseken „különösen kedvelt” szónokként szerepel.⁷⁶⁸ Figyelemre méltó, hogy Tormássy János 1840 júniusában egy évvel korábbi beadványát ismételte meg, kérve, hogy letehesse az ügyvédi vizsgát, melytől pere miatt három éve eltöltötték. Mailáth 1840 októberében sürgette a királyi döntést, ekkor már pártolva Tormássy ügyét, megemlítve, hogy nevezett kiállta a büntetést, megjavult, ami anyai nagyapjának, Báthory Gábor szuperintendensnek köszönhető. Az uralkodó ekkor még elutasította a kérés teljesítését.⁷⁶⁹ Madarász Lászlónál a Fejér megyei nemesi igazolás kiadását gátolták hosszasan, hiába csatolta a Somogy megyei hiteles tanúsítványt.⁷⁷⁰ Végül említsük meg, hogy Wesselényi erdélyi perét csak 1841 szeptemberében törölték.⁷⁷¹ Kételkedhetünk tehát Bécs békekötésének őszinteségében, a bürokratikus kicsinyesség viszont a kormányzatnál folyamatos volt.

⁷⁶³ DEÁK F., 2001. 252. sköv., KÓNYI, 1882. 409. sköv., Kanc. eln. 1840: 690. A megyékbéli visszhanghoz, reagálásokhoz vö. PAJKOSSY, 2006/C. 43. sköv.

⁷⁶⁴ Kanc. eln. 1840:445, 1033.

⁷⁶⁵ Takáts-h. 9285.

⁷⁶⁶ Kanc. eln. 1840:566.

⁷⁶⁷ Megemlítendő, hogy a spielbergi börtönorvos, Rincolini jelentése szerint Lovassy László 1838 elejétől egyre izgatottabb lett, honvágy gyötörte, majd az év nyarán már egyre rosszabbul aludt, rémképek gyötörték, látomásai, sőt kényszerképzetei voltak. Kiszabadulásakor az orvos valamelyest javuló állapotáról számolt be, de tünetmentességről nem. (Kanc. eln. 1840:747.)

⁷⁶⁸ Uo. 1200.

⁷⁶⁹ Uo. 1222, 1224. Tormássy ügyvédi vizsgáját csak 1841 júniusában tehetette le. (PÁLMÁNY, 2011. 1207. sköv.)

⁷⁷⁰ Uo. 1200.

⁷⁷¹ TRÓCSÁNYI, 1965. 336.

VI. A NYILVÁNOSSÁG ÉS A SAJTÓ ÜGYE

Rögtön az országgyűlés kezdetén a rendek – mint tették az előző országgyűlésen is – napirendre vették az ország sorsát döntően befolyásoló kérdések, a viták és eredményeik nyilvánossá tételeének kérdését. Gondoljuk meg: az ellentétes álláspontokról, szavazásokról, tárgyalásokról a közvélemény csak a követek időnkénti beszámolóiból, jelentéseiből, illetve a követek, jurátusok és más országgyűlési résztvevők leveleiből értesülhetett. A követek beszámolóit egy-egy megyegyűlésen csak néhány tucat, esetleg 100-200 nemesember hallhatta; legfeljebb a követek országgyűlési, összegző zárójelentésénél voltak számosabban. Ez így igen lassú, atomizált információs folyamat volt, alkalmatlan a gyors, naprakész tájékozódáshoz, melyre viszont egyre erősebb volt az igény. A nyilvánosság fórumai megteremtésének, illetve ezek kormányzati gáncsolásának már hosszú története volt. A cenzúra bénító jellegét, működését már érintettük. Most szólunk röviden a nyilvánosság előzményeiről, az 1839–40-es vitákat körülvevő sajtó- és cenzúra-közegről.

Szatmár megye 1831 elején, a nyilvánosságot kívánva szolgálni, kinyomtatta Károlyi György országgyűlési követ jelentését. Reviczky kancellár résen volt, s a már kinyomtatott példányok jó részét elkoboztatta, közben ismételten megtiltotta a megyei határozatok kölcsönös megküldését.⁷⁷² József nádor nem értett egyet Reviczkyvel, a Pest megyei követjelentés kinyomtatását ugyanis éppen ő mint a megye főispánja engedélyezte. Reviczky ki is járt gyorsan egy uralkodói leiratot, amely 1831 márciusában megtiltotta bármiféle közjogi kérdést tárgyaló irománynak a cenzúra megkerülésével történő nyomtatott közzétételét.⁷⁷³

Arról, hogy magyar újságok, lapok érdemi belpolitikai kérdésekről cikkezzenek, szó sem lehetett. A *Jelenkor* (Széchenyi lapja) 1832 elején bátor kísérletet tett és a váratlanság erejével megyegyűlési határozatokat, vitákat ismertetett. Reviczky kancellár azonnal elrendelte a szigorúbb cenzúrárt.⁷⁷⁴ A növekvő számú ellenzéki reformerek, a cenzúrárt ellenzők legalább az országgyűlési tárgyalásokról szerették volna tájékoztatni a közvéleményt. Még az 1830. évi országgyűlésen a tornai Andrassy György vetette fel egy országgyűlési hírlap ötletét.⁷⁷⁵ 1832-ben (már jeleztük) néhány megye utasításba foglalta a sajtószabadságot, és javaslatba hozta egy országgyűlési lap létrehozását. Pozsonyban ismét Andrassy György volt az indítványozó. Wesselényi a tettelegességet ajánlotta: kősajtót kell szerezni, sokszorosítani, s ha a kormány tűri, jó, ha nem, akkor az erőszak csak az ellenzékét erősítheti.⁷⁷⁶ A rendek ismét határozatlanok voltak, nem álltak határozottan az országgyűlési lap mellé, lényegében megismételték 1830-as elodázó határozatukat. Kossuth az induló, kéziratoss *Országgyűlési Tudósításokban* (amire még visszatérünk) már 1832. december végén megjegyezte: „a magyar könnyen hevül, könnyen hűl”. A hivatalos országgyűlési lap iránti lelkesedés is hamar véget ért. A rendek elegendőnek vélték, hogy kéziratoss kerületi naplók szülessenek. Erre Kossuth (Orosz Józseffel együtt) hivatalosan is jelentkezett, de nem nyerte el a rendi megbízást, mert nagyhatalmú zempléni ellenségei, köztük Mailáth Antal főispán közbeléptek. Más kérdés, hogy a hivatalos kerületi naplóból semmi sem lett, a bizonytalan pénzügyi alap miatt. (Közzéadásból tervezték, ami – mint már sokszor – ezúttal sem realizálódott.) A kormánypártiak többször leszögezték, hogy a még alacsony szintű műveltség közepette az országban nem szabad országgyűlési beszédeket

⁷⁷² VÖLGYESI, 2002. 44. sköv.

⁷⁷³ Uo. 43., vö. Sajtótörténet 1979. 369. sköv.

⁷⁷⁴ VÖLGYESI, 2001. 42.

⁷⁷⁵ A rendek zöme akkor még nem támogatta, s csak annyit határozott, hogy ha valaki kezdeményezne ilyen lapot és a cenzúra közbelépne, akkor sérelemként tárgyalják az ügyet. Hont megye Andrassyhoz hasonlóan indítványozta 1830 októberében az országgyűlési lapot, azaz megfelelő vállalkozó léte esetén annak támogatását. (Vö. Zemplén közgy. 1830:1989–90. Zemplén közgyűlése utalt követi jelentésére, amely a már meghozott rendi döntést jelezte, s nem látta szükségét az ügy folytatásának.)

⁷⁷⁶ Emlékezzünk: 1835-ben pont az erdélyi országgyűlési napló nyomtatása okán fogták perbe Wesselényit Erdélyben.

közzétenni. Mérey Sándor személynek is többször jelezte: a sajtószabályozás csakis királyi jog lehet. A *Jelenkor* viszont ismét próbálkozott, és egyes beszédek az országgyűlési lapról – Kossuth tollából – kivonatossan közölt. A nádor azonnal reagált, utasításba adva azt, hogy magyar lapok nem közölhetnek mást az országgyűlésről, mint ami már bécsi és pozsonyi lapokban (alapos cenzúra után) megjelent.

Balogh János barsi követ 1835 februárjában ismét felvetette az országgyűlési lap ügyét, indulatosan kijelentve, hogy azt csakis tettelesen, önkényesen lehetett (és kellett) volna megjelentetni, mivel a sajtószabadságot tiltó törvény nincs. Radikális álláspontját csak 19 megye támogatta. Ugyanakkor a rendi tábla kiállt a cenzúra ellen és általában a sajtószabadság mellett. 1835 májusában kerületi bizottságot rendeltek ki a sajtóügy szabályozására. A bizottság munkáját, amely a szabad országgyűlési újság mellé állt azzal, hogy azt magánvállalkozásban kell elindítani, mellőzve a cenzúrát, 1836. január végén kerületi ülésen Deák nyilvánosságot támogató, a cenzúrát elutasító beszéde után kezdték tárgyalni. 11 §-ból álló törvényjavaslat is készült, mely szerint a vállalkozónak kétezer forint biztosítékot kellett volna letennie, a sajtóvétségeket utólag büntették volna. A kerületi ülésen nemcsak a tervezetet fogadták el, de elvetették az előzetes cenzúrát is. A tervezett lap csak az országgyűlésnek, az általa kinevezett választmánynak tartozott (volna) felelősséggel. A határozat országos ülésen is átment, ám a főrendeknél (mint az várható volt) elbukott. Ott a közjogi operátum majdani vitájához utalták, azaz a távoli jövőbe.⁷⁷⁷

Zala megye az országgyűlést követően Deák követjelentését (amely az értékelő, informáló és a jövőbe mutató politikai publicisztika irányt mutató remeke volt), kinyomtatta, dacolva a cenzúra akadékoskodásával. A hatóságok a megjelent példányok egy részét lefoglalták s a jövőre nézve ismételten tiltották politikai, közéleti megyei írást, határozatok cenzúrázás nélküli közzétételét. Zala ezt sérelemként belefoglalta 1839. évi követutastításába is.⁷⁷⁸

Egy eredmény született az országgyűlési tárgyalások nyilvánosságához közelítésében: az 1832–36-os rendi országos ülések jegyzőkönyve (benne szó szerint a beszédekkel és a felszólalók nevével) nyomtatásban megjelentek. A beszédek 14 vaskos kötetet tettek ki s csak jóval az országgyűlések után, kevés példányban voltak olvashatók. Ez a kevésnél több, de az igényekhez képest kevéske volt.⁷⁷⁹

Nagyobb jelentőségű volt Kossuth *Országgyűlési Tudósítások* címmel kéziratosan, másolva terjesztett lapja, amely a megrendelőkhöz levél formában szétküldve informált az országgyűlés kezdetétől a végéig az összes érdemi rendi, kerületi, országos, illetve főrendi ülésről, illetve üzenetről és leiratról. A *Tudósításokat* már korábban érintettük. Baráti felkérésre kezdett, majd kiszélesedő vállalkozásában Kossuth először 25, majd 40 írnnal másoltatta a szöveget, eleinte 36-40, majd később mintegy 80 előfizetőnek. A hosszú országgyűlés alatt 344 szám készült el. Reviczky kancellár, a személynök és apparátusai a vállalkozást természetesen szemmel tartották, de végül is nem akadályozták meg.⁷⁸⁰ Akkor viszont azonnal

⁷⁷⁷ BÉNYEI, 1994. 37. sköv., Sajtótörténet 1979. 380. sköv., RÉVÉSZ T. M., 2003.77. sköv., KLÖM I. 31. sköv., 91. sköv., IV. 207. sköv., V. 418. sköv. Deák 1836. júniusi követjelentésében is kitért a sajtókérdésre. Jelentette, hogy a rendek az előzetes cenzúrát törvénytelennek tartották, szerettek volna országgyűlési lapot, de az a főrendek miatt nem sikerült s így az ügy a következő országgyűlésre maradt. Kossuth 1833. január 5-i, a *Jelenkorban* megjelent írásáról és előzményeiről: PAJKOSSY, 2006/D. 9. sköv.

⁷⁷⁸ Az országgyűlés a zalai sérelmet felterjesztette az uralkodóhoz, aki azt az összes sajtóüggyel együtt a majdani sajtótörvény tárgyalására utalta. (DEÁK Á.–MOLNÁR, 2003. 47., DEÁK F., 2001. 287.)

⁷⁷⁹ Vö. KLÖM VI. 384.

⁷⁸⁰ Már említettük, hogy Orosz József 1833 decemberében támadást indított a *Tudósítások* ellen, ami végül is sikertelen volt. Orosz *Dieta-Közlője* (mint ellenlap) nem állta a versenyt Kossuthal, bár az országgyűlés végéig 219 száma megjelent. Tegyük most hozzá: Orosz már 1833 októberében megállapodott Reviczky kancellárral, s havi 150 forint fejében (amit aztán 1848-ig húzott) a kormányzat mellé állt. Ilyen előzmény után lett Kossuth ellenlábas. Az *Országgyűlési Tudósítások* igazi, nagy mozgósító erejű formája fokozatosan alakult ki: a lapzártát például 1834 februárjától tüntette fel, s 1835 elejétől közölt a lap elején tömör összefoglalót. A követek közölt beszédei is egyre pontosabbak lettek, miután számos követ írásban átadta Kossuthnak a teljes szöveget. A *Tudósítások* eleinte 24, később – 1835–36 fordulóján – 35 megyébe jutott el. A szerkesztés során a lap egyre növekvő ismertsége, illetve elismertsége révén Kossuth széles kapcsolatrendszerre tett szert, nem is szólva Wesselényi, Kölcsey, Deák barátságáról. Mindezt az országgyűlést követően indított, hasonlóan nagy

reagáltak, amikor Kossuth – hivatalos engedély nélkül – kősajtót szerzett és litografáltan küldte szét lapját. Ekkor (1833 késő nyarán) rögvest felmerült nemcsak a sajtó elkobzása, hanem Kossuth perbe fogása is. Végül a kormányzat megvásárolta a sajtót, Kossuth pedig ígéretet kapott, hogy nyomtatott országgyűlési lapra is engedélyhez jut; az ígéret beváltatlan maradt. A kormány tehát békésen rendezte a konfliktust, akkor még – országgyűlés alatt – nem kívánt frontot nyitni.⁷⁸¹ Az 1834 végén kicsúcsosodó örökválság-harc idején viszont ismét közbelépett Bécs: a november 10-i híres országgyűlési vitanap kitűnő ellenzéki beszédeit tartalmazó *Tudósítások* számot Reviczky kancellár részben elkoboztatta.

Kossuth mintegy 100 példányos lapját országsszerte több ezren is kézbe vették, így hatása igen erős volt annál is inkább, mert a szerkesztő a tényeket, a beszédeket lényegében pontosan adta vissza, de egyértelműen kifejezésre juttatta álláspontjait, szimpátiáit s ezzel, valamint személyes közléseivel, jegyzeteivel hatásosan befolyásolt az ellenzék mellett. Nagy manőver volt ez a cenzúra elkerülése és a nyilvánosság érdekében, viszont a fő cél: nyomtatott országgyűlési, cenzúra nélkül megjelenő lap, pláne valódi politikai lap megjelentetése akkor elérhetetlen volt.⁷⁸²

Nyomtatott lapok természetesen léteztek, az 1830-as években számuk 30 körül járt, de a rendszeres politikai újságírást a kormányzat tiltotta, gátolta, a cenzúra ellehetetlenítette. Az irodalom jelei publikálhattak a 20-as évek végétől az *Auróra*-ban, így Vörösmarty, Bajza, Toldy és Kölcsey is, de politikával csak nagyon áttételesen foglalkozhattak.⁷⁸³ Széchenyi itt is kezdeményezett, szervezett: 1832. január elején megjelent lapja, a *Jelenkor*, Helmezy Mihály szerkesztésében. A melléklet, a *Társalkodó* szerkesztője először a tehetséges, de ingatag jellemű Csató Pál volt, aki a kormánypárti *Hírnök* már érintett 1837. júliusi indulásakor árulóként átalált. A *Jelenkor* és mellékletje 1837-re elérte a jelentős, négyezres előfizetői számot. A nyílt politizálást kerülnie kellett, de időnként végrehajtott egy-egy partizánakciót. 1833. január elején például Kossuth írt hosszú országgyűlési beszámolót a lapba, amit az aulikus országgyűlési követek feljelentése, majd a cenzornak küldött nádori intellem követett.⁷⁸⁴ 1838 közepén Széchenyi akciója következett. A *Hírnök* és mellékletje, a *Századunk* ellen lépett fel a *Társalkodó*-ban éles, remek írásban, fő céltáblája azonban a két Pálffy – Ferdinánd és a gyűlölt kancellár, Fidé – volt. Pálffy Ferdinándot a dunai gőzhajózás ellenzése miatt támadta, majd rejtve, meg nem nevezve, de mindenki által megértve a kancellárnak üzent, akit a haza „rothadt támaszának” titulált, mint akinek „se lelke, se szíve nem magyar, de még a képe sem”. Ez akkor nagy és közhasznú „csíny” volt.⁷⁸⁵

A napi politikai élettel, megyei közgyűlési beszédekkel, határozatokkal, a kormányzati tevékenység elemzésével tehát közvetlenül nem foglalkozhattak a lapok, s az itthon megjelenő könyvek sem. A kor szellemi életének legjobbjai így is rést tudtak ütni a cenzúra által emelt gáton. Kiemelendő Otto Wigand, akinek kiadója Pesten németül közzétette Széchenyi *Hitelét*, majd a folytonos vizsgálódások hatású – már említett – *Törvényhatósági Tudósítások*-nál kamatoztatatta. (Vö. PAJKOSSY, 2006/D. 9. sköv., Uő, 1995. 123. sköv., KLÖM VI. 356. sköv.)

⁷⁸¹ 1833 márciusában az uralkodó már Kossuth lapjának szükséges „elnyomását” emlegette, amitől József nádor és a személynök érveire állt el. Nevezettek ugyanis jelezték: Kossuth mint távollévő mágánás képviselője, a mentelmi jog védelme alatt áll, a szabad levelezés meggátolása pedig problematikus lehet. A Kancellária azonban továbbra is szemmel tartotta Kossuthot és lapját, s különösen a politikai perek indulásától gyűjtötték a lap számait, Reviczky kancellár pedig 1835 nyarán már tervezte Kossuth perbefogását. (Vö. PAJKOSSY, 2006/D. 25. sköv.)

⁷⁸² A *Tudósítások* kezdeteiről: KLÖM VI. 362. sköv., ERDMANN, 1989. 60. sköv. Általában Kossuth lapjáról: Sajtótörténet 1979. 386. sköv., PAJKOSSY, 2006/D. 9. sköv.

⁷⁸³ Vö. Sajtótörténet 1979. 366. sköv.

⁷⁸⁴ KLÖM VI. 359. sköv.

⁷⁸⁵ Széchenyinek nem kis része volt a tudományos akadémia *Tudománytárának* megszervezésében is. 1834-ben jelent meg Toldy, majd egy ideig Csató szerkesztésében. *Értekezések* című sorozatában az ifjú nemzedék jelei kaptak lehetőséget: Kazinczy Gábor, Lukács Mór, Trefort Ágoston, Fényes Elek és mások. Írásaik a cenzúra számára megfoghatatlan módon, de mégis csak az akkori közélet fő kérdéseivel is foglalkoztak elvi, elméleti szinten. (Széchenyi és a sajtó kapcsolatához: Sajtótörténet 1979. 370. sköv., 409. sköv.) Az MTA sem volt kivétel a cenzúra kontrollja alól. Teleki József például 1838 márciusában kénytelen volt a nádorhoz felterjeszteni az akadémia összes nyomtatásban megjelent munkáját úgynevezett utólagos, a cenzorokat is ellenőrző vizsgálatra. (József n. titk. 71. cs. 1838. 28.)

elől Lipcsébe tette át székhelyét; Wesselényi *Balítéletekről* című munkája és a *Stadium* is már ott jelent meg, de kerülő utakon sok példányban hazai kezekbe is eljutott. Wigandnál 1830 és 1848 között számos fontos, alapvető magyar munka jelent meg, főként németül. (Csak Lipcsében nála, illetve segítségével ottani más kiadóknál mintegy 150.)⁷⁸⁶

A polgári átalakulás eszméinek, alapelveinek leghatásosabb képviselője, propagálója, a cenzúrát fölényes intelligenciával kijátszó fóruma itthon az *Athenaeum* lett, *Figyelmező* című melléklapjával. Az irodalmi lapként engedélyezett *Athenaeum* Bajza szerkesztésében 1837 elejétől hetente kétszer, a *Figyelmező* egyszer jelent meg. Elég, ha utalunk az e lapokban megjelent írások fő témaköreire. Az *Athenaeum* 1837 februárjától öt részben közölte Kölcsy *Parainézisét*, melyben a Csekére visszaszorult költő-politikus a magyar ifúsághoz intézi végakaratszerű életfilozófiai nézeteit, serkentve a tudásra, a hazát aktívan szolgáló tettekre, a közélet szolgálatára. Czuczor Gergely írásai 1837 elején – ókori példákat elemezve – az önkény elutasításáról szoltak; s történt ez Wesselényi és az ifjak politikai perei időszakában. Bajza leköszölte Kölcsy *Históriai vázlatok a két magyar haza egyesülése s' Magyarországnak a Részekhez való joga felett* című tanulmányát (amire még visszatérünk) 1838 májusában. Az *Athenaeumban* jelent meg Szemere Bertalannak a nyugati polgári államok intézményeit, társadalmát méltató s egyértelműen a követésükre mozgósító útleírásainak néhány részlete is 1839 őszén. Vörösmarty *A felekezet* című írása 1838 májusában a pártalapításról, a liberális erők szervezett összefogásáról elmélkedett. Jelent meg írás a törvényhozás szerkezetéről, szükséges reformjáról, s arról, hogy Angliában a döntő szó az alsóházé. Tóth Lőrinc egyenesen az esküdtszékről értekezett több cikkében 1837 és 1841 között. Színvonalas publicisztikákkal találkozunk a lapban a napirenden lévő, a kereskedelmi élet fellendítésére hivatott váltótörvényekről. Jósika Miklós az országgyűlés előtt, 1838 szeptemberében *A csehek Magyarországon* című történelmi regényéből közölt részleteket, melyben a szelíd, emberséges nemzeti királyról írt, aki kereste a megbékélést a nemzettel. A történész Horváth Mihály is többször publikált a lapban, például a jobbágyság történetéről és az örökváltság kérdéséről is, ugyancsak közvetlenül az országgyűlés előtt, 1839 májusában.

Az 1837 júliusában induló s a metternichi célokat szolgáló, s részben éppen az *Athenaeum* ellen létesített *Hírnök* azonnal nekilátott a Bajzáék elleni támadásnak, nem riadva vissza a denunciálástól sem, például Kazinczy Gábor Laube (az Ifjú Németország tagja) fordításának közlését feljelentés-ízű cikkben támadva. (Bajza nem maradt adós és a fő denuncianst, Csátót ellehetetlenítette az olvasók előtt.)⁷⁸⁷

A cenzúra ez esetben sokat nem tehetett. A közleményeket a cenzor elolvasta, de az *Athenaeumban* megjelenő tanulmányokat, irodalmi írásokat nem tilthatta be, hiszen a lap engedélyezve volt, közvetlenül nem politizált, konkrét, aktuális közéleti eseményeket nem közölt, igaz viszont, hogy az írásokból összességében áradt a polgárosulás eszmeisége. Mindemellett az ellenzéknek továbbra is nagyon hiányzott a naprakész, friss politikai, közéleti sajtó, elemi érdeke lett volna az országszerte gyors informálás, küzdelmeinek, céljainak, érveinek megismertetése. A kormányzat célja természetesen éppen az ellenkező volt. Már 1836 végén elrendelte a Helytartótanács Tanulmányi Bizottságával egyesített Központi Könyvbíráló Szék felállítását; 1838 januárjában ez papíron meg is történt, de ismételt jeleként a kormánysszervek nehézkességének, ténylegesen csak 1840 júliusában látott munkához.⁷⁸⁸

⁷⁸⁶ Sajtótörténet 1979. 490. sköv. Wigand adta ki már Lipcsében a *Garasos Tárát* Vajda Péter szerkesztésében, számos olyan közleménnyel, amely Pest-Budán aligha jelenhetett volna meg.

⁷⁸⁷ Közölte annak tíz levelét (miután az két Bajza levelet engedély nélkül publikált, amiből mindenki előtt világossá lett: áru-lása előtt Csátó munkatársa volt az *Athenaeum* szerkesztőinek. (Az *Athenaeumról* röviden: Sajtótörténet 1979. 410. sköv., 498. sköv., a *Hírnökkel* folytatott vitáról: uo. 553. sköv.) Bajzáék Csátó mellett Orosz Józsefről sem feledkeztek meg. A *Hírnök* melléklapjában megjelent Orosz írásokra Toldy Ferenc reagált hevesen és keményen. (PAJKOSSY, 2007.704. sköv.) Pajkossy kutatásaiból tudjuk, hogy Sedlnitzky emberei megtálták az ellenzék gyenge pontjait is: Toldy maga is tagja volt a rendőrségi besúgó-hálózatnak. Vö. Uő, 2002.180. sköv.

⁷⁸⁸ PAJKOSSY, 2007. 693. sköv. Érdeklenségként megjegyzendő: a magyar kancellár 1839. július végén tette meg személyi javaslatait a nádor és a Helytartótanács egybevágó javaslatai alapján. Tagként javasolta Havas Józsefet (Pest város bíráját, a

A kormányzat és a cenzúra valamelyest elnéző is volt az akadémikusok, nagy tekintélyek által szerkesztett és a politikát papíron kerülő, ügyesen lavírozó *Athenaeum*mal szemben, de azonnal és keményen lecsapott az 1830-ban indult, 1835 decemberében már betiltott Ifjú Németország nevű radikális írói csoportosulást követő, Ifjú Magyarország név alatt csoportosuló fiatal, radikális demokrata írók és publicisták lapalapítási terveire. A csoport, 20 év körüli tehetséges írókból állt, tagjai között említhetjük Erdélyi Jánost, Szigligeti Edét, Kuthy Lajost, Egressy Gábort, Vachott Imrét és Sándort. Idővel (1839-ben) csatlakozott Szontagh Pál, Tóth Lőrinc és Kerényi Frigyes. Vezető alakjuk Kazinczy Gábor lett, Kazinczy Ferenc másod-unokaöccse, igen tehetséges, de ellentmondásos személyiség. A fiatalokat az önzetlen Bajzáék szívesen fogadták, az *Athenaeumban* és a *Társalkodóban* közölték írásaikat, ám ők a fiatalság akaratosságával, türelmetlenségével hamarosan szembefordultak (nem egyforma hevésséggel) az „idős” akadémikusokkal (Vörösmarty 1800-ban, Bajza 1804-ben, Toldy 1805-ben született). Célul tűzték ki a radikális irodalmi átalakulást, a tekintélyekkel való kritikus szembefordulást s nehezen viselték el, hogy 20-25 évesen még nem lehet övék a vezető szerep.⁷⁸⁹

Kazinczy Gábor már 1837 végén (19 évesen) irodalmi-politikai lapot tervezett *Literaturai Táborozások* címmel, majd 1839 elején *Népbarát* cím alatt nyújtott be lapengedély-kérelmet Kassán, remélve, hogy ott könnyebben eléri célját. Erdélyi János figyelmeztette, hogy korai még a kezdeményezés, s a cenzúrát kevésbé irritáló cím jobb lenne. Kazinczy kitartott, sőt nagyot hibázott: 1838 végén közzétette a tervet a *Társalkodóban*, méghozzá a tervezett tartalomjegyzékkel együtt. Orosz és Csató azonnal és nyilvánosan támadott, párhuzamot vont az Ifjú Németország és Kazinczyék közt, jelezve, hogy Kazinczy már 55 szerzőt mozgósított. Ez bőven elegendő volt az engedély elutasításához. Kazinczy egyébként a *Népbarát* tervezett előszavában főként a gyors és radikális átalakulást szolgáló célokat említett. Élesen megtámadta korábbi mintaképeit és segítőit, Bajzát és Vörösmartyt. A lapban tervezett írások pedig aligha nyerhették el Sedlnitzky vagy Metternich tetszését. Tóth Lőrinc a magyar jobbágyság történetéről, Sárosi Gyula és Vachott Sándor verseikben Lovassy László sorsáról írtak volna, és szerepelt a tervekben az Ifjú Németország íróinak bemutatása is.⁷⁹⁰

pesti egyetem jogprofesszorát), Czech Jánost (Győr város bíráját, akit íróként is számon tartottak), „Glycerius Spányik”-ot (piarista lelkész, budai gimnázium-igazgatót), Császár Ferencet (a tenger melléki váltótörvényszék jegyzőjét), Karácsony Mihályt (aki „tudományosan képzett” volt és jó nyelvismerettel rendelkezett). Mailáth Antal elnöknek a perszonálisként (1831–1833) levitézlett Mérey Sándort, a hadsereg ellátásáért felelős főhadbiztost jelölte, aki már évek óta a Kancellária bizalmas informátora (is) volt. Az uralkodó 1839. szeptember 23-án tett pontot az ügyre. A tagokat elfogadta, de elnökké Mednyánszky Alajost, a Magyar Udvari Kamara alelnökét nevezte ki. Czech megbízását egyelőre titkolták, mivel városi követ volt Pozsonyban s nem kívántak botrányt. (Kanc. eln. 1839:1094.)

⁷⁸⁹ Kazinczy Gábor nagy szónoki tehetség, kiváló szervező, fiatal korához képest túlzott ambíciókkal rendelkező, hiú és sértődékeny, másokkal szemben viszont sokszor kíméletlen ember volt. 1818-ban született, de 1834–35-ben már a sárospataki diákság társulatának elnöke. (Pataki társai: Tompa Mihály, Szemere Miklós, Erdélyi János és mások.) 1835–36-ban a zemp-léni Lónyay Gábor jurátusa az országgyűlésen; Lovassyék egyletének elveivel szimpatizál, s már akkor lefordítja Lamennais *Egy hívő panasza*i című munkáját. Ugyanakkor a Társalkodási Egyletbe nem lépett be, mint ahogy Szemere Bertalan sem. Csorba Sándor kutatásai szerint ők igen komolyan vették a vizsgákat, a tanulást, s ezért rendszeresen nem vehettek részt az ifjak mozgalmában. (CSORBA S., 2000. 164.) 1837 májusában, Kossuth letartóztatása után Kazinczy Gábor másokkal együtt jelentkezett a *Törvényhatósági Tudósítások* folytatására. 1837–38 folyamán a Privorszky kávéház (a későbbi Pilvax) az általa szervezett kör székhelye. Egyértelműen az Ifjú Németország volt a mintaképük. 1838-ban jelent meg az akkor 20 éves Kazinczy írása a *Tudománytárban* a Gracchusok forradalma címmel, melyben az ókori forradalmárok előtt tisztelget. (Vö. Sajtótörténet 1979. 476. sköv.)

⁷⁹⁰ T. ERDÉLYI, 1965. 17. sköv., ERDMANN, 2002/B., Sajtótörténet 1979. 560. sköv. Említsük meg, hogy még az uralkodó is foglalkozott az ügygel, leiratot is intézve 1839 júliusának végén Mailáth kancellárhoz. (Takáts-h. 8245/f.) Az ügy nem állt le, az apparátus beindult: a „sokoldalú” Mérey Sándor 1840 elején felterjesztette a *Népbarát* kéziratának további két kötetét (másik részét már korábban felterjesztették) azzal, hogy Kazinczy már „elállt” a közléstől. Mailáth Antal utasította Méreyt a kézirat visszaküldésére, de azzal, hogy a forradalmi tendenciájú munka sehol nem kerülhet nyomtatás alá, Kazinczy Gábor munkásságára pedig kiemelt figyelmet kell fordítani. (Mérey felterjesztése 1840. január 12., Mailáth felterjesztése 1840. február 7. – Kanc. eln. 1840:50., vö. uo. 1839:1078.)

Politikai sajtó hiányában Deákék számára maradt a nyomtatott országgyűlési újság, vagy legalább kerületi napló szorgalmazása. Szerkesztőül azt a Harsányit (alighanem Harsányi Pált) szemelték ki, aki Kazinczy Gábor mellett jelentkezett a *Törvényhatósági Tudósítások* Kossuth bebörtönzése utáni folytatására.⁷⁹¹ Közben Pozsonyban híre ment, hogy Orosz a *Hírnök*ben részletes országgyűlési beszámolókra készül, amit az ellenzék az országgyűlési újság elleni akciónak tartott. Orosz tervéből nem sok lett; a *Hírnök* néha kivonatossan közölt rendi és főrendi üzeneteket (persze nem a szólásszabadsági sérelemmel kapcsolatosakat), majd főként az országgyűlés vége felé számos királyi leiratot publikált magyar fordításban. Ezen túl nem ment, nem is mehetett. Hasonló volt a helyzet a *Jelenkornál* is, de ott például 1839. december és 1840. január közepe közt teljesen szünetelt az egyébként szűk országgyűlési rovat is.

Az 1839. június 12–13-i kerületi ülésen a rendi többség állást foglalt az országgyűlési lap mellett, megismételve és követve előző országgyűlési határozatait.⁷⁹² A június 21-i országos ülésen keményen összecsapott a perszonális és Deák. A perszonális az országgyűlési (csak a rendek által felügyelt) lapot a cenzúrával ellenkezőnek tartotta, amit Klauzál azzal viszonozott, hogy a sajtóügyekkel kapcsolatos engedélyezést a nemzet nem adta át az uralkodónak. A cenzúra elleni óvást és a lapot szorgalmazó határozatot a jelenlévők „mindnyájan!” felkiáltással támogatták, de az elnöklő perszonális további beszédek (azaz szavazatok) kívánt hallani, mert „nem látta” a többséget. Deák a szokással ellentétesen mondta (joggal) az egyértelmű közfelkiáltást határozatként ki nem hirdető elnöki álláspontot. Az elnök bele akarta fojtani a szót, de a követek nagy többsége felállva „szavazott” mellette.⁷⁹³ A főrendek szeptember 21-én tárgyalták az üzenetet. Dessewffy Aurél véleménye vált határozattá, aki szerint a szabad sajtó fontos, maga is támogatja általában, de Magyarországon még „éretlen” a közönség, s így olyan lapot, amely nem csak határozatokat közölne, hanem véleményeket és vitát is, nem pártol; egyébként is a sajtóügyi operátumból kiemelni egy részkérdést helytelen, azaz javasolta az ügy elnapolását az operátumok tárgyalásáig, ami azonos volt az elsüllyesztéssel. Andrássy Károly hiába érvelt azzal, hogy a megyei közgyűlések lap híján időben nem értesülhetnek köveik országgyűlési tevékenységéről.⁷⁹⁴ Bezerédj is hiába szögezte le a november 12-i kerületi ülésen, hogy a forradalmaknak nem a nyilvánosság és a sajtószabadság az oka, hanem azok hiánya, hiába ismételték követelésüket november 27-én a rendek, a főrendek hosszú halogatás után ismét elvetették a cenzúra nélküli lap gondolatát, „új” érvként említve, hogy a rendek „okoskodó” lapot kívánnak, nekik pedig nem kell pártos újság. Szerkesztés nélküli jegyzőkönyvet (esetleg kivonatot) elfogadtak volna.⁷⁹⁵ Deákék viszont valóban szerkesztett, viszonylag rövid, kimondatlanul bár, de valóban „pártos”, Kossuth *Tudósításaira* emlékeztető lapot akartak, nem zárva ki, hogy hasonlót a konzervatívok is megjelentessenek. 1840. március 10-én a rendek jelezték, álláspontjuk változatlan, egyébként kerületi választmány dolgozik a sajtószabadságról szóló törvényjavaslatról.⁷⁹⁶

Párhuzamosan a Deák vezette ellenzék, de e kérdésben a rendek erős zöme is szorgalmazta a már jórészt formálissá vált országos ülésekkel szemben egyre fontosabb kerületi ülések naplóinak kiadását is, tudva, hogy az országgyűlési újság az adott helyzetben aligha sikerülhet. Hamarosan már nyomdával

⁷⁹¹ Takáts-h. 8865.

⁷⁹² STULLER, I. 23., Takáts-h. 8229/e.

⁷⁹³ STULLER, I. 42. sköv. a vonatkozó rendi üzenet: Írások I. 11. sz. (11. sköv.). Ebben a rendek utaltak az előző országgyűlési határozatokra és mellékeltek az országgyűlési lappal kapcsolatos akkori törvényjavaslatot is, ismételve, kérve elfogadását. A törvényjavaslat lapindításhoz ötezer forint kauciót írt volna elő, a cenzúrárt nem ismerte el, jelezve, hogy bárki indíthat ilyen lapot a kaució lefizetése és a sajtóvétségekre 25-től ezer forintig kiszabható büntetés terhe alatt.

⁷⁹⁴ STULLER, I. 326. sköv. A főrendi válaszüzenet: Írások II. 52. sz. (3. sköv.). Sokakat meglepett, hogy Károlyi György, aki korábbi ellenzékiként nemrég adminisztrátori pozíciót kapott, elutasította a rendi kívánságot azzal, hogy Magyarország része a birodalomnak és Ausztriában, a birodalom másik felében szigorú cenzúra van. (STULLER, I. 328.) Október végén–november elején a rendek és főrendek között újabb, eredménytelen üzenetváltás történt. (Írások II. 74. sz. – 195, 88. sz. – 240.)

⁷⁹⁵ Uo. II. 119. sz. (401. sköv.) A főrendi ülés 1840. január 30-án volt.

⁷⁹⁶ Uo. III. 152. sz. (101. sköv.). A törvényjavaslat már nem kerülhetett át a főrendekhez.

is egyeztettek.⁷⁹⁷ Október közepén viszont a rendek már a kerületi napló kinyomtatásának akadályáról kényszerültek üzenetet intézni a főrendekhez, utalva a cenzúra törvényteleniségére.⁷⁹⁸ A főrendek ismét cinikus választ adtak: a sajtóügy egésze egyszerre tárgyalandó, nem pártolják egyes „részletkérdések” kiemelését. Az előzetes cenzúrát pedig nélkülözhetetlennek nevezték.⁷⁹⁹ A főrendi vitában Batthyány Lajos elutasította a kormánypárti érvelést (miszerint a cenzúrát törvény nem tiltja), kiemelve: a végrehajtó hatalmat csak az a jog illeti meg, amit a nemzet átadott neki.⁸⁰⁰ A vita, az üzenetváltások folytatása 1839. december közepétől 1840. május 2-ig nem hozott eredményt, a főrendek az uralkodó és a kormány helyett is elvetették a rendek kívánságát.⁸⁰¹ Tehát sem a nyomtatott országgyűlési újságot, sem a kerületi naplókat nem sikerült a rendeknek kiharcolniuk. Maradt hát a pótlólagos eszköz, melyből Kossuth az előző országgyűlésen éles fegyvert kovácsolt: a kézzel írt és másolatokban terjesztett tudósítások sorozata. Már az országgyűlés első napjaiban tetszést aratott Komárom ötlete, javaslata: Pozsonyban írnok-szerkesztőt tart, akinek beszámolóit otthon lemásolva és szétküldve biztosítanak a tárgyalások publicitását. A követek zöme azonban jelezte, először utasítását követve megkísérli a valódi országgyűlési hírlap létesítését, s ha ez nem sikerül, akkor tér át a komáromi javaslatra.⁸⁰² A besúgók már ekkor tudták, hogy Stuller Ferenc készül a Kossuth-féle *Tudósítások* írására, szerkesztésére.⁸⁰³ Előfizetőket toborzott, majd június közepétől megkezdte a terjesztést. A részben postán szétküldött példányok egyikét Ferstl rendőrtanácsos azonnal elküldte Mailáth kancellárnak, miután természetesen főnökét, Sedlnitzkyt is tájékoztatta.⁸⁰⁴ A *Tudósítás* példányai így is eljutottak a megrendelőkhöz, hamarosan Zágrábba és Fiumébe is. Fiumében a besúgók szerint a megrendelők havi tíz forintot fizettek a lapért.⁸⁰⁵ A kormányzat az országgyűlésen nem kívánt újabb konfliktust s így Stuller írásait nem tiltották be. (Emlékezzünk, Kossuth *Országgyűlési Tudósításokja* is akadálytalanul jelenhetett meg az országgyűlés alatt.) Számos megye is megrendelője volt, így Bihar, ahol közgyűlésen szögezték le: súlyos sérelem az országgyűlési

⁷⁹⁷ STULLER, I. 23. sköv. A szerkesztést gyorsírók végezték volna (Heinrich Károly és Stuller Ferenc, aki már folyamatosan készítette kézíratos, szerkesztett, a beszédeket kivonatoló tudósításait), s a pozsonyi Schmidt nyomdász működött volna közre. Heti 4-6 „sűrű ívnyi” anyaggal számoltak 500 példányban; ez esetben egy-egy megyére havonta 15 forint esett volna. A szöveget csak az illetékes kerületi ülések résztvevőiből választott „bírálok” nézték volna át. (STULLER, I. 285. sköv.)

⁷⁹⁸ Írások II. 68. sz. (185.) Gömör és Zala követjelentéséből kiderül, hogy a kormányzat meggátolta a nyomtatást, eltiltva attól a vállalkozókat. (Kanc. eln. 1840:892., DEÁK F., 2001. 297.)

⁷⁹⁹ Írások II. 78. sz. (199.)

⁸⁰⁰ MOLNÁR, 1996. 46. A főrendi ülésről: STULLER, II. 487. sköv. Jósika Samu a kerületi üléseket csak előkészítő tanácskozásként fogadta el s így naplók kiadásának meggátolásában semmi sérelmet nem látott. A rendek erre november 21-én újabb üzenetben jelezték, hogy a kerületi ülések szerepe alapvető lett, a naplók szövegét rendi kiküldöttek ellenőrizték s így hiteles lenne, a cenzúrázást viszont nem fogadták el. (Írások II. 97. sz. – 264. sköv.) A megelőző kerületi ülésről ld. STULLER, II. 490. sköv.

⁸⁰¹ Írások II. 105. sz. (372.), uo. 120. sz. (402.), III. 151. sz. (101.), 168. sz. (120.); uo. III. 213. sz. (182. sköv.), uo. IV. 377. sz. (115. sköv.)

⁸⁰² Takáts-h. 8221.

⁸⁰³ Uo. 8222/f. A besúgók jól tájékozottak voltak: tudták, hogy Stuller Ferenc 1835 elején Erdélyben Wesselényit segítette az ottani országgyűlési naplók illegális nyomtatásában (ami, mint ismert, Wesselényi erdélyi perének indokálul szolgált), majd a Ráday családnál nevelősködött. Már 1839. június elején azt is tudták, hogy Stuller „Kossuth-féle” újság szerkesztésére készül. (Takáts-h. 8222/f.) Június 15-én és 19-én jelentették, hogy Stuller elkezdte lapja szétküldését az előfizetőknek. A lapok néhány példányát Ferstl máris felterjesztette Mailáth kancellárnak. (Uo. 8229, 8237/g, 8241/c.) Stuller egyébként gr. Ráday Pálné br. Prónay Ágnes (Ráday Gedeon édesanyja) – távollevő mágán – képviselője is volt Pozsonyban. (PÁLMÁNY, 2011. II. 2095. sköv.)

⁸⁰⁴ Stuller hamarosan már nyolc másolót foglalkoztatott és erős rendőri megfigyelés alá került. (Takáts-h. 8237/g.) Tudósításait a továbbiakban is sűrűn kapták meg a kormányszervek. (Pajkossy Gábor szíves közlése szerint a Kancellária egyik tanácsosa előfizetett a lapra.) Ferstl időnként mellékelte azokat saját, az országgyűlés alatt mindennapos jelentéseihez. (Vö. például uo. 8245.) Ferstl egyébként saját kezű rövid kísérőlevél mellett küldte fel Bécsbe naponta megbízottai jelentéseit: előzetes jelentést a délelőtti ülésekről, részletes beszámolót az előző napi ülésekről és nem utolsósorban a nem hivatalos követi konferenciákról, összejövetelekről, időnként megyei hírekről is. (Vö. PAJKOSSY, 2006/B. 66.)

⁸⁰⁵ Takáts-h. 8918.

lap, illetve a kerületi napló tiltása, meggátlása; egyben döntöttek a Stuller-féle kéziratok lap további megrendeléséről.⁸⁰⁶ A szerkesztő hamarosan Bécset ingerlő felkérés is kapott egyesektől: az országgyűlést követően is folytassa lapját, amint azt Kossuth is tette.⁸⁰⁷ Erre nem került sor, viszont Stullernak már az országgyűlés alatt is gondjai voltak az előfizetőkkel. A lelkesedés ugyanis eleinte nagy volt, de a fizetéskor erősen lankadt. A rendőrség szerint 1840. február végén Stullernak már 1700 váltóforint kinnlevősége volt.⁸⁰⁸ A maga korában a lap az országgyűlés alatt a nyilvánosság, az információszolgáltatás pótolhatatlan szolgálója volt, ma pedig a kutatás mellőzhetetlen forrása, mivel pontosan követi a történéseket, a beszédek is hűen adja vissza.⁸⁰⁹

A már az előző országgyűlésen is kezdeményezett nyomtatott főrendi napló (ellentétben az országgyűlési lappal, illetve a kerületi naplóval) 1840 februárjától megvalósult. 1832–33. fordulóján a rendek szorgalmazták, a főrendek viszont elhalasztották a kérdést, az országgyűlés „elrendezését” tárgyzó témakör napirendre tűzéséig, azaz a közjogi operátum tárgyalásáig. Erre a hosszú országgyűlésen sem került idő, s így maradt 1839–40-re.⁸¹⁰

1839. június 17-én, országos ülésen a rendek kérték is, hogy legyen végre főrendi napló, mivel a polgárok már a törvények „okait”, a mellettük szóló érveket is ismerni kívánják.⁸¹¹ A nádor halogatta a tárgy vitáját, októberben Szapáry Józsefnek kellett sürgetnie a rendi üzenet napirendre tűzését. A nádor megígérte, az október 25-i ülésen Dessewffy Aurél is a rendek kívánságát támogatta, s még Mailáth János is mellé állt.⁸¹² A nádor a napló melletti döntést hirdette ki, de a kivitel módjáról még főrendi választmányi tárgyalást kívánt.⁸¹³ 1840. január végén még állt az ügy, például azért, mert egyes főrendek nem kívántak előfizetni. Batthyány készen is állt saját zsebéből fizetni a teljes számlát. Türelmét veszítette és február végén társaságból üzent: ha a nádor tovább „altatja” a naplót, nyilvános ülésen támadják meg.⁸¹⁴ A nádor beadta a derekát és február 25-től megindult a szerkesztés gyorsírókkal (Hajnik Pál vezetésével), a nyomtatás pedig Schmidt vállalkozó feladata lett.⁸¹⁵

⁸⁰⁶ Uo. 877.

⁸⁰⁷ Uo. 8389/c.

⁸⁰⁸ Uo. 9066.

⁸⁰⁹ Jómagam az Országgyűlési Könyvtárban lévő, 2 kötetbe fűzött példányt használtam. Igazat adhatunk az egyik besúgónak: Stuller nem ferdt, de a beszédek közlésénél a terjedelemben az ellenzék javára és érdekében részrehajló. Mint szerkesztő nem ért fel Kossuth tehetségével és közlései intellektuálisan szürkébbek, „nem olyan veszélyesek”, mint Kossuthéi voltak. (Uo. 9028.) Bodon Ábrahám tudósításairól a szakirodalom tud, de példányai nem kerültek elő. Az országgyűlés alatt Gömörben például olvasták. (Vö. PAJKOSSY, 1995. 129.) Az 1839/40. évi országgyűlésről két naplószerű írás is megjelent, de csak jóval a berekesztés után: KONKOLI T., 1847. (Nem tartalmazza a felszólalók nevét.); SZERENCSS, 1877–1878. A legpontosabb és legrészletesebb Stuller Tudósítása, így az utóbbit használtam.

⁸¹⁰ Vö. KLÖM VI. 385.

⁸¹¹ Írások I. 5. sz. (6.)

⁸¹² Lonovics püspök viszont (bár érdemben ő is a rendek mellett foglalt állást) kételyeit is hangoztatta: aligha lesz üdvös, ha minden naplózva lesz, ami az üléseken történik. A beszédekkel teljességgel közlő naplót ehetetlen irattömegként jellemezte. (Ebben volt igazság, a rendek ezért akartak szerkesztett újságot.)

⁸¹³ Az októberi főrendi ülésekről: STULLER I. 409. sköv., 469. sköv. Sedlnitzky szerint a nádor nem siettetta a naplót, ezért tolódtott el megvalósulása. (Takáts-h. 8349/b.)

⁸¹⁴ Takáts-h. 8430/b, 9098.

⁸¹⁵ Uo. 9106, 9108. Vö. MOLNÁR, 1996. 40. Batthyányék örömet azonban lerontotta, hogy a végső formába öntés és a nyomtatás az országgyűlés utánra lett ütemezve. (Uo. 49.) A nádor feladata lett főrendi bizottság kinevezése a szöveg ellenőrzésére. Batthyányék el is határozták, hogy már a gyorsírók munkáját is figyelemmel kísérik. (Takáts-h. 9273.) A főrendi ellenzéknek különösen fontos volt, hogy az április 22-i – már érintett – ülés beszédei a szólásszabadság ügyében minél szélesebb körben és pontosan legyenek közzételve; maga Batthyány ezért a vonatkozó számot előre is több száz példányban rendelte meg. A naplónak érdekes, a főrendeknél addig ismeretlen hatása is volt. Már a gyorsírói szövegekből, illetve azok nyers átirásából is láthatták a szónokok, mennyire más az elszálló szó, mint a rögzített beszéd. Számos hibát, gyarló fogalmazást vehettek észre s így (a kaján besúgók szerint) már-már bánták a főrendi ellenzékiet, hogy annyira küzdöttek a naplóért. Azt viszont az informátorok örömmel konstatálták, hogy a napló szerkesztésének tudata mérsékelte több szónok korábbi

A követek és a megyék reakciója a nyomtatott, cenzúrázatlan országgyűlési lapok főrendi és kormányzati meggátolásáról eltérő volt. Az ellenzéki, a szabad sajtót támogató megyék követi beszámolóikban sérelmezték, szidták a főrendeket.⁸¹⁶ Deák záró követjelentésében precízen, olvasmányosan összegezte és elemezte a kérdéskör pozsonyi tárgyalását: a kerületi napló meggátolását súlyos sérelemnek minősítette.⁸¹⁷ Bács követi pedig azt jelentették, hogy támogatták a sajtószabadságot, a kerületi naplót is mindaddig, amíg azt számukra megyéjük meg nem tiltotta.⁸¹⁸ Az udvarhű megyék követi e kérdéskörre szót sem vesztegettek.

Metternich teljesen tisztában volt a nyilvánosság, a sajtó jelentőségével s a maga módján élni is kívánt vele. Elve volt ugyanakkor, hogy a magyarországi hírek külföldi lapokban, a külföldi hírek viszont magyar lapokban jelenjenek meg. Így az alapvető belpolitikai hírektől elszigetelte a magyar olvasókat. Arra viszont sikerrel törekedett, hogy a külföld Magyarországon leginkább olvasott lapjában az általa sugalmazott hírek és elemzések lássanak napvilágot. Jó érzékkel az augsburgi *Allgemeine Zeitung*ot választotta ki, a Cotta cég 1798 óta működő, tehát jól bejáratott lapját, amely 1810-től jelent meg Augsburgban. A délnémet lap inkább liberális színezetű volt és később is az maradt; magyar viszonylatban viszont országgyűlésünk időszakában jelentős befolyást engedett Metternichnek. Ezt diktálta az érdeke. Az osztrák birodalomban előfizetni, megvásárolni is csak olyan lapot lehetett, melynek terjesztéséhez a nagyhatalmú bécsi rendőrmisztérium és a cenzúra is hozzájárult. Márpedig az *Allgemeine Zeitung* mintegy 10 ezer példányának harmada, néha közel fele a Habsburg-Birodalomban került eladásra és ebből Magyarországra is eljutott (rendőrségi források, illetve becslések szerint) 800-1000 példány. (1839-ben az Osztrák Császárság területén 3651 előfizetővel rendelkezett, ebből Alsó-Ausztriába, Bécsbe került 2386 példány, s onnan – számítások szerint – közel 1000 kerülhetett Magyarországra.)⁸¹⁹ Metternich kívánságait Augsburgba eleinte tanácsosa, Friedrich Gentz közvetítette, a fő hírforrás pedig (a cikkek írójaként is) Metternich titkára, az *Österreichischer Beobachter* szerkesztője, Joseph Anton von Pilat volt. A lap szerkesztője, Gustav Kolb közben igyekezett a függetlenség látszatát óvni, s ezért kérte fel a fiatal Pulszky Ferencet (aki ekkor Európát járta) 1836-ban, hogy időnként írjon a lapba a magyar eseményekről. Rögvest említsük meg: érdemi kérdésekről Pulszky csak 1840 tavaszán jelentethetett meg írásokat. Addig viszont 1838 végétől Metternich bizalmasa, (1838 májusától szolgálataiért évi kétezer forintot kapott az Államértekezlettől) Joseph Christian Zedlitz báró cikkei határozták meg a lap Magyarországról, a magyar belpolitikáról alkotott képét. A bárónak 1838. október–1839. január között három nagyobb írása jelent meg, s ezekben ünnepelte a Habsburg uralkodó által Itáliában 1838 szeptemberében meghirdetett részleges amnesztiát – a monarchikus, de szabadelvű politika jeleként; Metternich kormányzatát reformpártinak, szinte liberálisnak írta le, melyet a valódi hazafi (ha magyar is) csak támogathat. A magyaroknak tehát illene már felhagyni a sérelmi politikával s erősíteniük kellene a metternichi reformpolitikát, amennyiben haladni akarnak.⁸²⁰ A félretájékoztatás rendje tehát kialakult. Az újság alapvető hatással volt az európai olvasókra is, miközben a magyarországi, a kormánnyal egyet nem értő erőknek esélyük sem volt kiigazításra. A lapban érdemi, színvonalas Zedlitz-bírálat nem jelen-

radikalizmusát. (Uo. 9132, 9144, 9201, 9273.) A nyomtatott napló címe: „Magyar országgyűlésen a' Méltóságos fő-rendeknél 1840. februárius 25-kétől május 12-ig tartott országos ülések naplója.” Pozsony, é. n. [1840.]

⁸¹⁶ Csanád (Kanc. eln. 1840:881.), Pozsony (uo. 702.), Nógrád (uo. 692.), Heves (uo. 622., e megye súlyos sérelemnek minősítette a kerületi napló meggátolását, s augusztus 17-i közgyűlésén tiltakozó feliratot is elhatározott: uo. 795.), Gömör (uo. 892.)

⁸¹⁷ DEÁK F., 2001. 295. sköv.

⁸¹⁸ Kanc. eln. 1840:1006, 1008.

⁸¹⁹ 1839-ben a birodalomban megrendelt lapok, folyóiratok száma közel volt a 100-hoz, ám az *Allgemeine Zeitung*ból egyedül több kelt el, mint a többiből együtt. A *Hírnökre* ekkor 1900-an fizettek elő. (PAJKOSSY, 2007. 706. sköv.)

⁸²⁰ PAJKOSSY, 2007. 708. sköv.

hetett meg, s a helyzetet nehezítette, hogy – ellentétben a lengyelekkel – magyar emigránsok alig éltek Nyugat-Európában, s így nem igen volt, aki ott érintettségi alapon ellenpropagandát fejtett volna ki.⁸²¹

A bevezető írások után Zedlitz fő szerephez az országgyűlés alatt jutott, természetesen nem véletlenül. 1839. július 19. és december 5. között több részben – *Pia Desideria für Ungarn* – cím alatt tette közzé tendenciózus írásait a magyar politikáról, s az ellenzékéről.⁸²² Az augusztusi cikkben Zedlitz még enyhén fogalmazott: a magyart vendégszeretőnek, jószívűnek tartotta, de gyorsan lelkesedőnek és hamar elkedvetlenedőnek is. A magyarok a dicső múlt rabjai, azt hiszik ma is erősek és önmagukban is megállnak, függetlenséget óhajtanak, amit Bécs a birodalom ellenében „nyilván” nem támogat. Ne akarjon Magyarország az örökös tartományoktól eltérő rendet, inkább jusson azokkal megegyező állapotba, azaz tagozódjon be az abszolutista birodalomba. Jó lenne, ha a magyarok praktikusak lennének, s például nem adtak volna 1836-ban számos kedvezményt a jobbágyoknak a birtokosok kárpótlása nélkül (!); jó lenne, ha földjeiket okszerűbben művelnék, ha tennének a hitelhiány ellen, s „végre észrevennék”: Magyarország egyedül semmit, a birodalommal, a monarchiával együtt sokat tehet. Jó lenne, ha nem merülnének el marginális ügyekben, mint például a Ráday-ügyben, amelyben csak a pártos szellem lát lényegest. Decemberi írásában Zedlitz hangja már élesebbé vált; zokon vette a néhány, meglehetősen enyhe és udvarias cáfolatot is (melyek kivételesen megjelentek a lapban), s kijelentette: ő Magyarországot igazgatásilag, alkotmányában önállónak tartja, de politikailag a birodalom kiegészítő részének. Egymás után sorolta Magyarország hiányosságait (rossz utak, gyenge kereskedelem, hitelhiány, az országgyűlés csak tervezet, de nem eredményes). Kijelentette, hogy lapja korrekt, nyitva áll minden ellenvéleményre, ha az józan és nem felheccelő. (Ezt természetesen valótlan volt, az *Allgemeine Zeitung*ban nagyritkán is csak színtelen, erőtlen „cáfolatok” jelenhettek meg, miközben Zedlitz egyértelműen provokált.) A magyar – folytatta – szabadságot akar, de a rendet nem szereti. (Ezt már a *Századunk* szerkesztője is rágalomnak nevezte jegyzetében.) Megismételte: Magyarország egyedül semmit, a Habsburg-Birodalommal együtt mindent elérhet. Ha Zedlitz ránézett volna a térképre, látta volna: a birodalom se mehetett volna sokra Magyarország nélkül; de nemcsak Zedlitz, a bécsi kormányzat vezetői se nézték sűrűn, tiszta szemmel a térképet. A cikk végén Zedlitz elragadtatta magát: a magyar alkotmány nemcsak Magyarországot és Ausztriát választja el a Lajtánál, hanem a középkori barbarizmust és a művelt európaiságot is. Zedlitz itt Metternich ismert „érvét” ismételte meg.⁸²³

Az országgyűlési ellenzék már Zedlitz nagy támadásai előtt, az *Allgemeine Zeitung* kisebb cikkeire és Zedlitz első írásaira is reagálva, a magyar olvasók félrevezetéséről, Magyarország rossz hírbe keveréséről beszélt, s arról, hogy az országot érintő cikkekben az áll, amit Bécs engedélyez.⁸²⁴ A gömöri Szent-Iványi rendi országos ülésen a lap cikkeit így jellemezte: „...a Nemzet iránti részvét eltiprására célzó alacsony undok rágalmak.”⁸²⁵ Klauzál is sérelmezte, hogy a „külföldi lapok” szerint a magyar ellenzék csak nemesi privilégiumait védi, s elnyomja a jobbágyok, polgárok jogait. Kiemelten nehezményezte, hogy válaszok nem jelenhetnek meg nemcsak külföldön, de még Orosz lapjában sem.⁸²⁶ Ugyanakkor az indulatos reakciókra mintegy válaszul az ellenzék egyes vezetői azt is leszögezték: dehogy kellene az *Allgemeine Zeitung*ot kitiltani Magyarországról, a kormányzat a lap cikkeivel itthon csak magának árt.⁸²⁷

⁸²¹ PAJKOSSY, 1991. 23. sköv. Az *Allgemeine Zeitung*gal kapcsolatosan vö. Sajtótörténet 1979. 403. sköv., PAJKOSSY, 2007. 702. sköv.

⁸²² Az 1839. 200., 338–339. sz. A cikkeket magyar fordításban közölte a *Hírnök* melléklapja, a *Századunk* és részben a *Buda-Pesti Rajzolatok* is. (Századunk, 1839. augusztus 1., 61. sz., *Rajzolatok*, 1839. augusztus 6.) A *Pia Desideria* kötetben is megjelent 1840-ben Lipcsében, Wigandnál. (ZEDLITZ, 1840.)

⁸²³ Vö. ehhez: BALLAGI G., 1897. 471.

⁸²⁴ Takáts-h. 8245.

⁸²⁵ 1839. július 15. – STULLER, I. 103. sköv.

⁸²⁶ Kerületi ülés 1839. július 19. – STULLER, I. 118. sköv.

⁸²⁷ 1839. szeptember 4-i jelentés – Takáts-h. 8933.

Andrássy Károly válaszolni kívánt az *Allgemeine Zeitung*ban Orosz, Zedlitz és „Sch.”[?] cikkeire, de az írást a szerkesztő visszaküldte. Ferstl rendőrtanácsos mindenestre a postán lekapcsolta és lemásoltatta e cikkeket, majd felküldte Bécsbe.⁸²⁸

Az *Allgemeine Zeitung* augusztus 30-i számában *Österreich von der Donau* címmel Zedlitz a pozsonyi országgyűlést ismét bírálva kiemelte: az ellenzék a közügyeket akarja rendezni, de saját fiataljaival sem bír, akik (a követek feleségeivel együtt) terrorizálják az országgyűlést, bár Deák igyekszik őket fegyelmezni. A karzaton politizáló asszonyokról így ír: jobb lenne őket házi körükben, női egyletekben vagy szegényápoló társulatokban látni.⁸²⁹

A *Pia Desideriára* az *Allgemeinében* eleinte valóban csak néhány enyhe és színtelen reakció jelenhetett meg. Szeptember közepén viszont Pozsonyból küldött Pulszky-írást közölt bécsi, kormányzati engedéllyel.⁸³⁰ Eszerint Ráday lemondása után közeli lehetőség volt a két tábla közeledésére, akár megegyezésére. A *Pia Desideria* irányára utalva jelezte, hogy idegen mértékekkel mér és ítél; az pedig elfogadhatatlan, hogy a magyarság mondjon le függetlenségéről, nemzetiségéről, cserébe a felkínált anyagi előnyökért. A cikket magyar fordításban közlő *Századunk* szerkesztője azonnal megjegyezte (tévesen) jegyzetében: ez nem áll a *Pia Desideriában*, annak szerzője nem kívánta a magyar nemzetiség elvetését, csak azt, hogy Magyarország igyekezzen haladni, közeledni a művelt nyugathoz.⁸³¹

Az *Allgemeine*, főként Zedlitz cikkeit József nádor is nehezményezte, látva a pozsonyi felzúdulást. Sokallta a folytonos ellenzéki panaszokat. A Kancellária ezt közölte Metternichkel.⁸³²

Október közepén ismét Pulszky tollából, egy tőle szokatlanul színtelen magyar bírálatot engedett át az *Allgemeine* szerkesztője *Magyarország és az országgyűlés* címmel.⁸³³ Majd decemberben közlésre

⁸²⁸ Andrássy Orosz első cikkére (AZ, 1839. 170. sz.) azt válaszolta, hogy az ellenzék kész a szabad királyi városok országgyűlési szavazatának növelésére az országgyűlésen, nem kívánja a városokat, a városi polgárságot negligálni, de a városok túlzottan függenek a Királyi Kamarától, másrészt szavazataikat arányosítani kell, mert egy kettőezer lakosú város szavazata nem lehet azonos értékű egy sokezeresével. Zedlitz írását (1839. 175. sz., június 24.) értékesnek és mérsékeltnek nevezte, de észrevette, hogy Zedlitz fő célja a „jó kormányzat” iránti feltétlen bizalom felélesztése. Orosz következő cikkét (1839. 183. sz., július 2.) cáfolva kiemelte, hogy Ráday perbefogását a megyék zöme tartotta törvényellenesnek. Az 1839. 190. számban megjelent „Sch.” szignójú írás a magyar megyei választási visszaélések sorát említette, amire Andrássy úgy válaszolt, hogy két-három kihágás valóban volt, de azokat is főként a főispánok idézték elő. A cikkíró állítására, miszerint Magyarországon csak 80 ezer körüli választó van, ami nem tekinthető képviseleti rendszernek, Andrássy válasza: Franciaországban sincs több választó, mégsem mondja senki, hogy ott nincs képviseleti rendszer. A szűken vett Magyarországon egyébként – írta – 80 ezernél jóval több a választó, mintegy 150 ezer. Orosz újabb cikkére (1839. 194. sz., július 13.), amelyben az kifogásolta, hogy az országgyűlésen az ifúság zabolátlan, nincs rend, Andrássy válasza: a romlatlan ifúság már csak ilyen, lelkesedik, de önhaszon-keresés nélkül; a renegát követek persze sértve érzik magukat. (Andrássy nem közölt cikkének címe: *Audiat ut altera pars*. Szeptember 11-én kelt. Vö. Takáts-h. 8324.) Az ellenzéket felháborította, hogy az írást az *Allgemeine Zeitung* nem fogadta, s ezért úton-útfélen szidalmazta a lapot. (Uo. 8336/e.) Andrássy Károlyról: PÁLMÁNY, 2011. I. 272. sköv.

⁸²⁹ AZ, 1839. 242. sz. A veszprémi ellenzéki Hunkár elolvasván a cikket, a közgyűlési terembe lépve leintette az őt megéljenző fiatalokat, utalva az írásra. Sedlnitzky pedig jelentésében azonnal reagált: lám csak, milyen jó hatása van az *Allgemeinében* leadott cikkeknek. (Takáts-h. 8309/c.)

⁸³⁰ AZ, 1839. 263. sz. Az *Allgemeine* cikkei alatt ritkán volt feltüntetve a szerző. Pajkossy Gábornak a Cotta cég levéltárában folytatott kutatásai viszont feltárták – a szerkesztőségi, a kifizetések alapján szolgáló példányok alapján – a szerzők személyét. A névsort Pajkossy Gábor önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta, s így több helyütt is neki köszönöm, hogy a cikkek íróinak nevét megadhattam. (Vö. PAJKOSSY, 2007. 705.)

⁸³¹ A *Századunk* alighanem jobban félreértette Zedlitzet, aki valójában bizony a magyar alkotmányosság feladását, a szoros birodalmi alávetettséget indítványozta. Vö. *Századunk*, 1839. 78. sz.

⁸³² József nádor szeptember 2-i levele és a Kancellária szeptember 3-i felterjesztése: Kanc. eln. 1839:1018.

⁸³³ AZ, 1839. 291. sz. Pulszky kifogásolta, hogy Zedlitz német szellemű álláspontot képviselt és Magyarországot a birodalom tartományaként tekintette, tagadta, hogy a magyar országgyűlés egy helyben topog. Az úrbéri tárgy felvéve – írta –, az örökvláság ismét napirenden, a katonatartás ügyének vitái pedig a jobbágyterheket kívánják erősen mérsékelni. Igaz, a kereskedelem még gyenge, az utak állapota valóban rossz, de részben Széchenyinek, jórészt a kormánynak is köszönhetően erősödik a dunai gőzhajózás, könnyebbedik a Fekete-tenger felé menő kereskedelem. (Magyarul: *Társalkodó*, 1839. október 30.)

került Csaplovics János gyengécske, konzervatív nemesi szellemű bírálata is. Csaplovics visszautasította Zedlitz tájékoztatlan gúnyiratát Magyarországról.⁸³⁴

Csaplovics 1840. január elején újabb (az előzőnél sikerültebb, saját korábbi álláspontját is korrigáló) bírálatot tett közzé, de már csak a *Századunkban*. Ebben Zedlitz durvább, 1839. december eleji újabb *Pia Desideria*-cikkére válaszolva visszautasította a magyarságot barbárnak minősítő írást, leszögezve: „a kéretlen orvost ki szokás utasítani a kórházból”, s ha nem megy, akkor kidobják. Utalt arra, hogy a nemesi adózást nem Zedlitz találta fel, hiszen Széchenyi már korábban írt szükségességéről, s mindenki tudja, hogy előbb-utóbb bekövetkezik. Ami pedig Magyarország és a monarchia viszonyát illeti, Ausztria maga is külföldként tekinti és kezeli az országot, elég a vámokra gondolni. Mi is úgy gondoljuk – írta –, hogy Magyarország nem a birodalom tartománya, csak az uralkodó személye közös.⁸³⁵

1840. február 23. és 25. között, három, részben meglehetősen otromba, ellenséges írás jelent meg az *Allgemein*ében, a híres utazó Pückler-Muskau herceg tollából. Kéthónapos magyarországi tartózkodás után számolt be tapasztalatairól: az ország klímája elviselhetetlen, hol porfelhők, hol sártenger, posványos utak nehezítik az utazást. Az országban több a nem magyar, mint a magyar, a lakosság 1/12-e képezi a nemzetet, a többi lakos csak „misera plebs”. A kormányzat haladó és liberális, szemben az ellenzékkel, amely az ósdit, az esztelent akarja konzerválni, egy része pedig a kivihetetlen után ábrándozik. A magyar ugyanakkor zabolátlan hencegő, de szabadságvágyó. Sokat beszél, de keveset tesz. Tenni kellene – így a herceg –, főként az anyagi javítások sürgetőek: Duna-szabályozás, az utak javítása, melyek számos más reformkívánságot eleve megoldanak, írta befejezésül, név nélkül utalva a Széchenyi-féle (általa csak részben értett) politikára.⁸³⁶ A pozsonyi ellenzék felháborodása határtalan volt, a herceget bolondnak vagy a kormány ágensének minősítették. Pulszkyt kérték fel a válaszadásra. Alighanem tudták, hogy az *Allgemeine* szerkesztője, Gustav Kolb jó ismerőse volt Pulszkynek, sőt korábban (mint láttuk) fel is kérte, hogy időnként írjon a lapba.⁸³⁷ Március 24-én megjelent, megjelenhetett, talán már jelezve a kormányzat és a rendek közti megegyezési törekvéseket, Pulszky írása. Ebben Pückler-Muskau, de egyben Zedlitz cikkeire is kitért. Az *Allgemein*ében közölt magyar tárgyú írásokat felületesnek, több esetben alaptalannak minősítette, bár nem tagadta el az időnkénti szellemességet. Élesen visszautasította azt, hogy az ellenzék haladásellenes lenne, kiemelte a magyar nemesi ellenzék küzdelmét a jogkiterjesztésért.⁸³⁸

1840. április 22–23-án már a főrendeknél is polémia alakult ki az *Allgemeine* cikkei miatt. A szólásszabadsági ügyben amúgy is hevesen vitázó ellenzéki főrendek indulatosan említették a Magyarország-ellenes írásokat. Széchenyi egyenesen fizetett poétákról és vándorló hercegről szólt, akiknek okítására hazánk nem szorul rá. Jelezte, hogy megpróbált cáfolatot elhelyezni a lapban, de nem sikerült, és mások is így jártak. A nádor (az amnesztiához vezető alkufolyamat végénél tartunk) neki is és Andrássy Károlynak is kijelentette, írják meg cikkeiket, és ő garantálja, hogy megjelennek.⁸³⁹

⁸³⁴ Különösen hevesen utasította vissza Zedlitz azon állítását, miszerint a fő baj az, hogy a magyar nemes nem adózik. Ellenérvként viszont a nemesi adómentesség apoteózisát adta. Hazánk egykori politikuskai – írta – bölcsen rendezték el az állami költségek fedezetét, ld. korona uradalmak, bányászati jövedelmek, a nemtelenek adói (!), a zsidók türelmi taxája, posta és így tovább. Ehhez jött még az ősrégi „érv”: a magyar nemes köteles személyesen részt venni a nemesi felkelésekben. Ez volt az a bírálat, amin Zedlitz jót derülhetett, a német olvasó pedig megerősödött a magyar belpolitikát és helyzetet illető téves nézeteiben. (Magyarul: *Századunk*, 1839. 97. sz.)

⁸³⁵ *Századunk*, 1840. 2. sz.

⁸³⁶ Briefe aus Pesth. AZ, 1840. 54–56. sz.

⁸³⁷ Takáts-h. 9120., 9242.

⁸³⁸ Pulszky a megyei önkormányzatok szerepét különösen pozitívnak írta le, elutasítva, hogy csak negatívumai lennének. A városok ügyét hosszan fejtegette, az ellenzék álláspontját részletezve a lap szinte folyamatos állításával szemben, miszerint a magyar ellenzék gátolja a városi polgárság érvényesülését. Kiemelte, hogy a várhatóan megszülető váltótörvényt, kereskedelmi törvényt nem csak a nemesség fogja élvezni. (AZ, 1840. 84. sz.) Pulszky írása mellett egy színvonalatlan írás is megjelent az *Allgemein*ében: „Mehrere Ungarn”. (AZ, 1840. 99. sz.)

⁸³⁹ STULLER, II. 937. sköv. Vö. SZIN V. 375–376 és Takáts-h. 9278.

A *Pia Desideria* cikkekre elmés, részletes és tartalmas válasz végül Pulszkytól jelent meg az *Allgemeinē*-ben május 4-én. (A cikket Pulszky április 22-én fejezte be.) Természetesen nem véletlenül az országgyűlés végén, amikor már enyhült a politikai harc heve, kiadták az amnesztia-rendeletet, s feltételezhetően Metternich is jelezte, hogy az ellenzék érdemi válasza immár leközelíthető. Pulszky Zedlitz előítéleteiről írt, arról, hogy eltűzöttan sötét képet festett Magyarországról, például a „lezüllött” jogszolgáltatásról. Ő sem mulasztotta el felháborodását jelezni afölött, hogy Zedlitz a Lajtát a kultúra és a középkor háttarának nevezte. A Zedlitz által említett hibák zömét Széchenyi már több éve felfedte, a kormányzat és hívei most éppen a Széchenyi követőket nevezik ellenzéknek. Már az előző országgyűlésen is a liberális ellenzék állt ki az örökválság mellett. Nem igaz, hogy a magyar országgyűlést nem érdeklik az anyagi kérdések: sokat foglalkoztak Pozsonyban folyószabályozással, utakkal, vasúttal, s készen áll a váltótörvény s a kereskedőkről, gyárosokról szóló törvény is. Zedlitz tehát több téren meglehetősen tájékozatlan. A nemesség zöme nem privilégium-védő, hiszen éppen a jogkiterjesztésért küzd az országgyűlésen. A tárgyalásokon szóba került (ha törvény nem született is) a törvény előtti egyenlőség és a köztelherviselés. A nemesség java része tudja, hogy privilégiumainak vége lesz. Pulszky szellemesen érvelt a városi kérdésben is: Zedlitz a zárt, a demokráciát nem ismerő, a lakosság töredékét képviselő, önmagukat kiegészítő városi magisztrátusoknak azonnal a megyékével azonos országgyűlési szavazatot adott volna; ez olyan, mintha valaki a toronynál akarna templomépítésbe kezdeni. Befejezésül leszögezte: Magyarországon az a vélemény, hogy az *Allgemeine* jórészt inkább Magyarország ellen, mint érékében fogad el írásokat. Most az ő írásával bizonyíthatja ártatlanságát. Hozza le tehát cikkét a szerkesztő.⁸⁴⁰

Megemlítendő még, hogy a kormánypárti, konzervatív Dessewffy Emil is bírálta Zedlitzet az *Allgemeinē*-ben. Írását a *Századunk* is közölte. Dessewffy tévesen (de esetében érthetően) dicsérte a lapot, mondván, hogy minden mérsékelt és becsületes írásnak helyt ad. Zedlitz viszont, bár 20-25 évet élt Magyarországon s állítólag szereti a magyarokat, nem írt hitelesen az országról, sokat tévedett, s egyébként nem sok újat mondott. Dessewffy visszautasította azt például, hogy a kiváltságosok abszolutisták lennének, utalt több, a jobbagysorsot könnyítő eredményre, amit az országgyűlésen a nemesség képviselői harcoltak ki. Az viszont érthető – így Dessewffy –, hogy a nemesség a jogkiterjesztést fokozatosan képzelel el, és a folyamatot (az átalakulás „elszenvedőjeként”) kézben kívánja tartani. Tipikusan konzervatív, fontolva haladó álláspont szegült itt szembe Zedlitzzel.⁸⁴¹

⁸⁴⁰ AZ, 1840. 125. sz. Az AZ szerkesztője Pulszky cikkéhez odabiggyesztette: megtette, két-három, az ellenfelet személyében bántó kitétel elhagyásával. Megemlítendő, hogy Pulszky e választ a *Hírnök*, amely Zedlitz írásait sorra közölte magyar fordításban, nem hozta le. Pulszky egyébként ezt követően, főként 1841-től rendszeres publicistája lett az *Allgemeinē*-nek, miként cikkeket írt a lapba Franciaországból Heine is. (Sajttörténet 1979. 403.)

⁸⁴¹ AZ, 1840. 142–143. sz. (Pajkossy Gábor a Cotta-archívumban a cikk alatt id. Fürst Lichnowsky aláírását találta; de véleménye szerint lehet, hogy L. csak közvetítő volt), vö. *Századunk*, 1840. 43. sz. A vérbeli kormánypártiak egyébként zömmel elfogadták Zedlitz írásait (ld. például Ossetzky besúgójelentését 1839. október 11., Takáts-h. 8528.) Még ízléstelen, szinte hazaárulás-jellegű írásra is akadt „alkotó”, Mailáth János személyében. Ő az *Allgemeine* 1839. 314. számában a politikai pereket érintve, Wesselényiben a fennálló rend elleni terveket szövőt, Kossuthban izgatót és lázítót, az elítélt ifjakban vétkeseket látott, hasonlóan a többi perbefogotthoz. Az országgyűlési rendi ellenzék szerinte igaztalanul és jogtalanul „sajátítja ki a többséget”, hiszen a városi és káptalani követeket „megfosztották” a megyékével azonos értékű és súlyú szavazataiktól. Az ellenzék által hangoztatott sérelmek csak nemesi sérelmek, a jó királyi propozíciók viszont a nemzet érdekeit szolgálják. Kijelentette azt is, hogy a privilegizált nemesség, főként az országgyűlési ellenzék nem élvezi az ország privilégiumokból jórészt kizárt lakosságának támogatását. Sandán még figyelmeztetett is (gróf létére): a nemességet a jogfosztott jobbagyságtól az uralkodó védi meg. Ha nem tenné, fél év alatt odalenne a nemesség. (A cikk szerzőjét Pajkossy Gábor azonosította: PAJKOSSY, 2007. 720. sköv.) Egyes ellenzékiek már a cikk olvastán sejtették, hogy ki a szerző. A cikket hűtlenségnek tekintették a nemzet ellen. (1839. november 15-i jelentés és Sedlnitzky november 16-i levele az uralkodóhoz: Takáts-h. 8380, 8380/a.) Az *Allgemeinē*-nek mindenesetre jót tett a kétes népszerűség is. A pozsonyi kávéházakból az összes példányt ellopták.

VII. A PARTIUM VISSZACSATOLÁSÁNAK KÉRDÉSE

A magyar rendi ellenzék a bécsi abszolutizmus és a centralizációs törekvések ellen küzdve elkötelezett volt az ország alkotmányos, igazságszolgáltatási és közigazgatási önállóságának megőrzéséért, illetve elismertetéséért és területi integritásáért. Ezért több alkalommal fellépett a Habsburg-uralkodók által külön igazgatott Erdély és az időszakosan hozzákapcsolt, úgynevezett Részek (Partium) visszacsatolásáért, ami egyben természetesen az ország erejének növelését is célozta. Bécs törekvése éppen az ellenkező volt. Számára az „oszd meg és uralkodj” elve szerint is célszerűbbnek tűnt Magyarország és Erdély szétválasztása, külön vezetése. A kérdés erőteljes és folyamatos exponálására azután 1831-et követően került sor.⁸⁴²

1831 júniusában Szatmár megye külön súllyal hívta fel a figyelmet Erdély és az unió kérdésére. A mozgósítás, a megyékhez intézett körlevél – szövege Kölcsey munkája – a közelgő országgyűlésnek szólt, amely mint ismert, a nagy kolerajárvány miatt lett 1832 végére elhalasztva. Kölcsey és vele Szatmár közgyűlése jelezte a társmegyéknek: az unió már 1790-ben mind a magyar, mind az erdélyi rendek kívánsága volt. A gátló körülmények megszűntek, s így „valamint minden igaz magyarnak, úgy Erdély minden jobb gondolkodású fiainak e testvéri egygyűlés legforróbb kívánsága.” Emlékeztetett arra, hogy a különválás csak Mohács tragikus időszakától vált szomorú valósággá, ám e nehéz időkben is az, hogy Erdély a Magyar Szent Koronához tartozik, nem képezte vita tárgyát. Igazságos vágy tehát az egyesítés, „mert ezáltal a nemzet nagyobb kiterjedést, erőt s erő által lelkesülést fog nyerhetni.” Kérték tehát, hogy a fontos tárgyat a megyék vegyék fel az országgyűlési követulástásaikba úgy, hogy ne a közjogi operátum részeként (azaz hosszú idő után), hanem az abból sürgősséggel kiemelt külön napirendi pontként kerülhessen tárgyalásra az országgyűlésen.⁸⁴³

Az 1832–36-os országgyűlés elején – szokás szerint és a törvényeknek is megfelelően – előtérbe került az ország sérelmeinek és kívánatainak ügye. Az 1832. december 27-i kerületi ülésen a rendek az országos sérelmek előzetes (a királyi propozíciók tárgyalását megelőző) felterjesztését követelték. Az igen hosszú sérelmi listát most nem részletezve kiemeljük, hogy a rendek által összeállított (jelentős részben az 1825–27-es országgyűlésen már eredménytelenül felterjesztett) sérelmek és kívánatok közé II. és III. pontként bekerült Erdély és a Részek visszakapcsolása is. E két ponthoz a megfelelő történeti, jogi dokumentumokat és a levont következtetéseket, illetve követeléseket Kölcsey dolgozta ki részletesen tanulmányként és olvasta fel 1833. január 8-án, hangos éljénzés közepette. Ezek érdemi korrekció nélkül váltak a rendi felirati javaslat fontos, kiemelt részeivé.⁸⁴⁴

Kölcsey munkáját vállaltva segítette (Erdély uniója ügyében rengeteget vállalva) Wesselényi. Tudta ugyanis, hogy a kemény kézzel, abszolutista eszközökkel irányított Erdély, ahol még urbárium sem volt, s a liberális ellenzék szervezése is a kezdeteknél tartott, csak Magyarországgal együtt lesz képes a gyorsabb haladásra. Elérte, hogy Alsó-Fehér megye az unió támogatását kérő körlevelet intézett – miként tette Szatmár (láttuk) 1831 júniusában – a magyar megyékhez.⁸⁴⁵ Azt viszont már nem érthette el, hogy Alsó-Fehér példáját számos erdélyi megye kövesse, Pozsonyba, az országgyűléshez is kérelmek sorát

⁸⁴² Az erdélyi kérdés, az unió ügyének tárgyalásakor érdemes Asztalos Miklós tanulmányából kiindulni, aki részletezi a török kor utáni, Magyarországgal csupán perszonáluniós viszonyba kerülő Erdély életében meghatározó Diploma Leopoldiumot (1691), a magyar rendek meg-megismétlődő 18. századi–19. század eleji uniós törekvéseit (1741, 1790–91, 1792, 1802.), s azt, hogy II. Lipót (is) elutasította az uniót, mint tette később I. Ferenc is, aki 1834-ben kijelentette: Erdély egyesülését Magyarországgal soha nem engedélyezi. Asztalos részletezi a történelem során változó terjedelemben Erdélyhez kapcsolt Részek (Partium) kérdéskörét is, itt is jelezve: az erdélyi rendeknek voltak külön érdekei, nem vették szívesen Erdély ki-sebbitését. (ASZTALOS, 1928. 5. sköv.)

⁸⁴³ A szatmári körlevél: PAJKOSSY, 2003./A. 112. sköv.

⁸⁴⁴ KÖLCSEY, 2011. 430. sköv. Vö. még uo. 441. sköv. Az előleges sérelmek részletes alsótáblai vitája: KLÖM I. 38. sköv.

⁸⁴⁵ Gergely András több erdélyi megye kérelméről tudott (GERGELY A., 1980. 733.)

küldve. Viszont a magyar országgyűlés kezdetén, hónapokon át a magyar ellenzék vezéralakja volt, s igen jelentős szerepet vállalt az unió és a Részek visszacsatolása kérdésének pozsonyi exponálásában. Kölcsey a rendi, ő a főrendi táblán képviselte az ügyet. Az 1833. január–március során folyó főrendi vitákban hatszor szólalt fel okszerűen, érzelemgazdagon és hevesen is, hiszen szívügyéről volt szó. A Kölcsey-féle felirati javaslat főrendi vitája során, 1833. január 23-án maga József nádor is elismerte, hogy a magyar korona joga Erdélyre egyértelmű, igaz, hozzátette: az unióról az erdélyi rendeket is meg kell hallgatni a törvények szerint.⁸⁴⁶ Említést érdemel Horváth székesfehérvári püspök véleménye (mert jelezte, hogy a kormánypárt nem kis része ellene van az uniónak): nem tud arról, hogy Erdély hivatalosan kérte volna az uniót. Egyébként miért kell szorosabb kapcsolat, mint a közös uralkodó? Wesselényi azonnal replikázott: 1791-ben az erdélyi országgyűlés már egyértelműen támogatta az uniót. Majd (egyetértésben az ellenzékkel) javasolta, hogy hívjanak össze gyorsan erdélyi országgyűlést, az majd nyilatkozik.⁸⁴⁷ Cziráky országbíró kétségtelennek tartotta ugyan a magyar korona jogát Erdélyre, de az egyesülés módozatairól ő is tárgyalásokat kívánt; ugyanakkor a magyar korona jogát említő iménti szavainak ellentmondva a magyarral párhuzamos erdélyi országgyűlést nem pártolta. Még azt is megjegyezte, ha a magyar országgyűlés javasolhat Erdélynek országgyűlést, akkor akár Csehországnak is kérhetné azt(!). A főrendek végül nem voltak az erdélyi országgyűlés összehívása ellen, csak azt vetették el, hogy a magyar országgyűlés szabja meg a terminust.

1833 márciusában Erdélyből megjelent Pozsonyban Teleki Domokos és két társa s mintegy Erdély szószólóiként átadták József nádornak az unió melletti kérelmüket. Wesselényi azonban el volt keseredve. Valódi, nagyszabású erdélyi petícióáradatot nem sikerült elérnie, s úgy látta, hogy egyelőre a magyar rendek is beérték azzal, hogy az uniót, illetve a Részek visszakapcsolását jogilag alátámasztó és szorgalmazó kívánataik bekerültek a sérelmeket és kívánatokat összegző felirati javaslatba.⁸⁴⁸

A rendeknél Kölcsey kitartóan képviselte a „két haza” ügyét. 1833. március 4-én érzelmeket megmozgató, felemelő beszédet mondott. Erdélyi anya és magyar apa fiaként szavait így fejezte be: „Én születésemmnél fogva bírom a testvérházak iránti szerelmet. Hitem és vallásom tek. KK. és RR. [Karak és Rendek] ez: mint csak egy istent ismerek az égben: úgy csak egy magyar hazát óhajtok a földön. Kettőben nincs üdvösség.”⁸⁴⁹ Szavai és érvei ismeretében a főrendek sem gátolták a felirat felterjesztését. A sorrendet érintő hosszú viták után végül is együtt és egyszerre mentek fel az uralkodóhoz a sérelmek és kívánatok (köztük Erdély uniójának, illetve a Részek visszakapcsolásának sürgetése) és a királyi propozíciókra adott válasz.⁸⁵⁰

A sérelmi felirat II. és III. pontjánál a Kölcsey által írt, részletesen, tanulmányértékkel érvelő szövegnél érdemes elidézni, mert ebben a történeti jogi kérdésekben is otthonosan mozgó Kölcsey pontosan ismerteti a kérdéskör előzményeit is. Erdélynél utal a régi egységre, amit Mohács után kettészakítás követett, de a magyar korona joga mindig hangsúlyozva volt, amit számos (felsorolt) szerződés bizonyít Zápolyától Bethlen Gáborig. A török uralom után a magyarság várta az egyesítést, ám I. Lipót Erdély különállása mellett döntött. Az 1691-ben a zilált állapotú erdélyi rendekkel történt egyezkedés után, de a magyar rendek megkérdezése nélkül kötött alkut rögzítő Diploma Leopoldinum egyébként része lett az erdélyi törvénykönyvnek.⁸⁵¹

⁸⁴⁶ KLÖM I. 130. A nádor arra is utalt, hogy a visszakapcsolásnál az évszázados különállásból fakadó számos törvényi, törvényhatósági, vallási, adóhatósági kérdésben lett volna szükség jelentős jogharmonizációs munkára. Wesselényi és az unió ügyéhez, illetve Wesselényi pozsonyi beszédeihez ld. TRÓCSÁNYI, 1970. 91. sköv.

⁸⁴⁷ Uo. 129.

⁸⁴⁸ Vö. TRÓCSÁNYI, 1970. 91. sköv.

⁸⁴⁹ KFÖM. 1960. II. 77. sköv. Szauder József tévedett a dátumban: Völgyesi Orsolya új kutatásai szerint március 4-én, kerületi ülésen hangzott el. (KÖLCSEY, 2011. 118. sköv., 127. sköv.)

⁸⁵⁰ 1833. március 30-i elegyes ülés: KLÖM I. 263. A sérelmi felirat: Írások (1832–36.) I. 163. sköv.

⁸⁵¹ Lipót eleinte betartotta a Diploma előírásait, az autonómiát élvező Erdélyt igazgató Gubernium vezetőjét például országgyűlésen választották, s több ponton érvényesült a rendek befolyása. Ez azonban nem sokáig tartott. A 17. század végén

Az erdélyi országgyűlés 1791-ben a Magyarországhoz való csatlakozás mellett nyilatkozott, amit Bécs nem vett figyelembe. Ez is egyértelművé teszi – így Kölcsey –, hogy jelentős országos sérelemről van szó, ezért a magyar országgyűlés kéri, hogy még a folyó országgyűlés alatt hívják össze az erdélyi országgyűlést is, mellyel értekezni kell az egyesítésről.⁸⁵²

A Partium visszacsatolásának kérdését is tartalmazó részletező történeti leírással kezdi Kölcsey a vonatkozó feliratban. A Partium többször változó területtel (a 16–17. században Erdély és Magyarország határa is „mozgott”, többször is módosult), s csak átmeneti jelleggel került Erdélyhez. Így Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek például II. Ferdinánd néhány magyarországi megyét átengedett 1620-ban, de ideiglenes jelleggel, a visszakapcsolás lehetőségének egyértelmű leszögezésével. A török kor után a partiumi megyék követeit meghívták a magyar országgyűlésre. Az 1715, 1723. és 1729. évi törvényekben a király is elismerte Magyarország jogát a Részekre, s így az 1732-es királyi rendelet, a Carolina Resolutio, amely Krasznát, Közép-Szolnokot, Zaránd felét és Kővár vidékét Erdélyhez kapcsolta, önkényes, a magyar korona jogait sértő döntés volt akkor is, ha a Bécs által dirigált Erdélyi Kancellária is ezt szorgalmazta. (A rendelet ugyanakkor a korábban időnként Erdélyhez kapcsolt Máramarost, Bihart és Zaránd másik felét Magyarországhoz csatolta.) 1741-ben a magyar rendek országgyűlésen kérték vissza a Részeket, s a 18. tc-ben a király ismét elismerte Magyarország jogait, ám a visszacsatoláshoz az erdélyiek meghallgatását látta szükségesnek. A meghallgatás 1751-ben megtörtént, s az erdélyiek ragaszkodtak a Részekhez. A nyilatkozat viszont nem került a magyar országgyűlés elé. 1790-ben (említett korábbi nyilatkozatukkal ellentétben) a magyar országgyűlésen Erdély küldöttei a Partium Magyarországhoz tartozása mellett nyilatkoztak. 1792-ben az uralkodó mégis olyan törvényt fogadtatott el, amely (láttuk) Erdély uniójának ügyét az operátumokhoz utalta (melyek tárgyalása a következő országgyűléseken – nem véletlenül – elmaradt), a Részek kérdésében pedig ismét az erdélyi rendek meghallgatását írta elő. Az erdélyiek ekkor 1790-es nyilatkozatukkal ellentétben a Carolina Resolutio érvényben tartása mellé álltak. Az ellentmondó erdélyi állásfoglalásokkal kapcsolatban megemlíthető, hogy az erdélyi rendek (ha a hosszú különállás után voltak is feltételeik) nem voltak az unió ellen, de Erdély területének ki-sebbitését nehezen fogadták el. A bécsi kormányzat így könnyebb utat kapott megosztó politikájához, Magyarország területének törvényes kiegészítése és egyben gazdasági erejének növelése ellen. Kölcsey, s vele a magyar országgyűlés viszont a Részek visszacsatolásának jogszerűségét kétségtelennek tartotta s a feliratban sürgette.⁸⁵³

1833 végén úgy tűnt, lesz lehetőség a magyarországi, illetve az erdélyi rendek egyeztető tárgyalására. Novemberben Bécs elhatározta (22 év után) az erdélyi országgyűlés összehívását. A reményeket azonban mindjárt rontotta az, hogy a se latinul, se magyarul jól nem értő Habsburg főherceget, a volt

az erdélyi országgyűlést már alig-alig hívták össze, a Gubernium autonómiája megszűnt, a vezetés a bécsi alkancelláriához került. A Rákóczi-szabadságharc idején kemény katonai diktatúra következett. III. Károly már kihangsúlyozta: Erdélyt a Habsburgok fegyverjogon bírják. Az abszolutizmus és a centralizáció egyre erőteljesebben érvényesült. A Guberniumot már Bécsben kinevezett fő-hadparancsnokok irányították. (Vö. TRÓCSÁNYI, 1986. III. Károly időszakáról: 972. sköv.)

⁸⁵² A magyar 1792:11. tc-ben az uralkodó, bár utalt arra, hogy Erdélyt a magyar Szent Korona jogán, azaz magyar királyi minőségében bírja, csak annyit fogadott el, hogy az egyesülés ügyét a rendszeres bizottsági munkák során, a közpolitikai operátumnál tárgyalják meg, s a jelentés kerüljön a következő országgyűlés elé. A közpolitikai bizottság jelentése elkészült, országgyűlési vitájára azonban nem került sor, Bécs tehát csak az időt húzta. Vö. PAJKOSSY, 1978. 86. sköv.

⁸⁵³ Az 1833. végi felirat: Írások (1832–36.) I. 164. sköv. Kölcsey 1838-ban jórészt e felirati részek felhasználásával írt nagy tanulmányt a kérdéstről. (KÖLCSEY, 1838.). A tanulmányt Kölcsey összes művei között is közzétették: KFÖM I. 1230. sköv. A Partium ügyéhez Asztalos Miklós már idézett munkája mellett vö. TÁBORSKY, 1930. 738. sköv. Jellemző, hogy egy erdélyi királyi kormányzati hivatalnok, K. Horváth István igyekezett Kölcseynek válaszolni. (K. Horváth már korábban is – „hivatalból” –, erdélyi országgyűlésen is (1837) érvelt a Részeknek az önálló Erdélyhez tartozása mellett.) Válaszirata elkészett: Kölcseyt már nem találta az élők sorában. (K. HORVÁTH, 1838.)

magyarországi, később galíciai hadparancsnokot, Esteri Ferdinándot nevezték ki az erdélyi országgyűlésre királyi biztosnak. Wesselényi – már Kolozsvárott – teljes lendülettel próbálta az unió ügyét exponálni.⁸⁵⁴

Az 1834. június 18-án induló erdélyi országgyűlésen az éles jogvédő harc dominált, jelentős részben Bécs provokációi miatt. Az udvar mindenképpen általa delegált országgyűlési elnököt és tisztségviselőket erőltetett. Ehhez járult a több évtizedes jogsérelmek sora, melyeket nem lehetett szó nélkül hagyni, ezért többhónapos sérelmi politizálás következett Wesselényi és hívei részéről, érdemi munkára (főként az unió ügyének tárgyalására) nem kínálkozott lehetőség. Bécs itt is saját proposíciót akarta elsőként tárgyaltatni, amit Wesselényiek hónapokon át gátoltak. A viták egyre élesedtek, az ellenzék vádjait, sérelemzőnét Bécs mind nehezebben viselte el.

Az erdélyi országgyűlés új küldöttséget rendelt Pozsonyba és az uralkodóhoz. Tagjait a király októberben Brünnben fogadta, hangsúlyozottan magánkihallgatáson. Erőteljesen megdorgálta őket, s követelte, hogy Kolozsvárott az országgyűlés azonnal bonyolítsa le a „választásokat”, azaz szavazza meg a kormányzat személyi diktátumait. A december 31-i leirat „hivatalosan” is a bécsi rendelkezések azonnali teljesítését követelte. Esteri Ferdinánd ultimátumot intézett az országgyűléshez: a választások határideje 1835. január 22. Ehhez jött még az országgyűlési napló ügye: Wesselényi nyomtatni kívánta, de ettől eltiltották. Erre saját költségén vásárolt sajtót (nyomdagépet) a már ismert Stuller Ferenc segítségével, amit január 29-én bemutatott az országgyűlésnek a kinyomtatott napló első példányával együtt. Tettelegesen és nyilvánosan szegült tehát ellene a cenzúrának. A sajtót lelkes fogadtatás mellett ajánlotta fel az országgyűlésnek. Esteri Ferdinánd királyi biztos ekkor már nyomatékosan sürgette az elosztatást és a sajtó elkobzását, Wesselényi perbefogását. Egyre erőteljesebb katonai jelenlét mellett 1835. február 6-án feloszlatták az országgyűlést. A vonatkozó leirat számon kérte az „időhúzást”, elítélte a növekvő „féktelenséget”, az országgyűlési deputáció „törvénytelen” felküldését, és a „közüdvre” veszélyesnek nyilvánította az országgyűlés folytatását. A feloszlatáshoz hozzáfűzte: a „törvényes rend” helyreállta után új országgyűlés lehetséges. (Megjegyzendő: az elosztatást elrendelő leirat január 29-én kelt Bécsben, azaz a nyomtatott napló bemutatása napján. A sajtó-ügyről nem tett említést, azaz nem az volt a feloszlítás konkrét oka. A feloszlátást egyébként Bécsben lényegében már 1834 októberében elhatározták, csak a kellő pillanatra vártak.) Wesselényi nagy vágya, az unió kolozsvári tárgyalása megghiúsult.⁸⁵⁵

Az erdélyi országgyűlés feloszlátása után Pozsonyban az ellenzék újra elővette Erdély ügyét. Az 1835. április eleji kerületi ülésen elhangzott erőteljes beszédek után augusztusban a főrendek is elfogadtak egy feliratot, amely sürgette a választ a már két éve felküldött sérelmi felíratra. Közben már javában folytak Wesselényi erdélyi peréhez a tanúvallatások, s május elején maga a per is hivatalosan elkezdődött.⁸⁵⁶

1835. szeptember 3-án (közel két és fél évvel a felírat után) olvasták fel Pozsonyban a válaszfeliratot, amely még szűkszavú és kitérő jellegű volt, ám nem sokkal később az Államkonferencia (elfogadva a Magyar Kancellária érveit) állást foglalt a Partium visszakapcsolása mellett, de a végrehajtást királyi biztosságra bízta volna, s annak munkája befejeztéig a Partiumot adott helyzetében, azaz az erdélyi jogrendben kívánta hagyni.⁸⁵⁷

Az új, november 20-i királyi leirat az unió ügyét ismételten az operátumokhoz utalta, azaz odázta el, mint tette 1792-ben és az 1830-as országgyűlésen is.⁸⁵⁸ A Részek visszakapcsolását viszont engedélyezte, a végrehajtást azonban (hallgatva az Államkonferenciára) királyi biztosságra kívánta bízni.

⁸⁵⁴ Nem volt könnyű helyzetben. Erdélyt 1811 óta a bécsi kormányzat teljes alávetettségében rendeletekkel kormányozták. A megyékben sem tarthattak tisztújításokat, a kinevezett főispánok vitték az ügyeket. A liberális ellenzék még nem volt hatékony. Kemény harcot kellett vívni, de még gyenge sereggel.

⁸⁵⁵ Vö. TRÓCSÁNYI, 1970. 110. sköv.; az országgyűlés utolsó napjairól: uo. 142. sköv.

⁸⁵⁶ Uo. 148. sköv.

⁸⁵⁷ TÁBORSKY, 1930. 738. sköv. A Kancellária tanácsosa, Bartal György pontosan érvelve az unió mellett foglalt állást, de nem talált kormányzati követőkre; a Részek ügyében viszont figyelembe vették javaslatát.

⁸⁵⁸ Utóbbi esethez: KLÖM I. 128. (Barta István jegyzete.)

A rendek, főként az ellenzék a december 2–5. közti üléseken reagáltak. Örömmel fogadták a Részek visszacsatolásának lehetőségét. Számos konkrétum merült fel a visszacsatolás részleteit illetően: az unitárius vallás legyen Magyarországon is bevett vallás, Erdélyben is legyen érvényes az urbárium, és így tovább. Deák viszont csak annyit kívánt törvénybe tenni, hogy a visszacsatolt megyék minden téren Magyarország jogrendjébe tartozzanak, a vitás igazgatási kérdéseket pedig országgyűlési bizottság intézze, amely a következő országgyűlésre tegyen jelentést. Ez vált határozattá annak kiemelésével, hogy az illető megyék követői a következő országgyűlésre legyenek hivatalosan meghíva, az unitárius vallás pedig legyen Magyarországon is törvényesen elfogadva.

Az unió operátumokhoz való utalását a rendek nem fogadták el, s sürgették, hogy mielőbbi erdélyi országgyűléssel vitathassák meg a kérdést. De mivel már közelgett a pozsonyi országgyűlés befejezése, országgyűlési bizottságot kívántak kirendelni a tárgyalásokhoz.⁸⁵⁹ 1836. január elején a főrendek hozzájárultak az uniót sürgető kérés felterjesztéséhez. Ugyanezen az ülésükön ők is szívesen vették a Részek visszacsatolását, elfogadva viszont – a rendekkel ellentétben – a végrehajtás királyi biztosságra bízását.⁸⁶⁰

Heteken át folyt a vita a végrehajtó hatalom, illetve az országgyűlés jogosítványai körül. 1836. január 12-én a rendek leszögezték, hogy nem bíznak a királyi biztosságban, hiszen az 1741:18. tc-ben már egyszer kirendelt biztosság munkájának „eredményeként” 100 éve húzódik a visszacsatolás.⁸⁶¹ A főrendek végül a törvénybe csak a visszacsatolást és az érintett megyék országgyűlési meghívását kívánták belefoglalni.⁸⁶²

Az ügyet lényegében lezáró királyi leirat Kossuth szerint „A legkedvetlenebb, ami csak elképzelhető” volt: a visszacsatolást „majd” udvari biztosság fogja végrehajtani. A leirat biztosítékot, határidőt nem adott.⁸⁶³ Bécs még azzal is megpróbálkozott az országgyűlés záró pillanataiban, hogy a partiumi megyék országgyűlési meghívását „kifelejtse” a törvényből. Ezt viszont Deáéknek sikerült a törvények hivatalos szövegezésekor korrigálniuk.⁸⁶⁴

Az 1836:21. tc. így végül „Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd Vármegyéknek, és Kóvár Vidékének Magyar Országhoz való visszacsatolásáról” rendelkezett: e megyék „mindennemű állapotjaikra nézve teljesen és tökéletesen Magyar Országhoz ezennel visszacsatoltatnak”, az országgyűlésre meghívottnak. A végrehajtás felségjogkörbe került, s bár a törvény kiemelte, hogy a visszacsatolás siettetve lesz, annak tényleges megtörténtéig e megyék „mostani” állapotukban maradnak.

Bécs nem sietett a végrehajtással, sőt egyértelmű ellenérdekeltségét mutatta. Pálffy kancellár 1837 januárjában kérte a visszacsatoló királyi biztosság kirendelését és a tagokra is javaslatot tett. 1838 februárjában megismételte kérését, utalva az új országgyűlés közeledtére, melyen el kellene kerülni a rendek éles tiltakozását, a törvény végre nem hajtása miatt. A kormánysszervek ekkor még ott tartottak, hogy a személyi kérdésekről cseréltek gondolatokat, az érdemi munkát el sem kezdve. Pálffy 1838 októberének végén aggódva jelezte, hogy a Pest megyei követutasítást kidolgozó bizottság szerint már az országgyűlés kezdetekor megnézendő: a Partium követői jelen vannak-e? Ha nem, akkor az országgyűlés nyilvánítsa magát „nem konstituáltnak”. A királyi válaszok semmitmondók voltak.⁸⁶⁵

⁸⁵⁹ Uo. V. 283. sköv.

⁸⁶⁰ Uo. 359, 364.

⁸⁶¹ Uo. 384.

⁸⁶² 1836. január 23., uo. 413.

⁸⁶³ 1836. április 30., uo. 675.

⁸⁶⁴ Uo. Vö. HORVÁTH M., 1886. 2. 30. A bécsi manőver az Államkonferenciától indult: ott úgy érveltek, hogy ha a visszacsatolás nem megy gyorsan, akkor olyan megyék követői jelenhetnek meg Pozsonyban a következő országgyűlésen, amelyek erdélyi törvények alatt állnak. (TÁBORSKY, 1930. 872.) Az unió és a Részek kérdésének az 1832–1836-os országgyűlésen történt eseményéhez vö. ASZTALOS, 1928. 37. sköv.

⁸⁶⁵ Kanc. eln. 1837:178, 1838:197, 209, 1266. Itt megemlítendő: az abszolutizmus légkörében, a megfélemlített erdélyi rendek az 1837–38-as nagyszabású (!) országgyűlésen az 1836:21. tc-et Erdély sérelmének minősítették. Az előzmény: V. Ferdinánd leiratban sürgette, hogy az erdélyiek küldjenek megbízottakat a törvény végrehajtásához. A szebeni vitában

A *Hírnök* 1839. február közepén tudósított arról, hogy a Részek visszakapcsolása „most már” megvalósulhat, mivel a végrehajtást vezénylő bizottság elnökévé kinevezték Teleki Józsefet.⁸⁶⁶ Három év alatt a kormány tehát eljutott oda, hogy a visszakapcsolás érdemi munkája nem kezdődött el, de bizottsági elnök már volt... 1839. június elején Pozsonyban elterjedt a hír a már gyülekező követek között, hogy a Partiumban folynak a követválasztások s remélhető, hogy ellenzéki követek, mint például Bánffy László, Teleki Domokos, Bornemisza Ignác érkeznek onnan Pozsonyba. A hír igaznak bizonyult. Bornemisza júniusban, Bánffy és Teleki júliusban, illetve augusztusban érkeztek Pozsonyba Zarándból és Krasznából.⁸⁶⁷

A helyzet bonyolultságát jelzi, hogy Zaránd 1839. májusi követutasítása szerint követei megjelennek ugyan a magyar országgyűlésen, de az adott helyzetben a megye még Erdélyhez tartozik, mivel a visszakapcsolás részleteiről semmi döntés nincs. A visszacsatolást pedig csak feltételekkel fogadják el: az unitárius vallás legyen „bevett”, az adónál és az úrbérnél a különbözőségeket vegyék figyelembe, rendelkezzenek a kettős adózás elkerüléséről.⁸⁶⁸ Kraszna utasítása hasonló volt: a közgyűlés tagjai örültek a visszakapcsolás elrendelésének, de kérték, hogy a magyar rendek egyelőre tekintsék őket elvben Magyarországnak, a gyakorlatban Erdély részének, amíg a tényleges rendezés meg nem történik. Jelezték például, hogy náluk az erdélyi jog szerint a felségsértési, hűtlenségi pereket csak országgyűlés tárgyalhatja.⁸⁶⁹

Az országgyűlés elején Zaránd követe jelezte Pozsonyban, hogy Kraszna és Közép-Szolnok követei nem jelentek meg, Kővár vidéke pedig királyi meghívót sem kapott. Deák javaslatára a rendek felkérték a nádort, hogy a „mulasztó” megyéket hivatalosan büntessék meg.⁸⁷⁰

1839. július közepén a kormányzat újabb, a visszacsatolást gátló manőverére derült fény. Közép-Szolnok megyei nemesek (901-en) jelezték, hogy főispánjuk, Wesselényi Farkas (az erdélyi kancellár, Nopcsa Elek felhívására) megakadályozta a magyar országgyűlésre történő követválasztást. Nopcsa május végén „magánvéleményét” közölte Wesselényivel: a megye királyi meghívót kapott, így hirdesse meg a választást, de aztán „okosan és úgy kombináljon, hogy követet a megye ne küldjön”. Ezután megyei kormányhivatalnokok, kormánypárti mágnások uradalmi tisztjei azon voltak, hogy minél kevesebb nemes menjen választani; hogy a közgyűlésre indulók kedve is elmenjen a választástól, egyeseket közülük útközben jól helyben is hagytak. Mintegy kettőezren így is megjelentek június 20-án (közel három héttel a pozsonyi országgyűlés megnyitása után), de hiába. A „botrányok miatt” a főispán eloszlatta a

számosan az unió ellen is felszólaltak s végül az kimaradt a feliratból. A Gubernium tisztviselői széltében hangoztatták: az unióról szó sem lehet. (Vö. ASZTALOS, 1928. 50. sköv.)

⁸⁶⁶ *Hírnök*, 1839. 13. sz.

⁸⁶⁷ Takáts-h. 8865. Vö. PÁLMÁNY, 2011. I. 845, 807, 1198.

⁸⁶⁸ Uo. 952. Zaránd képviselője, Gyulay Lajos 1839. június 15-én kerületi ülésen jelezte: ne beszéljenek a rendek visszacsatolt megyékről, csak visszakapcsolni rendelt megyékről. Követtársa, Bornemisza Ignác hozzátette: ők feltételeket szabtak a visszakapcsoláshoz, s ha ezeket a rendek nem fogadják el, ők ellene lesznek az erőszakos visszakapcsolásnak. A rendek elutasították a feltételeket s megerősítették: igenis visszacsatolt megyékről van szó. (STULLER, I. 30. sköv.) Bornemisza Ignác pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 845. sköv., Gyulay Lajosé: uo. 933. sköv. Bornemisza titkosrendőri jelentések szerint addig érdemben nem akart részt venni az országgyűlés munkájában, amíg a Részeket ténylegesen vissza nem kapcsolják Magyarországhoz. (Uo. 845. sköv.)

⁸⁶⁹ Uo. 807.

⁸⁷⁰ STULLER, I. 27. Javaslat az ügyészi keresethez: Írások I. 4. sz. (6.) A kerületi üzenetet megerősítő országos ülési határozat: STULLER, I. 41. Az ügyet színezte, hogy számos, a Partiumban élő főnemes nem kapott meghívót a főrendekhez. A nem képviselt megyék (idővel már csak Közép-Szolnok hiányzott) ügyében a főrendek is átengedték a rendelkezést szorgalmazó feliratot. (1839. szeptember 16. – STULLER, I. 303.) Egyébként egyes magyarországi mágnások sem kaptak meghívót. (Takáts-h. 8230/d.) Békésben is akadt erre példa: az illetékesek három Wenckheim meghívását felejtették el. (Békés közgy. 1840:54.) A „távolmaradó” megyék ügyéhez: június 20-án, országos ülésen a rendek az említett üzenetben kérték Kraszna, Közép-Szolnok és Tolna megbüntetését. (STULLER, I. 41.) Kraszna követutasítása július 14-én kelt, követei ezután jelentek meg Pozsonyban. (Takáts-h. 807.)

közgyűlést és kihirdette: már nem is lesz folytatás.⁸⁷¹ Még vizsgálatot is kezdett a közgyűlés alatt is folyó verekedés miatt, s fő vétkesnek az ellenzéki Teleki Lászlót minősítette. Őmiatta kellett – úgymond – feloszlalni a közgyűlést. A főispán tanúi (Telekinek már Deáknál, illetve a pozsonyi kaszinóban tartott beszámolója szerint) azok voltak, akik a főispáni nyomozás szerint a verekedésben – állítólag – meghaltak. Teleki elmondása szerint a közgyűlésen megjelent közép-szolnoki nemesség jó része őt akarta követné választani.⁸⁷²

A rendek 1839. október végén felirati javaslatot készítettek a Partium visszacsatolásának „nem egészen” történt végrehajtása miatt, s ehhez mellékeltek a közép-szolnoki nemesek beadványát is, vizsgálatot sürgetve.⁸⁷³ Ezt nem sokkal később megismételték, hozzátéve, hogy a visszakapcsolás elé a kormányzat önkényes akadályokat gördített.⁸⁷⁴ A főrendek szóbeli üzenetben jelezték: ők szelídítenének a felirat szövegén, ám a rendek ragaszkodtak a „100 éves ügy” lezárásához, a kemény hangú felirathoz. A főrendek is ragaszkodtak a szelídebb szövegezéshez, hiszen eredményt szerintük csak ez hozhat, a visszacsatoló bizottság pedig már (1839-ben, három évvel a törvény után...) összeült. Deákék végül az ügy érdekében belementek a szöveg enyhítésébe, s a visszacsatolás gátolása helyett azt írták: „a köz kívánat ellenére nem halad”.⁸⁷⁵

Jellemző a kérdés kormányzati „lezárása”: az országgyűlés záró pillanataiban érkezett királyi válaszleirat csak annyit jelzett, hogy a visszacsatolást előkészítő (!) bizottság figyelmeztetést kapott: mielőbb végezzen munkájával. A provokációval felérő jelzés az országgyűlés végi, az amnesztia és a néhány fontos törvény megszületése fölötti öröm közepette elsikkadt, pedig felháborító lehetett az ország területi integrációjáért (is) küzdők számára.⁸⁷⁶

Megemlítendő, hogy a rendek, könnyítendő a Partium visszakapcsolását, de félszemmel Erdély remélt uniójára is tekintve törekedtek az Erdély-szerte és a Partiumban is sokak által gyakorolt unitárius vallás bevett vallással nyilvánítására Magyarországon is.⁸⁷⁷ A főrendek elvi egyetértésüket nyilvánították, de be kívánták várni a visszacsatoló bizottság munkáját, addig nem támogatták a törvényt. A rendek megismételték felirati javaslatukat, fontosnak tartva a visszakapcsolás vallási előmozdítását is. A főrendek zavaros és mellébeszélő üzenettel reagáltak: egyetértének az unitáriusok bevitelével, de a Részek tényleges visszacsatolása előtt nem szükségesek „előleges” törvények. A rendek még nem adták fel s 1840. május 8-án több indoklással kiegészítve megismételték kívánságukat. Így például jelezték, hogy ha a Partiumból valaki átköltözik Magyarországra, egyenrangúnak kell lennie. Végül, látva az országgyűlés befejeztét, május 12-én Deákék kénytelenek voltak az ügyet a következő országgyűlés feladatává tenni.⁸⁷⁸

Erdély uniójának kezdeményezésére a nagy politikai küzdelmet hozó országgyűlésen nem volt alkalmas az idő. Deák és társai időről-időre megpendítették az integráció alapelvének fontosságát, de az ügy hivatalosan nem került napirendre. Megemlítendő, hogy Szatmárban, Biharban sokszor volt téma az unió, de jól ismert volt annak erdélyi részről megfogalmazott számos, s csak hosszadalmas munkával megoldható problémája: a vallási viszonyok különbözősége (ezen próbáltak Deákék az unitáriusok bevitelével könnyíteni), a magyarországi urbárium erdélyi birtokosokra nézve kedvezőtlen volta, a só

⁸⁷¹ A közép-szolnoki nemesek beadványa: Írások II. 24. sz. (5. sköv.); a tárgyalása Pozsonyban: STULLER, I. 104. sköv. A közép-szolnoki nemesség azt kérte az országgyűlésen át az uralkodótól, hogy szabadítsák meg erőszakos főispánjuktól, akit büntessenek is meg. Megjegyezték, Kossuthot királyi parancsnak való ellenszegülés címén fogták perbe, Wesselényi főispán pedig királyi meghívás ellenére gátolta meg a követválasztást!

⁸⁷² Takáts-h. 8244/a, 8377/c.

⁸⁷³ Írások II. 81. sz. (211. sköv.)

⁸⁷⁴ Uo. 100. sz. (366. sköv.)

⁸⁷⁵ Uo. 117. sz. (397. sköv.), uo. III. 140. sz. (92. sköv.), uo. 150. sz. (100. sköv.)

⁸⁷⁶ A leirat: 1840. május 4. Írások IV. 385. sz. (124. sköv.)

⁸⁷⁷ Felirati javaslatuk: 1840. március 24. (Írások III. 181. sz. – 42. sköv.) A felirati javaslatához részletes törvénytervezetet is csatoltak.

⁸⁷⁸ Írások III. 209. sz. (181. sköv.), 246. sz. (241. sköv.), IV. 346. sz. (80. sköv.), 466. sz. (221. sköv.)

árának Erdélyben alacsonyabb szintje és így tovább.⁸⁷⁹ Az abszolutizmus által gúzsba kötött, a perbe fogott Wesselényit is nélkülöző erdélyi rendek összehangolt, egyértelműen kinyilvánított akarata nélkül és Bécs ellenére az unió – Kölcsey és Wesselényi nagy álma, amiért annyit tettek – a jövőre, 1848-ra maradt, amiként a Részek visszacsatolásának végrehajtása is.

⁸⁷⁹ Debreceni beszűgőjelentés 1839. december 30. (Takáts-h. 8986.)

VIII. KÜZDELEM A MAGYAR ÁLLAMNYELVÉRT. A NEMZETI SZÍNHÁZ ALAPÍTÁSA

AZ ÁLLAMNYELV ÜGYE

Mind a magyar hagyományos rendiség, mind a liberalizálódó, polgárosuló, átalakuló, az érdekegyesítés felé elmozduló rendiség elfogadta az osztrák örökös tartományokkal közös uralkodót, de ugyanakkor szívósan küzdött a magyar alkotmányosság és önrendelkezés érvényesítéséért. Ennek jegyében és az ezzel szorosan összefüggő erőnövelés érdekében folyt az imént tárgyalt küzdelem az integritás helyreállításáért, másfelől a magyar államnyelvért is. A magyar nyelvi mozgalmat már korábban, a 18. század utolsó harmadában is támogatta a felvilágosodás eszmeköre, a műveltség terjesztésének vágya, majd a közélet (a latinul folyó megyei, országgyűlési és részben kormánysszéki ügymenet) demokratizálására irányuló, fokozatosan erősödő törekvés is. Más oldalról ezt erősítette az akkor közismert herderi jóslat is: a magyarok kisebbségre jutva országukban idővel nyelvükben sem fognak élni. (Később Herder revideálta álláspontját, de ez már nem ment át a köztudatba.) Újabb erős hatás volt II. József nyelvrendelete, amellyel szemben a rendi ellenállás már nem a latin igazgatási nyelv helyreállítását, hanem a magyar nyelv alkalmazását vetette fel. Az alkotmányos-rendi ellenállás eleinte viszont a még jól védhető törvényes szokás, gyakorlat mellé állt, és ez a némettel szemben a latin közéleti pozícióinak kedvezett. A latin használata főként az országgyűlés és az udvar, illetve a központi kormányzati kapcsolatokban lett jellemző, miközben a rendi táblán a tárgyalás – a szóbeliség – nyelve már a magyar lett. (A főrendeknél még maradt a latin.) Királyi leirat is lehetővé tette a törvényhatóságok magyar ügyintézését, aminek következtében Pest megye például 1791 elejétől jegyzőkönyveit is magyarul vezette.⁸⁸⁰ A megyei és az országgyűlési, az uralkodóhoz címzett feliratokat a király csak latinul fogadta el, a fő kormánysszékeknél is a németnek csak a latinnal való felcserélését engedélyezte. Kiemelendő: a magyar alkotmányosságért, önrendelkezésért és ezen belül a magyar nyelvért küzdő rendekkel szemben a bécsi politika itt is a birodalmi szemléletből, a centralizáció igényéből indult ki, s „hivatalból” gáncsolta a magyar nyelvi törekvéseket, melyekben folyvást szeparatizmust látott. A bécsi érvek mellett szerepelt az „erőltetés” kerülése, a közigazgatás „folyamatossága” is. A magyar nyelv iskolai oktatását általánossá tételét szorgalmazó országgyűlési javaslatokat viszont rendre visszavetették azzal, hogy a nevelésügy felségjog, majd az uralkodó rendelkezik. Évtizedekig az ügyben Bécs oldaláról semmi sem történt.

Az 1792-es országgyűlésen a kormányzat elvetette azt, hogy a magyarul felíró megyéknek a magyar Helytartótanács magyarul válaszolhasson. Elfogadta viszont leiratban az országgyűlési feliratok két nyelven (kéthasábosan) történő felküldését a latin „eredetisége” mellett; a továbbiakban a Magyar Kancelláriához is fel lehetett már írni a latin mellett magyarul is, igaz ez törvénné csak 1805-ben lett. Ekkor Bécs szorult helyzetében engedélyezte, hogy a Helytartótanács magyar feliratokra magyarul válaszolhasson, sőt az is lehetséges lett, hogy a megyei törvényszékeken a pereket magyarul kezdjék, igaz, a Kúrián az ítéletet „most még”, nem lett kötelező magyar nyelven meghozni, e szinten maradhatott és a gyakorlatban maradt is a latin használata. Az 1805:4. tc. megerősítette az 1792:7. tc. előírását, mely

⁸⁸⁰ KERÉNYI, 2002. 27. sköv. 1793 januárjától a nádor is elfogadta a magyar nyelven felterjesztett megyei jegyzőkönyveket. A felvilágosodás nyelvi hatásáról, II. József nyelvrendeletéről és következményeiről: SZEKFÜ, 1926. 7. sköv. (Herder jóslatáról, illetve Herder önkorekciójáról: 19. sköv.). Vö. KOSÁRY, 1990. 162. sköv., PAJKOSSY, 1998/A. 128. sköv. A nemzetiségi mozgalmak gyökereiről nemzetiségenként: ARATÓ, 1975. Az 1790-es rendi ellenállás egy kis időre valóban a latin nyelv közéleti helyreállításának kedvezett. 1790-ben már megszületett az első átfogó magyar nyelvprogram, amely hosszú ideig meghatározta a magyar nyelvi célkitűzéseket: a nyelvileg is egységes „nemzet” képezi az önrendelkezés alapját; a magyar nyelv legyen az oktatás, a kultúra és a közigazgatás, sőt a magyar kiállítás hadsereg nyelve. A nemzetállami gondolat jegyében született program szerzője Decsy Sámuel volt. (Uo. 27.)

szerint Magyarország határain belül – az iskolákban – a magyar nyelv tanulása kötelező legyen. (Ez egyben jelezte a kormányzat, azaz a végrehajtó hatalom hozzáállását, munkájának eredményességét is.) Az említett törvényekben szerepelt a remény, miszerint idővel a közhivatalnokok az országban mindenhol tudjanak magyarul.⁸⁸¹ Az 1807-es országgyűlés már részletes magyar nyelvi követeléseket sorolt fel: magyar nyelvű oktatás az elemi iskolákban, a középiskolákban is, de tíz év haladék után; magyar tanítóképzők, magyar tudományos akadémia, színészet szükségessége és így tovább. A kormányzat e kéréseket visszautasította, melyek közül az elemi oktatás (rövid időn belüli) magyar nyelvűsége a teljes országban (ezt meg kell jegyeznünk) egyébként kivihetetlen is volt. 1811-ben az országgyűlés korrigált is; a felsőbb iskolákban csak nyolc év alatt, fokozatosan, felmenő rendszerben legyen magyar az oktatás nyelve, az elemi iskolákban pedig a magyar legyen tantárgy; párhuzamosan viszont követelték, hogy a papok mindenhol értsenek magyarul, különben ne kaphassanak egyházi javadalmat. A rendi tábla felirati javaslatában számos, a korábbi királyi ígérekkel ellentétes tényrt sorolt fel: például a Magyar Helytartótanácsnál a tanácsosok többsége horvát és szerb, a bécsi Haditanácsnál egyetlen magyar sincs, a magyar kiállítású ezredek tisztikarának csupán egyharmada magyar. A leirat – bár a feliratot a magyarul csak elvétve tudó főrendiek erősen mérsékeltek – ezúttal is elutasító volt. A rendek elvesztették türelmüket és kifejezték reményüket, hogy a megyék saját hatáskörben megvalósítják a kívánságokat. A reakció: az uralkodó eltiltotta az országgyűlési naplók kinyomtatását és szétküldését. Születtek megyei statútumok, melyek szerint az iskolákba magyar tanítókat küldenek, de a Kancellária ezeket semmisnek nyilvánította, kamarai hivatalnokok pedig párhuzamosan sorra utasították el a magyar nyelvű beadványokat.

A zömmel nem magyar birodalmi vezetők a centralizmus jegyében ellene voltak a magyar nyelv közéleti térhódításának, de voltak köztük különbségek. Szekfű Gyula szerint például Metternich, bár a centralizáció híveként gátolta a magyar államnyelv ügyét (mint minden „újítást”), de ha nehezen is, engedett macacsságából, amikor azt a helyzet megkövetelte. Kolowrat viszont kifejezetten magyarellenes volt, s miközben a cseh egyetem cseh nyelvűségét evidensnek vette, a magyaron csakis a latint vélte lehetségesnek. Prágai szolgálata alatt a cseh kultúrát is sokban támogatta, ugyanezt magyar vonatkozásban aligha említhetjük. Sokcsevits Dénes fontos meglátása szerint Kolowrat a magyar nemzeti mozgalmat veszélyesebbnek tartotta a birodalom bármely más nemzetiségénél, s ezért a magyarságnak a bécsi politikával szembeszegülő nemzeti törekvései ellenében a többi nemzetiséget támogatta a megosztás jegyében.⁸⁸²

Az 1822–23-as nagy rendi ellenállás keserűsége az 1825-ben kikényszerített országgyűlésen a nyelvügyre is kiterjedt. A több évtizedes számos kívánság, a latin helyébe kívánt, fokozatosan bevezetendő magyar államnyelv kivívása azonban ekkor sem sikerült, jelentősebb eredményt csak a tudományok magyar nyelvűségét szolgáló (az országgyűlésen kezdeményezett s közadakozásra alapozott) Magyar Tudományos Akadémia megalapítása jelentette. A rendek a felföldi megyék követeinek kérésére türelmi időt adtak: a Helytartótanácsnál hat, a kamaránál és a törvényszékeknél 12 év után lett volna kötelező a magyar nyelv használata. Országgyűlési bizottság munkálkodott a „nem kényszerítő” nyelvterjesztés módjait; így az országban használatos összes nyelven kívántak a megyékben magyar nyelvtant

⁸⁸¹ Részben az ébredező nemzetiségi mozgalmakra is utal, hogy Liptó, Árva és Szepes megyék már jelezték: tisztviselőik egy része nem tud magyarul. Liptó kiemelte, hogy a törvény (amely lényegében magyar ügyintézését tett lehetővé a megyékben) végrehajtása nem kötelező. (KERÉNYI, 2002. 29. sköv.) Tegyük hozzá: a zömmel szlovák lakosságú megyékben a nemesek közül sokan nem rendelkeztek versenyképes magyar nyelvtudással. Az 1790–1791. évi s azt 1805-ig követő országgyűlések nyelvi törekvéseinek gátolásához: SZEKFŰ, 1926. 44. sköv. Az 1805. évi nyelvtörvényről: uo. 76. sköv. PAJKOSSY, 1998/A. 148. sköv.

⁸⁸² Az 1807, 1811. évi országgyűlések magyar nyelvi törekvéséről, a kormányzerveknek a magyar törvényhatóságok statútumaival szembeni akcióiról: SZEKFŰ, 1926. 79. sköv., PAJKOSSY, 1998/A. 49. Kolowratról: SZEKFŰ, uo. 106. sköv., SOKCSEVITS, 1994. 134. sköv. Metternichről: SZEKFŰ, 1926. 109. A magyar nyelvvel szembeni bécsi politikát is meghatározta az, hogy a kormányzat eleve erős ellenszenvet táplált a magyar alkotmányosság iránt. Elég, ha Metternich 1811-es államcsíny-tervére gondolunk, melynek célja a magyar alkotmányosság felszámolása volt. (PAJKOSSY, 1998/A. 152.)

szétoztani, s közben hangsúlyozták: ki-ki tartsa meg az anyanyelvét. Mindebből semmi sem lett, az oktatást a kormányzat továbbra is felségjogként kezelte, ami lényegében azonos volt a semmittevessel. Hiába készített a kiváló felkészültségű követ, a későbbi kancelláriai tanácsos, Bartal György kiemelkedő munkátot, benne az összes, a magyar nyelvhasználatot érintő törvény elemzésével és a magyar államnyelv melletti érvekkel. Az ekkor szenvedélyes jogvédő, Nagy Pál már itt megpendítette a magyar rendi, majd nemzeti liberális ellenzékét a reformkor folyamán végig aggasztó (az Oroszország által – a kultúrában és ortodox egyházi vonalon – istápolta és gerjesztett, de a gyakorlati politikában, érdemben ki nem aknázott) pánszláv veszélyt.

1826-ban jelent meg Herkel János munkája az irodalmi pánszlávizmusról, a szláv nacionalizmus lassan ébredő voltára jellemzően latin nyelven. Ugyanekkor publikálta a már nyíltan magyarellenes Jan Kollár *Slávy dcéra* című művét, amelyben pesti evangélikus lelkészként meglehetősen durván támadt a magyarságra, a németeket sem kímélve.⁸⁸³ A magyar politikusoknak rá kellett ébredniük (a korábbi jeleket is felidézve), hogy a magyar államiségért, önrendelkezésért, magyar államnyelvért küzdve szemben találják magukat az ország lakosságának többségét képező nemzetiségek törekvéseivel és ez nehezen, vagy alig kezelhető konfliktusok rémével riasztott.

Az 1830-as országgyűlésen a rendek ismét próbálkoztak. A főrendekhez ekkortól „tettlegesen” csak magyarul írtak át (ez sikerrel járt, a továbbiakban gyakorlat lett), majd megismételték 1827-es feliratukat a magyar államnyelv kívánságával. Reviczky kancellár (elődeihez és utódaihoz képest is ebben az ügyben segítőkész volt) révén a rendi kívánságok teljesítésére némi remény nyílt. Bartal György (ekkor már kancelláriai tanácsos) támogatta a kívánságokat, kiemelve a magyar államnyelv célszerűségét is. Bécs azonban (a szokott módon) a lehető legkevesebbet adta: a magyarországi hivatalnokoknak a továbbiakban tudniuk kellett magyarul, a Helytartótanács pedig magyar levélre magyarul volt köteles válaszolni (ez már 1805-ben – láttuk – törvénnyé lett, de nem tartották be) és a magyarul felíró törvényhatóságokhoz egyéb leveleit is magyarul intézte, de – ez jellemző kicsinyesség volt – „a körlevelek kivételével”. Az ügyvédi vizsgákhoz is kötelezővé tették a magyar nyelv ismeretét. Végül magyarul kezdett pert ettől kezdve magyar ítélettel kellett zárni; ugyanakkor a feliratok esetében az uralkodó ragaszkodott a latinhoz. E törvényt (1830:8. tc.) egyes nemzetiségi szerzők már-már az erőszakos magyarosítás jelének látták. Röpiratok sora jelent meg egyre több tiltakozó vádaskodással, például felemlítve azt, hogy több megyében statútumokat alkottak a magyar nyelv terjesztését szorgalmazva.⁸⁸⁴ Közben említsük meg: a legerősebb nemzetiségi terület, a nem vitatott municipális jogokkal rendelkező, autonóm tartománygyűléssel is bíró Horvátország 1827-ben, majd 1830-ban még azt kérte, hogy a magyar legyen náluk is kötelező tantárgy. Nem sok idő telt el és a horvát nemzeti politikusok is másként léptek fel. A Bécs és

⁸⁸³ Herkelről és Kollárról vö. HORVÁTH M., 1886. 2. 65. sköv. (Horváth idézete szerint Kollár a szláv tenger győzelmét prognosztizálta éles magyargyűlölettel.) SZEKFÜ, 1926. 134. sköv. Az 1825–27-es országgyűlés vonatkozó eseményeiről: SZEKFÜ, 1926. 120. sköv. MISKOLCZY, 1927. 158.

⁸⁸⁴ Pest megyében például 1832-ben a magyar nyelv terjesztésére ügyelő állandó küldöttséget rendeltek, valóban erőteljes magyarosítási céllal: a szentbeszédek magyarok legyenek a számos szlovák hívót is számláló evangélikusoknál, de az ortodoxoknál is, a megyében csak magyarul is tudó tanítók alkalmazhatók. Később a bizottságot átszervezték, részt vettek benne nem magyar képviselők, beleértve a zsidókat is. Az iskolákban – írta elő az új szabályzat – az oktatási nyelv a fenntartó felekezet anyanyelve legyen. E változtatás jele volt a megkísérelt erőltetés eredménytelenségének is. (KERÉNYI, 2002. 38. sköv.) A számos más, szlovákok, románok és szerbek által lakott megyében meghozott magyarosító intézkedésekhez ld. ARATÓ, 1980. 794., 849., KOSÁRY, 1990. 291., PAJKOSSY, 1998/B. 214. Ezen intézkedések eredményessége csekély volt, viszont élezte a konfliktusokat. Kecskeméti Károly figyelmet érdemlő megállapítása szerint az 1830-as évektől mindenki tudta, hogy a latin nem maradhat örökké az államnyelv, ám a nemzetiségek politikusai nem fogadták el a magyart közéleti nyelvnek – éppen saját nyelvük, nemzetiségük védelmében. A nem magyar néprészeknél hosszú időn át érvényesülő hungarus tudat ellentétbe került a magyar közéleti nyelv magyar részről egyre erősebb kívánságával. Véleményem szerint ugyanakkor a hogyanra nem születtek válaszok. Az államigazgatás, közigazgatás több nyelven vitele akkor aligha volt könnyen realizálható. (Vö. KECSKEMÉTI, 2008. 277.) Az 1830. évi országgyűlés nyelvi eredményeiről: SZEKFÜ, 1926. 135. sköv. Kollár ekkor már a szlovákok kiirtásáról vizionált.

a nemzetiségek ekkor még csak kezdeti, de idővel gyorsan erősödő magyar államnyelv elleni kétoldali támadásai azzal is jártak, hogy azok a magyar politikusok, akik a konkrét reformokat ellenezték, a magyar nyelvkérdésben egységfrontba tömörültek, ami az ellenzék érdekegyesítő célzatú törekvéseit segítette.⁸⁸⁵

Az 1832 végén induló országgyűlésen az első rendi üzenetet nyelvügyben már 1833. január elején megfogalmazták, mégpedig Kölcsy beszéde és javaslatai alapján. Kölcsy szerint a nemzet 42 éves küzdelme a magyar nyelv ügyében csak részben volt sikeres, mert bár a magyar nyelv a haza határain belül „jó helyen” áll, a törvényhatóságok saját körükben élhetnek és zömmel élnek is vele, a nádorral és a Helytartótanáccsal lehet magyarul érintkezni, de a királyhoz menő feliratok és a törvények eredeti szövege latin; ezek kizárólag magyarra tételét kívánta. A kerületi határozatot a január 11-i országos ülés változatlanul hagyta, amit a főrendek első, kifogásokat is felhozó üzenete után is megtartottak.⁸⁸⁶ A főrendeknél január 21-én Eszterházy Mihály, Károlyi György és Wesselényi támogatták a rendeket és ezt tette Széchenyi is kijelentve: az 1830-ban tett nagy lépés után a folytatásnak kell következnie. Itt érdemes kiemelni, hogy Széchenyi a *Stadium* (melyet főként az országgyűlés tagjainak szánt, de Lipcseben jelent meg 1833 novemberében s – „csempészárúként” – szinte azonnal bejutott az országba) 10. „törvényében” a közéletben általános magyar nyelvűséget szorgalmazott, azaz hivatalos nyelvként a latint a magyarral cserélte volna fel. Hozzáfűzte (aligha váltva ki sikert a nemzetiségi politikusoknál): a magyart a nemzetiségek könnyebben tanulhatják meg, mint a latint. Ugyanakkor már ekkor is óvott a magyar nyelv közéleten túli erőltetésétől. Az álláspontok különbözőségét jelezve Mailáth Antal az ülésen latinul beszélt, a főrendek viszont ettől kezdve a rendi táblának magyarul válaszoltak. A horvát Kukulyevich Antal (Kukuljević-Sakčinski, Antun) az ellenzök sorában megemlítette, hogy a királynak magyar nyelvű törvények esetén élemedett korában kellene megtanulnia magyarul; Horvátország nincs ellene a magyar nyelvnek, de gyorsan nem lehet átállni, mert akkor a horvátok ki lennének zárva a törvényhozásból. Széchenyi a gyakorlatban szükséges magyar–latin–német átfordítások miatti félreértések lehetőségére is utalt.⁸⁸⁷ Szepessy Ignác pécsi püspök véleménye szerint Magyarország lakosságának 3/8-a beszélt magyarul, így a törvényt (ha azt akarjuk, hogy mindenki értse) az összes nemzetiség nyelvére le kellene fordítani. (Arról nem szólt, latinul tudtak-e a nemzetiségi tömegek?) Úgy látta, a magyar nyelv használata már általános az országban, de a törvényhozás nyelve maradjon latin az alkotmányosság és a szak kifejezések egyértelműsége miatt is. A nádor által kimondott határozat szerint elfogadták a rendi üzenetekre adandó magyar válaszokat, a többi kívánságot viszont az operátumokhoz rendelték, jelezve, hogy azok tárgyalásba vétele és befejezésük sebessége a rendektől és az országgyűléstől függ.⁸⁸⁸

A rendek január végi kerületi üléseikön elvetve a főrendi kifogásokat és javaslatot, megmaradtak határozatuk mellett.⁸⁸⁹ A főrendeknél február 20-án hiába mondott Wesselényi érzelmgazdag és lelkesítő

⁸⁸⁵ KERÉNYI, 2002. 25. sköv. Arról, hogy Horvátország tartománygyűlése 1827-ben, majd 1830-ban is még a magyar országgyűlésen kérte, hogy Horvátországban a magyar nyelv tantárgy legyen: SZEKFŐ, 1926. 135.

⁸⁸⁶ KLÖM I. 57. sköv., 94. sköv. Írások (1832–36) I. 15. sköv. A döntést megelőző vitában Horvátország követi jelezték: helytelen a latint azonnal elhagyni, mert az összefonódott a magyar alkotmánnyal, másfelől az uralkodónak a magyar törvényjavaslatokat le kellene fordítani és meg kellene magyarázni. Az egyik horvát követ egyenesen latinul szólalt fel, mert a „kényszert” nem fogadta el. Kossuth Marjassy horvát követ beszédét említi, de bizonyosan a szlávón Pozsega megye követéről, Markovich Gusztávról (Marković, Gustav) van szó. (Vö. PÁLMÁNY, 2011. II. 2383.) Kölcsy beszéde: KÖLCSEY, 2011. 106.

⁸⁸⁷ Széchenyi szellemesen utalt (főként arisztokrata családokra gondolva) a helyzet abszurditására: ma az országos ügyeket otthon németül beszéljük meg, az országgyűlésen magyarul, de a feliratunk latin, amit Bécsben kancelláriai, udvari német tanácsosok németre fordítanak, majd németből latinra fordítva válaszolnak, amit mi magyarra fordítva tárgyalunk s aztán magyarul szövegezzük meg a törvény „eredeti” latin szövegét, amit aztán otthon ismét németül beszélünk meg. (KLÖM I. 108.) A *Stadium* 10. törvényéhez ld. GERGELY, 2006. 71. sköv. (Gergely egyébként kötetében igen jól és érdekesen elemzi az író Széchenyi gondolatait, érveit, elveit.)

⁸⁸⁸ A főrendi ülésekről: KLÖM I. 106. sköv.

⁸⁸⁹ Uo. 138.

beszédet, hiába érvelt Széchenyi azzal, hogy egy negyvenéves kívánságot nem lehet elhamarkodottnak minősíteni, a főrendek ismét elvetették a rendi üzenetet.⁸⁹⁰

A március 4-i kerületi ülésen ismét Kölcsey szava döntött. Beszédében figyelmeztetett: ha római provinciaként fordulnánk Rómához, értené a főrendi választ, de magyar főrendektől ez elfogadhatatlan. Arra, hogy a latin 800 éve az állam nyelve, a lényegyet kiemelve így válaszolt: „Én más érdeket nem ismerek, mint azt, mely abból foly, hogy mi magyarok és független, önállósú nemzet vagyunk, legalább akarunk lenni.” A Magyar Kancellária tagjai Bécsben tudnak magyarul, így semmi akadályja nincs a magyar nyelvű feliratoknak, törvényeknek. Mi erőltetnénk? – kérdezte; több mint negyven éve küzdünk, hol itt az erőszakosság? A főrendek (utalt egy, a konzervatívoknál létező érdekre) a latin révén a sokaságtól akarnak különbözni. A demokráciától félnek? Oroszországban nincs latin államnyelv, még sincs demokrácia. Végül a magyar nyelvi kívánságok melletti kitartást kért társaitól, amit megkapott.⁸⁹¹ A főrendek is meghajoltak határozatukban Kölcsey előtt: március 21-én bár jelezték fenntartásaikat, felengedték a feliratot, amit végül Kölcsey javaslatai szerint szövegeztek meg.⁸⁹²

Az udvarnak nem volt sürgős a válasz. A rendek viszont sorozatosan sürgették a királyi reagálást.⁸⁹³ A kormányzat egy úrbéri tárgyú leiratban, mintegy mellékesen ígért választ 1835. április elején (!) a nyelvi kívánságokra.⁸⁹⁴ A várva várt királyi rezolúciót 1835. október végén hirdették ki. A kormányzat lényegében a kérések zömét elvetette. A törvények latin és magyar szerkesztését elfogadta ugyan, de azzal, hogy a mérvadó szöveg a latin. Egyébként csupán a már létező törvényekre, azok érvényességére utalt; így az 1792:7. tc-re (a magyar nyelv tanítása – a társországok, azaz Horvátország kivételével – kötelező), az 1805:4. tc-re (az országgyűlési felterjesztések két nyelven történjenek). A nádor ezt a leiratot – miután exponálta magát és kedvezőbb választ remélt – jó ideig nem is akarta kiadni.⁸⁹⁵ A rendek pár nap múlva megújították feliratukat, jelezték, hogy csak magyar nyelvű törvényt akarnak s fájdalmukat fejezték ki a váratlanul elégtelen leirat miatt. Beöthy Ödön a „tettelegességet” javasolta, azaz azt, hogy önhatalmúan csak magyarul terjesszék fel a törvénytervezeteket. Maga Deák is inzultusnak minősítette a leiratot.⁸⁹⁶ A többség nem vállalta a tettelegességet, viszont november végén megerősítette korábbi feliratát, amit a főrendek is elfogadtak.⁸⁹⁷

Legalább a menthetőt mentendő, a rendeknél Nagy Pál nádori közbenjárást javasolt. A többség támogatta, bár Deák ellene volt, mivel a rendek és a főrendek még nem értettek mindenben egyet.⁸⁹⁸ A nádor december közepén elvállalta a közbenjárást. A rendek „segítettek” Bécsnek a kedvező döntéshez: 1836. január közepén elfogadták Deák és Fáy András indítványát, mely szerint, amíg a közbenjárás nem eredményes, a rendek ne tárgyalják a kormányzatnak oly fontos adót.⁸⁹⁹

A nádor hosszabb betegeskedés után, elegyes ülésen csak 1836. február 19-én közölte közbenjárása eredményét: a törvény legyen kétnyelvű, de a mérvadó a magyar szöveg. Az eredeti óhajokhoz képest csekély eredményt hatalmas élfen fogadta; az országgyűlés zöme egy-egy kisebb előrelépést is örömmel vett. Beöthy Ödön viszont elégedetlenségének is hangot adott: egyedül magyar nyelvű törvényt akar-

⁸⁹⁰ Uo. 181. sköv. Említsük meg Alagovich Sándor (Alagović, Aleksandar) zágrábi püspök „érvelését”: a magyar nyelv helye a népnél s nem a törvényhozásban van. Ha ez így megy tovább, azt is követelni lehet, hogy Istenhez is magyarul fohászkodjunk.

⁸⁹¹ Uo. 212. sköv., KFÖM. 1960. II. 68. sköv., KFVM 1975. 597. sköv., KÖLCSEY, 2011. 122. sköv. (Vö. uo. 708. sköv.)

⁸⁹² KLÖM I. 237. sköv., 263., Írások (1832–36) I. 149. sköv. A szöveg vége felé állt a mozgósító mondat: „Valamint csak élő testben, úgy csak élő nyelvben van lélek.”

⁸⁹³ Például 1833. július 13-án: KLÖM I. 556., 1834. május 28-án és július 10-én: uo. III. 9, 25.

⁸⁹⁴ Uo. IV. 341.

⁸⁹⁵ Uo. V. 171., SZEKFÜ, 1926. 145.

⁸⁹⁶ KLÖM V. 182, 201. sköv., vö. KÓNYI, 1882. 174. sköv.

⁸⁹⁷ KLÖM V. 250, 268. sköv.

⁸⁹⁸ Uo. 302. sköv.

⁸⁹⁹ Uo. 309, 392. sköv.

tunk, mire a boldogság?⁹⁰⁰ A rendek a következő kerületi ülésen megtalálták a megoldást a leiratban tett „engedmény” törvénybe vételére, s párhuzamosan a nem teljesített kéréseik elismétlésére: feliratukhoz mellékeltek a magyar államnyelvet szorgalmazó további kíválmalmak sorát, s ezt a március eleji országos ülésen is megerősítették.⁹⁰¹ A főrendek hozzájárultak a felterjesztéshez, bár észrevették, hogy a rendek a kétnyelvű törvény elfogadásához hozzátették: „most még”.⁹⁰²

A végleges királyi rezolúció 1836. április végén kelt. A törvény pontos megszövegezésénél is akadt Deákéknak gondjuk: a leiratban az állt, hogy a törvényeknél a magyar szöveg az „elhatározó”. A részletekre is – nem ok nélkül – érzékeny rendek pontosítottak: a magyar az „eredeti” és vita esetén elhatározó. A többi (összességében nem jelentéktelen) nyelvi kívánságra kapott válasznál is volt pontosítanivaló. Például a Királyi Táblánál magyarul indított pereknél az ítélet magyar nyelvét megengedő fogalmazást kellett egyértelműen kötelezővé módosítani. A rendek a magyar ezredeknél magyar tisztek kinevezését kérték (sokadszor) és azt, hogy a magyar ezredek magyar hatóságokkal magyarul levelezzenek. Erre a királyi ígélet olyan homályos volt, hogy Deákék inkább kiemelték a törvényből. Törvénybe ment viszont az ó-aradi „oláh” tanítóképzőben a magyar „nyelvtanító szék” létesítése. Bekerült a törvénybe az is, hogy ahol a szentbeszéd magyar nyelvű, ott az anyakönyveket is magyarul kell vezetni.

Az udvar az országgyűlés utolsó pillanataiban is igyekezett a latin nyelv érdekében manipulálni: az ügyet záró leiratban a magyar–latin nyelvű törvényről a magyar eredetisége mellett ott állt: a törvényeknek latinul is kell „alkottatniuk”. Ez burkoltan azt jelentette, hogy a szöveg mindkét nyelven „eredeti”. A rendek ki is jelentették, hogy inkább nem kell a törvény s a törvény szövegének véglegesítésénél a Kancellária elállt a betoldástól.⁹⁰³

1836. május 2-án a záró ceremóniák előtt a nádor kénytelen volt jelezni az udvar újabb, kicsinyes tűszúrását: az uralkodó azt kívánta, hogy ezúttal még latinul üdvözlőjkék. A rendek kérésére a nádor elvállalta a válasz közlését: a rendek remélik, hogy ez utoljára történik.⁹⁰⁴

Szekfű Gyula szerint a magyar nyelvtörvényt Deákék sokban köszönhatték a nádornak, aki Metternich ellenében érte el a „kedvezményeket”, s aki emiatti dühében a szokásos megosztó politika eszközhöz nyúlt: a horvátokat kezdte biztatni a magyar nyelvi törvény ellen. Metternich álláspontja (Szekfű szerint) az volt, hogy a magyar nyelv ügyében már jóval korábban vagy a nyomatékos és egyértelmű tagadásnak, vagy a teljes támogatásnak kellett volna Bécsben helyt adni. A kormányzat merevsége miatt viszont a magyarok, nádori segédlettel kicsikarták a törvényt s úgy érzik, még köszönettel sem tartoznak érte. Ebben volt igazság is, ám Metternichnek bőségesen lett volna lehetősége (időben) az okos és diplomatikus politizálásra.⁹⁰⁵

⁹⁰⁰ Uo. 490, 496.

⁹⁰¹ Uo. 499. sköv., 549. sköv. A perszonális a hosszú kívánságsor ellen nem szólt. Busan Herman horvát követ azonban kijelentette, hogy saját nemzetisége megőrzése miatt mindent el fog követni, ami a király iránti engedelmességgel összefér. Horvátországban a magyar soha nem lehet diplomatikai nyelv, egyébként pedig – folytatta igen erős túlzással – a magyar rendek úgy bánnak Horvátországgal, mint a cár Lengyelországgal. Hertelendy Miksa válaszolt: a horvátok nemzetiségét a rendek nem bántják, de a holt latin helyett diplomatikai nyelvként igenis a magyart kívánják. Lengyelország egyébként államjogilag önálló (ez a lengyel felkelés bukása – 1831– utáni helyzetre nem állt), Horvátország viszont kapcsolt része Magyarországnak. Erre Busán Horvátországban már horvát diplomatikai nyelvet kívánt. (Megjegyzendő, a magyar rendek a magyar diplomatikai nyelvvel csak azt kívánták, hogy Horvátország hivatalos ügyekben a magyar kormánysszervekhez és az országgyűléshez magyarul forduljon.) Busan Hermann (Bužan, Herman) pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 254. sköv.

⁹⁰² KLÖM V. 560. A végleges törvénysszövegből ez a kitétel kimaradt.

⁹⁰³ Uo. 676. A törvény: 1836:3. tc.

⁹⁰⁴ Uo. 676.

⁹⁰⁵ SZEKFI, 1926. 109. sköv. Említsünk meg ehhez egy példát a Bécsben akkor egyáltalán nem marginális véleményből. Rendőrbeségó jelentette még 1836 februárjában Máramarosból, hogy a közgyűlés a törvények magyar nyelve mellett áll s hozzáfűzte: „íme, a magyarizmus, semmit nem visel el, ami német, a császári ház nyomasztó számára, melytől szabadulni igyekszik.” Jó, hogy vége már az országgyűlésnek, amit már korábban fel kellett volna oszlatni. Hogy mi a teendő? A beségó a megbízóinak véleményét ismerve válaszolt saját kérdésére: katonasággal kell megrakni az országot. (Takáts-h. 7603.)

Az 1839. június elején induló új országgyűlés előtt nem sok jót ígért az a rendőrséghez befutó jelentés, amelyben egy utazó nemesember szerint az országgyűlésen heves viták várhatók, s fontos királyi jogok eshetnek el, ha az udvar, a kormányzat nem lesz „sziklaszilárd”; megyék sora kívánja például, hogy a királyt a megnyitáskor magyarul üdvözljék, ami egyben további királyi jogok elleni támadások előjele lesz, hiszen a királyt ősidők óta latinul üdvözlöttek.⁹⁰⁶ Láttuk már, hogy nem kis harc után az országgyűlés magyarul üdvözölhette az uralkodót, de a további magyar nyelvi kérések sorsa viszontagságos volt, mivel a kormányzat minden pontban makacsul a magyar szeparatizmus kísérletét látta.

Itt érdemes kitérnünk – a baljós előjelek között – a kormányzati munkát reformálni, egyben a kormányzati pozíciókat az ellenzékkel szemben erősíteni kívánó, az összbirodalmi érdekekkel azonosuló magyar újkonzervatívok nagy tehetségű vezetőjének, Dessewffy Aurélnak a magyar nyelvkérdéssel szembeni ellentmondásos, a magyar államnyelv általánossá válását gátolni törekvő véleményére. Már érintett, halála után töredékesen közölt memorandumában, melyet 1839 januárjának elején a bécsi kormányzatnak szánt, nem kevesebbet írt, mint hogy a magyar nyelv kérdése az országgyűlésen hetteket vehet igénybe, és „más tekintetben sok kárt okozhatna”. A kormány alapelveit – írta – világossá kell tenni, mivel egyes megfontolatlan nyilatkozatok a múlt országgyűlésen s némely megyék „elhamarkodott hevesége” a nemzetiségeknél félelmet idézett elő. A kormányzatnak ajánlott alapelvek: a latin elkapkodott elnyomásával, a kultúra kompromittálásával (!) ne tegyük ki Magyarországot lenézésnek, és a közigazgatásnak se okozunk kárt. Dessewffy álláspontja, ha nem is Kolowrat, de Metternich politikájának támogatását jelentette, s Deákék törekvései egyértelmű elutasítását. A magyar országgyűlésen születő törvények latin nyelvűségéhez például – arra hivatkozva, hogy Horvátországban nem tudnak magyarul – mereven ragaszkodott. Ezen csak keveset enyhített az, hogy a magyar nyelvet Magyarországon „kenyérszavakkal” kívánta tenni; elvárva, hogy az, aki befolyást, jelentőséget akar elérni, tudjon magyarul – de minden kényszerítő rendszabály nélkül (!).⁹⁰⁷ Ez volt az álláspontja a kormánypárt legtehetségesebb tagjának, az újkonzervatív vezetőnek.

A június 13-i kerületi ülésen a nógrádi Fráter Pál javasolta, hogy ismét lépjenek a tettelegesség mezejére: az első felírás a királyhoz csak magyar nyelvű legyen. Deák nem vélte okosnak, hogy tettelegességgel indítsanak, előbb a főrendekkel is tárgyalni kell – mondta. A határozat Deák szerint lett szövegezve, így üzenet ment a főrendekhez a magyar feliratok érdekében. Ezt követően július 15-én, országos ülésen a rendek részletes feliratban összegezték a magyar nyelv államnyelvvé tételéhez még hiányzó kívánságokat: a törvény nyelve csak magyar legyen, hasonlóan a feliratoké, leiratoké, s általában a teljes magyar közigazgatásé, a magyar kiegészítésű ezredek vezényletéé, s általában is a magyar katonaság ügyintézéséé, valamint az anyakönyvek is az országban mindenhol. A felirat szorgalmazta a magyar oktatási nyelv bevezetését a népiskolákban is. (!) A szabad királyi városok, Horvátország és a hozzá kapcsolt szlávón megyék a hivatalos magyar nyelvhasználatnál tíz év haladékot kaptak volna. Ezt a főrendek szeptember közepén elfogadták, s csak az anyakönyvek vezetésénél kívántak három év átmenetet biztosítani. A horvát követek ezúttal is teljes erővel a javaslat ellen voltak.⁹⁰⁸

⁹⁰⁶ Takáts-h. 8732.

⁹⁰⁷ DAÖM, 210. sköv.

⁹⁰⁸ Írások II. 27. sz. (8. sköv.), 59. sz. (132. sköv.) Busan horvát követ hosszú felszólalásban tette világossá: az ébredő horvát nemzeti mozgalom és törekvések számára a nyelvi üzenet elfogadhatatlan, s ezért azt remélte, hogy a király visszautasítja. A nemzetiség – mondta – fontosabb az alkotmánynál is, mert ennek elvesztését pótolni lehet, de a nemzetiségét nem. A magyar nyelv horvátországi kiterjesztését, a törvények és feliratok magyar nyelvét nem fogadta el. A törvények és feliratok nyelvénél azt kívánta, hogy legyenek ezek „most még” latinul. A személynök békíteni igyekezett: kerüljük az erőltetést, és akkor Horvátország belátja a magyar nyelvű feliratok és törvényjavaslatok indokoltságát. Deák is békíteni akart, de a lényeg megőrzésével: csak a korábbi törvényt kell végrehajtani, a közigazgatásban dolgozóknak tudniuk kell magyarul. A tízéves moratóriumot ugyanakkor támogatta és megjegyezte: a horvátok erősen ragaszkodnak nemzetiségükhöz; bár a magyarságnál is így lenne. Nem kívánjuk, hogy a horvátok magyarul beszéljenek, de „a magyar azt megkívánhatja a horvátoktól, hogy a holt latin nyelv helyett diplomatikus nyelvvé a magyart fogadják el.” (STULLER, I. 104. sköv., vö. KÓNYI, 1882. 285. sköv.)

Bécsben állt az ügy, s Deák fortélyhoz folyamodott. Az ülésteremben „felejtett” egy feljegyzést, mely szerint a magyar nyelv ügye rosszul áll Bécsben, s ebből nagy zavar lehet, akár hajótörést is szenvedhet az országgyűlés, mert a rendek aligha fognak más felírást készíteni, mint magyar.⁹⁰⁹ A feljegyzés természetesen eljutott a nádorhoz, aki ismét elvállalta a közbenjárást. Az Államkonferencia állásfoglalása után a főrendek elfogadták a rendi felíratot.⁹¹⁰ Ezt követően, október közepén Deákék véglegesen meg-
szövegezték a törvényjavaslatot, benne a magyar államnyelvhez még szükséges összes kívánsággal. Az oktatásügynél sem változtattak: ragaszkodtak ahhoz, hogy minden iskolában a latin helyébe a magyar hozassék be, mint „közönséges tanuló nyelv”, azaz mind az alsó – mind a felső iskolákban a tudományok (még a latin is) magyar nyelven oktattassanak. Kissé eldugva a szövegben, félreérthető fogalmazásban, de értelmezésem szerint ott állt: a népiskolákban is magyar legyen a tanuló nyelv. A katonaság nyelvhasználatának kérdésénél kiemelendő, hogy a határőrséggel, a határőrvidékkel kapcsolatosan a törvényjavaslatban – a valóságnak megfelelően – ez szerepelt: a véghelyeken teljesen német lábra van állítva a katonaság s „kormányzása” az ausztriai törvények szerint történik, így a hadsereg e része már nem is tartja magyarnak magát. A törvényjavaslat a véghelyeken is a magyar nyelvhasználatot szorgalmazta.⁹¹¹ A felirati javaslatban a rendek ismét kérték a Habsburg főhercegek és főhercegnők magyar nyelvre tanítását, a magyar kamarai igazgatás magyar nyelvűségét, a magyar katonaságnál is a magyar nyelv használatát (beleértve az akkor katonai igazgatás alatt álló határőrvidékeket is), s azt is, hogy Magyarországon csak magyarul értő papot, lelkészt lehessen kinevezni. A javaslat az 1830:8. tc. 4. §-ának érvényességét – tíz év moratórium után – a kapcsolt részekre, azaz Horvátországra is kiterjesztette volna. Ez annyit jelentett, hogy tíz év után a közigazgatásban dolgozóknak ott is tudniuk kellett volna magyarul. A törvényjavaslat végén, összegzésként olvashatjuk: „A közállomány rendszerének minden ágain eddig a hazai nyelv számkiűzésével divatozó latin és német nyelv helyett a magyar állíttassék vissza.”

Október 24-én a nádor tudatta közbenjárása eredményét: a király hajlandó a csupán magyar nyelvű feliratok elfogadására (a leiratok nyelvéről szó sem esett), de ehhez külön törvényjavaslatot kért.⁹¹² A rendeknél id. Pázmándy Dénes példátlanul tartotta, hogy közbenjárás és megegyezés után írásos törvényjavaslatot kérnek, de Deák a cél érdekében taktikus magatartást javasolt és Klauzál további indítványára az újoncszükséglet adatait „tudakoló” felirathoz csatolták a kért törvényjavaslatot.⁹¹³ A Kancellária országgyűlési bizottságának véleményezése után november 9-én megszületett a királyi leirat (latin nyelven), amely engedélyezte a magyar nyelvű feliratokat.⁹¹⁴ Az engedély egyfajta jutalom is lehetett azért, hogy a rendek az újoncszükségletet tudakoló felirattal feladták az öt hónapon át folytatott teljes obstrukció politikáját.

A főrendek ezután visszatértek a magyar nyelvet illető részletes rendi felirati javaslatához. Egyetértettek, egyet kérve: a kötelező magyar nyelvű hivatali levelezés ne terjedjen ki a papságra. A rendek gyors válasza szerint viszont, miért lenne az egyház kivétel? A főrendek ezt nem fogadták el, a felirati javaslat többi részét viszont (mivel a rendek elfogadták az anyakönyvek magyar nyelvűségénél a főre-

⁹⁰⁹ FERENCZI, 1904. 284. sköv., József n. titk. 25. cs. 660.

⁹¹⁰ Takáts-h. 8959., St Konf 1839:1250. W-2994. d.), Írások II. 59. sz. (132.)

⁹¹¹ Írások II. 69. sz. (185. sköv.) Busan ekkor is harcba szállt és még a tízévi türelmi időt sem fogadta el, azaz semmikor sem akart magyar diplomatikai nyelvet Horvátországban. Verőce és Szerém (két szlavón megye) követei megértőbbnek mutatkoztak, ők annyit kértek, hogy az uralkodó segítsen náluk a magyar nyelv tanításában. (STULLER, I. 412.)

⁹¹² Uo. 443.

⁹¹³ Uo. 463. sköv. A vonatkozó október végi felírat, illetve törvényjavaslat: Írások II. 72. sz. (193. sköv.)

⁹¹⁴ St Konf 1839:1478. (W-2995.), Írások II. 86. sz. (237. sköv.) A nem lebecsülendő részsiker Pozsonyban és országszerte is örömet váltott ki. (Takáts-h. 8376/a, b.) Nagybánya város például november végén örömmünnepséget rendezett. Kivilágított város, díszruhás katonaság, ágyúdörgés és ünneplő tömeg, végül este táncvigalom volt része az ünnepnek. (Jelenkor, 1840. 4. sz. 1840. január 1.) Rendőrségi informátor is jelezte, hogy egyes kormánypárti erők nem voltak megelégedve. Szerintük ugyanis, ha a király magyar nyelven adta volna ki leiratát, osztatlan lett volna az öröm, ha viszont csak a következő országgyűlésen lesz lehetséges a magyar nyelvű leirat, az akkor már nem kedvezmény, hanem evidencia lesz. Semmit sem adni idejében – a besúgó szerint – nem túl jó kormányzati taktika. (Takáts-h. 8383/d.)

ndek által kért hároméves moratóriumot) támogatták. Ezek után a magyar államnyelvhez szükséges összes intézkedést felsoroló felirat és törvényjavaslat január végén készen állt. A feliratban és a csatolt törvénytervezetben a rendek és a főrendek Bécsset figyelmeztetve leszögezték: 1790 óta volt elég idő az állítólagos akadályok kormányzati leküzdésére. Érthetetlennek tartották, hogy ha már a törvények szövegénél a magyar a mérvadó, akkor a közigazgatás „kisebb érdekű” ágazataiban miért látja a kormányzat „célszerűbbnek” az idegen latin nyelvet. Ideje lenne, hogy végre az országgyűlés nyelve teljesen (leiratok, királyi válaszok is) magyar legyen. Sőt, határozottan leszögezték: a magyar végrehajtó hatalom ügyintézésének, a közigazgatásnak, a törvénykezésnek, az egyházi hatóságok hivatalos tevékenységének (kivéve a szorosan vett vallási szolgálatot) is magyarul kellene történnie. Megismélték: a határőrvidéken is a magyar nyelvet szükséges bevezetni. A magyar kiállítású, illetve kiegészítésű ezredeknél a magyar vezényszót, a parancsnokságok magyar levelezését a hazai törvényhatóságokkal természetes kívánságként jelezték. Elvárták, hogy ezen ezredekben és a magyar hadi főkormánysszékeknél is minden szinten született magyar tiszteket alkalmazzanak.

Előírták volna azt is, hogy bármely vallás papjai, lelkészei csak magyarul értők lehessenek, és elvárták, hogy királyi adománylevelet csak magyarul értő kaphasson. Tíz év elteltével – a javaslat szerint – a szabad királyi városokban csak magyarul tudók kaphattak volna polgárjogot. Kötelezővé tették volna a magyar szimbólumok használatát és a magyar nyelvű köriratokat az országban vert pénzekben, a magyar feliratokat, színeket, jelképeket a középületeken (beleértve a Magyar Udvari Kamara és szervei épületeit is), s a közhivatalokban magyar pecsét és körirat alkalmazását. A magyar államnyelv teljes körűségét kívánó felirat utolsó pontjában (9.) a rendek és főrendek így összegezték kívánataikat: „A honi nyelv érdemében részenként előadott buzgó óhajtasainkat mintegy összesítve abban kívánjuk kifejezni, hogy a magyar nyelv országos nyelvvé tétetvén, a köz állomány rendszerének minden ágai, eddig a honi nyelv számkiűzésével divatozó latin, és német nyelvek helyett a magyar állíttassék vissza.”⁹¹⁵

A királyi válasz, amit Bécsben ezúttal sem hirtelenkedtek el (március 14-én kelt), ismét lehangoló volt az országgyűlés számára. A magyar érzelmű rendi s ekkor már főrendi többség is jóval többet remélt. Az uralkodó ragaszkodott a királyi válaszok és leiratok latin nyelvűségéhez és elrendelte a törvényjavaslatok két nyelven történő felküldését is. Elfogadta viszont azt (s ez jelentős lépés volt), hogy a magyar törvényhatóságok felirataikat magyarul készíthessék és terjeszthessék fel, hogy az egyházi törvényhatóságok a világi hatóságokkal magyarul levelezzenek, sőt azt is, hogy e világi törvényhatóságok (így a megyék is) az országban egymás között a magyart használják. Jelentős esemény volt az, hogy az uralkodó engedélyezte a Helytartótanács intéző- és körlevelei magyar nyelvűségét, a kincstár magyar levelekre adandó magyar válaszát, és elfogadta az anyakönyvek három év elteltével általánossá váló magyar nyelvét is. Hozzájárult, hogy papi, lelkészi kinevezést a továbbiakban csak magyarul beszélő kaphasson. (Ez számos helyen már gyakorlat volt, de most törvényesítették.) Ugyanakkor megtagadta a leirat a „tudományok” magyar nyelvű oktatását (azaz a közép- és felső iskolák magyar tannyelvét), amit még megfontolandónak tartott. Jelezte viszont, hogy már gondoskodott magyar tanítóképzők létesítéséről. Ezzel természetesen eldőlt: magyar oktatási nyelv a népiskolákban sem lesz. Horvátországra, az úgynevezett kapcsolt részekre tízéves moratórium után sem akarta a törvény hatályát (a közhivatalokban dolgozók magyar nyelvismeretét illetően) kiterjeszteni, s csak annyit ígért, hogy e területeken a magyar nyelv oktatását, tanulását elősegíti majd. A bírósági ügymenetnél is ragaszkodott a latin használatának lehetőségéhez, azaz az 1836:3. tc. vonatkozó megengedő fogalmazásához.⁹¹⁶ A rendek április elején részleteiben is megtárgyalták a leiratot. Szentkirályi Móric kicsinyesnek tartotta, s kifo-

⁹¹⁵ STULLER, II. 507., 619., Írások II. 59. (132. sköv.) 114. sz. (388.), 118. sz. (397.sköv.), III. 124. sz. (1. sköv.)

⁹¹⁶ Írások III. 173. sz. (125. sköv.) Vö. *Jelenkor*, 1840. március 28., *Hírnök*, 1840. március 23. Besúgójelentés szerint így is örömmel fogadta a leiratot: aki elfogulatlan, tudja, hogy „a vártnál jóval többet adott az uralkodói kegy”. (Takáts-h. 9159.) Igaz, ezúttal az országgyűlés több lépést is tett előre, amit Deákék is elismertek, de fájlalták az elutasított kívánságokat. (STULLER, II. 823. sköv.) Többben magán-összejöveteleken kijelentették: a kormány soha nem a kellő időben és kiterjedésben „enged”.

gásolta, hogy számos jogos igényt nem akceptált. Pedig a kormánynak is érdeke lenne a magyar nyelv „illő polcra helyezése”, mert Magyarország nélkül nem lehet igazán erős. Megemlítette: a németesítés már esélytelen Magyarországon, a szláv „nemzetiség” terjesztése pedig – „látva a külső fejleményeket” (Oroszországra utalt mint veszélyforrásra) – káros lenne az országra. Hertelendy (Stuller tudósításából nem világos, hogy a zalai Hertelendy Károly, vagy a torontáli Hertelendy Miksa) dühösen jelentette ki, hogy nem létezik erő, amely meggátolhatná, hogy Magyarországon magyar legyen a törvény nyelve. Horvátország érdekét nem méltányolta: ők fordítsák le a törvényeket, ha akarják. Klauzál is szűkebb-lűnek minősítette a kormányzati állásfoglalást.⁹¹⁷ Deák ismét pragmatikus volt: javasolta az érzelmek túlfűtése helyett a leirat kedvező pontjainak törvénybe foglalását, arról pedig, amit még nem sikerült elfogadni, készüljön új felirat.⁹¹⁸

A főrendekhez menő új rendi üzenetet és felirati javaslatot április közepén fogadta el a rendi országos ülés, keserűen jelezve, hogy a magyar az utolsó nemzet Európában, amely a latint még nem válthatta le. Megköszönték, hogy a leiratban vannak előrelépések, de hozzáfűzték: sok nincs még megadva, amit a nemzetnek kívánna természetes, s amit kérni is keserű, megtagadva látni pedig „szívet nyomasztó fájdalmat okoz”. Az üzenet ezeket sorra vette, megismételve a január végi felirat kívánságait, s kiemelve a magyar nyelvű oktatást a latin helyett (a népiskolákban – továbbra is, alighanem szándékosan homályos, félreérthető fogalmazással – a magyar nyelvű oktatást szorgalmazva), leszögezte azt, amit Bécs mindig visszautasított: az oktatásügy rendezése országgyűlési jog.

A népiskolák magyar oktatási nyelvének szorgalmazása illuzórikus volt és végrehajthatatlan, viszont alapul szolgálhatott az erőszakos magyarosítás vádjához. Az üzenetben a rendek nyíltan érveltek a magyar nyelvterjesztés s az asszimiláció, mint cél mellett: a nemzeti nyelv terjesztésének fő útja a nevelés és oktatás; a magyar diákokkal magyarul együtt tanuló más ajkúak könnyen tanulják meg nyelvünket.⁹¹⁹

Bényei Miklós elemzésében a latint váltó magyar tannyelvben a művelődés elősegítését, a kultúra demokratizálását látta s annak a lehetőségét, hogy a más anyanyelvűek is megtanulhassák a leendő államnyelvet. Ugyanakkor a magyarosítást antidemokratikus törekvésnek minősítette. Ezzel elvileg (és mai szemmel) egyet lehet érteni, de hozzáfűzném: akkor, a magyar reformkor idején nem volt nemzet a nemzetállami és államnyelvi törekvések Európájában, amely más utat járt volna. A magyarság „csak”

(Takáts-h. 9167.) Békés megye pótutasításában örömmel vette a haladást, de követeli továbbra is kötelesek voltak az összes, még teljesítetlen kívánság teljesítését szorgalmazni. (Békés közgy. 1840:73.)

⁹¹⁷ Most még adhatna a kormány – mondta Szentkirályi (szavai egybecsengtek az imént idézett besúgó véleménynel) –, később az ügy ügyis megoldódik, de akkor már Bécs nem kap érte köszönetet. „Nem értette”, hogy legalább a latin nyelvű oktatást miért nem válthatja fel a magyar, hiszen a nem magyar diáknak mindegy, hogy latinul vagy magyarul tanul. Az esztergomi Andrássy József sem értette, hogy miért erőltetnek az illetékesek egy holt nyelvet.

⁹¹⁸ Az 1840. április 8-i kerületi ülésről ld. STULLER, II. 897. sköv.

⁹¹⁹ Az üzenet a továbbiakban örömmel vette a magyar tanítóképzők Bécsben megígért felállítását, de kérte annak részletezését, hogy ezek hol, mikor és mi módon létesülnek. Ismételten sürgette a törvényhozás teljes magyar nyelvűségét, az országban teljes körű magyar nyelvű közigazgatást, a katonai szervek magyar levelezését az országban, a katonai iskolák magyar tannyelvét. A rendi üzenet ezúttal is indítványozta, hogy a szabad királyi városokban tíz év múlva magyar nyelvtudás hiányában ne lehessen polgárjogot kapni. Minden országos intézményben kötelezővé tették volna a magyar címer és pecsét használatát. E rendi állásfoglalás és javaslatsor a türelmét veszítő magyar nemzetállami és magyar államnyelvi törekvés produktuma. Megemlítené ugyanakkor, hogy Horvátország esetében a rendek (ekkor sem) törekedtek magyar nyelvű közigazgatásra, annyit viszont elvártak, mint jeleztem, hogy az 1830:8. tc. 4. §-ának (közhivatalnokok tudjanak magyarul) tíz éven belül ott is tegyenek eleget. (Írások III. 259. sz., 263. sköv.) A Horvátországgal kapcsolatos elvárás az üzenetben szerepelt, az ahhoz mellékelt törvénytervezetben nem. A kérdés vitájában előkerült egy beadvány, amely szerint a szlavóniai megyék (Pozsega, Verőce és Szerém) kérték, hogy Szlavónia sérelmeit sorolják Horvátország sérelmei közé, továbbá e sérelmeiket két nyelven, latinul és magyarul terjesszék fel. (Horvátország jogállása, csak az uralkodó közösséget elismerő önállósága, vagy kapcsolt rész mivolta vita tárgya volt és maradt. Másfelől vitatott volt a szlavón megyék jogállása is: Horvátországhoz, vagy Magyarországhoz kapcsolt területek voltak-e?) A rendek zöme szerint a szlavón megyék Magyarország kiegészítő részét képezték, s így nem fogadták el a kétnyelvű szlavóniai sérelmi feliratokat sem. A főrendek csatlakoztak a rendek álláspontjához. (STULLER, I. 912. sköv.)

relatív többsége az országban – ismét csak mai nézőpontból – indokolt volna valamilyen paradigma-váltást, de ezt Deákékon számon kérni számomra irreálisnak tűnik.⁹²⁰

A főrendek az új üzenetet április végén vették fel. A főrendi tábla horvát tagjai: Haulik György zágrábi, Kukovich József (Kuković, Josip) diakovári püspök és Kulmer Ferenc báró a törvények kétnyelvűsége mellett álltak ki s velük tartott Dessewffy Aurél is, türelemre intve. A nádor viszont nem látott okot a felirati javaslat elvetésére s csak annyit kívánt: a rendek vegyék ki azt a félmondatot, hogy a magyar nemzet „nem kényszeríthető” kétnyelvű törvényre.⁹²¹ Május 4-én a rendeknél elkészült az új üzenet, mellékelve a törvényjavaslat, amely főként azokat a pontokat tartalmazta, melyekben korábban megszületett az egyezség. Az üzenet ismételten felsorolta a nem teljesített kívánságokat. A törvénycikk-tervezet szövegének kialakítását figyelemre méltó és sokatmondó vita övezte. A főrendek az április közepi rendi törvénytervezetnél kifogásolták, hogy annak 1–2. §-ában a törvényhatóságok magyar nyelvű feliratainak előírásánál az „országban” szót használták a szerintük helyes „az ország határabani” helyett. Nem kevesebbről volt, mint hogy a rendek e §-ok hatályát nyelvi ügyeskedéssel megkísérelték a kapcsolt részekre is kiterjeszteni. Deákék kénytelenek voltak visszalépni s elfogadták „az ország határabani” szókapcsolatot, ám rögvest hozzáfűzték: ebből nem következik, hogy az említett magyar nyelvű feliratok soha ne legyenek előírva a kapcsolt részekre (azaz Horvátországra). A kényszerű visszavonulás után viszont Deákék azonnal ellentámadást is indítottak. Becsempészték a törvénytervezetbe egy 2. §-t, amely azt tartalmazta, amit az uralkodó korábban elvetett: az 1830:8. tc. 4. §-ának (a közigazgatásban dolgozóknak tudniuk kell magyarul) hatálya tíz év elteltével a kapcsolt részekre is legyen kiterjesztve. Ezt a másnapi leirat azonnal észrevételezte, s a vonatkozó passzust a tervezetből ki kellett venni.⁹²² A rendeknél nagy vitát váltott ki az, hogy a leirat ragaszkodott a kétnyelvű törvényekhez. Végül Deákék ezt úgy fogadták el, hogy „még ezen az országgyűlésen”.⁹²³

„A magyar nyelvről” szóló törvény az 1840. évi 6. „törvénycikkelyként” került a törvénytárba.⁹²⁴ A magyar államnyelvet teljessé tevő 1844:2. tc-ből, az ott elért pontokból kivehető, hogy 1840-ben mit nem sikerült még a rendeknek a főrendekkel együttműködve sem elérniük. Kívánságaikból Bécs nem fogadta el az országgyűlés teljes és hiánytalan magyar nyelvűségét (így a királyi válaszok, leiratok magyar nyelvét), a Magyar Kancellária a király nevében kiadott intézkedéseinek és a Helytartótanács uralkodóhoz menő feliratainak magyar nyelvét, s ami a fő fájdalmat okozta Pozsonyban: a közoktatás nyelve nem válhatott magyarrá.⁹²⁵

⁹²⁰ Vö. BÉNYEI, 1994. 82. sköv.

⁹²¹ STULLER, II. 957. sköv., Írások IV. 342. sz. (79.) A nádor kérését a rendek teljesítették. (Uo. 398. sz. – 136. sköv.)

⁹²² A főrendi válaszüzenet (1840. április 30.): Írások IV. 342. sz. (79. sköv.); a rendek május 4-i válasza: uo. 398. sz. (136. sköv.); a rendi felirat – és törvénytervezet uo. IV. 403. sz. (147. sköv.); a május 5-i leirat: uo. 417. sz. (169.); a május 7-i rendi üzenet és törvényjavaslat: uo. IV. 430. sz. (183. sköv.)

⁹²³ STULLER, II. 997. A döntés nehezen született meg, besúgójelentés szerint több követ is inkább eredménytelen országgyűlést kívánt, mint latin–magyar törvényt. (Takáts-h. 9248.)

⁹²⁴ A vita és az országgyűlési iratok tárgyalása kapcsán a lényegét már érintettük, de az egyértelműség érdekében megjegyezzük, hogy a törvénybe került: a feliratok, a Helytartótanács intéző- és körlevelei is magyar nyelvűek legyenek. Az egyházi törvényhatóságok világi hatóságokkal magyarul érintkezzenek, miként az ország határain belül a törvényhatóságok is egymással. A Magyar Udvari Kamara a hozzá magyarul író törvényhatóságnak magyarul feleljen, három év elteltével magyarul vezessék az anyakönyveket ott is, ahol a szentbeszéd nem magyar nyelvű, pap plébánosként, lelkészként, káplánként valláskülönség nélkül csak magyar nyelvtudással alkalmazható, a magyarországi ezredek magyar törvényhatóságokkal magyarul levelezzenek, a Magyar Tudós Társaság minden Magyarországon és kapcsolt részein kinyomtatott könyvből egy-egy példányt kapjon. A törvénybe került még egy királyi ígéret is: a határörvidékeken is elősegítik a magyar nyelv használatát.

⁹²⁵ 1844-ben is csak ahhoz járult hozzá a kormányzat, hogy a magyar nyelv a kapcsolt részek közép- és főiskoláiban tantárgy legyen, igaz (komolyan soha nem vett) megnyugtatóul hozzáfűzték: rendelkezés történt arról, hogy Magyarországon a közoktatás magyarul történjék. Ettől kezdve a közép- és főiskolákon általánossá vált a magyar tannyelv, ami addig az állami és római katolikus intézményekben tilalmazva volt. A protestáns intézményekben más volt a helyzet. Számos tantárgyat Sárospatakon 1796 óta, Debrecenben 1820-tól magyarul tanítottak. A pozsonyi evangélikus líceumban viszont latin volt

A megyei követek országgyűlést követő jelentéseiben többnyire jelen volt az öröm az elért eredmények felett, de a kívánság és a remény is, hogy a következő országgyűlésen hiánytalanná válik a magyar nyelv diplomatikai, államnyelvi pozíciója. A szövegezés árnyalatai már a követek, illetve küldőik többségének vérmérsékletét, radikálisabb vagy mérsékeltebb álláspontját is tükrözték. Somogy követei például jelezték, hogy a kellő időben helyes lett volna a „tettelegesség” alkalmazása Pozsonyban, azaz a törvényjavaslatok csak magyar nyelvű felterjesztése.⁹²⁶ A pesti követek hasonlóan vélekedtek: több fontos kérdést nem sikerült megoldani; utaltak arra, hogy ők – másokkal együtt – inkább eredmények nélkül elhagyták volna az országgyűlést, de kétnyelvű törvényt nem akartak, azonban a többség – a számos készen álló és hasznos törvényjavaslat sikere érdekében – nem tartott velük.⁹²⁷ A bácsi jelentés viszont szinte csöpögött a király iránti hálától, bár jelezte a reményt is, hogy a következő országgyűlés eléri a teljes sikert.⁹²⁸ A borsodiak kiemelték, hogy a latin nyelv közigazgatási pozíciója mellett már csak Horvátország, Pozsega és Szerém követi álltak, s még Turóc, Árva, Liptó és Verőce is a magyar nyelvet kívánta az országgyűlésen elfogadni. Ugyanakkor a túlzó lojalitás hangján dicsérték az uralkodót és apját mint olyanokat, akik tettekben is magyar uralkodóként támogatták a magyar nyelv ügyét.⁹²⁹ A csongrádi Klauzál és társa a többség véleményét osztotta: fontos kérdések sorát nem sikerült megoldani, de reményük erős a jövőt illetően.⁹³⁰ Tolnában két követi beszámoló is elhangzott, miután ott – láttuk – menet közben változott a követek személye és pártállása is. A kormánypárti Döry Gábor és Perczel István bár lassú, de tényleges előrelépést említettek, bízva a jövőben. Bezerédjék jelentése tartalmasabb és értékesen elemző volt. (Mai szemmel nézve viszont nem nélkülözött némi naivitást.) A nádor pozitív szerepét elismerték, méltatták az előrelépéssel együtt, de jelezték, hogy nagy meglepődésre nincs ok. Törekedtek a nemzetiségek megnyugtatására is: meg kell mutatnunk a „más ajkú hazafiaknak”, hogy a magyar nyelv melletti mozgalom nem ellenük irányul, mint azt balitéletek, illetve rosszindulatú híresztelések állítják. Célunk csak az, hogy a holt latin helyébe az élő magyart állítsuk; egyébként is, ha ez az ország Magyarország, akkor az államnyelv csakis a magyar lehet. A családi életben és a nem közigazgatási ügyekben ki-ki éljen szabadon anyanyelvével. A nemzetiségeknek – írták – (érzelmi együttérzésben bízva) vannak szomszédos anyaországai, melyeket a magyar nem veszélyeztet, míg a magyarságnak csak ez az egy hazája van.⁹³¹ Bezerédj és társa megértésre és együttérzésre a nemzetiségi értelmiségiek és papság esetében csak igen keveseknél számíthattak. Végül említsük meg Szepeszt. A nem csekély részben német, másrészt szlovák és csak kis hányadban magyar nemzetiségű megye képviselője, a konzervatív kormánypárti Zsedényi azt üzenté küldőinek: elérkezett az idő, hogy Szepes jegyzőkönyve is magyar nyelvű legyen.⁹³² Az országgyűlést követően felerősödő nemzeti buzgalom egyébként több megyénél oda vezetett, hogy a horvát, illetve szlavón megyék latin átiratait is visszaküldték, mire válaszként onnan a magyar levelek érkeztek vissza felbontatlanul. Így időnként a közigazgatás is akadózni kezdett.⁹³³

a tannelv, a szlovákot és a németet tantárgyként oktatták, a magyart nem. (Vö. BODOLAY, 1963. 25., SZEKFÜ, 1926. 188. sköv.)

⁹²⁶ Kanc. eln. 1840: 802.

⁹²⁷ Uo. 743.

⁹²⁸ Uo. 1008.

⁹²⁹ Uo. 582.

⁹³⁰ Uo. 812.

⁹³¹ A két tolnai beszámoló: uo. 855.

⁹³² Uo. 741. A magyar államnyelv kérdéséhez vö. HORVÁTH M., 1886. 1. 176. sköv., 314. sköv., 2. 182. sköv. SZEKFÜ, 1926. 32. sköv., 105. sköv., 139. sköv. MISKOLCZY, 1927. 49. sköv., 84. sköv., 100. sköv., 111. sköv., 124. sköv., 225. sköv., ARATÓ, 1980. 794. sköv., 849.

⁹³³ MISKOLCZY, 1927. 253.

Már a megelőző országgyűléseken is, de az 1839–40. évin különösen rá kellett ébredniük a magyar reformereknek: az alkotmányos önállás elemeinek erősítésére, a magyar államnyelvre való törekvésük nem csupán a „magyar szeparatizmust” gátolni kívánó birodalmi kormányzat, de a Magyarországon élő nemzetiségek érdekeibe s így ellenállásukba is ütközött. A különböző fejlettségű, más-más lehetőségekkel, tényleges, vagy csak kívánt autonómiával, erősödő, vagy még gyenge értelmiséggel rendelkező nemzetiségek eltérő intenzitással és ütemben léptek fel igényeikkel, s időszakunkban főként a magyar államnyelv ellenében, mert abban az asszimiláció fenyegető eszközét látták, nem minden alap nélkül.

Akkor az ország (Erdélyt és Horvátországot is számítva) lakossága 12,9 millió volt, s ebből csak 4,8 millióan magyarok, ami 38 százalékot jelentett. Horvátország és a határőrvidék nélkül jobb volt a magyarság aránya, de úgy is csak 48 százalékot ért el. Ennek ellenére meghatározó jelentőségű volt, mert az ország központi fekvésű, legtermékenyebb területein és jórészt összefüggő tömbben élt. A románok 17 (Erdélyben 60), a szlovákok 13, a németek 9,8, a szerbek 9,7, a horvátok 7, a ruténok 3,5 százalékot tettek ki. Tegyük hozzá: Horvátországot nem számítva egyedül a magyarság rendelkezett teljes társadalommal, azaz nemességgel, polgársággal, értelmiséggel és jobbágysággal.⁹³⁴

Már II. Lipót észrevette 1790-ben, még a magyar rendi ellenállás idején, hogy a nemzetiségeket – illetve azok elitjeit – fel lehet használni az alkalmanként lázadó magyar rendek ellensúlyaként, s részben támogatta is törekvéseiket.⁹³⁵ Bécs támogatása a nemzetiségeknek ekkor is, később is csak időleges volt, de a kormányzat szüksége és érdekei szerint vissza-visszatért a megosztó politikához és bármikor bevethető fegyverként készenlétben tartotta.

A Közép- és Kelet-Európában kiterjedt területen és jelentős számban élő, ám időszakunkban önálló államisággal csak Oroszországban rendelkező szlávokban rejlő erőt sajátos módon először a 18. század végén németek, elsősorban A. Ludwig Schlözer (akit a szlavisztika atyjának is neveztek) tudatosította, s Johann Gottfried Herder, a statisztikus és történész is a jövő nagy népét látta a szlávok között, bár politikai egységük lehetősége akkor fel sem merült. Magyarországon a szláv kölcsönösség gondolatát először a hosszú időn át pesti evangélikus lelkész, a szlovák Ján Kollár képviselte hatásosan. 1828-ban megjelent – már érintett – *Slavy dcéra* című eposza a szlávok egyesülését, a szláv tenger győzelmét jövendölte. Hitét és optimizmusát a nagy testvér, a cári Oroszország léte erősítette. A szlávok érvényesülését – úgymond – gátló németekről és magyarokról – mint már említettem – leplezetlen gyűlölettel és meglehetősen durvasággal írt. (Később egyre intenzívebben utalt a szlávok hatalmas tömegében rejlő potenciális erőre. 1837-es írása erről németül jelent meg, ennek ellenére a magyar politikusok igazából nem figyeltek fel rá, vagy nem tulajdonítottak neki jelentőséget.) Demmel József kiváló tanulmányában említi, hogy a szlovákság a 19. század első évtizedeiben még prenacionális identitással élt: sok szlovák nemes a magyar nemességhez kötődött (a nemesi „nemzethez” tartozás okán), az iparosok pedig a németekhez. Voltak kivételek, mint például Kossuth Lajos nagybátyja Turócbán, aki teljes erővel támogatta az ébredő szlovák törekvéseket. A magyar honfoglalástól számítva a szlovák történelemben űr keletkezett, amit

⁹³⁴ DOBSZAY-FÓNAGY, 1998. 82. Fényes Elek 1842-es nagy statisztikája az ország népességét 12.880.406-ra (kerekítve: 12,9 millió) tette, ebből Erdélyre 1.513.315, a határőrvidékekre 1.189.479 esett. (Az egyes nemzetiségek létszáma kerekítve: magyar 4,8, román 2,2, szlovák 1,7, német 1,3, horvát 0,9, szerb 0,8, sokác 0,5, „oros” azaz ruszin 0,4 millió.) Vö. FÉNYES, 1842.

⁹³⁵ Így például úgynökeivel száz városok polgárságát fordította a magyar nemesi mozgalom ellen, majd ortodox egyházuk már meglevő autonómiája mellé a szerbeknek nemzeti kongresszust is engedélyezett, amely viszont már területi elkülönülést, önálló kormányservet is követelt. Az úgynevezett illír kancelláriát fel is állították, de alig másfél év után, amikor Bécs már nem szorult a szerbek segítségére, felszámolták. 1791–92 közt hasonló, megosztó és ellensúlyt kereső szándékkal támogatta Bécs a román ortodox papság és értelmiség követeléseit tartalmazó két *Supplex Libellus Valachorumot*, melyek a románság számára arányosságot szorgalmaztak a kormányzati, illetve megyei hivatalokban és az addigi három erdélyi közjogi „nemzet” mellé negyedikként a románok elismerését is. (Vö. KOSÁRY, 1990. 184. sköv.)

Pavel Šafarik és Ján Kollár azzal „töltötték ki”, hogy az ezeréves magyar állam időszakát a szlovákság magyar rabságával azonosították. Ján Kollár szláv kölcsönösség teóriája irodalmi köntösben jelentkező politikai koncepció volt, mely szerint a szlávok egy törzsből valók, négy nyelvjárásra osztódva (orosz, lengyel, „illír”, cseh). Kollár és majd Ludovít Štur a fő ellenfelet, a szlovák nemzeti fejlődés fő akadályát a magyarokban látták, mert a magyarság erősebb volt, politikai-közjogi téren domináló helyzetet élvezett. A nemzeti érzés, elkötelezettség az említett szlovák értelmiségi vezetőkben – az asszimilációtól, lemaradástól való félelem miatt – a magyarsággal szembeni gyűlöletté torzult. Félelmüket, aggályaikat növelte, illetve indokolta, hogy a korabeli magyar politikai közvélemény a nem magyar nyelvű közösségeket – az egy politikai nemzet elve alapján – nem tekintette nemzetnek. Štur például Kossuth Lajosban (aki részben szlovák származású volt) azt a renegátot látta, aki a saját fészkébe piszkít.⁹³⁶

A nagypolitikai hátteret, a nagyhatalmak, Ausztria és Oroszország szerződéseit, alkuit pontosan nem ismerő magyar politikusoknál (akik jól emlékeztek például az 1831-es felső-magyarországi parasztfelkeléskor tapasztalt, a „jó cár atyuska” iránti illúziókra, az orosz-várásra a rutén jobbágyság körében és ismerték Kollár műveit – többnyire hallomásból, kevesen olvasmányélményként is) fokozódó aggodalmat jelentett az orosz vezényletű pánszlávizmus réme. Az erősödő horvát mozgalom csak növelte félelmüket. A rendi Magyarországon a horvátok rendelkeztek a legjobb pozíciókkal a nemzetiségek között: municipális rendszerrel, tartománygyűléssel, részvételi joggal és szavazattal a magyar országgyűlésen mind a főrendi, mind a rendi táblán. A magyar államnyelvért induló hosszú küzdelemben a történeti sorsközösség, a II. Józseffel szembeni magyar rendi ellenállással való azonosulásuk ellenére a horvátok is hangot adtak ellenérdekeltségüknek, amit már érintettem.

Sokcsevits Dénes pontosan jelzi elemzésében a horvát és magyar közjogi elmélet – már 1790-ben megmutatkozó – különbségét: a horvátok szerint Magyarország nem egységes államterület, csak feudális területiális elvű föderalizmus, azaz Magyarország és Horvátország szövetséges királyságok. A latin nyelv használatát – taktikai okból – a horvátok az egykori „társadalmi szerződés” részének tekintették. A magyar nemesi-nemzeti felfogás szerint Magyarország egységes állam, egységes terület, amelyben csak egy hivatalos nyelv lehet. Sokcsevits szerint Horvátország gyengeségét érezve fordult Bécshez segítségért. Azt már én teszem hozzá: ilyen helyzetben nem volt könnyű a magyar rendeknek nagyobb megértést tanúsítaniuk. A horvát–magyar együttélés fordulópontja, 1790 után az ellentét nem volt permanens: a napóleoni háborúk, majd az abszolutista kísérlet (1822–25) idején szünetelt, sőt, időnként az együttműködés, egymásrautaltság jelei mutatkoztak.⁹³⁷

A magyar nyelv közéleti terjesztése elleni törekvések Horvátországban sem egy ütemben mutatkoztak meg. Így a horvát tartománygyűlés 1827-ben még szorgalmazta a magyar nyelv tantárgyként oktatását, a szlávon Verőce és Szerém pedig erősíteni kívánta a magyar nyelvhasználatot. Az 1830. évi országgyűlés idején, s főként a magyar nyelvtörvény után jelentősen megváltozott a helyzet. Varasd megye például 1830. évi országgyűlési követutasításában pártolta a magyar nyelv hivatalossá tételét és horvátországi tanítását is.⁹³⁸ Az erősödő magyar nyelvharc aztán keményítette a horvát törekvéseket is, mivel

⁹³⁶ HORVÁTH M., 1886. 2. 69. sköv. Oroszország egyébként a 19. század első felében időnként nagypolitikai játszmái, geopolitikai tervezetesei szintjén számolt az összefüggő területen élő, jelentős létszámú szlávssággal; így például 1812-ben, a napóleoni háborúk alatt „felhasználásuk” jegyében egy egyesített szláv ország ígéretétől sem zárkózott el. (MISKOLCZY, 1927. 154. sköv., HORVÁTH M., 1886. 2. 62. sköv.) A Szent Szövetség-i Európában aztán a Bécs–Szentpétervár-kapcsolat félretolta e gondolatokat, főként politikai érvényesítésüket. Az 1825–1829 közti török háború után viszont Oroszország (rövid időre) főként taktikai okokból ismét szükségét látta a délszláv eszmeiség, illetve propaganda felhasználásának. Az 1830–31. évi lengyel felkelés alatt ez megismétlődött, miután a cár nehezményezte, hogy Ausztria nem állt ki erőteljesen mellette. Az 1833-as müncheni gräzti, illetve berlini egyezményen aztán ismét szorosra fűzték a Habsburgok és a cár (valamint Poroszország) szövetségét a közép-kelet-európai „rend” fenntartására. Megjegyzendő, hogy az orosz ortodox egyház a nemzetközi helyzettől függetlenül, lényegében folyamatosan segítette a délszláv területeken élő hitsorsosait. (Vö. HORVÁTH M., 1886. 2. 74. sköv.) Demmel József hivatkozott elemzése: DEMMEL, 2011. 63. sköv. 152. sköv.

⁹³⁷ SOKCSEVITS, 1994. 127. sköv., Uő, 2011. 249. sköv., 253.

⁹³⁸ HORVÁTH M., 1886. 2. 71. sköv. SOKCSEVITS, 2011. 301.

a horvát nemességben és értelmiségben tudatosult a magyar nemzeti mozgalommal szembeni megkétszereztség. Ludevit Gaj 1832-es röpiratában már rákérdezett: magyarokká legyünk-e? 1835-ben megjelenhetett lapja, a *Novine Horvatzke* (később *Illirske Narodne Novine*) írásaiiban egyre inkább a délszláv, „illír” nyelv terjesztését, az osztrák és a török alatt sýnlýdýdý délszlávok egyesítését tűzte ki célul.⁹³⁹ A fő gátat Magyarorszáiban láttá, így fokozatosan Bécshez simult, említett lapjának engedélyezését már Kolowrat segítette elő. A magyarországi politikai perek idején Bécs ismét elővette a nemzetiségek „felkarolásának” fegyverét. Gaj (aki egyébként többször is felajánlkozott Bécsnek) nemcsak lapengedélyhez és nyomdához jutott, de magas kormányzati kitüntetésben is részesült. Lapját és írásait a cenzúra nem gátolta, ám megakadályozta azt, hogy magyar szerzýk kellý sýllyal válaszoljanak. Gajjal együtt kapott magas állami kitüntetését a délszláv eszme másik jelentýs vezetýje és teoretikusa, Draskovich János (Drašković, Janko) is. Az úgynevezett „illír párt” Horvátorszáiban egyértelműen kormánypártivá vált, s növekvý hatása révén Horvátorszáig követutasítása 1839-ben a magyar országgyűlésre szélsýségeesen kormányt támogató lett. Az erýs és befolyásos horvát római katolikus papság is fokozatosan magyarellenes lett, fýként a magyar liberális reformerek azon követelése miatt, hogy Horvátorszáig legyen köteles – korábbi privilégiumai ellenére – protestánsok befogadására. Megemlítettý, hogy Bedekovich Lajost (Bedeković-Komorski, Ludevit), a Hétszemélyes Tábla bíróját (Gaj és hívei támogatóját) Bécs az 1839-es országgyűlés előtt nevezte ki első magyar alkancellárná.⁹⁴⁰

Az illírizmus megítéléséhez, a magyar–horvát viszonyhoz röviden térjünk ki Sokcsebits Dénes mérvadó elemzésére. Ő az illírizmust a magyar reformmozgalom részbeni horvát megfelelýjének – a nemzetté válás és a polgárosodás folyamata kezdetének –, politikai s egyben kulturális mozgalomnak nevezi. Utal a délszláv gondolat évszázados, 18. századi gyökerére, sýt arra is, hogy a pánszlávizmus egyenesen a 17. századból eredeztethetý. Kiemeli Gaj már érintett lapja, a *Novine Horvatzke* és melléklapja, a *Danica Horvatzke* alapvetý jelentýségét a gondolat felerýsítésében, terjesztésében az értelmiség körében. Kitér a horvát nemzeti mozgalom nehézségére is: a horvátok Horvátorszáig mellett Szlovéniában, Isztriában, Dalmáciában, Bosznia-Hercegovinában s a magyar határörvidék egy részén éltek úgy, hogy fýként a római katolikus vallás kötötte össze õket, a nyelvük az egyes említett területeken nem volt azonos, inkább csak hasonló. A széttagolt „illír” népességet – szlovén területekkel együtt – kívánta Gaj is, s a nagyhorvát programot megalkotó gr. Draskovich kulturálisán, s a jövýt illetýen szorosabban is egyesíteni. A mozgalom konkrét eredményeket is fel tudott mutatni: 1839-ben zajlott le az első horvát nyelvű színielőadás, majd 1841-ben már horvát gazdasági társulat is alakult. Az egyre erýsebbé váló

⁹³⁹ Látomásszerű, de a horvát nemességre, értelmiségre és horvátországi kizárólágosságát az 1741:46. tc. alapján féltékenyen őrzý római katolikus egyház papságára nagy hatást kifejtý írásaiiban a Jeges-tengertől az Adriáig, sýt az akkori Törökorszáig belsejéig élő szlávokat említetté, akiknek a „keble” Magyarorszáiban feküdt, a „szíve” pedig a Tátira alatt ver. A 30-as években viszont még fýként déli szláv államot álmodott és szorgalmazott. (HORVÁTH M., 1886. 2. 77.)

⁹⁴⁰ HORVÁTH M., 1886. 2. 71. skýv., 82. skýv., MISKOLCZY, 1927. 127. skýv., Uő, A kamarilla... 153. skýv. Nem véletlen, hogy 1840-ben Kolowrat már katona bánt kívánt a horvát tartománygyűlés élére, aki a horvát határörséggel is rendelkezhetett volna. (MISKOLCZY, 1927. 246.) Említést érdemel, hogy 1838 óta az erdélyi románság is rendelkezett lappal, a Georgiu Bariş által szerkesztett Gazeta de Transilvaniával, amely már kapcsolatban állt a szlovák és a horvát mozgalmakkal, szemben a magyar törekvésekkel. A magyar nemzeti mozgalom vezetýi s a mögöttük állók csak a rendi történeti múltú és jogosítványú horvát nemzetiséget ismerték el tényezýként, másrészt a pánszlávizmustól felve arra és a horvát mozgalomra koncentrálvá nem figyeltek fel a románság törekvéseire, vagy nem tulajdonítottak azoknak jelentýséget. Pedig a románság képviselői 1834-ben és 1838-ban is az uralkodóhoz és az erdélyi országgyűléshez fordultak, megismételve a 18. század végi Supplex Libellus Valachorum követelését a románság arányos képviselésére, illetve a románok negyedik erdélyi rendként való elismeréséről. (KOSÁRY, 1990. 295. skýv., ARATÓ, 1980. 843. skýv.) Erýsýdött a szlovákok asszimilációval szembeni önvédelmi harca is. A 30-as években szlovák nemzetvédý röpirat-mozgalom bontakozott ki (Hojć, Csaplovics). E röpiratok a disszimilánsokat és az asszimilánsokat a szlovákság fő ellenségeinek nevezték. Az 1839–40-es országgyűlés alatt éppen Halléban tartózkodó, de 1829–41 közt zýmmel Pozsonyban élő Ludovit Štur, aki 1837-ben ott szlovák irodalmi társulatot szervezett az evangélikus líceum tanáraként, a 40-es évektől a szlovák nemzetiségi törekvések első embere lett. Polgári liberális elveket is vallott; ugyanakkor élesen fellépett a magyar nyelv terjesztése ellen. (SAS, 1973. 275. skýv., PAJKOSSY, 1998/B. 230.) Draskovich János közpályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 709. skýv., Bedekovich Lajosról: uo. 240. skýv.

magyar–horvát közjogi ellentétet, a párhuzamosan éleződő nyelvi-nemzeti küzdelmet még színezte az is, hogy a magyar nemesi reformmozgalommal szemben álló horvát nemesség elvekben is konzervatív platformon áll. A horvátok „makacs” kiállását a latin közigazgatási, diplomatikai nyelv mellett Sokcsevits azzal magyarázza, hogy a horvátok a magyar államnyelv általánossá válásával saját anyanyelvüket és nemzeti létüket érezték fenyegetve.⁹⁴¹

A magyar reformellenzék legjobbjai, Wesselényi, Deák és társaik már az 1830-as évek legelején aggodtak a „pánszláv” veszély miatt, Oroszország szerepét a keleti válság időszakában még aggasztóbbnak látták. Ellenszerként egyfelől a polgárosulás, az alkotmányos jogok nemzetiségre és vallásra való tekintet nélküli kiterjesztése, másfelől a magyar államnyelvvé tétele és terjesztése tűnt alkalmasnak számukra. Azaz az általános magyarországi jogkiterjesztésért, a nemzeti kultúráért és a magyar államnyelvért folyó egyidejű, emberpróbáló küzdelem részesei, vezetői voltak.⁹⁴²

A legjobbak pontosan érzékelték a helyzet veszélyességét. Kossuth már 1833 elején (alighanem elsőként) állást foglalt a magyarországi nem magyar népek egyenlő polgári jogokban részesítése mellett, sőt rámutatott, hogy éppen a nem magyar népek léte teszi különösen sürgetővé „hazánk lakosainak a polgári lét kötelével szorosan kapcsolandó egyetemülését”.⁹⁴³

Legjobbaink azt is jól érzékelték, hogy az 1840-es törvény után, de a magyar államnyelvet kiteljesítő 1844. évi törvény előtt több megyében a közélet minden ágára, sőt azon túlmenően is türelmetlen sietséggel akarták kiterjeszteni a kizárólagos magyar nyelvhasználatot. De Kossuth – mint Varga János utal rá kiváló munkájában – figyelmeztette is társait a *Pesti Hírlap*-ban: a nemzet joga a követelés, hogy a közéletben érvényesüljön a magyar nyelv monopóliuma, de világosan meg kell húzni a közélet határait, melyen túllépni zsarnokság és „öngyilkolás”. Wesselényi hasonlóan foglalt állást: a magyar nyelv közéleti használatát ellenzőkkel szemben az izgatás, sértés, erőszakos kényszerítés, a magán- és társas életben az anyanyelv használatának akadályozása legyen tilos. Varga János úgy látta, hogy a magyar liberális politikusok túl tágra értelmezték „a közéletet”, szűk térre szorították volna a nemzetiségek anyanyelvének használatát. Véleményem szerint ez inkább csak egyes megyék türelmetlen liberálisaira volt jellemző, Deákra, Kossuthra és meghatározó politikustársaikra nem. Az viszont tény – Varga János is említi –, hogy a közoktatás (benne a népiskolák) magyar nyelvűségére való meg-megújuló törekvés „mértékvesztést” jelentett, azt viszont – Varga Jánostól eltérően – nem kérném számon, hogy a törvényhozás a közigazgatásban működőktől elvárta (Horvátországban a már említett moratórium után) a magyar nyelv ismeretét. Magyar államnyelv esetén ettől eltekinteni aligha lehetett.⁹⁴⁴

Itt érdemes kitérni Kecskeméti Károly elgondolkodtató értékelésére. Ő az általános, a nemzetiségekre is természetszerűleg kiterjedő polgári reformtörekvések melletti magyarosítási célokat is jelzi, s ebből a magyar nacionalizmus „lehetetlen programját” olvassa ki, mely a közéletet magyarosítani kívánva nem ismerte el a nemzetiségeket politikai nemzetekként. Kecskeméti úgy látja, a magyar politikusoknak el kellett volna fogadniuk a regionális, a nemzetiségi területeket is figyelembe vevő intézményrendszert, mellyel párhuzamosan a magyar nyelvhasználatot a közéletben az országgyűlésre

⁹⁴¹ SOKCSEVITS, 1994. 127. sköv. Sokcsevits újabb, nagy munkájában (SOKCSEVITS, 2011.) az illirizmus gyökereiről: 292–296. Az illirizmusról: 303. sköv., 317. sköv.; Gaj indulásáról: 302.; Kollár Gajra gyakorolt hatásáról: 306.; Draskovich munkásságáról: 305. sköv. Sokcsevits említi Gaj 1840-es, a cárhoz intézett memorandumát, amely a realitástól elrugaszkodva, de az összes török, illetve Habsburg uralom alatt élő szláv egyesítését kérte a cári család hatalma alatt. (Uo. 319. sköv.) Gaj bécsi kitüntetéséhez: uo. 321.

⁹⁴² ⁶³ Ld. például VARGA J., 1982. 93. sköv., TRÓCSÁNYI, 1970. 78. sköv.

⁹⁴³ PAJKOSSY, 2006/D. 24.

⁹⁴⁴ Vö. VARGA J., 1982. 47. sköv. Véleményem szerint Varga elemzése időnként egyoldalú, a magyar nyelvvel szembeni nemzetiségi fellépéseket egyértelműen a „túlhajtott” magyar nyelvi, nemzeti törekvések visszahatásaként állítja be. Szerintem a helyzet bonyolultabb volt, s nem helyes egy bűnbakot keresni és találni. Varga tanulmánya más helyén szükségszerűnek látta a magyar kezdeményező szerepet a magyar államnyelv ügyében, a felelősség nagyobb hányadát viszont a magyar nacionalizmusra terhelte. A nemzetiségi politikusok szerinte csak a magyar türelmetlenségre reagáltak időnkénti durvasággal. (Uo. 75. sköv.)

korlátozhatták volna. Ez számomra – az akkori körülmények ismeretében – szinte megvalósíthatatlannak, irreális elvárásnak tűnik. Maga Kecskeméti is említi a magyar reformellenzéki politikát „mentő körülményeket”: a románok (a remélt) Romániához, a szlovákok a csehekhez, a szerbek Szerbiához húztak, közben az akkori Európa csak az államnacionalizmusban hitt. Az intézményrendszer nemzetiségi szempontok szerinti megosztása sok helyen az akkori politikai életben meghatározó magyar nemesség háttérbe szorulását eredményezte volna, amire Kecskeméti is utal. Ennek képviselését magyar reformer, nemzeti politikus nem vállalhatta fel. Azt egyébként Kecskeméti végül is elismeri: 1848 előtt a „magyarosítók” nemzetiségükben nem fenyegették a nemzetiségeket.⁹⁴⁵

Horvátországban az „illír” párttal szembeszálló magyar párt is létesült az 1832–36-os országgyűlés időszakában. Súlyos problémája az volt, hogy főként exkluzív nemesi kör volt, csekély kisnemesi-népi kapcsolattal. (A horvát kisnemeseket egyébként nem éppen Bécs ellenére és nélkül lázították – sikerrel – a magyar reformerek ellen, akik – úgymond – a nemesi kiváltságok megszüntetését kívánták és a kisnemesség anyagi érdekeit sértették, főként az úrbéri kérdésben.) A magyar párt – hibásan – nem folytatott szélesebb körre is ható politikát, kulturális munkát, főként csak a közjogi kérdésekre, törvényhatósági politizálásra koncentrált. Az 1830-as évek közepétől Bécs a magyar párt ellen lépett fel, s így lett például zágrábi adminisztrátorrá a Gajt támogató Zdenczay Miklós (Zdenčaj, Nikola) kamarai tanácsos. 1839 elején még így sem volt teljesen reménytelen (magyar szempontból) a helyzet. A horvát tartománygyűlésen nem volt messze a megegyezés: a három szlavón megyéből Pozsega és Szerém, sőt a horvát megyék egy része is hajlott a közeledésre; végül a magyar párt vereséget szenvedett ugyan, de nem megsemmisítőt. A szlavóniai Verőce és Szerém megyék a magyar nyelv ügye mellé álltak, a protestánsok befogadása ügyében pedig a horvátországi Varasd megye is melléjük állt. A kis arányú magyar vereség ellenére is azonban horvát oldalról a horvát-illír párt álláspontja vált meghatározóvá a magyar országgyűlésen.

Röviden említsük meg a szász és román – 1790-től ugyancsak bontakozó – nemzeti törekvéseket is. A szászok 1837-ben a nagyszebeni erdélyi országgyűlésen (nem előzmények nélkül) az unió ellen foglaltak állást, s a magyar államnyelvi, oktatási törekvéseket elutasították. A románok már 1790-ben – jeleként az öntudatra ébredésnek, a nemzeti érzés erősödésének – Erdélyben (a magyar, székely, szász mellett) negyedik rendként kívánták elismertetni magukat, amit az országgyűlés elutasított. Baritiu (Bariț, George) 1838-ban a *Gazeta de Transylvania* lapjain már keményebben követelte a nemzeti jogokat és a nemzeti nyelv közeleti használatát, s elutasította a más nyelven, más nemzeti érdekek mentén történő oktatást, nevelést.⁹⁴⁶

A magyar ellenzék és a horvát követek ellentéte Pozsonyban a magyar nyelvkérdés mellett főként az adó- és vallásügyi vitákban éleződött ki. Az 1840. április 14–15-i országos ülésen Mixich (Mikšich) (Mikšić Mikola) Miklós horvát ítélmester latin beszédben jelezte, hogy országa egyharmada határörvidék, ahol a lakosság folyamatosan köteles katonáskodni, ezért kisebb a horvát adó. Egyben kijelentette, hogy Horvátország nem része Magyarországnak, hanem „társország”. Deák a horvát kö-

⁹⁴⁵ KECSKEMÉTI, 2008. 274. sköv.

⁹⁴⁶ Vö. MISKOLCZY, 1927. 204. Az országgyűlés előtt és alatt érdekes módon a besúgók – a megfigyelt gondolkodását jól-rosszul idézve – másként látták a horvátok törekvéseit, magyarellenességét. Az egyik informátor szerint Horvátországban oly nagy volt a gyűlölet Magyarország iránt, hogy „mindentől szabadulni akarnak, ami magyar”. A fő okot az önzésben látta. A horvátok (történelmileg kialakult kedvezményükhöz ragaszkodva) nem akarnak magasabb állami adót fizetni, amit viszont az arányosság jegyében a magyar rendek követeltek. (Takáts-h. 8729.) Egy másik besúgó egy radikális horvát írásból idézett: Horvátországnak van saját nyelve, tartománygyűlése, vannak határör ezredei s így magyarosodásról szó sem lehet; a királynak csak üzennie kell, s a horvátok elnémítják a pozsonyi kiabálókat. Ha Bécs akarja, hazarendelik Zágrábba a horvát követeket, ott tartanak „országgyűlést”, amelyen feltételeket szabnak a magyaroknak s azok teljesítésétől teszik függővé további részvételüket a pozsonyi országgyűlésen. (A Bécsben 1839. december 29-én kelt jelentés: uo. 8994.) Egy debreceni jelentés ugyanakkor arról számolt be, hogy a magyar nyelv miatt kifejtett horvát ellenállás összetömríti az eltérő pártállású magyarokat annál is inkább, mert a horvát törekvések (és általában a nemzetiségi törekvések mögött) az „oros szellem” munkálkodását, terjedését látták. (Uo. 8368/a.) A szász és román törekvésekről: ASZTALOS, 1928. 55. sköv.

vetek ismételt követelésére kijelentette: nem egyeznek bele abba, hogy a magyar országgyűlésnek ne legyen szava a horvát adó meghatározásánál. Horvátország lélekszámához arányosított adót kívánt (az ország teljes, több mint négymilliónyi adójából mintegy háromszázezret, melynek csak mintegy felét fizette Horvátország). Deák tagadta Magyarország és Horvátország föderatív kapcsolatát, s az utóbbinak ünnepélyesen ellentmondva „igenis” kapcsolt résznek tartotta Horvátországot az alkotmányos jogok alapján. A horvát követek ekkorra már sokadik konfliktust szülő megnyilvánulása után Deák – ez ritkán fordult vele elő – rendkívül indulatosan szólt az „Európában általános” szlávizmus veszélyéről, melynek egyik fő fészke, az illírizmus központja, Horvátország. A horvát és általában szláv mozgalmakban nem a nemzeti kérdést látta elsődlegesnek, hanem az Oroszországhoz való vonzódást. Kiemelte, hogy a horvátok magas bécsi hivatalokból kapnak támogatást és biztatást. Azt megértén – mondta –, ha a horvátok Horvátországban a horvát nyelvért küzdenének a latin helyett, de a latin megtartására irányuló küzdelmük megfoghatatlan. Egyébként inkább szakadjon el Horvátország Magyarországtól, ha a kapcsolatból csak kár származik, haszon pedig semmi. Deákot a perszonális követte. Abban egyetértett Deákkal, hogy Horvátország Magyarország kapcsolt része, de utalt arra, hogy e kapcsolat már Szent László óta létezik s a horvátok sokszor küzdöttek vitézül a magyarok oldalán. A horvát nemzeti buzgalom mögött a magyar kényszer miatti ellenhatást látott. Erre Klauzál az ellenzék minden dühét és fájdalmát kiöntve reagált: kényszerítésről beszélnek? Az lenne kényszerítés, hogy Busan horvát követ például latinul beszél az országos üléseken, holott jól tud magyarul? Vagy az lenne a kényszerítés, hogy a horvát követek Pozsonyban a zágrábi püspöknél konferenciázva a rendek határozatával ellentétesen foglalnak állást? Vagy az lenne kényszerítés – folytatta –, hogy mi a magyart akarjuk a latin helyett diplomatikai nyelvnek? A horvátoknak talán a latin az anyanyelvük? Ő is elismételte: Horvátország kapcsolt rész. Beszédére dörgő „mindnyájan” felkiáltás hangzott. Busan csak annyit jegyzett meg: tudna mit mondani, de ilyen körülmények közt nem teszi. Azt viszont kijelentette: Horvátország nem ellensége a magyar nemzetiségnek.⁹⁴⁷

Emeljük ki: – már érintettük – a horvátok a latin igazgatási nyelvhez Horvátországban a tartományi autonómia, a részleges különállás védelme és kihangsúlyozása, illetve a Magyarországhoz történő szorosabb integrálás fenyegetésének érzete miatt ragaszkodtak. Az ő politikusaik is nacionalisták voltak s érthetően tartottak az erősebb, előrehaladottabb magyar nacionalizmustól. A helyzet mindenesetre elmergesedett, a közeli jövő komoly konfliktusokkal volt terhes.

Hasonló viták jellemezték a – még tárgyalandó – vallásügyi kérdést is. Előzményként most csak annyit: 1833-ban a rendek az országgyűlésen félretették a vallási tárgyat, mivel a vallásszabadsággal kapcsolatos fő kívánságaikat a főrendek nem támogatták. A zágrábi káptalan ekkor évente rendezendő hálaadó misét határozott azért, hogy Isten megóvta Horvátországot a protestánsok befogadásának kötelezettségétől. (Egyébként a szlavóniai Verőce és Szerém akkor is a protestánsok mellett foglalt állást.)⁹⁴⁸ Az 1839. november közepi országos ülésen került ismét napirendre a protestánsok horvátországi letelepedésének ügye. A zágrábi káptalan követe hevesen ellenezte, majd Busan jegyezte meg: ez is municipális jog, Magyarország nem intézkedhet Horvátország vallási ügyeiben, a protestánsok ott nem lehetnek egyenjogúak. Deák kényszerült válaszadásra: Horvátország minden állami jótétműnyben részesedni akar, de a közterhekben nem és még a protestánsok negatív megkülönböztetéséhez is ragaszkodik az anyaország véleményének kirekesztésével. Nem ismer el olyan municipális jogot, amelybe az országgyűlés – melynek a horvát követek is részesei – nem szólhat bele.⁹⁴⁹ Idővel, 1840. március végén némi gyógyírként szolgált Deákék számára, hogy a szlavóniai Verőce megye nem utasította el a

⁹⁴⁷ STULLER, II. 918. sköv. Deák beszéde: KÓNYI, 1882. 397. sköv. Miksich Miklós (Mikšić Nikola) – 1839–1848 közt a báni tábla ítélmestere – életpályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 694. sköv. A titkosrendőrök „szélsőjobbaldali”-ként jellemezték, akinek képzett latinsággal elmondott beszédei az ellenzék elismerését is kivívták.

⁹⁴⁸ MISKOLCZY, 1927. 131.

⁹⁴⁹ STULLER, II. 483. sköv. Deák beszéde: KÓNYI, 1882. 333. sköv.

protestánsok befogadását. Busán azonnal óvást tett Horvátország nevében, a rendek pedig megismélték korábbi határozatukat.⁹⁵⁰

1840. május elején főrendi ülésen merült fel az, hogy szükség esetén római katolikus fiatalok járhasanak ortodox iskolákba. Lonovics püspök ezt élesen ellenezte, mivel – úgymond – az ortodox iskolák igen gyengék. Sztankovics (Stanković Stevan) karlócai érsek azonnal replikázott: ez vitatható, Újvidéken és Karlócán jók az iskoláik, azokban számos katolikus szeretne tanulni. Az ortodoxok helyzetét és igényeit tárgyaló hosszú vita után Zichy Ödön mondta ki a nyomósnak szánt érvet: amennyiben a magyar országgyűlés nem kezeli a protestánsokéval azonos súllyal és módon az ortodoxok kéréseit, akkor az ortodox fiatalok nem a Felvidékre, vagy Nyugat-Európába mennek tanulni, hanem Oroszországba, s velük majd benyomul a cári propaganda. A metropolita, aki az országgyűlésen végig latinul beszélt, ekkor magyarul mondta megnyugtatóan: felesleges az aggodalom, ők testestül-lelkestül magyarok. Határozat is lett a protestánsoknak igényelt jogok kiterjesztése az ortodoxokra is, de törvény ebből sem született, mint általában – kedvező királyi leirat híján – a vallásügyben sem.⁹⁵¹

Az éleződő nemzetiiségi kérdésnek volt még egy fontos, számos liberális reformer gondolkozását jelentősen befolyásoló hatása. Deák és társai meggyőződéssel hittek a jogkiterjesztés és az érdekegyesítés erejében, s abban is, hogy ez könnyíti, segíti az asszimilációt, vagy legalábbis a magyar államiság (a nemzetállam) és a magyar államnyelv elismerését. Az erősödő nemzetiiségi mozgalmak fékeztek, beárnyékolták ezt a reményt, sőt maga Deák – már volt erről szó – az országgyűlés kezdete előtti hosszú bécsi útján jelezte a kormánynak (a szokásos úton: a besúgókon át, akiket tendenciózusan „informált”) az Ausztria és Magyarország közötti államszövetség fontosságát, éppen a szláv veszélyre és Oroszországra is utalva. A magyar veszélyérzet növekedésével az államszövetség fontossága kiemelt helyet kapott Deáknál és a vele együtt gondolkodóknál.⁹⁵² Ez a radikális, egyre inkább a polgári reformok mellett az alkotmányos önállás elemeinek növelésére is törekvő politikusokra (így Kossuthra) kevésbé volt jellemző.

Az aggodalmaskodók viszont – ez is igen jelentős hatás volt – arra is gondolni kezdtek, hogy a gyorsuló reformok és jogkiterjesztés veszélyes is lehet az országban csak relatív többségben lévő magyarságra. Ez fékezte a reformmozgalom intenzitását és valamelyest a magyar nyelvterjesztési törekvéseket is. Széchenyi például óvott a túlzottan erős asszimilációs törekvésektől, inkább a nemzeti, kulturális vonzerő növelésével, mint agresszivitással vélte az általa is támogatott magyarosítást perspektivikusabbnak. Wesselényi is kiszabadulása után, már betegen, növekvő aggodalmakkal, minden reformkérdésnél elsődlegesnek tartotta a nemzeti szempontok figyelembevételét.⁹⁵³

A legjobb és legtisztábban vélekedő reformerek tragikus konfliktushelyzetbe szorultságát jól mutatja a szólásszabadságért és a polgári reformokért folyó harc emblematisztikus alakjának, Wesselényinek

⁹⁵⁰ STULLER, II. 847. sköv. A vallásügyben is jelentkezett a rendeknél a pánszláv veszély érzete: Kossuth 1840. augusztus végén, kiszabadulása után Pest megye közgyűlésén a törvényellenes reverzálisok visszaadása kérdésében így szólt: „a megye határozatát ki kell terjeszteni az ortodoxok javára is, nehogy úgy érezzék, hogy ki vannak rekesztve, s ezért az „északi kolosszus” felé forduljanak. (KLÖM VII. 650. – Pajkossy Gábor jegyzete.) Figyelemre érdemes, hogy az Oroszország vezette pánszlávizmus miatti aggodalom még udvari körökben is felmerült. Ossetzky besúgójelentésében az *Allgemeine Zeitung*-ból idézett. (AZ 1839. október 6.) Az Ausztriából küldött írás szerint meggondolkodtató, hogy a birodalom négymillió ortodox vallású alattvalója a cárt mint egyháza fejét imába foglalja a templomokban. Ausztria igyekszik is ennek ellene tenni, de ez Magyarországon és Erdélyben hatástalan, mivel a „görög nem egyesült hitű” falvak Oroszországból pénzt, misekönyveket és más ajándékokat kapnak. A cikkíró szerint jobban kellene fizetni az ortodox papokat, hogy függetlenedjenek az orosz hatástól. (Vö. Takáts-h. 8528/a.)

⁹⁵¹ STULLER, II. 970. sköv.

⁹⁵² Vö. PAJKOSSY, 2003/B. 136. Pajkossy úgy látja, Deák ettől kezdve a 40-es években végig, majd tovább is az államszövetség elismerése mint keret tudatos figyelembevételével politizált. Deák az érdekközösségre utalva az időnként előforduló elszakadási vágyakat már 1838-ban is elutasította. (Ugyanakkor a király kizárólagos jogaiból az úgynevezett felségjogokat nem ismerte el: ragaszkodott például a népnevelés, vármok országgyűlési tárgyalásának, változtatásának jogához.) Az Ausztria és Magyarország közti érdekközösség gondolatát 1843-ban Deák a teljes ellenzékkel elfogadtatta, úgy azonban, hogy az örökös tartományok alkotmányos kormányzása is ellenzéki kívánság, cél lett. (GERGELY, 2003. 1076. sköv.)

⁹⁵³ Vö. VARGA J., 1982. 43. sköv., az államszövetség kérdéséhez ld. még KECSKEMÉTI, 2008. 269. sköv.

1843-ban Lipcsében, megkésve megjelent és itthon széles körű hatást ki nem fejthető írása: a *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Ebben óriási veszélyre figyelmeztetett: a szláv és általában a nemzetiségi kérdés veszélyeire. Egyértelműsíti, hogy például az erdélyi román politikusok (még kevesen vannak, de idővel egyre többen lehetnek...) egyesült Romániát kívánnak Erdéllyel és Magyarország románok lakta területeivel együtt. Magyarország katonai helyzetét is gyengének látta: a többségben lévő nemzetiségek vallási és társadalmi téren is szétszabdadják az országot, terjed a magyarellenesség és a nem nemes nemzetiségi lakosság ellenszenve a zömmel magyar nemesi birtokosok ellen. Mi lehet a teendő – kérdezte. Válaszolt is saját kérdésére: Horvátországnak törvényes joga van bel-igazgatásában akár horvát, akár latin nyelvet használni és a horvát nyelv erejét és súlyát növelni. A magyar országgyűlés és a központi államigazgatás, illetve a törvényszékek nyelve viszont csakis magyar lehet. A többi szláv népcsoportnak az országban a magyarságával azonos polgári jogok járnak, anyanyelvük használatát viszont csak a magánéletben, családi körben kell biztosítani, de elvetve az erőszakos nyelvterjesztést. Ennél azonban a nemzetiségek már többet kívántak és az évek teltevel még többre vágytak, a csak a magánéletre és társasági életre korlátozott anyanyelvhasználat pedig egyértelműen elfogadhatatlan volt számukra. Wesselényi a magyar nyelvet nemcsak az országgyűlés, a megyei közgyűlések és a közigazgatás hivatalos nyelvüül kívánta, hanem a közoktatás nyelvének is, sőt már az óvodákban is magyar nyelvhasználatot tett volna kötelezővé. Itt a reformmozgalom liberális, de egyben nacionalista vezető erői „védelmében” megemlítendő: a kor európai liberalizmusának tankönyve, szinte bibliája, a német Staatslexicon (melyből a magyar liberalizmus úttörői, kibontakoztatói is „tanultak”) a nemzetállamot tartotta célirányosnak, elfogadva azt, hogy az állam vezető nemzetének nyelve váljon az adott országban az állam nyelvévé. Ugyancsak a Staatslexicon szerint a magyarság joggal tartott a pánszlávizmustól.⁹⁵⁴ Az más kérdés, hogy a magyarság csupán relatív többsége az országban (a történeti jogok, a nemzetiségekéhez képest teljesebb, fejlettebb társadalmi struktúrája, vezető törvényhatósági pozíciója ellenére) a nemzetállami politizálást – már utaltam erre – hosszabb távon nem ítélte sikerre.

Visszatérve Wesselényihez, maga is érezhette egyenjogúsító, polgárosító, de egyben erőteljesen magyarosító céljai kivitelezésének rendkívüli nehézségeit, sőt egyes elemeiben megvalósíthatatlanságát is, és így bizony idővel már Ausztriától remélt támogatást. A magyar ellenzék – üzenete Bécsbe – nem akar és nem is akart forradalmat soha (ezt Deák is több alkalommal hangsúlyozta), csak alkotmányos reformokat. Politikai pere után, amnesztiával kiszabadulva optimizmussal írta, hogy a kormány is feledte bizalmatlanságát, békét kötött, így már a magyar ellenzék is szövetkezhet vele. Nos, Wesselényi írásában (ebben az amnesztia után egy ideig több liberális ellenzéki is osztozott) illúziók is szerepet kaptak; a liberális reformpolitikában és a magyar nemzeti törekvésekben aligha lehetett Bécsre stabil támaszként számítani, ezért is vált 1841-től Kossuth és köre a Béccsel szembeni ütközéseket is vállaló reformpolitika vezető erejévé.⁹⁵⁵

⁹⁵⁴ SZEKFÜ, 1926. 201.

⁹⁵⁵ Wesselényi a *Szózat* egyik részében arról írt, hogy Ausztria abszolutista kormányzással alárendelt hatalom, alkotmányos birodalomként viszont jelentős nagyhatalom lehet. (Gergely András elemzését Deák hasonló álláspontjáról már idéztem.) Ausztria, az örökös tartományok demokratizálása azonban akkor reménytelen volt, arra csak 1848-ban nyílt lehetőség, akkor is csak átmeneti jelleggel. (A *Szózathoz* ld. TRÓCSÁNYI, 1970. 206. sköv. A nemzetiségi kérdéshez vö. HORVÁTH M., 1886. 2. 62. sköv., SZEKFÜ, 1926. 133. sköv., 154. sköv. MISKOLCZY, 1927. 42. sköv., 154. sköv., ARATÓ, 1980. 794. sköv., 843. sköv., KOSÁRY, 1990. 289. sköv., PAJKOSSY, 1998/A. 134., PAJKOSSY, 1998/B. 213. sköv., KECSKEMÉTI, 2008. 174. sköv.)

A magyar nyelvhasználat erősítésének, terjesztésének kiemelkedő fóruma volt a magyar nyelvű színjátszás. Kalandos úton, a vándorszínészet keserű kenyerén élve, időnként hosszabb szerződésekhöz, játéklehetőséghez jutva haladt előre, fejlődött. Az indulás nehézségeit jelzi, hogy a 18. század végén, a 19. század első harmadában, felében a magyarországi városok zömének lakossága jórészt német volt.⁹⁵⁶ Kelemen László úttörő érdemű magyar társulata 1790-ben Budán, az országgyűlés alatt lépett fel, majd hamarosan, 1795-ben felbomlott. Hosszabb életű lett a kolozsvári – id. Wesselényi Miklós támogatásával 1792-ben induló – társulat, amely rövidesen (az erdélyi országgyűlés révén) állandó magyar társulattá lett és 1807-ben már Pesten is fellépett.

1792 óta folytak országos szintűnek szánt, de igen lassan bonyolódó gyűjtések a magyar színjátszás érdekében. A 19. század elején csupán hét-nyolc megyét találunk az adakozók között.⁹⁵⁷ 1801-ben Kelemen László rövid időre újjáéledő társulatát Pest megye felkarolta és támogatását országgyűlési követutasításába is felvette. Az országgyűlésen az ügyet 16 megye támogatta, de a nádor akkor még nem, s a javaslat lekerült a napirendről. (Ugyanakkor Széchényi Ferenc adományából megalakult a Nemzeti Múzeum és Könyvtár, igaz, törvényesen végleg becikkelyezve csak 1807-ben lett.) 1807-ben alakult meg a Pesti Magyar Theátrumi Társaság, amely éveken át küzdött Vida László, majd Kulcsár István hathatós támogatásával, vezetésével a nehézségekkel, az igen rossz állapotú Rondella épületével, a német színházzal való nehézkes, nem mindig szívélyes bérlő-albérlő viszonnal, majd az új játszóhely, a volt Hacker szálló báltermében kialakított szükség-színpaddal és nézőtérrel. 1815-ben kénytelen volt Miskolcra költözni. Tegyük hozzá: 1812-től, amikor már új épületében működött a német színház, a magyar színészek ismét próbálkoztak a Rondellával, de országgyűlési támogatást nem kaptak. A főrendek még 1808-ban elvetették a nemzeti színház gondolatát, kijelentve, hogy a színház „...elpuhultságra oktatás, ázsiai találmány”. Az 1811–12-es országgyűlésen viszont a rendek és már a főrendek is feliratban kérték: a pesti német színházban felváltva legyenek német és magyar előadások. Ezt maga az uralkodó utasította el.⁹⁵⁸ Az 1825–27-es és 1830-as országgyűléseken támogató feliratok születtek, melyeket nem követett kedvező királyi leirat.⁹⁵⁹ Kassán és Miskolcon viszont 1828-ban, Balatonfüreden 1830-ban magyar színház létesült.⁹⁶⁰

A pesti magyar színház fordulatokban gazdag ügye Széchényi érdekeltté válásával kapott erősebb lendületet. Már 1830-ban, a magyar nyelvi törvény kapcsán többen kapacitálták, hogy vegye kézbe a fontos ügyet. 1831 novemberében tagja is lett a pesti színházi küldöttségnek, amely rögtön fel is kérte javaslatételre. 1832 áprilisában meg is jelent a Pest megye rendjeinek ajánlott *Magyar Játékszínről* című írása. Ebben kifejtette, hogy a nemzet színházának Pesten, a központban kell létesülnie, majd figyelmeztetett: a legjobb lendítő erő a siker, s annak érdekében mindent másként kell tenni, mint korábban. Stabil pénzügyi alap szükséges és praktikus gondolkodás. Az önkéntes nemesi ajánlásokról, adakozásokról lesújtó véleményt alkotott, kigúnyolva a sok be nem váltott ígéretet. Ezzel a megyei köznemesség nem kis részét alaposan megsértette; azok nem voltak ilyen hanghoz szokva. Széchényi 200 ezer pengőforint költséggel számolt, melynek 50%-át építkezésre, a másik felét pedig (kamatoztatva) a fenntartásra kívánta fordítani. A kivitelezést külföldi, színházépítésben jártas mesterekkel képzelte el.

⁹⁵⁶ Pesten például az 1830-as években a közel hetvenezres lakosság 1/5-e volt csupán magyar, igaz, aránya 1848-ra már a száz-ezres lakosság mintegy felét tette ki. Így érthető, hogy a városokban létesülő első állandó színházak német nyelvűek voltak: Sopron (1769), Pozsony (1776), Nagyszében (1788), Kassa (1789), Temesvár (1795), Győr (1799). A pesti Rondella épületben 1774-től, a budai várszínházban 1787-től voltak német nyelvű előadások, 1812-ben pedig felépült a pesti német színház háromemezes fős nézőtérrel. KÖPECZI, 1987. 5.

⁹⁵⁷ Jellemző, hogy Frendel István 1799-ben még németül írta meg a Nemzeti Színházról szóló röpiratát.

⁹⁵⁸ KERÉNYI, 2002. 104. sköv., KÖPECZI, 1987. 5. sköv.

⁹⁵⁹ KLÖM IV. 422. (Barta István 31. sz. jegyzete.)

⁹⁶⁰ KERÉNYI, 2002. 118.

Hamarosan erős ellenfélbe ütközött. 1832 októberében Pest megye alispánja lett Földváry Gábor (akkor másodalispán volt, de a követként Pozsonyban időző Dubraviczky Simon első alispánt helyettesítve évekig ő volt a megyei közgyűlés és igazgatás feje, s egyben ő lett a színházi bizottság elnöke is). Köznemesi sorból érkezett, hivatali fizetéséből élt, s rövidesen engesztelhetetlen ellenlábasa lett az arisztokrata Széchenyinek. 1832–33 táján egyre több megye kérdezett rá korábbi, Pestre küldött adományai sorsára, sőt egyik-másik vissza is kérte az összeget, amit Földváryék visszautasítottak, utalva a 30 éve folyó küzködéésre és a tervekre. Közben a kassai színészek visszatértek Pest-Budára és a Várszínházban játszva ösztönözték a megye színházpártoló törekvéseit. Az első tervben a megye sorsjáték révén kívánta a kellő pénzt összegyűjteni. A megalapozatlan tervre rövidesen a Helytartótanács mondott hatóságként „nem”-et. 1834 júniusában viszont komoly segítség érkezett: a megyei közgyűlés elfogadta Grassalkovich herceg telekadományát (a telek a mai Múzeum körút és Rákóczi út sarkán volt).⁹⁶¹ A tervét keresztező lépést Széchenyi magánál Grassalkovichnál igyekezett megmásítani, de sikertelenül.⁹⁶² Széchenyi az 1834. augusztus 26-i megyei közgyűlésen részletezte a kritikáját: nem éppen toleránsan szemétdombként jellemezte a Grassalkovich-féle telket, amely a belvároson kívül, vásárterek mellett, rendezetlen terepen feküdt. Megjegyzendő viszont, hogy a pesti magyarság nagy része a környéken lakott. Széchenyi azt is megemlítette, hogy a megyének nincs pénze, nincs konkrét terve, részvénytársaságot említ, de konkrétan még azzal sem történt semmi. Úgy vélte, minden bizonnyal akadna Pesten lényegesen jobb építési telek is. Kérte, hogy halasszák el az építkezést. Érveit a közgyűlés elfogadta.⁹⁶³

Földváry azonban nem adta fel, pár hónap múltán, 1834 novemberében sikerült megmásíttatnia a közgyűlési határozatot, amelyben így már a Grassalkovich-féle építkezés állt. Hogy bonyolódjék az ügy, Pest városa is ajánlott egy telket a Duna-parton, a későbbi Lánchíd közvetlen közelében, s ez már Széchenyinek is tetszett. A megye az országgyűlési tárgyalások miatt néhány hónapot várt, de aztán 1835. augusztus végén elhatározta az azonnali építkezést, hozzátéve, hogy az igényes és díszes színházat gátolni nem akarják, de egy gyorsan megvalósuló ideiglenes épülethez van forrásuk, s ha a díszes épület megépül, akkor majd az ideiglenesben színészképző intézet és színház kaphat helyet. Szeptemberben el is kezdődött az építkezés. Széchenyi egy cikkel reagált a *Társalkodóban Néhány szó a magyar Játékszín körül* címmel. Ebben korábbi éles szavait is korrigálva megdicsérte Pest megye vezetőit aktivitásukért, de leszögezte, ha a Grassalkovich-telken valóban színház épül, az ötven évre visszaveti a Nemzeti Színház méltó épületének ügyét.⁹⁶⁴ Széchenyi valóban vesztett; a nádor is késlekedett és csak 1835 októberében döntött az említett Duna-parti telek adományozásáról, hiába kérlete Széchenyi hónapokon át.

Mindkét félnek voltak igaságai. Földváryék telke nagyobb volt (941, Széchenyié 660 négyszögöl); ők népszínház jellegű épületet képzeltek, míg Széchenyi Nyugat-Európában jártas arisztokrataként elegáns, díszes páholyokkal rendelkező színházra gondolt, amit a párizsi opera főrendezőjének segítségével és Hild József munkájaként kivitelezett volna. A Duna-parti stabil, időtálló és reprezentatív színház gondolata vonzó volt, számosan támogatták is (így például Vörösmarty,⁹⁶⁵ Dessewffy Aurél és számosan mások). Viszont az országgyűlési döntés s azt követő végrehajtás (a megajánlott pénz behajtása országszerte, tervek készítése, a kivitelezés megszervezése) éveket vett volna igénybe, szemben Földváryék gyors eredményt ígérő vállalkozásával. Emellett Földváry kiválóan ismerte a megye nemességét és az igazgatást, amit alispáni pozícióból ki is használt. Sokat jelentett az is, hogy Széchenyi nemességet ostorozó szavait sokan nem felejtették el, miként azt sem, hogy a felépítendő pest-budai állandó hídon, a Lánchídon az adómentességére büszke nemeseknek is fizetniük kell Széchenyi (rövidesen megvalósuló) tervei szerint. Földváryék ráadásul ügyesen kiegyeztek, majd együttműködtek a

⁹⁶¹ Uo. 120. sköv., SZIN V. XLVIII. sköv. (Viszota bevezetője.) Széchenyi és a pesti magyar színház 1830-as évek eleji történetéhez vö. GERGELY, 2006. 87. sköv.

⁹⁶² SZIN IV. 487. sköv. (1834. augusztus 9., 17.) KERÉNYI, 2002. 125.

⁹⁶³ Uo. 489. sköv. (1834. augusztus 22., 25–26.), vö. KERÉNYI, uo.

⁹⁶⁴ SZIN V. LIII. sköv. (Viszota bevezetője), KERÉNYI, 2002. 126. sköv.

⁹⁶⁵ Vö. Vörösmarty Széchenyihez 1836. március 2. (VM lev. 1965. II. 85. sköv.)

kezdetben Széchenyit támogató Pest városával, sok munkát és bevételt ígérve a helyi kézműveseknek, céheknek, amit a város vezetése szívesen is vett. Földváry és a megyei közgyűlés révén érdekegyesítés valósult meg: a mágnástól a papságon át a polgárságig, egyénektől a városokig, falvakig terjedt a jól szervezett együttműködés. Számos iparos például természetben segítette az építkezést. Földváry tudott lelkesíteni és bizonyítani kívánta, hogy Széchenyi nélkül is menni fog. Az időtényező is sokat számított: a Várszínházban sínylődő magyar színtársulatot is gyorsan akarták megsegíteni. A megyei nemességet, a közgyűlési munkát közeli nem ismerő, időnként le is becslő Széchenyi egy komoly hibát is elkövetett. Az 1835. novemberi pesti közgyűlésen nem vett részt s így Földváry és hívei akadálytalanul gyorsíthatták fel a munkálatokat.⁹⁶⁶

Az országgyűlésen 1835. május közepén, kerületi ülésen került napirendre a színházügy számos megye támogatásával.⁹⁶⁷ 1836. január végén 33 megye szavazott támogatólag,⁹⁶⁸ majd február elsején folytatódott a tárgyalás: Klauzál, a bácsi Rudits József (Rudić, Josip), a torontáli Hertelendy Miksa a nemzet méltóságához illő színházat kívánt (Széchenyit támogatva) s ez lett a határozat is, azaz: építkezés a Duna-parti telken, a tervezést, kivitelezést országgyűlési bizottság vezesse és felügyelje, a számadások kerüljenek majd az országgyűlés elé. Az is határozatba ment, hogy az egyes megyék által addig befizetett támogatási összegek is az új színházi alapba kerüljenek át. A bizottság elnökéül József nádort, egyik tagjául Széchenyit kérték fel. A költségekre a rendek (építés, berendezés, a működtetés biztosítása) 400 ezer pengőforintot határoztak el, mégpedig országgyűlésen arányosan kivetett *subsídium*, azaz közadóként beszédendő „ajánlás” formájában.⁹⁶⁹ Aztán a pesti hírek és agitáció nyomán észbe kaptak, s figyelembe vették, hogy Pesten már megyei szervezésben folyik az építkezés.

⁹⁶⁶ KERÉNYI, 2002. 126. sköv., SZIN V. LIV. sköv. (Viszota bevezetője.) Vö. PUKÁNSZKYNÉ, 1938. 33. sköv.

⁹⁶⁷ KLÖM IV. 422. sköv. (és Barta István 28. sz. jegyzete.)

⁹⁶⁸ Uo. V. 447.

⁹⁶⁹ Uo. 450. sköv.

Így 1836. február 6-án póthatározatban írták elő, hogy az országos bizottság a két „intézetet” és a forrásokat is egyesíteni törekedjék. (!)⁹⁷⁰ A felirati javaslatot⁹⁷¹ a főrendek április közepén kezdték tárgyalni, s Széchenyi onnan kapta a nagy ütetést, ahonnan nem várta: arisztokrata társai nem mutattak nagy érdeklődést, s így 18:17 arányban vesztett a *subsidiium* ügye és a főrendek az országos bizottságot csak önkéntes, egyenkénti ajánlatok gyűjtésére kívánták felhatalmazni. Az szinte természetes volt, hogy Pálffy Fidél, Cziráky Antal és Eötvös Ignác, mint megcsontosodott kormányzati szereplők és számos velük tartó püspök ellene volt az országosan kötelező kivetésnek (ők a színházügyben is csak ellenzéki törekvést láttak), de Széchenyinek volt min keseregnie: ha például barátai és támogatói közül csak Andrassy György és Ráday Gedeon részt vesznek az ülésen, más az eredmény. Ráadásul a főrendek az alsótábla ismételt átiratára sem változtattak.⁹⁷²

Az így megszületett 1836:41. tc. „A Pesten országos költségen felállítandó nemzeti Játékszínről” méltatta ugyan a Nemzeti Színház leendő jótékony hatását a nemzeti fejlődésre, a nyelv pallérozására, a hídépítés ügyében kirendelt országos bizottságot bízta meg azzal, hogy „figyelembe véve a Pesten építésben lévő Színház körülményeit”, egy díszes Nemzeti Színház terveit, költségvetését dolgozza ki és szervezze az önkéntes adakozást; ha kellő összeg kerül az alapba, akkor a pesti, nádori telken megkezdődhet az építés, ha viszont a gyűjtés sikertelen, akkor tegye meg a célt szolgáló intézkedéseket a következő országgyűléshez.⁹⁷³ A törvényben „kódolva” volt, hogy a Földváry-féle, már épülő színház mellett másik jó ideig nem épül. Az adakozó kedvre – a már folyó építkezés tudatában – aligha lehetett számítani. A költségek kötelező kivetésének bukása végleg kihúzta Széchenyi terve alól a talajt.⁹⁷⁴

1837. augusztus 1-jével Bajza József lett az elkészült Magyar Színház első igazgatója. Augusztus 22-én – egyebek mellett – Vörösmarty *Árpád ébredése* című egyfelvonásosával a színház ténylegesen megnyílt.⁹⁷⁵

Az 1839 júniusában induló országgyűlésre – már jeleztük – csak néhány megye adott utasítást köveleinek színházügyben. A többséget ekkor a politikai perek, az alkotmányos sérelmek kötötték le, másrészt a már elkészült pesti színházzal többnyire talán már elintézettnak vélték a kérdést. Békés megye például a már álló színház támogatását javasolta.⁹⁷⁶ Sopron viszont olyan épületet kívánt, amely dísz legyen Magyarországnak, megfelelően az ország tekintélyének.⁹⁷⁷ Pest megye viszont arra utalt, hogy az 1836:41. tc-vel kirendelt bizottság azt javasolta, hogy az országgyűlés a nemzeti színházi terv elfogadása előtt a már álló színházat vegye védelmébe. Ezt Pest körlevélben a társ megyékkel is közölte.⁹⁷⁸

Pozsonyban 1839. szeptember végén a zempléni Lónyay Gábor vetette fel a pesti Nemzeti Színház ügyét. Társai az 1836-ban kirendelt országos bizottság javaslatait és terveit kívánták látni. A nádor

⁹⁷⁰ Uo. 462.

⁹⁷¹ Február 17. Uo. 489.

⁹⁷² Uo. 627. sköv., 665.

⁹⁷³ KERÉNYI, 2002. 129. sköv.

⁹⁷⁴ Nem sokon múlt, hogy olyan Nemzeti Színház épüljön, amely akár évszázadokig állt volna, növelve a főváros építészeti színvonalát. Ugyanakkor Földváryék színháza – mint már jeleztük – bár valóban csak az ideiglenességet kielégítő színvonalú és stabilitású volt s a 19. század vége felé már veszélyessé vált, és a működtetés sem állt tartós alapokon, ezért rövid idő alatt jelentős hitelállományt halmozott fel, érdemekben is gazdag volt: gyorsan valósult meg, jelképezte az összefogást és az érdekegyesítést, s lehetővé tette a várszínházi magyar társulat folyamatos működését.

⁹⁷⁵ Érdekes módon eleinte az opera hozta a közönséget és a bevételt. Lett is vita, ellentét, évekig tartott az úgynevezett operaháború, melyben a magyar dráma hívei küzdöttek az opera támogatóival. 1838. elején szerződötték Erkel Ferencet és a kor európai klasszisz énekesnőjét, Schodelnét (Klein Rozáliát) és az opera ügye Pesten virágozni kezdett; nem véletlen, hogy 1840 augusztusában, amikor a pesti Magyar Színház hivatalosan Nemzeti Színházzá lett, Erkel operájával, a Báthory Máriával kezdtek Schodelnéval a címszerepben. Az operaháborút egyelőre az opera nyerte; Földváry alispán is síkra szállt az opera ellenzőivel szemben, akkor is, ha ezért a nagy triással (Bajza, Toldy, Vörösmarty) is konfliktusba került. (KERÉNYI, 2002. 141. sköv. Uő, 1987. 11. sköv.)

⁹⁷⁶ Takáts-h. 786.

⁹⁷⁷ Kanc. Diaet. 12. 368. sköv.

⁹⁷⁸ Takáts-h. 8204.

viszont jelezte, hogy a bizottság tervei még nem állnak rendelkezésre.⁹⁷⁹ Ugyanakkor a bizottság szeptember közepi jelentése, véleménye már olvasható volt. Eszerint kívánatos lenne a díszes, a nemzethez méltó színház, de Pest megye már elkészült, bár ideiglenes színháza is megfelel és további fenntartása már csak országos segítséggel lehetséges, s így az országos önkéntes ajánlással már ezt a létezőt kellene segíteni. Mellékelve volt Földváry jelentése is, amely szerint a pontos bekerülési összeg még nem állt rendelkezésre, de a felvett hitelek már meghaladták a 100 ezer váltóforintot.⁹⁸⁰

Az 1840. április elején elfogadott rendi üzenet szerint a már kész színház „a mostani körülmények közt” a célnak megfelelő, s így országos pártolásra érdemes, mégpedig nemesi „ajánlásból”. Ez visszatérést jelentett az 1836-os tervhez, de a tények figyelembevételével a súlypont már átkerült a felépült színházra.⁹⁸¹ A törvényjavaslat szerint a kirendelt országos bizottság feladata volt a pesti színház ügyének rendezése, a vezetés biztosítása; ezekről beszámolási kötelezettség terhelte.⁹⁸²

A pozitív királyi válaszeleirát április végén született meg. A király még azt kívánta, hogy a Helytartótanács felügyeleti joga legyen a törvénybe foglalva, aminek a rendek ellentmondtak, mivel az „természetes volt”, s ezért nem látták értelmét a külön kiemelésnek; egyébként is országszerte gyűjtött alap kezelésénél, a színházi szervezet kialakításánál nem is fogadták el az országgyűlési bizottság munkájának végrehajtó hatalom általi ellenőrzését.⁹⁸³ A rendek végül kompromisszumként – az idő sürgetett, az országgyűlés utolsó óráit élte – a felügyeleti jogot oly formán fogadták el, hogy az említett ügykörben azt az országgyűlési választmányra ruházza át a Helytartótanács. Ezt a formulát az adott helyzetben, az amnesztiát követő „kibékülés” jegyében Bécs is lenyelte.⁹⁸⁴ A megszületett törvény: az 1840:44. tc.

⁹⁷⁹ STULLER, I. 344. sköv., 348.

⁹⁸⁰ SZIN V. LIX. sköv. (Viszota bevezetője.) Pest megye decemberi közgyűlésén Prónay adminisztrátor beszámolt a színház súlyos anyagi gondjairól. Földváry a nádortól javasolt jelentős kölcsönt kérni, mások az uralkodótól reméltek támogatást. A jelenlévő pozsonyi Somogyi Antal is felszólalt: a király a bécsi Burg-Theatert 60-80 ezer forinttal segíti, egyszer az életben magyar színházat is felkarolhat. Prónay jelezte, hogy évente tízezer forint a színház működési hiánya. A közgyűlés ajánlásokat kérő körlevelet határozott el a megyékhez. Itt említendő egy besúgó kaján megjegyzése: állítólag Prónay javasolta, hogy adjanak helyben össze húszezret; ha 19 együtt lesz, ő adja a huszadikat. Gyorsan kiürült a terem. A besúgó erre javaslatot tett: fontos politikai ügyeknél is így kellene eljárni – pénzt kérni, s az ellenzék mindjárt kivonulna a döntés előtt. (Takáts-h. 8417/c, 8418/a.)

⁹⁸¹ A mellékelt törvénycikk-javaslat az épület tehermentesítésére 50 000 pengőforintot, alaptőkére 400 000 javasolt. A tőke kamatainak 2/3-át a színház működésére lehetett fordítani, 1/3-ot pedig a tőke növelésére. A Duna-parti telek pedig eredeti céljára fenntartandó. Erre mondta akkortájt Széchenyi: azon a telken már soha nem lesz színház. (Vö. SZIN V. LX. – Viszota bevezetője.)

⁹⁸² Írások III. 235. sz. (229. sköv.) A véglegesített felirat és törvényjavaslat: uo. IV. 313. sz. (38.)

⁹⁸³ Uo. IV. 383. sz. (123.), 425.sz. (175.)

⁹⁸⁴ Uo. 500. sz. (252. sköv.) Itt érdemes kiemelni: Széchenyi az országgyűlés alatt segítette a törvény megszületését, eszébe sem jutott az ügy gáncsolása. Tudomásul vette a vereséget, de azt is, hogy ha nem is kedve szerint, de mégis nemzeti célkitűzés valósult meg. Fáy Andrásához írta 1840 februárjában: a létező színházat kell most már támogatni, az új építését ők már aligha érik meg. Hasonló levelet írt még korábban Prónay pesti adminisztrátornak is. (SZI lev II. 713. sköv., III. 18. sköv.)

IX. A REFORMEREK HARCA A VALLÁSSZABADSÁGÉRT

A polgári reformok útjára lépő, az alkotmányosságért küzdő s a politikai perek miatti jogvédő harc kellős közepén álló liberális ellenzék az első tárgyak között vette napirendre a vallásszabadság ügyét, főként a protestáns egyházakat és híveiket ért több évtizedes, országgyűlések során hevesen vitatott, de érdemi jogorvoslatig el nem jutó országos vallási sérelmeket és kívánatokat.

Magyarországon a római katolikus egyház lényegében még ekkor is, közeledve a 19. század közepéhez, államot képezett az államban, s nemcsak lelki, vallási nagyhatalom volt, hanem erős politikai tényező is. A katolikus Habsburg-ház és kormányai már évszázadok óta szövetségesként és államvallásként támogatták, időnként akár a jog és a méltányosság ellenére is.⁹⁸⁵ Így a feudális-rendi ellenállás és sérelmi politizálás korából öröklöttek, de más körülmények közt, a polgárosulás és az érdekegyesítés jegyében folyt tovább a harc a vallásszabadságért.⁹⁸⁶

II. József a felvilágosult abszolutizmus jegyében 1781-es türelmi rendeletével korlátozott vallásszabadságot hirdetett, s lényegében véget vetett az államkatolicizmus időszakának. A közhivatalok betöltésénél elvetette a vallási szempontot, számos protestáns került vezető hivatalokba, ami addig elképzelhetetlen volt. Száz család kívánságára a protestánsok imaházat építhettek, igaz, kapuja nem nyílhatott utcára és tornya sem lehetett; a reverzalist megtiltotta, de aztán korrigált: a múltra nézve azok (ha nem alapultak kényszeren) érvényben maradtak. Az uralkodó le is szögezte, hogy az elsőrendű üdvözítő vallás a római katolikus, amin nem kíván változtatni. Vegyes házasságoknál, amennyiben az apa római katolikus volt, az összes gyermek az ő vallását követte, ha az apa protestáns volt, akkor nem követhette a nemet, azaz a fiúk lehettek protestánsok. Római katolikus ettől kezdve hivatalos úton is áttérhetett protestáns hitre, de csak igen szigorú feltételek megtartásával.⁹⁸⁷

A rendi ellenállás, a rendi alkotmányosság visszaállításáért folyó küzdelem jegyében zajló 1790–91. évi országgyűlésen (II. Lipót a „kiegyezés” jegyében lehetővé tette a vallásügy országgyűlési tárgyalását) a protestánsok teljes vallásszabadságot követeltek azzal, hogy vegyes házasság esetén a gyerekek nemük szerint kövessék apjuk vagy anyjuk vallását. A római katolikus egyház képviselői maguknak vindikálták a vezető egyház szerepét s a hitelhagyást (áttérést) tilalmazták volna, a vegyes házasságból származó gyereknél pedig II. József rendeletét tartották volna érvényben. Az udvar és kormánya kénytelen volt engedményt tenni a protestánsoknak, nem elvi okokból, hanem kormányzati érdekből, a konfliktus mérséklése érdekében. Az 1790. november elején, az országgyűlés alatt kiadott királyi rendelet megemlítette a vallásszabadságot, a protestánsoknak iskolai és tanszabadságot helyezett kilátásba, a 17–18.

⁹⁸⁵ Vö. HORVÁTH M., 1886. 2. 173. sköv.

⁹⁸⁶ Emlékeztetőül: a Habsburg-hatalom elleni rendi felkelések és szabadságharcok közepette született bécsi és linzi békeszerződések (1608, 1645.), melyek a protestánsok vallásszabadságát jórészt biztosították, hamarosan ellenreformációs hadjáratot követte Magyarországon. A török elleni felszabadító harcok utolsó periódusa, majd a Rákóczi-szabadságharc után az ellenreformációs törekvések szelidebb, de szándékában töretlen továbbvitele jellemezte a Habsburg-hatalmat. Az 1731. és az 1734. évi Carolina Resolúciók szerint a protestáns vallásgyakorlatot csak kijelölt, úgynevezett artikuláris helyeken lehetett folytatni. (A volt királyi Magyarországon megyéenként az artikuláris helyen és egyes városokban létezett szabad vallásgyakorlat.) A protestáns lelkészeket az illetékes római katolikus főesperesek felügyelete alá rendelték, protestáns jobbágyságok is kötelesek voltak a római katolikus egyháznak tizedet és más járandóságokat fizetni, s kényszerítve voltak a római katolikus ünnepek megtartására. Protestáns felek közti házasságokban is a római katolikus püspöki szék volt illetékes, római katolikus, illetve protestáns felek közti vegyes házasság pedig csak római katolikus pap előtt volt köthető. Protestáns ügyvéd, bíró, tisztviselő is kötelezve volt (vallási előírásai és elvei ellenére) Szűz Máriára tenni esküt. Mária Terézia alatt sem javult a protestánsok helyzete, sőt: az állam jutalmazta a római katolikus hitre áttérőket és állandósult a reverzális kényszer is. Protestáns csak úgy köthetett római katolikus vallásával házasságot, ha kötelezvényt adott arról, hogy a házasságból származó valamennyi gyermek római katolikus hitben lesz nevelve. Vö. KECSKEMÉTI, 2008. 236. sköv.

⁹⁸⁷ Vö. RÉVÉSZ I., 1925. 35. sköv., MAILÁTH J., 1844. I. 57. sköv., MESZLÉNYI, 1934. 22. sköv., VARGA Z., 1949. 263. sköv., KECSKEMÉTI, 2008. 236. sköv.

század folyamán kiadott, a protestánsoknak sérelmeket okozó rendeleteket érvénytelenítette, biztosította a protestáns egyházi autonómiát (ha királyi felügyelettel is), felmentette a protestánsokat a helybéli római katolikus papnak fizetett járandóságok alól, és a Szűz Máriára letett hivatalos eskü alól is. (Már itt jelezzük: a protestáns jobbágyok a római katolikus egyháznak járó tizedet viszont 1848-ig kötelesek voltak megfizetni, ha időről-időre ez ellen voltak is országgyűlési tiltakozások.) A protestánsok a továbbiakban egymás közötti házassági ügyeiket saját vallásuk keretein belül intézhették. Ugyanakkor egy országgyűlési leirattal előírták (ez a hamarosan megszülető vallási törvény után is érvényben maradt) a római katolikusok protestáns hitre való áttérési eseteiben a kötelező hatheti, római katolikus pap által végzett (!) oktatást. A római katolikus egyház a rendelet és a leirat ellen memorandumot adott be, melyben kijelentette, hogy az ősi római katolikus vallás nem lehet egyenlő, csakis elsődleges és meghatározó. Így vegyes házasságoknál a gyerekek csak katolikusok lehetnek, az áttérés pedig lehetetlenség. A bécsi Államtanács a protestánsok mellé állt; az áttérés eseteit felterjeszteni rendelte ugyan (ami burkoltan elbírálási jogot jelentett volna), de tilalmazta a vegyes házasságok bármiféle akadályozását. A prímás 1791. február eleji ellentmondása után született meg az 1791:26. tc.⁹⁸⁸

A törvény az érintett leirat álláspontjait elfogadva, az elején leszögezte: az 1608-ban és 1647-ben törvényesített békeszerződések tartalma megújíttatik, „...a papságnak és katolikus világi urak valamely részének ellenmondása nem állván ellen, sőt örökre semmi erővel nem bírván”. A szabad vallásgyakorlat jegyében templomokat, tornyokat, harangokat, iskolákat, temetőket korlátozás nélkül lehetett építeni, használni, mégpedig a helyileg érintett római katolikus püspök befolyása nélkül, de a kellő megalapozottság igazolása mellett. A protestánsok ezután nem voltak kötelezhetők a római katolikus ünnepeken és szertartásokon való részvételre és csak a katolikusok javára történő adókra, fizetségekre sem. A protestánsok vallási ügyeikben autonómiát kaptak (fenntartva a királyi felügyelet jogát). Iskolákat szabadon állíthattak, maguk határozhatták meg az oktatás módját és szabályait. Ugyanakkor a közoktatás rendszerének királyi meghatározása a protestáns iskolákra is érvényes maradt, kivéve a vallási oktatást, amely egyházi belügynek minősült. A külföldi egyetemek látogatása szabadabbá vált. Visszakapták „...az utolsó kormányzat idejében netalán” elvett alapítványokat. Házassági ügyeik a továbbiakban törvény szerint is saját egyházi székeikhez tartoztak, igaz előírták az eljárási elvek felterjesztését. A templomok, paplakok, iskolák birtoklásánál a fennálló állapotot véglegesítették, a visszakövetelés lehetőségét pedig a kölcsönösség alapján megszüntették.

Ezután következtek a protestánsok jövőbeni jogsérelmeit mégis lehetővé tévő paragrafusok. A római katolikus vallásra való áttérés egyes eseteit a király tudomására kellett hozni, „nehogy ez vaktában történjék”. A római katolikusok „átcsábítása” szigorúan büntetendő lett. A magyar rendi kívánság ellenére „Dalmát-, Horvát-, és Szlavón országok” helyhatósági rendelkezései hatályban maradtak, s így a protestánsok ott ingatlant továbbra sem szerezhettek, közhivaltalt nem viselhetek. A vegyes hitű házasulandókat csak római katolikus papok adhatták össze, ugyanakkor ezeket a házasságokat gátolni tilos volt. Az ilyen házasságokból származó gyermekek $\frac{3}{4}$ részben csak katolikusok lehettek, ugyanis (mint már II. József is elrendelte) ha az apa római katolikus volt, akkor az összes gyermek az ő vallásán neveltetett, ha protestáns volt, akkor a fiúgyermekek „követhették” apjuk vallását. (A megengedő mód több évtizedes konfliktus forrása lett.) A vegyes házassági perek a római katolikus püspökségek szentszékeihez tartoztak.⁹⁸⁹

⁹⁸⁸ MAILÁTH J., 1844. I. 68. sköv., VÁRADY, 1924. 25., MESZLÉNYI, 1934. 78. sköv. Az 1790–1791. évi országgyűlésről a vallási törvényről új, tömör összefoglalás: PAJKOSSY, 1998/A. 135. sköv.

⁹⁸⁹ Megjegyzendő: a görög nem egyesült vallású magyarországi lakosok ingatlant és hivaltalt bárhol, így Horvátországban is szabadon szerezhettek, birtokolhattak, sőt az ország alaptörvényeivel nem ellenkező kiváltságaik az 1791:27. tc. szerint épségben maradhattak, miközben a protestánsok Horvátországban nemkívánatos elemnek számítottak. Ez azért is említendő, mivel az 1791:58. tc. a magyar Helytartótanács hatáskörét Horvátországra is kiterjesztette, a horvát bánnak pedig a Helytartótanácsban ülési és szavazati joga volt, továbbá az 1791:59. tc. szerint Horvátország adóját a magyar országgyűlésen kellett meghatározni. A magyar–horvát ellentéteket a nyelvkérdés tárgyalásánál már érintettük.

Bécs kétkeltű volt a magyarországi vallási kérdésben, s annak számos jelét adta. Egyrészt a kor szellemének, a mintegy 2-2,5 millió magyarországi protestáns elvárásainak úgy kellett legalább részben eleget tennie, hogy a római katolikus egyházzal fennálló szövetségi kapcsolatát alapvetően ne sértse. Így maradt az 1791:26. tc-ben, mint alaptörvényben – alighanem szándékosan – az említett több joghézag, mellyel a római katolikus egyház élt is a következőkben, időnként bécsi támogatással.⁹⁹⁰ A kétkelés (mondhatjuk kétszínűségnek is) jeleként röviddel az 1791-ben zárult országgyűlés után, november közepén az uralkodó rendeletet tett közzé: mivel a reverzálisok nem lettek megszüntetve, az a római katolikus papi eljárás, amely reverzális nem léte esetén csak passzív asszisztenciát biztosított a vegyes házasságok megkötésénél (kerülve a díszes templomi esketést és a papi áldást) elfogadható.⁹⁹¹ A Helytartótanács pedig egyenesen körlevélben tette közzé: a reverzálisok érvényesek, az annak ellenére protestánsként nevelt gyereket a római katolikus hitbeli nevelés érdekében akár el is lehet szakítani családjától. Számos protestáns többségű megye nem hajtotta végre e rendeleteket; nagy volt a felzúdulás s végül a helytartótanácsi körlevelet 1793-ban, uralkodói rendelkezésre visszavonták.⁹⁹² Láttuk, hogy a római katolikus hitről protestáns hitre való áttérésnél rendelet írta elő a római katolikus pap által végzett hatheti oktatást.

1795-ben viszont a szepesi püspök egyenesen pápai rendelkezést kapott: ha vegyes házasságnál nincs reverzális, csak a passzív asszisztencia engedélyezett.⁹⁹³

A kétkelés másik oldalát mutatta Bécs 1799-ben, amikor a sok panasz nyomán elrendelte, hogy vegyes házasságnál a feleket reverzális híján is szabályos esketéssel kell összeadni. Ezután hosszú ideig a tolerancia jelei mutatkoztak. A római katolikus papság nem csak összeadta a vegyes házasságokat, de többnyire meg is áldotta. Úgy tűnik, a kormányzati körök sem voltak egységesek; voltak a jozefinista, felvilágosult valláspolitikának is hívei, de a merev konzervativizmussal összefonódó katolicizmusnak is. Metternich mindig is ellene volt a szabadságjogok kiterjesztésének, a magyar nemzeti mozgalomban pedig hajlamos volt nem csekély részben a protestánsok „művét” látni. Vallotta az egyvallású ország előnyeit s nem voltak ellenére az ellenreformációs – a 17. századinál szelídebb – törekvések sem. Így 1819-ben a kormányzat ismét megtiltotta a protestánsoknak a külföldi egyetemek látogatását, miközben Magyarországon nem létezett protestáns egyetem.⁹⁹⁴

1827-ben, a nagy jogvédő, sérelmi politikát hosszú rendeleti kormányzás után centrumba állító országgyűlés végén, majd a rövid 1830-as országgyűlésen is előkerültek természetesen a vallási sérelmek.

⁹⁹⁰ Vö. RÉVÉSZ I., 1925. 50. sköv.

⁹⁹¹ Vö. VÁRADY, 1924. 27.

⁹⁹² VARGA Z., 1949. 271., VÁRADY, 1924. 27., KLÖM VII. 541. (Pajkossy Gábor 66. jegyzete. Pajkossy utal Mályusz Elemér kutatási eredményére, mely szerint a helytartótanácsi rendelet az uralkodó tudta nélkül jelent meg.) Az 1791:26. tc. végrehajtási anomáliáiról, a protestánsoknak sérelmes rendeletekről: KECSKEMÉTI, 2008. 244. sköv.

⁹⁹³ VÁRADY, 1924. 28.

⁹⁹⁴ Azt már 1807-ben újabb királyi rendelet jelezte, hogy reverzális nem követelhető, de kérhető. (HERMANN E., 1934. I., VÁRADY, 1924. 28., VARGA Z., 1949. 268. sköv.) A lényeg itt az volt, hogy az emberek zöme mélyen vallásos volt s a római katolikus pap „kérését” a protestáns vőlegény visszautasíthatta ugyan, de ez esetben nemcsak ő, hanem hívő katolikus menyasszonya is lemondhatott az egyházi áldásról, ami súlyos lelki megrázkódtatást jelenthetett, s akár a házasság meghiúsulását is előidézhette, jöllehet az említett 1791:26. tc. szerint vegyes házasságot tilos volt bármilyen módon gátolni. Másfelől vegyes házasságot törvény szerint csak római katolikus pap adhatott össze, nyilvánvalóan a római katolikus vallás szertartása szerint, ami a protestáns fél számára fontos hitelvekkel ütközött. A protestánsok is, de a római katolikus egyház is hosszasan tudták sorolni sérelmeiket saját nézeteik és hitelvei alapján. A római katolikus egyház például azt állította, hogy a protestánsok számos esetben nem tartották be a reverzálisokban vállaltakat, azaz „elnevelték” a gyermekeket. A protestánsok viszont a reverzálisokat eleve törvénytelennek tartva, kikényszerített kötelezvények sorát említhették, s ezenfelül számos esetben részletezhették a római katolikus hitről a protestánsra való áttérésnél a hatheti oktatást kísérő sok visszaélést, azaz az áttérés erőszakos gátolását. (Vö. például MAILÁTH J., 1844. I. 84.) Az érvényben lévő törvényt véve alapul a protestánsok sérelmét tarthatjuk megalapozottnak, ugyanakkor az említett, korántsem koherens királyi rendelkezésekben a római katolikus egyház is kapott kapaszkodókat. A súlyosbodó bajok és konfliktusok egyik fő forrása a Habsburg-uralkodók és kormányaik egyértelmű és egyenes vonalú valláspolitikájának hiánya volt.

A protestánsok és a jórészt őket támogató ellenzéki követek erősen kifogásolták az 1791:26. tc. végrehajtásának gyakorlati anomáliáit és a törvény „hézagait” kihasználó, szellemével ellentétes rendeleteket is. 1830-ban csak az idő rövidségére utalva sikerült a római katolikus egyház híveinek és a kormánynak levéttetni az ügyet a napirendről, áttolva a vitát a következő országgyűlésre.⁹⁹⁵

Így az 1832 végén induló országgyűlésen a már formálódó és erősödő reformellenzék az operátumok megvitatására készülve is előtérbe állította a vallásügyet. Az okot egy-egy Kossuth-, illetve Deák-idézettel világítjuk meg. Kossuth 1835-ben elkészült, kiadás előtt álló (sajnos elkallódott) vallásügyi tanulmányához kért előfizetési felhívásában hívta fel a figyelmet: „...a politikai reformokat a vallásszabadsági reformnak megelőzni kell, mert enélkül a többfelekezetű nemzet morális erejét közhatású munkálódásra összpontosítani, enélkül pedig a hon s királyi szék elválaszthatatlan javára megkívántatott czélszeres javításokat kivívni csaknem lehetetlen.”⁹⁹⁶ Deák pedig így írt 1836-os záró követjelentésében: „...Nincs a polgári szabadság szent ügyének veszélyesebb ellensége, mint az elnyomás és üldözés szülte vallásos felekezethűség, mert ennek indulatos küzdésében gyakran felejtve vannak, gyakran fel is áldoztatnak a hazának legszentebb érdekei; közegyetértés ellenben a polgári szabadságnak legbiztosabb oltalma, ehhez pedig nem szükséges a vallásnak egysége, mint ezt a szabad Amerika példája bizonyítja.”⁹⁹⁷

Mint 1830-ban, ezúttal is Bihar vármegye katolikus követe, Beöthy Ödön exponálta az 1833. januári kerületi ülésen a vallásügyi sérelmeket.⁹⁹⁸ A rendek küldöttséget állítottak fel a vallási sérelmek és kívánságok összegzésére. Az összegzés elkészült és Siskovics József baranyai követ a február eleji kerületi ülésen megfogalmazta az üzenetet, melyet kétnapos vita után a rendek elfogadtak.⁹⁹⁹ Az üzenetben szerepelt a reverzálisok örökre történő eltörlése, a vegyes házasságokból születő gyermekeknek az apa vallásában való nevelése, az önkényesen, rendelettel behozott hatheti oktatás eltörlése, a protestáns templomot látogató katolikusok esetén az „átcsábító” protestáns lelkipásztorok büntetésének megszüntetése,¹⁰⁰⁰ engedélyezése annak, hogy római katolikus szülő protestáns nevelőt alkalmazhasson, a protestáns diákok külföldi iskolákat látogathassanak, vegyes házasság felbontása után a protestáns fél új házasságra léphessen, a protestánsokat mentesítsék – a kölcsönösség jegyében – a római katolikus papok, plébániák, templomok támogatásától, a protestánsok számára legyen szabad bárhol – szabad királyi városokban is – a lakhatás és a birtokszerzés, céh-tagság, hivatalviselés, s még azt is javasolni kellett – a mindennapi tapasztalatok alapján –, hogy ahol külön felekezeti temetők nincsenek, a létező egyetlen temetőben a holtakat valláskülönbőség nélkül temethessék el. Az üzenet azt is kiemelte: mivel Horvátország és Szlavónia megőrzésében, megtartásában a teljes ország hozott vagyonnal és étellel nem kis áldozatokat, ott is zavartalanul élhessenek a protestánsok. Az üzenet negyvenéves kívánságokról

⁹⁹⁵ Vö. VÁRADY, 1924. 28., MESZLÉNYI, 1934. 336. sköv. A kérdéskör hátterében ott állt és hatott a római katolikus egyház törekvése saját megerősítésére, pozíciói őrzésére, híveinek megtartására. A római katolikus egyház úgy látta, hogy a felvilágosodás, a liberalizmus és a tolerancia fokozatos térnyerése a híveinél veszélyes vallási közömbösséget idézhet elő, s ezt a római katolikus hitelvekhez, szabályokhoz, a „rend”-hez való visszatéréssel, illetve katolikus megújulással kell ellensúlyozni. Harciasságát fokozta a protestáns többségű Poroszország uralkodója által erősen támogatott vallási offenzíva is. Magyarországon egyébként a római katolikus megújulásért folyó küzdelemben fontos szerepe volt Rudnay Sándor esztergomi érseknek, aki nem csupán látványos építkezésekben (az esztergomi bazilika építésének elkezdése) jeleskedett, hanem egyháza hatékonyságának, szervezettségének, társadalmi-közéleti és nevelési szerepének emelésére is nagy erőfeszítéseket tett. A római katolikus egyházat veszélyben látta, a hitetlenség terjedésében pedig részben a szaporodó, „keveredést” hozó vegyes házasságokat okolta. (MESZLÉNYI, 1934. 226. sköv., 275. sköv.)

⁹⁹⁶ KLÖM VI. 456.

⁹⁹⁷ DEÁK F., 2001. 132.

⁹⁹⁸ KLÖM I. 87.

⁹⁹⁹ Uo. 146. sköv.

¹⁰⁰⁰ Erről külön üzenet is született, amely fontosnak tartotta, hogy az 1791:26. tc. 13. §-át, amely a „csábítást” túl tágan értelmezhetővé tette, egyértelmű törvényi szabályozással váltsák fel. (Írások 1832–36. I. 39. sz. – 95.)

beszélt, hárommillió protestáns óhajáról és leszögezte, hogy a sérelmek csak úgy szűnnek meg, ha a törvényt betartják, és nem születnek egyoldalú, korrigáló rendeletek.¹⁰⁰¹

A rendi táblán feltűnt, hogy Lonovics József kanonok az éles viták közepette a felebaráti szeretet egyesítő erejéről szólt, és szerencsétlen esetnek minősítette azt, hogy a római katolikus egyház annak idején ellentmondott a készülő 1791:26. tc-nek.¹⁰⁰² Ez természetesen nem gátolta abban, hogy igen felkészülten, emberséges hangon és stílusban, de a római katolikus klérus elveit védelmezze a reverzális-kérdésben is. József nádor nem véletlenül kérte fel, hogy vállalja a rendi táblán a római katolikus egyház folyamatos képviselését.¹⁰⁰³

A vallási kérdés 1833. március elején a főrendeknél teljesen más körülmények közé került. Míg a rendeknél túlnyomó többség állt az üzenet mellett, a főrendeknél a számos római katolikus főpap és a főtisztviselők, magas méltóságok miatt, illetve a kormányzat közvetlen befolyása alatt teljesen eltérő volt a hozzáállás. Szepessy Ignác pécsi püspök provokatív módon azzal indította a vitát, hogy az üzenetben álló kívánságok törvényellenesek, mivel az 1791:26. tc. mint alaptörvény korrekcióját célozzák, a kezdeményezés joga pedig az országgyűlésen eleve a főrendeket illeti. Hám János szatmári püspök azzal folytatta, hogy mivel egy atya gyermekei vagyunk, ideje, hogy mindenki visszatérjen a római katolikus anyaszentegyházhoz. A mélyen hívő római katolikus Széchenyi viszont az üzenet elfogadását kérte, leszögezve: a protestánsokkal szemben törvénysértések történtek, hárommillió ember vár orvoslásra.¹⁰⁰⁴ Dessewffy Aurél ekkor szólalt meg először az országgyűlésen és az üzenet tárgyalását javasolta.¹⁰⁰⁵ Március végén a főrendek már pontonként reagáltak az üzenetre, alapul véve a közben kirendelt főrendi küldöttség állásfoglalását. Széchenyi az üzenetet változtatás nélkül felterjeszhetőnek tartotta. Dessewffy Aurél támogatta, taktikusan jelezve, hogy Széchenyi nem kívánta a főrendek törvényhozói befolyását csökkenteni, de a rendkívüli helyzet, a konfliktus kerülése az üzenet felterjesztését indokolja. A kormányzat érdekében állónak mondta, ha a hosszú és előreláthatóan elmérgesedő vitáknak elébe menve bölcs, mindkét oldal számára elfogadható döntést hoz. Egy ilyen királyi leiratnak valóban igen pozitív, békítő hatása lehetett volna, ám Dessewffy nem számolt kellően a római katolikus egyház és az uralkodó család, illetve kormánya szoros, hagyományos szövetségével. Bécs nem vállalta magára a döntést, se a főpapsággal, de főként a pápával sem kívánt konfliktust.¹⁰⁰⁶ Így a főrendeknél határozattá lett ugyan a reverzálisok kötelező erejének mellőzése, de a visszamenőleges hatályt elvetették. A főpapok erőteljesen érveltek a reverzálisok mellett azzal, hogy az 1791:26. tc nem tiltja, s mivel vegyes házasságnál a protestáns apa – az említett törvény szerint – „nevelhette” ugyan fiait protestánsként, de a megengedő mód lehetővé tette a reverzálissal való kötelezést is a fiúk katolikusként nevelésére. Azt,

¹⁰⁰¹ KLÖM I. 146. sköv., Írások (1832–36.) I. 22. sz. (65. sköv.) Közli MAILÁTH J., 1844. I. 86. sköv.

¹⁰⁰² KLÖM I. 149.

¹⁰⁰³ MESZLÉNYI, 1934. 347. A vallási sérelmek körüli amúgy is heves vitákat színezte és mérgezte a Tagen-ügy. Az 1833. február 21-i országos ülésen Beöthy Ödön előhozta egy idős ember esetét, akit évtizedeken át szándékosan elhúzott „hat heti” oktatással gátoltak meg az áttérésben, s végül a temetéséről is a bihari alispánnak kellett intézkednie, négy gyermeke is vallási bizonytalanságban élt, egyik lányát római katolikus pap nem volt hajlandó párjával összeadni. Mindezt Lonovics azon állítására hozta elő, miszerint a hatheti oktatás után a római katolikus egyház már semmiféle kényszert nem alkalmaz. Tagen János nagyváradi kanonok meghazudtolta Beöthyt, amiből botrány keletkezett s a személyes kénytelen volt az ülést eloszlatni, kerülendő a helyzet elfajulását. A személyes rendre is utasította Tagent, aki ellen a rendek ügyészi eljárást kezdeményeztek; ezt Kölcsey is teljes erővel támogatta, kijelentve, hogy Tagen jelenlétében nem tárgyalhatnak tovább. Az ügyészi eljárás meg is indult. Egy idő után a rendek lecsillapodtak és jelezték, hogy az időközben Pozsonyból eltávozott Tagen részt vehet az üléseken, amíg hivatalos ítélet nincs. Beöthy követőrsára, az ekkor még ellenzéki és Beöthyt támogató Tisza Lajos (a későbbi nagy ellenlábás) is az ügyészi eljárást sürgetők között volt. Tagen végül önként és végleg távozott az országgyűlésről és az ügy elsimult. (KLÖM I. 175. sköv., 196. sköv.) Tagen pere a Királyi Táblán 1834 januárjában felmentéssel végződött. (Vö. uo. VII. 541. Pajkossy G. 68. jegyzete.)

¹⁰⁰⁴ Uo. I. 220. sköv. Szepessy Ignác pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 107. sköv., Hám Jánosé: uo. 83. sköv.

¹⁰⁰⁵ Uo. 228. sköv. Dessewffy kérte, hogy a római katolikus egyház tagjai ne hagyják magukon száradni a „szennyet”, hogy igazságos panaszt tárgyalni sem akartak.

¹⁰⁰⁶ A beszéd: DAÖM 1887. 215. sköv.

hogy a gyerekek valamennyien az apa vallását kövessék, elvetették, a nádor és mások szerint azért is, mert az ütközött volna a most említett „alaptörvénnyel”. Széchenyi, Wesselényi és Károlyi György nem fogadták el a korrekció lehetőségének elvetését.

A főrendek a katolikus gyerekek protestáns iskolába járásának engedélyezését elodázták, az operátumok vitájához rendelték. Azt viszont elfogadták, hogy protestáns diákok külföldi egyetemeket látogassanak. Elvetették viszont azt, hogy vegyes házasság római katolikus szentszéki felbontása esetén a protestáns fél új házasságot köthessen. Nagy vita után, de elutasították a római katolikus hitről való áttérésnél rendelettel előírt hatheti oktatás megszüntetését is, mivel az a többség szerint nem ütközött törvénybe, sőt az áttérési ügyek felterjesztésének törvényi előírásával az uralkodó is gátolni kívánta a meggondolatlan áttérést. Hasonlóan elutasításra került a protestánsok horvátországi befogadása, ingatlanszerzése, szabad vallásgyakorlása is.¹⁰⁰⁷

A rendi tábla a főrendi választ április elején kezdte tárgyalni; elkönyvelték, amit a főrendek elfogadtak, egyébként szorosan ragaszkodtak saját üzenetükhöz.¹⁰⁰⁸ A főrendek május közepi ülésükön megmaradtak előző véleményüknél.¹⁰⁰⁹ A méltatlanul hosszú, egyhónapos késéssel adott főrendi válasz miatt a május 21-i kerületi ülésen a fiatal, bátyja helyét a hó elején elfoglaló Deák Ferenc óvást javasolt, majd a május végi országos ülésen is méltatlankodott: a főrendek öt hét elteltével, ámde meglehetősen rövid vita után válaszoltak elutasítóan.¹⁰¹⁰ A főrendek zokon vették az üzenetet és hosszan sorolták a pontokat, melyekben „engedtek”, hozzátéve, hogy ahol ezt nem tették, ott a vallási alaptörvény, illetve belső meggyőződésük kötötte meg a kezüket. Remélték, hogy a rendek is engednek a közeledés érdekében.¹⁰¹¹

József nádor a háttérben azon munkálkodott, hogy a rendek felirati javaslatát a főrendek engedjék fel, hiszen – érvelt – az ügyben úgyis az uralkodó dönt, viszont időt-energiát lehet megtakarítani a vita befejezésével. A kormányzat szándéka viszont éppen az volt, hogy csak az kerüljön a király elé, amiben a főrendek már megegyeztek. Főrendi szűrő nélkül felmenő rendi kívánatokról dönteni, nyíltan szint vallani, a konfliktust is vállalni – egyáltalán nem volt Bécs számára kívánatos.¹⁰¹²

Az újabb, immár ötödik (június eleji) rendi üzenet felsorolta a főrendeknél el nem fogadott sérelmeket, kívánatokat, megjegyezve: a rendeket kötik a megyei követutasítások, a főrendeket (akik csak magukat „képviselik”) nem. A főrendek ezúttal gyorsan tárgyalásba vették az üzenetet. Az elnöklő nádor figyelmeztette a főrendek egyenlő partner szerepét megkérdőjelező rendeket, hogy nem egyedül hoz-

¹⁰⁰⁷ Elfogadták viszont azt, hogy a protestánsokat ne kötelezhessék római katolikus papok, plébániák költségének viselésére és azt is, hogy a magyar sorozású ezredeknel protestáns lelkészek is szolgálhassanak. Elhagyni javasolták a temetők szükség esetén történő közös használatának kérdését, mivel ez rossz fényt vetne az országra és az időnként adódó problémákat rendezni lehet törvény nélkül is. A március végi főrendi üléshez: KLÖM I. 247. sköv., 255. sköv., a válaszüzenet: Írások (1832–36) 55. sz. (185. sköv., közli MAILÁTH J., 1844. I. 93. sköv.)

¹⁰⁰⁸ KLÖM I. 278. sköv., 297. sköv.

¹⁰⁰⁹ Uo. 387. sköv.

¹⁰¹⁰ Uo. 394. sköv., 413. sköv. Kőlcsey tanulmány-értékű beszéde: KÖLCSEY, 2011. 150. sköv. A főrendektől remélt közeledést hiányoló 4. rendi üzenet: Írások (1832–36) I. 70. sz. (236. sköv.) Az üzenetben a rendek magukat jórészt választott képviselőkből álló testületnek s így a közakarat megtestesítőjének vallották s ezért is nehezményezték a rövid főrendi elutasítást.

¹⁰¹¹ KLÖM I. 422. sköv., Írások (1832–36) I. 71. sz. (238. sköv.)

¹⁰¹² DEÁK F., 1997. 48. (Sándor Pál 4. sz. jegyzete.) – A június eleji kerületi ülésen a kormánypártiak, főként az esztergomi Andrássy József védelmükbe vették a főrendeket: azok az 1791:26. tc-en túl nem mehettek, a rendi kívánságok közt pedig vannak olyanok is, melyek római katolikus dogmákba, hitelvekbe ütköznek, márpedig a katolikusok is ragaszkodhatnak hitükhöz. Bezerédj azonnal reagált: a dogmák csak a római katolikus egyházra érvényesek, a főrendi vétó pedig a törvényhozásban igen veszélyes. Kőlcsey is csatlakozott: vétójoga törvény szerint csak a királynak van; megdöbbenő, hogy az ország lakossága ¼-ének panaszai iránt a főrendek érzéketlenek. Nem felekezeti ügyről van szó, hanem a törvények félremagyarázásáról. Intette a főrendeket: a nemezis fogja tőlük számon kérni milliók feldúlt nyugalmát. A főrendek – említette gúnyosan – csak apróbb részletkérdésekben engedtek, a múltban kötött, törvényellenes reverzálisokat viszont érvényben tartanak, a hatheti oktatás megtartása pedig az áttérés ellehetetlenítését jelentené. (Vö. KFVM 1975. 601. sköv., KÖLCSEY, 2011. 158. sköv. Következő, június 21-i beszédében, a viták hevében már az 1674-es protestáns gályarabok ügyét is felemlítette. KFVM 1978. 606. sköv., KÖLCSEY, 2011. 174.)

nak törvényt, a megyei követutasítások pedig nem lehetnek kötelező érvényűek. A főrendek javasolták, hogy azokat a pontokat, melyekben a két tábla megegyezett, terjesszék fel, majd végigmentek az általuk vitatott, elutasított részekben. A reverzálisoknál (erőltetetten, nem meggyőző érvként) kiemelték, hogy II. József is csak kényszerítés esetén tilalmazta azokat.¹⁰¹³

A június végi kerületi üléseken hosszan taglalták a főrendi választ, majd a rendek első üzenetük megtartása mellett foglaltak állást. Ekkor már csak 29 megye állt a teljes vallásszabadság mellett, ami jelezte, több megyében is hajlottak már a néhány pontban engedő főrendi ajánlatra, a kölcsönösen elfogadott pontok felterjesztésére, sőt – látni fogjuk – további engedményre is a „megbékélés” érdekében. Lonovics a reverzálisok melletti új érvet vetett be, megragadva az 1791:26. tc-ben elrejtett lehetőséget: a törvény csak megengedi, hogy a vegyes házasságban élő protestáns apa a fiait protestánsként nevelje, akkor az azt jelenti, hogy nevelheti azokat katolikusként is, azaz adhat reverzalist.¹⁰¹⁴

A rendek hatodik üzenete a július eleji országos ülésen véglegesült. Ebben kiemelték, az országgyűlés a sarkalatos vallási törvényt is korrigálhatja, annál is inkább, mert az nem alkalmazta a vallásszabadság elveinek (egyenlőség, kölcsönösség) teljességét. A Horvátországban biztosítandó protestáns jogok kérdésében leszögezték: a magyar országgyűlés rendelkezhet erről, hiszen a sarkalatos vallási törvény hagyta érvényben Horvátország municipális jogait, tehát indokolt esetben azok ellenében is dönthet. A főrendek ajánlatával élve javaslatot tettek a hatheti oktatás kérdésében: a katolikus hitről áttérni szándékozó jelentse kívánságát az illetékes megyei közgyűlésnél, s az rendelkezjen ki bizottságot, amely vizsgálat után hozza meg döntését, s adja ki a szükséges okmányokat.¹⁰¹⁵

E július 4-i ülés eseményeit, főként az áttérés ügyét érdemes valamelyest részletezni. Kossuth találóan „Eris almájaként” jellemezte a kérdést, melyben az alkotmányosság, a törvényesség elve, illetve az abszolutizmus, a királyi jogok erősítése, bővítése forgott kérdésben. A perszonális a kerületi ülés határozatát módosítani kívánta azzal, hogy az áttéréseknél a megyei döntést megelőzően terjesszék az egyes ügyeket az uralkodó elé. Ez előzetes kormányzati jóváhagyást jelentett volna. Indoklasként említette (amit a főrendek is már többször megtettek), hogy az 1791:26. tc. 13. §-a szerint az áttérési esetek „Ő királyi szent felségének tudomására hozandók”. Kossuth *Tudósításaiban* itt jegyezte meg, hogy Pozsonyban terjed a bécsi vélemény: „...kormány befolyásának törvényesítése azon egyedüli mód, melly egyesülést eszközölhet”, valamint az, ha több megye követei hajlandók ezt támogatni. Inogni is látszott az addigi stabil liberális véleményű többség. A perszonális javaslatát ugyan először hangos „Maradjon!” követte, azaz a kerületi végzést a többség nem kívánta megváltoztatni, ám figyelmeztető volt az aradi Aczél Antal felszólalása, aki a királyi végrehajtó hatalom jogosítványai mellett érvelt, nem kívánva azokat 52 megyének, azaz az anarchiának átadni (!). Perényi Gábor (Ung) vette fel a kesztyűt: eddig a kisebbség is elismerte a rendelettel behozott hatheti oktatás törvényellenességét. A torontáli Hertelendy magát a hatheti oktatás ellenségének mondta, de a törvény szerinti felterjesztési kötelezettséghez ragaszkodott, igaz, olyan formában, hogy a király ne tagadhassa meg az engedélyt. Bezerédj nem ok nélkül mondta társainak: gondolják meg, hová vezet, ha a kormány önkényének engednek utat.¹⁰¹⁶ Itt adjuk át a szót a

¹⁰¹³ Utaltak arra is, hogy számos és fontos pontban megegyeztek és most már ők várják a rendek gesztusát. Egy pontban mutattak rugalmasságot: a hatheti oktatás helyett hajlandók voltak olyan megoldást elfogadni, amely továbbra is hatékonyan gátolja a római katolikus hittel ellenkező korlátlan, akár felelőtlen áttéréseket. Arra, hogy vegyes házasságoknál a gyerekek protestáns apa esetén mind protestánsok legyenek, elutasításukhoz hozzáfűzték: ez a „nagyobb” egyház sérelme lenne, s egyébként is ellenkezik a sarkalatos törvénnyel. A protestánsok horvátországi polgárjoga kérdését ezúttal azért javasolták levenni a napirendről, hogy legyen idő Horvátországgal tárgyalni. Ez csak az időnyerést szolgálta. KLÖM I. 457. sköv. Írások (1832–36) 73. (243.) Megemlítendő, hogy a vallásügyi viták közben adta ki Szepessy pécsi püspök pásztorlevelét, melyben élesen támadta a liberalizmust a katolikus egyházat sértő elvei miatt.

¹⁰¹⁴ KLÖM I. 487. sköv., 509. sköv.

¹⁰¹⁵ Az országos ülésről: KLÖM I. 518. sköv., Írások (1832–36) I. 74. sz. (248. sköv.) Az üzenet az uralkodóhoz történő felterjesztési kötelezettségről nem tett említést.

¹⁰¹⁶ Deák Oszterhueber Józsefhez írt 1833. július 4-i levelében így összegezte a többségi álláspontot: a legnagyobb sérelem éppen az erős fegyveres hatalmú fejedelemtől eredhet s az ilyen sérelem nehezen orvosolható, hiszen az uralkodó felelős-

szem- és fültanú Kölcseynek: sokan, akik eddig az eredeti üzenet mellett álltak, „...most a madárfogó síp hangjait édesdeden hallgatták; s személyes javaslatának erőt és győzelmet szerezni, kézzel lábbal iparkodának.”¹⁰¹⁷ Végül a trencsényi Marczibányi Antal mentette meg a helyzetet Kölcseyék javára. Ő utasítása szerint ragaszkodott volna a hatheti oktatáshoz, de az áttérés királyi engedélyezését alkotmányossági okból elutasította. A szavazásnál már csak 25 szavazat jutott a korábbi üzenetben álló formára, ugyanakkor a korábbi törpe (10-12 fős) kisebbség már 21 szavazattal erős és veszélyes kisebbség lett. Négy megye követi nem szavaztak, mivel az egy-egy megyét képviselők nem értettek egyet egymással (Zala, Sáros, Moson, Sopron).¹⁰¹⁸

A rendi ellenzéknek már a visszavonulás módjáról kellett egyeztetni, ha nem akarták, hogy a rendi táblán bukjon el az áttérés ügye. Kölcsey naplója szerint július 6–7-én konferenciákon tanakodtak a teendőről: letegyék az ügyet vagy sem? Vagy egyezzenek bele a megyei felterjesztést követő királyi döntésbe, „cserébe” a kisebb főrendi engedmények törvénybe foglalásáért? Kölcsey és társai viszont rákérdeztek, hová vezethet az engedékenységek elindulása? Ők újabb konferencián már egyértelműen a teljes vallási tárgy letételét támogatták, annál is inkább, mert a főrendek július 6–8. közti ülésükön ismét „bekeményítettek”: sajnálták, hogy a rendek semmiben nem engednek, az áttérés ügyében tett javaslatuk pedig elfogadhatatlan, mert ellenkezik a sarkalatos törvénnyel, főként azzal, hogy az áttérési ügyek felterjesztendők a királyhoz. A főrendek értelmezése szerint ez nem utólagos bejelentést, hanem döntésre való felterjesztést jelentett.¹⁰¹⁹ Kölcseyék ezután véglegesítették a követendő utat: felfüggeszteni a vallásügyet, elnapolva szerencsésebb időkre. Kölcsey készítette el az utolsó, hetedik rendi üzenetet, mely szerint az ellenzék a vallási sérelmeket, a protestánsok szinte törvényen kívüli, bizonytalan állását felfedte, ám féléves vita és hat üzenet után a főrendek a törvényellenes vétót alkalmazták. Így a rendek felfüggesztik az ügyet, amennyiben a főrendek álláspontja nem változik. A rendek ezt július 11-i kerületi ülésükön 38 szavazattal fogadták el, s döntésüket a 13-i országos ülés véglegesítette. Beöthy Ödön ekkor mondta sokszor idézett, a Bibliából vett szavait: „Nem halt meg a leányzó, csak nyugoszik.” Megemlítendő, azt, hogy a megegyezések pontokat külön terjesszék fel, se Deák se Kölcsey nem fogadták el, mert az csekély előrelépés fejében megkötötte volna a későbbi továbblépést. Deák egy július végi levelében kifejtette azt is, hogy miért nem egyeztek bele abba, hogy egyes ülésen döntsenek: azért nem, mert az úgynevezett egyes ülések szavazati rendje szabályozatlan volt. Egy megyei követ és egy főrendi tag szavazatának azonos értékűségét nem fogadhatták el. Azt pedig, hogy a rendi, illetve főrendi álláspontokat külön-külön feliratban terjesszék fel, azért nem fogadhatták el a rendek, mert közjogilag nem kívánták a királyt a döntőbíró pozíciójába helyezni.¹⁰²⁰

ségre nem vonható, ráadásul az ilyen ügyek Bécsben akár évtizedekig is elhúzódhatnak. (DEÁK F., 1997. 36. sköv.)

¹⁰¹⁷ KÖLCSEY, 2000. 217.

¹⁰¹⁸ Zalánál említsük meg: Deák hosszú időn át nem szólalt meg a vallásügyben azért, mert követtársával nem volt egy véleményen, utasítása pedig e tárgyi nem volt. (PAJKOSSY, 2004/A, 13.) A konfliktusról Deák már június elején beszámolt sógorához írt levelében, következő, július 4-i másik levelében pedig a konfrontációról is beszámolt. (DEÁK F., 1997. 28. sköv., 36.) Kölcsey nem véletlenül jegyezte meg július 4-i beszédében: „...a nemzeti szabadság csak ott gondolható, hol erős akarat s abból folyó állandóság a nemzet többségében találkozik; hol pedig e többség ingadoz, s az akarat ereje néhány, gazdagsággal és ranggal megkülönböztetett férfiak körében fejlik ki: ott nemzeti szabadság nincs; ott a nemzetet előbb-utóbb oligarchiai intézetek temetik magok alá” (KFVM 1975. 608. sköv., KÖLCSEY, 2011. 183. sköv.) A keserűség indokolt volt: a fontos kérdésben érezhetően hatott a kormányzati, főpapi és főispáni közrehatás ereje, mintegy előjeleként az úrbéri kérdésben, az örökváltságnál teljes és igen erőszakos mivoltában megmutatkozó kormányzati aknamunkának.

¹⁰¹⁹ Írások (1832–36) I. 76. sz. (256.) A főrendi ülésen Szepessy püspök nem kevesebbet jelentett ki, mint hogy ő a rendi kívánatokat akkor sem fogadná el, ha törvénybe mennének. Erre jegyezte fel naplójában Kölcsey: „...illy ellenféllel, mint ezek, s olly társakkal, mint a július negyediki ülésben elpártoltak, mit lehessen kezdenünk?” Kölcsey 1833. július 6–10. közti vonatkozó naplóbejegyzései: KÖLCSEY, 2000. 218. sköv.

¹⁰²⁰ DEÁK F., 1997. 44. sköv. Tegyük hozzá, ezt a pozíciót Bécs sem kívánta, szívesebben vette, ha a főrendek vetik el a rendi javaslatot. A július 13-i ülésen mondta el a fiatal Deák Ferenc első nagyhatású beszédét, melyben egyértelművé tette, hogy a liberális reformellenzék vezérkara egy kiválósággal gyarapodott. Nem külső erő nyom el bennünket – mondta –, hanem belső egyenetlenség. Az országgyűlés pártokra szakadt, egyre távolibbnak tűnik a megegyezés, s minél tovább tart

Deák augusztus 5-i követjelentésében számolt be a vallásügy felfüggesztéséről, amire Zala megye október 14-i pótutasításában reagált. A súlyos vallási sérelmek főrendi vétóval történt félretolását példátlan esetnek nevezték, és a jövőre nézve is „baljós”-nak találták. Zala is – más megyékkel együtt – szorgalmazta, hogy a lehető legelső alkalommal ismét vegye elő az országgyűlés a vallásügyet, ezt azonban 1834 elején már Deák sem szorgalmazta, nem látva esélyét a sikert ígérő újrafelvételnek.¹⁰²¹

Az 1833. július közepi főrendi ülésen a többség sértetten bizonygatta a hónapokon át „tanúsított” állítólagos kompromisszumkészségét. A nádor szerint mindent elfogadtak, amit a sarkalatos vallási törvény lehetővé tett, arról azonban nem szólt, hogy a rendek sérelem-listája éppen a sarkalatos vallási törvény kormányzati és egyházi félreértelmezéséből, egyoldalú interpretációjából származott. Az ügyet viszont ezek után megszüntnek nyilvánította.¹⁰²²

A vallási ügy kényszerű rendi felfüggesztésének, más szemmel elbuktatásának kormányzati hátterét világítja meg Reviczky kancellár felség-előterjesztése, amely közvetlenül az országgyűlés berekesztése után született. Ebben elismerte, hogy a kormánynak évtizedek óta nem volt valamire való valláspolitikai álláspontja. Annyi viszont biztos – írta Reviczky –, már áttérve az országgyűlésre, hogy nem lehet alapot adni az intoleráns és fanatikus protestánsoknak, illetve egyes hitetlen, vallásilag közömbös, változtatási szellemmel átitatott katolikusoknak. A főrendek által felkínált egyezség pedig a „sanda” ellenzéknek nem kellett, s ezért deponálta az ügyet. Most már, az országgyűlés után elérkezett az alkalom a szuverén királyi döntésre, amely figyelembe veheti az országgyűlés „elfogadható, használható” javaslatait, de „az egyedül üdvözítő” római katolikus vallás híveiként nem tűrhetjük a dogmák sérelmét. Ennek megfelelő rendelkezés lenne szükséges a Helytartótanácsra keresztül.¹⁰²³ Reviczky 1836. május eleji előterjesztésére V. Ferdinánd 1838. július közepén válaszolt, amikor már régen Pálffy Fidél volt a kancellár. Ebben az uralkodó a vegyes házasságból származó gyermekek vallását illetően kiadott ellentmondó kormányzati, illetve helytartótanácsi döntések miatt néhány részletkérdést pontosított.¹⁰²⁴ Majd következett a lényeg: vallási átmenetnél kerülendő a jogtalan halogatás, ezért a Kancellária esetenként adjon engedélyt (amennyiben aggályt merült fel) a hatheti oktatásra, s ennek befejezése után terjeszték fel hozzá az összes vonatkozó iratot s tegyenek javaslatot, hogy engedélyezze az áttérést, vagy sem.

az elmérgesedett vita, annál kevesebb a remény. A viták végén kulcsponttá váló átmenet kérdésében leszögezte: az uralkodó felügyeleti joga nem jelent döntési jogot, mert ez precedensként más kérdésekben is a parancsuralmat segítené. A főrendek nem lényegi „engedmények” fejében a fő sérelmeket törvényesíteni kívánták, bár többször kijelentették, hogy a közjót kívánják. Ezt nem vizsgálom – így Deák – de „...berekasztásul nyilván kijelentem azon forró óhaját, hogy a nemzetek sorsát intéző hatalmas Isten boldogító áldását, vagy súlyosan ostorozó csapásait mireánk is, de ő reájok is olyan mértékben árasssa, a milyen tiszta lélekkel egyedül hazánk köz boldogságát viseltük szemeink előtt”. (KLÖM I. 549. sköv., KÖNYI, 1882. 20. sköv., DEÁK F., 2001. 59. sköv. Vö. DEÁK Á.–MOLNÁR, 2003. 43., a 7. vallásügyi üzenet: KÖLCSEY, 2011. 499–505. sköv.)

¹⁰²¹ PAJKOSSY, 2004/A. 18., MOLNÁR, 2003. 51. sköv., 54. sköv. Zala felháborodott közgyűlése felszólította köveit, hogy munkálkodjanak az országgyűlés rendezését szolgáló törvény alkotásán, amely rendezi a nemzet „egyenest és valóságos” képviselőiből álló rendi tábla és a főrendek viszonyait, egyebek közt előírva, hogy az országgyűlésen megjelenni köteles minden mágnás valóban személyesen vegyen részt – büntetés terhe alatt – a törvényhozó munkában, elejét véve annak, hogy néhány, jórészt királyi hivatal betöltő főrend döntsön a nemzeti kívánatokról. Végül emlékeztették Deákékat (és rajtuk keresztül az országgyűlést: „...az ily hosszú üdötül fogva húzódó országgyűlésnek mind mi, mind az egész nemzet még sok ilyen csekély sikerét tapasztalhatnak, az országgyűlési tanácskozásokat és végzéseket minden kitelhető módon siettetni méltóztassanak.” (Pest megye követe, Dubraviczky Simon – az országgyűlés elrendezése ügyében – utasítása szerint Zalához hasonló indítványt tett Pozsonyban 1833 októberében. Az indítványt Kölcsey is támogatta a hónap végén. Vö. VÖLGYESI, 2011. 189., KÖLCSEY, 2002. 11.)

¹⁰²² KLÖM I. 558. sköv. A főrendek utolsó (7.) válaszukban leszögezték, hogy nem tartanak az utókor ítéletétől, s ha a rendek megszüntnek tekintik a tárgyat, akkor ők is, de remélték, hogy a megegyezéssel pontos idővel felküldetnek. – Írások (1832–36.) I. 79. sz. (332.)

¹⁰²³ Kanc. eln. 1838:1061. (ebben csatoltan 1836:559.)

¹⁰²⁴ Például ha egy házasság az egyik fél vallásváltoztatása miatt lett vegyes házassággá, a hét éven aluli gyerekeket a vegyes házasságokra vonatkozó törvény szerint kell nevelni, a házasságon kívül született gyerekek pedig anyjuk vallását kövessék.

Ezzel a római katolikus hitről való áttérést továbbra is húzni-halogatni lehetett, a végső döntés pedig a római katolikus egyházzal szövetséges római katolikus uralkodó joga maradt. Mintha meg sem történt volna 1833-ban a féléves vallásügyi vita. Ezt követően (a Kancellária 1838. szeptemberi előterjesztése szerint) még egy tervezet született az udvarnál, mely szerint azoknak a gyermekeknek, akiknek törvény és királyi rendeletek értelmében római katolikus hitben kell nevelkedniük, tilos protestáns templomban szertartásokon részt venniük, illetve a szentségekhez járulni, azaz úrvacsorát venniük. A kancellár, az egyébként szélsőségesen konzervatív és udvarhű Pálffy Fidél ezt már túlzásnak, rossz hatásúnak vélte, megjegyezve, hogy a protestáns templomból, gyülekezetből való kiutasítást a gyakorlatban aligha lehetne végrehajtani, sőt számolni kellene több megye hivatalos ellenzésével is. Elegendőnek tartotta a római katolikus papság felszólítását: figyeljenek híveikre. A november végi királyi döntés enyhítette a militáns római katolikus egyházi tónust és szándékot, de a lényegen nem változtatott.¹⁰²⁵

A kormányzat tovább lebegtette a reverzálisok ügyét, az azok által előidézett konfliktusokat nem orvosolta. Továbbra is fennálló homályosság élezte a folytatódó vitát: törvényesek, kötelező erejűek-e a reverzálisok, vagy sem? Az állambölcseesség ekkor is hiányzott.¹⁰²⁶ Pedig a viharfelhők már az ország felett gyülekeztek. Zemplén megyében például az 1836. júniusi, a követek jelentését tárgyaló közgyűlésen Lónyay Gábor (reagálva az országgyűlési fejleményekre) követendőnek ajánlotta Szatmár megye Kölcsey megfogalmazásában kiadott 1833. szeptemberi körlevelét, mely szerint a megye nem fogad el, nem hajt végre az 1791:26. tc-be ütköző rendeleteket. Pest és Borsod hasonlóan rendelkezett. Szatmár egyébként 1836 szeptemberében, az országgyűlési kudarc után megerősítette, hatályban tartotta határozatát, azt is kijelentve, hogy a hatheti oktatás gyakorlati végrehajtásához nem nyújt segédkezet, mint ahogy korábban is, megtagadta a Helytartótanács ez ügyben kiadott sürgető rendelkezéseinek teljesítését.¹⁰²⁷

A viharfelhők tehát nem oszlottak, sőt újabb, nagy feszültséget hordozó felhők fokozták a veszélyt. A püspöki körlevelekről van szó, melyek – természetesen nem előzmények nélkül – éppen az egyik fő vitapontban, a reverzálisok kérdésében borzolták tovább az amúgy sem nyugvó kedélyeket. A feszültség ezúttal Poroszország, illetve Németország felől érkezett. III. Frigyes Vilmos porosz protestáns uralkodó először 1803-ban Kelet-Poroszországban, majd 1825-ben a Rajna menti tartományokban is elrendelte, hogy a vegyes házasságból származó gyerekek az apa vallását kövessék. Erre 1828-ban, majd 1830-ban pápai breve következett, amely szerint vegyes házasság csak római katolikus pap előtt és reverzálissal, annak hiányában pedig csak áldás nélküli passzív asszisztencia mellett köthető. Az egyre élesedő helyzetben a porosz uralkodó rákényszerítette Spiegel kölni római katolikus érsekre a pápa háta mögött kötött berlini konvenciót, melyben lényegében lemondott a reverzálisok alkalmazásáról. 1837-ben viszont az új kölni érsek, Droste-Vischering felmondta a kényszeren alapuló egyezséget, mire az uralkodó 1839 elején várfogságba hurcoltatta, megfosztva méltóságától is. Hasonlóan járt a gnesen-poseni

¹⁰²⁵ Uo. 1838:1070, 1324.

¹⁰²⁶ A kormányzat, az uralkodó és köre éveken át képtelen volt az ellentéteket mérsékelni, az állampolgárokat megnyugtani, a konzultációt Rómával időben lefolytatni. A két országgyűlés között lett volna erre mód, olyan irányban kellett volna elmozdulni, hogy a következő – amúgy is szerfelett hevesnek ígérkező – országgyűlésen mindkét fél számára elfogadható kompromisszum szülessék. Az ímént érintett 1838. júliusi királyi döntés erre tökéletesen alkalmatlan volt. Márpedig Bécs ezzel a döntéssel elintézettnek vélte a protestánsok sérelmeit és a római katolikus egyház azokkal kapcsolatos, 1833-ban az országgyűlésen bőven részletezett állásfoglalását is. (Vö. uo. 1838:1058.)

¹⁰²⁷ KLÖM VI. 654., 777, 848. Zemplénben vegyes (protestáns és katolikus tagokból álló) bizottságot rendeltek ki azzal a feladattal, hogy törvényességi szempontból vizsgálja meg a rendeleteket, alkalmazásukról adjon véleményt, s ha kell, a szükséges hatósági nyomozást is végezze el. A szatmári körlevél és előzményei: VÖLGYESI, 2011. 187. sköv. A kormányzat a szokott módon reagált: Reviczky kancellár intézkedést tett a megyei körlevelek továbbítása ellen a postánál és felszólította a főispánokat: akadályozzák meg Szatmár (és Pest) átiratainak támogatását. Az uralkodó végül nem nyílt, hanem titkos parancsot adott a postának. 1834 januárjában már csak Bihar, Szatmár és Békés támogatta a vallásügy ismételt napirendre tűzését. (Uo. 188. sköv.).

érsek, Dunin is. XIV. Gergely pápa ezután hivatalosan megróttá a porosz uralkodót, aki kénytelen volt mérsékelni politikáját.¹⁰²⁸

Laicsák Ferenc váradi püspök már 1833-ban körlevélben intette papjait: vegyes házassághoz kérjenek reverzálist.¹⁰²⁹ 1837 elején Hám János szatmári püspök pápai utasításra utalva a vegyes házasságok gátolását (!) rendelte el egyházmegyéjében. Mivel a törvény betartására utalt, a kormányzat az ügyet tudomásul vette.¹⁰³⁰ A rozsnyói püspök, Scitovszky János is bekapcsolódott a főpapi mozgalomba, s már 1836-tól gátolni kezdte egyházmegyéjében a vegyes házasságokat, mire Gömör megye közgyűlése felszólította: fejezze ezt be, s egyben a kormányzatnál is bepanaszolta eljárását. A püspök 1838-ban hivatalosan tagadta a vádakát, jelezve, egyházmegyéjében 811 vegyes házasságot kötöttek, s csak 24-et utasítottak el. Mint írta, nem lelkesednek a vegyes házasságokért, de nem gátolják azokat, csak a gyerekek római katolikus hitben való nevelését védik. Lényegében elismerte, hogy reverzálisokat kértek és kaptak.¹⁰³¹ Bécs ekkor sem lépett fel, s Gömör sérelmezte is a válaszeleirat hiányát és azt is, hogy Scitovszkyt kinevezték pécsi püspöknek, ami előrelépést jelentett.¹⁰³²

Már közeledett az országgyűlés, számosan várták, hogy ott majd megfelelő törvénnyel elsimulnak a sokéves konfliktusok. A kormányzat sem kívánta az amúgy is feszült helyzetet új elemmel rontani. Fazekas Csaba kutatásai szerint viszont az esetleges, a protestánsoknak kedvező törvényhozást preventív támadással kívánta a római katolikus egyház – illetve főpapjainak egy része – megakadályozni. Így született meg 1839. március 15-én Laicsák püspök körlevele. A nyomtatott körlevél a házasságot mint Isten előtt kedves szövetséget csak hitettségben látta megáldhatónak, a valláskülönbséget viszont a házasfelek közötti falnak látta, amely veszélyezteti a születő gyermekek „megfelelő” nevelését; ezért idegenkedett a római katolikus egyház mindig is a vegyes házasságoktól, de ha szükséghelyzetben engednie kell, azt csakis feltétellel, azaz reverzálistal teheti.¹⁰³³ A körlevelet a kortársak, akár protestánsok, akár katolikusok, ellenzékiek vagy kormánypártiak voltak, más-más hangszúllyal, de zömmel negatívan értékelték. Ossetzky rendőrbesúgó a kormányzati oldal számára károsnak tartotta, mivel tovább hergelhette az ellenzéket. Egyébként tudni vélte – Deákot is idézve –, hogy Bécsben a római katolikus egyház támogató intézkedés készült, amit Mailáth kancellár hiúsított meg. Valóban, 1838-ban Metternich vezetésével prépostokból és apátokból álló, Pilgram tanácsossal kiegészített bizottság tervezett a római katolikus kánonjog betartását erősítő királyi rendelkezést, amely azonban nemcsak Mailáth kancellár, de Kolowrat ellentmondását is kiváltotta. Kolowrat nem vélte lehetetlennek, hogy a vegyes házasságot protestáns pap előtt kössék meg, ha azt az illetékes római katolikus pap lelkiismerete nem engedi.¹⁰³⁴ Az bizonyos, hogy a kormányzat a bonyolódó helyzetre megint határozatlanul reagált. A nádor viszont, jól ismerve a magyar belpolitikai állapotokat, tudta, hogy az országgyűlésen nagy protestáns és ellenzéki tiltakozás lesz, a kormány pedig nehéz helyzetbe jut, s akár Laicsák püspök megbüntetésére is rákényszerülhet.¹⁰³⁵ Protestáns körök, köztük a debreceni városi tanács pedig Beöthy Ödön követé választási esélyeit látták növekedni az éppen a Laicsák püspök által erőteljesen támogatott kormánypárti bihari jelölttel szemben.¹⁰³⁶

¹⁰²⁸ KLÖM VII. 534. (Pajkossy Gábor 47. sz. jegyzete), VÁRADY, 1924. 47. sköv., MESZLÉNYI, 1934. 336. sköv., BUSKU, 2009. 37. sköv.

¹⁰²⁹ MAILÁTH J., 1844. 106.

¹⁰³⁰ Kanc. eln. 1838:127, 249, 274.

¹⁰³¹ MESZLÉNYI, 1934. 359. sköv., MAILÁTH J., 1844. I. 106. sköv., VÁRADY, 1924. 45. sköv.

¹⁰³² Vö. Besúgójelentés 1839. március 9. (Takáts-h. 8685.)

¹⁰³³ A körlevél: Kanc. eln. 1839:348., MAILÁTH J., 1844. I. 100. sköv.

¹⁰³⁴ HERMANN E., 1934. 9. sköv.

¹⁰³⁵ Takáts-h. 8705.

¹⁰³⁶ Takáts-h. 8220, 8220/h, o. Az utóbbi iratból látható, hogy a debreceni tanács küldöttet menesztett Váradra, a megyegyűlésre.

Váradról maga Tisza Lajos alispán jelentette a kancellárnak a Laicsák-ügyet, fel is terjesztve a körlevelet. A kancellár törvényellenesnek tartotta a püspök lépését, és leiratot javasolt megfélemezésére. Egyetértett József nádorral abban, hogy a püspöki körlevél a fő hadszíntéren (a szólásszabadsági ügyben is) növelte az ellenzék erejét, azaz „a felforgató párt jó muníciót kapott”.¹⁰³⁷ Ennek megfelelő leiratot kért és azt, hogy szétküldhesse a megyei főispánokhoz is. A döntés ezúttal napokon belül megszületett és a Helytartótanács már április 30-án közölhette Biharral (is) a királyi határozatot: a püspökök tartózkodjanak az izgatástól, ő pedig betartatja a törvényességet.¹⁰³⁸

Laicsák püspök úgy vélte, tennie kell még egy lapáttal a tűzre. Április 22-én körlevélben utasította papjait: ha nincs reverzális, akkor nincs papi áldás, a házasság ugyan megköthető, de minden dísz, például karing, palást nélkül, csak a paplakban, semmiképpen sem a templomban.¹⁰³⁹ (Az áldás akkor hívó katolikus számára alapvető volt, nem egyszer megesett, hogy megtagadása esetén elmaradt a házasság is.) Csehi László váci kanonok azok közé tartozott, akik a római katolikus egyházon belül nem értettek egyet Laicsákkal. Tanulmányt írt a körlevél ellen, amit nem nyomtathatott ki, így kéziratban terjesztett. Eleinte a püspöki karból is csak egy-két püspök állt nyíltan Laicsák mellé. Kopácsy hercegprímás nem, ő tartott az országgyűlési és megyei ellenzék erejétől s attól, hogy még a püspökök között sem volt egyetértés. Azt is látta, hogy Róma is hosszú időn át hallgatott az áldásadás kérdéséről. Altieri pápai nuncius pontosabban volt informálva, és Laicsákot segítette az 1830. évi pápai brevére utalva.¹⁰⁴⁰ A konfliktusok közepette feltűnő volt, hogy a protestánsok, illetve közéleti képviselőik a vallásügyben mérsékeltbbek voltak, mint a katolikus reformerek, ellenzékiek.¹⁰⁴¹ Ez már az előző országgyűlés idején is így volt. A protestánsok defenzív állást vettek fel, nem kívánták az ellentétek fokozódását, féltették az 1791:26. tc-ben kapott – bár a katolikusokéval nem egyenértékű – lehetőségeiket. Kölcsy 1833. február 4-én így írt naplójában: „...ki merte volna jövendőlni, hogy 1833-ban a magyarországi gyűlésen a Luther és Calvin fiai hallgatva nézik, míg a Pázmán hitének sorsosi, érettek egymással vetekedve szólnak?”¹⁰⁴² S valóban, a vallásszabadság radikális, római katolikus hitű harcosa, Beöthy vette fel a Laicsák által dobott kesztyűt. A május 6-i bihari közgyűlésen kijelentette: ő is vegyes házasságban él s ezennel visszaadja az áldást, „tegye a tisztelt káptalan az archívumába”.¹⁰⁴³ Erre a nem kevésbé felfűtött hangulatban lévő Laicsák így reagált levelében: Beöthy római katolikus vallást érintő támadásai túlmentek a tűréshatáron. Őseinek hitét megtagadva teszi nevetségessé vallását s ezért püspöki intésben részesítette. Beöthy június végén gyorsan válaszolt: soha nem gúnyolta vallását, ám a vallás ürügyén történő törvénysértést ellenzi, s azok ellen szól, akik állítólag Istent szolgálva számúzik a felebaráti szeretetet. A római katolikus papság legyen hívei pásztora, de ne akarjon uralkodni. Ha az áldást meg lehet tagadni, akkor vissza is lehet adni.¹⁰⁴⁴ Laicsák következő levele kevésbé volt bántó és kioktató, de jótányit sem engedett, sőt megjegyezte: a római katolikus vallás lévén egyedül teljes birtokában Jézus tanításának, így a római katolikus hit az egyedül üdvözítő. A római katolikus egyház soha nem pártolta a vegyes házasságokat, a reverzális kérése már engedmény. (!) Laicsákék a vegyes házasságok ügyét hitbelinek, míg Beöthyék közügynek tekintették. Ez az ellentét vitákban kibékíthetetlen volt, a kormányzatnak kellett volna – az államérdek figyelembe vételével – közbelépnie. Beöthy rövid válaszában is csak arra utalt, hogy közügyről van szó. Ennek megfelelően Bihar megye 1839 májusában sérelemként terjesztette fel a kormányzathoz

¹⁰³⁷ Kanc. eln. 1839:350.

¹⁰³⁸ Uo. 441., vö. MAILÁTH J., 1844. I. 108. sköv., HERMANN E. 1934. 15. sköv., MESZLÉNYI, 1934. 388. sköv. Az Államkonferencia Laicsákot elmarasztaló álláspontja: St Konf. 1839:465. (W-2993. d.) Konkrétumok (például a reverzálisok jogszérsége, hatheti oktatás) a leiratban nem szerepelnek – jellemzően a határozatlan, kétszínű kormányzati politikára.

¹⁰³⁹ MAILÁTH J., 1844. I. 106. sköv.

¹⁰⁴⁰ HORVÁTH M., 1886. 2. 107. sköv., HERMANN E. 1934. 6. sköv.

¹⁰⁴¹ Vö. Takáts-h. 8809.

¹⁰⁴² KÖLCSEY, 2000. 87., vö. FAZEKAS, 2001. 99. sköv., VARGA Z., 1949. 276.

¹⁰⁴³ Takáts-h. 8768., FAZEKAS, 2009. 13.

¹⁰⁴⁴ A levélváltás: SZÖLLÖSI, 1884.

a körlevelet, de választ nem kapott. Bihar azt is felvette, hogy vitás esetben köthesse meg a házasságot protestáns pap. Választ ezúttal sem kapott, ezért megismételte a feliratot.¹⁰⁴⁵

Láttuk, hogy a vallásügyben a kormányzat sem volt egységes. A viták közben Metternich már a Rómával való egyezkedést szorgalmazta. Ezt viszont a birodalom tekintélyére hivatkozva Kolowrat és Kübeck is ellenezte, illetéktelennek tartva Róma beavatkozását.¹⁰⁴⁶ Sedlnitzky rendőrminiszter egyszerűen gondolkodott. Már 1838-ban jelezte Mailáth Antalnak: addig volt jó a helyzet, amíg a vallásügyet Bécsben az oktatással együtt felségjogként kezelték. A protestánsokat erőszakos terjeszkedőknek minősítette, akiket József nádor is támogat a római katolikus főrendiek jó részével együtt.¹⁰⁴⁷

Az országgyűlésen a rendeknél az 1839. július 9-i kerületi ülésen tették fel a kérdést: felvegyék-e a vallásügyet, vagy sem? A szólásszabadság és Ráday ügye, az éles viták idején az ellenzék is úgy látta, hogy még nem. Bernáth Zsigmond ungi követ – emlékeztetve Beöthy 1833. júliusi, a vallásügy kényszerű letételekor mondott szavaira – úgy látta: még nem aludta ki magát a leányzó.¹⁰⁴⁸

Október elején, Ráday lemondása után, a sérelmi harc némi enyhültével a rendek felvették a vallásügyet.¹⁰⁴⁹ Az október 21–22-i kerületi üléseken hosszú vita alakult ki a fő kérdésekben (reverzálisok, hatheti oktatás). Rudnyánszky Sámuel kanonok leszögezte: a reverzális nem ördögtől való, két fél megegyezésén (?) alapul. Jelezte azt is, hogy amit a római katolikus egyház és támogatói 1833-ban elleneztek, azt most is ellenzik. Az elnyúló vitának ezúttal is Deák vetett véget. Utalt arra, hogy az 1833-ban már pontosan összeállított sérelmek nem a protestánsoké csupán, hanem országosak, mivel a vallásszabadság törvénytelen korlátozásáról van szó; ne szaporítsuk hát a szót, az előző országgyűlés rendi üzenetét lényegében változatlanul küldjük fel. Ez határozattá lett.¹⁰⁵⁰ Akadt olyan megye is, amely ellene volt a rendi többségnek. Így Fejér október 23-án adta utasításba, hogy a reverzális és a hatheti oktatás is szükséges; azt is szorgalmazta, hogy amiben már 1833-ban egyetértés volt Pozsonyban, azt terjeszték fel törvényjavaslatként.¹⁰⁵¹ Ez szöges ellentétben állt a rendek már tárgyalt 1833. évi határozatával.

A november 9-i országos ülésen véglegesült a rendi üzenet és a felirati javaslat is. Valóban (bár pontonként részletezte a vitatott kérdéseket, melyekben nem volt egyetértés) lényegében megismételte az 1833-as rendi álláspontot.¹⁰⁵² A november 11-i országos ülésen egy-két ponton még folytatták a vitát.

¹⁰⁴⁵ Takáts-h. 877.

¹⁰⁴⁶ Metternich és Kübeck hosszasan vitáztak például arról, hogy érvényes-e a házasság, ha protestáns pap köti. Egy egész éven át alig történt valami. Vö. St Konf. 1839:1070, 1174. (W-2994. d.)

¹⁰⁴⁷ Takáts-h. 8995. Sedlnitzky egy felség-előterjesztésben úgy látta, hogy a protestánsok szinte kizárólag az ellenzéket segítik, azaz kormányellenesek. (Uo. 8357.) A rendőrminiszter tehát semmit sem érzékelt a protestánsok vallásügyi (szándékos) passzivitásából, s tette, amit főrendőrként tudott: megfigyelés alá helyeztette Nagy Mihály református papot, aki Pozsonyban országgyűlési lelkesként is tevékenykedett. (Levele Ferstlhez 1839. szeptember 10. – uo. 8444.) A nádor viszont a titkosrendőrök szerint a háttérben valóban támogatta a protestáns ügyet. Például Pest megye adminisztrátorát felhívta Pozsonyba, hogy segítse Deákekat a vallásügyben. (Uo. 8357/b.)

¹⁰⁴⁸ STULLER, I. 89. sköv. Beöthy (augusztus elején választották követté Biharban) ugyan nagyon készült, de Deákék még kívártak. (Takáts-h. 8293/c.) Beöthy a bihari közgyűlésekre is hazajárt Pozsonyból; így a szeptember 23–25. közti váradi közgyűlésen Bihar újabb sérelmi feliratot határozott el, amely november közepén ment fel Bécsbe. (TAKÁTS, 1930. 295. sköv. – Beöthy, Lajcsák és Tisza Lajos harcai.)

¹⁰⁴⁹ STULLER, I. 356. sköv., Takáts-h. 8348/c.

¹⁰⁵⁰ STULLER, I. 424. sköv., 439. sköv. A békési Szentgyörgyi Horváth Antal egy valós történettel színezte a vitát. Megyéjében Hézer István 1813-ban katolikká lett, majd 1834-ben protestáns hitre kívánt áttérni. A Helytartótanács elrendelte hathetes oktatását, amit a megye nem hajtatott végre; Hézer végül is önként kiállta az oktatást, de annak befejeztével (többéves huzavona végén) eltoltották az áttéréstől. (Uo. I. 440.) Az ülésen ismételten világos lett, hogy a római katolikus egyháziak sem egységesek. Kovács Mátyás egri kanonok a római katolikus hit egyedül üdvözítő voltáról beszélt, több társa viszont – ha nem is nyilvánosan – kifejezésre juttatta: bár ne hangzottak volna el e szavak. (Takáts-h. 8357/a.)

¹⁰⁵¹ Uo. 798.

¹⁰⁵² Írások II. 82. sz. (220. sköv.)

Deáknak meglehetősen kellemetlen lehetett, hogy követtársa, Hertelendy Károly – akivel már a Ráday-ügyben küldött követjelentés kapcsán is összezőrdült – a főrendi többségi álláspontot osztotta.¹⁰⁵³

A római katolikus főpapság és a főrendek kormánypárti tagjai szorgalmasan konferenciáztak, készültek a főrendi ülésekre. E megbeszéléseken Kopácsy hercegprímás letette a garast Laicsák mellett. Érezte és tudta, hogy a reverzálisok ügye előbb-utóbb bukni fog, s így a pápa álláspontjával egyezően kijelentette, hogy a római katolikus egyház csak passzív asszisztenciát fog engedni reverzális hiánya esetén. Lonovics püspök pedig már azt jelezhetette, hogy a római katolikus főpapság egységfrontban áll. A tárnokmester, Eötvös Ignác azzal nyugtatta a katolikus párti főrendeket, hogy az ügyet a király fogja eldönteni.¹⁰⁵⁴ November közepén a főrendek egyes csoportjaival újabb konferenciákat rendeztek. A hercegprímásnál például főpapok mellett Eötvös Ignác, Keglevich Gábor és János, Zichy Ferenc, Mednyánszky Alajos, Mailáth János és mások vettek részt. Kiderült, hogy a főrendi tagok egy része a reverzálisokat a jövőben eltörölné, amit a prímás hívei azzal viszonzottak, hogy az az anya, aki katolikus, de gyermekeit nem e hitben neveli, alkalmatlan a nevelői feladatokra, sőt a szentségek felvételére is (!); volt főpap, aki szerint reverzális hiányában nem csak a papi áldást, de a passzív asszisztenciát is meg kellene tagadni. Ez nem vált többségi döntéssé, de utal a vélemények közötti széles szakadékra. Már itt elhangzott, s ebben a római katolikus egyházfők és híveik is egyetértettek: ha az ügy fejleményei a katolikus egyházat sértő irányt vesznek, a püspökök emlékirattal fordulnak az uralkodóhoz. A nádornál is volt egyeztetés. Itt Kopácsy prímás még a kormányzat tárgyalásra szóló invitálását is elutasította azzal, hogy kerülni kívánja a látszatot, miszerint a római katolikus egyház a kormányzattal egyeztetve foglal állást.¹⁰⁵⁵

A római katolikus főpapság, miközben erélyesen védte egyháza érdekeit, szívesen mentesült volna a kemény vitáktól. Félték például attól, hogy a rendek éles Laicsák-ellenes határozata esetén a prímás is nagyon keményen fog reagálni, mivel a pápai nuncius is erre biztatta. A püspökök örültek volna egy leiratnak, amely mentesítette volna őket a harc folytatásától. Bécs nem nyújtotta azonnal ezt a segítséget, engedte az elmérgesedő viták több hónapos folytatását, hogy majd csak akkor lépjen, amikor az államvezetési szempontból a legrosszabb és egyben inkorrekt is volt.¹⁰⁵⁶ Erről még lesz szó.

Egy jó hónapig állt a vallásügy. A szólásszabadság és az újoncájlás kérdései voltak előtérben, és csak a hathetes moratórium (láttuk, ennyi ideig vártak a rendek a szólásszabadság főrendi tárgyalásáig) idején, decemberben lett ismét alkalmas az idő a folytatásra. Előkészületként a kormánypárti hadiszálláson, Mednyánszky Alajosnál volt értekezlet december 20-án. A kormánypárt az 1833-ban, a két tábla által már elfogadott pontokat terjesztette volna fel, a Teleki József szabolcsi és Tihanyi Ferenc temesi főispán vezette, vallásszabadságért küzdő főrendi csoport viszont pontonként kívánta felvenni az összes vallási sérelmet és kívánatot. Annyit elért, hogy néhányan egy-két pontnál hajlandók lettek 1833-hoz képest valamelyest továbblépni.¹⁰⁵⁷

Az érdemi tárgyalás a főrendeknél december 30-án indult meg. A római katolikus egyház részéről az alaphangot Nádasdy Ferenc váci püspök adta meg: a protestánsoknál nem alapelv az, hogy csak egy vallásban lehet üdvözülni, így engedjenek ők a reverzális ügyben. Lonovics hasonlóan vélekedett: a római katolikus egyház soha nem gátolta a vegyes házasságokat, de a katolikus anyák miatt rákényszerültek a reverzálisok kérésére; a reverzálisokat a protestánsok elfogadhatják, mert nem ütközik hitelveikbe. A fiatal Eötvös József első országgyűlési beszédét mondva azonnal remekelt. Ha a rendek kívánságaival sérülne a katolikus vallás, ő – mondta – elsőként lépne fel a rendi üzenettel szemben, de a reverzális nem tartozik a római katolikus hit lényegéhez, ráadásul egy olyan protestáns férfi, aki „magánszerződéssel” lemond gyermekei vallási neveléséről, az már vallásilag közömbös, márpedig a közömbösség terjedése

¹⁰⁵³ STULLER, I. 483. sköv.

¹⁰⁵⁴ Takáts-h. 8372, 8372/e.

¹⁰⁵⁵ Uo. 8380/c, 8382/a, vö. TAKÁTS, 1932. II. 97. (Politikai konventikulumok.)

¹⁰⁵⁶ Takáts-h. 8403/b, 8968.

¹⁰⁵⁷ Uo. 8415/a, f. Teleki József koronaőr és szatmári főispán pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 172. sköv., Tihanyi Ferencé: uo. 227. sköv.

a római katolikus egyháznak sem lehet érdeke. A reverzális eltörlése nem sérti a katolikus többséget. Az utóbbi évek vitái, vizsgálai viszont ártanak a nemzeti érdekeknek. Ezért törlendő el a hatheti oktatás is. A nemzet csak egységben lehet erős, ne rontsuk azt a reverzálisok, illetve a hatheti oktatás erőltetésével.¹⁰⁵⁸ Viczay Henrik az erőszakos római katolikus egyházi fellépésekben Európa-szerte a jezsuiták kezét látta, s remélte a reverzálisok múlta-jövőre történő eltörlését. Teleki József koronaőr, a protestánsok ügyének világi szószólója mérsékelten szólt, a reverzálisok eltörlését kívánta, a múlta nézve viszont elfogadta azokat, amennyiben kényszerítés nem történt; az utóbbi esetben viszont a házasság felbonthatósága mellett állt ki. Tihanyi Ferenc temesi főispán Deák érvét ismételte: a protestánsok sérelmei a nemzet sérelmei. Dessewffy Aurél e tárgyban autonóm módon foglalt állást, a békesség és a kölcsönösség jegyében Teleki József mellé állt. Keglevich Gábor barsi főispán viszont rendíthetetlen kormánypártiként a királyi rendelettel lehetővé tett reverzálisokat megkérdőjelezhetetlennek látta. Scitovszky pécsi és Haulik zágrábi püspökök természetesen védték a reverzálisokat. Andrássy Károly másként látta: Krisztus országa nem e világból való, a törvényhozás viszont evilági teendőket lát el s így a reverzálisok – bár nem törvényellenesek – a jövőre nézve eltörlendőek. Ezt támogatta mások mellett Batthyány Lajos, Mailáth György országbíró (!), Kulmer Ferenc (aki egyébként szélsőséges kormánypárti volt) is. Pyrker János egri érsek reverzalist védő beszéde után Kopácsy hercegprímás látva, hogy a főrendeknél is bukni fog a reverzálisok jövőbeni törvényes lehetősége, teljesítve a már korábban, egy novemberi konferencián tett előrejelzését, nyilatkozatot olvasott fel, miszerint egyháza a polgári törvényeket be fogja tartani, de a szertartásoknál csak annyit tesznek majd, amit hitük, egyházuk törvényei, illetve pápai utasítások lehetővé tesznek.¹⁰⁵⁹ A római katolikus püspökök felállva tettek hitet érseikük mellett. A nádor viszont ettől nem zavartatta magát s kimondta a határozatot: a reverzálisok a jövőben legyenek erő nélküliek.¹⁰⁶⁰

A reverzalist érintő döntés után december 31. és január 9. között folytatódott a vallásügy főrendi vitája. Heves szóváltásokat eredményezett a rendi üzenet azon pontja, mely szerint vegyes házasságoknál a protestáns apa összes gyereke protestáns legyen. Széchenyi – az egyetértést kívánva – a rendek mellé állt: legyen a szeretet itt is az alapelv; a túlzás mindig ellenhatást szül. A zajos éljenzést követően Sztankovics (Stanković) püspök Széchenyi ellen, Gyürky Pál komáromi és Tihanyi temesi főispán (mások mellett) viszont Széchenyi mellett szóltak, majd Lonovics püspök római katolikus részről egyedülállóan színvonalas és emberséges beszéde következett. A kölcsönösséget itt nem támogatta, mert az a római katolikus egyháznak sérelmes lenne; nem véletlenül hagyták a sokat idézett 17. századi békekötések is a vegyes házassági ügyeket a római katolikus szentszékek hatáskörében. Eötvös József (apjával ismét szemben állva) egyenlőséget kívánt, dicsérve Széchenyit. Dessewffy Aurél pedig a katolikus hitet csak akkor látta teljes biztonságban, ha a protestánsok egyenlősége teljessé lesz. A kérdés a rendek ellenében dőlt el, igaz szoros, 32:26 szavazataránnyal.¹⁰⁶¹

A hathetes oktatás kötelezettségét a főrendek zöme elvetette, sőt számosan támogatták Deákék indítványát, mely szerint megyei bizottság döntsön az áttérésről úgy, hogy az uralkodó csak utólag, tudomásulvételre legyen értesítve. Lonovics püspök érvényesnek és hatályosnak tartotta az 1792. évi királyi rendeletet, amely áttérésnél elrendelte az oktatást, mert ha az országgyűlésen nem sikerül a megegyezés

¹⁰⁵⁸ STULLER, II. 605. sköv. Az ülésről jelentő besúgó a rendkívüli tetszéssel fogadott beszédre megjegyezte, hogy a kormánypártiak szidják az apát, Eötvös Ignác tárnokmestert, amiért nem volt képes fiát visszatartani. Az ellenzékiek pedig állítólag arról beszélgettek egymás közt: ideje, hogy a fiú lemossa a család nevééről a szégyent, az árulások emlékét. (Takáts-h. 8420/c.)

¹⁰⁵⁹ A primás nyilatkozata: MAILÁTH J., 1844. I. 117. sköv. Az üléshez vő. DA napló 73. Dessewffy kiemelte Lonovics püspök beszédét, mely saját véleményével és a többségével is ellentétes volt, de szónoki kiválósággal és humanusan összegezte a római katolikus érveket. Pyrker János érsek pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 102.

¹⁰⁶⁰ STULLER, II. 605. sköv., 615. sköv. Megemlítendő, hogy Altieri pápai nuncius az országgyűlés vallási vitáit elemezve szinte elismételte a Metternich és a kormányzat céljait, szándékait kiszolgáló titkosrendőrök szavait: a magyar ellenzék forradalmi irányzatú, törekvései az ország elszakítására irányulnak, szövetségben a protestánsokkal. Azt is leszögezte, hogy a helyzetet súlyosbítja a bécsi kormány gyengesége és „engedékenysége”. (MESZLÉNYI, 1934. 383. sköv.)

¹⁰⁶¹ STULLER, II. 643. sköv.

egy tárgyban, szükséges lehet a királyi döntés. (Deák és társai már többször és egyértelműen álltak ki ezen érvelés ellen, mivel a törvények értelmezését, kiegészítését csakis országgyűlési jognak tartották.) Széchenyi, nála ritka keménységgel szállt szembe az uralkodói jogok kiterjesztésével: lelkiismeretei kérdésekben a király sem lehet döntőbíró.¹⁰⁶² A többség az uralkodó döntési jogát fenntartotta.

Azt, hogy római katolikus diákok akadálytalanul járhassanak protestáns iskolákba, akár felső iskolákba is, nagy vita után 28:20 arányban elfogadták a főrendek. Ez náluk előrelépés volt 1833-as álláspontjukhoz képest. A viták közben előkerült a közoktatás- és nevelésügy felügyeleti és irányítási jogköre is. Batthyány Lajos szerint, amit jogkörként hivatalosan, törvény szerint a nemzet át nem adott, azt magának tartotta fent. A nádor viszont egyértelműnek tartotta a gyakorlatban alkalmazott felségjogkört. Széchenyi ezúttal is szilárd volt, s nem először vívta ki Metternich és a kormányzat haragját. Ha a király csak Magyarország, azaz csak egy alkotmányos berendezésű ország feje lenne, akkor sem fogadná el a törvények feletti állását; még kevésbé teheti ezt akkor, amikor a kormányzat a bécsi abszolutizmust szolgáló emberek kezében van.¹⁰⁶³

Azt, hogy vegyes házasság felbontása esetén a protestáns fél új házasságra léphessen, mint 1833-ban, most is elvetették a főrendek. Teleki József a törvényjavaslat nagyobb részének érdekében jelezte, hogy elfogadná ennek kihagyását a javaslatból. Végül a főrendek ezúttal is elutasították a protestánsok horvátországi polgárjogát, letelepedhetését.¹⁰⁶⁴

A Laicsák-féle körlevél ügye, az úgynevezett bihari sérelem külön napirendként került tárgyalásra.¹⁰⁶⁵ Közvetlenül a vita előtt Kopácsy hercegprímás leszögezte egyháza reverzálisok melletti álláspontját.¹⁰⁶⁶

A kormányzat ezúttal is bizonytalankodott, vagy inkább kívárt. Ennek okai közt az is szerepelt, hogy a római katolikus uralkodóház kormányzata zömében ellene volt a teljes vallásszabadságnak, ám ezt nyíltan, hivatalosan nem kívánta kinyilvánítani. A nyilvánosságtól hermetikusan elzártan tevékenykedő Államkonferencia (ülést ritkán tartott; a miniszterek és tanácsosok között körözték az iratokat) például azt javasolta, hogy tegyék a magyar rendi sérelmet ad acta, előbb-utóbb majd elfogadják az emberek, hogy csak passzív asszisztencia lehetséges akkor, ha nincs reverzális. Elfogadták ezt Linzben, Sankt Pöltenben – mondták „elfeledve” azt, hogy Magyarország és Ausztria közt volt egy igen lényeges különbség: Ausztriában (Magyarországgal szemben) a protestánsok súlytalan kisebbséget jelentettek. 1840. február közepén a magyar országgyűlést lekezelő felsőbbbségérzettel, az uralkodó nevében felhatalmazták Metternichet (mintegy eleget téve korábbi kívánságának), hogy egyeztessen Rómával. Metternich a passzív asszisztenciát engedélyező pápai döntést kívánt elérni akkor, amikor a magyar országgyűlés elfogadhatatlannak tartotta a passzív asszisztenciát és az áldás megtagadását, s már a vegyes házasságok protestáns pap előtti kötését látta megoldásnak. A pápa ez utóbbit 1840 áprilisában elvetette, a passzív

¹⁰⁶² Uo. 595. sköv., 659. sköv. Széchenyi vallásügyi beszédeit lásd még: SZI besz. 150. sköv.

¹⁰⁶³ STULLER, II. 673. sköv.

¹⁰⁶⁴ Uo. 607. sköv., 680. sköv. Az említettek értelmében készült 1840. január közepi főrendi válasz elfogadta tehát a reverzálisok jövőt illető eltörlését, a múltban adott reverzálisok ellenében protestánsként nevelt gyerekek esetében 18 év felett nem adott további vitára lehetőséget, az áttéréseknél fenntartotta a királyi elbírálás jogát, amivel a törvényhatósági döntést követő három hónap alatt kellett élnie, a római katolikus diákokat nem gátolta a protestáns iskolák látogatásában, ha római katolikus hitoktatásban részesültek. Végül a főrendek „remélték” (enyhítve korábbi merevségüket), hogy Horvátország hamarosan maga is hajlani fog engedményekre. (Ez a remény megalapozatlan volt; kormányzati szinten sem ekkor, sem később sem történt semmi Horvátország és a magyar rendi tábla álláspontjának közelítésére.) – A válasz: Írások II. 110. sz. (382. sköv.) A főrendi vallásügyi vitákat követő titkosrendőri jelentések nehezményezték, hogy a főrendek egysége is megbomlott. (Takáts-h. 8424/a, 9002.)

¹⁰⁶⁵ Megelőzőleg a megyei viták és pótutasítások voltak soron. Békésben például az országgyűlésen is elhangzó álláspontok szembesültek, a határozat Beöthy és Deák szellemében született. Természetesen Beöthyt támogatta az új bihari pótutasítás is 1839 novemberében. (Takáts-h. 8257/d.)

¹⁰⁶⁶ 1840. január közepén, püspöki értekezleten ismertették Lonovics felirat-tervezetét Laicsák védelmében, majd főpásztori körlevél tette közzé ennek meritumát széles körben. (VÁRADY, 1924. 53. sköv.) Lonovics tanulmánya szerint az egyház sokáig tűrte a reverzális nélküli vegyes házasságokat, újabban ezek száma viszont nő, s ezzel együtt terjed a közömbösség és a hitetlenség is.

asszisztenciát „engedményként” elfogadta. Metternich és a pápa már ekkor megegyeztek, hogy Lonovics püspök megye majd Rómába az egyeztető tárgyalásokra.¹⁰⁶⁷ Egy bizonyos: a kormányzati körök jó része a magyar országgyűlést csakis szükséges rossznak tartotta, a rendek és főrendek immár a második országgyűlésen folyó, sok hónapos munkáját könnyed mozdulattal vélte félresöpörhetőnek.

A kulisszák mögötti eseményeket nem ismerő rendeknél a vitát az 1840. január 20-i kerületi ülésen Beöthy indította nagy hallgatóság és feszült figyelem mellett. Szólt az ultramontanizmus offenzívájáról, a fanatizmus erősödéséről s kérte, hogy ha a római katolikus papság kitart Laicsák mellett, menjen törvénybe, hogy vegyes házasság protestáns pap előtt is köthető. A gömöri Szentmiklóssy Viktor Beöthy támogatja már csak azért is, mivel Scitovszky pécsi püspök korábban (mint említettük), rozsnyói püspökként Laicsák törekvéseit követte, illetve írta elő egyházmegyéjében. Szentmiklóssy előadta, hogy megyéje határozata és sérelmi felirata szerint a törvényt sértő püspököknek engedelmeskedő plébánosokat ügyészi kereset alá kell vonni. Idézte Scitovszky egy korábbi beszédét is, mely szerint a protestánsok nem üdvözülhetnek. Deák ezúttal is ügydöntő súllyal beszélt. A körlevelet törvénysértésnek minősítette, mert az áldás megtagadása hívő embereknel a házasság súlyos akadályozását jelentette. Szorgalmazta a körlevelek visszavonását, de a püspökök (illetve papjaik) büntetését nem támogatta, cselekedetüket csak túlbuzgóságuknak tulajdonította.¹⁰⁶⁸ Voltak szigorúbb, kevésbé békülékeny vélemények is, mint a szatmári Kende Zsigmondé, aki Laicsákot hivatalvesztésre ítélte volna. A római katolikus egyház véleményét Rudnyánszky kanonok ismertette hosszasan: a váradi püspök csak a kötelességét teljesítette; sérelmet inkább abban látott, hogy egy megye országgyűlés elé vitte a római katolikus egyház belügyeit. Mit szólnának a protestánsok – kérdezte –, ha a katolikusok egy szuperintendensi körözüvényt Pozsonyba hoznának nyílt tárgyalásra. Scitovszky protestánsokat sértő megjegyzésére nem éppen csillapítólag azzal reagált, hogy Luther könyveit is sorra kiadják – tele a katolikusokat sértő kitételekkel.¹⁰⁶⁹

A rendek üzenete (együtt a felirati javaslattal) február 18-án, országos ülésben véglegesült, mégpedig Deák – a konfliktust élezni nem akaró – gondolatai jegyében.¹⁰⁷⁰

A főrendi vita előtt a hercegprímás püspöki értekezletet tartott, s jeleként a főpapok közt is létező részben eltérő, részben toleránsabb álláspontoknak, megróttá Barkóczy székesfehérvári püspököt, úgy látva, hogy az a kormányzat által is kívánt békésebb szellemben tevékenykedik. A püspök egyébként az országgyűlésen nyilvánosan nem lépett fel a hivatalos római katolikus állásponttal szemben, nem bírálta püspöktársát, még ha volt is magánvéleménye róla, mint ahogy Kopácsy hercegprímás sem örült 1839 márciusában Laicsák nyomtatott körlevelének. Végül azonban a római katolikus egyház főpapjai hivatalosan összezártak Laicsák védelmében – testületi, illetve egyházi érdekből. E szellem erősítése és tudatosítása lehetett a primás célja a püspöki értekezlettel.¹⁰⁷¹ Március elején a világi főrendek is konferenciáztak a szokásos helyen, Mednyánszky Alajosnál. Desseffy Aurél, Jósika Samu, Lonovics mellett Eötvös József is meghívást kapott. Róla talán már tudták, hogy a Laicsák-ügyben önálló, Deákékétól eltérő véleménye volt. Eötvös autonóm egyéniségének megfelelően a konzervatív körben is jelezte, hogy szerinte a vegyes házasságokat, ha a vőlegény protestáns, protestáns lelkész kösse meg. A

¹⁰⁶⁷ VÁRADY, 1924. 62. sköv., HERMANN E., 1934. 17. sköv.

¹⁰⁶⁸ Beszéde: DEÁK F., 2001. 241. sköv., KÖNYI, 1882. 346. sköv.

¹⁰⁶⁹ STULLER, II. 704. sköv., 862. sköv. Kovács Máttyás egri kanonok szerint Laicsák csak kiegyenlítette a polgári és egyházi rendelkezések közötti egyenetlenségeket. Leszögezte, hogy a reverzális kényszerűség, mert a római katolikus vallás a többenél igenis inkább van felruházva az üdvösségre vezető eszközökkel. Beszédében még az eretnekeket is szóba hozta. Beöthy azzal reagált, hogy elmúlt már az az idő, amikor VII. Gergely pápa IV. Henriket Canossa-járáásra kényszerítette, azaz a hóban meztelán kellett kegyelemért könyörögnie. Nagy Pál arra utalt, hogy az uralkodóházakban is többször volt vegyes házasság, sőt a közmegebecsülésnek örvendő József nádor már a harmadik vegyes házasságban él.

¹⁰⁷⁰ Nem feltételezték szándékosságot, csak túlzó vallási buzgalmat láttak, s kérték az uralkodót, hogy a törvényellenes körleveleket semmisítse meg. (Írások III. 126. sz. – 6. sköv.)

¹⁰⁷¹ Takáts-h. 9071.

Laicsák-ügyben ekkor nem nyilatkozott. Dessewffy Aurél és Jósika Samu a szerintük országgyűlésen aligha megoldható kérdésben uralkodói közbelépést reméltek (hiába).¹⁰⁷²

A március 6–7-i főrendi ülésen a hercegprimás a gömöri sérelmet (Scitovszky püspök intézkedéseit) nem tartotta országgyűlés elé valónak, mert – mondta – a megye nem adott kellő információt. A Laicsák-féle körlevelet viszont törvényesnek minősítette, leszögezve: az áldás nem a házasság lényege. Laicsákot a római katolikus egyház támogatásáról biztosította. Merev álláspontját hűsz szavazat támogatta. Eötvös József mindkét oldalt megdöbbsentette. Laicsák ügyét nem tartotta törvénysértésnek, mivel az áldás nem polgári, hanem egyházi érvényű cselekmény. Ugyanakkor viszont kerülendő a jövőbeni konfliktusokat, protestáns völegény esetén a vegyes házasságot protestáns pap elé utalta volna. Részleges különvéleményét Eötvös korábban a kaszinóban is jelezte: ha szólásszabadságot kívánunk, adjuk meg a római katolikus püspököknek is a hitbeli szabadságot.¹⁰⁷³ Őt is hűsz szavazat támogatta. Teleki József koronaőr a protestánsokkal együtt a kompromisszum mellé állt: a körlevél sérelem, törvénysértés, aminek már volt polgári következménye is (ez Eötvösnek szólt), hiszen több vegyes házasság nem köttetett meg miatta. A jövőt viszont Eötvös javaslata szolgálja, így azt támogatta. Dessewffy Aurél is besegített a megegyezésbe. Kár és szomorú – mondta –, hogy a főpapok azt tették, amit tettek, de a sikert nem ígérő sérelmi ügyet félre kellene tenni, elfogadva Eötvös kitűnő javaslatát. A nádor így is mondta ki a határozatot azzal, hogy a javaslatot pontosan megszövegezve a rendek terjesszék elő a vallásügy egészével együtt.¹⁰⁷⁴

Az ellenzék zokon vette Eötvös „dezertálását” a Laicsák-ügyben, amit egyesek túlzóan odasarkítottak, hogy Eötvös a római katolikus hierarchia mellé állt. Maga Deák is megjegyezte egy összefüggésben Eötvösnek: amit egy pillanat alatt elvesztett, azt évek alatt sem teheti jóvá. A fiatal Eötvös a kiélezett küzdelemben magánvéleményt nyilvánított, s ez politikailag – szemben az ellenzéki többséggel – nem volt jól átgondolva. Viszont nagy jelentőségű javaslata – külföldön itt-ott már gyakorlat volt pápai engedéllyel –, a protestáns pap előtt köthető vegyes házasságról, frontáltörés érdemű volt.¹⁰⁷⁵

A főrendi válasz Scitovszky ügyét félretette azzal, hogy Gömör megye sérelmi feliratára majd lesz külön királyi leirat. Laicsák ügyét nem látták sérelemnek, ugyanakkor törvényes gondoskodást akartak arról, hogy vegyes házasságnál semmiféle lelkiismereti erőltetés ne történhessék. Ki nem mondva, de várták a rendi javaslatot Eötvös indítványa értelmében.¹⁰⁷⁶

A rendek gyorsan, már március 19-én felvették a tárgyat kerületi ülésen. Beöthy Eötvös indítványát rendi javaslatként terjesztette elő, sikeresen. Meglepetést és feltűnést keltett, hogy Rudnyánszky kanonok a javaslat mellé állt: bár mint pap nem támogathatja, de a kibontakozás érdekében az országgyűlésen elfogadható (!)¹⁰⁷⁷ A pesti Szentkirályi ezek után már némileg öncélú ellenzéki radikalizmussal beszélt,

¹⁰⁷² Uo. 9129.

¹⁰⁷³ Uo. 9118.

¹⁰⁷⁴ STULLER, II. 796. sköv. Megemlítené, hogy Prónay Albert pesti adminisztrátor a vita hevében így szólt: lássuk végre, ki Magyarországon az uralkodó, a király vagy a pápa? A Laicsák-ügyben se Széchenyi, se Batthyány Lajos nem szólaltak meg; egy római katolikus püspököt egy római katolikus mágnásnak nem illet nyilvánosan bírálni, de a körlevelet támogatniuk sem lehetett. A kaszinóban állítólag Batthyány és Széchenyi össze is szólalkoztak. Batthyány bírálta a két püspököt, Széchenyi viszont mérsékletre intett. (Takáts-h. 9118.) Prónay Albert pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 410. sköv.

¹⁰⁷⁵ Takáts-h. 9140. Azt, hogy Eötvös apja, a meglehetősen eladósodott tárnokmester állítólag nem kapott a püspököktől kölcsönt, ám fia beszéde után azok még az ülés alatt összeadták az összeget, bizvást a rosszindulatú pletykák és rágalmak közé vethetjük. Ugyanakkor Eötvös megígérte, hogy a vallásügyben az országgyűlésen többé nem szólal meg és ezt be is tartotta. (Vö. uo. 9172.)

¹⁰⁷⁶ Írások III. 160. sz. (112. sköv.)

¹⁰⁷⁷ Az éles sérelmi politizálás se maradt el teljesen. Beöthy az érintett püspökök megbüntetését ismét szorgalmazta, a szepesi (egyébként szilárdan kormánypárti) Zsedényi pedig a klérus erőszakos törekvéseiről szólva rákérdezett: ezt a törvénysértő római katolikus egyházat támogatta az állam hatalmas birtokokkal és fényes hivatalokkal? Deák az Eötvös-féle javaslatot támogatta, az esztergomi Andrássyval együtt (aki kormánypárti és katolikus volt). (STULLER, II. 830. sköv., 877. sköv., vö. Takáts-h. 9169.)

de végül fontos indítványt tett: ha a főrendek szerint az áldás hiánya nem veszélyezteti a vegyes házasság érvényességét, akkor legyen ez hivatalosan is közhírré téve.¹⁰⁷⁸

A március végén véglegesülő második rendi üzenet szerint hasznos lett volna, ha az uralkodó időben orvosolja a körlevelek okozta sérelmeket, s így azok az országgyűlés elé sem kerültek volna, ám hiába várták a királyi rendelkezést. Az üzenet egyértelműen törvénysértésnek, a köznyugalom megzavarásának tartotta az áldás megtagadását, s ezért a rendek Magyarországnak a pápától való állami függetlensége jegyében is megnyugtató jogorvoslatot vártak.¹⁰⁷⁹

A főrendek április közepi válasza szerint az aggodalom megszüntetése érdekében addig is, amíg a protestáns pap előtt is köthető vegyes házasságok kérdésében a megegyezés szerinti törvényi rendezés megtörténhet, kéressék meg az uralkodó, hogy a vonatkozó rendi felterjesztésre válaszoljon. A főpapság is, a főrendek együttesen is szívesen vettek volna a békességet szolgáló leiratot.¹⁰⁸⁰

A kérdésben még két rendi üzenet s közben egy főrendi válasz született, további közeledés nem történt.¹⁰⁸¹ A további tárgyalások közben a főrendek által várt leirat nem született meg. Ez a rendek és a velük tartó főrendiek számára azért is volt nehezen érthető, mert párhuzamosan – már láttuk – befejezéséhez közeledett a szólásszabadsági, valamint az adó- és újonckérdésben a hosszú, kiegyenlítéshez vezető tárgyalássorozat, amit jól egészített volna ki egy, a vallásbékét szolgáló intézkedés. A Szentszékkal való egyeztetésekre pedig hónapokon át lett volna bőségesen idő. Az értetlenkedők nem tudtak Bécs és Róma – a magyar országgyűlést megkerülő – egyezkedéséről.

A reverzális kérdésköréről térjünk vissza a vallásügy egészét érintő tárgyalásokhoz. A február közepi újabb (2.) rendi üzenet fenntartotta a korábbi kívánságokat.¹⁰⁸²

A főrendeknél ismét sűrűn konferenciáztak. A közelgő változás jele volt, hogy a besúgók szerint közel azonos volt az 1791:26. tc-en változtatni nem akarók, illetve szándékozók száma.¹⁰⁸³ A február 24-i római katolikus püspöki konferencia áttörést mutatott. A püspökök elfogadták, hogy vegyes házasságoknál az összes gyermek az apja vallását követhesse. Ez taktikus állásfoglalás volt: látszólag engedett, ám bizonyára csak a reverzális nélkül, passzív asszisztenciával megkötött vegyes házasságból származó gyermekekre vonatkozott! Aznap a Mednyánszkyán érkező világi főrendek elhatározták, hogy a vegyes házasságok ügyében nem pártkérdésként, hanem egyéni meggyőződés szerint lehet majd szavazni.¹⁰⁸⁴

A főrendi vitára február végén került sor. Az összes püspök jelen volt. Több pontban tartották előző álláspontjukat, de a konferenciákhoz képest kevesebb szavazat esett arra, hogy a reverzálisok érvényteleníthetők, ha azokat kényszerítés, illetve ellentmondás előzte meg, vagy a gyakorlatban nem lettek végrehajtva.¹⁰⁸⁵

A március elején elfogadott főrendi válaszban helyet kapott a már említett taktikus püspökkari döntés (vegyes házasságokból származó gyermekek apjuk vallását követhessék). Az áttéréseket már a hatheti oktatás nélkül, de uralkodói jóváhagyással kívánták csak elfogadni. Végül – „a megegyezés érdekében” – kérték, hogy a rendek „ezúttal” vegyék ki a kívánságok közül a felbontott vegyes házasságoknál a

¹⁰⁷⁸ STULLER, II. 881. Megjegyzendő, hogy a váltójogügy nemzetközi híró osztrák szakembere, Wildner professzor állítólag hírül hozta Bécsből: Ausztriában is sokan remélik már, hogy a magyar országgyűlés keményen lép fel a római katolikus főpapokkal szemben, akik államként viselkednek az államban. (Takáts-h. 9172.)

¹⁰⁷⁹ Írások III. 191. sz. (262. sköv.) Az ülésről: STULLER II. 848. sköv.

¹⁰⁸⁰ Írások III. 269. sz. (307. sköv.) A főrendek az ország Rómától való függetlensége ügyében – nem meggyőzően – szögeztek le azt, hogy az uralkodó apostoli jogait, azaz függetlenségét elismerik, de hitbéli ügyekben a Szentszéktől való függést nem látták az államrendet sértőnek.

¹⁰⁸¹ Vö. Írások IV. 310. sz. (28. sköv.), 350. sz. (83. sköv.), 420. sz. (172. sköv.)

¹⁰⁸² Uo. III. 127. sz. (10. sköv.)

¹⁰⁸³ Takáts-h. 9078, 9101.

¹⁰⁸⁴ Uo. 9106. Vö. TAKÁTS, 1932. II. 112. sköv. (Politikai konventikulumok.)

¹⁰⁸⁵ A vallás egyenlőséget támogató (kisebbségi) szavazatok közül az egyik az eddig keveset szóló Batthyány Kázméré volt, aki a rendi üzenetet támogatta. (STULLER, II. 753. sköv., 783. sköv., Takáts-h. 9117., VÖLGYESI, 2006. 15. sköv.)

protestáns fél újbóli házasságának lehetőségét, illetve a protestánsok horvátországi polgárjogának szorgalmazását.¹⁰⁸⁶

A március 20–21-i kerületi ülésen a komáromi Pázmándy javaslatára elhatározták, hogy azokat a pontokat, melyekben megegyezés van – a további vitáktól függetlenül –, törvényjavaslatként felterjesztik.¹⁰⁸⁷ Beöthynek és támogatóinak közben azért sikerült két radikális javaslatot is kerületi határozattá tenni: a reverzáissal kötött vegyes házasság legyen gát nélkül felbontható, illetve a római katolikus egyházi áldás nélkül kötött vegyes házasság (Szentkirályi már érintett indítványa szerint) legyen hivatalosan és nyilvánosan érvényesnek nyilvánítva. A békülékenyek kívánságára viszont kiemelték a tervezetből az áttérések ügyét, fenntartották viszont a Horvátországgal kapcsolatos törekvéseket.¹⁰⁸⁸ Így készült el március végén az újabb (3.) rendi üzenet, benne a fő újdonságokkal: az áldás nélküli vegyes házasságok érvényessége közhírré teendő, a vegyes házasságot megkötheti protestáns pap, s az abból születő gyermekek mind követhessék apjuk vallását.¹⁰⁸⁹

Közben terjedt a valós hír Pozsonyban: a kormányzat egyezkedik Rómával, talán konkordátumot köt, amely megkérdőjelezheti a vallási sérelem ügyének folytatását.¹⁰⁹⁰ Rómával azonban ilyen gyorsan nem lehetett megegyezni, főként akkor, ha a tárgyalások előkészületei a többhónapos vallási vitákhoz képest rendkívül lassan, vontatottan indultak meg. A hír viszont alighanem gyorsította a rendek megegyezési hajlandóságát. Az április végi 4. üzenetükben elfogadták a megegyezési pontok felterjesztését, az áttérés és a múltbéli reverzálisok kérdését pedig – újabb kompromisszumként – kihagyták, s így alakult ki az üzenethez mellékelt törvényjavaslat.¹⁰⁹¹

A főrendek elfogadták a megegyezésükkel készült törvénytervezetet, sőt tettek egy további engedményt is: a püspöki pásztorleveleket ugyan nem sérelemként, de „aggodalmat” keltő esetekként emlegették.¹⁰⁹² Május 5-én a rendek 5. üzenetükkel és a csatolt 21 pontos törvényjavaslattal befejeztnek hitték a hosszú, de eredményesnek tűnő vitasorozatot.¹⁰⁹³ Szinte az utolsó percekben aztán romba dőlt a már készen álló törvény. Május 6-án a hercegprímás a főrendi ülésen nyilatkozatot olvasott fel, melyben óvását és ellentmondását fejezte ki a törvénytervezettel szemben, mivel az – úgymond – a római katolikus anyaszentegyház hitelveivel és érdekeivel ellentétes. Ez sokakat mélyen megdöbbentett, hiszen nemrégén éppen a püspöki értekezlet fogadott el több érdemi pontot, köztük azt, hogy a vegyes házasságokból született gyermekek az apa vallását követhessék. A prímás visszalépett a megegyezéstől – talán a nuncius, vagy az éppen Rómával tárgyaló kormányzat, vagy mindkettő nyomására? A főrendeknél viharos vita támadt. A nádor ugyan lehetségesnek vélte, hogy az óvás törvénybe kerüljön (amint történt az 1791-ben), de jelezte azt is, hogy óvás nem gyengít törvényt. Ugyanakkor tett egy sokat sejtető megjegyzést is: az óvás csak akkor lehet érdekes, ha a király szentesíti a törvényt.¹⁰⁹⁴

¹⁰⁸⁶ Írások III. 155. sz. (104. sköv.)

¹⁰⁸⁷ Egyre több megye adta utasításba a néhány ponton előrelépést jelentő, bár a teljes vallásszabadság szempontjából csak részleges eredményt mutató közös rendi–főrendi álláspont felterjesztését. Ezt támogatta a Teleki Józsefnél tartott protestáns értekezlet is, bizonyára a „törvényesítsük azt, ami elérhető” elve alapján. A „mindent vagy semmit” álláspont képviselői viszont Beöthyvel az élen a színfalak mögött erőteljesen támadták ezt, attól félve, hogy a protestánsok netán külön alkut kötöttek a kormánnyal, s a vallásügyben beígért, viszonylag kedvező bécsi döntés reményében engedékenyebbek lesznek a szólásszabadság, az adó- és újoncügyekben. A radikálisok félelme minden bizonnyal alaptalan volt, érdemi kormányzati tényezők már régen nem a magyar országgyűléssel kívántak értelmes egyezsége jutni.

¹⁰⁸⁸ Megemlítendő, hogy a protestánsok horvátországi polgárjogát Verőce és Szerém követei támogatták, míg Horvátország és Pozsega megye követei nem. (STULLER, II. 831. sköv., Takáts-h. 9174.)

¹⁰⁸⁹ Írások III. 190. sz. (158. sköv.)

¹⁰⁹⁰ Takáts-h. 9241.

¹⁰⁹¹ A horvátországi protestáns polgárjog kérdésével azzal hagyták ki, hogy leszögezték: a teljes magyar törvényhozást nem gátolhatja „egy kis része” ellenkezése. Az üzenet végén a rendek kiemelték: törvényellenes rendeleteket „továbbra sem” fogadnak el. (Írások IV. 309. sz. – 26. sköv.)

¹⁰⁹² STULLER II. 956., Írások IV. 349. sz. (81. sköv.)

¹⁰⁹³ Írások IV. 406. sz. (160. sköv.)

¹⁰⁹⁴ STULLER, II. 976. sköv., Írások IV. 423. sz. (173. sköv.)

A május 7-i kerületi ülésen kiobbantak az indulatok. Bónis Sámuel például kijelentette, hogy akinek nem tetszik a többség határozata, elmehet az országból...; se ő, se Deák nem fogadták el a kisebbségi óvás törvénybe vételét. Klauzál sötét lelkeknek nevezte a római katolikus főpásztori óvást támogató világi főurakat, így Mailáth Jánost, Keglevich és Hertelendy főispánokat. Az egyébként szilárdan kormánypárti Zsedényi (bár megyéje, Szepes nem támogatta a törvényjavaslatot) pedig megjegyezte: sajnálja, hogy ezek magyarok.¹⁰⁹⁵ Az e napon apró részletekben is pontosított, végleges törvénytervezetet (a primási óvás ellenére) a nádor Bécsbe küldte.¹⁰⁹⁶

A gyors és az országgyűlés nagy – és gyanútlan – többségét leforrázó királyi döntés 8-án már készen volt, s 12-én, az országgyűlés legutolsó tárgyalási napján hirdették ki (!): az idő rövidsége miatt az uralkodó a tárgyat a következő országgyűlésre halasztotta, megígérve, hogy a vallási sérelmeket rendeletekkel megszünteti. A két tábla közötti megegyezést negligáló, a tárgyat elnapoló és rendeleteket ígérő leirat irritáló hatása volt.¹⁰⁹⁷ Kihirdetése előtt az uralkodó már bizonyosan ismerte a püspöki kar május 10-i felterjesztését, melynek lényegét már Metternich kormányának is jelezték. A felterjesztést Lonovics fogalmazta meg. Érvelése szerint a római katolikus hívek Magyarországon többségben vannak, hitük a többenél régebbi; vegyes házasságot protestáns pap csak akkor köthet meg, ha ezt a pápa külön intézkedésével engedélyezi; a protestáns apa összes gyermeke pedig nem lehet protestáns (ezzel visszavonták a püspöki kar korábbi döntését), viszont lehet az összes gyermek római katolikus, mivel a protestánsoknál ez nem ütközik dogmákba. Lonovics még azt is belefoglalta az iratba, hogy a római katolikus püspökök akár ellen is állhatnak, azaz, ha az uralkodó szentesíti a törvényt, akkor sem lesz békeesség.¹⁰⁹⁸ Ezt bizonyosan csak Róma erős támogatásával s Metternichék tudtával tehette meg a nagyhatalmú római katolikus egyház is. Az inkorrekt lépés arra is utal, hogy a magyar római katolikus egyház vezetői Pozsonyban hónapokon át úgy vettek részt az országgyűlési tárgyalásokon és tettek javaslatokat is, hogy tudták: törvény aligha lesz. A leiratról s a római katolikus egyház vezetőinek eljárásából alighanem csupán azért nem lett hatalmas botrány Pozsonyban, mert egyrészt az utolsó napon már nem volt alkalom hosszabb vitákra, másrészt az amnesztia s a mögötte álló hatalmas erőfeszítés, valamint a nem lebecsülendő többi fontos törvény uralkodói szentesítése idején Deákék sem kívánták már az indulatok felszítását.¹⁰⁹⁹

Az országgyűlés végeztével a római katolikus püspöki kar értekezletén (május 14.) azonnal lépett, kihasználva a helyzetet. Utasításba adta, hogy vegyes házasság kötésénél reverzális híján római katolikus pap részéről csakis a passzív asszisztencia lehetséges. Abban pedig, hogy vegyes házasság továbbra is csak római katolikus pap előtt legyen köthető, pápai segítséget vártak. A június 10-i körlevelet július 2-án pásztorlevél követte, amely számos pápai rendelkezésre utalt, szinte offenzívaként az országgyűlés törekvéseivel szemben.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁵ STULLER, II. 978. sköv.

¹⁰⁹⁶ Uo. 981. sköv., Írások IV. 436. (194. sköv.)

¹⁰⁹⁷ Írások IV. 554. sz. (666. sköv.), közölve: MAILÁTH J., 1844. 144. sköv.

¹⁰⁹⁸ MESZLÉNYI, 1934. 406. sköv., VÁRADY, 1924. 56. sköv.

¹⁰⁹⁹ Ezt tükrözik a megyei követjelentések is. A mérsékelt, kormány-hű megyékben a vallásügyről szó is alig esett, a vallásszabadság ügyében elkötelezett megyék követői is csak egy-két mondatot írtak róla, remélve, hogy a következő országgyűlésen a már meglévő országgyűlési egyezség szellemében megszületik a törvény. Csongrád, azaz Klauzál jelentése nem tért ki a vallásügyre. (Kanc. eln. 1840:812.) Bezerédj Tolna megyének írt beszámolója a megegyezést fontosnak tartotta, ha nem követte is törvény; figyelmeztetett arra, hogy a sikerhez még kitartó munka szükséges. (Uo. 855.) Csanád követi szerint a milliókat mélyen érintő törvény nem született meg, de remélhető, hogy legközelebb meglesz. (Uo. 881.) Egyedül Gömör és Borsod jelentése volt hangvételében radikális. A leiratban beígért királyi rendeletekre megegyezte: csak törvénynek tulajdonít erőt, rendeleteknek nem. Borsod hosszan részletezve a törekvéseket, indulatosan fejezte ki reményét: Loyola Ignác, Kollonits Lipót és Pázmány Péter kora (azaz az ellenreformáció időszaka) már nem térhet vissza. (Uo. 582, 881.)

¹¹⁰⁰ HERMANN E., 1934. 22. sköv., VÁRADY, 1924. 10. sköv., MAILÁTH J., 1844. I. 145. sköv. A római katolikus papság a részletekről is utasításokat kapott. (MAILÁTH J., 1844. I. 151. sköv.) Nyolc-tíz megye támogatta a római katolikus egyházi utasításokat, körleveleket, de 43 ellenük nyilatkozott, hat pedig egyenesen büntetést kért miattuk; Pest megye azt követelte,

Hosszú előkészületek, majd több mint egyhónapos bécsi tartózkodás után, 1840 novemberében Lonovics püspök elindult római útjára. Munícióját a püspökök határozata, a pásztorlevelek és Metternich álláspontja képezték. Decemberben (könnyítendő a római tárgyalásokat és itthon a püspökök helyzetét) Laicsák püspök egészségi okokból lemondott, amit az uralkodó sajnálattal, de elfogadott.¹¹⁰¹ Lonovics elérte a pápánál azt, hogy reverzális nélkül is érvényes házasság legyen köthető, sőt azt is (nem egy magyar püspöktársa ellenére, mintegy a hátuk mögött), hogy vegyes házasság protestáns pap előtt is megköthető legyen. Metternich ezt maga is kérte.¹¹⁰²

Az e helyütt nem részletezhető viták és tárgyalások után szentesített 1844:3. tc-ben a reverzális kérdése homályban maradt, aligha kormányzati szándékosság nélkül, másfelől viszont belekerült a vegyes házasság protestáns pap előtt köthetése, sőt az 1839. március 15. (Laicsák körlevelének kiadása) óta így kötött házasságokat is törvényesítették. Az áttérés szinte akadálytalanná vált. (Költői kérdés: az állambölcsség nem azt kívánta volna-e, hogy mindez, legkésőbb 1840-ben, törvénybe kerüljön?) Bő tíz év áldatlan és kemény harcai után a harmadik országgyűlésen születhetett meg ez a törvény, de úgy, hogy a reverzálisok konfliktust szülő árnya továbbra is gátolta a teljes vallási békét.

hogy az uralkodó fossza meg méltóságától a hercegprímást, aki viszont tiltakozott a megyék határozatai ellen. Temes megye közben beperelte Lonovicsot. (MESZLÉNYI, 1934. 414. sköv., VARGA J., 1980–81. 215. sköv., MAILÁTH J., 1844. I. 153. sköv.) Ismert, hogy Kossuth börtönéből szabadulva kiállt a vegyes házasságok ügyében a vallásszabadság hívei mellett, s azt is tudjuk, személyében, házasságában is közelről érintett volt. (KLÖM VII. 650. sköv., 664. sköv.)

¹¹⁰¹ Kanc. eln. 1840:1259.

¹¹⁰² HERMANN E., 1934. 23. sköv. Az 1841. április végi pápai bréve szerint a római katolikus egyháznak nehezeére esik bármilyen vegyes házasság, de fontos okok esetén engedélyezi a passzív asszisztenciát, mintsem hogy „eretnek” pap adhassa össze a házasságot. Ezzel ellentétben a bizalmasan kezelt, párhuzamosan kiadott utasítás szerint „végső esetben, ha minden törekvés eredménytelen”, érvényes a protestáns pap előtt kötött házasság is, de a római katolikus fél csak akkor részesülhet a szentségekben, ha alapos és őszinte megbánást tanúsít. (MESZLÉNYI, 1934. 421. sköv., MAILÁTH J., 1844. I. 165. sköv.)

X. A REFORMELLENZÉK KIÁLLÁSA A ZSIDÓK EMANCIPÁCIÓJÁÉRT

A felvilágosodás szellemének terjedése, az elesettek és megalázottak iránti együttérzés, a szabadságjogok és az érdekegyesítés politikájának térhódítása egyenes úton vezette el a magyar liberális erőket a jobbágyi jogokat és lehetőségeket sem élvező, egyre növekvő számú hazai zsidóság emancipálásának felvetéséig, majd elfogadásáig.

Az Árpád-korig visszanyúló gazdag történelmi előzmények után, a török kiűzését követően még csak szórványos zsidó betelepedés a 18–19. század fordulójától tömegessé vált. 1787-ben 81, 1805-ben 127, 1840-ben már 240 ezer zsidó élt az országban. (Létszámuk felfutásában szerepet játszott a jelentős természetes szaporulat is.) Eleinte főként Nyugat-Európából, Ausztriából, Csehországból, Kelet-Poroszországból, majd Lengyelország első felosztása után, a 18. század végétől egyre inkább a lengyel területekről érkeztek. A főként Galícia felőli beáramlást a magyar hatóságok – szemben a nyugati irányból történővel – már gátolták volna, de a Habsburg Birodalom központi hatóságai a birodalmon belüli szabad mozgás mellett álltak ki, s így a galíciai bevándorlás is csekély ellenállásba ütközött. (Tegyük hozzá: Cseh-Morvaországban a zsidóság számát maximalizálták, s így a galíciai zsidók számára a legegyszerűbb megoldás a Magyarországra település lett.) Az onnan érkezők számos esetben pénz, szaktudás és kapcsolatok nélkül jöttek, s főként az amúgy is súlyos társadalmi-szociális feszültséggel sújtott Északkelet-Magyarország megyéibe, növelve az ottani gondokat. A feszültséget erősíthette az is, hogy a súlyos üldöztetésből, megalázott helyzetből menekülő bevándorlók védekezésül, megtartó erőként kapaszkodtak vallásukba, követték vallási vezetőiket, őrizték ősi szokásaikat és elkülönülést is eredményező szoros összetartásukat, amely a betelepülőkhöz a nehéz megélhetési viszonyok között vetélytársat, konkurenciát látó helyiekben növelte az idegenkedést és az ellenszenvet.¹¹⁰³

A Habsburg uralkodók és kormányaik II. József egyértelműen korlátozták a zsidók lehetőségeit, érvényesülését. Nem lehetettek katonák, nem viselhetek közhivatalt. Kirekesztett helyzetüket Mária Terézia tetézte be a megalázó türelmi adóval, melyet – 17. század végi előzmények után – 1744-től vetettek ki a zsidóságra.¹¹⁰⁴

II. József jelentősen könnyítette a zsidók helyzetén. Először, még a türelmi rendelet előtt – lazítandó a zsidók elzárkózásán – kötelező erővel előírta, hogy használják az országban közismert nyelveket, állítsanak iskolákat, és gyermekeik járhasanak nyilvános iskolákba; 1783-ban azt rendelte el, hogy a zsidók prágai mintára (ott valósultak meg először a zsidók vallási reformjai) létesítsenek iskolákat. Emellett továbbra is lehetővé tette, hogy zsidó gyerekek keresztény iskolákba járjanak úgy, hogy tilalmazott minden megkülönböztetést, a vallásoktatást pedig a zsidóknak is saját vallásukon tette kötelezővé. Az 1781-től, 1783-tól sorjázó újabb rendeletek nyomán a zsidók bérlőként már művelhettek földet, lehettek iparo-

¹¹⁰³ GONDA, 1992. 57. sköv., FEJTŐ, 2000. 47. sköv. Fejtő szerint a Galiciából érkezők körében erős volt a bezárkózás, a szeparatizmus.

¹¹⁰⁴ 1647-ben III. Ferdinánd rendelete kimondta: a zsidók nem részesei az ország jogainak. I. Lipót a török kiverését megelőző, illetve követő katolikus erőszakhullám idején kiűzte a zsidókat (az erre amúgy is hajlamos) szabad királyi városokból, bányavárosok esetén pedig azoktól csak hét mérföldes távolságon túl telepedhettek meg. Ipart nem űzhettek, a céhek nem fogadhatták be őket, ingatlan tulajdonként nem szerezhettek, jobbágytelken nem élhettek, azaz földműveléssel nem foglalkozhattak. A korlátozásokat a városok vezető testületei helyi szabályrendeletekkel tovább növelték, törekedve a konkurencia kiszorítására. Így a zsidók számára maradt a kicsiben történő, részben házaló kereskedelem, pénzügyletek bonyolítása, falusi kocsmák bérlete, pálinkafőzés. A letelepedési tilalmak a földesúri birtokokra nem voltak érvényesek, így a zsidók pénzkölcsönre, a termények felvásárlásában vitt szerepükre rászoruló földesuraknál lehetőségekhez jutottak; ez érvényes volt az egyházi birtokok jelentős részére is. Az említett korlátozások nagyban nehezítették, de lehetetlenné nem tették a zsidók megélhetését. A városok közelében, falvakban húzódtak meg és onnan bonyolították ügyleteiket. (VENETIANER, 1986. 56. sköv., 103. sköv., KECSKEMÉTI, 2008. 158. sköv., KOMORÓCZY, 2012. I. 600. sköv.)

sok is. A városokban egy ideig polgárjogot még nem kaphattak, de bárhová szabadon beköltözhattak, kivéve a bányavárosokat.¹¹⁰⁵ A türelmi taxa megmaradt, s ezen csak szépített az, hogy kamarai taxára keresztelték át. Az egyetemek viszont megnyíltak a zsidók előtt is.

Talán segít valamelyest a problémakör megértésében, ha érintjük három, a magyar zsidóság életében is jelentős város, Buda, Pozsony és Pest zsidóságának történetét.

Budán már a 12. században létezett hitközség. 1348-ban viszont kiűzték a zsidókat, amit 1360-ban megismételtek. Zsigmond budai törvénykönyve megalázó viseletre kötelezte őket: sárga foltot (úgynevezett jelet) kellett viselniük vörös köpennyel és hegyes süveggel. A török megszállás alatt súlyos adókkal terhelve, de viszonylag békében élhettek, 1580 táján már mintegy nyolcszázan. Buda felszabadításakor viszont romlott a helyzetük. Mária Terézia – említettük – állandósította a türelmi taxát, Budáról I. Lipót után ismételen ki is tiltotta a zsidókat. Egy részük Óbudára, más részük Lengyelországba távozott. Csak 1783-tól térhettek vissza.¹¹⁰⁶

Pozsonyban, amely hosszú időn át (egészen az 1830-as évekig) a magyarországi zsidóság centruma volt, III. Endre 1221-ben egyenjogúsította, 1360-ban pedig Nagy Lajos kiűzte őket, majd külön adó fejében visszatérhettek. 1399-ben számuk 8-900 volt. A 15. század végétől 1520-ig megkülönböztető jelet kellett viselniük. 1712-ben III. Károly elrendelte, hogy zárható kapukkal elkülönített városrészben lakjanak, azaz gettóban. A városban addig sem lakhattak, csak a Pálffy-birtokon, a vármegye hatáskörébe tartozó külön szabadalmas mezővárosban, a várhegy oldalában (Váralja). Az itt élő zsidók bejárhattak a város vásáraiba. Utcájukat, a „Zsidó utcát” a két végén órház zárta. 1838-ig négy új, zsidók lakta utca létesült. Pozsony szabad királyi város viszont makacsul ellenszegült a zsidók városba költözésének, szembeállva a Kamarával is. (A kapukat csak 1840 után távolították el.) 1736-ban létszámuk mintegy 1000, 1822-ben már 2100 fő. Német nyelvű iskolájuk 1783-ban jött létre. 1840-től zsidó olvasóköri létesült a városban, amit a bezárkózó ortodoxok nehezményeztek mint világias intézményt. A pozsonyi Talmud iskola már a 18. század közepén Európa-szerte híres volt; megesett, hogy 400 diákja volt egyszerre.¹¹⁰⁷

Pesten a 15–16. században még alig éltek zsidók. 1686 után is mintegy 100 évig nincs zsidó család a városban, jórészt az elzárkózó, német dominanciájú városi tanács miatt. 1783-tól Óbudáról érkeztek az első betelepülők, s főként a Terézvárosban helyezkedtek el. 1793-ban 900, 1817-ben 1500, 1833-ban 7000 körül volt a pesti zsidó közösség létszáma. Többségük immár magyarországi származású volt. A külföldről bevándorlók zöme Cseh-Morvaországból, kisebb részük az osztrák–német tartományokból és Németföldről érkezett.¹¹⁰⁸ II. József halála után a városi tanács ki akarta utasítani a zsidókat (amint az másutt is megtörtént), ám ennek a Helytartótanács ellenállt. A zsidók egy része valóban „kemény” ellenfél volt a polgárjoggal, testületi tagsággal rendelkező és a városi magisztrátus által is preferált német kereskedők számára. Egyrészt szerteágazó kapcsolatokkal és jelentős tőkeerővel rendelkeztek, másfelől részben társadalmon kívüliként, testületi, céhes korlátoktól „mentesként” (azoktól távoltartottként) könnyebben kerülhették ki az őket sújtó előírásokat, rendszabásokat. A magisztrátus igyekezett újabb családok betelepítését gátolni, sőt már a megtelepedett családok létszámát is apasztani, például kiutasítva a vagyont nem öröklő fiúgyermekeket, a nem pesti születésű alkalmazottakat – nem sok sikerrel.

A 18. század végén a tolerált (türelmi adót fizető), lakhatási engedéllyel bírók a zsidóság zömét tették ki, 1833-ra viszont ezek aránya 23%-ra csökkent. Maguk az erősebb pozíciójú, tolerált zsidó kereskedők is igyekeztek akadályozni új zsidó versenytársak pályára lépését. Az 1830-as évektől már a jobb módú

¹¹⁰⁵ FEJTŐ, 2000. 40. sköv., VENETIANER, 1986. 76. sköv., KOMORÓCZY, 2012. 805. sköv.) A Systematica Gentis Judaicae Regulatio (újabban közölve: GONDA, 1992. 201. sköv.) előírta, hogy két éven belül a felnőttek értsék az országban ismert nyelveket, a hébert az istentiszteletekre, vallási könyvekre korlátozta. A vallási könyvek csak Prágában jelenhettek meg, cenzúrázva. A kötelezően állítandó zsidó iskolákban a tantárgyaknak, tankönyveknek azonosnak kellett lenniük a központi elfogadottakkal. Iskolai bizonyítvány nélkül (10 év elteltével) zsidó nem lehetett kézműves, kereskedő.

¹¹⁰⁶ Zs Lex. 144. sköv.

¹¹⁰⁷ Uo. 718. sköv., KOMORÓCZY, 2012. 717. sköv.

¹¹⁰⁸ BÁCSKAI, 1995. 10. sköv., Zs Lex. 696. sköv.

zsidó kereskedők is tartottak a nagyszámú, biztos egzisztencia nélkül betelepülő zsidóságtól, attól, hogy azok nagy terhet jelenthetnek a hitközség szociális munkájában. Az 1830-as években megesett, hogy a zsidó kereskedelmi testület a keresztény kereskedők együletével közösen igyekezett felkutatni és megbüntetni az úgynevezett zugkereskedőket. A zsidók száma ennek ellenére folytonosan nőtt, a '40-es években egyenesen megduplázódott. Többségük – már érintettük – a Terézvárosban, kisebb, gazdagabb csoportjuk a Lipótvárosban települt meg. A családfelek több mint fele élt kereskedelemből, de az iparúzó aránya is elérte a 10%-ot, az értelmisége viszont alig érte el az 5%-ot. Az 1833-ban összeírt 725 zsidó kereskedőből 84 volt jogosult nagykereskedő. A terménykereskedők száma 117 volt, ami megkérdőjelezi a terménykereskedelem reformkori dominanciájának sokáig élő állítását, ami a 19. század második fele viszonyainak visszavetítése volt. Az említett 725 kereskedő közül 137 volt házaló, 77 ócskás és zsidó, 18 szatócs, 82 pedig alkusz. (A napóleoni háborúk konjunkturális időszakában a pesti nagykereskedők 72%-a volt zsidó, az 1830–40-es években „csak” 60%-a. Bácskai Vera szerint a reformkorban az 56 nagyobb cégből, melyek ipari, bank- és vasútügyletekben, illetve tőkeerőben vezető pozícióval rendelkeztek, 33 volt zsidó kézen. Ezek szerepe domináns volt, de nem annyira, mint a kiegyezést követő dualista időszakban, amikor viszont a vezetést már egy személyében más összetételű, többségében újonnan bevándorolt csoport vette át.

A kereskedelem megújulásában, a hitelélet újraalapozásában, a polgári értékrend kialakulásában és terjesztésében a pesti kereskedő zsidóságnak csak kisebb része volt kezdeményező és aktív, együttműködve a pesti keresztény kereskedőkkel. A mozgékony, leleményes házaló kereskedők zöme zsidó volt, ami egyértelműen a kirekesztő jogszabályok, városi rendelkezések következménye volt: a zsidó kisember el volt zárva az ipari és mezőgazdasági tevékenységtől, kereskedelmi és céhes testületek tagja nem lehetett, s így rugalmasan, akár a városi szabályokkal ellentétesen is munkálkodhatott. E kereskedők igényt és szükségletet elégítettek ki, s így az ellenük irányuló akciók rendre eredménytelenek maradtak.¹¹⁰⁹

Visszatérve az országos történehez: II. József halála után a városokban ismét nyíltan előtört a zsidóellenesség. Pest, Nagyszombat például az uralkodó idején betelepült zsidók kiutasítását határozta el; uzsorával, áruhamisítással, orgazdasággal, a keresztények kizsákmányolásával vádolták őket. A Helytartótanács elutasította a városi rendeleteket, végrehajtásukat gátolta. A magyar zsidóság képviselői 1790-ben memorandummal fordultak az országgyűléshez. Ebben a magyarság és Magyarország iránti lojalitás hangján védelmet kértek, nyugodt életet, a tisztas megélhetés lehetőségét, szabad vallásgyakorlatot és vallási autonómiát, szabad költözést és iparúzást, az ingatlanszerzés jogát. Csak azt kérik – írták –, ami minden embert megillet egy szabad, művelt állam polgáraként.

A felvilágosodás elvei már (a magyar felvilágosodás kiválóságai: Hajnóczy József, Nagyváthy János és mások az emancipáció hívei voltak) nem voltak mellőzhetők, s így 1791 elején, az országgyűlésen megszületett az – ideiglenesnek szánt – 28. tc., amely lényegében kodifikálta II. József – csak részben végrehajtott – rendeleteit. A zsidóság megőrizhette az 1790. január 1-jén fennálló pozícióit: akik II. József alatt költöztek be egy-egy városba, ott élhettek tovább, szabadon költözhetnek és kereskedhetnek, foglalkozhattak iparral (bár céhtagok nem lehettek).¹¹¹⁰

1807-ben a magyar zsidóság képviselői (az óbudaiak kezdeményezésére) az országgyűléshez fordultak az emancipációért, 1817-ben pedig (a pestiek indítványára) az uralkodótól kérték a türelmi taxa

¹¹⁰⁹ BÁCSKAI, 1995. 11. sköv.

¹¹¹⁰ FEJTŐ, 2000. 43. sköv., VENETIANER, 1986. 84. sköv., KECSKEMÉTI, 2008. 162. sköv., KOMORÓCZY, 2012. 836. 1791-ben Haller József szabadkőműves helytartótanácsos javaslatot készített a készülő közpolitikai operátumhoz, kiemelve az emancipáció és integráció előnyeit s elvetve az antijudaizmus „érveit”. A javaslat a zsidóknak minden jogot megadott volna, amit a nem nemesek élveztek akkor Magyarországon. A bizottság már csak szabad lakhatást és foglalkozási szabadságot adott volna. Az így kialakult törvényjavaslatot azonban 1795-ben, a többi operátummal együtt ad acta tették. (KECSKEMÉTI, 2008. 165.)

mérséklését. 1832-ben az országgyűlés előtt is közösségként léptek fel és nyolc tekintélyes zsidó vezetőt kértek fel arra, hogy a közös ügyet a pozsonyi országgyűlésen képviseljék.¹¹¹¹

A magyarországi zsidóság korszakunkban több szabad királyi városban is élt és dolgozott, de viták és súlyos konfliktusok között. Nagyobb részük viszont kamarai, egyházi, főnemesi, nemesi mezővárosokban és községekben élt, többnyire háborítatlanul.¹¹¹² A birtokosok többsége tudatában volt a zsidóság munkamegosztásbeli (fokozatosan nélkülözhetetlenné váló) szerepének.

Az úgynevezett rendszeres bizottsági munkálatok 1828–32 közti országos bizottsági, majd megyei vitái során a zsidóság ügye is előkerült számos más kérdés között. Az országos bizottság közjogi albizottságában Szerencsy István készített munkálatot a magyarországi zsidóság ügyéről, mégpedig viszonylag liberálisnak nevezhető szellemben. A városokban lehetővé tette volna számukra 15 évnyi ott-tartózkodás után az ingatlanszerzést és a tulajdonjogot is. A munkálatot a bizottság elfogadta. A munkálatok megyei vitája során szerteágaztak a vélemények. A liberális véleményüket (is) megfogalmazó megyék közül kiemelkedő Békés engedélyezte volna a zsidók betelepődését a bányavárosokba, míg például Csanád a szabad királyi városoktól is távol tartotta volna őket. Békés a türelmi taxa eltörlését is javasolta jó néhány megyével együtt. Nógrád viszont korlátozta volna a zsidók beköltözését az országba, Csanád és Borsod pedig egyenesen tiltotta volna. Velük ellentétben Somogy úgy látta, hogy a zsidóság kedvezően hat a pénzforgalomra, s ezért a legalább ezer forint tőkével rendelkező zsidókat be kell engedni az országba. Békés lehetővé tette volna zsidóknak is a jobbágytelki haszonvételek megvételét, azaz jobbágytelek művelését is, igaz, csak akkor, ha maguk végezték volna keresztény cseléd vagy alkalmazott nélkül. Így vélekedett Torontál is. Borsod és Nógrád viszont a jobbágyföldek bérléséből is kizárta volna a zsidókat.¹¹¹³

A szabad királyi városok – látva az országos bizottság tárgyalásait s joggal tartva a zsidók jogainak szélesítésétől – ellenakciót indítottak. A pesti kereskedők gyűlésbe hívták az ország kereskedőtestületeit, s ezen memorandumot fogadtak el, amit a városok vezető testületei is támogattak. Ebben felpanaszolták a zsidóság elszaporodását, kérték a házaló kereskedelem megszorítását, a zsidók eltiltását városi ingatlanok szerzésétől. Egyben sérelmezték az országos bizottság jogkiterjesztést ajánló munkálatát.¹¹¹⁴

Az 1832–36-os országgyűlésen külön napirendként nem került sor a zsidókérdés tárgyalására. Az 1833. április 11-i országos ülésen viszont a temesi Császár Sándor a vallásügy tárgyalásakor felvetette a zsidók emancipációját és a türelmi taxa megszüntetését. A zsidók polgárosítását Baranya, Bars, Ung és Veszprém is támogatta. A többség viszont máskor látta tárgyalhatónak az ügyet.¹¹¹⁵ 1835. május közepén, kerületi ülésen Veszprém javasolta a megyei sérelmek és kívánatok tárgyalásakor a türelmi taxa eltörlését, amit ezúttal a rendi tábla többsége elfogadott, kiemelve, hogy a taxa eleve törvényellenes volt, hiszen egykoron királyi rendelettel vezették be.¹¹¹⁶ A határozatból nem lett törvény, bár a főrendek sem ellenezték, az uralkodó viszont nemet mondott.¹¹¹⁷

Ha az európai horizontú, a polgárosulás, liberalizmus, nemzet és emberi méltóság iránt elkötelezett magyar szellemi kiválóságoknak az 1839–40. évi országgyűlés időszakában a magyarországi zsidókérdésben nyilvánított gondolatairól kívánunk tájékozódni, a legjobb azonnal Eötvös Józsefhez fordulni. (Tegyük hozzá: Eötvös a legjobbak közt is egyedül képviselte a minden feltétel nélküli emancipációt.) Hosszú és gazdag tapasztalatokkal járó nyugat-európai útja után, 1837 decemberében már dolgozott a

¹¹¹¹ Zs Lex. 698. sköv.

¹¹¹² A települések felsorolását a birtokosok nevével együtt ld. VENETIANER, 1986. 105. sköv.

¹¹¹³ VÖLGYESI, 2002. 173. sköv.

¹¹¹⁴ GONDA, 1992. 64. A gyűlésen 10 város képviselői vettek részt. (Vö. VENETIANER, 1986. 94. sköv.)

¹¹¹⁵ KLÖM I. 297.

¹¹¹⁶ Uo. IV. 425. sköv., 432.

¹¹¹⁷ GONDA, 1992. 66. sköv.

Szegénység Írlandban, illetve *A zsidók emancipációja* című nagy tanulmányain, melyek az országgyűlés végén, illetve után jelentek meg.¹¹¹⁸

A zsidók emancipációjáról szóló nagy tanulmánya az emberség és részvét szavaival indul. A második bekezdésben a nemzethalálnál is szomorúbbnak tartotta „...látni népet legyőzve, de élve végcsatája után, egy nemzetet haza nélkül, melynek központja nincs, mi körül egyesülnie lehetne, s mely mégis a világ minden egyéb lakóitól különvált; mely fegyvereit elveszté, s mégis ellenséggént üldöztetik; népet egyszóval mely hazájától megfosztva, mint test nélkül a kísértet bolyg körül nyugtalan, kínok közt, mint egy régmúlt kornak polgára, idegen az élők között, csak gyűlölet, csak elleneket találva, mintha egy nagy átok függne fején... S ily nép a zsidó!”¹¹¹⁹ A szenvedő, küszködő, „gyermekcsoporttól” gúnyolt zsidót az előítéletek sora is elszigeteli. Így meg lehet érteni, ha az elnyomottság bosszúérzetet kelt benne, s kirekesztettségében sokszor már csak egy célt lát maga előtt, a haszonszerzést. A „balga” középkori vádak (a zsidó keresztény vért iszik, keresztény gyerekeket áldoz fel vallási szertartások során) Eötvös elutasította, s a zsidóság elleni érzések fő okát a vetélytársaktól való félelemben, az érdeklében látta. Alaposan átgondolt szinte minden zsidóellenes vádat, aggodalmat és törekedett ezekre válaszolni.

A zsidók romlottak? Lehet esetenként, de tettünk-e kellően a javításukra? Nem, sőt századokon át Németországtól Anglián át Spanyolországig elüldözés, gyilkolás, inkvizíció volt az osztályrészük.

A zsidók csak a pénzt hajhásszák? Lehet, de sok más út hosszan el volt (sőt van) zárva előttük.

A zsidó csak kereskedik? A Talmud – így Eötvös – korántsem tiltja a földművelést és az iparüzést. Ahol már megtörtént a részleges vagy teljes emancipáció, ott egyre nő a zsidó mesteremberek, földművesek száma.

A zsidók emancipációja veszélyeztetheti a még gyenge, éppen fejlődő magyar nemzetiséget? Aligha; ezer éve él a magyarság az országban, használja nyelvét sok veszély után, éppen a zsidók tennék tönkre? A többi nemzetiségnél sokszor erősebb a közömbösség a magyarság sorskérdései iránt.

A zsidók a Talmud szerint becsaphatnak keresztényeket, nem perlekedhetnek keresztény bírák előtt, s esküjüket csak akkor tekintik érvényesnek, ha „hibátlan” Tórára lett letéve? Ezek kiragadott részek, melyeknek ellentmondó passzusok is találhatók a Talmudban, melynek hiteles szövege nincs, s egyes változataiban az is áll, hogy a befogadó ország törvényeit is be kell tartani.

A keresztény kereskedők nem boldogulhatnak a zsidók miatt? Ez valótlan, a keresztény is boldogulhat, ha rátermett és akar; ha pedig a zsidó ebben-abbán ügyesebb, arra a legrosszabb reakció a kirekesztés.

A még létező, zsidókat gátló törvények semmire sem vezetnek – írta befejezésül Eötvös –, nem óvják meg például a magyar földbirtokot, hiszen számos eladósodott nemes földbirtoka már ma is a zsidó hitelezőnek jövedelmez. A kirekesztés helyett a jogkiterjesztés a követendő út, ugyanis a tőke utat keres, s jobb, ha földben, ipari befektetésekben működik, mint spekulációban.¹¹²⁰

¹¹¹⁸ FENYŐ, 1973. 275. sköv. Eötvös első publikált közéleti tanulmánya viszont 1838-ban látott napvilágot *Vélemény a fogházjavítás ügyében NS Borsod vármegye ebbeli küldöttségéhez* címmel. Már ebben is a mély részvét, az emberi méltóság tisztelete és a kiszolgáltatottságban is kötelező védelme kapott hangot a korabeli börtönviszonyok elképesztő állapotának leírása mellett. (FENYŐ, 1978. 6. sköv.) Nem véletlen, hogy az ifjú publicistát (aki túl volt *A karthauzi* című regénye több részletének megjelentetésén, s már akadémikus volt) kérték fel az akadémiai Kölcsény emlékbeszéd megtartására: a 26 éves fiatal embert a kortársak is Kölcsény szellemi örökösének tartották. (FENYŐ, 1973. 276.)

¹¹¹⁹ EJM 1973. 207. sköv.

¹¹²⁰ Említsük meg meg Vajda Péter elemzését, amely 1840-ben jelent meg, még Eötvös tanulmánya előtt. Jobbágy származású, radikális demokrata publicistaként, Petőfi előhírnökeként fejtette ki álláspontját. Írása Bloch (Ballagi) Móric *A zsidókról* című kis kötete előszavaként jelent meg. A magyar nemes – írta – csak kardon és földbirtokot ismer tevékenységként, s így a zsidó kényszerűségéből is a kereskedelemnél, a pénzügyleteknél kötött ki, sokszor hitelezve a kardon és a földbirtoknak. A zsidók szétválasztásának és kirekesztésének fő okát abban látta, hogy egykor ellenálltak Rómának s nem tűrték szokásaik, vallásuk megsemmisítését. Őrzik hitüket, s ez csak akkor ütközik törvényekbe, ha tetteikben sérti mások jogait. Egyébként a keresztények a balgák, mivel a kereskedést nemtelen foglalkozásnak tekintik; így lett ez a zsidók monopóliuma, akik időnként mások rovására gyarapodnak. Igaz, a zsidó néha földesurakat zsebel ki, kocsmárosként pálinkára szoktat parasztokat

1839 tavaszán, az országgyűlés előtt a pesti zsidó közösség országos tanácskozást szervezett, amely felhívással fordult a hitközségekhez: ki-ki az illető megyénél szorgalmazza az emancipáció támogatását. Követeket is választottak, akiknek feladata lett Schwáb Löw emancipációt szorgalmazó petíciójának a rendek, illetve az udvar elé terjesztése.¹¹²¹

A megyei követutasítások közül a teljes emancipációt csak Pest, Csanád és Zala tűzte ki célul, de Zala úgy, hogy az emancipációt megszorítás nélkül támogató utasítás-tervezetet és Deák egyértelmű álláspontját a megyei közgyűlés korigálta annyiban, hogy zsidó nemesi birtokot ne vásárolhasson.¹¹²² A türelmi taxa eltörlését sürgette Arad, Torontál, Komárom, Torna, Tolna, Vas és Sáros. Utóbbi a zsidókat „kereskedelmet előmozdító személyek”-ként minősítette, utalva folyamatosan növekvő létszámukra. Győr megye viszont Széchenyi pesti közgyűlési szavait ismételte; Széchenyi ugyanis a megye követutasítást készítő bizottsági ülésén, 1839. április végén elszomorítónak mondta a zsidóság helyzetét és elismerte, hogy számosan beszélnek már közülük magyarul, még ha érvényesülésük érdekében teszik is. Zlinszky főszolgabíró teljes emancipációt kívánt, beleértve a nemesi birtok megvételének lehetőségét is. Az utóbbit Széchenyi elutasította, jelezve, hogy a magyarság még az anyanyelvét sem tudta államnyelvvé tenni, korai tehát még más nemzetiséget teljesen egyenjogúvá tenni. (Láttuk, hogy Eötvös vitatta ezt az álláspontot.)¹¹²³

Az országgyűlésen először az úrbéri tárgykör szerteágazó vitái között jelentek meg a zsidókkal kapcsolatos kérdések. 1839. július közepén kerületi ülésen felmerült, hogy a jobbágytelkeket (pontosabban azok haszonvételét) a földesúr is, zsidó is vehesse meg. (A telki haszonvételek vásárlói közül az 1836:4. tc. a zsidókat nem zárta ki.) A rendek a földesurat továbbra is távol kívánták tartani a vételtől, zsidók esetében viszont nagy vita alakult ki. A somogyi Somssich Miklós utalt arra, hogy megyéjében már használnak zsidók jobbágytelkeket. Gömör követi viszont jelezték, hogy náluk megyei statútum tiltja a zsidók betelepődését, lakhatását és emellett kitartanak. Beöthy Ödön törvénytelennek minősítette a gömöri statútumot, majd a rendek többségi határozata a jogkiterjesztés mellett foglalt állást.¹¹²⁴ Az ok-

és elszegényíti őket, de ez is részben a kirekesztés miatt történt. Vajda végül figyelmeztette a magyar zsidóságot a magyar nyelv, mint a nemzeti egység „vezércsillaga” támogatására.

¹¹²¹ GONDA, 1992. 75. sköv. Vö. KOMORÓCZY, 2012. 1028. sköv. Utóbbi szerzőnk említi, hogy a petíció a zsidó vallás beveté nyilvánítását és az emancipációt kérte. Jelzi azt, hogy a pesti zsidókkal ellentétben a pozsonyiak – jeleként a zsidóság megosztottságának – elvetették az emancipációt (!), mert azt veszélyesnek ítélték Abraham Szofer rabbi hatására, aki a Helytartótanácsnál kérte: ne legyen jogi emancipáció, mert a zsidóknak csak Palesztina lehet a hazájuk. 1839. november elején a zsidók képviselői Pesten érkezték s végül közös képviselőket választottak, akik feladata lett az, hogy az országgyűlésen segítsék elő a zsidóság ügyét, egyebek mellett a zsidók hivatalképességét, a céhekbe való belépésük és ügyvédi munkájuk lehetőségét.

¹¹²² MOLNÁR 2003/B. 141, 146.

¹¹²³ A reformkori zsidóság történetével foglalkozó szerzők ellentétesen ítélték meg Széchenyi és a zsidóság viszonyát. Gonda László emlékeztetett az egyértelműen az egyenjogúság elvi hívéként értékelt Széchenyi *Hitel*-beli szavaira: tettünk-e valamit is terményeink jobbításáért, termelésünk növeléséért? Kerestük-e a gazdasági kapcsolatot a külfölddel? Vajon nem romlana-e ránk sok termék, ha nem vinné el házunktól a zsidó? (GONDA, 1992. 65. sköv.) Venetianer Lajos az ellentmondásokra utal Széchenyi publicisztikájában: részint ostromozta társait, akik függetlenségről beszélnek, miközben a zsidó hitelező béklyóba köti őket; született katonának tartják magukat, miközben külföldön léhaskodnak, sokszor a zsidók hiteleiből. (VENETIANER, 1986. 97. sköv.) Szerinte Széchenyi az emancipáció, a polgárosítás fokozatos, nem túl gyors megoldását szorgalmazta. Fejtő Ferenc is erre utalt, sőt arra is, hogy Széchenyi féltette a még valóban nem kellően erős magyar nemzetet a tájékozott, intelligens és rugalmas zsidóságtól; elismerte, hogy akár a gyors emancipáció is erősítené az országot gazdaságilag, de nemzetiségében nem. Ugyanakkor Fejtő szerint is Széchenyi kiállt a fokozatos, a körülményekhez szabott ütemű egyenjogúsítás mellett. (FEJTŐ, 2000. 52. sköv. Jómagam Fejtő elemzésével értek egyet.) Csetényi Imre viszont leegyszerűsítve a kérdést kijelentette, Széchenyi nem volt barátja a zsidóknak, félt az erős konkurenciától. Szerinte Széchenyi szívesen vette a mezőgazdaságot, a nagybirtokot tőkével ellátó zsidókat, de annál kevésbé a gyenge magyar iparos társadalmat „veszélyeztető” zsidókat. (CSETÉNYI, 1925. 141. sköv.)

¹¹²⁴ STULLER, I. 160. sköv.

tóberi főrendi álláspont szerint, ahol a zsidók eddig nem használhattak jobbágytelket, a továbbiakban is csak földesúri engedéllyel tehessék s úgy, hogy a telket csak maguk művelhessék.¹¹²⁵

Az emancipáció 1840 márciusában került külön napirendre. 9-én a pesti Dubraviczky Simon tette az indítványt. Elfogadhatatlannak tartotta, hogy a zsidók, miközben minden közterhet viselnek, nem élvezik a jogok egyenlőségét. Minden olyan jog megadását javasolta, melyet a nem nemesek az országban bírnak. A zsidó vallást a bevett vallások közé sorolta volna, azaz nem kívánta a zsidó vallás, illetve szertartások megváltoztatását. A türelmi taxát igazságtalannak nevezte, eltörlését indítványozta. Azt is felvetette, hogy zsidók nemessé lehessenek. Szavait ellenzés nélküli köztetszés kísérte.¹¹²⁶ Március 19-én már a felirat és törvényjavaslat véglegesítése folyt, amikor a komáromi Pázmándy Dénes kihagyni javasolta a zsidó vallás bevetté nyilvánítását. Javaslatát Beöthy, Klauzál, Szentkirályi és mások elleneztek, viszont a rendek 36:16 arányban mégis elfogadták.¹¹²⁷

A március 24-i rendi országos ülésen több szabad királyi városi követ is felszólalt az emancipáció ellen, majd az elnöklő Szerencsy perszonális szép, humánus elvnek nevezte ugyan a polgárosítást, de nemzeti szempontból aggályosnak tartotta. Hangsúlyosan említette a Lengyelország, Galícia felőli egyre erőteljesebb bevándorlást. Elégnek tartotta azt, ha a zsidók megkapják a városi, illetve úrbéres ingatlanszerzés- és használat általános lehetőségét. Deákék viszont megmaradtak a kerületi ülésen már elfogadottak mellett.¹¹²⁸ Ezzel véglegesült a rendi tábla üzenete a főrendekhez és a csatolt törvényjavaslat is. Az üzenet a felvilágosult emberszeretet és a liberalizmus szép és felemelő produktuma, melynek értékét növeli, hogy a rendeknél szinte ellenszavazat, érdemi ellenérvek nélkül született meg, kivéve Szerencsy személynököt (aki az operátumoknál – láttuk – a jogkiterjesztésről írt tanulmányt, de ekkorra már az annak ütemét fékezni kívánók közé állt) és a városi, a zsidókban erős konkurenciát látó követek álláspontját; az utóbbiaknak azonban mindössze egy szavazatuk volt.¹¹²⁹

A főrendek március végén vitatták meg a tervezetet, s ha mindenben nem értettek is egyet, váratlan empátiát mutattak, s az emancipáció fő elveit nem vetették eleve el. Zay Károly a felebaráti szeretetről szólt, a kötelességek és jogok összhangba hozásáról, keresztényi türelemről. Barkóczy püspök a teljes emancipációt nem fogadta ugyan el, de a türelmi taxa eltörlését igen – utalva arra, hogy Isten a zsidókat is saját képére teremtette. Az intoleráns és korlátozott álláspontot Nádasdy Lipót képviselte: a teljes emancipációval a zsidók bármely hivatalt viselhetnek, sőt akár nemességet is szerezhetnek, amit egyszerre soknak tartott, aggódalmasan megkérdezve: zsidó akár még főszolgabíró is lehetne? A legfelkészültebb, a kérdéskört átfogó, az ismert ellenérvekre hatásosan reflektáló beszédet Eötvös József tartotta. Ebben lényegében összefoglalta mindazt, amit már említett nagy tanulmánya tartalmazott. Külön kiemelte, az aggódó keresztény kereskedők és iparosok biztonságát nem a zsidók elnyomása, hanem az emancipáció segíti. Figyelmeztetett: minden halad, a zsidóság jogtalansága viszont a középkort idézi. Ideje hát, hogy a törvényhozás lépjen. Idézte a sokszor felmerülő emancipáció-ellenes érveket s azonnal válaszolt is rájuk. – A zsidó romlott, érdemtelen a szabadságra? Vallásilag és nemzetiségként is elkülönül (nyelvben, szokásokban, szellemben), polgárosítása így nemzetellenes elemet erősítene. Eötvös válasza: a

¹¹²⁵ Erre jegyezte meg Deák az október végi kerületi ülésen: így odajuthatunk, hogy a zsidóknak megkülönböztető ruhadarabokat kell viselniük, mint például az egykori Angliában, ahol sárga kalapot hordattak velük. (KÓNYI, 1882. 323. sköv., CSETÉNYI, 1934. 157. sköv.)

¹¹²⁶ STULLER, II. 810. sköv. Vö. KOMORÓCZY, 2012. I. 1030. sköv. Dubraviczky pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 891. sköv.

¹¹²⁷ Uo. II. 830., a márciusi ülésekhez vö. VENETIÁNER, 1986. 99. sköv., BRÓDY, 1933. 206. sköv.

¹¹²⁸ STULLER, II. 845. sköv., BRÓDY, 1933. 210. sköv.

¹¹²⁹ A nép egy osztálya – kezdődött az üzenet –, mely századokon át elnyomatásban élt, megérdemli, hogy ne csak a terheket, de az állam jótékonyosságát is élvezze. A zsidó elzárva a földműveléstől, a kézművesség szabad gyakorlatától, ingatlanszerzéstől, de közben plusz adókkal terhelve, lényegében a kereskedelemre lett szorítva. Szorgalmát és összetartozását mutatja, hogy elnyomatva is képes volt „túlnyomóságra” szert tenni. Hasznos-e ezt az erőt és képességet elszígeztetni? Nyilván nem, s ezért a hazát és a zsidóságot össze kell békíteni az érdekegyesítés politikájának érvényesítésével. A mellékelt törvénytervezetben szerepelt a türelmi taxa eltörlése és a zsidók részesítése mindazon jogokban, mellyel a nem nemes lakosok is rendelkeznek. (Írások III. 182. sz. – 143. sköv.) Vö. BRÓDY, 1933. 212. sköv.

folyamatos elnyomás demoralizál, s akit sárba tipornak, az nem lelkesedik. A jogazonosság viszont a társadalom korábban elkülönülő csoportjait integrálja, amint az Hollandiában, Angliában, Franciaországban is történt. Sokak félelme szerint – folytatta – a zsidók főként kereskedők, s e tevékenységben ügyesebbek, s így egyenlőség esetén belőlük lesz elnyomó...; a nemzetközi példák ezt nem igazolják, a polgárosítás ugyanis új lehetőségeket nyit a zsidók számára és csökkenti náluk a kereskedelmi tevékenység túlsúlyát. Ha a zsidóság is hazát kap, polgárként nemzetünk tagja lesz, nála is kialakul a magyar haza szeretete. Befejezésül Eötvös leszögezte: számosan állítják, hogy a zsidó elszegényíti a lakosságot, ahol a nép szegény, ott sok zsidó él, az elnyomás nem ad ez ellen semmi garanciát, sokkal okosabb a gondokat orvosoló polgárosítás, amit a felvilágosodás szelleme is, nemzetünk érdeke is kíván.

Teleki József, a protestánsok vezéralakja nem mindenben támogatta a rendek indítványát, haladást akart, de Széchenyihez hasonlóan nem ugrásszerűen és megfontolatlanul. Elfogadta viszont a türelmi taxa eltörlését és azt is, hogy a zsidók bérelhessenek nemesi birtokokat, vehessenek jobbágytelkeket, szerezhessenek városi ingatlanokat. Dessewffy Aurél ellentmondásosan beszélt. Európa vétkeit említette a zsidókkal szemben, kijelentve, hogy felszabadításuk nem lenne a magyar nemzeti érdekek ellen. Ugyanakkor a kérdés vitájának veszélyes elnyújtását idézhette volna elő azzal, hogy szorgalmazta a megfelelő operátum tárgyalásba vételét, és elvárta a rendektől, hogy ne általános emancipációt kívánjanak, hanem részletezzék azt, amit máris megadnának. Ezzel a teljes körű emancipáció szűkítését is célozta. Szót emelt a korlátozás nélküli bevándorlással szemben, s az engedélyeket kvalifikációhoz (vagyon, mesterség tudása, igazolt jó erkölcsiség) kötötte volna.¹¹³⁰ A főrendi határozat, illetve a rendekhez küldött válasz Teleki József javaslatát tükrözte a Dessewffy-féle bevándorlást korlátozó kitételekkel.¹¹³¹

A rendi, illetve főrendi javaslatok közti fő különbség a bevándorlás kérdésén túl abban állt, hogy a főrendeké nem tartalmazta a hivatalviselés lehetőségét, a zsidó vallás, ha nem is bevetté nyilvánítását, de szabadságát.

A rendek április elején már tárgyalták a főrendi üzenetet, s azt az előrelépés érdekében nagyobb vita nélkül lényegében elfogadták. Az így kialakuló felirat és törvénytervezet az április 24-i országos ülésen véglegesült. Ebben a főrendekkel folytatott konzultáció után pontosították a beköltözés feltételeit: hiteles bizonyítvány a jó erkölcsi állapotról, legalább egyezer pengőforint értékű tőke, igazolás a megfelelő mesterségbeli tanulmányi végzettségről.¹¹³²

A meglepően pozitív, igen jelentős előrelépést jelentő rendi és főrendi állásfoglalás kissé elietett, örömteli megnyilatkozásra bírta Schwab Löwöt, a kiváló pesti rabbit. Felszólította híveit, hogy ismerjék meg a magyar hazát, tanulják meg a magyar nyelvet, nem csak önértékből, de hálából is, legyenek becsületesek a keresetszerzésben, és ne csak kereskedjenek, foglalkozzanak többet földműveléssel, mesterségekkel is. A budai hitközség párhuzamosan, április közepén a nádornál fejezte ki háláját az országgyűlésnek.¹¹³³

Az 1839 novemberében Pesten számos hitközség küldöttei által megválasztott képviselők jelen voltak Pozsonyban, és élénk figyelemmel követték a történeteket. (Közben bizalmas tárgyalásokat folytattak

¹¹³⁰ Főrendi n. 296. sköv. Eötvös beszéde: 299. sköv. Említést érdemel: Eötvös apja, Eötvös Ignác tárnokmester Dessewffy Aurélhoz hasonlóan érvelt. Dessewffy beszéde: DAÖM 1887. 263. sköv., vö. BRÓDY, 1933. 216. sköv., FERENCZI, 1903. 45. sköv.

¹¹³¹ Így is igen jelentős lépést jelentett az emancipáció irányában (türelmi taxa eltörlése, zsidók bérelhessenek nemesi ingatlanokat, lakhassanak bárhol, céhek és más társulatok tagjai lehessenek, úrbéres és városi ingatlanokat szerezhessenek; de hozzáfűzték: mivel így a zsidók helyzete jobb lesz Magyarországon, mint a környező államokban, tartományokban, a végrehajtó hatalom, s főként a megyék ügyeljenek arra, hogy megfelelő vagyonnal, képzettséggel rendelkezők kapjanak letelepedési engedélyt). – STULLER, II. 858. sköv., Főrendi n. 296. sköv., Írások III. 210. sz. (181. sköv.), BRÓDY, 1933. 230., FERENCZI, 1903. 46. sköv.

¹¹³² Írások III. 244. sz. (240. sköv.), IV. 314. sz. (40. sköv.), STULLER, II. 884. sköv. Az április 10-i kerületi ülésen a vasi követ indítványozta, hogy az adómegajánlás feltétele legyen a türelmi taxa eltörlése, de ezt a többség az adóügyi tárgyalásokhoz utalta, s végül a kényszerítő javaslatból nem lett hivatalos kívánság. (STULLER, II. 907.)

¹¹³³ CSETÉNYI, 1928. 13.

a türelmi taxáról és a növekvő hátralékok kiegyenlítésének mikéntjéről.) 1840. április közepén még örömmel írták a zsidó közösségeknek, hogy – hála az országgyűlés két táblájának –, jelentős jogokat kaphatnak, és a türelmi taxa megszüntetése is remélhető. Felhatalmazást is kértek a további tárgyalásokra és garanciákat, hogy az esetleges kötelezettségeket a közösségek teljesítik.¹¹³⁴ Április 23-án a Pozsony környéki zsidó közösségek gyűlésén támogatták az említett képviselők munkáját, és vállalták az esetleges kötelezettségeket. Képviselőik azonban ekkor már – alighanem tájékozódva a kormányzati álláspontról is – nem bíztak az emancipáció bécsi támogatásában, sőt – legalábbis egy besúgójelentés szerint – meglehetősen éles uralkodóellenes véleményt formáltak: a türelmi taxa ellentétes a magyar törvényekkel, viszont a király zsebét dagasztja. Hozzá tették, hogy a magyar birtokos osztálytól támogatást, a királytól csak taxát kaptak.¹¹³⁵ Mivel a jelentés igen gyorsan Sedlnitzky asztalára került, majd rögvest a király és környezete tudomására jutott, elképzelhető, hogy a zsidó küldöttek kifakadásai hozzájárulhattak az emancipáció ügyének bécsi elbuktatásához. A kormányzat támaszkodhatott a városi polgárok egy részének izgatott emancipáció-ellenes hangulatára is.¹¹³⁶ Április 9-én született meg Győr, Pozsony, Sopron és Nagyszombat kereskedőinek közös kérvénye, amely a zsidók polgárosításának elutasítását szorgalmazta. Az irat már a következő napon eljutott az Államkonferenciához (!), ahonnan Mailáth Antal, Cziráky, Kolowrat, Metternich és mások április 10–11-i láttamozása mellett áttették a Magyar Kancelláriához, hogy a kellő időben vegye figyelembe.¹¹³⁷ De nem csak szabad királyi városokban fogalmaztak meg emancipáció-ellenes véleményt. Míg Beöthy Ödön elkötelezetten szólalt fel az emancipáció mellett, megyéje, Bihar közgyűlése elutasította a széles körű jogkiterjesztést: még a liberálisok véleménye is az volt, hogy a teljes emancipáció a hazai ipar elfojtását idézheti elő.¹¹³⁸

Az Államkonferencia április végén Bécsben, az országgyűlési törvénytervezet és indoklása megismerése után azonnal tárgyalta a kérdést, hiszen közel volt már az országgyűlés berekesztése. Az értekezleten ismertetésre került a Magyar Kancellária országgyűlési tárgyakkal foglalkozó bizottságának munkálata. Ez a törvényjavaslat latin fordításával indult, amely már a Kancellárián készült, majd hosszan ismertette az országgyűlés feliratát. Ezután idézték több városnak az uralkodóhoz intézett ellentétes beadványát.¹¹³⁹

A kancelláriai bizottság a türelmi taxát elengedte volna, a korlátozás nélküli városi ingatlanszerzést, a nemesi birtokok bérlésének és a jobbágytelki haszonvételek megvásárlásának lehetőségét elvetette, a korlátozás nélküli betelepülés ellenszerét pedig a Helytartótanács esetenkénti engedélyében látta. Az Államkonferencia illetékes bizottsága is megengedhetőnek tartotta a türelmi taxa eltörlését, de közben befutott Keglevich magyar kamarai elnök véleménye is: ha kiesik a taxa, a zsidó községek adjanak helyette kárpótlást és fizessék be a taxa egymillió hátralékát. Az Udvari Kamara elnöke, Eichhoff József kíséző megjegyzésében már 1,7 millió tartozást említett.¹¹⁴⁰

A konferencia bizottsága a bányavárosok érdekében nem támogatta a teljes lakhatási szabadságot, viszont megkívánta, hogy a zsidók is vezessenek anyakönyvet, és éljenek állandó vezeték- és utónévvel. A nemesi birtokok bérlési lehetőségét támogatta jelezve, hogy a fennálló tiltás ellenére ez már több

¹¹³⁴ Takáts-h. 9239.

¹¹³⁵ Uo. 9257.

¹¹³⁶ Egy besúgó Pozsonyból például azt jelentette, hogy a polgárság rendkívül zaklatott a rendi javaslatok miatt, s erősen ellenzi, hogy a zsidók az addigi gettószerű területen túl bárhol lakhassanak; a városban felizzott a harag és a gyűlölet, és sokan várják, hogy Bécs elutasítsa a rendi javaslatot. (Uo. 9204.) Győr emancipáció-ellenes deputációt küldött Bécsbe, melyhez más városok is csatlakoztak. (Uo. 9207.)

¹¹³⁷ St Konf. 1840:535. (W-2996. d.)

¹¹³⁸ Takáts-h. 9256.

¹¹³⁹ Nagyszombat szerint a zsidók valóban elnyomatásban élnek, de az elhamarkodott egyenjogúság káros lenne, mert a zsidók vallásban, szokásokban, ünnepeikben nagyban különböznek a városi polgárságtól. A jogkiterjesztés így csak képzettség-arányosan pártolható. Számos külföldi, nyugat-európai példát hozott fel a korlátozott jogkiterjesztésre. Pécs a jogkiterjesztés megtagadását kérte, mert polgárai nem kötelezhetők „hitetlenek” befogadására. A bányavárosok Pozsonyban is jelen lévő követői a városokból a zsidókat továbbra is kirekesztették volna. (Vö. a következő jegyzet!)

¹¹⁴⁰ St Konf. 1840:523. (W-2996.), 1840:672. (W-2997. d.)

helyen gyakorlat. Támogatta volna a jobbágytelkek haszonvétele megvételének törvényesítését. Elvetette viszont a korlátok nélküli városi ingatlanszerzést. Kolowrat külön feljegyzésben az ügy elnapolását javasolta – utalva az idő rövidségére és arra, hogy a fontos kérdéskört összmönarchiai szinten kellene elemezni.¹¹⁴¹ Az uralkodó erre nem szánta el magát, de még a konferencia-bizottság véleményét is kilúgozva készítette el a leiratot.¹¹⁴² A rendek a törvényjavaslatot zömében elvető leiratot „fájdalommal” vették, s ahogy válaszfeliratukban írták, nem hitték, hogy az uralkodó az igazság és a közérdek ellen foglal állást. Ők a századok óta tartó elnyomást és igazságtalanságot kívánták orvosolni, az érdekeket egyesíteni, de hiába. A jobbágytelki haszonvétel megvásárlásának gátolása csak tovább rontja a zsidók helyzetét, hiszen az ország több helyén már létező gyakorlatot kérdőjelez meg. De Deákék még nem adták fel, s május 11-én a főrendek támogatásával új feliratban ismételték meg kívánságaikat.¹¹⁴³

Az újabb – május 12-i – királyi leirat további engedményt nem tett. Elvetette az ismételt feliratot.¹¹⁴⁴ Megemlítendő, hogy ez már az országgyűlés legutolsó óráiban történt, maga az uralkodó is Pozsonyban tartózkodott a törvények szentesítése és a záró ceremóniák miatt. Így a két tábla együttes ülésen és azonnal tárgyalta az új leiratot, a rendek az idő szűkére tekintettel, kényszerűségből már beérték a kevéssel is, s elkészítették az új törvénytervezetet. Dessewffy Aurél vette észre, hogy a szövegből két olyan tétel kimaradt, amit a leirat megadott: a nemesi birtokok árendálásának joga, és az, hogy ahol a zsidók szabadon vehettek városi ingatlant, tehessék továbbra is. Az utóbbi be is került a végleges szövegbe, az árendálási jog viszont végleg kimaradt. A sietség, a kapkodás (május 11–12-én a törvények sorát kellett véglegesíteni) volt az oka, vagy szándékosság? Erre még nincs válasz. Egyébként a törvények szövegének végső pontosításánál (az úgynevezett concertationál) a rendi és főrendi megbízottak mellett, mint általában, a Kancellária hivatalnokai is részt vettek.¹¹⁴⁵

A rendi tábla és a főrendek ritka, szinte teljes egyetértése is kevés volt tehát ahhoz, hogy Európában is példás emancipációs törvény születhessen. Az elutasítás ódiума a bécsi kormányzatot terheli. Egyrészt inkább hallgatott a még számos helyen német többségű, ellenérdekelt és előítéletes városi polgárok képviselőire, mint az országgyűlési többségre, másrészt (s ez lehetett a döntő) a nemzeti liberális ellenzék érdekegyesítést célzó politikáját s egyben a rendi kezdeményezést ezúttal is elgáncsolta. Az országgyűlési törvényjavaslathoz képest megszületett soványka törvény „A zsidókról” az 1840:29. tc-ként került a törvénytárba. Így is fontos és előrelendítő volt, főként a szinte bárhol lakhatás és a bármely ipar, foglalkozás űzésének lehetősége révén.

A magyar zsidóságból számosan hálások voltak, nem is annyira a végül is számukra kevés könnyebbséget jelentő törvény, hanem a rendi és főrendi, emancipációt támogató közös állásfoglalások miatt. Egy 1840 májusában megjelent „Egy izraelita érzeményei az 1840ki dicsőséges országgyűlés végeztével májusban” címmel megjelent írás belső címlapján ez állt: „Magyarhon nagylelkű képviselőinek legmélyebb tisztelettel és hálával szenteli – a szerző”. Eötvös József nagy, március végi beszédét, *Budapesti*

¹¹⁴¹ Uo. 665.

¹¹⁴² A május 10-i, a várakozásoktól jócskán elmaradó tartalmú leirat (Írások IV. 491. sz. – 243. sköv., BRÓDY, 1933. 238. sköv.) a türelmi taxa ügyében rendeletet (!) helyezett kilátásba „a magyar kormányzervek meghallgatása és jóindulatú mérlegelés után”; az országban született, vagy letelepedési engedéllyel rendelkező zsidók (a bányavárosokat kivéve) bárhol megtelepedhetnek, anyakönyveket kell vezetniük és állandó elő- és utónevet használniuk, okmányait az országban használt élő nyelveken kötelesek megszövegezni, nemesi birtokot árendálhatnak, de jobbágytelki haszonvételt nem vásárolhatnak, városi ingatlant csak ott szerezhetnek, ahol eddig is tehették. Alapíthatnak gyárakat, üzhetnek ipart, de csak maguk vagy zsidó legény segítségével. A bevándorlásokról a leirat csak annyit tartalmazott, hogy a Helytartótanács „ügyeljen” és az útlevel nélkülieket utasítsák ki.

¹¹⁴³ Írások IV. 501. sz. (252. sköv.), 513. sz. (271. sköv.), vö. BRÓDY, 1933. 238. sköv. A főrendi üléshez: Főrendi n. 631. sköv.

¹¹⁴⁴ STULLER, II. 991., Írások IV. 540. sz. (291. sköv.)

¹¹⁴⁵ A május 11–12-i történésekhez: STULLER, II. 991., Jkv II/b. 98. sköv., Írások IV. 549. sz. (297. sköv.), BRÓDY, 1933. 242. sköv. Dubraviczky többek álláspontját képviselve jelezte: a leirat számukra kevés, de szülessen belőle törvény, mert így is előrelépnek az ügyben. Deák is így vélekedett. A rendek egyébként tárgyaltak a Pozsonyban időző országos zsidó küldöttséggel is. (Vö. KOMORÓCZY, 2012. 1038. sköv.)

Szemle-beli publikációit a zsidóság nagy becsben tartotta. Komoróczy Géza ezeket egyenesen a magyar liberalizmus alapokmányaiként méltatja.¹¹⁴⁶

A törvény végrehajtása során aztán a gondok és nehézségek sora jelentkezett. Így volt ez II. József rendeletei és az 1791:38. tc. esetében is, ezért is volt szükség arra, hogy 1840-ben több ponton ismételjék, mintegy megerősítsék a korábbi törvény előírásait. Kassa város például kiutasította a zsidókat, sőt támogatást kérő deputációt menesztett Bécsbe. Győr elrendelte, hogy a városba csak magyar születésű, adóhátralékkal nem rendelkező zsidó telepedhet be, így is csak 100-300 forintnyi egyszeri különadó fejében. Pozsonyban a zsidók továbbra is csak a gettószerű külön városrészben élhettek. Az ellenpélda Szatmárnémeti volt, ahol a betelepülés teljesen szabad lett, zsidókat a céhekbe is bevettek.

Az 1843–44-es országgyűlésen a rendek állást foglaltak a türelmi taxa eltörlése, a lakhatási jog bányavárosokra való kiterjesztése, a nemesi birtokok bérelhetése mellett. A főrendek a határozatot ismét támogatták, csupán a bevándorlást mérséklő előírásokat kívántak beépíteni. Törvény ezúttal sem született, elbukott a bécsi kormányserveknél.¹¹⁴⁷ Megemlítendő: 1846-ban az uralkodó leirattal (!) eltörölte a türelmi taxát, miután nagy alkudozás után a zsidóság képviselői 1.2 millió forint taxa-tartozás kifizetését vállalták.¹¹⁴⁸

Hosszú volt még az út a Szemere-kormány 1849 nyári, már megkésített emancipációs törvényéig, s még hosszabb az emancipációt jogilag teljesen megoldó Deák, Andrássy Gyula és Eötvös József révén megszületett 1867:17. tc-ig.¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁶ A törvény pozitív megítéléséről, Eötvös méltatásáról a magyar zsidóság körében: KOMORÓCZY, 2012. 1039. sköv. Az öröme és elismerésnek része volt abban, hogy a zsidóság körében elindult a magyar nyelv terjesztése, amit például a kiváló pesti rabbi, Schwab Löw és követője, a nagyhatású Löw Lipót rabbi (aki a hitéletben is híve volt) nagyban elősegített. (Uo. 1055. sköv.)

¹¹⁴⁷ CSETÉNYI, 1928. 25. sköv., BERNSTEIN, 1936. 160. sköv. Vö. KOMORÓCZY, 2012. 1089. sköv. A reformerellenzéknél is felbukkanó ellenvéleményekhez az emancipációval kapcsolatosan: KECSKEMÉTI, 2008. 175. sköv.

¹¹⁴⁸ KOMORÓCZY, 2012. 1095. sköv.

¹¹⁴⁹ Vö. VENETIANER, 1986. 164. sköv., 196. 242. sköv., GONDA. 1992. 85. sköv., 116. sköv.

XI. VITÁK ÉS TÖRVÉNYEK A FÖLDESÚR–JOBBÁGY-VISZONYRÓL

Akár csak a feudalizmus korszerűsítéséről, vagy már a feudalizmuson túlmutató, fokozatosan erősödő polgári reformtörekvésekről volt szó, megkerülhetetlen volt a földesúr és a jobbágy közti jogi és gazdasági viszony átfogó vizsgálata. Egyes, a polgári reformok irányában is tájékozódó, felvilágosult országgyűlési követeknél már 1790-ben felmerült: a mezővárosok jómódú kereskedői, illetve földbérloi tevékenységükkel a jobbágyi alávetettség szűk kereteit feszegető polgárosuló rétegének képviselői kapjanak helyet a megyegyűléseken, sőt az országgyűlésen is. Még az a (nemesi privilégiumok élvezői és védelmezői előtt eretneknek számító) gondolat is felmerült, igaz, csak keveseknél – például Széchenyi Ferencnél –, hogy az adómentes nemesek vállaljanak részt a közadóból, azaz történjen lépés a közteherviselés felé. Hajnóczy József ezt támogatta, szorgalmazta, kiegészítve a nem nemesek hivatalképességével, mely a jobbágy–földesúri-viszony kötelezően szerződésé alakításával, a kilenced és a tized „örökös kötésben” megszabott úri járandósággá változtatásával, s a paraszti tulajdon, a capacitás lehetővé tételével. A nemesség túlnyomó része ezekről hallani sem akart.¹¹⁵⁰ A francia forradalom, a jakobinus diktatúra okozta sokk, majd a Napóleon elleni harcok és az azt követő Szent Szövetség-i időszak minden alapvető reformgondolatot félretolt. Az 1820-as évek végén, már a reformkor egyik jeles előhírnöke, Balásházy János merészelt reformokat sürgetni, köztük az örökváltságot és (óvatos fogalmazásban) a nemesi köztehervállalást. A legelsőik között figyelmeztette nemes társait: ha az idő szavát nem értik, és ahhoz nem alkalmazkodnak, társadalmi robbanás történhet. Ezt még az 1831-es nagy parasztfelkelés előtt írta Zemplénben.¹¹⁵¹ Széchenyi sem véletlenül pendítette meg még 1828-ban a nemesség és jobbágyság közötti érdekegyesítés fontosságát.¹¹⁵²

Közben már megkezdődött az úgynevezett operátumok országos bizottsági, majd megyei tárgyalásának sorozata, amit már érintettünk. A feudális jogrendet részletesen áttekintő operátumok vitája során formálódott az először a jeles minőséget, de még törpe kisebbséget alkotó, bár több megyében színre lépő és fokozatosan erősödő reformellenzék. A konzervatív többségű s a munkálatok alapcélkitűzését, a jogrend alapjait nem érintő korszerűsítést szolgáló országos bizottság is elfogadta a jobbágytelki haszonvételek eladhatását (ami akarva, nem akarva is egy lépés volt a jobbágyi tulajdonszerzés, azaz a földesúri földtulajdon privilégiumának megengedése felé); a bizottsági szűrőn a kilenced pénzbeli megváltása (pontosan a kilenced földesúr és a jobbágyok közti megegyezésen alapuló gabona-átalány szerinti éves megváltása), sőt az önkéntes és engedőleges örökváltság is átment. A földesúri önkény intézménye, az úriszék viszont érintetlen maradt, a kisebbség hiába küzdött ellene, vagy legalábbis humanizálása, az önkény kiszorítása érdekében. A megyei vitáknál már több megyében is határozottan áttört a reformvágy. Békés, Csanád, Szatmár (számos megyével együtt) elfogadta a jobbágytelki haszonvételek szabad eladhatását, mások (Baranya, Borsod, Zala, Csongrád, Somogy, Pest, Zemplén) a szabad adásvétel mellett lehetővé tették volna, hogy a jobbágy szabad egyezkedéssel a fölesúrtól a tulajdonjogot is megszerezhesse. Pest, Bars, Békés, Csongrád, Nógrád, Baranya, Temes és mások már javasolták, hogy egyezményes, engedőleges örökös szerződéseket kössenek, azaz megválthassák földesúri terheiket. Azt viszont nem mindig vették figyelembe, hogy a tulajdonjog éles ellentétbe kerülhet a fennálló feudális függéssel. Az önkéntes örökváltság kérdéskörét a legátgondoltabban a zalai javaslat tárgyalta, Deák meghatározó részvételével. Zala nem a jobbágytelki haszonvételeknél, nem a kilenced, robot szabályozásával, hanem (az országos bizottsághoz hasonlóan) az úrbéri kötésekről

¹¹⁵⁰ Erre ld. újabban: KOSÁRY, 1990. 183. sköv. Széchenyi Ferenc és Hajnóczy gondolataihoz vö. PAJKOSSY, 2003/A. 30., 37.

¹¹⁵¹ BARTA I., 1964. 29. sköv., ERDMANN, 1989. 15. sköv., KOSÁRY, 1990. 260.

¹¹⁵² BARTA I., 1964. 53.

szóló törvénycikk-tervezetnél vette elő a kérdést, javasolva: a jobbágyság örökös szerződéseket köthetnek a földesúrral, de e szerződések nem tartalmazhatják az úgynevezett királyi haszonvételeket. Zala javaslata szerint a jobbágyság nemcsak évente, megegyezés szerint fizetendő bér fejében; hanem egy kiadott összegben örökre mentesülhetnének földesúri adózásaik, szolgáltatásaik alól. A lehetőség egy-egy jobbágyot is, nem csak teljes jobbágyságot megilletett volna. Deák pontosan tudta, hogy erre már számos példa volt az országban.¹¹⁵³

Fontos fejlemény volt az, hogy a vidéken szétszóró, elszigetelt jobbágyság itt-ott mintegy bekapcsolódott a közéletbe. Pest megye operátumait például a megyebeli parasztság egy része ismerte és nagy várakozással volt az országgyűlési tárgyalások előtt.¹¹⁵⁴

Az 1832 végén kezdődő országgyűlés vitáiból, de már az előzetes állásfoglalásokból is bizonyossá vált, hogy a kormányzat az úrbéri kérdésben csak konzervatív alapú korrekciókat kíván. Szívesen vett némi jobbágyi tehercsökkentést a földbirtokosok rovására, őrizve az állami adóalapot és (nem melleleg) bizonyítva a jobbágyvédó uralkodói jóindulatot. Az egyre izmosodó reformellenzék viszont a polgárosulás irányában kívánt lépni (örökváltság, a jobbágytelki haszonvétel eladhatása, a jobbágy személyének és vagyonának biztonsága, az úriszék hatáskörének korlátozása, a községi bíróválasztás demokratizálása); ugyanakkor bizonyára tudatában volt annak, hogy a földesúr–jobbágy-viszony már rövid életű, előbbutóbb történelmi osztozkodás következik, amelyből a reformellenzékiek is (leendő birtokos polgárként) minél erősebben kívántak részesedni. Ezt jelzi a törekvés a remanentális földek allodizálására, az irtások visszavételének lehetővé tételére, a faizási jog erős korlátozására, a jobbágyi szolgáltatások biztosítására, s ennek érdekében – a legjobb reformerek ellenében – az úri törvényhatóság, az úriszék megtartására, sőt a földesúr–jobbágy-viszonyra is kiterjedő illetékességének megőrzésére is. Az utóbbi történt még az országgyűlés előtt 1832-ben például Pest, Szatmár megyében, miközben ugyanakkor számos megye ellene volt annak, hogy a földesúr a saját ügyében lehessen bírósági peres fél is.

A két éven át tartó úrbéri tárgyalások során a jobbágyság szabad költözése nem váltott ki vitát; a röghöz kötés már időszerűtlen, 1791 óta (1791:35. tc.) törvényellenes és a gyakorlatban kivihetetlen volt. A jobbágy tehát tartozásai rendezése után, földesúri elbocsátó levél birtokában szabadon távozhatott. A bizonyítványt nélkülöző jobbágy befogadása viszont büntetéssel járt, mint ahogy a jobbágyot önkényesen visszatartó földesúr is 200 forintra volt büntethető.¹¹⁵⁵ A jobbágytelki állomány meghatározása sem adott okot jelentősebb nézeteltérésekre. Az urbárium, az azt követő felmérések és a helyi gyakorlat már rögzítette a jobbágytelkek méreteit, amelyeknél viszont igen jelentős országrészi, helyi eltérések voltak.¹¹⁵⁶

¹¹⁵³ Békés az országgyűlési követválasztásoknál, a megyei tisztújításoknál a jobbágyságnak is részvételt biztosított volna. E „hajmeresztő”-nek számító kívánságot más megye nem támogatta. A legfelkészültebb reformerek e viták közepette léptek a politika mezejére, s váltak gyorsan az ellenzék vezéreivé. A zalai operátumok választmány elé kerülő teljes szövegét a Deák testvérek (Antal és Ferenc) írták; végül a munkálat mintegy 2/3-a Deák Ferenc keze alól került ki. Ő írta az egyházi, köznevelési és tudományos, közjogi, jogügyi és úrbéri munkálatokat. (MOLNÁR, 2003/A. 228. sköv.) A bizottsági munkálatokról általában: BARTA I., 1964. 92. sköv., az összbizottsági munkáról: uo. 226. sköv., az operátumok megyei vitáiról: uo. 511. sköv., a zempléni munkálatokról: uo. 414. sköv. Pest megyéhez vö. VÖLGYESI, 2002. 29. sköv., Békéshez uo. 61. sköv. Völgyesitől tudjuk, hogy a nádor Pest megye közgyűlésén támogatta az örökváltságot, Reviczky kancellár viszont a nemesi tulajdonjog elleni „demokratikus üzelmet” látott abban, s mindent meg is tett a nádor lejáratására az uralkodó előtt. (Ez más ügyekben is így volt, ellentétük éveken át kihatott a közéletre.) Az úrbéri munkálatról Békésben és az országban: uo. 65. sköv., a jobbágyi tulajdonról, örökváltságról összegezve: uo. 85. sköv.

¹¹⁵⁴ BARTA I., 1964. 52. sköv.

¹¹⁵⁵ Vö. 1836:4. tc.

¹¹⁵⁶ Magyarország jó részén és Horvátországban 1100–1300, Torontálban és Temesben 1600, Szerémben és Verőcében 2000 négyesögöles holdakkal számoltak. A piaci-, illetve útvízviszonyok, a községi határok mennyiségi és minőségi különbsége miatt hatalmas eltéréseket törvényesítettek. Felső-Magyarországon és a Dunántúlon a földek osztályzata szerint 24-40 hold szántó, hat-nyolc hold rét, Csanádban 36-38 hold szántó és 20 hold rét, Békésben 34-38 hold szántó és 22 hold rét járt egy egész jobbágytelekhez. (1836:5. tc.)

Nagy vita után, de törvénnyé lett az a földesurak számára kedvező gyakorlat is, mely szerint a számukra szükséges vagy kényelmi szempontból fontos jobbágytelkeket más, elvileg hasonló értékű telekkel felcserélhették.¹¹⁵⁷

Még áruklodóbban mutatkozott meg a birtokos nemesi érdekérvényesítés abban, hogy a remanentialis (azaz telken felüli, vagyis az úrbéri tabellákban nem szereplő, de jobbágykézen lévő) földek esetén először a rendek is ezek jobbágykézen hagyása, telkesítése mellett voltak, majd 1833 júniusában már 25:23 arányban úgy döntöttek, nem szükséges ezekből jobbágytelkeket alakítani, s ha nemesi kézen voltak (számos településen ez volt a helyzet), nem kell azokat visszaszolgáltatni a jobbágyoknak.¹¹⁵⁸ Rövidesen azonban változott a helyzet, a jobbágyérdekek támogatói kerültek többségbe, akik az október eleji kerületi ülésen már telkesíteni kívánták a remanentialis földeket.¹¹⁵⁹ Az 1834. augusztusi királyi leirat is ezt szorgalmazta.¹¹⁶⁰

A törvény végső szövegében az úrbérrendezéskor úrbéresnek minősített földek számítottak a kiindulási alapnak. Ha ahhoz képest az eltelt évek-évtizedek alatt kevesebb lett az úrbéres föld, a hiányt a földbirtokosnak vissza kellett pótolnia. (Amennyiben viszont az úrbéres föld a jobbágyok hibás, például az adóelkerülést szolgáló adatszolgáltatása miatt volt kevesebb, akkor a jobbágytelkek számát arányosan csökkenteni kellett. Így sok, egykor jobbágykézen lévő földet lehetett allodizálni.) Ha viszont az úrbéres állományban többlet mutatkozott (remanentia), azt elvileg telkesíteni kellett; ha viszont az uraság bizonyította, hogy e földeket a jobbágyok „szántották el” az úri földből, akkor azok visszaszármaztak a földbirtokoshoz. A telkesítés mint alapelv igen ingatag alapon állt, főként, ami a végrehajtást illeti. Az esetenként évtizedek homályába vesző ügyeknél a bonyolult bizonyítási, jogi eljárások szövevényében a földesurak kétségtelen előnyben voltak. A bekövetkező számos határper az ügyvédek számára lett kincsesbánya.¹¹⁶¹

A jobbágytelki haszonvételek eladhatásánál már a jobbágyságnak kedvezőbb döntés született. Az 1833. január végi kerületi ülésen a rendi többség a szabad eladás mellett volt.¹¹⁶² Voltak persze ellenzők is. A szélső konzervatív De la Motte Károly például attól félt, hogy gazdagok és idegenek vásárolják fel a telkeket és sok jobbágyból lesz földönfutó. Az 1833. július közepi országos ülésben a kerületi döntést megerősítették, de egy visszalépéssel: ha a jobbágynak utódja nincs, a földesúr megtagadhatja az eladást. Pár nap múltán újabb megszorítás következett. Korlátozták az egy személy által megvehető telkek számát, mégpedig a települések mérete, össztelekszámára szerint: 40 telek alatti községben egy, 40–80 telek esetén kettő, 120 telek fölötti községnél négy telket lehetett vásárolni. Végül, már királyi leirat nyomán, 1834. október közepén a lehetséges vevők köréből kirekesztették a helyi nemesi közbirtokosságokat és magát a földesurat is. Ezzel visszaélési lehetőséget zártak ki és gátolták a földesúri és jobbágyi földek keveredését is, már gondolva a tagosításokra, határrendezésekre is.¹¹⁶³

¹¹⁵⁷ Uo.

¹¹⁵⁸ KLÖM I. 465. sköv. A június 13-i kerületi ülésen először 21:21 volt a szavazatok aránya, másnap viszont a földesúri érdek felülkerekedett. Ez igen jelentős földterületek allodizálását, illetve nemesi kézen maradását jelentette volna.

¹¹⁵⁹ KLÖM II. 274.

¹¹⁶⁰ A rendeknél időről-időre felerősödő földesúri érdekképviselőket a kivételek meghatározásánál igyekezett a helyzetet „menteni”, sikerrel: 1835. október közepén határozattá lett, hogy ha e földek a már megtörtént úrbéres rendezések, „rendbe szedések” óta folyamatosan és bizonyíthatóan földesúri használatban voltak, mentesüljenek a telkesítés alól. (KLÖM V. 145., 154.)

¹¹⁶¹ Vö. 1836: 10. tc. 6–7. §. A számos perhez ld. SZABAD, 1957. 348. sköv., általában a remanentialis földek szövevényes ügyéhez: VARGA J., 1967. 11. sköv., 109.

¹¹⁶² KLÖM I. 140. sköv.

¹¹⁶³ A vitában már megjelentek antikapitalista nézetek, a korai angol, francia „vadkapitalizmust” emlegető félelmek is. Maga Kölcsey, sőt Deák is az eladható telkek számának korlátozása mellett állt. Úgy látták, kellő méretű ipar híján a szegényebb jobbágyok, felélve a haszonvétel árát, munka nélkül maradnak. Egyes konzervatívok viszont a földesúri tulajdon, rendelkezési jog sérelméről beszéltek, nem is alap nélkül. (Vö. KLÖM I. 565. sköv., 582. sköv., 589. sköv., III. 602. sköv. A törvény: 1836:4. tc. Vö. SÁNDOR, 1976. 155. sköv., ERDMANN, 1975. 97. sköv.)

A jobbágynak a földesúri járandóságok levonása után megmaradó közvetlen jövedelmen túl biztosított kedvezmények (haszonvételek) tárgyalása során egyértelműen láthatóvá lett a földesúri érdekek képviselője, a jobbágynak lehetőségek korlátozásának szándéka. Korabeli becslések szerint a jobbágyság kezén, használatában levő földek mintegy egyharmada volt irtásföld, amely jórészt a szorosan vett telki állományon felüli területet jelentett és éles viták forrása lett.¹¹⁶⁴

Az 1833. március eleji kerületi üléseken 35:13 arányban kerekedett felül az a nemesi álláspont, mely szerint a hivatalos telki állományon felüli összes irtást visszaválthatja a földesúr.¹¹⁶⁵ Deák az augusztusi országos ülésen igyekezett a jobbágynak helyzetét is figyelembe venni s javasolta, hogy az irtások egynegyedéből kötelező legyen jobbágytelket alakítani, sőt ha ez kevésnek bizonyulna, akár az irtások feléből is.¹¹⁶⁶ Ezáltal őt sem méltatták nagyobb figyelemre, mint ahogy Beöthy Ödön sem, aki utalt arra, hogy a jobbágynak kézen lévő földek egyharmadáról van szó, s elvételük akár lázadást is kiválthat. Az 1833. augusztus eleji országos ülés az engedély nélküli irtásokat ellenszolgáltatás nélkül, a többi kárpótlás mellett a nemesi birtokokhoz csatolhatónak határozta.¹¹⁶⁷

Az 1834. augusztusi királyi leirat az állami adóalap növelése érdekében megpróbálta az 1807. évi törvényen alapuló visszaváltási határt törvényesíteni, de az alsótábla keményen ellenállt. A zempléni Dókus László bármiféle határt elutasított és ismételten utalt a „felső” megyék súlyosabb érintettségére. A leirat irtásokra utaló részét a rendek elvetették.¹¹⁶⁸ Végül Bécs engedett és az 1835. április közepi újabb leiratban elfogadta a rendek álláspontját.¹¹⁶⁹

Az úrbéres településeknek évtizedek óta tetemes közös bevételt eredményezett az urbáriális bormérés.¹¹⁷⁰ Az 1833. eleji kerületi üléseken a Tokaj-Hegyalját is magában foglaló Zemplén megye követői nem véletlenül javasolták az úrbéres kocsmáltatás eltörlését, s helyette a jobbágynak, illetve úrbéres zsellereknek más kedvezmény nyújtását. A többség elvetette a javaslatot. Az augusztus eleji országos ülésen a zempléni Dókus László még egy kísérletet tett a szőlőbirtokos nemesség érdekének érvényesítésére. Szerinte az úrbéres kocsmáltatás a jobbágynak nem hasznos, sőt erkölcsileg káros, a földesúrnak kifejezetten hátrányos, ezért helyette ravaszul az értékében sokkal jelentéktlenebb, úgynevezett kiski-

¹¹⁶⁴ Az irtások allokálásának szándéka a 18. század közepétől egyre erőteljesebb lett. Az urbárium és a vonatkozó 1771-es rendelet a 32 éven belül keletkezettek úrbéresnek minősítette, s a földesúri visszaváltást tiltotta. Az engedély nélküli irtásokat viszont el lehetett kobozni. Az irtásföldek zöme a volt hódoltsági területeken és Észak-északkelet-Magyarországon jobbágynak volt, de nem úrbéres jelleggel. (Vö. VARGA J., 1967. 39. sköv.)

¹¹⁶⁵ KLÖM I. 203. sköv. Kivételt az az eset jelentett, ahol az irtás egyértelműen földesúri engedéllyel történt. Voltak követek, akik a visszavételnél időhatárt húztak volna 1807-tel, mivel akkor született törvény az engedély nélküli irtások visszavételéről. (1807:21. tc. 18. §) A perszónális ellentmondott: az 1828-as adóösszeírásnál (melyeket – mint ismert – a nemesi vármegyék nemes biztosai végeztek) az irtásokat és a remanentális földeket nem vették adóalapnak, azaz teleknek. Ezáltal a többség a perszónálisra hallgatott. (1833. július 27-i országos ülés – uo. I. 660. sköv.) Sokat nyomott a latban a hegyes, szűk határu településekkel jellemezhető Felvidék követeinek álláspontja. (A Felvidéken és általában a hegyes vidékeken jelentős volt az irtásföld aránya: a jobbágynak e helyeken igyekeztek hivatalos, szűkös telkeiket „kiegészíteni”)

¹¹⁶⁶ Uo. I. 620. sköv., vö. SÁNDOR, 1976. 151. sköv.

¹¹⁶⁷ KLÖM I. 627. sköv. E kérdésben Deák megyéje, Zala közgyűlésével is konfliktusba került. 1833. júniusi követjelentésében eredeti utasítása ellenére a megyét arra kívánta rávenni, hogy fogadja el az 1807-es visszaváltási határt. A közgyűlés elutasította Deák kérését. (MOLNÁR, 2003. 44. sköv.) Tegyük hozzá, Zala olyan esetekben, amikor egy községben a jobbágynak csak irtásföldből álltak, s még nem volt úrbéri felmérés, vagy az úrbéres állapotot pontosan rögzítő szerződés, a földek egynegyedét, szükség esetén felét telkesíthetőnek tartotta.

¹¹⁶⁸ KLÖM III. 513. sköv., 613. sköv. Jellemző Zemplén megye álláspontja. E megye, amely egyébként a reformellenzék elvonáiban állt, most külön póttusításban szögezte le: az irtásoknál szó sem lehet engedményekről a jobbágynak javára. (ERDMANN, 1989. 76. sköv.)

¹¹⁶⁹ KLÖM IV. 336. A vonatkozó törvényhely: 1836:6. tc. 1. §. Megemlítendő, hogy az 1836:5. tc. 3. §-a viszont úgy rendelkezett, hogy az irtás a telek része akkor, ha már a telki állományba hivatalosan beszámították s így eredeti természetét elvesztette. Bizonyos volt, hogy ebből is számos ügyvédnek lesz éveken át munkája. Az irtások zömét egyébként az összeírásokban nem vették adóalapnak, azaz az úrbéres jobbágytelek részének.

¹¹⁷⁰ A szőlővel rendelkező települések Szent Mihálytól Szent Györgyig, a szőlőt nem birtokló helységek karácsonyig mérhettek bort, azután csak a földbirtokos.

lencedet (bárány- és méhdézsma stb.) törölte volna a jobbágyi szolgáltatások közül. Balogh János Dókus ellenében azzal érvelt, hogy ha a kocsmáerkölcsileg káros, akkor zárják be a földesúri kocsmákat is. Kölcsény az úrbéres bormérés eltörlésének ellentételeként csak a termény- s állatkilenced, mint a robot melletti fő jobbágyteher eltörlését fogadta volna el. Határozattá a már létező gyakorlat lett: minden község a törvényes határidők között egy vagy több háznál mérhet bort, a határidő utáni bormérés viszont a földbirtokos jussa, melynek megsértése a készletek elkobzását vonja magával. Tegyük hozzá, hogy a földesúri bormérési privilegium meglehetősen jövedelmező volt.¹¹⁷¹

A jobbágyi haszonvételek között jelentős tétel volt (az Alföldön a legjelentősebb) a legelőhasználat, a legeltetés joga a közös legelőn. A legelő a földesúrral is közös volt (az elkülönözés még kivételnek számított), amiből számos vita, konfliktus származott. Gondoljunk csak a gypjű-konjunktúra alatti hatalmas földesúri juhnyájakra, melyek elárasztották a közlegelőt; de akadtak vállalkozó szellemű és viszonylag tőkeerős jobbágyok is, akik messze a szokásoson túlmenő számban hajtottak marhákat vagy juhokat a közörsre. Egyre általánosabbá vált a felismerés: a legelő-elkülönözés, azaz a jobbágyok, illetve földesúr legelőjének különválasztása halaszthatatlan. Ebből az országgyűlés egyik leghevesebb vitája fejlődött ki, érthetően: a már említett közelgő történelmi osztozkodás igen fontos területéről volt szó.¹¹⁷²

Az 1833. március közepi kerületi ülésen kilenc megye volt a kötelező elkülönözés mellett, a többség az elkülönözést csak ott támogatta, ahol a földesúr vagy a jobbágyok egy része kívánta.¹¹⁷³ A birtokos nemesség érdekelt volt a homályos helyzetben, ezért eleve az volt az álláspontja (s végül ez ment törvénybe), hogy a jobbágyoknak ott adható „elegendő” legelő, ahol az lehetséges (!). 12 kerületi ülésen keresztül folytak a meglehetősen kaotikus viták. Az 1833. augusztus 7-én kezdődő országos üléseken elhatározták: ott történhet meg, ahol a jobbágyok zöme kívánja és ahol egyáltalán lehetséges. Kölcsény rezignáltan meg is jegyezte: megtörténhet, hogy sehol sem lesz lehetséges.¹¹⁷⁴ Újabb nagy vitát generált a telkenként járó legelő mértéke. Az eredeti javaslat 4–16 hold volt a helyi adottságok és szokások függvényében.¹¹⁷⁵ Többen utaltak rá, hogy négy hold nem mindenhol jut egy-egy telek után, miközben például a Dél-Alföldön, a bő határú települések vidékén akár 22 is könnyen jutott. Ismét kiújult az Alföld–Felföld-vita, hiszen például Árvában vagy Turócsban az adottságok miatt csak jóval kevesebb lehetett a kiosztható legelő. A zempléni Dókus s vele Deák is amellett érvelt, hogy ahol nem adható ki legelő, vagy csak igen kis terjedelemben, ott a jobbágyok szolgálatait (robot, kilenced) kellene csökkenteni.¹¹⁷⁶ A perszonális a vitában kijelentette, hogy a jobbágyi legelőhasználat nem alkotmányos jog, csak „úri” kegy. A barsi Balogh János azonnal replikázott: ha a jobbágytól marhás-szekeres robotot várunk, adjunk legelőt is. Végül a rendi határozat a kérdés homályban tartását támogatta, amely a földesurak számára volt kedvező: ahol lehet, kapjon a jobbágy legelőt, ahol kevés a közlegelő területe, maradjon „az eddigi

¹¹⁷¹ KLÖM I. 219. sköv., II. 12. sköv. Vö. ERDMANN, 1989. 77. sköv. A törvényhely: 1836:6. tc. 2. §. A jobbágyi művelésű szőlők jogállása különleges volt. Nem számítottak úrbéres területnek, de állami adót kellett fizetni utánuk. A kérdés további fejleményeihez ld. OROSZ, 1998. 193. sköv.

¹¹⁷² Már az urbáriumkor is sok gond mutatkozott; a jelentős állattartás miatt még a nagyhatárú alföldi területeken is súlyosbodtak a viták. Az igásállatok számára például számos helyen külön legelőt hasítottak ki, melyre a gulyát tilos volt ráhajtani. A 19. század elejétől egyre erősebb lett a földesúri aloldizációs törekvéseken belül a közlegelők minél nagyobb részének kisajátítási szándéka. Békéscsabán például a 18. században a teljes legelőt (aloldium nem lévén) a jobbágyok használták. 1816-ban viszont öröklések révén több nemesi tulajdonos jelent meg és több kisebb allódium jött létre. A birtokosok már a megsztozaskor törekedtek a közlegelők kisajátítására, ami akkor nem sikerült. (Vö. SZABAD, 1957. 191. sköv., ERDMANN, 1991. 574. sköv.)

¹¹⁷³ KLÖM I. 231. sköv.

¹¹⁷⁴ Uo. I. 281. sköv., II. 27. sköv., Kölcsény beszédét ld. még: KÖLCSEY, 2011. 206. sköv.

¹¹⁷⁵ KLÖM II. 32. sköv.

¹¹⁷⁶ Uo. II. 46. sköv.

állapot”, vagy a szabad egyezkedés. Deák hiába javasolta, hogy határozzák meg: a jobbágyság számára az adott helyen a robot teljesítéséhez hány marhára van szükség és ez döntsön a legelő mértékéről.¹¹⁷⁷

Az első (1834. augusztus végén kihirdetett) úrbéri királyi leirat után, amely a helyi szokásokat érvényesítette volna, s nem fogadta el a rendek által országos – a körülményekhez, adottságokhoz mért – felosztási kulcsot (telkenként 4–16, később 4–22 hold), de támogatta a rendek javaslatára a legelő-elkülönözést akkor, ha a földesúr, vagy a jobbágság többsége kívánta. Ha a megyei küldöttség és „felső felügyelet” melletti egyezkedés nem jár eredménnyel, a leirat is úrbéri útra (úriszék, megyei törvényszék, helytartótanácsi felügyelet) terelte a rendezést. (A helytartótanácsi felügyelet írásos rögzítését a rendi javaslat nem tartalmazta.)¹¹⁷⁸ A rendek ekkor még ragaszkodtak álláspontjukhoz. A következő, 1835. április eleji leirat már támogatta a 4–22 holdas telkenkénti felosztási kulcsot. Bőséges „felesleges” legelő esetén a 22 holdnál több is adható volt telkenként. E határon belül a döntést a megyei törvényszékek úrbéri bíróságainak adta át, amennyiben a szabad megegyezés nem hozott eredményt. Említsük meg: a megyei törvényszékeket a nemesi közgyűlések küldték ki. Igaz, a Helytartótanács felügyeleti joga fennállt. Törvénybe került az a rendi kívánság is, hogy a földesúr nem rekeszthető ki a felosztásból akkor sem, ha szűkös a legelő, csak ott, ahol jogáról korábban írásban lemondott s ahol a helységben, illetve annak határában saját kezelésű földje nem volt.¹¹⁷⁹

Fontos, néhol jelentős természetbeni jóvedelmet jelentett az úrbéres jobbágyság és zselléreknek a község határában elterülő uradalmi erdőkben szabadon gyűjtött tűzifa (elvileg a hullott, száraz fák, gallyak összeszedése), illetve házépítésnél épületfa biztosítása. Ezek fejében egy-egy telkes jobbágyság évente egy öl fát volt köteles felválni és az uradalom rendelkezése szerinti helyre szállítani. A gyakorlat sokszínű volt. Ahol például erdő nem volt, az uraság más juttatással pótolhatta a faizást. Az országgyűlési viták során – az eddigiek ismeretében – a megyei követek jó része hevesen törekedett a jobbágyság jog, jóvedelem megszorítására, sőt részben felszámolására is. A cél egyértelműen a földesúri erdők kizárólagos uradalmi használata volt.

Az 1833. augusztus közepi országos ülésen az úrbéri operátum szerint került előterjesztésre az, hogy ott, ahol addig szokásban volt, maradjon meg a jobbágyság tűzifaizás. Egyesek javasolták, hogy a közösködésből eredő konfliktusok kiküszöbölése érdekében a jobbágyság válasszanak le erdőrészt. Ezt jellemzően erős felháborodás fogadta. Az eredeti javaslat és a több évtizedes szokás szerint (mint érintettük) a jobbágyság csak száraz, hullott fát szedhetett volna, amire joggal jegyezte meg Nagy Pál: az okszerű erdőgazdálkodás térhódítása korában ez szinte azonos a faizási jog elvételével. A Zempléni (tehát felföldi, sok erdővel rendelkező megyebeli) Dókus vitatta Nagy Pál érveit és a „szokás” (a sokféleképpen értelmezhető, más-más helyi megoldásokkal tarkított szokás) mellett foglalt állást. Az egyébként

¹¹⁷⁷ SÁNDOR, 1976. 152. Kölcsény a legelőfelosztásról (1833. augusztus 10.): KÖLCSEY, 2011. 207. sköv. Ő is a javaslat homályosságát bírálta. Így kifogásolta, hogy kevés vagy nem létező legelő esetén nincs benne törvényes eligazítás. (A status quo a jobbágyságak igen előnytelen volt.)

¹¹⁷⁸ KLÖM III. 641. sköv., ez része is lett a törvénynek. A leirat szeptemberi vitája: uo. III. 479. sköv. A rendek által javasolt felosztási kulcsot vö. uo. II. 32. (1833. augusztus 8., országos ülés).

¹¹⁷⁹ Uo. IV. 336. Vö. 1836:6. tc. 3. §. Már a földbirtokos nemesség legelőhasználatát és az allodizálás lehetőségét valamelyest korlátozó végleges törvényjavaslat kialakulása után több helyen leplezetlenül megmutatkozott a birtokosok „érdeksérelme” miatti dühödt felháborodás. Ez is jól jelezte a megyei közgyűlésekben és az országgyűlésen is képviselt birtokos nemesség gondolkodásának súlyos ellentmondásait. Így Zemplén (jeleztük már, hogy az egyik legjobb reformbarát utasítást küldte Pozsonyba) közgyűlésén éles kifakadások történtek az urasági jogok korlátozása miatt. Többek szerint az úgynevezett sarkalatos nemesi alapjogok nem is lehetnének országgyűlési tárgyalások témái. A megye az úrbéres földek szűkítése s az allódiумыok sérthetatlensége mellett határozott. (ERDMANN, 1989. 101. sköv.) Békés megye (Zemplénhez hasonlóan a reformellenzéki élvonalban állt követutasításával) a jobbágyság használatába jutó legelők erős korlátozását követelte. (VÖLGYESI, 2002. 79.) Az 1848-as törvények sem mentek túl (a legelőket illetően) az 1836. évin. A földesúri pozícióvédelmet magyarázza, hogy az országban (Erdély nélkül) tízmillió hold sorsáról volt szó. (OROSZ, 1998. 189. sköv., 204. sköv.) Tegyük hozzá: az 1836-os törvény a felosztási kulcs nyomán kihaló jobbágyság legelők feletti terület „önként értetődően” a földesúré lett. Számos nagyhatárú, bőséges legelővel rendelkező településen ez a korábbi gyakorlathoz képest jelentősen csökkentette a jobbágyság által használt legelőt!

reformmellenzéki Beöthy Ödön demagógiára is hajlamos volt a földesúri „jog” védelmében. Az 1833. augusztus 13-i országos ülésen az épületfaizást a „feudalizmus szennyének” nevezte leszögezve, hogy az ingyenes adományok lustává teszik a jobbágyot, márpedig a cél a nemzet nevelése. A faizás helyébe Beöthy az adókedvezményt, a kereskedelem élénkítését javasolta. (Az adókedvezmény az állami bevételek kárára növelte volna az erdőkben a földesúr rendelkezési önállóságát.) Az épületfaizás ki is maradt a rendi határozatból.¹¹⁸⁰

Az 1834. augusztusi leirat az urbárium óta bevett helyi szokásokat őrizte volna, de a rendi tábla makacsul kitartott.¹¹⁸¹ A kérdést újabb királyi leirat döntötte el, amely 1835 augusztusában ismételten a korábbi szokás mellett foglalt állást. A rendek (az örökválság ügyének bukása, a kormányzati aknamunka sikere után vagyunk) 24:23 arányban a leirat mellé álltak, azaz sajátos módon (a reformmellenzék elleni bécsi akciók nyomán) a jobbágyság ügye egy számukra fontos kérdésben a földesurak ellenére dönt el.¹¹⁸²

A faizásnál a rendek azért elérték néhány számukra kedvező megszorítást: így épületfát csak ott kaphatott a jobbágy, ahol addig szokásban volt, de csak „jelentős” erdő léte esetén és „az erdei rend sérelme nélkül”. Ez is súlyos viták és konfliktusok forrása lett. További megszorításként került a törvénybe az, hogy az épületfaizás csak a ház, illetve az istálló tetőzetére érvényes, nem értve bele a deszkát és a zsindelyt. Ezzel ugyancsak kérdésessé vált, hogy hegyes-erdős vidékeken milyen feltételekkel épülhetnek az ott szokásos faházak!?

Az úrbéri operátum szerint a húsmérés (mészárszék nyitása), a boltnyitás, vadászat, halászat mind földesúri jogoknak minősültek, melyeket csak külön bér fejében kaphattak meg az úrbéreszek. A mészárszék esetében ez nem is váltott ki vitát, törvénybe ment, hogy a jobbágy nyithat mészárszéket, de csak akkor, ha a földesúr nem gondoskodik elegendő hús kiméréséről.¹¹⁸³

A boltnyitás lehetősége (itt érdemi bevételi lehetőségéről volt szó) újból nagy vitát gerjesztett. Indításként Kölcsey jelezte: náluk, Szatmárban a jobbágy szabadon nyithat boltot, ez soha nem képezte földesúri privilégium tárgyát. Dókus Zemplénből a többség véleményét fordította Kölcseyvel szembe: minden a földesúré, amit törvényesen át nem engedett. Ez vált határozattá.¹¹⁸⁴

A már többször érintett 1834. augusztusi úrbéri királyi leirat a jobbágyok boltnyitása mellett foglalt állást, de a földesúrnak fizetett némi taxa fejében. Ezt a rendek elfogadták.¹¹⁸⁵ A jobbágyi haszonvételek kérdéskörének végén megjegyzendő, hogy a vadászat, halászat, vásár- és piactartás, helyi vámok kivetése és szedése tilos volt a jobbágyoknak és jobbágyközségeknek, kivéve a külön privilégiumok (például mezővárosi kiváltságok) esetét.

¹¹⁸⁰ KLÖM II. 49. sköv., a főrendeknek a jog megtartását támogató javaslata: uo. 28.

¹¹⁸¹ Uo. III. 652. sköv.

¹¹⁸² A rendek kormányzati és vele főrendi nyomásra már augusztus elején elfogadták a szokás törvényesítését, de azzal, hogy az épületfaizás a jobbágytelek haszonvételeinek eladása után az új tulajdonosra már ne legyen kiterjeszthető. Az említett rezolúció ezt elvetette, amit a rendek végül elfogadtak. (Uo. V. 10. sköv.) Érdemes említeni a szepesi Zsedényi Eduárd álláspontját: a Felföld számos részén a nemesség néha egyetlen jövedelmi forrása az erdő, a törvényjavaslat tehát „ismét” a Felföld kárára született. Feltette a költői kérdést: ezek után melyik nemes fog erdőt nevelni, ha az a jobbágyot szolgálja? (Uo. V. 40.) A „jobbágyvédő” bécsi politika itt sajátos módon a főrendek egyöntetű támogatásával nyert, s bár az arisztokrácia birtokában hatalmas erdőségek voltak, náluk viszont a kormányzati politika támogatása még az egyéni érdeket is felülírta. (A vonatkozó törvényhely: 1836:6. tc. 4. §.)

¹¹⁸³ 1836:6. tc. 6. §. Némi kibúvót jelenthetett az úrbéreseknek az, hogy saját marhájukat kimérhették, amennyiben azt kényszerből kellett levágni.

¹¹⁸⁴ Országos ülés 1833. augusztus 17. – uo. II. 68. sköv. Volt követ, aki emlékeztette Kölcseyt, hogy ő is a nemességet, az „arisztokráciát” képviseli, mire Kölcsey válasza: valóban, de csakis az önzetlen arisztokráciát (értsd a nemességet), mivel az elnyomó nem érdemel tiszteletet. Kölcsey beszédéhez ld. még KÖLCSEY, 2011. 214. sköv. Kölcsey a vitában kiemelte: a törvényes szabályozás hiánya (a boltnál az áll fenn) nem jelenti, hogy a földesúr szabadon rendelkezhet.

¹¹⁸⁵ A boltot bérbe is lehetett adni, ám itt a rendek törvénybe tétettek egy kirekesztő tételt: a földesúr megtagadhatta a bérletet, ha a leendő bérlő nem volt helybéli lakos, illetve személye a községre nézve káros lehetett. (Uo. IV. 336., V. 16., 41. Vö. 1836:6. tc. 7. §.)

A jobbágytelek a feudális korban földesúri tulajdonnak számított, mely után az úrbéres jobbágy természetbeni, illetve pénzbeli szolgáltatokkal tartozott. Ahogy „A jobbágyi tartozásokról” szóló 1836:7. tc. első bekezdésében olvashatjuk: „Minthogy a jobbágy által művelt föld tulajdona az uraságot illeti, az egyenes igazsággal megegyező, hogy attól adózások és szolgáltatások tétessenek a Földes-Úrnak...”

A jobbágy, illetve zsellér háza után évente egy forintot volt köteles fizetni. A zempléni Dókus e teher, azaz a füstpénz eltörlését javasolta ugyan, de ebben csak Nagy Pál támogatta, kívánva, hogy váljon valóban „füstté”. A törvény ugyanakkor életben hagyta a néhol eltérő szokást is, így néhány helyen kevesebbet kellett fizetni, másutt viszont többet.¹¹⁸⁶

Jelentősebb tétel volt a jobbágy szántóföldi terméséből a kilenced kötelező átadása az uraság részére. Az operátum ajánlotta a (nem kötelező) megegyezést a pénzbeli megváltásra, illetve az évenkénti teher terméstől független azonos mértékére. Az országgyűlés ezt – vita után – elfogadta. A vitában a somogyi Somssich Miklós a földdel való megváltást javasolta; többen támogatták, de kisebbségben maradt. Borsiczky István volt az egyetlen, aki a kilenced eltörlését indítványozta, emlékeztetve a francia forradalomra. A többség a megegyezési megváltás lehetőségét fogadta el.¹¹⁸⁷

Az úrbéres eredetű szőlők után is járt az uraságnak a kilenced. A jövőben keletkező hatalmas vitákat jelezte előre az a néhány követi álláspont, melyek szerint a szőlők nem részei az úrbéres állománynak. Számos helyen valóban a szőlők telken felüli, vagy telekbe számított jellege idővel elhomályosult. A viták után a törvény végül is utalt a szokásra, a helyi különbségekre. A rendek nem vállalták a kérdés pontosítását. Ugyanakkor a földesúr jövedelmét garantálta az az előírás, ami szerint az egyik évben a szőlők utáni kieső kilencedet (fagykár, aszály) a következő évben a jobbágnak pótolnia kellett.¹¹⁸⁸

Az úgynevezett kiskilencedeket (bárány-, kecske szaporulata, méhrajok utáni kilenced stb.) a rendi tábla eltörölni javasolta, egyetértve az operátum vonatkozó részével.¹¹⁸⁹ A főrendek megtartották volna, mivel – úgymond – a nagylelkűség nem kötelező, s ez a bevételi forrás főként őket, a nagybirtokosokat érintette erősebben. Végül ők is „nagylelkűség” mellett döntöttek.¹¹⁹⁰

A jobbágyi szántóföldi termés tizedének (amely a római katolikus egyháznak járt, bár általában a világi földesúr bérelte) kérdésében az országgyűlés ugyanúgy döntött, mint a kilencednél. Kölcsény ugyan az 1834. augusztus 19-i kerületi ülésen kifejtette, hogy a dézsmát egykor az országgyűlés adta, így most el is törölheti. Többen támogatták, a többség azonban nem.¹¹⁹¹ Számosan javasolták a megváltást itt is, a törvénybe ennek lehető elősegítése be is került, hasonlóan a kilencedhez. 1834. augusztus végén kerületi ülésen először határozattá vált, hogy a protestánsokat mentesítik a tized alól. Az 1835. november közepi kerületi ülésen viszont ezt elejtették. Kiemelendő, hogy 1834 augusztusában még 26:19 volt a szavazati arány a protestánsok mentesítése javára.¹¹⁹²

A legsúlyosabb jobbágyi teher a munkajáradék, azaz a robot természetesen hosszú tárgyalásra adott okot, de az operátum fő javaslatai az országgyűlésen is megálltak, hiszen a sok évtizedes országos gya-

¹¹⁸⁶ Országos ülés 1833. augusztus 19. (KLÖM II. 78. sköv.) Pozsega, Verőce és Szerém megyékben házanként három forint volt a füstpénz. Vö. 1836:7. tc. 1. §.

¹¹⁸⁷ Megjegyzendő, hogy a kilenced – ahogy Somssich is megjegyezte – a szorgalmat sújtotta, hiszen a jobban és többet termelő többet fizetett; ráadásul a természetbeni beszedés sok vitával és kárral járt. (Az uraság emberei sokszor késlekedtek a begyűjtéssel, közben a jobbágy kénytelen volt nézni, hogy a földeken összegyűjtött termés egészének állapota romlik és így tovább.) Határozattá is lett, hogy az uraság köteles az aratás után három napon belül a részét elvinni. A megváltásnál több követ is megjegyezte, teljes értékű legyen, figyelemmel a helyi különbségekre. Volt ugyanis település, ahol a kilenced telkenként négy, másutt akár negyven forintot is ért. A törvény az ugar-kilencedet, azaz az ugar bevetéséből származó termény utáni kilencedet eltörölte. Megszorításként a törvénybe vették, hogy ugart bevetni csak ott szabad, ahol azt a föld minősége engedi, illetve a legeltetést nem gátolja. (KLÖM II. 88. sköv., 241. sköv., 319. sköv., vö. 1836:7. tc. 2. §.)

¹¹⁸⁸ 1833. augusztus 27-i országos ülés. (KLÖM II. 115. sköv.) Vö. 1836:7. tc. 3. §.

¹¹⁸⁹ 1833. augusztus 29-i országos ülés. (KLÖM II. 119. sköv.)

¹¹⁹⁰ Főrendi ülés 1833. szeptember 19. (uo. 246. sköv.) Vö. 1836:7. tc. 4. §.

¹¹⁹¹ KLÖM III. 431. sköv. A többséget 32 voks jelentette 16 ellenében. Kölcsény beszédéről vö. KÖLCSEY, 2011. 311.

¹¹⁹² Uo. III. 470., V. 225. sköv.

korlatot követték. Egyet a rendek a legelején leszögeztek, s ez később döntéssé is vált: a robot se külön, se telekkel együtt bérbé nem adható.¹¹⁹³

Többen javasolták, hogy az évi robotot a jobbágyok arányosan legyenek kötelesek leszolgálni, azaz ne legyen a teher dologidőben túlzottan súlyos. A többség azonban úgy döntött, hogy sürgős munkák esetén az uraság hetente akár két napot is követelhesen telkenként, az átlagos heti egy helyett. Sőt, a robot háromnegyede a tavaszi–nyári időszakban lett elrendelhető. A robot éves mértéke változatlan maradt: a telkes jobbágy évi 52 ígás, vagy 104 gyalogos napot szolgált, a házas zsellér 18-at. A békési Novák Antal kötelező pénzbeli megváltást javasolt, jelezve: öt robotnap sem ér fel egy napszamos egynapi teljesítményével. Ezt sokan igaznak mondták, a javaslatot mégis kivihetetlennek tartották, mondván, hogy számos helyen az országban a robot helyetti bér munkára nincs elegendő szabad munkaerő. Akadályként említették a jobbágyok pénztelenségét is. Ez az állítás ellentétben állt azzal, hogy a rendek, sőt a főrendek is jórészt támogatták az örökváltságot. Másfelől országszerte jelentős volt a házas, sőt házatlan zsellérek száma, azaz többnyire volt szabad munkaerő. Végül is maradt a természetbeni teher, a robot.¹¹⁹⁴

A feudalizmus alkonyán viszont a robot egyre kevésbé volt alkalmas igényesebb munkáknál, fokozatosan elértéktelenedett, ám bér munkást foglalkoztatni a legtöbb földesúr valóban csak kivételes esetekben volt képes az általános pénzhiány miatt.¹¹⁹⁵

A korábban érvényes rendelkezések szerint a jobbágyot terhelte még az évi háromnapos vadászati (hajtási) kötelezettség. A rendi tábla kerületi ülésén ennek eltörlését indítványozták, bár Beöthy Ödön a kártevő állatok miatt megtartotta volna. Nagy Pál ezúttal is szellemesen replikázott: ha a faizásnál a jobbágyok erdei kártevéseit emlegettük, akkor ne vigyük az erdőbe őket kopónak sem. Az országos ülés is az eltörlés mellett döntött, de a főrendek hatására mégis érvényben maradt.¹¹⁹⁶

A jobbágyterhek örökös megváltása, az örökváltság az országgyűlés fő vitatémája volt. Lényegét a Wesselényi-per és az azt követő politikai perek közvetlen előzményeként, kiváltó okaként, illetve ürügyeként már részleteztük a kormányzat sok hónapos, országos kiterjedésű aknamunkájával és az ügy bukásával, Kölcsey lemondásával együtt. Most a témát csak a jobbágyi tulajdon, az úgynevezett capacitas (birtokbírhatás) körüli adáz vita rövid bemutatásával érintjük. Említettük már, hogy a mereven konzervatív Ferenc császár az önkéntes örökváltság ügyét a Lajtán túli területeken már 1831-ben megbuktatta, jóllehet a birodalmi felső vezetésben is számosan (például Kolowrat, Sedlnitzky) támogatták.¹¹⁹⁷ A császár és magyar király a nádoron át a magyar főrendeknek is üzent még az 1832–36-os országgyűlés elején: ne akadályozzák a rendi javaslatot, az örökváltságot ő maga veri szét.¹¹⁹⁸

¹¹⁹³ A határozat szerint, ha a jobbágy nem képes a munkára – de csak akkor – válthassa meg a robotot pénzben. (Kerületi ülés 1833. április 21. – KLÖM I. 314.)

¹¹⁹⁴ Országos ülés 1833. augusztus 29. (KLÖM II. 120. sköv.) Hosszas tárgyalást idézett elő a robotolás módjának kérdése. Előírták – nagy többséggel –, hogy a jobbágy köteles azzal a szerszámmal, fogattal robotolni, melyekkel a saját telkét műveli. A robotot napkeltétől napnyugtáig kellett végezni (Nagy Pál meg is kérdezte: próbált-e már valaki a teremben lévő köztul napkeltétől napnyugtáig kaszálni? – Uo. 127.), a munkába menés és jövés idejét ebbe beszámították, de a messziről érkező jobbágnál időszakosan heti négy nap robotot is előírhattak. Télen viszont a robotosnak napkeltére már a helyszínen kellett lenni és csak napnyugtakor indulhatott haza. A mulasztó, „vétkes” jobbágy költségére az uraság mással elvégeztethette a munkát s többszöri ismétlődés esetén, hivatalos úton kimozdithatta a jobbágyot a telkéről. (Uo. 124. sköv., a törvény: 1836:7. tc. 5. §.)

¹¹⁹⁵ A tata-gesztesi uradalomban például a jobbágyoktól még a pénzáradék helyett is robotot követeltek; se az uradalom, se a jobbágyság nem rendelkezett elegendő pénzzel. A bér munkát így csak egy-egy igen fontos munkaterületen vették igénybe, például aratásnál-cséplésnél. (SZABAD, 1957. 212. sköv.)

¹¹⁹⁶ KLÖM II. 133. sköv., 285. A törvényhely: 1836:7. tc. 6. §.

¹¹⁹⁷ Vö. GERGELY, 1980. 707., PAJKOSSY, 1998/B. 202.

¹¹⁹⁸ SÁRLÓS M., 1966. 195. Az úrbéres telkek feletti korlátlan földesúri rendelkezést már a 18. században több törvény és rendelet erőteljesen korlátozta. Az 1715:8. tc. a telkeket az állami adó alapjaként határozta meg s ezzel mintegy királyi érdeké nyilvánította jobbágykézen tartásukat. Az 1723:18. tc. hasonlóan védte az állami adóalapot. Egy 1775. évi királyi rendelet szerint pedig jobbágytelket még a jobbággyal történő esetleges megegyezés révén se lehet allodizálni. (Uo. 199. sköv.)

A reformellenzékiek az úrbéres telek sérthetetlenségét, jobbágykézen tartását megváltozhatatlan alapelvnek tekintették, ami – láttuk – nem gátolta őket abban hogy a rendelkezések és a szokások szerinti, szorosan vett úrbéri földek mellett a jobbágyok által még használt földek (legelők, irtások) és a földesúrnak járó jobbágyi szolgáltatások kérdéskörének vitáinál már a földesúri érdeket képviselik, akadályozva a földesúri jövedelmek, legelőhasználat stb. csökkentését, korlátozását. Így támogatták a jobbágytelek utáni haszonvételek (hangsúlyozottan nem a telek) eladásának lehetőségét, ami törvénybe is került, tovább erősítve az úrbéres telkek földesúri tulajdonának jogi érvényesítését. Másfelől többen közülük (főként a tiszai megyék követei) mindent megtettek a jobbágytelken élő, vagy éppen a haszonvételek megvásárlásával jobbágytelek használatába kerülő nemesek állami adó alá vonása ellen. (Tegyük hozzá: a konzervatívok még hevesebben képviselték a földesúri érdekeket.)

Az 1833. április végi kerületi ülésen az uraságokat illető, királyi adományon alapuló kisebb királyi haszonvételek, regálék (kocsmáltatás, bolt, mézsárszék) jobbágyi megváltását a zöm leszavazta, nyomatékosítva, hogy az uraság tulajdonjogát jobbágy nem veheti át.¹¹⁹⁹

1833. április 27–30. között, kerületi üléseken a rendek az örökváltság mellett döntöttek, de a jobbágyi tulajdonjog biztosítása nélkül (azaz a jobbágyi szolgáltatásokat meg lehetett váltani, de a telek jogilag földesúri tulajdon maradt). Többen is úgy vélték, hogy a jobbágyi tulajdon törvényesítése az úrbéres földeket jelenős arányban a nemzetiségek kezére adná, ami ellentétes a nemzeti érdekekkel. A szavazás igen szoros lett: a jobbágyi tulajdonnal összekapcsolt örökváltság 23:22 arányban bukott el.¹²⁰⁰

1833. szeptember elején, országos ülésen ismét exponálódott a tulajdonkérdés. Deák mondott a liberalizmus teljes fegyverzetét felvonultató nagy beszédet. A szabadság megosztva nem csökken – mondta –, hanem növekszik. A magyar nemzetiség „veszélyeztetésére” is kitért: aki pazarló volt, eddig is elveszthette földesúri birtokát, másrészt ő tulajdont csak magyar illetőségű lakosoknak adna, kötelezve őket a magyar nyelv megtanulására. Az ellentábort ezzel sem tudta megnyugtatni.¹²⁰¹ Ezt a csatát elvesztette Deák és kénytelen volt belenyugodni abba, hogy a jobbágyi birtokbírhatás kérdése csak később, a törvénykezési operátumnál kerüljön tárgyalásra. Somssich Miklós egy későbbi kerületi ülésen hiába érvelt ez ellen, jelezve, hogy az ősiség nem eredeti része az alkotmánynak, „csak Nagy Lajos alatt csúszott be hazánkba ezen szerencsétlen olasz majmolás...” A főrendek elvetették az örökváltságot, a jobbágyi tulajdon megadását méginkább.¹²⁰²

Az örökváltság 1834. december 11-i bukását és előzményeit már tárgyaltuk. Most csak arra térünk ki, hogy Deák az örökváltság bukásával éppen az úri tulajdont látta sértve, hiszen a tulajdonos szabadságának gátolása éppen a birtokosok kárát jelenti.¹²⁰³ A konzervatív Pfanschmidt (Zsedényi) Eduárd ebben egyetértett, utalva arra, hogy a kilenced és a robot egyre kevesebbet ér, s lehet, hogy ezeket hamarosan váltság nélkül vesztí el a mai birtokos. Ma már – mondta – az számít gazdagnak, akinek nincs, vagy csak kevés jobbágytelke van, de jelentős allódiuma, azaz „idejében” szorította ki számos jobbágyát a telekről.¹²⁰⁴

¹¹⁹⁹ KLÖM I. 335. sköv. A kérdés nagy vitát váltott ki. Zemplén követi nemesi birtokok tulajdonjogát is engedélyezték volna a jobbágyoknak, utalva arra, hogy az „incapacitás” csak rendeleten alapul. A reformtábor megosztottságát jelzi, hogy Klauzál Gábor a jobbágyi tulajdon kérdését a törvénykezési operátum vitájához kívánta elnapolni, azaz a távoli jövőbe.

¹²⁰⁰ Uo. I. 335. sköv.

¹²⁰¹ A veszprémi Rohonczy János jelezte: nehéz a helyzete, mert 500 ezer jussát kénytelen védeni nyolcmillióval szemben, de védi, mert az incapacitás és az ősiség szoros kapcsolatban vannak, és az ősiség sérelme egyenlő lenne az alkotmányos rend felforgatásával.

¹²⁰² Uo. II. 153. sköv., 164., 256. sköv., 352. sköv., 362. sköv. Deák beszédéhez vö. KÓNYI, 1882. 28. sköv., DEÁK F., 2001. 68. sköv.

¹²⁰³ KLÖM III. 685. sköv. Vö. KÓNYI, 1882. 101. sköv., DEÁK F., 2001. 93. sköv.

¹²⁰⁴ A személynök szinte mentegetőzve mondta, hogy az uralkodó nem vetette el végleg az örökváltságot, de éppen a tulajdoni kérdések indították arra, hogy a törvénykezési operátumhoz tegye át, ahol a nemesség érdekeit is kellően figyelembe veszik. A leendő örökösök joga is figyelembe veendő, s az uralkodó kötelessége a nemesi privilégiumok őrzése is. (KLÖM III. 718., IV. 23. sköv., 43.)

Az örökös és teljes megváltás ügye elbukott, de a jobbágyterhek egyenkénti, évente változatlan mértékének szerződéses meghatározása, illetve pénzbeli megváltása lehetőségként megmaradt az úrbéreszek számára. A már említett földesúri monopóliumok, úgynevezett kisebb királyi haszonvételek megváltását viszont csak ideiglenes jelleggel engedélyezték, amivel a törvényhozás ismételten hangsúlyozta az úrbéres földállomány (elvi) földesúri tulajdonját.¹²⁰⁵

A jobbágyközségek, mezővárosok hol szélesebb, hol szűkebb bel-igazgatási autonómiája, a földesúri ellenőrzés szintje, mértéke témakörénél a reformellenzék is, de a rendi tábla zöme is a jogkiterjesztés mellett állt; itt nem volt szó földesúri anyagi érdekről, sőt az uraság mentesülhetett az igazgatás, illetve felügyelete pénzügyi terheitől. A szokás és a gyakorlat helyenként más és más volt. Több helyen a falu első emberét, a bírót a földesúr három jelöltje közül az összes lakos választhatta (ezt támogatták a rendi táblán), másutt ez csak a házzal, ingatlannal bírók joga volt. Mezővárosok esetében több helyütt közvetett volt a választás: a tanács, a választott testület állított bírót. Az operátum a birtokos három jelöltjéből évenkénti, a kormányzat tíz évre szóló választást javasolt. Az 1833. szeptember 7-i országos ülés az operátum mellett döntött, az esküdtek, kisbírók és mások választásánál pedig az országos gyakorlat mellett, azaz a jelölés nélküli, az összlakosság általi döntés mellett. A szeptember 10-i országos ülés megtartotta a földesúr felügyeleti kötelezettségét.¹²⁰⁶ Az 1835. április eleji királyi leirat a korábbi szokást akarta megtartani, azaz csak ott választhasson a lakosság egésze bírót, ahol ezt korábban is tehette.¹²⁰⁷ Az 1835. augusztus végi országos ülés 22:21 arányban kitartott a rendi álláspont mellett, majd a november közepi kerületi ülésen ezt a döntést már 35:12 arányban erősítették meg, amit végül az uralkodó is elfogadott.¹²⁰⁸

A feudális rend egyik alapvető és jelképes intézménye, az úrbéres viszonyokban sokszor kialakuló konfliktusokban ítélő úriszék, az úgynevezett úri törvényhatóság kérdése ismét csak természetesen változott ki igen kemény vitákat. Akadt hét törvényhatóság, melynek követői egyenesen az úriszék eltörlését javasolták: öt vármegye (Bars, Nógrád, Somogy, Temes, Csanád) és a két szabad kerület (Jász-Kun, Hajdú). 26 megye állt viszont a kevésbé radikális, de jelentős és érdemi reformellenzéki kívánság mögé, mely szerint az úriszék jobbágy és uraság közti vitában, perben ne ítélhessen.¹²⁰⁹ Az országos ülés ezt elfogadta, hozzátéve: sehol sem áll a törvényekben, hogy úr és jobbágy között az úriszék – melyen az uraság elnököl (!) – döntsön.¹²¹⁰ A főrendek ragaszkodtak az „ösi” úriszéki jogkörökhöz, a rendek viszont kitartottak álláspontjuk mellett.¹²¹¹

¹²⁰⁵ 1836:8. tc.

¹²⁰⁶ KLÖM II. 176. sköv., 193. sköv. A bel-igazgatás (főként nagyobb lélekszámú, kiterjedt határu településeknél) szerteágazó, a lakosság életét sokban meghatározó tevékenységet jelentett. Számos helyen az előjáróság szedte be az állami és földesúri adókat, szabályozta a legelőhasználatot, elszámoltatta a több esetben bérbe vett uradalmi, illetve a községi kocsmák, mézszárszékek, malmok bérlőit és így tovább. A földesúr számos helyen és esetben saját jogosítványait is a községi előjáróság útján gyakorolta. A bírói pozíció jelentős befolyást, sőt kiváltságokat is jelentett. Több helyen a bíró mentességet élvezett egy jobbágytelek utáni szolgálat és fizetség alól. Ő, illetve az előjáróság osztotta szét a bérföldeket, adhatta ki kamatra a községi megtakarításokat. Békéscsabán például az önállóság jelentős volt, hiszen a nagy lélekszámú község (a reformkorban már több mint 20 000 lelkes) egy összegben róhatta le adóit, ami széles autonómiát eredményezett. A bíró fizetést kapott s mentesült a terhes közmunkák alól is. Igen jelentős összegeket kezelt; az ő döntésétől függött, hogy ki kap kölcsön az árva-pénztárból, ki kap részt az uradalmaktól bérelt pusztákból és így tovább. A bírák éltek s időnként vissza is éltek lehetőségeikkel. (ERDMANN, 1991. 645. sköv.)

¹²⁰⁷ KLÖM IV. 336.

¹²⁰⁸ Uo. V. 17. sköv., 41. sköv., 203. A községek írásbeli ügyintézésében, a döntések előkészítésében fontos jegyzőt a teljes lakosság választhatta (ha ez volt a helyi szokás) a földesúr beleegyezésével. A földesúr községi igazgatást felügyelő joga (beleértve az évenkénti bírói elszámolásokat is) megmaradt. A községi önkormányzatok kérdéskörét átfogó tanulmányban elemzi: DOBSZAY, 2000.

¹²⁰⁹ Kerületi ülés 1833. május 22. (Uo. I. 401. sköv.)

¹²¹⁰ 1833. szeptember 12. (Uo. II. 199. sköv.)

¹²¹¹ 1833. szeptember 23., október 12. (Uo. 212. sköv., 301. sköv.) Érdemes felidézni a Fejér megyei Szluha Imre úriszék melletti érveit, jeleként a merev konzervatívok gondolkodásának: a jobbágy ura és jötevője, atyja ellen rögtön, már első fokon

A leirat 1834 augusztusában mindezek ellenére ragaszkodott az úriszék változatlan formában történő megtartásához, amit a rendek október eleji kerületi ülésükön elutasítottak, még jelentős fölénnyel, 27 szavazattal. Decemberben itt is nagyot változott a helyzet. Úgy vélem, ebben nem csak az örökváltságot elbuktató Bécs aknamunkája játszott szerepet, hanem az is, hogy a megyei közgyűlések és Pozsonyban működő követeik rádöbbenek: itt arról van szó, hogy a jobbágyi szolgáltatások biztosítása, a végrehajtás keménysége, főként a legelő-elkülönözés levezénylése az úriszék kézben tartásával a már említett történelmi osztozkodás előtti időszakban a földesúrnak sokat kamatozhat. Ez akkor is igaz, ha jelentősebb úrbéri viták, határrendezések esetén az ügyek a másodfokon ítélő megyei úrbéri törvényszékre kerültek fel. Így az, hogy a jobbágy és földesúr közti vitában az úriszék ne lehessen illetékes, 25:23 arányban elbukott. Igaz, az új elképzelés szerint ilyen tárgyú úriszéken a földesúr nem elnökölhetett (de ő jelölhette az elnököt), az uradalmi ügyész ilyenkor nem lehetett tagja az úriszéknek (de az ítélethezokat a földesúr hívhatta meg). A megyei szolgabíró és esküdtje jelenléte kötelező lett. Az akkori nemesi vármegye ismeretében bizonyos: az uraság jelöltjei, a meghívott ítélkezők mind nemesek lévén, csak meglehetősen ritkán, kirívó esetekben lehettek mentesek a birtokos nemesi elfoglaltságtól.¹²¹²

Az úriszék illetékességének megtartása úrbéres viták, eljárások esetén akkor mutatkozik meg teljes jelentőségében, ha végigfutunk a törvény szövegén. Hosszadalmas precizitással szabályozták a munkáját hanyagul, rosszul végző, netán elmulasztó jobbágyok elleni eljárást, a büntetéseket. A földesúr úriszék nélkül is, rövid úton, a községi elöljáróság bevonásával gyorsan behajthatta a jobbágyon követeléseit; ilyenkor fellebbezni az úriszékhez lehetett. A szolgálatot, főként a robotot mulasztó jobbágy büntetése az elmulasztott munka kétszeres elvégzése volt.¹²¹³ A döntő az volt, hogy a határrendezések, legelő- elkülönözések az úriszéken indulhattak. Mint láttuk, a földbirtokos vagy az úrbéresek többsége kívánságára a rendezés elindítása kötelező volt. Az úrbéri rendezésekkel kapcsolatos szerteágazó ügyintézés, a felmérés, a földek úrbéres–nem úrbéres jellegének (sorsdöntő) meghatározása, az egyes dűlők minőségi osztályozása (ami az úrbéres szántók és rétek mennyiségénél alapvető volt), az urbárium és az 1830-as évek eleje közti változások jobbágyinak vagy uraságnak kedvező minősítése, a „rendbe szedési” terv- és térkép elkészítése stb. – mind az úriszék előtt folyt. A jobbágyok, ha volt elegendő pénzük, fogadhattak ügyvédet, aki azonban biztosan kisebbségben volt a megyei nemesi tisztviselőkkel és apparátusukkal szemben. A rendezési munkálatok egészét megyei küldöttség vizsgálta felül, majd észrevételeivel vizszakúldta az úriszékhez, amely meghozta ítéletét.¹²¹⁴ Fellebbezni a Helytartótanácsához lehetett; itt már kirívóan igazságtalan döntések esetén több esélye volt a jobbágynak, de végül a tanács is (a feudális rend védelmében) sokszor hajlott a földesurak melletti állásfoglalásra. A nem kis tétre menő vitákban döntő volt a szakértők, földmérők, tisztviselők állásfoglalása – s ők is szinte mind a nemesség soraiból kerültek ki.

idegen bíróhoz forduljon? Nem, menjen úriszékre, ahol nem perlekedő fél, hanem az igazságos „atya” áll vele szemben. Az 1833. november 9-i országos ülésen viszont Kölcsény az úriszéket alkotmányunk „szennynének” nevezte. (Uo. 376., vö. KÖLCSEY, 2011. 224. sköv.)

¹²¹² Uo. IV. 53. sköv. Vö. SÁNDOR, 1976. 132.

¹²¹³ A „vakmerő” mulasztót egy–háromnapos áristomra lehetett helyben (két tanú előtt) ítélni, az úriszék ezt a tételt akár nyolc napra emelhetette. A súlyosabb vétségek ügye már a megyei törvényszék elé került. Az okozott kár 60 forintig az uraság számára azonnal behajtható volt, csak a községi elöljárók és a szomszéd község szakértői kellettek hozzá. 60 forint feletti kártérítésenként már az úriszék volt illetékes. Többszöri ismétlődés esetén az úrbérest ki lehetett becsülni telkéről, azaz befektetéseit megtérítésével elűzhették földjéről. A vétkes uraság, aki kegyetlenkedett, hatalmával visszaélve dolgoztatott, a megyei törvényszék által 50–200 forintra volt büntethető.

¹²¹⁴ A legelőket határrendezéskor az uraság és jobbágysai között el kellett választani, jobbágyi vagy földesúri kívánságra. A tagosítások, elkülönözések végrehajtásáról többnyire meglehetősen bonyolult, nehezen értelmezhető döntés született, ami 1848-ig tartó súlyos konfliktusokat idézett elő. (A kérdést külön törvényben igyekeztek rendezni. Vö. 1836:12. tc.) Egy példa az igen problematikus szabályozáshoz: ott, ahol „kevés” vagy „széttagolt” volt a legelő, előírható volt az egy-egy telekhez szükséges marhák száma, s azt a jobbágyot, aki ennél többet legeltetett, marhánként egy forint évi bérrel terhelték. Azt, hogy mi minősült elégtelen legelőnek, az úriszéki eljárás döntötte el.

E kérdéssel kapcsolatban született két, a jobbágynak előnyös döntés is. A törvény 5. §-a szerint a jobbágynak együttesen és külön-külön is urakkal szemben minden önkénytől mentesek, személyükre és birtokukra nézve is biztosítottak. Ez Deák személyes érdeméért került a törvénybe. Eredetileg külön törvénycikk lett volna, amit elvben a királyi leirat is elfogadott, de máskor javasolt elővenni. Deák jellegzetes érvelése sokat segített: kifejtette, hogy ez nem új jog, hanem csupán egy az idő múlásával mellőzött, elhomályosult jog visszaállítása. 1834 decemberében ez a pont is elbukott az örökváltsággal és az érdemi úriszéki reformmal együtt.¹²¹⁵ Deák azonban ezúttal is sikeres manővert hajtott végre: 1835 januárjában arra utalva, hogy az uralkodó elvben támogatta az ügyet, szinte becsempészte a jobbágynak jogbiztonságot az úriszéki törvénybe, s így azt végül a király is elfogadta. (A főrendek elleneztek, de a felterjesztést nem gátolták.) A másik, a jobbágyságnak kedvező változás a testi büntetés, azaz a földesúr által elrendelt botoztatás megszüntetése volt.¹²¹⁶

Az úrbéres jobbágynak és zsellérnek állami adóterhének mérséklése, vele a nemesi adómentesség részleges megszüntetése, illetve a nemesi privilégium védelme, akár a jobbágy kárára is: ezek az álláspontok csaptak össze a jobbágytelken élő, jobbágytelket használó nemesek megadóztatásának kérdésénél. (Itt is nagy vita folyt: mi számít úrbéres földnek, s mi allodiálisnak. Az adózó jobbágytelki nemes földje úrbéresnek számított!) Az ügy súlyához egy példa: egyedül Pozsony megyében – Barta István adatai szerint – 672 jobbágytelek (mintegy 20 ezer hold) volt nemesek kezén. Az 1828-as országos adóösszeírás szerint az ország 50 megyéjében 4221 egész teleknek megfelelő föld volt nemesek kezén, s ebből 2088 Pozsonyban, Biharban, Bácsban, Pest megyében, Hevesben. Szatmárban 1835 körül közel 3000 volt a telki nemesek száma családonként. Pajkossy Gábor szerint a jobbágytelken élő nemesek megnyerhetők voltak a reformokra, míg a kis-, illetve törpebirtokos nemesek nem: ők inkább veszthettek az átalakulásban. Megemlítendő, hogy az úgynevezett dunai megyék többségében a jobbágytelken élők adóztak, a tiszai megyékben fordított volt a helyzet. Összesen 18 megyében adóztak a jobbágytelken élő nemesek, a többiben nem.¹²¹⁷ Korántsem csupán szegény nemesek, kisnemesek éltek jobbágytelkeken, úrbéres földeken. Jelentős nagyságú úrbéresként nyilvántartott föld volt nagyobb birtokú, vagy akár nagybirtokos nemesek használatában is. (Elhagyott, „üres” telkek, nem telkesített remanentális földek, erőszakkal elvett irtások stb.)

Már 1826 szeptemberében királyi leirat, kezdeményezés után országgyűlési elvi döntés született a jobbágytelken élő nemesek adóztatásáról, illetve arról, hogy az adómentesség csak a következő országgyűlésig maradjon meg.¹²¹⁸ Attól kezdve a megyegyűléseken országszerte heves küzdelmek folytak a nemesség adómentességi privilégiumának „megsértése” körül, s érthetően ott voltak a legélesebbek a harcok, ahol sok kisnemes élt jobbágytelken. Az 1833. szeptember végi kerületi ülésen a főrendek javaslata került szőnyegre: adózzon az a nemes, aki a jobbágytelki haszonvételek megvételét lehetővé tévő törvény nyomán jobbágytelekre kerül, megvéve a haszonvételt. A hosszadalmas viták során kiderült, hogy a követek többsége az 1826-os elvi döntést érvényesnek tartotta, s így a főrendek javaslatát csak pontosításnak tekintette.¹²¹⁹ Lényegében a jobbágytelken élő nemesek összességéről, mentesítésükről vagy terhelésükről volt szó, hiszen az kezelhetetlen lett volna, ha csak a jövőben telekre költözőket kötelezik adózásra. Voltak, akik a kérdést – a szokásos halogató jelleggel – áttették volna az adóügyi munkálat vitájához. A többség ezt nem támogatta. Hosszalpompás és kölcsönös vádaskodás, kaotikus jelenetek után (a szavazás előtt 25 megye követi részint egyszerűen kimentek a tereméből, lényegében megszöktek [!], részint a teremben

¹²¹⁵ KLÖM I. 470. sköv. I, V. 69. sköv. Jellemző, hogy a jobbágy biztonságát garantáló szakaszt 1834. október 3-án még 31, decemberben már csak 21 megye támogatta.

¹²¹⁶ Uo. IV. 94. sköv., 102. Az úri törvényhatóságról szóló törvény: 1836:10. tc. Vö. KÓNYI, 1882. 108. sköv., DEÁK F., 2001. 97. sköv., SÁRLÓSI M., 1966. 204.

¹²¹⁷ KLÖM VI. 783. (Barta István 13. sz. jegyzete.), PAJKOSSY, 2009. 152. sköv.

¹²¹⁸ Uo. II. 218. (Barta István 19. sz. jegyzete.), PAJKOSSY, 1998/A. 155. sköv.

¹²¹⁹ Az ungi Bernáth Zsigmond éles kirohanást intézett a részleges nemesi adó ellen: hová jutunk, ha a telki nemes minden adót fizetni tartozik? Az egész ország nemes lesz, s végül még katonának állítják az alispánt, ha netán jobbágytelken lakik?

maradtak, de nem szavaztak) lett egy-két szavas többséggel határozattá az adóztatás.¹²²⁰ Rendi országos ülés elé 1833. október 7-től került az ügy. Nagy Pál szavai hatásosak voltak. Figyelmeztetett: ha most a szegény nemességet megmentjük az adótól, hamarosan valamennyien adózni fogunk. Arra utalt, hogy az állami adóalap szűkítésével, a már nemesi kézen lévő telkek számának további növekedésével elkerülhetetlen lesz az adózás, az adóalapok kérdésének reformja, hiszen méltánytalan és elviselhetetlen az, ha az egyre kevesebb úrbéres földön gazdálkodó jobbágy fizeti a nem csökkenő állami adókat. Ismét határozatba ment a jobbágytelken élő nemesek adóztatása. Bereg megye közgyűlése az uralkodóhoz intézett feliratban az országgyűlést felforgató szellemmel és zabolátlansággal vádolta meg s kérte „a hazát fenyegető veszély” elhárítását.¹²²¹ Az uralkodó nem lett Bereg partnere, ragaszkodott korábbi álláspontjához, amit az 1834. augusztusi úrbéri leirat is megismételt. Az 1834. október közepi országos ülésen ismét határozat lett a jobbágytelki nemesek adózása, de meglehetősen kemény konfrontáció árán. Az egyébként többnyire a reformellenzékét támogató borsodi Palóczy László (megyéjében több ezer nemes élt jobbágytelken) hosszú beszédben magasztalta a nemesség történelmi érdemeit s hibáztatta a nemesek közötti különbségtételt. Még Kölcsey is igazságtalannak tartotta a nemesség megosztását. (Szatmárban is – említettük – sok nemes gazdálkodott jobbágyteleken.) Zemplén követe, Lónyay Gábor az adót csak – a főrendekhez hasonlóan – a törvény után jobbágytelekre költöző nemesekre vetette volna ki.¹²²² Az ellenzék egy része megpróbált a részleges nemesi adózás fejében más, számukra alapvető kérdésben sikert elérni. Így Lónyay Gábor ismét javasolta az örökváltságot, a jobbágyi tulajdonszerzés jogát, Deák pedig az úgynevezett deperditák megszüntetését. Nem jártak sikerrel.¹²²³

1835. szeptember végén ismét előkerült a tárgy. Kerületi ülésen Beöthy Ödön az örökváltság és az úriszéki reform elestét követően méltánytalannak tartotta, hogy e balsikerek után a követek a nemesi adómentesség mint nemesi alapprivilegium sérelmének törvénybe emelésével térjenek haza, ahol – ezt nem mondta ki – a felbőszített, sok esetben leitatott kisnemesség várhatta őket.¹²²⁴ Többen ezért azt javasolták, hogy a jobbágytelket művelő nemes ne fizesse a katonatartás terheit, mivel a jobbágyság is várhatóan mentesülni fog a deperditáktól, a kincstár piaci áron fogja kifizetni a katonaság ellátására fordított termékek árát. Ez akkor még csak terv volt, s később sem realizálódott. Az uralkodó sem fogadta el, jöllehet a rendek 1835. október 16-án határozattá tették.¹²²⁵ Végül olyan, királyi leirattal is támogatott döntés született, mely szerint az országgyűlés bizottságot küld ki a katonatartás szövevényes ügyében a helyzetértékelésre és a javaslattételre. Munkálatát a következő országgyűlés elé kellett terjesztenie.¹²²⁶

¹²²⁰ KLÖM II. 217. sköv.

¹²²¹ Uo. II. 277. sköv., III. 285.

¹²²² Személyesen – láttuk – egyértelműen a közteherviselés híve volt, de az utasítás őt is kötötte. Zemplénben is tömegesen éltek kisnemesek jobbágytelken. Kölcsey beszéde: KÖLCSEY, 2011. 350. sköv.

¹²²³ KLÖM III. 612. sköv. A deperdita – még bőven lesz róla szó – a katonatartás során kiszolgáltattott élelmiszerek és takarmányok szabott hatósági ára és a magasabb piaci ár közti különbség volt. Vö. TIMON, 1935. 47, 90., ERDMANN, 1989. 97. sköv.

¹²²⁴ KLÖM V. 77. sköv. A kormányzati oldal nem mulasztotta el, hogy a reformereket a nemesi jogok megtámadójaként tűntesse fel. Az ellenzék tehát igen nehéz helyzetben volt: a feudalizmus fokozatos felbontását, a polgárosodás útját könnyítő-segítő javaslatait a kormányzat és támogatói elbuktatták, az állami adóalapot védő, a nemesség pozícióit néhol gyengítő kormányzati törekvések viszont törvénné lettek. A nemesi adó ellenzői Pozsonyban az adózás tényleges elkezdéséhez moratóriumot javasoltak; ez 1835. október 2-án kerületi ülésen elbukott, de mindössze 24:23 arányban. (Uo. 110.)

¹²²⁵ Uo. IV. 151.

¹²²⁶ Uo. V. 635. Addig viszont a telki nemesek a katonatartás terén az addig, országszerte eltérő helyzetükben maradtak. A kik viszont a törvény után költöztek jobbágytelekre, azok a jobbágyokkal együtt viselték – pénzügyileg – ezt a terhet is, de a nemesség személyes jogai jegyében törvénybe került: nemes ember katonaságnak szállást adni nem köteles. Lesz róla szó, de jegyezzük meg, hogy a katonaság elszállásolása országszerte az egyik konfliktust szülte a másik után, igen terhes jobbágyi kötelezettség volt. (1836: 11. tc.) Az országgyűlés az állami adóalap védelmében itt látta szükségesnek (a végrehajtást meglehetősen zavaró módon), hogy rendelkezék az úrbéres állományban nyilvántartott, de megüresedő, a földesúr által elvett, illetve használt jobbágytelkek kötelező benépesítéséről, a régebben pusztán álló telkek, vagy határrészek esetén a benépesítéshez hatévi állami adómentességet is biztosítva.

A törvény számos megye ellenállása miatt korántsem vált mindenhol gyakorlattá. Tolna megye egyike volt a törvényt végre nem hajtó törvényhatóságoknak.¹²²⁷ Zemplénben jobbágytelken élő nemeseknek csak azokat vették, akik az urbáriumkor már úrbéresnek minősített földre költöztek, vagy telkük azóta, a földesúr szabad akaratából lett jobbágytelekké. Ezzel a megye önkényesen és jelentősen leszűkítette az úrbéri telek fogalmát. Végül pedig Zemplén 1848-ig egyszerűen nem szedte be az úrbéres telken élő nemesek adóját.¹²²⁸

Az úrbéri kérdéskör vitáit, a megszületett törvényeket nézve összegzésként elmondhatjuk: a reformellenzék révén az országgyűlés több elvi, a polgárosodás és a személyi jogkiterjesztés útját segítő eredményt mutathatott fel. E kérdésekben a főrendek sem tanúsítottak jelentősebb ellenállást (a jobbágyok szabad költözése, a jobbágy személyes és vagyoni biztonsága, a jobbágygal szembeni botbüntetés megszüntetése, bíróválasztás a teljes lakosság részvételével). A legfontosabb, elvi fontosságú lépést, a jobbágyterhek együttes és örökös megváltását Bécs buktatta meg, időt és energiát nem kímélve. Anyagi viszonyokat, érdekeket közelről érintő kérdésekben már csak néhány rendelkezés történhetett a jobbágy érdekében (az úgynevezett kiskilenced és az ugarvetés utáni kilenced, illetve az úgynevezett hosszú fuvar törlése; a hosszú fuvar helyett egy telkes jobbágnak évente kétnapos, két marhával végzendő szállítási munkát írtak elő.) A jobbágnak előnyös volt a jobbágytelki haszonvételek eladhatása, ami a földesúrnak sem volt kárára. Elvileg az adóalapot tágitotta a jobbágytelki nemesek adóztatása, amely egyúttal a jobbágyásra eső adót országosan csökkentette volna, ám a végrehajtást – érintettük – számos megye elszabotálta. A legelő-elkülönözés lehetősége jobbágnak, földesúrnak egyaránt hasznos lehetett, ám ha a törvény részleteit nézzük, ott gátolták a jobbágyág lehetőségeit, gyarapodásának útját, ahol csak lehetett. Elég, ha csupán arra a kitételekre utalunk, hogy elegendő legelő csak ott biztosítandó a jobbágnak, ahol „lehetséges”, s azt se feledjük: a határrendezési ügyek az úriszéken át jutottak a megyei törvényszékekhez. A remanentialis földeknél elvben kimondásra került, hogy azokat telkesíteni kell, de a részletek itt is sok rést hagytak a földesurak számára. Az irtásföldeknél az urbárium-kori telki állományon felülieket visszaválthatta az uraság, főként, ha az irtás az engedélye nélkül történt. Ennek bizonyítása rögzös utat jelentett. A faizásnál az épületfához való ingyen jutást a törvény erősen korlátozta, s csak ott engedte, ahol korábban is szokásban volt, és ahol azt az „erdei rend” engedte. Végül, de nem utolsósorban határozott királyi leirat nyomán a rendi tábla is feladta az úriszéki reform lényegét, s így az úriszék továbbra is illetékes maradt jobbágy és földesura közti úrbéres ügyekben is, igaz, az uraság vagy tisztje nem lehetett a testület elnöke, de jelölhette azt. A földesúr több esetben is megtarthatta jogát az úriszéket megelőző eljárásra a mulasztó jobbágyokkal szemben. Az úr–jobbágy konfliktusokban, melyek egyre szaporodtak a feudalizmus végóráiban, első fokon az uraság és hivatalnokai, másodfokon, a megyei törvényszéken korántsem elfogulatlan nemes társai kezében volt a döntés.

Az országgyűlés úrbéri munkáinak összefoglalását – főként a reformerek számára fontos kérdések kiemelésével – Deák Ferenc és követő társa beszámolójában is olvashatjuk. Deák fontos megállapítást is tett (ezt többen is osztották 1836-ban): a közel hároméves úrbéri viták nyomán egyértelmű lett, hogy a kilenc operátumot végigtárgyalni (belátható időn belül) lehetetlen, s így egyetlen út maradt: egyes alapkérdések kiemelése és megvitatása. Ami a következő országgyűlést illeti, Deák kiemelte az örök-váltság kérdésének napirendre tűzését.¹²²⁹

Az országgyűlés úrbéri tárgyalásai, majd a megszületett törvények sok helyen mozgásba hozták az érdekérvényesítési törekvéseket mind a jobbágyközségek, mind a földesurak részéről. Ezt jelzi az is, hogy míg 1831-ben a Helytartótanács az úrbéri ügyek száma 500 volt, addig 1837-ben 765, 1839 ugyan csak 224, de 1840-ben már 975 lett.¹²³⁰ Több helyen mozgolódtak a jobbágyok. Szarvason 1834-ben

¹²²⁷ CSAPÓ, 1989. 162.

¹²²⁸ ERDMANN, 1989. 73. sköv.

¹²²⁹ DEÁK F., 2001. 133. sköv.

¹²³⁰ DOBSZAY, 2000. 156. sköv.

kezdeményezték és végrehajtották a legelő-elkülönözést. Az egyezség szerint egy jobbágytelek után 32 holdat (!) osztottak, illetve biztosítottak (az 1836-os törvény, mint láttuk, 4–22 hold között határozta meg az illetőséget), mégis kitört a jobbágyok felháborodása, kevesellték a legelőt, és a tárgyalást folytató elöljáróságot, illetve a jegyzőt meggyanúsították, az utóbbinak házat is felgyújtották. Katonasággal tudtak csak rendet teremteni.¹²³¹ A közeli Hódmezővásárhelyen 1838-ban kezdődött az elkülönözés; az uradalom 22 holdat ajánlott telkenként, a mezőváros 50-et kért, ami nem volt törvényellenes, hiszen – ahol volt miből –, a törvényes maximumnál többet adni lehetett. Végül 32 hold lett ott is az egyezkedés eredménye. Békéscsabán az úrbéresesek a 18. század végén és a 19. század elején zavartalanul használhatták a közlegelőt, mert az uraságnak helyben allódiuma nem volt, állatot nem tartott a közös legelőn. Az 1817-es határrendezés után viszont már több birtokos kezdett juhokat és marhákat tartani a legelőn. Az 1836-os törvény ismeretében a nagyközség lakossága kezdeményezte az elkülönözést, majd az ügy úrbéri perrel folytatódott, s annak végén telkenként 22 holdat kaptak a jobbágyok, a volt közlegelő alig több mint felét. A sok évtizedes szokást félrevetve az uradalmak és az őket támogató megyei törvényszék, majd a Helytartótanács a jobbágyok kárára döntött, a törvényt betartva, de azon felül „kegyet” nem gyakorolva.¹²³² A nagyhatárú, hatalmas legelőkkel rendelkező dél-alföldi települések példáját azért említettük, hogy a történelmi osztozkodás egyik fő területén érzékeltesük a kérdés súlyát. Milyen lehetett az állattartó jobbágyok helyzete a szűk határú, rossz és kevés szántóval, illetve legelővel rendelkező községekben?

Számos megyében (például Ung, Bereg, Szabolcs, Szatmár) az urbáriumot már a 18. században hiányosan hajtották végre, számos telek „kimaradt” az összeírásokból és 1836 után, az úri és jobbágyi földek elkülönözésekor az uradalmak és a hatóságok is döntéseiket arra alapozták, hogy ami nem került annak idején az úrbéri összeírásokba, az majorsági, azaz urasági föld akkor is, ha történetesen addig a jobbágyok használták.¹²³³ Zemlénben volt falu, ahol 400 család vált szinte nincstelenné, amikor a földesúr visszavette a „nem engedélyezett” irtásföldeket. Ez korántsem csupán Zemlénben történt meg.¹²³⁴

Az 1836-os törvények kihirdetését követően, alig pár hónap elmúltával Zemlénben újabb konfliktushelyzet alakult ki. A földesurak is, de a jobbágyok is a maguk javára igyekeztek értelmezni a törvényeket, melyeket egyébként a jobbágyok (várakozásához képest) kevésnek érezték. A Lónyay-birtok több községének népe petícióval fordult a királyhoz, s egyben megüzente az uradalmi tisztartónak, hogy a továbbiakban csak szombaton hajlandó robotolni, s emellett igényt formáltak az uradalmi erdő jó részére. A helyszínre érkező szolgabírónak megtagadták az engedelmességet. Párhuzamosan az 1831-es nagy parasztfelkelésben is erősen érintett sztrópkói, zsalobinai, dobrai kerületek jobbágyait a törvények félremagyarázásával bujtogatták (ezt a reformellenzékhez tartozó birtokos, Luzsénszky Pál írta); a megyei közgyűlés kisebb vétségeknél elrendelte a helyszíni büntetéseket és az izgatók lefogását, egyben bizottságot küldött a falvakba a törvények megmagyarázására.¹²³⁵ Előfordult, hogy a falvak népét

¹²³¹ 1836-ban 65 jobbágyot idéztek a megyei törvényszék elé, miközben a mezőváros összeadott pénzen instanciázott Budán, Pozsonyban, sőt Bécsben is. Végül 24 jobbágy került hat hónaptól másfél évig terjedő időtartamra börtönbe. (ERDMANN, 1991. 579. sköv.)

¹²³² Uo. 575. sköv.

¹²³³ VARGA J., 1980–81. 189. sköv.

¹²³⁴ MÉREI, 1948. 12. sköv. Besúgó is jelentette 1836 nyarán: vidéken sok a konfliktus, udvarházakat gyújtanak fel a jobbágyok és a zsellérek, fenyegető leveleket kapnak nagyobb birtokosok; jellemző a birtokosok egy részének lelkiállapotára, szorongásaira, hogy ebben egyes nemesek tendenciát láttak, és a „jobbágyvédő” kormányzatot vádolták semmittevéssel, a birtokosok kiszolgáltatottá tételével. (Takáts-h. 7638.) Ugocsában és Beregben is történtek gyűjtogatások, a munkácsi uradalom 30 községében volt lázadás, szolgálatmegtagadás. (Besúgójelentés 1836. szeptember 17. – Takáts-h. 7646.) Hont és Nógrád megyében az úrbéresesek (félreértve az országgyűlési tárgyalásokat), terheik teljes eltörlését várták, de itt-ott arra is számítottak, hogy a számukra kedvező királyi rendelkezéseket a földbirtokosok meghamisítják. Heves és Pest megyében az az álhr terjedt, hogy a király kiadta a felszabadító rendelkezést, de a nemesség nem hajtja végre. (1836. október 2-i besúgójelentés – uo. 7652.) A besúgók bizonyára túloztak, de a kialakult helyzet valóban konfliktusos volt.

¹²³⁵ ERDMANN, 1975. 153. sköv.

római katolikus plébánosok izgatták a törvényértelmezés jegyében. A kassai püspök leváltotta őket és elcsitult a helyzet.¹²³⁶

Zalában a nemesség elégedetlenkedett: számosan nehezményezték az úrbéri törvényeket, s még csoportosulás is szerveződött a törvények ellen.¹²³⁷

Az új országgyűlésre készített követutasítások az említett konfliktusos helyzetben is csak itt-ott tartalmaztak a feudalizmuson túlmutató javaslatokat, annál inkább volt jellemző a mulasztó jobbágyság mikénti és hathatós büntetésének taglalása. Számos megye véleménye az volt, hogy a jobbágyság 1836-ban kiterjedt jogokat kapott, míg a nemesség jogait nem biztosították eléggé. Még Deák Ferenc megyéje, Zala is, amikor az úrbéri törvény korrekciójának szükségességét szögezte le, kiemelten javasolta a hanyagul robotoló jobbágyság gyors pénzbüntetését, sőt ennek eredménytelensége esetén visszahozta volna a botbüntetést! A földesúri erdőt, vetést károsító jobbágynál a kibecslés is alkalmazta volna. Zala ugyanakkor a földesúri anyagi érdekeket nem gyengítő, elvi jelentőségű reformokat ekkor is támogatja, így az önkéntes és engedőleges örökváltságot, és azt, hogy a jobbágyság nemesi birtok tulajdonjogát is megszerezhesse. A megye támogatta az ősiség eltörlését is. Baranya szinte nosztalgiával, az igazi kényszerítő eszköz iránti vonzalommal emelte ki a jobbágyság testi büntetését; Bács-Bodrog hasonlóan vélekedett. Csanád viszont – alig akadt támogatója – eltörölte volna az úriszéket is. Érdekes és jellemző módon a fő konfliktusforrás a legelő-elkülönözés, illetve az irtásföldek ügye szinte hangot sem kapott az utasításokban (a megyei közgyűlések zöme ebben elégedett volt az 1836-os szabályozással), egyedül Komárom javasolta – árulkodó módon –, hogy a jobbágyság az elkülönözésnél kapjon használható legelőt. Bihar, tapasztalva a jobbágyság „restségét”, azaz a kilenced és a robot egyre csökkenő értékét, radikális javaslatra szánta el magát: „...a földes úr s jobbágyság közt fent forgó surlódásoknak gyökeres kiirtása csak úgy eszközölthetetik, ha a jobbágyság minden úrbéri tartozásainak és szolgáltatásainak örökös megváltásával, a földes úr pedig azon váltság pénznek elfogadására törvény által... köteleztetik.”¹²³⁸ Bihar a kényszerített örökváltság mellett támogatta a jobbágyság földesúri tulajdont szerző jogát, azaz az incapacitas megszüntetését, ugyanakkor viszont sürgette, hogy addig is, amíg az örökváltság megvalósul (évekről volt szó), minden módon serkenteni kell a jobbágyságot a megfelelő minőségű szolgálatra, akár gyors ütemű kibecslésnek is helye legyen, mégpedig úgy, hogy a jobbágyság csak birtokon kívül (!) fellebbezhessen. A megye javasolta az engedetlen jobbágyság testi büntetését, a legelő-elkülönözésnél pedig azt, hogy a közlegelő fele a birtokos nemesé legyen; ez garantáltan súlyos konfliktusokhoz vezetett volna, hiszen az 1836-os törvény minimum négy holdat biztosított telkenként, hozzátéve, hogy a földesúr nem hagyható ki az osztásból. Számos helyen – ahol a földesúr addig nem legeltetett – már ez is sérelmes volt a jobbágyságra és a sok évtizedes szokást negligálta. A fele-fele alapú osztás nem kevés helyen szinte polgárháborús helyzetet eredményezett volna.¹²³⁹

Az engedőleges örökváltság támogatását főként reformellenzéki megyék adták utasításba, Zala mellett Békés, Komárom, Borsod, Pozsony, Somogy, Tolna, Sopron. A mérsékelt ellenzék és a kormánypárt

¹²³⁶ Ugyancsak Zemplénben számos birtokos hatósági segédlettel „gondoskodott” arról, hogy a jobbágyság panaszoknak legyen alapja. A papinai jobbágyság az elkülönözéskor például a határ legrosszabb részén kapták meg legelő-illetőségüket. A bíró vezetésével a jobbágyság nem voltak hajlandók vetni, s csak akkor láttak munkához, amikor a bírót elhurcolták és tömlőcbe vetették. (Zemplén közgy. 1837:506, 1838:1377, 1841:597.) Az 1836-tól erősen szaporodó úrbéri perek miatt Zemplénben növelni kellett a törvénykezési napok számát, majd a megye külön úrbéri törvényszék engedélyezését kérte a Helytartótanáctól. (Uo. 1837:298, 1224, 1839:680, 1840:1474. Vö. ERDMANN, 1975. 310.) Lónyay Gábor 1836–37 telét Pesten töltötte és többek között meglátogatta helytartótanácsi tanácsos sógorát, Lónyay Jánost, akitől megtudta, hogy országszerte rengeteg problémát okozott az új úrbéri törvények végrehajtása. (ERDMANN, 1976. 931.)

¹²³⁷ Deák Ferenc levelei Kossuthoz 1836. augusztus 18. és szeptember 10.: DEÁK F., 2001. 176. sköv., vö. KLÖM VII. 117. (Pajkossy Gábor 22. sz. jegyzete.)

¹²³⁸ A jobbágyság tartozásait a bihariak tőkésítették volna s az összeget a jobbágynak tíz év alatt kellett volna visszafizetni. A megye indítványát szétküldte a megyéknek s a Békés megyének írt kísérőlevelében már jelezte más megyék negatív álláspontját. (Békés közgy 1840:847.)

¹²³⁹ A bihari követutasítást előkészítő bizottság jegyzőkönyve 1839. június 7. (Takáts-h. 872.)

közti Győr is támogatta, de csak az ősiséggel együttes tárgyalás esetén. A hasonló helyzetű Torontál is támogatta az örökváltságot, de elzárkózott attól, hogy a jobbágy úri tulajdont szerezzen, s ha ezt mégis elfogadná az országgyűlés, akkor a nemesség kárpótlását kiemelt pontként kívánta tárgyalni. Tegyük hozzá: Komárom párhuzamosan szigorítani kívánta az uraságnak járó munkákat elmulasztó jobbágyok büntetését, s megyei robot-szabályozást szorgalmazott. Borsod hasonlóan vélekedett, a mulasztó jobbágyot is, de a törvényellenes munkát követelő birtokost is büntette volna; Zala is részletezte az uradalmi erdők, vetések károsításait, a jobbágyok mulasztásait, s azokat súlyosan, gyorsítottan, akár a jobbágy kibecslésével büntette volna; Sopron általános jobbágyi munkarendet dolgoztatott volna ki, kiemelve a mulasztó jobbágy gyors kibecslését.)

Számos megye véleményét ötvözte és ezért igen jellemző és fontos Temes megye 1839. január 18-i úrbéri javaslata, melyet nyomtatásban küldött szét a megyéknek.¹²⁴⁰ E szerint a jobbágy már biztosítva van az önkény ellen, de a földesúri „jussok” nem, márpedig a jobbágyi szolgáltatások teljesítését törvényes szigorral kell garantálni. Így a robotra meg nem jelenő jobbágyot azonnali s helyben beszedhető pénzbüntetésre kell ítélni. A robotot rosszul végző jobbágy testileg már nem büntethető (ez nagy gondok forrása), ezért megyénként legyen kidolgozva és előírva a naponta elvégzendő munka mennyisége és minősége, s ha a jobbágy mulaszt, a földesúr gyors elégtételt kapjon. Temes az ügyben az uralkodóhoz is felirattal fordult. Kérte, hogy az úrbéri tárgy legyen a királyi proposíciók része. Mellékelték az említett nyomtatott javaslatot is. Több megye gondolkozott Temessel azonosan. Trencsén (mérsékelt ellenzéki) például gyorsított kibecslést kívánt a mulasztó, kártevő jobbágy esetén; a mérsékelt ellenzéki Nyitra, a kormánypárti Ugocsa és Bács kiállt a temesi körlevél mellett; Sáros, Hont, Arad, Baranya (valamennyi kormánypárti) számára is a jobbágyság megfegyverzése, az 1836-os törvények jobbágysággal szembeni szigorítása volt alapvető.¹²⁴¹

Az úrbér végül az országgyűlés eleji nagy stratégiai harc részeként került viszonylag hamar napirendre. Az alsótáblai ellenzék hónapokon át küzdött azért, hogy ne menjen az uralkodóhoz felirat semmilyen tárgyban addig, amíg a szólásszabadsági s a vele szoros összefüggésben lévő Ráday-sérelem orvosolva nincs. Tárgyalni viszont kellett, az obstrukció nem eredményezhette az országgyűlés teljes tétlenségét. Az alimentáció – a katonaság ellátása, tartása – ügye mint igen jelentős jobbágyi teher élvezett volna prioritást, de az illetékes országos bizottság még nem terjesztette be munkálatait, s így Deák és Komárom követje indítványozta, hogy amíg a jelentés beérkezik, tárgyaljanak a rendek az úrbéri kérdésről. Fontos kérdés volt, ráadásul előreláthatóan tárgyalása hosszú időt igényelt, s így kiváló eszköz volt az időhúzásra is. Deák részletes és alapos tárgyalást kívánt, ami határozatba is ment.¹²⁴²

A rendek 1839. október elejére befejezték az úrbér tárgyalását. A 7-ére elkészült törvényjavaslat a liberális jogkiterjesztés jegyében néhány ponton kisebb korrekciókat kívánt a jobbágyok javára s tartalmazta az örökváltság ismételt szorgalmazását. Ugyanakkor a szolgáltatait elmulasztó, vagy rosszul végző jobbágyok esetén növelni kívánta a földesúr jogosítványait.¹²⁴³

A jobbágytelkek haszonvételének megvételi lehetőségét a rendek a zsidókra is ki kívánták terjeszteni.¹²⁴⁴ A perszonális ugyan amellet érvelt, hogy az csak akkor történhessen meg, ha a zsidó vevő saját

¹²⁴⁰ Kanc Diaet. – 12. cs. 332.

¹²⁴¹ Kanc. ált. 1839: 3140. Temes javaslatait a *Hírnök* is közzétette 1839. március 11-i (20.) számában. Temes után Nyitra, Bács és Fejér megyék is körlevelekkel igyekeztek a többi megyét is rávenni az 1836-os, „a földesuraknak sok kárt okozó”, a jobbágyoknak „meg nem érdemelt” előnyöket biztosító törvények korrekciójára. (Vö. Abaúj közgyűlése 1839. június 11. – Takáts-h. 8232/b.)

¹²⁴² STULLER, I. 89. sköv. A július 17-i kerületi ülésen határozattá vált, hogy az 1836-os úrbéri törvénycikkeket szakaszonként veszik sorra. Azt is elhatározták, hogy a jobbágyok sorsa 1836-hoz képest rosszabb nem lehet. (Uo. 106. sköv.) Ez utóbbi döntést a későbbiekben nem mindig vették figyelembe.

¹²⁴³ Uo. 400. sköv., Írások II. 62. sz. (133. sköv.)

¹²⁴⁴ STULLER, I. 388., Írások II. 62. sz. (133. sköv.) Az 1836:4. tc. ezt nem tiltotta, a végrehajtásnál azonban problémák merültek fel; ezért akarták Deáék külön nevesíteni a zsidókat mint lehetséges vevőket.

maga műveli a földet. A főrendek ezt támogatták, hozzátéve, hogy a vételhez a földesúr engedélye legyen szükséges ott, ahol korábban zsidó nem lakhatott.¹²⁴⁵ Deák a földesúr általi kirekesztés lehetőségét és azt, hogy a jobbágytelket vásárló zsidó csak maga művelhesse földjét, határozottan ellenezte. Ez lényegében – mondta – a vétel gátlása, sőt szinte megtagadása, mivel számos községben csak egy-két zsidó család él. Klauzál is emberséges szavakkal állt ki a kirekesztés ellen. Ő elegendő feltételnek vélte, ha a telket vásárló tud magyarul, s van (mai szóhasználat) erkölcsi bizonyítványa.¹²⁴⁶ A szerteágazó vita után végül Deák álláspontja vált rendi határozattá az 1839. október 30-i országos ülésen is.¹²⁴⁷ Az 1840. február 24-i országos ülésre változott a helyzet. A rendi tábla annyiban visszalépett eredeti javaslatától, hogy addig is, amíg a zsidók ügye általánosan is rendezve lesz (Deákék akkor még bíztak a teljes emancipáció sikerében), zsidó ott szerezhessen telket, ahol az addig sem volt tiltva.(!)¹²⁴⁸ Bécs ravaszul volt kirekesztő: a zsidóságról – állt az 1840. április 29-i leiratban – külön leirat készül, addig a rendek tegyék félre javaslatukat.¹²⁴⁹

A jobbágyi haszonvételek közül a földesúrnak fizetett haszonbér ellenében nyitható boltok, illetve pálinka főzése és árulása kerültek napirendre. 1839. július végén a rendek bővítették volna a jobbágyi jogosítványt: bolton kívül is bármilyen terményt, terméket, beleértve az állami monopóliumot jelentő sőt is, szabadon árulhattak volna. Az utóbbit hosszadalmas viták után nem sikerült elérni.¹²⁵⁰

A boltok esetében úgynevezett kisebb királyi haszonvétel, a birtokost illető regále jog, a sókereskedelem ügyében pedig királyi monopólium ellenében kívánta a rendek egy része – láttuk, sikertelenül – a jogkiterjesztést. A pálinkafőzés- és árulás kérdésében földesúri privilégiumról volt szó, s itt a rendek nem erőltették a jobbágyi jogok bővítését. Az 1836:6. tc. 2. § szerint a jobbágyok főzhettek pálinkát (a földesúrnak évente üstönként fizetett 2 forint taxa fejében), el is adhatták, de csak akónként, azaz kicsiben nem mérhették ki. A kicsiben való pálinkamérés ugyanis a földesúr joga volt, egyike a legjobban jövedelmező haszonvételeknek. 1839–40-ben voltak viták, de a földesúri privilégium sértetlen maradt.¹²⁵¹ Jogkiterjesztés viszont történt: a továbbiakban a jobbágyokéval azonos feltételek mellett zsellérek is főzhettek pálinkát.

¹²⁴⁵ 1839. október 12. (STULLER, I. 397. sköv.)

¹²⁴⁶ STULLER, I. 418. sköv. Klauzál feltételei végül nem kerültek be a rendi törvénytervezetbe. Klauzál egyébként a zsidók mezei munkáját amúgy is nehezítő körülményként említette: nekik nem csak a vasárnapot, de a szombatot is meg kell tartaniuk, s így a földesúri szolgálatok és robot mellett alig lenne idejük a saját földekre. Volt olyan abszurd javaslat is (Nagy Pál tette), hogy az összes keresztény ünnepeket töltsék, a zsidó szombatot pedig vasárnapra kellene áttenni. Ugyanő maximalista volna az egy-egy zsidó által vehető jobbágytelkek számát, mondván, hogy a zsidóknak sok pénzük van, s ezért egész falvakat vásárolhatnának össze. A békési Szentgyörgyi Horváth Antal kijelentette, hogy személy szerint nem támogat kirekesztést, de meggyében statútum van arról, hogy zsidó telket nem vehet.

¹²⁴⁷ Írások II. 75. sz. (195. sköv.)

¹²⁴⁸ Uo. III. 142. sz. (74. sköv.)

¹²⁴⁹ STULLER, II. 969. sköv., Írások IV. 337. sz. (71. sköv.) A jelzett leirat – mint láttuk – az országgyűlés utolsó pillanatában született meg, az érdemi emancipáció és a telekvásárlás engedélyezése nélkül.

¹²⁵⁰ STULLER, I. 142. sköv., Írások II. 62. sz. (133. sköv.) A főrendek a jobbágyi sóárulás lehetőségét elvetették, miután a sókereskedelem királyi privilégium volt, másrészt (érvelésük szerint) a só szabad kereskedelme manipulációk miatt áruhiányt, áremelkedést idézhet elő. (STULLER, I. 397. sköv., Írások II. 65. sz. (175. sköv.) A rendek 1840 februárjában jelezték: jobbágyoknak eddig nem volt tilos sőt árulni, a főrendek viszont ismételten elvetették a sókereskedelem szabadságát, állami érdekre utalva. (Írások III. 142. sz. – 74. sköv., uo. 156. sz. – 106. sköv.) A rendek később elismerték, elfogadták, hogy a sókereskedelem állami monopólium, de jelezték, a monopólium érvényesül abban, hogy a sőt először beszerezni csak királyi sóházakban lehet, a további adásvétel gátlását, megszorítását viszont károsnak tartották. (1840. március 28. – Írások III. 192. sz. – 163. sköv.) Végül királyi leirat döntött, lényegében a több évtizedes szokást megtartva: sőt csak ott árulhat a jobbágy, ahol 1836 előtt is tehette. (STULLER, II. 969., Írások IV. 337. sz. – 71. sköv.) Ez vált törvénné, azaz az akkor alapvető fontosságú sókereskedelemben a reformereknek érdemi jogkiterjesztést nem sikerült kivívni. (Vö. 1840:7. tc. 4. §.)

¹²⁵¹ STULLER, I. 124. sköv., Írások II. 62. sz. (133. sköv.), uo. 75. sz. (195. sköv.), III. 156. sz. (106. sköv.), 206. sz. (178. sköv.) A törvényhely: 1840:7. tc. 2. §.

A jobbágy- vagy zsellérházanként az uraságnak évente fizetendő úgynevezett füstpénznél a rendek nem kis része kísérletet tett e teher (egyben földesúri bevétel) jelentős növelésére. Az 1836:7. tc. 1. §-ában a pénznem nem volt meghatározva, csak az, hogy forintban fizetendő. A gyakorlatban komoly vitákat váltott ki az, hogy váltóforintban vagy pengőforintban számítsák? A pengőforint értéke két és félszerese volt a váltóforinténak. Az 1839. október 8-i országos ülésen a pengőforintban történő fizetés vált határozattá, sőt a személynök felvetette, hogy az úrbéri törvényben feltüntetett összes pénzbeli jobbágyi terhet mind pengőforintban hajtsák be. A személynök nem csak a füstpénzre és a pálinkafőző üstök utáni évi fizetségre, hanem az esetleges megváltási összegekre is gondolt.¹²⁵² A november közepi kerületi ülésen több követ javasolta, hogy a pengőforintban való fizetés legyen érvényes a kilenced-megváltási összegekre is. Ez Deáknak már sok volt, hiszen itt nem csupán néhány forintról volt szó telkenként, s szavai nyomán döntéssé vált: a törvényben pontosan, szám szerint nem rögzített tételeknél nem lehetséges a pengőforintban fizetés követelése.¹²⁵³

A rendek és a főrendek (királyi jóváhagyással) igen „cselesen”, az úrbéri törvénycikkek legvégére, 17. §-ként tették be a jobbágyot károsító szöveget: „azon készpénzbeli fizetések, melyek az 1836-ik úrbéri törvényekben szám szerint kijelelve vagynak, folyó ezüst pénzben értetődnek.” Pontos összegben a füstpénz (egy forint), a pálinkaüstök utáni taxa (két forint) és az ígásrobotért járó 24 krajcár megváltási díj volt meghatározva. A nagyobb tételeknél, mint örökváltság vagy kilenced-váltság, robotváltság az összeg függőben maradt és a pontosítás az egyes szerződések tárgya lett, ami ismételten új konfliktusok forrása lett országszerte.

A birtokos nemesség tájékozottabb vezetői tudták (mint már érintettük), hogy a földesúr–jobbágy-visszony nem tart örökké. Addig viszont igyekeztek biztosítani és növelni a jobbágyi robotmunka mennyiségi és minőségi színvonalát. Az augusztustól októberig tartó pozsonyi viták során számos ötlet hangzott el, mindig a jobbágyi teljesítmény fokozása érdekében. A honti Luka Sándor azt kívánta meghatározni, hogy hány hold szántót köteles egy jobbágy naponta felszántani.¹²⁵⁴ A gömöri Szentmiklóssy Viktor meghatározta volna, hogy a robotban fuvarozó jobbágy mennyi terhet köteles a szekerekre rakni. A lipthói Thuránszky Péter azt javasolta, hogy két férfiember robotnapjával három asszony munkája legyen azonos értékben elszámolva. Többen a munkában hanyag, mulasztó jobbágy megnövelendő büntetésének módozatait taglalták. Ismét felmerült a testi büntetés, a botozás visszaállítás is. Klauzál ezt szegényteljesnek tekintette volna, és a többség őt támogatta.¹²⁵⁵ Szabolcs a birtokosok kiadásainak csökkentésére proponálta az úriszék eltörlését és hatáskörének a megyei törvényszékre ruházását.¹²⁵⁶ Az 1836-os törvény (7. tc. 5. §) a két ökörrel végzendő ígásrobotnál naponta 24 krajcárt szabott meg váltságösszegként. Torna ezt most 36-ra emelte volna, mivel tudomása szerint ennyit kellett fizetni, ha bér munkással végeztették el a munkát.¹²⁵⁷ Végül a robotról annyi került az 1839. október eleji törvényjavaslatba, hogy a jobbágy az elmulasztott robotot nem csak pótolni köteles, de jelentős pénzbüntetéssel is sújtásák. (Gyalogrobotnál egy, ígásrobotnál kettő forint összeggel. A törvény végül itt is a nagyobb terhet jelentő, pengőforintban történő fizetést írta elő. Vö. 1840:7. tc. 7. §.) A „szándékos” jobbágyi károkozást a rendek bűncselekményként a megyei büntető törvényszék elé kívánták rendelni. A főrendek ezt némileg enyhíteni javasolták, s a rendek „egyelőre” megelégedtek a szokásos eljárással, a bővebb és súlyosabb intézkedést a mielőbb remélt büntetőtörvénykönyvre hagyva.¹²⁵⁸

¹²⁵² STULLER, I. 382. sköv. Az október eleji rendi törvényjavaslatban még csak a füstpénz szerepelt (Írások II. 62. sz. – 133. sköv.), az október végiben már az összes jobbágyi fizetnivalók pengőben fizetése. (Uo. 67. sz. – 283. sköv.), amit a főrendek elvben elfogadtak, de kérték az 1836-os törvényben nem számszerűsített terhek részletezését. (Uo. II. 71. sz. – 192. sköv.)

¹²⁵³ 1839. november 21-i országos ülés. (Írások II. 95. sz. – 359.)

¹²⁵⁴ STULLER, I. 176.

¹²⁵⁵ STULLER, I. 308.

¹²⁵⁶ Takáts-h. 829.

¹²⁵⁷ Uo. 841.

¹²⁵⁸ Írások II. 62. sz. (133. sköv.), uo. 65. sz. (175. sköv.), uo. 75. sz. (195. sköv.) Vö. 1840:7. tc. 6. §.

Az úrbéri regulatióknál, határrendezéseknél az eljárást pontosította az a törvénykorrekció, mely szerint a rendezési eljárást akkor is el kell indítani, ha a nemesi közbirtokosok nem mindegyike kívánja.¹²⁵⁹

A viták során újra és újra felmerült az úriszék eltörlésének gondolata, de az úriszék földesúrnak kedvező jogosítványai láttán nem csodálkozhatunk, hogy felszámolását ekkor, az úrbéri regulatiók, elkülönözések erős felszaporodása előtt a megyék közül csak 14 támogatta.¹²⁶⁰

Az úrbéri kérdéskör végére hagytuk a reformellenzék számára legfontosabbat, az 1834 végén főként Bécs aknamunkája következtében a rendi táblán elbuktatott örökváltságot. Elvi jelentőségű, a jobbágy-felszabadítás útját előkészítő és könnyítő kérdés volt, nem véletlenül tett meg ellene mindent Metternich kormányzata. Az 1839. szeptember 7-i kerületi ülésen a békési Wenckheim Béla hozta elő, emlékeztetve az előző országgyűlés hároméves küzdelem-sorozatára. Itt az idő – mondta –, hogy a megegyezéssel és engedőleges örökváltság ismét tárgyalásra kerüljön. Szinte általános helyeslés fogadta szavait. Beöthy Ödön túl akarta licitálni a bihari – már érintett – követutasítás szerint a kötelező örökváltságot indítványozta. Deák a többséggel együtt Wenckheim mellé állt, a gyors ütemű kötelező megváltást nem látta reálisnak. Utalt viszont arra, hogy a már korábban megváltakozott muraközi községekben egy hold föld ára jóval magasabb, mint másutt. Szólt arról is, hogy a korábbi váltságsszerződéseknel számos jogi probléma adódott és az egységesség érdekében törvényes szabályozásra van szükség. Az ősiségről kijelentette: ez a „rém alak” nem egyidős a magyar alkotmánnyal, későbbi és szerencsétlen elemként lett a jogrend része. Hozzátehetjük, hogy csak elvi része, ugyanis már hosszú ideje adott és vett a nemesség birtokokat, elzálogosította azokat stb. Az ősiség ezért már régen nem jelentett valódi oltalmat a birtokosoknak, inkább a prókátorok pénztárcáját duzzasztotta a sok évtizeden át nyúló örökségi perekkel. Az ősiség egyébként a hitelezőt is nehéz helyzetbe hozta, hiszen az adós fizetéseképtelenségekor a megterhelt birtokot csak zálogként kezelhette, amit a nemesi birtokos, illetve örökösei visszaválthattak. Erősen konzervatív szellemű megyék viszont kísérletet tettek az ősiség teljes épségben tartására.¹²⁶¹

A vitában Pulszky Ferenc az ősiséget is érdemben figyelembe vevő indítványt tett: a megváltási összeg letétként kerüljön bankba, a birtokos csak a kamatait élvezhesse. A rendeknél nem kapott támogatást, hiszen ez a megoldás a lényegi elemtől fosztotta volna meg a birtokosokat: a váltság-összeget nem fordíthatták volna uradalmi földjeik, allódiumaik modernizációjára. A pesti Szentkirályi Móric felvetette – ismerve a jobbágyok pénztelenségét – a földdel, azaz a telek egy részével történő megváltást. Nagy Pál megjegyezte, hogy ezt Nyugat-Európában itt-ott már alkalmazták, de akkor a váltságdíj fejében átvett területek után a nemes birtokosnak kellett az állami adót befizetnie. A javaslat le is került a napirendről, holott nem volt irreális, segítette volna a megoldást. Így 1839. szeptember 7-én a Wenckheim-féle önkéntes örökváltság vált rendi határozattá, méghozzá nagy, 34:11-es szavazataránnyal.¹²⁶² Láttuk: tíz

¹²⁵⁹ 1840:7. tc. 14. §. Az 1836:10. tc. 6. § szerint ott volt lehetséges a rendezés, ahol a jobbágyok nagyobb része vagy a földesúr kívánja. Közbirtokosság (mint földesúr) esetén ez problémát jelentett. A szabolcsi Bónis Sámuel indítványozta, hogy ha a jobbágy és földesúr a rendezésben megegyezett, ne legyen szükséges a per felterjesztése a megyétől a Helytartótanácsához. Az esztergomi Andrássy József azonban jelezte, hogy itt állami adóalapról van szó, így a helytartótanácsi felügyelet nem csak jog, de kötelesség is. (STULLER, I. 322. sköv.) A rendek feladták a reménytelen próbálkozást. (Írások III. 206. sz. – 178. sköv., uo. 238. sz. – 233. sköv.) Annyit viszont elértek a rendek a rendezési perek gyorsításáért (ez jobbágyoknak és földesúrnak is előnyös lehetett), hogy amennyiben a per kezdetének se a jobbágyok, se a földesúr részéről törvényes akadálya nem volt, az eljárást elindító döntést az úriszékről nem kellett se a megyéhez, se a Helytartótanácsához felterjeszteni. (1840:7. tc. 15. §.)

¹²⁶⁰ 1839. szeptember 13-i kerületi ülés (STULLER, I. 296. sköv.). Az úriszéket nem csak reformhajlandóságú megyék kívánták eltörlőlni; ahol sok volt a szegény nemes, nem kis gondot okozott a költséges úriszék megtartása.

¹²⁶¹ Turóc megye például körlevélben szorgalmazta. (Vö. Takáts-h. 8433/e.) A reformerek teljesen ellentétes álláspontját Fogarasi János fogalmazta meg az *Athenaeum* lapjain. Ő az ősiséget nemzetgazdaságilag károsnak tekintette, hiszen rontotta a birtokosok hitelképességét, amit Széchenyi már tíz éve, másokkal együtt felismert. Jelezte, hogy nemes birtokosok a törvényes hat százalék helyett 12%-ra kapnak hitelt, azaz uzsora-feltételekkel. Megemlítette, hogy a birtok visszavásárlásának a lehetősége kétséges garancia a nemesi birtokosoknak, hiszen a zálogbirtokos nagytőkés a birtokon sokszor költséges beruházásokat eszközöl, s az ezekkel jelentősen megnövekedett értéket visszafizetni szinte lehetetlen. (FOGARASI, 1839.)

¹²⁶² STULLER, I. 257. sköv. A javaslatot az október 7-i országos ülés is elfogadta. (Uo. 383.)

megye követutasítása tartalmazta az engedőleges örökváltságot, Biharé pedig a kötelezőt. A 34 igenlő szavazat magyarázatát tehát részben a reformerek számára kedvező póttutasításokban kereshetjük. Ezúttal a kormányzat sem szegült az örökváltság ellen úgy, mint tette 1834-ben: nem akart a szólásszabadsági sérelem ügye mellett újabb frontot nyitni a reformellenzék ellen. Így a főrendek is engedékenyebbek, szinte együttműködők lettek a kérdésben. A rendek úrbéri törvénytervezetének örökváltságra vonatkozó része e szerint készült azzal, hogy a szerződések nem terjedhetnek ki az úgynevezett úri haszonvételek (bolt, mézsárszék stb.) megváltására. Így nem csak a földesúri joghatóság (az úriszék illetékessége), de jelentős feudális nemesi jövedelmek is megmaradtak.¹²⁶³

A főrendeknél Stuller szerint Rudnyánszky nyitrai főispán (valójában Mednyánszky Alajos volt Nyitra főispánja) adta elő a többség gondolatait; nem vetette el az örökváltságot, de pontosításokat, a problematikus részletek átgondolását kívánta, megkérdezve: hogyan történik az majd a gyakorlatban, hogy a jobbágy örökre megváltja magát, de alávettetje marad a földesúri joghatóságnak? Mi lesz az ősiséggel, a kincstár öröklési jogával (a birtokos örökös nélküli halála esetén)?¹²⁶⁴ Deákék a november 16-i kerületi, majd a november 21-i országos ülésen válaszul jelezték: több kincstári, hitbizományi birtoknál kötöttek már örökös váltság-szerződéseket és nincs gond sehol.¹²⁶⁵ A főrendek 1840. január 16-i ülésükön továbbra is több problémát láttak, főként az egyházi, kincstári és kötött forgalmú hitbizományi birtokoknál, de a magánbirtokoknál is szorgalmazták (Pulszkynak a rendeknél már elvetett indítványát ismételve) a váltságdíj, mint tőke letétbe helyezését úgy, hogy az eladó birtokos csak a kamatokat élvezze.¹²⁶⁶ Deákék február 24-i országos ülésükön hajlottak a kompromisszumra: a főrendek által említett kötött birtokoknál kerüljön az összeg letétbe, a magánbirtokoknál viszont legyen szabad a tőkefelhasználás. A főrendek március 10-én ezt lényegében elfogadták.¹²⁶⁷

Az örökváltság ügyében megszületett az egyezség rendek és főrendek közt. Az úrbéri törvénybokr egyes részeinek tárgyalása viszont még folytatódott. Így vita folyt a zsellérek pálinkafőzési jogairól, amit a főrendek csak ott engedtek volna, ahol korábban is lehetséges volt. A főrendek végül engedtek, s mint érintettük, megtörtént a jogkiterjesztés. Hosszú csatározást váltott ki a rendek újabb jogkiterjesztési kísérlete. Deákék azt kívánták, hogy a jobbágy boltjában (amiért taxát fizetett a földesúrnak) szabadon árulhasson sót is. A főrendek itt nem engedtek, miként a királyi leirat sem s így maradt az addigi helyzet: sót csak ott árulhatott a jobbágy, ahol 1836 előtt is tehette. Deákék több üzenetükben is szorgalmazták azt, hogy a jobbágyközségek teljes szabadsággal választhassák, illetve küldhessék el jegyzőjüket. A főrendek viszont kitartóan érveltek amellelt, hogy amennyiben a jegyző egyben tanító, kántor, az illetékes szervek beleegyezése legyen szükséges a váltáshoz. Itt a rendek engedtek, de hiába: a javaslat csak az április 11-i felirat után került elfogadásra, s már nem lett belőle törvény. Végül a rendek – a főrendekkel megegyezve – április 11-i feliratukban kísérletet tettek egy földesúri jogosítvány bővítésére. Indítványozták, hogy a már Werbőczy Hármaskönyve (I. Rész, 40 cím) óta fennálló lehetőséget, mely szerint a földbirtokos – indokolt esetben, például akkor, ha több örököse is volt, s azok nem rendelkeztek házhellyel – kibecsülhetett egy-egy jobbágyot beltelkéről, terjesszék ki a beltelken túl a telek külső illetőségére, azaz a teljes jobbágytelekre. A királyi leirat csak a beltelek kibecsülését, azaz a fennálló jogi lehetőséget engedélyezte.¹²⁶⁸

¹²⁶³ Írások II. 62. sz. (133. sköv., 1839. október 7.)

¹²⁶⁴ STULLER, II. 461. sköv., Írások II. 71. sz. – 192. sköv. A nyitrai főispán személyéhez: PÁLMÁNY, 2011. II. 2376.

¹²⁶⁵ STULLER, II. 501. sköv., a november 21-i országos ülés határozata: Írások II. 95. sz. (359. sköv.)

¹²⁶⁶ Írások II. 113. sz. – 386.

¹²⁶⁷ Írások III. 141. sz. – 73. sköv., a március 10-i főrendi ülés döntése: Írások III. 157. sz. (108. sköv.) Kisebbrészletkérdésekhez a március 10. után is folyó rendi–főrendi véleménycseréhez ld. HUTVÁGNER, 2012. 28. sköv.

¹²⁶⁸ Vö. főrendi válaszüzenet (3.) 1839. március 10. (Írások III. 156. sz. – 106. sköv.); rendi üzenet (3.) 1840. március 28. (Uo. III. 192. sz. – 163. sköv.); újabb (4.) főrendi válasz 1840. április 1. (Uo. III. 206. sz. – 178. sköv.); újabb rendi üzenet (4.) 1840. április 7. (uo. III. 238. sz. – 233. sköv.); főrendi válasz (5.) 1840. április 11. (Uo. III. 252. sz. – 251. sköv.); az úrbéri felirat és törvényjavaslat 1840. április 11. (Uo. III. 254. – 254. sköv. A címe: Törvény-Czikkely. Az 1832(6-dik) évi Or-

Közben a háttérben – láttuk – a hosszú politikai alkufolyamat végső fázisa zajlott. A háttértárgyalások április végére hoztak kompromisszumos eredményt. Április 27-én kihirdették (a beavatottak és közvetlen társaik által már tudhattak róla) az örökváltság kormányzati elfogadását. (Az uralkodó elfogadta az örökös megváltás elveit, de azt nem, hogy a szerződések felbonthatatlanok legyenek; itt az 1836:8. tc. 3. §-ában már rögzített esetek fenntartásához ragaszkodott, azaz az erőszakkal, megfélemlítéssel, vagy nem jogosult által kötött szerződések felbontásához. Ragaszkodott ahhoz is, hogy alapítványi, kincstári, egyházi birtokok esetén a szerződés előzetesen kerüljön a Helytartótanácsához felküldésre.) A leirat az örökváltságon túl tartalmazta a feliratban indítványozott – rendi, főrendi megegyezést követő – kérdésekre adott választ, zömmel nem korrigálva a megegyezések pontokat. Ezeket a kérdések korábbi ismertetésénél már érintették.¹²⁶⁹ Ezt követte a rendi „engedmény”: a Bécs által kért tízévi katonai szolgálatot elfogadták, bár sokáig a nyolc év mellett küzdöttek; elfogadták az addig ígért négymillió helyett a megemelt 4,4 millió forint évi állami adót, s közben Bécsben aláírásra került az amnesztia is.

A hosszú feszültség után fellélegező rendek örömmel vették az úrbéri leiratot. Az „elegyes” ülésen megismert leirat-szöveg kerületi, majd országos ülésbeli vitája után a rendi törvénytervezet május 4-én készen állt. Deákék elfogadták a leirat kívánságait. (A kincstári, egyházi, alapítványi birtokok szerződéseinek esetén a Helytartótanács általános felügyeleti joga a letétként kezelt szerződési összegek megőrzésére különösen terjedjen ki.) A főrendek elfogadták a rendi szövegezést.¹²⁷⁰ Ezek után május 9-én, mint derült égből a villám érte a rendeket a teljesen váratlan újabb leirat, amely a magánbirtokok örökös megváltásánál is a váltságösszeg letétbe helyezését kívánta elrendelni, utalva az ősiség és a fiscalitas Deákék által már hallgatólagosan félretett előírásaira.¹²⁷¹ A háttérben a kormányzati tétovaság, a testületi döntés-előkészítés és határozathozatal lassúsága, nehézkessége, az örökváltság esetében pedig erős véleménykülönbségek húzódtak meg. A Magyar Kancellária bizottsága még 1840. április 6-án az örökváltságnál először kételyeit, aggályait és javaslatait sorolta fel. Így a rendi kívánságok teljesítését feltételekhez kívánta kötni: a királyi örökösödési jog biztosításához és a szerződéses összegek jobbgáyság általi kifizetésének garantálásához. A bizottság a megváltást az ősiséggel, mint alapvető jogintézménnyel ellentétesnek látta. Ugyanakkor tudta, hogy a rendi javaslat teljes elvetése gyanúba keverné a kormányt, miszerint gátolja a haladást, a nép boldogulását. Így végül csak azt kívánta a leiratba tétetni, hogy az említett biztosítékok pontosan kerüljenek bele az új jogszabályba. Az Államkonferencia tagjai sorra láttamozták a bizottsági munkát és a leirat-tervezetet is. Megemlíthető és kiemelendő: az országgyűlés végén járunk, és az Államkonferencia tagjai a fontos dokumentumot csak április 15. és 22. között írták alá. Ezt követően Kolowrat és Metternich április 26-i jegyzetei után fogadták el a már említett leiratot a kancelláriai bizottsági állásfoglalás csekély korrekciójával.¹²⁷²

szágyűlésen alkotott s urbéri tárgyú Törvénycikkelyek némelly szakaszaival világosításukról – s részint módosításukról. A jegyzőkérdést tartalmazó rendi üzenet 1840. április 23. – Uo. IV. 297. sz. (11. sköv.)

¹²⁶⁹ A leiratot a király április 29-én írta alá, s országos ülésen 30-án kezdték tárgyalni. (Írások IV. 337. sz. 71. sköv.) Vö. HUTVÁGNER, 2012. 31. sköv. A vonatkozó kancelláriai felség-előterjesztés, leirati javaslat (s mellette az igen részletes kancelláriai országgyűlési bizottság véleménye az úrbéri törvényjavaslatról), melyre még visszatérünk: Kanc. ált. 1840:5506. (április 6.)

¹²⁷⁰ 1840. május 4. (Írások IV. 390. – 128. sköv. és uo. 414. sz. – 166. sköv.) Vö. HUTVÁGNER, 2012. 31. sköv.

¹²⁷¹ Írások IV. 484. sz. (238. sköv.)

¹²⁷² St Konf 1840:523. (W-2996. d.), 652. (W-2997. d.) Volt komolyabb ellenvetés is az Államkonferencia tagjainál. Pilgram tanácsos – utalva Kübeck véleményére is – nem értett egyet az örökváltsággal, bár az elutasítás veszélyeit ő is látta, s ezért meglehetősen nyakatekert érvekkel, de nem gátolta a többségi állásfoglalást. Annyit hozzáfűzött, hogy reform szükséges, de figyelemmel arra, hogy a földesúr ne szegényedjen el, miközben a paraszt gazdaggá lesz. Lehet – írta –, hogy egykor a földbirtokosok a kormányzatot fogják támadni, mert nem gátolta meg pusztulásukat. Pilgram jegyzete mellett egy másik is olvasható (szerzője nem ismert) április 17-i keltezéssel. E szerint az örökváltsággal egy új, szabad osztály keletkezik, amely aligha illeszthető az alkotmányos rendbe. St Konf 1840:624. (W-2996. d.) A kancelláriai bizottsági vélemény részletesen ment végig a törvénytervezeten. A már említett főrendi álláspontok, ellenvélemények (a községi jegyzők státusza, csak a beltelek kibecsülhetősége, az erőszakosan megvalósított örökváltságnál a szerződés semmissé tehető, az örökváltság summa általánosan letétbe helyezendő stb.) zömét erősítette, támogatta jogi érvekkel. Az ősiség fennállására kiemelten

Az Államkonferenciánál erős hangot kapó ellenvélemények után a Magyar Kancellária országgyűlési bizottsága a már kihirdetett leirat után (!) ismét javaslatot készített, mely szerint a törvényben legyen biztosítva a magánbirtokok megváltási összegének letéti kezelése is. Ezt követően került kiadásra az új leirat.¹²⁷³ Az országgyűlés utolsó napjaiban valakik úgy vélték Bécsben, hogy megszegve az ellenzék és a kormányzat közti alkut, visszavonva az amnesztia melletti másik nagy eredményt, érdemes elmérgesíteni a már békésre hajló viszonyt. Május 11-én, kerületi ülésen érthetően heves ellenzéki reakció következett. Az ellenzéki szónokok sorban az előző leirat tartalmi lerontásával, a nemesi tulajdonnal való rendelkezés súlyos megszorításával, sőt az örökváltság-szerződések kormányzati megakadályozásról szoltak. A rendek közfelkiáltással vetették el a leiratot.¹²⁷⁴ Mindez az országgyűlés utolsó előtti tárgyalási napján történt.

Az ügyet alighanem Desseffy Aurél billentette vissza az örökváltság kormányzati elfogadásához. Az új leirat kihirdetésekor, május 11-én a főrendeknél a rendi álláspont mellett érvelt, utalva a korábbi megállapodásra és leiratra. A korrektség jegyében s az uralkodói tekintélyt is védve beszélt. Igazat adott a rendeknek: az új leirat visszaveti az ügyet, „lebilincseli” a tőkét. Utalt arra, hogy az országgyűlés már biztosította a kamarai, alapítványi, egyházi birtokok megváltási összegeit. A magánbirtokoknál viszont ő is elegendőnek vélte a magánjogi szerződést, amelynél minden érintett fél biztosíthatja jogait. A nádor látva a főrendek egyetértését, azonnal átküldte a tervezetet a rendekhez.¹²⁷⁵ Ott gyorsan határozattá lett s egyben felirattá, amit az uralkodó aznap elfogadott.¹²⁷⁶ A megállapodás elleni puccs tehát csak majdnem sikerült. Mindez drámai gyorsasággal zajlott, hiszen május 12. az országgyűlés utolsó tárgyalási napja volt. Az úrbéri törvény örökváltsággal foglalkozó része: 1840:7. tc. 9. §.

Az örökváltság ügyét országszerte nagy figyelem övezte. Az ellenzéki szellemű Békés megyében például az 1840. augusztus 10-i, a törvényeket ismertető közgyűlésen feltűnően nagy számban vettek részt jobbágyok is. A tömeg figyelmesen végighallgatta a két napon át tartó felolvasást, jóllehet dologidő volt.¹²⁷⁷ A szintén ellenzéki Baranyában a közgyűlés új korszak kezdetét látta nyolcmillió úrbéres életében.¹²⁷⁸ Pesten kiemelték, hogy Magyarországon nem a végrehajtó hatalom indította el ezt az alapvető változást, hanem a privilegizált nemesség küzdött érte.¹²⁷⁹ Tolnában Bezerédj István és Perczel Miklós követek az örökváltságot az első lépésnek tartották a magyar föld kötöttségeinek felszámolásában; kiemelték, hogy Wesselényi és társai áldozatai, szenvedése nem volt hiábavaló.¹²⁸⁰ Deák a zalai beszámolóban az aggódo, könnyen fellázítható kisnemességet kívánta leszerelni: az örökváltság nem kényszerített, nem sért jogot, privilégiumot, csak szelíden segít lerombolni a falat a nép és a szabadság között. A haladás – jelezte – lassú lesz, de biztos és következményei jelentősek.¹²⁸¹ Említsük még meg a konzervatív Szepest. Követei szerint kiemelkedő jelentőségű az örökváltság, de figyelemre méltó módon azt vélték fontosnak igazán, hogy ezzel a jobbágyosság egy része érdekelt lesz a közrend és a nyugalom fenntartásában.¹²⁸²

Az örökváltság lehetősége valóban kiemelkedő elvi előrelépés volt a jobbágyok felszabadulásának útján, de olyan lehetőség, mellyel rövid idő alatt csak kevés jobbágyközség vagy mezőváros élhetett.

utalt, jelezve, hogy a születő törvénynek koherensnek kell lennie. A bizottsági vélemény: Kanc. ált. 1840:5506. Tartalmi ismertetése megtalálható a fentiekben már említett Államkonferencia iratban is. A bizottsági jelentést Mailáth Antal kancellár és Barta György tanácsos írták alá, hasonlóan a leirat-tervezethez.

¹²⁷³ St Konf. 1840:713. (W-2997. d.) A kancelláriai előterjesztés: Kanc. ált. 1840:6982.

¹²⁷⁴ Az új rendi felirati javaslat: Írások IV. 503. sz. (253. sköv.)

¹²⁷⁵ STULLER, II. 989., Főrendi n. 632., Desseffy beszéde: DAÖM 282. sköv., a főrendi válasz: Írások IV. 503/b. sz. (155.)

¹²⁷⁶ Írások IV. 515. sz. (273. sköv.), a május 12-i leirat: uo. 545. sz. (294. sköv.) A kancelláriai leirati javaslat, amit az uralkodó május 12-én elfogadott: Kanc. ált. 1840:7325.

¹²⁷⁷ Novák Antal alispán Mailáth kancellárhoz: 1840. augusztus 14. (Kanc. eln. 1840:1224.)

¹²⁷⁸ Uo. 1840:812.

¹²⁷⁹ Uo. 743.

¹²⁸⁰ Uo. 855.

¹²⁸¹ DEÁK F., 2001. 252. sköv., Kanc. eln. 1840:690.

¹²⁸² Uo. 741.

A szerződéseknél általában az évi jobbágyteher forintosított összegének húszszorosa körüli összeg szerepelt váltsággént s ennek előteremtése az 1840-es években meglehetősen nehéz volt. Így érthető, hogy a nagy örömmel fogadott törvény után 1848-ig (az 1840 előtt megváltott földekkel együtt) csak a jobbágyok által használt úrbéres földek 1,9%-a szabadult fel, azaz 261 ezer hold.¹²⁸³ A nagy határral, jelentős földbérleti lehetőségekkel, kiterjedt állattartással és egyre számottevőbb gazdag paraszti réteggel is rendelkező alföldi települések közül viszont több is váltságszerződést kötött.¹²⁸⁴

A gyorsított ütemű, különösen az azonnali megoldásokat a vezető konzervatív politikusok természetesen elvetették. Desseffy Aurél kárhóztatta a „szabad föld”-agitációt, mivel szerinte teljesíthetetlen vágyakat kelthetett a jobbágyokban. „Okos és kimunkált” megoldást kívánt, ami csak lassú, „megfontolt” ütemben történhet, de biztosíthatja a teljes értékű kárpótlást.¹²⁸⁵ A megoldás késlekedése viszont nagy veszélyekkel, akár jobbágymozgalmakkal is járt. A Somogy megyei Mesztegyőre utaljunk: ott 1840 novemberében a lázongást csak 120 pandúrral tudták leverni. 15 paraszt és két katona halt meg. A falu bíróját hat évre ítélték, számos ellenálló háromtól öt évnyi büntetést kapott.¹²⁸⁶ A Kossuth szerkesztette *Pesti Hírlap* fokozatosan az állami szerepvállalás melletti kárpótlás mellé állt, Széchenyi pedig Kossuthban már parasztlázítót látott.¹²⁸⁷

Az úrbéri törvényt követően (párhuzamos tárgyalás nyomán) az országgyűlés a földbirtokos nemesség érdekeinek, jövedelmeinek biztonsága érdekében nagy terjedelmű, aprólékosan részletező és kemény törvényt alkotott, kiegészítve az úriszéki szabályozást. (A rendek már 1839. október 19-én elhatározták, hogy kerületi választmánnyal dolgoztatják ki a mezei „rendszabásokat”. Láttuk, hogy számos megye alap-követutasításában is sürgette a jobbágyok által okozott mezei, erdei kártételek gátlása, szigorúbb büntetésére az 1836-os, a jobbágyokkal szemben „engedékeny”, a földbirtokosoknak káros helyzet törvényes rendezését.) A mezei rendőrségről szóló törvény hatálya kiterjedt minden – az úrbéres viszonyon túlmenő – határbeli rendbontás, károkozás büntetésére, mely a kertekben, szőlőkben, ültetvényekben, erdőkben, rétekben, vadaskertekben, legelőkön, ménesekben, a vizeknél, csatornáknál, utaknál, hidaknál stb. történt. A szabályozás szigora jelezte, hogy a mezőgazdasági, illetve közterületeken korántsem uralkodott megnyugtató rend. Megjegyzendő, hogy e törvényben magas szinten

¹²⁸³ OROSZ, 1998. 189. Hutvágner a „sikertelenség” okát a törvényben látja: nem rendezte a váltságdíj mértékét és a fizetés időtartamát. (HUTVÁGNER, 2012. 39. sköv.)

¹²⁸⁴ Így például Békéscsaba 1845-ben 701 egész jobbágytelke (melyek a gyakorlatban persze töredéktelkekre is aprózódtak) után 487 ezer pengőforint váltságdíjat vállalt és ennek egyharmadát 1848-ig kifizette. (ERDMANN, 1991. 701.) Említsük meg az úrbéres terhekből, illetve a földesúri haszonvételekből származó földesúri jövedelmek arányának érzékeltesére, hogy a haszonvételek megváltási ára – Csabán erre is kiterjedt a szerződés (ez országosan kivételnek számított) – 250 ezer pengőforint volt. Török János *Athenaeum*-béli tanulmányában már 1840 októberében jelezte: a törvény remek, de kb. 50 év kell ahhoz, hogy tényleges, kiterjedt eredményhez vezessen. A kényszerített örökváltság sokkal gyorsabb utat jelentett volna, de bizonyosan jelentős földesúri veszteséget eredményezve. Török ennek ellenére a kötelező szerződések mellé állt, utalva a kilenced és a robot egyre csökkenő értékére. (*Ath* 1840. II. 32. – október 18.) Nyáry Pál már 1840 augusztusában, a Pest megyei közgyűlésen a kötelezés mellett nyilatkozott, különben egy emberöltőt várhat a jobbágy a felszabadulásra. A megye követutasításában (1843-ban) már szerepelt is a kötelező örökváltság. (VARGA J., 1980–81. 220. sköv.) Az engedőleges szerződések egyébként Európa-szerte nem váltak be. (SZABÓ I., 1952. 510. sköv.) A kérdéskör végén megemlítendő Dobszay Tamás tanulmánya, melynek már címe is igen figyelmet keltő: *Miért nem szabadult fel a jobbágyok 1840-ben?*. Világosan kimutatja, hogy Deákék – szándékuk és elveik ellenére – a megyei követek többségére tekintettel elfogadni kényszerültek a fokozatosságot, azaz az örökváltság lehetősége mellé nem adhatták meg a jobbágyoknak a tulajdonjogot, megmaradt a földesúri joghatóság is (úriszék) és az úri tulajdonnal együtt járó királyi haszonvételeket, regálejogokat sem szerezhetette meg – elviekben – a jobbágy. (DOBSZAY, 2010.) A problematikus helyzet már kérészéletű volt, a jobbágyfelszabadítás már nem volt messze.

¹²⁸⁵ DESSEFFY A., 1841. 22. sköv. Desseffy Emil ugyanezt igen hosszadalmas és körülményes okfejtésben írta le. (DESSEFFY E., 1842. 95. sköv.)

¹²⁸⁶ VÖRÖS, 1954.

¹²⁸⁷ SZABÓ I., 1952. 552. sköv.

először szabályozták a szegődött aratók, nyomtatók, cséplőmunkások és a felfogadó gazda, birtokos közti „szolgálati viszonyt” is.

A kerületi ülésből kirendelt bizottság 1840. január 30-án terjesztette be 43 §-ból álló indítványát.¹²⁸⁸ A főrendek úgy látták, az úriszéki törvény hatálya alá nem tartozó ügyekben elegendő a már létező járási szolgabírói, illetve városi kapitányi hivatal. Emellett vélelmezték, hogy a kisebb vétségek zömét szegények követik el, ezért a pénzbüntetés helyett testi büntetést javasoltak, amit súlyosabb vétségeknél a rendek is indítványoztak.¹²⁸⁹ A rendek ragaszkodtak a külön mezei rendőrségi egységekhez, majd a főrendi válasz után letettek erről. Azt viszont a főrendek fogadták el, hogy a jobbágyok egymás közti, vagy a földesúr kárára történt kisebb kártételeket maga a földesúr ítélhesse meg.¹²⁹⁰

A törvény (1840:9. tc.) valóban erős szigorral kívánta elejét venni a magán-, illetve köztulajdont érő károknak. Gondatlanságból okozott kártételért egyszeres, szándékosság esetén kétszeres volt a kártérítés összege. Az utóbbi esetben a „vétek” súlyához mért testi büntetés is kiszabható lett. 12 pengőforint kár alatt a községi elöljáróság közvetlenül dönthetett, nemes személyek kivételével, akiket csak a megyei szolgabíró büntethetett meg. Jobbágy–földesúr-viszonyban a jobbágy által okozott kárnál 60 pengőforintos kárig az érintett földesúr dönthetett gyorsított úton. Egyéb esetekben a szolgabíró (városi kapitány) 200 pengőforint alatti kárösszeg esetén saját döntését azonnal végrehajthatta. Fellebbezni csak birtokon kívül (!) lehetett. 200 pengőforint érték felett már birtokon belül volt lehetőség fellebbezésre, de csak a megyei (illetve városi) törvényszéken. Nem kis összegek esetén tehát az érdemi, végrehajtható döntést a megyei szolgabíró és a megyei törvényszék hozhatta meg. A törvény külön-külön részletezte a réteken, vetésekben, erdőkben okozott károk megállapításának módját, a büntetések fokozatait.

A törvény végén következett a bérmmunkások és munkaadók közti viszony szabályozása, amely a munkáltatók érdekét, a megállapodás szerinti munka (főként aratás, cséplés, nyomtatás) elvégzését törekedett biztosítani, de valamelyest gátolva a birtokosok hatalmaskodását is.¹²⁹¹

Az úrbéri kérdéskörrel szoros kapcsolatban tárgyalták a rendek a jobbágyok örökösödését. A napi-rendre tűzést indokolta a kérdés érdemi, pontos szabályozásának hiánya, s ennek folytán a vidékenként, sőt településenként is eltérő, szokáson alapuló gyakorlat. A javaslatot kerületi bizottság készítette, amely 1840. január elején került országos ülés elé, s vált rendi törvényjavaslattá.¹²⁹² A főrendek a javaslatot

¹²⁸⁸ Írások II. 116. sz. (389. sköv.) Az 1839. október 19-i kerületi ülés határozata: STULLER, I. 431.

¹²⁸⁹ STULLER, II. 804. sköv., Írások III. 139. sz. (68. sköv.)

¹²⁹⁰ Írások III. 159. sz. (109.), 171. sz. (121. sköv.), 194. sz. (165. sköv.), 275. sz. (321. sköv.), IV. 332. sz. (67. sköv.), 399. sz. (137. sköv.) A törvényt elfogadó, május 11-én ismertetett leirat: uo. IV. 506. sz. (264.) A rendek az országgyűlés befejezéséhez közeledő tárgyalás-özönben kevés teret szenteltek a kérdésnek. A főrendeknek több idejük volt. Február 11-én fejezték be a törvénytervezet feletti átfogó vitát. (STULLER, II. 715.) Március elején még vitatták, hogy külön mezei szolgabírói hivatalra lett volna szükség, amit például Beöthy (Bihar) és Szombathelyi (Békés) szükségesnek tartott, utalva az általános szolgabírók túlterheltségére. (Uo. 804. sköv.) A főrendeknél folytatódó vitákban az ellenzékiek sem voltak egységesek: Teleki László a rendeket pártolta, Batthyány Lajos ellene volt a rendi üzenetnek, azaz a külön mezei szolgabírák rendszerezésének. A főrendeknél felmerült a jobbágyok testi büntetésének visszahozatala is: Andrássy Károly pártolta, Batthyány Lajos ellenezte (így tett a többség is); vö. Főrendi n. 157. sköv., MOLNÁR, 2007. 380. sköv. A főrendek javasolták még azt is, hogy 60 forintig terjedő összeget a földesúr maga vehessen meg a jobbágyon; a rendek ezt is elfogadták, miként letettek a külön mezei szolgabírákról is. Vö. 1840. április végi főrendi ülések: Főrendi n. 445. sköv., 536. sköv. A felirat főrendi elfogadása: uo. 625. (április 29.)

¹²⁹¹ A bérmmunkás vita esetén az ügy lezártáig nem kaphatott ütlevelet, azaz nem távozhatt el, másutt pedig eleve nem fogadhatták fel. Ha az elszökött munkás előkerült, az elmulasztott napszámok bérének kétszeresét kellett kifizetnie büntetésként, s az említett elmulasztott munkát is pótolnia kellett. Viszont a munkaadó, ha nem fizetett megállapodás szerint vagy menet közben másnak adta a munkát, a munkásnak okozott kár kétszeresére volt büntethető. A törvény e része mutatja, hogy ha az általános pénzhiány miatt lassan is, de terjedt a minőségi teljesítést igénylő munkáknál a bérmmunka az egyre értéktelenebb robot helyett.

¹²⁹² Írások II. 106. sz. (374. sköv.) Deák és mások javaslatára a tervezetbe került az, hogy a jobbágy végrendelkezési joga az úgynevezett ősi javakra is vonatkozzon. (Jkv. II. 30. sköv.)

elfogadták, benne Deák javaslatával, miszerint a jobbágy „ősi” (örökölt) javait a fiú és leánygyermek arányosan örököljék.¹²⁹³

A Magyar Kancellária országgyűlési bizottsága április közepén kedvezően nyilatkozott a törvénytervezetről, amely – írták – rendet tesz a számos félreértést, ellentmondást mutató gyakorlatban. Az Államkonferencia is egyetértett, s a kedvező királyi leirat május 13-án kihirdetésre került.¹²⁹⁴ Az így véglegesült törvényszöveg (1840:8. tc.) megerősítette és pontosította az 1836-os úrbéri törvény rendelkezéseit a jobbágyság szabad végrendelkezési jogáról. Végrendelet hiánya esetén a fiúk és lányok egyenlő arányban osztottak. A házasság alatti közös szerzeményekről férj és feleség fele-fele alapon rendelkezhetett. A már egyre gyengébben érvényesülő földesúri öröklési, illetve tulajdonjog maradványaként állt a törvényben: ha a jobbágnak törvényes leszármazottja, özvegye, szülője sem él, akkor a földesúr örökölt. Ha az örökségben jobbágytelek is volt, arra köteles volt új jobbágyot fogadni.

¹²⁹³ Az 1836. évi úrbéri törvény (4. tc. 9. §, illetve 5. tc. 4. §) jobbágytelkek szétadarabolását csak földesúri engedéllyel s annak birtokában is csupán ¼ telekig tette lehetővé. A rendi javaslat most abban az esetben, ha fel nem osztható telek vagy telekrész esetén az örökösök között megegyezés nem született, árverést követő értékesítést írt elő. Ezt támogatták a főrendek, de csak hivatalos értébecslés mellett; a becsült áron sikertelen árverést követhette a becsült ár alatti eladás. Ezt a rendek fogadták el. (Írások II. 115. sz. – 388. sköv.) Abba, hogy a szerzett, azaz nem örökölt vagyonrészeknél a lánygyermeket ne rekessék ki az öröklésből, a főrendek csak hosszú viták után egyeztek bele.

¹²⁹⁴ St Konf. 1840:575. (W-2996. d), Írások IV. 357. sz. (88. sköv.)

XII. AZ ADÓ- ÉS ÚJONCMEGAJÁNLÁS. A KATONATARTÁS TÁRGYKÖRE

AZ ADÓMEGAJÁNLÁS

A magyar rendi országgyűléseken az adó- és újoncmegajánlás volt a mindenkori ellenzék legélesebb fegyvere az alkotmányosság védelmében. A birodalomnak működéséhez, a nagyhatalmi státusz őrzéséhez adóra és katonára volt szüksége, melyeket – alkotmányos időszakokban – csak az országgyűléstől várhatott.

A magyarországi állami bevételek (adók, kincstári jövedelmek) pontos mennyisége, felhasználása korszakunkban igen nehezen volt követhető. E területen a birodalmi kormányzat az önállóság látszatát sem engedte érvényesülni. A Magyarországról származó bevételek közt volt az állami hadi adó és a harmincad-jövedelmek mellett a kincstári birtokok jelentős jövedelme, a só fogyasztási adója (a sóból származó állami bevétel hatmillió felett volt, nagyobb, mint az ország hivatalos évi adója!),¹²⁹⁵ a posta és a lottó bevételei, a zsidók türelmi taxája, a közalapítványok kezeléséből származó jövedelem. A magyar országgyűlésen megszavazott hadiadót a törvényhatóságok szedték (szedették) be, s az összegek a Helytartótanács keretében működő tartományi biztosság (amely polgári részről működött közre a Magyarországon tartózkodó ezredek ellátásában, elszállásolásában) felügyelete, ellenőrzése mellett kerültek közvetlenül a közös, birodalmi hadsereg pénztáraiba, melyek Magyarországon a bécsi Haditanács közvetlen felügyelete alatti fő-hadparancsnokságok szervezetébe tartoztak. (A bányajövedelmek szintén közvetlenül a bécsi Birodalmi Kamara – Allgemeine Hofkammer – pénztárába kerültek). A további állami jövedelmeket a Magyar Kamara kezelte, de a bécsi Birodalmi Kamara teljes alávetettségében. Így a magyar állami bevételekből az ország infrastrukturális fejlesztésére szinte semmi sem jutott, de az oktatásra és egészségügyre sem. Ezeket a kiadásokat a törvényhatóságok, községek, egyházak és magánosok fedezték, amennyire tudták és akarták. Az ország állami jövedelmének 4/5-e a közös, birodalmi költségekre ment. A magyar országgyűlés a felhasználásról ismeretekkel nem rendelkezett, felügyeleti joga nem volt. Az a bécsi vád, hogy Magyarország aránytalanul kevés közös terhet viselt, igaztalan volt és nem felelt meg a tényeknek. Az ország a birodalmi költségek 1/3-át viselte, ami megfelelt a gazdasági-pénzügyi pozícióknak. Emellett Bécsben általában „elfelejtkeztek” a hivatalos adón felüli számos állami bevételről.¹²⁹⁶

A magyar ellenzék természetesen törekedett arra, hogy az adómegajánláshoz előfeltételeket, kívánságokat csatoljon, mintegy kikényszerítve azok teljesítését. A többnyire hosszú küzdelem azonban általában a kormányzat javára dőlt el: kisebb engedményekkel és a párhuzamos, a főispánok és más kormányhoz hű erők révén folyó háttér-manipulációkkal, például egyes megyék követutasításának megváltoztatásával, néha egy-egy követ lekenyerezésével sikerült céljait elérni.¹²⁹⁷

Az 1832–36-os hosszú országgyűlésen az erősödő és szervezettebb reformellenzék már keményebb küzdelemre volt képes. Az 1836. február végi kerületi ülésen a borsodi Palóczy László az ország alkot-

¹²⁹⁵ SZIH 1930. 277. (Iványi-Grünwald Béla jegyzete.)

¹²⁹⁶ FÓNAGY, 1998. 30. A magyar hadiadó beszédéről, adminisztrációjáról, a Magyar Kamara alárendelt helyzetéről: F. KISS, 1987. 262. sköv.

¹²⁹⁷ Az 1830. évi országgyűlés így szavazta meg a 28 ezer főnyi „rendes” újonclétszámon felül a kormány által kért 20 ezer további újoncot és hozzá a jelentős, 4.395 millió forint adót. Tette ezt úgy, hogy (bár nem éles viták nélkül) beletörődött alkotmányos kívánságai félretételébe. Egyetlen példa: a rendek hiába követelték, hogy az akkor alapvető fontosságú só árát az uralkodó csak az országgyűléssel egyeztetve változtathassa meg. A só ármeghatározását király és kormánya felségjognak minősítette. (Vö. Kossuth beszéde a zempléni megyegyűlésen 1831. január 24., és Barta István jegyzetei – KLÖM VI. 215. sköv.)

mányos sérelmének kormányzati orvoslása előtt nem kívánt adót ajánlani, Borsiczky István pedig az 1715:8. tc-et idézte: az ajánlás a szükség és hasznosság alapján történjék. Lónyay Gábor Zemplénből a szükség pontos kimutatását, a felhasználásról pedig számadást kívánt. Deák csatlakozott leszögezve, hogy az országgyűlés joga az ajánlás is, de a felhasználás feltételeinek megszabása is. Utalt arra is, hogy törvényesen az adó csak a következő országgyűlésig ajánlható, melyet három év elteltével össze kell hívni.¹²⁹⁸ A királyi leirat érdemi adatokat, információkat nem közölt. A kormányzati aknamunka viszont Deákékat lesújtó „eredményt” hozott. Öt megye követei elidálták egymást s ezt követően a rendek megszavazták az 1830 óta változatlan adóösszeget.¹²⁹⁹

Az adómegajánlás határidejének ügyében további éles viták következtek. Deák átfogó jogi elemzéssel védte a határidő megszabásának jogát, jelezve: a határidő elteltével megszűnik az ország adófizetési kötelezettsége.¹³⁰⁰

A rendek kitartottak a határidő mellett, amit végül a főrendek is elfogadtak azzal, hogy úgyis a király dönt.¹³⁰¹ A következő leiratban az uralkodó váratlanul nevezte az országgyűlés bizalmatlanságát. A nógrádi Kubinyi Ferenc erre április 21-én válaszolt: hogy lenne bizalom, amikor a kormány emberei a megyékben manipulálnak a magasabb adó mellett. Az ügyre Deák tett pontot: az adóbeszedés a megyék, illetve törvényhatóságok dolga, s ők megtagadják az adót, amennyiben időben nem lesz országgyűlés. Erről felirat nem készült, csak üzenet a főrendekhez. Az adó-vita, a Horvátország adójának emelésére való törekvés alkalmat adott a magyar–horvát ellentét nyilvános kiéleződéséhez is.¹³⁰² A horvátországi követek, illetve a horvát képviselők a főrendi táblán azzal érveltek, hogy Horvátország adóját tárgyalja ugyan az országgyűlés, de a megajánlás kizárólag Horvátország jogköre, s nem lehet szó a porták rovásukra történő módosításáról.¹³⁰³

A magyar rendek álláspontja ezzel ellentétes volt. Még a verőcei Szallopek János (Salopek, Ivan) is jelezte, hogy hosszú történeti–jogi vitát lehetne folytatni arról, hogy eredetileg hol is volt Horvátország, illetve Szlavónia, s a jelentős adókedvezmények már csak ezért is megkérdőjelezhetők. Szallopek szerint, ha Horvátország az állam előnyeiben részesül, adózzon is arányosan.¹³⁰⁴ A rendi képviselők jelezték azt is: régen vége a háborús időknek, s ahogy már megszűnt a Temesi Bánság, Horvátországot sem kell különlegesen kezelni.¹³⁰⁵

¹²⁹⁸ KLÖM V. 509. sköv. Deák beszéde: KÖNYI, 1882. 198. sköv. Deák adócsökkentést is szorgalmazott.

¹²⁹⁹ KLÖM V. 571. sköv. Deák újabb beszédei az adóügyben: KÖNYI, 1882. 204. sköv. Az uralkodó ezt természetesen elfogadta, bár megleltette, hogy többre lenne szükség. A határidőt elutasította. (KLÖM V. 610. sköv.)

¹³⁰⁰ Botrányos jelenetek következtek, hét megye követi szavaztak egymás ellen, még Csongrád is (Klauzál a határidő mellett, követtársa, Bene József ellene). 20 megye állt a határidő mellett, 19 ellene, számos megye követi nem is szavaztak. Végül pontos határidőt nem írtak elő, de azt igen, hogy az adót három évre és „nem tovább” ajánlják meg.

¹³⁰¹ Az 1836. április eleji viták és szavazások: KLÖM V. 618. sköv., az április 11-i főrendi ülés: uo. 624. sköv., 634.

¹³⁰² Uo. 635., 654. sköv. Horvátország – már érintettük – az egykor ráháruló védelmi terhek miatt (mint a törökkel közvetlenül ütköző, érintkező terület) csökkentett adót fizetett. A súlyos veszélyek elmúltával is megmaradt kedvező pozíciója. 1802-ben például Magyarország 6210, Horvátország csupán 136 portányi adóra volt kötelezve. (Barta István jegyzetei: uo. V. 234. 21. jegyzet és uo. VI. 752. 26. jegyzet. Vö. POÓR, 2003. 123.) A magyar rendek egyre gyakrabban sürgették a korrekciót, de sikertelenül. 1835. november közepén Pázmándy Dénes követelt arányosítást, ami határozattá lett. (Uo. V. 234.) A horvátországi követ, Draskovich János (Drašković, Janko) dühödten reagált, szinte hadat üzenve Magyarországnak: a horvátok mindent megtesznek a támadások ellen, akár vért is áldoznak... (Uo. V. 325. sköv.) A zömmel horvátok lakta – szlavóniai – Verőce megye követe viszont a magyar kívánságok jogossága mellett érvelt, ami tompította a konfliktus élet.

¹³⁰³ Országos ülés 1836. január 19. (Uo. V. 402. sköv.), főrendi ülés január 22. (Uo. V. 412. sköv.)

¹³⁰⁴ Országos ülés 1835. december 23. (Uo. V. 326.) Egy adalék a lehetséges történeti vitához: az 1791:59. tc-ben, mely szerint a horvát adót a magyar országgyűlésen, de külön tételként kell tárgyalni, ott áll, hogy „Horvátország, Zágráb-, Körös-, Varasd megyék...” Időszakunkban ez utóbbi három megyét tekintették Horvátországnak. Szallopek János (Salopek, Ivan) pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 1154. sköv.

¹³⁰⁵ Országos ülés 1836. március 9. (Uo. V. 554.) Kossuth lapjában megjegyezte: abszurd lenne, ha Horvátország a magyar országgyűlésen mindenben kifejtethetné álláspontját úgy, hogy ugyanezt a magyar országgyűlés ne tehesse Horvátországot illetően. (Uo. V. 595.)

A rendek hosszan kitartottak az arányosítás mellett. A főrendek viszont inkább Horvátország autonóm jogai mellett s az arányosítás ellen foglaltak állást.¹³⁰⁶ A nádor ugyan hajlandó lett volna belemenni a porták (az úgynevezett nádori porta eszmei adóegységet jelentett) arányosításának kérdésébe, de csak akkor, amennyiben a rendek döntenek a reform alapelveiről.¹³⁰⁷ Adóreformra azonban már nem volt idő s hiányoztak a megfelelő előkészületek is. A magyarországi megyék közti némi átcsoportosítást az országgyűlés a nádorra bízta, de a horvátországi porták változtatása nélkül.¹³⁰⁸

A nádor végül ideiglenes porta-, azaz adókiegyenlítést hajtott végre. A Magyarországot érintő 6210 portán belül – a teherviselő képesség változásai jegyében – például Csanád négy, Arad kettő, Békés tíz, Bács 70, Pest városa 20 plusz portát kapott, Pozsonytól 18, Zempléntől hat, Zalatól 16 portát levettek.¹³⁰⁹

1839 februárjában hírek érkeztek (már utaltunk rá) a rendőrséghez s onnan Bécsbe, miszerint a magyar megyék komolyan veszik az 1836. áprilisi rendi döntést, mely szerint az adót az országgyűlés befejeztétől számított három évre és nem tovább ajánlják meg. A határidő 1839. május 2-án járt le. Békés megye már februárban döntött az adóbeszedés felfüggesztéséről, mivel az új országgyűlést még nem hívták össze.¹³¹⁰

Az országgyűlésen (tudjuk, szoros összefüggésben a jogvédelmi harccal kapcsolatos alkusorozattal) 1840. áprilisában került konkrétan napirendre az adómegajánlás s azonnal éles magyar–horvát vitát eredményezett. A konfliktus ott folytatódott, ahol 1836-ban félbeszakadt. Az 1840. április közepi országos ülésen a rendek határozatban szögezték le: a Horvátország jelentős adókedvezményeit megalapozó törvények hatálya a török háborúk befejeztével megszűnt, Horvátország tehát vállaljon arányos részt. Deák is kiemelte az adókedvezmények jogalapjának megszüntét, s „ünnepélyesen” szögezte le: Horvátország nem társország, hanem kapcsolt rész. A törvényhozás és a kormányzás is a Helytartótanács révén közös, ami nem igazolja a társország státuszt. Horvátországot az Oroszországhoz húzó illírizmus fészkének nevezte. Pártolják a horvátok – mondta – belügyeikben a horvát nyelvet, de ne a latint. Ha pedig Horvátország nem hajlandó arányos teherviselésre, akkor váljanak szét az utak. A magyarelles horvát politika „magas helyről” kap biztatást, mondta, utalva a bécsi kormányzat megosztó törekvéseire. Az elnöklő perszonális ismét előhúzta az „erőltetés” vádját, ami „ellenhatást” szül. Klauzál azonnal felpattant: Hol itt a kényszerítés? A rendek békésen tűrik, hogy például Busan Hermann (Bužan, Herman) horvát követ, bár jól beszél magyarul, az országos üléseken utasítása miatt latinul szólal fel.¹³¹¹ A konfliktus már ekkor, 1840 tavaszán szinte kibékíthetetlennek bizonyult. A nemzetállamok korában, az alapvető nemzeti jogok, például a magyar államigazgatási nyelv érdekében folyó több évtizedes harc, Bécs folytonosan gátló, akadályozó szerepe, megosztó politikája közepette az éppen az alkotmányos létéért küzdő magyar reformellenzék megnyugtató megoldást nem talált.¹³¹²

¹³⁰⁶ Ld. például 1836. január 22. (Uo. V. 412.) Szerintük csak horvát ajánlás esetén emelhető a horvátországi adó.

¹³⁰⁷ Uo. V. 546.

¹³⁰⁸ Kerületi ülés 1836. április 16. (Uo. V. 637.) Kossuth ezt a „szentségtelen kénstelenségnek” tudta be. A szabolcsi Vay János megjegyezte: Horvátországgal kigyót táplálunk keblünkön. A békési Szombathelyi Antal pedig nem kevesebbet mondott, mint hogy ha Horvátország nem hajlandó a közös teherviselésre, miközben a magyar protestánsokat kirekeszti, s nemzetiségünk ott csak ellenségre talál, akkor inkább szűnjék meg minden hivatalos kapcsolat. Busan Hermann horvát követ jelezte: nincs felhatalmazása az elszakadásról beszélni, de ha küldői erre kapnak kérést, felelnek majd. Egyébként – tompítandó az igen élessé váló helyzetet – remélte, hogy a közös érdekek ismeretében más követek nem osztják Szombathelyi szavait. (Kerületi ülés 1836. április 23. – uo. V. 652. sköv.)

¹³⁰⁹ Országos ülés 1836. április 29. (Uo. V. 672.)

¹³¹⁰ A jelentő utalt arra, hogy 1827-ben a kormányzat elengedte Magyarország adóhátralékát, 3,5 millió forintot, ami azóta 6 millióra duzzadt. Barta István is írt a hátralék elengedéséről, aminek viszont ő okát is adta: 1827-re a hátralék az ezüst-pengőforintra való áttérés miatt is keletkezett. A hátralék ezt követő növekedését ő is megerősítette: 1835-re 4,4 millióra nőtt. (Uo. V. 581. 14. sz. jegyzet.) Az 1839. február 4-i besúgójelentés: Takáts-h. 8633.

¹³¹¹ STULLER, II. 918. sköv.

¹³¹² A sérelmek és kívánatok tárgyalásánál hatalmas vitát váltott ki, hogy Pozsega, Verőce és Szerém megyék Magyarország, vagy Horvátország és vele Szlavónia részei-e? Volt megyei követ, aki szerint a valódi Horvátország korábban jóval délebbre, részben a török birodalomban, részint a határőrvidék területén helyezkedett el. Végül az a döntés született, hogy az említett

Az adóajánlási vita elején született igen előremutató reformjavaslat is. Bihar megye 1840. március eleji közgyűlésén a törvény előtti egyenlőség, a népképviselés és a köztelherviselés mellett döntött. A pozsonyi ingerültség várható volt, hiszen a megyei követutasítások zöme a követek lelkére kötötte a nemesi alapjogok, így az adómentesség védelmét. Maga Bihar is a jobbágytelki nemesség 1836-ban elhatározott adóját 1839 elején még törölni kívánta. Ez jól példázza, hogy a főbb polgári reformkérdésekben a reformhajlandóságú megyék közgyűlési álláspontjai nem voltak kiegyensúlyozottak; a befolyásolásnak, az indulatkeltésnek nagy lehetőségei voltak a bizonytalan köznemesség körében.¹³¹³ A bihari indítványokat Beöthy 1840. április elején kerületi ülésen terjesztette elő, a rendek azonban többségi döntéssel félretették azokat, mivel – úgymond – nem volt vonatkozó utasításuk.¹³¹⁴

Láttuk, 1839. november végén a rendek úgy határoztak, hogy a kormányzat által adatszolgáltatásra kirendelt Lederer tábornok információi után hat héttel veszik fel az újoncozást és az adóügyet is, remélve, hogy addigra a főrendek felterjesztik a szólásszabadsági sérelmi feliratot. A főrendek nem engedték fel a feliratot, viszont időközben az adó- és újoncügyben folytatott obstrukció folytatását lehetővé tevő új követutasítások nem érkeztek Pozsonyba elegendő számmal. Így 1840. február elején a rendek kénytelenek voltak belemenni a kormányzat számára alapvető két ügy tárgyalásába. Deák jelezte ugyan, hogy a hat hét elteltével sem kötelező ezt azonnal megtenni. Beszédében egyébként a pénzt faló fegyverkezést egész Európát sújtó csapásnak nevezte, amivel a hatalmak úgy járhatnak, mint a gyáva lovag, aki lovas-tól rogyott össze fegyverzete súlya alatt. Közben hazánkban népjólétre, a parasztok és városi polgárok életnívójának emelésére, a folyók halaszthatatlan szabályozására nem jut pénz. A belső szükségleteket Deák fontosabbnak tartotta, a „bel-bátorságot” jóval inkább látta veszélyeztetettnak – utalva a politikai perekre –, mint a külsőt.¹³¹⁵ A mérséklődő, egyre engedékenyebb ellenzéki politika útjába erős gátat már ő sem vethetett. Az állítandó újoncok számát április elején a rendek felterjesztették, így a követek zöme a párhuzamosan szükséges adó megajánlása mellé állt, ha az összegről volt is vita.¹³¹⁶ A döntés már a mérsékeltek kezében volt. Így volt ez Deák próbálkozásában is: legyen az ajánlás feltétele a szólásszabadsági sérelem orvoslása; mindössze 14 támogató szavazatot kapott. Annyit ért el Deák, hogy a felirat része legyen az, hogy az adó három évre és nem tovább jár.¹³¹⁷ Ezen túl határozattá lett (egyelőre) az 1836-ban megszavazott 4.395 millió forintnyi adó négyre csökkentése is.¹³¹⁸

Április 10-én kerületi ülésen a pesti Dubraviczky Simon javasolta, hogy a megyei apparátus működésére szolgáló úgynevezett háziadó fizetésében a nemesség is vállaljon részt. Csak Csanád, Somogy és Bihar támogatta. A javaslat az április 14-i országos ülésben is megbukott.¹³¹⁹

három megye Magyarország része, de a Szlavónia elnevezés is megmaradt. Ez a határozat Bécset semmire sem kötelezte. Busan horvát követ pedig azzal érvelt, hogy a három megye részt vesz a horvát-szlovén tartománygyűlésen, s kiterjed rájuk a bán hatásköre is. A status quo maradt, a konfliktus viszont terebélyesedett. (Az 1840. február 26-i országos ülésről ld. Jkv. II. 169. sköv.)

¹³¹³ Bihar közgyűléséről: Takáts-h. 879/c. Bihar ekkor döntött a kötelező örökváltságra vonatkozó javaslatának körözéséről is.

¹³¹⁴ STULLER, II. 866. Borsod megye országgyűlést követő követjelentésében hozzátette: az országgyűlés azért nem támogatta Beöthyt, mert nemesi alapjogokat érintett. (A követjelentés: Kanc eln. 1840:582.)

¹³¹⁵ Kerületi ülés 1840. február 4–5. (STULLER, II. 777. sköv.)

¹³¹⁶ Deák adócsökkentést kívánt és egyes követársait gúnyolva említette: ha a nemességet terhelő ajánlásokról esik szó, napokig képesek kis összegekről vitázni, az adózók terheit viszont adakozó kedvvel megszavazzák. Beöthy Ödön támogatónak tette hozzá, hogy a Nemzeti Színház nemesi ajánlásokból történő támogatásánál több megye elszökött a szavazás elől, most bezzeg könnyen voksolnak.

¹³¹⁷ Az 1840. április 9-i ülésről: STULLER, II. 901. sköv., vö. ERDMANN, 1996. 94., PAJKOSSY, 2006/C. 38.

¹³¹⁸ Április 10. STULLER, II. 907., Írások III. 258. sz. (261. sköv.) A főrendek válaszukban jelezték, hogy szerették volna az előző adót megadni, de felengedték a feliratot. (Vö. uo. 272. sz. – 313. sköv., 277. sz. – 322. sköv.)

¹³¹⁹ STULLER, II. 907. sköv., 916.

A kormányzat a puhuló ellenzék láttán sem bízta az adóügyet a véletlenre. Mailáth kancellár kérésére az Államkonferencia (!) a titkos királyi alapból ötezer forintot adott (Metternich támogató véleménye után) az adómegajánlás Bécs számára kedvező kimenetele érdekében, azaz korrupciós pénzként.¹³²⁰

Az adóügyi leiratot az 1840. április 25-i országos ülésen ismertették. Az uralkodó (bár ígéreteket tett az adózók sorsának könnyítésére) egy érdemi kívánságot sem teljesített. Így Deákék nem álltak el kívánságaiktól és a kereken négymillió adótól. Egy nap múltán azonban – mivel ismertté vált az örök-váltság bécsi elfogadása, s főként bizonyossá vált az amnesztia –, a rendek aggodalmaik fenntartásával, de bízva a királyi ígéretekben, a magyar kereskedelem szabadabb tételében (az alku-folyamat részeként) megadták az 1836-os 4.4 millió forintos adót.¹³²¹

Az adóreform ekkor is elmaradt, nem került sor a nádori porták, azaz az adóalap-egységek átfogó korrekciójára. Az ellenzék sem élezte az adómegajánlás kérdését. Az adóreform tehát ezúttal is a következő országgyűlésre maradt.¹³²²

AZ ÚJONCMEGAJÁNLÁS

A Habsburg monarchia központi kormányzata, élén az uralkodóval a birodalom erejének, nagyhatalmi pozícióinak fő letéteményesét, biztosítékát a hadseregben látta, ezért Bécs mindig keményen ragaszkodott a birodalmi vezetők szóhasználatára szerinti „közös” (birodalmi) hadsereg egységéhez s a vezényletet, irányítást felségjogként kezelte. Fogcsikorgatva fogadta csak el a magyar országgyűlés jogát a magyarországi újoncok és az adó megajánlására, több beleszólást nem tűrt el. Az országgyűlések viszont ragaszkodtak a perszonáluniót elfogadó, de önálló magyar alkotmányossághoz. Országgyűlések során át élénkült fel újra és újra az abszolutizmus, illetve a magyar rendi önállás küzdelme, számos kemény ütközettel, de a rendek szempontjából inkább kevesebb, mint több konkrét sikerrel. A jogbiztosítás politikáját a magyar rendek ugyanakkor soha nem tették végleg félre. A hadsereg létszámát nem foglalták törvénybe, így ez állandó viták forrása lett.¹³²³

A magyar rendek állhatatosan követelték hol halkabban, hol hangosabban az országban állított ez-redek magyar jellegének érdekében azt, hogy a tisztikar és a vezénylet nyelve magyar legyen – kevés eredménnyel.¹³²⁴

¹³²⁰ St Konf. 1840:593. (W-2996. d.)

¹³²¹ A leirat: Írások IV. 324. sz. (56.), az új felirati javaslat: uo. IV. 338. sz. (73. sköv.), 359. sz. (91. sköv.)

¹³²² Horvátország arányos teherviselésének ügyét is elhalasztották, bár a rendek ebben fenntartották álláspontjukat, miként a főrendek is elutasító álláspontjukat. (Írások IV. 333. sz. – 68. sköv., 374. sz. – 114. sköv.) Annyi változás történt, hogy a nádori porták országosan változatlan számán belül a rendek kiharcolták, hogy a Részek ténylegesen még vissza nem csatolt megyéit is (jelezve, hogy Magyarországhoz tartoznak) képletesen megterhelték. A 6210 portából a Részek 98-at kaptak s ennyivel csökkent a többi megye adóalapja. Horvátország portáinak száma maradt 135, ami alig haladta meg Trencsén megye adóalapját. A főrendek kormánypárti zöme nehezen ment bele a Partium magyarországi adóztatásába, itt is inkább a Magyarország területi egységét gátló kormányzati politikát segítették. De végül az időkímélés érdekében elfogadták a rendi kívánságot. (Írások IV. 504. sz. – 262. sköv., 517. sz. – 274. sköv., 526. sz. – 280. sköv., 552. sz. – 299. sköv.)

¹³²³ Már az 1741-es országgyűlésen óvtak a magyar rendek a hadsereg-kiegészítés Bécsben hangoztatott kötelező jellege ellen, ragaszkodva az országgyűlés megajánlási jogához, aminek természetesen kellett kiterjednie a megajánlásra kerülő újonclétszámra is. (HELTAI, 1903. 8. sköv.) Ez ismétlődött országgyűlések során át, így 1830-ban is. (Uo. 36. sköv., 60. sköv., 81. sköv., 95. sköv.) A rendek mindannyiszor leszögezték, hogy az ajánlás „önkéntes segedelem”, a jövőre vonatkozó következtetések nélkül. Áruklódó volt azonban például az uralkodó 1807-es leirata: az állandó hadsereggel kötelezettségek járnak, azaz az „önkéntes megajánlás” mozgásterének vannak határai. Poór János szerint a magyar rendek hibáztak is, hiszen fenntartásaik ellenére sorra megadták a vitatott hadkiegészítést. (POÓR, 2003. 161. sköv.)

¹³²⁴ II. József nem volt tekintettel nemzeti, rendi érzékenységekre, a magyar ezredekbe számos idegen tiszt került, az egységsítés felerősödött. Ellenhatásként 1790-ben, a magyar országgyűlésen a magyar ezredek vezetői kérték önálló magyar haditanács felállítását és azt, hogy a magyar sereget még háborúban se keverjék más, például német alakulatokkal, a vezénylet nyelve pedig magyar legyen. Csak annyit ért el, hogy az új uralkodó ígéretet tett a hadsereg magyar törvények szerinti igazga-

1830-ban – európai háborús feszültség közepette – részsikerként először érték el a magyar rendek, hogy a magyar kormányzat királyi biztos útján felvilágosítással szolgált az újonc-szükségletéről, valamelyest engedve a felségjogok szigorából. A rendek továbbmentek és feltételként csatolták a magyar ezredekben magyar tisztek alkalmazásának kívánságát a megajánláshoz. Nagy volt a feszültség, és József nádor minden erejére volt szükség ahhoz, hogy a rendek engedjenek. Az engedékenységhoz hozzájárult a kormányzat aknamunkája is, melyet a megyék egy részében és egyes követeknél folytatott. Nem véletlen, hogy az országgyűlés után több megyében is számon kérték az „árulónak” tekintett követektől: miért szavazták meg az újoncokat feltételek nélkül? Az uralkodó viszont olcsó ígérettel megúsza: a magyar tisztek ügyét a szíven fogja viselni.¹³²⁵

Az 1830-as országgyűlésen viszont fontos sikerként sikerült elérni a rendeknek, hogy az újoncokat a korábbi élet- vagy erőfogytaig tartó szolgálat helyett csak tíz évre adták, annak elmúltával le kellett őket szerelni. A másik eredmény az volt, hogy az országgyűlés a katonaaállítás módjaként az addigi önkényes fogdosás helyébe az igazságosabb (több helyen már alkalmazott) sorshúzást javasolta nyomatékosan. Az erőszakos katonafogás embertelenségéről, igazságtalanságáról, a végrehajtás során országszerte tapasztalt korrupcióról, a gazdag parasztok fiainak önkényes mentesítéseiről a kiváló költő drámai hangján, mély átéléssel és humánummal beszélt Kölcsey 1830-ban, az országgyűlés utáni szatmári közgyűlésen, erősen ajánlva a „sorsvonás” alkalmazását.¹³²⁶ A sorshúzáskor elvileg a szerencse döntött, de itt sem volt mindig egyenlő az esély. A jómódú ifjú családja jó pénzért helyettest állíthatott azokból, akiknek családja rászorult a pénzre.¹³²⁷

Az 1832–36-os országgyűlésen a rendek kerületi és országos üléseken is sürgették a magyar vezényleti nyelvet és a magyar tisztek számának növelését, de ismét semmitmondó válaszokat kaptak.¹³²⁸

Az 1839-es országgyűlés előtt és alatt az érlelődő, majd kibontakozó keleti válság, a háború lehetősége, a monarchia gyengülő nemzetközi helyzete és katonai potenciálja, s közben a magyar ellenzék ritka erőteljes jogvédő harca aggodalmakra adott okot Bécsben, hiszen az adott helyzetben kellett biztosítania, hogy a magyar országgyűlés megadja a szükséges újoncokat és adót. Mindkettő létkérdés volt Bécs számára, egyben lehetőség a Deák vezette magyar ellenzéknek. A magyar rendeknél viszont voltak olyan félelmek, melyekre Bécs építhetett. 1839. július elején, a jogvédő harc legkeményebb szakaszában, a pesti sérelem vitái közben jelentette egy besúgó: Magyarországnak talán méginkább kell a katonaság, mint a kormányzatnak, ugyanis kellő nagyságú katonaság híján a parasztok „agyonüthetik” a birtokos nemeseket.¹³²⁹

tására és a magyar tisztek számának növelésére. (HELTAI, 1903. 8. sköv., 36. sköv.) 1807-ben a főrendek jelentették ki (a magyar országgyűlésen), hogy a magyar nyelv alkalmatlan vezényleti nyelvnak. A királyi leirat pedig a hadseregszervezést mindenestől felségjognak nyilvánította. (Uo. 60. sköv., 81. sköv.)

¹³²⁵ HELTAI, 1903. 97. sköv., KOSÁRY, 1990. 264. A forradalmi és háborús feszültségekkel terhes évben a főként a forradalmak miatt megszeppent, óvatosabb s a zsarolástól, mint politikai eszköztől mindig is tartózkodó magyar rendek hajlottak a megegyezésre, nem élezték túl a helyzetet.

¹³²⁶ A sorsvonás tárgyában – KFÖM II. 43. sköv., KFVM 590. sköv.

¹³²⁷ Szegényebb megyékben 80–120 forint, jobb módú vidékeken akár 400–600 forint is lehetett a „helyettesítés” ára. (HORVÁTH M., 1886. 2. 189.) Békéscsabán például a 18. században összefogdosták az újoncokat. Először azokat, akiktől szabadulni igyekeztek, azaz a kisebb-nagyobb vétségek elkövetőit, de aztán a társadalom kiszolgáltattott szegényebbjei következtek. A helyi viszonyoknak megfelelően itt – másutt bizonyára másként történt – a paraszttársadalom evangélikus szlovák többsége előszeretettel küldött katonának római katolikus szlovákokat, református magyarokat, románokat, cigányokat. Kíméletlenül befogták az éppen Csabán időző idegen ifjakat is. A 19. század elejétől aztán Békés megyében már a sorshúzás került előtérbe, majd a sorshúzást egyes mezővárosokban az előjárók által pénzben fizetett helyettesítések rendszere váltotta fel. Így például 1841-ben a csabai előjárók 13 ezer pengőforint fejében elérték, hogy a mezővárosból egyáltalán nem kellett katonát adni. (ERDMANN, 1991. 679. sköv.) Az így kiesett újonclétszámot természetesen más településekről kellett pótolni.

¹³²⁸ HELTAI, 1903. 152. sköv.

¹³²⁹ Takáts-h. 8250/g. A félelemre utal egy másik jelentés Szatmárból: a megye közgyűlése sürgette a nemesség fegyveres gyakoroltatását, azaz az inszurrekció felélesztését, mivel az ország és a jobbágyság izgatott állapota miatt szükségesnek látta a nemesség fegyverben tartását. Az inszurrekció felélesztése persze a nemesi adómentesség további aláátamasztását

Az országgyűlési ellenzék Deákkal az élen fő vonalakban tisztában volt a kormányzat kényszerhelyzetével és élt is a lehetőséggel, de a jogvédelem kapcsán egyre élesebb konfliktusban sem ment el a végső-kig. Deák mindig tudta, mikor meddig lehet elmenni. Végül láttuk a Ráday-féle, illetve a szólásszabadsági sérelmi harcban gyengülő ellenzéki pozíciókat s a fokozatosan enyhülő ellenállást. Az uralkodó 1839. november 7-i leiratában (öthónapos rendi obstrukció után) örömet fejezte ki, hogy a rendek tárgyalni kezdték proposícióit, s jelezte, hogy az újoncozáshoz kész megadni a kellő adatokat, információkat, mint tette 1830-ban is. Lederer Ignácot, a magyarországi főhadparancsnokot küldte Pozsonyba királyi biztосként.¹³³⁰ Lederer hamar meg is érkezett Pozsonyba, ám döbbenetére az országgyűlés napokon át hivatalosan nem tárgyalt vele, s csak Mailáth kancellár felszólítására maradt Pozsonyban.¹³³¹ Lederer az országbíróval (aki az országgyűlési tárgyaló deputációt vezette később) tárgyalt és így értesült a rendek várható kérdéseiről. Hardegg, az Udvari Haditanács elnöke és a magyar kancellár is jelezték Lederernek: csak a szükséglet általános indoklására van megbízása, részletes adatszolgáltatásra nem.¹³³²

Hosszú huzavona, főként rendi halogatás után (a leiratot követő 20. napon) csak november 27-én jelölték ki az országgyűlés rendi tárgyaló bizottságát, benne Deákkal, Nagy Pállal, Bezerédj Istvánnal, Klauzálal, Beöthyvel és a konzervatívok közül Andrássy Józseffel, Zsedényivel.¹³³³ A bizottságba a főrendek is delegáltak tagokat.

A tárgyalások Ledererrel november 29-én kezdődtek. Az országgyűlési deputáció nevében Nagy Pál jelezte: nem ismerik el a kötelező újoncállítást, s kéri a magyar sereg teljes és tényleges létszámát; azt is jelezte, hogy az addigi ismeretek nem utalnak egyértelmű háborús veszélyre, de ismerni kívánják pontosabban a nemzetközi helyzetet is. Lederer kitérő válaszokat adott, „nem szolgálhatott” pontos adatokkal. Az elnöklő országbíró utalt a korábbi, kormányzaton belüli egyeztetésre, mely szerint a királyi biztos a nemzetközi helyzetet és a létszámadatokat nem részletezheti. Végül annyit csak mondott Lederer, hogy az éves toborzás révén (ez a hivatalos újoncállításon felül kiegészítésként történt), 1500-2000 újonc került a magyar sereghez. Az országbíró kénytelen volt határozatként kimondani, hogy a deputáció részletesebb felvilágosítást kér. Azt is elhatározták, hogy a tárgyalásokról írásos összegzést nem készítenek.¹³³⁴

Lederer már november 29-én jelentette a deputáció kérdéseit Mailáth kancelláron át Bécsbe, amire a Magyar Kancellária országgyűlési bizottsága után maga a király adott utasítást. Lederer lényegében kész „előadás”-szöveget kapott, mely szerint az uralkodó békét remél és akar, de ennek biztosítása hadsereget kíván, márpedig a magyar seregrész különösen meggyengült, csökkent az aktív állománya, s így 38.500 újoncra van szükség. Lederer több új adat közlésére is felhatalmazást kapott.¹³³⁵

Lederer a deputáció december 10-i ülésén ismertette az uralkodó levelét, majd közölte az újabb adatokat is. Eszerint a gyalogságnál szolgálók száma 12 „ezredben” összesen 30.822 fő volt, ebből az 1830:7. tc. szerint leszerelésre várt 14.964, hadirokkant lett 3347, s így szolgálatban van még 12.531 fő. Az úgynevezett komplettírozott létszámot (az elhatározott gyalogsági békelétszámot) Lederer 42.936-ra tette s így 30.405 újoncot igényelt. A huszároknál tíz „seregben” 12.891 fő szolgált, leszerelendőként

is szolgált. Jellemző, hogy a besúgó a nemesi fegyverkezési szándéokban Bécs elleni törekvéseket is látott (szándékosan félreértelmezve a helyzetet), mintegy ösztönözve gazdái ellenakcióit. (Beszámoló a szatmári közgyűlésről 1839. június 21. – Takáts-h. 8250/e.)

¹³³⁰ Írások II. 85. sz. (236. sköv.), STULLER, II. 482. sköv., vö. *Jelenkor*, 1839. november 20. (93. sz.)

¹³³¹ Kanc. eln. 1839:1235–36, 1240.

¹³³² Érdekes és jellemző Metternich széljegyzete a vonatkozó államkonferenciái iraton: Magyarországon az a tévhit él, hogy van magyar hadsereg, amely a birodalmi seregen belül, de önállóan működik; e tévhit elvetendő. Metternich nyomatköszönően szorgalmazta, hogy Hardegg (az Udvari Haditanács elnöke) mindenről időben informálva legyen, s meghatározó befolyással bírjon. (Uo. 1839:1251, 1256., St Konf 1839:1555. (W-2994.d.)

¹³³³ Írások II. 99. sz. (365. sköv.)

¹³³⁴ Az egyik bizottsági tag viszont részletes beszámolót írt minden ülésről, sőt a háttér-információkról is jelentett. PAJKOSSY, 2006/C. 32. (Vö. Takáts-h. 8393/b.)

¹³³⁵ Kanc. eln. 1839:1317.

számoltak 3.334 fővel; a tervezett összlétszám 17.200 volt, így az újonc-szükséglet 8.137 főt tett ki. Az összesített „tervszám” (azaz a teljes békelétszám) 60.136 volt, aminek eléréséhez (az említett levonásokkal) 38.542 főre volt szükség.

Beöthy Ödön az adatok elhangzása után szünetet kért, hogy a deputáció magában értekezessen; e külön konferenciára még aznap sor került. Ezen Nagy Pál azonnal jelezte: a kért adatok megvannak, további vitának nem látta értelmét. Az esztergomi Andrassy József is a további vita mellőzését kérte. Klauzál igen indulatosan szólt: ha nem kapunk külügyi helyzetképet, inkább fejezzük be az egészet. Deák viszont realista volt. Békeidő van – mondta –, további adatok nem szükségesek. Ugyanakkor sokatmondóan jelezte, hogy a deputáció feladata nem a döntés, hanem adatkerés, informálódás, melyekről majd tájékoztató jelentést ad az országgyűlésnek. Deák elérte célját: az adatok birtokában az országgyűlés tovább tárgyalhatott az újoncügyről, újabb eszközt nyerve a jogvédelmi harcban. Az más kérdés, hogy az országgyűlési viták 1840. február–március folyamán már mindkét fél részéről a kompromisszum felé mutattak, s így az új eszközzel az ellenzék már nem igen élhetett.¹³³⁶

Lederer jelezte a deputációnak, nem adhat több új információt, csak annyit, hogy az 1830 előtt állított katonákból még 9.000 aktív. Az adatok nyilvánosságra is kerülhettek. Deák új kívánsággal is előállt: mivel a 60.136-os tervezett létszám nem alapul országgyűlési döntésen, hagyják ki. Ravasz kívánság volt, hiszen ez a szám szolgált bázisul a kormányzat 38.500 főnyi újonckívánatához.¹³³⁷

A deputáció december 12–13-án már Szőgyény László által készített beszámolója tervezetét vitatta. Deák javaslata (a 60.136 tervezett teljes létszámot elhagyni) hosszadalmas vitát váltott ki. Végül ebben a kérdésben az országbíró diadalmaskodott, s csak annyi került a beszámolóba, hogy a törvények „békelétszámot” nem ismernek, a kötelező honvédelmen s az állandó katonaság elismerésén belül a konkrét kiegészítési létszám megadása az országgyűlésen nem kötelesség.¹³³⁸

A hivatalos iratokban nem szerepel, de pozsonyi háttér-információként egy besúgó jelezte, hogy az ellenzék ismerte és támogatta Lederer állítólagos szavait: a birodalom nincs jó katonai helyzetben, egy kemény háború könnyen a végét jelentheti, ezért Ausztriának az örök béke állapotát kell kívánnia.¹³³⁹ Szőgyény emlékirataiban erről csak annyit jegyzett fel, hogy Deákék – szerinte – akkor egyeztek bele az ajánlásba, amikor Lederer közölte: a monarchia nincs a szilárd béke állapotában.¹³⁴⁰ Annyi bizonyos, Deákék nem éltek vissza a helyzettel, s ennek fő oka az érlelődő kompromisszum volt, s emellett szerepet kaphatott a helyzet realista értékelése, illetve a félelem a már többször említett orosz veszélytől és a jobbgyság több helyen izgatott állapotától.

Láttuk, hogy még 1839. november 21-én, a szólásszabadsági küzdelemben az ellenzék korábbi, kemény feltételeitől kénytelen volt egyet visszalépni és beleegyezni a Ledererrel folyó tárgyalásokba. Deák annyit ért el (háttéralkukkal), hogy az újonc-szükséglet közlése után hat hét álljon a rendek rendelkezésére a konkrét ajánlattételhez, bevárando a megyei utasításokat. A rendek kifejezték azon reményüket is, hogy addigra a főrendek felterjesztik a szólásszabadsági sérelmet. Ezzel hat hét haladékot nyert az ellenzék sorai rendezésére és kedvezőbb, keményebb követeléseket lehetővé tevő megyei pótutasítások készítéséhez.

¹³³⁶ A deputáció magánértekezlete: Takáts-h. 8405/c.

¹³³⁷ Uo. 8405/d, 8408/d.

¹³³⁸ Uo. 8408/e. A jelentést december 14-én véglegesítették és „elegyes ülésen” ismertették. Szerepeltek benne Lederer adatai és az országos deputáció jelentése, mely szerint kötelező békelétszám nincs, a pótlás nem kötelezettség. Kiemelten kapott helyet az, hogy Lederer a deputáció kérésének eleget téve adott új és fontos adatokat. (Írások II. 103. sz. – 368. sköv., STULLER, II. 562. sköv.)

¹³³⁹ Takáts-h. 8409/a.

¹³⁴⁰ SZŐGYÉNY-M., 1903. 16.

A hat hetet a kormányzat is igyekezett kihasználni. Már november 23-án sürgették kormánypárti körök a megyei közgyűlések „kézbevételeét”.¹³⁴¹ Kormányzati körök a nép felizgatásától sem riadtak vissza. Terjeszteni kezdték, hogy az 1830 előtt állított katonák azért nem térhetnek haza, mert az ellenzék halogatja az újoncállítást. A nemesség – úgymond – a nép fiai kárára űzi játékait.¹³⁴²

Az ellenzéki szellemű megyék is mozgolódtak. Gömör más megyékkel és az országgyűlési rendekkel együtt nem fogadta el a kötelező újoncállítást elvét. Egy besúgó jelezte, hogy ez általános vélemény a megyékben.¹³⁴³ Az ellenzéki Békés viszont már meghátrált. Közgyűlése megszavazta a kormány által kért újoncszámot.¹³⁴⁴ Lederer adatai januárban már minden megyénél kézben voltak. Szatmár és Moson például ezek ismeretében állt a kormányzati kívánság mellé.¹³⁴⁵ Több megyében a kormánypártiak érveltek az orosz veszéllyel, míg az ellenzék inkább a keleti válság megoldódásáról beszélt, a kevesebb újonc ajánlása érdekében.¹³⁴⁶

A hat hét a kért adatok megismerése és az országos deputáció jelentése után 1840. február elején letelt. A rendeknek tudomásul kellett venniük, hogy a főrendek nem terjesztették fel jogorvoslatot sürgető felirati javaslatukat. Nagy Pál a február 4-i kerületi ülésen már utasítását lobogtatva, sietve javasolta, hogy a rendek azonnal vegyék fel az újonc ajánlást. Deák meg is jegyezte, hogy Nagy Pál nem csak tárgyalni, de mielőbb felterjeszteni is kíván.¹³⁴⁷ A február 5-i ülésen maga Deák próbált még az árral szemben úszni. Kitartott immár kisebbségi véleménye mellett: jogorvoslat előtt nem adni újoncot. Ha a többség mást akar, elfogadja, de hozzáfűzte: „...amely nemzet maga magát elhagyta, sorsát megérdemli”.¹³⁴⁸ Láttuk, a rendek belementek a jogorvoslat előtti ajánlásba, amit már csupán húsz megye ellenezett. Klauzál bravúrja kellett ahhoz, hogy a rendek határozatukhoz odacsempésszenek egy feltételt: addig nem küldik át a főrendekhez az ajánlatot, amíg azok fel nem terjesztik a fő sérelmeket.¹³⁴⁹ A többség 38 ezer újoncot ajánlott volna (a Béctől kért 38.500 helyett, ami inkább csak az autonóm döntés jogának jelzése volt) nyolcéves kapitulációs idővel. A főrendekhez menő üzenet és a felirati javaslat az újoncállítást sorshúzással kívánta megoldani.¹³⁵⁰

A felirati javaslatban a rendek Deák javaslatára megkérték az uralkodót, hogy Európa hatalmasságait vegye rá egy általános lefegyverzési rendszer elfogadására. Utaltak arra, hogy amit régen fegyverrel kellett biztosítani, az már diplomáciai úton is elérhető. Azt is szorgalmazták a rendek, hogy békeidőben a katonaság végezzen hasznos közmunkákat.

Láttuk, ezt követően a nádor értekezletek sorát hívta össze, folyt a háttéregyezkedés. Közben az uralkodó megróttá az országgyűlést: remélte, hogy gyorsan lesz újonc ajánlás, a késedelem káros. Egyben bejelentette, hogy az országgyűlés május 2-ával véget ér.¹³⁵¹

¹³⁴¹ Takáts-h. 8966. A kormány tett is lépéseket. Mailáth kancellár például Tisza Lajos bihari alispánnak írt november végén s kérte a kormányzat által igényelt újoncszám feltételek nélküli megajánlását. (PAJKOSSY, 2006/C. 32.) Maga Sedlnitzky rendőrminiszter közvetlenül is kérte a királytól az újoncügy közvetlen kormányzati irányítását. (1839. december 19. – Takáts-h. 8412.)

¹³⁴² Bécsi jelentés 1839. december 5. (Uo. 8977.)

¹³⁴³ Uo. 8421/b. Bihar még kitartott a Pozsonyban már reménytelenné vált radikalizmus mellett: csak akkor kívánt újoncot ajánlani, ha a fő sérelmeket a kormány orvosolta. (Bihar közgyűlése és pótutasítása 1839. december 16. – József n. titk. 1839. 25. cs.) Borsod az ajánlást junktim küldte volna fel a jogorvoslat követelésével. (Jelentés Borsod 1840. január eleji közgyűléséről – Takáts-h. 8429.) Zala is jogorvoslatot kívánt, s azután is csak 28.000 újoncot adott volna. (Jelentés Zala 1840. január 20-i közgyűléséről – uo. 8434/b.)

¹³⁴⁴ Békés 1840. január 21-i közgyűlése – József n. titk. 25. cs.

¹³⁴⁵ Szatmár közgyűlése 1840. január 18. – Uo. 25. cs., Moson pótutasítása 1840. január 9. – Takáts-h. 889.

¹³⁴⁶ PAJKOSSY, 2006/C. 46.

¹³⁴⁷ STULLER, II. 699. sköv., 713. sköv.

¹³⁴⁸ STULLER, II. 777. sköv., KÓNYI, 1882. 355. sköv., DEÁK F., 2001. 247. sköv.

¹³⁴⁹ PAJKOSSY, 2006/C. 33. sköv.

¹³⁵⁰ Írások III. 129. sz. (17. sköv.), 130. sz. (24. sköv.)

¹³⁵¹ A március 16-i leirat: Uo. III. 173–174. sz. (125. sköv.), STULLER, II. 824., *Jelenkor*, 1840. március 28., *Hírnök*, 1840. március 23.

A március 24-i leirat, amely homályos ígéreteket tartalmazott az alkotmányosság megtartásáról, de hangsúlyozta az uralkodó jogait a rend védelmezésében, már elegendő volt a mérsékelt ellenzék további puhulásához, s a március 30-i kerületi ülés feladta a Klauzál-féle, halogató záradékot, amit az országos ülés is megerősített.¹³⁵² Április 4-én, gyors főrendi támogatással elkészült az újoncügyi felirat, benne a 38 ezres létszámmal, nyolcévi leszerelési idővel és a sorshúzással.¹³⁵³ A királyi válasz természetesen gyors volt, április 21-én kelt és 25-én már országos ülés tárgyalta. A király tízévi leszerelési időt kért, a rendek ekkor még csekély többséggel ragaszkodtak a nyolc évhez. Leiratában a király a már megajánlott négy milliónál több adót kért, de a rendek egyelőre megmaradtak ajánlatuk mellett.¹³⁵⁴

Az alkudozások közben április 27-én (kerületi ülésen) 26 megye volt 23 ellenében a nyolcévi kapitulációs idő és a négymillió évi adó mellett.¹³⁵⁵ Április 30-án alaposan változott a helyzet. Tudjuk, hogy ekkor érkezett meg az örökváltságot elfogadó leirat, s garantálva lett az amnesztia is. Így három megye átállásával már a tízéves kapituláció kapott többséget. Az adónál hasonló történt, négy megye átállásával vált határozattá a 4,4 millió.¹³⁵⁶

Az újoncállítási szabályzatát utasításként tették közzé,¹³⁵⁷ mely szerint a sorshúzás elől megszökő ifjút (ha elfogták) azonnal katonának állították. A sorshúzás során kihúzott, azaz újoncnak számító fiataalt szökése esetén plusz kétévi szolgálattal büntették. Nem került sorshúzás alá a családfő, a családfenntartó fiú vagy vő, a diákoskodó, illetve tudományos pályán működő fiatal. Eleve mentesültek a 18 év alattiak és 32 év felettiak. A testi (egészségügyi) peremfeltételek nem voltak szigorúak.¹³⁵⁸

Deák követjelentésében precízen sorolta fel az újoncállítási országgyűlési lépéseit, nyomatékkal kiemelve, hogy a királyi proposíciók első pontjában álló újoncozással kapcsolatos első felirat csak 11 hónappal az országgyűlés kezdete után lett felterjesztve.¹³⁵⁹ Az ellenzéki megyék közül Somogy követői büszkén jelentették, hogy ők nem ajánlottak újoncot, mivel elmaradt a jogorvoslat. Elítélték azt, hogy nem sikerült a szolgálati idő csökkentése, holott Európa-szerte ez már sok helyen megtörtént.¹³⁶⁰ Ez a radikalizmus a kompromisszum, az amnesztia után már kivételesnek számított. Más ellenzéki megyék, mint például Borsod sem könyvelték el nagy sikernek a megajánlást, s azt, hogy keményebb feltételeket nem szabott az országgyűlés, de a körülmények ismeretében a megoldást elfogadták.¹³⁶¹

¹³⁵² Írások III. 200. sz. (175.)

¹³⁵³ Uo. III. 229. sz. (230. sköv.)

¹³⁵⁴ Uo. IV. 323. sz. (55. sköv.), STULLER, II. 936.

¹³⁵⁵ Uo. II. 947. sköv.

¹³⁵⁶ Uo. Jkv. III. 47. sköv. Az új rendi felirat: Írások IV. 358. sz. (89. sköv.) Annyi bekerült az új szövegezésbe, hogy az újoncállítási nem automatikus kötelezettség. A rendek kifogásolták, hogy nem kaptak választ a hadsereg által végzett közmunkák ügyéről. A főrendek elfogadták a feliratot. (Uo. IV. 367. sz. – 101.) A Partium ügye itt is vitára adott okot. A megajánlott újonc-számot a törvényhatóságokra arányosan kivető országgyűlési bizottság nem számolt a partiumi megyékkel, amit a rendek kifogásoltak. A főrendek akkor is azt mondták, hogy a visszacsatolás a gyakorlatban még nem történt meg, de néhány üzenetváltás után elfogadták a Partium képletes megterhelését. A három megyének összesen kellett 300 újoncot kiállítania, miközben csak Pozsony megyét 802-re kötelezték. (Írások IV. 504. sz. – 262. sköv., 517. sz. – 274. sköv., 526. sz. – 280. sköv., 552. sz. – 299.)

¹³⁵⁷ Uo. IV. 557. sz. (309. sköv.)

¹³⁵⁸ Katona lehetett az, akinek két első foga hiányzott (amennyiben el tudta harapni a puskátöltését), s az is, akinek egy-két ujjá csonka volt bár, de képes volt elhúzni a ravaszt. A „golyvás daganat” sem volt akadály, ha nem volt túl nagy. A testmaggasságnál öt láb volt a minimum. Fekete vagy barna arcszín nem képezett akadályt. (Uo. IV. 557. sz. – 309. sköv.)

¹³⁵⁹ DEÁK F., 2001. 269. sköv.

¹³⁶⁰ Kanc. eln. 1840:802.

¹³⁶¹ Borsod követjelentése – uo. 1840:582.

A Magyarországon állomásoztatott katonaság eltartása nem csak a hadiadó miatt, hanem a katonák jelentős részének a lakosságnál történő elszállásolása és ellátása miatt is súlyos terhet jelentett. A nem nemes (adózással, úrbéri szolgáltatásokkal amúgy is alaposan leterhelt) lakosságot szó szerint nyomorító katonatartási teher kiinduló pontja 1715 volt. Az ez évi 8. tc. megtartotta ugyan a nemesség hadkötelezettségét, a nemesi felkelés (akkor már teljesen elavult) rendszerét, mivel ezen alapult a nemesség adómentességi privilégiuma, de miután már katonailag elégtelen volt, sor került az állandó katonaság rendszeresítésére, melyhez az éves katonai adót az országnak kellett állnia. A törvény nem biztosította az országban állított hadsereg magyar jellegét; Urbán Aladár szerint a törvény után az állandó hadsereg Magyarországon állomásoztatott része csak 50%-ban volt magyar (azaz magyarországi kiegészítésű), ami a megszállás törvényesítését jelentette és azt is, hogy a magyar sereg a birodalmi sereg része. A vezetésként Bécsben uralkodói jogkörnek tartották, s a gyakorlatban eszerint is jártak el. A kapcsolódó 1715:59. tc. előírta, hogy a pontos katonai rendszer kidolgozásával országos bizottság bízandó meg, amely már a következő országgyűlésre adja be munkáját. Ebből 1848-ig nem lett semmi. A Habsburg kormányzat jobbnak látta a magyar országgyűléssel folytatandó viták, a várható újabb és újabb magyar alkotmányos kívánságok mellőzésével saját kezében tartani a hadsereg ügyét.¹³⁶²

A Magyarországra rendelt, itt állomásozó katonaság elhelyezését a körülmények szabták meg. A gyalogságot a még használt várakban és a városokban szállásolták el, míg a mozgékonyabb lovasságot szétszórtabban, a mezővárosi és községi lakosságnál helyezték el. Kaszárnák nem igen voltak, elegendő semmiképpen, újak gyors és kellő számú építéséhez hiányoztak a források. Jobb módú települések megtették, hogy a tisztek számára szállásokat építettek és tartottak fenn, s így legalább az igényesebb szállások terhe nem nehezedett az egyes lakosokra, a költségeket az előjáróság fedezte. A legénység elszállásolása viszont mindenhol az adófizetők közvetlen terhe volt. A katonatartásban – rotációs rend szerint – sorra kerülő családok számára alig elviselhető, megalázó és embertelen helyzetek sorát idézte elő a kényszerűségből házukba fogadott katonák ellátása, a fekhelytől elkezdve a tüzelőig, az élelemtől a lovak istállózásáig, takarmányozásáig. A költségek jó részét betudták az illető hadiadójába, de ez többnyire késedelmesen és hiányosan történt, másfelől a katonák tartása olyan károkkal is járt, melyek ellenértékét az adózó soha nem látta viszont, a nem ritka erkölcsi sérelmekről és megalázottságról nem is szólva.¹³⁶³

A katonatartást szabályozó legidőutóbb rendelkezésnek Mária Terézia 1751-es szabályzata bizonnyult, amely még 1838-ban is érvényben volt, bár időnként természetesen kisebb korrekciókat hajtottak rajta végre. A 44. nyomtatott oldalas szabályzat már az elején leszögezte: az országban elhelyezett csapatok mennyisége, létszáma királyi döntés függvénye. A királyi (haditanácsi, birodalmi fő-hadparancsnoksági) utasítás szerinti a katonai létszámot a nádor országos biztosok és a Helytartótanács útján osztotta szét a megyék és városok között.¹³⁶⁴

¹³⁶² TIMON, 1935. 7. sköv., 53. sköv., URBÁN, 1963. 145. sköv.

¹³⁶³ A 17. század végétől több, a katonaság elhelyezéséről, főként az ellátási normákról, porciókról, a természetben kiszolgáltatott adagok megváltási áráról rendelkező szabályzat készült, köztük VI. Károly Verpflegs Norma-ja 1723-ban. Ez előírta a terhek egyenletes elosztását az országban s ennek érdekében új adórendszert is elrendelt, ám ez nem valósult meg. (A katonaságot lehetetlen volt – már csak stratégiai okokból is – széttelapítani az országban, a törvényhatóságok közti igazságos adómegosztás is csak tervezett cél volt, amit az időnkénti nádori kiigazítás, az úgynevezett nádori porták mint eszmei adóegységek törvényhatóságok közti igazságosabb kiegyenlítése csak helyel-közzel segített elő.) Jóval később, az 1828-as nagy országos adóösszeírás már alkalmas lehetett volna az arányosításra, de figyelembe vételére, általános adóreformra 1848-ig nem került sor.

¹³⁶⁴ A szabályzat szerint a megyék közreműködésére, a lakosság terhelésére addig volt szükség, amíg – úgymond – kaszárnák kellő számban nem lesznek. A csapatokat századonként, a lovasság esetén kisebb egységekben helyezték el egy-egy városban, vagy községben. A tisztek közül egy ezredesnek öt, törzstisztnak négy, századosnak három, hadnagynak és zászlósoknak kettő-kettő szoba járt mellékhelyiségekkel. Őket – ha csak lehetett – várban, laktanyában kellett elhelyezni. Ez csak részben

Az adófizető lakosságnak ingyen kellett szállást biztosítania fűtéssel, világítással (gyertya), sőt sőt is adnia kellett térítés nélkül. A természetbeni ellátást személyi és mennyiségi normákkal (beárzva) szabályozták. Az ellátási díjak, árak akkor – 1751 – a piaci áron alapultak, később alaposan elmaradtak attól, ez lett az úgynevezett deperdita oka és alapja. 1751-ben hivatalosan egy gyalogezred havi ellátása 11.131, egy vértess ezredé 5.775, egy huszárezredé 4.289 forintot tett ki. 1828–1837 között évi átlagban 7.910 ezer kenyér és hús-, 6.398 ezer zab-, és 8.467 ezer szénaporciót kellett kiszolgáltatni.¹³⁶⁵

Külön terhet jelentett az átvonuló, úgynevezett mozgó seregek ellátása. Ezek érkezését, létszámukat nem egyszer későn, szinte az utolsó pillanatokban közölték a törvényhatóságokkal. E csapatoknak ugyanaz az ellátás járt, mint a „rendes” katonaságnak.

Nem csekély megterhelést okozott még a szabott áron kötelező forspontozás, azaz a fogatokkal való szolgálat akár katonák, anyagok vagy tisztek szállításához, fuvarozásához. A katonaság részére robotolni is kellett (vármunka, vízhordás stb.), ezt csak aratás alatt nem lehetett elrendelni. Embert, állatot túlterhelni, túlhajtani elvileg tilos volt, a gyakorlatban sokszor más volt a helyzet.¹³⁶⁶

A katonatartás az évtizedek múltával egyre terhesebbé vált, amit a 19. század forradalom előtti évtizedeiben az úrbéres robotot is egyre nehezebben elviselő jobbágyság növekvő ellenszenvvel fogadtak. A feszültség egyre erősebb lett.

A problémát az 1825–27-es országgyűlést követően folyó országos bizottsági tárgyalások, a kialakuló bizottsági javaslatok (operátumok), majd az ezek vitája nyomán kialakuló megyei bizottsági munkálatok, közgyűlési állásfoglalások sem kerülhették meg. Felújult az évszázados vita: a rendek szerint a katonatartás terhei nyomták agyon a jobbágyságot, a kormányzat viszont a jobbágyság földesúri terheit hangsúlyozta, de időnként csökkenteni igyekezett a katonatartás terheit is. Bihar megye egyenesen törvényellenesnek nevezte a katonatartás adott módját s így az abból adódó súlyos terheket is, főként a deperditát. Más megyék a kérdéskör egészét az országgyűlés jogkörébe helyezték volna át, így például a hadsereg létszámának, elhelyezésének szabályozását is, ami a legféltettebb felségjogok közé tartozott. A megyék háromféle álláspontot képviseltek: az ellátási árakat az országgyűlés szabja meg, vagy az értékesítés a mindenkor piaci áron történjék, vagy (a radikálisabbak szerint) a teljes ellátást, minden költségével együtt biztosítsa a kincstár.¹³⁶⁷

Az országgyűlésen 1832. december 27-én hozta szóba Beöthy Ödön a deperditát s a katonaságnak kényszerűségből szolgáltatott sok-sok ingyen fuvar kérdését. Wesselényi a főrendeknél beszélt a katonatartás mértéktelen káirairól. Egyes megyék alkotmányos sérelmeik között sorolták fel és részletezték az adózók terheit.¹³⁶⁸ A megyei követek jó része laktanyaépítéseket és piaci áron történő ellátást szorgalmazott.¹³⁶⁹ Deák is sorompóba lépett: 1835 októberében a legnyomasztóbb adófizetői tehernek nevezte a katonatartást, emlékeztetve, hogy eredetileg könnyítésként vezették be az országban a természetbeni

volt lehetséges, így sokszor a települések gondoskodtak tisztí szállásokról is. A legénységet a lakosságnál kellett elhelyezni, mégpedig egy-egy házban hat-tíz főt (!), őket a szállásadónak kellett ellátni. Egy ezredes havi illetménye 310 forint volt. Egy gyalogos közlegény viszont kénytelen volt beérni havi három forint 15 krajcár zsolddal, ezenfelül természetben kapott naponta fél font (28 dkg) húst és két font kenyeret. A természetben előírt kenyeret, húst és lótapot csak részben lehetett pénzben megváltani, mert Mária Terézia úgy vélte, a természetbeni ellátás könnyebb a lakosságnak, mert készpénzhez jutni falvakban nem volt könnyű. Ez akkor jórészt igaz is volt, később jelentősen változott a helyzet, a katonai, kincstári ár pedig egyre inkább elmaradt a piaci áráktól.

¹³⁶⁵ Az országos bizottság jelentésének 7. melléklete – Írások I. 19. sz. (LIX. sköv.)

¹³⁶⁶ Bizonyára nem volt véletlen és ok nélküli az az előírás, mely szerint a rendesen dolgozó jobbágyot ütlelni tilos, s az sem, hogy katonának nem volt megengedett vásárosokat kirabolni, erőszakkal bármit is elvenni, jogtalanul követelőzni. Vegyes katonai és polgári bizottságokat állítottak fel a panaszok, kihágások vizsgálatára és büntetésére. A legénység, illetve az adófizetők esetében pénzbüntetést nem lehetett kiszabni, maradt hát a testi büntetés a békesség kölcsönös biztosítása érdekében. (BERKÓ, 1931. 193. sköv., TIMON, 9. sköv., 18. sköv., 54. sköv.)

¹³⁶⁷ VÖLGYESI, 2002. 107. sköv.

¹³⁶⁸ KLÖM I. 39. sköv. 48, 126., IV. 406. sköv.

¹³⁶⁹ Uo. V. 76. (Barta István 8–9. jegyzete.)

ellátást, ami idővel deperditát, lényegében új, közvetett adót eredményezett. Az ellátás egészét s így a deperditát sem fogadta el törvényesnek. Igazi stratégiaként megpróbálta a tárgyak összekötésével, együttes eldöntésének előírásával sikerre vinni a deperdita megszüntetését. Junktimot javasolt tehát a jobbágytelken élő nemesek adózása (a nemesi adómentesség részleges megszüntetése), a deperdita és az úrbéri kérdéskör között, remélve, hogy így több sikert érhet el. Többen szoltak ellene, azzal érvelve (részben joggal), hogy így eleshet az éveken át vitatott és alapvető fontosságú úrbér is, mivel Bécs aligha fogadja el a deperdita kárpótlás nélküli, azaz adóemelés nélküli megszüntetését. Az adóemelést pedig a megyék zöme elutasította volna. Így a junktim elvetésével Ragályi Tamás javaslata vált határozattá: a magyarországi hadsereget ne a lakosság lássa el, az átvonuló csapatokat pedig piaci áron szolgálják ki az adófizetők, köztük a jobbágytelket használó nemesek is.¹³⁷⁰

A főrendek először nem tartották lehetségesnek a deperdita azonnali megszüntetését, főként nem kárpótlás, azaz adóemelés nélkül.¹³⁷¹ November végére valamelyest engedékenyebbek lettek. A tárnokmester a rendi javaslat felterjesztését javasolta azért, hogy az úrbéri kérdéskör rendezése, benne az úrbéres telken élő nemesek adójával ne kerüljön veszélybe. Így a nádor is elfogadta a felterjesztést, bár hozzáfűzte: a katonatartás mint közteher nem törvényellenes, az állandó katonaságról gondoskodni kell. Megjegyezte, hogy az ügyet aligha lehet gyorsan rendezni.¹³⁷²

Deák 1836 januárjában még egyszer próbálkozott az „árukapcsolással”. Indítványozta, hogy az adó-megajánlást ne tárgyalják, amíg a deperditát meg nem szüntetik, de leszögezte, hogy kárpótlást nem hajlandó adni, azaz a deperdita éves összegével (közel egymillió forint) csökkenteni kívánta az ország éves adóját. Az adóajánlást erre a rendek február végén el is napolták, bár már erősen közeledett az országgyűlés vége. Deák és a barsi Tarnóczy Kázmér azt is indítványozták, hogy a katonatartás ügyének kormányzati tárgyalásba vétele előtt ne tárgyaljanak az adóról. Nagy Pál elfogadta volna, de jelezte: ellentételezés nélkül nem fog menni. A többség nem vállalta az erős konfrontációt és az örökválság ügyének elbuktatása utáni helyzetben nagy többséggel leszavazták az adóajánlás és a katonatartás összekapcsolását.¹³⁷³

Az uralkodó elfogadta a jobbágytelken élő nemesek adóztatását, de a katonai ellátás adott rendjének gyökeres megváltoztatását nem. Ezt jóval körületekintőbben kell megtárgyalni – írta –, s ezért országgyűlési választmányt javasolt kirendelni, amely katonai szakértőkkel együttműködve készítsen a következő országgyűlésre előterjesztést. Addig pedig a súlyos teher lehetőség szerinti mérséklését ígérte. Formailag kedvező volt a leirat annyiban, hogy elismerte az országgyűlés kompetenciáját a katonatartásban, ugyanakkor főként a kérdés elodázásáról volt szó. Az országos bizottság kirendelését a rendek elfogadták.¹³⁷⁴ A jobbágytelken élő nemesek javára, a nemesi privilégium érdekében viszont megszorítást tettek: a következő országgyűlésig csak azok a jobbágytelket használó nemesek viseljék a katonatartás terheit, akik a törvény után költöznek jobbágytelekre, illetve azok, akik már addig is viselték. A szállásadás terhétől pedig a jobbágytelken élő nemesek továbbra is mentesek maradtak. Itt érhető tetten a nemesi reformmozgalom részben lebéklyózott volta: az érdekegyesítés jegyében segíteni kívántak az adózókon, csökkenteni igyekeztek terheiket, ám a terhek megosztásáig, a kiter-

¹³⁷⁰ Uo. V. 141. sköv. Az összekapcsolásból annyi viszont megvalósult, hogy a lakosság általi katonatartás s vele a deperdita megszüntetése a jobbágytelki nemesség megadóztatásáról szóló törvényjavaslat 6. §-ként került idővel felterjesztésre, e javaslat részletezte a jobbágytelken élő nemesek adózásának részleteit s így azt is, hogy mely, korábban csak a jobbágyokat terhelő adókat fizessék.

¹³⁷¹ 1835. október 27. (Uo. V. 162. sköv.)

¹³⁷² Uo. V. 272. sköv.

¹³⁷³ Kossuth a szavazás eredményét fájdalmas és indulatos „!”-lel közölte a *Tudósításokban*. (Uo. V. 394. sköv., 511. sköv., a február 27-i szavazás: 518.) Márciusban Deákék még tettek egy próbát: ajánlották, hogy kapcsolt kívánságként kerüljön az adóajánlás mellé a deperdita felszámolása is, de 29:17 arányban alulmaradtak. (Országos ülés 1836. március 24. – Uo. V. 576.)

¹³⁷⁴ Uo. V. 635. sköv.

jedtebb nemesi adózásig csak kevesen jutottak el. Pedig a megoldás a deperdita esetében az alku révén kialakuló (nemesi tehervállalással történő) ellentételezés lehetett volna. A beszállásolást megszüntető kaszányaépítések szintén nem történhettek volna részleges közteherviselés nélkül. Az állami hadiadó csökkentése a deperditával aligha volt járható út.

A leiratot végül a rendek elfogadták, majd az úrbéres telken élő nemesekkel való kivételezést azzal igyekeztek indokolni, hogy a szabályozás csak a következő országgyűlésig szól, amikor is a bizottsági munkálat után Pozsonyban rendezhető lesz a kérdéskör egésze.¹³⁷⁵

A kiküldött bizottságra nagy munka várt: a törvény értelmében széleskörű adatgyűjtés, katonasággal történő egyeztetés után kellett helyzetképet adnia, s javaslatokat tenni a katonatartás adózókat terhelő módjának megszüntetésére, az elszállásolás és ellátás igazságosabb módjára. Már itt jelezzük, hogy a kormányzat nem akart átfogó reformot, az érvényes szabályozás teljes megváltoztatását sem pártolta, csak a multhatatlanul szükséges korrekcióknak akart teret engedni. A bizottság is, majd az országgyűlés is sokat dolgozott, a kormányzati szervek viszont végig csak a negáció politikáját követték; elhárították az indítványokat, s mint 1836-ban az országgyűlés végén, úgy 1840-ben is – látni fogjuk – eredmények nélkül zárták le a kérdést. A bécsi politika nyugodtan nevezhető cinikusnak: tudta, milyen terhes és méltánytalan a katonatartás rendszere az adófizetők, főként a mezővárosi és községi parasztság számára, végighallgatta a rendi javaslatokat, ismerte a hatalmas bizottsági munkálatot és érdemben semmit se tett. Fárasztotta, elkedvetlenítette a rendi politikusokat s a számára kockázatosnak tűnő változások helyett a fennálló állapotokat választotta, mert azok megfelelték az abszolutista katonapolitikának.

Közel másfél év telt el az országgyűlés berekesztése után, s csak akkor, 1837 szeptemberének végén kezdeményezte a Magyar Kancellária az országos bizottság munkájának elkezdését. Október elején az Államkonferencia is lépett: felkérte a nádort a bizottság összehívására, a Kancelláriát és a Haditanácsot pedig a konzultációk elkezdésére. Végül a nádor csak 1838. január közepén kapott konkrét leiratot, hogy indítsa el a bizottsági munkát.¹³⁷⁶ Újabb egy hónap elteltével jelezte a nádor, hogy Cziráky Antal, aki a bizottság elnökének volt jelölve, le kíván mondani.¹³⁷⁷ Végül az Államkonferencia kérésére maradt tagja és elnöke a bizottságnak.

A katonaság részéről a bizottsághoz tárgyaló tagként Leopold Chevalier Rousseau alezredest (a Lederer vezette főhadparancsnokság katonai osztályának főnökét),¹³⁷⁸ Ferdinand Mannlicher és Staehr biztosokat rendelték ki, akik meglehetősen nehéz helyzetbe kerültek. Kezüket a Haditanács igyekezett megkötni, törekedve a bizottság minél szűkebb információs bázisára, azaz az átfogó és reális kép megismerésének megnehezítésére. Jellemző, hogy Mérey Sándor (a magyarországi seregellátásért felelős hadbiztosság – az úgynevezett tartományi biztosság – főigazgatója) már a bizottsági munka előtt felkereste Lederert, a magyarországi főhadparancsnokot s adatokat kért, Lederer azonban először kitért, előzetes engedélyt kívánt szerezni az Udvari Haditanácstól, illetve utasítást: mire és hogyan hatalmazza fel a bizottsághoz kirendelt tiszteket. A Haditanács előzetesen leszögezte, hogy nevezettek mindig tartsák szem előtt: a hadsereg létszámának és az országban állomásozó csapatok fegyvernemének meghatározása uralkodói jogkör; Lederer tehát válaszolhat Méreynek, de arról nem adhat adatot, hogy mekkora létszámot éllemez az ország és főként arról nem, mekkora a deperdita. A katonai vezetés először majdnem mindent bizalmasan kívánt kezelni s csak lassan, fokozatosan járult hozzá az információk bővítésé-

¹³⁷⁵ Uo. V. 648. Így született meg az 1836:11. tc. a jobbágytelken élő nemesek adózásáról, mely szerint a jobbágyok által viselt adókat, terheket ők is fizetni, hordozni kötelesek. A törvény 6. §-a külön foglalkozott az adózók (nemtelenek és telki nemesek) katonatartási terheivel és tartalmazta az országos bizottság kirendelését.

¹³⁷⁶ Kanc. eln. 1838:48.

¹³⁷⁷ Egyes bizottsági tagok is jelezték (utalva a rendek 1836-os országgyűlési határozatára, mely szerint királyi kinevezésen alapuló tisztséget elnyerő bizottsági tagok kötelesek lemondani), hogy kilépnének a bizottságból, mivel kormányzati kinevezést kaptak. A bizottság többsége ezt leszavazta, sőt az érintett tagok kifejezett királyi kérésre kezdték el a munkát. (Vö. az országos bizottság jelentésének 10. melléklete – Írások I. 19. sz. 10. mell. LXVII.)

¹³⁷⁸ MARKÓ Árpád: Kossuth fogsága. *Napkelet*, 1928. 726.

hez. Végül is sok huzavona mellett és után, szakaszosan és nehézkesen a bizottság hozzáfért a lényeges adatokhoz, azokat feldolgozhatta, sőt a fontosabbakat a bizottsági jelentésekben közzé is tehetné s így azokhoz az országgyűlés tagjai is hozzáférhettek. Kivételt képezett Staehr munkálata a magyarországi hadiadó 1689–1838 közti éves összegéről és az adóhátralékokról. Ezek részletes taglalását és főként országgyűlési vitatását a kormányzat kerülendőnek tartotta. A titkolózásra és bizalmatlanságra Bécs részéről jellemző volt, hogy a bizottsághoz kirendelt tiszteknek utasításba adták: a felmerülő kérdésekre ne válaszoljanak azonnal, küldjék fel azokat és várják be az utasításokat.

A bizottság végül is 1838. március végére lett összehívva, de közben jöttek a nagy árvizek s így a munka ténylegesen csak június közepén kezdődött el. A kérdéskör egészéről szóló tanulmány elkészítésére 15 fős albizottságot küldtek ki Mérey főbiztos vezetésével. Ennek tagjai felosztották maguk közt az adatgyűjtő munkát: ki az országgyűlési, ki a nádori, helytartótanácsi iratokban végzett kutatást. A Kancelláriánál folyó munkához a nádor előzetesen kiadta a kellő utasításokat.¹³⁷⁹ Elgondolkodtató, hogy miközben az albizottság dolgozott, a katonaságnál ugyanezt a munkát párhuzamosan végezték, de erről nem adtak időben tájékoztatást. Egyébként sok jót nem ígért Mérey megjegyzése a katonák küldöttekhez: az országos bizottság érdemi javaslatot nem fog tenni, mert nem kapott kellő kormányzati utasítást, s ha a kormányzat nem kíván valós változtatásokat, akkor az ügyet országgyűlésen lehet elodáztatni.¹³⁸⁰

A bizottság viszont teljesítette feladatát és 1839. március 10-én, jóval az országgyűlés kezdete előtt elkészült terjedelmes és adatokban gazdag jelentésével. Az irományt Szögyény László nádori ítélőmester szövegezte meg. A jelentés szerint a katonatartás túlzott terheinek egy része a rendszerből következett, más része viszont az időnkénti visszaélésekből. A bizottság úgy látta, hogy korábban a természetbeni ellátás számos helyen kedvező volt, mivel a pénzbeli megváltás terhes lett volna; az 1830-as évekre viszont jelentősen duzzadt a deperditá. Így a bizottság a megszüntetését javasolta, azaz a katonaság kincstári ellátását piaci áron. Utalt arra is, hogy az 1751-es szabályzat jórészt érvényben maradt, ami számos helyen már aránytalan terheléssé vált. Súlyos, de még a rendszerből fakadó teher volt az, hogy a váratlanul, hirtelen bekövetkező csapatösszevonások miatt a lakosoknak forspontozni, fuvarozni kellett, nem ritkán dologidőben. A rendszeren kívüli okokból keletkező teher volt viszont a katonaság zaklató jellegű fellépése, a sokszor nyugták nélkül igénybe vett fuvar. A bizottság konklúziója: új rendszer kell, nem a régi javíthatása.¹³⁸¹

A bizottság a „síkon fekvő”, azaz nem városokban, erődökben és kaszárnyákban állomásoztatott katonaságot is kaszárnyákban kívánta elhelyezni, s ehhez új kaszárnyákat építtetett volna. Addig pedig a lakóházakban elhelyezett katonákat csak készpénz fejében és piaci áron látta volna el. A felmerülő költségeket a bizottság az országgyűlésen megajánlott többletadóból gondolta fedezni. A forspontozás, szekerezés esetében is készpénzfizetést javasolt, országgyűlésen szabott árral (!).¹³⁸² A jelentéshez 12 mellékletet csatoltak sok adattal, számos hasznosítható és gondolatébresztő információval.¹³⁸³

¹³⁷⁹ Kanc. eln. 1838:1047.

¹³⁸⁰ A bizottság munkájához: TIMON, 1935. 12. sköv., 22. sköv., 37. sköv., 74. sköv.

¹³⁸¹ Uo. 84. sköv., 94. sköv.

¹³⁸² A bizottság jelentése: Írások I. 19. sz. (22. sköv.), vö. TIMON, 87. sköv.

¹³⁸³ Albizottság részletezte az állandó katonaság kialakulását, a párhuzamosan kiépülő adórendszert, a katonai élelmezés és ellátás rendjét, az 1751-es és további szabályzatokat. Kiemelte II. József változtatásait: a természetbeni élelmezést és elszállásolást évi 500 ezer forintos „deperditá fond”-ból és 120 ezer forintnyi további különadóból fedezte, csökkentve az ellátásban közvetlenül érintett lakosság terheit, a költségeket országos adóval rendezve. (Uo. I. 33. sköv. A katonaságtól kapott információk: uo. I. 35. sköv. – „Rekesztvények”) A 4. melléklet (Rousseau és Mannlicher munkája) katonasági adatokat tartalmazott létszámkimutatásokkal és elemzésekkel. (Uo. I. 67. sköv.) Az 5. melléklet az országban állomásoztatott seregrészek létszámát, elhelyezését mutatta, külön a békeévek és a háborús készületségi évek adataival, s jelezve, hogy a csapatok mely részét látta el a kincstár, s melyeket a lakosság. (Uo. I. 117. sköv.) A 6. melléklet kerületenként, megyénként, településenként, erődítményenként adta meg a katonai célra alkalmas épületek, kaszárnyák, szállások, istállók, ispotályok stb. számát. Az egyébként precíz Rousseau és Mannlicher munkájának ez a része volt a leggyengébb, a leghiányosabb. (Uo.

A hatalmas bizottsági irat-együttesből csak a legfontosabb információkat emeljük ki. Így megemlítendő, hogy Rousseau alezredes II. József katonai rendszeréről elismeréssel írt, s követendő példaként sorolta az 1790-ben visszavont intézkedések közé került katonai rendeleteket. Rousseau is csak rendkívüli esetekben fogadta el a lakosságnál történő elszállásolást, a gyalogságot csakis várakban, laktanyákban tartotta elhelyezendőnek és a lovasságnál is kerülte volna a szétszóró elszállásolást, s az így erősebben terhelt települések kártalanítására ő is felállította volna a deperdita alapot. Tegyük hozzá, a Haditanács a kérdés tárgyalásakor a felelősséget a magyar törvényhatóságokra hárította: annak idején laktanyákat ígértek, de ebből semmi sem lett. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy katonatartási ügyekben a magyar országgyűléshez előrevívó és kezelhető kormányzati indítványok soha nem futottak be, sőt rendeleti úton sem történt érdemi modernizáció.¹³⁸⁴

Ami az országban állomásoztatott katonaság létszámát illeti: a Haditanács adatai szerint ez 1751-ben 60 ezer, 1807-ben 64 ezer, 1838-ban 48 ezer fő volt. Ebben nincs benne a kincstár által ellátott és teljesen külön kezelt, szervezett és vezetett határőrség mintegy 50 ezer békelétszámmal, ami háborús készültség esetén elérte a 100 ezret is. (Az adatok pontossága megkérdőjelezhető, hiszen a katonai szervezeteknek nem állt érdekükben a precíz adatszolgáltatás.) A békelétszám, a háborús készülleti vagy háború alatti létszám eltérő volt. Az utóbbi esetekben feltöltötték az egységeket.¹³⁸⁵

A lovasság és gyalogság arányát tekintve adataink ellentmondások. Mária Terézia alatt évente átlagosan 23 lovasezred és 50 gyalogszázad volt elhelyezve vidéken a Haditanács adatai szerint; ebből viszont nem látszik, hogy várakban és erődítményekben hány katonát szállásoltak el. 1829-ben az országban hét nehézlovas- és kilenc könnyűlovas ezred állomásozott (a Haditanács elnökének, Hardeggnak tendenciózus, Magyarország birodalmon belüli „csekély” teherviselését alátámasztó adatai szerint). Ugyanakkor csak a szűken vett Magyarországon 114, ezen felül Szlavóniában 30, a Bánátban 18 gyalogszázad volt elhelyezve. A gyalogság zömét a kincstár látta el. Tegyük hozzá: a kincstár kormányzati forrásokból, az ország adójából, illetve más kincstári bevételekből fedezte a költségeket.¹³⁸⁶

Az adózókra háruló katonatartási terhek változó mértékét, súlyát és arányait az országban állomásoztatott gyalogsági és lovassági századok számának évenkénti adatai mutatják. Az 1726–1838 közti évekből csak néhányat emelünk ki a szemléltetés kedvéért (ld. 1. sz. táblázat).¹³⁸⁷

A Magyarországon és kapcsolt részeiben állomásoztatott lovasságot a 18. század közepétől jelentősen csökkentették. 1780–1838 között a lovasszázadok száma évi 80-90 körül stabilizálódott. A gyalogszázadok számát közben jelentősen megemelték: 1786–1838 között 158–196 között mozgott.

1830–38 között végig háborús készültség volt érvényben; a lovasszázadok száma 83–94 között hullámzott, míg a gyalogezredeké egyértelműen nőtt, 150-ról 200-ra. Adataink is igazolják, hogy a gyalogság tekintélyes részét a kincstár, a lovasságot a lakosság látta el. Így a gyalogszázadok számának emelkedése a lovasság rovására előnyös volt a lakosságnak: a várakban, városokban, erődökben elszállásolt katonák esetében se a deperdita, se a beszállásolással együtt járó méltánytalanságok nem terhelték az egyes családokat.¹³⁸⁸

I. lapalji I. sköv.) A 7. melléklet a természetben kiszolgáltatót porciókat mutatta 1827–38. között, majd az időszak éves átlagában is. (Uo. I. lapalji LIX. sköv.) A 9. a bizottság szerinti teendőket és célokat összegezte. (Uo. I. LXIII. sköv.)

¹³⁸⁴ Rousseau elemzése: uo. I. 67. sköv., vö. TIMON, 21. sköv., 31. sköv.

¹³⁸⁵ 1751-ben például egy gyalogezred békében 2400 fős volt (két gránátos, négy törzs és 12 „közönséges” század). A lovasezredek 7-800 főből álltak. Az 1840-es évek elején viszont a békelétszám lovasságnál 1700-1800 fő volt ezredenként, a gyalogságé 3700-3800. (Vö. TIMON, 16. sköv., 35. sköv., DOBSZAY-FÓNAGY, 1998. 122. sköv.)

¹³⁸⁶ Az országos bizottság jelentésének 5. melléklete: Írások I. 19. sz. (117. sköv.), vö. TIMON, 1935. 16. sköv.

¹³⁸⁷ A seregtestek elhelyezési, századonkénti megoszlásához ld. Rousseau és Mannlicher adatait (az 1727–1829. közti békeévek adatai megyék és települések szerint: Írások I. 19. sz. – 117. sköv., illetve lapalji 30. sköv.; az 1777–1838. közti háborús készültségű évek megyék és települések szerint: uo. lapalji a–z.; vö. még uo. lapalji A–K.)

¹³⁸⁸ A tüzéség, szállítmányozó egységek, toborzó alakulatok adatait nem minden évben adták meg. Ha viszont igen, akkor számukat a gyalogságba tudták be. 1819-ben például 8 tüzer, 2 szállítmányozó századot, 10 fős, illetve további 35 „főök” verbuváló csapatot tüntettek fel. 1838-ban 11 tüzerszázad volt az országban (valamennyi Pesten), a 245 fős szállítóegység

1838-ból nemcsak a századok száma, hanem a katonaság létszáma is rendelkezésünkre áll: az országban 28.669 főnyi gyalogság és 19.043 lovas katona állomásozott. Ebből 985 gyalogost és 17.346 lovaszt látott el a lakosság. Összesen tehát 47.712 katona szolgált az országban (a határőrséget nem számítva).¹³⁸⁹

A Magyarországon kiállított katonaság birodalmi seregen belüli arányához: az ország 1815 után a birodalom 58 gyalogezredéből 12-t, a 37 lovasezredéből tízet állított ki (Erdély további kettőt), ami aránytalanul tűnhet, de nem hagyandó figyelmen kívül (Bécsben időnként megfeledeztek erről, amikor Magyarország gyenge teherviseléséről beszéltek), hogy az ország területén létezett a határőrség is, melynek békében 50, háború idején pedig 100 ezres állománya volt. Az 1840-es évek elején a birodalom összes katonájából (350–550 ezer fő) hazánk 64–75 ezer állított ki évente, s ehhez jött még az említett határőrség. (Urbán Aladár adatai szerint a határőrvidék 18 gyalogezredet állított ki a birodalmi 58-ból! A lovasságnál mások voltak az arányok: a birodalmi 37 ezredből 12 volt huszárezred, melyekből Magyarország az említett 10-et, Erdély és a határőrvidék további egyet-egyet állított.) Megemlítendő, hogy a magyar kiállítású, illetve feltöltésű ezredek zömét a birodalmi hadvezetés külföldön állomásoztatta. Közvetlenül az 1848-as forradalom előtt a 12 huszárezredből csak négy volt itthon.

A birodalomban 12 fő-hadparancsnokság működött az Udvari Haditanács vezetése alatt. A 12-ből öt volt Magyarországon és Erdélyben (Budán, Nagyszebenben, Zágrábban, Péterváradon és Temesvárott; a magyarországi fő-hadparancsnok, Lederer Ignác lovassági tábornok vezetése alá tartozott a budai, pesti, pozsonyi, kassai, nagyváradi és soproni hadosztályparancsnokság).¹³⁹⁰

Láttuk, hogy már Mária Terézia elrendelte a Magyarországon állomásoztatott teljes sereg kaszárnyákban történő elhelyezését. Az előírások elegendő kaszárnya és az építkezésekhez kellő forrás hiányában, a megyék és városok csekély építési hajlandósága miatt nem valósultak meg. A kérdés időről-időre előkerült; az úgynevezett operátumok a kaszárnyaépítést támogatták, de eredmény nélkül. Mérey Sándor tartományi biztos is még az országos bizottság munkálata előtt, 1837-ben indítványozta, hogy legalább a lovasezredek parancsnokságainak biztosítsanak állandó lakhelyet, mégpedig törvényhatósági építkezésekkel.¹³⁹¹

Az országos bizottság Rousseau alezredestől és Mannlicher biztostól begyűjtötte az országban lévő kaszárnyák és egyéb katonai épületek adatait. A meglehetősen hosszú, időnként nehezen értelmezhető táblázatsorokból végül is kielemezhetők a főbb adatok.¹³⁹² Eszerint az országban összesen 63 kaszárnya és 43 laktanyának használható épület, 1068 tiszti szállás állt rendelkezésre. Ezekben kerekítve 26 ezer gyalogos és 3.400 lovas nyerhetett elhelyezést. Üres hely nem igen volt, így a laktanyaépítés lett volna a megoldás, amennyiben az adózó lakosságot kímélni kívánták a katonatartás terheitől.

A katonaság ellátására – mint ismert – a hadiadó szolgált. A magyarországi adózásról, az adó 1715. utáni évi mennyiségéről Staehr hadbiztos készített munkát, melynek az országos bizottság általi

is Pesten állomásozott. Ezenfelül 820 fős lovassági toborzóegység, 18 „fiók” verbuváló csapat működött az országban. 1838-ban is a lovasságot kényszerűségből szétszórta helyezték el. Árva, Liptó, Turóc, Zólyom és Torna megyékben (bizonyára figyelembe véve a lakosság gyenge teherbírását) nem állomásozott lovasság. Megjegyzendő, hogy Pajkossy Gábor kutatásai szerint a 187 gyalogszázból 122 volt magyarországi kiegészítésű, a 100 lovasszázból viszont csak 24. Azaz, a Magyarországon állomásozó (a lakosságnál elszállásolt és ellátott) lovasság zöme nem magyar volt. (PAJKOSSY, 2013. 78.)

¹³⁸⁹ A megyénkénti, illetve városonkénti terhekre utalva jelezzük példaként: Bácsban 6, Pozsonyban 3, Barsban 1, Békésben 1, S, Zalaiban 3, S, Biharban 3, Ugocsában 0,25 századot szállásoltak el. A városok közül Budán 14-t, Pesten 20-at, Komáromban (az erődben) 6-ot, az aradi erődben 6-ot, Temesvárott 16-ot, Péterváradon 12-t, Fiumében 6-ot. (Vö. 93. sz. jegyzet.)

¹³⁹⁰ Vö. DOBSZAY-FÓNAGY, 1998. 122. sköv., URBÁN, 1963. 145. sköv.

¹³⁹¹ TIMON, 1935. 15. sköv., 89.

¹³⁹² Az országos bizottság jelentésének 6. melléklete (Írások I. 19. sz. 117. sköv., lapalji I-től LVIII-ig). A városokban és erődökből összesen 38 kaszárnyát, 38 „quasi” laktanyát, 413 tiszti szállást, 2155 tiszti szobát írtak össze – egyebek mellett. (Pesten 4 kaszárnya és 5 „quasi” laktanya állt, Komáromban 3 kaszárnya, Budán 2 kaszárnya és 17 „quasi” laktanya, Munkácson 14 kaszárnya, Nagyváradon 2 kaszárnya.) A megyékben további 25 kaszárnyát és 5 „quasi” laktanyát regisztráltak.

megismerését a Haditanács 1837–38 folyamán erősen gátolta. Ennek ellenére a bizottság a fő adatokat ismerte. Staehr szerint az ország hadiadója 1825 után átlagosan évi 4,2 millió forint volt.¹³⁹³

Az éves adó keretében a lakosság 1827–1837. között éves átlagban 7.910 ezer kenyérporciót, 6.398 ezer zabporciót, 6.067 szénaporciót szolgáltatott ki természetben.¹³⁹⁴ Ez átlagosan évi 1.794 ezer forintot tett ki a szállásterherrel és más kisebb járandóságokkal együtt, amiből a piaci, illetve hatósági ár különbsége okán a veszteség 900 ezer forint volt. Az összegek pengőforintban (másként konvenció forintban) értendők.¹³⁹⁵

Nem véletlenül javasolta tehát Rousseau alezredes a „Deperditenfond” II. József mintájára történő ismételt felállítást, amit Mérey főhadbiztos is ajánlott 1838-ban a nádornak. (Azt is ajánlotta, hogy a hatósági árakat az országgyűlés állapítsa meg, vagy a Helytartótanács igazítsa azokat a piaci árakhoz.)¹³⁹⁶

Bizonyos volt, hogy 1839-ben már a királyi proposíciókban szerepelni fog a katonatartás, hiszen ezt az 1836:11. tc. 6. §-a előírta. A megyék zöme követutasításában mégsem tért ki e kérdésre, várta az országos bizottság munkálatának megküldését. A terjedelmes munkálatot az országgyűlés elején meg is kapták a törvényhatóságok. Zala az elsőik között küldte Pozsonyba álláspontját pótutasításként. Ügyesen érvelt: mivel Mária Terézia az adózókön könnyíteni kívánva engedélyezte a természetbeni adózást s a cél érdekében szabott meg a piaci árat meghaladó kincstári árat, törvényellenes és igazságtalan az elmúlt évtizedekben kialakult deperdita, s így megszüntetése fejében többletadó nem jár; a realitás és a cél érdekében viszont a megye hajlandó volt (kívánsága sikertelensége esetén) tárgyalásba bocsátkozni a kormánnyal a kárpótlás mértékéről. Remélte, hogy az élelmezés adott módját a kincstári ellátás váltja fel s ez esetben támogatta a laktanyák építését. A laktanyákat első szándéka szerint kincstári költségen építette volna, de az adózók természetbeni („kézi és szekeres” munkák) hozzájárulásával; ennek sikertelensége esetén a megyéket terhelhette az építés, a fenntartás és működtetés viszont a kormányzatot.¹³⁹⁷ Az augusztus–szeptember folyamán sorra érkező pótutasítások jó része is a deperdita megszüntetését, az adóemeléssel járó kárpótlást és a laktanyaépítéseket támogatta.¹³⁹⁸

Amikor a Ráday- és a szőlősszabadsági ügy kemény vitái közben 1839. július közepén dorgáló királyi leirat érkezett a rendekhez, majd a konkrét törvényjavaslatok tárgyalását sürgető újabb leirat, a feszült helyzetben Deákéknak – láttuk – valamelyest engedniük kellett az obstrukcióból. Tárgyalni kezdték a katonatartást és a Duna-szabályozást, de jelezték: adatokat és terveket kérnek, melyek hosszas tárgyalást, a kormányzati adatok bekérését, majd pótutasításokat igényeltek... Úgy jelezték tehát a tárgyalási szándékot, hogy a kivárás, obstruálás is folyhasson tovább.¹³⁹⁹

¹³⁹³ A Helytartótanács szerinti évi 4,3 millió adóból a megyéket terhelte 3,9 millió, a városokat 0,4 millió forint. Példaként: Abaúj évi adója 45 ezer, Aradé 70 ezer, Temesé 162 ezer, Pozsony városáé 28 ezer, Budáé 29 ezer volt. A hadbiztos kimutatta, hogy 1827–1833 között évi 445 ezer forintra rúgott az adóbeszedés hiánya. A Haditanács Staehrnél sokkal rosszabb képet festett az ország adóhelyzetéről. Szerinte 1792 után a birodalom hadikiadása háborús helyzetben évi 125, békében 43 millió forint volt, amelyből Magyarország csak „keveset” vállalt. A Haditanács szerint ez a birodalom pénzügyi romlásához vezet, s oka főként a nemesi adómentesség volt, másrészt az, hogy a kormányzat nem kívánta a népet tovább terhelni. Természetesen a birodalom valóban zilált költségvetési állapotához számos más, fontosabb ok is vezetett, s Magyarország a hivatalos adón felül jelentős további jövedelemmel szolgált a kormányzatnak, nem is beszélve a Magyarország és az örökös tartományok közötti, Magyarország számára előnytelen kereskedelmi mérlegről. (Az országos bizottság jelentésének 9. melléklete – Írások I. 19. sz. lapalji LIV. sköv., TIMON, 1935. 27. sköv. 66. sköv., 90. sköv.)

¹³⁹⁴ Az országos bizottság jelentésének 7. melléklete (Írások I. 19. sz. lapalji LIX. sköv.)

¹³⁹⁵ A jelentés 9. melléklete (Uo. „lapalji” LXV. sköv., TIMON, 47, 90.)

¹³⁹⁶ TIMON, 1935. 15. sköv.

¹³⁹⁷ MOLNÁR, 2003/B. 164. sköv.

¹³⁹⁸ Ld. például Békés közgy. 1839:1212., Takáts-h. 810. (Liptó), 876. (Bihar). Fejér viszont igen ésszerűtlen javaslattal állt elő: nem fogadta el a teljesen kincstári ellátást, mivel az állandó adóteher-többletet jelentene, márpedig a közgyűlés csak háromévente hajlandó adót ajánlani. A megye a súlyos természetbeni terheket tehát az adózók vállán hagyta volna. E vélemény mögött az igazi ok is előkerült: nemesi adóról szó sem lehet. (Sokan tudták már az országban, hogy jelentősebb adóemelés már nem lehetséges nemesi tehervállalás nélkül.) – Takáts-h. 797.

¹³⁹⁹ Rendi üzenet 1839. augusztus 10. (Írások II. 32. sz. – 18. sköv.)

1839. augusztus 21-én a katonatartás érdemi tárgyalásba vételét 34 megye támogatta 14 ellenében. A 24-i ülésen Deák javaslatára jelezték a kormánynak: egyezkedni akarnak a terhek megváltásáról (amennyiben azok törvényesek).¹⁴⁰⁰ Felkészült katonákat kértek a tárgyalásokhoz.

Az 1839. szeptember 6-i országos ülésen a tárgykör vitájában előjöttek a megyék közti érdekellentétek. A szepesi Zsedényi Eduárd (s további hat követője) a természetbeni ellátás fenntartása mellett érvelt. Szepes egyike volt azon megyéknek, ahol igen kevés katonát állomásoztattak s így nem volt érdekelt abban, hogy a deperditát kiváltó megváltási összeget a megyék között arányosan osszák fel.¹⁴⁰¹ A főrendekhez küldött üzenet még a folyó országgyűlésen kívánta a döntést és rendezést kincstári élelmezéssel és laktanyaépítéssel. A kincstárnak „netalán” adandó kárpótlásról a rendek egyezkedni kívántak.¹⁴⁰²

A főrendek a terhek törvényességét megkérdőjelező „netalán” szót kifogásolták s a siker érdekében elhagyni javasolták. Hasonló kérésük volt a „magyar katonaság” helyett az „országban állomásozó” katonaság kifejezés szerepeltetése. Emellett a laktanyák kérdését külön kívánták tárgyalni. A rendek ragaszkodtak szövegükhöz és a főrendek további válaszaikban már nem vitatkoztak, megtörtént az egyezés.¹⁴⁰³

A várt királyi leirat előtt baljós események történtek Bécsben. A Magyar Kancellária elismerte, hogy a természetbeni ellátás elavult s helyeselte a laktanyaépítéseket, de ekkor mégsem kívánt az adott renden változtatni, mert a kérdés – érvelt – csak adóreformmal oldható meg, amire már nincs idő. Az Államkonferencia osztotta e nézeteket, bár a természetbeni ellátást nem látta teljesen elvetendőnek; a kérdés elhalasztása, újabb országos bizottság kirendelése mellett foglalt állást.¹⁴⁰⁴

Újévi „ajándékként” megérkezett Pozsonyba a január 4-i leirat, s valóban az ügy elodázását célozta új, keresett kifogásokkal, érvekkel. Elismerte, hogy a rendszer megterhelő az adózókra, de ennek okát a terhek rossz szétosztásában is látta, „elfeledve”, hogy a katonaság szétosztását a birodalmi centralizáltságú katonai vezetés végezte, a magyar közigazgatás csak a törvényhatóságokon belüli elhelyezést hajtotta végre. A leirat a deperdita megváltását elfogadta, de a pontos fizetéshez garanciákat kért, jelezve azt is, hogy az adófelosztás s általában az adózás reformja az országban már igen szükséges; az új kulcsok kidolgozását hat hónapon belül összeülő országos választmány feladatává kívánta tenni, melynek feladata lett volna konkrét javaslatokat tenni laktanyaügyben is.¹⁴⁰⁵

A leirat felingerelte a rendeket, hiszen együtt érkezett a Duna-szabályozás kérdésében küldött, hasonlóan semmitmondó, halogató leirattal. A kormányzat egyszerre adta tudtul: saját propozícióit sem veszi komolyan, érdemi tervekkel, elgondolásokkal nem rendelkezik.¹⁴⁰⁶

A leiratot a politikai perek miatti sérelmi, a jogorvoslatért folyó országgyűlési harc közben csak március 9-én tárgyalták kerületi ülésen. Deák mondta ki a lényegét: a kormányzat érdemi megoldást nem akar, a rendek többéves erőfeszítését félretolták. Az új országos bizottság pedig ne késlekedjen –

¹⁴⁰⁰ STULLER, I. 192. sköv., 199. sköv. Természetesen a rendi táblán is szóba hozták az országos választmány kormányzati ki-nevezéssel hivatalt vállaló tagjainak ügyét. Nekik, az 1836-os rendi határozat értelmében le kellett volna mondaniuk, de nem tették. Wenckheim Béla rőtt meg őket elsőként, amire az érintett Ragályi Tamás jelezte, hogy ő le akart mondani, de az uralkodó és Cziráky bizottsági elnök „kényszerítették” a munka folytatására. Deák maliciózan jegyezte meg: úgy látszik, ilyen esetben is törvényre van szükség, a rendi állásfoglalás és a becsületre utalás nem elég. (Kerületi ülés 1839. szeptember 6. – STULLER, I. 254. sköv.)

¹⁴⁰¹ Uo. I. 252. sköv.

¹⁴⁰² Írások II. 40. sz. (30.)

¹⁴⁰³ STULLER, I. 321. sköv., Írások II. 45. sz. (40. sköv.), 133. sz. (60. sköv.), 199. és 200. sz. (76. sköv.), 230. sz. (84. sköv.) A végleges felirat: Uo. 242. sz. (91. sköv.)

¹⁴⁰⁴ TIMON, 1935. 102. sköv.

¹⁴⁰⁵ A leirat: Írások II. 108. sz. (379. sköv.)

¹⁴⁰⁶ Takáts-h. 9031.

mondta belenyugvóan –, hanem a következő országgyűlésre kész munkálatot adjon be.¹⁴⁰⁷ A rendek és főrendek hamar megegyeztek, elfogadták az új országos bizottságot.¹⁴⁰⁸

Úgy tűnik, az ellenzék – bár nagy munka ment veszendőbe – sem volt igazából és túlzottan elégedetlen. Az adott feszült helyzetben, a jogorvoslat vagy a sérelmi harc bukása közti pallón egyensúlyozva nem bánta, ha a katonai élelmezés, az adóügy, a laktanyák kérdése mint hosszú és bonyolult egyeztetést igénylő ügyek ezúttal elnapolásra kerültek; megismerve a kormányzati álláspontot, nem is látták a valóban jelentős tehermentesítést jelentő megoldás esélyét.

A megyék követjelentései az esetek zömében hallgattak a kérdésről, más megyék ellentétesen foglaltak állást. A radikális ellenzéki Somogy a remények szétfoslásáról beszélt. Bereg szerint szinte készen állt a törvényjavaslat, gyorsan lehetett volna törvényt hozni, ha az uralkodó is úgy gondolja. Borsod megye szerint az országos bizottság jó munkát végzett, de még kevés volt az adat a törvényhez. Jómagam úgy érzem, az elvi döntéshez volt elegendő adat, a végrehajtás mikéntjének kidolgozása lehetett volna egy új országos bizottság feladata. Bécs viszont egyértelműen elzárkózott az érdemi döntéstől.

¹⁴⁰⁷ STULLER, II. 806. sköv.

¹⁴⁰⁸ Írások III. 253. sz. (252. sköv.) Május 6-án, a következő felirat már a bizottság leendő tagjait is felsorolta. (Uo. IV. 418. sz. – 169. sköv., 424. sz. – 174. sköv.)

XIII. „SZABADIDŐS PROGRAMOK”, KIKAPCSOLÓDÁS AZ ORSZÁGGYŰLÉS ALATT

A rendi, illetve főrendi tábla tagjai s az országgyűlés más hivatalos közreműködői nem tölthették összes idejüket politikai, közéleti munkával. A kemény alkotmányos jogvédő harcot, az alapvető reformkérdések vitáit s az ezekkel kapcsolatos konferenciákat, tanácskozásokat nem lehetett ébredéstől elavásig, szünetek nélkül folytatni. Kellettek a „szabadidős programok” már csak azért is, mert számos követ, arisztokrata feleségestül, családostul érkezett és tartózkodott Pozsonyban, akikre illett tekintettel lenni.

Maga Deák például számos alkalommal követi körben „tekézt”, biliárdozott esténként s közben persze folyt a társalkodás is.¹⁴⁰⁹ Deák egyébként minden nap kora hajnalban kelt, a szállásához („Vörös Ökör”) közeli sétatérén jókorát, néha több órányit sétált, hol egyedül, hol társaságban. Ezután következett az országgyűlési kerületi, vagy országos ülés, délutánonként pedig készült a következő napi vitákra, olvasott, majd vendégeket fogadott s végül az ellenzéki kaszinóban is elidőzött, ahol a tárgyalás-társalkodás után következhetett az említett biliárd is.¹⁴¹⁰

Széchenyi már 1826-ban kezdeményezte (sikerrel) és szervezte a pozsonyi lóversenyeket. 1839-ben ő alapítja a pozsonyi őszi versenyt.¹⁴¹¹ A futamok október 27-én zajlottak. Volt futam az 1837-ben született lovak számára, ¾ mérföldes távon, melyen herceg Lichtenstein lova futott be elsőnek; Széchenyi sárga kancája lemaradt, gazdája (aki nagyon szeretett győzni) bánatára. Az Eszterházy-díjért bármely ló elindítható volt, a telivérek kivételével. Itt két mérföld volt a távolság, s Czindery László ötéves peje lett az első, s nyerte el a három arany díjat. Az egy mérföldes „Asszonyások billikoma” nevezetű futamot, melyen angol lovak kivételével szabad volt a nevezés, Széchenyi Julietta nevű lova nyerte – gazdája tíz aranyat könyvelhetett el. A „Pozsony-díj”, 200 arany téttel volt a főfutam. Traun Ferenc gróf lova nyerte, Széchenyi valamely okból visszalépett.¹⁴¹²

A legtöbb követet alighanem a szüreti mulatság mozgatta meg 1839. október 15-én. 150-en vettek részt, pártállásra tekintet nélkül. A reggeli kerületi ülést percek alatt befejezték, aznap nem a politika, a törvényhozás, hanem a szüret volt az első. Útban a szőlők felé a társaság a Schiller házban reggelizett, melyet Károlyi György megvásárolt, kerttel együtt. A reggeli „erős”, üstben főtt gulyás volt, de kapható volt tormás kolbász is. A házigazda Nagy Pál volt, aki a követek által korábban összeadott pénzen kibérelt szőlőbe vezette társait a Schiller házból. Aki akarta, szedhette a szőlőt, a termés zöme egy árvákat támogató alapítvány pártfogolt gyermekeié lett. Előkerült a kártya, kuglizni is lehetett. 13 órakor számosan érkeztek a főrendi házból is. Többen nagy sétát tettek, majd 15 órakor következett a gazdag ebéd – már ismét a Schiller házban és kertjében. A közkedvelt alkalmi szónok, Palóczy László emelt poharat a királyra, a királynéra, az egyházi és a világi főrendekre, Deákra külön is. A színpadon jelene- teket adtak elő zenével. Az estébe hajló ebéd után a társaság zeneszóval tért haza Pozsonyba, ahol még tűzijátékban is részüik volt.¹⁴¹³

A bálók 1840 farsangján szinte egymást érték. A legnagyobb szabású a Batthyány Lajos szervezésében zajló jótékonyági álarcosbál volt – a lövölde termében. A jótékonyági bál 607 pengőforint bevétele az elhagyatott, beteg művészeket segítette. Batthyány Lajos nem kímélte a költségeket, dúsan vendégelte meg a meghívottakat. A farsang alatt minden szombaton volt bál a lövészegyletnél, nem egyszer megjelent ezeken István és Albrecht főherceg is. Rendeztek jogászbált, s voltak Redoute-bálók is, köztük

¹⁴⁰⁹ PULSZKY, *Jellemrajzok*. 1858. 95. (Deák Ferenc.)

¹⁴¹⁰ DEÁK Á.–MOLNÁR, 2003. 40.

¹⁴¹¹ SZIN 5., 1937. XXXIX. (Viszota bevezetése.)

¹⁴¹² *Hírnök*, 1839. október 31.

¹⁴¹³ Takáts-h. 8350/d, TAKÁTS, 1932. 153. sköv. (Régi országgyűlési szüretetek.) *Hírnök*, 1839. október 17., *Társalkodó*, 1839. október 23.

ügynevezett souvenir-bálok, melyeken értékes ékszereket lehetett nyerni. A farsangot záró nagy bált a Redoute és a színház egybenytásával rendezték; kétezren voltak jelen. Számos, családoknál rendezett bála is sor került, többet ezekből is Batthyány Lajos rendezett és szervezett. Megemlítendő, hogy ekkor már a bálokon, táncestélyeken mindig volt magyar tánc is. Ez Széchenyi példájára lett szokássá, aki még 1839 pesti farsangján kérdezte egy bálon a körülállóktól: magyar tánc nincs? – Nincs, nincs a táncrendben – szólt a válasz. Széchenyi intézkedett és lett magyar tánc.¹⁴¹⁴ Volt olyan farsangi bál, melyen a békési Sz. Horváth János összeveszett az abaúji követtel, Péchy Emánuellel. Horváth féltékeny volt a nagy nőcsábász Péchyre, aki feltűnően udvarolt a feleségének. Párbaj lett a vége, nem súlyos kiemenetellel.¹⁴¹⁵ Egy másik bál után Teleki Domokos vívott súlyos sebesülést okozó párbajt. Itt állítólag Lendvayné Hivatal Ildikó, a neves és szép színésznő állt a háttérben.¹⁴¹⁶

Végig az országgyűlés alatt egymást érték az ebéd-, uzsonna- és vacsorameghívások. Batthyány Lajos különösen gyakori vendéglátó volt, s nála az ellenzék kiemelkedő tagjai sokszor jelentek meg – Deáktól Eötvös Józsefen át Széchenyiig.¹⁴¹⁷

Széchenyi naplóit forgatva láthatjuk: az egyéves országgyűlés alatt mintegy 60–70 meghívásnak tett eleget, sok alkalmi látogatás mellett. Nála is hetente, néha sűrűbben jöttek össze – hol néhányan, hol többen.¹⁴¹⁸

Nagyszabású ünneplésekre adtak alkalmat a kiemelkedő országgyűlési vezéregyéniségek névnapjai. Így például 1839. június végén Palóczy László névnapját százan ünnepelték.¹⁴¹⁹ A legnagyobb, nem csak a szinte teljes országgyűlést, de Pozsony lakosságát is megmozgató, lelkes ünneplést természetesen Deák érdemelte ki Ferenc napon, 1839. október 4-én. Már 3-án este fátylaszenét kapott, melyen 80 ifjú vett részt és a színházi zenekar játszott. 4-én korán reggel lakásánál 100 fős küldöttség üdvözölte díszruhában, majd a teljes országgyűlés (az országgyűlési ifjúsággal együtt) köszöntötte. A kerületi ülésen Palóczy László üdvözölte, megköszönve és méltatva kiemelkedő szerepét, érdemeit. Palóczy szavait ötperces éljenzés követte. Deák meghatottan jelezte válaszában, hogy utolsó szívveréséig követérsai mellett és a haza szolgálatában fog állni. A fiatalsághoz külön is szólt: becsületre, hazaszeretetre és az uralkodó iránti hűségre intette őket.¹⁴²⁰ Este tűzijátékot rendeztek, melyet Deák a hajóhídról, hölgyek kíséretében tekintett meg. A rakétákat egy hajóról lőtték fel s azok piros-fehér-zöld mezőben az „Éljen Deák Ferenc” feliratot rajzolták az égboltra.¹⁴²¹ (1840. május 13-án, az országgyűlés befejezésekor követérsai és az országgyűlési ifjúság – erről még lesz szó – díszes emlékalbummal ajándékozták meg, melynek 104 oldalán 558 névalírást következik, köztük Széchenyié, Batthyány Lajosé, Eötvös Józsefé, Klauzál Gáboré, Wenckheim Béláé. Az emlékkönyv ötlete a fiatalságtól, Deák nagy tisztelőitől, egyben tanítványaitól származott, a szervezőmunkát főként ők végezték.)¹⁴²²

Ünneplésre, sőt tüntetésekre is alkalomul szolgált egy-egy ellenzéki követ érkezése, vagy kényszerű távozása. Beöthy Ödön Pozsonyba érkezésekor, 1839. augusztus elején (nagy megyei harc után – láttuk –, az ellenzék óriási örömeire ekkor választották Bihar követévé a korábbi kormánypárti követ helyett) óriási éljenzést kapott az országgyűlésen.¹⁴²³ Hasonló történt 1839. október közepén: a kormánypárti követek megbuktatása után Pozsonyba érkező tolnai ellenzéki követeket, Bezerédj Istvánt és Perczel

¹⁴¹⁴ *Hírnök*, 1840. március 12., CSORBA, 2010. 214. sköv.

¹⁴¹⁵ Takáts-h. 9059.

¹⁴¹⁶ Uo. 9115. Lendvayné a kiváló színész, Lendvay Márton neje volt 1832 óta.

¹⁴¹⁷ Takáts-h. 8404/d. Vö. MOLNÁR, 2007. 83. sköv.

¹⁴¹⁸ SZIN V. 1937. 286–383.

¹⁴¹⁹ Takáts-h. 8243/f.

¹⁴²⁰ STULLER, I. 360., Takáts-h. 8380/c.

¹⁴²¹ Takáts-h. 8338/f.

¹⁴²² PAJKOSSY, 2004/C. 52. sköv. Erről és általában Deák 1839. évi névnapjáról TAKÁTS, 1929. 557. sköv. (Deák Ferenc névnapja 1839-ben.)

¹⁴²³ Takáts-h. 8914, 8915.

Miklóst fáklyászene fogadta.¹⁴²⁴ 1840 márciusában változott a tolnai politikai harc állása, Bezerédjeket visszahívták s helyükre kormánypárti követ érkezett, Perczel István. A váltás Pozsonyban is éles reakciót váltott ki, a lelépő Bezerédj és Perczel Miklós fáklyászenét kapott az éljenző fiataloktól, benne a Rákóczi-indulóval,¹⁴²⁵ az érkező kormánypárti Perczel István viszont – kereplőkkel, sípokkal, kutyaugatással és nyávogással – macskazenét. A botrányos eset az országgyűlésen – március 24-én – nagy vitát váltott ki.¹⁴²⁶

A kevés szabadidő tartalmas eltöltését szolgálták a pozsonyi színházi, zenei programok. Az országgyűlés alatt a pesti Magyar Színház (1840. augusztus 8-tól, Erkel Báthory Máriájának bemutatójától Nemzeti Színház lett) színtársulata szerepelt néhány alkalommal; komoly sikert csak az operaelőadások, azon belül is a nemzetközi operaénekes klasszis, Schodelné Klein Rozália (aki az 1840-es évek elején Mainzban és a londoni Covent Gardenben is fellépett) ért el, akinek kocsijából előadás után a jurátus ifjak kifogták a lovakat, és maguk álltak a helyükre. Ez akkortájt Európa-szerte kijárt az ünnepelelt operacsillagoknak. Schodelné egyébként Bellini *Normájában* lépett fel, Erkel Ferenc vezényelt. Az előadást meg kellett ismételni, s ezúttal sem maradt el a nézők lelkesedése, bár a kritikát író szerint Schodelné túlzott test- és fejmozgásai zavaróak voltak. Erkelről a tudósító annyi írt, hogy aligha vágyik művészi hírre és fényre. Nem ez volt az első – és az utolsó – kritika, amely súlyosan melléfogott.¹⁴²⁷ Főként a főrendi tábla arisztokrata tagjai kevesellték a nívós nagyzenekari műveket. 1839. november elején számos főrend hiányzott az ülésből, mivel Bécsben akkor volt Mendelssohn *Paulus* című oratóriumának bemutatója. Széchenyi is időnként Bécsben időzött, s az operába is elment, például 1840. május elején.¹⁴²⁸ 1840 áprilisának közepén viszont minden zenekedvelő Pozsonyban volt: a húsvéti koncerten a világhírű, Paganini után az elsőszámú hegedűművész, Heinrich Ernst lépett fel tomboló sikerrel, s ráadásaként a nagy verbunkos triász tagja, Csermák Antal György egyik, a hallgatóság szívét megdobbantó darabját játszotta. Április 29-én Ernst ismét fellépett Pozsonyban, megint nagy sikerrel. A kiváló magyar hegedűművészek, Rózsavölgyi Márknak már kisebb elismerés jutott. 1839. decemberi két koncertjén – a *Hírnök* szerint – döbbenetesen kevesen voltak. (56-58 hallgatót számoltak össze.) Rózsavölgyit külföldön másként fogadták volna – a tudósító véleménye szerint.¹⁴²⁹

Az igazi csúcspont, az élmények netovábbja 1839 karácsonya előtt következett el. A világiáró zongoravirtuózi pályájának tetőzése közelében járó Liszt Ferenc érkezett Pozsonyba. Liszt magyarságtudata az 1838. márciusi pesti árvíz után ébredt fel, s vált egy életre meghatározóvá. Maga írta, hogy rádöbrent: már majdnem franciává lett, amikor a pesti tragédia kapcsán feléledtek gyermekkori magyarországi emlékei.¹⁴³⁰ Önvallomásként jegyezte fel ekkor: „Én is ehhez a régi, erőteljes fajtához tartozom, én is ehhez a tősgyökeres, betörhetetlen nemzethez tartozom, mely még biztosan jobb napokat lát majd.”¹⁴³¹ Velencében olvasott a 3000 ház romba dőléséről, 1500 megrongálódásáról, a mintegy 150 halotról és a több tízezer hajléktalanná vált emberről. Nemzetközi összefogás jegyében sikeres gyűjtés kezdődött, amelybe Liszt azonnal bekapcsolódott. 1823 óta nem játszott Bécsben. Most sorra adta koncertjeit.¹⁴³²

¹⁴²⁴ STULLER, I. 424., Takáts-h. 8354/a.

¹⁴²⁵ Uo. 9149, 9149/a, 9178.

¹⁴²⁶ Takáts-h. 9151., STULLER, II. 840–841.

¹⁴²⁷ TAKÁTS, 1932. II. S. sköv. (Harc az operaelőadások ellen a régi Nemzeti Színházban), *Hírnök*, 1840. január 9. (3.), 1840. január 16. (5.)

¹⁴²⁸ Takáts-h. 8374/d, SZIN V. 1937. 381.

¹⁴²⁹ *Hírnök*, 1839. december 12. (99.), 1840. április 23., 29.

¹⁴³⁰ *Társalkodó*, 1839. március 23.

¹⁴³¹ WALKER, 1986. I. 268.

¹⁴³² 1823-ban a 12 éves Liszt mint csodagyerek lépett fel a soproni „Hét Választó Fejedelmek” nevű fogadóban. A közönség csodálatát váltotta ki megadott témákra adott rögtönzéseivel. (MONA, 1980. 86.) A tragédia után, 1838. április 18. és május 5. közt több koncertet adott a károsultak javára; jelentős summa: 25.000 pengőforint jött össze. (WALKER, 1986. I. 267. sköv.) Ez akkor 60 gimnáziumi tanár éves fizetése volt.

A *Hírnök* 1839. december 12-én közreadta a nagy hírt: Liszt Pozsonyba érkezik! Novemberben több koncertet adott Bécsben a Beethoven-emlékmű javára, bár beteg volt. (Jótekonyságban, a pályatársai iránti önzetlenségben senki nem előzte meg.)¹⁴³³

Itt érte a pozsonyi meghívás, amit azonnal elfogadott. Örült – ahogy írta –, hogy ismét „a drága hon” földjére léphet.¹⁴³⁴ Először Pestre készült, majd pesti útja elé beiktatott egy többnapos pozsonyi látogatást, koncertutat is. Ekkortájt írta gr. Festetics Leónak, a zene- és művészetpártoló, barátá váló főúrnak: „...a honszeretet, az én lovagias és nagy nemzetem iránt való ragaszkodás fáklyája élénk lánggal lobog még mindig szívem legrejtettebb zugában. És ha szerencsétlenségemre a látszat alig igazolja szavaimat, sohasem feledem, mennyi hálával, szeretettel tartozom neki.” Megdöbbenő, hogy ezek a patetikus, ám magánlevélbe zárt sorok – a levél egészével együtt – az akkor mindenhol szaglászó, a metternichi abszolutista erőszak-politikát szolgáló titkosrendőrök egyike kezébe kerültek, aki azonnal továbbította azokat főnökeinek.¹⁴³⁵ Liszt tehát, bár még az ország földjére sem lépett, felkeltette a hatalmi körök és szolgálók figyelmét. A betegségtől, utazástól kimerült Liszt Pozsonyba készülésekor rossz hangulatának is kifejezést adott. Marie d’ Agoult-hoz (élettársához, gyermekei anyjához) így írt: „...indulok Pozsonyba, ahol az ünneplések és dísz bankettek válogatott módjaival fognak megölni.”¹⁴³⁶ Hangulata hamarosan megváltozott.

December 18-án érkezett meg Pozsonyba. Első vendéglátója díszes ebédén Batthyány Lajos volt.¹⁴³⁷ Batthyány Lajos és Eötvös József elkísérték a főrendi tábla ülésére is.¹⁴³⁸ Széchenyit több alkalommal is meglátogatta (először érkezése másnapján, december 19-én), kölcsönösen erős hatással voltak egymásra. Széchenyi naplójában 1839. december 18. és 1840. január 28. közt számos helyen megemlékezik Liszt koncertjeiről az együtt töltött ebédekről, vacsorákról.¹⁴³⁹ Összesen mintegy 10 alkalommal találkozott személyesen, 4-5 alkalommal Széchenyinél.¹⁴⁴⁰ Nem véletlen, hogy Liszt öregkori zongoraciklusában, a *Magyar történelmi arcképek*ben Deák, Teleki László, Eötvös József, Vörösmarty, Petőfi és Mosonyi Mihály mellett Széchenyinek is emléket állított.¹⁴⁴¹ Liszt megemléltette egy levelében, hogy Széchenyi remek ember, vele igen szívélyes, ám az országban – úgymond – elvesztette a népszerűségét a Lánchíd miatt.¹⁴⁴²

Első koncertje Pozsonyban december 19-én a városi táncteremben volt, Rossinit, Schubertet és egy saját művet (*Galop Cromatique*) játszott arisztokraták, főhercegnék és számos országgyűlési követ előtt. Óriási volt a lelkesedés, a zajos ünneplés. József nádor Lisztre és a hatalmas érdeklődésre tekintettel elhalasztott egy főrendi ülést, a rendi táblán is szünetet tartottak, sőt a legfelső bíróság, a Hétszemélyes Királyi Tábla is megszakította tárgyalását.¹⁴⁴³ Második, december 20-i koncertjét a színpadon, a szégyenek javára adta; a nagy ünneplést példátlan méretűvé fokozta, hogy ráadásként – egyéb magyaros darabok mellett – a *Rákóczi indulót* is eljátszotta saját átiratban, aligha a szimatoló titkosrendőrök és egyes főtisztviselők öröme. A közönségről így írt Liszt: ezek nem üvöltő tömeg, mint Bécsben és má-

¹⁴³³ 1839. április 18. és május 5. közti hat, más adatok szerint nyolc-kilenc koncertjén 40 művet játszott, egyebek mellett Beethoven-t, majd Chopint. Az ujjongó fogadtatás csak Paganiniéhez volt hasonlítható. A Beethoven-szobor Liszt nélkül nem valósult volna meg, hiszen a költségek jelentős részét állta. Az irigy kicsinyesség példája, hogy 1845-ben a szobrot Liszt mellőzésével avatták. (WALKER, 1986. 1. 267., DÖMÖTÖR–KOVÁCS, 1980. 11.)

¹⁴³⁴ *Hírnök*, 1839. december 12., *Száz*, 1839. december 16., Takáts-h. 9350. A meghívás ötlete Fáy Istvántól származott, a konkrét meghívót Festetics Leó küldte. (DÖMÖTÖR–KOVÁCS, 1980. 15.)

¹⁴³⁵ Liszt levele n. n. (Takáts-h. 9350.)

¹⁴³⁶ MONA, 1980. 89.

¹⁴³⁷ MOLNÁR, 1996. 39.

¹⁴³⁸ Takáts-h. 8416/d.

¹⁴³⁹ SZIN V. 1937. 342–352.

¹⁴⁴⁰ Vö. DÖMÖTÖR–KOVÁCS, 1980. 60. sköv.

¹⁴⁴¹ WALKER, 1986. 335. sköv.

¹⁴⁴² MONA, 1980. 90.

¹⁴⁴³ DÖMÖTÖR–KOVÁCS, 1980. 18. sköv., Takáts-h. 8412/d.

sutt, hanem erős keblek, nemes büszke szívek.¹⁴⁴⁴ December 22-én a Vigadó (a Redoute) tánctermeiben játszott. Érdekesség, hogy Liszt ekkor a helybeli Smid Károly hangszerkészítő zongoráján játszott, s igen meg volt elégedve. Mások mellett maga József nádor is fogadta az ünnepeelt virtuózt.¹⁴⁴⁵

A rendőrbesúgók december 23-án jelentették: Liszt Pestre utazott.¹⁴⁴⁶ (Miután pesti útját követően Liszt ismét Pozsonyban koncertezett s a magyarországi Liszt-koncertek művelődéstörténeti jelentősége együttesen kiemelkedő, a fogadtatást és a lapvéleményeket is érdemes együtt áttekinteni, indokolt talán rövid kitérőt tennünk. Liszt Pozsonyból az ellenzéki arisztokrata, Eszterházy Kázmér hintóján utazott, 3 további hintó és utasai kíséretében. Este gr. Festetics Leó házánál katonazenekar és 60 fős kórus fogadta.¹⁴⁴⁷ Egyebek közt Franz Schoeber ez alkalomra írt kantátáját adták elő Grill János zenéjével. Egy főurakból álló zenekar is fellépett (Beethovent játszottak), melynek Brunswick Ferenc is tagja volt, sőt Lisztnek a jó barát, amatőr zenész Festetics Leó két dalát is meg kellett hallgatnia.¹⁴⁴⁸

December 25-én, a hangászegyesület koncertjén Liszt is fellépett, majd első saját hangversenyén, december 27-én a Vigadóban Donizettit, két Schubert dal-átíratot játszott és kísérte Beethoven dalát, melyet a kor ünnepeelt operaénekes nagyasszonya, Schodelné adott elő. Liszt kérésére az estről csak magyar nyelvű plakátok jelentek meg. Ráadásként a *Rákóczi induló* következett Liszt rögtönzésével. 28-án jelen volt a *Fidelio* előadásán, melyen Schodelné remekelt.¹⁴⁴⁹ 29-én volt Liszt második hangversenye – délbén, 1500 ember előtt, amit délután 50 fős főúri fogadás követett.¹⁴⁵⁰ 1840. január 2-án a pest-budai hangászegyesület javára lépett fel. 12 kórustag üdvözölte, borostyánkoszorúval ékesítették, majd Liszt vacsorát adott 20 meghívottnak, főként zenészeknek. Itt ígérte meg: visszatér és ideje egy részét Magyarországon, Pesten tölti.¹⁴⁵¹ Ígéretét – ha nem is gyorsan – beváltotta.

A pesti út kiemelkedő eseménye a Magyar Színház javára adott 1840. január 4-i koncert volt. Liszt Donizetti *Lammermoori Lucijájának* saját kezű átíratát és parafrázisát játszotta, majd saját *Grand Galop Chromatique*-ját, s végül a *Rákóczi indulót*. Addig Pesten még nem látott ünneplés következett, közben Festetics Leó egy küldöttség élén remekművű díszkardot adott át. Liszt franciául köszönte meg az ünneplést és megígérte, hogy háláját a „bajnok nemzetől” kapott kardért tettekkkel fogja megmutatni: Magyarország – mondta – bajnokként, de békés szellemben munkálkodva emelkedjék a többi nemzet fölé; haladjon törvényes úton, de előre, s ha valakik erőszakosan gátat emelnének – akkor elő a kardot... 5000 ember volt jelen a Magyar Színházban és környékén. Hazafelé fiatalok ki akarták fogni a lovakat a kocsi-jából, hogy maguk álljanak a lovak helyébe, de Liszt inkább kiszállt, s a tömeggel gyalogolt tovább.¹⁴⁵²

Január 6-án délbén a Vigadóban koncertezett, majd január 8-án a jó nevű hegedűs Tábornszky Mihállyal és javára, megsegítésére adott koncertet. 9-én a Keglevich kastélyban a vakok intézetét támogatta zártkörű koncerttel – Budán, s ennek érdekében át kellett kelnie a zajló Dunán is. Vállalta. 11-én, Pesten a leendő nemzeti zenede javára koncertezett a Magyar Színházban. Ekkor még ritkaságszámba menően vezényelt is.¹⁴⁵³

¹⁴⁴⁴ DÖMÖTÖR-KOVÁCS, 1980. 19. sköv.

¹⁴⁴⁵ *Hírnök*, 1839. december 23., 30.

¹⁴⁴⁶ Takáts-h. 8992.

¹⁴⁴⁷ WALKER, 1986. 1. 333.

¹⁴⁴⁸ WALKER, 1986. 1. 333., MONA, 1980. 99. sköv., DÖMÖTÖR-KOVÁCS, 1980. 19.

¹⁴⁴⁹ MONA, 1980. 103.

¹⁴⁵⁰ DÖMÖTÖR-KOVÁCS, 1980. 26. sköv.

¹⁴⁵¹ *Jelenkor*, 1840. január 11., *Hírnök*, 1840. január 16.

¹⁴⁵² A *Jelenkor* cikkírója Lisztet a zene Prometheusának nevezte, majd így fejezte be (alighanem a január 2-i koncert után) az írást – jellemzően az akkori lelkesültségre s egyben a magyar nyelv korabeli használatára is: „...az ámulat érzék, elbűvölt 's elvarázsolt szív csupán bámulat-öröm – 's tisztelettel valának adózni képesek a' nemes lelkű 's elvirulhatatlan díszű nagy zongorahősnak, hogy őt a' világának, de még kirekesztő büszkeséggel sajátunknak, magunkénak nevezhetjük.” (*Jelenkor*, 1840. január 4.) A január 4-i koncertről: *Hírnök*, 1840. január 13., WALKER, 1986. 1. 335., DÖMÖTÖR-KOVÁCS, 1980. 36.

¹⁴⁵³ A műsor: Mozart „Bájsíp” (*Varázsfuvola*) című operájának nyitánya, duett a *Portici némából*, Beethoven „Nagy fantázia”-ja (alighanem az 1808-ban komponált *Karfantázia*) Liszt, a zenekar és kórus előadásában, Weber *Oberon nyitánya*, duett Do-

Liszt utolsó pesti hangversenye január 12-én volt a Vigadóban. Ekkor a közönség által megadott 6 témára rögtönzött, illetve Rossinit, valamint Schubert dal-átiratokat (saját átiratokat) játszott. Összesen tízszer lépett fel Pesten és Budán, ebből 7 önálló koncert volt. Saját hasznára tizenegyezer frankot, jótékony célokra 12 ezer frankot könyvelhetett el, ezen túl, a Budán rendezett zártkörű főúri esten, a vakok intézetének külön 12 ezer frank gyűlt össze.¹⁴⁵⁴

Liszt nagyszabású búcsúztatásban részesült. A január 7-i koncert után 16 főnemes a Nemzeti Kaszinóban adott bált a tiszteletére. 250 vendég vett részt. Liszt 10-kor érkezett, s akkor kezdődhetett a tánc. Magyar nóták és táncok is műsoron voltak a díszvendég örömeire. A vacsorát a főnemes asszonyok tálalták fel. Augusz Antal (később évtizedeken át Liszt barátja, vendéglátója is lett), Jósika Miklós és Bánffy Pál bárók mondtak üdvözlő szavakat – s egy-egy rövid beszéd, pohárköszöntő után trombiták harsogtak, dobok peregetek. 22 fős zenekar működött közre a közkedvelt Morelli vezetésével.¹⁴⁵⁵

Külföldön nem értették a szokatlanul heves, mámoros pozsonyi, pesti ünneplést. Pedig Liszt művészetén túl ennek speciális oka is volt. A magyar reformnemességnek a polgári átalakulásért, de (még kimondatlanul) az erőteljesebb alkotmányos önállásért is folyó küzdelemben nagy szüksége volt érzelmi erőre, a sikerességre, s Lisztben egyesült a romantikus érzelem és a világhír. Persze értett is a magyar közönség nyelvén: nemcsak a *Rákóczi indulót* játszotta többször is, de például az 1840. január 4-i nagy koncertjén magyar díszruhában jelent meg, fokozva az ovációt.¹⁴⁵⁶

A csillogó virtuóz Liszttel szemben megnyilvánult a kisszerű, méltatlan irigység és rosszindulat által táplált lebecsülés is. 1839 októberében – Liszt érkezése hírére – a Vörösmartyval, Bajzával és lapjukkal, az *Athenaeummal* szemben is rosszmájú Csató Pál a *Hírnökben* jelentette ki, hogy Lisztet korántsem imádja mindenki, Bécsben és Párizsban a virtuozításban vetélytárs Thalbertet egyenlőnek veszik Liszttel. Fáy István kelt Liszt védelmére, idézve a művészetét külföldön elragadtatva méltató írásokat, cikkeket.¹⁴⁵⁷

A kormánypárti Csatóval ellentétben egy titkosrendőr viszont a pozsonyi koncertek után azt is jelentette gazdáinak, hogy Liszt mint művész és mint ember is csodálatot keltett és lelkesedést.¹⁴⁵⁸

Franciaországban valóban jelentek meg lekicsinylő hangú írások, amelyek Lisztet színésznek, pozórnek, sőt öntelt, alpári sarlatánnak nevezték. Az Európa-szerte ünnepelt Liszt az efféléket szűnyogcsípsésnek se igen vette, arra viszont önérzetesen reagált, amikor Párizsban arról írtak, hogy a primadonnák virágot, Liszt pedig kardot kap rajongóitól. A kard – írta – egy nemzet ajándéka, a férfiaság és erő jelképe. A párizsi lap tehát ne sértse a magyar nemzeti önérzetet.¹⁴⁵⁹ A francia lap (*Revue de Deux Mondes*) Lisztet meglehetősen otrombán támadta. A játékát fantasztikusan ünneplő magyarok – úgymond – az előadóművészt emelik ki a szerzők rovására. A magyaroktól Beethoven vagy Weber éhen is halhat, de Liszt díszkardot kap. Erre reagált Liszt, amit a gúnyolódó szerkesztő jegyzettel kísért: Liszt szerint Mozart és Beethoven közé szeretne emelkedni, de ehhez előbb meg kellene írnia a *Varázsfuvola* nyitányát.

nizetti *Marino Falier*jából, az andante Beethoven *A-dúr* (VII.) szimfóniájából, Weber zongoraversenye (Liszt és a zenekar), végül a Haydn *Négy évszak*jából írt kórus. Liszt nem fukarkodott az erejével. (Vö. a *Jelenkor* beharangozójával: 1840. január 8. Megemlítené: a Nemzeti Zenede 1845-ben, a fő cél, a Zeneakadémia 1875-ben valósult meg Liszt hatékony pénzbeli és személyes támogatásával.) Csak az 1840. január 11-i koncert bevétele 1500 forint volt. (MONA, 1980. 111.)

¹⁴⁵⁴ A pest-budai, január 4. utáni koncertekről: DÖMÖTÖR–KOVÁCS, 1980. 31. sköv., 52. MONA, 1980. 111. sköv., WALKER, 1986. 1. 343. sköv., *Jelenkor*, 1840. január 18.

¹⁴⁵⁵ *Jelenkor*, 1840. január 18.

¹⁴⁵⁶ Ezer forintjába került; az öltözetet Kostyál Ádám készítette el 28 óra alatt. (DÖMÖTÖR–KOVÁCS, 1980. 37.)

¹⁴⁵⁷ DÖMÖTÖR–KOVÁCS, 1980. 16. Fáy István – láttuk – a kezdeményezője volt Liszt pozsonyi, pesti meghívásának. A januári koncertek után szépen méltatta a *Századunkban* Lisztet, akit személyesen meglátogatott, majd többször találkozott. Megragadta Liszt olvasottsága, szabadságszeretete, amely – így Fáy – józan mértékletességgel párosult. Fáy örömeire Liszt megbecsüléssel szóló Csermák Antal (a nagy magyar verbunkos szerző és hegedűművész triász tagja Bihari János és Lavotta János mellett) darabjairól, kottákat kért műveiről és méltatta a magyar zene eredetiségét. (Levél Pestről 1840. január 22., *Száz*, 1840. február 10.)

¹⁴⁵⁸ Pozsony, 1839. december 23. (Takáts-h. 8992.)

¹⁴⁵⁹ WALKER, 1986. 1. 337., DÖMÖTÖR–KOVÁCS, 1980. 36.

Liszt magyarsága a szerkesztő szerint csak üres póz a több taps reményében. Liszt úr! – áll a jegyzetben – ön a világé, a magyarok hódolata nem őszinte, hiszen az ujjongó ünneplő arisztokraták sok időt töltenek Párizsban, s egyébként is inkább adtak volna kard helyett zongorát.¹⁴⁶⁰ A rosszindulattól csöpögő írás jelzi: a legnagyobbak élete sem könnyű és zavartalan, a sajtóbeli hitványság őket sem kerüli el.

A Metternich által támogatott és befolyásolt augsburgi *Allgemeine Zeitung*nak Liszt francia nyelvű beszéde (melyet az 1840. január 4-i nagy koncert után, a tomboló ünneplés és a díszkard átvétele után mondott) szúrt szemet: miért nem szólt Liszt az anyanyelvén, azaz németül, amikor Pesten németül mindenki ért? Liszt nagy tisztelői – így az újság – műveltségüket a német nyelvnek és kultúrának köszönhetik.¹⁴⁶¹

A törpék piszkálódását bőségesen ellensúlyozta, helyre tette a sok-sok, Európa-szerte megnyilvánuló lelkes tisztelet mellett a magyar főnemesség és középbirtokos köznemesség, azaz az akkori magyar közélet résztvevői valóban elementáris elragadtatottsága. Már Pozsonyban, 1839 decemberében többen felvetették: Lisztet meg kellene tisztelni a magyar nemesi címmel. Első pozsonyi koncertje után Liszt is értesült erről, a lapok is írtak róla. Végül gr. Festetics Leó terjesztette fel 40 ismert közéleti szereplő aláírásával a kérvényt Bécsbe. Festetics ügyes akart lenni, s így a kérelmet Kolowrathoz – az Államtanács nagyhatalmú, a birodalmi belügyeket felügyelő miniszteréhez – adta be azzal, hogy egyrészt Liszt rászolgált a kitüntetésre, ami külföldön is jó hatással lenne, másrészt ajánlotta, hogy legyen az ügyben Kolowrat a kezdeményező, ne várja meg, hogy a nemzet szólaljon meg.¹⁴⁶²

Festetics rosszul számolt, ugyanis Bécsben Kolowrat Metternichen is messze túltett magyarellenességben, a magyar nemzeti törekvésekkel szembeni ellenszenvben.

Pest városa közben – január 8-án – díszpolgárává fogadta a művészt.¹⁴⁶³ A Helytartótanács nem lelkesen, de támogatta Festeticsék kérvényét, a nádor is csak ímmel-ámmal segített, így a Magyar Udvari Kancellária 1840. május 7-én elvetni javasolta a kérvényt, amit aztán az uralkodó elutasító döntése követett. A Kancellária indoklásában jelezte, hogy a kitüntető címhez nem elég a jótékonyság, különös, kiemelkedő szolgálatra is szükség lenne.¹⁴⁶⁴

A bécsi elutasítás fő oka az volt, hogy a *Rákóczi indulót* Liszt Pozsonyban is, Pesten is többször is eljátszotta, természetesen óriási sikerrel. A Rákóczi név nem hangzott jól Bécsben, a zajos ünneplés, a nemzeti érzelmek lángolása pedig kifejezetten ellenszenves volt kormányzati körökben.

Liszt 1840. január 15-én Győrbe utazott. Ismét vállalnia kellett a zajló Dunán való átkelést. A partokon nagy tömeg várta, üdvözölte. 16-án reggel már – munkabírása valóban elképesztő volt – hangversenyt adott.¹⁴⁶⁵

A koncert után Liszt 60 aranyat kapott egy hölgy által hímzett díszes erszényben, egyik oldalán Győr címerével.¹⁴⁶⁶

Január 21-én ismét Pozsonyban volt és a megyeházán játszott.¹⁴⁶⁷ 22-én Eszterházy Kázmérné szalonjában lépett fel, ahol a hölgyektől egy szép aranyserleget kapott az adományozók bevéselt neveivel.

¹⁴⁶⁰ DÖMÖTÖR–KOVÁCS, 1980. 46.

¹⁴⁶¹ MONA, 1980. 128.

¹⁴⁶² MONA, 1980. 90. Vö. Titkosrendőri jelentések Pozsonyból (Takáts-h. 8416/f, h.) Meglepő, hogy 1839. december 22-én a titkosrendőrök már tudtak Festetics szándékáról, nem sokkal később már a Kolowrathoz írt levelét is ismerték, sőt másolatban terjesztették. A besúgók úgy tudták, Festetics előbb a Kolowrathoz szóló levelet küldte el, s csak azt követően a kérvényt.

¹⁴⁶³ *Jelenkor*, 1840. január 11., DÖMÖTÖR–KOVÁCS, 1980. 50.

¹⁴⁶⁴ MONA, 1980. 143. Liszt Ferenc 1840. január végén–február elején Bécsben koncertezett, s fogadta őt Metternich és Kolowrat is, de Liszt szóba sem hozta az ügyet. (DÖMÖTÖR–KOVÁCS, 1980. 132.) Sokat nem adott rá, bár némileg hízelgett neki a közkívárat és Marie d'Agoult-lal már tervezettni akarta nemesi címerét. (WALKER, 1986. I. 335.)

¹⁴⁶⁵ MONA, 1980. 127.

¹⁴⁶⁶ *Jelenkor*, 1840. január 25. Lisztet Győrben, a püspöki palotában Wurda kanonok fogadta ünnepélyesen. A pénz egy részét Liszt azonnal jótékony célra adta.

¹⁴⁶⁷ *Hírnök*, 1840. január 23.

Este Károlyi Györgynél vacsorázott, ahol ismét alkalma volt találkoznia a kor közkedvelt, elragadó házi-asszonyaival, a reformer ellenzéket szívvel-lélekkel támogató, segítő, az arisztokrata és nemesi bálokon, estélyeken a magyar öltözetet, magyar zenét és táncot népszerűsítő Batthyány Lajosné Zichy Antóniával és Károlyi Györgyné Zichy Karolinával. Liszt meg is emlékezett róluk leveleiben.¹⁴⁶⁸

Január 26-án Liszt a városi színházban vezényelte Rossini *Tell Vilmos nyitányát*, Weber *Oberon nyitányát*, és két kórust Rossini *Semiramis*ából. Az est bevétele (1600 korona) az alakuló egyházi zeneegyletét lett. 28-án aztán Liszt Bécsbe utazott.¹⁴⁶⁹

A bécsi koncertek után 1840. február 18-án három napra ismét Magyarországra érkezett Liszt a soproni polgármester (Leitner Ferenc) meghívására. A soproni kaszinóban lépett fel, a *Puritánokból* készült fantáziáját, illetve Schubert-dalok átíratát játszotta. A bevétel a város szegényeit segítette. A város díszpolgárává fogadta. Másnap Liszt szülőfaluját, Doborjánt kereste fel. A falu lovasokat küldött elébe, majd a teljes lakosság fogadta ünnepléssel. Liszt ellátogatott szülőházába, ahol apja zongoráját még a régi helyén találta. Misén vett részt a templomban, a falu bírójánál ebédelt, majd szabadtéri bál következett. Egykori tanítójának – aki még tanított – száz aranyat hagyott. Kirándult Kismartonba és a Bergkirchét is megnézte, ahol egykor apja még Haydn vezényletével zenélt. Pottendorfban még láthatta nagyapját, Liszt Györgyöt, aki 85 évesen vezette a templomi kórust. Este Bezerédj István estélyén is részt vett. Mindezt egyetlen nap alatt tette február 19-én: ez ismét példa Liszt elképesztő teherbírására. Február 20-án Kismartonban még házi hangversenyen lépett fel Hofer Lajos Eszterházy uradalmi tisztnél, gyermekkori barátjánál, végül búcsúlátogatást tett Bezerédjnél és 21-én elutazott Prága felé.¹⁴⁷⁰

¹⁴⁶⁸ DÖMÖTÖR–KOVÁCS, 1980. 62.

¹⁴⁶⁹ Uo. 1980. 62. sköv. Liszt Ferenc pozsonyi időszakáról: TAKÁTS, 1929. II. 557. sköv. (Liszt Ferenc és List Frigyes.)

¹⁴⁷⁰ A soproni, doborjáni útról: DÖMÖTÖR–KOVÁCS, 1980. 64., MONA, 1980. 64., WALKER, 1986. 1. 345.

XIV. A GAZDASÁGFEJLŐDÉST, HITELEZÉST ELŐSEGÍTŐ TÖRVÉNYEK ÉS TÖREKVÉSEK

VITÁK A MAGYAR GAZDASÁG HELYZETÉRŐL,
A VÁLTÓÜGYRŐL, A CSÖDTÖRVÉNYRŐL, BETÁBLÁZÁSOKRÓL, KERESKEDŐKRŐL ÉS GYÁROSOKRÓL

Az ország 18. századi gazdasági pozícióit a magyar rendi-nemesi mozgalom, de a feudális alkotmány védelmén túllépő reformerek is (mint Berzeviczy Gergely, Skerlecz Miklós) gyarmati helyzetként értékelték, a lemaradást az osztrák–cseh örökös tartományoktól pedig a Habsburg-ház bűneként és mulasztásaként. A két világháború közti hivatalos történetírás, Hóman és Szekfű álláspontja is hasonló volt azzal a különbséggel, hogy ők a magyar nemességet is hibáztatták a gazdasággal szembeni érdektelensége miatt. Az 1970-es évektől történetírásunkban az vált – helyesen – elfogadottá, miszerint már a 18. század elején sem volt Ausztria és Magyarország fejlettsége azonos szinten, a gazdaságföldrajzi helyzet, a háborús pusztítások miatt Magyarország hátrányba került. Az is tény viszont, hogy ezt a helyzetet a birodalmi politika konzerválta, nem szándék nélkül megmerevítette. Bécs számára a nagyhatalmi státusz volt a fő, ipart ott fejlesztett, ahol az már viszonylag erős volt, mint az örökös tartományokban, míg Magyarországot az élelmiszerellátó szerepére szorította. A birodalmi vámpolitika ennek szolgálatában állt, s további negatívumként az agrártermeléstől jelentős tőkéket szivattyúzott ki.¹⁴⁷¹ Bécs ezzel hosszabb távon a birodalom egészének erősödését is gátolta, hiszen Magyarországot akadályozta a fejlődésben. Tehát, ha nem is gyarmati helyzetről, de félgyarmatról beszélhetünk.

Bécs indokul a magyar nemesség adómentességét hozta fel, amely – úgymond – birodalmon belüli szabadkereskedelem, egyenjogú kölcsönösség esetén versenyelőnybe hozta volna Magyarországot. Ez indoknak jól hangzott, de a valóságnak csak kis szeletét jelentette. Tény, hogy Ausztriában 1747-től adózott a nemesség, amit a magyar nemesség ellenállása Magyarországon meggátolt. Válaszul Mária Terézia meghozta 1754-es (lényegét tekintve sok évtizedig érvényben maradó) vámrendeletét, melyet II. József is megtartott. Magyarországra az örökös tartományok ipari termékei igen alacsony (2–5%) vámmal érkeztek, a magyar iparcikkeket viszont Ausztria felé 15%-kal terhelték. A magyar agrár- és nyerstermékekre Ausztriában csekély vámot vetettek ki, ám a birodalmon túlra menő magyar agrárexportot már 50–60%-os vámmal sújtották. A birodalmon kívülről érkező ipari importot teljesen kitiltották, más-kor irreális mértékben megvámolták. Említsük itt meg: Kecskeméti Károly szerint Bécsben dogmaként élt és hatott az az álláspont, ami szerint a birodalom, illetve az örökös tartományok és Magyarország „dualizmusa” nem éli túl Magyarország jelentős megerősödését és társadalmi reformjait.¹⁴⁷² A valóban bénító vámpolitika egyben lehetőséget nyújtott arra, hogy a magyar nemesség a gazdasági válságok, gondok okát csak a vámokban lássa, ami kényelmes volt, de gátolta a struktúrában belül is létező lehetőségek kihasználására való törekvést, útkeresést.¹⁴⁷³

A magyar agrártermékek, nyerstermékek tehát biztos piacot nyertek az örökös tartományokban, de a birodalmon túli export szinte tilalmas lett, ami a birodalmon belüli piacon is (a verseny hiányában) alacsony agrárárakat eredményezett a magyar termelők súlyos kárára. A napóleoni háborúk alatti konjunktúrát sem élvezhette igazán a magyar termelő, hiszen a fő termékek, a gyapjú és a dohány forgalmazását Bécs az örökös tartományok kereskedői számára monopolizálta. A kontinentális zárlat

¹⁴⁷¹ Vö. újabban Fónagy Zoltán kitűnő gazdaságtörténeti összefoglalásával: FÓNAGY, 1998. 25. sköv.

¹⁴⁷² Uo. 27. sköv. Kecskeméti Károly megállapításához: KECSKEMÉTI, 2008. 265. sköv.

¹⁴⁷³ Vö. BARTA I., 1964. 92. sköv. Tény viszont, a magyar bor után a birodalmon túlra akónként 1 forint 30 krajcár, osztrák bor után Magyarországra 1 krajcár volt a vám. A 18. század végén Ausztriából iparcikkek vámmentesen jöhettek Magyarországra, míg Magyarországról Ausztriába a birodalmon túli exportra előírt ipari vámok 50%-át kellett leróni.

kereslet-bővülését a növekvő felvásárlási árakkal ugyan a magyar termelők is érvényesíthették a belső felvásárlókkal szemben, de az európai szintű külkereskedelmi előnyöket már nem hasznosíthatták.¹⁴⁷⁴

A vázolt folyamat eredményeként 1841-re az örökös tartományok 29 milliós ipari exportjából 27,4 Magyarországra jött, míg a magyar agrárexport 98%-a az örökös tartományokba került.¹⁴⁷⁵

Az 1830-as évek főként a 40-es években már Metternichék is sejtették, hogy enyhíteni kellene Magyarország hátrányait. A kormányzat több alkalommal kérdést intézett az örökös tartományok iparosaihoz, kormányzati tisztviselőihez: fenn kell-e tartani a tilalmi rendszert az ausztriai ipar védelmében? A válasz mindannyiszor „igen” volt, s Bécs folytatta rövidlátó gazdaságpolitikáját, amihez már fokozódó hatalmpolitikai megfontolások is járultak.¹⁴⁷⁶ Így aztán bár 1780 és 1840 között a magyar ipari termelés megnégyszereződött, ez is csak a teljes birodalmi ipari termelés 7%-a volt. Az országban 4-500 ipari üzem működött akkor, amikor a birodalom egészében már 10 ezer. Magyarország tíz lakosából kilenc a mezőgazdaságból élt.¹⁴⁷⁷ A főként birodalmon belüli helyzetet jelző magyar kereskedelmi mérleg (köszönhetően az örökös tartományokba menő agrárkivitelnak) meglepő módon így is pozitív volt. Az 1830-as években a magyar export 50%-kal meghaladta az importot; az 1840-es években már csak 8%-kal. A pozitív mérleget azonban lényegében lenullázta a birodalmi adó- és vámpolitika, sőt veszteségbe fordította. A helyzetet rontotta, hogy a magyar kivitel nyerstermékekből állt, a behozatal pedig a magyar ipart bénító iparcikkekből, feldolgozott termékekből. Az ország egyik fő exportcikke a gyapjú volt, a fő importcikkeket viszont textiláruk képezték. (Megemlítendő azonban, hogy az 1830-as évek második felében – az örökös tartományok iparának nagyobb felvevőpiaca érdekében – Bécs engedélyezte a magyar agrártermékek zömének akadálytalan kivitelt a birodalmon túlra.)

1840 körül (bár Bécsben folytonosan Magyarország gyenge birodalmi hozzájárulását emlegették) Fényes Elek adatai szerint az ország 30 milliót fizetett be az államnak, amiből 910 ezret tett ki a depedita, 4,395 milliót a hadiadó, 2,7-t a megyékben kivetett háziadó (ez a megyei közigazgatás költségét fedezte), 5,5-öt a harmincad vám, 10-et a sómonopóliumból eredő bevétel, 2,6-ot pedig a koronauralmak jövedelme.¹⁴⁷⁸

A már érintett, úgynevezett rendszeres bizottsági munkálatokat 1795 óta meg-megújuló erővel kívánták a rendek tárgyalni. 1802-ben különösen a kereskedelmi-gazdasági munkálat elővételét sürgették, s országgyűlési munkálat is készült, kiemelve az ország gyarmati sorban tartását. Bécs ellenszegült a tárgyalásnak.¹⁴⁷⁹ Az 1827 után készülő bizottsági munkálatokban – mint már érintettük – kiemelten merült fel az Ausztria és Magyarország közti viszonyosságon alapuló vámrendszer.¹⁴⁸⁰ A megyék (sőt

¹⁴⁷⁴ MÉREI, 1951. 6. sköv. 1810–12-ben Bécs még tovább emelte a magyar cikkek kiviteli vámjait. (NIKLAJ, 1912. 9. sköv.) A korábban jelentős magyar borkivitel Lengyelország többszöri felosztása és az érintett vámpolitika tették tönkre. 1827-ben országgyűlési bizottságot küldtek ki az ügyben (1827:31. tc.), de végül érdemi lépés nem történt. 1839 szeptemberében a zempléni Lónyay Gábor javasolt törvényt a hegyaljai borkivitel könnyítésére, de eredménytelenül. (KLÖM VI. 301., STULLER, I. 343.) Említjük még meg, hogy a magyar, birodalmon túlra menő gabonakivitelben alapvető Károlyváros–Fiume közti Ludovika úton a szabadalmazkodó olyan magas útvámat vethettek ki, amely a magas exportvámok mellett végleg versenyképtelenné tette a magyar gabonát az odesszaival vagy észak-amerikaival szemben. (KLÖM I. 665., Barta István 23–25. sz. jegyzete.)

¹⁴⁷⁵ VARGA J., 1982. 10. sköv.

¹⁴⁷⁶ MATLEKOVITS, 1873. 371. sköv.

¹⁴⁷⁷ A lakosság (Erdéllyel együtt) 13 millió volt s ebből mindösszesen 600 ezer élt szabad királyi városokban, s a kevés város-lakó 2/3-a jövedelmének zöme nem az iparból származott. (KOSÁRY, 1990. 256. sköv.) Tegyük hozzá: Pest népessége a reformkorban jelentősen nőtt, 1835-ben 67 ezer, 1848 elején 120 ezer volt. Párhuzamosan a földesúri birtokokon lévő mezővárosok lakossága mintegy egy millió volt. (Vö. B. LUKÁCS, 1979. 86. sköv.)

¹⁴⁷⁸ FÓNAGY, 1998. 28, 38. sköv., FÉNYES, 1844. 24. sköv. Az adott gazdaságpolitika a birodalmon belüli piacon így is lehetőségeket teremtett a magyar mezőgazdaságnak, amit ki is használt. Nőtt a megművelt terület, élelmiszeripari üzemek létesültek. (KAPOSI, 1998. 216. sköv.) Láttuk: az 1830-as évek második felében a birodalmon túli piacokat is akadályok nélkül érhették el a magyar agrártermékek.

¹⁴⁷⁹ PAJKOSSY, 1998/A. 157. sköv.

¹⁴⁸⁰ KLÖM VI. 843. (Barta István 48. sz. jegyzete.)

a nádor is) a vámügyet nem tekintették felségjognak. A megyék a magyar országgyűlés és az örökös tartományok küldötteiből álló bizottsági tárgyalást szorgalmaztak. Bécsben a nádort meg is dorgálták a javaslat támogatásáért, s a kormányzat „természetesen” felségjognak tartotta a vámügyet. Reviczky magyar udvari kancellár egyenesen rossz tréfának minősítette az osztrák–magyar kereskedelmi egyezmény tervét.¹⁴⁸¹ A rendi, főként ellenzéki követek, esetenként arisztokraták is a magyar gazdaságnak és iparnak is akkor még jórészt előnyös szabad-kereskedelmet szorgalmazták a birodalmon belül, de voltak nézetkülönbségek.¹⁴⁸²

Az albizottsági munkákat összefogó és a végső szöveget eldöntő országos bizottság kormányzati és kormánypárti többsége a szétszórt, de reményteljes javaslatokat félretolta. Kijelentette például, hogy a vámpolitika nem káros Magyarországnak, az utak építése a Helytartótanács feladata. Párhuzamosan a kérdéskör zömében kiemelte a kormányzati kompetenciát. Ennek érvényesítése jegyében Bécs 1830-ban országgyűlés előtt rendelettel 250 cikk vámtételét mérsékelte.¹⁴⁸³

Az 1832. december végén kezdődő országgyűlésen azonnal erősen exponálódott a kereskedelemügy kérdése. A királyi proposíciók első pontként az úrbéri operátum tárgyalását kívánták; egyfelől a kormányzat jobbágyvédő, a jobbágyság terheit (a földesurak rovására) csökkentő színben akart feltűnni, másfelől tudta, hogy ez a kérdéskör megosztja a rendeket, sőt alkalmas lehet a polgári reformok felé tájékozódó, induló reformellenzék elszigetelésére, az esetleges rendi egység megbontására. A megyei követutasítások többsége a kereskedelmi operátumot akarta első helyre tenni – jelezve, hogy nem kötelező a pozíciók sorrendjét követni, másrészt a nemesség jó része által a gazdasági, ipari, kereskedelmi fejlődés fő akadályát a Bécs által gyakorolt, a korabeliek által gyarmatinak tartott vámrendszerben látta, s így a kérdés vitájában bizvást remélhette a rendek egységfrontját. (A sorrend feletti vita más vonalon is folyt: a rendek a proposíciók előtt az ország alkotmányos sérelmeit kívánták tárgyalni, orvosoltatni, amit a kormányzat minden erővel akadályozott.) Wesselényi és Kölcsey vette észre: itt kulcskérdésről van szó. Arról, hogy a kormány az urbárium által urbáriumot, legfeljebb valamelyest korszerűsített urbáriumot akar, míg a reformerek az urbárium által nemzetet, érdekegyesítést. Sikertől társaikat Nagy Pál, Bezerédj István és mások segítségével meggyőzniük arról, hogy a társadalmi reformot a rendeknek kell kiemelten tárgyalniuk, kezdeményezniük, kiverve Bécs kezéből a megosztó, sanda politika fegyverét. Így a rendi tábla az úrbér első tárgyalási pozíciója mellé állt. Törekedtek arra, hogy az úrbér után második tárgya a kereskedelem legyen, próbálkoztak az ügyek junktim felterjesztésének indítványával is, de három hónapos vita után ez is elbukott.¹⁴⁸⁴

Az 1832–36-os országgyűlés elején a sorrend-vita mellett a reformellenzék ismét és külön napirendre kívánta vétetni a magyar–osztrák kereskedelmi és vámügyi tárgyalásokat a kölcsönösség alapján. Az 1833. áprilisi leirat gyorsan lehűtötte a kedélyeket: felesleges a magyar–osztrák bizottsági tárgyalás, mivel az örökös tartományokban az uralkodó teljhatalmú. Nem kis cinizmussal az is ott állt a leiratban: amit a rendek a kereskedelmi operátum tárgyalása (amit éppen ekkortájt tettek Bécsben lehetetlenné) során javasolnak, ő majd képviseli az örökös tartományoknál.¹⁴⁸⁵ A vámkérdés kiemelt tárgyként való

¹⁴⁸¹ BARTA I., 1964. 92. sköv.

¹⁴⁸² Dercsényi János indítványai között az ipar fontosságát is említette, nem kívánva féloldalas, s ezért sokban kiszolgáltatott gazdaságot; fejtegetéseiben – az 1830-as évek elején még kevesen tudták követni – eljutott a védegyeleti gondolathoz is. (Dercsényi 1830-tól kamarai titkár, majd udvari tanácsos, számos jeles gazdasági tanulmányt publikált. Vö. SZINNYEI, 1891–1914. II. 787, 789.) Ez a közgazdasági albizottság munkálkodása közben is felmerült. (BARTA, I. 1964. 92. sköv., 140. sköv.) Ürményi József ugyanakkor a vámok eltörlését csak adókompenzációval, azaz a magyar adó felemelésével látta reálisnak. Így látta Sopron megye is. Boczkó Dániel Békéből nem csupán a vámok, hanem a váltóügy programba vételét is kívánta. Wenckheim József ekkor lépett fel az első magyar vasútterv ötletével (Pest–Szolnok).

¹⁴⁸³ BARTA, I. 1964. 92. sköv., 140. sköv., 147. sköv. A kereskedelmi munkálatokról és a megyék álláspontjáról: VÖLGYESI, 2002. 33. sköv., 91. sköv.

¹⁴⁸⁴ Vö. PAJKOSSY, 1998/B. 210. sköv., HORVÁTH M., 1886. I. 309. sköv., GERGELY, 1980. 719. sköv. A junktim bukásához ld. KLÖM I. 100. (1833. január 11.), 305. (április 17.), 319. (április 23.), uo. V. 28. sköv., 48. (1835. szeptember 1.)

¹⁴⁸⁵ KLÖM I. 322., NIKLAI, 1912. 12.

kitűzése – bármilyen megközelítéssel – a lehetetlenséggel volt határos. A kormányzat mellett a főrendek többsége is masszívan ellenállt.

A vázolt, birodalmon belüli hátrányos körülmények közt, a birodalmon túli, nemzetközi árucserében, hitelügyletekben való részvételtől jórészt elzárva, feudális privilégiumokkal, a hitelezők biztonságának hiányával gátolt hitelüggyel jellemezhető helyzetben minden lépésnek, amely a polgári átalakulás gazdasági feltételeinek kialakulását, jogi alapjainak megteremtését szolgálta, nagy jelentősége volt. Az 1839–40. évi országgyűlés több ilyen kérdéskört sikeresen tűzött napirendre, melyek nem érintettek erősebben közjogi, hatalmi pozíciókat, de annál hasznosabban szolgálták a modernizációt, Bécsben sem váltva ki ellenzést. A váltójogról és a vele csomagban beterjesztett és törvényesített gazdasági törvénytörzsről van szó.

Már az 1792-es kereskedelmi bizottsági munkálat is szorgalmazta a hitelezést könnyítő, a hitelezőket biztosító váltótörvényt, sőt a nemesi birtokosoknak is váltójogot kívánt adni, az ősiség ellenére. Az 1827 utáni újabb kereskedelmi operátum visszalépett: váltójogot csak kereskedőknek adott volna, lényegében kizárva a hitel hiányában helyben topogó nemesi birtokosokat.¹⁴⁸⁶

A hitelezők európai szinten is biztonságos helyzetbe juttatása azért is egyre fontosabb volt, mivel a gazdasági modernizációban a birodalmon túli befektetők, hitelezők szerepe egyre nehezebben volt mellőzhető. Ha nem is korlátlanul, de a kellő tőkék és vállalkozók már itthon is készen álltak a korábbinál intenzívebb hitelezésre – szabályozottabb jogi helyzet esetén.¹⁴⁸⁷

Az 1839–40-es országgyűlésre készült megyei követutasítások közül a váltótörvény elkészítését kiemelten javasolta Temes, Arad, Pozsony, Zala és Békés. Egyre sürgetőbbé vált a pénzforgalmat, hitelezést, az áru- és pénzmozgást gyorsító, a hitelezőket védő és biztosító váltójog és a vele szorosan kapcsolatos gazdaságsszabályzó törvények meghozatala. Deák 1840-es országgyűlési záró követjelentésében világosan kifejtette a váltóügy fontosságát: a hitel és kereskedelem legerősebb eszközei a váltók, mivel forgathatóságukkal gyakorlatilag többszörözik a forgalomban lévő pénz mennyiségét. Magyarországon viszont Deák szerint törvények hiányában a váltók forgatása nem volt lehetséges, s így a kereskedelem egyedül a forgalomban lévő pénz mennyiségére volt szorítva, ami igen magas kamatokat eredményezett.¹⁴⁸⁸ Így amikor 1839 augusztusában–szeptemberében a Ráday-ügyben, a választási szabadságot ért sérelem ügyében többhónapos obstrukció után meggyengültek az ellenzék pozíciói, és érdemben el kellett kezdeni a tárgyalásokat, a rendek – egyebek mellett – belekezdtek az úrbérbe, majd terítékre került a váltótörvény is. Eleinte ez is része volt a halogató ellenzéki politikának, de legalább egy fontos kérdésben volt alkalom előrelépni. A szeptember végi kerületi üléseken Deák indítványára bizottságot rendeltek ki a váltótörvény kidolgozására.¹⁴⁸⁹

A népes bizottságba a városi követek mellett jó néhány megyei követ is helyet kapott. A tárgy jó ismerője, Jászay Pál 1841-es írásában (Wildner munkájának általa magyarra fordított szöveges bevezetőjében) felsorolta azokat, akik közülük felkészültségük miatt fontos szerepet játszottak a végül is három és fél hónapos kemény munkában. Kiemelte Bezerédj Istvánt, Andrássy Józsefet, Luka Sándort, Zsedényi

¹⁴⁸⁶ GERGELY, 1980. 679. sköv., BARTA I., 1964. 92. sköv. Az 1832–36-os országgyűlés előtt több megye kívánt az operátumokkal kapcsolatosan váltótörvényt. (VÖLGYESI, 2002. 99. sköv.)

¹⁴⁸⁷ Az egyik, hitelezni is képes vállalkozói típus a terménykereskedelemből felhalmozó, sokat utazó, jórészt mezővárosi eredetű s így a feudális városi privilégiumoktól, a bezárkózó kereskedő társaságoktól független és kreatív kereskedők csoportja lett. Köztük számos német, rác, görög, magyar civis mellett sok zsidó kereskedő volt található. A másik csoportot a kisiparból szakértelmük révén kiemelkedők, illetve a céhen kívüli, sokáig hátrányos helyzetet a kötetlenség révén előnyné formálók alkották. Bekapcsolódott több nemes, főként arisztokrata birtokos is, aki modernizálta birtokát, forgalmazni kezdte saját terményeit, majd részt vett az élelmiszeripari, közlekedési fejlesztésekben, sőt esetenként hiteleket is nyújtott. Megemlítendő, hogy például Széchenyi István jövedelme 1848 előtt már 1/3 részben vállalkozásokból származott. (DOBSZAY-FÓNAGY, 1998. 115. sköv.)

¹⁴⁸⁸ DEÁK F., 2001. 276. sköv.

¹⁴⁸⁹ STULLER, I. 344. sköv., 443. sköv. A határozat szerinti javaslatnak november közepére kellett volna elkészülnie, ami a kérdéskör bonyolultságánál fogva teljesíthetetlen volt.

Eduárdot és Klauzál Gábort. Jászay szerint közöttük is kiemelt hely illette Deákot, aki e tárgykörben is feltűnő tájékozottságot mutatott: ismerte a fő európai váltótörvényeket.¹⁴⁹⁰ A bizottság jegyzője jó ideig Pulszky Ferenc volt. A munkát végig segítette – személyes jelenlétével és javaslataival – Ignaz Wildner bécsi udvari és törvényszéki ügyvéd, a váltójog elsőrangú szakértője. (A bizottság ugyanis a kormánytól kért szakértőt, s annak választása Wildnerre esett.)¹⁴⁹¹

Pulszky emlékirata szerint a bizottság a napi országgyűlési teendők után, az esti órákban napi rendszerességgel ülésezett. Wildner német joganyagot állított össze, s abban Deák több ponton észrevételeket tett, kiigazításokat kért. Deák a bizottsági munka során kiváló szakértővel, Karl Joseph Anton Mittermaier heidelbergi professzorral is konzultált.¹⁴⁹²

Az 1840. február közepére elkészült tervezet nem lett az osztrák–német törvények másolata, hanem azoknak – lehet mondani – javított, a magyar viszonyokat is figyelembe vevő változata.¹⁴⁹³ Maga Wildner is kiemelte Deák szerepét és a bizottság munkáját is: azt hittem – írta –, hogy tanítani jövők, de sokat tanultam.¹⁴⁹⁴

A bizottsági munka előtt, illetve közben is elő-előkerült egy-egy, a készülő törvény-bokorhoz tartozó kérdés az országgyűlésen. A csödeljáráshoz például Deák 1839. október végén és november elején kerületi üléseken jelezte: nem szerencsés, ha nemesi birtok árverésénél csak zálogba vételről lehet szó. Javasolta, hogy egy év elteltével a visszaváltás lehetősége szűnjék meg. Mások hatéves visszaváltási moratóriumot akartak, s annak elteltével 32 évnyi zálogolást. Deák a hitelhiányt éppen a visszaváltásnak tudta be, azaz az ősiségnek. Beszédében leszögezte: országgyűlésen az ősiség is korrigálható. Érvként megkérdezte társait: látott-e már valaki olyan nemest, aki a nagy költséggel járó visszaváltással jobb módú lett? Nagy Pál szerint viszont a magyar nemességet az ősiség őrizte meg. E vitatható állításra Deák megjegyezte: Németországban nincs ősiség, mégis jóval több a régi, történelmi család, mint nálunk.¹⁴⁹⁵ Deák csatát vesztett, a rendi határozat szerint a zálogba kerülő nemesi birtok nem válhat a hitelező tulajdonává.¹⁴⁹⁶ Tegyük hozzá, hogy Deák és munkatársai megtalálták a módját, hogy a készülő, majd elfogadott törvény-sorban sehol ne legyen az ősiség, de még a zálogolás lehetősége sem. Az ősiség hatályban maradt ugyan, de mint egy feudális jogi zárvány, aminek a gyakorlati életben már sok jelentősége nem maradt. A törvények nemesre és nem nemesre egyaránt vonatkoztak.¹⁴⁹⁷

Az 1840. február közepére elkészült összefüggő törvénytervezeteket tartalmazó csomaggal kapcsolatban hosszabb érdemi vita az országgyűlésen nem alakult ki. Igen komoly magánjogi, hosszú és koherens törvényszövegek kerültek a rendek és a főrendek elé, sok értelme nem volt hosszadalmas vitába bonyolódni.¹⁴⁹⁸ A kormányzattal is csak néhány közjogi természetű hatalomtechnikai kérdésnél alakult ki konfrontáció: a váltótörvényszéki bírák királyi kinevezése vagy a rendek személyi ajánlatait követő királyi választás, illetve a váltó-feltörvényszék pozíciója ügyében. A perszonális már a február 22-i országos ülésen leszögezte, hogy a bírák kinevezése királyi jog, amit természetesen a rendek vitattak.¹⁴⁹⁹ A perszonális azt is jelezte, hogy a váltó-feltörvényszék nem lehet önálló intézmény, fellebbvi-

¹⁴⁹⁰ WILDNER, 1841/B. 11. sköv.

¹⁴⁹¹ WIRKNER, 1880. 103. sköv., Kanc. eln. 1839:1191, 1194.

¹⁴⁹² NIZSALOVSZKY, 1976. 61. sköv.

¹⁴⁹³ Értékét, minőségét jelzi, hogy az illetékes bécsi udvari tanácsos, Pilgram is elismerte, hogy a magyar javaslat egyáltalán nem marad el az osztrák mögött. (WIRKNER, 1880. 103. sköv.) Fogarasi János egyenesen a létező törvények legjobbjának tartotta. (FOGARASI, 1840.)

¹⁴⁹⁴ DEÁK Á.–MOLNÁR, 2003. 51. sköv. A bizottsági munkához ld. még: JÁSZAY, 1841. 11. sköv., PULSZKY, 1958. 168. sköv.

¹⁴⁹⁵ STULLER, I. 468. sköv.

¹⁴⁹⁶ Uo. 482.

¹⁴⁹⁷ Deák beszédei: KÓNYI, 1882. 324. sköv., 327. sköv., DEÁK F., 2001. 236. sköv.

¹⁴⁹⁸ Csak a váltótörvény 228 §-ból állt, s ahhoz csatlakozott 18 §-sal a váltótörvényszéki díjszabás. A törvény-bokor a váltótörvénytől a csödtörvényig 65 sűrű oldalt igényelt a törvénytárban.

¹⁴⁹⁹ Besúgók jelezték, hogy az uralkodó ebben nem fog engedni, a szükséges békkeretet Bécsben már elkülönítették. A számos váltótörvényszéki bíró kinevezésével a kormányzat jó lehetőséget látott jó néhány közéleti ember „kézbentartására”. (Ta-

tel csakis a Királyi Táblára történhet. Deákék ezzel szemben a királyi bírósági szervezettől elkülönülő, rendi javaslatra kinevezett bírákból álló váltótörvényszékeket és külön feltörvényszéket kívántak. Vita alakult ki a törvényszékek székhelyét illetően is. A rendek Szegedet, Kassát és Temesvárt jelölték (más városok mellett), míg a kormányzat Szegedet nem pártolta, Kassa helyett Eperjest, Temesvár helyett Aradot preferálta.¹⁵⁰⁰

A március 14-én kelt leirat ragaszkodott a váltóbírák királyi kinevezéséhez (rendi jelölés nélkül), meg kívánta szorítani a váltóképességet úgy, hogy nemesi birtokosok (az ősiség miatt) legyenek kizárva a lehetőségből. A bírósági helyszínek esetében a leirat Temesvár helyett Aradot, Kassa helyett Eperjest határozta meg, ami már sejthető volt a perszonális idézett álláspontjából. Fellebbezési fórumként az uralkodó független váltó-feltörvényszék helyett a Királyi Táblát akarta. Ismét csak a perszonálissal azonosan.¹⁵⁰¹

A leiratra Deákék jelezték, hogy a váltóképességet nem kívánják megszorítani: Nyugat-Európában az úgynevezett idegen váltók esetén nem alkalmaznak megszorítást s így például Poroszországban a nemesi birtokosok is váltóképesek. Álláspontjukat sikerrel érvényesítették azzal, hogy a saját váltó kibocsátásának jogát (európai példák nyomán) csak bejegyzett kereskedőknek, gyárosoknak, iparosoknak kívánták engedélyezni. A váltóbírák rendi ajánlásához Deákék (amíg lehetett) ragaszkodtak, sőt terjesztették Pozsonyban a hírt: ha a kívánságuk elesik, inkább törvény se legyen. Azzal is érveltek, hogy az országban az elsőfokú bíróságok tagjait választással töltik be.¹⁵⁰² Az ellenzék számára aztán fokozatosan világos lett, ha akarják a sok munkával kimunkált, hasznos és előrevivő törvényeket, akkor a pozícióknál s a közjogi érdekeknél engedniük kell.¹⁵⁰³

Az említett konfliktusok mellett, néhány érdemi tárgyi ügyben is folyt időnként (ha nem is hosszú és részletező) vita. Így a betáblázásoknál a konzervatív Zsedényi Eduard indítványozta, hogy a nemes birtokos ne adhassa el birtokát, amíg hitelét ki nem fizette, ám ha ez mégis megtörténne, álljon helyt a hitelezővel szemben a birtok megvásárlója. Ez hasznos javaslat volt, védte a hitelezőt és intette a nemesi birtokok vásárlóit a körültekintő eljárásra. (Itt megjegyzendő, hogy az ősiség fennállása mellett teljesen szabad tárgyalás folyt a nemesi birtokok eladásáról-vételéről, jelezve az avított törvény és a valóság ütközését.) Zsedényi kívánsága bekerült a törvénybe. Deák azt jelezte, hogy amíg a birtokkönyvek általánossá téve nincsenek, tökéletes betáblázás sem lehetséges. Helyeselte volna a nemesi birtokok pontos összeírását, de utalt a nagy költségekre és arra, hogy sok nemes inkább nem kér a hitelekbe. Így elegendőnek tartotta (realistaként) a megyékben engedőlegesen bevezethető birtokkönyvet, s azt, hogy a betáblázás

káts-h. 9099.)

¹⁵⁰⁰ STULLER, II. 726. sköv., 746. sköv. A rendi üzenet a váltótörvényről és a kapcsolódó törvényekről: Írások III. 138. sz. (31. sköv.) A felirati javaslat: uo. 146. sz. (96. sköv.), a felirat: uo. 149. sz. (99. sköv.) A főrendek érdemi változást nem kértek. Vö. STULLER, II. 783.

¹⁵⁰¹ Írások III. 172. sz. (123. sköv.) *Jelenkor*, 1840. március 28. (26.) Vö. STULLER, II. 823. A nagyjelentőségű törvénysor jó részének elfogadását az országgyűlés örömmel vette. Temesvár mellett viszont jelentős (végül is sikertelen) mozgalom indult. Torontál, Krassó, Temes egymás után álltak ki mellette. Általános volt az értetlenség, hiszen Temesvár nem csak a Bánát centruma, utak metszésében álló kereskedelmi központ volt, de kapocs is Szerbia és Törökország felé. Még a főrendeknél is erős volt a Temesvárt pártoló csoportosulás, de hiába. (Takáts-h. 9159, 9198.) Eperjes bécsi pártolását Kassa helyett a rendeknél többen Pulszkyknak tulajdonították, aki a bizottság jegyzőjeként állítólag kapcsolatait mozgósítva „lobbított”. (Pulszky márciusban valóban hosszabban időzött Bécsben s a kormányzati tényezőkkel egyeztetett.) Megemlítendő Bartal György, kancelláriai tanácsos Pulszky által Pozsonyban közölt véleménye: furcsa, hogy miközben a magyar rendek a magyar nemzetiség erősítéséért küzdenek, közben egy kozmopolita törvényt akarnak elfogadni, amely a magyar nemességnek kárára lesz. Bartal arra gondolt, hogy a nemesi birtokok betáblázása, elárvereztetése adósság fejében idegen kezekre juttathatja a nemesi birtokokat. (Uo. 9192.)

¹⁵⁰² Takáts-h. 9248. Temesvár helyett Aradot viszont (törvényszéki székhelyként) el kellett fogadniuk. Kassa és Szeged ügyében még állt a harc. (Vö. Írások IV. 288. sz. – 4. sköv., 329. sz. – 60. sköv.)

¹⁵⁰³ Takáts-h. 9291. A gazdasági törvényjavaslatokat tartalmazó felirati javaslatok: Írások III. 21. sz. (183. sköv.), 243. (239. sköv.), a pozitív főrendi válasz: uo. 270. sz. (308. sköv.), a felirat: uo. IV. 352. sz. (85. sköv.)

rész-birtokra is érvényes legyen. Beöthy Ödön a kötelező birtokkönyv mellett érvelt, de kisebbségben maradt.¹⁵⁰⁴

A törvénysorozatba tartozó, a kereskedőkről szóló törvényjavaslat erős konfliktus-forrás lett, ezúttal nem a kormányzattal, hanem a szabad királyi városokkal. A kereskedői engedélyeket ugyanis hosszú időn át, a feudális privilégiumok jegyében a városok szűk, belterjes kereskedő társaságai adták ki, részint önkiegyesítő módon, másrészt sokakat kirekesztő döntéssel. Az így monopolhelyzetbe került kevesek sora lett jómódú, ám a privilégiumok adta helyzetben el is kényelmesedtek, s a feudális renden is feltartóztathatatlanul áttörő, gyorsuló és kiteljesedő áruforgalom, az egyre nagyobb számú, kiváltságokat nem élvező, mezővárosokban és királyi városok „elővárosaiban” élő kereskedők mozgékonyaságukkal, nehezebb helyzetükből fakadó találékonyságukkal, egyre növekvő tőkeerejükkel intenzíven fenyegették a privilegiált kevesek pozícióit. A Deák vezette liberális reformerek a kereskedelmi szabadság mellé álltak s a törvényjavaslat bárkinek engedélyezte volna a kereskedést, aki elmúlt húszéves, s nem volt se pap, se katona vagy úgynevezett alkusz. A javaslat megismerése után Pozsony és a közeli városok (Sopron, Győr, Nagyszombat) azonnal felléptek a szabad királyi városi jogok „megsemmisítése” ellen. Félelmük (nem alaptalanul) jelezte: a kereskedés szabadsága után következhet az iparszabadság, a céhek megszüntetése, sőt a zsidók teljes emancipációja is. Győr deputációt küldött a kormányzathoz, melyhez Sopron és Nagyszombat is csatlakozott.¹⁵⁰⁵

A király személyesen is fogadta a deputációkat és kinyilvánította: „nem hagyom el önöket”. A rutin-szerűen űzött megosztó hatalmi politika azonnal a feudális privilégiumokat őrző, a verseny kizárásával az ország kereskedelmének hatékonyságát gyengítő szabad királyi városok mellé állt.¹⁵⁰⁶ Az április végi leirat el is vetette a kereskedelmi szabadságot és a besúgók már örvendeztek: bukott Deákék terve. A városokban és követeik között nagy volt az öröm, sikerült (legalábbis egyelőre) részben megmenekülniük a versenytől. Deákéknak engedniük kellett, elfogadták, hogy a kereskedelem- és iparszabadságon belül a szabad királyi városok kivételt képezzenek – egyelőre.¹⁵⁰⁷

Az országgyűlés vége felé ismét éles vita folyt a váltóbírák ügyében. Az említett április végi leirat ismét elvetette a rendi jelölést. A többség kezdett elszivárogni Deák mellől, nem kívánván – úgymond – veszélyeztetni a törvények megszületését. Az új leirat május 2-án végleg eldöntötte a vitát: a május 11-i kerületi ülésen még 25:24 arányban a leirat ellen, a bírák rendi jelölése mellett állt a sovány többség, ám Moson követei elidááltak, majd Verőce átment a kormányzati oldalra és a leiratot elfogadták. Deák csak annyit tehetett, hogy leszögezte: ez sem kötheti meg a jövő törvényhozását. A reformereknek engedniük kellett a váltó-feltörvényszékek esetében is. Deák csak annyit tudott elérni, hogy a feltörvényszék nem

¹⁵⁰⁴ 1840. március 26-i kerületi ülés. (STULLER, II. 85. sköv.)

¹⁵⁰⁵ Takáts-h. 9207. Győr körlevelet is szétküldött az országban, majd Pest is tiltakozó bizottságot menesztett Bécsbe. (Uo. 9216.)

¹⁵⁰⁶ Ferenc Károly és Lajos főhercegek is a szabad királyi városokat támogatták. Kolowrat pedig az országgyűlések egyik időről-időre kieleződő vitájára utalva jegyezte meg: a szabad királyi városok a magyar országgyűlésen alulreprezentáltak. (Erről még lesz szó, most csak annyit: a szabad királyi városok az országgyűlés alsó tábláján valóban együttesen is csak egy szavazattal rendelkeztek. Folyton követelték szavazataik számának növelését, amit a reformerek csak akkor voltak hajlandók teljesíteni, ha a városok előbb demokratizálják bel-igazgatásukat, amely akkor egy-két tucat tanácsos kezében volt. Ráadásul a városok vezetését az Udvari Kamara és sokszor királyi biztosok felügyelték.) Maga Metternich is védelmet ígért a városi deputátusoknak. (Takáts-h. 9229.)

¹⁵⁰⁷ A leirat: Írások IV. 48. sz. (203. sköv.) Vö. Takáts-h. 9290, 9293.

kiegészítő része, hanem önálló osztálya lett a Királyi Kúriának.¹⁵⁰⁸ A váltótörvényszékek helyénél is az udvari akarat érvényesült, Arad és Eperjes bekerült, Szeged, Temesvár nem.¹⁵⁰⁹

A liberális gazdaságfejlesztést, annak jogi lehetőségeit megteremtő, európai szinten is jelentős értéket képviselő törvények megszülettek. A kormányzat sem állt ellen, csak arra ügyelt, hogy a bírósági szervezetben pozíciókat ne veszítsen és szövetségesei, a feudális privilégiumaikat védő szabad királyi városi polgárok helyzete se sérüljön.

AZ ÖSSZEFÜGGŐ GAZDASÁGI TÖRVÉNYEKRŐL

Az összesen nyolc, összefüggő és egymást erősítő törvény nem vált Deákék hátrányára, kiállta az idők próbáját. Tekintsük át röviden e törvények pozitívumait.

A törvénycsomagnak a köztudatban nevet adó a váltótörvény volt. Előírásai szerint az adós csak a köztörvényi előírásoknál szigorúbb feltételekkel jutott hitelhez; a hitelezőt védte még a gyors, precízen szabályozott ügymenet, a kifogások, perújítások esetén megszabott rövid határidő. A perbeli kifogások például az évszázados bírósági eljárással szemben nem gátolhatták az adós birtokának zárolását vagy eladását sem.¹⁵¹⁰

A váltótörvénykönyv (1840:15. tc.) I. része az anyagi váltójogot foglalta magában. Az 1. § rögzítette a váltó fogalmát: „A váltó olyan oklevél, mely által kibocsájtó magát a köztörvényieknek szigorúbb feltételek alatt kötelezi, hogy valamely meghatározott somma pénzt, bizonyos helyen és időben vagy maga fizetend, vagy más általi kifizetését eszközli.” (A törvény megkülönböztetett idegen, illetve saját váltót. Előbbinél a kibocsájtó a fizetést más által ígérte teljesíteni, míg a saját váltóval a kibocsájtó önmagát kötelezte.)¹⁵¹¹ A II. rész a váltó-törvénykezés szerkezetét és előírásait rögzítette. Váltótörvényszékek létesültek (az említett viták, leiratok nyomán), Pesten, Pozsonyban, Sopronban, Károlyvárosban, Aradon, Debrecenben és Eperjesen. A korábban is működő fiemei törvényszék megmaradt, a többinél szélesebb hatáskörrel, mivel kereskedők és gyárosok nem csak adóssági, de végrendeleti, örökösödési perekkel kapcsolatos vagyonukat is ott kezeltethették. Az ítélelhozatalhoz két bíró és egy ülnök jelenléte volt szükséges. A bírakat az uralkodó nevezte ki s a kinevezésénél a rendi állás immár nem volt szempont. A váltó-feltörvényszék a Királyi Curia önálló osztálya lett egy elnökkel és hat bíróval. Az ítélelhez itt

¹⁵⁰⁸ A csődperek fellebbviteli bírósága is a váltó-feltörvényszék lett. Ennek akkor lett volna igazán súlya, ha a váltó-feltörvényszék független, s nem a királyi szervezetbe illesztett. A főrendek meghatározó része azonban a Királyi Táblát kívánta itt is fellebbviteli szervnek. Deák ellenérvei közt szerepelt az, hogy például váltóügyekben, csődperekben alapvető a gyorsaság, márpedig a Királyi Táblán az országgyűlés előtt 2300 régi per állt ítélet nélkül, nem egy 20-30 éve. Vö. rendi üzenet április 24. (Írások IV. 312. sz. – 30. sköv.) A május 7-i felirati javaslat: uo. 429. sz. (179. sköv.)

¹⁵⁰⁹ A felirati javaslatok és feliratok: uo. 352. sz. (85. sköv.), 429. sz. (179. sköv.), 459. sz. (213. sköv.), 498. sz. (250. sköv.), 512. sz. (269. sköv.) A leiratok: IV. 405. sz. (158. sköv.), 448. sz. (203. sköv.), 490. sz. (242. sköv.) 527. sz. (281. sköv.), 555. sz. (307. sköv.) Vö. STULLER, II. 981. sköv., Takáts-h. 9284, 9290, 9293, 9303.

¹⁵¹⁰ A perhalasztást a bíróság megtagadhatta, a vádlott meg nem jelenése a tárgyaláson pedig a vád igazolását jelentette. Fontos volt, hogy a váltótörvényszéknél bejegyzett, hiteles könyvvitelt végző személy, kereskedő lényegesen könnyebben juthatott a továbbiakban hitelhez. A fellebbvitel is rövid határidővel, gyorsított ügymenettel vált lehetségessé. Az ítéletek végrehajtásánál a gyorsaság és a pontosság kötelező lett. Itt nemesi birtokok esetében engedménynek számított az, hogy a szükséges zárolást nem a váltótörvényszék, hanem az illetékes városi, megyei, azaz hagyományos bíróság hajthatta végre, s itt nyílt némi lehetőség a nemesség szolidaritásának érvényesülésére. A nemesi birtokok betáblázásának lehetősége viszont és az, hogy a betáblázott birtok a hitelezők kielégítésénél elsőbbséget kapott, a hitelezőnek volt kedvező. A törvény tehát amellett, hogy pontosan szabályozta a váltójogot, erősítette a hitelezők pozícióját, ami több évtizedes probléma megoldása felé vezetett, mégpedig úgy, hogy nem tett különbséget nemes és nem nemes között.

¹⁵¹¹ Saját váltót – már érintettük – csak váltótörvényszéknél bejegyzett kereskedők, gyárosok, kézművesek bocsáthattak ki. Közkereseti társaság csak akkor volt váltóképessé, ha a társasági szerződést az illetékes váltótörvényszéknél letették és a cég is bejegyzésre került. A váltók esetében szigorú és pontos alaki követelményeket kellett teljesíteni, az átruházásoknál hasonlóképpen. A lejárati módja, ideje hosszasan és részletesen lett előírva, a fizetési körülmények nem különben.

négy bíró volt szükséges az elnök mellett. A bírák pozíciója örökös volt, csak ítélettel lehetett őket elmozdítani. A legfelső ítélőszék a Hétszemélyes Tábla volt, ahol a döntéshez az elnök mellett már hat bíró jelenléte volt kötelező. A váltóbíróságok illetékességénél megemlítendő, hogy a náluk bejegyzett kereskedők és gyárosok közti pereket általánosan s nem csupán váltóügyekben vitték. Az ülnököket a bírósági székhelyek kereskedői közül háromévente az ottani kereskedőtestületek választhatták.¹⁵¹²

A pereljáráásban lehetett sommás per – a megfelelő váltó-összeg gyors letételével és gyorsított menetel, vagy úgynevezett rendes (azon belül szóbeli vagy írásos) per, pontos, kimunkált előírások, szabályok szerint. Az eljárásoknál, végzéseknél, perorvoslatnál végig alapszempont volt a gyorsaság, a feudális bírósági eljárásokban általános halasztások, ügyvédi ügyeskedések lehető kerülése, gátolása. Bírói döntést követő végrehajtásnál az eljárás az ingó javakkal indult, s ha ezek elégtelenek voltak az adósság rendezésére, következtek az ingatlanok, akár nemesi ingatlanok is, igaz, ez esetben nem a váltótörvényszék, hanem az illetékes megyei vagy városi törvényszék járt el. Ez állt mind a zárolásra, foglalásra, mind a zárolt ingatlan kezelésére, végül az árverezésre is. Az ősiség elvben érvényben maradt, de a gyakorlati életben érvényesítése többnyire reménytelen volt.

Az adósságok „elsőbbség végetti” betáblázásáról szóló törvény (1840:21. tc.) a hitelezők érdekét szolgálta; a továbbiakban betáblázás nélkül hitelt kapni jóval nehezebb volt. A megyei törvényszékek-nél betáblázott nemesi birtokok, birtokrészek csődeljárás esetén a hitelezők kielégítésénél elsőbbséget élveztek a be nem táblázott birtokokkal szemben. Városi, polgári ingatlanok esetében előírták, hogy a betáblázott ingatlan eladása tilos addig, amíg a tartozást ki nem egyenlítették. Ha a birtokot mégis eladták, a vevőt terhelte a tartozás. A városoknak elő is írták, hogy ahol még nem tették, két éven belül kezdjék vezetni a földkönyvet. A megyékben viszont („amíg a földkönyv bevezetve nincs”) csak kérhető volt a hatósági birtokösszeírás, s annak bevezetése a közgyűlési jegyzőkönyvbe. A megyei törvényszéknél betáblázott nemesi ingatlant eladni tilalmas lett, törvényszegés esetén (mint a városokban is) a vevőt marasztalták el.¹⁵¹³

A törvény a korábbi megyénkénti, különféle zálogolási eljárások, visszaélési lehetőségek, súlyos hitelezői bizonytalanság helyébe áttekinthető jogi helyzetet, hitelező és adós számára is egyértelmű szabályozást állított.

A kereskedők jogállását szabályozó törvény (1840:16. tc.) elvileg a vállalkozási szabadság talaján állt, de Deákék kénytelenek voltak engedni a kormánynak, s így kivételként megmaradt a szabad királyi városok privilégiumain nyugvó, egy-egy szűk kereskedő kör monopóliumát biztosító helyi joggyakorlat. Az említett városokon kívül bárki kereskedővé lehetett, ha elmúlt húszéves, s nem volt se katona, se pap, se kereskedői alkalmazott.¹⁵¹⁴

¹⁵¹² Ha egy kereskedő váltóképesiséget kívánt, bejegyeztette címét (cégét) a váltótörvényszéknél, ami együtt járt számviteli, könyvelési könyveinek bemutatásával és aláírásának hitelesítésével is. Társaságok is, amennyiben könyveiknek bíróság előtti bizonyítói erőt akartak, szintén bejegyeztették aláírásukat és hitelesítették a könyveiket.

¹⁵¹³ Az adóssági pereknél nem kis akadályt jelenthetett az, hogy ha egy adós egy bizonyos megyebeli összes birtokát betáblázták, majd a birtok jogsértően eladásra került, a teher az eladott birtokon maradt akkor is, ha az illető nemes birtokosnak más megyékben még voltak birtokai. Az eljárások megyénként folytak, ami esetenként jelentős idővesztést okozott. Lényeges volt viszont, hogy váltóbeli adósságot, azaz váltót is be lehetett táblázni. A betáblázásnál a váltótörvényszék nem volt megkerülhető: az eljárásnál be kellett mutatni a váltótörvényszék igazolását arról, hogy a hitelező még nem kapott teljes kielégítést; bemutatandó volt a kereskedő-könyv kivonata is. A betáblázási jegyzőkönyveket a megyéknél bárki megtekinthette.

¹⁵¹⁴ Mint említettük, saját váltót csak az a kereskedő adhatott ki, aki bejegyeztette magát a váltótörvényszéken és hitelesített könyvelést vezetett, mérleget készített. Ez nagyban szolgálta a szerződő felek biztonságát, az esetleges bírósági eljárásokhoz szükséges okmányok meglétét. Aki nem jelentette be magát váltótörvényszéken, megtehetette azt más törvényszéknél is (város, megye), de akkor saját váltót nem adhatott ki.

Az áruforgalom részletes szabályozása is az áttekinthető jogi viszonyokat segítette elő. A forgalmazás, a bizományosi rendszer is rendezve lett, a forgalmazási és eladási díjakkal együtt.¹⁵¹⁵

Az áttekinthetőséget szolgálta a kereskedőtestületek alapításáról, az ügynökökről szóló törvény precíz és részletes előírásokkal. A fuvarosokról külön törvény szolt (1840:20. tc.), előírva a hatósági bizonyítványt és az áru mozgását ellenőrizhetővé tevő fuvarlevelet is.¹⁵¹⁶

A gyárak jogviszonyait szabályozó 1840:17. tc. a gyáralapítást szabadabbá tette: a címbejegyzést itt is előírták, törvényszék előtt hitelesített számviteli könyvekkel. A munkásokat teljes szabadsággal lehetett alkalmazni, mindenféle céh és más privilégium miatti megkötöttség nélkül. A munkajogi szabályozás itt is bevezetésre került. Megemlítendő: már az 1840:17. tc. előtt is kaphatott – a birodalmi hatóságoktól – elvileg magyarországi vagy erdélyi vállalkozás gyárkiváltságot, amennyiben évi forgalmi volumene elérte az 50 ezer forintot. A már érintett gazdaságpolitikai helyzetben persze egy magyar ipari vállalkozás nagy versenyhátrányban volt örökös tartományokbeli, a birodalmi vámpolitikával is erősített vállalkozásokkal szemben.¹⁵¹⁷ A termékek adásvétele a gyárban, boltban stb., bárhol szabadon történhetett a kereskedőkről szóló törvény megfelelő előírásai jegyében. Ez jelentős lehetőséget biztosított a korábbi szinte birtokosonkénti, megyénkénti, városonkénti vámok, sarcolások jórésznének elkerülésére.

„A közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyairól” készült törvény (1840:18. tc.) a feudalizmuson belüli kereteket sorozatosan feszegető vállalkozások, társulatok korában igen időszerű volt. A törvény megkülönböztette a szorosan vett közkereseti társaságot a részvénytársaságtól. Előbbinél az úgynevezett beltagok teljes vagyonukkal voltak felelősek, míg utóbbinál a tagok csak a jegyzett összeg erejéig feleltek. Hasonló volt a közkereseti társaságok kültagjainak jogállása is. A társulások csak váltótörvényszéki bejegyzéssel működhettek, a részvénytársaságokat pedig eleve csak a váltótörvényszékeknél lehetett megalapítani. A társasági szerződések részleteit precízen szabályozták a kilépéssel, elosztatással együtt.¹⁵¹⁸

Az 1840:19. tc. (A kereskedői testületekről és az alkuszokról) szerint egy városbeli tíz kereskedő, gyáros alapíthatott kereskedői testületet, amely aztán már másokat is felvehetett tagjai közé. E testületek jogosítványa volt az alkuszok (ügynökök) szakmai vizsgáztatása is.

Az 1840:20. tc. (A fuvarosokról) keményen büntetni kívánta a vállalását nem teljesítő fuvarost, s bevezette az említett fuvarlevelet is. Szigorú volt a törvény: a fuvaros a rábízott áruért teljes vagyonával felelt. Kivételt csak az igazoltan elkerülhetetlen baj, vagy csapás jelentett. A késedelmes szállítást is szankcionálták.

A növekvő áruforgalom, a hitelezői biztonság megkívánta az elbukó adósokkal szembeni eljárások rendezettségét, a korábban kaotikus eljárásrend és különféle törvényszéki szokások egy mederbe terelését. A gazdasági törvények összefüggő sorában elkészített és kodifikált csődtörvény (1840:22. tc.) pontosan rendezte az adósokkal szembeni követelések kiegyenlítésének rendjét. A hitelezők az eljárás kezdetén pontos képet kaptak az adós pénzügyi helyzetéről. Az adóssal szemben esetlegesen több

¹⁵¹⁵ Az áru eladásáért például az érték 5-6%-a járt. Kereskedő, gyáros, iparos vagy közkereseti társaság közti adásvételnél a kamat megállapodás szerinti lehetett.

¹⁵¹⁶ A kereskedőkről szóló törvény (Magyarországon újdonságként) szabályozta a kereskedő és alkalmazottai viszonyát is. A segéd megfelelő szállást, pontos havi fizetést, szolgálati bizonyítványt, kéthónapos felmondási időt követelhetett. A munkaviszonyból származó pereket is szabályozták.

¹⁵¹⁷ Az ipari forradalom idején az emberséget sokszor mellőző, csak a sikeres gründolásra gondoló tőkés által elkövetett, a külföldi irodalomból, sajtóból már Magyarországon is jól ismert visszaéléseket, például a gyermekmunka megdöbbentő módzatait a törvényünk alkotói között alapvető szerepet játszó nemzeti liberálisok, egyben humanisták igyekeztek kiküszöbölni. Előírták, hogy 12–16 év közötti gyerekek naponta maximum 9 órát dolgozhatnak közben egyórás pihenővel. Az 1840 előtti magyarországi gyárkiváltságok lehetőségéhez: FÓNAGY, 1998. 26.

¹⁵¹⁸ Részvénytársaság alapításánál be kellett nyújtani a társaság célját, tőkéjét, a részvényesek számát rögzítő okirat mellett az alapszabályt. Minden részvényes a közgyűlésen részvényenként egy szavazattal rendelkezett, de mai szemmel nehezen érthető módon, ám igen demokratikusan törvénybe ment: egy részvényes (akárhány részvénye volt is) maximum tíz szavazattal rendelkezhetett.

helyen és okból folyó pereket egyesítették, a követelések kifizetési sorrendjét részletesen előírták. Az eljárás így gyors és áttekinthető lett.¹⁵¹⁹

Maga a csődper – bejelentett kereskedők és társaságok esetén – a telephely, lakóhely szerinti városi, megyei bíróság előtt folyt le (akkor is, ha a kereskedő nemes volt és nemesi birtokkal is rendelkezett). Ha a nemes kereskedő nem volt bejelentett, engedélyes, akkor a per az illetékes megyei bíróság elé került. Ismerve a nemesi vármegyék többnyire nemesek melletti elfoglaltságát (bár voltak kivételek), bizonyos, hogy tájékozott, körültekintő hitelező a továbbiakban pénz – főként alacsony kamattal – csak bejegyzett kereskedőnek kölcsönzött.

Az adós ellen esetleg több helyen folyó pereket egyesítették; kivételnek a nemesi ingatlanok számítottak, melyek ügyében csak a helyileg illetékes bíróság dönthetett. A permenet részletes szabályozásra került a csődgondnok kirendelésétől a vagyonösszeíráson át a hitelezők összehívásáig, a más megyékben lévő vagyonok összeírási adatainak bekéréséig. Az életben lévő ösiség miatt a nemesi ingatlanokat érintő okleveleket, irományokat az összeíráskor az illető nemzetségnek is meg kellett küldeni.¹⁵²⁰ A csődtömeg elleni követelések osztályozásra kerültek, ami meghatározta a kifizetések sorrendjét. Először a csődkezelés költségeit, a bírósági eljárás díjait, a végrehajtás költségeit fizették ki, aztán következtek a gyámsági számadásokból eredő adósságok, a bukott adós alkalmazottainak bérei, majd a régebbi, már betáblázott adósságok, a váltókötelezettségek kerültek sorra, s csak ezek után a be nem táblázott, be nem jelentett tartozások. A követeléseket végül a bíróság összegezte és rendelte el a végrehajtást is. A fellebbvitel a váltó-feltörvényszékhez történhetett, ám (ez nagyon fontos volt a hitelezőknek) birtokon kívül.¹⁵²¹

A felsorolt, összefüggő gazdasági törvényekről, Deákék remek munkájáról elmondható: még a feudalizmus idején, ha a végső periódusában is, de megszülettek az áruforgalom, a hitelezés, a termelés, a társulás polgári átalakulást szolgáló, elősegítő alapvető jogszabályok. Ez akkor is igaz, ha az ösiség miatt itt-ott „lyukat” kellett hagyni a szépen megkonstruált szövegszerkezetben. Európai színvonalú törvényekről van szó.

Aligha véletlen, hogy a tárgyalta törvények nyomán jött létre a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, amely 1844-ben részvénytársasággá alakult át; főként jelzáloghitelekkel foglalkozott. Ullmann Móric pedig 1841-ben szervezte meg a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot, nem kis részben váltóhitelezésre.¹⁵²²

Wildner Ignácot (akinek jelentős része volt a gazdasági törvények, főként a váltótörvény megszövegezésében, hónapokon át Pozsonyban konzultált a törvényt előkészítő országgyűlési bizottsággal) érdemeiért az uralkodó már 1840 márciusában ausztriai nemessé tette.¹⁵²³ A magyar váltótörvény nemzetközi szakmai fogadtatása igen kedvező volt. Mittermaier, a heidelbergi egyetem hírneves professzora írta 1840 végén Wildnernek, hogy párizsi publikációiban a magyar törvényre már mint kiemelkedő

¹⁵¹⁹ Az ingatlanok esetén különbséget tettek nem nemesi és nemesi birtokok közt. Nem nemesi ingatlannál az eljárás során árveréssel történt az értékesítés, nemesi ingatlannál a csődgondnok viszont csak kezelhette a birtokot, annak árverésére csak az adóssal szembeni követelések összegezése és a végső ítélet után kerülhetett sor akkor, ha az egyéb vagyontárgyak, ingóságok kevésnek bizonyultak. Nehézkesen bár, de a nemesi birtok elárverezése is lehetőséggé vált, az ösiségi jogok érvényesítése a gyakorlatban már nem sokat érő lehetőség volt. (A visszavásárláshoz bizonyítani kellett a jogosultságot, esetenként évekig tartó eljárással, majd ki kellett fizetni a birtokot terhelő, az árverezés után már az új birtokost illető teljes összeget vételárral és a beruházott értékkel együtt. Erre nagyon kevesen voltak képesek.)

¹⁵²⁰ A csődgondnok mellett perügylőt is rendeltek. Az ő feladata az adós érdekének védelme volt, például szemmel tartotta a csődtömeget illető ügyleteket, az adós kinnlevőségeinek behajtását.

¹⁵²¹ Részletesen szabályozták a hamis bukások ügyét és büntetését; ilyen esetekben a bukott fél többé nem adhatott ki váltót, nem tekintették többé bejelentett, törvényes kereskedőnek, sőt büntető törvényszék elé is rendelhették, azonnali letartóztatással, az ügy súlyának megfelelően. A csődeljárás előli szökés, az idézésre való meg nem jelenés, a pontos vagyoni állapot homályban tartása, hamis okmányok beadása, az adós gyámsága alatti árvák károsítása stb. akár hároméves börtönt is eredményezhetett. Rendetlen könyvelés, a mérlegképzítés elmulasztása, egyes hitelezők per közbeni külön kifizetése fenyegető pert vont maga után, hat hónapig terjedő börtönnel.

¹⁵²² Vö. KAPOSÍ, 1998. 232. sköv.

¹⁵²³ *Hírnök*, 180. március 30. Ezt követően a magyar országgyűlés törvényben emelte Wildnert a „honfűsített” magyar nemesek közé. (1840:52. tc.)

jogalkotási műre utalt. Azt is jelezte, hogy a magyar törvényben van először elméletileg igazán jól kifejtve a váltó-intézmény, és a törvény számos, más országokban elkövetett hibát kiküszöbölt. Wildner hozzáfűzte, hogy Mittermaier kommentárjai már a törvény szövegezésénél is sokat segítettek, s végül is a törvény nemzetközileg is példaként szolgálhat.¹⁵²⁴ Wildner a törvényeket közvetlenül szentesítésük után, 1840. június elején már hosszú tanulmányban elemezte. Kiemelte, hogy a váltótörvény elejét veszi a késlekedésnek, az időhúzásnak, biztonságot ad a hitelezőknek. Jelentős lesz a törvény gyakorlati haszna – írta –, nőni fog az ország hitele.¹⁵²⁵

Wildner 1841-ben németül megjelentette a magyar váltótörvény teljes szövegét az általa írt bőséges, a gyakorlatban igen hasznos kommentárokkal, példákkal, okmány-mintákkal.¹⁵²⁶

A törvények jelentőségéhez idézzük végül a kortárs Horváth Mihály értékelését: „...a hitel- s váltótörvények, melyek ez országgyűlésen alkottattak, az ipart s kereskedelmet mozdították elő, a közhitelt emelték jobb lábra; a nemesnek, mint adósnak, eddig fenállott [így] igazságtalan kiváltságait megszüntetvén... E törvények tették le alapját, a jogok s kiváltságok szerint osztályokra szakadozott nemzetben a törvény előtti egyenlőségnek s egyengették útját általában a demokratiai elvek terjedésének.” Deák követjelentésében hasonlóan értékelt, majd a törvények gyakorlati hasznait kiemelve is figyelmeztetett, hogy ne várjon senki csodát, lehetetlent; az előnyöket nem fogja azonnal minden polgár érezni s a külföld sem fogja hazánkat pénzzel „előnteni”, a kamatláb sem fog rögtön alacsonyra esni. „Mindezekhez idő kell, és kitűrni tudás. Kereskedést, szorgalmat a törvény nem teremthet, a törvény csak ezeknek akadályait hárítja el, a többi idő és a nemzet ereje és gondossága fejt ki.”¹⁵²⁷ A Nemzeti Bank létesítésére irányuló országgyűlési, Bécsben válasza sem méltatott törekvésre is utalt Deák mint szorosan kapcsolódó, de a jövőre maradt lépésre.¹⁵²⁸

A törvények megyei fogadtatása jórészt kedvező volt. Jó néhány követjelentés viszont ki sem tért rájuk, aminek fő oka a követek ismerethiánya volt; kevesen értették a törvények jelentőségét s főként nem a váltóügyet, csődügyet érdemében és részleteiben. Annyi észlelhető, hogy az ellenzéki, reformer követek jobban ráéreztek a témakör jelentőségére, bár voltak kedvező reakciók kormánypárti oldalon is. Bereg követei a konzervatív jogvédő nemesség aggodalmait juttatták kifejezésre: milyen lesz a törvények hatása, hogyan viszonylik majd a veszteség és a nemzeti haszon? Összeférnek-e a törvények a nemesi kiváltságokkal? Kormánypárti oldalról Árva viszont fontosnak minősítette a törvényeket, Krassó pedig egyenesen az országgyűlés fő eredményeként tartotta azokat számon. A szintén kormánypárti Bács követei szerint a magyar váltótörvény az első helyet érdemli Európában. Az ellenzéki Somogy nagyon bánta, hogy a rendek engedtek Bécsnek a bírák kinevezése ügyében; jobb lett volna kितartani, még ha sokak munkája vált volna eredménytelenné. Ők a közjogi kérdés kiélezését támogatták (volna) akár a törvények bukása árán is. Borsod ellenzéki követei alapkérdést emeltek ki: a korábbi törvények az adóst támogatták, a változás tehát alapvető, mivel (itt Széchenyre utaltak) hitel és váltó nélkül nincs haladás. Végül említsük meg az ellenzéki Hevest: követei a törvényeket új korszak kezdeteként értékelték, de utaltak a polgári és büntetőtörvények mielőbbi modernizációjának fontosságára.

¹⁵²⁴ WILDNER, 1840/B. 46. sköv.

¹⁵²⁵ WILDNER, 1840/A.

¹⁵²⁶ WILDNER, 1841/A. A munka két részből állt, az I. tartalmazta az anyagi váltójogot (a jegyzetekkel együtt 541 oldalon), a II. a váltóügyi törvényszéki eljárásrendet (758 oldalon). Az I. részt Jászay Pál azonnal lefordította és magyarul megjelentette. (WILDNER 1841/B.) Jászay bevezetőjében vázolta a váltóügy hazai előzményeit és az országgyűlési bizottság munkáját is. Wildner kötetei tankönyvnek is, jogi kézikönyvnek is kiválóak voltak. A váltóbíróságok számára királyi utasítás is készült, amely tartalmazta a bíróságok munkaszabályzatát, a bírák és ülnökök kötelezettségeit. (JÁSZAY, 1841.) Megemlítenéd, hogy magyar szerző, Fogarasi János is a korban bizonyosan hasznosan forgatott könyvet írt az új kereskedelmi és váltórendelkezésekről. (FOGARASI, 1841.)

¹⁵²⁷ HORVÁTH M., 1886. 2. 167. sköv. A törvényekről újabban, röviden, de tartalmasan: GERGELY, 1980. 782. sköv., KAPOSÍ, 2002. 164. sköv.

¹⁵²⁸ DEÁK F., 2001. 276. sköv.

A törvények a gyakorlatban igazolták Bereg konzervatív nemesi félelmeit is. Csődbe vagy csőd közelbe kerültek olyan birtokosok, akikről azt korábban senki sem hitte volna. Az ok a gondatlan gazdálkodás, a jövedelemmel nem arányos életvitel volt, az ország hátrányos kereskedelmi helyzete mellett. Deák írta erről: a váltótörvény mindezt világosságra hozta, de nem volt okozója; a törvényt átkozók hibás úton jártak.¹⁵²⁹

Végezetül megemlítendő, hogy vonatkozó gazdaságtörténeti kutatások, elemzések hiányában jórészt csak törvényismertetésre volt módom.

¹⁵²⁹ SÁNDOR, 1979. 373. sköv. Az említett megyék követjelentései (valamennyi a Kanc. eln. 1840. évi iratai közt): Árváié 581, Bácsé 1006, 1008, Beregé 915, Krassóié 584, Somogyé 802, Borsodé 582, Hevesé 795.

XV. A KÖZLEKEDÉS ÉS SZÁLLÍTÁS TÁRGYKÖRE AZ ORSZÁGGYŰLÉSEN

A LÁNCHÍD

Az ország gazdasági modernizációjának, a lemaradás fokozatos felszámolásának útjában korántsem csupán a privilegizált örökös tartományokat Bécsben erősen támogató vámrendszer, illetve a hitelhiány állt, hanem a közlekedés, a közlekedési infrastruktúra állapota is. Az ország úthálózatát jellemezte, hogy 26 megyében nem volt épített út (ami csupán döngölt földre szórt kavicsot jelentett; az ilyen utak egy komoly eső után sártengerré alakultak). Makadámutak csak itt-ott, hegyes vidékeken létesültek. Az állam keveset segített. A főutak építésében vállalt szerepet, de a karbantartás a megyék feladata volt, amit sokszor jobbágyi munkával végeztek. A szállítás így hosszadalmas és drága volt, a belső piac csak nyomokban létezett.¹⁵³⁰

A nagyobb tömegű árucikkek szállítása főként vízi úton történt a Dunán (gabona), a Tiszán és a Maroson (fa, só). A szállítás lassú volt, hiszen lefelé ereszkedéssel, felfelé vontatással oldották meg rossz, gyengén kezelt parti utak mellett. A Pest és Bécs közötti út felfelé három-négy hetet igényelt. Az 1827 után operátumokat készítő országos bizottság a kereskedelmi albizottság munkálata alapján kijelölt 13 fő útvonalat, de koordinált munka nem indult. Halaszthatatlan volt központilag tervezett úthálózat építése, a hajózható folyók szabályozása, csatornák létesítése és nem utolsósorban a vasútépítés elkezdése.

Itt mellőzhetetlen röviden kitérnünk Széchenyi István szerteágazó munkásságára, aki ekkor gondolatban, tervezésben, írásban és cselekedetekben is a legtöbbet tette a lemaradás ellen. Koncepciójának lényege Magyarország belső integrációjának elősegítése, az erők egyesítése, Buda-Pest valódi, az országhoz méltó fővárossá tétele, ahonnan jó összeköttetés legyen biztosítva a szomszédos országokkal. A közlekedés tervezésénél központi tervezést és vezetést kívánt magánvállalkozói kivitelezéssel. A Duna szabályozását, a Fekete-tengerig végig akadálytalan hajózhatóságát alapkérdésként kezelte, mint ahogy az 1840-es évek második felében már intenzíven felvállalta a Tisza szabályozását is. Bécs ebben sem gondolkodott az örökös tartományokat és Magyarországot érdekközösségként kezelő módon; az ügyet jóval inkább hatalmi kérdésként kezelte. Széchenyiben (Magyarország erősítése kapcsán) az elszakadási törekvések egyik alapóját látta.

A Duna hajózhatóvá tétele s főként az Al-Duna rendezése ügyében összesen kilenc al-dunai útján Széchenyi rengeteget tárgyalt és dolgozott, tervezett szakértőkkel együtt, de érdemi állami támogatást soha nem kapott.¹⁵³¹

Szerencsésebb volt a DGT (Duna-gőzhajózási Társaság, Donau-Dampfschiff-fahrts Gesellschaft) elindulása. A kezdeményező itt nem Széchenyi volt, de igen aktív szervezőmunkája nagyban hozzájárult a vállalkozás sikeréhez. A Társaság 1829-ben alakult, az alaptőkéket Sina György, Széchenyi későbbi

¹⁵³⁰ Az 1803–19. között vállalkozói pénzen épült Lujza út Károlyváros és Fiume között segített a Duna és Fiume közti gabona-szállításban, de a magyar gabona száz kilométerre eső szállítási költsége így is azonos volt a termelői árral. (Vö. FÓNAGY, 1998. 35. sköv.)

¹⁵³¹ 1830-ban, majd 1833–34-ben Beszédes József mérnökkel együtt hónapokat töltött az Al-Dunánál, leutazva a Fekete-tengerig. Tárgyalt a szerb, a havasalföldi román fejedelmekkel, majd az orsovai pasával. 1833-ban egy ideig királyi biztосként dolgozhatott, de főként csak a parti út építésében érhetett el eredményt. Vásárhelyi Pál tervei alapján az Al-Duna vaskapui részének szabályozása 1833-tól elkezdődött, de az állami támogatás elapadt. Azt sikerült elérni, hogy Vaskapunál közepes vízállás esetén már átjutottak a nagyobb hajók. A munka csak a kiegyezés után, Baross Gábor idején folytatódott és fejeződött be. (SZIN IV. 1934. I., X. sköv., XIV, V. 1937. IV. sköv. – Viszota bev.) A munkák során Széchenyi 1834-ben két alkalommal, összesen hat hónapot töltött a területen, majd ezt megismételte 1835–37. között és 1841–42-ben is. (CSORBA L., 2010. 135. sköv., 168. sköv.)

gazdasági partnere biztosította.¹⁵³² A cég gyors felfutásához természetesen az is hozzájárult, hogy a kormányzat is támogatta, és központja Bécsben volt. Az első gőzhajó 1830-ban indult el, amely a Bécs–Pest utat 14 óra alatt, a Pest–Bécs utat 48 óra alatt tette meg. A cégnek 1834-ben már három, 1835-ben hét hajója volt, 1850-ben pedig már 48.¹⁵³³ Széchenyi alapvető szerepet töltött be az óbudai hajógyár és a nagy téli kikötő létesítésénél is. Pest város nehézségének, akadékoskodásának nagy része volt abban, hogy nem csak a gyár, de a kikötő is a DGT tulajdona lett.¹⁵³⁴

Nem maradhat említés nélkül Széchenyi időszakunkban végzett tevékenysége a lótenyésztés, a lóversenyezés szervezése körül, s az ennek kapcsán létesülő Állattenyésztési Társaság (1828–30), s az ebből kinövő nagy jövőjű Gazdasági Egyesület megalakulásában.¹⁵³⁵

A párhuzamosan futó Széchenyi-kezdeményezések között említendő a pesti hengermalom (az első gőzmalom) ügye is. Széchenyi már 1832-ben Angliában, majd 1834-ben Németországban látott ilyen malmokat. 1836-ban már a gabonaexport foglalkoztatta; ráérezett, hogy a lisztexport több haszonnal járhat, mint az öröletlen gabonáé. Aláírásokat gyűjtött s 1839-ben lezajlott az alakuló közgyűlés, majd a József nádor biztosította telken, a Lipótvárosban 1842-ben üzembe helyezték a malmot.¹⁵³⁶

Széchenyi nem csak gazdaságfejlesztésben gondolkodott. Párhuzamosan kezdeményezte és létesítette a társadalmi érintkezés, a gondolatcsere fórumaként a pesti kaszinót (1830-tól Nemzeti Kaszinó), melynek 1839-ben már 293 tagja volt.¹⁵³⁷ 1830 után a kaszinók országszerte a politikai gondolkodás alapközösségeivé váltak. Közismert Széchenyi szerepe a Magyar Tudós Társaság (a későbbi Magyar Tudományos Akadémia) megalapításában, melynek 1830-ban már az alapszabálya is készen állt és összeülhetett az első igazgatósági ülés. 1834-ben Széchenyi erőfeszítésével indult el a *Tudománytár* című akadémiai folyóirat s megkezdődtek (Széchenyi jelentős szervezőmunkája mellett) a nagy szótárkészítő munkák is.¹⁵³⁸

Mindemellett Széchenyi tagja lett Pest város „választott” polgárságának, melynek ülésein folyamatosan képviselte a dunai hajózás, a kikötő, hajógyár, hengermalom, akadémia napirenden lévő kérdéseit. Pest város említett vezető testületének elnöke, Kolb János azonban jobb sorsra érdemes energiákat fordított Széchenyi több tervének megakadályozására, szó szerint megkeserítve életét.¹⁵³⁹

Az 1830-as éveket végigkísérő szervezőmunkák mellett-között két országgyűlésen is (1832–36, 1839–40) a pest-budai állandó híd, a Lánchíd lett Széchenyi elsőrendű célja. A Budát és Pestet összekötő hídban jelképet, integrációs terveinek megvalósítható elemét látta. Bizonyára az is ösztönözte, hogy ez a híd lehetett Regensburgtól lefelé az első állóhíd.¹⁵⁴⁰

Széchenyi már 1820–21 fordulóján személyesen szembesült a Buda és Pest közti átkelés súlyos gondjával. Téli, olvadási, jégzajlásos időben akart átkelni Budára s csak hosszadalmas alkudozás után és

¹⁵³² KÖVÉR, 2006. 39. sköv.

¹⁵³³ SZIN VI. 1939. LXIV. sköv. (Viszota bev.) Vö. DEÁK–LANIER, 2005. 18. sköv.

¹⁵³⁴ SZIN V. 1937. LXIX. sköv. (Viszota bev.) Vö. CSORBA L., 2010. 169. sköv., DEÁK–LANIER, 2005. 26. sköv. Széchenyi 1836-ban német nyelven kötetet is kiadott *Über die Donauschiffahrt* címmel. A kötet 22 részletben magyarul is megjelent a *Társalkodóban* 1834–38. között.

¹⁵³⁵ Széchenyi szervezte 1826-ban, az országgyűlés idején az első pozsonyi lóversenyt, majd hasonló szervezőmunkát végzett 1839-ben is. (SZIN IV. 1934. LI., V. 1937. XXXIX. (Viszota bev.) Vö. CSORBA L., 2010. 117. sköv. A lótenyésztés, lóversenyek szervezése folyamatosan napirenden volt Széchenyi munkásságában; elég, ha *Néhány szó a lóverseny körül* című, 1838-ban megjelent munkáját említjük.

¹⁵³⁶ SZIN V. 1937. LXXIII. sköv. (Viszota bev.)

¹⁵³⁷ Uo. XXXIV. sköv. (Viszota bev.)

¹⁵³⁸ Uo. XXVIII. sköv. (Viszota bev.) Vö. PAJKOSSY, 1998/A. 156. sköv.

¹⁵³⁹ SZIN V. 1937. LV., LXX. sköv. (Viszota bev.) Vö. CSORBA, 2010. 179.

¹⁵⁴⁰ 1767-ben a mai Rudas fürdőnél hajóhíd állt, melyet 1788-ban áttelepítettek a mai Deák Ferenc utca végéhez. E híd 45 kis hajón állt, és természetesen hajók közlekedésekor részben szét kellett bontani, télen pedig jó ideig nem volt használható. Ekkoriban hajóhidak álltak még Pozsonynál, Komáromnál, Esztergomnál és Péterváradnál. II. József köhidat képzelt Pest és Buda között és Bella Antal elkészítette a terveket is, melyek nem valósulhattak meg. Hasonlóan járt több más tervezet is. (GÁLL, 1984. 21. sköv., UÓ, 2005. 31. sköv., VAJDA, 1947. 12. sköv.)

igen drágán vitték át. Ekkor írta le: egyévi jövedelmét szívesen feláldozná a helyzet megoldásáért.¹⁵⁴¹ 1831-ben, a *Világban* már a közteherviselés jegyében a leendő hídon mindenki által fizetendő vámról írt, majd nem sokkal ezután elindította a híd-mozgalmat. Társaival, Andrássy Györggyel, Károlyi Györggyel, Wesselényi Miklóssal József nádort is bevonták. 1832-ben megalakult a Budapesti Hídegyesület Stainlein Ede (Bécsben befolyásos főnemes) elnöklétével. Széchenyi (az ügy sikerét is szem előtt tartó szerénységből) alelnök lett.¹⁵⁴² 1832 áprilisában a két város is elfogadta az elképzelést. József nádor terveket, adatokat, térképeket biztosított a munkához. 1832 augusztusában Széchenyi már Angliában volt s csak november végén tért haza.¹⁵⁴³ 1833. március végén számolt be írásban a Hídegyesületnek. A jelentés angol mérnökkel tervezendő lánchíd mellett tette le a voksot; idézte Clark és Telford mérnökök a gyakorlat által már igazolt állítását: a híd nem okoz árvizet, s nem gátolja a jégzajlást sem. A jelentés, melyet – címével ellentétben – Széchenyi egyedül írt, bizonyította a lánchíd-terv pénzügyi realitását is; gyakorlatias és sikeres írás volt.¹⁵⁴⁴ 1833 decembere és 1834 áprilisa között Széchenyi ismét Angliában tartózkodott, ekkor már Vásárhelyi Pállal, a Duna-mappáció mérnökével. Hidak és üzemek mellett megnézte a birminghami hajógyárat is.¹⁵⁴⁵

Az országgyűlésen 1833. június végén Pest megye követe, Dubraviczky Simon tolmácsolta megyéje utasítását: épüljön Buda-Pest között állóhíd s az ügyet készítse elő országgyűlési bizottság. A javaslatot a rendek elfogadták s ezt tették a főrendek is július elején.¹⁵⁴⁶ A bizottság 1834 májusában adta le jelentését. E szerint az állóhíd az ország díszé lehet, a sikeres kivitelezést részvénytársasági forma segítheti elő. Annak érdekében, hogy a befektetett tőke megtérüljön, azt javasolta, hogy mindenki, aki átkel a hídon, fizessen vámot a vállalkozóval kötött szerződés időtartama alatt. Az előterjesztést 1835. január közepén tárgyalták s a nagy szervezőmunkát végző „hőst”, Széchenyit óriási ünneplésben részesítették. A nagy kérdés az volt, hogy fizessen-e a hídon a nemes is. A szavazásnál 34 „igenre” csak 10 „nem” jutott. Négy megye követei nem szavaztak. A közteherviselés hívei jelentős sikert arattak.¹⁵⁴⁷

Amikor 1835. január végén a főrendek is elfogadták a hidat vámmal együtt, Cziráky országbíró a konzervatív ellenzők oldaláról megjegyezte: az ország útjai rosszak, Buda és Pest között tíz hónapon át van hajóhíd, miért pont az állóhíd a fontos, amit 800 éve tud az ország nélkülözni. Széchenyi türtőztette magát, a munkára koncentrált. Kossuth a *Tudósításokban* megjegyezte: Széchenyi a viták alatt, közben sűrűn konferenciázott, rengeteget tett a háttérben is a sikerért.¹⁵⁴⁸

Alapvető kérdés volt, hogy a tárgyalások, szerződések, a végrehajtás munkáinál a kormányzat vagy az országgyűlési bizottság szerepe legyen-e döntő? Ebben átütő ellenzéki siker született, a munkálatok-

¹⁵⁴¹ SZIN IV. 1934. LVI. (Viszota bev.)

¹⁵⁴² Vö. CSORBA L., 2010. 157.

¹⁵⁴³ Angliában felkereste W. Tierney Clarkot, a híres hídtervezőt s megnézte több már felépült hídját. Útján hidak mellett gépgyárakat is meglátogatott. Clark mellett más kiváló tervezőket, építőket is megismert. Hazafelé, Párizsban ugyancsak hidakat tekintett meg. (SZIN IV. 1934. VIII. – Viszota bev., CSORBA L., 2010. 158. sköv.)

¹⁵⁴⁴ SZIN IV. 1934. LXIII. sköv. (Viszota bev.) VAJDA, 1947. 15. sköv., GERGELY, 2006. 89. sköv. A jelentés címe: Gróf Andrássy György és gróf Széchenyi Istvánnak a budapesti Híd-Egyesülethez irányzott jelentése, midőn külföldről visszatértek.

¹⁵⁴⁵ SZIN IV. 1934. XII. sköv. (Viszota bev.)

¹⁵⁴⁶ KLÖM I. 498. sköv., 538.

¹⁵⁴⁷ Uo. III. 146. sköv., IV. 113. sköv., 116. Kölcsény így érvelt a nemesi vámfizetés mellett: a kocsmában is fizet a nemes a meszely borért, miért ne fizetne az átkelésért? (Uo. 118. sköv., KÖLCSEY, 2011. 397. sköv.)

¹⁵⁴⁸ Uo. IV. 146. sköv., 151. sköv. A hídon fizetendő vámtarifák ügyében külön országgyűlési bizottságot rendeltek ki. (Uo. 183.) Ez 1835 decemberében a létező hajóhídon 1790–1808. között érvényes tarifát ajánlotta. Azt, hogy hány évig kell fizetni, az országgyűlés után a hidépítés részleteit tárgyalni hivatott országgyűlési bizottságra javasolták bízni. (Uo. V. 299.) A főrendeknél 1836. január végén többen jelezték, hogy a hajóhídon 1836-tól érvényes tarifák alacsonyabbak. Széchenyi viszont megvédte az országgyűlési bizottság javaslatát, s a magasabb tarifát az építkezés nagy kockázataival indokolta. A törvénybe József nádor kompromisszumos javaslata került: a két tarifa között legyen lehetséges az alku. (Uo. 428. sköv.)

nál az országgyűlésnek felelős bizottság szerepe lett elsődleges, a kormánynak csak a felügyeleti jog maradt.¹⁵⁴⁹

A Lánchíd-törvényt az uralkodó 1836. április 26-án fogadta el. A leirat királyi jóváhagyást szorgalmazott, amit a rendek elutasítottak, s a törvénybe végül csak a királyi törvényes felügyelet joga szerepelt. A törvény (1836:26. tc.) törvényes védelem alá helyezte a részvénytársasági vállalkozást s előírta, hogy mindenki fizessen hídvámot, igaz, hozzáfűzve: „ez esetben és következtetések nélkül”.¹⁵⁵⁰ József nádor közvetlenül az országgyűlés után az említett hídbizottságból egy albizottságot rendelt ki Széchenyi elnökletével, melynek feladata az építkezés közzététele s vállalkozók keresése volt. Széchenyi ezután bel- és külföldi újságokban hirdetett, személyes tárgyalásokat is folytatott, de megfelelő ajánlkozó nem akadt. Így 1836 októberében Széchenyi a befolyásos bécsi bankárhoz, Sina Györgyhöz (Georg Sina) fordult, felkérve a tervezett részvénytársaság szervezésére és vezetésére.¹⁵⁵¹ József nádor is támogatta Sina megbízását, s így a bankár 1836. október végén szavát adta Széchenyinek, hogy kézbe veszi az ügyet.¹⁵⁵² Egy ideig habozott a hivatalos ajánlat megtételével, aminek az oka váratlan és erős vetélytársak jelentkezése volt. A Wodianer Sámuel és fia cég az Arnstein–Eskeles, Pereira és Ullmann cégekkel együtt tervezte az építkezés megszervezését. Mögöttük állt Széchenyi régi rosszakarója, a nagy befolyású kormánypárti mágnás, Sztáray Albert, akinek hatására Pálffy Fidél kancellár és Cziráky Antal országbíró is gátolni igyekeztek Széchenyi törekvéseit.¹⁵⁵³

Sina 1837. május elején beadta ajánlatát, amit Wodianer és fia ajánlata követett június 9-én.

Az országos küldöttség első ülését 1837. június 9-én tartotta. Ezen Széchenyi bemutatta Sina tervét, majd ismertetésre került Wodianerék javaslata is. Sina jelezte, hogy a híd építése megoldható, de igen kockázatos s ezért kedvezményeket (például elsőbbségi jogot, száz évre vámszedési lehetőségként). Leszögezte, hogy csak olyan tervező és kivitelező jöhet szóba, aki már épített hidat. Vállalta az

¹⁵⁴⁹ Uo. IV. 413. sköv., 170. sköv. A hídnál mint közhasznú építkezésnél felmerült a kisajátítás kérdése is. Pest és Buda először kárpótlást kért a megszűnő hajóhidért, majd a vállalkozásnak biztosított szerződéses évek után követelték a híd tulajdonjogát. Az országos bizottság 1835. október végén, majd december 23-án a rendi országos ülés is a kötelező, közérdekű kisajátítás mellett döntött. A döntés elfogadtatásában Pestnél és Budánál Széchenyi is, József nádor is igen sokat tett. A városok lemondtak a tulajdonról s így feleslegessé vált a kisajátítási eljárás. (Uo. IV. 117. sköv., V. 299. sköv., 329, 428. sköv.) A kisajátítás kérdéskörét az országgyűlés (túlmenve a híd ügyén) tovább tárgyalta, kiterjesztve a vitát a közérdekű út-, vasút- és csatornaépítésekre is. Deákék újabb, fontos kérdésben kívánták elősegíteni a modernizációval járó fejlesztések feltételeit. Az 1836. február eleji kerületi ülésen Deák a közhasznú vállalkozásoknál is a híd ügyében kirendelendő országgyűlési bizottságot javasolta illetékessé tenni, azaz az országgyűlésnek felelős bizottság jogkörét kívánta növelni, megkerülve a kormányszerveket. Az ellenzéki manővert a kormányzat kivédte: a hídnál elfogadta az országgyűlési bizottság kiterjedt jogkörét, de általában a közcélú vállalkozásoknál ezt megtagadta. (Uo. 460. sköv., 651. sköv.)

¹⁵⁵⁰ A kirendelt országgyűlési bizottság joga lett a részvénytársaság által beadott tervek, költségvetések elbírálása, a vállalkozói szerződésben a vámszedés időhatárának meghatározása. A bizottság valóban kivételes, végrehajtó hatalmi jogköröket gyakorolhatott s csak a következő országgyűlésnek tartozott jelentéstételi kötelezettségekkel. A Lánchíd 1836-ig, a törvényig terjedő történetéhez vö. VISZOTA, 1935.

¹⁵⁵¹ Széchenyi a Sina bankár családot – már utaltunk erre – már régen ismerte. Sina György ismert volt korrektségéről és becsületességéről. Széchenyi már a DGT-nél együttműködött vele, majd 1833-tól Sina lett a bankárja is. (KÖVÉR, 2006. 31. sköv., CSORBA L., 2010. 179. sköv.)

¹⁵⁵² SZIN V. 1937. 30.

¹⁵⁵³ SZIN V. 1937. LXIII. sköv., (Viszota bev.), 56. Vö. CSORBA L., 2010. 209. Széchenyi nagyon bízott Sina európai kapcsolataiban, s abban, hogy Bécsnek nyújtott államkölcsönei után előnyben lesz. Elképzelését azonban keresztezte az, hogy Metternich és vele a kormányzat inkább a másik nagyhatalmú bankár család bécsi képviselőjét, Rothschild Salamont preferálta. (Vö. KÖVÉR, 2006. 54. sköv.) Metternich egyébként is ellenezte a hidat, nem szimpatizált a gondolattal, hogy éppen Pestnél épüljön az első állóhíd a Regensburg alatti Duna-szakaszon. József nádor viszont – mint közismert – teljes erővel felkarolta a híd ügyét Széchenyi számos más tervével együtt. Megemlítendő, hogy korszakunkban a bécsi kormányzat fő hitelezői Sina mellett Rothschild, Geymüller és az Arnstein–Eskeles cégek voltak (FÓNAGY, 1998. 32.), és utóbbiak Rothschild és Wodianer mellett, Sina ellen léptek fel a híd-ügyben. (Az 1836–37-es fejleményekhez ld. még: DEÁK–LANIER, 2005. 31. sköv., VAJDA, 1947. 23. sköv.)

előkészületek költségeit (tervek, költségvetés) s azt, hogy a száz év leteltével jó állapotban adja át a hi-
dat, és tartalékalapot is képez.¹⁵⁵⁴

Wodianerék három írást is beadtak. Egyértelműen felkészületlenek voltak; a kiváló hídépítőt, az angol George Rennie-t csak 1837 közepén kérték fel, miközben Széchenyi már 1832-ben tárgyalta William Tierney Clarkkal és röviddel utána a Helytartótanács térképeivel és adataival is megismerkedett. Wodianerék nem vállalták az előkészítés jelentős költségeit, viszont jelezték, hogy – szerintük – a munka nem lett kellően meghirdetve, s így nincs konkurencia.¹⁵⁵⁵ Ezután a küldöttség több mint egy évig nem ült össze. A szervezők és tervezők dolgoztak, készültek a szakmai anyagok. Közben viszont kemény háttérmunka, sőt harc bontakozott ki. Sina természetesen T. Clarkot kérte fel a tervezésre, aki már 1837 őszén hosszú időt töltött Pesten az előmunkálatok jegyében. Széchenyi mindent megtett, mindenkit felkeresett, aki csak számíthatott az ügyben. Clarkot még Bécsbe is elvitte, sőt még Metternichnél is látogatást tettek.¹⁵⁵⁶

1837 novemberében néha úgy tűnt, Rennie tervét fogadják el. Wodianer pedig megpróbálta (kiemelt nyereség ígéretével) Széchenyit eltávolítani Sinától és Clarktól. Széchenyi természetesen megingathatatlan volt és decemberben már személyesen is dolgozott Sina készülő beadványán. Még a karácsonyt is e munkával töltötte.¹⁵⁵⁷

A vetélkedő bankárok 1838. február közepén közelíteni kezdtek a konzorciumi megoldás felé. Visszota úgy tudta, hogy Sina a részvények 1/6-át ajánlotta fel a vetélytársaknak. Wodianer február végén belement az üzletbe, jöllehet Sztáray Albert ezt erősen ellenezte. Később ki is lépett Wodianer társaságából.¹⁵⁵⁸

A nagy pesti árvíz egy időre megállította a munkálatokat. Széchenyi olcsó hitelt akart szerezni az árvízkarosult városnak, de Rothschild megelőzte, 400 ezer forintot biztosítva 4%-os, kedvező kamattal. Sina viszont adományként küldött 40 ezer-t. Pest és Buda megnyerése fontos volt, hiszen mindkét város választott polgárságánál voltak ellenlábasok is, akik sűrűn kellemetlenkedtek, eljutva akár Bécsbe is.¹⁵⁵⁹

Az országos küldöttség hosszú szünet után, 1838. augusztus 24-én ült össze. Bemutatásra került Sina munkálata, amit nem kis részben Széchenyi fogalmazott meg. Ebben Sina bejelentette azt is, hogy a Wodianer-társulás belépett az ő részvénytársaságába.¹⁵⁶⁰

¹⁵⁵⁴ A küldöttség 1839. szeptember 8-i összegző beszámolója: Írások II. 52. sz. (44. sköv.) A beszámoló mellett található a Sinával kötött 1838. szeptember 27-i szerződés, majd a küldöttség 20 ülésének jegyzőkönyve és az azokhoz készült 17 melléklet. Sina 1837. szeptember 3-i ajánlata: 2. sz. melléklet 62. sköv.

¹⁵⁵⁵ Az 1837. június 14-i bizottsági ülésen Széchenyi bemutatta azokat a lapszámokat, melyben a hirdetés 1836 júniusában és júliusában megjelent. Wodianer beadványát aláírták: Wodianer és fia, Ullmann Móric, Dietrich József, Sztáray Albert, Orczy Lőrinc és mások. Wodianerék kiemelték Sina „nyerészkedési” vágyát is, főként azt, hogy – úgymond – száz évig kívánja rabságban tartani a közönséget. Szerintük ötven év is elegendő lett volna a vállalkozás biztonságához. Ezt viszont adatokkal nem támasztották alá. Wodianerék kifogásolták, hogy Sina nem ad határidőt a munka kezdéséhez. (Nem is adhatott, amíg nem tisztázódott, kié a munka, ki készíthet részletes terveket.) Kiemelték, hogy ők nem kívánják a tarifát előre elhatározni, mivel az csak a teljes költségvetés esetében lehetséges. (Igaz, de ők is tudták, hogy az országgyűlés elvárja a vámtételek közlését, tekintettel a nemesi adómentesség ügyére. Egyébként Angliában és Európában is ekkora munkálatoknál a bekerülési költség mindenhol jelentősen meghaladta a tervezettet.) Wodianerék beadványai: uo. 3–5. sz. melléklet 65. sköv. Az országos bizottság 1837. június 11–14. közti üléseinek jegyzőkönyve: Írások II. 52. sz. – 50. sköv.

¹⁵⁵⁶ SZIN V. 1937. 117. sköv.

¹⁵⁵⁷ Uo. 133, 136, 194. Megemlítendő, hogy közben a *Századunkban* epés írás jelent meg Széchenyi és Sina terve ellen, megkérdőjelezve a híd szükségességét és azt, hogy hitelből kell-e építeni. A szerkesztőségi jegyzet pedig Wodianer ajánlatát méltatta. (Száz, 1838. január 19. 6. sz.)

¹⁵⁵⁸ SZIN V. 1937. 156, 160. Vö. CSORBA L., 2010. 212.

¹⁵⁵⁹ DEÁK-LANIER 2005. 36., SZIN V. 1937. 144. sköv.

¹⁵⁶⁰ Ezt Wodianer külön is bejelentette. Ld. Írások II. 52. sz. 98. sköv. Sina mellékelte nemcsak Clark, hanem Rennie terveit is. (Rennie összesen nyolc tervet nyújtott be, négyet függőhídra.) Lánchíd esetében 280 ezer font költséggel számolt, Clark viszont 300 ezerrel, amit a nagy árvíz után 350 ezerre emelt, utalva a jóval erősebb pillérek szükségességére. (Vö. Sina levelét az országos bizottsághoz 1838. szeptember 6. és Clark ahhoz mellékelte költségvetése: uo. II. 108. sköv.) Clark két függő-

Sina mellékelte (kellő nyomatékként) az általa szakértői munkára felkért J. Plews és S. Slater 1838. március 19-i szakvéleményét. A két (főként pilléripítésben neves angol szakember) Pesten élte át a jeges árvizet és frissiben, tapasztalataik birtokában összegezték álláspontjukat: a híd az adott helyzetben csakis függőhíd lehet, az építés helyét illetően is támogatták Clark második elképzelését. Plews és Slater megerősítették, hogy a szerszámok, vaselemek jelentős része és az építő szakemberek is Angliából hozandók. Magyarországon is lehetne jó hámorokat állítani – írták –, kiváló vasat gyártani, de erre nincs se idő, se pénz.¹⁵⁶¹

Sina beadványához „Felvilágosító Függelék” csatolt. Ebben számos külföldi híd példájára utalt: sok a kockázat és minimális a haszon. A százévnyi vámszedési időt is példákkal igazolta: így Franciaországban kisebb hidaknál is 99 év a kedvezményezetttség ideje. Egyesek kifogására, miszerint Magyarországon minden olcsó, megjegyezte: a szakmunkásokat Angliából kell hozni, az alapvető anyagokkal egyetemben. Utalt arra is, hogy a küldöttség kívánsága szerint cégének a hidat a száz év elteltével jó karban kell átadnia.¹⁵⁶²

A neves vízépítő mérnök, Vásárhelyi Pál cikksorozatában Clark tervezetét támogatta: lánchíd épüljön, de csak két pillérrel. Utalva a számos sajtóközleményre és mendemondára megjegyezte, jó lenne, ha szakkérdésekben csak szakértők nyilatkoznának, s a szerkesztők nem közölnének téves, rémhírkeltő írásokat.¹⁵⁶³

Sina Clark tervét támogató ajánlatát követően az országos küldöttség 1838. szeptember elején tárgyalta újból. Közös álláspont volt, hogy a nagy pesti árvíz után a Duna szabályozása nem halogatható tovább. Volt olyan küldöttségi tag, aki szerint a szabályozás után kellene hidat építeni, de ezt a küldöttség nem fogadta el.¹⁵⁶⁴ Másnap a küldöttség egy új tervezetet, Hoffmann Antal és Maderspach Károly nemrégien beadott munkáját is tárgyalta. Jónak látta ugyan, de utalva saját határozatára, miszerint a tervező csak hídépítésben gyakorlott szakember lehet, elvetette,¹⁵⁶⁵ majd döntött: kétpilléres lánchíd épüljön. Az ülésen kérdéseket tettek fel Clarkhoz, aki válaszában kollégája, G. Rennie álláspontjára is utalt;¹⁵⁶⁶ ekkor már Rennie is lánchidat ajánlott. Clark számos szakmai kérdésre is válaszolt, főként angliai példákat és adatokat említve. A küldöttség azt határozta, hogy Clark és Rennie tervei között a fő vállalkozó, Sina döntsön, mivel mindkettő gyakorlott és kiváló szakember. Ez egyértelműen T. Clark sikerét jelentette.¹⁵⁶⁷

Ezt követően a küldöttség több alkalommal a hídvám kérdésével, illetve Buda és Pest kárpótlásával foglalkozott. Nem csekély vita alakult ki, hiszen többen kiálltak a híd törvényben is említett 1790–1808. közti hajóhídi vámtételek mellett, mások viszont csökkentették volna a tarifát. A határozat Sina tervezetét fogadta volna el, azaz a magasabb tarifát. A kedvezményezetttség időhatárát is vita kísérte s a Sina-féle száz évvel szemben határozatba került a 90, illetve 97 év is. Vitát idézett még elő az, hogy a szerződést az uralkodóhoz jóváhagyásra terjesszék-e fel (ez volt a javaslat), vagy csak a felügyeleti jog gyakorlása érdekében. A határozat az uralkodói jóváhagyást fogadta el, amiből idővel még kemény vita kerekedett. A küldöttség által Sinával megkötött szerződést szeptember 24-én véglegesítették.¹⁵⁶⁸

híd-elképzelést nyújtott be, az egyik a Gellért-hegynél lett volna, az összeszűkülő Dunánál pillérek nélkül, alighanem igen veszélyes belógással. A másik terv, a kétpilléres lánchídé, a ma álló híd helyszínét jelölve meg. Sina ez utóbbit támogatta. A nyomaték kedvéért mellékelte T. Clark 1837. szeptember végi jelentését. A mérnök ebben jelezte, hogy 1832-ben és 1834-ben már járt a híd ügyében Pesten. Állást foglalt a kétpilléres függőhíd mellett. Garantálta, hogy jeges ár sem ronthatja el a jól épített pilléreket, melyek még jégtorlódást sem okoznak.

¹⁵⁶¹ Az országos küldöttség munkálatának 8. mellékleténél: Írások II. 52. sz. (83. sköv.)

¹⁵⁶² Uo. 75. sköv.

¹⁵⁶³ *Ath*, 1838. I. 18., 20.

¹⁵⁶⁴ Uo. 53. sköv.

¹⁵⁶⁵ Hoffmannék tervezete: uo. 10. melléklet, 98. sköv.

¹⁵⁶⁶ Rennie véleménye: uo. 83. sköv.

¹⁵⁶⁷ A bizottság szeptember 1, 7. és 8-i üléseinek jegyzőkönyve: uo. 53. sköv.

¹⁵⁶⁸ Vö. uo. 61. sköv.

Széchenyi természetesen izgatottan figyelt és feljegyzett minden érdemi fejleményt. Igen jó néven vette, amikor Dessewffy Aurél jelezte, hogy hídrészvényeket kíván vásárolni. 1838. szeptember elején pedig, amikor már szinte bizonyosnak látszott a lánchíd építésének kezdete, 12 évre kibérelte Ullmann Móric bankár házáat, amely éppen szemközt állt a híd kijelölt pesti hídfőjével, s így szó szerint kezdettől szemmel tarthatta a munkálatokat.¹⁵⁶⁹

Ezután közel nyolc hónap telt el az uralkodó döntéséig, s ez az időszak tele volt Széchenyi, Sina és az építkezésben érdekelték számára várakozással, kétségekkel és reményekkel, az ügy bécsi elbuktatásának híreivel és álhíreivel. Széchenyi naplója – írója amúgy is rapszodikus, hullámzó kedélyű volt – jól mutatja a küzdelem drámaiságát.¹⁵⁷⁰

1839. február 19-én új, meglepő hír érkezett Bécsből. Az Arnstein–Eskeles bankárház új építési ajánlatot nyújtott be közvetlenül az Államkonferenciához. Wodianer, aki ekkor már a hídügyben Sina társa volt, jelezte: Eszterházy József és Szapáry Antal is benne volt a „játékban”, és szinte természetesen Sztáray Albert is.¹⁵⁷¹ Arnsteinék utalva arra, hogy a királyi „szentesítés” még nem történt meg, elismélték Wodianerék korábbi vádjait Sinával szemben, főként sokallva a 97 év szerződéses időt. Utaltak több megye véleményére és a közvéleményre is. (Mint a színházügyben, a hídnál is volt számos köznemesi, megyei politikus, akik az arisztokrata Széchenyivel szemben ellenszenvet tápláltak és időnként nemtelen vádaktól sem tartózkodtak, amit a titkosrendőrök örömmel és kajánsággal fogadtak.) A részvénytársasági formát nagyobb befektetést vállaló tőkés számára elfogadhatatlannak állították, s helyette államilag garantált, hosszúlejáratú hitelt ajánlottak. Itt érhető tetten az ügy megbuktatására irányuló kormányzati indíttatás: Arnsteinék tudták, hogy állami pénzügyi közreműködést Bécs bizonyosan nem fogadott volna el. Ha a nemes – írták Arnsteinék – feláldozza a vámfizetéssel privilégiumát, akkor előnyöket is látnia kell, amit Sina nem biztosít. Ők Sina lopás jellegű nyereségével szemben csak szolgálni kívánnak... Az adott helyzetben, többéves tárgyalások, tervezés és szakértői munka, a már pontonként véglegesített szerződés után Arnsteinék felületes, rögtönzött, vádaskodó „ajánlata” semmi más célt nem szolgált volna, mint a hídepítés elodázását, Széchenyi és Sina munkájának megsemmisítését, s az 1836-os törvény sutba dobását.¹⁵⁷² 1839. március 14-én Wodianer Móric jó hírt közölt: az Államkonferencia átengedi az ügyet.¹⁵⁷³

Aligha véletlen, hogy a hídelles ellenjavaslatokkal, támadásokkal párhuzamosan érkezett meg a megyékhez Nógrád megye körlevele. Március 4-én Ung megye közgyűlése már tárgyalta, s annak nyomán feliratban kívánta kérni az uralkodót, hogy ne hagyja jóvá a Sina-féle szerződést, függessze föl a kérdést a következő országgyűlésig. Az ellenzékiek ugyan jelezték, hogy a hídepítést az országgyűlés rendelte el, amit az ország hitelének sérelme nélkül akadályozni lehetetlen. A kormánypártiak viszont jelezték, hogy a szentesítés viszont uralkodói jog. Ung csatlakozott Nógrád megye indítványához.¹⁵⁷⁴

¹⁵⁶⁹ SZIN V. 1937. 201. sköv., 204.sköv., 207. sköv. A *Hírnök* melléklapjában, a *Századunkban* is nyomon követték a híd ügyét. 1838. szeptember 13–24. között négy részletben közölték a küldöttségi munkálat fő dokumentumait. A második közleményben a szerkesztő nem tudott ellenállni egy Széchenyi-ellenes durva kirohanásnak: Nem egyetlen ember érdeme a haladás, ne csináljunk belőle Istent... Mások is dolgoznak, igaz, „fecsegés nélkül”, csendben...

¹⁵⁷⁰ 1838. november vége: hír Bécsből, a Magyar Kancellárián átment a híd ügye. Széchenyi december 11-én levelet írt József nádornak és Metternichnek. December 13-án hír jött Bécsből: az uralkodó az ügyet a következő országgyűlésre teszi át. Másnap Sinától jött hír: nincs minden veszve, a Kancellárián Bartal György tanácsos támogatja a hidat. A szentesítés érkezett az új hír: az Államkonferencia előkészítő ülésén átment a híd ügye. Széchenyi levelet írt Kolowrathoz: ne tegyék át az ügyet a következő országgyűléshez. (SZIN V. 1937. 224. sköv., 228.) Még Sinát is elküldte Bécsbe Kolowrathoz és Metternichhez is. (Uo. LXVII. – Viszota bev.)

¹⁵⁷¹ Uo. 242, 247.

¹⁵⁷² Vö. Takáts-h. 8717/a, b. Érdekes viszont, hogy Arnsteinék a híd bekerülési költségét s a várható bevételt jobban becsülték meg, mint Sina. Sina 4,2 milliós költséggel és évi 250 ezer forint bevétellel számolt, míg Arnsteinék 6,3 millióval és 400 ezerrel. (DEÁK-LANIER, 2005. 59. sköv.)

¹⁵⁷³ SZIN V. 1937. 253.

¹⁵⁷⁴ Takáts-h. 8219/d.

Nógrád ez idő tájt mérsékelt ellenzéki, alkotmányvédő állásponton volt, közgyűlésén a kormánypárt mégis át tudott törni, ami mögött természetesen főként a nemesi adómentesség védelme állt.¹⁵⁷⁵ Pest megyében viszont elutasították a nógrádi átíratot, bár például Kovács György volt alispán és társai a hídtörvényt eleve rossznak tartották, a Sina-féle szerződést pedig még rosszabbnak. Miért nem a nemzet épít, miért adjunk egy görögnek ekkora hasznot és miért adóztassuk meg a nemzetet? A jellemzően demagóg érvek után a többség védelmébe vette a hidat. Földváry Gábor alispán, aki a színházügyben élesen szemben állt Széchenyivel, egy-két kritikát megfogalmazott a Sina-féle szerződés kapcsán, de az építkezést támogatta, védte. Ugyanakkor kiemelte, hogy az országos küldöttségnek nem lett volna szabad a szerződés királyi jóváhagyásáért folyamodnia. Széchenyi kiválóan beszélt: kilenc év előtt senki sem hitte volna, hogy el lehet jutni idáig, de sikerült. Az állítólagos hatalmas haszonhoz megjegyezte: aki részesedni kíván belőle, bátran vehet részvényeket. Végül vállalta a felelősséget, ha később is drágának találja a közvélemény a hidat. Nagy éljent kapott, s a megye feliratban kérte, hogy a király hagyja jóvá a szerződést. Ezt a megyékkel is közölte.¹⁵⁷⁶

Széchenyi inkább már az ellentmondó bécsi hírekre figyelt s kevésbé az irigy és rosszindulatú megnyilvánulásokra. Március 25-én Deák érkezett Pestre rossz hírrel: becsapják Széchenyit, a híd ügye bukni fog... Pár nap múltán a „Nádor” gőzhajó fut be Bécsből új hírrel: Sina kapja az építést. Kicsivel később József nádor úgy értesült, hogy a kormány eltolja a híd ügyét az országgyűlésre. Április 12-én Széchenyi azt kénytelen a naplójában rögzíteni, hogy Metternich, Kolowrat és Lajos főherceg az ellenpártot erősíti. Siet Bécsbe, tenni, ami tehető. Április 28-án Metternichnél tölti az estét. 30-án ismét a kancellárnál jár, aki szokása szerint hosszú monológban leckéztette: a hídügy kormányzati kérdés, Széchenyi rossz alapokon áll. Metternich szerepet játszott, hiszen ismerte az Államkonferencia állásfoglalását, mely szerint a szerződéses évek 87-re csökkentése után a kormányzat végül elfogadta Sina szerződését.¹⁵⁷⁷

Szinte bizonyos, hogy József nádor hathatós támogatása nélkül (ne feledjük, a Habsburg-család tagja volt és a hídügyi országos küldöttség elnöke is) a siker, a kormányzati beleegyezés aligha valósult volna meg.

A szerződés uralkodói elfogadása után már „csak” az országgyűlési tudomásulvétel volt hátra. Elvileg ugyan nem volt miről érdemben tárgyalni, hiszen 1836-ban az országgyűlési küldöttséget lényegében teljes intézkedési jogkörrel ruházták fel, beleértve a szerződés megkötését is. Ez megtörtént, majd az

¹⁵⁷⁵ Nógrád indítványát mások mellett Zólyom és Zemplén megyék is támogatták. A hosszú időn át az ellenzék biztos pontjának számító Zemplén feliratában (a királyi főfelügyeleti jogra utalva) kérte a hídügy elnapolását. (Hírnök, 1839. március 4. – 18. sz.)

¹⁵⁷⁶ Az 1839. március közepi közgyűlésről: Takáts-h. 8219/e, f. Vö. *Hírnök*, 1839. április 4. – 27. sz. A cikkíró (a *Hírnök* korábbi Széchenyi- és hidellenes íásaival ellentétben) szomorúan látta, hogy több megye felírt a hídtörvény végrehajtása ellen. Bars május 1-jén Pest körlevelét támogatta. (Takáts-h. 8742.) A kegyelemadófést Nógrádnak Deák Ferenc adta: Zala közgyűlése a körlevelet (uralkodói döntés kérését) törvényellenesnek minősítette. (Zala április közepi közgyűléséről: uo. 8221/a.) A nógrádi akcióhoz lásd még: SZIN V. 1937. LXVII. (Viszota bev.), VAJDA, 1947. 25. sköv. A feszült időszakhoz vö. még: SZI lev. II. 1890–1891. 634. A besúgók „természetesen” a híd ellentáborát igyekeztek erősíteni. Egyikük (Ossetzky) Széchenyi népszerűségének csökkenésén örvendezett. Szerinte Sina félmilliót ajánlott jutalékként Széchenyinek. Helyeselte volna, ha az uralkodó nem hagyja jóvá a Sina-féle szerződést, s inkább a két város építene hidat erős kormányzati felügyelet alatt. (Takáts-h. 8505.)

¹⁵⁷⁷ Vö. SZIN V. 1937. 261. sköv., 273. sköv. Az uralkodó hivatalosan május 14-én döntött a szerződés aláírásáról, amit hamarosan Sina is közölt levélben Széchenyivel. (Uo. 280.) Széchenyi levele Sinához: 1839. május 16. (SZI lev. II. 1890–91. 655., vö. VAJDA, 1947. 26.) Az országos küldöttség és Sina közötti szerződés egy ponton módosult. Az Államkonferencia „a rend kedvéért” lealkudta a kedvezményezettség idejét 87 évre. A szerződés szerint a 87 év elteltével a hídnak nemzeti tulajdonba kellett kerülnie. A hídon a szerződés mellékletét képező jegyzék alapján kellett mindenkinek fizetnie: egy magányos gyalogos egy krajcárt, hátán teherrel kettőt, egy lovas négyet; egy kis (kétmarhás) kocsi nyolcat, teherrel 14 krajcárt és így tovább. A szerződés: Írások II. 52. sz. (45. sköv.) Megemlítendő, hogy Gáll Imre újabb kötetében a Sinával kötött szerződés lényeges pontjaként állítja, hogy abban szerepel a kikötés: a 87 kedvezményes éven belül új híd a Lánchídtól mindkét irányban 8-8 mérföldre nem épülhet. Az imént említett szerződésben, amely az országgyűlési irományban olvasható, e kikötés nem található. Vö. GÁLL, 2005. 34.

uralkodó elfogadta. Elkezdődött a kivitelezés előkészítése és szeptemberben a munka is elindult. Ennek ellenére várható volt, hogy az ellentábor tesz még egy kísérletet a nagy vállalkozás megtorpedózására.

Széchenyi természetesen nem volt tétlen Pozsonyban, az országgyűlésen sem. Az utolsó pillanatig, a szerződést „teljes erejűnek” nyilvánító törvényig folytatatta szokásos, energiát és pénzt nem kímélő háttérmunkáját. Együtt ebédelt például az ellenzék vezéreivel, többükkel folytatott hosszas megbeszéléseket. Sedlnitzky közvetlenül a királynak jelentette Széchenyi „népszerűsködő” törekvéseit.¹⁵⁷⁸

A híd ügye az országgyűlésen először 1839. december közepén került elő kerületi ülésen. Ekkor a sérelmek és kívánatok között sorra került Ung megye beadványa, mely szerint a Sinával kötött szerződés káros, s a jövőben országgyűlési választmány ilyen nagy felhatalmazást ne kaphasson. A kérdést elnapolták.¹⁵⁷⁹

Az érdemi vitára a rendeknél 1840. március közepén került sor. Több követ is jelezte kisebb-nagyobb fenntartásait, bírálták az országos küldöttség döntéseinek egy részét, de a megkötött szerződés érvénytelenítése nem merült fel. A nyitrai Marczibányi Antal jelezte, hogy küldői jobban szerették volna, ha országgyűlési ajánlással épül a híd, de a már létező szerződést elfogadták. A somogyi Somssich Miklós főleg azt emelte ki hibaként, hogy a küldöttség nem csökkentette a hídvám-tételeket. Beöthy Ödön a konkurencia kizárását róta fel, s főként azt (ebben számosan értettek vele egyet), hogy a küldöttség jóváhagyásra terjesztette fel a szerződést Bécsbe; magát a szerződést érvényesnek tartotta. Klauzál Gábor – ezúttal kissé doktriner módon, a részletek ismerete nélkül – kifogásolta, hogy két hasonló értékű ajánlat közül, szerinte versenyellenesen Sináé lett elfogadva; néhány mondattal később ő maga jegyezte meg: a két ajánlattevő egyesülése versenyellenes... Ő is kiemelten hibáztatta a jóváhagyásra való felterjesztést. Deák szava itt is sokat nyomott a latban. Megkérdezte, már szavazás közben, hogy kell-e itt egyáltalán törvény? A szerződésen változtatni nem lehet, hacsak nem kívánjuk az ország hitelét lerontani. Nem támogatta azt sem, hogy a küldöttség esetleges hibáit megemlítsék a törvényben. Ezt Klauzál is elfogadta. A március 24-i országos ülés nem változtatott.¹⁵⁸⁰

Az 1840:39. tc. a Sinával kötött szerződést teljes erejűnek nyilvánította. Széchenyi közel tízéves küzdelme eredménnyel zárult.

A hídpillérek építéséhez szükséges zárógátak építése, a cölöpök (hétezer darab) leverése 1840. június végén kezdődött.¹⁵⁸¹ Az ünnepélyes alapkőletétel 1842. augusztus 24-én kerülhetett sorra, igen ünnepélyes körülmények között.¹⁵⁸² Végül is a Lánchíd bekerülési költsége 6 millió 244 ezer forintra rúgott s ez 1870-re térült meg a befektetőknek. (20 év alatt 8,3 millió volt a vámbevétel, amiből leszámították az üzemeltetési, karbantartási költségeket.) A vállalkozás nem volt egyértelműen jól jövedelmező, mivel évi 4-5%-ot eredményezett, szemben a korban általános 6%-os kamattal. Megemlítendő még, hogy Sina az építkezéshez tíz évre megelőlegezett hárommilliót. (1870-ben, a kiegyezés utáni magyar állam nem kívánt többé magánhidakat s ezért megvásárolta a Lánchidat.)¹⁵⁸³

1848 közepén lényegében már készen állt a híd. Hentzi tábornok a budai vár ostromakor fel akarta robbantani, amit a kivitelezést akkor már évek óta irányító Adam Clark (a tervező névrokona) akadályozott meg. Az átadásra végül 1849. november 21-én került sor, s milyen az élet: a Döblingben lévő

¹⁵⁷⁸ Takáts-h. 8331, 8947.

¹⁵⁷⁹ STULLER, II. 624. sköv.

¹⁵⁸⁰ Uo. II. 837. sköv., 845. sköv., Jkv. 2–3., 286. sköv. A hangnem a rendeknél végig mérsékelt volt, éles kifakadások, gyanúsítások nem fordultak elő. (Vö. DA napló 93. sköv., Takáts-h. 9160.) A Sina-féle szerződés becikkelyezését szolgáló rendi üzenet és törvényjavaslat: Írások III. 180. sz. (142. sköv.) A főrendek érdemi változtatást nem kívántak. A feliratba Sina kívánságára kérésként bevették, hogy az Angliából behozandó vasszerkezetek kapjanak vámmentességet. (Vö. Írások III. 208. sz. – 180. sköv., IV. 296. sz. – 10. sköv.) Az 1840. május 9-i utolsó felirat: uo. IV. 473. sz. (225. sköv.)

¹⁵⁸¹ VAJDA, 1947. 29.

¹⁵⁸² ZELOVICH, 1899. 29. sköv. Az ünnepélyes pillanatot Barabás Miklós örököltette meg közismert festményén.

¹⁵⁸³ DEÁK-LANIER, 2005. 53. sköv.

Széchenyi nem mehetett át elsőként a hídon, az avatáskor Sina és A. Clark Haynauval voltak kénytelenek ezt megtenni.¹⁵⁸⁴

VASÚT- ÉS CSATORNATERVEK, TÖRVÉNYEK

Az országon belüli áruforgalom szélesítése, a belső piac erősítése, a jobb infrastrukturális kapcsolatok biztosítása az örökös tartományokkal út, majd vasútépítéseket, hajózható csatornákat követelt. Lépni kellett, ha a lemaradást nem akarta az ország vélegessé tenni.

A rendszeres bizottsági munkálatok során a kereskedelmi operátum utak építését, a meglevők korszerűsítését és fejlesztését szorgalmazta. A megyéknél szerteágaztak a vélemények, számos ötlet merült fel, főként az államkincstárra számítva. Bécs viszont akkor sem és később sem törekedett erősebben segíteni Magyarország felzárkózását az örökös tartományokhoz. A reformerek nehéz pályára kényszerültek, de tették a dolgukat, remélve a körülmények és érdekérvényesítő képességük kedvező változását. A kereskedelmi operátum egyébként 12 fő vonalat jelölt ki, akár út-, akár vasút-, akár csatornaépítésekhez. A vasútépítés felvetésében a magyar politikusok gyorsan reagáltak az európai fejleményekre. 1830-ban létesült Európában az első gőzvasút, s kevéssel ezután Wenckheim József már indítványozta a Pest–Szolnok-vasútvonalat. Komáromy Péter társulati alapon fogott volna az építkezésekhez.¹⁵⁸⁵

Az örökös tartományokban 1836-ban készült el az első, a még lóvontatású Linz–Budweiss közti vasút (Sina és Geymüller bankárok vállalkozásaként). 1838-ban követte ezt a Bécs–Wagram-vonal (már gőzvasútként) Szilézia, sőt Lemberg felé irányuló tervekkel. E terveket a bécsi kormányzat már 1830-ban elvben engedélyezte. Itt már Sina nagy konkurens ellenfele, a Rothschild bankház volt a fővállalkozó. Ezen a vonalon állt Gänserndorf, ahonnan a Pozsonyból Bécs felé utazók 1839-ben már vonatra szállhattak át.¹⁵⁸⁶

A Magyarországon tervezett és szorgalmazott fejlesztésekhez szükséges közérdekű kisajátítások és kárpótlások ügyét nem felejtette el az 1832–36-os országgyűlés. Ezt a Lánchídnál már érintettük. Az 1836. február 3-i kerületi ülésen a szabolcsi Vay József egyértelműsítette: ha közcélú vállalkozásokat akarunk, rendelkezni kell a közérdek esetén kötelező erejű kisajátításról. Kossuth lelkesen kommentálta lapjában a kérdést: ha csak ez az egy törvény születik meg, már nem volt hiába az országgyűlés. Deák a kisajátítás és kártalanítás mellett azt is szükségesnek látta, hogy a vállalkozók közcélú létesítmények használatáért mindenkitől bért szedhessenek.¹⁵⁸⁷ Az országgyűlés (a reformellenzék nyomatékos kívánságára) kísérletet tett a közcélú munkálatoknál a végrehajtó hatalom korlátozására és a közérdekű munkálatokkal kapcsolatos szerződések megkötését, a kisajátítások elrendelését az országgyűlésnek felelős küldöttség kezébe kívánta tenni. A főrendi üléseken viszont a többség erőteljesen kiállt a végrehajtó hatalom jogosítványai mellett. Széchenyi a rendek mellé állt, kiemelve: Ausztriában korlátlan a kormányzati hatalom, Magyarországon viszont korlátozott. Hozzáfűzte, hogy az USA-ban a kisajátításokról csak a törvényhozás dönthet.¹⁵⁸⁸ Az uralkodó leiratában örömét fejezte ki, hogy az országgyűlés fontos, a kereskedést és közlekedést segítő törvényeken munkálkodik, de ragaszkodott a végrehajtó hatalom

¹⁵⁸⁴ Uo. 67., VAJDA, 1947. 41. sköv.

¹⁵⁸⁵ BARTA, 1964. 92. sköv., Az operátumok és a közlekedés témaköréhez: VÖLGYESI, 2002. 100. sköv. A kereskedelmi operátumban kijelölt közlekedési vonalak: KLÖM V. 458. (Barta István 9. sz. jegyzete.)

¹⁵⁸⁶ Vö. KLÖM V. 468. (Barta István 10. sz. jegyzete), uo. 664. (Barta István 21. sz. jegyzete), CSORBA L., 2010. 208. sköv., KAPOSI, 1998. 229. sköv.

¹⁵⁸⁷ KLÖM V. 452. sköv.

¹⁵⁸⁸ Uo. V. 599. sköv.

jogköréhez.¹⁵⁸⁹ A rendek először még élezték a helyzetet, Kossuth szavaival életkérdést láttak a kisajátítások vezényletében, ahol (tulajdonról lévén szó) mellőzhetetlennek tartották a nemzeti befolyást.¹⁵⁹⁰

A torontáli Hertelendy Miksa mentette a menthetőt, mivel törvényt kívánt hozni. Javasolta, hogy a közlekedési fő vonalakat az operátum javaslata szerint jelölje ki az országgyűlés, de a következő országgyűlésig a közhasznú munkák bonyolítása legyen kormányzati hatáskörben. A fő vonalak kiegészítését indítványozta a magyar tengerpartig menő vonallal, hozzátéve: ne a trieszti kikötő érdeke legyen az alap, nem kell örökös szolgaság. Deák az április végi országos ülésen elfogadta a végrehajtó hatalmi jogkör kérdésében a vereséget, de egyben kiöntötte elkeseredettségét és mérgét is: „...Fenyegettetni halljuk magunkat, hogy ha a nemzetnek eme világos júsát a kormánynak át nem adjuk, s örökre el nem vesz-tegetjük, semmi sem lesz a törvényből... Olly ellenvetés, melly le nem ver ugyan, de megrázkódtat.”¹⁵⁹¹

A leiratban Bécs valamelyest enyhítette a helyzetet, kitarzott a végrehajtó hatalom jogainak épsége mellett, de ugyanakkor elfogadta a rendek által javasolt útvonalakat. A rendek viszont azt kérték, hogy a végrehajtás ügyében a törvény csak a következő országgyűlésig legyen hatályos. Ezt Bécs elfogadta. (Az ideiglenesség véglegessé lett, 1839–40-ben az országgyűlés az éles jogvédő viták közepette nem vette elő a kérdést.)

Az így véglegesült törvény az 1836:25. tc. lett. A törvény magánvállalkozók, társulatok, társas vállalatok számára törvényes védelmet és kedvezményeket biztosított, ha közhasznú közlekedési munkákat vállaltak. Így a törvényhatóságok, városok kötelesek voltak e munkákat segíteni. A közlekedési útvonalba eső földeket, épületeket kárpótlással ki lehetett sajátítani. A kisajátítások helyét, mértékét a kormányzat lett hivatott megjelölni, ugyanakkor az értékbecslés és a kártérítési összeg megítélése törvényhatósági feladat lett. A megépült létesítmények használati díját a vállalkozás állapíthatta meg, azt pedig, hogy a díjfizetés milyen időtartamban érvényes, a kormányzat.¹⁵⁹²

Még tartott az országgyűlés, amikor a Lánchíd tervével foglalkozó Sina György már engedélyt kért és kapott a Bécs–(Bécsújhely–Sopron)–Győr-vasútvonal előmunkálataira, majd 1837. február elején elnyerte a Bécs–Bruck–Győr-szakaszra a koncessziót. Ekkor már ígéretet tett a vonal Budáig folytatására is. A tervek között szerepelt a Győr–Pozsony közti esetleges szárnyvonal is. A távlati elgondolások közt volt egy Magyarországon át Trieszt felé leágazó vonal is. Ezt a tervet erősen keresztezte az, hogy egy trieszti vállalkozás Trieszt–Graz–Bécs tervét Sina átvállalta, kerülve a konkurenciát.¹⁵⁹³

Sina Bécs–Győr–Buda tervével szinte párhuzamosan kért engedélyt az Ullmann vállalkozói csoport, háttérben a Rothschildokkal a Bécs–Pozsony(–Pest–Szolnok–Debrecen)-vonalra. 1838 elején már

¹⁵⁸⁹ Uo. 622.

¹⁵⁹⁰ Vö. 1836. április 26-i kerületi ülés: uo. 663. sköv.

¹⁵⁹¹ Deák beszéde: uo. V. 665. sköv., KÖNYI, 1882. 214. Az ezt követő főrendi ülésen az országbíró élesen kérdezte: a rendek országos választmányának igen, de a királynak nem hajlandók alávetni magukat? Így – igazolva Deák szavait – nem lesz törvény. A főrendek zöme egyetértett, az operátumban adott fő vonalak megjelölését pedig csak kérvényezni kívánták. A rendek ebben nem engedtek. (Uo. 668.)

¹⁵⁹² A közlekedés-fejlesztés, út-, vasút-, csatornaépítések alapfeltételét jelentő törvény (Európában is az elsők közt rögzített preferált útvonalakat és szabályozta a kisajátítást) alaptörvény lett: ilyen munkálatoknál kihagyhatatlanná lett. (Vö. 1840:10. tc. a vizekről és csatornákról, 1840: 38. tc. a Duna–Tisza-csatornáról.) A kortársak vasúttörvénynek nevezték. E tekintetben is egyike volt Európában az elsőeknek. (GERGELY, 1982/A. 20.) Ami a törvénybe foglalt útvonalakat illeti, lényegében a kereskedelmi operátum javaslatai ismétlődtek meg nem jelentéktelen korrekcióval: az operátumban 12 vonal szerepelt (Vö. KLÖM V. 458. – Barta István 9. jegyzete), a törvénybe viszont bekerült egy 13. (Sziszek–magyar tengerpart). Másfelől míg az operátum részletezte a végpontok közötti fontosabb településeket, a törvény csak a végpontokat rögzítette. Az igazán jelentős következménye annak lett, hogy az operátumban álló Pest–Győr–Bécs-vonal helyébe „Pest–Bécs felé az országhatárig” vonal került, ami lehetővé tett Győr–Bécs, illetve Pozsony–Bécs vonalvezetést is. E magyar érdekeket szolgáló, Pest centrumú hálózati terv törvénybe ment ugyan, ám hamarosan egyértelmű lett: a bécsi kormányzat képtelen volt a birodalmi érdekeket és a magyar érdekeket is szolgáló gondolkodásra s a közlekedés-fejlesztésben sem kívánta Magyarországot egyenjogúsítani, felzárkóztatni.

¹⁵⁹³ ÚJHELY, 1910. 47. sköv.

megkapták a felmérésre az engedélyeket.¹⁵⁹⁴ Bécs ekkor még Sina Bécs–Győr vonalának megépítését is kedvezőnek ítélte meg.

Sina, érzékelve az erős konkurenciát, gyorsított és 1839 elején már belekezdett a Bécs–Bécsújhely(–Trieszt)-vonal építésébe, melyet 1841-re be is fejezett, sőt Gloggnitzig jutott. Közben Rothschildék kérelmével párhuzamosan koncessziót kapott – mint említettem – a Bécs–Győr-vonalra is és 1839 áprilisára el is készült a Bécs–Bruck-szakasszal és készültek a tervek Győrön át Budáig.¹⁵⁹⁵

Sinánaknak eleinte segített az, hogy Győr centrális pont volt a gabonakereskedelemben, de még fontosabb volt az, hogy a Bécs–Győr–Buda-vonaltól könnyebb lehetett esetleg a flumi magyar tengerpart-hoz való kapcsolódás. Ez számos támogatót biztosított.¹⁵⁹⁶ Az 1839–40-es országgyűlés viszont már a Duna-balparti vasutat támogató többsége – mint látni fogjuk – és a kormányzati szándék is keresztelte Sinák céljait. Bécs szándékait jól jelzi a Sina által épített Bécs–Gloggnitz-vasútvonal 1841-es államosítása s vele a Gloggnitz–Graz–Trieszt-vonal preferálása.¹⁵⁹⁷

1838 végén, 1839 elején Sina terve még jól állt. Ahogy készültek azonban a megyei követutasítások, úgy romlott Sina és az őt támogató, segítő Széchenyi helyzete vasútügyben. A Lánchíd kérdése – láttuk – sokakat tántorított el tőlük. A követutasítások még elsősorban a megyék földrajzi elhelyezkedése okán, kevés indulattal, de együttesen már inkább a bal parti vasutat helyezték előre. Közben az Ullmann–Rothschild-csoport megnyerte ügyének Pest városát, ahonnan őket támogató küldöttség utazott Bécsbe.¹⁵⁹⁸ Sina, észlve a növekvő népszerűtlenséget, kedvét és türelmét veszítette olyannyira, hogy, már-már a Lánchíd munkálataiból is ki akart lépni. Széchenyi nehezen tartotta benne a lelket, utalva József nádor támogatására.¹⁵⁹⁹

Ullmannék és országgyűlési támogatóik ügyes és ravasz módon indították el az ügyet Pozsonyban. A nagytömegű országos, megyei és városi alkotmányos sérelmek és kívánatok sorában, eldugott helyen szerepelt Pozsony város kérelme. Ebben utalt korábbi felírására, ismét kérte, hogy az úgynevezett Északi Vasúttársaság, azaz a Rothschild-csoport Bécs–Szilázia–Galícia-vonal tervéhez kapcsolódó szárny-vonalat építhessen a Bécset már vasúttal összekötött Gänserndorftól Pozsonyig.¹⁶⁰⁰ E rövid, ám igen kifizetődőnek ígérkező szakaszhoz kapcsolódott aztán a bal parti vasút terve Pestig, sőt Debrecenig.

A Gänserndorf–Pozsony-vonal csak igen erőltetetten illett bele az 1836:25. tc-ben rögzített vonalakba, nem jelentett rövid és racionális Bécs–Pozsony-szakaszt sem, ráadásul a Magyarországot elkerülő, birodalmi érdekű Bécs–Szilázia–Galícia-vonal érdekeit szolgálta. A Bécs–Győr–Buda-vonal műszakilag előnyösebbnek tűnt (még a Vértest mint természeti akadályt is számítva) s mindenben megfelelt az

¹⁵⁹⁴ SZIN V. 1937. 176. (Uo. Vizsota 10. jegyzete), Száz, 1838. április 16. (31. sz.), CSORBA L., 2010. 208. sköv.

¹⁵⁹⁵ DEÁK–LANIER, 2005. 76. sköv. Még 1838. október elején megalakult a Bécs–Győr Vasúttársaság és megtartotta első közgyűlését. A kibocsátott részvényeket egyetlen nap alatt elkapkodták. (KLÖM VII. 398. – Pajkossy G. S. jegyzete, DEÁK–LANIER 2005. 69. sköv.) A 25 ezer részvényből a Bécsnek fenntartott 5500 darab kelt el azonnal. A Helytartótanács Sinák terveit elküldte az érintett megyéknek, a Kancellária pedig 1839 elején megerősítette a társaság alapszabályát. (ÚJHELY, 1910. 47. sköv.)

¹⁵⁹⁶ A magyar reformerek egy ideig abban bíztak, ha előbb készül el a Bécsújhely–Sopron-vonal, már csak az Alpok nehezen leküzdhető hegyei miatt is előtérbe kerülhet a Magyarországon át vezetett flumi vonal a Bécsújhely–Trieszt-szakasszal szemben. (CSORBA L., 2010. 208.) Ez pusztá reménynek bizonyult, a jövő nem igazolta.

¹⁵⁹⁷ KLÖM V. 664. (Barta István 21. sz. jegyzete), DEÁK–LANIER, 2005. 76. A konkurenciaharc a kormánypárti *Századunkban* is megjelent. Először Horváth János cikkét közölték (1838. július 30.–augusztus 2. 61–62. sz.); a Sina és jobb parti vasútpárti szerző szakszerű cikkében jelezte, hogy a bal parti vasút jóval drágább, mivel négy mérfölddel (egy magyar mérföld – 8353 m, egy osztrák mérföld – 7586 m) hosszabb. Feltette a költői kérdést: vajon miért megy az út századok óta Pest-Budától Bécs felé Győrön át? A válaszirás Olgyay Gáspártól jelent meg szeptember 27-én. Jelezte, hogy Pozsony megye és város már felírt Bécsbe a Pozsony felé vezetett vasút érdekében, amit a király biztatóan fogadott. Azt viszont elismerte, hogy jogerős engedélye csak Sinának van.

¹⁵⁹⁸ DEÁK–LANIER 2005. 73. sköv.

¹⁵⁹⁹ Széchenyi levele Sinához 1839. augusztus 20. (SZI lev. II. 1890–91. 671. sköv.) Nem sokkal később Széchenyi is kénytelen volt jelezni Sinának: ügyük rosszul áll, Ullmannék háttér munkája sikeres. (Uo. 679. sköv.)

¹⁶⁰⁰ Sérelmek és kívánatok V. 15. p. (Írások II. 64. sz. – 160. sköv.)

említett törvény előírásainak. Ezt a hátrányt Ullmannék sikerrel törekedtek behozni a Pozsony–Pest–Debrecen-vonal ígéréteivel. E tervet Sina a Duna–Tisza hajózható csatorna (Pest–Szolnok, Pest–Szeged) építésének felvállalásával igyekezett ellensúlyozni. A két fél az éles konkurenciaharcnak megfelelően mindent megtett a másik lejáratására. Indulatokban és szenvedélyekben nem volt hiány.¹⁶⁰¹

A táborok először az 1839. december 6-i kerületi ülésen csaptak össze. A pozsonyi javaslatot Szluha Imre (a Jász-Kun kerülethől) az 1836-os törvénnyel összhangban lévőnek vélte, a borsodi Palóczy László szerint a törvénynek csak a jobb parti felelt meg, márpedig törvénnyel szembeszállni olyan hiba, amit számos megye követett el akkor, amikor a hídügyben az országgyűlési küldöttség által megkötött Sina-féle szerződés ellen lépett fel. Ez olaj volt a tűzre, hiszen a konfliktusos híd vita párhuzamosan még javában folyt. Deák elnapolta volna a kérdést, de egyben – tőle szokatlan módon – bizalmatlanságát fejezte ki az Ullmann-féle ígéretekkel szemben. Végül kiderült a többség álláspontja, 29:23 szavazataránnyal nyert a pozsonyi indítvány.¹⁶⁰²

A kerületi határozat után a felek az országos, illetve az azt követő főrendi ülésre készültek. Széchenyi nem adta fel, s a megyéknél törekedett új támogatók szerzésére, ezért írt például Ráday Gedeonnak is, segítségét kérve.¹⁶⁰³

Az ügydöntő rendi országos ülésre 1840. február végén került sor. A vitát és a döntést erősen befolyásolta a tárgyalat kerületi határozat mellett a sérelmeket és kívánatokat áttekintő rendi bizottság állásfoglalása, amely a Gäserndorf–Pozsony-vonal engedélyezése mellett szólt.¹⁶⁰⁴ A vitában a két oldal részletezte érveit. Pozsony megye értelemszerűen a bal parti vasutat támogatta, megismételve Ullmannék ígését: a vonal nem csak Pozsonyig, hanem Pesten át Debrecenig épül, sőt új elemként hozzátette, hogy Ullmann a Pozsony–Pest és a Pest–Debrecen-vonalat egyszerre fogja elkezdni. Az ellentétes álláspontot a békési Wenckheim Béla ismertette: a jobb parti vasút támogatandó már csak a Pesttől induló Duna–Tisza-csatorna terve miatt is. A harmadik álláspontot a bihari Beöthy Ödön vázolta fel: épüljön a bal parton vasút, de azzal a feltétellel, hogy a Gäserndorf–Pozsony-szakasz csak akkor vehető használatba, ha elkészült a Pozsony–Pest-szakasz is és elkezdődött a Pest–Debrecen-vonal munkálata. Ügyes húzás volt ez a bal parti vasút érdekében, hiszen több olyan megye támogatására számíthatott, melynek kétségei voltak, garanciákat és információkat vártak. Pest város szinte természetesen a bal parti vonal mellé állt, Győr város ugyancsak természetesen a jobb partit támogatta. Az utóbbi jelezte, hogy a bal parti vonal a Bécs–Csehország–Szilázia-vasút érdekét szolgálja. Klauzál Gábor középutasan próbált – a tőle szokatlan nehézkességgel és kétértelműséggel – nyilatkozni, de annyit jelzett, hogy a törvénynek a jobb parti vasút felel meg, de végül is a bihari záradékkal akár a bal parti vasutat is elképzelhetőnek tartotta.

¹⁶⁰¹ A személyes érdekek is nagy hangsúlyt kaptak. (Takáts-h. 8372/c.) Széchenyi is arra buzdította Sinát, hogy ő is mindent tegyen meg Ullmannék ellen és új fegyverként hangsúlyozza a jobb parti vasút és a Duna–Tisza csatorna összefüggését. (Széchenyi levele 1839. november 29. – SZI lev. II. 1890–91. 706. sköv.)

¹⁶⁰² STULLER, II. 582. sköv. Vö. SZIN V. 1937. 338. A Lánchíd-szerződés vitáinál Széchenyi és Sina ellenzői közel ennyi szavazattal rendelkeztek. A vasút- és hídügyek összefonódtak. Széchenyi naplójában a szenvedély harcáról írt az értelem ellen, megemlítve, hogy Deák, Klauzál és más jeles ellenzéki vezetők mellette és Sina mellett álltak és József nádort is felháborította a kerületi ülés. (Széchenyi levele Sinához 1839. december 7. – SZI lev. II. 1890–91. 710. sköv., vö. Széchenyi levele József nádorhoz 1839. december 8., uo. 712. sköv.) Megemlítendő, hogy az országgyűlésen a két pártot a vállalkozók származása szerint "Görög"-nek, illetve „Zsidó”-nak nevezték el. (SZIN V. 1937. 338., Takáts-h. 8403/e.) A rendőrspiclik azt remélték, hogy Ullmannék győzelme a Lánchíd bukását is maga után vonja. (Takáts-h. 8401/a, 8403/e.) Mindenesetre 1839. december közepén a bal parti vasút terveit nagy sikerrel állították ki a pozsonyi Redoute-ban. (Uo. 8407/c.)

¹⁶⁰³ A levélben leszögezte, hogy ő Sina támogatója, hiszen ő csábította magyarországi munkákra, s benne látja a legjobb s ráadásul becstelen bankár-vállalkozót. De Ullmann sem kell gátlolni – írta –, mert a bal parti vasút terve nem törvénytelen. Ő sem tudott azonban indulatai fölé emelkedni, s vádolt: önmagában a Gäserndorf–Pozsony-vonal (s félő, hogy csak ez valósul meg), Magyarország kijátszását és a „morva vasút” érdekeit szolgálja. Hasonló tartalmú levelet küldött Fáy Andrásnak is. (SZI lev. II. 1890–91. 717. sköv., 721. sköv.)

¹⁶⁰⁴ Írások III. 144. sz. (76. sköv.)

Deák jobban döntött. Ő is Széchenyiék oldalán állt, de látva az erőviszonyokat, nem szólt, nem vett részt a küzdelemben. Szavazatával viszont a jobb parti vasutat támogatta, még ha a siker reménye nélkül is.

A szavazásnál a bal parti vonalat 20, ellenzőit 19 megye támogatta, viszont a Beöthy-féle (érdemében a bal parti vasutat támogató) indítvány 13 szavazatot kapott, és az elnöklő perszonális feltette a kérdést: mivel a „bal partiak” (feltétellel vagy anélkül) többséget képeznek, kívánnak-e a „jobb partiak” a többséghez csatlakozni? Kívántak, győzött a Beöthy-féle javaslat, azaz a jobb parti vonal hívei elvesztették a csatát.¹⁶⁰⁵

Széchenyiék a főrendi ülésben sem reménykedhettek, mert egyértelmű lett, hogy a többség ott is a Beöthy-féle biztosítékokkal megerősített bal parti vonal mellett van. Valóban, a március 21-i főrendi ülésen a rendi határozatot a nagy többség hangos „Maradjon!” felkiáltással fogadta. Vécsey Miklós, szatmári főispán (a Sina-féle Duna–Tisza-csatornavállalkozás fő szervezője) fontosnak látta, hogy az ellenérvek is elhangozzanak: az uralkodó már engedélyezte a Bécs–Győr-vonalat, mely teljesen megfelel az 1836:25. tc-nek, a társulat részvényeit már eladták, s a fővállalkozó már jelentős összeget áldozott.¹⁶⁰⁶

Izgalmas kérdés, melynek megválaszolása még kutatásokat kíván: a Metternich által preferált Rothschild–Ullmann bankár csoport profit- és presztízserdekek által egyaránt mozgatott vállalkozását, melyet a szélsőségesen konzervatív és udvarhű, nagy befolyású Sztáray Albert és köre is erősen segített, miért támogatta a rendi tábla nagy többsége – szokatlan egységben a főrendi táblával úgy, hogy a reformerek vezéralakjai közül Deák, Klauzál és Bezerédj Széchenyiék mellett állt? Bizonyára közrejátszott ebben egyéni, a földrajzi elhelyezkedés által meghatározott megyei érdekek, továbbá a Lánchíd-ügyben „megsértett” nemesi adómentesség, amit számos érdekelt országszerte Széchenyi rovására írt, revánsot keresve bármi áron. Természetesen nem utolsó sorban említendő a Rothschild–Ullmann-csoport tőkeereje és országszerte végzett eredményes háttérmunkája.

A bal parti vasút támogatói – sikerük tudatában – megnyugodtak. Ám a „jobb partiak”, Széchenyiék még nem adták fel. A nyílt rendi és főrendi csatát elvesztve fortélyhoz folyamodtak, amihez a Duna–Tisza-csatorna ügy adott alkalmat.¹⁶⁰⁷

Beszédes József 1839-ben nagyszabású csatornahálózati tervet készített József nádor támogatásával. A terv része volt a Duna–Tisza-csatorna, melyet Szeged városa már az előző országgyűlésen kérelemként előterjesztett.¹⁶⁰⁸ A kérelmet Vécsey Miklós szatmári főispán felkarolta, és már az országgyűlés alatt

¹⁶⁰⁵ Az 1840. február 27–28-i országos ülésről: Jkv. II. 191. sköv., STULLER, II. 781. sköv. A rendi határozatot belefoglalták a sérelmek és kívánalmak sorát tartalmazó irományba. (V. oszt. 15. p. – Írások III. 163. sz. – 114. sköv.) Vö. SZIN V. 1937. 360. sköv. Besúgói vélemény szerint – lehetett ebben valami – Széchenyinek része volt a Beöthy-féle javaslatban; ha már elbukott a jobb parti vasút, akkor Ullmannék tervét legalább kössék feltételekhez, garanciákhoz. (Takáts-h. 9141.)

¹⁶⁰⁶ Széchenyi is szükségét látta, hogy megragadja a veszett fejse nyelét, s hosszasan beszélt: olyan ellentétek forrnak a teremben, hogy szinte pisztollyal kellene felfegyverkezni. Jelezte, hogy ő a népszerűtlen oldal embereként legalábbis a két vállalkozás céljainak, terveinek részletes vizsgálatát és elemzését kívánná. Bizalmatlanságát fejezte ki Ullmannék tervével szemben, amit igazoltnak látott a Beöthy-féle záradékkal. Végül dühében odavágta a többségnek (erősítve az ellentábor haragját): a bal parti társulat vezetői „magasabb, titkos hatalmak” szolgálói, nem az ország érdekeit nézik. Andrassy Károly replikájában Sinát minősítette hiteltelenné, hiszen a hídügyben már bizalmatlanságot keltett... Desseffy Aurél is felindultan rontott Széchenyinek, elutasítva bizalmatlanságát. (A főrendi ülés: Főrendi n. 222. sköv., Széchenyi beszéde: SZI besz. 1887. 157. sköv.) A főrendek által is támogatott rendi határozatot belefoglalták a sérelmekről és kívánatokról szóló ismételt összesített feliratra (Írások III. 260. sz. – 281. sköv. és 280. sz. – 324. sköv.) Itt az érvek sorában szerepelt az is, hogy a Gänserndorf–Pozsony-vonal segíti a magyar termékek, főként a borok kivitelét Bécsbe és Európába. A felirathoz csak hozzáfűzték az Ullmann-féle társulat nyilatkozatát, mely ígérte a kis vasúti szakasz összekötését a Pozsony–Pest–Debrecen-vonallal. Ezt követte a Beöthy-féle biztosító záradék.

¹⁶⁰⁷ A két nagy folyót összekötő hajózható csatorna már régen szerepelt a tervek között. A 18–19. sz. fordulóján megépült a Ferenc-csatorna összekötve a Tisza alsó szakaszát a jóval Baja alatti Duna-szakasszal, segítve a Bácska és Bánát termékeinek, főként a gabonának folyóvízi szállítását. 1805-ben Vedres István mérnök tervet készített Pest-Szolnok, Pest-Szeged csatornákról. József nádor támogatta a tervet, az Udvari Kamara és a kormányzat nem. A nádor 1810-ben és 1821-ben még kísérletet tett a tervek elővételére, de sikertelenül.

¹⁶⁰⁸ Vö. Írások III. 197. sz. (169. sköv.), 274. sz. (314. sköv.)

Pozsonyban, 1839. november elején megalakult a Pest–Szolnok és Szegedi Vízicsatorna Társaság 91 alapítóval, köztük Széchenyivel, akit hamarosan követett Sina is, mégpedig főreszvényesként és vállalkozóként is. Sinának azonban volt egy – akkor már reménytelen – kívánsága, feltétele: akkor vállalja az ügyet, ha nem lesz bal parti vasút. Sedlnitzky rendőrminiszter közvetlenül a királynak jelentette, hogy ez rossz benyomást keltett és általában is gyengíti Sina helyzetét.¹⁶⁰⁹ A tervet s főként a csatorna és a jobb parti vasút ügyének összekapcsolását József nádor támogatta. Aktív háttérmunkása lett az ügynek Wirkner Lajos, a Magyar Kancellária Pozsonyba delegált titkára, a kancellár fő bizalmasa.¹⁶¹⁰

Országgyűlésünkön a csatorna kérdése (Szeged említett kérelme után) nagyobb súllyal Klauzál Gábor külön előterjesztésében került terítékre, amely már a Vécsey-féle társaság tervezetét tartalmazta. Deák a részletek tisztázására kerületi választmányt javasolt, amit elfogadtak.¹⁶¹¹ A somogyi Somssich Miklós (Széchenyi és Sina törekvéseinek állandó ellenzője) nem támogatta a vállalkozást a közhasznú munkálatokhoz javasolt kedvezményekkel, főként az esetleges versenytársak garanciális időn belüli kizárásával. Pulszky megemlítette, hogy az USA-ban is kedvezmény, például kamatbiztosítás jár a közcélú munkálatokhoz, majd Klauzál szólt a társaságot segítő kedvezmények, illetve az ország érdekeit biztosító garanciák mellett. Deák egyenesen méltánytalannak nevezte a közcélú vállalkozásokat akadályozók érveit, Somssich érveit a teljes vállalkozási szabadság mellett elvetette, leszögezve, hogy egyértelműen állami feladat és jog a magántulajdon korlátozása közcélok érdekében, amint állami kötelezettség az ilyen vállalkozások ösztönző kedvezményezése is.¹⁶¹²

A jobb parti vasút hívei Wirkner tanácsára a következő országos ülésen, a csatornaügyben kerületi ülésen már elfogadott törvénytervezet tárgyalásánál tettek kísérletet olyan határozat hozatalára, amely paralizálja a bal parti vasút melletti, már feliratban is rögzített döntést.¹⁶¹³ Cselhez folyamodtak: április 22-én főrendi ülés zajlott, melyen a szólásszabadság, illetve politikai perek kérdését vitatták. A rendek és főrendek is nagy izgatottságban voltak, mindenki a nagy alku végét, eredményét várta, beleértve az örökválság engedélyezését és több, már felterjesztett törvényjavaslat bécsi elfogadását is. Ebben a helyzetben nem figyeltek a Duna–Tisza-csatorna-törvény tárgyalására a kerületi ülésen, s ezt kihasználva Nagy Pál tett javaslatot. A csatorna-törvénybe bele kellene foglalni azt, hogy Sina a csatornaépítés mellett köteles legyen a jobb parti vasút megépítésére is. Deák korrigált: a csatorna-törvényt nem kell vegyíteni a vasútüggyel, Nagy Pál javaslata kerüljön a törvényjavaslat mellé külön feliratban. Így történt, s az általános figyelmetlenség közepette a jobb parti vasutat segítő javaslat határozattá lett.¹⁶¹⁴ Másnap még mindig teljes dekoncentráltság közepette az országos ülés is simán elfogadta a határozatot.¹⁶¹⁵

A főrendi tábla elnöke, József nádor bizonyára be volt avatva. Nélküle aligha volt kivitelezhető az, hogy az április 24-i főrendi ülésen csak a napirend végén, az ilyenkor már eluralkodó figyelmetlenség idején került elő a tárgy, ekkor olvasták fel a rendi törvényjavaslatot és feliratot. A csatorna-törvény itt is simán átment, mindenki támogatta. A nádor siettetette a tárgyalást, kerülendő, hogy az inkriminált szakaszra figyelem irányuljon. Tihanyi Ferenc temesi főispán ugyan elkésve megkérdezte, hogy mit keres a vasútügy a csatorna mellett, ám a nádor már más napirendet vezényelt.¹⁶¹⁶

A másnapi főrendi ülésen Dessewffy Aurél szót kért s elismerte, hogy határozathozatal után nincs helye hozzászólásnak, de megjegyezte, hogy nem látta és így nem is olvasta a rendi felirati javaslatot, ezért kötelessége rámutatni, hogy a 24-i döntés ellentétes a bal parti vasutat támogató korábbi főrendi

¹⁶⁰⁹ Takáts-h. 8407. A társasághoz: SZIN V. 1937. 325., Száz, 1840. 13–14. sz., DEÁK–LANIER, 2005. 96. sköv.

¹⁶¹⁰ Széchenyi és Wirkner kapcsolatához, 1839. november–1840. március közti találkozásairól – SZIN V. LXVIII. (Viszota bev.) 328, 336, 338, 366, és Széchenyi levele Sinához 1839. október 13. és november 29. (SZI lev. II. 579., 706.)

¹⁶¹¹ Kerületi ülés 1840. április 1. (STULLER, II. 859. sköv.)

¹⁶¹² STULLER, II. 925. sköv. Deák véleménye (április 16-i kerületi ülés): KÓNYI, 1882. 401. sköv.

¹⁶¹³ Széchenyi Sinához 1840. április 6. (SZI lev. III. 40. sköv.)

¹⁶¹⁴ Kerületi ülés 1840. április 22. (STULLER, II. 931. sköv.), SZIN V. 1937. 375.

¹⁶¹⁵ Jkv. III. 19. sköv. A törvénytervezet és felirat: Írások IV. 294. sz. (7. sköv.)

¹⁶¹⁶ Főrendi n. 499. sköv., SZIN V. 1937. 377. sköv.

határozattal. József nádor leintette: ez már befejezett tárgy. A bal parti vasút mellett valóban van döntés, de ez nem zárja ki a jobb partit sem. Andrassy Károly még vette a bátorságot és mesterkedésről beszélt, nyíltan támadva a nádort is, aki viszont őt intette rendre s arra, hogy máskor jobban figyeljen.¹⁶¹⁷

Széchenyiék visszavágása pürrhoszi győzelemnek bizonyult. Nyitva tartotta ugyan a jobb parti vasút lehetőségét, de a bal parti vonal számosabb hívei nem feledték el nekik a manipulációval kiügyeskedett feliratot. Egy besúgó rögvest jelentette is a szokásos Széchenyi ellenes kajánsággal: a nádort és Széchenyt is sok szemrehányás érte, Széchenyi népszerűsége tovább sülyedt.¹⁶¹⁸

Az 1843–44-es országgyűlés idején a bal parti vasút kapott koncessziót Pestig, sőt Debrecen–Nagyvárad és Arad felé is; a kormányzat állami kamatgaranciát is kilátásba helyezett (1841-től Bécsben előtérbe került a vasútépítések állami kézbe vétele), a Helytartótanács a bal parti vasúttal kötött szerződést.¹⁶¹⁹

Ami magát a Duna–Tisza-csatornát illeti, említettük, hogy 1840. április 25-én a törvénytervezet az inkriminált felirattal együtt felterjesztésre került. Pár nap múlva megérkezett a leirat, néhány változtatást szorgalmazva. Egyezkedő fel- és leiratok után született meg az 1840:38. tc. a Duna–Tisza-csatorna építéséről.¹⁶²⁰ A törvény védelem alá vette a Vécsey–Sina-féle vállalkozást és ötven évi kizárólagosságot biztosított számára. Az építkezés azonban nem valósult meg, Bécs túl költségesnek tartotta, s bár az 1843–44. évi országgyűlésen még többen szorgalmazták, végül is a munkálat lekerült a napirendről. 1845-től Széchenyi is már inkább a Tisza-szabályozással foglalkozott.

A Duna–Tisza-csatornával párhuzamosan az országgyűlés a folyószabályozásokat, csatornaépítéseket általánosan és jogilag elősegítő törvényt is hozott. A rendi bizottság által kimunkált javaslat nagyobb vitát nem váltott ki, a szabályozás fontosságát mindenki elismerte. A tervezet 1840. április közepére készült el. A főrendek kevés változtatást kértek, de a Helytartótanács engedélyezési, műszaki felügyeleti jogát ismételten leszögezték, amit a rendek a jó ügy érdekében elfogadtak.¹⁶²¹

Az új törvény (1840:10. tc.) szerint építési engedélyek kiadására a Helytartótanács volt jogosult. A közhasznú munkálatok itt is a többségi elven alapultak, összefüggésben az 1836:36. tc-kel, amely a vízi munkák előmozdítását segítette. Az így elhatározott munkálatokat gátolni tilos volt, az akadályozással okozott kárt kétszeres összegben kellett megtéríteni. A munkálatokban a ráeső részt nem fizető ellen gyorsított perrel lehetett intézkedni, amint azt már a közhasznú munkákról szóló 1836:25. tc. is előírta. Több megye területét is érintő munkáknál a vitákat a Helytartótanács dönthette el, a netán tudatosan ellenszegülő törvényhatóság ellen a nádori bíróság ítélt, s határozatát azonnal végre is hajthatta.

A gazdaságfejlesztést, az árucseré és közlekedés gyorsítását elősegítő 1840. évi törvények sora egy újabbal gyarapodott. E törvények együttese eddig messze nem kapott kellő elismerést, részletes méltatást történetírásunkban. További szaktörténeti kutatások és elemzések szükségesek.

¹⁶¹⁷ Főrendi n. 507. sköv., STULLER, II, 949. sköv. Az elfogadott törvényjavaslat és felirat: Írások IV. 331. sz. (65. sköv.)

¹⁶¹⁸ Takáts-h. 9267.

¹⁶¹⁹ FÓNAGY, 1998. 37. sköv. Az állami vasútépítés előtérbe kerüléséhez ld. RUZITSKA, 1964. 7. sköv., GERGELY, 1982. 24. sköv. A bécsi, birodalmi vasúttervek között magyarországi vonal nem szerepelt. Az országgyűlésen a diadalittas „bal partiak” kis híján országgyűlési tilalom alá helyezték a győri vonalat, ami nem következett be, viszont József nádor levette a kezét az általa éveken át támogatott Széchenyi–Sina-féle vasúttervről. A Gänserndorf–Pozsony-vonalat végül a birodalmi északi vasút szárnyvonalaként 1848 októberében fejezték be. A bal parti koncepció részeként a Pest–Vác-szakaszt 1846-ban, a pest–szolnokit 1847-ben adták át. Közben Sina bizonyította küzdőképességét. 1841 végére magánvállalkozásként készült el a Bécs–Gloggnitz-vonal, a Bécs–Trieszt-vasút részeként. Ekkor lépett közbe Bécs és az elkészült szakaszt államosították. Sina 1847-re önerőből még megépítette a Bécsújhely–Sopron, majd 1855-ben a Bruck–Győr-szakaszt (a Bécs–Bruck-vonal már 1839-ben – mint láttuk – készen volt), de végül is kiszorult a magyarországi vasútépítésből. (A Győr–Budapest-vonal 1884-re készült el.) A Duna bal parti vállalkozást is állami kézbe vették, s 1851-ben fejeződött be a Pest–Pozsony-szakasz. (Vö. DEÁK-LANIER, 2005. 68. sköv., FÓNAGY, 1998. 37. sköv., ÚJHELY, 1910. 29. sköv., CSORBA L., 2010. 263. sköv.)

¹⁶²⁰ Írások IV. 470. sz. (222. sköv.) 481. sz. (232. sköv.), 541. sz. (292. sköv.)

¹⁶²¹ Uo. III. 267. sz. (303. sköv.), IV. 321. sz. (52. sköv.), 391. sz. (130. sköv.), 432. sz. (184. sköv.), az elfogadott törvény: uo. 454. sz. (207. sköv.), a szentesítő leirat: uo. 511. sz. (268.) A törvény tiltotta a vizek szabad lefolyásának gátolását, panaszok esetén az illetékes törvényhatóság intézkedhetett, akár bontásokat is elrendelve, s fellebbezni csak birtokon kívül lehetett.

Az ország elsőszámú folyójának, hajózási, áruforgalmi szempontból is kiemelkedő jelentőségű ütére-jének szabályozása már évtizedek óta napirenden volt jelentősebb eredmények nélkül, bár felmérések, térképezési munkák lassan, de folytak. Széchenyi – említettük már – az 1830-as évek elején komoly munkákat vezényelt az Al-Dunánál, a közfigyelmet az országban is, de még Németországban is felkeltve a Duna-szabályozás iránt.

1834. október elején Palóczy László kerületi ülésen szorgalmazta a Duna-szabályozást, főként az Al-Duna rendezésének napirendre vételét. Adatokat és tájékoztatást sürgetett a kormányzattól. 1835 decemberében már a második sürgető üzenet ment a főrendekhez. Az ügy ott is támogatásra talált, 1836. január elején elfogadták a javaslatokat.¹⁶²²

A rendi felirat-tervezetben és a véglegesült feliratban figyelmet érdemel: az országgyűlés azért kért adatokat, információkat a kormányzattól, mert a fontos munkálatoknál nem csak figyelni kívánt, hanem befolyást gyakorolni, élve alkotmányos jogával.¹⁶²³ Az országgyűlés alatt érdemi kormányzati intézkedés nem történt. A rendek kezdeményezésére viszont „Az egyesek költségein készítenő vízi munkálatoknak előmozdításáról” címmel törvény született (1836:36. tc.), amely elrendelte, hogy amennyiben az érintett birtokosok többsége töltések, gátak építését végeztetné, a ráeső terhet minden érintett köteles állni. A felosztási kulcsot az illetékes törvényhatóságnak kellett megállapítani.

A Duna-szabályozás kérdéskörének alig halasztható voltát a természet is jelezte: 1838. március 13–14-én (miután a vízállás 164 cm-rel meghaladta a korábbi, 1775. évi maximumot) három helyen is átszakadt Pesten a töltés és jeges ár zúdult a városra. 4254 házból 2281 romba dőlt, 827 megrongálódott, 151-en haltak meg s ötvenezren váltak pillanatok alatt hajléktalanná.¹⁶²⁴

Az uralkodó az új országgyűlésre kiadott proposíciók 3. pontjába vette fel a Duna-szabályozás tárgykörét. A megyék közül többen már követutasításaikban sürgették a szabályozás napirendre vételét, a proposíciók megismerését követően pedig számosan támogatták az ügyet.¹⁶²⁵ Mint láttuk, az országgyűlés első periódusában a szólásszabadsági sérelem ügye abszolút elsőbbséget élvezett, a rendek ezért nem tárgyalták a proposíciókat nyilvános üléseken s csak augusztus 10-én határoztak el felirati javaslatot, melyben adatokat kértek a kormányzattól az újoncszükséglethez és a folyószabályozáshoz. Szeptember közepén a rendek országos ülésben ismét adatokat kértek, immár (a Ráday-ügy után) a felterjesztést visszatartó záradék nélkül. A főrendeknél is elfogadott felirat október végén ment fel.¹⁶²⁶ A kormányzati válasz 1840. január elején – két hónap elteltével (!) – született meg. A király jelezte, hogy apja már 1818-ban elrendelte a Duna felmérését, térképezését, az adatok már megvannak Dévénytől Orsovaig,

¹⁶²² KLÖM III. 580. sköv., 729. sköv., IV. 94., 107. sköv., 126. sköv.

¹⁶²³ Uo. IV. 127. (Barta István 36. sz. jegyzete), Írások (1832–36) III. 375. sköv.

¹⁶²⁴ A Németh Károly szerkesztette *A Pest- budai árvíz 1838-ban* című kötet (Budapest, 1938.) adatait röviden és pontosan közli Pajkossy Gábor. (KLÖM VII. 385.) A korabeli műszaki fejlettség mellett igen gyors újjáépítést európai gyűjtés is segítette: Magyarországon 356 ezer pengőforint, külföldön 738 ezer gyűlt össze, az utóbbi fele Ausztriából származott. (Uo. 398.) Korábban láttuk, hogy Rothschild Salamon 400 ezret adott kölcsön alacsony kamattal, Sina György pedig 40 ezret adományként. A kormányzat királyi biztossal fogta össze a munkálatokat. Az országgyűlés 1840 áprilisában feliratban mondott köszönetet az uralkodónak, kérve, hogy mindenkinek, aki segített, tolmácsolja hálájukat. A nádor segítségét pedig kiemelten köszönte meg, hiszen a baj helyszínén tett meg mindent, amit csak tudott. (Írások III. 257. sz. – 261. sköv.)

¹⁶²⁵ Deák és követársai már első követjelentésükben jelezték, hogy „a Duna és egyéb vizeink” szabályozása szerepel a királyi indítványok között. Utaltak arra is, hogy Zala megye már alaputasításában szorgalmazta a szabályozás napirendre vételét és jelentősebb áldozatokra is kész volt. Deákék megjegyezték, hogy mielőtt az országgyűlésen megajánlásra kerülő ösz-szegről lenne szó, szeretnék a vonatkozó terveket és javaslatokat áttekinteni. (MOLNÁR, 2003. 149. sköv.) Békés megye póttutatisában támogatta a folyószabályozást, s kész volt országgyűlési, de akár nemesi ajánlásokkal is segíteni. (Takáts-h. 8257/d.) Az úgynevezett tiszai megyék követői a Duna-szabályozást csak a Tisza és más kisebb folyók rendezésével együtt pártolták. (Informprot. 1839–40/22. sköv.)

¹⁶²⁶ Írások II. 81. sz. (208. sköv.), vö. *Hírnök*, 1839. november 7.

s a mappa is szinte kész, viszont állami alapként csak a só felemelt árából keletkezett summa szolgálhat, ami elégtelen, hiszen a rendezés költsége csak Pest és Buda között meghaladja az egymilliót. Így az országgyűlésen megszavazott külön adó vagy ajánlás és közmunka kirendelése szükséges.¹⁶²⁷ Ezután, bár igényét tényleges adatokkal és térképekkel nem alapozta meg, a rendektől sürgetett törvényjavaslatot.

Az 1840. március 11-i kerületi ülés heves indulatok közepette kezdődött meg. Beöthy Ödön megemlítette: amíg nem mentünk bele a propozíciókba, mert előzetes alkotmányos jogorvoslatot követeltünk, a fontos ügyek hátráltatásával lettünk vádolva. Most elkezdjük a propozíciókat, s mit látunk? Nincsenek készen a térképek, adatokat nem kapunk, de Bécs pénzt kíván tőlünk előre azzal a kitételrel, hogy majd a kormány szabályoz... Akkor már inkább létesüljenek a munkákra magánvállalkozások. Deák csillapította a kedélyeket: ekkora munkát magánvállalkozásban nem végezhető. Ő előre látta, hogy ezen az országgyűlésen ebben nem lesz döntés, legyen tehát országos választmány kirendelve, amely elkészíteti a komplex terveket a Dunához és a Tiszához is. Az viszont nem lehetséges – mondta –, hogy mi fizetünk annak a kormánynak, amely bevételeivel nem számol el. A háttérben ismét a fő konfliktus húzódott meg: a reformerek s velük együtt a nem szilárdan kormánypárti követek bizalmatlanok voltak az abszolutista bécsi kormánnyal szemben, s az országgyűlésnek felelős végrehajtó szervet képzeltek a nagy közhasznú vállalkozások élére. Ezt viszont Metternich és köre nem fogadta el s így fontos ügyek sorának megoldása lassult le, vagy lett évekre elhalasztva.¹⁶²⁸

A március végi főrendi ülésen Széchenyi a jelentős országos érdek és erős személyes érintettség okán érzelemben gazdag beszédet mondott. Kiemelte, hogy ilyen fontosságú országos fejlesztési vállalkozásnál az „adósságcsinálást” sem vetné el. Az általa 80 millió forintra becsült munkálatok finanszírozását új adóból képzendő nemzeti közalapból elképzelhetetlennek vélte. Ugyanakkor (ezúttal a Béccsel szembeni szókimondást sem mellőzve) az országos hitelfelvételt sem látta időszerűnek; ennek realitása csak akkor lehet, ha a kezdeményezés és a kontroll joga a nemzeté, az országgyűlésé. A vita végén még egyszer felszólalt, s akkor Szécsen Antalnak válaszolt (aki szerint a rendek csak azért nem ajánlanak pénzt, mert a kormányszat az indítványozó): mindenki látta Pozsonyban, hogy a kormányszat az ügyben semmi érdemét nem kívánt tenni, ezért a rendek zöme úgy gondolkodott, hogy ha a kormányszat a munkálatokat nem finanszírozza, akkor a nemzet elvégezheti azokat önerőből, de ez esetben kormányzati irányítás nélkül.¹⁶²⁹ A főrendek végül támogatták az országos választmány kirendelését.¹⁶³⁰

A már az országgyűlés végén leérkező királyi válasz néhány részletkérdés mellett a Helytartótanács hatósági jogait emelte ki, a rendek viszont elleneztek egy egyébként is csupán tájékozódó és javaslattevő országgyűlési bizottság kormányzati felügyeletét.¹⁶³¹ Bécs e vitánál engedett, s így a törvény kirendelte az országos választmányt azzal, hogy az adatok, tervek átvétele után, „az országbeli építményi igazgatás” (azaz a Helytartótanács – és a Kamara – alá rendelt építészeti igazgatóság) segítő közreműködésével a szabályozási munkálatokhoz az elveket, a felügyelet mikéntjét és módját, a magánérdek és közérdek esetleges konfliktusai feloldásának módozatait, valamint az alkotmánynak megfelelő, a „minden rend-

¹⁶²⁷ Írások II. 107. sz. (378), illetve *Hírnök*, 1840. január 20., *Jelenkor*, 1840. január 25.

¹⁶²⁸ Klauzál a vitában jelezte: elvárható lett volna, hogy ha Bécs a propozíciók közé tette a Duna-szabályozást, akkor rendelkezzen kész tervekkel. Enélkül pénzt megszavazni lehetetlen. Egyébként Deákot támogatta: kapjunk adatokat s aztán intézkedjen országgyűlésileg kiküldött választmány. Ez lett a határozat. (STULLER, II. 818. sköv., a rendi üzenet és felirati javaslat: Írások III. 175. sz. – 128. sköv.)

¹⁶²⁹ SZI besz. 1887. 163. sköv.

¹⁶³⁰ Írások III. 205. sz. (178. sköv.) Az 1840. áprilisi kerületi ülésen Beöthy javaslata szerint döntöttek: nem kell Pest-Buda ügyét leválasztani, az országos választmány feladata legyen a javaslattevő a teljes Duna-szabályozásról. (STULLER, II. 914. sköv., Írások IV. 295. sz. – 9. sköv. A főrendi egyetértéssel véglegesített felirat és törvényjavaslat: Írások IV. 328. sz. – 59. sköv.)

¹⁶³¹ Írások IV. 386. sz. (125. sköv.), 426. sz. (176. sköv.)

beliek igazainak” épségben tartásával meghatározásra kerülő forrásokról jelentést készítsen s azt a nádor felügyelete alatt nyomtatásban is tegye közzé. A döntés a következő országgyűlés feladata lett.¹⁶³²

Itt is ugyanaz történt, mint a katonatartás kérdésénél. A kormányzat felvette a királyi proposíciók közé az ügyet, de szakmailag, pénzügyileg nem készítette elő, s így az eredmény az lett, amit végül is kívánt: nem született konkrét, a szabályozásokat beindító törvény, maradt a kormányzati, országgyűlési felügyelet és közreműködés nélküli intézkedés joga. A Duna érdemi szabályozási munkáira pedig a kiegyezésig kellett várni.

¹⁶³² 1840: 4. tc. A választmány tagja lett többek közt a főrendektől Széchenyi, Batthyány Lajos, Barkóczy László székesfehérvári püspök, Andrássy György gömöri adminisztrátor, a rendek részéről: a pesti Szentkirályi Móric, a zalai Hertelendy Károly és mások. A névsort ld. még: Írások IV. 463. sz. (215. sköv.) Megemlítendő, hogy a Duna- és általában a folyószabályozás kérdése a sérelmek és kívánatok szerteágazó, sok-sok ügyet tartalmazó sorában is helyet kapott s így tárgyalása más síkon is folyt. A rendek természetesen e tárgyalásoknál is támogatták a szabályozást, megjegyezve például, hogy a szabályozást alulról felfelé kellene végezni, mégpedig a mellékfolyók rendezésével együtt. (Írások III. 197. sz. – 167. sköv., uo. IV. 318. sz. – 43. sköv.)

XVI. VITÁK A SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK ORSZÁGGYŰLÉSI JOGÁLLÁSÁRÓL

Ha a magyarországi parlamenti viszonyokat nem ismerő idegen 1839-ben ellátogatott a pozsonyi magyar országgyűlésre, bizonyára meglepetten és értetlenül látta, hogy a 48-49 szabad királyi (az uralkodók által a történelem során privilegizált, a törvényhozás által is becikkelyezett) város mintegy 600 ezer főnyi lakosságát mindössze egy voks illette meg az alsótáblai szavazásoknál. John Paget például utazásai során, 1835-ben Pozsonyban is időzött s észrevette a szabad királyi városok visszas helyzetét: részt vehettek követekkel az üléseken, de szavuk alig volt. Így a náluk sokkal erősebb jogokkal rendelkező, az alsótáblán domináns nemességgel szemben védelmezőjüként az uralkodóra tekintettek, s annak lettek engedelmes eszközei – amit aztán a nemesség használt fel egyik indokálul annak, hogy miért nem kívánja a városi szavazatok számát szaporítani.¹⁶³³ E városok egyenként küldhettek egy-két követet (ezek zömmel „tanácsbeliek”, bírák, polgármesterek, főügyészek, városkapitányok voltak), de nekik csupán együttesen volt egyetlen szavazatuk, s ez is csak akkor volt számításba véve a rendi üléseken, ha egyhangúan döntöttek egy-egy kérdésben. Ez sokáig nem tartható anomália volt, hiszen e városok közt volt ugyan például a 4.500 fős Bazin, de az 1835-ben 67 ezres (1848 tavaszán már 120 ezres) Pest, az Óbudával együtt számolt Buda 46 ezer fővel, a 45 ezres Szabadka, a 33 ezres Debrecen és így tovább. Az 1687:17. tc. szerint a szabad királyi városok számát szaporítani nem lehetett – éppen a nemesi megyék pozíciójának őrzése miatt. E törvényt a későbbiekben nem mindig vették figyelembe, de az tény, hogy a reformkor idején a nyolc legnagyobb városból Kecskemét és Miskolc nem vehetett részt országgyűlésen, szabad királyi városi kiváltság híján. A tízezer főnél népesebb 57 városból csak 21 volt kiváltságos!¹⁶³⁴ Ugyanakkor például a 29 ezres Torna megye, vagy a 44 ezres Ugocsa „természetesen”, mint minden megye, két-két követtel és a voksoláskor egy-egy szavazattal rendelkezett. Az ország kereskedelmében, a kereskedő és iparos népesség arányában, de az oktatásban és kultúrában is alapvető városok ilyen fókú törvényhozási leértékelése mögött történeti okok mellett politikai, érdekérvényesítési harc is állt.

Jászay Pál – a reformkor neves történetírója – szerint a 16. században és a 17. század elején a szabad királyi városok követeit külön-külön szavazat illette meg az országgyűléseken. Igaz, a megyék hamar követelni kezdték a városi követek számának csökkentését. 1686-tól, amikor is a töröktől felszabadult területek városainak követei is megjelentek Pozsonyban, egyre több lett a vita, a nemesi megyék ugyanis tartottak a városok erejének növekedésétől. 1687-ben – említettük – törvénybe is vették, hogy a királyi országgyűlés nélkül nem növelheti a szabad királyi városok számát.¹⁶³⁵

A városi követek 1840-ben benyújtott panaszbeadványa¹⁶³⁶ (mely mellékletként az 1830-as és 1835-ös korábbi feliratokat is tartalmazta) szerint a városok 1825-től, az új alkotmányos korszak első országgyűlésén veszítették el egyenkénti szavazatukat. Szijjártó M. István szerint a 18. században – főként az elején – még meglehetősen szabályozatlan volt a magyar országgyűlésen a szavazások, döntések ügye.

¹⁶³³ Az szabad királyi városok számához: Írások I. 14. sz. (14. sköv.) Selmezbánya és Bélabánya közös követet küldött hasonlóan Bakabányához; ha egy városként vesszük őket, akkor 48, ha nem akkor 49 volt az országgyűlésen regisztrált, meghívott szabad királyi városok száma. (Vö. PÁLMÁNY, 2011. II. 2357–2359, 2388–2390.) A városok lakosságához ld. B. LUKÁCS, 1979. 86. sköv. Megemlítendő, hogy e privilégiumaik mögé zárkózó, rugalmatlan, megmerevedő városokkal szemben a mezővárosok lényegesen kisebb kötıtségeik mellett s csak az alföldi, nagyhatáru és jelentős népességű mezővárosok miatt is már 1 505 000 főnyi népességet regisztrálhattak. Paget észrevételei: PAGET, 1987. 50.

¹⁶³⁴ Vö. FÉNYES, 1851., KECSKEMÉTI, 2008. 82.

¹⁶³⁵ Így 1715–1809 között törvénnyel lett szabad királyi várossá Debrecen, Győr, Komárom, Újvidék, Zombor, Temesvár, Szabadka, Pozsega, Károlyváros, Fiume országgyűlési hellyel és szavazattal. (JÁSZAY, 1843.) Pécs, Arad, Eszék is elnyerte a szabad királyi városi státust (privilegiumot), de országgyűlési becikkelyezésük elmaradt. (Fiume–Magyar Tengeremlék mint kerület külön egy szavazattal rendelkezett.)

¹⁶³⁶ MNL OL Kanc. eln. 1840:1250.

Volt eset fejenkénti szavazásra (amiben a városi, illetve káptalani követek is részt vettek, de szavazatuk súlya nem volt azonos a megyei követekével), de általában a közfelkiáltás döntött. Már a 18. században is, de főként az 1790–91-es országgyűlésen erőteljesen érvényesült az elv: egy szabad királyi város jogilag együtt tesz ki egy nemes embert; ettől kezdve vált egyre erőteljesebbé a nemesi vármegyék vezető szerepe a rendi táblán. A megyék már korábban is gátolták újabb szabad királyi városok becikkelyezését, 1790 decemberében pedig már Zichy Károly országbíró jelentette ki: nem helyes új városok privilegizálása, mert akkor nagyobb lehet a szavuk a döntésekben is. Szöcs Sebestyén (a városi kérdés 1832–36-os országgyűlési helyzetét, a kapcsolódó vitákat, álláspontokat és az előzményeket is pontosan rögzítő kismonográfiájában) az 1825–27-es országgyűlés időszakát jelöli meg a „törvényrontó gyakorlat” (Szijjártó szavaival) induló pontjaként, ugyanis szerinte akkortól számolták a városok szavazatait egyetlen szavazatként. Ezt erősíti Kecskeméti Károly adata: Mailáth György perszonálisként 1826 márciusában egyenkénti voksolásra szólította fel az egyházi rend és a városok követeit. El kellett napolnia az ülést, mert a megyék erőteljesen tiltakoztak. Ezt követően hasonló eset nem fordult elő. Pálmány Béla is az 1825–27-es országgyűlést jelöli meg azon pontként, amittől kezdve a városok (és a káptalani követek) szavazatai együttesen értek egy-egy alsótáblai szavazatot. Pálmány utal arra is, hogy a városi követek a rendi ülésterem utolsó helyeit kapták. Kecskeméti Bérenger-val közös munkájában utal arra is: a reformkori országgyűléseken a városok, káptalanok, sőt az úgynevezett szabad kerületek követeinek szavazata az elnöki gyakorlat nyomán nem lehetett ügydöntő.¹⁶³⁷

Gergely András viszont a fentiekkel ellentétben 1833-ra datálja a jogvesztést.¹⁶³⁸ Ezt egy 1839. áprilisi besúgójelentés is erősíteni látszik, mely szerint a városi követek véleménye az volt, hogy a „szomorú emlékezetű” Reviczky kancellár alatt (1828–36) szorultak egyetlen szavazatra.¹⁶³⁹

Barta István szerint „századok során” alakult ki a helyzet, amely tarthatatlan volt, s az operátumokon dolgozó bizottságok is változtatni akartak rajta. A közjogi munkákat szerkesztői egyenkénti képviseleti és szavazati jogot javasoltak a becikkelyezett városoknak, a megyék viszont az operátumok vitái során ezt városi belszerkezeti reformokhoz kötötték. A megyék indítványozták azt is, hogy a városok ne a Magyar Kamarához, hanem a Helytartótanácsához tartozzanak igazgatásilag, s felügyelőjük az illetékes főispán legyen, a városi tisztújításoknál pedig a teljes polgárság válasszon. Ez volt a kérdés veleje: a királyi városokat ugyanis önmagukat kiegészítő, szűk körű, néhány tucat patrícius család által uralt testületek, belső és külső tanácsok irányították, s ők „választották” a követeket is, akik a szoros udvari kamarai függés és a privilégiumot féltékenyen őrző tanácsok konzervativizmusa miatt is elkötelezetten kormánypártiak voltak, s minden belszerkezeti reformot ellenezve az országgyűlés fő kérdéseiben is Bécs sugalmazására figyeltek, sőt eljutottak odáig, hogy éppen az operátumok kapcsán követeik leszögezték: a városok és a „polgárság” egyetlen támasza az uralkodó és a kormány.¹⁶⁴⁰

¹⁶³⁷ SZIJJÁRTÓ, 2005. 50. sköv., 299. sköv., 311. sköv., SZÖCS, 1996. 19. sköv., KECSKEMÉTI, 2005. 85., BÉRENGER–KECSKEMÉTI, 2008. 217. sköv.

¹⁶³⁸ GERGELY, 1980. 715.

¹⁶³⁹ Reviczky Ádámna emlétsük meg: köznemesként lett kancellár, Ferenc császár közeli bizalmasa, politikájának segítője. 1825-ben grófi címet kapott. Ellentmondásos személyiség volt: 1825-ben az új alkotmányos korszak egyik megalapozóját látták benne. A nemzeti érzés és kötődés nem veszett ki belőle, s ezért a köznemeség is sokat várt tőle, többet, mint ami teljesíthető volt, vagy amit teljesíteni kívánt. Nagy hatalom koncentráldott a kezében, amit számos arisztokratával, sőt József nádorral is éreztetett. Lehetséges, hogy mint a magyar nemesi alkotmányosság tisztelője és a lehetséges szintig védelmezője támogatta a nemesi vármegyék követeinek érveit, a nemesi álláspont szerint csak kollektív nemességgel (egy város egyenlő egy nemes) rendelkező városok országgyűlési súlytalanítását. Az udvari német–osztrák erők nem bíztak benne, sőt Metternichkel együtt kívánták súlyának és szerepének csökkentését, majd megbuktatását is, jöllehet a kormányzati pozíciókat és a királyi tekintélyt mindig védte. Ferenc császár halála után, 1836-ban az országgyűlés befejeztével leváltották, s helyére a tehetségtelen, ám a nemzeti törekvésekkel szemben teljesen közömbös Pálffy Fidél került. (Vö. HORVÁTH M., 1886. I. 268. sköv., 324. sköv., 459. sköv., II. 459. sköv., vö. PÁLMÁNY, 2011. I. 161. sköv.)

¹⁶⁴⁰ KLÖM V. 150. (Barta István 12. sz. jegyzete), BARTA I., 1964. 185. sköv., vö. VÖLGYESI, 2002. 161. sköv.

Egy biztos: 1833. november 6-án, kerületi ülésen a városok együttesen csak egy szavazattal vehettek részt a döntésben.¹⁶⁴¹ Eperjes város már 1833. július elején kevesellte az egyetlen városi szavazatot, amire Perényi Gábor, a konzervatív s már egyre időszerűtlenebb nemesi alkotmányosság alapján fő érvként emlékeztetett: 1790-ben, amikor négy szabad királyi város lett becikkelyezve, a megyék aggodalmára, mely szerint veszélyben vannak a megyei jogok, azt a hivatalos álláspontot rögzítették (már érintettük), hogy egy szabad királyi város jogilag egy nemes embert jelent törvényhozási értelemben. Pozsony város követe ezt vitatta, leszögezve a városok álláspontját: ők a negyedik rendet alkotják.¹⁶⁴² A megyék egy része is érezte, hogy ebben előbb-utóbb változtatni kell, de a kérdést halogatták azzal, hogy majd a rendszeres munkálatok adott részénél kívánják megtárgyalni. Pest város követe, Havas József meg is jegyezte, hogy ezt az érvet már túl jól ismerik, és nem elégednek meg vele.¹⁶⁴³ A városok 1835 augusztusában közös feliratban adták elő sérelmüket, amit novemberben megismételtek, jelezve, hogy a kormányzattól még választ sem kaptak.¹⁶⁴⁴ Késmárk város érzekelte, hogy az adott helyzetben a jogállás kérdésében a vita meddő, s ezért 1835-ben körlevélben javasolta a városoknak: a városok rendezésének ügyét kellene elővenni. Deák azonnal reagált: ha a városok függetlenné válnak a Kamarától s beligazgatásuk demokratizálva lesz, akkor akár még a folyó országgyűlésen változtatható a városok jogállása is a rendi táblán. A városok zöme nem osztotta Késmárk álláspontját.¹⁶⁴⁵

Közben a városi követek ingerültsége a szavazatszám ügyében nőtt és eljutott oda, hogy 1835. november végén, országos ülésen közel százan hatalmas robajjal egyszerre álltak fel és követelték a városokénti szavazatokat. Kossuth az ügyet kommentálva szerette volna, ha ilyen botrány országgyűlésen nincs, s hozzáfűzte: a városok egész nap, az összes kérdésben a megyei követek ellenében foglaltak állást. (Kossuth nem volt a városi ügy ellensége, de a szavazatok számának növelése előtt ő is a belső reformot kívánta.) A városi követek viszont sorra panaszkodtak és vádoltak: elrabolt jussról, alkotmányellenes helyzetről beszéltek hozzátéve: a városok félretolása az oka annak, hogy az ország 800 éve nem jut előre, mivel – úgymond – az igazságtalanság a nemzetek halála. A perszonális nehezen teremtett rendet, mindkét felet (az igen hevesen reagáló megyei követeket is) megróttá és gyorsan berekesztette az ülést.¹⁶⁴⁶ A városi követek eljutottak odáig is, hogy 1836. január eleji külön tanácskozásaik nyomán egy ideig nem vettek részt a kerületi üléseken.¹⁶⁴⁷ Az országos üléseken megjelentek a városi követek, de csak „elvesztett” jogait emlegették, bármiről lett légyen is szó.¹⁶⁴⁸

¹⁶⁴¹ KLÖM II. 362. Az örökváltság volt napirenden. Már az országgyűlés elején éleződött a konfliktus: a megyék például nem akartak naplőhitelesítői pozíciót adni a városi követek közül egynek sem. Hamarosan az országgyűlési jogállás, a városi szavazatok kérdése is napirendre került. (Szöcs, 1996. 10. sköv.)

¹⁶⁴² Uo. I. 520–521. és Barta István jegyzete (521/6. jegyzet).

¹⁶⁴³ Uo. II. 471. sköv.

¹⁶⁴⁴ Uo. V. 252. Vö. HORVÁTH M., 1886. II. 180. sköv.

¹⁶⁴⁵ Vö. Szöcs, 1996. 159. sköv.

¹⁶⁴⁶ KLÖM V. 276. sköv.

¹⁶⁴⁷ Uo. 357, 359, 371. Vö. HORVÁTH M., 1886. II. 180. sköv.

¹⁶⁴⁸ Az 1836. február 9-i országos ülésen például a tárgy a koronaőr-választás volt, ahol a városok csak azt tették szavá, hogy szavazatukat nem a kellő súllyal vették figyelembe. Kossuth itt jegyezte meg lapjában, hogy a városi követek igen sűrűn konferenciáznak zárt ajtók mögött, de annyi kiszivárgott, hogy azt tervezik, ha jogait nem kapják vissza, elhagyják az országgyűlést. (KLÖM V. 473. sköv.) Másnap Bujanovics Vince (Eperjes heves és szókimondó követe) az országgyűlés döntéseit általában is törvényellenesnek minősítette, mivel azok a városok megfelelő számú szavazatai nélkül születtek meg. Szavait a perszonális figyelmeztetése ellenére megismételte. Kossuth jegyzetében hozzáfűzte: valóban nehéz lehet a városi követeknek elfogadni azt, hogy ha például a rendi táblán a voksok egy ügyben 25:24-re állnak s a városok voksa a 24 mellett szól, az elnök a 25 mellett dönt, mintha nem is lennének városi követek. Ez nem maradhat így – folytatta Kossuth –, az országgyűlési terem nem lehet állandó kellemetlenségek színtere. A városok kívánságának reformhoz kell vezetni, de törvényes úton, nem botránykeltéssel. Azt viszont Kossuth is tudta, hogy a rendes törvényhozási út a városi kérdésben bizony igen hosszú lehet. (Uo. 478.) Szöcs Sebestyén adata szerint a városi követek többsége valóban az országgyűlés elhagyását is elhatározta, de ez már az uralkodónak is sok volt, s fellépett a városi „akciózás”-sorozat ellen. (Szöcs, 1996. 189. sköv.)

Volt város, amely – mint korábban Késmárk – ráértett, hogyan lehetne közelíteni a megyékhez. Eperjes új utasítása szerint a városok függetlenedjenek a Kamarától, számadásaikat a Helytartótanácshoz nyújtásuk be, követeik választásában és a követutasítás elfogadásában az összes polgár vehessen részt és ezek után a városok nyerjék vissza egyenkénti szavazataikat az országgyűlésen, mivel a nélkülük hozott törvények alkotmányellenesek. Az ellenzékiek ekkor is, mint Deák tette korábban, jelezték: látják és tudják a városok, hogy miért nincs több szavazatuk; a jelzett belszerkezeti reformok után a rendek készek megadni többletjogaikat. Kossuth kommentárjában megjegyezte, reméli, más városok is követik Eperjest. A békési Szombathelyi Antal a vitában elismerte, hogy a városok pillanatnyi törvényhozásbeli állása igazságtalan és a törvénnyel sem egyezik, s a minél gyorsabb változtatás a nemzet érdeke.¹⁶⁴⁹

A jó benyomást már másnap lerontották a városok. Az ellenzék számára alapvető adómegajánlásnál (amit az ellenzék mindig is feltételekhez, adott esetben főként a Wesselényi politikai perével okozott alkotmányos sérelem orvoslásához, de legalábbis a főrendek által sorozatosan visszalökött felirati javaslat elfogadásához igyekezett kötni) a felmerült nagyobb összegű adót kívánták azonnal megadni. Egyébként számos más, az ellenzéknek fontos ügyben a városok sorra ellene, azaz a kormányzat mellett foglaltak állást.¹⁶⁵⁰

A következő országgyűlésig az idő főként az ellenzék sérelmi politikájával telt, amire már nem csak Wesselényi, de az ifjak, majd Kossuth pere is egyre több okot adott. Így Deákék ekkor nem szorgalmazták a városi kérdést, Bécs pedig alapján meg volt elégedve a helyzettel, a városok és megyék közti konfliktussal és azzal, hogy a városok szinte mindenben a kormányzat mellett foglaltak állást.

Kassa városa a közelgő országgyűlés előtt, 1839. január közepén új felterjesztéssel fordult az uralkodóhoz. A korábbi kérelmeket, feliratokat (köztük az 1835. augusztusi folyamodványt) ismételve sürgette a városok szavazati jogának bővítését. A felirathoz Pest városa is csatlakozott.¹⁶⁵¹ Rendőrbesúgó is igyekezett Bécset mozgósítani: április közepén jelentette, hogy a városok arra készülnek, hogy ha szavazataikat nem kapják vissza, távol maradnak az országgyűléstől.¹⁶⁵²

Az országgyűlés megkezdése előtt, már Pozsonyban többször is tanácskoztak a városi követek, és ez így történt később, a tárgyalások idején is. Elhatározták, hogy egységesen lépnek fel, és mindent megtesznek szavazataikért. Valóban ezúttal is felmerült, hogy eredménytelenség esetén testületileg elhagyják Pozsonyt. Ebben akadt ellenvélemény is. Győr követe, Czeh János ellene volt a kivonulásnak, ugyanakkor viszont egy még élesebb fegyvert említett: meg kellene kérdezni a nádort, hogy miben segíthetik a kormányzatot leginkább. Több városi követ felháborodott az országgyűlésen akkor leginkább domináló pesti sérelmi-ügyben az ellenzék „provokatív” sérelmi politikája miatt. Egy besúgó szerint még a Pestről Pozsonyba tartó gőzhajón jegyezte meg Tretter György (Pest város követe) Klauzál Gábor és mások előtt: nekik nem fontos az alkotmányosság, adott helyzetüknél az abszolutizmus csak jobb lehet.¹⁶⁵³

A Deák vezette ellenzék is készült a városi akciókra. A követek zöme kész volt az országgyűlésen törvényt alkotni a városi reformról, a demokratizálásról.¹⁶⁵⁴ Deákék ugyanakkor azt is elhatározták (az előző országgyűlés tapasztalatai alapján), hogy nem engedik magukat a városi követelésekkel sorra félbeszakítani, azokra nem reagálnak.¹⁶⁵⁵ A városi követek viszont Pozsonyban, az országgyűlés kezdetekor konferenciát rendeztek, s ezen elhatározták: minden alkalmat megragadnak szavazati joguk „visszaszerzéséért”.¹⁶⁵⁶

¹⁶⁴⁹ Uo. 591. sköv.

¹⁶⁵⁰ Uo. 584. A városok ellenzékellenes lépéseire ld. Szócs, 1996. 184.

¹⁶⁵¹ Kanc. eln. 1839:222.

¹⁶⁵² Takáts-h. 8713.

¹⁶⁵³ Uo. 8861. A városok 1839. június eleji álláspontjához ld. még: uo. 8229/c, d, 8330/c, 8390, 8863.

¹⁶⁵⁴ Besúgójelentés 1839. július 9. (Takáts-h. 8224/d.)

¹⁶⁵⁵ Uo. 8224/b.

¹⁶⁵⁶ Uo. 8223/f, 8863. A városi követek határozatukat betartották. Június 7-én például a kerületi ülések irományainak hitelesítőiről volt szó. A megyei követek a városoknak négy helyet kínáltak, a városi követek viszont általában szavazati joguk

A június közepi országos ülésen Sopron város követe, Vághy Ferenc ismét követelte a városonkénti szavazat megadását, s elvárta, hogy a proposíciók tárgyalása után (láttuk, hogy Deákék éppen akkor minden erővel halogatták a proposíciók tárgyalását, elsődlegesnek az alkotmányos sérelmek orvoslását tartva) az első tárgy az országgyűlésen a városi kérdés legyen. Deák egyetértett a városi rendezés előtérbe helyezésével, hiszen – mondta – 600 ezer polgárról van szó.¹⁶⁵⁷ Társaival konkrét jelét is adta a városi belszerkezet demokratizálását illető akaratuknak: decemberben kerületi választmányt küldtek ki a törvényjavaslat előkészítésére.¹⁶⁵⁸

A városok jogaikat követelő és a rendeket vádoló feliratukat 1840. március végén vették elő ismét. Felküldését ekkor már több városi követ is ellenezte. Az általában keményen jogkövetelő kassai követ, Haschke Sándor jelezte, hogy a rendek országos deputációt terveznek a városi törvényjavaslat előterjesztésére, s így a harc élezése nem célszerű. Végül a feliratot többen támogatták, de szövegét több ponton is enyhítették, toleránsabban fogalmaztak a rendekkel szemben. Talán a városi követekre is hatott az országgyűlés végi, a megegyezést és megbékélést kísérő hangulat.¹⁶⁵⁹ De azért mintegy megszokásból, jogfenntartó jelzésként az országgyűlés utolsó pillanataiban a városok közösen óvást adtak be az országgyűlés „nélkülük hozott” végzése ellen.¹⁶⁶⁰ Az említett mérsékelt hangvételi feliratot is felküldték, s arról Mailáth Antal kancellár június elején már a véleményét kérő leirattól is értesült. A felirathoz a városok ezúttal is mellékeltek korábbi felirataikat és öntudatosan említették, hogy a városok a nemzeti művelődés, oktatás, ipar és kereskedelem bázisai. A felirat befejezése viszont aligha nyerte volna el Deákék tetszését, mivel lojálisan visszatért a kormánypárti vonalhoz: a rendek által kirendelt országos választmány csak akkor lesz törvényes, ha az uralkodó is elfogadja a kirendelést. Ehhez hozzáfűzték, hogy mindenféle munkálat előtt az első az, hogy az uralkodó visszaadja (!) szavazati jogaikat. Mailáth kancellár reagálása szerint az országgyűlést követő időszak erre nem lehetett alkalmas, a megfelelő időpontnak a következő országgyűlés előkészítő periódusát tartotta. József nádor viszont (Mailáth utalt rá) országgyűlési tárgyalást javasolt, nem leirattal történő „rendezést”.¹⁶⁶¹

A Deák vezette ellenzék és a rendek zöme számára a városi rendezést végig elsősorban a beligazgatás reformja jelentette. 1840. április elején valóban országos választmány kiküldését javasolták. A békesség kedvéért bevették a választmány feladatai közé az országgyűlési szavazatok kérdését is. A választmány elsődleges feladata viszont a városok Magyar Udvari Kamarától való függésének megszüntetése, s a

bővítését követelték, amit Deákék a szokásos módon azzal viszonyoztak, hogy előbb a városok igazgatási szerkezetét, vezető testületeit kell demokratizálni. Deák megjegyezte, hogy egy-egy városnál esetenként 40 ember választhat országgyűlési követet, ami tarthatatlan. Hosszú vita után a városok végül a hitelesítői helyek 20%-át kapták (nyolc fő), amihez a megyei követek rögvest hozzáfűzték: ennek jogi következménye a jövőre nézve nem lehet. (STULLER, I. 5. sköv., 41. sköv.) Július közepén a sérelmeket összegző rendi bizottságba választandókról alakult ki hosszú vita. A megyék négy helyet kínáltak, a városok viszont nyolcat követeltek; a vitában az eperjesi Dienes István a jelölés jogát átengedte volna a perszonalisnak, kijelentve, hogy a rendek a városok ellenségei s rablóktól (mármint szavazat-rablóktól) nem kívánnak semmit. (Uo. I. 103. sköv.) A hangnem egyre durvább lett, a városi követek türelme fogyott, agresszivitásuk nőtt. (Uo. II. 517. sköv., 528. sköv., Takáts-h. 8390/b, c.)

¹⁶⁵⁷ STULLER, I. 32. sköv.

¹⁶⁵⁸ Takáts-h. 8998. Közben új szavazat-követelők is jelentkeztek: a káptalani követek is jelezték, hogy igénylik szavazataik figyelembevételét; ők ugyanis meghívottként jelen voltak az országgyűlésen, de a városokhoz hasonlóan csak egy szavazattal rendelkeztek. Kívánságaikat aligha tette szimpatikussá a rendeknél az, hogy Rudnyánszky Sámuel esztergomi káptalani követ az ülésen kijelentette: nem olyan fontos a Ráday-ügy, hogy miatta meg legyen bénítva az országgyűlés. (STULLER, I. 35.) A városi követeket ezután is folyamatosan a szavazat-kérdés foglalkoztatta, közülük egyesek hajlandóak voltak a végsőkéig élezni a konfliktust. Székesfehérvár követe Pozsony elhagyását javasolta Komárommal, Kassával, Sopronnal, Szegeddel, Lőcsével, Bártfával együtt, amit Debrecen, Szatmárnémeti, Pest, Besztercebánya ellenezett. (Takáts-h. 8229/c, d.) Erről október közepén, városi konferencián szavaztak is. 14 város volt a távozás mellett, 12 csak akkor támogatta volna azt, ha már minden eszközből kifogytak, 14 pedig mindenképpen maradni kívánt Pozsonyban. (Uo. 8347/a.)

¹⁶⁵⁹ Takáts-h. 9179, 9211.

¹⁶⁶⁰ KEREKES, 1909. 48. sköv.

¹⁶⁶¹ Kanc. eln. 1840:414., 1250.

helyi választásoknál a polgárság egésze részvételének biztosítása lett. Az utóbbi a reformellenzék és a rendek többsége számára teljesen egyértelmű volt: a városi belszerkezeti reform után számíthattak a már demokratikusan választott városi követek megnyerésére, támogatására. A belszerkezeti reform nélküli városi szavazatnövelés viszont az országgyűlésen a kormányzati pozíciók jelentős megerősödését jelentette volna.¹⁶⁶²

A főrendek április közepi üléseiken ellenezték országos választmány kirendelését mondván, hogy már rendelkezésre állnak a rendszeres bizottsági munkálatok. Dessewffy Aurél a rendek mellett foglalt állást, Batthyány Lajos pedig kijelentette, hogy aki nem akar országos választmányt, az nem támogatja a városok szavazatának növelését sem.¹⁶⁶³ Deákék kitartottak a városi belszerkezet reformját tárgyalni hivatott országos választmány mellett, amit végül a főrendek is elfogadtak, de már későn, az országgyűlés utolsó pillanatában.¹⁶⁶⁴ A felirat és a törvényjavaslat fel is ment a kormányzathoz, de idő híján válasz már nem született. Így a törvényelőkészítő bizottság kirendelése elmaradt.

Ami a megyék országgyűlést követő véleményét, a követi beszámolókat illeti a városi kérdésben, megemlítendő, hogy Pest megye – nem állt ebben egyedül – erősen kifogásolta, hogy a városok szavazatnövelési követeléseikkel éppen az alkotmányvédő sérelmi harc közepette álltak elő.¹⁶⁶⁵ Somogy kirohanást intézett a szabad kereskedést gátló, az irányító szűk „oligarchia” kirekesztő önzését tükröző városi álláspontok miatt.¹⁶⁶⁶ Heves megye ugyanakkor jól összegezte a rendi reformerek álláspontját: a növekvő szerepű és fontosságú városok kívánságát hosszan nem lehet mellőzni, de ahhoz ragaszkodni kell, hogy a városokban a választás, a követküldés ne csak néhány tisztségviselő joga legyen, s egyúttal fel kell számolni a városok Magyar Udvari Kamarától való függését is.¹⁶⁶⁷

Megemlítendő, hogy bár 1840-ben nem sikerült törvényelőkészítő országos választmányt kirendelni, az 1843–44-es országgyűlésen igen színvonalas reformtervezet készült a városokról. E szerint (többek között) a városokban a választásokon az összes polgár szavazati joggal vehetett volna részt s a városok az országgyűlés rendi tábláján az összes szavazat 25%-át kapták volna. A kormányzat és a főrendek miatt törvény nem született s a helyzet változatlan maradt 1848-ig.¹⁶⁶⁸

¹⁶⁶² STULLER, II. 893. sköv., 917. A rendi üzenet és felirati javaslat: Írások III. 237. sz. (231. sköv.) Megemlítendő, hogy az országgyűlésen a hivatalosan összegyűjtött kérelmek és kívánalmak sorában is több helyen fordult elő a városok helyzetével kapcsolatos indítvány. Ld. például Írások II. 64. sz. (153. sköv.) Ebben Komárom és Bátfá a Kamarától való függés megszüntetését kérte, Temesvár és Zombor pedig kevesebb királyi biztost látott volna szívesen a városokban. Vö. még uo. III. 144. sz. (102. sköv.)

¹⁶⁶³ STULLER, II. 934., Batthyány Lajos beszéde: MOLNÁR, 2007. 399. sköv., 945. Takáts-h. 9271. A főrendi válasz az országos választmány elvetéséről: Írások IV. 344. sz. (79. sköv.)

¹⁶⁶⁴ Uo. IV. 437. sz. (196. sköv.), 472. sz. (225. sköv.)

¹⁶⁶⁵ Kanc. eln. 1840:743.

¹⁶⁶⁶ Uo. 1840: 802.

¹⁶⁶⁷ Uo. 1840:795.

¹⁶⁶⁸ PÁLMÁNY, 2011. 1. 33.

XVII. AZ ORSZÁGOS ÉS TÖRVÉNYHATÓSÁGI SÉRELMEK ÉS KÍVÁNATOK

A már tárgyalt alapvető alkotmányos sérelmek mellett az országgyűlés erre kirendelt bizottsága több tucatnyi országos, megyei vagy városi sérelmet és kívánatot gyűjtött össze már csak azért is, mert az 1791:13. tc. előírta, hogy egy-egy országgyűlésen tárgyalni kell a királyi proposíciókat, de érdemben vitatni, orvosolni kell az előterjesztett sérelmeket és kívánatokat is. Kecskeméti Károly úgy látja, hogy az országos, illetve törvényhatósági alkotmányos sérelmek elleni fellépés részben a rendi kiváltságok védelmét, másrészt a hiányzó kormány-felelősség pótlását szolgálta. Ezzel egyetérthetünk.¹⁶⁶⁹

A sérelmek orvoslásáért országgyűlések során át folyó harc sziszifuszi munkát jelentett, hiszen az abszolutizmus alaptermészetéhez tartozott az alkotmányos jogok kisebb-nagyobb, szinte folytonos mellőzése, vagy éppen a kormányzat javára történő szándékos félreértelmezése. A közigazgatás, államigazgatás kormányzati szervei évtizedeken át sokszor intézkedtek az autonóm megyék, városi törvényhatóságok jogállását sértve, az uralkodó által kinevezett bírák és ügyészek sora hagyta figyelmen kívül a jogszolgáltatás eljárási normáit, a centralizált katonai szervek pedig erőszakos és önhatalmú módon intézkedtek a katonatartás területén, nagy károkat okozva a lakosságnak. Az országgyűlési rendek mindezeket folyamatosan összegezték, sérelmezték; a sérelmek lajstroma nőttön-nőtt, hiszen a bécsi kormányzat erőteljesen védelmébe vette a zömmel tudtával és beleegyezésével történt túlkapásokat, a saját érdekét szolgáló jogértelmezéseket. Az országgyűléseken az uralkodó (szüksége volt az országgyűlés által megszavazott adókra és újoncokra) ígéretet tett az alkotmányosság betartására, s a forma kedvéért egy-két kisebb jelentőségű ügyben engedményeket is tett, ám a sérelmek és kívánatok nagy többségét elutasította, vagy halogató állásfoglalásokkal élt.¹⁶⁷⁰

1825-ben viszont hosszú rendeleti kormányzás után – az európai forradalmi mozgalmak miatt – sürgős újonc- és adószükségletet (az 1822–23-as nagy megyei ellenállás, adómegtagadás után) Bécsben nem merték országgyűlés nélkül kivetni. Hízogő ígéretekkel, az alkotmányosértő időszak miatti képmutató megbánást mutatta nyitották meg az országgyűlést. A rendek viszont az alkotmányt ért sérelmeket hangoztatva vádlón léptek fel. Az indulatos országgyűlési feliratra válaszul Bécs a korábbi

¹⁶⁶⁹ KECSKEMÉTI, 2008. 104. sköv. Kitéőő szerzőnk szerint a rendek sérelmi politikája mögött szűk megyei látószög húzóódott meg, országos kitekintés, felelősségvállalás nem. Ezt így túl sommásnak, leegyszerűsítésnek vélem; Kecskeméti szerint a nemesség beérte a sérelmek hangoztatásával ahelyett, hogy a sérelmek lehetőségét akarta volna megszüntetni. Ennek megvitatása más helyet és terjedelmet igényelne; jómagam úgy látom, az abszolutizmus korlátozásának, jogsértései megakadályozásának politikai eszközei csak igen korlátozottan álltak a rendek rendelkezésére. A birodalom létét a mérvadó reformpolitikuskok is a reformkorban végig – már fentebb tárgyalt okokból – elfogadták, s azon belül igyekeztek a magyar alkotmányosság létező elemeit védeni, alkalmazni. Az örökös tartományok kormányzásának alkotmányos alapokra helyezése, az abszolutizmus gyökereinek megszüntetése mint cél, csak a reformkor végére válhatott érdemi követelésé, bár többen már korábban is céloztak szükségességére. Egyébként a sérelmek és kívánatok sorában – látni fogjuk – országos jelentőségű, alapvető kérdések is helyet kaptak.

¹⁶⁷⁰ Az 1802-es országgyűlésen például a rendek 54 pontos sérelem- és kívánságlistát terjesztettek fel, igen csekély eredménnyel: a kormányzat elvetette a hadsereg-ellátási reformot, a szabad kereskedelmet, és a büntetőtörvénykönyv létesítését szorgalmazó kívánatokat is, az utóbbit azzal, hogy túl hosszú tárgyalást igényelne. 1807-ben a kormányzat hízelgő szavakkal fordult az országgyűléshez, hiszen a háborús időszakban (bár éppen 1807-ben időszakosan béke volt) különösen fontos volt számára a gyors adó- és újoncmegajánlás. A rendek megadták az adót a számukra aggályos elveket hirdető és terjesztő franciák ellen, a bécsi ígéretekéből viszont semmi sem lett. 1812-ben az országgyűlés a nagy háborús terhek és a mindenkit sújtó devalváció miatt adóleszállítást és (Bécsben ezt hallatlan pimaszságnak vették) állami pénzügyi elszámolást követeltek azzal érvelve, hogy a végrehajtó hatalom nem bánhat kénye-kedve szerint a kincstárral és jövedelmeivel, ha egyszer az adómegajánlás országgyűlési jog. Bécs végül is ígéretek és manipulációk révén megkapta az adót, az országgyűlés pedig a sérelmek elintézetlensége mellett oszolhatott szét. Sőt 1812 után hosszú rendeleti, alkotmányellenes kormányzás következett, az országgyűléseket nem hívták össze.

rendi ellenállást kárhoztatta, majd mentegette a rendeleti kormányzást azzal, hogy az idő akkor gyors intézkedéseket követelt. A rendek annyit értek el, hogy adót az országgyűlések a továbbiakban csak három évre ajánlanak meg, azaz háromévente törvény szerint össze kellett hívni az országgyűlést. Ez elegendő lett ahhoz, hogy a rendek ismét megszavazzák az adót és az újoncokat, míg a sérelmek özöne ismét papíron maradt.¹⁶⁷¹

Az 1825–27-es országgyűlésen a rendek az alkotmányos sérelmek özönéből a főrendekkel megegyezve kiemelték néhányat, melyek orvoslását elsődleges fontosságúnak, s a lehetőségeken belül a leghamarabban orvosolandónak tartottak. Ezen előleges sérelmeket – mindig kiemelten utalva az 1791:13. tc-re, amely a proposíciók tárgyalását, de az adott országgyűlésen a sérelmek orvoslását is előírta – a rendek és a főrendek az országgyűlések kezdetétől feliratokban sürgették, mielőbb felterjeszteni igyekeztek. Az évtizedes sérelmeket összegző első nagy felírásukra 1826. április 17-én tagadó királyi választ kaptak; a felírást megismételték, eredmény nélkül.¹⁶⁷²

1832 végén–1833 elején három hónapig tartott a sorrend-vita, melyben az előleges sérelmek jó pozícióját is biztosítani kívánták a rendek. Az előleges sérelmeket 1833. január elején véglegesítették, de választ leirat formájában csak 1835. szeptember elején kaptak, az összes érdemi pontban elodázással, semmitmondással. Egy eredményt könyvelhettek el a felterjesztők: az uralkodó elfogadta a Partium visszacsatolását.¹⁶⁷³ A rendek és főrendek sürgető feliratait után 1835. november végén új királyi leirat érkezett az előleges sérelmekre, melyet részletes rendi vita követett. Például Dalmácia, Lodoméria, Galícia Magyarországhoz történő összekapcsolása ügyében már 1830-ban országos bizottság lett kirendelve, de most kiderült: a bizottság személyi változásain túl semmi sem történt. Erdély összekapcsolását az uralkodó az operátumokhoz utalta – amit a rendek természetesen élénken elleneztek. A határörvidékek leválasztását az Udvari Haditanácstól s igazgatásuknak a nádor és a bán hatáskörébe rendelését a király elutasította. Az országgyűlés a só árát saját hatáskörben kívánta meghatározni, a kamara „bitorlott” bíráskodását só-kihágási ügyekben megszüntették volna, de az uralkodó itt sem lett partner. A felirat sürgette a Magyar Kamara függetlenségét a bécsi, császári kamarától; itt a király a Magyar Kamara törvényes függetlenségének megtartását ígérte, ám mindenki tudta, hogy a formális függetlenség mögött alárendelt helyzet érvényesült.¹⁶⁷⁴ A kívánságokat megismétlő új felíratra az országgyűlés utolsó óráiban érkezett elutasító leirat; Kossuth szavaival: „a legkedvetlenebb, ami csak képzelhető.”¹⁶⁷⁵

Az egyéb, „közönséges” sérelmek hosszú sorát 1836. március 28-án összegezték az országgyűlésen; az április 12-i leiratban csak részleges, az ügyek zömét elhalasztó, félretevő válaszok szerepeltek.¹⁶⁷⁶

Deák 1836-os híres követjelentésében is kiemelten kifogásolta, hogy a király a sérelmekre és kívánatokra zömmel tagadó vagy a kérdés érdemét megkerülő választ adott.¹⁶⁷⁷

Láttuk, hogy az 1839 júniusától hónapokon át tartó, alkotmányos jogorvoslatért folyó küzdelem alatt Deákék egyetlen felíratot sem küldtek fel Bécsbe, lényegében hivatalosan nem álltak szóba a kormányzattal. A Ráday-ügy bukása után már engedni és tárgyalni kellett, s akkor a rendek elsődlegesen terjesztették fel azokat az előleges sérelmeket és kívánatokat, melyekre az említett 1836. áprilisi leirat nem reagált. A feliratban Deákék nyomatékositották: Bécs országgyűlések során át negligálta az ország sérelmeit, így most már az orvoslás az elsődleges. Ezt jelezték azzal is, hogy az öthónapos stratégiai harc, obstrukció után az első felíratot a sérelmekkel kezdték – hosszasan, s csak ez után tértek rá – mint láttuk – a proposíciókra, jelezve, hogy a katonatartás ügyét (2. sz. proposíció) már tárgyalják, a másik két pontra (újoncozás, Duna-szabályozás) pedig adatokat kértek. Az elsődleges sérelmek közt

¹⁶⁷¹ DE GERANDO, 1848. 80. sköv.

¹⁶⁷² KLÖM I. 45.

¹⁶⁷³ Uo. I. 82., V. 29–30, 38.

¹⁶⁷⁴ KLÖM V. 282. sköv.

¹⁶⁷⁵ Uo. V. 661, 675.

¹⁶⁷⁶ Uo. V. 635, 650.

¹⁶⁷⁷ DEÁK F., 2001. 147. sköv.

szerepeltették a Partium visszacsatolásának hiányosságait (Kövár vidéke követeinek meg nem hívása Pozsonyba, Közép-Szolnok megye követeinek meggátolása a részvételben), a magyar nyelv ügyében újabb előrelépések megtételét (például a feliratok magyar nyelvűségét), Dalmácia, Galícia, Lodomeria visszacsatolását, Erdély visszakapcsolásához országos bizottság kirendelését, a határőrvidékek nádori, báni hatáskörbe vételét, a só-ár országgyűlési meghatározását, a Magyar Kamara függetlenségét. Mindezt csak azért jelezzük, hogy látható legyen a sérelmekkel kapcsolatos küzdelem Béccsel szembeni csekély eredményessége, sziszifuszi jellege, az országgyűlések során át ismétlődő ügyek elintézetlen sora.¹⁶⁷⁸ Az előleges sérelmek egy része külön tárgyként került megvitatásra (Partium, magyar nyelv), a többire nem érkezett bécsi reakció.

Az 1836. március végén felterjesztett „normál” sérelmek özönére – a jelzett 1836. áprilisi részleges, semmitmondó leirat után – a kormányzat csak 1840. január végén reagált, jelezve ezzel is, hogy az alkotmányos sérelmeket, kívánságokat mellékesnek tekinti. A leirat több kérdést az operátumok majdani tárgyalására utalt, másokat állítása szerint folyó egyeztetésekre utalva tett félre, ismét másoknál majdan várható helytartótanácsi válaszokat ígért, több esetben pedig nem látott semmi jogsértést.¹⁶⁷⁹

E régi, ismétlődő sérelmek és kívánatok ügyében új országgyűlési feliratot küldtek Bécsbe 1840. április 14-én. Az igen nagyszámú, kisebb-nagyobb kérdés taglalását mellőznünk kell, szétfeszítené az adott kereteket. Szerepelt benne az 1809-es francia háború óta fennálló, egyes megyéket, településeket sújtó adósságok kérdése, számos egyéb, megyéknek és településeknek járó katonai tartozás, a folyószabályozások sürgetése, és (ez ritkaságszámba ment) Debrecen szabad királyi város kérése: mentesítsék a sok, indokolatlanul kirendelt királyi biztos ténykedésétől.¹⁶⁸⁰

Megemlítendő, hogy a Duna-szabályozáshoz hasonlóan számos fontos és széles körű támogatottságot élvező kívánságot a rendek kiemeltek, s azokat külön napirendi pontként tárgyalták. (Lásd például a vallásszabadságot sértő Laicsák-féle körlevél ügyét, a zsidó emancipáció szorgalmazását, a türelmi taxa eltörlését, a városi kérdéskört, a Részek visszacsatolásának sürgetését, a magyar nyelv hivatalos használatának kiterjesztését.)

Az előző országgyűlésen elintézetlenül maradt sérelmek és kívánatok tárgyalása közben és után 1839-ben is összegyűjtötték a rendek a régen orvosolatlan sérelmeket és az újakat is. Országos választmányi rendi és főrendi tagokkal dolgozott ezen, s november közepén két részletben tárta összegző munkáját az országgyűlés elé.¹⁶⁸¹ Az ügyek nagy számára, tömegére jellemző, hogy csak a munkálat első része 36 nagy nyomtatott oldalt, a második rész 65 oldalt tett ki.

A nagyszámú sérelem és kívánság sok és időrabló iratváltást eredményezett: ismételt rendi üzenetek, főrendi válaszok, felirati javaslatok, majd a két táblán átengedett ügyekből feliratok s végül leiratok következtek.¹⁶⁸²

¹⁶⁷⁸ 1839. október 31. Írások II. 81. sz. (208. sköv.)

¹⁶⁷⁹ Uo. II. 122. sz. (403. sköv.), vö. *Hírnök*, 1840. február 6. *Budapesti Rajzolatok*, 1840. február 11. A rendek 1840. március végén vették sorra a főrendekhez írt üzenetükben a királyi válasz pontjait, melyekre a főrendek április elején semmitmondóan válaszoltak. (Írások III. 197. sz. – 167. sköv., 219. sz. – 214. sköv.)

¹⁶⁸⁰ Uo. IV. 318. sz. (43. sköv.)

¹⁶⁸¹ Uo. II. 64. sz. (138. sköv.), 92. sz. (249. sköv.) A választmány I–VI. osztályba tagolta anyagát. I.: megyék és városok felterjesztésre javasolt sérelmei, kívánalmai; II.: egyes megyék felterjesztendő ügyei; III.: Horvátország, Dalmácia és Szlavónia sérelmei és kívánatai; IV.: egyes királyi városok felterjesztendő ügyei; V.: olyan sérelmek és kívánatok, melyeket a rendszeres munkálatokhoz vagy külön indítványokhoz javasoltak áttenni, illetve felterjesztésüket nem pártolták; VI.: a már 1836-ben felterjesztett és most megújított ügyek.

¹⁶⁸² Ezekből említsünk néhány fontosabbat: a rendek észrevételei az országos sérelmi választmány munkálatára (Uo. III. 144. sz. – 96. sköv.); a sérelmek és kívánatok rendi táblái összegezése (uo. III. 260. sz. – 268. sköv.); fajsúlytalan főrendi válasz (uo. III. 271. sz. – 311. sköv.); az első felirat 1840. április közepén (uo. III. 280. sz. – 324. sköv.); újabb felirat (uo. IV. 379. sz. – 115. sköv.); rendi válasz az országgyűlés befejezését rendelő leiratra (1840. május 6. uo. IV. 421. sz. – 173. sköv. Ebben a rendek csak úgy fogadták el a határnapot, ha addig a sérelmek orvosolva lesznek.); királyi válaszok, leiratok 1840.

A főrendek az abszolutizmus és a megyei autonómia küzdelmében, egyes kisebb ügyek kivételével Bécsset támogatták. A közgyűlési jogkörök megsértését nem ismerték el; a gazdasági-vámügyi kérdésekben már inkább lehetett számolni velük, e területen viszont a kormányzati gátat nem sikerült áttörni. A népnevelés tárgysorozatba illesztését, a büntetőügy (törvénykönyv és eljárásjog) tárgyalását támogatták a főrendek, itt viszont megint csak a kormányzat gáncsolta el az előrelépést, amit a következő országgyűlésen (1843–44) megismételt. A rendek végig kitartottak álláspontjuk mellett, a főrendek itt-ott engedtek, sőt abba is belementek, hogy néhány rendi felirati javaslat – elveik ellenére – felmenjen az uralkodóhoz. A királyi leiratok viszont a sérelmek és kívánatok jó részét (csekélyebb jelentőségű ügyekben tett engedmények mellett) elutasították, vagy a messze jövőbe utalták.

A rendek utolsó üzenetükben a leiratokat elégtelennek minősítették. Mivel már nem volt idő (az országgyűlés utolsó pillanataiban voltak), a leiratok feletti vitát, tanácskozást a következő országgyűlésre tolták, álláspontjaikat fenntartva.¹⁶⁸³ Jellegzetes volt: a leiratok az országgyűlés utolsó napján érkeztek Pozsonyba, érdemi vitájukra már nem kerülhetett sor.

Valamelyest betekintve a részletekbe, a régóta ismétlődő sérelmek közt említhetjük az ország egykori területi egységének, épségének helyreállítása kérdését. Az 1836-os törvények előbeszédét a rendek például úgy értelmezték, hogy az nem egyértelműen fogalmaz Horvátország, Dalmácia és „Tótország” (Szlavónia) Magyarországhoz tartozását illetően. A rendek ezt természetesen sérelmezték, Szlavóniát nem a kapcsolt résznek tartott Horvátország, hanem egyértelműen Magyarország integráns részének tekintették. Galícia és Lodomeria esetében nem állíthatták azt, hogy ezek is az ország részei lennének, de a magyar korona „jussát”, a történeti jog szellemében, itt is érvényesnek minősítették.¹⁶⁸⁴

A szólásszabadsági kiemelt fontosságú alkotmányos sérelmet külön tárgyalták és kezelték az országgyűlésen, a tárgykörrel kapcsolatos, azzal szorosan összefüggő több kérdést ugyanakkor a megyék s velük az országgyűlés külön pontként is felvettek a sérelmek közé. Így Pest megye kezdeményezésére súlyosan nehezményezték a posta magyar törvények feletti állását, például azt is, hogy Kossuth *Tudósításait* több helyen és alkalommal nem kézbesítették. Kossuth egyébként 12 eset miatt indított pert a posta ellen, amit újabb sérelem követett: a Kancellária felkérte és megsemmisítette a pereket.¹⁶⁸⁵ Ezúttal a főrendek is beleegyeztek a felterjesztésbe. Az április 29-i (már érintett) királyi válasz csak arra utalt, hogy az 1715:22. tc. a postamestereket kiemelte a magyarországi törvényszékek hatásköréből. Ezt viszont a rendek nem fogadták el, utalva számos konkrét esetre.¹⁶⁸⁶

Több megye is nehezményezte, hogy a perbe fogott ifjak mellett kiálló Pest és Komárom megyei küldöttséget nem engedték Bécsben a király elé, illetve megsemmisítették Pest határozatát, melyben „erőtlennek” nyilvánította a perben hozott ítéleteket.¹⁶⁸⁷ E panaszokat már a sérelmeket összegezõ országos választmány sem fogadta el alkotmányos sérelemnek, a főrendek pedig tagadva, hogy megyei közgyűlés megkérdőjelezhet bírói ítéletet, éppenséggel a megyei határozat megsemmisítésével értettek egyet.¹⁶⁸⁸ Így a tárgy nem került a feliratba.

április végétől május 9-ig. (Uo. IV. 483. sz. – 234. sköv., uo. IV. 488. sz. – 241. sköv., uo. IV. 492. sz. – 245. sköv., uo. IV. 551. sz. – 297. sköv.)

¹⁶⁸³ A leiratok: 1840. április 29. – Írások IV. 483. sz. (234.), május 10. – uo. IV. 488. sz. (241.), a felirat: május 12. uo. 520. sz. (275.)

¹⁶⁸⁴ Sérelmek és kívánatok III. osztály B/6. pont (Írások III. 260. sz. – 290. sköv., uo. 280. sz. – 324. sköv.) Az „elszakított”, volt magyar területek ügyében az 1830:5. tc. – említettük – bizottságot rendelt, amely ugyan már az évben megtartotta első ülését, de az országgyűlés 1840. május 8-án azt volt kénytelen megállapítani, hogy a bizottság tíz év alatt semmire sem jutott. (Uo. IV. 411. sz. – 198.) A bécsi kormányzat „természetesen” túllépett e magyar követelésen.

¹⁶⁸⁵ Uo. III. 260. sz. – II. osztály 6. p. (276.), uo. III. 280. sz. (332.) Kossuth 1836 novemberétől Pest megyében indított peréhez: vö. KLÖM VI. 597. sköv.

¹⁶⁸⁶ A leirat: Írások IV. 483. sz. (234. sköv.)

¹⁶⁸⁷ Uo. II. 92. sz. – II. osztály 14. p. (254.), uo. III. 144. sz. – V. osztály 25. p. (85.)

¹⁶⁸⁸ Uo. III. 187. sz. – V. osztály 25. p. (152.)

Pest megye sérelmezte, hogy Kossuth letartóztatása után a kormányzat nem engedélyezte számára a *Törvényhatósági Tudósítások* folytatását, sőt a Kancellária a közgyűlési határozatot megsemmisítette. Somogy is jelezte, hogy vonatkozó közgyűlési jegyzőkönyvét körözni kívánta a megyékben, de ettől eltiltották.¹⁶⁸⁹ A rendek sérelmet láttak, amit az országos választmány is elismert, s így a kérdés beke-
rült a sérelmek összegzett sorába.¹⁶⁹⁰ A főrendi egyetértés hiányában viszont kimaradt a Bécsbe menő feliratról.¹⁶⁹¹

A rendi tábla javasolta (mint már 1836-ban is) a végrehajtó hatalom jogsértéseiben, törvénytelen leirataiban vétkes, azaz a szólásszabadsági sérelemben érintett kancelláriai, illetve helytartótanácsi hivatalnokok ellen országgyűlési eljárás indítását, s erről törvénytervezetet is készített. A főrendek azonban a felterjesztést megátolták, mert – úgymond – testületi döntések esetén a konkrét aláírókat nem terhelheti egyéni felelősség.¹⁶⁹² A rendek viszont úgy vélték, az aláírónak tudnia kell, hogy mit tesz. A főrendek kitartottak, így a panasz és a felirat nem juthatott a király elé.¹⁶⁹³

Említettük már, hogy a bécsi kormányzat az alkotmányosság fő elemeinek időnkénti mellőzése mellett meg-megújuló módon sértette a megyei közgyűlések autonómiáját, amit a megyék sorra és erősen kifogásoltak. Országgyűlésünkön a rendeknek a Heves, a Bars és a Gömör megyei sérelmeket kellett sorra venniük.

Hevesben még 1833. október végén történt véres, két halált is okozó összecsapások közepette a tisztújítás. A tettelegességgel fajúló pártviszályok már 1833. augusztus elején kezdődtek, amikor is a meghirdetett tisztújítást a főispán többször elnapolta és ezzel feleslegesen felborzolta a megyeszékhelyre vonuló nemesi csoportok indulatait. Az ellenzéki oldal végül alispáni elnökléssel, a választást ismét elhalasztó főispánt mellőzve tartott tisztújító és követválasztó közgyűlést 1833 októberében. A választás eredményeit a főispán megsemmisítette, majd Eötvös Ignác személyében királyi biztos érkezett a megyébe, és az ő 1834. áprilisi jelentése nyomán a király is megsemmisítette a választási eredményeket, sőt 38 személy ellen eljárást indított, mégpedig nem a közgyűlésnek felelős megyei törvényszék, hanem delegált, kinevezett bíróság előtt.¹⁶⁹⁴

Országgyűlésünkön Heves sérelmét a rendek a magukénak ismerték el.¹⁶⁹⁵ 1840. május elején külön, egy pontos sérelmi üzenetben kérték a delegált bíróság megszüntetését, s az általa a hevesi rendek kárára megítélt perköltség törlését.¹⁶⁹⁶ A főrendek a végrehajtó hatalom intézkedései mellé álltak s nem

¹⁶⁸⁹ Uo. II. 92. sz. – II. osztály 14. p. (254. sköv.)

¹⁶⁹⁰ Uo. III. 260. sz. – II. osztály 10. p. (277.)

¹⁶⁹¹ Ide kapcsolódik, hogy több megye (Zólyom, Bihar, Fejér) törvényalkotást szorgalmazott a sajtószabadságról. Bihar külön is jelezte, hogy könyvtárúsitási engedélyét elutasították. Zala ekkor is kifogásolta, hogy 1836-os követjelentésének kinyomtatását a Helytartótanács kárhoztatta. Temes felpanaszolta, hogy a lengyel alkotmányosság ügyét támogató körlevelét a hatóságok nem engedték terjeszteni. (Uo. II. 64. sz. – I. oszt. 2. p. – 140.), uo. III. 260. sz. I. oszt. 1. p. (268.) Ezen összefüggő kívánságok és panaszok felterjesztését a főrendek nem gátolták. (Uo. III. 280. sz. – I. osztály 1. p. – 324. sköv.) Az 1840. április 29-i – többször érintett – leirat a sajtószabadság kérdéskörében semmi orvoslást nem adott. (Uo. IV. 483. sz. – 234. sköv.)

¹⁶⁹² Uo. III. 144. sz. – V. osztály 20. p. (85.), uo. III. 187. sz. (152.)

¹⁶⁹³ Uo. III. 251. sz. (249. sköv.), uo. IV. 365. sz. (100.)

¹⁶⁹⁴ KLÖM II. 668. Az országgyűlés 1834. február közepi kerületi ülésén az eseményeket Ragályi Tamás ismertette, akit Hevesben az ominózus közgyűlésen követte választottak, majd a botrány és a választás megsemmisítése után Torna követé lett. A hevesi harc részben politikai, másrészt vallási jellegű is volt: a főispán, Pyrker László érsek erős befolyását Heves megye Tisza-menti protestáns nemesei ellensúlyozni kívánták. (Uo. II. 670. Barta István 20. sz. jegyzete. Vö. ehhez még: uo. II. 702. – Barta István 11. sz. jegyzete és uo. VI. 644. – Barta István 2. sz. jegyzete). A rendek 1834 februárjában további adatokat és információkat várva, a kérdést elnapolták. Heves megye 1836 júniusában (nagy közgyűlési viták után) a tisztújítás megtartását, a perek megszüntetését, az „igazi” bűnösök megyei törvényszék elé állítását, az érsek-főispán mellé pedig adminisztrátor kirendelését kérte feliratában (KLÖM VI. 646–647. – Barta István 10. sz. jegyzete.)

¹⁶⁹⁵ Írások II. 92. sz. – II. osztály 17. p. (255.)

¹⁶⁹⁶ Uo. IV. 478. sz. (231.)

voltak hajlandók a delegált törvényszék ellen fellépni.¹⁶⁹⁷ Így a hevesi sérelem nem került feliratban az uralkodó elé.

Bars megye alkotmányos sérelme (részint már érintettem a követválasztások bemutatása során) hasonlított a hevesire, de már az abszolutizmus új rohama, a politikai perekben kicsúcsosodó „kormányzati terrorizmus” időszakára esett, sőt egyes szereplői e perekben érintettek is voltak. A főispán már az 1837. augusztus végi közgyűlést eloszlatta, a rendek viszont főszo­l­gabírói elnöklettel folytatták azt. Az így született határozatokat a kormányzat megsemmisítette, az uralkodó pedig meg is rótt a megyét. 1839 májusában az új adminisztrátor, az opposzió árulója, Majthényi László a választási közgyűlésen a visszaélések és manipulációk özönét követte el. Az ellenzék jelöltje, a perben álló Balogh János nem lett követ, kibuktatta az adminisztrátor jól szervezett, lepénzelt csapata. A félbeszakadó gyűlést követő júniusi közgyűlésen Majthényi miatt botrányok sorozata következett. (Lefizetések, gyűjtogatás, a szokások és szabályok félre­vetése stb.) A közgyűlés ismét félbeszakadt, az adminisztrátor pedig a verés elől menekülni kényszerült. A rendek nélküle is folytatták az ülést, amit júliusban a király „merényletnek” minősített és négy megválasztott tisztviselőt elmozdított.

A sérelmeket összegző országos választmány csak részben látott itt sérelmet, mert az adminisztrátort – úgymond – nem lehet ennyire korlátozni jogaiban.¹⁶⁹⁸ 1840. február közepén a rendek kitartottak az ellenzéki érvek mellett: egy közgyűlést az elintézendő tárgyak befejezése, a jegyzőkönyv hitelesítése előtt nem lehet berekeszteni, így a rangidős tisztségviselő elnökletével tartott közgyűlés törvényes; a négy tisztviselő eltávolítása királyi biztos által, a vizsgálatok befejezése előtt, egyoldalúságot mutat.¹⁶⁹⁹ A rendek nem engedtek s az 1840. április közepi összegző sérelmi jegyzékben is helyet kapott Bars sérelme, sőt a másnapi feliratban is szerepelt, azaz a főrendek is beleegyeztek a felterjesztésbe.¹⁷⁰⁰ Ennek háttere az lehetett, hogy az említett barsi adminisztrátor, Majthényi minden mértéket, a jó ízlést is sértő módon, leplezetlenül csalt a kormányzat érdekében s a nyílt egyoldalúságot a főrendek egy része is elvetette. Az ügyet ezután külön, egyedi ügyként is tárgyalták, s a főrendek ekkor is békülékenynek bizonyultak. Új felirat az ügyben már nem készült, mert a tárgyaló felek kifutottak az időből.¹⁷⁰¹

Az orosz cár hadserege által vérbefojtott 1830–31. évi lengyel felkelés következtében az Oroszország által megszállt lengyel területeken az addigi alkotmányosság teljes megszüntetése következett be. A magyar nemesség hagyományos lengyel szimpátiája, együtt az abszolutista cári politika és államvezetés elutasításával, számos együttérző nyilatkozathoz, tiltakozáshoz vezetett – főként az eseményekhez kö-

¹⁶⁹⁷ Uo. IV. 446. sz. és 502. sz. (201. és 253.)

¹⁶⁹⁸ Uo. II. 92. sz. – II. osztály, 25. p. (257.)

¹⁶⁹⁹ Uo. III. 134. sz. (26. sköv.), uo. 144. sz. – II. osztály, 25. p. (100. sköv.)

¹⁷⁰⁰ Uo. III. 165. sz. (118. sköv.) uo. III. 260. sz. – II. osztály 30. p. (284. sköv.)

¹⁷⁰¹ Uo. IV. 378. sz. (115. sköv.) – Gömör esete lényegében azonos volt a Barséval. Az 1835. decemberi tisztújítás után, melyen a főispán több évtizedes szokást sértett (nem tartott előzetes, a jelölést előkészítő konferenciát, az ellenzék jelöltjeit nem vette figyelembe), az alispán folytatta a törvénysértéseket, az erőszakoskodást, mire a rendek ellenzéki többsége a közgyűlést felfüggesztette, amit uralkodói dorgálás, majd a törvényeket megsértő, manipuláló alispán hivatalos dicsérete követett. A megye felírási jogát (mivel a felirat ellenzéki szellemű lett volna) megvonták, s jelezték: a rendek csak kegyelemért folyamodhatnak. Királyi biztos kezdett ugyanis pereket a megyében. A biztos nem volt más, mint a kormányt támogató, a korábbi botrányokat okozó alispán. A gömöri ellenzéki többség sérelmi panasszal élt az országgyűlésen, melyben az uralkodói leiratot és eljárást is bírálta. (Uo. II. 92. sz. – II. osztály 24. p. – 256.) A főrendek ezúttal nem követték a barsi esetenél tanúsított békülékenységet. A közigazgatás folyamatosságát szerintük nem sérthetik a rendek a közgyűlés felfüggesztésével, a királyi szó nem lehet rosszallás tárgya, a rendek pedig nem bíraskodhatnak a főispán felett. A Gömörhöz intézett leirat ezért nem sért törvényt, felírni ellene jogtalan. (Uo. III. 187. sz. – 149. sköv.) A rendek válaszukban leszögezték, hogy a kormányzat nem avatkozhat a megye munkájába, a bajkeverő alispánt pedig felelősségre kellene vonni dicséret helyett. A főrendek azzal fejezték be a vitát, hogy a király kötelessége volt a közbelépés. (Uo. III. 251. sz. – 247., uo. III. 271. sz. – II. osztály 24. p. – 312.) A megyei választásokkal kapcsolatos sérelmekhez (Pest, Bars), azok 1839–40. évi országgyűlési tárgyalásáról vö. DOMBOVÁRI, 2010. 125. sköv.

zeli 1832–36-os országgyűlésen.¹⁷⁰² A megyékben továbbra is folyamatosan napirenden tartott kérdés 1839-ben ismét országgyűlési tárgy lett.

Az 1832–36-os diétán már 1832. december végén, majd 1833 novemberében is napirendre került a lengyel ügy. Balogh János barsi követ súlyosan sérelmezte, hogy a megyék feliratait Bécs válasz nélkül hagyta s nem tett semmiféle diplomáciai lépést a cári önkény ellenében. Kölcsey érzelme- és gondolatgazdag beszédével ismét remekelt. A rendek ennek ellenére az ügyet nem vették fel az előleges sérelmek közé, mondván: már volt számos eredménytelen felirat a tárgyban. A felirat mellett 23, ellene 27 szavazott.¹⁷⁰³ 1835 áprilisában viszont a lengyelek megsegítésének követelését betették a hivatalosan rögzített országos sérelmek közé.¹⁷⁰⁴

Bécs (mindenekelőtt Metternich) folyvást tartott az európai forradalmi eszmék térhódításától, s állandóan súlyos veszélyt szimatolva a lengyel menekültek, emigránsok ügyét a rendőrség figyelmének középpontjába állította. A menekültek Magyarországon is állandó megfigyelés alatt álltak, személyleírásukat, névsorukat körözték.¹⁷⁰⁵

Országgyűlésünkön 1840 áprilisában került napirendre a lengyel kérdés, a sérelmek és kívánatok összegezésékor. Az országos sérelmek közé ismételtlen bekerült a lengyel alkotmányosság visszaállításának sürgetése; Bihar nehezményezte, hogy a megyék felirataikra nem kaptak választ.¹⁷⁰⁶ A kívánság (a főrendek nem gátolták, tudva, hogy a kormányzat ügyis elveti, vagy elhallgatja) bekerült a feliratba is.¹⁷⁰⁷ Az 1840. április 29-i leirat mégis válaszolt, s a király nem zárkózott el a lengyelek sorsának enyhítésétől; ez viszont a lengyel ügyet pártolók közül senkit sem elégitett ki. A kormányzat pedig nem tett semmit a lengyelek érdekében.

A magyar nemesség – főként a Lengyelországhoz közeli megyékben, de másutt is – folytonosan „ujjat húzott” a kormányzattal: kiemelt barátsággal vendégül látott, ha kellett, rejtett lengyeleket.

¹⁷⁰² Bars megye már a felkelés alatt feliratban követelte, hogy a bécsi kormányzat lépjen fel a lengyel alkotmányosság visszaállításáért. A feliratot 33 megye támogatása követte, ám Bécs a Magyarországra menekült lengyelek kitoloncolásának elrendelésével reagált, miközben se Franciaország, se Anglia nem állt a lengyel ügy mellé, őrizve a status quót. (KOVÁCS E., 1959. 9. sköv., 30. sköv., KOSÁRY, 1990. 239. sköv., PAJKOSSY, 1998/B.199. sköv.) A pályakezdő Kossuth remek beszédében állt ki a lengyelek mellett (KLÖM VI. 223. sköv., ERDMANN, 1989. 38. sköv.), majd megrázó mondatokkal írta le két (hónapokon át Zemplén-szerte szíves vendégszeretetet élvező) lengyel menekült Dókus zempléni alispán általi lefogását és kitoloncolását. (KLÖM VI. 236. sköv., ERDMANN, 1989. 40. sköv.) Trencsén megye (más megyékkel együtt) 1831 októberében újabb feliratban követelte a lengyelek megsegítését, mire az uralkodó megrótt a „törvényes király” ellen fegyvert ragadók támogatásáért. (KLÖM II. 408. – Barta István 26. sz. jegyzete.) A megyék feliratairól lásd KOVÁCS E., 1959. 85. sköv.

¹⁷⁰³ KLÖM II. 401. sköv. Kölcsey beszéde: uo. 403. sköv., KFÖM, 1960. II. 102. sköv., KFVM 1975. 613. sköv., KÖLCSEY, 2011. 230. sköv. Gerő András a lengyel kérdés 1832–36-os országgyűlési tárgyalásait elemezve azok szavait idézte, akik szerint nem a lehetséges sikert, hanem az erkölcsi parancsot kell alapul venni. Andrassy József például országos ülésen kérdezte: tudunk-e, van-e erőnk segíteni? Nincs – válaszolta. Nagy Pál viszont arról szólt, hogy az agresszió elleni fellépés kötelezettség. Deák Andrassyhoz szólva leszögezte: a bajban levőt segíteni esély nélkül is erkölcsi kötelesség. Palóczy László jó alkalmat látott annak hangsúlyozására, hogy az országgyűlés joga beleszólni a külpolitikába. Kölcsey egyebek mellett jelezte, hogy a szabad véleményalkotással mindenkor élni kell: a lengyelek elnyomása út az abszolutista kormányok célja felé: vesszen mindenhol az alkotmányosság. Gerő ebből elemezte ki az egyik lényeges momentumot: a lengyel kérdés vitáiban a lengyelek melletti állásfoglalásokban párhuzamosan saját polgári, politikai szabadságukról (is) volt szó. (GERŐ, 1984. 139. sköv.)

¹⁷⁰⁴ KLÖM IV. 314. sköv. A lengyel kérdésről az országgyűlésen: KOVÁCS E., 1959. 152. sköv.

¹⁷⁰⁵ Vö. Pálffy Fidél József nádorhoz 1837. február 15. (József n. titk. 71. cs. 239.) Sedlnitzky rendőrminiszter Pálffy Fidélhez 1837. október 25. (Uo. 493. sköv. – Sedlnitzky ebben a levelében teljes mozgósítást rendelt el a határon.) 1838 januárjára már puhábbak lettek a módszerek: egyes „bujkáló” lengyelek adott határidőn belül kötelesek voltak az általuk megjelölt országokba (például Franciaország, Anglia) távozni. (Kanc. eln. 1838:79.)

¹⁷⁰⁶ Írások III. 260. sz. – I. osztály, 21. p. (274.) Az irományban Borsod megye kapcsolódó indítványa így kezdődött: „...a hős Lengyel nemzet iránt való háládatosságon is épült rokon érzetnél fogva”.

¹⁷⁰⁷ Uo. III. 280. sz. – I. osztály, 20. p. (324. sköv.)

Ahogy távolodott a lengyel felkelés leverésének ideje és a cári „rendcsinálás” eredménnyel járt, az osztrák birodalmi rendőri, belügyi szervek is valamelyest elnézőbbek lettek, az országgyűlés előtt és alatt pedig kerültek az újabb politikai konfrontációkat Magyarországon. Így megtörténhetett – egyebek mellett –, hogy Balogh János 1839. november elején Nagyszombatban egy ünnepi vacsorán szeretettel üdvözölt egy jelenlévő lengyelt, s egyben szolidárisan megemlékezett a kilenc éve kitört felkelésről is.¹⁷⁰⁸ Nem sokkal később Somogyi Antalt, a már ismert pozsonyi vándor-patriótát, országjáró körútján elkísérhette egy Weinsky nevű volt lengyel felkelő tiszt, akinek fejére a cári hatóságok vérdíjat tűztek ki, s aki mindenhol a lengyel ügyet népszerűsítette.¹⁷⁰⁹

A gazdasággal kapcsolatos sérelmek, kívánságok közt számos régi, ismételt sérelem mellett ezúttal főként a vámokkal, kiviteli nehézségekkel kapcsolatos kérdések kerültek szóba. A régi sérelmek közt került elő a papírpénz-kibocsátás régi ügye; Zemplén, Vas, Borsod, Torna sérelmezte a papírpénz bevételeinél tapasztalható veszteségeket s megemlékeztek, hogy 1830-ban annak reményében szavazták meg az adót ezüstben, hogy a forgalomban is az ezüstpénz lesz ismét általános. A kívánság a feliratba is bekerült.¹⁷¹⁰ Bécs nem változtatott a rendszeren.

Zemplén a hegyaljai borkereskedelem nehézségeit ismételte. Szepessel együtt kérte a kivitel könnyítését, az örökös tartományokba való szállításnál a vám megszüntetését, s általában is a kiviteli vámok mérséklését s ezzel is az egykor virágzó lengyelországi kivitel súlyos visszaesésének ellensúlyozását. A főrendek beleegyezésével ez a feliratba is bekerült.¹⁷¹¹ A már többször érintett 1840. április 29-i leiratban az uralkodó e tárgyban a kereskedelmi szerződések lejártával ígért választ, azaz akár évekre is elodázta a tényleges kormányzati lépéseket.¹⁷¹²

Csongrád megye a dohánytermelés válságát s okait sérelmezte és elemezte: Ausztriából Magyarországra igen alacsony a vám, fordítva, azaz Magyarországról az örökös tartományokba igen magas, ráadásul az örökös tartományokon túlra exportálni – az egyedáruság miatt – lehetetlen volt. Emellett a termelők teljesen ki voltak szolgáltatva a kereskedőknek. A rendek teljes kereskedelmi szabadságot kívántak, amit a főrendek elleneztek.¹⁷¹³ 1840. május elején a rendek még egyszer kísérleteztek. Kiemelten sérelmezték a viszonyosság teljes hiányát a birodalmon belüli kereskedelemben s azt is, hogy az 1836-os kormányzati rendeletet, mely szerint a kincstár csak közvetlenül a termelőtől szerezhet be dohányt, megváltoztatták, s ezzel a termelőt teljesen kiszolgáltatták a nagykereskedőknek, akik szinte lábon vették meg a termést (olcsón) a megszorult dohánykertészeketől; a hivatalos beváltás is késedelmesen történt, ami ismét a termelők megkárosításával járt. A dohány osztályozását pedig az átvevők kényük-kedvük szerint végezték. A rendek javaslata: az örökös tartományokba szállításnál alacsony legyen a vám, ott pedig legyen szabad a kereskedelem.¹⁷¹⁴ Érdemi válasz Bécsből nem érkezett, a vámok szabályozása továbbra is rendeleti úton történt.

A modernizáció, a nemzeti közösségként történő fejlődés alapvető feltétele volt a nemzeti szellemű, magyar nyelvű és korszerű közoktatás, népnevelés. A reformerek ennek megfelelő súllyal kezelték s kívánták kiemelt országgyűlési napirendként tárgyalni. Nem volt könnyű dolguk, mivel a bécsi kormányzat a pénz- és vámügyekhez, valamint a katonaság irányításához hasonlóan a cenzúra ügyét is magában foglaló tanulmányügyeket is felségjogként kezelte. Jellemző: azt, hogy az operátumokat készítő

¹⁷⁰⁸ Takáts-h. 8960.

¹⁷⁰⁹ Uo. 8397/c.

¹⁷¹⁰ Írások III. 260. sz. – I. oszt., 11. p. (270.), uo. III. 280. sz. – I. oszt., 10. p. (314.)

¹⁷¹¹ Uo. III. 280. sz. – II. oszt., 5. p. (332.)

¹⁷¹² Uo. IV. 483. sz. (234. sköv.)

¹⁷¹³ Uo. II. 92. sz. – I. osztály 39. p. (252.) A vámokról és a harmincadokról a főrendek általában is kijelentették, hogy mértékük meghatározása felségjog. (Uo. III. 187. sz. – 154. sköv.) A rendek tiltakoztak ez ellen, jelezve, hogy amióta a „vegyes házasság” létezik, a kormány és az ország közt egyezkedés volt a vámokról, amit az 1751-es – törvénytelen – vámrendelet tört meg. (Uo. III. 251. sz. – I. oszt. 39. p. – 247., uo. V. oszt. 101. p. – 250.)

¹⁷¹⁴ Uo. IV. 371. sz. 11. p. (109.), uo. IV. 379. sz. (119.)

albizottságok között a kormányzat engedélyével és tudtával közművelődési és egyházügyi albizottság is működött, több kormányzati politikus is súlyos hibának, a felségjogok sérelmének minősítette.¹⁷¹⁵

Az előző országgyűlésen Zemplén ajánlotta politechnikum (műszaki főiskola) létesítését, s ebből indult el a rendek nevelés- és oktatásügyi javaslata: legyen politechnikum is, de létesüljenek tanítóképzők, reáliskolák és ezek oktatási rendjét, tanrendjét a teljes tárgykörrel együtt országos választmány dolgozza ki.¹⁷¹⁶ A főrendek pozitívan álltak az ügühöz és támogatták a leendő országos választmány munkálatait.¹⁷¹⁷ A gyorsan érkező leirat leforrázó volt: nem szükséges országos választmány, majd az uralkodó gondoskodik a nevelésügyről.¹⁷¹⁸ A leiratot több alsótáblai követ is keményen elítélte. Így Bezerédy István felindultan szólt, többször is elnézést kérve indulataiért jelentette ki: van határa a béketűrésnek, a továbbiakban összefogás és öntevékeny szervezés legyen a jelszó. Deák a nemzet boldogulását sorra gátoló kormánypolitikát szerencsétlennek, károsnak tekintette, s a nemzeti keserűség érzését – melyet természetesen az elutasított szólásszabadsági sérelmi feliratok sora tüzelt leginkább – országszerte terjeszteni javasolta. Nevezetes záró követjelentésében is jelentős teret szentelt a nevelésügynek. Lett volna országos választmány – írta –, amely átfogóan és részletekben is reformjavaslatokat tehetett volna, de az uralkodó elutasította. Márpedig Deák szerint ezt a kérdéskört a nemzet nem adta át az uralkodónak, s így nem lehet felségjog. Az országgyűlés pénzt nem kért, csak tenni akart, de hiába. A kormány viszont eddig lényegében semmit sem tett.¹⁷¹⁹

Természetesen 1839-ben is terítékre került a nevelésügy. Még 1839 márciusában, tehát az országgyűlés előtt a Gazdasági Egyesület közgyűlésén határozatot fogadtak el (Széchenyi kezdeményezte, aki e kérdéskör fundamentális jelentőségét is felismerte), mely szerint az Egyesület állítson (Anglia mintájára) mintagazdaságot, kezdjen ajánlásgyűjtést politechnikumok állítására.¹⁷²⁰

Az országgyűléshez beadott megyei kívánságok közt Somogy szorgalmazta, hogy a népnevelést emeljék ki az operátumból, és alkossanak róla törvényt. A rendek egyetértettek.¹⁷²¹ A vita az 1839. szeptember végi kerületi üléseken kezdődött, ahol Bónis Sámuel javasolt országgyűlési intézkedést. Decemberben Somogy a kérdést rendszeresen tárgyaló országos választmányt javasolt, megegyezően az előző országgyűlési sikertelen kívánsággal.¹⁷²² A főrendek nem gátolták az ügyet, de jelezték, hogy szerintük az oktatásügy lehet ugyan országgyűlési tárgy, de csak figyelemmel az uralkodói jogokra. Széchenyi viszont a főrendeknél figyelemre méltóan érvelt: nem fogadta el azt, hogy a nevelésügy kizárólag felségjogkör, annál is inkább nem, mivel a király nem csak az alkotmányos Magyarország uralkodója, hanem az abszolutisztikusan kormányzott örökös tartományoké is.¹⁷²³ A két táblán is elfogadott felirat s a mellékelte törvénytervezet országos választmányt kívánt kirendelni a nevelésügyet és ágazatait illető részletes és összegző munkálat elkészítésére. A választmány munkálatait az országgyűlés nyomtatásban kívánta a következő országgyűlés előtt az összes törvényhatóság rendelkezésére bocsátani.¹⁷²⁴ A törvényjavaslat későn, az országgyűlés végén készült s egyben hiábavaló volt: Bécs ezúttal sem engedett a felségjogból, amivel érdemben állt el.

¹⁷¹⁵ BARTA I., 1964. 201. sköv. Az 1790–91-es országgyűlés a királlyal egyetértve kívánta a nevelési rendszert alakítani, de ez már a koronázási esküből is kimaradt. Az 1791:15. tc. szerint az országgyűlésnek joga lett tárgyalni a nevelésügyről, kívánságait előterjeszteni, de rendelkezési jogot nem kapott; I. Ferenc és V. Ferdinánd alatt az országgyűlés tárgyalási jogát is kétségbe vonták. (BÉNYEI, 1994. 59. sz. sköv.)

¹⁷¹⁶ KLÖM IV. 355. sköv.

¹⁷¹⁷ Uo. V.650.

¹⁷¹⁸ Uo. V. 674.

¹⁷¹⁹ KLÖM V. 674, 682. sköv., DEÁK F., 2001. 160. sköv., SZEKFÜ, 1926. 47. Vö. HORVÁTH M., 1886. II. 23. sköv. BÉNYEI, 1994. 292. sköv.

¹⁷²⁰ Takáts-h. 8669.

¹⁷²¹ Írások III. 144. sz. – V. osztály 107. p. (90.)

¹⁷²² STULLER, I. 345. sköv., II. 622. sköv.

¹⁷²³ Írások III. 187. sz. V. oszt. 44. p. (153.) BÉNYEI, 1994. 80.

¹⁷²⁴ Uo. IV. 494. sz. (246.)

Több megye követei záró követjelentéseikben is hangot adtak az erős rendi többségi álláspontnak és elítélték, hogy amint 1836-ban, úgy ezúttal is elmaradtak a királyi válaszok a nevelésügyi kezdeményezésekre, a kormányzat elvetette az országos törvényelőkészítő bizottság kirendelését, miután a nevelésügyben saját magát tartotta illetékesnek.¹⁷²⁵

A nevelésügyért, a magyar államnyelvért, az alkotmányos önállásért, a magyar szellemű magyar hadseregért Bécs által folyamatosan gátolt, elutasított küzdelem része volt a magyar tisztképző intézet, a Ludovika (Ludoviceum) létesítésének kálváriája is. 1715-ben (8. tc.) megszületett az állandó hadsereg, amelyhez az ország csak adót és újoncot ajánlhatott, bár meg-megújuló erővel kérte a magyar vezényszót, a magyar kiállítású ezredek honi állomásoztatását és így tovább. 1808-ban (7. tc.) a rendek kiharcolták (kihasználva Bécs háborús nehézségeit) a Ludovika felállítását, ám bő negyed század kellett ahhoz, hogy az épület valóban elkészüljön; az intézetet ténylegesen viszont csak 1872-ben nyitották meg.¹⁷²⁶ A Ludovika név oka: I. Ferenc harmadik felesége, Mária Ludovica császár- és királyné 50 ezret ajánlott fel, további 800 ezer országgyűlési ajánlásból, adakozásokból került elő.

József nádor is sokat tett az épületért, az akadémia megnyitásáért, de folyton akadályba ütközött. A kormányzat a váci katonai épületet (főként raktár) engedte át a célra, de 1827-ig nem sok történt. Akkor az országgyűlési rendek már Pesten akarták az épületet s úgy, ha a működés is biztosított.¹⁷²⁷ 1829-ben került sor József nádor aktív segítségével a pesti, úgynevezett Orczy-telek megvételére és Pollack Mihály tervezői felkérésére. Az alapkővet 1830-ban, az országgyűlés alatt tették le; a 200 főre tervezett akadémia építménye 1836-ban készült el,¹⁷²⁸ de még 1838-ban is „csak” tízezer árvízkárosultnak és a Nemzeti Múzeum gyűjteménye egy részének adhatott menedéket.

Az 1832–36-os országgyűlésen 1835 márciusában és júliusában került szőnyegre a Ludovika ügye. Az országgyűlés kérésére József nádor elszámolt a pénzalappal jelezve, hogy az intézeti tőke 577 ezer forint, amihez ekkortájt érkezett Buttler János 126 ezer forintnyi adománya húsz nemes ifjú tanításához.¹⁷²⁹ A rendek 1836. február közepén az intézet nevelési rendjének átdolgozását kívánták, természetesen már az időnek megfelelő nemzeti és katonai szakmai oktatás szellemében.¹⁷³⁰ A perszonális mint az alsótábla elnöke azonnal figyelmeztetett: az oktatás nem térhet el az ausztriai rendszertől. A főrendek is a Habsburg-udvar és a kormányzat szempontját képviselték többségi álláspontjukkal: egyesült seregben nem lehetséges nemzeti elkülönülés, külön oktatási rendszer.¹⁷³¹ Deákék gyorsan visszaüzentek: akkor inkább ne létesüljön az intézet. Nagy Pál a többséggel szemben a bécsi és főrendi álláspontot színezte: mi történt volna, ha 1831-ben (azaz a parasztfelkelés idején) a katonaság mérlegelt volna, cselekvés helyett? Erre a zempléni Lónyay Gábor válaszolt a nagy többség egyetértése mellett: más az 1831-es rabló sereg és más az, ha egy despota (utalás a cárra és a lengyel felkelés elfojtására) felrúgja az alkotmányt. Végül a rendek enyhítettek: maradjon még az 1808-as oktatási rendszer, de a magyar nyelv bevezetésével. A királyi leirat ezt is elvetette. Erre a rendek visszavették ajánlatukat.¹⁷³²

¹⁷²⁵ Vö. Bács (Kanc. eln. 1840:1008.) Somogy (uo. 802.) Csanád (uo. 812.).

¹⁷²⁶ CZÉKUS, 1930. 11. sköv. Ugyanakkor Bécs mellett, Bécsújhelyen már 1718-ban működött hadmérnöki intézet, 1852-ben pedig katonai akadémia.

¹⁷²⁷ A váci úgynevezett Theresianum épületét a rendek ekkor eladásra szánták, végül a váci püspök vette meg és vissza is adta az országgyűlésnek. A váci épületbe először elmeógyógyintézetet terveztek, végül 1855-ben börtön lett belőle. Vö. AJTAY, 1930. 25. sköv.

¹⁷²⁸ BACHÓ, 1930. 123. sköv.

¹⁷²⁹ KLÖM IV. 248, 303. sköv., 567. sköv., V. 10. sköv.

¹⁷³⁰ Uo. V. 485. sköv.

¹⁷³¹ Uo. V. 534. sköv.

¹⁷³² Uo. V. 675. sköv. Deák követjelentésében (DEÁK F., 2001. 151. sköv.) részletezte a kérdést, elfogadhatatlannak nevezve, hogy a nemzet költségén működő oktatási intézet nevelési rendszerére az országgyűlésnek ne legyen befolyása. A Ludovika kérdéséhez vö. HORVÁTH M., II. 19. sköv. A Ludovikáról újabban rövid, pontos leírást ad: BÉNYEI, 1986.

Az 1839-es országgyűlés természetesen visszatért a Ludovika ügyére, a rendek megismételték 1836-os határozatukat,¹⁷³³ majd december elején Palóczy László ismételte el a vitában az intézet viszontagságos történetét méltatlankodva, hozzátéve, hogy német nyelvű, birodalmi érdekeltségű katonai munkákban Magyarország alkotmányossága a skandalumok közt szerepel. A rendek új határozata: magyar nyelvű új oktatási rend kell az intézet megnyitásához.¹⁷³⁴ Ezután sokáig állt az ügy, számos más és alapvető kérdés tárgyalása folyt, majd 1840. április végén Szentkirályi Móric előadta a már említett Széchenyi-féle javaslatot, mely szerint az épületben, ha katonai nevelőintézet nem lesz (a magyar nevelésügyi kívánságok kudarca után ez bizonyos volt), legyen műszaki főiskola, politechnikum. Május elején, az országgyűlés végnapjaiban hozta a személyes Bécs üzenetét. Az épület kész, üresen áll, ha a rendek katonai intézetet akarnak, álljanak el a magyar oktatási nyelvtől. Deákék „nem”-mel válaszoltak.¹⁷³⁵ A műszaki főiskola ügyének érdemi tárgyalására már nem volt mód, idő.

Külön megyei igényként került tárgyalásra országgyűlésünkön a börtönügy és a büntetőtörvénykönyv kérdésköre, ami megint csak elválaszthatatlan volt a modernizációtól, a nyugati mintákra figyelő polgári-alkotmányos reformoktól. 1832–36-ban is nyomatékos igényként merült fel az igazságügyi reform. Deákék az akkori fő reformkérdés, az úrbéri törvénytörvénysor vitájának szünetében (az úrbéri törvényjavaslat és a királyi válasz közötti, 1833. november–1834. szeptember közti időszakban) vették sorra az ítélőszékek rendezésének kérdéseit, pontjait, majd párhuzamosan előrehaladtak a polgári törvénykönyv tervezetében is.¹⁷³⁶ A munkát nem fejeződhetett be, félkészben maradt. 1839-ben folytathatták volna, ekkor azonban az ismert alkotmányjogi harc közepette a helyzet volt alkalmatlan az igen munkaigényes büntető- és polgári törvénykönyv alkotására, de előrelépés azért történt.

Az előrelépéshez, annak sürgetéséhez hozzájárultak a Nyugat-Európában, sőt az USA-ban is járó fiatal utazók, akik Széchenyihez hasonlóan tapasztalataikat a honi elmaradottság ellenében, a köz érdekében igyekeztek kamatoztatni. Így Bölöni Farkas Sándor 1834–35-ben megjelenő nyugat-európai és amerikai útirajzait követően 1838-ban adták ki Szemere Bertalan 1836–37-es nagy európai útja után a „Terve egy építendő javító fogháznak a magánrendszer elvei szerint” című munkáját, melyet főként megyéje, Borsod számára írt.¹⁷³⁷ Szemere 1839-ben újabb munkát adott ki, amely a Magyar Tudományos Akadémia éppen a büntetés célja és értelme meghatározására kiírt pályázatának nyertese volt.¹⁷³⁸ Még ez évben napvilágot látott (szintén nagy európai utazás után) Eötvös József: „Vélemény a fogházjavítás ügyében ns. Borsod vármegye ebbeli küldöttségéhez” című munkája.¹⁷³⁹

¹⁷³³ STULLER, I. 343.

¹⁷³⁴ Uo. II. 581. sköv.

¹⁷³⁵ Uo. II. 965. sköv. A Deákék megfogalmazta üzenet 1840. május 4.: Írások IV. 394. sz. (133.) Ebben utaltak az 1836-os „lesújtó” leiratra s jelezték, hogy újabb, 309.000 forintnyi ajánlás gyűlt össze, de csak magyar nyelvű képzés esetén. Törvényjavaslatot is mellékeltek, amely a főrendek beleegyezésével május 5-én feliratként Bécsbe ment. (Uo. IV. 411. sz. – 163. sköv.) Az elutasító leirat, melyet Szerencsy személyes május 4-én szóban közölt, írásban április 30-án keletkezett. (Uo. IV. 468. sz. – 221.)

¹⁷³⁶ Ld. Deák 1836-os záró- követjelentését: DEÁK F., 2001. 156. sköv. A vita 1833. november végén indult. (KLÖM II. 149. sköv.), majd országos ülésen 1834. április elején vették fel. (Uo. III. 8. sköv., 22. sköv.) A rendi üzenet a tárgyban 1835. május közepén készült (uo. IV. 83. sköv.). A polgári törvénykönyv vitája 1834. május végén kezdődött (uo. III. 173. sköv.). Barta István összefoglalása a tárgyalásokról: uo. V. 25. (Barta 17. sz. jegyzete) és uo. 49. (Barta István 3. sz. jegyzete.)

¹⁷³⁷ Kassa, 1838., vö. FERENCZI, 1903. 63. sköv.

¹⁷³⁸ SZEMERE Bertalan: *Javító fogház*. Pest, 1839.

¹⁷³⁹ EJM 1978. 87. sköv., FERENCZI, 1903. 64. sköv. Az írást áthatotta a felvilágosultság mellett a részvét és az emberség. A honi tömlöcök áldatlan állapotait a sötétséggel, rossz levegővel, számos elítélt közös cellában való bezártságával jellemezte, ami sokszor együtt járt az ítéletre váró esetenként kis bűnös és a nagy gonosztevők kényszerű együttlétével, annak minden rontó hatásával. Szembeállította ezzel a külföldi példákat, például úgynevezett magánrendszert (ennél az elzárás egyenkénti volt), vagy a hallgató rendszert, melyben a magánzárkát némaságban végzett közös munka egészítette ki, s mindkettőnél (a mintának vett országokban) tisztaság, elfogadható étel, betegszobák léte tette elviselhetővé az elítéltek mindennapjait. (FENYŐ, 1978. 7. sköv.) Érdemes megemlíteni, hogy Tocqueville könyvét az USA büntető rendszeréről Toldy Ferenc a megjelenés után azonnal, 1834-ben ismertette. (KOMORÓCZY, 2012. I. 1023.) A magyar büntetőjog-történet II. József

A börtönök emberségesebbé és célravezetőbbé változtatásáról megjelent munkák természetesen felhívták a figyelmet a büntetőügy és az igazságszolgáltatás egészére is s így az azok összefüggő törvényhozási rendezésére irányuló munkát indukáltak.¹⁷⁴⁰

Már jeleztük, hogy az 1839–40. évi országgyűlés kemény alkotmányvédő harcai közepette nem volt várható az igazságszolgáltatási reform részletes tárgyalása, de a kérdés az 1836-os jó kezdet után nem került ki teljesen a napirendek közül. 1839. szeptember végén kerületi ülésen Zemplén javasolta a büntetőtörvénykönyv tárgyalásba vételét. Deák viszont úgy vélte, előbb a börtönügyet kell rendezni, mert csak annak ismeretében lehet jó törvénykönyvet alkotni. A munkához országos választmányt javasolt.¹⁷⁴¹ 1840. március elején kerületi ülésen már a börtönkérdést részletesen kidolgozó, egyben a büntetőtörvénykönyvet is alaposan előkészítő országos választmány kirendelését határozták el, előírva a külföldi példák és az igazságügyi operátum együttes figyelembe vételét.¹⁷⁴²

Az 1840:5. tc.-kel kirendelt választmány első ülését 1841 decemberében tartotta, s akkor három albizottságot állítottak fel. Deák és Eötvös az anyagi büntetőjogi albizottság tagja lett. A bűnvádiba Szalay László később került be, hogy ott végezzen kiváló munkát. A fogházjavításról szóló részt Eötvös József és a Szalayhoz hasonlóan később meghívott Lukács Móric fogalmazta meg.¹⁷⁴³ Kényes feladatot kapott a hűtlenségi témakörön dolgozó albizottság; munkálatában helyet kapott a felségsértés meghatározása, az alkotmányellenes rendeletek elítélése, hogy aztán a választmányi többség ellenében csak különvélemény legyen belőle. Itt nincs lehetőségünk az albizottsági munkákat összegző, egységbe foglaló, konzervatívok által itt-ott megcsorbított, de így is remek választmányi munka részletezésére. Megtette azt már Varga János *Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete* című kiváló munkájában,¹⁷⁴⁴ de egyetértve Sarlós Bélával jelezzük: ez a munkát volt – különösen és kiemelten a Deák által megfogalmazott (főként az egyéni és alkotmányos szabadságjogokat az alapkérdésekben liberális szellemben meghatározó) különvélemények – a reformerek fő dokumentuma az Ellenzéki Nyilatkozatig.¹⁷⁴⁵ Hatályba lépése esetén a magyar büntetőrendszer a legmodernebb európai rendszerek egyike lett volna. A bécsi kormánynak azonban nem kellett európai, polgári alapelveken nyugvó törvénykönyv, elutasította (egyebek között) az esküdszéket, a kormánysszervek felelősségét; a hatalmas munka, Deák és Szalay remeklései és az 1843–44. évi országgyűlés tárgybani kiemelkedő színvonalú munkája, tárgyalásai (legalábbis egy időre) veszendőbe mentek, országszerte növelve a fokozódó kormányellenes hangulatot.

Végül is a sok munkát, időrabló vitákat, összegezéseket, üzenetváltásokat, feliratokat igénylő rengeteg országos és törvényhatósági sérelem, illetve kíváncsi, akár kiemelve és külön kezelve vitatták azokat, akár a hosszú lista darabjaiként, nem hoztak komolyabb eredményt; vagy a főrendek ellenállása, vagy a királyi leiratok állásfoglalásai (főként ígérek, elnapolások állítólag már folyó előkészületekre, lassú

visszamenő összefoglalását ld. KECSKEMÉTI, 2008. 259. sköv. Említi például, hogy az 1795-ös igazságügyi operátum – nem kis részben II. József felvilágosult rendelkezéseire téve vissza – modernizálta volna a bűntények meghatározását, humanizálta volna a büntetéseket, így eltörölte volna a kínzást, kínhalált.

¹⁷⁴⁰ A növekvő érdeklődést további publikációk jelezték; így például LUGOSSY József: *Függelék a fogházjavítási tárgyhöz* (Ath, 1839. július 25.), FÁBIÁN Gábor: *Az esküdszék* (uo. 1839. január 20.).

¹⁷⁴¹ STULLER, I. 343. sköv.

¹⁷⁴² STULLER, II. 791., Írások III. 153. sz. (101. sköv.) A főrendi elfogadó válasz: uo. III. 169. sz. (120. sköv.), felirat és törvénytervezet: uo. III. 227. sz. (218. sköv.). Április végén már a rendek az országos választmány alsótagjai tagjairól határoztak. Tag lett: Palóczy László, Beöthy Ödön, Pulszky Ferenc, Klauzál Gábor, Wenckheim Béla, Pázmándy Dénes és Bezerédy István (azaz az ellenzék kiválóságai), a felkészült konzervatív Zsedényi Eduard és a munkát vezetésére, összefogására legalkalmasabb Deák Ferenc is. (STULLER, II. 935. sköv.) A főrendektől Mailáth György országbíró, Szerencsy István személynök, Lonovics József püspök, Teleki József, Dessewffy Aurél, Jósika Samu, Apponyi György, Eötvös József és mások kaptak bizalmat. Tehát a főrendektől is felkészült, gyakorlott és tehetséges politikusok kerültek a választmányba.

¹⁷⁴³ FERENCZI, 1903. 66. sköv.

¹⁷⁴⁴ VARGA J., 1980.

¹⁷⁴⁵ SARLÓS B., 1970. 15. sköv. Deákék különvéleményei: VARGA J., 1980. 117. sköv.

és körülményes bizottsági munkákra történő utalások) képeztek gátat. Az elutasítások, elodázások a rendeknél s főként természetesen az ellenzéknél ismét keserű szájízt, elkeseredettséget okoztak. Deákék megint tudatosíthatták: az abszolutizmus hadállásai erősebbek. Annyit viszont Deák és társai öntudatosan elkönnyvelhettek, hogy alkotmányos jogsértést (se nagyot, se kisebbet) felszólalás, tiltakozás nélkül nem hagytak, s az elutasító reakciók után is az orvoslás reményét fel nem adva ragaszkodtak elveikhez, s a konkrét ügyeket a következő országgyűlés gondjára bízta.¹⁷⁴⁶

¹⁷⁴⁶ Az országgyűlés utolsó óráiban érkezett, a sérelmek zömét nem orvosló, csak egy-egy kisebb jelentőségű ügyben engedő királyi leiratokat (Írások IV. 483. sz. – 234. sköv., 488. sz. – 241. sköv.) követően Deákék már valóban csak egyet tehettek: üzenetet küldtek a főrendekhez, melyben jelezték, hogy már nem remélik a sérelmek és kívánatok zömének orvoslását, teljesítését, s így az ügyeket elteszik a következő országgyűlésre kiemelve, hogy a sérelmek orvoslása minden országgyűlésen törvényesen kötelező, s ehhez, mint alapelvhez ragaszkodnak. (Uo. IV. 520. sz. – 275. sköv.) Hogy milyen csekély volt a nagyszámú sérelmi, illetve kívánatokat tartalmazó üzenet, felirati javaslat és felirat eredménye, az látható az 1843–44. évi országgyűlés számos vonatkozó irományának csak futó áttekintéséből is. Az akkori rendeknek sorozatban kellett megismételni a korábbi, időnként több évtizedes megyei és országos alkotmányos sérelmeket, követeléseket. Csak kiragadott példaként: ismét követelni kényszerültek a Partium már 1836-ban törvénnyel elrendelt visszacsatolásának végrehajtását és Erdély egyesítését Magyarországgal, amit már az 1792:11. tc. is jogosnak tartott, de a tényleges intézkedés előkészítését az operátumokra hagyta, majd az időnként megismételt szorgalmazásokra a kormányzat csak halogató válaszokat adott; már többször kérték a katonai határörvidékek nádori, illetve báni hatalom alá helyezését, azaz közvetlenül katonai (az ország hatóságaitól független), Bécsből vezényelt igazgatásuk megszüntetését. (Írások 1843–44. I. 15. és 36. sz.)

XVIII. AZ ORSZÁGGYŰLÉS BEFEJEZÉSE. MÉRLEG ÉS SUMMÁZAT

A BEFEJEZÉS

1840. május 11–13. közt elérkezett az országgyűlés befejezésének időszaka. Eredetileg 2-án lett volna a berekesztés, ám több fontos tárgy lezárása elhúzódott. 11-ét viszont már sietve tűzte ki Bécs határára, miután Mailáth Antal kancellár jelezte az Államkonferenciának: egyes kormánypárti követek attól tartanak, hogy küldöik (alighanem túlzottnak tartva a kormányzat engedékenységet) új, konfrontatív utasításokat készítenek számukra.¹⁷⁴⁷

11-én reggel megérkezett Pozsonyba az „Árpád” gőzhajó, fedélzetén V. Ferdinánddal és népes kíséretével. Még a hajón tisztelgett előtte Lederer Ignác magyarországi főhadparancsnok és tisztikara. Este 6-kor a vár ágyúi megdörrentek, az utcákon hatalmas volt a tömeg. A várost díszesen kivilágították.¹⁷⁴⁸ 12-én egymást követve olvasták fel elegyes ülésen, majd rendi ülésen is az uralkodói válaszokat, leiratokat az elfogadott törvényjavaslatokról. Óriási volt az éljenzés, kivált a váltótörvénytől, s még inkább az örökválság említésénél. A viharos ünneplés perceként tartott. Számosan kardjaikkal döngögték a padlót. Általános volt az öröm és a lelkesedés. A hosszú feszültség és konfrontáció után sokak megkönnyebbültek. Sorban következtek az üdvözlő beszédek, küldöttségi tisztelegések az uralkodónál. Közben a háttérben hosszasan folyt a *concertatio*, azaz a törvények pontos szövegezésének munkálata, melyen a Kancellária tisztviselői, valamint a rendi és főrendi tábla küldöttei vettek részt. Éjjelre készültek el munkájukkal, amit elegyes ülésen rögvest hitelesítettek.¹⁷⁴⁹ 13-án reggel ismét elegyes ülés volt, majd a nádor elnökletével díszes menetben vonultak a képviselők és a főrendiek az érseki palotába, ahol már Metternich is jelen volt. (Őt a *Hírnök* lojális tudósítója „az európai diplomatianak elsőrendű hőse s hazánk boldogságának üdvös gyámnoka”-ként jellemezte.) Metternichet is nagy éljenzéssel köszöntötték, amiben titkosrendőri jelentés szerint Deáknak nagy része volt, mivel ő biztatta fel a fiatalokat Metternich ünneplésére. A nagy taktikus Deák ezzel alighanem stabilizálni szeretne volna a kormányzat engedékenységet a jövőre nézve is.¹⁷⁵⁰ Természetesen kijárt a lelkes ünneplés József nádornak is. Délben érkezett meg az uralkodó, aki előtt díszes menetben a kettős keresztet vitték. Az új törvények átnyújtását követően újabb ünnepi beszédek hangzottak el. A személynök magyar beszédében kiemelte a megajánlott adót és újoncokat, és a fontos, a nemzetnek kedvező törvényeket. Köszönetet mondott a már a tizedik országgyűlésen elnöklő nádornak, megdicsérte a „bölcsen mérsékelt” főrendeket és a rendeket is azért, hogy különböző felfogásuk ellenére is a fő kérdésekben egyezsége tudtak jutni, köszönhetően a jó emberi, baráti viszonyoknak. A nádor latinul szólt ugyan, de örömmel említette az üdvös törvények sorát, külön is az örökválságot és a gazdaságot, valamint a kereskedelmet segítő rendelkezéseket. Kiemelte, hogy a nehéz, ellentétekkel súlyos kezdetek után Pozsonyban az utolsó két hónap élete legjobb időszakai közé emelkedett. Délután 4-kor az uralkodó már el is utazott, harangszó és ágyúdörgés közepette.¹⁷⁵¹ A követek és a többi résztvevő is utazott, vagy készült az útra.

József nádor 14-én este érkezett meg a „Marianne” gőzösön Pest-Budára, ahol katonai parádé, zászlóerdő, tömeg, ágyúdörgés, díszkivilágítás (még a Gellért-hegyi „csillagda” is ki volt világítva) fogadta a partokon és nagy éljenzés.¹⁷⁵²

¹⁷⁴⁷ St Konf. 1840:649 (W-2997. d).

¹⁷⁴⁸ STULLER, II. 989.

¹⁷⁴⁹ Uo. II. 989. sköv.

¹⁷⁵⁰ Takáts-h. 9311.

¹⁷⁵¹ *Hírnök*, 1840. május 11., 21., vö. Takáts-h. 9312, 9313. A május 12–13-i történésekhez ld. még STULLER II. 991.

¹⁷⁵² *Jelenkor*, 1840. május 16.

Az országgyűlés befejező napjait kommentáló különböző források természetesen pártállásuk, szimpátiájuk szerint fogalmaztak. Mindenki általános örömről, lelkes hangulatról, az ellentétek lecsillapodásáról írt, de a siker kovácsaként már mást és mást emeltek ki. Volt besúgó, aki Metternich, Mailáth Antal és György szerepét hangsúlyozta, sőt úgy vélte, nekik és Kolowratnak (!) volt köszönhető minden. Egy társa szerint viszont Mailáth Antal volt a kulcsszereplő, de nem hallgatta el, hogy számosan Deákot ölegették és kezét szorongatták.¹⁷⁵³ Stuller Ferenc kéziratos lapjában is közörről számolt be, kibékült kedélyekről, de főként Deákot és az iránta mutatkozó általános tiszteletet emelte ki.¹⁷⁵⁴ E tisztelet és megbecsülés megnyilvánulása volt a díszes emlékkönyv, melyet az országgyűlési fiatalság május 11-én nyitott meg, s 13-án már át is nyújtott Deáknak. Az album elején Szemere Bertalan tisztelgő soraiban Deákot feddhetetlen, bölcs, integráló képességű, sikeres politikusként dicsérte, majd két részben következett 558 aláírás az országgyűlés résztvevőitől. (Az albumot ugyanis két helyen nyitották meg. Az első részben a notabilitások, a másodikban a jurátusok és az országgyűlésen nem követként, vagy főrendiházi tagként résztvevők aláírásai szerepelnek.) Az első részben Széchenyi után Batthyány Lajos, Eötvös József, Klauzál Gábor, Wenckheim Béla következett. Itt 21 mágán, 71 megyei követ és 35 városi képviselő aláírása állt. A második részben 280 jurátus mellett szerepelt például Wildner Ignác is. Az aláíró arisztokraták zöme ellenzéki volt, a kivételt Dessewffy Aurél és Jósika Samu jelentették. Számos világi és egyházi főméltóság nevét hiába keressük a tisztelgők sorában. A szervező s az albumot átadó fiatalok közül Gorove István beszélt, amit Deák megköszönt, majd a fiatalságot felszólította, hogy éljenek a haza javára, mert – mondta – mi csak elkezdtuk azt, amit ti befejezhettek. Végül Kossuth szavait idézte, aki kiszabadulva börtönéből a Ráday Gedeon által Deáknak írt levélre jegyezte fel: „Ez az első, amit szabad kézzel írok. Szenvedéseim nem tettek gyöngébbé, hanem erősebbé a jó ügy melletti kitartásban.”¹⁷⁵⁵

Az öröm és a felszabadultság valóban általános volt, de akadtak kivételek. Így néhány ellenzéki mágán, mint például Pálffy József és Viczay Károly a május 13-i ünnepi üléseken nem díszmagyarban, hanem csak hétköznapi öltözetben jelentek meg. Ők kevesellték az eredményeket, s főként bosszankodtak az általuk kegyelemként vett amnesztia miatt, még ha az kéretlenül érkezett is.¹⁷⁵⁶ Láttuk korábban a szólásszabadsági kérdés befejezésénél, hogy maga Batthyány Lajos sem volt elégedett, de a nyilvános bírálattól – rációlv Deák félelmére – az országgyűlés után is tartózkodott.

Deák ünneplése viszont országszerte folytatódott. A hazatérő követek beszámolóit után a megyék fele nevezette ki táblabírójának. Így járt el az ellenzéki Békés is, ahol már a június 22-i közgyűlésen indítványozták Deák táblabíroságát, s a kinevezés a következő, augusztusi közgyűlésen meg is történt. A közgyűlés a zalai rendekhez írt levelében örömet fejezte ki, hogy „...a most bevégzett országgyűlésen kormány, s Nemzet kezét fogva kezdék a haladás bilincseit feloldani, miként az idő meg tapintott üteréhez módosult engedékenységgel” számos jó törvényt alkottak. Méltatták a nádor érdemeit, majd a képviselők szilárdságát, állhatatosságát, kiemelve Deákot, aki „...kezébe tartva az ész világító szövétnekét, – szívébe a legjobb, legerősebb akarattal, díszlett... Értelmének túlnyomó súlyával, nyilvános jellemének következetességével a képviselői testületnek új ösvényt tört”. Végül feldicsérték Zala nemességét, őket nevezve az eredeti forrásnak, melyből Deák lángesze is táplálkozhatott.¹⁷⁵⁷ A Deákot megtisztelő számos megye közt volt Tolna is, ahol több ezer résztvevő előtt eskették fel (Bezerédj vendégeként volt jelen) táblabírójuknak. Augusztus 20-án Deák Széchenyi névnapjára volt hivatalos Nagycenken, ahol ő mondta az üdvözlő beszédet is.¹⁷⁵⁸

¹⁷⁵³ Takáts-h. 9310, 9312.

¹⁷⁵⁴ STULLER, II. 990. sköv.

¹⁷⁵⁵ PAJKOSSY, 2004/B. 52. sköv. Vö. Takáts-h. 9307 (a jelentő besúgó kiemelte, hogy az aláírók sorban álltak, szinte búcsújárás lett az aláírásgyűjtésből), 9314.

¹⁷⁵⁶ Takáts-h. 9312.

¹⁷⁵⁷ Békés közgy. 1840:526., 1116. A Deákot táblabíróvá kinevező megyék számához: PAJKOSSY, 2003/B. 128. sköv.

¹⁷⁵⁸ FERENCZI, 1904. 308. sköv.

Deák nem igazán szívelte az ünnepléseket, így Pozsonyból is, amint csak lehetett, hazatért Zalába, s csak akkor mozdult ki, amikor elkerülhetetlen volt. Az 1840. július 27-i zalai közgyűlésen természetesen jelen volt, s megtartotta követi beszámolóját, ami – már említettük – a közéleti próza egyik elsőrangú hazai remeke. Hosszú és nagy figyelmet követő beszédét a közgyűlés résztvevői időnként éljenzésekkel szakították félbe, a végén pedig általános meglegedettségüket is leszögezve, kiemelték Deák iránti tiszteletüket és hálájukat. Ezt kifejezték azzal is, hogy „Deák Ferenc alapítványt” hoztak létre, melynek feladatává tették évente egy-egy nemes vagy nem nemes fiatal tanulmányainak segítségét 200-200 forinttal. Az ifjak megnevezésének joga Deáké lett élethosszig, bár ő vonakodott ezt elfogadni. Állítólag eredetileg a háromezer forintot a Deákot méltató ünnepélyes és gazdag fáklyás zenére gyűjtötték össze, ám ő megkérdezte: volna szívetek ekkora summa pénzt elégetni? Inkább hozzátett ő is egyezer forintot és javasolta az említett alapítványt, amit hívei elfogadtak, s amely még 1876-ban is működött.¹⁷⁵⁹ Az ünnepi közgyűlésen számosan voltak jelen a szomszéd megyékből is. Soraikból néhányat táblabíróvá neveztek ki Zalában. Így például a főrendi ellenzékéből Batthyány Lajost, Zichy Ödönt, Erdődy Sándort, Szapáry Miklóst és másokat. Elrendelték Deák követjelentésének 500 példányban történő kinyomtatását is, ám már másnap jelentette a főjegyző: a felkért nyomdász nem vállalja, mivel 1836-ban is felső helyről dorgálást kapott a jelentés kinyomtatásáért, amitől a jövőre nézve is eltiltották, mint az több más megyében is megtörtént. Zala most is tiltakozott, nem ismerve el az előzetes cenzúrát s jelezve: a jelentés csak országgyűlési tárgyakat tartalmaz. Ismét elrendelték a nyomtatást, vállalva a felelősséget, de a jelentés így is csak 1842-ben jelenhetett meg.¹⁷⁶⁰ A beszámolóra röviden még visszatérünk.

Egyes megyei követek beszámolóit az országgyűlés egy-egy tárgykörének lezárásánál már érintettük; ezúttal néhányat említünk meg – kormánypártiaktól a radikális ellenzékiekig –, melyek együttesen jelzik, hogy milyen érzésekkel, összegző gondolatokkal érkeztek haza Pozsonyból a deputátusok. A kormánypárti Baranya követeinek beszámolója korholta az ellenzékieket, akik miatt sok volt a szenvedély, a záradékok pedig hosszasan gátolták az eredményességet, de a számos hasznos törvényt végül ők is méltatták.¹⁷⁶¹ A szintén kormánypárti Krassó követei már nevezetes, eredményes országgyűlésről írtak, és sorban üdvözölték a haladást szolgáló törvényeket, kiemelve az örökváltságot mint a jobbágyi tulajdonhoz vezető lehetőséget. Igaz, a politikai pereket lezáró, az ellenzék és a rendek által nem kért amnesztiát „atyai kegyelemként” minősítették. Méltatták József nádor és Szerencsy perszonális érdemeit, mélyen hallgatva Deákról.¹⁷⁶² A kormánypártiak és a mérsékelt ellenzékiek közt álló torontáliak liberális szellemben elemeztek, kiemelve azt, hogy a rendeknek sikerült kezdeményezési jogukat érvényesíteni, ami jól szolgálta a jogvédelmet. Finoman, de bíralták a főrendek gátló szerepét.¹⁷⁶³

A mérsékelt ellenzéki Bereg képviselői az elmúlt 150 év legsikeresebb országgyűléseként értékelték az 1839–40. évit, bár erősen fájlalták, hogy a vallási törvény nem sikerült. (Hozzátették viszont, hogy a megyék a gyakorlatban korlátozhatják az áttéréseknél a hatheti oktatással és a reverzálisokkal kapcsolatos visszaéléseket.) Úgy érezték, többet nem lehetett elérni, de a mag el lett vetve, a jogorvoslatért folyó harcban pedig a rendek remekül küzdöttek, miközben számos törvényt készítettek elő. A következő országgyűlésre az „egyenlőség és szabadság” jelszót adták meg.¹⁷⁶⁴ Az ugyancsak mérsékelt ellenzéki Szabolcs követei az akkor általánosítható állásponton voltak: a kormánnyal (mely sokáig érzéketlen

¹⁷⁵⁹ ÁLDOR, 1876. 72.

¹⁷⁶⁰ Beszámoló Zala közgyűléséről – Kanc. eln. 1840:690., DEÁK Á.–MOLNÁR, 2003. 55.

¹⁷⁶¹ Kanc. eln. 1840:585. A megye követei ifj. Mailáth György és Pákozdy Zsigmond voltak.

¹⁷⁶² Uo. 584. A követek Markovics József és Kiss András voltak.

¹⁷⁶³ Uo. 611. A követek: Hertelendy Miksa és Szapáry Jenő.

¹⁷⁶⁴ Uo. 915. A követek: Pogány József (kormánypárti) és Lónyay László (ellenzéki) voltak. (Füzesséry Gábor, a megye 1839. június elején Pozsonyba küldött követe igen hamar lemondott.) Pogány és Lónyay pályaképe: PÁLMÁNY, 2011. I. 1097. és 1015. sköv. Füzesséryről és lemondásának körülményeiről: uo. I. 921. sköv.

volt a nemzeti érdekekre) szemben helyreállt a bizalom s a berekesztéskor osztatlan volt az öröm. Em-lítették számos törvényjavaslat sajnálatos sikertelenségét, de az összképet pozitívként jellemezték.¹⁷⁶⁵

Az ellenzéki Pest megye követe várakozáson felülként méltatta az országgyűlés eredményeit, jelezve, hogy még nem az aratás, hanem a vetés idejét élik. Sajnálta, hogy hosszas alkotmányvédelemmel kellett kezdeni, de végül érvényesült az érdekegyesítési törekvés. Remélte, hogy a következő országgyűlés már nem az alkotmányos sérelmekről, hanem csak a haladásról szól majd. A számos szorgalmazott, de elmaradt törvényt ő is nagyon fájlalta.¹⁷⁶⁶ A szintén ellenzéki Somogy (az országgyűlés kezdetén a kényszerített jogvédelmet kívánó kevés megyék egyike) követei kiemelték, hogy a radikális jogvédő megyék száma kevés volt. Ezen túl is meglehetősen kritikusan értékelték a diétát, azt viszont elismerték, hogy a kormányzat a végén anyagi, gazdaságfejlesztő törvények elfogadásával segített. Külön hiányolták a váltótörvény mellől a nemzeti bank létesítését, amit Bécs megtagadott, s emellett a teljes zsidó emancipáció elmaradását.¹⁷⁶⁷

Végül néhány szót Deák Ferenc már több helyen is érintett beszámolójáról, ami valóban a közéleti próza ritka remeke is volt. Mindent, amit kívántak, nem lehetett elérni – kezdte, de így is nyugodtan állnak a bírálókat. Részletes, pontos képet és beszámolót adott az országgyűlésről. Ő is sikerként emelte ki azt, hogy az első feliratban a sérelmekkel indítottak, s csak aztán tértek át a királyi proposíciókra adott válaszokra. Szólt a számos sérelemre küldött, nagy csalódást okozó leiratokról, de arról is, hogy volt pillanat, amikor a bukás szélén állt az ellenzék a szólásszabadsági sérelem ügyében. Az utóbbinál kiemelte, hogy a politikai foglyok úgy szabadultak ki, hogy elvet, nemzeti érdeket a rendek nem tagadtak meg. Dicsérte az uralkodó, József nádor és Mailáth kancellár érdemeit, s reménykedett a bizalom teljes helyreállításának esélyében. (Ezt bizonyára már Pozsonyban is említette társai előtt, aminek része lehetett az öröm és a remény szinte általánossá válásában.) Már említettük korábban szavait: remélte, a kormányzat megtanulta, hogy az ingerültséget nem a reformerek keltették, a nemzet pedig megtanulta, hogy a fő kincs a morális erő, az igazi törvény pedig az, amely erősen jelen van a polgárok lelkében. Ő is hiányolta a nemzeti bankot, a váltótörvényről pedig figyelmeztetett: nem lesz azonnal pénz-zuhatag, idő kell és „kitűrni tudás”. A vallásügynél sajnálta a sikertelenséget, viszont sikerként élte meg azt, hogy a legfontosabb pontokban a rendek és a főrendek egyetértettek; ezt a jövő zálogának látta. A következő országgyűlésre pedig tárgyként javasolta a sajtószabadság és a városi reform kérdéseit. Befejezésül azokhoz szólt, akik elégedetlenek voltak: nézzenek az elmúlt 25 évre és látják, van haladás, s ha még gyenge is, ha nem csügged, eredményeket érhet el. Minden kis lépés előre visz. Türelem kell tehát, melynek minden egyes sikertelenségnél jelszava legyen: „csak újra és ismét újra”.¹⁷⁶⁸

Néhány mondatot még arról, hogy a reformerek nagy ellenfele, Metternich hogyan vélekedett az országgyűlés befejeztével: amit a kormányzat meg akart védeni, az megtörtént, ami elmaradt, az az ország vesztesége. Szavaiból kiderül, hogy Bécsben halogatták az amnesztiát azért is, mert addig az ellenzék nem állt elő új követeléssel. Kiemelte, hogy a kormány megkapta az adót három évre, az újoncokat tíz évre, s így egy ideig nincs kényszerítő eszköz az ellenzék kezében. Szavai – ha ismerik –, a reformellenzék kormányba vetett hitét nem erősítették volna. Az újkonzervatívok s velük Mailáth Antal is sikeresnek látták az országgyűlést, melynek eredményeinél segítettek, közreműködtek, remélve, hogy a kormányzásban ők következnek.¹⁷⁶⁹ Erre még várniuk kellett. Metternich viszont gesztusként megtette, hogy az általa befolyásolt *Allgemeine Zeitung*ban hozzájárult (láttuk, hogy ezt már a kompromisszum előkészítése idején is megtette) a Magyarországgal, a magyar reformerekkel kapcsolatos

¹⁷⁶⁵ Kanc. eln. 1840:875. A követek: Zoltán János, Bónis Sámuel.

¹⁷⁶⁶ Uo. 743. A követ Szentkirályi Móric volt. (A másik követé választott Ráday – mint láttuk – nem jelenhetett meg Pozsonyban; 1839 szeptemberében lemondott.) A helyére megválasztott Dubraviczky Simon 1839 novemberében érkezett Pozsonyba. (Vö. PÁLMÁNY, I. 892.)

¹⁷⁶⁷ Uo. 802. A követek: Somssich Miklós és Szegedy Sándor.

¹⁷⁶⁸ DEÁK F., 2001. 252. sköv. Deák követtársa Hertelendy Károly volt, a jelentés viszont teljes egészében Deák munkája.

¹⁷⁶⁹ GERGELY, 1980. 784. sköv.

kedvezőbb vélemények közléséhez. Így 1840. július elején a lap alapos, a korábbi cikkekhez képest mérsékelt és kiegyensúlyozott írást közölt. Említette a tizenegy hónapos vitát, a súlyos ellentéteket, majd a befejezéskor kitörő örömet és éljenzést. Az ügyek hatalma – áll a cikkben – a kormányt és nemzetet egymáshoz közelítette. A kormány érdeket nem adott fel, de mindent (?) elfogadott, amit a nemzet az előrelépéshez javasolt. Ezután a lapban Magyarországgal kapcsolatban az elmúlt években bizonyosan nem olvasott szavak következtek: a kormánynak már nem a privilégiumait védő nemességgel van csak dolga, hanem egy néppel, amely a szabadság és a műveltség áldásait akarja élvezni. A kormányzatnak látnia kell, hogy Magyarország fejlődése az egész birodalmat erősíti, tehát ami az országot erősíti, az előmozdítandó, méghozzá törvénytelenégektől tartózkodva. (!) A szerző az országot is intette: Magyarországon pedig látni kell, hogy az ország erősödése a teljes monarchia erejét és jelentőségét növeli, s az utóbbi az országnak sem közömbös, tehát politikusai soha ne törekedjenek a közös érdekek elleni fellépésekre. Mindkét fél használja fel a kedvező pillanatot s törekedjék az elkezdett munka befejezésére. Az utóbbiakat akár Deák is írhatta volna, Metternich viszont bizonyosan nem.¹⁷⁷⁰

Tény, hogy az országgyűlés után a kormányzat enyhített a cenzúrán, a lapokban többet lehetett olvasni országgyűlési, megyei hírekről, sőt a vitákról is, eleinte csak a nevek kezdőbetűivel jelölten. 1841 elején megindulhatott a sajtótörténetben is korszakváltó *Pesti Hírlap*. Politikai pereket 1848-ig a kormány nem indított, az úgynevezett terrorpolitika véget ért.¹⁷⁷¹ A kormányzati küzdelem a reformerek és a polgári reform ellenében azonban más eszközökkel és módszerekkel, de folytatódott.

SUMMÁZAT

Reményeim szerint célkitűzéseim zömét sikerült teljesítenem. A tervbe vett szakirodalom és a levéltári, kéziratári források jelentős részét feldolgoztam. Erre utalhat a kötetben olvasható 1750 jegyzet; a mennyiség természetesen nem minden, de a felsorolt irodalom- és forrásjegyzék, valamint a jegyzetekben található sok részletinformáció, melyekkel a főszöveget nem kívántam terhelni, hitem szerint igazolják: a monográfia szövegét, megállapításait igyekeztem megalapozni. Kiemelném Stuller terjedelmes *Országgyűlési Tudósításának*, és az országgyűlés hasonlóan terjedelmes irományainak teljes feldolgozását. Ebben úttörő szerepet kellett vállalnom. Hasonlóan dolgoztam fel Takáts Sándor gyűjteményének csupán az 1837–40. közti, sok száz iratból álló részét is. Takáts anyagát már mások is hasznosították egyes részeiben, de az említett időszak iratainak teljességét jómagam dolgoztam fel. E gyűjtemény igen sokat segített abban, hogy feltárhattam az országgyűlés és a megyei közgyűlések viszonyát, összjátékát: a megyei követutasítások, majd az országgyűlési viták, formálódó álláspontok ismeretében megfogalmazott megyei pótutasítások jelentős mértékben határozták meg az alsótábla döntéseit, a szavazások eredményét. Az országgyűlés–megyék-viszony részleteinek, konkrétumainak, a követválasztási, tisztújítási pártharcok bemutatása mindenképpen a kötet eredményei közé sorolható.

Az országgyűlés érdemi tárgyait, vitáit remélhetőleg nem sikertelenül részleteztem, mutattam be az előzményekkel, a vitákkal, a pártok és a kormányzat álláspontjainak jelzésével és a megszülető törvények, vagy sikertelenségek bemutatásával. Fontosnak érzem, hogy mintegy „felfedeztem” az 1840. évi összefüggő gazdasági törvényeket (váltó-, csőd-, betáblázási-, a gyárakról-, kereskedőkről szóló törvények), melyeket – legalábbis a részletezést illetően – méltatlanul mellőzött történeti irodalmunk, jóllehet e törvények a polgári átalakuláshoz vezető út fontos építőköveit tették le. A szakirodalmi hiányokat itt nem pótolhattam, zömmel törvényismertetésre szorítkoztam; e területen komoly gazdaságtörténeti alap kutatások szükségesek. Hasonló hiányokkal szembesültem a bécsi politikát az országgyűlés időszakában jelentősen befolyásoló keleti válság esetében. A hiányzó részletes diplomáciatörténeti kutatások

¹⁷⁷⁰ AZ, 1840. 190. sz. melléklete. Magyarul közölve: *Századunk*, 1840. július 16.

¹⁷⁷¹ PAJKOSSY, 1991. 7. sköv.

és feldolgozások pótlására nem vállalkozhattam. Így az olvasóban érthetően merülhetnek fel kérdések, melyekre munkámban nem talál választ.

Ezek előrebocsajtása után kötetem fő mondanivalóját az alábbiakban foglalom össze.

Az 1820-as évek végén s az 1830-as évek elején már formálódó, először kevesekből álló, de egyre növekvő számú felvilágosult, tájékozott és haladni kívánó reformer nemesi politikusok körét sorra erős kihívások érték: az 1830-as francia forradalom s az azt követő mozgalmak Európa-szerte, az 1830–31. évi lengyel felkelés a cári abszolutizmus ellen, a magyarországi 1831. évi parasztfelkelés, a céljuk szerint a feudális rendszer korszerűsítésére hivatott úgynevezett rendszeres bizottsági munkálatok megyei bizottsági, majd közgyűlési vitái, Széchenyi ébresztő-erejű *Hitelének*, majd *Világának* megjelenése. A nagy kihívásokra a reformnemesség előremutatóan reagált, s fokozatosan, de viszonylag gyorsan kialakította célkitűzéseit: küzdelem a szabadságjogokért (szólás-, vallás-, sajtószabadság), a megyei választások szabadságának feltő őrzése, a polgárosodást megalapozó törekvések, a jogkiterjesztő, érdekegyesítő javaslatok kimunkálása és képvisellete, az örökös tartományokkal szemben alárendelt, amúgy is fáziskésésben lévő magyar gazdaság és infrastruktúra erősítése, fejlesztése, összességében tehát az ország modernizációja, erejének növelése. A reformerek küzdelme nem könnyű helyzetben folyt. Harcolniuk kellett saját nemestársaik ingadozó, bizonytalan, a konzervatívok által félrevezethető, időnként megvásárolható jelentős részének meggyőzéséért, a feudális nemesi privilégiumok fokozatos feladásának elfogadtatásáért, ami sok visszalépéssel, kudarccal is járó folyamat volt. Másfelől ott állt a végrehajtó hatalom erejével, a birodalmi vezényletű hadsereggel, a centralizált pénzügyek előnyeivel rendelkező bécsi abszolutista kormányzat, amely egyáltalán nem kívánt polgári reformokat, kivált akkor nem, ha azokat a magyar rendek kezdeményezték. Bécs számára Magyarország erősödése igen veszélyesnek, a birodalmat bomlasztónak tűnt, s ennek megfelelően gátolta – amennyire csak lehetett – az ország gazdasági, társadalmi helyzetének jobbítását.

Már az 1832–36-os országgyűlés közepén a reformnemesség a polgári reformokért való munkálkodás helyett jogvédő harcra kényszerült. Bécs (nem előzmények nélkül) támadást indított az ellenzék fórumai, mozgástere ellen: az örökváltságot orvul, alattomos háttérmunkával a megyékben, majd a megyei követutasítások révén Pozsonyban is elbuktató kormányzat ellen indulatosan kifakadó Wesselényit – Szatmár megyei közgyűlési beszédéért – főbenjáró perbe fogta. A már Deák vezette ellenzék 1835–36 folyamán 16 sérelmi üzenetet és tiltakozó felirati javaslatot küldött a főrendekhez, de hiába: azok akkor is, később is a kormányzatot támogatták. Wesselényi perét 1836-ban, az országgyűlés befejezése után a Pozsonyban az ellenzéket támogató, társulatot szervező, abszolutizmusellenes Lovassy László és jurátustársainak politikai pere követte, majd 1837 májusában Kossuthot tartóztatták le a cenzúrát kijátszó kézíratos, nagyhatású *Országgyűlési Tudósítások* sikeres szerkesztése után az engedély nélkül, majd tiltás ellenére megjelentett kézíratos, ugyancsak levélformában terjesztett *Törvényhatósági Tudósítások* megjelentetése miatt. Az ellenzéki beállítottságú megyék határozottabbjai (25) tiltakozó, az alkotmányos jogokat védő feliratokat küldtek Bécsbe. A koncepciós politikai perekkel szemben Deákék alapelve az volt, hogy jogorvoslatot követelnek a szólásszabadság, a levelezés szabadságának megsértése és a kormányzati utasításra eljáró hatóságok és bíróságok tevékenysége (vád előtti letartóztatás katonai erővel, a megyei közigazgatás mellőzése) miatt. Elhatározták, hogy a perben állóknak, majd az elítélteknek kegyelmet soha nem kérnek, tagadták, hogy főbenjáró bünt (hűtlenséget, fелsęgsęrtęst) szóban el lehet követni és azt is, hogy a kormányt támadók egyben az uralkodót is támadták volna. A megyéket arra buzdították, hogy a következő országgyűlésen a jogorvoslatig semmit se tárgyaljanak, az úgynevezett királyi propozíciókat sem. Ez volt a kényszerített jogorvoslatra törekvő politika.

A rendi-ellenzéki megyék újabb tiltakozó feliratokkal, Bécsbe küldött deputációkkal reagáltak, folytonosan a kormányzat ellenállásába ütközve, majd 1838-ban, illetve 1839 tavaszán kiderült, hogy a megyékben ismét folyó bécsi aknamunka sikereket ért el: az új országgyűlésre készített követutasításoknál a mérsékelt ellenzéki sę nyert – Deákék ellenében – teret. A mérsékelték is orvosoltatni akarták az

alkotmányos sérelmeket, de a kényszerítő, obstrukciós eszközöktől tartózkodni kívántak. A kényszerített, erőteljes alkotmányos jogvédelem mellett csak nyolc megye állt 1839 májusában–június elején. Az a veszélyes helyzet alakult ki, hogy egy gyors országgyűlési szavazás a kényszerített jogvédelem bukásához vezethetett. A kormányzat egy célja ezzel teljesült volna, egy másik célja szerint a rendeknek maguknak kellett volna teljesen feladni a jogvédelmet, s lényegében elismerve a vádlottak, illetve elítéltek bűnösségét, kegyelmet kérni számukra. Az erőviszonyok szerint az ellenzék közel állt a nagy bukáshoz, de szerencséje volt: ekkor már teljesen egyértelműen Deák volt a vezére, aki kivételes jogérzékével, következetes elviségével, taktikai zsenialitásával, integráló erejével, tárgyalókészségével és már a konzervatívok, sőt a kormánykörök által is elismert tárgyalópartnerségével megmentette a vereségtől.

Deáknak szerencséje is volt. A politikai perben álló Ráday Gedeont Pest megye követévé választotta, a kormányzat viszont – mint perben állót – nem engedte az országgyűlésre. Ez a megyei választási szabadság súlyos sérelme volt, ráadásul ítélet előtti retorzió, amire Deákék erőteljes sérelmezéssel válaszolhattak, elérve, hogy a rendek Pozsonyban öt hónapon át lényegében nem álltak szóba a kormányzattal, azaz nem tárgyalták a proposíciókat, majd több kérdés, köztük a proposíció két pontja (katonatartás, Duna-szabályozás) tárgyalását elkezdték ugyan, de nem terjesztettek fel feliratokat az uralkodóhoz. Bécs tehetetlen volt. A bonyolult nemzetközi helyzetben és nagy pénzügyi gondjai közepette ugyan csak szüksége volt a jogszerűen csak az országgyűlés által megszavazható újoncokra és adóra, amit (kerülendő az újabb nemzetközi tekintélyvesztést) békésen kívánt elérni. Maradt ismét a megyékbeni háttér munka, a kormányzati pozíciók erősítésének szándéka. Ez ismét némi sikerrel járt, és a kényszerítő záradékokat elhagyni kívánó mérsékeltek ereje – az ellenzék ellentétes törekvései ellenére – megmaradt, sőt valamelyest nőtt. Rádaynak le kellett mondania, az ellenzéki záradékok egyre puhábbak lettek, s már Deák bravúrai kellettek az elvek bukásának elkerülésére. A bravúrok, a visszavonulások utáni sikeres ellentámadásokban szerepet kapott az is, hogy se a mérsékelt ellenzékiek, de még a konzervatívok, kormánypárti képviselők sem vállalták fel a jövő előtt az alkotmányos elvek megbuktatását. Az ellenzék viszont a folyamatos megyei harcok közepette sem tudott új, nagyobb számú, számára pozitív követutasítást kiküzdeni. (A megyei küzdelmek hevességére jellemző, hogy volt megye, mint Tolna, ahol katonasággal lehetett csak „rendet teremteni”, és a kirendelt, elfoglalt királyi biztos 25 ellenzékit vont perbe. E harcok párhuzamosan folytak az országgyűlési küzdelemmel, azzal szoros összefüggésben.) De Bécs számára is egyértelmű lett: Deákékat alkotmányos alapon aligha lehet végleg legyűrni, újabb, az obstrukciót segítő, az adó- és újoncmegajánlást gátló záradékokat Deák bármikor képes volt megfogalmazni s érvényre juttatni tekintélyével, az általa képviselt ügy erkölcsi fölényével.

Több hónapig tartó bizalmas tárgyalások indultak a színfalak mögött. Az ellenzék jogot, elvet semmiképpen sem akart feladni, a kormány pedig elszánt volt abban, hogy a bíróságokat megbélyegző jogorvoslatot nem ad. Végül kompromisszum született, amely lényegében azonos volt azzal, amit Deák még az országgyűlés előtt bécsi útján sugalmazott a kormánynak: kompromisszum, jogfeladás és kölcsönös tekintélyvesztés nélkül. Egyeztetett forgatókönyv alapján gyorsultak fel az események. Deákék elejtették a záradékokat, megszavazták a Béctől kért újonc-számot és adót, cserében a kormány átengedte az örökválságot és amnesztiát adott az elítélteknek, illetve a perben állóknak, amit az ellenzéknek nem kellett kérnie. Ami különösen fontos volt: az említettek mellett a nagy jogvédő harc alatt az országgyűlésen kidolgozott számos, a polgári fejlődést, gazdasági modernizációt szolgáló törvényt is szentesített az uralkodó, igaz, jó néhány ügyben elvetette a reformerek kidolgozott javaslatait. Deák összességében így is nagy sikert ért el.

A továbbiakban a kormányzat engedékenységeinek az ország sérelmeit illetően erős korlátai voltak. Az 1791:13. tc. előírta ugyan, hogy a proposíciók tárgyalása mellett az ország sérelmei is az adott országgyűlésen orvosolandók, elintézendők, de ez írott szó maradt az előző országgyűléseken is. Az 1832–36-os országgyűlésen felterjesztett előleges sérelmek zömére semmitmondó királyi válasz következett. Erdély uniójának ügyét például az operátumok tárgyalásához tolta (azaz a távoli jövőbe), Dalmácia és más,

egykor az országhoz tartozó területek visszacsatolásáról nem lehetett szó, a határőrvidék polgárosítása, nádori, illetve báni hatóság alá helyezése a birodalmi hadsereg-irányítás érdekei miatt nem történhetett meg, amint a Magyar Kamara függetlenségének kívánságára is csak mellébeszélő válasz következett. 1839–40-ben a nagy obstrukció első, hosszú periódusa után az október végi feliratban a sérelmek hosszú listáját terjesztették elő (a szólásszabadsági ügy nélkül, amit a főrendek soha nem engedtek át), s csak aztán válaszoltak a propozíciókra. A preferált és a többi sérelmekre ezúttal is semmitmondó leiratok következtek.

A számos országos sérelem és kívánat elutasítása közben az egyetlen jelentősebb pozitívum a Partium visszacsatolásának bécsi elfogadása volt még 1836-ban. A törvény végrehajtását azonban a kormányzat elszabotálta. A kirendelt bizottság tétlenkedett s a visszacsatoláshoz szükséges jogharmonizáció elmaradt, majd az 1839-es országgyűlésre a Partium részét képező Kővár-vidéke nem kapott meghívót; Közép-Szolnok megye kapott, ott viszont bécsi sugallatra főispán akadályozta meg a követek Pozsonyba küldését. A Partium tényleges visszacsatolása 1848-ra maradt.

A liberális reformerek a szabadságjogok szellemében kiemelten törekedtek a közéleti nyilvánosság, a sajtószabadság kereteinek, fórumainak megteremtésére. Már az országgyűlés elején, 1839 júniusában követelték – nem kormánypárti lap hiányában – országgyűlési újság indítását. E küzdelem is régi keletű volt: az előző országgyűlésen is országgyűlési lapot akartak a reformerek (törvénytervezetet is készítettek), sikertelenül. A kormányzat és a cenzúra még a megyei követjelentések kinyomtatását is gátolta, többnyire sikerrel. A cenzúra emelte gátat Kossuth *Országgyűlési Tudósítások*ja törte át: a kéziratos, levélformában terjesztett lap ugyan csak száz példányban jelent meg, de országszerte sokan olvasták, hatása az ellenzék informálásában igen jelentős volt. Az országgyűlést követően engedély, sőt tiltás ellenére megjelentetett, a megyei közéleti történéseket közlő, ismét kéziratos és levélként terjesztett lapot (*Törvényhatósági Tudósítások*) már nem tűrte sokáig az abszolutizmus: 1837 májusában Kossuth is politikai per vádlottja lett. 1839–40-ben sem sikerült a reformereknek elérniük Pozsonyban hivatalos, pontos országgyűlési lap engedélyezését. Így maradt a kossuthi út, Stuller *Országgyűlési Tudósítás* című kéziratos lapja. A rendi tábla országos üléseinek jegyzőkönyvei már az 1832–36-os országgyűlésről megjelenhettek nyomtatásban, de hatásuk nem volt mérhető Kossuthéhoz: a jegyzőkönyvek jóval az országgyűlés után, kis példányszámban jelentek meg s így hatásuk mérsékelt volt; a közélet már naprakész információkat kívánt. Az 1840. február végétől ugyancsak nyomtatásban megjelent főrendi napló helyzete és hatása hasonló volt. A kormányzat viszont élt előnyös pozíciójával s az általa pénzelt *Hírnök* 1837 nyarától, illetve a bértollnokok cikkeivel ellátott augsburgi *Allgemeine Zeitung* az ő szája íze szerint kommentálta az eseményeket, terjesztette a bécsi álláspontokat Európa jelentős részén és Magyarországon is.

A polgári szabadságjogok erősítését, a nemzeti egységet és érdekközösséget szolgálta a reformellenzék harca a vallásszabadságért, s párhuzamosan a protestánsokat ért sérelmek orvoslásáért. Az 1791:26. tc. kimondta a protestánsok elvi jogegyenlőségét, ám a római katolikus egyház lényegében államegyházi státuszt élvezett továbbra is, több előjogát megőrizte. Így például a protestáns hitre való áttérésnél királyi leirat írta elő a hatheti, római katolikus pap általi előzetes oktatást, ami sok visszaélésre adott alkalmat. A törvény tiltotta a protestánsok és katolikusok közti vegyes házasságok akadályozását, ám e házasságokat csak római katolikus pap előtt lehetett megkötni, s az e házasságokból származó gyermekek, ha az apa római katolikus volt, valamennyien csak katolikusok lehettek, ha viszont az apa protestáns volt, akkor csak a fiúk nevelődhetek az ő vallásán. A reverzálisokkal pedig a római katolikus papok továbbra is kikényszeríthették, hogy a protestáns fél lemondjon a gyerekek protestáns hitben való neveléséről. Az 1832–36-os országgyűlésen a reformellenzék a teljes vallásszabadságért küzdött, a főrendek viszont több érdemi kérdésben vétót emeltek (nem fogadták el a hatheti oktatás eltörlését, s a reverzálisok törvény általi megszüntetését). Az alsótábla így a teljes törvényjavaslatot visszavonta.

Az 1839. évi országgyűlés előtt 1837–39 közt több római katolikus főpap is (pápai brevét követve) körlevélben írta elő papjainak: a vegyes házasság csak római katolikus pap előtt köthető továbbra is, s ha a protestáns fél nem ad reverzálist, akkor ne adjanak egyházi áldást, s az esküvő nem díszesen a templomban, hanem csak a paplakban vagy a sekrestyében történhet meg. Természetesen a megyék is, az országgyűlés is erőteljes sérelmi akciósorozatba fogott, másfelől Deákék a teljes vallásszabadság jegyében állítottak össze törvényjavaslatot, ami hosszú tárgyalások, viták után, lényegében a főrendek szűrőjén is átment. 1840. május elejére készen állt a megegyezései törvényjavaslat, melyre a főpapság is áldását adta. Kiderült azonban Bécs és a római katolikus főpapság inkorrektisége. Még folytak az országgyűlési viták, folyt a hatalmas munka, de közben Bécs bizalmasan tárgyalta a Vatikánnal s végül is a felterjesztett törvényjavaslatból semmi sem lett. A hercegprímás az utolsó pillanatban óvást adott be, mely szerint a törvényjavaslat ellenkezik a római katolikus vallás elveivel. Az óvást még József nádor is keményen megróttá és elutasította, a vallásszabadság azonban nem lett törvényesítve, sőt, az országgyűlést követően római katolikus főpásztori intézkedések az országgyűlés előtti állapotok teljes konzerválását írták elő. 43 megye lépett fel a főpapok ellen, Temes egyenesen beperelte Lonovics püspököt. Lonovics viszont ezután Metternich felhatalmazásával hosszasan tárgyalta Rómában és elérte ott azt, ami már nem volt elutasítható: a reverzális nélküli vegyes házasság érvényes, sőt protestáns pap előtt is megköthető. Ezt törvényesítette az 1844:3. tc., hozzátéve az áttérés akadályozásának tilalmát. Mindez jellemző volt Bécsre: ha ezt 1840-ben engedélyezi, és akkor törvénybe megy, politikai bölcsességet mutatott volna, ami a szólásszabadsági harc utáni kompromisszum mellett növelte volna presztízsét az országban. Az előrelátó bölcsesség és a gyors, időszerű, jól ütemezett döntések azonban nem voltak jellemzőek a bécsi kormányzatra.

A liberális szabadságjogok érvényesítését, az érdekegyesítést és a nemzeti erő növelését egyaránt szolgálta a zsidók emancipációjáért folytatott hosszú küzdelem. II. József a felvilágosult abszolutizmus jegyében könnyítette a zsidóság jogfosztott helyzetét: bérelhettek földet, iparossá válhattak, s a bányavárosok kivételével bárhol megtelepedhettek. Az 1791:28. tc. e rendeleteket kodifikálta, de még bőven maradt tennivaló. Az 1832–36-os országgyűlésen az emancipáció külön tárgyként nem szerepelt, de más témák közben felmerült az emancipáció gondolata és a zsidók által külön adóként fizetett türelmi taxa eltörlése; az utóbbi javaslatot a rendi többség elhalasztotta. 1835-ben a reformerek ismét javasolták a taxa eltörlését, amit már a főrendek is elfogadtak, de az uralkodó vétót emelt.

A következő országgyűlés előtt Eötvös József publikált kiváló tanulmányt a zsidók emancipációjának szükségességéről, melyben a felvilágosodás és a liberalizmus teljes fegyverzetében emberséggel, az elnyomottak iránti részvétellel cáfolta az előítéleteket és a zsidók elleni évszázados vádakat. Amikor 1840 márciusában Pozsonyban az emancipáció napirendre került, a rendi tábla többsége minden jogot meg kívánt adni a zsidóságnak, amit az országban a nem zsidó lakosság élvezett. A főrendek a teljesen szabad bevándorlást feltételekhez kötötték volna (mesterségbeli tudás, erkölcsi bizonyítvány stb.), s nem fogadták el a zsidó vallást bevett vallásként. Itt a rendek a jó ügy érdekében engedtek s elkészült az emancipációs törvényjavaslat. Következett a leforrázó királyi leirat, „szokás szerint” az országgyűlés utolsó pillanataiban, amikor már nem volt mód további egyeztetésekre.

A jogkiterjesztő, európai szintű feliratról így kevés valósult meg. Letelepedési engedélyt csak az országban született, vagy letelepedési engedéllyel rendelkező kaphatott, a zsidóknak is anyakönyveket kellett vezetniük s állandó elő- és utónevet használniuk. Jobbágytelki haszonvételt nem vásárolhattak, azaz kizárták őket a jobbágyi földhasználat lehetőségéből. A szabad királyi városokban csak ott szerezhettek ingatlant, ahol ezt addig is tehették, a különféle városi rendelkezések szerint. Zsidó lehetett gyáros, de csak zsidó legényekkel és alkalmazottakkal. A hivatalos útlevél nélkül érkezetteket pedig ki kellett az országból toloncolni. A meglehetősen kilúgozott törvényszöveg még így is tartalmazott előrelépéseket a zsidók szempontjából, s ezért többségük hálás volt s tudta, hogy kik álltak mellette és ki vétózta meg a széleskörű emancipációt.

A közélet demokratizálása, a nemzeti önrendelkezés és a magyar államnyelv érdekében már a 18. század végétől fokozódott a magyar nemesi-rendi politikusok aktivitása. A sokáig latin nyelvű közélet magyarosítása évtizedekig tartó küzdelmet kívánt, mivel a bécsi kormányzat itt is folyamatosan gátakat emelt, élezve a konfliktusokat és jelezve a magyar nemesség nemzeti törekvéseivel, az ország megerősödésével szembeni ellenérdekeltségét. A nehézkes előrelépéseket jelzi, hogy 1825–27-ben, az országgyűlésen a számos nyelvi kívánságból csak a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása vált lehetővé. Az 1830-as országgyűlés e téren is szinte eredménytelen volt. 1832–34 között, amíg Pozsonyban lehetett, Kölcsey vette kézbe – a lehető legjobb kézbe – a magyar államnyelv ügyét. Nagy hatású, érzelmileg is mozgósító beszédei nyomán az országgyűlés szinte egésze (a főrendiek többsége is) mellé állt, ám a királyi leirat kínosan hosszú kivárás után elutasító volt. Deák javasolta is, hogy az országgyűlés ne szavazzon meg addig adót, amíg a több évtizedes államnyelvi kívánságok nem teljesülnek. Végül azonban csak egyetlen kis eredményt könyvelhettek el Deákék: a kétnyelvű törvények közül a magyar nyelvű a mérvadó. (Egy példa ehhez Bécs kicsinyes, ingerlő politikájára: az országgyűlést befejező ceremónián a királyt a rendeknek latinul kellett üdvözölniük.) Képzeltető, milyen lelkiállapotban mentek haza a követek a magyar (!) országgyűlésről (az örökváltás, a vallásszabadság bécsi elbuktatása után).

Az 1839–40-es országgyűlésen Deákék természetesen ismét elővették a magyar államnyelv követelését. Jellemzően nagy harc és háttér munka után sikerült elérni, hogy az uralkodót az országgyűlés magyarul üdvözölhesse. Az államnyelvért folyó hosszú harc után ismét csak részeredményt könyvelhettek el Deák és támogatói: a magyar törvényhatóságok a továbbiakban egymás közt magyarul levelezhettek (ezt a magyar többségű megyék eddig is megtették), ám a királyi leiratok s a Kancellária király nevében kiadott rendelkezéseinek nyelve latin maradt. Horvátországot a javasolt tízévi moratórium után sem kötelezték arra, hogy hivatalnokai a közigazgatásban ismerjék a magyar nyelvet. A közoktatás sem lehetett magyar tannyelvűvé. Az utóbbi kívánság egyébként Magyarországon, ahol a magyarság csak relatív többségben volt, nem volt reális.

Az országban élő nemzetiségek 1830-tól egyre növekvő ellenállást, ellenszenvet mutattak a magyar államnyelvi törekvésekkel szemben. Nemzeti ébredésük a magyarokéhoz képest elkészt s így aggodalmat, félelmet éreztek az asszimiláció réme miatt. Mivel nemzeti fejlődésük útjában a magyarságot látták fő ellenfélnek, az abszolút kormányzatú Bécshez fordultak támogatásért, amit időnként – az oszd meg és uralkodj elve alapján – meg is kaptak. Mivel a kor nemzetállami törekvésekkel átitatott Európájában és nemesi megyei hátterük ismeretében a magyar politikusok aligha tehettek mást, mint amit tettek, a konfliktus elkerülhetetlen volt, az 1840-es évekre sötét viharfelhők közeledtek. A politizáló magyar nemesség közben állandóan rettegett az Oroszország vezette pánszlávizmus inkább vélt, mint valós veszélyétől is. Így paradox helyzetbe jutott. A pánszláv veszély s a nemzetiségek miatt Deák által is vallott álláspont vált meghatározóvá: az osztrák birodalommal való összekapcsoltság stratégiai fontosságú (azzal az osztrák birodalommal, melynek vezetői mindenben gátolták a nemzet társadalmi, gazdasági erősödését, a polgári reformok útján való előrehaladást).

A feudalizmus korszerűsítése, majd a polgári átalakulást szolgáló reformok közt elől állt a földesúr-jobbágy-viszony. Már a 18. század végén Hajnóczy, a reformkor hajnalán pedig Balásházy a kapcsolati bérleti viszonyra alakítását, illetve az örökváltást ajánlották. A rendszeres bizottsági munkálatok során az országos bizottság a jobbágytelki haszonvételek (lényegében a jobbágytelek használata) eladhatását, a jobbágyterheknél az örökös pénzbeli megváltást indítványozta.

Az 1832–36-os országgyűlés kodifikálta a Mária Terézia-féle urbáriumot, melynek előírásait több helyen korszerűsítette, ugyanakkor néhány előremutató intézkedést is törvénybe foglalt. Fontos említeni, hogy az országgyűlésen a reformerek elvi, a feudalizmust a polgárosodás felé mozdító jogokat kívántak adni a jobbágyoknak, de materiális kedvezményeket, így a jobbágyi használatban lévő föld és a jobbágyi hasznok növelését nem igen szorgalmazták, szemben Béccsel: a feudális abszolutista kormányzat a földesurak kárára adott volna anyagi engedményeket a jobbágyoknak, de ellenzett minden

feudalizmuson túlmutató lépést. A reformerek a többéves tárgyalássor végén elkönnyvelhettek néhány sikert: a jobbágytelki haszonvétel eladhatóvá lett, Bécs akadályai ellenére és Deák ügyes manőverével törvénybe (az úriszéket szabályozó törvénybe) került a jobbágyság személyes és vagyoni biztonságának garantálása s nem utolsósorban – a jobbágyság terheket jelentős könnyítéseként – a jobbágytelken élő nemesek adómentességének megszüntetése. Igaz, ez csak úgy sikerült az egy és ugyanazon nemesség elve és a nemesi adómentesség védelmezői ellenében, hogy a szavazáskor 25 megye képviselői elhagyták a termet. Tegyük hozzá, hogy számos megyében 1848-ig elszabotálták a törvény végrehajtását, nem rótták ki a telki nemesekre az adót. Sikerült még eltörölni a kiskilencedet (bárány-, méhdézma, ugarvetések utáni kilenced). Ennél nagyobb eredmény volt a jobbágyság termése után járó földesúri kilenced évi egy összegű megváltásának lehetővé tétele.

A jobbágy–földesúri-viszony rendezése során a jobbágy szempontjából több volt a balsiker. A jobbágyföld területe, a jobbágyság haszonvételeket növelő kísérletek elbuktak, s itt már a reformerek nem kis része is ludas volt. Az anyagi önérdek náluk is erősen jelentkezett és hatott. Úgy vélem, minden gondolkodó nemes tudta, a feudális viszony nem tart örökké s a történelmi osztozkodásból nem kívánt nagy veszteséggel kikerülni, sőt igyekezett korábban nem egyértelműen bírt területeket, illetve jövedelmeket megszerezni és párhuzamosan csökkenteni a jobbágyság bevételeit. Így a nem csekély kiterjedésű remanenciális földek (melyek az úrbéri felméréskor nem kerültek jogilag jobbágyságra, de a jobbágyság használták) esetében a törvény 1836-ban a telkesítést, további jobbágytelkek kialakítását írta elő, de a bizonyítási eljárás (a ködös múltban gyökerező földhasználat eredete, feltételei, az esetleges jobbágyság „elszántás” az úri földből stb.), a földesurak számára kedvezett, hiszen az úriszék, a megyei törvényszék irányukban volt elfogult. Ugyanez volt az irtásföldek esetében, melyek az országban a jobbágyföldek 1/3-át tették ki. A törvény szerint az engedély nélküli irtások földesúri tulajdont képeztek, az engedélyezett irtásokat pedig az uraság visszaválthatta. A jogi út itt sem a jobbágyaknak kedvezett. A legnagyobb konfliktusok forrása a közlegelők ügye volt. Itt tízmillió holdról volt szó, melyet a 19. század elején még főként a jobbágyság használt közlegelőként. Később jelentek meg e legelőkön az úri juhnyájak ott is, ahol korábban – földesúri kezelésű allódiium nem léteiben – a birtokos nem élt a lehetőséggel. A törvény most lehetővé tette a jobbágy és földesúr közti legelő-elkülönözést ott, ahol a földesúr és a jobbágyság egy része azt kívánta. A törvény viszont 4–22 hold közt szabta meg az egy jobbágytelek után járó legelőt, ami számos településen a jobbágyság legelőhasználat erős korlátozását idézte elő, a 4–22 hold közötti döntésben pedig megint csak maradt (a szabad megegyezés sikertelensége esetén) a hosszadalmas, úriszék–megyei törvényszék–Helytartótanács-út. Megszorította a törvény a jobbágy faizási jogát is: épületfa csak ott járt a jobbágyaknak, ahol az korábban is szokásban volt és létezett „elegendő” erdő; az épületfa fogalmából pedig a törvényhozók kivették a deszkát és a zsindelyt.

A fő jobbágyság teher, a robot maradt régi mennyiségében, és engedélyezte a törvény azt, hogy a telkenkénti heti egy ígásrobotot dologidőben a földesúr megduplázza. A feudalizmus jelképes intézménye, az úriszék is megmaradt, mindössze hét megye voksolt ellene, igaz a többség először kimondta, hogy jobbágy és uraság közt nem ítélt. Ezt viszont a főrendek és az uralkodó is megvétőzták, s így az úriszék illetékes maradt úr és jobbágy közötti vitákban is, annyi korrekcióval, hogy az uraság, vagy tisztje ilyen üléseken nem elnökölhettek. Ezt végül a rendek is elfogadták, mivel ráébredtek, hogy a legelő-elkülönözési és más viták esetén a birtokosoknak előnyös az úriszék illetékessége.

Az örökösviszony – mint a jobbágyság tulajdonlás felé utat nyitó lépés az 1832–36-os országgyűlés legelősebb harcát hozta. A reformellenzék és vele az alsótáblai többség 1833 elején még mellette állt. Bécs óriási energiákat mozgósított országszerte és elérte, hogy a reformereket „hazai pályán”, az alsótáblán a megyei követek buktatták meg 1834 decemberében. Emlékszünk: az ezt követő éles kormányellenes kirohanásokat Wesselényi és mások politikai pereit követték. Bécs nem tűrt polgári irányú reformot, és főként nem kívánta a reformerek sikerét, érdekegyesítő politikájuk eredményességét.

Az 1839–40-es országgyűlésen változott az örökváltság helyzete. 1839 szeptemberében a megyék nagy többsége ismét támogatta, a kormányzat pedig nem kívánt újabb frontot nyitni a reformellenzékkel szemben, Európa színe előtt nem kívánt újabb konfrontációt, másrészt kellett neki az országgyűlési adó- és újoncmegajánlás is. Így a Deákkal folytatott tárgyalások, az alku része lett az örökváltság is. Bécs elfogadta, s a kedvező leíratot követte az adó és az újoncok megszavazása, majd a politikai perek törlése és az amnesztia. Tegyük hozzá: ez nem jelentette a birtokos nemesség növekvő hajlandóságát a jobbágyterhek enyhítésére, sőt Temes országgyűlést megelőző körlevele révén erősödött a megyék követelése: a szolgáltatások jobb végzésére kell szorítani a jobbágyokat. Sor is került az új törvényben a robotot elmulasztó, vagy hanyagul végző jobbágy elleni gyorsított eljárás és megnövelt mértékű büntetés elrendelésére, az 1836-os úrbéri törvényben számszerűsített pénzbeli jobbágyterhek esetében pedig előírták a pengőforintban történő beszédést, ami a váltóforintban fizetett összegeket két és félszeresre emelte. A földesúri földek, erdők, legelők védelmét pedig külön, s meglehetősen szigorú mezei rendőri törvény törekedett biztosítani.

A jobbágyság, az úrbéres mezővárosok és községek tehermentesítését s ezzel a reformerek által szorgalmazott érdekegyesítési politika sikerét jelentette volna a katonatartás reformja. A Magyarországon állomásoztatott gyalogságot ugyanis várakban, városokban helyezték el, a lovasságot azonban szétszórta, jobbágytelepüléseken, magánházakban szállásolták el, ami sok méltatlan helyzetet, erkölcsi és anyagi károsodást okozott az úrbéres népességnek. Az 1751-es seregellátási szabályzat – kis korrekciókkal 1848-ig érvényben maradt – a katonaság természetbeni ellátását írta elő. Az ellátási díjak, árak akkor a piaci áron alapultak, később azonban alaposan elmaradtak attól. Így kialakult az úgynevezett deperdita, ami időszakunkban évi 900 ezer forintos veszteséget okozott az úrbéreseknek. Az 1832–36-os országgyűlésen a rendek kaszárnyaépítéseket javasoltak és a természetbeni ellátás piaci áron történő megtérítését. Deákék követelésükben elmentek addig, hogy a deperdita megszüntetése előtt nem szavazzák meg az adót, de a többség ebben nem támogatta őket. Egyre jobban látszott, Bécs gyökeres változtatást itt sem akar, a deperdita felszámolásáért pedig adóbeli kárpótlást kívánt. A viták eredménye csak egy országos bizottság kirendelése lett, amely viszont 1839 tavaszára nagy és széleskörű munkával, adatgyűjtéssel, a katonai vezetéssel történt egyeztetésekkel megadta a részletes helyzetképet, s megoldásokat is indítványozott. Munkálataiból világos lett: új elhelyezési és ellátási rendszerre van szükség, kaszárnyaépítésekre és addig piaci áron történő ellátásra. Deákék ekkor már állami laktanyaépítést és a deperdita államköltségen történő felszámolását kívánták, kilátásba helyezve – ez volt a realitás – a tárgyalásokat az esetleges adóemelésről is. Bécs számára adott volt az előremutató döntés lehetősége. A bizottság anyagára és a rendelkezésére álló összes katonai adatsorra is támaszkodva törvény születhetett volna a reform alapelveiről, a részleteket pedig országos szakbizottság dolgozhatta volna ki 1843-ra. Ezzel nagyot segített volna a kormány az úrbéresek kiszolgáltatott helyzetén s egyben modernizálhatta volna a hadsereg-elhelyezés és -ellátás elavult, ésszerűtlen rendszerét. Nem tette; az állambölcsesség ideje e területen sem érkezett el. Beszédes tény: a kormányzat saját országgyűlési proposícióját sem vette komolyan, sőt itt is elzárkózott minden érdemi újítástól. Így királyi leirat nyomán új országos bizottságot rendelt ki az országgyűlés. Az éles jogvédő harc idején Deákék sem kívánták a további konfliktusokat. Tegyük hozzá: az adóemelést se a jobbágyok kárára, se esetleges nemesi adóval (hozzájárulással, felajánlással) nem lett volna könnyű a megyék jó részével elfogadtatni.

Jóval sikeresebb lett az országgyűlés a polgári gazdasági rend néhány fontos feltételének megteremtésében. Az előrelépés ösztönzése időszerű volt. Magyarország az örökös tartományokkal szemben alárendelt gazdasági helyzetben volt; Bécs évtizedek óta ott támogatta az ipart, ahol már amúgy is erős volt, Magyarországot pedig – vámpolitikájával – agrárellátó szerepre korlátozta a birodalmon belül. Így időszakunkban az örökös tartományok főként iparcikkekből álló exportjának Magyarországra, illetve a magyar agrárexportnak az örökös tartományokba jutó része 90% felett volt. A magyar ipar így igen nyomott körülmények közt vergődött. Az agrárpiacon biztos volt a birodalmon belül, viszont az azon túli

magyar export erős korlátozása a birodalmon belüli árakat alacsony szinten tartotta. A kisebb vám- és gazdaságpolitikai korrekciók ezt a helyzetet csak valamelyest javították, a lényeg alig változott.

A magyar nemesi-rendi sérelmi politika egyik fő eleme volt – évtizedeken át – a bécsi vámszabályozás módosításának, a magyar országgyűlés beleszólási jogának követelése. Az 1832 decemberében induló országgyűlés elején a rendi ellenzék hosszú időn át küzdött a kereskedelmi operátum elsődleges napi-rendre vételéért, amin csak fontos belpolitikai okból változtatott: elfogadta Bécs indítványát az úrbéri operátum első helyéről, de világosan megadva a célt is (Kölcsey szavaival): a kormányzat úrbér által úrbért, a reformerek viszont úrbér által nemzetet akarnak. A kereskedelmi tárgykör tárgyalására sor sem kerülhetett Bécs elutasító politikája miatt.

1839–40-ben sikerült az áttörés. Az addig fő célként kezelt, sok sikerrel nem biztató vámkérdés helyett a magyarországi áruforgalom, hitelezés, gazdasági társulás, csődeljárás terén születtek alapvető, európai nivójú törvények. A már említett, Deák vezette ellenzéki politikának, a kompromisszumot hozó tárgyalásoknak ebben alapvető részük volt. Nyolc összefüggő törvényből álló sorozatot fogadott el az országgyűlés (1840:15–22. tc.). Bécs sem emelt gátakat, mivel nem volt szó közjogi, közhatalmi kérdésekről, másrészt az említett kompromisszum része volt a fontos gazdasági törvények átgondolása is.

A váltótörvény kidolgozásánál Deák remekelt. A kormányzat által szakértőként Pozsonyba küldött I. Wildner (nemzetközi szaktekinély) is elismeréssel adózott Deák és munkatársai felkészültségének. A külföldi – főként német – váltójogi alapelvek mellett a magyar sajátosságokat is figyelembe vevő, elsőrangú törvény született, amely a magyar váltóforgalom rendezésén túl gyors ügymenetet, precíz végrehajtást is biztosított, és felállította a váltótörvényszékeket is, igaz, Deákék ellenére ezek nem lettek önálló, az országgyűlésnek alárendelt bíróságok, s a fellebbviteli törvényszék a Királyi Kúria keretébe került.

A csődtörvény nyíltan nem szüntette meg az ősiséget, de szerepét, jelentőségét háttérbe szorította, hiszen az új törvények a nemesekre is vonatkoztak. A hitelezőket biztosító betáblázások nyomán a végrehajtáskor, árveréskor a nemesi birtok sem volt már kivételes helyzetben. Sőt, hitelt bankár a továbbiakban annak a nemesnek adott, aki betáblázta az adósságot s ezáltal garanciát nyújtott a hitelezőnek, szemben a feudális kori áttekinthetetlen, a hitelezőknek kedvezőtlen helyzettel. A kereskedőkről szóló törvény szabályozta és ösztönözte a modern kereskedőtestületek, közkereseti társulatok (például részvénytársaságok) létesülését, a gyáralapítások könnyítését és gyorsítását. Aligha véletlen, hogy 1841-ben alapították meg a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot, s 1844-re a Pesti Hazai Első Takarékpénztár már részvénytársaságként működött. Deák mindenesetre óvott a csodavarástól. Követjelentésében rámutatott, hogy a törvények után nem önti el az országot a pénz, a kamatláb sem fog azonnal zuhanni. „Idő kell és kitűrni tudás”, kereskedelmet és szorgalmat törvény nem teremt, csak az akadályokat hárítja el, a többihez nemzeti erő és gondosság kell.

A gazdaságfejlődést segítő említett törvényekkel szorosan összefüggött a közlekedés és szállítás modernizációjának ügye is. Korszakunkban 26 megyében még nem volt épített út; a gabonát, sőt, fát a Dunán, Tiszán és mellékfolyóikon vontatással, ereszkedéssel oldották meg középkori módszerekkel, rossz parti utak mellett. A kormányzat segítő kezét igen ritkán és szűk marokkal nyújtott, szemben az örökös tartományok fejlesztésében vállalt szerepével. Magyarországon is halaszthatatlan lett a központilag szervezett, tervezett út-, vasút- és csatornaépítések, folyószabályozások elindítása, gyorsítása. A kezdeményezés magánosoktól, főként Széchenyitől indult, aki az 1830-as évek közepére kevéske bécsi támogatással elérte, hogy az Al-Dunán közepes vízállásnál már nagyobb hajók is átjutottak. A DGT alapításában Széchenynek nem volt alapvető része, de erősen segítette a nagy jövőjű vállalkozást s fő érdemeket szerzett az óbudai hajógyár létesítésénél. (Közben szervezte a löversenyeket, az Állattenyésztő Társulatot s a belőle kinövő, nagyjelentőségű Gazdasági Egyesületet. 1839-ben fő része volt a pesti hengermalom megalapításában.) A Pestet Budával összekötő Lánchíd pedig egyenesen jelkép lett Széchenyi életművében, céljaiban: az integráció jelképévé. Tízéves harcot kellett vívnia; 1836-ban elérte, hogy törvény írta elő a híd építését, a szerződésköstést és végrehajtást pedig az országgyűlés saját

bizottságára bízta, átvéve a végrehajtó hatalom jogkörét, ami kivételes, akkoriban egyszeri eredmény volt. A törvény szerint a hídon a nemeseknek is vámot kellett fizetniük, s ez rést ütött a nemesi adómentességen, amit sok megye nemessége nem is felejtett el többé, ez (a gróf arisztokratizmusa mellett) alapja lett Széchenyi-ellenességének. A Lánchíd-szerződést a Széchenyi által kiválasztott Sina bankárral 1838 őszén az országgyűlési bizottság megkötötte Bécs aknamunkája ellenére, de József nádor erős támogatásával. Az 1839-es országgyűlést közvetlenül megelőzően még megalapozatlan ellentervezet is befutott az Államkonferenciához, majd Nógrád megye körlevélben szólította fel a megyéket: a szerződést az országgyűlés semmisítse meg az elönytelen feltételek miatt. A fő ok a háttérben a nemesi adómentesség védelme volt. Az országgyűlésen viszont – nem viták nélkül – a józanság kerekedett felül. Deák eredményesen képviselte azt, hogy az ország hitelét nem lehet kockáztatni, az országgyűlési bizottság által megkötött szerződés nem semmisíthető meg. Így a híd építése 1840 júniusában elkezdődhetett s 1849. november végén fejeződött be, amikor Széchenyi már Döblingben élt.

Az út- és vasútügyben még az operátumokat elfogadó, illetve véglegesítő országos bizottság 12 Pestről induló fő útvonalat jelölt ki. A kormányzat semmiben sem segített, a már többször jelzett ellenérdekeltsége okán. Az 1832–36-os országgyűlés így is alapvető törvényeket alkotott: elfogadta a központi útvonalak tervét s melléjük rendelte a közérdekű kisajátítások rendjét is. E Pest centrumú hálózati terv az első európai vasúttörvény lett.

Országgyűlésünkön váratlanul éles küzdelem alakult ki. A Széchenyi által támogatott Sina a Duna jobb partján kívánt vasutat építeni Győr, később Pest felé, míg a konkurensek, az Ullmann–Rothschild-csoport (a kormányzattal a hátában) a bal parton Pozsonyig, majd Pestig, sőt aztán Debrecenig tervezett vasutat. Megyei érdekek, személyes kötődések, illetve ellenszenvek eredőjeként a bal parti vonal támogatói nyertek azzal a korrekcióval, hogy az Ausztria felől Pozsonyig futó – igen nyereséges vonal csak akkor vehető használatba, ha már felépült a Pest–Pozsony-vonal, sőt elindult a Pest–Debrecen-vonal építése is. 1843–44-ben a következő országgyűlésen ez a koncepció és terv kapott koncessziót.

Fontos, „az előzőekhez kapcsolódó” törvények születtek 1839–40-ben a folyószabályozások, vízi munkálatok ügyében is. Az ügyet már 1836-ban előmozdító törvényt (1836:36. tc.) kiegészítették: előírták a vizek akadálytalan lefolyásának biztosítását, vízrendezéseknél, lecsapolásoknál pedig a többségi elvet és az arányos teherviselést. A Duna-szabályozást viszont nem sikerült törvénnyel elősegíteni, dacára a hatalmas, 1838. évi márciusi pesti árvíznek. A Duna-szabályozás is a királyi proposíciók része volt, mint a katonatartás ügye is: egyiket sem vette Bécs komolyan. A kormányzat a szabályozáshoz pénzt, adót kért, a végrehajtást fenntartva magának. Ez Deákéknak nem felelt meg, annál is inkább sem, mert a beígért tervek korántsem voltak készen, s a kormányzati elszántság is hiányzott. A siker nem Deákékon múlt, ismét beleütköztek a kormányzati alapelvekbe: Magyarország erősödése nem birodalmi érdek.

Hasonló sorsa lett a sérelmek és kívánatok közt felvetett néhány fontos reformjavaslatnak is. A nevelésügyre vonatkozó rendi kezdeményezéseket Bécs elvetette, mivel a nevelésügyet továbbra is felségjognak minősítette. Még a főrendek is támogatták a kérdéskör vitáját, Bécs azonban jelezte: majd ő intézkedik. Nem tette. A magyar katonai nevelőintézet, a Ludovika, melynek felállítását már 1808-ban törvény rendelte el, sorsa is vesszőfutás volt. 1836-ra az épület készen állt, törvény mégsem rendelkezett az intézet tényleges beindításáról. Az ok: a magyar rendek, a magyar felajánlásokból, adományokból létesült intézetben magyar oktatási nyelvet és tanítási rendet kívántak, míg Bécs leszögezte, hogy a birodalomnak csak egy hadserege lehet, egységes vezényleti nyelvvel és rendszerrel. Deákék így visszavonták az újabb pénzügyi ajánlásokat.

1832–36-ban már félig elkészült a rendi táblán az igazságügyi reform munkálata. 1839–40-ben is terítékre került az ügy, ám ekkor a nagy alkotmányjogi harc nem kedvezett a kellően alapos vitának, eredményességnak, jóllehet a nyugat-európai és USA-beli utazások nyomán több útirajz, börtönügyi munka is megjelent, egyre időszerűbbé téve a feudális büntetőügy reformját. Így csak országos bizottság kikirendelését lehetett elérni, amely aztán 1841-től kiváló munkát végzett; Deák 1841–42-es különvéle-

ményei a reformerek alapelveit gazdagították. (A bizottsági munkát elfogadása esetén 1844-ben a magyar büntetőjog és büntetőrendszer Európa egyik legmodernebbje lett volna. Bécs ezt sem fogadta el.)

Az idézett eredmények és balsikerek összesítése azt mutatja, hogy 1790 óta 1848-ig a legitimonáljobb és legsikeresebb törvényhozási munka folyt Deák vezetésével 1839–40-ben. Ezt nemcsak a meghozott törvények nagy száma (55, szemben 1832–36 49, 1843–44 13 törvényével), hanem minőségük is mutatja. A polgári átalakuláshoz vezető út megalapozása több ponton sikerült, s ebben Deák Ferenc érdeme megkérdőjelezhetetlen.

Az országgyűlés végén s az azt követő hónapokban tapasztalható általános – az adott pillanatban érthető és jogos – öröm, reménykedés mellé emlétsük meg Ballagi Géza kijózanító, de pontos és valós véleményét a megkötött kompromisszum értékeléséről: bizonyos összhang létesült, de „azt az egyetértést, mely a törekvések közösségén alapul s mely a nyugodt, teljesen zavartalan fejlődés legfőbb biztosítékát képezi, az alkotmány két tényezőjénél hiába keressük.”¹⁷⁷²

Végezetül: kötetemben a lényegi kérdésekre koncentráltam; az országgyűlés azonban számos csekélyebb jelentőségű ügyet is tárgyalt s ezek sorában is alkotott törvényeket. A teljesség kedvéért röviden ezeket is megemlítem.

Az 1840:2. tc. „Az ország szent koronája őrjének megválasztásáról” adott számot. A megüresedett zászlósúri méltóságra a posztot már korábban, ideiglenesen betöltő Teleki Józsefet, a Magyar Tudós Társaság elnökét és szabolcsi főispánt választották meg, akit a király megerősített.

Több új törvény az 1836-ban hozottak egy részét korrigálta. Az 1836: 20. tc. a perköltségek csökkentése, s az ítélethozatal gyorsítása érdekében szóbeli, gyors peres eljárásról rendelkezett. Az illetékes bírák e gyorsított eljárással 60 forint összeghatárig ítéلhettek. Az 1840:11. tc. ezt a határt 200 forintra emelte. Az 1836:16. tc. polgári pereknél a bírói ítéletek indoklását írta elő. Ezt az 1840:12. tc. a büntetőperes ítéletekre is kiterjesztette. Az 1840:13. tc. az 1836:14. tc-ben rögzített nemes örökösök közti „osztályok” (vagyonmegosztások) eljárási szabályait módosította. Az 1836. évi törvény vármegyei küldöttséggel végeztette az eljárást, az új törvényhely szerint a peres felek küldhettek 2-2 bírót, akik maguk közül választhattak elnököt. Az 1836:33. tc. szerint a nemesek, valamint a szabad királyi városok polgárai kereskedőként, iparosként nem fizettek helypénzt. E törvény hatályát terjesztette ki az 1840:28. tc. a Jász-Kun Kerület birtokosaira is.

A települések határában közösen használt területek birtokosonkénti, jobbágytelkenkénti arányos felosztásáról, elkülönözéséről és tagosításáról rendelkező 1836:12. tc. hatályát az 1840:30. tc. a Jász-Kun Kerületre, a 31. tc. pedig a Hajdú Kerületre terjesztette ki.

A 14. tc. az 1715:27. tc-t változtatta meg: a végrendelkezési szabályok egy pontját korrigálta (a továbbiakban a végrendelkező által írt és s. k. aláírt végrendeletet a hitelesítő tanúk már nem voltak kötelesek a végrendelkező előtt felolvasni.)

A 23. tc. – szemben az 1563:53. tc-vel – elrendelte, hogy az ország bármely nemes, vagy nem nemes lakosa egy szabad királyi város tanácsa előtt megjelenhet s ott hitelesen, megfelelő okirat kiállításával polgári ügyeire nézve ügyvédet, illetve városi telkek, polgári vagyonok esetén teljhatalmú biztost hatalmazhat meg. Az okiratot erről minden hatóság köteles volt elfogadni.

A 25. tc. az 1827:14. tc-t módosította: a Száván túli részeken a francia uralom alatt, illetve után kezdett pereket a „Dalmát, Horvát és Tót Országok” ítéلő táblájánál hagyta ugyan, de az alapvető nemesi, így például ösiségi ügyeket a magasabb szintű báni tábla illetékességébe utalta.

A 26. tc. az elhunyt egyházi személyek hagyatékát illető eljárást változtatta meg: a vagyonösszeírásban és felosztásban ne csak egyházi és kamarai személyek, hanem az örökösök is vegyenek részt.

¹⁷⁷² BALLAGI G., 1897. 508. sköv. Az alkotmány két tényezőjének Ballagi bizonyára a törvényhozást és a végrehajtó hatalmat tekintette. A törvényhozáson belül természetesen az ellenzék által erősen befolyásolt alsótábla és a főrendi táblát is kézben tartó uralkodó (s mögötte kormánya) közt hiányzott az egyetértés.

Az esetleges csalárdságokat volt hivatott gátolni a 27. tc., mely szerint a bírói ítélet végrehajtását önkéntes vagyonzárolással nem lehet akadályozni.

A vitás esetekre való tekintettel a 37. tc. egyértelműsítette: a közadót az adóköteles tárgy fekvése szerinti törvényhatósághoz kell befizetni. (Így például a nógrádi balassagyarmatiak a Hont megyei illési pusztán lévő szőlőik után Hontnál adóztak.)

A 32–34. tc-ek határviták eldöntésére országos biztosságokat rendeltek ki. (Moson megye és Bruck város, Máramaros és a galíciai kuti uradalom, Bihar megye és Erdély közt voltak kisebb területi nézeteltérések.) A 35. tc. a korábban kirendelt országos biztosságot – amely több törvényhatóságot illető határpereket intézett – új tagokkal egészítette ki. A 36. tc. a Zsitva környéki Kis Nestin és Új Vukovárv nevű szigeteket Bács megyéhez csatolta.

A közhasznú alapítványok, felajánlások közt a 41. tc. néhai Alagovich Sándor (Alagović, Aleksandar) zágrábi püspök Pozsega városában létesítendő árvaintézet javára tett alapítványát örököltette meg.¹⁷⁷³ A 42. tc. a Magyar Tudós Társaság javára 1832 óta tett ajánlásokat jegyezte be „örök emlékül”. A mintegy 70 ezer forintból Károlyi Istváné a legjelentősebb summa, 20 ezer forint. A 43. tc. a tervezett Ludovika Akadémia érdekében tett felajánlásokat rögzítette.

Mint más országgyűléseken, 1840-ben is az utolsó törvények közt (46–54. tc.) külföldi (beleértve az örökös tartományokban honosokat is) személyeket emeltek magyar nemessé, illetve honosítottak különféle érdemek elismeréseként. Volt, akinél elengedték az ilyenkor előírt taxa megfizetését, volt, akinél nem. Nem csekély összegről volt szó: az elengedett fél taxa esetenként ezer aranyat tett ki. Említenedő még: egyes honosítottakat országgyűlési ülési és szavazati joggal is felruháztak, másoknál ez elmaradt. Báró Lederer Ignác magyarországi főhadparancsnok – akiről fentebb már esett szó – országgyűlési ülési és voksolási jogot is kapott a honfűsítés mellett, mégpedig a taxa elengedésével. Nála és többeknél is az 1838-as nagy pesti árvíz alatti helytállás, segítőkészség is kiemelésre került. Báró Eichhoff József udvari, birodalmi kamarai elnök például jelentős összeget adott az árvízkárosultaknak, s ezért országgyűlési megjelenési és szavazati joggal együtt, taxafizetés nélkül honfűsítették. Feiler Ferenc bécsi nagykereskedő az árvízkor Pesten tartózkodott és személyesen vett részt – eredményesen – a mentési munkálatokban. Honosítva lett gr. Huyn János Károly és Hugó, báró Rolsberg Miksa; ők már a 17–18. században honosítva lettek, de a hivatalos törvénybe iktatás, egyebek közt mulasztás miatt elmaradt. Honosítva lett báró Piret Lajos, báró Hiller József, gr. Falliot-Creneville Lajos Károly, majd további 12 személy katonai érdemekre utalással. Wildner Ignác, akinek szerepét hosszan tárgyaltam gazdasági, főként a váltótörvényeknél, ekkor és méltán kapott honosságot Magyarországon, mégpedig a taxa elengedésével. (Vele együtt még tíz fő lett kedvezményezett.) Katonai érdemek jutalmául lett még honosítva gr. Sommerey Lajos, s végül Mack Ignác bécsi professzor, az első ausztriai takarékpénztár alapító tagja. Ő egyúttal az utolsó törvényben (55. tc.) megörökített, 15 ezer pengőforintnyi alapítványt tett egy temesvári líceumra, illetve más nemzeti célra.

¹⁷⁷³ Alagovich Sándor életpályájához: PÁLMÁNY, 2011. I. 75. sköv.

RÖVIDÍTÉS-, FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

A JEGYZETEKBE ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK

LEVÉLTÁRI ÉS KÉZIRATTÁRI FORRÁSOK

- BAZML *Magyar Nemzeti Levéltár – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár*
Zemplén közgy. IV. A. 2001. g. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének iratai; közgyűlési jegyzőkönyvek
- BéML *Magyar Nemzeti Levéltár – Békés Megyei Levéltár*
Békés közgy. IV. A. 1. a., b. Békés Vármegye nemesi közgyűlésének iratai; közgyűlési jegyzőkönyvek, iratok
- FeML *Magyar Nemzeti Levéltár – Fejér Megyei Levéltár*
Fejér közgy. IV. A. 1. a., b. – Fejér vármegye nemesi közgyűlésének iratai; közgyűlési jegyzőkönyvek, iratok
- MNL–OL *Magyar Nemzeti Levéltár – Magyar Országos Levéltár*
- DA napló P 88. Dessewffy család levéltára. Familiaria 7. cs. 8.
- Informprot. A 105. Magyar kancelláriai levéltár. Informationsprotokolle der Ungarisch–Siebenbürgische Sektion.
- József n. titk. N 22. Archivum palatinae secretum archiducis Josephi.
24. cs. Diaetalia. Proparatoria ad dietam Posoniensem 1838 et 1839.
25. cs. Diaetalia. Extraserialia ad dietam Posoniensem 1839.
26. cs. Diaetalia. Extraserialia ad dietam Posoniensem 1840.
71. cs. Politiam et internam regni Hungariae securitatem spectantia 1837–1839.
72. cs. Politiam et internam regni Hungariae securitatem spectantia 1840–1842.
- József n. ált. N 24. József nádor általános iratai.
82. cs. 1836–1838.
83. cs. 1839.
- Kabineti ir. 158. Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. Kabineti iratok. Jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól.
- Kanc. ált. A 39. Magyar kancelláriai levéltár. Magyar királyi kancellária. Általános iratok.
- Kanc. eln. A 45. Magyar kancelláriai levéltár. Magyar királyi kancellária. Elnöki iratok.
- Kanc. Diet. A 96. Magyar kancelláriai levéltár. Diaetalia II.
- Kossuth-gy. Kossuth Levéltár. R90. Kossuth Lajos iratai. Időrendi rész.
- Lónyay Gábor naplója P 458. Lónyay VIII. Gábor iratai. 2. t. 181. sköv.
- St Konf. Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Wien. Kabinettsarchiv.

[A Staatskonferenz magyar vonatkozású irataihoz (1809–1848), melyek a Magyar Országos Levéltárban mikrofilmen megtalálhatók, Pajkossy Gábor és Ress Imre állított össze darabjegyzéket. (Bp. 1998.)]

- Takáts-h. N119. Regnicolaris levéltár. Takács (!) Sándor hagyatéka.
- W Filmtár, biztonsági másolatok. (Benne: a Staatskonferenz magyar vonatkozású iratairól készült felvételek.)

MTAKKt Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár

Országgyűlési Könyvtár

STULLER Országgyűlési Tudósítás 1839–40. I.–II. Szerk. STULLER Ferenc

VeML Magyar Nemzeti Levéltár – Veszprém Megyei Levéltár

Veszprém közgy. IV. A. 1. a., b. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai; közgyűlési jegyzőkönyvek, iratok

NYOMTATOTT FORRÁSOK ÉS FELDOLGOZÁSOK

- AZ *Allgemeine Zeitung* (Augsburg)
- AJTAY, 1930 AJTAY Endre: *A váci Ludoviceum története*. In *A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*. Szerk. BACHÓ László. Bp., 1930. 25–122.
- ÁLDOR, 1876 ÁLDOR Imre: *A haza bölcse*. Emlékkönyv. Bp., 1876.
- ANDICS, 1971 ANDICS Erzsébet: *Metternich és az 1830-as évek magyar reformmozgalma*. Száz, 1971. 272–310.
- ANDICS, 1975 ANDICS Erzsébet: *Metternich és Magyarország*. Bp., 1975.
- ARATÓ, 1975 ARATÓ Imre: *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig*. Bp., 1975.
- Árvízkönyv *Budapesti árvízkönyv*. 1–5. Szerk. EÖTVÖS József. Pest, 1839–1841.
- ASBÓTH, 1876 ASBÓTH János: *Irodalmi és politikai arcképek*. Bp., 1876.
- ASZTALOS, 1928 ASZTALOS Miklós: *Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés*. Bp., 1928.
- Ath *Athenaeum*
- AtSz *Agrártörténeti Szemle*
- BACHÓ, 1930 BACHÓ László: *A Pesti Ludoviceum története 1830-tól 1848-ig*. In *A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*. Szerk. BACHÓ László. Bp., 1930. 123–186.)
- BALÁSHÁZY, 1832 BALÁSHÁZY János: *Az 1831-dik esztendei felsőmagyarországi zendülésnek történeti leírása*. Pest, 1832.
- BALLAGI G., 1897 BALLAGI Géza: *A nemzeti államalkotás kora. (Magyarország története IX.)* Bp., 1897.
- BALLAGI G., 1890 BALLAGI Géza: *Az 1830/40-diki országgyűlés visszhangja az irodalomban. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből X.)* Bp., 1890.
- BÁCSKAI, 1995 BÁCSKAI Vera: *A pesti zsidóság a 19. század első felében*. *Budapesti Negyed*, 8. 1995. 5–21.
- BARCSA, 1908 BARCSA János: *A tiszántúli református egyházkerület története*. III. (1822–1908.) Debrecen. 1908.
- BARTA I., 1960 BARTA István: *Széchenyi és a polgári reformmozgalom kibontakozása*. *TSz*, 1960. 224–240.
- BARTA I., 1961 BARTA István: *Korai örökvaltság szerződések*. *AtSz*, 1961. 94–115.
- BARTA I., 1964 BARTA István: *A fiatal Kossuth és kora*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. 1964.
- BARTA L., 1979 BARTA László: *A szentesi örökvaltság*. Szeged, 1979.
- BÁRTFAI, 2010 BÁRTFAI László *naplói*. S. a. r. és a kísérő tanulmányt írta KALLA Zsuzsa. Bp., 2010.

- BÁRTFAI SZABÓ, 1943 BÁRTFAI SZABÓ László: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez.* 1–2. Bp., 1943.
- BENDA, 1952–1957 BENDA Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai.* I–III. S. a. r. BENDA Kálmán. (Magyarország újkori történetének forrásai.) Bp., 1952–1957.
- BEÖTHY Á. BEÖTHY Ákos: *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei.* II. Rész, 1. Az új Magyarország. Az 1825-iki országgyűléstől az 1848-iki törvények szentesítéséig. Bp., é. n. [1901.]
- BERKÓ, 1931 BERKÓ István: *Magyarországon elhelyezett csapatok ellátási szabályzata 1751.* Magyar Katonai Szemle, 1931. 193–202.
- BERNSTEIN, 1936 BERNSTEIN Béla: *A zsidó kérdés 1848 előtt.* MZsSz, 1936. 160–172.
- BÉNYEI, 1986 BÉNYEI Miklós: *A Ludovika katonai akadémia kérdése a reformkori országgyűléseken.* HtK, 1986. 300–312.
- BÉNYEI, 1994/A BÉNYEI Miklós: *Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról.* Debrecen, 1994.
- BÉNYEI, 1994/B BÉNYEI Miklós: *Oktatáspolitikai törekvések a reformkori országgyűléseken.* Debrecen, 1994.
- BÉRENGER–KECSKEMÉTI, 2008 Jean BÉRENGER–KECSKEMÉTI Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918.* Bp., 2008.
- BLOCH, 1840 BLOCH Móric: *A zsidókról.* Pesten, 1840.
- BODNÁR–GÁRDONYI, 1918 BODNÁR István–GÁRDONYI Albert: *Bezerédj István.* I–II. Bp., 1918–1920.
- B. LUKÁCS, 1979 B. LUKÁCS Ágnes: *Magyarország népessége törvényhatóságok szerint az 1820-as években.* (Történeti-Statistikai Füzetek 1.) Bp., 1979.
- BODOLAY, 1963 BODOLAY Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848.* Bp., 1963.
- BRAUN, 1978 BRAUN Sándorné: *Tolna vármegye és a rendi országgyűlések (1807–1847).* In *Tanulmányok Tolna megye történetéhez.* 8. Szerk. K. BALOG János. Szekszárd. 1978. 125–173.
- BRÓDY, 1933 BRÓDY Ernő: *A magyar szabadelvűek mozgalma a zsidók egyenjogúságáért 1840-ben.* MZsSz, 1933. 201–247.
- BSz Budapesti Szemle (3. folyam)
- BUSKU, 2009 BUSKU Anita Andrea: *Lonovics József csanádi püspök és a „váradi-rozsnyói vita” 1840-ben.* LSz, 2009. 4. sz. 27–39.
- BÜCHLER, 1901 BÜCHLER Sándor: *A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig.* (Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kiadványai XIV.) Bp., 1901.
- CZÉKUS, 1930 CZÉKUS Zoltán: *A Ludovika megalapításának előzményei.* In *A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története.* Szerk. BACHÓ László. Bp., 1930. 11–24.
- CSAPÓ, 1989 CSAPÓ Mária: *Tolna megye a reformkori politikai küzdelmekben.* (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat) Bp., 1989.
- CSÁSZÁR, 1840 CSÁSZÁR Ferenc: *A magyar váltójog.* I–II. Buda, 1840.
- CSÁSZÁR, 1841 CSÁSZÁR Ferenc: *Utasítás a váltótörvényszékek számára.* Pest, 1841.
- CSENGERY, 1851 CSENGERY Antal: *Magyar szónokok és státusférjak.* (Politikai jellemrajzok.) Pest, 1851.
- CSENGERY, 1884 CSENGERY Antal: *Történeti tanulmányok és jellemrajzok.* 1–2. (2. és bővített kiadás.) Bp., 1884.
- CSERES, 1981 CSERES Tibor: *Én, Kossuth Lajos.* (Levelek Turinból.) Bp., 1981.
- CSETÉNYI, 1925 CSETÉNYI Imre: *A reformkor első felének konzervatív sajtója és a zsidókérdés.* MZsSz, 1925. 141–157.
- CSETÉNYI, 1928 CSETÉNYI Imre: *Adalékok a magyar zsidóság reformkorszakbeli történetéhez.* Bp., 1928.
- CSETÉNYI, 1934 CSETÉNYI Imre: *Deák Ferenc és a zsidókérdés.* MZsSz, 1934. 157–161.
- CSETÉNYI, 1936 CSETÉNYI Imre: *A negyvenes évek liberális sajtója és a zsidókérdés.* I. MZsSz, 1936. 172–185.
- CSIZMADIA, 1941 CSIZMADIA Andor: *A magyar városi jog. Reformtörekvések.* Kolozsvár, 1941.
- CSIZMADIA, 1976 CSIZMADIA Andor: *Deák Ferenc egyházpolitikája.* In *Tanulmányok Deák Ferencről.* Szerk. DEGRÉ Alajos et al. (Zalai gyűjtemény S.) Zalaegerszeg, 1976. 11–60.
- CSORBA L., 2006 CSORBA László: *Híd, város, ország. Budapesti Negyed,* 54. 2006. (Görögök Budapesten. Szerk. FOKASZ Nikosz.) 31–38.

- CSORBA L., 2010 CSORBA László: *Széchenyi István*. Bp., 2010.
- CSORBA S., 2000 CSORBA Sándor: *Reformkori diákegyesületek Patakon és a Társalkodási Egyesület Pozsonyban*. Bp., 2000.
- DAÖM Gróf DESSEWFFY Aurél összes művei. S. a. r., életrajzzal és jegyzetekkel kísérte FERENCZY József. Bp., 1887.
- DEÁK Á.–MOLNÁR, 2003 DEÁK Ágnes–MOLNÁR András: *Deák Ferenc*. Bp., 2003.
- DEÁK F., 1997 DEÁK Ferenc országgyűlési levelei. 1833–1834. S. a. r. SÁNDOR Pál. Zalaegerszeg, 1997.
- DEÁK F., 2001 DEÁK Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek*. I. Szerk. és jegyz. MOLNÁR András. Bp., 2001.
- DEÁK–LANIER, 2005 DEÁK Antal András–Amelie LANIER: *Széchenyi István és Sina György közös vállalkozásai*. Bp., 2005.
- DFL *Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822–1875*. (Összegyűjt., jegyz. VÁCZY János.) Bp., 1890.
- DE GERANDO, 1848 DE GERANDO Ágost: *Politikai közszellem Magyarhonban a francia forradalom óta*. Pest, 1848.
- DEGRÉ, 1973 DEGRÉ Alajos: *Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt*. In *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 7. Szerk. FARKAS Gábor. Székesfehérvár, 1973. 121–140.
- DEGRÉ, 1974 DEGRÉ Alajos: *Zala megye reformkori követutasításai*. LK, 1974. 1. sz. 143–162.
- DEGRÉ, 1976 DEGRÉ Alajos: *Zala megye 1839. évi követutasítása*. In *Tanulmányok Deák Ferencről*. Szerk. DEGRÉ Alajos et. al. (Zalai Gyűjtemény 5.) Zalaegerszeg, 1976. 217–245.
- DEMME, 2011 DEMME József: *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Pozsony, 2011.
- DESSEWFFY A., 1841 DESSEWFFY Aurél: *XYZ könyv*. Pest, 1841.
- DESSEWFFY E., 1842 DESSEWFFY Emil: *Alföldi levelek*. Buda, 1842.
- DESSEWFFY J., 1831 DESSEWFFY József: *Uiber Pressfreiheit und Büchercensur im Allgemeinen und mit besonderer Beziehung – auf Ungarn*. Leipzig, 1831.
- DÉNES, 1989 DÉNES Iván Zoltán: *Közügygyé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években*. Bp., 1989.
- DOBSZAY, 2000 DOBSZAY Tamás: *A jobbágyságok rendezésének kérdése Magyarországon a XIX. század első felében*. PhD értekezés, kézirat, ELTE. 2000.
- DOBSZAY, 2010 DOBSZAY Tamás: *Miért nem szabadult fel a jobbágyság 1840-ben*. In *Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves*. Szerk. HÁDA Béla et al. ELTE, Bp., 2010. 83–91.
- DOBSZAY–FÓNAGY, 1998 DOBSZAY Tamás–FÓNAGY Zoltán: *A rendi társadalom felbomlása*. In *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Szerk. GERGELY András. Bp., 1998. 57–125.
- DOMBOVÁRI, 2010 DOMBOVÁRI Ádám: *Kísérletek a választási kicsapongások megfékezésére Magyarországon, 1836–1840*. LK, 2010. 1. sz. 75–139.
- DÖMÖTÖR–KOVÁCS, 1980 DÖMÖTÖR Zsuzsa–KOVÁCS Mária: *Liszt Ferenc magyarországi hangversenyei 1839–40*. In *Liszt tanulmányok*. DÖMÖTÖR Zsuzsa, KOVÁCS Mária és MONA Ilona írásai. Bp., 1980. 7–74.
- EJM 1975 *Arcképek és programok*. Szerk., előszó és jegyz. FENYŐ István. (Eötvös József Művei). Bp., 1975.
- EJM 1978 *Reform és hazafiság. Publicisztikai írások*. I. Előszó és jegyz. FENYŐ István. (Eötvös József Művei) Bp., 1978.
- ERDMANN, 1975 ERDMANN Gyula: *Lónyay Gábor és a zempléni ellenék 1830–1840*. Bölcsészdoktori értekezés, kézirat, ELTE. Bp., 1975.
- ERDMANN, 1976 *Lónyay Gábor naplója*. Közzéteszi ERDMANN Gyula. Száz, 1976. 914–955.
- ERDMANN, 1984 ERDMANN Gyula: *A kormányzat előkészületei az 1839–40-es országgyűlésre*. In *A magyar polgári átalakulás kérdései*. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára. Szerk. DÉNES Iván Zoltán, GERGELY András, PAJKOSSY Gábor. Bp., 1984. 193–221.
- ERDMANN, 1989 ERDMANN Gyula: *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836*. Miskolc, 1989.

- ERDMANN, 1991 ERDMANN Gyula: *Csaba társadalma, gazdasága és önkormányzata 1772–1848*. In Békéscsaba története. I. Szerk. ERDMANN Gyula, JANKOVICH B. DÉNES. Békéscsaba, 1991. 521–723.
- ERDMANN, 1994 ERDMANN Gyula: *Országgyűlési követutasítások és alkotmányos jogvédelem 1839*. In *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára*. Szerk. OROSZ István, PÖLÖSKEI Ferenc, DOBSZAY Tamás. Bp., 1994. 175–194.
- ERDMANN, 1996 ERDMANN Gyula: *Wesselényi Miklós politikai pere és az 1839–1840. évi országgyűlés*. In *Wesselényi emlékülés. Debrecen–Hádad–Zilah–Zsibó*. Szerk. TAKÁCS Péter. (A Kölcsey Társaság füzetei 8.) Fehérgyarmat, 1996. 113–128.
- ERDMANN, 2002/A ERDMANN Gyula: *A Ráday-ügy, 1839*. LK, 2002. 1–2. sz. 33–48.
- ERDMANN, 2002/B ERDMANN Gyula: *Fények és árnyak. Kazinczy Gábor a reformkorban*. In *Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára*. Szerk. ABLONCZY Balázs, ifj. BERTÉNYI Iván, HATOS Pál, KISS Béla. Bp., 2002. 323–338.
- ERDMANN, 2004/A ERDMANN Gyula: *Történelem és levéltár. Válogatás Erdmann Gyula írásaiból*. Összeállította ERDÉSZ Ádám és Á. VARGA László. Gyula, 2004.
- ERDMANN, 2004/B ERDMANN Gyula: *Deák az 1839–1840. évi országgyűlésen*. In *Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége. 1833–1873*. Szerk. MOLNÁR András. (Zalai Gyűjtemény 59.) Zalaegerszeg, 2004. 38–73.
- ERDMANN, 2011 ERDMANN Gyula: *Ünnepségek, összejövetelek, szabadidős programok Pozsonyban, az 1830–1840-es országgyűlés alatt*. In *História mezején. A 19. század emlékezete. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére*. Szerk. DEÁK Ágnes–VÖLGYESI Orsolya. Szeged, 2011. 255–264.)
- FALK, 1868 FALK Miksa: *Széchenyi István és kora*. Pest, 1868.
- FAZEKAS, 2001 FAZEKAS Csaba: *A Tiszáninnen Református Egyházkerület állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitákban, 1839–1844*. Sárospataki Füzetek, 2001. 1. 73–102.
- FAZEKAS, 2009 FAZEKAS Csaba: *Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök és Beöthy Ödön levélváltása a vegyes házasságokról (1839)*. Sárospataki Füzetek, 2009. 1. 11–33.
- FEJŐS, 1989 FEJŐS Imre: *Az országgyűlési ifjak társalkodási egyesülete*. Száz, 1989. 442–488.
- FEJTŐ, 2000 FEJTŐ Ferenc: *Magyarság, zsidóság*. Bp., 2000.
- FENYŐ, 1973 FENYŐ István: *Eötvös József és a Budapesti Szemle*. In FENYŐ István: *Nemzet, nép, irodalom. Tanulmányok a magyar reformkor irodalmából*. Bp., 1973. 269–361.
- FENYŐ, 1978 FENYŐ István: *Magyarság és emberi egyetemesség. Eötvös József, a publicista*. In *EÖTVÖS József Művei. Reform és hazafiság. Publicisztikai írások*. I. Szerk., előszó és jegyz. FENYŐ István. Bp., 1978. 5–81.
- FÉNYES, 1837–1840 FÉNYES Elek: *Magyarországnak, s' a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. I–VI. Pest, 1837–1840.
- FÉNYES, 1842 FÉNYES Elek: *Magyarország statisztikája*. I–III. Pest, 1842.
- FÉNYES, 1844 FÉNYES Elek: *Magyarország hátramaradása ügyében. Felelet dr. Wildner Ignác úrnak*. Lipcse, 1844.
- FÉNYES, 1847 FÉNYES Elek: *Magyarország leírása*. I–II. Pest, 1847.
- FÉNYES, 1851 FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*. I–II. Pest, 1851.
- FERENCZI, 1903 FERENCZI Zoltán: *Br. Eötvös József. Magyar történelmi életrajzok*. XIX. 4. füzet. Bp., 1903.
- FERENCZI, 1904 FERENCZI Zoltán: *Deák élete*. I. Bp., 1904.
- F. KISS, 1987 F. KISS Erzsébet: *Az 1848–49-es magyar minisztériumok*. Bp., 1987.
- FOGARASI, 1840 FOGARASI János: *Váltójogi alapfogalmak*. Ath, 1840. január 22.–április 19.
- FOGARASSY, 1838 FOGARASSY János: *Az ösiségről*. Ath, 1839. II. 23.
- FOGARASI, 1841 FOGARASI János: *A magyar kereskedelmi és váltójog*. Pest, 1841.
- FÓNAGY, 1998 (1999) Wesselényi Miklós. Vál., a bevezetést és a jegyzeteket írta FÓNAGY Zoltán. (Magyar szabadelvűek.) Bp., 1998 (1999).

Főrendi n.	1839-ik évi június 2-ára rendeltetett magyar országgyűlésen a méltóságos főrendeknél tartatott országos ülések naplója. Pozsony, 1840.
GALGÓCZY, 1876	GALGÓCZY Károly: <i>Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült monográfiája</i> . I. Bp., 1876.
GÁLL, 1984	Dr. GÁLL Imre: <i>A budapesti Duna-hidak</i> . Bp., 1984.
GÁLL, 2005	Dr. GÁLL Imre: <i>A budapesti Duna-hidak</i> . Bp., 2005. (Az 1984-ben megjelent munka átdolgozott kiadása.)
GERGELY, 1972	GERGELY András: <i>Széchenyi eszmerendszerének kialakulása</i> . (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 62.) Bp., 1972.
GERGELY, 1980	GERGELY András: <i>A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840)</i> . In <i>Magyarország története tíz kötetben. 5/2. Magyarország története 1790–1848</i> . Főszerk. MÉREI Gyula, szerk. VÖRÖS Károly. Bp., 1980. 669–787.
GERGELY, 1982/A	GERGELY András: <i>Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban. A fiumei vasút</i> . (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 98.) Bp., 1982.
GERGELY, 1982/B	GERGELY András: <i>Batthyány Lajos</i> . Száz, 1982. 1159–1174.
GERGELY, 2003	GERGELY András: <i>Deák Ferenc államjogi nézetei a reformkorban</i> . Száz, 2003. 1067–1079.
GERGELY, 2006	GERGELY András: <i>Széchenyi István (1791–1860)</i> . Pozsony, 2006.
GERGELY–PAJKOSSY, 1998	GERGELY András–PAJKOSSY Gábor: <i>A Habsburg Birodalom és Magyarország</i> . In <i>19. századi magyar történelem 1790–1918</i> . Szerk. GERGELY András. Bp., 1998. 9–23.
GERŐ, 1984	GERŐ András: <i>A gondolkodás polgárosodása. A lengyel felkelők melletti érvek az 1832–36. évi országgyűlésen</i> . In <i>A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára</i> . Szerk. DÉNES Iván Zoltán–GERGELY András–PAJKOSSY Gábor. Bp., 1984. 133–153.
GONDA, 1992	GONDA László: <i>A zsidóság Magyarországon 1526–1945</i> . Bp., 1992.
HAJDU, 1983	HAJDU Lajos: <i>A közjó szolgálatában. A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól</i> . Bp., 1983.
H. BALÁZS, 1960	H. BALÁZS Éva: <i>A reformkori nacionalizmus 18. sz. gyökerei</i> . TSz, 1960. 319–322.
H. BALÁZS, 1967	H. BALÁZS Éva: <i>Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus 1763–1795</i> . Bp., 1967.
HELTAI, 1903	HELTAI Ferenc: <i>A magyarság érvényesülése a hadseregben</i> . Bp., 1903.
HERMANN, 1934	HERMANN Egyed: <i>Lonovics római küldetése</i> . Bp., 1934.
HORVÁTH M., 1886	HORVÁTH Mihály: <i>Huszonöt év Magyarország történetéből 1823–1848</i> . I–III. (3. kiadás.) Bp., 1886.
HORVÁTH Z., 1964	HORVÁTH Zoltán: <i>Teleki László 1810–1861</i> . 1–2. Bp., 1964.
HtK	<i>Hadtörténeti Közlemények</i>
HUTVÁGNER, 2012	HUTVÁGNER Zsuzsanna: <i>Az önkéntes örökváltság ügye az 1839–40. évi országgyűlésen</i> . Szakdolgozat. ELTE BTK, 2012.
ItK	<i>Irodalomtörténeti Közlemények</i>
Írások	<i>Felséges Első Ferdinánd Ausztriai Császár, Magyar és Csehországnak e' néven ötödik apost. királyától szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország' közgyűlésének írásai</i> . I–IV. kötet. Pozsony, 1839, 1840.
Írások (1832/36)	<i>Felséges I Ferencz ausztriai császár, Magyar és Csehország koronás királyától Pozsony szabad királyi várossába 1832-ik esztendőben, karácsony havának 16-ik napjára rendeltetett Magyarország gyűlésének írásai</i> . I–VII. kötet. Pozsony, 1833–1836.
Írások (1843/44)	<i>Felséges Első Ferdinánd Ausztriai Császár, Magyar – és Csehországnak e' néven ötödik Apost. Király által szabad királyi Pozsony városába 1843-ik esztendei Pünkösöd hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írása</i> . I–V. kötet. Pozsony, 1844.
JAKAB, 1876	<i>B. Wesselényi Miklós hűtlenségi bűnpere</i> . I–II. Történeti bevezetéssel, az eredeti példányok egyikeből sajtó alá rendezte JAKAB Elek. Kolozsvár, 1876.
JÁSZAY, 1841	<i>Kegyelmes kir. utasítás a váltó-törvényszékek számára</i> . Közrebocsájtotta JÁSZAY Pál. Pesten, 1841.
JÁSZAY, 1843	JÁSZAY Pál: <i>A' sz. k. városok szavazatjoga az országgyűléseken</i> . Pest, 1843.

- Jkv Felséges Első Ferdinánd Ausztriai Császár, Magyar és Csehországnak e' néven ötödik Apost. Királyától szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország Közgyűlésének jegyző könyve. I–II. darab. [1840. április 15-től a „II. darab”-on belül ismét 1-el kezdődő számozás, így vehető I–III. „darab”-nak is.] Pozsony, 1839.
- KAPOSI, 1998 KAPOSI Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700–1848. In Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Szerk. HONVÁRI János. 3. kiadás. Bp., 1998. 161–242.
- KAPOSI, 2002 KAPOSI Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Bp.–Pécs, 2002.
- KARDOS S., 1905 KARDOS Samu: Br. Wesselényi Miklós élete és munkái. I–II. Bp., 1905.
- KARÁCSONYI, 1906 KARÁCSONYI János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Nagyvárad, 1906.
- KÁSZONYI, 1977 KÁSZONYI Dániel: Magyarhon négy korszaka. Ford. KOSÁRY Domokos, bev., jegyz. MÁRKUS László. (Magyar Századok) Bp., 1977.
- KECSKEMÉTI, 2008 KECSKEMÉTI Károly: Magyar liberalizmus 1790–1848. Bp., 2008.
- KEMÉNY G., 1961 KEMÉNY G. Gábor: Teleki László és a „Kegyenc” alapeszméje. Itk, 1961. 125–139. sköv.
- KEMÉNY Zs., 1982 KEMÉNY Zsigmond: Korteskedés és ellenszerei. In Kemény Zsigmond művei. Válogatás a történelemre. Szerk., utószó és jegyz. TÓTH Gyula. Bp., 1982. 75–180.
- KEREKES Gy., 1909 KEREKES György: A polgárság küzdelme törvényhozó jogáért az 1839–40-iki országgyűlésen. In Magyar Ipartörténet III. 1909. 28–49.
- KERÉNYI, 1987 A nemzeti romantika színháza (1837–1849.) – A Nemzeti Színház 150 éve. Szerk. KERÉNYI Ferenc. Bp., 1987. 11–36.
- KERÉNYI, 1990 Magyar színháztörténet. 1790–1873. Szerk. KERÉNYI Ferenc. Bp., 1990.
- KERÉNYI, 2002 KERÉNYI Ferenc: Pest vármegye irodalmi élete. Bp., 2002.
- KFÖM Kölcsey Ferenc összes művei. I–III. Szerk. SZAUDER József, SZAUDER Józsefné. Bp., 1960.
- KFVM Kölcsey Ferenc válogatott művei. Válogatás, szöveggondozás, jegyzetek: FENYŐ István. Bp., 1975.
- K. HORVÁTH, 1938 K. HORVÁTH István: Erdélyi szózat a két magyar haza egyesülése s Magyarországnak a Részekhez való joga iránt. Ath, 1838. 49–52. sz.
- KISS A. 2004 KISS András: Kölcsey Ferenc nótáriusi fogalmazványai. In Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. PÁL Judit, SIPOS Gábor. Kolozsvár. 2004. 233–245.
- KLÖM Kossuth Lajos összes munkái. (Magyarország újjáépítési történetének forrásai.) I–VII. (I–V. Országgyűlési tudósítások. I–III. S. a. r. a Történettudományi Intézet munkaközössége, vezető BARTA István; IV–V. S. a. r. BARTA István. Bp., 1948–1961.; VI. Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. S. a. r. BARTA István. Bp., 1966.; VII. Kossuth Lajos iratai 1837. május–1840. december. Hűtlenségi per, fogság, útkeresés. S. a. r. PAJKOSSY Gábor. Bp., 1989.)
- KOMORÓCZY, 2012 KOMORÓCZY Géza: A zsidók története Magyarországon. I. A középkortól 1849-ig. Pozsony, 2012.
- KONKOLI THEGE, 1847 KONKOLI THEGE Pál: 1840-dik évi országgyűlés. Pest, 1847.
- KÓNYI, 1882 Deák Ferenc beszédei I. (1829–1847.) Összegejtötte: KÓNYI Manó. Bp., 1882.
- KOSÁRY, 1990 KOSÁRY Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. (Magyarok Európában III.) Bp., 1990.
- KOVÁCS E., 1959 KOVÁCS Endre: A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon. Bp., 1959.
- KOVÁCS L., 1882 KOVÁCS Lajos: Történelmi tanulmányok. Parlamentarizmus. Adminisztrátori rendszer. BSz, 30. 1882. 407–430.
- KÖLCSEY, 1838 KÖLCSEY Ferenc: Históriai vázlatok a két magyar haza egyesülése, s Magyarországnak a részekhez való joga felett. Ath, 1838. 34. sz.
- KÖLCSEY, 1983 Kölcsey Ferenc levelezése Kende Zsigmonddal. S. a. r. TAXNER-TÓTH Ernő. Bp., 1983.
- KÖLCSEY, 2000 KÖLCSEY Ferenc: Országgyűlési napló. S. a. r. VÖLGYESI Orsolya. (Kölcsey Ferenc minden munkái. Kritikai kiadás. Országgyűlési iratok I.) Bp., 2000.

KÖLCSEY, 2002	KÖLCSEY Ferenc: <i>Országgyűlési naponkénti feljegyzések</i> . S. a. r. PAJKOSSY Gábor. (Kölcsey Ferenc minden munkái. Kritikai kiadás. Országgyűlési írások II.) Bp., 2002.
KÖLCSEY, 2011	KÖLCSEY Ferenc: <i>Országgyűlési dokumentumok</i> . S. a. r. VÖLGYESI Orsolya. (Kölcsey Ferenc minden munkái. Kritikai kiadás. Országgyűlési írások III.) Bp., 2011.
KÖPECZI, 1987	KÖPECZI Béla: <i>Előszó</i> . In KERÉNYI, 1987. 5–10.
KÖVÉR, 2006	KÖVÉR György: <i>Rothschild–Sina–Wodianer. Budapesti Negyed</i> , 54. (Görögök Budapesten. Szerk. FOKASZ Nikosz.) 2006. 39–52.
LÁBÁN, 1921	LÁBÁN Antal: <i>Kortörténeti titkos jelentések Bécsből a száz év előtti magyarságról. Száz, 1921–1922.</i> 306–329.
LAICSÁK, 1840	LAICSÁK Franz: <i>Eugen Beöthy und der Bischof von Grosswardein</i> . Altona, 1840.
LK	<i>Levéltári Közlemények</i>
LSz	<i>Levéltári Szemle</i>
MAILÁTH J., 1844	MAILÁTH János: <i>Vallás-mozgalmak Magyarországon I–II</i> . Pest, 1844, 1846.
MÁLYUSZ, 1923	MÁLYUSZ Elemér: <i>A reformkor nemzedéke. Száz</i> , 1923. 17–75.
MATLEKOVITS, 1873	MATLEKOVITS Sándor: <i>A kereskedelem története</i> . Bp., 1873.
MARCZALI, 1892	MARCZALI Henrik: <i>A legújabb kor története</i> . Bp., 1892.
MARCZALI, 1907	MARCZALI Henrik: <i>Az 1790/1-diki országgyűlés. I–II</i> . Bp., 1907.
MÉREI, 1948	MÉREI Gyula: <i>Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790–1848</i> . Bp., 1948.
MÉREI, 1951	MÉREI Gyula: <i>Magyar iparfejlődés 1790–1948</i> . Bp., 1951.
MESZLÉNYI, 1934	MESZLÉNYI Antal: <i>A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846.)</i> Bp., 1934.
MISKOLCZY, 1927	MISKOLCZY Gyula: <i>A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában</i> . (Magyarország újkortörténetének forrásai.) Bp., 1927.
MISKOLCZY, A kamarilla...	MISKOLCZY Gyula: <i>A kamarilla a reformkorban</i> . Bp., é. n.
MOLNÁR, 1988	MOLNÁR András: <i>Kísérlet Csány László perbefogására 1837-ben</i> . (Zalai Gyűjtemény 28.) Szerk. BILKEI Irén. Zalaegerszeg, 1988. 137–155.
MOLNÁR, 1990	MOLNÁR András: <i>Csány László a zalai reformellenzék élén</i> . In Kossuth kormánybiztos, Csány László 1790–1849. Szerk. MOLNÁR András. (Zalai gyűjtemény 30.) Zalaegerszeg. 1990. 5–60.
MOLNÁR, 1993	MOLNÁR András: <i>Deák Ferenc „cenzúrázott” követjelentése</i> . LSz, 1993. 3. sz. 49–57.
MOLNÁR, 1994	MOLNÁR András: <i>Deák Ferenc és Zala megye feliratai a szőlősszabadság ügyében (1836–1839)</i> . LK, 1994. 129–152.
MOLNÁR, 1995	MOLNÁR András: <i>Deák Ferenc és a rendszeres munkálatokra tett zalai észrevételek</i> . Száz, 1995. 381–406.
MOLNÁR, 1996	MOLNÁR András: <i>Batthyány Lajos, a reformkorban</i> . Zalaegerszeg, 1996.
MOLNÁR, 2000	„Javítva változtatni”. <i>Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai</i> . Kiadta MOLNÁR András. Jegyz. és utószó: BÉLI Gábor és MOLNÁR András. (Zalai Gyűjtemény 49.) Zalaegerszeg, 2000.
MOLNÁR, 2003/A	MOLNÁR András: <i>A fiatal Deák Ferenc. (A felkészülés és a zalai pályakezdés évei 1803–1833.)</i> Bp., 2003.
MOLNÁR, 2003/B	„Tekintetes Karok és Rendek!” <i>Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései 1825–1848</i> . Válogatott dokumentumok. S. a. r. MOLNÁR András. (Zalai Gyűjtemény 56.) Zalaegerszeg, 2003.
MOLNÁR, 2007	MOLNÁR András: <i>Viam meam persequor. Batthyány Lajos útja a miniszterelnökségig. Politikai életrajz. (1807–1848.) Beszéd, levelek, írások (1824–1848)</i> . Bp., 2007.
MONA, 1980	MONA Ilona: <i>Liszt Ferenc és a reformkor</i> . In <i>Liszt tanulmányok</i> . DÖMÖTÖR Zsuzsa, KOVÁCS Mária és MONA Ilona írásai. Bp., 1980. 81–146.
MZsSz	<i>Magyar Zsidó Szemle</i>

- NIKLAJ, 1912 NIKLAJ Péter: A kereskedelmi választmány jelentésének tárgyalása az 1843/44. évi országgyűlésen és előzményei. Bp., 1912.
- NIZSALOVSZKY, 1976 NIZSALOVSZKY Endre: Deák Ferenc és a magyar polgári magánjog kialakulása. In *Tanulmányok Deák Ferencről*. Szerk. DEGRÉ Alajos et al. (Zalai Gyűjtemény 5.) Zalaegerszeg, 1976. 61–106.
- ÓDOR, 2006 ÓDOR Imre: A reformkori Baranya politikai arculatának változásai. In *Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete*. Szerk. ÓDOR Imre–ROZSOS András. (Baranyai Történelmi Közlemények 1.) Pécs, 2006. 51–64.
- OROSZ, 1994 OROSZ István: Az úrbéres föld tulajdonjogi helyzete Kossuth nézeteiben. In *Nemzeti és polgári átalakulás a XIX. században Magyarországon*. *Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára*. Szerk. OROSZ István–PÖLÖSKEI Ferenc–DOBSZAY Tamás. Bp., 1994.
- OROSZ, 1998 Orosz István: A jobbágyfelszabadítás végrehajtásának szabályozása. In *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*. Szerk. SZABAD György. Bp., 1998. 185–222.
- PAGET, 1987 John PAGET: Magyarország és Erdély. Vál., szerk., a tanulmányt írta MALLER Sándor. Bp., 1987.
- PAJKOSSY, 1978 PAJKOSSY Gábor: Az 1791/3-as közpolitikai bizottság javaslatai: Az országgyűlés, a közigazgatás és a cenzúra rendezése. Bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat, ELTE. Bp., 1978.
- PAJKOSSY, 1984 PAJKOSSY Gábor: Kossuth hítlenségi pere. In *A magyar polgári átalakulás kérdései*. *Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára*. Szerk. DÉNES Iván Zoltán, GERGELY András, PAJKOSSY Gábor. Bp., 1984. 165–192.
- PAJKOSSY, 1985 PAJKOSSY Gábor: Törekvések a magyar rendi alkotmány korszerűsítésére az 1790-es évek első felében. In *A felvilágosodás jegyében*. *Tanulmányok H. Balázs Éva 70. születésnapjára*. Szerk. KLANICZAY Gábor, POÓR János, RING Éva. Bp., 1985. 163–176.
- PAJKOSSY, 1991 PAJKOSSY Gábor: Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban. (Előadások a Történettudományi Intézetben 14.) Bp., 1991.
- PAJKOSSY, 1994 PAJKOSSY Gábor: Kossuth és a kormányzati „terrorizmus” politikája. *Száz*, 1994. 809–817.
- PAJKOSSY, 1995 PAJKOSSY Gábor: A reformkori országgyűlési tudósítások. *LK*, 1995. 121–136.
- PAJKOSSY, 1996/A PAJKOSSY Gábor: Kölcsy követi lemondásának történetéhez. *Száz*, 1996. 1191–1209.
- PAJKOSSY, 1996/B PAJKOSSY Gábor: Bezerédj István politikusi pályája. In *Emlékkönyv Bezerédj István születésének 200. évfordulóján*. Szerk. ROZSONITS Géza. Fertőszentmiklós–Sopron, 1996. 45–56.
- PAJKOSSY, 1997 PAJKOSSY Gábor: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe”. Sedlnitzky magyarországi besúgója a reformkor hajnalán. In *Miscellanea fontium historiae Europaeae*. *Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Szerk. KALMÁR János. Bp., 1997. 335–357.
- PAJKOSSY, 1998/A PAJKOSSY Gábor: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések. In *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Szerk. GERGELY András. Bp., 1998. 127–158.
- PAJKOSSY, 1998/B PAJKOSSY Gábor: A reformkor. In *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Szerk. GERGELY András. Bp., 1998. 197–242.
- PAJKOSSY, 2001 PAJKOSSY Gábor: Kölcsy, ahogy az országgyűlési titkosszolgálat 1836-ban látta. *ItK*, 2001. 458–464.
- PAJKOSSY, 2002 PAJKOSSY Gábor: Toldy Ferenc pályaképéhez. In *Magyarhontól az Újvilágig*. *Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára*. Szerk. ERDŐDY Gábor, HERMANN Róbert. Bp., 2002. 180–198.
- PAJKOSSY, 2003/A PAJKOSSY Gábor (szerk.): Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény. Bp., 2003.
- PAJKOSSY, 2003/B PAJKOSSY Gábor: Deák Ferenc a reformellenzék élén 1839–1843. In *Deák Ferenc emlékezete*. Szerk. SZABÓ András. Bp., 2003. 128–139.
- PAJKOSSY, 2004/A PAJKOSSY Gábor: Deák az első reformországgyűlésen, 1833–1836. In *Zala követe, Pest képviselője*. *Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873*. Szerk. MOLNÁR András. (Zalai gyűjtemény 59.) Zalaegerszeg, 2004. 13–37.

- PAJKOSSY, 2004/B PAJKOSSY Gábor: *Deák kettős tükröben. Reformkori jellemzések (1833–1840.)* In Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873. Szerk. MOLNÁR András. (Zalai gyűjtemény 59.) Zalaegerszeg, 2004. 322–363.
- PAJKOSSY, 2004/C PAJKOSSY Gábor: *Emlékkönyvbe egy régebbi emlékkönyvről.* In Mezei Márta 75. születésnapjára. Bp., 2004. 52–54.
- PAJKOSSY, 2006/A PAJKOSSY Gábor: *Egy besúgó Pesten a reformkor közepén (1839).* Aetas, 2006. 4. sz. 5–20.
- PAJKOSSY, 2006/B PAJKOSSY Gábor: *A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor gyűjtemény és a történeti kutatás.* LK, 2006. 49–72.
- PAJKOSSY, 2006/C PAJKOSSY Gábor: *A kormányzati „terrorizmus” politikája és az 1839–1840. évi országgyűlés.* TSz, 2006. 25–52.
- PAJKOSSY, 2006/D PAJKOSSY Gábor: *Kossuth és az 1832–1836. évi országgyűlés.* In Kossuth Lajos „a magyarok Mózesé”. Szerk. HERMANN Róbert. Bp., 2006. 9–44.
- PAJKOSSY, 2007 PAJKOSSY Gábor: *A kormányzati terrorizmus politikája Magyarországon 1835–1839.* Száz, 2007. 683–721.
- PAJKOSSY, 2009 PAJKOSSY Gábor: *„Eljött az az idő, hogy nekünk is hazánk legyen.” Az örökség és a jobbágytelken élő nemesek kérdése az 1834. decemberi szatmári megyegyűlésen.* In A felhalmozás műve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére. Szerk. HALMOS Károly, KLEMENT Judit, POGÁNY Ágnes, TOMKA Béla. Bp., 2009. 152–162.
- PAJKOSSY, 2010 PAJKOSSY Gábor: *Az 1834. decemberi szatmári megyegyűlés történetéhez.* In Építész a kőfejtőben. Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára. Szerk. HITES Sándor, TÖRÖK Zsuzsa. Bp., 2010. 224–236.
- PAJKOSSY, 2013 PAJKOSSY Gábor: *Vármegyei tisztújítások, követválasztások és katonai segédlet a reformkori Magyarországon.* In Homályzónák. Felvilágosodás és liberalizmus. Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára. Szerk. BORSI-KÁLMÁN Béla. Bp., 2013. 81–90.
- PAJKOSSY, 2014 PAJKOSSY Gábor: *Kormányzati informátorhálózatok a reformkorban.* In Kémelek, ügynökök, besúgók. Az ókortól Maig. A szombathelyi Mediawave Fesztivál keretében 2011. június 3-án megrendezett tudományos konferencia előadásai. Szerk. KATONA Csaba, Szombathely, 2014. 169–179.
- PÁLMÁNY, 2011 PÁLMÁNY Béla: *A reformkori országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. I–II.* Bp., 2011.
- PERÉNYI, 1907 PERÉNYI József: *Szemere Bertalan levelei Szemere Miklóshoz és Györgyhoz 1837–1856.* Veszprémi Vegyesrendi Főgimnázium Értesítője 1907. Klny. is.
- PL Pester Lloyd
- POMPÉRY, 1883 POMPERY Aurél: *Gr. Szécseny Antal tanulmánya az 1839–40-diki országgyűlésről.* BSz, 33. 1883. 132–151.
- POMPÉRY, 1913 POMPERY Aurél: *Kossuth Lajos 1837–39-iki hűtlenségi perének története, kapcsolatban Wesselényi Miklós báró hűtlenségi és az ifjak felség sértési perének történetével.* Bp., 1913.
- POÓR, 2003 POÓR János: *Adók, katonák, országgyűlések 1790–1811/12.* Bp., 2003.
- PUKÁNSZKYNÉ, 1938 PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán (szerk., közzétette): *A Nemzeti Színház története.* II. Bp., 1938.
- PULSZKY, Jellemrajzok PULSZKY Ferenc: *Jellemrajzok.* Bp., é. n.
- PULSZKY, 1958 PULSZKY Ferenc: *Életem és korom.* I. S. a. r. OLTVÁNYI Ambrus. Bp., 1958.
- PUSZTASZERI, 1989 PUSZTASZERI László: *Scitovszky János hercegprímás politikai portréja.* (Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1.) 1989. 137–169.
- RÁCZ L., 2003 RÁCZ Lajos: *Állam és egyház Deák Ferenc korában.* In Deák Ferenc emlékezete. Szerk. SZABÓ András. Bp., 2003. 47–70.
- RÉVÉSZ I., 1923 RÉVÉSZ Imre: *A magyar protestantizmus története a kereszténység egyetemes fejlődése keretében.* Kolozsvár, 1923.

RÉVÉSZ I., 1925	RÉVÉSZ Imre: <i>A magyar protestantizmus története</i> . Bp., 1925.
RÉVÉSZ L., 1968	RÉVÉSZ László: <i>Die Anfänge des Ungarischen Parlamentarismus</i> . München, 1968. (Südst-europäische Arbeiten 68.)
RÉVÉSZ T. M., 2003	RÉVÉSZ T. Mihály: <i>Deák Ferenc és a szabad sajtó</i> . In <i>Deák Ferenc emlékezete</i> . Szerk. SZABÓ András. Bp., 2003. 77–95.
ROSKOVÁNYI, 1842	ROSKOVÁNYI Ágoston: <i>De mixtis matrimoniis inter catholicos et protestantes</i> . II. Pécs, 1842.
RUZITSKA, 1964	RUZITSKA Lajos: <i>A magyar vasútépítések története 1914-ig</i> . Bp., 1964.
Sajtótörténet, 1979	<i>A magyar sajtó története</i> . I. 1705–1848. Szerk. KÓKAY György. Bp., 1979.
SARLÓS B., 1970	SARLÓS Béla: <i>Deák és Vukovics. Két igazságügyminiszter</i> . (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 54.) Bp., 1970.
SARLÓS M., 1966	SARLÓS Márton: <i>Deák Ferenc és az úrbéri földtulajdon az 1832–36-i országgyűlésen</i> . In <i>Jogtörténeti tanulmányok</i> I. Szerk. CSIZMADIA Andor, PECZE Ferenc. Bp., 1966. 193–212.
SÁNDOR, 1976	SÁNDOR Pál: <i>Deák és a jobbágycsere az 1832–36. évi országgyűlésen</i> . In <i>Tanulmányok Deák Ferencről</i> . Szerk. DEGRÉ Alajos et al. (Zalai Gyűjtemény 5.) Zalaegerszeg, 1976. 125–175.
SÁNDOR, 1979	SÁNDOR Pál: <i>Deák politikai koncepciójához (ismeretlen levele 1842-ből)</i> . TSz, 1979. 262–282.
SÁNDOR, 1986	SÁNDOR Pál: <i>Az anekdotázó Deák Ferenc</i> . Bp., 1986.
S. SÁNDOR, 1948	S. SÁNDOR Pál: <i>A jobbágycsere az 1832–36-i országgyűlésen</i> . Bp., 1948.
SÁRVÁRY, 1839	SÁRVÁRY Ferenc: <i>Az új úrbéri törvényekről</i> . Ath, 1839. I. 11.
SAS, 1973	SAS Andor: <i>A koronázó város. a bécsi kongresszustól a nagy márciusig 1818–1848</i> . Bratislava, 1973.
SCHERER, 1938	SCHERER Ferenc: <i>Gyula város története</i> . I. Gyula, 1938.
SCHLETT, 1987	SCHLETT István: <i>Eötvös József</i> . (Magyar História. Életrajzok.) Bp., 1987.
SCHLETT, 1999	SCHLETT István: <i>A politikai gondolkodás története</i> . II. <i>A liberalizmus Magyarországon</i> . 1. Bp., 1999.
S. LENGYEL, 1969	S. LENGYEL Márta: <i>Reformersors Metternich Ausztriájában</i> . (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 47.) Bp., 1969.
SOKCSEVITS, 1994	SOKCSEVITS Dénes: <i>A horvátok az államalapítástól 1918-ig</i> . In <i>Déli szomszédaink története</i> . Szerk. SOKCSEVITS Dénes, SZILÁGYI Imre, SZILÁGYI Károly. (Népek hazája) Bp., 1994. 81–170.
SOKCSEVITS, 2011	SOKCSEVITS Dénes: <i>Horvátország a 7. századtól napjainkig</i> . (Történelem, szomszéd népek történelme.) Bp., 2011.
S. SZEGŐFI, 1987	<i>Borsod vármegye képviselője a reformországgyűléseken. Követutasítások és követjelentések</i> . Közreadja SERESNÉ SZEGŐFI Anna. Miskolc, 1987.
SZABAD, 1957	SZABAD György: <i>A tatár és gazdasági Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdaságra</i> . Bp., 1957.
SZABAD, 1977	SZABAD György: <i>Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében</i> . Bp., 1977.
SZABAD, 1981	SZABAD György: <i>A kisnemesség részvétele és politikai állása a reformkorban</i> . In <i>Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve VII</i> . Szerk. SZVIRCSEK Ferenc. Salgótarján, 1981. 113–122.
SZABÓ I., 1952	SZABÓ István: <i>Kossuth és a jobbágycsere</i> . Száz, 1952. 509–592.
SZAUDEK, 1955	SZAUDEK József: <i>Kölcsey Ferenc</i> . Bp., 1955.
SZÁDECZKY, 1899	SZÁDECZKY Béla: <i>A vallásügyi sérelmek történetéből (a reversális ügy története)</i> . Kolozsvár, 1899.
SZÁRAZBERKI, Emlékjegyzetei	SZÁRAZBERKI NAGY József: <i>Emlékjegyzetei</i> . Kolozsvár, é. n.
Száz	Századok
SZÉCSEN, 1882	Gr. SZÉCSEN Antal: <i>Az 1839–40-diki országgyűlésről</i> . (Fiatalkori visszaemlékezések.) BSz, 32. 1882. 241–259.
SZEKFI, 1926	SZEKFI Gyula (szerk., bev.): <i>Iratok a magyar államnyelv történetéhez</i> . Bp., 1926.

- SZERENCS, 1877–1878 SZERENCS János: *Az 1839-ik évi országgyűlési jegyzetek*. I–III. Bp., 1877–1878.
- SZIJJÁRTÓ, 2005 SZIJJÁRTÓ M. István: *A diaeta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Bp., 2005.
- SZI besz., 1887 *Gr. Széchenyi István beszédei*. Összegyűjt. és jegyz. ZICHY Antal. (Gróf Széchenyi István Munkái II.) Bp., 1887.
- SZIH Gróf SZÉCHENYI István: *Hitel. Gr. Széchenyi István összes munkái* II. Bev. IVÁNYI-GRÜNWARD Béla. (Magyarország újkori történetének forrásai.) Bp., 1930.
- SZI lev., 1890–1891 *Gróf Széchenyi István levelei*. Összegyűjt., előszó és jegyz. MAJLÁTH Béla. II–III. (Gróf Széchenyi István munkái IV. és VI.) Bp., 1890–1891.
- SZIN Gróf Széchenyi István *naplói* IV–V. S. a. r. VISZOTA Gyula. *Gr. Széchenyi István Összes Munkái*. 13–14. (Magyarország újkori történetének forrásai.) Bp., 1934., 1937.
- SZINNYEI József, 1891–1914 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Bp., 1891–1914.
- SZIVKL Gróf Széchenyi István *írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. I. Szerk., bev. VISZOTA Gyula. *Gr. Széchenyi István Összes Munkái* 6. (Magyarország újkori történetének forrásai.) Bp., 1927.
- SZŐCS, 1996 SZŐCS Sebestyén: *A városi kérdés az 1832–36. évi országgyűlésen*. Bp., 1996.
- SZŐGYÉNY-M., 1903 *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai*. I. 1836–1848. december 2. Kiadják fiai. Bp., 1903.
- SZÖLLŐSI, 1884 SZÖLLŐSI Károly: *Beöthy Ödön levélváltása a egyes házasságok ügyében*. Hazánk 1884. 275–281.
- TABORSKY, 1930 TABORSKY Ottó: *Az 1836:21. tc. létrejötte*. Száz, 1930. 738–767.
- TAKÁCS P., 1976 TAKÁCS Péter: *Deák és Kölcsey liberalizmusa*. In *Tanulmányok Deák Ferencről*. Szerk. DEGRÉ Alajos et al. (Zalai Gyűjtemény S.) Zalaegerszeg, 1976. 177–215.
- TAKÁTS, 1913 TAKÁTS Sándor: *Régi országgyűlési karikatúrák*. VÚ, 1913. 52. sz. 1034.
- TAKÁTS, 1932 TAKÁTS Sándor: *Kémvilág Magyarországon*. I–II. Bp., 1932.
- TAKÁTS, Emlékezzünk... TAKÁTS Sándor: *Emlékezzünk eleinkről*. Bp., é. n. [1929.]
- TAKÁTS, Magyar küzdelmek... TAKÁTS Sándor: *Magyar küzdelmek*. I–II. Bp., é. n. [1929.]
- TAKÁTS, Hangok a... TAKÁTS Sándor: *Hangok a múltból*. Bp., é. n. [1930.]
- TÁBORI, 1921 TÁBORI Kornél: *Titkosrendőrség és kamarilla. Akták-adatok a bécsi titkos udvari rendőrség levéltárából*. Bp., 1921.
- TELEKI L., 1961 Teleki László *válogatott munkái*. I. Szerk., bev. KEMÉNY G. Gábor. Bp., 1961.
- TELEKI S. 1958 Teleki Sándor *Emlékezései*. Vál., s. a. r., előszó, jegyz. GÖRÖG Lívia. Bp., 1958.
- T. ERDÉLYI, 1965 T. ERDÉLYI Ilona: *Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor*. Bp., 1965. (Irodalomtörténeti Füzetek 48.)
- TILKOVSKY, 1955 TILKOVSKY Lóránt: *Az 1831. évi parasztfelkelés*. Bp., 1955.
- TIMON, 1935 TIMON Béla: *Az 1838/39. évi regnicolaris deputatio katonai vonatkozású munkálatai*. Bp., 1935.
- TOMPA, 1964 Tompa Mihály *levelezése* I–II. S. a. r., jegyz. BISZTRAY Gyula. Bp., 1964.
- TÓTH D., 1974 TÓTH Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Bp., 1974.
- TÓTH L., 1851 TÓTH Lőrinc: *Deák Ferenc*. In CSENGERY Antal: *Magyar szónokok és státusférjak*. Politikai jellemrajzok. Pest, 1851. 27–46.
- TRÓCSÁNYI, 1965 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Bp., 1965.
- TRÓCSÁNYI, 1970 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Wesselényi Miklós és világa*. Bp., 1970.
- TRÓCSÁNYI, 1986 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Új etnikai kép, új uradalmi rendszer (1711–1770)*. In *Erdély története 2. 1606–1830*. Szerk. MAKKA László, SZÁSZ Zoltán. Bp., 1986. 972–1038.
- ÚJHELY, 1910 ÚJHELY Géza: *A vasútügy története*. Bp., 1910.
- URBÁN, 1963 URBÁN Aladár: *A magyarországi osztrák hadszervezet és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában*. Htk, 1963. 2. sz. 145–169.
- VAJDA, 1947 VAJDA Pál Róbert: *A Lánchíd története*. Bp., 1947.
- VARGA J., 1967 VARGA János: *A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767–1849*. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 41.) Bp., 1967.

- VARGA J., 1980 VARGA János: *Deák Ferenc és az első polgári büntetőrendszer tervezete.* (Zalai Gyűjtemény 15.) Zalaegerszeg, 1980.
- VARGA J., 1980–1981 VARGA János: *Megye és haladás a reformkor derekán (1840–1843).* In *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv.* 11. sz., 177–243. 12. sz. 155–194. Szerk. KANYAR József. Kaposvár, 1980, 1981.
- VARGA J., 1983 VARGA János: *Keresztútban a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és a középutas liberalizmus elválása 1841–42-ben.* Bp., 1983.
- VARGA Z., 1934 VARGA Zoltán: *Szoboszlai Pap István élete és munkássága, különös tekintettel egyházpolitikai tevékenységére.* (Theológiai tanulmányok 43.) Debrecen, 1934.
- VARGA Z., 1949 VARGA Zoltán: *Az egyház a reformkorban.* In *A magyar református egyház története.* Szerk. BÍRÓ Sándor, SZILÁGYI István. Bp., 1949. 263–281. Változatlan utánnomás: Sárospatak, 1995.
- VÁRADY, 1924 VÁRADY L. Árpád: *Lonovics József római küldetése.* Bp., 1924.
- VENETIANER, 1986 VENETIANER Lajos: *A magyar zsidóság története.* Bp., 1986.
- VISZOTA, 1935 VISZOTA Gyula: *A Széchenyi-híd története az 1836. 26. tc. megalkotásáig.* Bp., 1935.
- VÖLGYESI, 1999 VÖLGYESI Orsolya: *Királyi biztosi vizsgálat Békés megyében (1835).* Aetas, 1999. 1–2. sz. 30–42.
- VÖLGYESI, 2002 VÖLGYESI Orsolya: *Politikai-közeleleti gazdálkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832.* Gyula, 2002.
- VÖLGYESI, 2006 VÖLGYESI Orsolya: *Batthyány Kázmér az 1839/40-es és az 1843/44-es országgyűlésen.* In *Gróf Batthyány Kázmér emlékezete.* Szerk. ÓDOR Imre–ROZS András. Pécs, 2006. 9–27.
- VÖLGYESI, 2011 VÖLGYESI Orsolya: *Kölcsey és Szatmár vármegye vallásügyi körirata.* In *História mezején. A 19. század emlékezete. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére.* Szerk. DEÁK Ágnes–VÖLGYESI Orsolya. Szeged, 2011. 185–193.
- VM lev., 1965 *Vörösmarty Mihály levelezése I–II.* S. a. r. BRISITS Frigyes. (Vörösmarty Mihály Összes Művei. 17–18. Szerk. HORVÁTH Károly és TÓTH Dezső.) Bp., 1965.
- VÖRÖSMARTY, 1838 VÖRÖSMARTY Mihály: „*A felekezet*”. *Ath*, 1838. 38. sz.
- VÖRÖS K., 1954 VÖRÖS Károly: *Az 1840. évi mesztengnyői zendülés.* (Somogyi Füzetek 1.) Kaposvár, 1954.
- VÖRÖS K., 1966 VÖRÖS Károly: *Parasztmozgalmak Vas megyében 1798–1948.* Vasi Szemle, 1966. 332–353, 516–535.
- VŰ *Vasárnapi Újság*
- WALKER, 1986 Alan WALKER: *Liszt Ferenc I. A virtuóz évek (1811–1847.)* Bp., 1986.
- WERTHEIMER, 1881 WERTHEIMER Ede: *József nádor eszméi Magyarország és Ausztria regenerálásáról 1810-ben.* BSz, 26. 1881. 102–113.
- WERTHEIMER, 1900 WERTHEIMER, Eduard: *Franz Deák in Wien im Jahre 1839.* PL, 1900. március 31.
- WERTHEIMER, 1901 WERTHEIMER, Eduard: *Der ungarische Reichstag von 1839/40. (Nach ungedruckten Akten.)* PL, 1901. január 26–27.
- WERTHEIMER, 1908 WERTHEIMER Ede: *A jurátusok felségsértési pöre. (1834–1837)* BSz, 133. 1908. 18–58, 225–262.
- WILDNER, 1840/A WILDNER Ignác: *Magyarország új hiteltörvényeiről.* Századunk, 1840. június 8. 46. sz.
- WILDNER, 1840/B WILDNER, Ignatz: *Mit ítélt a' külföld a magyar váltótörvények felől.* Ford. JÁSZAY Pál. *Ath*, 1840 II. 46.–december 6.
- WILDNER, 1841/A Ign. WILDNER EDLER VON MAITHSTEIN: *Theoretisch-praktischer Commentar der auf dem letzten ungarischen Reichstage zu stande gekommen Credits-Gesetze, nämlich: des Wechsel-Handels-Fabriks-, Geschellschafts-, Fracht-, Intabulations... Gesetze.* Wien, 1841.
- WILDNER, 1841/B WILDNER, MAITHSTEIN, Ignatz: *Anyagi váltójog az 1840-ki országgyűlésen hozott törvények szerint.* Pest, 1841. (Magyarra ford., bev. és kiad. JÁSZAY Pál.)
- WIRKNER, 1880 WIRKNER Lajos: *Élményeim. Néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő nyilvános pályám naplójegyzetéből.* Pozsony, 1880. (2. kiadás)

- ZEDLITZ, 1840 Joseph Christian ZEDLITZ: *Pia desideria für Ungarn*. Leipzig, 1840.
- ZELOVICH, 1899 ZELOVICH Kornél: *A budapesti Lánchíd*. Bp., 1899.
- ZSILINSZKY M., 1907 ZSILINSZKY Mihály (szerk.): *A magyarhoni protestáns egyház története: A művelt közönség számára*. Bp., 1907.
- Zs Lex *Zsidó Lexikon*. Szerk. ÚJVÁRI Péter. Bp., 1929.